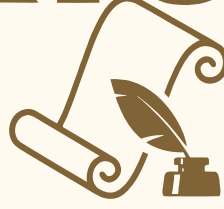

175

TÜRK DÜNYASININ BİLGESİ

ABAY

KUNANBAYOĞLU

Ankara, 2020

TÜRK DÜNYASININ BİLGESİ ABAY KUNANBAYOĞLU

Genel Yayın Yönetmeni

Prof. Dr. Darhan Kızıralı

Uluslararası Türk Akademisi Başkanı

Yayın Yönetmeni

Dr. Yakup Ömeroğlu

Avrasya Yazarlar Birliği Başkanı

Yayın Koordinatörü

Elmira Kaljanova

Uluslararası Türk Akademisi Uzmanı

Editörler

Prof. Dr. Nergis Biray

Prof. Dr. Güljanat Kurmangalyeva Ercilasun

Dr. Öğr. Üyesi Soner Sağlam

Kapak - Sayfa Tasarımı

İbrahim Sağlam - 0532 460 96 41

Kütüphane Bilgi Kartı

Türk Dünyasının Bilgesi

Abay Kunanbayoğlu

1.Baskı, 664 s., 19.5x27 cm

Nisan 2020, Ankara

ISBN: 978-605-7654-48-9

Baskı

Sonçağ Matbaacılık Ltd. Şti.

Tel: (0312) 341 36 67

BENGÜ YAYINLARI

Sakarya Mah. Göztepe Sk. No: 5/A

Altındağ/ANKARA

Tel : +90(312) 311 70 52

Faks : +90(312) 311 70 32

e-posta : bilgi@ayb.org.tr

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Darhan KIDIRALI (Kazakistan)

Prof. Dr. Anarkul Bekmırzakızı SALKINBAY (Kazakistan)

Prof. Dr. Jabal Alşınbekulı ŞOYINBET (Kazakistan)

Prof. Dr. Nergis BİRAY (Türkiye)

Prof. Dr. Cabbar GÖKLENOV (Türkmenistan)

Prof. Dr. Mekemtas MIRZAHMETULI (Kazakistan)

Prof. Dr. Zeynep BAĞLAN ÖZER (Türkiye)

Prof. Dr. Shynar Botaykızı SEİTOVA (Kazakistan)

Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ (Türkiye)

Prof. Dr. Güljanat KURMANGALİYEVA ERCİLASUN (Türkiye)

Prof. Dr. Bilge ÖZKAN NALBANT (Türkiye)

Prof. Dr. Fatma AÇIK (Türkiye)

Prof. Dr. Dilek ERGÖNENÇ AKBABA (Türkiye)

Prof. Dr. Cabbar EŞANKUL (Özbekistan)

Doç. Dr. Ekrem AYAN (Türkiye)

Doç. Dr. Berdi SARIYEV (Türkiye)

Doç. Dr. Cemile KINACI (Türkiye)

Doç. Dr. Samet AZAP (Türkiye)

Dr. Öğrt. Üyesi Zhazira OTYZBAY (Türkiye)

Dr. Öğrt. Üyesi Sema EYNEL (Türkiye)

Dr. Öğrt. Üyesi Aysel BAYTOK (Türkiye)

Dr. Öğrt. Üyesi Hüseyin Kahraman MUTLU (Türkiye)

Dr. Öğrt. Üyesi Mehtap SOLAK SAĞLAM (Türkiye)

Dr. Öğrt. Üyesi Soner SAĞLAM (Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Veli Savaş YELOK (Türkiye)

Kasım-Jomart TOKAYEV
Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı

“Abay ve XXI. Yüzyıldaki Kazakistan”

Bu yıl Abay Kunanbayulı'nın doğumunun 175. yıl dönümü. Milletimizin yüce evladının doğum yıl dönümünü layığıyla kutlamak için özel komisyon kurulup hazırlık çalışmalarına başlatıldı. Ulusal ve uluslararası düzeyde büyük etkinliklerin düzenlenmesi öngörülmekte. Ancak bunu yapmadaki amacımız sadece kutlama değil, ufkumuzu genişletip manevî bakımdan geliştirmektir.

Abay Kunanbayulı'nın bir bilge, düşünür, şair, eğitimci, yeni millî edebiyatın kurucusu, tercüman, besteci olarak ülke tarihinde ebedî iz bıraktığı kesindir. Bilgenin şiirleri ile kara sözlerine (nasihatlerine) Kazak millî kimlik ve yapısı, yaşam tarzı, dünya görüşü, mizacı, iç dünyası, dini, anlayışı, dili, ruhu yansımış olup daha sonra Abay Dünyası adını bulan eşsiz olgu meydana gelmiştir.

Geçen yıl Abay şiirlerini okuma yarışması yapıldı. Laylim adlı kız öğrencinin başlattığı ulusal kampanyaya ben de katıldım. Öğrencilerden ülkenin önde gelenlerine kadar herkes, hatta dünyaca tanınan şahıslar tarafından ilgi duyulan bu kampanya birkaç ay devam etti.

Bunun sayesinde tüm Kazakistan, Abay mirasını bir daha incelemiş oldu. Bu, Abay'a karşı saygının göstergesi ve kuşaklara iyi eğitim verme yöntemidir. Abay şiirlerini okuma kampanyasının bu yıl, şairin yıl dönümü kutlamaları çerçevesinde tekrar canlanacağından eminim.

Ulusumuzun Lideri Nursultan Nazarbayev'in “Geleceğe Doğru Yol: Manevî Yenilenme” adlı makalesinde toplumsal zihniyeti tekrar canlandırmanın önemi hakkında yazıldı. Millî zihniyeti koruma ve onu zamanla uygun hâle getirme devlet düzeyinde öneme meseleye dönüştü. Zira zihniyeti canlandırmakla XXI. yüzyılda ülkemizi hızlı bir şekilde geliştirmek mümkün olabilecektir.

Bu konuda Abay mirasının çok yarar sağlayacağını düşünüyorum. Yüce şairin eserleri günümüzde de önemini kaybetmiş değildir. Abay'ın düşünce ve tezleri hepimiz için her zaman manevî besin olabilecek niteliktedir.

Bundan dolayı milletimizin manevî yenileme işinde Abay'ın eserlerini temel alarak verimli kullanma konusunu bir daha düşünce eleğinden geçirmesi gerekmektedir.

Ben bu makalede Abay sözlerinin bugün için önemi, Abay eserlerinden milletimizin ne tür ibret alması gerektiği hakkındaki düşüncelerimle paylaşmak isterim.

Millî Kimlik Örneği

Yenilenme, geçmişi yitirip yeni değerlere başlatma anlamına gelmez.

Hakikatte bu millî mirasımızı bugünkü olumlu süreçlerle uyumlu bir biçimde geliştirmeyi öngören bir olgudur. Bu bağlamda Abay'ı atlamamız mümkün değildir. Çünkü büyük düşünür bundan yüz yıldan fazla zaman önce milleti yenilemeye, canlandırmaya, yeni yaşama uyum sağlamaya davet etmiştir.

Elbası Nazarbayev'in "Dönemler değişerek dünyanın şekli değişse de halkımızın Abay'a karşı duyduğu sevgi değişmeyecek, aksine zaman geçtikçe büyüklüğünün bilinmeyen yönlerini ortaya çıkararak yeni sırlarıyla beslenecektir.

Abay, milleti ile ebediyen birlikte yaşayacak, yüzyıllarca Kazak ülkesini ve milletini zirvelerin doruklarına çıkarmaya devam edecektir" ibretli sözleri şair mirasının ebedî vasiyet olarak değerlendirildiğini net göstermektedir.

Abay'ın eserlerine dikkatle bakacak olursak onun daima halkının ve yurdunun ilerlemesini, gelişmesini can-ı gönülden arzuladığını, bunun öğüt ve nasihatini yaptığını fark ederiz. Gelişmenin temelini eğitim ve bilimde bulunduğu herkese malumdur. Abay, Kazak milletinin durmadan okumasını, öğrenmesini her şeyiyle istemiştir. "Bilgin olmadan övünme" diyerek eğitim görmeden başarıya ulaşmanın mümkün olmadığını belirtir. "Bilgiyi satarak mal ve mülk arayacak değiliz" görüşünü ileri sürerek halkın ve ülkenin zengin olması için eğitim görmesi, bilimi öğrenmesi gerektiğine dikkatleri çeker. Yüce Abay'ın "Çıkar düşünme, şerefini düşün. Fazlasını öğrenmeye gayret et" tezini bu açıdan anlamamız gerekmektedir.

Bu tezler şimdi de çok günceldir. Hatta eskisinden daha da önemlidir. Zira XXI. yüzyıldaki bilimin amacının zirvelere çıkmak, büyük başarılar için çabalamak olduğuna şahit olmaktayız.

Bizim görevimiz ise önde gidenlerin peşinde değil, sırasında olmaktır.

Bunun için öncelikle eğitimi çağdaş döneme uygun olarak geliştirmek gerekir. Bu amaç doğrultusunda kapsamlı çalışmalar yapılmasına rağmen ülkemizin eğitim sisteminde hâlâ kusurlar söz konusudur. Eğitimi geliştirme yöntemlerini seçim öncesindeki programında ve geçen sene Ağustos ayında düzenlenen konferansta net açıklamıştım.

Eğitimci Statüsü Hakkındaki Yasa'nın kabul edilmesi de bu yönde yapılmakta olan olumlu girişimlerden biridir. Bu, kaliteli eğitim verme işini geliştirmek için atılan somut adımdır. Hangi toplum olursa olsun öğretmenin toplumda önemli bir yeri mevcuttur. Öğretmenler eğitimli ve bilinçli nesiller yetiştirmede çok mühim rol üstlenirler. Öğretmene saygı göstermek, değerini bilmek hepimizin görevidir. Bundan dolayı devlet, eğitim görevlilerinin itibarını yükseltmeli, rahat çalışmalarını için gerekli koşullar sağlanmalıdır.

Abay'ın en çok öğütlemek istediği konulardan biri dil öğrenmektir. Şair yirmi beşinci kara sözünde yabancı dil öğrenmenin insanlara getirisinin ne olacağı üzerinde dururken: "Bir milletin dilini ve ilmini bilen kişi onunla eşitlik davasına girebilir, yalvarıp yakarmak zorunda da kalmaz" der. Demek ki kendimizden ileri milletle aynı seviyede olmak istersek onun dilini öğrenmemiz önemlidir.

Mevcut yeni tarihî durumda hepimizin ana dilimizin gelişmesine, tanıtılmasına önem vererek seviyesini yükseltmemiz gerekir. Ayrıca İngilizce öğrenmeye de öncelik vermeliyiz. Gençlerimiz ne kadar çok dil bilirse o kadar geniş imkâna sahip olurlar. Ancak onların ana dilini bilmesine büyük önem verilmelidir. Yetişmekte olan nesil, Abay'ın dediği gibi bilimi tam kazanmış, kendi diline saygı duyan ve birkaç dilde iyi konuşan bireyler olduğunda şüphesiz ki milletimize sadece yarar sağlayacaklardır.

Günümüzde dünya her gün değil, her saat değişmekte. Hangi alan olursa olursa yeni görevler ve yükümlülükler ister. Bilimdeki yeni gelişmeler insanı ilerilere taşır. Sadece zekâ ve düşüncelerle ilerlenecek dönem gelmiştir. Yeni devir kervanına katılıp ilerlemek için zihinlerin açık olmasını sağlamamız gerekir. Bu adım, medeniyetin iyi örneklerini ulusal çıkarlarla uygunlaştırmayı ister. Böyle durumlarda kendimizin köhne, ilerlememize engel olan alışkanlıklarımızdan vazgeçmeliyiz.

Abay'ın bazı davranışlardan dolayı canı sıkılıp “Derin düşünce, derin ilim aramaz. Yalan ve gıybettir hep işi” diyerek sürekli eleştirel bakış sergilemesinin nedeni budur.

Şair, halkına çeşitli hüner kazanma öğütleri verir. Bunun dönemin talepleri olduğunu iyice anlayıp milletine önden seslenmiştir. Hatta bugünlerde dile getirilen entelektüel millet oluşturma düşüncesinin Abay'dan başladığını söylemek pek mümkündür. Büyük düşünür, her kelimesiyle milletin ufkunu genişletmeyi amaçlamıştır.

Bu yüzden Abay'ı derin tanımaya önem vermemiz gerekmektedir. Abay'ı tanımak, insanın kendi kendini tanımasıdır. İnsanın kendi kendini tanıması ve daima gelişmesi, eğitim ve bilime öncelik vermesi ise olgunlaşmaktır. Entelektüel millet dediğimiz işte budur. Bundan dolayı Abay'ın sözleri nesle yön gösterecek bir Demirkazığa dönüşmelidir.

Abay, her Kazak çocuğunu yurtsever olarak yetiştirmeye davet etti. Abay'ın eserleri, vatanseverlik mektebi, ülkeye ve halka değer vermenin temelidir. Bu yüzden vatandaşlarımızın eğitimli olmasını istersek Abay'ı okumaktan, şiirlerini ezberlemeden usanmamalıyız.

Biz ülkemizi, milletimizi Abay gibi sevmeliyiz. Yüce şair, milletin kusurlarını çok eleştirse de güttüğü tek amaç, Kazak milletini, halkını ilerilere taşımak olmuştur.

Abay'ın zengin eserleri Kazak milletini yeni nitelikte oluşturmaya hizmet eder. Şairin eserlerindeki düşünce ve tezler her gençte milletine, ülkesine ve toprağına karşı vatanseverlik duygusu ve sevgisini aşılır. Bu yüzden bilge Abay'ın eserlerinin özünü genç neslin zihnine aşılacak, hayati besin kaynağına dönüştürmek milleti yenilemeye götürecektir önemli adımlardan olacaktır.

Devlet İşi Çıkarı Yanlısı

Biz, egemen ülke olarak gelişip kalkınmak için devletçilik yapımızı güçlendirmeliyiz.

Yasanın üstünlüğünün ve toplum kurallarına uymanın herkesin birer görevi olduğunu anlamak gerekir. Halkın iktidara saygı duymaması devletçilik yapımız için büyük kusur olacaktır. Bundan dolayı vatandaşlara, özellikle gençlere devlete saygı duymanın önemi anlatılmalıdır. Bu konuda dikkatleri tekrar Abay'ın eserlerine çevirmek yerinde olur.

Yüce şair eserlerinde milletin çıkarlarını öne çıkarıp millî birliği yüceltti.

Abay, adaletli bir toplum kurma düşüncesini ortaya koydu. Öyleyse Abay'ın görüşleri XXI. yüzyıldaki Kazakistan toplumu ve halkın birlik ve beraberliği açısından çok değerli. Bilge Abay'ın tutumları uygar devlet prensipleri ile uyum sağlar. Ancak yasanın üstün, yönetimin şeffaf ve halka hesap verme işinin yüksek seviyede olması, vatandaşların devlet işine aktif bir şekilde katılması durumunda adalet net bir şekilde sağlanabilir.

Benim “Halkın Sesine Kulak Asan Devlet” başlıklı kavram kâğıdım, sözünü ettiğim adaletli toplum fikrini geliştirmek amacıyla sunuldu. İktidar ile toplum arasındaki yapıcı diyalog, devlete karşı duyulan güveni arttıracaktır. Hükümet üyeleri, bakanlar ve valiler, devlet meseleleri ile top-

lumsal öneme sahip meselelerde kararlar alırken vatandaşların önerileri ile isteklerini göz önünde bulundurmaldırlar. Bunu Abay'ın belirttiği adaletli toplumu oluşturmanın ön koşulu olarak bilirim.

Yüce şair, “Mühim meclis kayboldu, Millet fıslıtıya geçti” sözlerini boşuna söylememiştir. Ülkeyi yönetenlerden hoşnut olmadıklarını fark ettirir.

“Fıslıttıdan başka işi yok, işe becerisi yok” yurttaşlarımızın sayısının artmaması için iktidarın her zaman halkın sesine kulak vermesi şarttır. Güncel konuların devlet ve vatandaş tarafından birlikte ele alınması, çözüm bulması amacıyla Millî Toplumsal Güven Konseyi oluşturduk. Konseyin çalışmalarının verimli olması için üyeleriyle görüşmekte, çalışmalarını hep takip etmekteyim.

Abay eserlerinde meritokrasi meselelerine de büyük önem verilir. Şair, insanı statüsüne göre değil, isteği ile emeğine göre değerlendirmiştir. Yüce şair, Kazak gençlerine yol göstererek kılavuzluk etmiştir.

Hâli hazırda Kazakistan'da siyasî yenilenme süreci devam etmekte. Elbası'nın destekleriyle yönetime genç yöneticiler gelmeye başladı. Buna bakmaksızın ülkemizin köklü siyasî değişime ihtiyaç duyduğu düşüncesi sık dile getirilmekte. Ancak bu konuda millî anlaşmaya varmak, devletin imkânlarını gerçek değerlendirmek ve üstlenilen göreve sorumlulukla bakmak çok önemlidir.

“Değişim” diye bas bas bağırınlar ülkemizin geleceğini kestirmekten uzak olup populist düşünce ve görüşlere dayanırlar.

Popülizm, dünyada olumsuz bir politika olarak bilinmekte. Dünyanın farklı köşelerinden net stratejisi olmayan, yalın sloganlarla yönetime gelmek isteyen grupların sesleri sık yükselmekte. Bunun gibi şamatayı seven insanlar hakkında Abay: “Yalın sözle kudurtup, Gider bir gün ortada bırakıp” der. Gerçekten de bu süreç hangi ülkeyi olursa olsun geride bırakacak, millî birliği zayıflatacak tehlikeli bir süreçtir.

Bize Abay'ın dediği gibi böbürlenmek, başkaları hor, kendimizi yüce görmek, dava peşine düşmek hiç yakışmaz. Her adımımızı net basarak dünyada ve ülkemizde meydana gelmekte olan olayları akılla tahlil edebilmeliyiz. İstikrarımızla kalkınmamızın güvencesi niteliğindeki uyum ve birliği her şeyden üstün tutmak gerekir. Devletin çıkarını gözetecek olursak önce geçmişle günümüz arasındaki bağı korumayı, dökülen terle verilen emeklerin boşa gitmemesini düşünelim.

Ancak böyle bir siyaset yürütmekle stratejik amaçlarımızın hepsine ulaşıp Kazakistan'ı ilerletmiş devletler sırasına katabileceğiz.

Yeni Toplum Yanlısı

Yeni Kazakistan'ın özünü yeni toplumun oluşturacağı kesindir. Bu bağlamda öncelikle ulusumuzun değer ve kıymetini arttırarak halkımızın rekabet gücünü geliştirmeye öncelik vermeliyiz. Ayrıca toplumun gelişmesine engel olan, birlik ve beraberliğimize zarar veren olumsuz özelliklerimizden kurtulmalıyız.

Bugün bazı dünya aydınları klasik kapitalizmin krize uğradığı uyarısında bulunup geleceğine şüphe ile bakarlar.

Zira dünyada zenginle fakir, bilgiliyle cahil, şehirle köy arasındaki mesafe artmıştır. Bu sürecin hızı zaman geçtikçe artmaktadır. Ticaret sadece çıkar gözetirken bilgililer farklı çevre oluşturdu, her biri sadece kendisi için sorumluluk yüklenir oldu.

Şehirler hızla büyüyüp kalkınırken küçük yerleşim birimlerinin kalkınması duraksadı.

Bilim insanlarına göre bunların hepsine sosyal sorumluluğun zayıflaması sebep olmakta.

Sosyal sorumluluk nasıl yerine getirilir? Elbette bu kolay iş değil. Bu çetin meselenin çözümünü Abay'ın “Tam İnsan” formülünden aramak yerinde olacaktır. “Tam İnsan”, İngilizcedeki “A man of integrity” kavramına denk gelir. Bu, çok bilgili, kendine güvenen, iyilik ve hayra çabalayan insan tasviridir. Bugün yaygınlaşmakta olan bu kavramı Abay, daha on dokuzuncu yüzyılda açıklamıştır.

İnsan yaşamı olduğu gibi çeşitli ilişkilerden oluşur. Aksi takdirde insan toplumdan kopuk kalır. İlişkiler ise mutlaka karşılıklı sorumluluk meydana getirir. Bu sorumluluk kendi başının çıkarlarını yüksek tutan bencillik belirlediğinde sarsılır. Bundan dolayı Abay: “Akı, gayreti ve kalbi birlikte tut. O zaman başkalarından farklı olursun” diyerek insanın parlak zekâ ve büyük gayretten başka sıcağın kalbe ihtiyaç duyduğunu söyler.

Şair bu üç kavramı daima birlikte ele alır, ilk ikisinin kalbe tabii olması gerektiği düşüncesini taşır. Bu, Kazak halkının hayati felsefesidir.

Bunun gibi anlayış ve kavrayışla yaşam süren halkımız, kendisi zor durumdayken başka ulus temsilcilerini bağrına basmıştır. Kendisi yiyecek sıkıntısı çekerken bir dilim ekmeğini paylaşarak yemeyi farz bilmiştir. Daima büyüğe saygı, küçüğe sevgi, sürünenle yıkılana tutamak ve dayanak olabilmıştır. Bu değerleri yüceltip nesillerden nesillere ulaştırmak suretiyle halkımız millet olarak yaşama devam etmek için var gücüyle çabalamıştır.

Bizim, Abay’ın “Tam insan” tezini tekrar incelememiz gerekir. Bilim insanlarımız bu yönde yeni araştırmalar yapmalıdırlar. “Tam insan” kavramının aslında yaşamımızın her alanının, kamu yönetimi ile eğitim sisteminin, ticaret ve aile kurumlarının temel direğine dönüşmesi gerektiği kanaatindeyim.

Abay eserlerine konu olan meselerden biri başkasının sırtından geçinmeyle mücadeledir. Şair, vurdumduymaz olmamaya, eğlence peşine düşmemeye, uyanık olmaya davet eder. Sürekli çalışarak gelişmeyi uygun bulur. Uygun davranışın tasa ve sıkıntıyı gidereceğini ispatlayıp başkasına yük olmayla mücadelenin psikolojik yönleri üzerinde durur. Bugün sık dile getirilen duygusal zekâyâ da dikkatleri çeker. Övünme ve başkasına yük olma psikolojisinden kurtularak gayretle çalışma, bilgi arayışında bulunma nasihatleri verir.

Abay’ın şiirlerindeki “Usanmadan çalışırsan doyar karnın dilenmeden”, “Karnın tokluğu, işin yokluğu azdırır insanoğlunu”, “Kendine güven, emek ve akıl ikisi seni her sıkıntıdan kurtarır” gibi çok değerli düşünceleri hepimiz biliriz. Herkes bu özet mesajları zihnine sıkıca yerleştirerek durmadan çalışmalı ve dürüst emekleriyle çevresine örnek olmalıdır.

Halkımız emeğin kıymetini iyi bilir. Ebeveynimizin savaş cepheleri için yaptıkları ağır çalışmaların büyük güce dönüştüğünü hiç unutmadık. Bugün de sıradan emek sahiplerinin örnek teşkil eden pek çok çalışmalarına şahit olmaktadır. Bundan kısa zaman önce onların bir kısmına devlet ödülü takdim edildi.

Her şeyden önemlisi bugünkü barış döneminde her vatandaşın kendi emeğinin ülke ekonomisini kalkındırmada doğrudan etkili olduğunu anlamasıdır.

Abay’ın kendi döneminin iş ve çalışma teşvikkârı olduğunu söylemek mümkündür. Büyük düşünür eserlerinde işiyle kazanç sağlayanları, çalışkanlık becerileri edinme alışkanlıklarını örnek gösterir. Yaşam seviyesini yükseltmek için yeni çalışma yöntemleri edinmeye çağırır. Girişimciliği, iş dürüstlüğü üstün görür. Örneğin onuncu nasihatini “Üşenmeden çalışsa, bıkmadan arasa, uygun bir iş yapsa, kim zengin olmaz?” diye özetler.

Abay’ın fikrine göre para kazanmak için el sanatı öğrenmek gerekir. Nitekim, para tükenir, el sanatı tükenmez (otuz üçüncü söz). Yüce şairin bu düşüncelerinin çağdaş Kazakistan toplumu için de geçerli olduğu kanaatindeyim. Bu yüzden biz, ham maddeye bağımlı olma psikolojisinden kurtulmayı, küçük ve orta ölçekli girişimleri mümkün olduğunca geliştirmeyi önceliklerimizden olarak belirledik.

Dünya Kültürünün Büyük Şahsiyeti

Günümüzde medeniyetli devletlerin neredeyse tamamı ortaya çıkardıkları büyük şahsiyetleriyle övünebilir. Onların arasında politikacılar, devlet ve fikir adamları, komutanlar, şair ve yazarlar, sanat ve kültür insanları yer alır. Kazak milletinin de büyük şahsiyetleri az değil. Onların arasında

Abay'ın farklı bir yeri mevcuttur. Ancak biz büyük düşünürümüzü dünyaya gerekli düzeyde tanıtmamaktayız.

Ben uzun yıllar süren diplomatik görevlerimde başka ülkelerin politikacılarıyla, çeşitli alandan uzmanlarıyla çok sık görüşme imkânına sahip oldum. Yabancı ülke vatandaşlarıyla insanoğluna ortak bir çok önemli sorun üzerine konuşup fikir alışverişinde bulunarak görüşlerimi belirtirdim. Genel olarak, onlar Kazakistan'ın siyasi ve ekonomik başarıları konusunda iyi bilgi sahibidirler. Ama manevî ve kültürel değerlerimiz konusunda yeterli bilgi sahibi değiller. Bunun üzerine "Kazakların millî kimliğini, kültürünü neden Abay vasıtasıyla tanıtmıyoruz?" sorusu ortaya çıkar.

Bilge Abay, Kazak coğrafyasında yetişen ve dünyaca tanınan ünlü bir düşünürdür. O, tüm insanoğluna akıl ve fikir ürününü armağan etti.

Abay'ın şairlik gücünün derin kök ve kaynaklarını inceleyen araştırmacılarımız onun Kazak folklorundan, Doğu ve Batı'nın söz sanatlarından, Rus edebiyatından, tarihî eserlerden beslenmiş olduğunu belirtirler.

Abay'ın doğa üstü dehası onun din hakkındaki görüşlerinden de açıkça görülür. O, "Allah'ın kendisi de gerçek, sözü de gerçek. Gerçek söz hiç bir zaman yalan olmaz." der. Onun bu kaniya Doğu ve Batı filozoflarının eserlerini derinlemesine öğrenerek, araştırarak, inceleyerek vardığı açıktır. O, otuz yedinci sözünde Allah'la ilgili görüş ve düşüncelerini tam olarak belirtir.

Abay'ın manevî dünya görüşünü değerlendiren ilahiyatçı filozof bilim insanları onun eserlerindeki "Kamil Müslüman" kavramına ayrıca dikkat çekerler. Onun eserlerindeki "Kamil Mülüman" kavramı sadece Kazaklarla ilgili olarak değil, bütün İslam dünyasıyla ilgili olarak söylenmiş olmalı. İşte, bizim büyük düşünürümüz Abay, bilge Abay dünya düzeyinde söz konusu dinî bakış açısıyla yücelmeye devam edecek bir şahsiyettir.

Başkentimizde geleneksel olarak semavi ve geleneksel dinlerin liderlerini bir araya getiren kongre düzenlediğimizi biliyorsunuz. Bu tür etkinliklerin amacı ile bilge Abay'ın ilkeleri arasında bir uyum vardır.

Şairin bütün insanoğlunun manevî dünyasının temizliğini korumaya yönelik çabaları düşündürücüdür.

M. Avezov'un "Abay Yolu" romanı ile Abay tipi, edebî bir tip olarak dünya edebiyatında yerini almıştır. Ama bu, Abay'ı öğrenmenin, tanınmanın sadece bir yönüdür. Gerçek Abay'ı, şair Abay'ı tanımak için onun şiirleri ve kara sözlerinde belirtilen fikir düşüncelerinin önemi ortaya çıkarılmalıdır. Onun eserleri dünyanın başlıca dillerine aslı korunarak güzel bir şekilde tercüme edilmeli. Şimdilik, bunu tamamen başarmış olduğumuz söylenemez. Millî şairlerin eserlerini başka dillere tercüme etmek kolay değil. Çünkü tercümanın da söz konusu düşünürün düzeyinde bir yetenek sahibi olması gerekir. Bizim Abay üzerine araştırmalar yapan bilim insanlarımız, dilcilerimiz ve ilgi duyan vatandaşlarımız bu konuya özellikle önem vermelidirler.

Elbası Nursultan Nazarbayev: "Abay, Kazak halkının manevî hazinesine büyük katkılarda bulunan bir bilge olmakla birlikte, Kazakların ulusallaşması uğruna büyük emek veren bir düşünürdür.

Abay, dünya bilgeleri arasında yer alan olağanüstü bir şahsiyettir." demişti. Gerçekten de, bilge şairin eserleri sadece Kazakların değil, bütün insanoğlunun manevîyatını zenginleştirecek bir düzeydedir. Çünkü Abay'ın eserlerinin muhtevası insanoğlunun ortak manevî değerleriyle doludur. Onun kara sözleri dünya halklarının ortak değeri sayılır. Bu, klasik tarzdaki öğretici fikir düşüncelerinden bir demettir. Özlü söz, öğretici söz, vecizeler diye adlandırılmasına rağmen, bunlar edebiyatta özel bir türü oluşturur.

Abay kara sözlerinde insanoğluna ortak mirasları yüceltmekle birlikte, manevî zirvelere doğru yol alarak uzakları hedeflediğini gösterir. Onun nasihatlerinin temeli: insani değerler, kültür ve iyiliktir. Bilge Abay'ın nasihatlerine eşdeğer bir eser aramaya koyulsak Fransız düşünürü Mon-

taigne'nin yazıları akla gelir. Montaigne, kendi kimliği ve insan doğası üzerine daha çok dururken Abay'ın kara sözlerinin temel misyonu düşünmek, düşünmeye sevk etmek, amacı ilkeye dönüştürmektir. Bu da büyük bilgenin kara sözlerinin çok değerli bir eser olduğunu gösterir.

Dünya kültüründe Abay'ı ne kadar çok tanıtabilirsek milletimizin itibarını da o kadar artırmış oluruz. Günümüz küreselleşme ve bilgi işlem teknolojileri döneminde Abay'ın sözleri herkesi düşündürmeli.

Dünya genelinde bilim ve eğitimin çeşitli alanlarını geliştirmeye büyük katkılarda bulunan ve bütün insanoğluna ortak düşünürler olarak tanınan şahsiyetler var. Örneğin Çin söz konusu olunca Lao Tsi ve Konfüçyüs, Rusya söz konusu olunca Dostoyevskiy ve Tolstoy, Fransa söz konusu olunca Voltaire ve Rousseau hemen akla gelir. Bunun gibi Kazakistan denilince yabancıların hemen Abay'ın ismini söyleyebilecekleri bir düzeye ulaşmalıyız. Başka milletlerin "Kazaklar, Abay'ın mensup olduğu millettir" diye saygı duyması bizi onurlandıracaktır.

Abay'ı ne kadar översek yakışır. Onun örnek yaşamı ve güzel eserleri sadece Kazakların değil, bütün dünyanın örnek alacağı niteliktedir. Abay'ın insan ve toplum, bilim ve eğitim, din ve gelenek, doğa ve çevre, devlet ve yönetim, dil ve ilişki hakkındaki düşünceleri yüzyıllar geçse de değerini kaybetmeyecektir. Çünkü şairin miras bıraktığı eserler, tüm insanlığa manevî besin değerindedir.

Kazak ülkesi var oldukça Abay ismi de yücelmeye devam edecektir. Onun özlü sözlerini manevî değerlerimiz olarak yüksek tutarsak modern dünyada ülkemizin de itibarı artmaya devam edecektir.

Her şeyden önce, Abay'ı halkımızın bir değeri olarak öne çıkarmalı ve tanıtmalıyız. Medeniyetli ülkelerin Kazakların millî kimliğini, kültürü ve edebiyatını, manevî düzeyini dünya genelinde tanınmış büyük evlatlarının tanınırlık derecesine göre değerlendireceğini aklımızdan çıkarmamalıyız. Dolayısıyla, Abay'ı çağdaş Kazakistan'ın bir markası olarak dünyaya geniş çapta tanıtmak gerekir. Bu, genç nesillerimizin kutsal bir vazifesidir.

Büyük Kutlamalardan Alacağımız İbret

Biz, millî şuurumuzu yeniden canlandırmak ve rekabet gücüne sahip bir millet oluşturmak istersek Abay'ın eserlerini dikkatle okumamız gerekir. Onun toplumdaki çeşitli olay ve süreçlere ilişkin görüşleri günümüz Kazakistan için de geçerlidir. Sadece kendi çağının değil, şimdiki toplumumuzun da gerçeklerini ortaya koyan Abay, ulusal ülkümüzün değişmez bir kutup yıldızıdır.

Her Kazak'ın evinin üst köşesinde dombıra bulunsun diye bir sloganımızın bulunduğu herkesçe bilinir. Bunun gibi her evde Abay'ın kitapları ve Muhtar Avezov'un "Abay Yolu" romanı da bulunmalı diye düşünmekteyim.

Gelecek nesiller Abay'ın yolunu devam ettirmeli. Bu ise, büyük şairin hayalinin gerçekleşmesi anlamına gelir. Bundan dolayı, biz, hem Abay'ın düşüncelerinden hem de düzenleyeceğimiz kutlama etkinliklerinden ders almalıyız.

Bu yıl Abay'ın doğumunun 175. yıl dönümü dolayısıyla uluslararası ve ulusal düzeyinde 500'i aşkın etkinlik düzenlenecek. Bunların arasında Ağustos ayında Semey şehrinde UNESCO ile birlikte organize edilecek "Abay Mirası ve Dünya Manevîyatı" konulu uluslararası bilimsel ve uygulamalı konferans başlıca etkinlik olacak. Bunun yanı sıra, Ekim ayında Nur-Sultan'da "Abay ve Manevî Uyanış" konulu uluslararası bir konferans tertiplenecek. Bu etkinliklerde Abay şahsiyeti ve mirası detaylı olarak incelenerek onun eserlerinden XXI. yüzyılın çağdaş Kazakistan şartlarında yararlanma yolları ele alınacaktır.

Önemli projelerden biri de büyük şairin eserlerinin 10 dile tercüme edilip yayınlanmasıdır. Abay'ın eserleri tam olarak İngiliz, Arap, Japon, İspanyol, İtalyan, Çin, Alman, Rus, Türk ve Fransız

dillerine tercüme edilecek. Şairin hayatı, miras bıraktığı eserler ve Kazak kültürünü geliştirmedeki rolü hakkında birkaç belgesel ve “Abay” dizisi çekilecek.

Şairin doğum yıl dönümünü kutlama etkinlikleri sanat alanına da yansiyacak. Ülke ve uluslararası düzeyde tiyatro ve müzik festivalleri düzenlenecek. Bu yılın ödülleri Abay’ın eserlerine ithaf edilecek. Edebiyat ve sanat alanındaki başarılı eserlere verilen devlet ödülüne artık “Abay Devlet Ödülü” adı verilecek.

Abay’ın şahsiyeti ve mirasıyla ilgili etkinlikler yurtdışında da devamını bulacak. Rusya, Fransa, İngiltere ve diğer ülkelerdeki Kazakistan Büyükelçilikleri bünyesinde “Abay Merkez”lerinin kurulması planlanmakta. Bu kültürel etkinlikleri israfıya yol vermeden düzenlemek gerekir.

Doğu Kazakistan Bölgesi Akşokı yerleşim birimindeki Kunanbay Öskembayulı’nın sülalesine ait mezarlık restore edilip düzenlenecektir.

Bununla birlikte, Abay’ı daha geniş çapta tanıtmak için Hükümetin aşağıdaki etkinlikleri ele alması gerekir diye düşünmekteyim:

Semey bölgesi, Kazak tarihindeki kutsal bölgelerden biridir. Bundan dolayı, ülkenin manevî gelişmesinde önemli yeri bulunan Semey şehrinin tarihî bir merkez olarak belirlenmesi yerinde olacaktır. Büyük Abay ve Şakarım’in, Muhtar Avezov’un doğduğu topraklar özel saygıya layıktır. Dolayısıyla, söz konusu şehri sosyal ve ekonomik yönde kapsamlı bir şekilde geliştirerek orada bulunan tarihî ve kültürel mekânları yeni taleplere uygun bir şekilde yenilememiz gerekir. Hükümete bunlarla ilgili işlemleri yerine getirme talimatı veriyorum.

Doğum yıl dönümü kutlamaları kapsamında Abay’ın kutsal mekânı olan ünlü Jidebay’ı bayındırlaştırarak büyük şairin ruhunu ziyaret etmeye gelecek halk için uygun duruma getirilmesini sağlamalıyız.

Bununla birlikte, Abay’ın Jydebay-Börili Devlet Tarihi-Kültürel ve Edebî-Anıtsal Koru-Müzesi’ne önem vererek ilmî ve tanıtıcı çalışmaların yapılacağı bir merkeze dönüştürmek lazım olacak.

Jydebay’da müze yapılmak üzere Abay Mirası adlı yeni bir bina inşa edilmesi gerekir.

1918’de Semey’de Muhtar Avezov ve Jüsipbek Aymavutov’un temelini attığı, 1992’de yeniden yayımlanmaya başlayan Abay Dergisi devlet tarafından desteklenmeli.

Söz konusu ve diğer etkinlikler, büyük Abay’a karşı derin saygımızın ifadesi olarak ve onun zengin mirasını tanıtmak için yapılacaktır. Öyle ise, bütün Kazakistan halkını söz konusu çalışmalara aktif bir şekilde katılmaya davet ediyorum.

* * *

Biz, Abay’ın doğumunun 175. yıl dönümü kutlamalarına toplumsal bilinci uyandıracak, bir ülke, bir halk olarak gelişmememize yeni hız kazandıracak bir etkinlik olarak büyük önem vermekteyiz.

Bu kutlama etkinliklerindeki başlıca amacımız, milletimizin büyük üstadlarına karşı olan minnet borcunu ödemesidir. Abay’la ilgili sınav, bizim için ağır ve büyük bir sınav olacaktır.

Elbasımızın önyak olması, halkımız destek vermesi ile büyük işleri başardık. Dünyanın önde gelen 50 ülkesi arasında yer almayı hedefledik, bu hedefimize süresinden önce ulaştık.

Dünyanın önde gelen otuz ülkesi arasında yer almayı hedefledik, bu hedefimize de ulaşacağız. Bu hedefimize ulaşmada bize Abay mirası yardımcı olacaktır. Artık önem vermemiz gereken husus “Abay’ın yardımını anlayabildik mi, inceleyebildik mi?” sorularıdır.

Büyük şahsiyetin doğum yıl dönümünü kutlama etkinlikleri, karşımızdaki büyük görevi şerefle yerine getirmenin yolunu aramaya itmelidir. Her vatandaşın bu kutlamalardan önce ülkemiz, devletimiz hakkında derinlemesine düşünüp taşınmasını arzularız. Abay bize neleri emanet etti? Abay bizden neleri yapmamızı istedi? Abay bizden neyi beklemişti? Abay halkının hangi işine sevinmişti?

Onu sevindiren işlerimizden bir şeyler öğrenebildik mi? Abay Kazakların hangi işinden dolayı üzülmüştü? Onun sevmeyip üzüldüğü işlerden uzak durabildik mi? Başkası bir yana, şairin dediği beş asil işi gerçekleştirip beş düşmanı kendimizden uzaklaştırabildik mi? diye düşünersek, bir çok şeyi öğrenmiş, anlamış oluruz.

Abay mirası, bizim bir ulus olarak birleşmemizi, ülke olarak gelişmemizi sağlayacak kutsal bir değerdir.

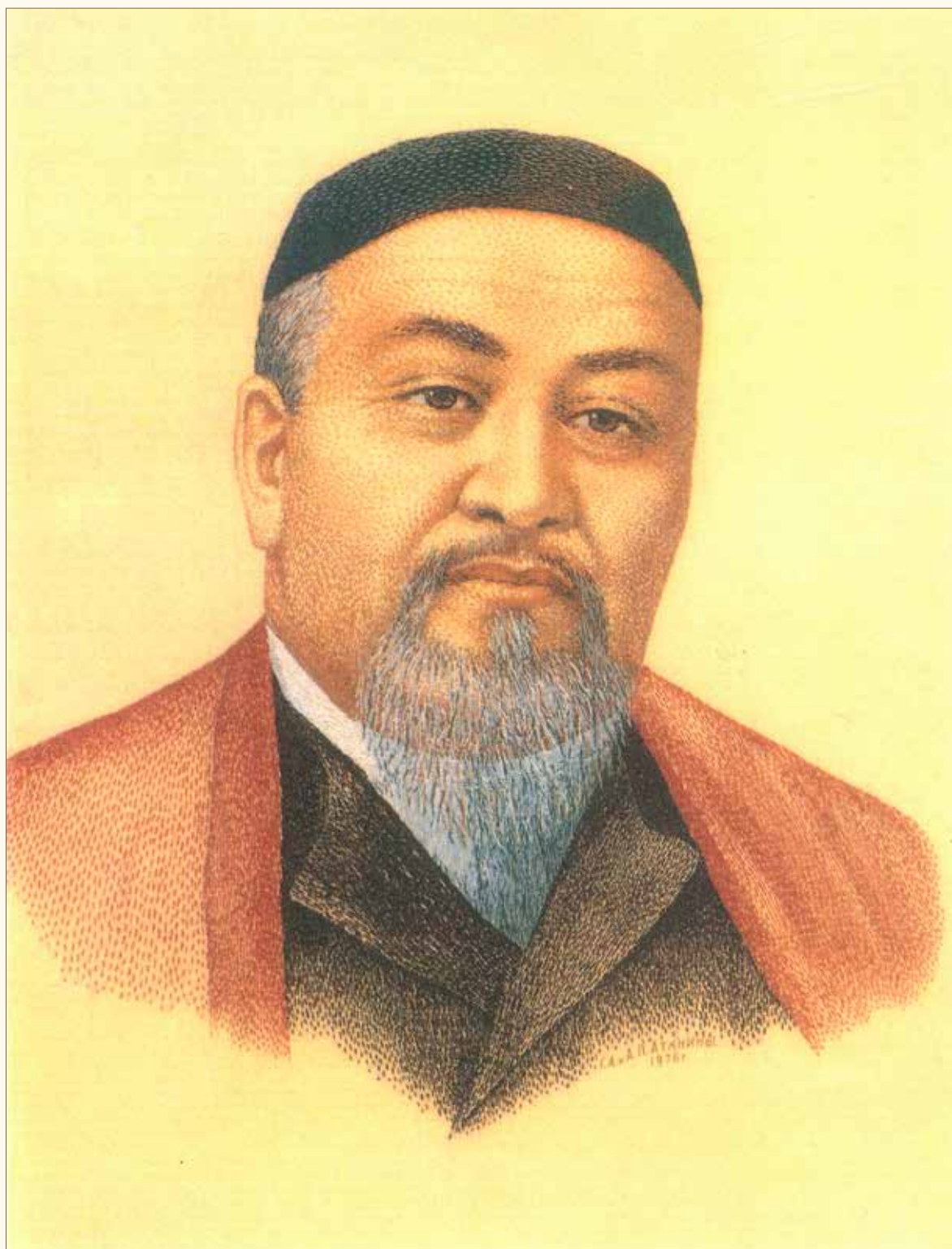
Genel olarak, yaşamın her alanında Abay'ın aklıyla hareket eder ve dediğini yaparsak bir ulus olarak itibarımız artacak, bir devlet olarak hedef ülkümüze ulaşacağımız muhakkaktır.

Abay'ın hayali, halkın hayalidir. Halkın hayali ve emanetini yerine getirmek için hiç bir şeyimizi esirgememeliyiz. Abay'ın öğüt nasihatleri ve öğretileri XXI. yüzyılda Kazakistan'ı zirvelere taşıyacaktır.

Türkiye Türkçesine Aktaran:

Elmira Kaljanova

Uluslararası Türk Akademisi Uzmanı

Abay. A.G. Atknin, 1976

Semey'de Abay'ın kaldığı ev. P.İ. Dyakov, 1945

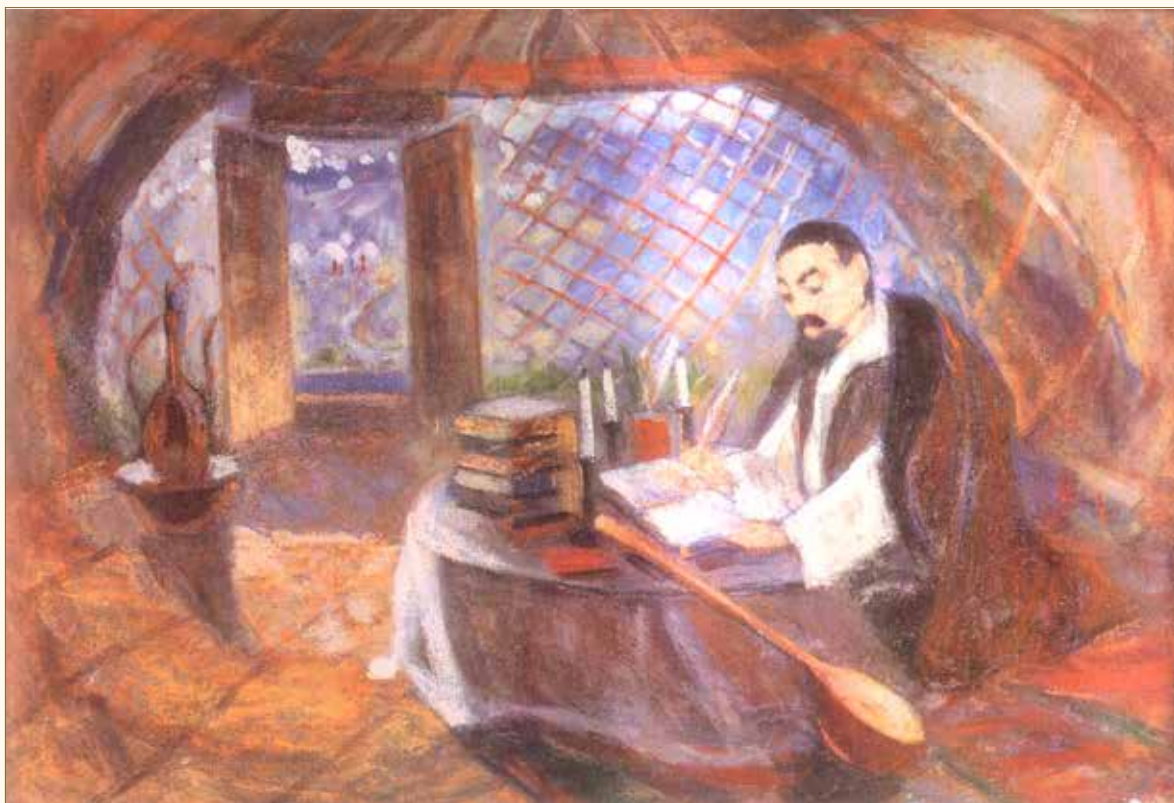
Abay'ın tahsil gördüğü medrese. İ.G. İvaçev, "Semey" Serisi'nden. 1945

Genç Abay portresi. A. Kasteyev, 1945

Üzerinde Abay portresi yer alan tabak.

Abay şiir yazarken. A. Galimbayeva, 1969

Abay Semey kütüphanesinde. L.P. Leontyev, 1954

SUNUŞ

Prof. Dr. Darhan KIDIRALI

Uluslararası Türk Akademisi Başkanı

Bu yıl Abay Kunanbayulı'nın doğumunun 175. yılı. Bu vesileyle Kazakistan'da 2020 yılı Abay Yılı ilan edildi ve yapılacak etkinlikleri koordine etmek amacıyla özel bir komisyon kuruldu. Türk Dünyası ile ilgili akademik çalışmalar yürüten Uluslararası Türk Akademisi de Abay Yılı çerçevesindeki etkinliklerine başlatmış bulunmaktadır. Bu bağlamda Uluslararası Türk Akademisi olarak kuruluşumuzun 10. ve bilge Abay'ın doğumunun 175. yılında böyle bir yayını okuyucularına takdim etmekten büyük onur duymaktayız.

Büyük bilge, şair, yazar, düşünür, eğitimci, yenilikçi, tercüman ve besteci Abay Kunanbayulı'nın hayatı ve edebî şahsiyeti üzerine çeşitli araştırmalar Alaş Orda Muhtariyeti döneminde başlamış ve geçen zaman zarfında artarak devam etmiştir. Abay araştırmaları, özellikle Kazakistan'ın bağımsızlığına kavuşmasından sonra Kazakistan dışında Türkiye

başta olmak üzere Türk dili konuşan ülkelerde büyük hız kazandı ve eserleri Türk dillerine aktarıldı. Ancak Abay mirasına olan ilgi hiçbir zaman eksilmedi. Bilim insanlarımız Türk Dünyası'nın ortak şahsiyeti Abay'ı araştırmaya devam edip yayınlar yaptı.

Uluslararası Türk Akademisi'nin destekleriyle yayımlanmakta olan bu kitapta da Abay üzerine son dönemlerde yapılan değerli araştırmalar bir araya getirildi. Yayında yer verilen makalelerde Türkiyeli ve Kazakistanlı araştırmacılar, Abay'ın hayatını, edebî şahsiyetini, eserlerini, felsefesini, dilini, yaşadığı çevre ve döneminin özelliklerini, dünya görüşü ile bakış açısını, öğüt ve nasihatlerini, eserlerinin günümüz açısından önemini ve diğer pek çok konuyu farklı yönlerden derinlemesine incelemişler, daha önce yapılan araştırmalar üzerinde durmuşlardır. Ayrıca Abay'ın edebî mirası çeşitli yöntemlerle tahlil edilmiş ve değişik yazarlarla şairlerin eserleriyle karşılaştırılmıştır.

Türkiyeli araştırmacılara ait makaleler ilk defa bu kitapta yayımlanmaktadır. Kazakistanlı araştırmacılara ait makalelerin bazılarının asılları daha önce Kazakistan'da yayımlanmış da olsa Türkiye Türkçesiyle ilk defa neşrolunmaktadır. 80'in üzerinde makaleyi bir araya getiren yayında Muhtar Avezov, Seyit Kaskabasov, Mekemtas Mirzahmetov, Ğarifolla Esim ve diğer önemli Abay araştırmaları uzmanlarının değerli makalelerine yer verildi. Yayına Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım-Jomart Tokayev'in kısa zaman önce Egemen Qazaqstan Gazetesi'nde yayımlanan "Abay ve XXI. Yüzyıldaki Kazakistan" başlıklı kapsamlı makalesi de dahil oldu.

Elinizdeki yayın iki yıl gibi uzun bir süre devam eden özverili çalışmanın meyvesidir. Bundan dolayı projeyi başlatan, makaleleri titizlikle düzenleyip tasnif eden, çeviri işlerini organize eden Pamukkale Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Başkanı Prof. Dr. Nergis Biray'a ve şahsında çalışma ekibine teşekkür etmeyi borç bilirim. Ayrıca Türk Dünyası'nın yazar ve şairlerini, eserlerini tanıtmaya her zaman önayak olan Avrasya Yazarlar Birliği Başkanı Doç. Dr. Yakup Ömeroğlu'na da kitabın basılmasındaki yardımları için şükranlarımı sunarım.

Yayının Abay'ın daha iyi tanınmasına, edebî eserlerinin daha derin araştırılmasına katkılar sağlama-sı dileklerimle...

Zira zihniyeti canlandırmakla XXI. yüzyılda ülkemizi hızlı bir şekilde geliştirmek mümkün olabilecektir.

SUNUŞ

Dr. Öğrt. Ü. Yakup ÖMEROĞLU

Avrasya Yazarlar Birliği Başkanı

Abay Kunanbayulı, Çağdaş Kazak edebiyatının kurucusu olması yanında Kazak kültürü için de bütün Türk dünyası kültürü için de önemli bir şahsiyettir. O, Kazak dili, edebiyatı, kültürüne olduğu kadar bütün Türk dünyası edebiyatı ve kültürüne de yenilik ve zenginlik getirmiş; bu dünyayı kaleminin gücüyle kendine hayran bırakmıştır. Hem şiirlerinde hem de düz yazılarında Kazak kültürünü ve Türk kültürünü her yönüyle ortaya koymuştur. Bu sebeple UNESCO 1995 yılını bütün dünyada “Abay Yılı” olarak ilan etmiştir.

Kazak edebiyatının önde gelen temsilcisi olan şair ve düşünür Abay, hem Doğu hem de Batı klasiklerine vakıf olan, Doğu’dan Nevai, Hafız, Nizami ve Fuzuli gibi şairlerin eserleriyle beslenen, bunun yanında Rus edebiyatının zirve şahsiyetlerini de okuyup onlar vasıtasıyla Batı edebiyatı klasiklerini tanıyan ve ülkesinde tanıtan büyük bir ediptir. O, Arap ve Fars edebiyatı kadar Rus edebiyatına da vakıftır. Osmanlı edebiyatını da bilir. İyi bir aile ve okul eğitiminden geçmesi, onun bu başarıya ulaşmasındaki en büyük etmendir. Birçok eserinde Doğu ve Batı’yı iyi sentezleyen, şiir ve söz sanatı üzerinde özellikle duran, kendi milletinin değerlerini yansıtmak ve diğer dünya kültürleri ve değerleriyle karşılaştırarak sunmak yolunda eserler kaleme alan yazar, Rus yazar ve şairlerinin eserlerini Kazak Türkçesine aktardığı gibi bazı Kazak Türkçesiyle yazılmış eserleri de Rusçaya aktarmıştır.

O, şair ve düşünür olması yanında bir edebiyat bilimcidir de. Kazakistan’ın tarihi dönemlerindeki toplum ve edebiyat yapısıyla ilgili konularda ilmi araştırmalar yapan bir araştırmacıdır. “Kara Sözler” adlı eserindeki 45 kara sözde ve şiirlerinde halkın hatalarını eleştiren bir eleştirmen, adalet ve adaletsizlik, insanlık, sanat, edebiyat, söz sanatı ve bilimsel alanlarda felsefi fikirlerini ortaya koyan bir toplum mühendisi gibidir.

Abay’ın akılcılığı, toplumu aydınlatması, nasihatlerde bulunması sadece Kazak halkı için kaleme alınmış değildir. O her mısrası ve satırında bütün Türk dünyasına seslenmektedir. Türk dünyasının gençleri onun yolunu takip ederek daha aydınlık, akılcı ve gerçekçi bir Türk Dünyası kurma ideallerini gerçekleştirme yolunda daha hızlı yol alacaklardır. O, bütün Türk dünyasının tanınması, takip etmesi ve anlaması gereken büyük ve aydın bir şahsiyettir.

Lisans ve yüksek lisans öğrencilerinin Abay gibi zirve bir şahsiyeti okuması, tanımaya ve tanıtmaya çalışması, lehçeler arasında aktarmalar yapması büyük bir emekle güzel bir eserin ortaya konulmasını da sağladığı için takdire şayandır.

Eserin editörlüğünü farklı iki üniversitede görev yapan üç öğretim üyemizin üstlenmesi ve Türk dünyası için önem ve anlam taşıyan böyle bir esere imza atmaları da oldukça manidardır.

Bu iki yıllık zaman diliminde eserin hazırlanması ve ortaya konulmasında büyük bir emek harcayan başta editörlerimiz ve akademisyenlerimiz olmak üzere bütün öğrencilerimizi Avrasya Yazarlar Birliği olarak bu gayretleri ve duyarlılıkları için tebrik etmek isteriz. Eserin bütün Türk dünyası için hayırlı olması da en büyük dileğimizdir.

EDİTÖRLERDEN

Abay Kunanbayoğlu... Sadece Kazak dili, kültürü ve edebiyatının değil bütün Türk dünyasının akıldarlarından, bilgelerinden, aksakallarından biri.

İlk realist Kazak şairi olan ve Kazak edebiyatı tarihinde modern şiirin de kurucusu olarak kabul edilen Abay Kunanbayev, hayatı boyunca adalet, insanlık ve bilim için mücadele etmiştir. Abay'ın eserleri de bu mücadelenin en önemli göstergesidir. Yaşadığı devre göre oldukça iyi bir eğitim alan Abay, zekâsı ve çalışkanlığıyla kendini geliştirmeyi bilir. Doğu'nun ve Batının önemli eserlerini okuyan Abay, bu iki medeniyetin sentezini başarıyla yapar. Üyesi olduğu topluma karşı taşıdığı sorumluluk ile halkının kusurlu yanlarını tüm gerçekliğiyle dile getirir. Bu bakımdan onun eserlerinde sosyal eleştiri oldukça geniş bir yer tutar. Kazak halkını bir arada tutan millî ve kültürel değerleri her zaman öne çıkarmaya gayret eden Abay, Kazakların ilerlemesi ve çağdaş dünyayı tanınması yolunda da büyük emek harcar.

Abay yenilikçi ve reformist bir şahsiyettir. Onun bu yönü hem Kazak edebiyatına hem de Kazakların sosyal hayatına tesir eder. Abay, Avezov'un da ifade ettiği gibi geleneksel şiirin dar çerçevesini genişleterek Kazak şiirine yenilik getirir. "Saliha Kızlar" olayında olduğu gibi Kazak kadınlarının hakkını savunur. Abay, eserleri ile Kazak halkının içinde bulunduğu karanlıktan ve fakirlikten kurtulması için neler yapılması gerektiğini ortaya koyar. Bunun için akıl ve bilginin ışığında yürümek gerektiğini ısrarla dile getirir.

Milletlerin köklü bir medeniyete sahip olmaları ve bunun devamlılığını sağlayabilmeleri hususunda, o toplum içinden çıkan abide şahsiyetlerin çok önemli bir rolü bulunmaktadır. Yusuf Has Hacıp, Ahmet Yesevi, Yunus Emre, Mahtumkulu, Abay Kunanbayulı, Cengiz Aytmatov vb. gibi şahsiyetler Türk kültür ve medeniyetinin yaşatılması, muhafaza edilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılmasında çok önemli bir işleve sahip oldukları gibi her daim yaşayan bir kültürel kimliğin sürekliliğini de sağlar. Abay Kunanbayev'in eserlerinin okunması ve anlaşılması bu bağlamda çok önemlidir. Abay, eserlerinde her ne kadar Kazak millî kültürünü işlese de yerelden evrensele ulaşmayı başarabilmiş bir şahsiyettir. Onun insana ve insanlığa verdiği değer binlerce yıllık Türk tefekkür dünyasının bir yansımasıdır. Abay'ın kaleminden çıkan sözler Türk dünyası edebiyatının büyüklüğünü ve müşterek unsurlarını da göz önüne koymaktadır.

Türk kültür ve medeniyetinin savunucusu, kültürel kimliğimizin sürekliliğinin sağlanmasına kalemiyle katkıda bulunmuş ve yön vermiş büyük şahsiyetlerin karşılıklı olarak bütün Türk topluluklarında tanıtılması gereğinden yola çıkarak Abay'ı Türkiye okuruna daha iyi tanıtmak için bu eseri hazırlamaya karar vermemizin üzerinden iki yıl geçti. Uzun soluklu ama bir o kadar da zevkli bir çalışma içinde bu eserin hazırlanmasında lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencilerimiz ile öğretim üyelerimiz birlikte emek harcadılar. Bu büyük gayretler sonrasında Kazakistan'daki ilim adamlarından gelen yazıların Türkiye Türkçesine aktarılması, Türkiye'deki ilim adamlarımızın yazıları ve öğrencilerimizin bir kısmının yazıları bir kısmının da aktarmaları ile elinizdeki eser ortaya çıktı.

Bu süreçte en büyük desteği gösteren Uluslararası Türk Akademisi Başkanı Prof. Dr. Darhan Hıdıralı'ye canı gönülden teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Eserin basımı konusunda bizi destekleyen Avrasya Yazarlar Birliği Başkanı Yakup Ömeroğlu'na da minnettarız.

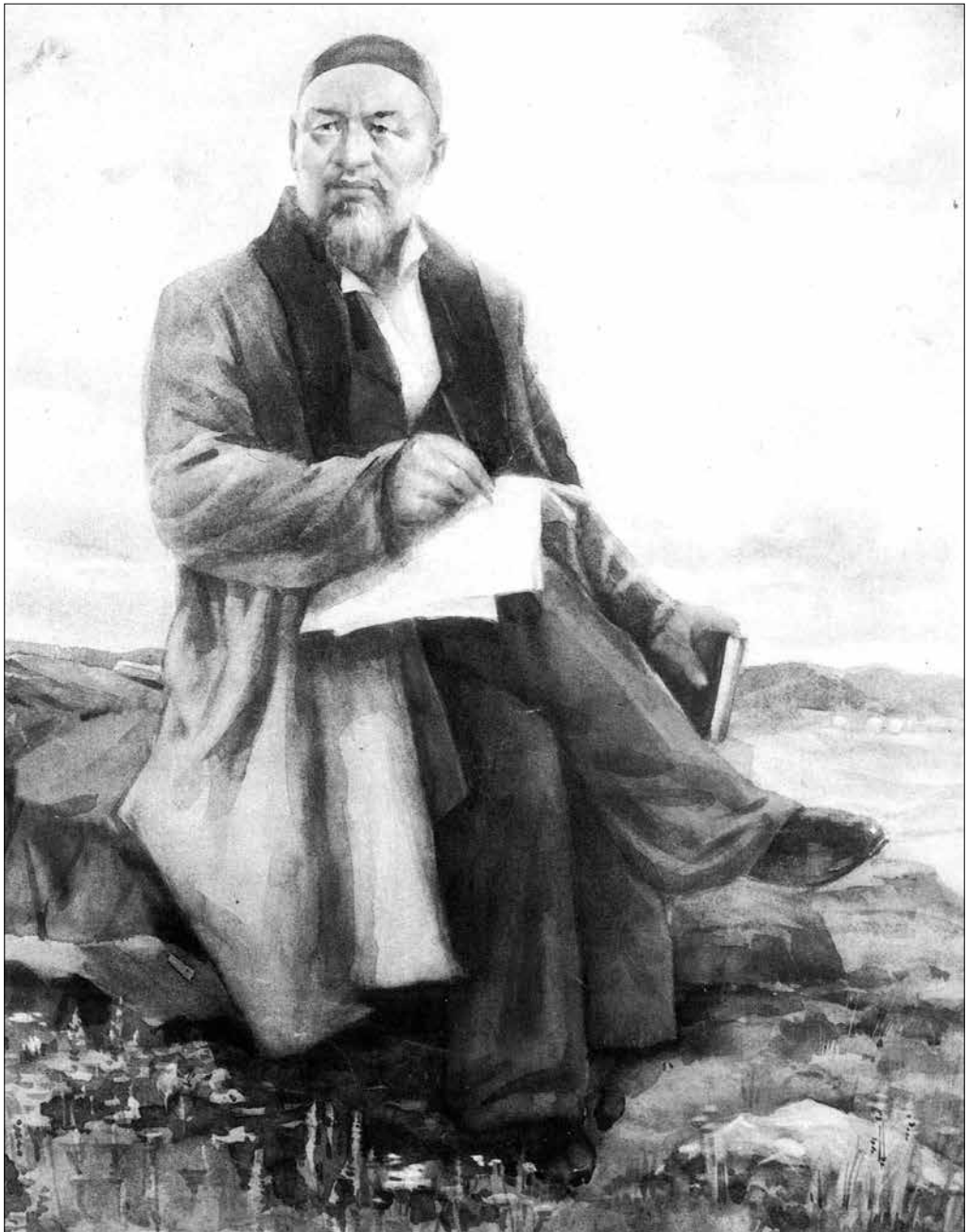
Bu tür eserlerin artması temennisiyle, katkısı olan bütün öğrencilerimize ve ilim adamlarımıza da teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Temennimiz Türk dünyasının aksakallarından Abay Kunanbayulı'nı Türkiye'de bütün yönleriyle ve eserleriyle tanıtmak. Güzel bir esere imza atmış olmanın mutluluğu da bizler için bir gurur vesilesidir.

Dr. Nergis BİRAY

Dr. Güljanat KURMANGALİYEVA ERCİLASUN

Dr. Soner SAĞLAM

Abay portresi. N.İ. Krutilnikov, 1945

İÇİNDEKİLER

Kasım-Jomart TOKAYEV , Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, “Abay ve XXI. Yüzyıldaki Kazakistan”	III
Darhan KIDIRALÍ , Uluslararası Türk Akademisi Başkanının Sunuş Yazısı	XVII
Yakup ÖMEROĞLU , Avrasya Yazarlar Birliği Başkanının Sunuş Yazısı	XVIII
EDİTÖRLERDEN	XIX
Darhan KIDIRALÍ , Abay ve Mercani Dünya Görüşü.....	XXV
Muhtar AVEZOV (Akt. Selcan Yeşim ÜNAL), Abay Araştırmaları (<i>Abaydı tanuv</i>).....	1
Kayım MUHAMEDHANOV (Akt. İbrahim İNAL), Abay Kunanbayev’in Oğlu Turağul (<i>Turağul Abayulı Qunanbayev</i>).....	7
Mekemtas MIRZAHMETULI (Akt. Rukiye DAŞBINAR), Abay Mirasının İlk Araştırmacıları (<i>Abay murasın alğaş ret zerttep nasiyhattavşılar</i>).....	13
Seyit KASKABASOV (Akt. Hümeyra ÖZBEK), Abay ve Folklor (<i>Abay jäne fol’lkor</i>)	23
Darhan KIDIRALÍ , Türkistan’ın En Büyük Şairi	43
Koysığara SALĞARAULI (Akt. Balsan MADÍ, Ömer BOZKURT), İdrak Basamakları (<i>Tanıu baspaldatı</i>).....	47
Sara KÜZEMBAYEVA (Akt. Esra Gül KESKİN), Abay’ın Müzikle İlgili Eserleri (<i>Abaydıñ muzıkalıq şığarmaşılığı</i>)	53
Serik NEGİMOV (Akt. Balsan MADÍ), Abay’ın Yaratıcılık Karakteri (<i>Abaydıñ şığarmaşılıq tulğası</i>).....	61
Tursın JURTBAY (Akt. Cemile ARSLAN, Nergis BİRAY), Bolatözek-Kayım Muhamedhanov (<i>Bolatözek – Qayım Muhamedhanov</i>).....	77
Danday ISKAKULI (Akt. Esra Gül KESKİN), Abay’ın Çeviri Dünyası (<i>Abaydıñ avdarmaşılıq älemi</i>)	91
Baltabay ABDİĞAZİULI (Akt. Cemile ARSLAN), Abay ve Millî Şiirin Yeni Kaynakları (<i>Abay jäne ulttıq poeziyadağı jaña arnalar</i>).....	115
Aygül İSİMAKOVA (Akt. Emre USLU), Bağımsızlık Döneminde Abay Bilimi (<i>Tävelsizdik kezeñindegi Abaytanuv</i>).....	127
Jabal ŞOYINBET (Akt. Gulvira DARMENOVA AKYOL), Abay’ın Kara Sözleri Üzerine Araştırmalar (<i>Abaydıñ qarasözderiniñ zerttelüvi</i>)	137
Abdulvahap KARA , Kazak Yazılı Edebiyatı’nın Kurucusu Abay Kunanbayoğlu’nun	

Hayatı ve Eserleri	147
Dihan KAMZABEKULI , (Akt. Zehra TAŞDEMİR), Abay Metinlerindeki “İovanna Ark” ve “İvan Gus” Adlarıyla İlgili Düşünceler (<i>Abay mätinindegi “İonna Ark” pen “İvan Gus” attarına qatıstı tüsinik</i>)	151
Sağımbay JUMAĞUL (Akt. Birkan ÇAY), Abay’ın Eğitimdeki Amacı (<i>Abaydñ ağartuvşılıq muratı</i>)	157
Shynar SEİTOVA (Akt. İ. Emre USLU); Muhtar Avezov’un Eserlerindeki Bazı Yapıların Tarihsel ve Dilsel Karakterinin Karşılığı (<i>M. Avezov şığarmalarındağı keybir etnonimderdñ tarihyı lingvomädeniy üväji</i>)	159
Dosay KENJETAY (Akt. Balsan MADİ, Özden YELER), Kazak Dini Kavramının Aynası: Abay Mirası (<i>Abay murası – Qazaq diniy tanımıñ aynası</i>)	165
Janat AYMUHAMBET, Dinara BERĞİBAYEVA (Akt. Hümeyra ÖZBEK), Abay Bilgeliği: Şiirindeki Gelenek ve Metinlerarasılık (<i>Abay tağlımı: poeziyadağı дәstür jäne intermätin</i>)	171
Bavırjan ERDEMBEKOV (Akt. Dilek TURA); Abay Araştırmalarının Sorunları (<i>Abaydı tanuv мәseleleri</i>)	179
Ğarifolla ESİM (Akt. Tüge AKTOSUN), Abay’ın Bilgeliği Hakkında-I (<i>Abaydñ hakimdigi tuvralı-I</i>)	185
Ğarifolla ESİM (Akt. Necmettin BİÇER), Abay’ın Bilgeliği Hakkında-II (Şiir, Sözün Başıdır) (<i>Abaydñ hakimdigi tuvralı-II - Öleñ sözdñ bası</i>)	195
Şapay TURSINJAN (Akt. Sibel AŞKAR), Bilge (<i>Kemeñger</i>) (Eleştirme)	203
Rakımjan TURISBEK (Akt. Ayşegül ÖRSELOĞLU, Süveyda ŞAHİN), Bilge Abay’ın “Nasihatleri” ve Manevîyatı (<i>Hakim Abaydñ “Qarasözderi” jäne ruvhaniyat</i>)	209
Sultan Han AKKULI, Güljanat KURMANGALIYEVA ERCİLASUN , Kazak Bozkırlarının Akademikleri: Abay Kunanbayev ve Alihan Bökeyhan	219
Maksat ALİPHAN (Akt. Raşid MADAKEYEV), Abay Kunanbayev’in Kara Sözlerinin Temeli Olan İmanın Anlamını Açıklamak (<i>Abay Qarasöziniñ özegi – iyman mänin tanıtuv</i>)	229
Gülziya PİRÄLİ (Akt. Sara AMİRTAYEVA), Abay ve Muhtar Avezov (<i>Abay jäne M. Avezov</i>)	239
Nergis BİRAY, Baktıgöl ABDİHANOVA , Yusuf Has Hacib’in “Kutadgu Bilig”i ile Abay Kunanbayev’in “Kara Sözleri”nde “Akıl”	247
İslamiya HALİTOVA (Akt. Fatma Nur KARKIN), Abay Kunanbayev Mirasındaki Ülkü Hakkındaki Fikirlerin (İdeallerinin) Bugünkü Eğitim Öğretim Sürecindeki Yeri (<i>Abay Qunanbayev murasındağı murat tuvralı ideyalardıñ bügingi oquv-tärbiye protsesindegi ornı</i>)	257
Serikkazı KORABAY, Joldasbek MAMBETOV, Güljahan ORDA (Akt. Balsan MADİ, Şırın KAVANOVA), Abay Dünya Şahsiyeti (<i>Abay – älemdik ulı tulğa</i>)	263
Serikzat DÜYSENĞAZI (Akt. Nezaket CÜRGÜL), Duvlat ve Abay (<i>Duvlat jäne Abay</i>)	271
Bolat KORGANBEKOV (Akt. Ali İhsan ACAR), Abay Şiirlerindeki Folklorizm (Abay öleñderindegi fol’klorizm)	279
Ğaliya AKMANOVA (Akt. Nezaket Esen CÜRGÜL), Abay’ın Bıraktığı İz: Ebedî Miras (<i>Abay qaldırğan İz – мәñgilik mura</i>)	285
Gülnafis ABİKENOVA, Gülnaz KARİPJANOVA (Akt. Rashid MADAKEYEV), Abay Şiirlerinin Kavramsal Analizi (<i>Abay öleñderine kontseptilik taldav</i>)	287
Gülnafis ABİKENOVA (Akt. Yasin ZOBAR), Abay Eserlerinde Edebî Mektup Türü	

(<i>Epistolyarlıq janrdıñ Abay şıǵarmaşılıǵındaǵı körinisi</i>)	295
Akbota AHMETBEKOVA (Akt. Sema EYNEL), Yesevî ile Abay'ın Nazım Geleneǵi (<i>Yasaviy men Abaydñ poetikalıq dástüri</i>)	299
Marat BEKBOSINOV (Akt. Ezgi YIKMIŞ), Abay Manevıyat (<i>Abay jäne şıǵıs ruvhaniyatı</i>)	303
Şayza DOSKEYEVA (Akt. Onur TARLACI), Muhtar Avezov'un "Abay Yolu" Romanındaki Veciz Sözlerin Kullanımı Hakkında (<i>M. Ävezovtñ "Abay Joli" roman-epopeyasındaǵı şeşendik sözder qoldanısı</i>)	309
Farida ĞAYNULLİNA (Akt. Balsan MADİ), Abay ve Duvlat Babatayulı: Manevî Olarak Edebiyatın Problemlerinin Bulunması ve Şairlerin Şiirlerinin Yapısının Rolü (<i>Abay i Duvlat Babatayulı: k probleme issledovaniya roli predşstvuyuşçey iiteraturı v duhovnom poetičeskom stanovlenii poeta</i>).....	313
Marat BEKBOSINOV, Janagul SAMETOVA , Millî Ruh ve Abay	319
Danagül MAHAT (Akt. Balsan MADİ, Cahit KARAKAŞ), Sovyet Totaliter Rejimin Büyük Abay Eserlerine Saldırısı (<i>Keñestik totalitarlıq jüyenii ulı Abay murasına şabuvılı</i>).....	323
Rısgül ABİLHAMİTKIZI (Akt. Sema EYNEL), Abay Araştırmaları İlminin Ortaya Çıkışı ve Gelişim Evreleri (<i>Abaytanuvdñ qalıptasuv, damuv kezeñderi</i>)	329
Guljanat AŞİMOVA, Mahmut TÜYEBAYEV (Akt. Birkan ÇAY; Yasin ZOBAR), Abay Kunanbayev, Şakerim Kudaybardiyev, Muhtar Avezov Eserlerindeki Felsefî Fikirler (<i>Qunanbayev, Ş. Qudayberdiyev, M. Ävezov Şıǵarmalarındaǵı filostoıyalıq, aǵartuvşılıq ideyalardıñ sabaqtastıǵı</i>).....	341
Ayjan HİBADULLİNA (Akt. Emre TUNÇKIN), Abay'ın Kara Sözlerindeki Gazetecilikle İlgili Konular (<i>Abay Karasözlerindeki publisistikalıq sarın</i>).....	345
Talǵat KABIŞEV, Saylavhan KOJAGULOV (Akt. Fatma ABTEKİN), Abay'ın İlk Yayınlarının Metin İncelemesi (<i>Textual study of Abay's first publications</i>).....	349
Ayjan KARTAYEVA (Akt. Onur TARLACI), Abay ve Muhtar Ävezov (<i>Abay jäne Muhtar Ävezov</i>)	355
Ekrem AYAN , Abay Dönemi Kazakistan'da Sosyoekonomik ve Siyasî Durum	365
Şınar KEÑESBAYEVA (Akt. Ömer Fatih ÖZTÜRK); Kazak Edebiyatındaki Abay Geleneǵi ve T. Ämirenov'un Eserleri (<i>Qazaq Ädebiyatındaǵı Abay dástüri jäne T. Ämirenov şıǵarmaşılıǵı</i>)	371
Cemile KINACI , Kurgudaki Abay'ın Rus Algısı	377
Çaylavhan KOJAĞULOV, Talǵat KABIŞEV (Akt. Sara AMİRTAYEVA); Kazakların Abay'ı Olamasam da -"Yevgeniy Onegin'in" Şiir Nüshalarının İncelenmesi- (<i>Qazaqtñ Abayında bolmasam da (-"Evgeniy Oneginniñ" jir nusqalarınıñ tekstologiyası</i>)	389
Samet AZAP , Abay'ın "Her Şeye Heveskâr Olma" Şiiriyle Nasihatleri (Kara Sözlere) Arasında Metinlerarası İlişkiler	397
Ravşan MUKAJANOVA (Akt. Gonca PEHLİVAN), Muhtar Avezov'un Sanat ve Araştırma Yazılarında Abay Teması (<i>Muhtar Ävezovtñ şıǵarmaşılıq jäne zerttev eñbekerindeǵı Abay taqırıbı</i>)	405
Kahraman MUTLU , Abay Edebiyat Mektebinin Kurucularından Kayım Muhamedhanov	409
Aysel BAYTOK , Abay Kunanbayev'in Eserlerinde Kadın.....	415
Erkebulan MUKAŞEV (Akt. Burcu SARIKAYA), Abay'ın Öğrencisi Şair Veys Şondıbayulı'nın Aktarma Eseri: "İvanuşka Duraçok/Aptal İvan" (<i>Abaydñ aqın şäkirti Üväyis Şondıbayulınıñ "İvanuşka duraçok" avdarması</i>)	425

Assem KASSYMOVA (Akt. Zeynep PEKEL), Abay'ın Mirasını Toplama, Araştırma, Okutma Meselelerinin Tarihi Vasıfları (<i>Abay muraların jıynaqtav, zerttev, oqtuv мәseleleriniñ tarihiy sıypatı</i>) .429	
Aliya SABIROVA (Akt. Balsan MADİ), Abay ve Şakerim Türkülerinin Estetiği ile Müziğin Sanat Dili (<i>Abay men Şakerim änderiniñ estetikası men muzıkalıq körkem tili</i>)435	
Baljan ŞOYINBET (Akt. Sımbat SARSENBAYEVA), Abay Araştırmalarının Yeni Zirvesi (<i>Abaytanıvdiñ jaña belesi</i>)451	
Zhazira OTYZBAY , Abay'ın Eserlerine Rus Edebiyatının Etkisi ve Şiirlerinde Rusça Alıntı Sözcükler.....455	
Nurgül TİLEBALDİNA (Akt. Nezahat DURU), Abay Eserlerinin Bilim ve Terbiye Kuralları (<i>Abay şığarmaları – bilim men tärbiye quralı</i>).....461	
Kuralay TÖLEBAYEVA, Gülnur MÜRSELİM (Akt. Ömer Fatih ÖZTÜRK), Abay Trajedisindeki Abay Tipi (<i>Abay tragediyasındağı Abay beynesi</i>)465	
Soner SAĞLAM , Abay Yazımında Gençlik İdeali: Abdirahman469	
Jadıra TÖLEVKONIR (Akt. Damla ERDUMLUPINAR); T. Kakişev'in Eserlerinde Mağjan ve Saken Şiirindeki Abay Geleneğinin Sürdürülmesi (<i>T. Käkışev zerttevelerinde Mağjan men Säken poeziyasındağı Abay дәstüriniñ jalğastığı</i>).....477	
Karlığaç SARBASOVA (Akt. Kübra MAVİ), Abay Eserlerindeki Zıt Anamlı Sözlerin Kullanımı (<i>Abay şığarmalarındağı qarısı mändi sözderdiñ qoldanı</i>).....483	
Cemile ARSLAN , Abay Kunanbayulı Kimdir?487	
Mehtap SOLAK SAĞLAM , Abay Yazımında Temel Değerler491	
Yaşar SÖZEN , Abay'ın Bilim ve Eğitim Hakkındaki Görüşleri Üzerine Bir İnceleme497	
Aygül TÜRİKPENOVA , Kazak Edebiyatının Kurucusu Abay Kunanbayev'in Kara Sözlerindeki (Nasihatlar) Felsefi Düşünceler.....511	
Betül AMAN , Kazakların Toplumsal Özelliklerinin ve Kültürünün Abay Kunanbayev'in Şiirlerine Yansıması Üzerine Bir Deneme517	
Süveyda ŞAHİN , Abay Kunanbayev, "Kara Sözler"e Göre Devlet ve Devlet Yönetimi521	
Ulviye TOPÇU ÖZTÜRK , Abay'ın Şiirlerinde Gönül Dünyası531	
Sevgi CİHANGİR , Abay Kunanbayev'in Şiirleri ve Kutadgu Bilig'de Sözün Önemi541	
Özge CİNKARA , Abay'ın Şiirlerinde Sevgilideki Güzellik Unsurları549	
Didem Gülçin ERDEM , Hikmet Geleneği Bağlamında Abay Kunanbayev'in Nasihatleri.....555	
Gülsün GÖKKAYA , Abay Kunanbayev'in Kara Sözleri ve Şiirlerinde İdeal ve Kâmil İnsan.....561	
Ezgi YIKMIŞ , Abay ve Dostoyevski'de Ahlak Anlayışı573	
Emel COŞKUN , Abay Kunanbayulı'nın Şiirlerinde Akıl Kavramı581	
Cemile ARSLAN , Kazak Edibi Bilge Abay Kunanbayulı589	
Sevcan FİDAN , Abay Kunanbayulı'nın Şiirlerinde Ölüm Teması597	
Esen Merve GÖZÜŞİRİN , Abay Kunanbayulı'nın Şiirlerinde Tabiat605	
Zehra TAŞDEMİR , Abay Kunanbayulı'nın Şiirlerinin Konularına Göre Tasnifi615	
Orhan SÖYLEMEZ , "Abay Kunanbayoğlu ve 'Elifbe' şiirinin düşündürdükleri"629	

Abay ve Mercani Dünya Görüşü

Darhan KIDIRALI¹

Abay ve Abay'ın dünya görüşünden söz ederken onun düşünce ve görüşünün, özellikle de Doğu'yla ve dinle ilgili değerli fikirlerinin oluşmasında etkili olan şahsiyetler üzerinde durmadan geçilemez. Bozkır geleneği ile halk felsefesini çocukluğundan benimseyerek daha sonraları medrese eğitimi alıp dil öğrenen ve kendince araştırmalar yapan bilgenin Doğu ile Batı hakkında eşit derecede bilgi sahibi olarak insanlığın zirvesine yükselmesinde elbette okuduğu kitapların ve eğitim aldığı hocaların büyük etkileri olmuştur. Abay'ı bu şekilde etkileyen şahıslardan biri ve önemlisinin Tatar halkının büyük evladı Şehabeddin Mercani (1818-1889) olduğu malumdur.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Rusya İmparatorluğu'na bağlı Müslüman Türk halkları arasında beliren ceditçilik hareketinin kurucularından biri olan Mercani hakkında öğrencileri: “Şehabeddin Mercani'nin talim ve terbiye yöntemlerini yenileme yönündeki fikirleri pek çok itiraza uğrasa da halk arasında genel olarak büyük destek bulmuş, düşünce ve görüşleri halka yeni yön vermiştir. Onun aracılığıyla Buhara medreselerinin mükemmelliği hakkındaki anlayış tartışılıp mektep ve medreselerin yenilenmesi gerektiğini tespit edilmiştir. Düşünürlerle aydınlar bu hareketi hemen derinlemesine algılar ve yenilikçilik hareketleri boy gösterip okullarda yeni yöntemler kullanılmaya başlar. İsmail Gaspıralı, Damolla Galımcı, Hayrullah Hazret Osmanî, Hadi Efendi Atlasî, Ahmed ve Ganî gibi ceditçi akımın kurucuları üzerinde büyük etkileri olan Mercani Hazretleri Tatarlar için halkı yeniliğe, ceditçiliğe götüren ilk üstat sayılır” diye yazmışlardır 1915 yılında çıkan özel kitabın ön sözünde.

Kazak, Tatar ve Başkurt halklarına ortak düşünür, yenilikçi Akkmolla şairin:

*“Birader, selam sunar, rica ederim,
Göz kulak ol Mercani'ye. O, Demirkazıktır.
Yoksa bulamaz kıbleni, kaybolursun,*

Karanlıkta şaşırırsın yolunu” diyerek şiirlerine kattığı Şehabeddin Mercani, Abay'ı ve Alaş hareketinin devamında boy gösteren yeni biçimdeki millî görüş ve düşüncenin oluşmasını büyük ölçüde etkilemiştir. Bundan dolayı Abay dünya görüşünden bahsederken onun eğitim aldığı mektep ve hocalara başvurmak icap eder.

Abay ile Mercani arasındaki uyum üzerinde genişçe duran Akjan Maşanov, “El Farabi ve Abay” adlı eserinde: “Karkaralı'da, Semey'deki medreselerde bizzat Mercani'den ders alan insanlar hocalık yapmıştır. Abay, işte o Semey'de Mercani talebelerinden eğitim alanlardan biridir. Abay'ın eserlerinde Mercani tarafından dile getirilen meselelere sık rastlanmasının nedeni budur” diye yazar. Doğru tespit! Mercani'nin başarılı talebelerinden biri Kaşafeddin ibn Şahimardan (Şahmardanoğlu) yaşamının sonuna kadar Karkaralı'da hem imamlık hem hocalık yapmış ve böylece Mercani fikirlerinin Kazak bozkırına geniş bir şekilde yayılmasına vesile olmuştur.

Bürkit Iskakov, Doğu'nun parlak yıldızına dönüşen Çokan Valihanov'un Mercani ile sıkı ilişkisinin bulunduğunu, bilgenin talebesi, Arap, Fars ve Türk dillerinin büyük uzmanı, Peterbor ve Kazan üniversitelerinde eğitimci olan Tatar aydını Husayın Fayızhanov'la yakın arkadaş olduğunu kaydeder. Döneminde V. Velyaminov-Zernov, V. Barthold gibi bilim insanları, Fayızhanov'un şarkiyat alanındaki eserlerini takdir etmişlerdir. Anvar Derbisalin'in yazdıklarına göre Fayızhanov, Kazak milletinin diğer

¹ Prof. Dr. Uluslar arası Türk Akademisi Başkanı.

büyük şahsiyeti İbray Altınсарin ile iyi ilişkide bulunmuştur. Aydınlar, Orınbor'da İbray'la birkaç defa buluşup görüşmüşler, aralarındaki yaş farkına bakmaksızın dostlar gibi iyi anlaşabilmişlerdir. Bu görüşmelerde İbray'ın Mercani fikirlerini edinmemesi mümkün değildir. Bundan dolayı da biz Mercani'yi Çokan, İbray, Abay gibi Kazak milletinin üç büyük şahsiyetinin yetişmesini etkileyen yüce düşünür, bilge olarak kabul ederiz.

Şehabeddin Mercani, günümüz Tataristan sınırlarındaki Yapancı Köyü'nde 3 Ocak 1818 günü dünyaya gelir. Önce Buhara'da eğitim gören babası Bahaeddin'den okuma yazma öğrenen Mercani, 6 yaşında medreseye gider. Böylece 6-10 yaşlarında Arapça öğrenmeye başlar. 16 yaşında babasının medresesinde yardımcı hoca olarak görev yapar. Daha o dönemde Mercani, dinî eğitim alırken okuduğu bilim insanlarını elekten geçirerek araştırmalar yapmıştır. Bu yüzden hocalık görevinin daha başlarında geleneksel eğitim sisteminin kusurlarını fark eder ve hocalığı bırakıp Buhara'da eğitim almak için can atar. Böylece o, 21 yaşında 1839 yılında Buhara'ya gidip orada döneminin meşhur hocalarından ders almaya başlar. Ancak bir iki yıllık eğitimin ardından pek ilerleyemediğini anlar ve büyük umutlarla geldiği Buhara'da hedeflerine ulaşamaz. Çünkü Buhara'da sadece dinî bilgilere önem verilirdi. Bundan dolayı Buhara'da eğitim aldığı dönemde medreseleri derin araştırıp oralardaki eğitim sisteminin kusurları ile zayıf yönlerini ve din bilimlerinin yanlışlarını eleştirir. Bununla ilgili o 1883 yılında Kazan'da basılan "Vafiyat al-Aslaf va Tahiyat al-Ahlaf" adlı eserinde: "Bizim halk ders vermede Buhara medreselerini örnek alır. Ancak Buhara halkı ile hükümeti eğitim konusunda az bilgiye sahip, adli sistem düzensiz ve eğitim sisteminde de disiplin yok. Onlar söz diziminde "Şerh-i Kafiye-i Molla Cami"yi (Abdurahman Cami'nin İbn-i Hacib'in "Kafiye" kitabına yaptığı açıklama) okuyup bununla 3 yıl meşgul olurlar. Okumayı düzenine göre değil, sondan başa doğru okur ve en önemli kısımlarını atlarlar. "Mantık" dersinde "Şemsiye" kitabının başından birkaç satır okuduktan sonra açıklamalarla sembollere geçerler ve böylece 2 yıl sarf ederler. "Tehzip" kitabından "al-hamdu lillah" sözünün açıklanmasına bir yıl ayırırlar. Ona "Bahs-i Hamd" derler. Ancak bu övgü, doğru yol, atıf, tahlil konularının mantıkla ne ilgisi vardır? Bunun nedeni nedir? Biz bu sorularımıza cevap alamadık. Buhara'da felsefe, coğrafya, tarih bilimleri ve dünyadaki durumlar hakkında hiç bilgi yoktur. Bunlar gerekli bilgilerden sayılmaz. Buhara'da ilgili insanlara da az rastlanır" diye yazar.

Abay'ın "Bugün tahsil eski medreselerle yapılmakta, çağdaş zamana hiç faydası yok" diyerek eğitim ve medrese eğitimini eleştirmesi onun Mercani tarafından kurulan ceditçilik yanlısı olduğuna işaret eder. Bu yüzden Abay, "Bu zamanın mollaları hâkime düşman oldu. Bu, onların bilgisiz, belki kötü niyetli olmalarından veya gönüllerinin kötülüğe meyilli olmasındandır. Onların talebelerinden çoğu Arapça ve Farsça dil öğrense, birkaç gereksiz söz öğrense mutlu olup kendisince farklılık sergileyeceğim diye uğraşırken başkasına yarar sağlamak şöyle dursun, çeşitli zararlar getirir, boş laflarla, böbürlenmelerle toplumu karıştırır" diyerek Kazak çocukları için Arapça ve Farsçayı değil, anlaşılır Türk yazısını öğrenmenin önemini vurgular.

Buhara'da umduğunu bulamayan Ş. Mercani kendi başına araştırmalar yapmaya başlar. Böylece Buhara'da geçirdiği 11 yılının (1838-1849) pek çok kısmını Buhara kütüphanelerinde nadir eserleri araştırarak geçirir. Bu sayede Semerkand'a da gider (1843-1845) ve ünlü bilgin, Kadı Ebu Said ile tanışarak zengin kütüphanesinde araştırma çalışmalarında bulunur. Bu kütüphanede İmam Gazali'nin eserlerini inceleyen Mercani, onun görüşlerinden çok etkilenir. Mercani'nin Semerkand'da okuduğu kitaplar arasında İmam Gazali'nin "Faysal'ut-Tefrika Beyne'l-İslâm ve'z-Zandaka", "El-Munkiz min'ed-Dalâl", "Kim-yâ-yı Saâdet", "El-Mednun ila Gayri Ehlihi" gibi kitapları vardı. Burada Mercani'nin İmam Gazali'nin eserlerinden epey etkilendiğini belirtmek gerekir. Nedeni ise Gazali büyük bilim insanı olmanın yanı sıra önemli düşünür ve mutasavvıftı. Bundan dolayı da İmam Gazali'nin yenilikçi yöndeki görüşlerini benimseyen Mercani'yi Akmolla şairin:

*"O fazıl Gazali gibi olsa dahi,
Reddine tefafütler yazarsınız",*

diyerek Gazali'yle eşit tutması boşuna değildir. Mercani de hocası Kursavi gibi Gazali'nin etkisiyle bilgisiz din adamlarını eleştirdi:

*“Akıl ve heves herşeyi
Bilmez. Kalp hisseder,
Bilgisiz kelamcı ve mantıkçı
Boş laflar eder”*

dizeleri ile bilgisiz kelam ve mantık insanlarını ağır eleştirmesi Abay’ın da Mercani üzerinden Gazali’nin eserlerinden haberdar olduğunu gösterir.

Mercani eserlerinin en önemlilerinden biri olan “Et-Tarikatü’l-esna ve’l-akidetü’l hüsna” eseri bilgisiz kelam adamlarıyla yaşanan tartışma çerçevesinde ve onlara cevap olarak yazılmıştır.

Mercani Semerkand’da iken “... fi Ulümü’l-Kuran”, “Mizat-ı Şarani”, “Fethu’l-Kadir”, “Şerh-i Hidaye”, “Şerh-i Mevat”, “Fusul-i Sitta”, Şirazi’nin “Asfar-ı Arba’ah”, Ebu Ali ibn Sina’nın “Şifa ve İşaret” kitabı, Kadı Beydavi’nin tefsiri, Şehristânî’nin, İbn Hazm’ın, Süyutî’nin, İbn Arabî’nin, Suhravardî’nin bazı kitaplarını kendisi için kaydetmiştir. Abay’ın:

*“Bunu yazan, bilen kul,
Celâleddin ed-Devvânî,*

diyerek atıfta bulunduğu Celâleddin ed-Devvânî ve talebesi Yusuf Karabağî’nin kitapları da Mercani’nin severek okuduğu, dayandığı kitaplar arasında idi.

Adı geçen kitaplardan fark edildiği gibi Mercani Buhara’da iken tasavvufla çok ilgilenmiştir. Kendisi bu bölgenin meşhur Nakşibendî şeyhlerinden Niyazkuli İşan Türkmeni’nin oğlu, şeyh Ubaydullah ibn Niyazkuli hazretlerinin talebesi idi. Daha sonraları Buhara’dan memleketine döndükten sonra da manevi bilimi bırakmayıp Abdülkadir ibn Niyaz Ahmed el-Farukî ve Mazhar ibn Ahmed el-Hindî gibi şeyhlerin yanında eğitime devam eder. Çünkü Mercani’nin anlayışına göre tasavvuf bir taraftan şeriat ilmi, diğer taraftan da hakiki İslam felsefesi olarak terbiye, mücadele ve ahlaki özelliklere sahip olma gibi nitelikleriyle bir medrese görevi üstlenir. Bundan dolayı Mercani eserlerinde tasavvuf ilmiyle ilgili olumlu değerlendirmelerde bulunur. Ancak Mercani mal ve mülk düşkünü bazı cahil şeyhlerin etrafına insan toplayıp müritlerine eğitim namına yeni istikamet göstermemeleri gerektiğini, bunun bilim ve eğitimin gelişmesindeki esas engel olduğunu vurgular. Zikir çekip tevekkül ve kanaati öne sürmeyi tembellik olarak kabul eder ve çalışmayıp müritleri üzerinden geçinen çıkarıcı işanları tenkit eder. Bundan dolayı Abay’ın: “İnsanların tümü huu diye tarikata girecek olursa dünya perişan olur herhalde... bu yoldakilerin değerini yitirip yok olma tehlikesi var...” biçiminde tarikata eleştirel gözle bakması da önemlidir. Çünkü tasavvufu gerektiği gibi algılamayan dönemin şeyhleri ile işanları arasında çalışmadan, alın teri dökmeden başkalarının sırtından geçinmek ve terk-i dünya diyerek halktan tamamen uzaklaşması gibi durumlar söz konusu olmuştur. Mercani ile Abay’ın eleştirdikleri işte bu yolu seçenlerdi. Tasavvufu manevi dünya ve gönlün ilmi veya kalbin saltanatı olarak kabul edecek olursak hakiki tasavvufun esas yönü kâmil insan yetiştirmektir. Kâmil insan, Abay’a göre söylemek gerekirse tam insanlığa has olmayan davranışlardan tamamen arınmış, iç dünyası aydınlanıp manevi bakımdan gelişmiş, mükemmeliyet ile fitrat temellerini oldukça yakın duran asil insandır. Kâmil insan, Demirkazık gibi yolunu şaşırana kılavuzluk eden, yarı yolda kalanlar için köprü, umudu kırılanlar için açılacak kapıdır. Onun prensibi Mevlana Celaleddin Rumi’nin sözleriyle halkın içinde Hak Teala ile birlikte olma, yani gönlü, kalbinde taht kuran Yaradan’a karşı sevgi ve hikmetle dolarak sıradan halkla birlikte sıradan yaşam sürmektir. Bu yüzden kâmil insan, dünyayı sadece kalbinden terk eden insandır. Abay’ın sözleriyle “Ömrün olmadığı yerde kemalet de yoktur”.

Aklı kullanma, kalbin ferahlığı ve izlenen yolla sıkı ilişkilidir. Çeşitli kötülüklerden temizlenip ahlaki güzelliklerle iyi amellerin neticesinde elde edilen kalp temizliği sayesinde aklın yaratıcılığı artar. Kalbe büyük önem vererek konuşan düşünürlerden biri Abay’dır. “Allah-u Teâlâ sınırsız, aklımız ise sınırlıdır. Sınırlıyla sınırsız öğrenilemez” diyen Abay, şiiinde:

*“Mahluk aklı ermez Halik’i anlamaya,
Aklın erdiği ancak maddedir”*

dizelerini kaydederek Yaradan’ı yaratılmışın yetersiz aklıyla düşünerek tam algılamının mümkün olmadığına işaret eder. “Ben kalbin tarafını tuttum” diye tasavvufun temel kavramlarından biri olan kalbe başvurur. “Allah Teâlâ sizin bedenlerinize ve yüzlerinize değil, kalplerinize bakar” hadisine atıfta bulunur.

Tasavvufta kalp insanın özü, çekirdeği sayılır. Kalp, ilahi emirler üzerinden insanı doğru yola götüren hazine ve büyük güçtür. Başka bir deyişle gönül gözümüz var olanın içini dahi görebilir, olmayanı da hisseder; sihirli dünyayı anlar, esinlenerek kanatlanır, sınır tanımaz. İnsanın sahip olduğu tüm iyi özellikler kalpte bulunur. Bundan dolayı gayret ve akla boyun eğmeyen kalp, diğer vücut parçalarının amiridir.

Semer kand ziyareti verimli geçen Mercani, 1845 yılında Buhara'ya geri döner ve burada "Mir-Arap" medresesine yerleşip medresenin zengin kütüphanesinden Hanafi, Nasafi, Taftazani, Farabi gibi Doğu'nun büyük bilgelerinin eserlerini incelemeye başlar. Onun eserlerinde Farabi'nin felsefi eserlerini derinlemesine tahlil etmesinin, takdir etmesinin nedeni budur. Adalet ilkelerine sıkı sıkıya bağlı olan bilge, bir eserinde Gazali'nin Farabi'yi gerekçesiz suçladığını, böylece hata yaptığını belirtir. Akjan Maşanov, "Abay, Farabi'nin eserlerini Mercani eserleri üzerinden tanır" derken bunu kastetmiş olmalıdır.

Buhara ve Semer kand kütüphanelerinde çeşitli elyazmaları karıştıran Mercani, tarihle de çok ilgilenmiştir. Daha sonraları Kazan'da 1883 yılında yayımlanan Vafiyat al-Aslaf va Tahiyat al-Ahlaf" adlı önemli eserinde İslam aleminin büyük 6057 şahsiyetinin biyografisini yazmada bunun çok yararı olmuştur. Bunun gibi o Kazan'da 1897 yılında basılan "Müstefad'ül-Ahbar fi Ahval-i Kazan ve Bulgar" adlı meşhur kitabında tarihten derinlemesine söz eder. Mercani bu kitabında Canibek Han'dan başlayıp tüm Kazak hanları ile kadılarını, Kıpçak bozkırı ve üç cüz hakkında geniş bilgiler sunar. İlginç olan bir husus da eserde onun Kazak hanlarının atası gibi olan Orıs Han'ı "İris Han" biçiminde vermesidir. Abay, Mercani'nin tarihe yeni görüş katan bu eserini okuyup incelemiş olmalıdır. Akjan Maşanov, Abay'ın "Kazak Kökeninin Menşesine İlişkin Biraz Söz" adlı eserinde Mercani'nin etkisi hissedildiğini belirtir. O, Abay'ın "Kazakların kökeni Tatarlara dayanır, Çince ona "Tatan" diye yazarlar" teyidinin Mercani fikrine uygun geldiğini ispatlar. Bize göre doğru tahmindir.

1849 yılında Kazan'a dönüp 1850 yılından itibaren tamamen imamlık ve hocalık görevleriyle uğraşmaya başlayan Mercani'ye yön veren değer, hakikat olmuştur. Bu yüzden de adı çok kısa zamanda dillere destan olur. Bu durum, tabii, hocaların pek hoşuna gitmez ve 1854 yılında birkaç hoca Mercani hakkında şikayet dilekçesi yazar. Ancak bilgenin suçsuz olduğu tespit edilip aklanır.

Mercani ve diğer yobaz hocalar arasında fikir uyumsuzluğu söz konusu olduğunda ve onun herhangi bir konuyu Kuran ve sünnete dayanarak cevaplandırması durumunda diğer hocalar: "Mercani, kendisini müctehid ilan etmiş durumda, bizim ise böyle bir niyetimiz yoktur, biz ancak rivayet ve dirayete uygun olan delillerle amel ederiz" diyerek kendilerini savunmaya çalışmışlardır. Mercani kendi imkanları, akıl ve fikri çerçevesinde Kuran ve hadisi çok okuyup onlardan istifade etmek, ibret almak, dinî bilgisini tamamlamak gerektiğini ileri sürerken hocaların çoğu Kuran ve hadise göre hükme varmanın mücahidlerin işi olduğunu, ictihad yolu kapalı olduğundan son alimlerin kitaplarının yeterli olduğunu düşünmüşlerdir.

1870 yılında Rusya Hükümeti'nce çıkarılan yeni yasaya göre medreselerde Rusça öğretme zorunluluğu getirilir. Hocalar bu karara itiraz ederler. Mercani ise Rusça öğrenmeye karşı çıkmaz, aksine destekler. O, toplumun gelişmesi için çeşitli bilim alanlarına ihtiyaç duyulduğuna dikkatleri çeker. Din bilimlerinin yanı sıra fen bilimleri de uğraşmak gerektiğini, Rusçanın önemini, Batı'ya ve yenilikçi bilim alanlarına götürecek bir araç olduğunu anlayan Mercani, 16 Eylül 1876 tarihinde açılan "Rus-Tatar Öğretmenler Okulu"nda (Russko-Tatarskaya Uçitel'skaya Şkola) din ve tarih öğretmeni olarak 9 yıl çalışır. Rus aydınlarıyla tanışması, Radloff gibi bilim insanlarıyla dostane ilişkiler kurması ve Rusya'nın eğitim sistemini iyi bilmesi İslam kültürünü eksiksiz bilen Mercani'nin ufkunu daha da genişletir. Mercani, döneminin talim ve eğitim yöntemini yenileyip okullarda pek çok dersin okutulması önersinde bulunur. Okul ve medreselerde sanatı, Avrupa'da okutulan fen bilimleri ile diğer bilimleri, Rusya'da yaşadıklarından Rusçayı okutmak gerektiğini belirtir. Bununla birlikte Rusçayı öğrenmek için öncelikle öz kimliğini, İslami kavramları anlamak gerektiğini vurgular. Bu bağlamda Abay'ın Rusçaya ilişkin düşünceleriyle Mercani görüşleri arasındaki benzerlik fark edilir.

Özetle, Mercani'nin fikir ve düşünceleri ceditçilik hareketi için bir temel teşkil etmiştir. Bundan dolayı Abay'ın dünya görüşü ile Alaş aydınlarının yenilikçilik yönündeki cesur düşüncelerini derinden anlayıp adil değerlendirmesini yapabilmek Mercani mirasının etraflıca araştırılması gerektiği düşüncesindeyiz.

Abay Arařtırmaları¹

Muhtar AVEZOV²

Akt. Selcan Yeşim ÜNAL³

1. Abay Araştırmaları

Abay'ın hayatı ve çalışmaları hakkında yapılan araştırmalarda yer alan giriş bölümleri alışılmış bilgiler içerir. Abay'ı tanıtan bilgilere burada özellikle yer veriyoruz.

Ülkemizde Abay'ı tanımak için yapılan ilmi çalışmalar, ancak sosyalist rejimden sonra imkân bulmuş, değer kazanmıştır.

Devrim ncesinde Abay'ı tanımakla ilgili hiç çalışma yapılmadı diyemeyiz. Fakat bu çalışmalar yeterli değildi, konuya gereken önem verilmedi. Abay'ın şiirleriyle ilgili eserlerinin üç tür olduğunu ve halk arasında yayıldığını hatırlamak gerekir.

Bunlardan birincisi, şiirlerin yayın evleri vasıtasıyla yayılması; ikincisi, halk arasında sözlü olarak yani ezber şeklinde yayılması; üçüncüsü ise el yazmalarının farklı yollarla kopyalanmasıdır. Böylece şairin şiir ve bestelerinin toplumla paylaşılması sağlanır. Abay'ın ömrünün ve büyüklü küçüklü her türden çalışmasının, kalıplaşmış sözlerinin bize ulaşmasını sağlayan bu kaynakları bilmemiz gerekir.

Bu bahsettiğimiz yollar, Abay'ın devrim öncesi mevkisini, ne kadar tanınıp tanınmadığını öğrenmemize kaynaklık eder.

Devrimden önce hangi şairlerin tanındığından ve Abay'ın eserlerini yayınevlerinin basması vasıtasıyla bilinen eserlerinden söz edelim.

Kazak edebiyatının en büyük temsilcisi olan Abay, pek çok gence eğitim vermiştir. Yetişen bu genç şairler, onun mirasıdır. Bu hususta Isak'ın oğlu Kekitay'ın (Abay'ın yeğeni Isak kardeşi) emeklerinden ayrıca bahsetmek gerekir.

Kekitay Abay'ın şiirlerini bir düzene sokarak 1909 yılında Petersburg'da Boranicky Matbaası'nda antolojik bir kitap olarak ilk defa bastırır. Bu antolojinin sonunda şairin biyografisine de yer verilir. Kekitay, şiirleri kendince düzene sokmuştur. "*Oy tuvralı/Düşünce Hakkında*", "*Özi tuvralı/Kendi Hakkında*", "*El tuvralı/Memleket Hakkında*", "*Ėařıqtıq tuvralı/Åılık Hakkında*" gibi konu başlıklarına ayırarak, bestelenen şiirleri içeriklerine göre de sınıflandırmayı amaçlamıştır.

Abay sağlığında şiirlerini bu şekilde toplamamıştır. Eserlerini bu şekilde toplayacak bir kişi de yoktur. Dışardan bir redaktörün şairin isteğine göre onun eserlerini kendince sınıflandırması, ilmi redaktörlük açısından doğru değildir. Bunlar dış etkilerle, güçlü müdahalelerle yapılan çalışmalardır. Abay'ın şiirlerinin mazmunlarına bakacak olursak "*Oy tuvralı/düşünce*" bölümünde kendi hakkındaki sözleri dile getirir. "*Aqındıq Tuvralı /Şairlik Hakkında*" bölümünde şairlikle ilgili fikirleri; "*Gaşıqtıq tuvralı/Aşk Hakkında*" şiirlerinin içerisinde gönül ilişkisiyle ilgili lirik şiirleri yer almaktadır ve bu bölümlerde de karışıklıklar vardır.

Kısacası Kekitay'ın sınıflandırma çalışmaları tam tamına yeterli değildir. Lakin devrimin ilk senelelerinde Abay'ın şiirlerini tekrar düzenleyip yayınlayan redaktörler, Kekitay'ın bu çalışmalarını incelemeyen bazı ufak tefek kusurları düzeltilmeden eskisi gibi yayına göndermişlerdir. Bunlar son yayınlarda Abay'ın

1 "Abaydı tanuv" makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 M.O. Avezov, "Abay Kunanbayev", Almatı, 1967.

3 Öğretmen. Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü mezunu.

otobiyografisi, Kekitay'ın verdiği bilgiler ve değerlendirmelerden oluşuyordu. Bu açıdan Abay'ın eserlerinin yayınlanmasında en çok emek sarf eden kişi Kekitay'dır diyebiliriz.

Elbette bu dönemde Abay'ın “Jaz/ yaz” gibi birkaç şiirinin 1890 yıllarında Omsk'ta “*Dala Velayatı/ Bozkır Vilayeti*” gazetesinde yayımlandığını söylememiz gerekir ve bu yıllarda Abay kendisi hayattayken “*Jigitter, Oyun Arzan, Külis Kımbat/ Gençler, Oyun ucuz, Gülüş kıymetli*” adlı bir şiirini Jüsipbek adlı biri kendisininmiş gibi göstererek Kazan yayınevi vasıtasıyla bir külliyyatın başına koyar. Bu yayınevinde zengin bir kişiye yazdığı selam mektubunda;

*Bizlerge oyun arzan, külki qımbat,
Nerse göy eki türli sır men simbat.*

Bizlere oyun ucuz, gülüş kıymetli,
Her neyse ya iki türlü sır ile erdem.

diyerek Abay'ın uzun sanatsal şiirini, edebî bir esere yerleştirmiş; kendisi bastırıp yayımlatmıştır.

Kıscacı devrimden önce Abay'ın şiirlerinin yayına çıkması bilhassa antolojik olarak yayımlanması çok kıymetli, tarihi bir hizmet olmuştur. Kuşkusuz Kekitay'ın yayınları Abay'ın pek çok şiirinin bütün Kazakistan'a yayılmasını sağlamıştır. Bütün eserleri yayınlanmasa da seçilip yayınlanan şiirleri sayesinde Abay, batı Kazakistan, Sır Nehri çevresindeki halk, Aladağ ülkesi ve bütün merkez Kazakistan halkı tarafından saygıdeğer bir şair olarak tanınmaya başlar.

Abay'ın bu ilk antolojisinde yer almayan bazı şiir ve eserlerinden bahsedelim. Kekitay, Abay'ın eserlerinden Kara sözleri bütünüyle almıştır. Bundan sonra şairin hayat tarzı, babalık, dostluk, kaygı, hasret hakkında insanlara söylediği çok özel ve harika şiirleri ne yazık ki basında yer almamıştır. Mesela Abay'ın çok sevdiği oğlu Abdirrahman'ın hastalanıp ölmesinin ardından duyduğu acıyla usta bir şekilde kaleme aldığı şiirler yayına gönderilmemiştir. Kekitay, bu şiirleri Abay'ın ailevi meseleleri olduğunu söyleyerek uzun yıllar boyunca yayımlamaktan çekinmiştir. Daha sonra Abay'ın dönemin yöneticileri hakkında yaptığı sert eleştirileri içeren şiirleri ve sözleri ilk dönemde yayına göndermiştir. Bu sırada Abıralıya, Dutbayğa, Külemnayğa, Kızıtar, Köbayğa gibi her kademededen insana bilgelikle yaptığı eleştirileri basından uzak tutulmuştur. “*Karaşa, jel toqsan men sol bir-eki ay/ Kasım rüzgarı ile bu bir iki ay*” adlı ünlü şiirinin iki kıtası ve “*Segiz jol/ Sekiz Mısra*” gibi tanınmış bazı şiirleri Kekitay'ın yayınladığı antolojiden çıkarılmıştır.

Kekitay'ın genellikle bu tarz şiirleri yayına vermemesinin sebebi bellidir. Bu tarz eserler yayına verilirse Abay'ın eleştirdiği bu insanlara veya çocuklarına, kardeşlerine insanlar tepki gösterir düşüncesiyle yayınlamamıştır.

Bu gibi sebepler nedeniyle Abay'ın eserlerinin yarısı Kekitay'ın yayınında yer almamıştır.

Devrimin ilk yıllarında Kekitay'ın çıkardığı bu antolojiyi yeni haliyle Kazan'da ve Taşkent'te yayınlayan editörler olmuştur. Bunlar Kekitay'ın yayınına hiçbir yenilik eklememiştir hatta Taşkent'teki editör bazen Abay eserlerini felakete uğratmıştır. Abay'ın dil hazinesini bütünüyle anlayamamış, şairin bazı sözlerinin yerine kendince uydurmalar yapmıştır. Mesela Abay;

*Er jigit tañdap tavıp, eppen jürsin,
Töbetke ölekşenin beri bir bas*

Her yiğit seçip alıp, edebiyle yaşasın
Köpek için leşin hepsi aynıdır

dediği şiirinde “*ölekşin/ leşin*” kelimesinin köpek anlamını “büyük-küçüğün hepsi aynı” diyerek değiştirmiştir.

Abay'ın Lermantov'dan yaptığı çevirilerindeki “*Kinjalı/ Hançer*” kelimesini “Hançer” olarak aktarıırken, “yelkeni” “sancak” diye aktarıyorsa bu redaktör, Abay'ın büyüdüğü ortamı ve o ortamda böyle sözler olup olmadığını dikkate almadan kendince aktarma yapmıştır, diyebiliriz.

Devrimden önce ve devrimin ilk yıllarında Abay'ın şiirlerinin halka yayılması sadece basın yoluyla oldu demek mümkün değildir. Onun pek çok şiirinin besteci şairler, gençler ve yaşlılar tarafından ezberlenerek ağızdan ağıza yayıldığını biliyoruz. Abay hayattayken onun yanına tüm komşu beyliklerden değilse de Semey ilinin beyliklerinden ve komşu Akmola Jetisuv illerinin beyliklerinden sırf Abay'ın şiirlerini ezberleyip memleketlerinde yaymak üzere gelen sanatseverler vardı. Bunların içinde erkek ve kadın pek

çok usta şair bulunuyordu. Onlardan en meşhurları erkeklerden Kökşatav'dan gelen Bircan, Aset, Jağav, Musa, Aziz, Estay, Muqa, Mavqay, Şaşuvbay; kadınlardan Ajar, Zeynep, Sara, Quvandıq gibi şairlerdir.

Bu şairlerin ve Abay'ın çevresinde bulunan Kökbay, Mağaviya, Aqılbay, Erip, Beysenbay, Elmağambet gibi aydın bestekâr şairlerin şiirleri söylemesi vasıtasıyla Abay'ın birçok eseri yukarıda bahsettiğimiz beyliklere ve illere sözlü yolla yayılmıştır.

Bu şekilde Abay'ın şiirleriyle besteleri il fuarlarında, pazarlarda, her tür bayram ve düğün gibi eğlenceli toplantılarda sık sık söylenerek halk arasında hızlıca yayılmıştır. Buralarda Abay'ın hayatı, büyüdüğü ortam ve yetişkinlik dönemi hakkında bilgiler verilmiştir. Abay'ın mevkisi de şiirleri gibi ağızdan ağıza yayılır.

Kazakistan'da folklor ve yazılı edebiyat tarihinin başlamasını sağlayan şairin, okuyucu ve dinleyicilere tanıtılması bu şekilde olmuştur.

Devrimden önce ve devrimin ilk yıllarında Abay'ın mirasını halka yaymak için emek veren birçok kişi onun eserlerini kopyalayarak değiştirmiştir. Bunların bir kısmı Abay'ın kendi çevresinden olan kişilerdir. Aralarından en meşhur olanlar Kökbay, Aqılbay, Mağaviya, Kekitay gibi şahsiyetlerdir. Bu kişiler dışında Abay'ın kendi köyünden ve komşu köylerden bazı mollalar da bu işi yapanlar arasındadır. Bu sırada Kazan'ın askeri görevinden kaçıp gelerek Abay'a sığınan, onunla dost olan Tatar imamları; Sabithan, Kişkene Molla, (Muhammed Kerim), Mahmut (Kişkene Molla'nın oğlu) ve Kazakların arasından yetişen Mürseyit, Samarbay, İbray, Hasen, Dayırbay gibi çocuk eğitimcileri de Abay'ın şiirlerini kopyalayıp dağıtmada önemli rol oynamıştır.

Abay yaptığı bütün çalışmaları değerlendirip toplamamıştır. Sadece Mağaviya, Kekitay ve Kökbay'ın söylediğine göre 1896 yılından itibaren bütün eserlerini toplayıp kopyalamaya niyetlenmiştir.

Az önce bahsettiğimiz mollalardan; Sabithan, Kişkene Molla gibi yaşı büyük olanlar Abay'ın şiirlerini erkenden toplayıp yazıya geçirmeye başlasa da sonraki dönemlerde Mürseyitten itibaren Abay eserleri ancak 1896 yılından itibaren toplanmaya başlamıştır.

Genelde Abay'ın eserlerinin kontrol edilmesi esnasında Mürseyit Birkeyoğlu'nun emeklerini özellikle vurgulayabiliriz. Bu kişiler Abay terbiyesinin doğru anlaşılması için, Abay'ın diğer dostları gibi kendi istekleriyle Rus dilinden de okumuşlardır. Yazısı tam oturmamış, ustalaşmamış olan şairler, Abay sözlerini benimsemiş ve onu halka titizlikle aktarmayı hayat felsefesi olarak benimsemişlerdir.

Şu anda Abay'ın sevdiğimiz şiirleri ya da eserleri Mürseyit'in yaptığı kopyalardır. Çünkü Abay'ın kendi eliyle yazdığı nüshalar saklanamadan ortadan kaybolmuştur. Sadece "*Biraz söz qazaqtın tübi qaydan şıqqanı tuvralı/ Biraz söz Kazağın dibi nerede çıkmış*" adlı tek parça sözü kendi el yazısıyla elimizdedir, ondan başka el yazması yoktur. Bu nedenle Abay'ın zamanında onun eserlerini kopya etmeye başlayan Mürseyit'in el yazmalarını sağlam birer yazılı kaynak olarak sayabiliriz.

Mürseyit kış yaz demeden kalın bir kitap olarak Abay eserlerini kopyaladığında ona sürekli ilgi gösteren, hazır olan kopyaları satın alıp okuyan genç yaşlı birçok seveni de vardı. Bazılarının isteği üzerine Mürseyit, Abay şiirlerini kopyalıyordu. Yaşlı okuyucular çoğunlukla Kara sözleri kitap şeklinde kopyalatmışlardır. Daha pek çok büyük antolojiler yazılsa da şiirleri ve Karasözleri'nin tamamının yer aldığı yazmanın üstüne Abay'ın şair çırakları; Kökbay, Mağaviya, Aqılbaylar yayınlanan poemleri (uzun şiir) de birlikte kopyaladılar.

Gürcü halkının ünlü klasik şairlerinden Şota rustavelidi Gürcü halkının Abay'ı sevip saydığını bildirerek şairin "*Jolbarıs terisin jamılğan batır/Kaplan derisine sarılmış bahadır*" poemini kızların kendi çeyizlerine eklediklerini söylemiştir.

Biz de Kazak camiasında Abay'ın eserlerinin sevilip sayıldığını düğünlerde, kına gecelerinde özenle okunduğunu, Mürseyit, Samarbay, Dayırbay gibi kopyacıların yazdıkları poemleri çeyizine koyup giden pek çok Kazak kıızı olduğunu biliyoruz.

Sonra Abay'ın el yazı kopyalarından bir kısmı; Vecile, Asiya, Rahliya, Ğaliya, Ğabida, Qonır gibi kızların kopyalatarak sakladığı eserler olarak bugüne ulaşmıştır.

Böylece Abay'ın eserlerinin el yazısı şeklinde kopyalanıp dağıtılması işi sadece Semey ilinde değil Karauitel, Kerekı, Qarqalı, Öskemen, Zaysan, Lensi, Qapal vilayetlerinde de gerçekleşmiştir.

Abay'ı tanıma yolunda devrimden önce ve devrimin baş döneminde yapılan işler böyleydi.

Devrimden sonra Abay'ı tanıma çalışmaları özellikle son dönemlerde epeyce gelişti. 1920'lerden sonraki otuz yıl içinde Abay'ı tanıma çalışmaları her sene pek çok alanda gelişip devam etmektedir. İlk olarak Abay'ın kendi eserlerinin yayınlandığını, daha sonra sırasıyla Abay'ın hayatıyla eserleri hakkında yayınlanan makaleler, özel kitaplar ve pek çok araştırma olduğunu söyleyebiliriz.

Abay'ı tanıma ve tanıtma çalışmaları sadece Kazak dilinde değil Rus dilinde de olmuştur. Diğer komşu (kardeş) ülkelerin dilinde de Abay eserleri çevrilerek yayınlanmıştır ve araştırmalar yapılmıştır.

Bir taraftan da Abay eserlerini genç nesillere tanıtan Sovyet Kazak Okulları vardı. Geçmiş kırk sene içerisinde bu okulların sayısı çoğaldı. Bu okulların hepsinin asıl amacı Abay eserlerini sürekli okutulan ders olmasını sağlamaktır ve bu amaca ulaşılar. İlkokul, ortaokul, son 10-15 yıl içerisinde Kazakistan'daki pedagoji enstitüleri ve kazak devlet üniversiteleri gibi yüksek seviyeli mekteplerde Abay'ı araştırmaları edebiyat tarihi ve edebiyat biliminin en büyük ve önemli bölümü olarak yer bulmuştur.

Bu mektepler, ilk olarak ders kitabına girmeye başlayan Abay eserleri için oldukça güzel ders kitapları piyasaya çıkardılar. İlkokuldan yüksek seviyeli okullara kadar devam eden bu metot kitapları ve Abay'ı tanıma ilminin, her sene genişleyerek ilerlediğini görmekteyiz.

Bunların içinde son senelerde ilmi seviyesini yükselten ortaokulların eserleri de ortaya çıktı. Mesela 9. sınıfın yıllık ders programı Kazak Edebiyat tarihini kapsar Abay'ın eserleri ve Abay çalışmaları yeteri kadar araştırılıp tanındı diyebiliriz.

Abay'ın hayatı ve devrini araştıranlar bazen küçük yanlışlıklar yapsalar da Abay'ı tanıma ilmi üzerinde birçok fedakârlık ve emekle çalışmışlardır. Bu kişiler; Sabit Muqanov, Muhtar Avezov, Kazım Jumaliyev, Esmagambet İsmayilov, Beysembay Kenjebayev, Belgibay Şalabayev gibi birçok edebiyat tarihçileri ile yazarlardır.

Abay'ın hayatı ile mirasını ilmi yol ile tanımamızı sağlayan, onun bütün eserlerinin yayına çıkmış olması ve şairin otobiyografisinin yayınlanmasıdır. Abay'ın tüm eserleri, ilk defa 1933 yılında Muhtar Avezov tarafından Latin harfleriyle yayınlanmıştır. Bu dönemde Abay'ın ele geçen sözlerinden yayına çıkmayan yoktur. Şairin eserleri Kekitay'ın önceki yayınında olan hatalardan arındı.

Büyük şairin mirası kronolojik bir şekilde sıralanıp kayda geçirildi. Böylece şairin eserleri çocuk yaşından itibaren söylediği şiirlerden başlayarak hayatının sonuna kadar kaleme aldığı şiirlere kadar toplanmıştır. Böylece bu sıralamadan Abay'ın şairlik yolunun nasıl gelişip bu seviyeye geldiğini görebiliriz. Abay hayattayken bütün şiirlerini toplamadığı için bu sıralamada pek çok şiirin yılı belli değildir, bu nedenle bazı eserler farklı gruba alınmıştır. Bir belirsizlik söz konusu olmuştur.

1933 yılında Muhtar Avezov'un kaleme aldığı bu yayında Abay'ın ilk kapsamlı otobiyografisine yer verilmiştir.

Şairin bu kapsamlı eseri, daha sonra 1939-1940 yıllarında iki cilt olarak da yayımlandı. Ondan sonra 1945 senesinde şairin yüz senelik hatırası adına büyük antoloji türünde bir yazı yayınlandı. Bu yazının önsözünü Sabit Mukanov yazmıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz yayınlara dayanarak okullar için tüm öğrencilere uygun birkaç seçmeli kitap yayımlandı. Bunlar dışında ortaokullar için özel olarak basılan kitaplarda da Abay eserleri yerini buldu.

Abay'ı sosyalist medeniyet kurucusu olarak tanıtma çalışmaları ile Sovyet Devri'nin son senelerinde tanışıldı. Şairin dönemi, hayatı ve mücadeleleri, şairlik emeği, hüneleri geniş bir şekilde tanındı.

Kazakistan'ın halk şairleri ve yazarlarının Abay'a ithafen yazdığı pek çok şiirleri vardır. Sırf Abay için yazılan piyesler vardır. Abay'ın hayatının canlandırıldığı o perdeler de vardır. Bazı eksiklikler olsa bile Abay hakkında film çekilmiştir. Daha sonraları Abay'ın hayatı ve devri ile alakalı "*Abay Jolu/ Abay Yolu*" adlı romanlar yazıldı. Bunlar bütün Sovyet halkına sunuldu.

Söyleneceklerden biri Abay'ın şairliği ve yaşadığı zaman hakkında yazılan kıymetli tezler sayısı az olsa da ilmi araştırma ve çalışmaların sayısının çok olmasıdır.

Abay'ın eserlerini bölümlere ayırarak araştırma yapan tezlerin sayısında da artış vardır.

Son senelerde bazı ilim adamları doktora tezlerini Abay eserleri üzerinde kaleme almıştır.

1948 senesinde yayınlanan Profesör Kazım Cumaliyev'in "*Abayğa deyingi qazaq poeziyası/ Abay'a kadar Kazak şiiri*" ve "*Abay poeziyasının tili/ Abay şiirinin dili*" adlı çalışmalarını örnek verebiliriz. Sadece edebiyat tarihçileri değil başka yan alan ilim alanlarının araştırmacıları tarihçiler, pedagoglar da kendi ilim dalları açısından Abay'ın hayatı ile eserlerini, şairlik hünelerlerini araştırarak pek çok çalışma yayınlamışlardır.

Kısaca anlatacak olursak, Kazak Türkçesinde Abay'ı tanıma yolunda yapılan çalışmalar bununla sona erer. Abay'ı tanımak için yapılan çalışmalara 1946'da yayınlanan Nimet Sabitov'un bibliyografyasını da ekleyebiliriz.

Sayfa sayısının 80 olan bu kitabın içeriği, sadece Abay'ı tanımak için yayınlanan eserlerin listesidir. Bu kitaba bakınca büyük şairin devrim öncesi yayına çıkan tek kitabı olduğunu görürüz, sonraki senelerde bu kitapların sayısının arttığında anlarız. N.Sabitov'un "Abay" adlı bibliyografyasına giren bölümlere bakarak belirlemeler yapmamız uygun olur.

O bölümler; "*Abay Şiğarmaları/Abay Eserleri*", "*Jıynaqtarı/Antolojisi*", "*Jeke Öleñderi/ Özel Şiirleri*", "*Kara Sözünen Üzindiler/ Kara Sözlünden Parçalar*" doğu dilinde yayınlananlar olarak birleştirilmiştir. Sonraki büyük bir bölümü Abay hakkında edebiyatlar olarak adlandırılan monografi, mecmua, makale, şiir, roman, özet, haber, eleştiri ve dilekler doğu dillerinde yayınlanan eserler olarak sınıflandırılmıştır. Bibliyografya, bunların kullanıldığı gazete ile dergilerin dizisinden oluşmaktadır.

2. Abay Hakkında Araştırma Yapanlar

Abay'ın ömrünü, bizlere bıraktığı mirası bilmemiz gerektiğini, bunun üzerine araştırma inceleme yapılması gerektiğini düşündük. Günden güne, yüz yıldan yüz yıla bu çalışmalara gönül verenlerin sayısı ve bu işe verilen özen arttı.

95 yıllık bir temeli olsa da, bu çalışmaların önümüzdeki yüzyıl boyunca büyük bir emekle devam edeceği görülüyor. "Sadece aslına ulaşalım" dememiz gerek. Ara vermeden devam eden bu süreçte yüz yıla değin yapılan birçok çalışmaya değineceğiz.

Bu arada Abayla ilgili herkesin bilmesi gereken birkaç konu daha vardır. Abay'ın sadece kendisini değil onun zamanını, ortamını, ev hayatını, geleneklerini, nasıl yaşadığını bilmek gerekir. Bunu sadece Abay olarak değil o dönemin bir yaşayış tarzı şeklinde düşünmek gerekli.

Biz, bugün Abay'ın durumunu araştırmayı daha derinden istiyoruz. Her derleyici, Abay söylemiş olmalı fakat yazılmadan basılmadan günümüze ulaşmamış olmalı dediğimiz şiirleri bulmak için hevesli olmalıdır. Bu şekilde bir çalışma yapıldıktan sonra ortaya çıkan şiirlerin sözlerinin hepsi uygun bir şekilde dizilmelidir. Bunun yanı sıra Abay'ın unutulup giden şiirleri de pek çoktur. Derleyicilerin buldukları şiirlerden hangi şiir daha çok bulunmuş hangi şiir daha az bulunmuş bilinmemektedir.

Abay'ın şiirleri toplanmasın demiyoruz, toplansın fakat toplama işi başka yayınlama işi başka. Araştırmadan, bilmeden öylesine yayın yapmak iyi bir iş değildir.

Abay eserlerini derlemedeki yetersizlikten dolayı bu alanda tam bir ilerleme sağlanamamıştır. Şiirleri, olduğu kadar olsun deyip araştırmadan, incelemeyi koymamalıyız. Abay şiirlerinin halk arasında yayılmaya başlamasının üzerinden pek çok zaman geçti. Geçen bu zaman içerisinde genç yaşlı, şair yazar, kadın erkek gibi çoğu insan Abay'ın şiirlerini örnek aldı. Gönül durumunu anlatan, ömrün amacını anlatan, at ile kuşu konu eden şiirler yazdılar. Bu şiirler, Abay tarzında yazıldığı için derleme yaparken dikkat edilmeli, yanlışlığa düşülmemelidir. Bu kişilerin çoğu, Abay'ın öğrencilerinden, öğrencilerinin çevresinden, öğretmenlerden ve meraklı kişilerin içerisinde bulunmaktadır. Onlar da Abay'ın sözleriyle şiir yazıp onun ele aldığı konuları şiirlerinde işlemişlerdir. Bu kişiler Abay'ı benimseyen onun gibi yaşamaya çalışan insanlardır. Yazdıkları şiirler Abay'ın şiirlerine benzediği için karıştırılabilir. Özellikle asıl nüshaya birebir benzeyen taklitler Abay'ın kendi şiirleriyle karıştırılabilir. Şiirler arasındaki fark anlaşılmadan gerçek diye aldanır halkı da yanıltabiliriz. Bu nedenle araştırmacılar, buna dikkat ederek derleme yapmalıdır.

Her ne kadar Abay'ın izinden yürümek onun gibi şiirler yazmak istesek de bu mümkün değildir zaten Abay'ı Abay yapan da budur.

Abay şiirlerini çoğaltmak isteyenler, onun sözlerini genişletmek için uğraşanlar da vardır fakat bu pek parlak bir fikir değildir. Bu konu üzerine daha detaylı düşünmemiz gerekir. Abay sözlerini çoğaltım diye onlar içi boş bir hale getirilmemelidir. Abay araştırmaları, dikkat gerektiren güç bir iştir. Yeni yapılacak araştırmalarda bu noktalara dikkat edilmesi gerektiğini tekrar hatırlatmakta fayda vardır. Abay hakkındaki yazılarda büyüklü küçüklü bilgiler vardır. Bunlar Abay şiirinin besinini, anlamını ve yönünü anlatır. Yazıların hepsi tek tek ele alınmalı ve incelenmelidir.

Mesela sosyal açıdan daha büyük durumları ele alacak olursak Abay zamanındaki kan davası, toprak kavgası, dulluk tartışması, eyalet kavgası, gasp, beylik kavgası gibi konuları kuru söz ile değil örnek hikâyelerle açıklayarak yazmak gerekir. Abay'ın zamanında katıldığı yemek, şölen, güreş ve atışma misalleri yazılabilir.

Yazılarda geçen avcılık, kuş salmak (kartal gibi hayvanlarla avcılık yapmak), eğlence yapmak, düşman yakalamak, köpek koşturmak, tazıyla avcılık yapmak gibi durumlar zamanın gerçeklerini yansıtır.

Abay zamanında ölünün arkasından bekleme, yas tutma, dua etme, ağlama sızlama, yemek verme gibi adetler nasıldı? Bunlar hakkında, ayrıca yazı yazmak gereklidir. Bu dönemdeki düdürlük, yöresel kıyafet giyme, kız çıkarma, çeyiz gönderme geleneklerinin uygulanması nasıldı? Tüm bunların tasvirlerinin yapılması Abay'a yakın olaylarla birlikte açıklanması iyi olacaktır. Abay zamanında ev içinde hayat nasıldı, çok kadınlı, eşli kumalı hayat nasıldı? Bunu da yazıya eklemek gerekir.

Konargöçer çiftçilerin kış, güz, yaz, bahar dönemlerinde neler yaptıklarını, eğitim durumlarını misalleriyle yazmak gerekir.

Bunun devamı olarak o dönemdeki Kazakların hava durumunu, yıl dönümlerini, yabancılar hakkındaki tecrübelerini de yazmak gerekir. Tarla, nisan, mayıs ayının ikinci yarısında görülen yağmurlar, su kanalları, ağustos ayı gibi ay ve gün ile ilgili isimlendirmeleri de hatırlatmak gerekir. Güzün koyun kırkma zamanı (küzem), otlak (otar), koç katım zamanı (küyek), kış için özel olarak kesilen hayvan ve bu j-hayvanın eti (soğım), hasat zamanı (navqan) gibi adlandırmaların da incelenmesi gerekir. Küçük işaretler ve birçok değerli bilgi kaybolmuş olsa gerek.

O dönemden fotoğraflar günümüze ulaşmamıştır. Bu nedenle Abay'ın yazın ve kışın kaldığı evler tasvir edilmelidir. Ev içindeki eşyaların nerede, ne olduğuna kadar yazılması gereklidir. Abay kışın ne giyer, yazın ne giyer, hanımları ne giyer, çocukları nasıldır? Bu konulara da değinmekte fayda vardır. Özellikle kullandığı eğerler, silahlar, eşyalar, atının damgası, koyununun damgası, ev içindeki süslemeler yazılması gerekli hususlardır.

Bu ve buna benzer durumları araştırarak Abay zamanını kırık aynanın parçaları gibi birleştirmiş oluruz. Böylece de Abay'ı daha iyi tanırız. Bu bilgileri bilmek vasıtasıyla Abay eserlerini bugünkü nesillere ve gelecek nesillere daha iyi aktarıyoruz.

Biz, bugüne kadar Abay devri olarak adlandırdığımız bu dönem için ilmi bir şekilde olgulara dayalı olarak yazı yazmadık. Abay'ın yüzüncü yılında bu derin araştırmaları talep etmemizi sağlayan pek çok nokta vardır. Önceki araştırmalara yeni araştırma ve yazılar eklenerek toplanmalıdır.

Bu işlemler özellikle Abay müzeleri için çok önemlidir. Buralar için tasvirler, hikâyeler, o zamana şahitlik edecek bazı belgeler de toplanmalıdır. Bunların hepsi müzede yer alması gereken şeylerdir.

Araştırmacıların hepsi bunlara dikkat etmelidir.

Abay Kunanbayev'in Oğlu Turađul⁴

Kayım MUHAMEDHANOV

Akt. İbrahim İNAL⁵

1940 yılından beri, Muhtar Avezov'un önderliğinde başlayan Abay'ın öğrencileri üzerine araştırma yapma meselesiyle uğraşanlardan biriyim.

Muhtar Avezov: “*Abay'ın eserleri ve büyük şairin Kazak edebiyatı tarihindeki yeri anlatıldığında, Abay'ın yetiştirdiği öğrencilerden bahsetmeden olmaz.*” diye yazmıştır.

Büyük yazar, bilge edebiyatçı, âlim Abay hakkındaki araştırma ilminin temelini atan Muhtar Avezov: “*Abay'ın hayatını araştırıp yazılar yazma işi epeyce yol alsada bitmiş değildir.*” Muhtar'ın bu sözünden hareketle Abay öğrencilerinin araştırma konusu olarak değerlendirilmesi yapılması gereken bir çalışma olarak karşımıza çıkar.

Abay'ın şair öğrencileri hakkındaki sözlerimize Akılбай, Mağaviya ve Turağul'la yani oğullarıyla, kısacası şairin kendi çocuklarından başlarız.

Abay'ın ikinci eşi Aygerim'den doğan ilk çocuğu Turağul (Turaş)'dur. Turağul'un biyografisini hala tam olarak inceleyip yazan yoktur.

Turağul babası hakkındaki hatıralarını büyük bir anı kitabı olarak yazmış ve gelecek nesillere bırakmıştır. Bu hatıraların epeyce kısaltılmış küçük bir nüshası, 1933-1940 yıllarında çıkan Abay külliyyatında yayımlandı. Hatıraların tam olan el yazma nüshası korunmaktadır.

Biz, Turağul'un kesin doğum yılı hakkındaki bilgiyi adı geçen hatıra kitabının el yazma nüshasından buluyoruz. Turaş: “*Ben babam 32 yaşındayken yani onun gençlik yıllarında doğdum.*” diyor. Eğer böyleyse 1877 yılında doğmuş olmalı. Bu hatıranın diğer bir bölümünde babası hakkında daha çok hatıra kalan bir anıya başlamadan önce “*1889 yılında ben 14 yaşındaydım...*” diye yazar. Eğer bu doğruysa o zaman 1875 yılında doğmuş olmalı. Elyazmalarında hata var. Elyazmasında “*Ben babam 32 yaşında iken doğmuşum*” şeklinde yazdığı bilgi hatalı olmalı. Doğrusu “*1889 yılında ben 14 yaşındayken....*” şeklinde olmalı. Böyle dememizin sebebi Turağul dünyadan göçtüğünde yanında olan ve kendi eliyle son seferine yolcu eden, bugün sağ olan kızı, Meken (1911 yılında doğmuş): “*Babam 59 yaşında öldü demektedir. O zaman Turağul'ın dünyaya geldiği kesin tarih 1875'tir.*”

Turaş küçüklükten itibaren babası Abay'ın elinde yetişmiştir. Onun en çok kendi terbiyesinde yetişen çocuğu Turaş'tır. Muhtar Avezov şöyle der: “*Abay'ın hayatının en anlamlı yılları 1891'e kadarki dönemdir.*” Genç bir öğrenciyken babasının okuttuğu Turaş da babası için bunları söyler. Abay'ın öğrencisi olup da medresedeki öğrenciler olarak başımızda hocalık yapan Şakerim de o dönemde yüreğimizdeki mal, mülk ve makam hevesini yok etme yönünde bizleri eğitti. O, her zaman özlem dolu sözlerle, hayal dolu anlatımlarla yeri geldikçe evinde ya da medresede bize sözünü dinletir ve büyük küçük hepimize ilmi konulardan bahseder, nasihatler verirdi (Kunanbayulı, 1933: 372).

Turağul çocuk yaşında zeki ve çok anlayışlı biriydi. Babasının kadrini, kıymetini daha küçücükken bilmiş; onun şairlik kuvvetini tanıyarak büyümüşü. Abay'ın en istekli ve yetenekli çocuklarından biriydi.

Muhtar Avezov, Abay'ın âşıklık hayatının en manalı ve en verimli yılının 1889 yılı olduğunu, o yıl

4 “Turağul Abayulı Qunanbayev” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

5 Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü. fatihlireisbn@gmail.com

yirmiden fazla şiir yazdığını özellikle belirtir. O yıl 14 yaşında olan Turaş, babasının kendine has karakterini, ilham geldiği zamanki halini kesin hatlarıyla hatırlamış ve ustaca tasvir etmiştir.

“1889 yılında ben 14 yaşındayken annem (Dildäni) anlatırdı. (K.M) Rayhan ablamı Nayman Serikbay oğlu Kudaybergen’e verip ev halkı gelin alayı ile gittiğinde evde sadece babamla ikimiz kalmışız. Sonradan anladığım kadarıyla o yıl babamın ilimle aktif olarak uğraştığı yıl idi. Sabahtan akşama kadar Rusça kitaplar okuyor, ara sıra yastığı bağına basıp önünde beyaz kâğıt elinde kalem feryat ederek şiirler yazıyordu.” Turaş’a göre onun şiir yazdığındaki hali şöyleydi: “Musa’nın tek başına dağlara çıktığı gibi insanlardan uzaklaşıp nefes nefese kalarak, gözleri yaşaran bir insan gibi, işitilip işitilmediği belli olmayan feryatlar içinde fısıldayarak, bazen yazıp bazen duruyordu. Bu yüzden onun şiiri tekrar düzeltilemeyecek, dokunulunca ahengi kaçacak bir şiirdi.”

Halk bilgeliği “Baba çocuğun eleştirir.” der, hele de Abay gibi tenkitçi danışman bir babaysa bu durum daha da ileri safhadadır. O, Turaş gibi yetenekli, akıllı evladını, kendi şah damarı gibi yakından tanıyıp onun insancıl yönünü babalık yüreği ile sevinçle övmüştür. Turaş şöyle der. “Ben, onun tahminen yarım ayda yazdığı bu şiirleri ezberleyip, söylediği sözleri bıkmadan dinlemiş olsam gerek. Benim bu halime sevinip, yollar geldiğinde onlara beni: ‘Bu adam olur, benim sözümü anlayıp bıkmadan dinliyor.’” diye överdi.

“Ben, babamın ağzından çıkan her sözü, adam olma maksadıyla peygamberin ağzından çıkıyormuşçasına inanarak dinledim. Babam da beni “adam olayım” diye o yıl, idarecimiz olan Hacı Şakerim ile hakikat üzerine tartıştığı bilinçli öğrencilerinin arasına kattı”.

Turaş, Abay’ın en sevdiği çocuklarından biri olması yanında büyük bir üstat, halk aşığı, edebiyat-taki geleneği elinde tutan bilinçli öğrencilerden biriydi.

Avezov, Abay’ın sadece kendi öğüdü ile kanaat etmesini istemediği yetenekli genç öğrencilerinin, duygularını geliştirmek amacıyla 1889 yılında musiki eğitimi için Köken’deki (bugünkü Semey eyaleti Jañasemey kazası. Q. M.) kemancı Mukay’ı köyüne getirttiğini söyler. Abay’ın bu terbiyesi sayesinde çocuk yaşında sanata yönelen Turaş, dombıra, keman gibi müzikal aletleri iyi kullanırdı, usta bir müzisyen olan annesine çekmiş, sanatçı da olmuştu.

Genç Turaş’ın şairlik kuvvetini sezen babası “Turaş git, bir şiir yaz gel” deyip oğluna şairlik hünerini öğretmek istemiş. O zaman Turaş’ın yazdığı şiir şöyledir:

Alladan men qapa bop tilegen kün,
Jim-jirt bolıp salırap ketedi tün.
Juldızdar jıılıqtap, ay sup-sur bop,
Beri de tıñdap kaptı şığarmay ün.

Allahtan üzüntü ile dilediğim gün
Sessizleşip savrulup gider gece
Yıldızlar göz kırıp, ay buğulanıp
Hepsi de dinliyormuş ses çıkarmadan

Muñımdı aytıp edim sözben sındap,
Dünye jim-jirt bolıp turdı tıñdap.
Jel kürsinip söylese suvsıl kağıp,
Şöpter basın izeydi şın-şın şındap.

Derdimi söylemişim sözle süsleyip
Dünya sessizce kaldı, dinledi
Yel ah çekerek konuşsa fısıldayarak
Çöpler başlarını sallar hışırdayarak

Kalğandar jelden surar sözımdı ukpay,
Bult qasın tüyedi jılay-sıqtay.
Tik qaravğa meni ayap sıday almay.
Kün bultqa kep tığıldı qayta şıqpay.

Kalanlar rüzgâra sorar sözümü anlamadan
Bulutlar kaş çatar ağlaya sızlaya
Dim dik bakar bana hiç acımadan
Güneş bulutlara saklandı hiç çıkmadan.

Bu Kazak halkının eski geleneğe dayalı olarak yazılmış bir şiiri değildi. Bu, babası Abay’ın başlattığı edebiyat yolunda yazılmış, genç bir şairin kaleminden doğmuş, üstelik derin mecazî anlamı olan bir şiirdi. İnsanın üzüntüye kapılıp kederli bir zamanında nazik duyguları tasvir ederek söylediği lirik sırlar.

Şair doğayı canlıymış gibi görür, onun türlü manzarasıyla hüzünlenip dertleşir. Bunlar Abay’a karkark Kazak şiirinde olmayan şairlik sanatındaki yenilikler, Turaş’ın şairlik gücünü de açıkça gösteren şiirlerdir.

Turaş'ın gençlik ve sevgi konusunda yazdığı şiirlerden, günümüze kadar gelen iki üç şiiri vardır. Onun 1895 yılında, abisi Abdirahim (Äbiş) Almatı'da hastalandığında yazdığı iki şiiri var. Birinci şiiri:

<i>Rahatı könilimniñ, Abiş aǵatay,</i>	Gönlümün huzuru, Abiş aǵacıǵım
<i>Allaǵa mälüm şıǵar bizdiñ de jay.</i>	Bizim durumumuzda, Allaha malum olmalı
<i>Künde Alladan tileymın janın surap,</i>	Her gün Allahtan diliyorum canımı baǵışlasım
<i>Bizdi duvşar kıldın dep küñge osınday,</i>	Bizi duşar ettin her gün bu derde

Bu tür sözlerle başlayan bu şiir mektup türünde yazılan bir dilek şiiridir.

İkincisi, Äbiş'ten gelen mektupları okuduğu zaman gönül durumunu, duygularını tasvir ettiği şiiridir. Diğeri ise Äbiş'in mektubunu okuduğu zaman babası Abay'ın nasıl görüldüğünü mısralarında tasvir ettiği şiiridir.

<i>Bastapqı hattı körıp qaldık şoşıp,</i>	İlk mektubu görüp şaşırıp kaldık
<i>Sonǵı hattan jaqsılıq turdıq tosıp.</i>	Son mektuptan iyilikler bekledik
<i>Jürektiñ şoşınǵanın, lüp etkenin,</i>	Yüreğinin korkusunu titreyerek
<i>Kayta oñalǵan kızıkka kettik qosıp.</i>	Tekrar artan bir meraka eklendik

<i>Öñge ün, tıñdap qappın hattıñ sözün,</i>	Ses yok, dinleyip kaldım mektubun sözünü
<i>Hat oqıǵan aǵamda⁶ eki közim.</i>	Gözüm mektup okuyan aǵamda
<i>Hat bitken son, aǵamdı abaylasam,</i>	Mektup bitince aǵama dikkat ettim
<i>Köz jasavrap, surlanǵan kördim jüzün.</i>	Gözü yaşlı, sarmış gördüm yüzünü

Bu şiiri yazdığında (1895) Turaş 20 yaşında idi.

29 yaşına girdiğinde Turaş ağır bir kaygı yaşadı. 1904 yılının Mayıs ayında değerli akının abisi Maǵaviya 34 yaşında öldü.

Maǵaviya öldükten sonra babası Abay da hastalanıp kırk gün yatak döşek yattı, 23 Haziran 1904 yılında dünyadan göçtü. Turaş, büyük abisi şair Akılbay ile babasının kırkını vermek için Semey'e gitti. Abay'ın kırkı verildiği gün, henüz 43 yaşında olan Akılbay, ansızın öldü.

Böylece, 1904 yılında üç dört ay içinde, babası Abay ve abisinden ayrılan Turaş yeri doldurulmaz derin bir üzüntüye kapıldı.

O, abisi Kakitay Iskakul ile birlikte babasının ölümünden hemen sonra onun edebî mirasını toplayıp yayına hazırlamaya başladı. Önce Abay'ın şiirleri ve biyografisi hakkındaki bilgileri topladı, bunları daha önceden tanıdığı Alihan Bökeyhanov'a emanet etti. Alihan, Rusça: "*Abay (ibragam) Kunanbayev (nekrolog)*" adlı makalesini, (1905)'te "*Semipalatinskiy listok*"⁸ gazetesinde (1905, No 250-252) ve 1907 yılında "*Rus coǵrafya cemiyeti Semipalatinsk alt bölümü notları* (3. Baskı, 1907)" adlı kitapta yayımlandı.

A. Bökeyhanov, makalesinin sonunda "*Abay'ın özel eserleri ve Puşkin(Evgeniye ve Onegina)'den çevirdiği bölümü, Lermontov ve Kirilov'dan çevirdiği aktarmaları oğlu Turaşul tarafından toplandı ve bu aktarmalar ile eserleri Semipalatinskim'in alt bölümü olan Rus İmparatorluğu Coğrafyası" derneğinde A.H. Bökeyhanov tarafından yayınlandı*" der.⁹ Ama A. Bökeyhanov bunları söylediğinde Abay külliyyatı henüz yayınlanmamıştı. Turaşul ile Kakitay'ın, Abay'ın şiirlerini derleyip basıma hazırladığı külliyyatın, 1909 yılında Petersburg'ta basıldığı malumdur.

Turaşul bu yıllarda Alihan Bökeyhanov ile daha sonra da Mirjakıp Duvlatov ve Ahmet Baytursunov ile tanışıp kısa sürede onlarla sırdaş ve dost oldu.

1917 yılında Alaş Partisi kurulduğunda Turaşul, Alaş partisinin Semey vilayet komitesi üyesi oldu.

6 Aǵamda derken abisi Abay'ı kasteder.

7 Bir ölü hakkında yazılan yazı.

8 Semey gazetesini sayfası.

9 "Оргиниальные сочинения Абай и его переводы из Пушкина (отрывок из Евгения Онегина), Лермонтова и Крылова собраны его сыном Турагулом и в непродолжительном времени будут изданы Семипалатинским Подотделом императорского Русского географического общества под редакцией А.Н. Букейханова".

Bu konuda “Kazak Gazetesi”nin 2 Aralık 1917’deki 253. sayısında yayınlanan haberi verelim:

“Alaş Partisi”: *Semey’de “Alaş” partisinin açıldığı haberini yazmıştık. “Sarıarka”nın son sayısında bu konuda bir makale yayınlandı. “Alaş” partisinin Semey’de geçici bölge heyeti açıldı. Heyete katılan kişiler: Alimhan Ermekuli, Rayımjan Marsekuli, İmam Alibekuli, Ahmetjan Qozıbağaruli, Turağul Qunanbayuli, Halel Ğabbasuli, Sıdıq Düysembiyuli, Alihan Bökeyhanuli, Muvstaqım Maldıbayuli, Anıyar Moldabayuli, Bıyahmet Sârsenuli ve bunlardan başka yönetici bir kişinin oturması için yer düzenlendi. Heyetin başkanı Halel Ğabbasuli arkadaşı Ahmetjan Qozıbağaruli, sekreteri Sıdıq Düysembiyuli, muhasebecisi Anıyar Moldabayuli, kıymetli başkanı Alihan Bökeyhanuli”.*

Bu bilgi vasıtasıyla Turağul’un siyasî ve sosyal hizmetleri, fikri yönü, çalıştığı merkez ve bağlantılı olduğu insanlar açıkça görülmektedir.

1922’de Semey’de Alihan Bökeyhanov ile Mirjakıp Duvlatov tutuklandığında Turağul da cezaevine atıldı. Dört ay sonra cezaevinden çıktı. Bunda sonra kimseyle görüşmedi, Akşoki’daki evine dönüp yazı yazmakla meşgul oldu. Tercüme işi ile uğraştı. Maksim Gorki’nin “Çelkaş” isimli hikâyesini Kazak Türkçesine tercüme etti. Çevirisi 1925 yılında “Tañ” mecmuasında yayımlandı. Nevorov’un “Yaşamak İstiyorum” adlı eserini “Ben Hayata Susadım” diye isimlendirilerek (biz olsak “ömür süresim geldi” adını verirdik) bastırıldı. Rus dilinden başka kitaplar da çevirdi.

Bu yıllarda yazdığı en önemli eseri babası Abay hakkındaki hatıralarından oluşan hikâyesidir. Abay araştırmaları konusunda Turağul’un bu eserinin tarihî önemi büyüktür. Turağul çocukluğundan itibaren babasının yanında terbiye almıştır, onun sevgili evladır. Doğal yeteneklere sahip, akıllı, düşünceli, uyanık ve sezgili, hayal kuran bir adam olduğu için, oğlu, büyük şair, denizler kadar derin bilgi sahibi ve büyük deha sahibi olan babası Abay’ın yazdıklarına kendine has karakterini ve davranışlarını, her dönemdeki gönül halini ve duygularını kattığını biliyordu. Onu doğru şekilde kavrayabiliyor, Abay şiirlerinin yazılma tarihini ve onun sözlerini nasıl ve ne amaçla kullandığını da iyi biliyordu. Ayrıca babası hakkında gördüklerini ve bildiklerini gerçeklerden uzaklaşmadan kaleme aldı. Bu sebeple onun bu eseri hiçbir zaman önemini kaybetmeyen tarihi bir eserdir.

Muhtar’ın yazdığı Abay biyografisinde, bahsettiğimiz eserin payı oldukça önemlidir.

Abay külliyyatının tam olarak yayımlanmasında Turağul’un çok emeği geçtiğini söylemek gerekir.

Muhtar Avezov’un Turağul hakkında fikrine yer verirse: “... Abay’ın bugün hayatta olan kardeşi ve çocukları arasında şair hakkında, Turağul’dan çok bilgi veren hiç kimse yoktur. Turaş, 1889 yılından itibaren daima babasının yanında eğitim aldığı için şairin her bir şiirinin ne zaman, kime ithaf edilerek yazıldığı, hangi sebepten kaleme alındığı hakkında bilgiler vermesi yanında hatırladığı andan itibaren babasının başından geçenleri, karakterini, tavır ve davranışlarını tanıtan bilgileri başkalarından daha fazla kaleme aldı. ...Turaş, babası hakkındaki hatıralarını farklı eserler şeklinde kaleme aldı. O, oradaki bilgilerin hepsi Abay’ın hayat hikâyesi anlatılırken gerekli düzenlemelerle verilmiştir, demek mümkündür.” (Kunanbayuli, 1933: 386) der.

Bundan sonraki yıllarda Turağul hakkında gerçekleri söylemek konusunda Muhtar’ın fırsatı olmadı.

1927 yılının yazında Turağul da tutuklandı ve 1928 yılı baharına kadar hapiste yattı. Cezaevinden çıktıktan sonra Çimkent’e sürgün edildi.

Bundan sonraki hayatı azap ve kaygı içinde geçti. Hiç kimse ona iş vermedi, yazdıkları yayımlanmadı.

Abay ve Aygerim’den doğan ilk çocuk Turağul ondan sonraki çocuğu Mekayil (Mekeş) en küçükleri de Izkayıl idi. Turağul sürüldüğünde memleketinde iki kardeşi kaldı. Izkayıl 1931 yılında 70 adam ile birlikte cezaevine atıldı, sonra öldürüldü. Bu anıların içinde Orazbay’ın oğlu Medev (Turağul’un dönürü), Medev’in oğlu Saniyaz (Turağul’un Akış (Aqılıya) adlı kızının kocası), Mävkil (Medev’in büyük oğlu) da vardı. 1931 yılında Şakerim de öldürüldü. Sürgüne gönderildiğinde Turağul’un başına kara bulutlar gibi kaygılar çöktü, üzüntüden ciğerleri yandı. Bu seferki, bir yıl önce çektiği eziyetten daha zordu.

Turağul’un Sakıpjamal adlı eşinden olan Cebrail (Jebeş) isimli sevgili evladı, Semey’de Rus ortao-

kulunu bitirip Tomsk Enstitüsü'nde okur. Tobıktı'nın başarılı bir öğrencisi olarak 1928 yılında gazetede “*Turaş gittikten sonra, Jebeş'i de kalmasin*” adıyla bir makale yazdığı için okuldan kovulur. Sonrasında Jebeş babasının ardından Çimkent'e gelir, oradan da Taşkent'e geçer. 1930 yılında öğrenciyken hastalanır, hastaneye kaldırılır. Jebeş'in hastalandığını duyan Turağul, Taşkent'e gider, Muhtar'ın evinde kalır. O dönemde Daniyal Kakıtayulı Iskakov da Taşkent'te oturuyordu. Jebeş'in iyileştiğini gördükten sonra Muhtar ile Daniyal, Jebeş'i hastaneden çıkarır, bir otele yerleştirirler. Aynı gün Muhtar ile Daniyal tutuklanıp cezaevine atılır. Birkaç gün sonra Jebeş ölür. Böylece Jebeş, Turağul'dan ölü olarak, Muhtar ise canlı olarak ayrılır. Turağul kan ağlar, derin kaygılarda boğulur.

Büyük usta, mükemmel ozan Jebeş, 26 yıl ömür sürmüştür. Muhtar, Jebeş'i ayrı bir sevgiyle sevmiştir.

Turağul'un Misa adlı eşinden doğan Zübayır, iki çocuğu ile 1933 yılında Kırgızistan'da ölür.

Turağul'un büyük çocuğu (1900) Akış (Aqaliya) 1 Haziran 1985 yılında bana yazdığı mektup ta babası (çocukları Turağul'a “ağa” diyordu) hakkında şunları söylemiştir: “*Mukan (Muhtar Avezov) ile Turaş ağam 1933 yılında karşılaştılar. O yıl merhum Akış, Mukan'ın evine gelir. Almatı'ya geldikten sonra İsayev'e (Oraz İsayev, Sovyet halk komitesi başkanı) dilekçe ile başvurup, “Çocuğum yok, çalışmama izin vermiyorlar. Çevirilerim yayımlanmadı, nasıl yaşayayım, ne yapmam gerek?” deyince İsayev: “Şimdi hiçbir şey diyemiyorum, sonra bakarız” der. Turaş ağam hakkında ne söyleyeyim... O, ömür boyu zorluk çekti. Mekeş ağadan kalan iki çocuğu var. Büyüğü Ğızayır küçüğü Ğalişer. İkisi de savaştan dönmedi. İzkayıl ağamızın da Toktaş diye çocuğu vardı, delikanlılık yaşlarında yenice şiirler yazmaya başladığı sıralarda askere gitti, savaşa gönderildi, dönmedi. Biz tükenip giden bir köy haline geldik.”* der. Akış 1990 yılında 90 yaşında iken Almatı'da ölür.

Turağul'un babasını kendi elleriyle son yolculuğuna uğurlayan ve şu anda hayatta olan kızı Meken, 82 yaşında. Almatı'da yaşıyor. Meken şöyle anlatır: “*Turaş ağam, annemiz Sakıpjamal, torunu Alpaş (Jebeş'in çocuğu) üçü de Çimkent'te kiralık bir dairede kaldı. 1934 yılında ağır hastalık yüzünden yatağa düştü. Bir gün ağamın hasta halde yattığını görünce dayanamayıp ağladım: “Sende mi öleceksin?” diye gidip sarıldım. O anda başını kaldırıp:*

- “*Senin bana ölme demen, bana beddua gibi. Ben senin yanında ölmek istiyorum. Yoksa beni cezaevinde öldürecekler” dedi. Men şaşkınlıkla:*

- *Ne diyorsun ağa? dedim.*

- *Onu sonra anlarsın, dedi ve başka hiç bir şey söylemedi. Onun söylediklerini 37'li yıllarda birer birer hatırladım.*

Meken ablamız şöyle anlatır: “*Turaş ağam 6 Mart 1934 yılında 59 yaşında öldü. Çimkent şehir merkezinde bulunan Müslüman mezarlığına gömüldü. Sonra bu mezarlığın üstüne kimyevi bir fabrika kuruldu. Fabrika kurulduğunda Turaş Ağa'nın yakını, seveni kalmadığı için mezarı fabrikanın altında kaldı. O zamanlar biz Çimkent'ten ayrılıp başka bir yere taşınmış olmalıyız”.*

Abay'ın sevdiği evladı, en son mirasçısı yetenekli şair ve yazar, kültür çalışmaları yapan Alaş'ın değerli yiğidi Turağul'un şu anda tarafımızdan bilinen hayat hikâyesi budur.

Turağul Abayulı Kunanbayev'in hayat hikâyesinin ise iyice incelenerek yazılması gerekir ...

KAYNAKÇA

Kunanbayulı Abay (1933). *Tam Külliyyatı*, Kızılıorda.

Abay'ın oğlu Turağul. A.M. Martova, 1945

Abay Mirasının İlk Araştırmacıları¹

Mekemtas MIRZAHMETULI²

Akt. Rukiye DAŞBINAR³

Abay'ın ölümünden sonra, onun edebî ve sosyal mirasını toplumsal bakış açısıyla değerlendirip elinden geldiğince canla başla çalışan kalem emekçileri de olmuştur. Fakat onlar şairin mirasına çeşitli seviyeler de vakıf olsalar da o devirde edebî eleştiri fazla gelişmediği için bu büyük istekleri asıl seviyesine ulaşamadı. Onlar, şairin mirasını, Kazak Türkçesinde yapılacak yayınlarda, basın aracılığıyla genç nesle duyurmayı, Abay'ın ölümünden kısa bir süre sonra ele aldı. Bu yolda az çok emek harcayan, Abay'ın mirasını tanıtmak ve değerlendirmekte çalışmalarda olan aydınlar; Bökeyxanov, Zeynelgabiiden İbn Âmire âl-Javharî âl-Omskavî, Käkıtay İsqaqov, Sultanmahmut Torayğırov, Samat Âbişulı gibi devrime kadarki Kazak halkının toplumsal bilincine tesir eden aydınların adından bahsetmek mümkündür.

Zeynelgabiiden İbn Âmire âl-Javharî âl-Omskavî

Abay'ın eserlerini, basın yayın yoluyla tanıtanlardan biri Zeynelgabiiden'dir. O, Abay'ın birçok şiirini Käkıtay'dan önce yayınladı, Abay hakkındaki görüşlerini yazdı, şairin mirasıyla akraba Tatar halkını tanıtmaya çalıştı. Onun "*Nasiyhat-Qazaqiya/ Kazak Nasihatı*" adlı eseri Käkıtay'ın yayınladığı Abay'ın ilk külliyyatından daha önce yayınlanmış, Abay'ı doğru bir şekilde değerlendirmesiyle farklı bir anlam kazanmıştır. Zeynelgabiiden hakkında onun bazı ilmî araştırmalar dışında onun hayatı ve eserleri hakkında bir şeyler yazılmışsa da bu eserlerde kesin bilgiler verilmemektedir.

Â.Jiyrenşin eserinde bu eksiklikleri tamamlamaya gayret etmiş ama üstün körü haberler ve çelişkili fikirler yüzünden burada da eksiklikler kalmıştır. Zeynelgabiiden'in kim olduğu hakkında: "Abay Hakkında Tatarların Zeynelgabiiden âl-Javharî adlı araştırmacısı "*Tobıqtı İbray marqumñ öleñderinen/Tobıqtı İbray (Tobıqtı İbray)*" Merhumunun Şiirlerinden" adlı yazısında Abay'ın birkaç şiirini de örnek vererek Kazan'da bastırıldığı "*Nasiyhat Qazaqiya/Kazaklara Nasihat*" külliyyatını 1909 yılında Kazan'da yayınladı. Burada belge vererek Abay'ı tanıtan kişi Käkıtay'dır. Çünkü o, 1907 yılında Kazan'a gitmiş, bir yıl sonra da dönmüştür" şeklinde yazdığı satırlar sebebiyle gerçek dışı yorum ve fikirlere dayanan haksızlıklara uğramıştır.

"*Nasiyhat Qazaqiya/Kazaklara Nasihat*"nın yazarı, kendisini Zeynelgabiiden İbn Âmire âl-Javharî âl-Omskavî şeklinde uzun bir isimle tanıtmış. Bu gibi adlandırmalar, onun hangi boydan ve nereden geldiğini gösteren eski doğu geleneklerindedir. Bu kısa ve uzun adlandırmanın anlamına bakarsak Zeynelgabiiden, Âmire'nin evladıdır. Orta cüzün "*Qaravıl*" boyu "*Javar*" oymağından olduğu, Ombı'da yaşadıkları bilgisini biz bu isimden öğreniriz.

Örneğin Abay'ın:

Muni jazğan bilgen qul,

Gulamahi Davani

Osılay depti ol şınşıl

Bunu yazabilen kul

Gulamahi Davani

Böyle demiş o gerçekten

dediği mısralardaki Gulamahi Davani'nin asıl adı Muhammed İbn Ashad (Jalleddin) ad-Davani'dir, yani isme göre bu Muhammed, Ashad'ın oğlu Davan kışlağından (İran'ın Şiraz adlı şehrin yakınlarında) oku-

1 "Abay mirasını ağılaş ret zerttep nasiyhattavşılar" makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Prof. Dr. Abaytanuv Ğılımiy-Zerttev Ortalıǵınıñ direktori, Kazakistan Jazuvşılar Odaǵınıñ müşesi.

3 Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü mezunu.

muş bir kişidir. Bu açıdan ele alırsak, Zeynelgabiiden'in Tatar olmadığı, mekânının Ombı çevresi olduğu, Akan Seri'nin "Qulager" şarkısında adını andığı "Atıgay Qaravıl'a ganimet götüren" dediği Qaravıl boyunun Javar oymağından geldiği kesin olarak anlaşılır. Üstelik Zeynelgabiide'nin: "Gerçek Kazak dilini duymayan Tatar kardeşlerimize Kazak edebiyatından örnekler göstermek" ifadesiyle kim olduğu sezilmez mi?

Ä. Jiyrenşin yazısında "*Nasiyhat Qazaqiya/Kazaklara Nasihat*" ile "*Uvaqıt/Vakit*" gazetelerinin Kazan'da basıldığını yazar. O zaman, Zeynelgabiiden'e, "Abay'ı tanıtan Kazan'a giden Käkıtay idi" şeklindeki tahminlerini de bildirir. "*Nasiyhat Qazaqiya/Kazaklara Nasihat*"nın Kazan'da basıldığını düşündüğü böyle yorumlanır. Aslında "*Nasiyhat Qazaqiya/Kazaklara Nasihat*" Kazan'da değil Ufa'daki "Doğu Yayınevi"nde yayınlanmıştır. Hatta bu durumu Zeynelgabiiden kitabında "*Tobıqtı İbray marqumıñ öleñderinen/Tobıqtı İbray Merhumunun Şiirlerinden*" adıyla yayınladığı Abay şiirleri de boşa çıkarır. "*Nasiyhat Qazaqiya/Kazaklara Nasihat*"ta yayınlanan Abay'ın üç şiiri tıpkıbasımı ile karşılaştırılınca, üzerinde durulacak bazı değişiklikleri olduğu görülür. Eğer, Ä. Jiyrenşin'in söylediği gibi Zeynelgabiiden'e bu şiirleri Käkıtay verdi dersek, niye Zeynelgabiiden tıpkıbasımını korumadı? Hatta Zeynelgabiiden, Abay'ın "*Öleñ- sözdñ patşası, söz sarası/Şiir sözün padişahı, söz üstadı*" adlı şiirini birbirinden bağımsız iki eser olarak sunmuştur. Bir de Abay'da rastlanmayan:

*Köz jumulup dünyeden ötkeniñe
Adamıñ tavsılmaydı qamtıması,*

Göz yumulup dünyadan gittiğinde,
İnsanın azalmaz kuvveti.

gibi mısralarda da rastlanır. Bu Abay şiirinin Zeynelgabiiden'in eline Käkıtay vasıtasıyla değil aksine halk içinde ağızdan ağıza yayılma aracılığıyla sözlü rivayetten el yazmasına geçilerek ulaştığını gösterir.

Kazak halkının sosyal bilincini canlandırıp, millî duyguların uyanmasına güçlü şekilde tesir ettiği, önemli değişikliklerin olduğu dönem, 1905 yılında Rusya'daki burjuva-demokratiklik devrimi dönemidir. İşte bu toplumsal sarsıntıyı, bu darbeyi uyandıran ilk Kazak aydınlarından biri Zeynelgabiiden'dir. Halkın millî bilincinin uyanmasına sebep olan toplumsal değişimin sebebinin ne olduğunu kendisi de farketmiş gibi görünür. Çünkü o kendisini uyandıran bazı olayları kronolojik bir düzene koyan ve önemli meseleler hakkında fikir beyan etmeye yönlendiren gücün sebebinin "*Zamandastarıma bir- eki söz/ Çağdaşlarıma bir iki söz*" adlı ithaf şiirinde dile getirir:

*Ğalamğa ğıybrattıqpen sal köziñdi
Hikmetten qalıs deme bul sözimdi
Osınday mağrufattıñ zamanında
Qozğaltıp oyatayın men de özimdi*

Âleme ibretlikle aç gözünü
Hikmetten eksik deme bu sözümü
Böyle mağrifetin devirinde
Dürtüp uyandırayım ben de kendimi.

Bu devirde olanları görüp uyanan, halkın sıkıntısını yok etmeye çalışanlar, padişah hükümetinin sömürgeci siyasetine razı olmaz, sosyal eksiklikleri acımasız bir şekilde eleştirirler. Halkı, sanat ve bilimi öğrenmeye, kültürlü halklar derecesine ulaşmaya çağırdılar.

Zeynelgabiiden de doğduğu halkın kültürünü gelişmiş halklar seviyesine yükseltmenin bir yolunun okumak ve bilim öğrenmek, yerleşik hayata geçmek, Rus dilini bilmek olduğunu düşünür. Onun "*Nasiyhat Qazaqiya/Kazaklara Nasihati*"ndeki modern düşüncelerinin kıvılcımının o dönemdeki Kazak toplumunun yaşamı ile bilincindeki değişimlerden ortaya çıkan ömür isteklerinin görünüşü olduğunu söylemek mümkündür.

Sosyal fikri canlandırmanın güçlü aracı olarak basın yayından bahsetmek ve bu alanı talep etmek o dönem için oldukça gereklidir. Bu meseleyi Kazaklar arasında ilk defa ortaya koyanlardan biri de Zeynelgabiiden olmuştur. O, birkaç milyon halk için basılan bir gazete olmayınca, halkı ileri götürmekte fikir alışverişini güçlendirmek ve halka kültür saçmakta bir şeyler yapmanın mümkün olmadığını görüp bu yolda anlayışlı yiğitlerin birleşerek, cesurca hareket etmesi gerektiğini planladı.

Zeynelgabiiden de Kazakistan'ın Rusya'ya katılmasını Şokan, İbray, Abay'ın bakış açılarıyla değerlendirip Kazaklar için "...önceki gibi değiller, biraz ilim, eğitim yoluna meyledip gayretlendiler, kendi hayatlarını düzeltip, ekin ekerek, çocuklarını okutmaya başlayarak medeniyetin ilk basamağına ayak bas-

tılar” diyerek Kazak halkının göçerlikten yerleşik hayata geçme meselesini planladığını göstermiş ve bu halkın dikkatini çekmiştir. Halkı medeniyete taşımanın yolunu aydınlatıcılıkta bulunduğu için: “İnsanoğlu için kıymetli, değerli şey akıldır, bu aklı üst basamağa çıkaracak şey ilim, maarif olsa gerek” diye bütün ömrünü gençleri okutmaya, halkı bilim yoluna çağırmaya harcar. “Akıllı, bilimli, sanatlı olmak tanrıdandır, Allah onu vermezse ne yapabiliriz diyerek yersiz düşünceleri” veya “ah bizim Kazaktan daha iyi bir halk var mı” gibi göçer olmayı tarif ettiği düşünceler, Abay’ın bakış açısına oldukça terstir. Onun, Kazakların eksiliği bilimsizliği ve cahilliğindedir” demesi de Abay’ın fikirleriyle aynıdır.

Zeynelgabiyyen’in bu incelemesi, Abay mirasının ele alma ve değerlendirmede devrime kadarki edebiyatta eserini kendine has yönleriyle belli derecede farklılıkları olduğunu gösterir. Çünkü bu inceleme, Kazak edebiyatının yeri hakkında meseleyi ilk defa özel olarak ele alan ve değerlendirmeye çalışan bir eserdir. Buna doğrudan yer ayıran “*Ādebiyet qazaqiya yaki qazaqtardıñ til öneri*/Edebiyat Kazakların edebiyatı ya da Kazakların dil sanatı” adlı bölümde de Zeynelgabiyyen kendi fikrine Abay’ın fikrini dayanak edinir. Bu özellikle, onun ana dilinin temizliğini, Rus dilini öğrenmekle şairlik sanatı hakkında söylediği fikirler ortaya koyar.

Edebi dilinin saflığı hakkındaki ilkeli mücadeleyi Kazak edebiyatı tarihinde Abay başlatmıştır. Bu mücedelenin temelini Abay’ın saygı duyduğu Balasagunlu Yusuf Has Hacib, Hoca Ahmet Yesevi, büyük Ali Şir Nevai’den almıştır

Edebî dilinin saflığı hakkındaki ilkeli mücadeleyi Kazak edebiyatı tarihinde Abay başlatmıştır. Bu mücedelenin temelini Abay’ın saygı duyduğu Balasagunlu Yusuf Has Hacib, Hoca Ahmet Yesevi, büyük Alişer Nevai’den almıştır.

Edebî dilin saflığı için mücadele eden Abay geleneği, Zeynelgabiyyen’den sonra S. Torayğırov’un eserlerinde de devam etti. Zeynelgabiyyen Türk boyları içerisinde yalın olarak korunan dilin “karışarak çok fazla değişikliğe uğrayan Kazak dili olduğunu söyleyebiliriz” fikrine sahiptir.

Yayınlanan kitapların sadece Kazak dilinde yazılmasını talep eder. Zeynelgabiyyen’in şiire olan talebi ve şairlik sanatı ile ilgili değerlendirmelerini Abay’ın sunduğu estetik bakış açısı ile incelediği görülür.

Zeynelgabiyyen, şairliği “büyük sanat” diye tanıtır, onun yüceliği ve haysiyetli oluşuna Rusların büyük şairi Puşkin’i örnek gösterir. Çünkü “Rusların Puşkin’i kıyamete kadar halk diliyle söyleyecektir, bu da tarihte yazılıdır”, yani onun söyledikleri, söz sanatının kudretine bağlıdır” anlayışındadır. Abay’ı da bu açıdan ele alıp, onun şairlik sanatını değerlendirir. Zeynelgabiyyen, Kazak dil sanatını Tatar halkına tanıştırmayı amaç edindiği için, Abay’ın eserlerini Kazak şiirinin örnekleri olarak sunup onu Kazak şiirinin zirvesi, yakutu olarak tanıtır. Şiiri, Abay’ın belirlediği istekler açısından değerlendirmeye çalışır.

Abay, şiirin sosyal önemini anlayarak tek bir kişinin faydalanmasına ayırıp onu çok fazla ayıplarak, içerik ve tür birliği hakkında meseleye keskin bir gözle bakarken, Zeynelgabiyyen de sadece hatiplik bağlantısı olmayan tatsız kalabalık için değersiz oluşu gibi övgülü şiircikler de birilerini övmesiyle, birini destekleyip korumasıyla şiir olmaz. İstenir ki “hatibin dili ile ustanın eli ortak olsun. Şiirin içi altın, dışı gümüş olup örneklerle dolu olsun”diyerek kendi dönemini anlatan ve yol gösteren kıymetli fikirler söyler.

Başka kültürlü halklarla karşılaştırıldığında Kazak söz sanatının geride kalmasının sebebi nedir? diye sorar.

Bu sanat, başka halklarda olduğu gibi Kazaklarda da söz ustası, fikir önderi, sağlam bilgelerin olduğunu ve hem onların da değerli olduklarını gösterir. Ama bu söz sanatının temeli sağlam olsa da tomurcuk açıp çiçek verememe sebebini açıklar ise: “Aslında bu iki değerli sanatın (hatiplik ve şairliği kastediyor) başka halklarda olduğu gibi Kazaklarda da olduğunu, fakat Kazaklarda bunların değerini bilinip yerli yerinde tutulmadığı için ilim ve eğitimle süslenmesi gerekirken bu yapılmadığı için ileri gidemeyen at gibi süründüğünü” söyler. O, dil ustası hatiplerimiz ile şairlerimizin nerede bir panayır açarsa oraya gittikleri ve söz sanatının değerini düşürdüklerine üzüldü: “Şimdi halk bahçesini ilim ve marifetle süsleyip, adalet sarayında hatiplerimizi konuşturup, âşıklarımıza da atışma ve deyişmeler yaptırırsak meclisimizdeki çiçekli sözlerimiz değer kazanırdı” diyerek söz sanatının gelişmesindeki en büyük engeli Kazak söz sanatının

toyluğu değil, onun sanatsız ve bilimsiz oluşundandır anlayışıyla Abay'ı destekler. Burada, Abay'ın eserlerinin örnek eserler olarak değerlendirdiği de hissedilir.

Rus dili ile kültürüne dair bakış açısıyla sanatı ve edebiyatı inceleyen Abay'ın başlattığı büyük yolun içerisinde yer alır. Bu sebeple Ruslar ile Kazaklar sonsuza kadar birlikte yaşayacağı için Kazakların Rus dilini bilme gerekliliği vardır, diye düşünür. Rusya'ya katıldıklarından beri Kazakistan'da aydınlatıcılığın canlandığını dile getirir. Rus dilini öğrenmekten kastettiği şey iki dili birleştirerek yersiz konuşmalara karşı çıkmaktır, Rusça'nın edebî dil seviyesinde konuşulmasını ister. Peki, bu istek bugün de açıkça görünmüyor mu?

1908 yılında “*Uvaqıt/Vakit*” gazetesinin 388. sayısında basılan “*Abay Qunanbayev/ Abay Kunanbayev*” adlı bu makalenin Zeynelğabiyden'e ait olduğunu düşünüyoruz. Bu makale hakkında Ä. Jiyrenşin: “Käkitay, 1907 yılında Kazan'a gittiğinde Kazan'da çıkan bu gazetede Abay hakkındaki makeleyi yayınlattı” der. Ancak bu fikir o kadar da doğru değildir. Çünkü “*Uvaqıt/Vakit*” gazetesi Kazan'da değil, Orenburg'da basılmıştır. İkinci olarak, makaleyi yazan Abay'ın kitabını bu zamana kadar bastırmak için gayret etmeyenlere karşı memnuniyetsizliğini de bildirir. Hâlbuki Abay'ın kitabını bastırmak konusunda Käkitay'ın kendi kendine memnuniyetsizlik bildirmesi mümkün değildir. Üçüncüsü makaledeki bakış açısı birçok konuda Zeynelğabiyden'in fikirleriyle bağlantılıdır. Örneğin; Abay'ın şiirdeki “*qayran til, qayran söz, nadanğa qadirsiz/güçlü dil, güçlü söz cahil için değersizdir*” diyen fikir Zeynelğabiyden'in dili hakkındaki fikiriyle uygunluk taşır. Makale, kapsamı büyük olmasa da, Abay mirasının bazı temel konularını özel olarak ele almasıyla dikkat çekicidir.

Zeynelğabiyden, “*Nasihath- Qazaqiya/Kazak Nasihati*”nda, Puşkin adının tarihe ebedî olarak yazılmasının ilk sebebi, şairlik sanatının kuvvetindedir, diye değerlendirirken bu makalesinde de Abay'ın Kazak bozkırında ününün yayılması ve şairin tanınması onun zenginliği veya hâkimiyetiyle bağlantılı değildir, aksine, onun “dili öğrenenlerin uyandıracığı ve anlayacağı şiirler, onu halk arasında kendini meşhur etmiştir” diyerek şiir sanatında Abay'ın şairlik hünerine özel olarak yer verir.

Makalenin yazarı, Abay'ı sadece büyük şair olarak tanımaz, onu Kazak halkının düşünürü, bilgili bir bilgisi olarak da değerlendirir, Abay'ın doğduğu halkın manevî dünyasından aldıklarıyla kalmadığını batı ve doğunun manevî dünyasından da derinlemesine beslendiğini söyler. Abay'ın coğrafyayla özellikle tarihle iç içe girmiş tanıdık çehresi; güçlü bilge bir kişi olduğu hakkındaki bilgileri de bize verir. Bu fikirlerde, Abay mirasının beslediği üç sahanın M.Avezov'un kalıplaştırdığı ilminin tanımın ilk işaretleri olduğunu görürüz.

Yazar, Abay mirasından beslediği üç kaynağı kesin bir ifadelerle ele alır, bu üç alanın içerisinde Rus edebiyatının önemli bir rol oynadığını gösterir. Makaledeki fikirlerde en değerli temel nokta: “O, eserlerini Kazakça yazdı, çok çalışarak Rus dilini öğrenip, Rus edebiyatını iyice tanıdı,hatta onunla sırdaş oldu. Onun şiirlerinde, okuyan ve dinleyenin ciğerlerini yakan bir doğallığa sahip olan eserlerinin temeli Lermontov'un şiirleriyle uyumludur.” diye düşünür. Yazarın yorumuna göre, Abay'ın Rus edebiyatını büyük bir merakla derinlemesine öğrendiğini, Abay'ın eserlerinin temelde türü özellikle M. YU. Lermontov'la bağlantılı olduğunu vurgulayarak göstermesi bu döneme ait düşüncelerinin önemli bir noktasıdır. Abay mirasının “ezgisi ve sesi” ile yani temeldeki haliyle doğrudan edebiyatın demokratik yönüyle benzer olduğunu söylemenin bu dönem için ne kadar farklı bir anlamı ve güç bir fikir olduğunu söylemek bugün bile farklı anlamlar taşıyan bir konudur.

Käkitay Isqaqulı

Devrime kadarki dönemde Abay'ın hayatıyla edebî mirasını tanıtmak için büyük emek verenlerin içerisinde Käkitay Isqaqulı'nın yeri farklıdır. Käkitay ile Turağul'ın Abay mirasını tanıtmadaki yeri Abay'ın ilk şiirler külliyatını Abay'ın oğlu Turağul ve birlikte toplayarak yayınlamaları ile şairin hayatı hakkında ilk defa bilgi vermelerindedir. Käkitay ile Turağul'un, Abay mirasını toplayıp yayınlamasındaki tarihî emekleriyle ilgili konu araştırmalarıyla ilgili Abay mirası eserlerinde bol bol dile getirilir. Fakat M.Avezov'un monografik eserinde veya başka incelemelerinde Käkitay'ın eseri eleştirel gözle ele alınmamıştır. Bu sebeple, “Abay'ın dünyaya bakış açısının kalıplaşmasında E.P.Mihanelis'in etkisi vardır” diyen Käkitay'ın bu fikri Abay'ı araştırmaları alanında sık sık yer aldı.

Käkıtay'ın bastırıldığı 1909 yılında külliyyatın yayına kadarki süreçte basın yayında yayımlanan bazı Abay şiirlerinin hepsi asıl nüshadaki şekliyle korunmadı. Hatta B.A.Kudaşev'in yazdığı el yazmasında bile Abay eserlerinin metin bilime ait değişikliklere uğradığı malumdur. Käkıtay'ın yayınladığı böyle de bugüne kadar geldiği için Abay şiirleri (sadece 56), devrime kadarki dönemde asıl nüshanın tabii şeklini korunduğu ve çeşitli metinbilim uyarlamaları yapılmadı. Böylece, o bütün Kazak halkını ilk defa Abay eserleriyle asıl nüshasındaki şekliyle tanıştırdı.

Käkıtay'ın yayınındaki eksiklik, Abay'ın eserlerinin tamamını kapsamamasıdır, Abay şiirlerini konularına göre, sınıflandırması ve kendi devrinin durumuna göre değerlendirmesi oldukça yerinde bir iştir. Käkıtay, medeniyet ile bilimden uzakta kalan Kazak kavminin fikirlerini alıp, konuya ilişkin prensiplere dayandırmayı doğru bulmuştur. Bütün Kazak şairleri, Abay eserleri ve onun hayat hikâyesi hakkındaki bilgilerle ilk defa Käkıtay vasıtasıyla tanıştılar. Käkıtay, Abay'ın hayatı ve eserleri üzerinde dururken o devirde bile Abay hakkında mantıklı fikirler söyleyebildi. Käkıtay, Abay'ın gerçek anlamdaki şairlik sanatına 80' li yıllarda cesurca dönmesinin sebebini onun Rus halkının ileri fikirli edebiyatıyla tanışmasında olduğunu söyler. Onun Abay'ın eserleri ile hayatındaki önemli değişimlerin kökenini doğru olarak anladığını farkedebiliriz. Şairlik yeteneği zirveye ulaşan Abay'ın bu sanata elini geç uzatması Käkıtay'ın fikrine göre, büyüdüğü ortamla doğrudan ilgilidir. Ortamın şairlik hünerine eksik ve yanlış olarak bakması, Abay'a belirli derecede tesir etmiştir. Fakat toplumla ilgili işlere erken yaşlarda katılıp, halkla sıkı ilişkilerde olması vasıtasıyla asırlar boyunca seçkin dil hünerini derin bir şekilde öğrenmesi, Abay'ın şairliğinin salınarak büyüdüğü altın beşiğidir der.

Käkıtay'ın makalesi devrime kadarki dönemde bilge şairin eserlerinin manevî yönden beslendiği kaynakları vermesi Abay'ın şairlik kütüphanesinin kapsamını tanıtmayı, bu konu hakkında tahminlerini söylemesi onun farklı yaklaşımının da göstergesidir.

Sultan Mahmut Torayğirov

Abay mirasını derinlemesine bir şekilde araştırıp, tanıyıp değerlendirmekte Kazakların meşhur şairi Sultanmahmut Torayğirov'un fikirleri, Abay araştırmaları tarihinde özel bir yere sahiptir. Sultan Mahmut, Abay geleneğini yaratıcılığıyla geliştirenlerden şair mirasının sosyal köklerini derinden araştırıp tanıyanlardan biridir. O, Abay'ın yenileşme konusundaki fikirlerini verip Kazak edebiyatının temelini kurarak, klasik seviyeye yükselttiği şairlik emeğini iyi bir şekilde anlatmıştır. Bu tanıtış Sultan Mahmut'un yaratıcılıkla ilgili araştırmalarını azap içindeki şairlik yolunu kendi tecrübeleriyle yaşaması, edebî dilin saflığı hakkında zamanın isteklerine uygun bir şekilde ortaya konulan meselelere cevap vermesi bakımından değerlidir.

20. yüzyılın başında devrimle ilgili ayaklanmaların ortaya çıkmasıyla birlikte asimile olan halkların millî bilincinin uyanmasına yönelik padişah hükümetinin siyaseti sınırları zorlamıştı. Kazakistan'ın en verimli yerlerinin sömürgeci hükümet tarafından halkın elinden tamamen alınması kurt gibi içten içe çürüterek yapılan misyonerlik çalışmalarıyla birlikte anlatılır. Bu Hastalıklı değişime karşı mücadele bir türlerinden biri olarak sosyal bilinçte doğmaya başlayan İslamî akım da yayılma temâyülü gösterir. İkinci olarak Rus imparatorluğunun elinin altındaki Müslüman halklara İslam dinini nasihat etmesi, tanıtması güçlenip, sömürgeci hükümetin etkisiyle Kazakları Hristiyanlaştırıp, Ruslaştırma siyasetine karşı İslam dinini öğütlemesi özellikle kitab-î şairler tarafından uygulandı. Dinî tanımdaki fikirler ortaya konulmaya başlandı. Sosyal bilinçteki bu değişimlerin karşısında özellikle Gaspıralı'nın çıkarmış olduğu “*Tarjiman/Tercüman*” gazetesinde din birliği, dil birliği açık bir şekilde öğütlenirken, misyonerlik siyasetine karşı ayaklanan kitab-î şairler de bu harekete katılırlar. Sosyal hayatta başkaldırmaya başlayan bu değişikliklere bu konuda yayınlanan Kazak dilindeki kitaplarda da değinilir. Kazak edebiyatında edebî dilin bozulması süreci de güçlenmeye başlar. S. Torayğirov'un ifadeleriyle söylersek: “*Qazaq tilinde dep bastırılğan kitapların köbinde qazaqtıñ iyi de joq. Nege deseñ tilderi bıtıraq bıtıraq bolmağandarınıñ ağımu teris/Kazak dilinde diye bastırılan kitapların çoğunda Kazakların kokusu bile yok. Niçin dersenz dilleri bozuk olmayanların yönü de terstir.*”

Bu ters akım ile dilin bozulması sürecine karşı S.Torayğirov'un ele alınan örneği “*soqır kisi sıbdırınan tanırılıq Abay öleñderi/kör kişiyi fisiltısından tanıyan Abay şiirleri*” oldu. Manevî açıdan bozulup

giden Kazakların edebî dilini temiz ve saf olarak koruması, geliştirmesi sadece Abay'ın temelini kurduğu Kazak edebiyatındaki halka ait geleneklerin temelinde olması mümkündür diyerek, Abay mirasının yeni-cil yönü için de mücadele etmiştir.

S. Torayğırov, Abay'ın edebî dili için mücadelesini sadece derinlemesine araştıran bir değerlendirci değil o, güzel sanatların anlamına sosyal açıdan bakarak Abay'ın estetik tanımlarını da derinlemesine vakıf olup, onları değerlendirebildi. Abay'daki estetik fikri kendi eserlerine cesurca almanın yanında onu zamandaşlarından da talep etti. *“Kerekti kereksiz sözdü öleñ diye quvanıp jaza beröv – derti joq kişinin inqıladağanı, tolğağı joq katınnıñ bebevlegeni qanday jeksürin bolsa bul da sonday jeksürin boladı/Gerekli gereksiz sözü şiir deyip sevinerek yazmak, derdi olmayan kişinin inleyişi, doğum sancısı olmayan kadının bağırması ne kadar alçakçaysa bu da o kadar alçakçadır”* diye yazar. Sultan Mahmut'un fikrine göre, her güzel eserde, bütün ömür gerçekliklerinin kazanında kaynayan kanın, zorluk çeken canın, sancılanan gönlün, dalgalanan yüreğin suyu olması gerekir. Bu görüş onun Abay'ın şairlik geleneğinin geliştirmeye gayret etmesi çabaları vasıtasıyla birlikte eserlerinin temel estetik tanımına da dönüşür.

S. Torayğırov, kendi hayatının ideolojik ve karmaşık döneminde bile geçmiş devrin mirasına bakarak, kendi katkısını Abay'ın estetiklik tanımı açısından değerlendirir. Abay kendisinden önceki geçmiş edebiyat temsilcilerine *“söziniñ biri jamav, biri qurav/ sözünün biri yama, biri yokluk”* diye eleştirel bir gözle bakarken, Sultan Mahmut da eski devrin edebî mirasına aynı bakış açısından bakarak şiirler söyledi. Abay, bu şiiri ile geçmiş devir edebiyatının temsilcileriyle eserlerini karşılaştırır ve sadece şairlik ustalığının ölçüsünü belirlemeden bu eserlerin anlamlarına dikkat çeker. Abay'da büyük şairlik kuvveti ve güçlü fikrin görkemli şekilde örüldüğü, bütünleşmiş olarak tasvir edilirken, bu anlayışın Abay'dan önceki edebiyatta kaba olarak kabul edildiği vurgulanır. Yani Sultan Mahmut'un sanat eserlerinden talep ettiği asıl şart, temel realizmle tasvir edilen hayat gerçeklerinden doğacak gerçeklik duygusudur. Bu yüzden de:

Jaratqıñ şeberlikke kelgeninde,

Olardıñ talantına kim jaqındar.

Sözderinen aqıyqat ala almaymız,

Sonadıqtan báyge aldına sala almaymız.

Olar nadan oylavda köp adaskan,

Biraq biz aqındıñın tana almaymız.

Olardı koya almaymız Abaymen teñ,

Sebebi oqımağan, ilimi kem!

Yaratılış ustalıkla olduğunda,

Onların yeteneğine kim yakınlaşır.

Sözlerinden hakikatini alamayız.

Bunun için ödülü önüne koyamayız.

Onlar cahil düşüncede çok yanılmış,

Fakat biz şairlikten vazgeçmeyiz.

Onları Abay ile denk tutamayız,

Çünkü okumamışlar, ilimleri eksik!

diyerek geçmiş devir edebiyatının temsilcileri ile Abay'ı karşılaştırdığında onların şairlik kuvveti ve sanat yeteneklerini reddetmez, aksine itiraf eder. Sultan Mahmut'un fikrine göre, onların asıl eksikliği, hayatın acı gerçeklerini iyice tanımadan yollarını kaybetmelerindedir. Abay'ı gerçek anlamda realist şair olarak tanıyıp, Kazak kavminin bilincinde yeni açılan bir yola yönlendiren şairlik ödülünü sunmasına bakarak:

“Er Tarğın”, “Qobılandını” oqıp bayqa

Abaydı oqı , tanırqa, basın şayqa

Aqındıqtıñ quvatı esiñdi alıp,

Bas almastan oqırısñ qayta-qayta

Er Tarğın”, “Qobılandı'yı” oku da bak

Abay'ı oku, şaşır, başını salla

Şairliğin kuvveti hafızanı sarar da,

Hiç kalkmadan okursun, tekrar tekrar

der. Burada o büyük üstadın kendine nüfuz ettirdiği estetik tanımın zirvesinden aşağıya inmez. Geçmiş devir edebiyatına estetik yücelik açısından bakıp değerlendirmeyi, devrim öncesindeki Kazak edebiyatı tarihindeki sanat fikrinin seviyesine yükseltiverir.

Rahimjan Märskov makalesinde devrime kadarki Kazak edebiyatı tarihini devirlere ayırma konusu üzerinde durur ve her devirle ilgili fikrini açık açık yazar. Onun fikrine göre Kazak edebiyatı tarihini üç döneme ayırmak gerekir: 1. Abay'a kadarki eski devir edebiyatı, 2. Abay devrindeki edebiyat, 3. Abay'dan sonraki devrin edebiyatı.

Bu devirlerdeki edebî mirasına hangi açıdan bakmak gerektiği meselesini araştıran Sultan Mahmut konuya Abay'dan etkilendiği estetik idrake bakarak ve eski miras denilen bu tek tip edebiyatı örnekleye-

rek bakar. Eski devir edebiyatının çok belirgin olmayan durumlarına eleştirel bir şekilde bakamaz. Sultan Mahmut, eski devir edebiyatının temsilcileri hakkında “onlar cahilce düşünerek yollarını kaybetmişler” diye ele alırken, araştırmacı, “önceki güzel sözlere yurt kötü gözle bakmakta” diyerek eski edebiyat mirasına övgüyle söz edilen eserler açısından bakar. O, Abay gibi düşünür, realist, estetik ve idraki yönlendirerek kalıplaştıran başka bir bilge şair tanımamıştır. Bakış açılarındaki seviye düşüklüğünden olsa gerek. S. Toraygırov bir sözünde bu araştırmacı hakkında:

<i>“İshodyaşıy” jazatın nömierge usta,</i>	Çıkış evrak yazdığı numaraya bak,
<i>Onan äri ömirge onu qıspa</i>	Ondan öte ömre onu sıkıştırma
<i>Oybay, men umıttıppın sınşı eken ğoy,</i>	Eyvah, ben unutmuşum tenkitçiymiş ya,
<i>Sın degende talantı äm böten ğoy</i>	Eleştiri deyince yeteneği yabancı ya.

diyerek onun edebî eleştiri dünyasındaki geri kalmış düşüncelerini alaycı bir tavırla anlatır.

S. Toraygırov, Abay’ın şairlik geleneğini geliştiren sanatlar ve söz ustalığını ele alan, ön saflardaki sanat emekçilerinden biri olarak kabul edilen, meşhur bir şairdir.

Onun eserlerinde, Abay’ın şiir kuruluşu ve şairlik dilindeki gösterişli söz sanatlarından etkilendiğini ve Abay’a ait gelenekleri kullandığını açıkça görürüz. Siyasî ve sosyal konulardaki halkla ilgili sıkıntıları da Abay şiirindeki şekillerle birleştirmesinde manevî yakınlık eserlerin içerisinde yer alan surlara dönüşür.

S. Toraygırov, sömürgecilik siyaseti ile Kazak halkına, toprağına, dinine karşı yürütülen tehlikeyi görebildi. Bu tehlike karşısında Kazakların yaşamı ile karakterlerinin bozulduğunu, doğal Kazak kimliğinin kaybolduğunu görebildiği için şairin:

<i>Abay tusı qazaqtıñ buzılğanı,</i>	Abay zamanı Kazak’ın bozulduğu
<i>Qaralıqqa aynalıp qızıl qanı</i>	Kapkaraya dönüp kızıl kanı
<i>Eldigine, jerine ham dinine</i>	Yurduna, vatanına ve dinine
<i>Qurıldı talay tuzaq, talay qaqqan</i>	Kuruldu birçok tuzak birçok kapan

şeklinde göstermesinde tehlikenin geldiği yere tam olarak işaret edişinde bir bilgelik vardır. Çünkü sömürgeciliğin, halkı sömürme sistemi olarak 1867 yılından itibaren Kazakların boy birliği ve manevî beraberliğini bozmaya ve dağıtmaya, kendi içindeki anlaşmazlıkları körüklemeye yönelen siyasî bir hile olduğunu, Sırderya ülkesinin general valisi Grodekov “*Kirgizi ve karakirgizi/ Kırgızlar ve Karakırgızlar*” adlı kitabında açıkça yazmıştır.

Ahmet Baytursınuh

1905 yılı devriminden sonra Rus sömürgesinin sınır bölgelerinde millî bilinç uyanıp, yeniden basın yayın merkezleri açılmaya ve bunların sayısı artmaya başladı. Bu devirde Kazak yiğitleri de ayaklanıp sosyal bilince destek veren gazete ve dergiler çıkarmaya başladılar. Bunlardan biri de “Kazak gazetesi”dir. 20. yüzyıl başında Kazak toplumunun bilincinde uyanma devrindeki ilk konular “Kazak gazetesi”nde yansıtılmaya başlandı. Abay’ın edebî mirasını tanıtmak, değerlendirmek, öğütlemek gibi konularda bu dönemin siyasî ve sosyal hayatına uygun olan Kazak toplumunun sömürgecilik siyasetine karşı çıkışından doğan millî duygu ve millî bilinçle ilgili konular gazetede ele alındı. Bu dönemde yayınlanan Kazak dilindeki gazete, dergi, kitaplar ve külliyatların hepsinde ortak değişim dönüşüm söz konusu edilmeye başladı.

Kazak edebiyatının büyük klasiklerinden Abay’ın ölümünün üzerinden on yıl geçtikten sonra “Ayqap” ve “Qazaq” gibi basın yayın organlarında Kazak edebî eleştirisinin izleri de görülmeye başladı. Yeniden adım atmaya başlayan edebî eleştiri türünün edebî ilmi seviyesindeki yükselmesinin sebebinin Beloslyudov “*Qazaq ädebiyeti ğılımi eñbekke öte kedey*/Kazak edebiyatı ilmi çalışmalarda çok fakir” adındaki makalesinde gerçeklerden uzaklaşmadan ele alır. Oysa edebî eleştiri türü belli bir derecede o dönemin edebiyat alanında yer alan manevî değişiklikler için az da olsa kendi imkânlarına göre fırsatlar bulmuştur.

Canlanmaya başlayan edebî eleştiri türünde özellikle, Abay’ın edebî mirasının amaçlarını, şairlik ve sanat yolunu tanımaya ve tanıtmaya değerlendirme ve öğütlemeye yönelik çalışmalar artmaya başladı. Bu meseleyi ele alıp incelemekte Ahmet Baytursınov ile Mirjakıp Duvlatov, Nâzir Törekulov, v.s gibi

yazarlar, Abay eserlerinin sosyal ve halkla ilgili konularını, eserlerin temel ideoloji yönlerini, milliyetçilik açısından inceleyip millî uyanış olarak ele alıp tanıtip değerlendirmeye çalıştılar. Çünkü Kazak halkının büyük şaire ait sınırsız sevgisini onların ne zaman ve kimden öğrenirlerse öğrensinler erken zamanda fark ederek hareket ettikleri, bu çalışmalarda açık şekilde görülmektedir.

“Qazaq/Kazak”takiler, Abay mirasını tanıyıp değerlendirirken büyük şairin siyasî ve sosyal yönlerini V.İ. Lenin’in dediği gibi: “aydınlatıcılar, kendilerinin dikkatini çeken farklı meselelerde halkı plana ayırarak sorunlara bakmadılar, onlar konuya sadece genel halk açısından, hatta bütün halkı temel alarak ele aldılar” diyerek dile getirdikleri gerçek seviyeyi, bütün Kazak halkının manevî koruyucusu şeklinde tanıtmak için emek sarf ederler. Bu şekilde davranmak konusunda Abay’ın fikirlerini;

*Biriñdi qazaq biriñ dos
Körmeseñ istiñ bari bos*

Birini Kazak birini dost
Görmezsen işin hepsi boş

şeklinde değişmemesi gereken bir yön, tutulacak bir yol olarak gördüğü ortak konuları olarak ele aldığını bilhassa belirtirler.

A. Baytursinov, Abay’ı okurken onun görüşlerini kendi tecrübesine ve kendine ait duygulara dayanarak açıkladığını, şairin sözlerini okuyucunun birdenbire ve tek okuyuşla anlayamayacağını görüşlerine derinlemesine nüfuz edemeyeceğini özellikle belirtir. Çünkü ona göre, Abay’ın “Bazı sözleri düşünüp anlamaya çalışan insanlar, bunları, bin defa okusa da anlayamaz. Hangi anlamda söylendiğini sadece biri açıkladığında bilir” (55-6) şeklinde bahsetmesinde derin bir gerçeklik vardır. O, şiirdeki yeni özellikleri, Kazak şiir kuruluşunda önceden de sonradan da yer almayan yeni kuruluştaki şiir örneklerine okuyucunun yadırgayarak baktığını zaman içinde alışıp gittiğini ama bunun nasıl olduğunu bir türlü bilemeyeceğini ifade eder.

M. Duvlatov, “Qazaq”ta yayınlanan “Abay/Abay”, “Davqumar/Davkumar” makalesinde birçok önemli meseleden bahseder. Abay mirası, o dönemin manzarasını büyük bir ustalıkla tasvir eden ayna gibidir. Yani yazar, Abay’ın mirasını halkın tarihi hafızasının görünüşü şeklinde değerlendirir. Çünkü: “...Kazak’ın başka halkla yarışıp, eşit bir şekilde yaşayamamasının sebebi tarihi ve edebiyatının olmamasındandır. Tarihi ve edebiyatı olmayan halkın dünyada hayatını sürdürmesi, milletini koruyabilmesi ve ileriye gidebilmesi zordur. Edebiyatı, tarihi olmayan halklar başkaları tarafından asimile edilip, yok olup giderler (Qazaq 1914, no: 67) diye yazar. Buradaki dikkat çeken nokta, Rus sömürgecileri, öncelikle halkın tarihî hafızasını korunması ve uyanmasından korktuğu için onları uyutacak tecrübeli siyasetle halkı yönetmektedirler. Eğer halk kendi tarihi kökenleri ile edebiyatını kalıplaştıran tarihi hafızasından uzaklaşırsa, onun asimile olması kolaydır, kaybolup gitmesi de an meselesidir. Tarih sahnesinde birçok defa tekrarlanan kaygılı gerçeklerden biri de budur. Bu sebeple sömürgeci hükümet, halkın tarihi hafızasını yok etmeye onun tekrar uyanıp canlanmasına bütün gücüyle engel olmuştur. Buna örneği çok uzakta aramak gerekmez. Fikri ve iradesi eksik bazı edebiyatçıların her gün tapındığı ve kulluk ettiği Prof. İlminsky’in yaptıklarına bakarak, bir sonuca ulaşmamız da mümkündür. Prof. N. İlminsky, 1899 yılında “Dala vâlayatı/Bozkır Vilayeti” gazetesinin ekinde yayınlanan Macar âlimi G. Wamber’in Kazak tarihine katkıda bulunduğu araştırma makalesi aktarılıp basıldığında, Qasiyetti Sinod’ın başsavcısına: “Sorum şu: Rus’un resmi belgesi vasıtasıyla Kazakların Türk boylarından olduğunu, onların halkının hanlıkları ve memleketlerinin olduğunu söylemenin ne gereği vardı? Bu, onların terazisini Ruslar ile eşit şekilde tartmak için gerekli midir?” diye sorar. Ayrıca devam eder:

“Aqmoliskiye oblastniye vedomosti/Akmola’nın bölge tarihi” baskısının resmi olmayan bir bölümünü çıkarmayı durdurmak lazım. Bir müddetten beri bir Kazak gazetesinde Almanların yazdığı “Türk soyluların tarihi”, Rus ve Kazak dillerine aktarılarak basılmaya başlandı. “Gimnaziya/Kolej” ve “Kadet korpuslarda/Kara Harplarda” özellikle üniversitelerde okuyan Kazaklar için bunun tarihî düşünceleri yeniden başlaması ve buna yol açması da mümkündür (Ä. Karimullin “Qazaq âdebiyeti”09.08.1985 yılı) diyerek yazmış olduğu küçük mektupta, yerli halkın tarihini bilmesini ve hatırlamasının, onun bilerek silinen tarihî hafızasını uyandırarak yeniden tarihî fikirlerin ortaya çıkmasına yol açacağı manevî kay-

nağa dönüşeceği durumunu bir tehlike olarak görüyoruz, der. Yani biz, M. Duvlatov'un halkın tarihinin, edebiyatı ve onun tarihî hafızasını koruyup nesilden nesle aktarabilecek bir geleneğe dönüştürmesinin asıl ışık olması sebebinin de Abay gibi büyük şairin mirasının, halkın tarihini, hafızasını canlandırarak geliştirdiğini ve bu yolda ne kadar çözüm ürettiğini ve konuya çok fazla önem verdiğini ortaya koymaktadır şeklindeki fikirlerini destekliyoruz.

“Qazaq/Kazak” takiler, Abay’ın ölümünün üzerinden on yıl geçtikten sonra büyük şairin mirasını tanımak, öğütlemek yolundaki sosyal fikirleri ilk defa bilinçli şekilde yönlendirerek bunun bir düzenleme merkezine dönüşmesi konusunda bir karara vardılar. Çeşitli edebî toplantılar hakkında haber verme, 1913 yılından itibaren Abay hakkında özel olarak ilk makale ve araştırmaları sık sık yayınlama işleri, bu kararların ortaya çıkan ilk sonuçları oldu.

Nâzîr Törekulov

O, Nâzîr Törekulov’ın “*Ädebiyetimizge köz saluv*/Edebiyatımıza Bir Bakış” adındaki makalesi “Qazaq” gazetesinde söylenen fikirleri devam ettirir ve Abay mirası konusunda ilmî ve teorik çözümlere ulaşır. 1916 yılında Qazaq gazetesinin 164. sayısında yayınlanan bu makale, edebiyata ait karmaşık problemlerden özel olarak bahsederek iki türlü meseleye özel olarak yer vermesiyle dikkat çeker. Yani yazar “*Abaydan keyingi Qazaq ädebiyeti qay jolmen, qay bağıtpen jürüvi kerek? Kimge ersek jön bolmaq?!*” Abay’dan sonraki Kazak edebiyatının hangi yolda, hangi yönde ilerlemesi gerekir? Kime ulaşırsak doğru olacak?” şeklindeki soruları sosyal fikirler açısından değerlendirmesi amacıyla özellikle sorar. Bu soru, boşuna ortaya atılmamıştır. Devrin tarihi durumuyla doğrudan bağlantılı bir şekilde ele alınan farklılıklar açısından ortaya çıkan değişiklikleri açıklama ve gösterme amacındaki bir sorudur. Çünkü bu dönem bütün sosyal fikir gerçekliğinin aynası olan edebiyatta her tür yönün yani realist, romantik, mistik, dincil yavaş yavaş doğu ile ilgili konuların ortaya çıktığı fikir tartışmalarının güçlendiği, tekrarlanamayacak özelliklerin görüldüğü bir devirdi. Böylece, fikir tartışmalarının ortaya çıktığı bu devirde, Kazak edebiyatının temel işareti şeklinde ele alınacak yönler hangileridir; asıl amacının ne olması gerekir gibi önemli meseleler makalenin yazarı tarafından şu şekilde verilir: “ Bu meselede benim çözümüm, Rus ve Avrupa edebiyatına ulaşmaktır. Çünkü Tatar’da Tukay, Kazak’ta Abay, Frank ve Rus edebiyatçılarının fikirleri ve idealleriyle ortaya çıktılar, tanındılar”. Yani yazara göre Abay’ın edebî mirasının ideolojik yönü, Rus halkının ilerici sosyal bilincinin yansıması olan, Rusların klasik edebiyatıyla bağlantılı bir şekilde ele alınmalıdır. Bu devirde Kazakistan’ın sosyal bilincindeki çeşitli akımların tartışıldığı ve tartışmaların kızıştığı bu devirde, bu meseleyi yazarın kendine has bir bakış açısıyla ele alınan önemli olduğu tartışılmazdır. Bu makale bu açıdan ikinci bir karmaşık meseleyi ele alıp, Kazak edebiyatı Rus ve Avrupa edebiyatının etkisiyle baskılarıyla devam ettiğinde, onun temel alacağı, dayanak edeceği kısım yani eleştirci ruhu (*ruh eleştirisi*) konusunun olması gerekir şeklindeki fikri okuyucunun dikkatini çeker. Bu fikrin, özellikle Abay’ın edebî mirasını doğru bir şekilde tanıtmak ve Kazak edebiyatı tarihinde yer alan tanımdaki fikir tartışmalarının önemini daha derin bir şekilde anlayabilmek için belli ölçüde katkısı vardır. Kazakistan’da 20. asrın başındaki edebiyat alanında ortaya çıkan fikir tartışmalarında, Kazak edebiyatında eleştirel realizm, sentimalizm, sembolizm veya eleştirci romantizm hangisinin baskın olacağı şeklindeki fikrin, bu dönemin olaylarıyla ele alınmasının önemli olduğu da açıkça ifade edilir.

Kendine ait fikirleri sunan yazar, 1916 yılında Kazak edebiyatındaki Abay geleneği için mücadele edip, edebiyata Abay’a ait konuları katmıştır. Bu sebeple Abay, edebiyatımızın atası, bu yolun tehlikesiz olduğunu ve bizim için faydalı olduğunu hissetti ve bu sebeple bu yola yönünü döndü. Oysa Abay için Arap, Fars edebiyatlarının yolu da açıktı. Çünkü Abay, Doğu edebiyatı ile kültürünü batıdan daha iyi biliyordu. Fakat Abay’ın Rus klasik edebiyatının realist yönünü tutup, bu yolun Kazak edebiyatının kaderi ile geleceği için önemli bir yol olduğunu kabul edip savunması önemliydi. Bu fikir, Kazakların devrime kadarki bilincinde, Abay’ın edebî mirasını tanıtmak ve değerlendirmekte bu mirası bütün yönleriyle tam olarak bilen ve ortaya koyan bir fikir olması sebebiyle önemli ve değerlidir.

Abay'in annesi. Z. Tüsipova, 1992

Abay ve Folklor¹

Seyit KASKABASOV²

Akt. Hümeyra ÖZBEK³

Betaşar

Cümle insan kültürüne ve dünya edebiyatına epeyce katkı sağlayan, Abay araştırmaları ilmini esas alan, milletimizin hukukçu yazarı, akademisyen Muhtar Avezov, Abay hakkındaki monografisinde “*Bilge şairin kendi halkından ve evrensel insanlığın düşünce ve sanat servetinden aldığı üç büyük alanın olduğunu biliyoruz*. Bunlardan birincisi; Kazak halkının hatırlamadığı eski zamanlarda derleyip büyüterek getirdiği bilgeliği, halkın sözlü edebiyat hazinesidir. Şair Abay bu hazineden çok fazla beslenmiş ve bu vasıtayla kendi şiirini geliştirip güzelleştirmiştir.” (Avezov, 1959: 208) diye yazar.

Avezov’un bu düşüncesi pişmanlıklarına rağmen, Kazak edebiyatı hakkında ilimde, Abay araştırmalarında özellikle incelenmeden kaldı, detaylı olarak ele alınmamıştır.

Abay’ın yaratıcılığını araştıran aydınlar ile edebiyat tarihçileri bu meseleyle ilgili sadece genel olarak sorundan bahsetmiş, konuyu tam olarak bir çözüme kavuşturamamıştır. Örnek olarak Abay şiirlerini alalım. Onların konusuyla ilgili olarak temelini ve sorunlarını araştırma işi de Avezov zamanındakinden ileri gitmiyor. Çoğu zaman bundan yarım asır önceki fikirleri tekrarlamaktan öteye gitmiyor. Bu zamandaki durum ile ilimin düzeyi başka başkadır. Şimdiki çağda Abay’ın halk kültürü, düşüncesi, etnografyasıyla ilgili, onun ulusal folklorumuz ile Doğu edebiyatının konularından faydalanmasını araştırmak ve incelemek imkânları ortaya çıkmaktadır. İlimde durmak yoktur, araştırmalar daima devam eder. Bu süreçte türlü türlü düşünceler söylemek mümkündür, bunlar arasında yanlış bir şekilde söylenenler de olmuştur. Daha sonraki zamanlarda Abay’ı özel bir şairin öğrencisi, bir bölgenin felsefesinin esası olarak ele aldılar. Edebî mirası da bu bakış açısıyla değerlendirildi. O önceki âşıklardan ayıran, bireyi ulusal hizmetten azat edip, insanın iç dünyasına hayat görüşüne, gönül üzüntüsüne döndürmesidir. Bireyin görünüş ve bununla birlikte sanatsal kalitesine bilhassa önem verip edebiyatın estetiklik anlam ve önemini arttırmıştır. Bu şartı, danışman şairin kültüre, folklorla ait görüşlerinden de, ondan faydalanma prensiplerinden de anlamak mümkündür. Folklorik materyali edebî ve sanatsal olarak görkemli şekilde beyan edildiğinde, seçerek analiz ettiğinde de yorumladığında da temel alarak ele aldığı asıl ideali, insan oldu. Bu insanı yetiştiren, her şey ilim ile emek diye, bilge şair kendi insancıl, aydınlatma ve demokrasi konusundaki düşüncelerini bildirdi.

Abay Şiirlerindeki Folklorik Ögeler İle Şiire Dair Görüşler

Abay, folklor dünyasıyla tanıştıktan sonra erkenden başlayıp, onu oldukça derinlemesine kavramaya başladı. Bunun mahiyeti, birinci olarak yazarın Kazak masal ve efsanelerini, atasözü ve deyimleri ile bilmecelerini, şiir ve destanlarını küçük yaşta anlayıp, aklına ve ruhuna sindirerek büyüdüğünden ömür boyu folklorik gelenek ortamında bulunmuştur (Avezov, 1959: 29). İkinci olarak, bu çağda her türlü amaç, birçok sıkıntı ortasında yayınlanan folklorik antolojilerde basılan sözlü edebiyat örneklerini okudu, onlara epeyce emek verdi. Üçüncü olarak Arap, Farsi ve Türk dillerinde yazılan Doğu edebiyatı klasik

1 “Abay jäne fol’lklar” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Prof. Dr. Kazakistan Respublikasının Ülttik Ğılımdar Akademiyası akademiki; L. N. Gumilyev Atındağı Evraziya Universiteti Kazak Ğedebiyatı Kafedrası.

3 Öğretmen. Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü mezunu.

eserleri ile çok çeşitli kıssa ve hikâyelere, destanlar ile temsil örneklerine dikkat etti. Onların tohumu belli ki folkloriktir. Dördüncü olarak, Rus dilinde yayınlanan Rus ve Avrupa halklarının klasik edebiyat ile birlikte onların folklorik örnekleriyle de hoş bir şekilde tanıştı ve hatta onların bazılarını Kazak Türkçesine aktardı. Beşinci olarak Abay kendi başına Rusça öğrenip, ilmi yönden faydalı bulduğu ve beğendiği kitapları okumaya çabalayıp birçok araştırmalar yapmıştır. Kendi seçerek ve beğenerek okuduğu, Doğu şairleridir. Ondandır Arap, İran, Çağatay (Eski Özbek) dilinde yazılan masal, destan, kıssa gibi edebiyat mirasıdır (Mırzahmetov, 1985: 132). Az da olsa şehirde okuması genç Abay'ın erken yetişmesine, çok şeyi gönlüne koymasına, dünya görüşünü genişletmesine güçlü bir tesir katmıştır. Abay, köye çocukken veda etmiştir. Ulu şairin ilk biyografisi Kekitay Iskakulı'nın sözüyle başlar: “*Yirmi yaşında Abay halk arasında başköşede bir hatip oldu. Halk açısından önceki âdeti, örfü, eski bilgili beylerin çetin işler hakkında yaptığı yöneticilik işlerini iyi bilmektedir. Zeki biri olduğu için, eski atasözleri, Kazaklara dair nice türlü bilimleri örnek almak için söylediği hikâyelerden birini unutmamış*” (Mırzahmetov, 1985: 132). İşte bu manevî miras Abay'ın eserlerinde ve bütün yaratıcılığında gerektiği şekilde ortaya çıkarılamamıştır. Bu dönemde, ilk defa söylenen şey, halk dili, onun söz hazinesi ve zenginliği türlü türlü deyimler, bir kalıba sokulan, geleneğe dönüşen formüller ile öğüt verici sözler, atasözleri ve deyimler, aforizmalardır. Bunlarla özellikle şairin ilk şiirlerinde daha çok karşılaşırız. Örneğin, âşık “tolğavları⁴” örneğinde yazılan “*Sap, sap, könilim, sap könilim/Saf saf gönlüm, saf gönlüm*” şiirinde “*ne kün tuvdi basıña/Ne gün doğru başına(başına neler gelmek)*”, “*sabır tübi-sarı altın/Sabır bayrağı, sarı altın (sabrın sonu selamettir)*”, “*avruv da emes, sav da emes/Hasta da değil, sağ da değil*”, “*ağın suvday ekpinden/Akarsu su gibi kuvvetlidir (akarsu gibi coşkun)*”, “*qatını men qalaşın/hatunu ile kasap*”, “*qarsaq jortpas qara adır/Karsak gezmez kara tepede*” şeklindeki sözler, halkın ezelden gelen tasvir sözleri, folklor örnekleri ile âşıkların, ozanların şiirlerine eski zamanlardan beri kullanılıp gelen cümlelerdir. Öyle ki buna “*turaqtı tirkester/kalıcı kelime grupları*” içinde atasözlerini de göstermek mümkündür: “*avzimen orağ orğan/Ağzı ile orak biçen boş sözle peynir gemisi yürümez*”, “*talepti erge nur javar/İstekli erkeğe nur yağar*”, “*mal-jan aman ba?/Mal ile can sağ mı?*”, “*avma-tökpe zaman/Geçici zaman (modern zaman)*”, “*qayta keler esikti qattı serippe/Yine geleceğin kapıyı tam kapatma*”, “*aydaharday ısqırıp/Ejderha gibi ıslık çalır*”, “*altı baqan ala avız/Birlik içinde olmayan*”, “*sadağa ketkir/Adak olsun*”.

Gerçeği söylemek gerekirse bu tür kalıba girip halk arasında yabancılaşmış olan sözler ile terkipler Abay şiirlerinde çok azdır. Gerçek, Abay'ın bazı eserlerinde sözlü edebiyata, özellikle âşıklık şiirlerine has formüller ve birine bakarak söz söylemek, insanı folklor (bazen destan) örneğinde tanımlamak, yeni halk şiirinin başka yöntemleriyle de karşılaşılır. Mesela, “*Qaqtağan aq kümüzey eñ mañdayda/Parlayan beyaz gümüş gibi geniş alnında*” halk edebiyatında önceden beri kullanılan insan yüzünü tasvir etme tarzını görmek mümkündür:

*Jiñişke qara qaşı sızıp qoyğan,
Bir jaña uqsatamın tuvğan aydı.
Mañdaydan tuvra tüsken qırlı murın,
Aqşa jüz, alqızıl bet til baylaydı.
Taqtayday javırını bar, iyığı tik
Eki alma kevdesinde qiysaymaydı.
Näzik bel tal şıbiqtay burañdaydı.
Qolan qara şaşı bar jibek taldı.*

İnce kara kaşı çizilip konmuş,
Yeni bir aya benzetirim doğan ayı.
Alından doğru inen köşeli burnu.
Akça yüz, al kızıl yüz, ağzı dili bağlar.
Tahta gibi kürek kemiği var, omzu dik,
İki elma gövdesinde eğilmez.
İnce bel dal çubuk gibi kıvrılır.
Örgü kara saçı var sanki zarif ipek.

Kişiyi böylece gösterme ile betimleme yöntemi, Abay'ın “*bilektey arqasında örgen burım/bilek gibi arkasında örülmüş örgü*”, “*közimniñ qarası/gözümün karası*”, “*Ospanğa/Osman'a*”, şiirlerinde de fark edilir. Elbette danışman Abay burada folklorik yöntemi taklit etmez bilakis, ondan canlı ve anlamlı yeni bir söyleyiş yaparak faydalanır. Onun arkasında halk şiirindeki “*ay dese avzı bar, kün dese közi bar/*

4 Tolğav: Bir şarkı türü.

Ay dese ağzı var, güneş dese gözü var” veya “*Buqar barsan qolañ bar, qolañ kör de-şaşım kör, navrızza javğan qardı kör, qardı kör de – etim kör, karta tamğan qandı kör, qandı kör de – betim kör*/Bukar’a gitsen uzun yol var, uzun yolu gör de saçımı da gör, nevrızda yağan karı gör, karı gör de, etimi gör, kara damlayan kanı gör de, kanı gör de yüzümü gör” gibi genel suretleri kesinleştirir; genellikle güzel bir kızın değil, sadece bir kızın portresini yapar, o sadece güzelde olan bütün işaretleri tanımlar. Bu defa onun kendi düşüncesine ana sütüyle yerleşen halkın bildiği sözlerle kelime grupları Abay’ın ulusal folklor ile ilişkisi sadece dil materyalinde değil, her tasvirde görünür. Örneğin, o halk şiirinin 11 heceli, 7-8 heceli örneklerini bol kullanmış, halk şiirine benzer türlerden de faydalanmıştır (Berdibayev, 1986: 242). Bununla birlikte Abay yaratıcılığında folklorik türler (*arnav*/adanan şiirler, *toğav*/bir şiir türü, *joqtav*/ağıt, *jubatuv*/teselli, *maqal*/atasözü), konulu (bahtsız âşıklar, gençlik ile yaşlılık, iyi insan ve kötü insan, iyi kadın ve kötü kadın) ve sanatsal kuralların birleşmesiyle olur. P.Berdibayev “Böyle ilgi çekici örneklerden biri, ulu şairin şiirlerindeki nadir ritim, ses takibi, aliterasyon, asonanslar da dikkat çeker. Eski Türk dilli boyların şiirlerinde böyle değişikliklere rastlanır” (Berdibayev, 1986: 242) diyerek yerli yerinde söyler. Bu usul, Abay eserlerinde de geleneğin devamı olarak görünür.

*Samorodny sarı altın
Savdasız berseñ almaydı
Savdırağan jezine.
Javdırsız sarı qamqanı
Savdağa ketkir suraydı
Samarqannıñ bözine*

Çeyrek bir sarı altın
Pazarlıksız versen almaz.
Şangırdayan bakıra
Değersiz sarı kumaşı,
Pazarlıkla isterler,
Semerkant’ın bezine.

veya:

*Jaynağan tuvıñ jıǵılmay,
Jasqanıp javdan tıǵılmay,
Jasavlı javdan burılmay,
Jav jürek jomart qubılmay,
Jaqsı ömiriñ buzılmay,
Jas quvatıñ tozılmay,
Jalın jürek suvınbay,
Jan bitkennen tüñilmey,
Jaǵalay jaylay dävletiñ
Jasıl şöbi quvarmay,
Jarqıray jatqan özeniñ
Jaydaq tartıp suvalmay,
Jaydarı jüziñ jabılmay
Jaydaqtap kaşıp sabılmay,
Jan bitkenge jalınbay,
Jaqsı ölipsiñ, yapırmay!*

Parlayan tuğun devrilmeden,
Çekinip düşmandan saklanmadan,
Silahlı düşmandan dönmeden,
Düşman yürek cömertleşmeden,
Hoş ömrün bozulmadan,
Genç kuvvetini kaybetmeden,
Ateşli yürek soğumadan,
Canı olandan ümidi kesilmeden,
Yaklaşıpyerleşen devletin
Yeşil otu kurumadan,
Işıl ışıl akan nehirin
Dümdüz tutup kurumadan,
Güler yüzün sislenmeden,
Düzeltip kaçıp savrulmadan,
Öldüm deyip yalvarmadan,
Hoş ölmüşsün, ey pirim ey!

Bu şiir mısralarının ilk sözlerinin bir sestene başlaması eski şiirden gelen geleneksel söyleyişlerdir. Bu söyleyiş halk şiirinde de, âşıkların tolğavlarında da, Abay’ın zamandaşı olan şairlerin şiirlerinde de fazlaca kullanılmıştır. Abay burada aliterasyonu şiirdeki fikir ile konuya, şiirin vasfı ile mazmununa karıştırır. Örnek verilen ilk şiirde hikâye sözü anlamayan kişiler hakkında ve söz temel dayanak olduğundan her kelime “s” sesiyle başlıyor. İkinci kıta sevimli kardeşi Osman’a ithaf edilen ağıt ve ağlayışlar. Bu anlama uygun her bölüm “j” sesiyle başlayıp, “*joqtav*/ağıt”, “*jılav*/ağlamak” sözleriyle uyumlu bir şekilde işitilir.

Şairin eserlerinde eskiden beri kullanılan zengin, yerleşmiş, sistemli kelime grupları da yer almaktadır. Bu, özellikle, Abay’ın çağdaş dönemde yayılan şiirleri ile Abdirahman’a, Ospan’a ithafen yazdığı ağıtlarında görülmektedir. Örneğin:

*Patşa quday, sıyındım,
Tuvra basta öziñe.
Jav jağadan alğanda,
Jan körinbes közime.*

veya:

*Ya, quday, vere kör,
Tilegen tilekti.
Qorqıtpay ornuqtur
Şoşığan jürekti.*

Padişahım, Hüdam, sıyındım,
Doğru başla yoluna.
Düşman yakandan tutunca,
Can görünmez gözüme.

Ya Rabbim, vere gör,
Dilediğim dileği.
Korkutmadan sakinleşti,
Şaşırılmış yüreği.

Abay kardeşi ile evladı için yazdığı ağıtlarında eskiden beri gelen geleneği bozmadan folklorik ağıtın kurallarını muhafaza etmektedir. Özellikle, onun Ospan'a yazdığı üç ağıtın ikisi, Abridahman'a ithaf ettiği sekiz ağıdının dördü, folklor poetikasını esas alarak yazılmıştır. Örneğin, "Abdirahman ölgende/Abdirahman öldüğünde" şiirindeki ağıtları geleneksel halk şiirindeki ağıta benzer. Öncelikle merhumun geçmişteki ataları hakkında, ondan sonra kendisinden bahsedip, sonunda gelenek boyunca teselli sözlerini de söyler:

*Olar da tiri qalğan joq,
Tirlik artı ölmek-ti.
Onu da aldı bu ölüm,,
Sabırlıq qılsaq kerek-ti.*

Onlarda diri kalan yok,
Hayatın sonu ölmekti.
Onu da aldı bu ölüm,
Sabırlı olmak gerekti.

Halk ürünü ağıtın özellikleri, bilhassa, "Çocuğu ölen anaya Abay'ın söylediği ağıtta" açıkça görülür

*Ata tegi mundağı
Orta jüzdiñ ulığı
Ana tegi ondağı
Özen suvdiñ tunığı.
Eki asıldan qosılğan
Som altının sınığı
Ölgenine esten qalmaydı
Özgeşe bitken qılığı
Qızıl balaq qıranıñ
Balapanın dert aldı.
Jemis ağaş bāytetek
Baldırğanın ört aldı.
Artına belgi tastamay,
Jal-kuyrığın kelte aldı.
Ağayındı toyğızbay,
Az kün qoymay, erte aldı.*

Baba soyu buradaki
Orta cüzün ulusu.
Ana soyu oradaki
Irmak suyunun durusu.
İki cevherden eklene
Som altının kırıntısı.
Öldüğünde unutulmaz
Başkaca olan kılığı
Kızıl paçalı şahinin
Civcivini dert sardı
Meyve ağacı ulu ağaç
Yavrusunu yangın aldı
Ardında iz bırakmadı
Yele kuyruğunu kısalttı
Biraderini doyurmadan,
Biraz yalvarıp, erken aldı...

Abay'ın "aytı/atışma, deyişme" türünde yazdığı şiirleri de vardır. Onun "Jigit sözi/Yiğit sözü" ile "Qız sözi/Kız sözü" bu tür eserlerdendir. Muhtar Avezov, "Bu şiirlerde, iç sırlarını selam mektuplarıyla "atış"arak veya "deyiş"erek yazan gençler vardır. Bu eserlerdeki âşıklar açıkçası Kazak'ın Abay devrindeki köy gençleridir. Bunların içinde düünürlerin, delikanlılarla genç kızların selamlaşmaları da vardır. İkisi de ateşli zaferlerin apaçık âşıklık duygularıyla söylenmiştir. Bu gönül talepleri için özel olarak her tür mahir teşbihleri, benzetmeleri ve kıyaslamaları şairler bulurlar, bulduktan sonra da Kazak halkının hayatındaki, tabiatındaki doğadan örnekler alarak yazarlar" (Avezov, 1959: 117).

Burada özel olarak söylenecek şey, Muhtar Avezov'un bu şiirlerde geleneksellik işaretinin olduğunu Kazak varlığı ile bağlantılı olarak anlatmasıdır. Âlim yazarın bu fikri, bize göre, çok geniş bir anlama

sahip. Burada ortaya çıkan şey, ulu Abay, folklorik şiir görüşüne birçok halde Kazakların kendi topraklarıyla ilgili durumlarda yer verirken bu konular üzerinde daha fazla durdu. Evrensel insanlığın veya başka yurtların hayatına dair hususlardan söz ettiğinde sadece folklorik hikâyelerden faydalandı ve yeni şiir tarzına; özgün, yeni, dinç bir yol ile girdi. Fakat Abay Kazakların hayatıyla ilgili konuları eserlerine dayanak etmemiştir gibi bir sonuca varmak da mümkün değildir.

Abay'ın Şiirlerinde Folklorik Hikâyelerden Yararlanması

Abay Kunanbayev kendi devrinde Kazak folklorunda önceden beri söylenip gelen yollarla aşıklık temasıyla ilgili iki hikâyeden faydalanmıştır. Onlardan biri genç yiğidin nişanlandığı yavuklusunu köyde bırakıp sefere gitmesidir. O, düşman tarafından öldürülür. Köyde bekleyip duran kız, sevdiği yiğidin vefat ettiğini işitince hayata veda eder.

İkinci hikâye: yaşlanan han, gücü ve beyliğinden faydalanıp bir güzel kızı sarayına aldırır. Onu kendine hanım olarak alacaktır. Fakat kız yaşlı adamla evlenmek istemez, kendini bir uçurumdan suya atarak ölür.

Bu iki hikâye de, geleneksel sözlü edebiyatta bol bol işlenmiş konulardır. Ama Abay ikisinden de kendince bahseder. Birinci konu öncelikle ve çoğunlukla kahramanlık destanı şeklinde söylenir, yiğidin muhteşem erliği ile kadının (veya nişanlısının) akıllı oluşu tasvir edilir. Ulu şair bu konuyu mutlaka değişik ve yeni özellikler katarak anlatır. En başta o, geleneksel hikâyeyi kahramanlık vasfından temizler, idealistlik ve folklorik motifleri de temizlediğinde hayat ve hayatın gerçekleri hakkında konular ele alınır. Abay'ın eserinde destanî heyecan ile savaş arka planı görünmez, bilakis, olay olabildiği kadar realist ölçüde gösterilir. Önceki destanda yer alan coşku dolu durum, kaygıya ve trajediye dönüşür. Bunun sonucunda Abay'ın eseri yeni bir tür, tam olarak söylemek gerekirse *ballada*/balat⁵ olarak karşımıza çıkar. Burada balat türüne uygun temel belirtiler tam olarak vardır desek de olur: dramatize edilen konu, içerik, okuyucuya belli bir tarihi gerçekle ilişkili olarak değil halkın gündelik yaşamında sık sık rastlanan değişimlerin, sosyal açıdan önemli bir fikrin bir aile veya bireyin kaderi vasıtasıyla verilmesi, hikâye ağının keskin olarak bitirilmesi, yazar konumunun söylenişi gibi. Toplamı on dörtlükten oluşan şiirin sadece sekiz dörtlüğünde verilen o dönem için çok anlamlı, aktüel fikri tutan konu eğer önce destanda uzun, hacimli bir şiir halinde söylenirken bu şiirde oldukça ayrıntılı olarak beyan edilmiş. Olay anında biter, hepsini söyleyiverir. Bu sekiz dörtlüğün içinde beşi özellikle insanların bütün iş ve hareketi, kaderi bundadır. İşte o beş dörtlük:

*Qozğadı jav batır erdi
Javğa soyqan salğalı
Qalındığı qala berdi
Jatır edi alğalı
Qalındıq quşıp süyüvge,
Küyevine intizar
Kelisimen tiyüvge
Dayındalğan oyi bar.
Köylegin aqtap tikkiştep,
Küni-tüni dem almay,
Bitirüvge jür küştep,
Asıqqansıp, toqtalmay.
Jara bastı kevdeni,
Javdan öldi ar üşin.
Eskermey özge dünyeni,
“Ah” dep ötti jar üşin.
Jamandıq turmas küttirip,
El eşitti, kız bildi.
Aq köylekti bitirigi,
Kebinim dep kiydi, öldi...*

Kımıldadı düşman yiğit idi,
Düşmana çatışmayla vardı.
Nişanlısı kalıverdi.
Almak için duruyor,
Yavuklu sarıp sevmeye.
Güveyine intizar
Anlaşmayla temasa,
Hazırlanmış düşüncesi var
Gömleğini temizleyip dikmek için,
Gece gündüz soluk almaz,
Bitirmek için zorluyor,
Acele edip durmadan.
Yaralar bastı gövdeni,
Düşman sebep ölümüne, ar için,
Düşünmeden başka dünyayı,
“Ah” deyip geçti yar için.
Kötülük bekleyip durmaz
Halk işitti, kız bildi.
Ak gömleği bitirmiştii,
Kefenim diye giydi, öldü...

5 Ballada: Balat, türkü.

Şiirdeki 1, 6, 9, 10. kıtalar şairin kahramanlara, onların kaderine ait kendi fikrini bildirir. Bu eserde, hikâyenin geleneksel olması yanında folklorda karşılaşılan insan karakteri, psikolojisi gösterilen, eşsiz vasıftaki karakterler tasvir edilmiştir.

Yukarıda söylenen ikinci konu şairin meşhur “*Bir suluv qız/Bir güzel kız...*” şiirinde anlatılır. Bu eser de Balat örneğine göre yazılmıştır.

*Bir suluv qız turıptı han qolında,
Han da janın qıyadı kız jolında.
Altın kümis kiygeni, qamqa, torğın,
Kütüvşi qız kelinşek jür soñında*

Bir güzel kız dururdu han elinde,
Han da canını verir, güzel kızın yolunda.
Altın gümüş giydiği, kadifeyle ipekten.
Bekleyen kız gelincik yürüdü sonunda.

*Degen söz: “Buqa- buğa azban- duğa
Han qarıq bon, tüsip jür ayğay şuğa
Etimdi şal siypağan qurt jesin dep,
Jartastan qız kulaptı teren suvğa...*

Dediği söz: “Boğa azgın, azmış dedikodu”,
Han gark olup, uğraşiyor bağırışmaya
Etime ihtiyar dokunmasın, kurt yesin diye,
Kayadan attı kız kendini derin suya...

İşte, bütün hikâye, dertli olay sadece iki dörtlükte söylenmiş, mazmunu dramatize edilmiş. Sayıp geldiğinde, bu hikâye de ezelden beri halk edebiyatında var, orada uzun ve soyut olarak bildirilir. Örneğin, “Kozı Körpeş – Bayan Suluv”, “Kız Jibek” veya “Halbiybi” gibi efsaneleri anmak yerinde olacaktır. Bunların hepsindeki çatışmalardan biri, genç kız ile sevmediği adam arasındaki karşıtlıklardır. Bir diğer işlenen tema ise muhabbet bağımsızlığı için mücadeledir. Fakat, geleneksel âşıklık şiirlerinde veya efsanelerde bu düşünce hacimli, geniş planda, epik ölçüde söylenirken, Abay’ın iki dörtlüğe sığdırdığı görüşü bu konu hakkında kendi düşüncelerini, yazarlık tutumunu gösterir. Bu şiirde de “Balat” türünün temel özellikleri vardır: olayı dramatize etmek, lirik olarak sır paylaşmak, konu çarpışmasının beklenmedik anda çözüm bulması, vs.

Açık söylememiz gereken şey, ilk olarak Abay, bu iki eseri vasıtasıyla Kazak edebiyatına “Balat” türünü getirmiştir, ikinci olarak iki “Balat”ının da geleneksel konulara dayandırarak, onu yenice, kendi hümanist durumundan da bahsederek, olaya, kahramanın iş ve hareketlerine dair görüşlerini açıkça söylemiştir. Burada da büyük şairin hümanist ve demokratik dünya görüşü boy gösterir.

Genellikle Abay eserlerini gözden geçirirsek onun hayata dair görüşü nasıl değişiyorsa, şiire, Kazak edebiyatına, bütün Doğu kültürüne dair görüşü de bu tür değişikliklere uğramaktadır, bunu mısralardan fark etmek de mümkündür. Mesela, o, genç yaşındayken Doğu klasikleri ile Kazak halk edebiyatına, âşık ile şairlerin şiirlerine hevesle bakıp onları taklit ederek kendini yetiştirmiş halde, aksine “eski idareciler gibi boş atasözü haline getiresi” gelmez, Doğu şiirinden daha aşağıdadır, hatta genel folklor ile orta asır edebiyatına uygun klişelerden ve destana ait tasvirler ile mübalağalardan kaçır. M.Avezov, “*O dönemdeki Abay Araplaşma ve Farsileşmeyi zıt şeyler olarak düşünmüştür*” diye yazar (Avezov, 1959: 30).

Seksenli yıllardan yani olgunlaşıp gelen dönemden itibaren Abay bu fikrinden vazgeçer. Bu dönemde o Doğuyla tekrar buluşur, fakat şimdi Rus ve Avrupa edebiyatı ile kültürünü benimseyip büyük bilim zirvesinden Doğu şiirine, özellikle folkloruna yeni yeni göz atmaktadır. Böylece o şimdi Doğu ile Batıyı birleştirerek, birlikte, ikisini bütün insanlık medeniyetinin iki bölümü olarak düşünür, bir bütünün iki parçası olarak iddia eder. İşte, bu sebepten Doğu folklorunun konularıyla üç destan yazar. (“*Eskendir/İskender*”, “*Masğut/Masgut*”, “*Azimniñ eñgimesi/Azim*’in hikâyesi”). O, Doğuya dair konuları yabancı olarak görmez, Kazaklarınki değil diye düşünmez. Çünkü bu konunun varyantlarına Kazak diyarında eskiden beri aşına olan Abay, benzer mevzuları Rus edebiyatından da bulur. Bu konular, Rus edebiyatına Batı’dan gelmiştir, çünkü XVII. asrın sonundan itibaren Batı, Avrupa’da Doğu tarihine, kültürüne, etnografyasına, folkloruna daha çok dikkat eder. Birçok klasik eserler, bunların içinde de ulu Firdevsî ve Nizâmî’nin eserleri “*Mıñ bir tün/Binbir Gece*”, “*Mahabharata/Mahabarata*”, “*Pançatantra*” gibi folklorik külliyatlar, düşüncedeki özel eserler Avrupa dillerine aktarılmaya başlanır. Onlar Rus diline de tercüme edilir. İşte, Abay’ın üç şiirine dayanak ettiği folklorik konular, temelinde Doğu’ya ait olduğu buradan da açıkça

görülür. Öyleyse, Abay'ın Batı Avrupa vasıtasıyla Rus edebiyatına getirdiği Doğu'ya dair konuları yadır-gamadan, Kazaklar tarafından bilinen doğuştan gelen dünyalar diye görmesi oldukça kurallıdır. Bundan dolayı da o bu örnekleri kendi eserlerinde, yaratıcılığında, ideal ve estetik, demokratik ve hümanist fikir-lerini dile getirmekte faydalanmıştır. Bu açıdan Muhtar Avezov'un şu sözünü hatırlatmak mümkündür. O, ulu şairin yaratıcılığının kaynağı ve üç hazinesi konusunda şunları yazdı: *“Abay'ın şairlikteki en büyük yönü, bu söylenen üç hazineden hangisine giderse gitsin sadece boş bir öğrenci veya taklitçi olmamıştır. Nereden alırsa alsın, neyi alırsa alsın, hepsini de kendi yüce düşünceleri ve büyük şairlik özelliği ile şair-lik özellikleri vasıtasıyla daima kendi eleğinden geçirmiş, kendi sanatıyla sağlamlaştırarak kendi hayran olduğu yürekte çıkan mal mülk ve kar olarak bakabilmiştir.*

Böylelikle farklı ve güçlü yenilikleri Abay Doğu edebiyatı alanına el attığı zamanlarda da bol bol söylemiştir. Abay, kendi gençlik dönemlerinden itibaren iyi bildiği klasik yazarlar, Firdevsî, Nizâmî, Şeyhî, Hoca Hafız, Nevâî, Fuzûlî, Babürlere ömür boyu saygı gösterir. Onun eski dönemlerde onlara özenerek yazdığı eserler de vardır. Sonra Nizâmî ve Nevâî'nin söylediği 'İskender' ve 'Aristoteles' hakkında Batı hikâyelerini de alıp eklediği yeni tiplerle güzelleştirip, şiir ve destan olarak yazdı” (Avezov, 1959: 20).

Muhtar'ın bu sözlerinden çıkan sonuç, Abay'ın Doğu edebiyatının konularını temel aldığı, şiirlerini gençliğinde değil tamamen olgunluk dönemlerinde, şairlik ve düşünürlük gücünün arttığı zamanlarda yazdığı ve bunları kendi zamanının gündemde olan problemleriyle birleştirdiği sonucudur. Öyle ki Muhtar Omarhanulı'nın altını çizdiği gibi, Abay'ın bunları destan olarak yazdığı, bu konuları sadece Doğu edebiyatından değil, ayrıca Rus ve hatta çeviri yoluyla edindiği Batı edebiyatından, tarihi ve diğer tür eserlerden okuyup öğrendiği ve yerli yerinde kendi edebiyatına kattığını söylememiz de mümkündür. Bu durum özellikle *“Eskendir/İskender”* destanında açıkça görülmektedir.

İskender hakkında nice türlü efsane ve hikâyenin çok erken çağlarda peyda olduğu, bütün Doğu ile Batı diyarlarında yayıldığı herkesçe bilinmektedir. Bunların temelinde kadim devirde, sonra orta asırlarda ve son zamanlarda da birçok edebî ve tarihi eserler yazılıp, ünlü general ve komutanları elinden geldiğin-de tasvir etmiştir. Bu konuda efsane ve hikâyeler Kazaklar arasında da geniş ölçüde yayılmıştır.

Kazaklar arasında yayılan *“İskender”* hakkındaki eserlerin konuları üç türdür. Birinci konu şöyledir: İskender padişahın başında boynuzu vardır. Boynuzunun olduğunu hiç kimseye fark ettirmemek için o saçını kesenlerin hepsini öldürüyormuş. Bu berberlerden biri diri kalır. Günlerden bir gün bu berber sırtını saklayamaz ve bir kuyuya gidip: *“İskender'in boynuzu var!”* diye bağırmış. Kuyuda bir kamış yeti-şmiş ve yel ile sallanıp, şarkı söylemiş. Bu sırada kamıştan çıkan ses: *“İskender'in boynuzu var!”* diye mırıldanmış ve bu ses halka doğru gelmiş⁶. Elbette, folklor olduğu için bu konu her varyantta söylenir. Örneğin, İskender'in boynuzu, bazen eşek kulağı olarak söylenir veya onun boynuzunu halka yayan ka-mışın çaldığı kaval diye anlatılır ya da olmazsa onun boynuzu bir özellik olarak da ilan edilir.

İkinci hikâyeye göre, İskender, Hızır ve İdris'in yoldaşlarındandır, Zulmet'e ölümsüzlük suyunu aramaya gider. Fakat o suyu almaya öne doğru atılıp giden Hızır ile İlyas bulur ve içerler, sonradan İskender de gelir, biraz önce orada olan su kaybolup gider veya kargalar içerler. Bazı rivayetlere göre de su padişahın boğazından geçmez.

Abay eserine bu hikâyelerin ikisini de almaz. Onun işlediği konu farklıdır: İskender hükümdarın askerleriyle sefere gider, cennete rast gelir. Fakat içeri giremez. Cennetin bekçisi ona insan kafatasını hediye olarak verir. Hükümdarın yanındaki danışman bu mükâfatın anlamını ona anlatır⁷.

Birinci konunun, Kazak ülkesine Nizami'nin *“İskendernâmesi”*nden, ikinci konunun Rabgûzî'nin *“Kıyas-ül Enbiyâsi”*ndan yayıldığı bellidir. Üçüncü konunun kökeni nerededir? sorusuna Nizami'nin destanını cevap olarak gösterdik. Fakat böyle değil. Sonraki yıllarda bulunan materyaller ile araştırmalara ba-

6 Bkz: Vostočnoe obozrenie, 1895. № 6; Dala valayatının gazetesi. 1895. № 5; Potanin T.N. Kazak-kirgizskie i altayskie predaniya, le-gendi i skazki. Pg., 1917; Izvestiya obşçestva istorii, arheologii i etnografii. Kazan, 1905. T. 21, vyp. 4.; Bkz: Dala valayatının gazetesi, 1895. № 5, 1900. № 11, 12; Altınсарулі Y. Öleñder jıynağı. A., 1935; Izvestiya obşçestva istorii, arheologii i etnografii. Kazan, 1905. T. 21, vyp. 4; «Kazakstan mektebi», 1968. № 2; Ädebiet jäne öner institutınıñ koljazba korı, 118-papka.

7 Bk. Dala valayatının gazetesi, 1895. № 3; Kunanbayev A. Şığarmaların eki tomdıq tolıq jıynağı, A. 1977, 1. T., “Qazaqstan mektebi”, 1968, No.2.

kıldığında, bu konu çok eski zamanlarda Talmud'ta ortaya çıkmıştır. Talmud'a bu konu çok sonraları Tayav ve Orta Doğu yurdunda temsil ve misallerin söylenegeldiği çağlarda gelmiş olmalı. Talmud'tan gelen konudan eski çağ ve orta asrın yazarları eserlerinde faydalanmışlardır. Örneğin antik dönemin “*Aleksandr tuvralı roman/Aleksandr hakkındaki roman*”ında XII. asırda yaşayan Alman şairi Lampreh'in “Aleksandr” adlı eserinde bu konu çok küçük değişikliklerle yer almıştır. Çağdaş zamanda yani XIX. asırda adı geçen hikâyeye, Batı Avrupa edebiyatı tekrar dikkatini çevirdi. Örneğin, Alman romantik edebiyatının sanat temsilcisi Fransız Adelbert von Chamisso (1781-1830) Talmud'un o konuya göre “*Aleksandr tuvralı anız/Aleksandr Adlı Efsane*” adlı hacimli bir şiir yazdığı ve bu hikâyeyi Talmud'tan aldığı bilgisini vermiştir. Burada hikâye tam olarak korunmuştur, fakat biraz genişletilen, ayrıca şiirin başında yazarın eski mirasa ve efsaneler ile hikâyeye meraklı olduğunu yazar. Bu düşüncüyü, zira Chamisso şairlik yolu romantik yolla başlamıştır diye verir. Romantiklikler folklorla, eski zaman edebiyatı ile kültürüne çok fazla değer vermiş, onları çevirerek, tasvir ederek, söyleyerek kendi fikirleri ve amaçlarına yönelik fayda sağlamışlardır.

Rus edebiyatındaki romantizmin en görkemli temsilcisi B.A. Jukovskiy (1783-1852) Chamisso'nun “Aleksandr Adlı Efsane” adlı eserini, 1844 yılında adapte olarak çevirip “Moveovitiyanın” derginin 1845 yılındaki ilk sayısında yayınlamıştır. (Sonra bu eser şairin bütün külliyatlarına alındı). B.A.Jukovskiy, Chamisso'nun şiirindeki hikâyeyi tam olarak koruduğunu, İskender'i tasvir ederken konudan biraz sapmış, derin psikolojik hisleri gösterdiğini, yağmacı hükümdarın doyumсуzluğunu açık açık göstermiş.

Bununla birlikte İskender'in cennete gidip kafatası alıp döndüğü hakkında Talmud'taki konunun XIX. asırda Rus edebiyatında da söylendiğini görüyoruz. Bu konudan Abay da yararlanmış. Elde olan kaynaklara bakıldığında Kazakların ulu şairi İskender hakkındaki bu hikâyeyi, Talmud'tan da, B.Jukovskiy'den de okumuş olmalı. Talmud'un Rus dilindeki tam aktarmaları 1897 ve 1902 yıllarında yayımlanmıştır. B.Jukovskiy'in bütün eserlerinin geçen asırda hemen hemen on defa kadar yayımlandığı ve bütün Rusya'da yayıldığını hatırlarsak, Abay bunları okumuştur dememize bir dayanak da bulmuş oluruz. Mesela, B.Jukovskiy eserlerinin 1849 yılında beşinci baskısı ve 1885 yılında sekizinci baskısı eski Verniy kütüphanesinde.

Demek ki, bu kitaplar, özellikle, 1885 yılında basılmıştır. Eserler, bir ihtimal Semey'de de bulunmaktadır. Abay'ın bunları okumaması da mümkün değil, çünkü ulu akın Rus klasiklerine oldukça ilgi göstermektedir. Bu dönemin de seksenli yıllar sonrası olduğu bilinmektedir. Öyle ise kendi sevip okuduğu Puşkin'in ustası Jukovskiy'i Abay'ın bilmesi, şaşılacak bir şey değildir. Aksine bilmemesine şaşırarak gerekir.

Böylece Abay “İskender” destanını yazmadan önce B.Jukovskiy'in “*Dve Prosti/İkili Hikâyeler*” adlı şiirini ve Talmud'u okumuş. Buna ek olarak o, Doğu memleketlerinde anlatılan efsane ve hikâyeleri de, Firdevs, Nizâmî şiirlerini de Kazaklar arasındaki Zülkarneyn hakkındaki dini hikâyeleri de iyi bilmektedir. Araştırmalara göre Abay, “İskender'i” 1900-1902 yıllarında yazmıştır. Bu çağda Kazak dilinde folklorik, edebi, dini eserlerin daha çok yayımlandığı görülmektedir. İskender Zülkarneyn konusunda da yayınlanan kıssa, hikâye ve şiirler oldu. Bu eserlerde İskender peygamber olarak, çok adil bir hükümdar suretinde gösterilip, bazen de tasvir edilerek anlatılmış. (İbıray Altınсарın'ın şiirinde de İskender Kuran'daki anlamıyla gösterilmiştir.) Bütün bunları okuyan Abay, halka asıl İskender'in kim olduğunu açıklamak niyetiyle “İskender” destanını yazmış olmalı. Halk arasında anlatılagelen hikâyeler ve elyazması eserlerdeki danışman padişah, evliya, peygamber, Allah'ın gözde insanı, Yecüc ve Mecüc'ü durduran İskender Zülkarneyn'i açığa çıkararak onun nerede, ne zaman yaşadığını söylemek, hayatta nasıl bir insan olduğunu göstermek, böylece İskender ismiyle ilgili yanlış düşünceleri yok etmek Abay'ın ilk amacı olmuştur. Bu ulu yazarın hayata demokratik ve hümanist bakış açısıyla, edebiyata realist ölçütlerdeki şiiriyle bakması onun amaçlarını da gözler önüne serer. Tahminimize göre, Abay, bu düşüncesini gerçekleştirmek için öncelikle bildiği hikâyeyi Kara Söz türünde “Dala valaytı” gazetesinde yayınlamıştır. Böyle söylemekteki sebebimiz, gazetede basılan metin ile “İskender” destanını nispeten, sadece konu değil, öyle ki İskender hükümdar için önceden hiçbir zaman söylenmeyen tasvirler, sözler ve kelime grupları ve kahramanların sözlerinin aynı olduğunun dikkatimizi çekmesindedir. Önceden hiçbir zaman yazılı veya folklorik eserlerde söylenmeyen İskender'in vatanının Makedonya olduğunu bildirmek ve kahramanı tavsif etmek konusunda gazete metninde de Abay'ın “İskender”inde de aynı anlatım vardır. Örneğin gazetede: “*Evvelki*

zamanda Makedonya’da İskender yaşadı. O, mertebeyi severmiş ve kıskançmış... Savaş çıkmış, kan su gibi akmış... Hanların hani, hükümdarların hükümdarı... İskender hesapsız asker toplamış... İskender hiddetlenip, hizmetkârını öldürmeyi düşünmüş... gidip bakmış ki ince bir sur gibi olmuş... Hükümdar kapıyı çalıp “aç” diye bağırması... Hiç olmazsa benim buraya gelmemin belirtisi olsun diye işaret olacak bir şey ver, demiş... onu fırlatıp gitmiş...” gibi birçok söz, deyim ve cümleler bazen biraz değiştirilerek ama aynı minvalde Abay’ın destanında da karşımıza çıkar. Delil olması için Abay metninden bir iki örnek verelim: “Makedonya şehri... Kıskanç insanmış... Deryanın suyu gibi kan olup aktı... Hanların hani, hükümdarların hükümdarı diye... Hesapsız asker getirip... Hizmetkarın hepsini öldürecek... tıpkı sur gibi... Kapıyı aç diye gücü yettiğince feryat etmiş... En olmazsa... işaret olacak bir şey ver... fırlatıp atmış...”

Bu örneklerden iki metnin aynı olması ve iki eserdeki konu akışı, hadisenin ilerlemesi, kahramanların diyalogu, onlarla ilgili tasvirler, ayrıntılar ve durumların aynı oluşu, gazetede hikâye ile “İskender” destanı bir insanın kaleminden çıktığını gösterir. Demek ki, adını söylemeden, elini sürmeden Abay’ın kitaptan okuduğu İskender hakkında hikâyeyi tarihi olaylarla besleyip, kendince açıklayarak “Dala valayı” gazetesinde yayınlamıştır diye söylememize temel teşkil eder. Gazetede yayımlandıktan sonra çok geçmeden Abay bu hikâyeyi destana çevirir. Bunun başlıca sebebi, bizim fikrimizce, İskender’in kim olduğu hakkındaki gerçeği halka söylemektir. Çünkü yukarıda söylendiği gibi, İskender hakkında bu zamanda halk arasındaki hikâye ve kıssalar onu övüp, pir edinip, ideal hale getirerek göstermiştir. Bundan dolayı da Abay destanını İskender’i tanıtmakla başlatır, birden ona değer verir.

O sı jurt Eskendirdi bile me eken?

Makedoniya şahari oğan meken.

Filipp patşa balası, er köñildi,

Maqtan süygiş, qızğanşaq adam eken.

Filipp öldi, İskender patşa boldı

Jası äreñ jıyrıma birge toldı.

Öz jurtı az körinip, körşilerge

Köz alartıp qaradı oñdı-soldı.

O yurt İskender’i bilir mi ki?

Makedonya şehri ona mekandır.

Filipp hükümdarın oğlu, er yürekli,

İhtiyar şıpsıvdi, kıskanç bir insanmış.

Filipp öldü, İskender hükümdar oldu.

Yaşı olsa olsa yirmi birde idi

Kendi yurdu az görünüp, komşulara

Nefretle ve kötü niyetle baktı sağlı sollu.

Eski Talmud’da da, V.Jukovskiy şiirinde de olmayan durumları Abay, kendi okuyucuları için eserinde verir, tarihî Aleksandr Makedonskiy hakkında kesin bilgiler verir. Elbette, ulu şair “*O sı jurt Eskendirdi bile me eken?* / O halk İskender’i bilir mi ki?” dediğinde, Kazaklar onu asla bilmiyordu demez. Halkın, İskender’i adil hükümdar, peygamber, Hazret-i Zülkarneyn diye bildiğini, hepsinin gerçek İskender’in kim olduğundan haberi olmadığını iyice düşünen Abay, “*İskender’in doğduğu yer, Makedonya şehridir. Babası, hükümdar Filipp’tir. O öldükten sonra İskender tahta geçti*”, diye tarihî bilgiler de verir ve İskender’in “kahraman yürekli, övgü seven, kıskanç bir insan” olduğunu da anlatır. Bundan sonra onu tam olarak tasvir etmek için İskender’in yirmi bir yaşına geldiğinde yaşadığı bir olay olarak eski bir konuda anlatılan olaydan faydalanır.

Böylece, İskender’in sefere gittiği, bu sırada cennete rastladığı, içeri giremeyip bir kuru kafatası alıp döndüğü, önceki temsillerde XIX. yüzyılda Rus edebiyatı ve Talmud vasıtasıyla Abay yaratıcılığında yerini almıştır. Doğru, Talmud’da bu temsili konu Aleksandr Makedonskiy’in hayatındaki sadece bir olay olarak anlatılmış, hükümdarın bu olaydan nasıl bir sonuç çıkardığı konusunda bir şeyden bahsedilmez. Jukovkiy’in metnine göre, Aleksandr Makedonskiy hiçbir şeye doymayan göz kemiği hakkında bilgenin sözlerini işittikten sonra da yabancı ülkeleri yağmalamayı durdurmadan aksine, “ömür kısa, hepsine yetişmek gerek” diyerek hemen Hindistan’a doğru yola çıkar. Ülkeleri yıkıp su gibi kan akıtarak her zafere ulaştığında öfkeyle hareket eder. V.Jukovskiy en sonunda eserini “*Doyumsuz hükümdarı sadece bir avuç toprak durdurdu*” diyerek bitirmiştir.

Abay’da aksine İskender “elini toplayıp yurduna tekrar döner”. Olay yani konu, böylece sona ere. Ondan ötesinde Abay, öğüt ve ibret dolu sözler söyler. Bu ise, 16 mısradır. Şairin bu sözleri onun felsefî düşüncelerini açıkladığı eserleri, demokratik ve hümanist fikirleriyle birleşmektedir.

Önceden söylenen tarihî bilgilerden başka Abay bu konuya başka değişiklikler de getirmiştir. Bu, Aristoteles karakteridir. Önce Talmud'taki temsilde onun yerine hükümdarın bilgeleri yürürken, Jukovskiy'de bir danışman olarak görülür. Abay'ın destanında dikkat çekici bir durum var. Jukovskiy'de çölde yürüyen İskender kalabalık askeriyle büyük bir ırmağa rastlarken Talmud'da ve Abay'da o sadece küçük bir pınara rastlamaktadır. İkinci bahsedilecek durum, kuru balık hakkındaki epizottur. Bu epizot, Jukovskiy'de yoktur. Talmud ile Abay'da geçer. Örneğin, Talmud: “*Dönüş yolunda İskender, tek bir akarsu yakınında öğle yemeği için durdu. Ona tuzlu uskumru verildiğinde kral su akıntularına dalmaya başladı, orada inanılmaz bir balık kokusu vardı*”.

Abay'da:

*Barsa, bir sıldır qaqqap möldir bulak
Taspaday beyne arıktan şıqqan qulap.
Tüse sala İskender bastı qoydı,
İşse suvı özgeşe, tätti tım-aq.
Kepken balıq keltirtti sonda turıp,
Sol suvğa balıqtı aldı bir judırıp.
İysi, dämi özgeşe bolıp ketti,
Tañ kaldı, muniñ bärin suvğa jorıp*

Gitse, şırıltısı çıkmayan berrak bulak,
Tıpkı bir tasma gibi arktan düşerek çıkan.
Düşe kalka göle İskender basıp koydu,
İçse suyu başkaca, çok çok tatlı.
Kuru balık getirtti, orada durup,
Bu suya balığı aldı bir batırıp.
Kokusu, tadı başkaca olup gitti,
Şaşırdı, bunun hepsini suya yorup.

Bu mevzu V.Jukovskiy'de başka bir şekilde söylenir.

*Çerez peşçanıyu pustinyu şel
S svoeyu rat'yu Aleksandr: v stranu,
Lejavşuyu za rubejom pustini,
On nes voynu. I vdrug prişel k reke
Şirokoy on. Izmuçennyi putem
Po znoynomu pesku, na tuçnom brege
Reki on rat'ostanovil;
On podoşel k potoku, naklonilsya,
Rukoyu zaçerpnul vodi studenoy
I napilsya; çudno osvejlila
Bojestvenno tselitel'naya vlagı
Yego vse çlenı; v grud'yego pronikla
Udvoennaya jizn'.*

Kumluklardan, çöllerden geliyor,
Kendi sahibiyle Aleksandr; dünyaya,
Sınırı aştıktan sonraki bütün çöllerden,
Savaşı görmüş, bir anda geldi ırmağa.
Engindi yer. Zorlanmış yollarda
Boğucu kumlar üstünde, bulutlu kıyılarda
Irmakları sahibi durdurdu;
Akarsuya yaklaştı ve eğildi,
Eliyle soğuk suları sıyırdı, içti yavaşça
Ve doydu, harika, iyice dinçleşti,
Müthiş, şaşırtıcı, güç veren bir yer,
Bütün organları gövdesinde canlandı,
Ömrünü ikiye katladı, bu su.

İşte, B.Jukovskiy eserinde Talmud ile Abay'da anlatılan konuda, kuru balık ile onun tadının ve kokusunun değişmesi kısmı yok. Demek ki, Abay Kunanbayev, Talmud'un metnini iyi bilmektedir. Kısacası Abay'ın V.Jukovskiy'i okuduğu çok açık olarak bellidir. Buna delil olarak şunları söylemek mümkündür. Talmud'da Aleksandr'ın çöle düşmesi konusunda kendisinin de askerinin de zorluk çektiği konusunda hiçbir söz edilmemektedir. O, V.Jukovskiy'in eserinde Aleksandr Makedonski, kalabalık askeriyle bozkırda, kumlu vadide beklenmedik bir yerde ve zamanda bir ırmakla karşılaşır. Onun kenarında asker susuzluğunu giderir, dinlenir.

Bununla birlikte “İskender” destanının konu esası eski zamanın abidesi Talmud'daki örnek hikâye olarak görünmektedir. Talmud'daki temsili hikâye, Batı Avrupa vasıtasıyla Rus edebiyatına, oradan da Abay'ulaşmıştır. Abay, Jukovskiy'in şiirini, Talmud'daki temsili, böylece Makedonya ve Aleksandr ile ilgili tarihi eserleri kendi bakış açısıyla ele alıp Kazak kavminin gereklerine uygun olarak kullanmıştır.

Abay'ın destanında somut ve realist görünüşler çoktur, konu değişmiş, kahramanların iç hareketi ile sözleri oldukça farklılaşmıştır. Bunun neticesinde eski konu, eski zamana dair mitolojik, dini tiplerden temizlenmiş, önce Allah'a kulluk etmek için faydalanılan cennet motifi “İskender” destanında kahramanın bütünüyle olmasa da açmasına, şairin hümanist düşüncelerini söylemesine yardım etmiştir. Böylece

Abay Kunanbayev Doğu'da Firdevsî, Nizâmî, Câmî, Nevâî; Batıda A. Lamireht, H. Lamberüv, K.L.Berna, V.Şatilbonskiy, A.v. Chamisso; Rusya'da, V.Jukovskiy tarafından anlatılan İskender karakterini yeni düzeyde, yeni vasıflarıyla gösterip onun doyumsuz, sapkınlıkla geçen ömrünü eleştirir. İskender'in hiçbir zaman peygamber ve ideal bir hükümdar olmadığını açıklar.

Abay'ın, Doğu folkloru temelinde yazılan sonraki destanı, "Masgut"tur. Abay yaratıcılığını araştıranlar bu eserin ilk bölümünü Rus halkının çok gösterişi yazarı İ.S.Turgenyev'in "*Vostochnaya legenda/Doğu efsanesi*" adlı şiiri ile uyumludur, derler. Abay'ın eserlerini aktaran Mürseyit'in 1907 yılındaki elyazmasında "Masgut" zamanında "Turgenyevden" alındığına dair bir yazının olduğunu açıklayarak bu konuyu Abay, bir yandan İ.Turgenyev'den, diğer taraftan Doğu folklorundan almıştır fikrini öne sürerler. Bu sonucu özellikle, Z. Ahmetov son yıllarda açıkladığı Birma halkının "Yağmur suyunu halkın hepsi içerse hükümdar da içer" dediği masalla karşılaştırması sonucunda ulaştığını, kesin bir şekilde ispatlar.

Böylece bizim yukarıda söylediğimiz gibi, Abay'ın yetiştiği zamanlarda Doğu kültürüne tekrar dönüp, onun bazı folklorik ve başka türdeki materyalleri bazen doğrudan Rus edebiyatı vasıtasıyla almıştır, bunları yaratıcılığında değiştirerek kullanmıştır. Bunun hoş ispatlarından biri, 'Masgut' destanıdır.

Şimdi destanın konusuna bakalım. Harunü'r-reşit zamanındaki Bağdat'ta Masgut adlı bir yiğit varmış. Bir gün dışarı çıkınca bir ihtiyar hırsızın donmak üzere olduğunu gördü ve ihtiyarı kurtardı. O ihtiyar, Hızır'mış. Razi olduğu Masgut'u o, sonrasında bozkırdaki bir dama götürdü ve üç renkli (ak, kırmızı, sarı) meyveyi gösterdi. "Birini ye, beyazı yersen, halk içinde çok akıllı, sarıyı yersen, yurt içinde çok zengin olursun, kırmızı yersen, hatunların sevgilisi olursun", dedi. Yiğit kırmızı meyveyi alıp yedi. Yiğidin neden böyle yaptığını duyunca Hızır dua edip gitti.

Aradan çok yıllar geçti. Masgut halifeye vezir oldu. Bir gün rüyasına Hızır girip ona bazı şeyler anlattı. Yedi gün yağmur yağacak, bunun suyunu içen adam çıldıracak. Bundan dolayı biraz erken su toplasın, dedi. Masgut bunları halifeye anlattı. İki suyu bolca doldurup aldılar. Hızır'ın söylediği vakitte yağmur başladı ve durmaksızın yedi gün yağdı. Halk yağın tüm yağmuru içip delirdi, onlar halife ile veziri deli diye öldürmek istediler. Korktukları için ikisi de bu yağmur suyundan içtiler. Halk onları kabul etti, onlara kulluk etti.

Bu hikâye, İ.Turgenyev'de şöyle geçer: Japar gençliğinde Bağdat'ın bir köşesinde ihtiyarı hırsızlardan kurtarır. İhtiyar ondan razı olur, ertesi gün onu pazarın yanındaki küçük bir bahçeye alıp gider. Büyümüş bir ağaca gelirler, üç renkli (ak, kırmızı, sarı) elmalardan birini alır. Beyazı alırsan, halk içinde en akıllı sen olursun, kırmızı alırsan Yahudi Rotşild gibi zengin olursun, eğer sarıyı alırsan, yaşlı hatunların gözdesi olursun, der. Japar, sarı elmayı koparıp alır. İhtiyar ona: "Doğru yaptın, der. Çünkü sen Süleyman gibi akıllısın, kendin zenginsin. İşte, bu zenginlikle yaşlı hatunlara hiç kimse ilgi duymaz". Ondan sonra Japar ihtiyardan halifenin yaşlı annesinin nerede yaşadığını sordu. İhtiyar yolu gösterdi".

İşte Turgenyev'in şiiri böyle biter. Abay ile Turgenyev'in metinleri karşılaştırıldığında konu benzerdir ve aynı sırayla verilmiştir. Bazı değişikliklerin olduğu da göze çarpar. Abay'da konuya bazı ayrıntılar dâhil edilmiştir. Turgenyev'de sadece halife varken Abay ona Harunü'r-reşit'teki tarihî kesinlikleri ve Doğu folklorunda özellikle "*Miñ bir tün/Binbir Gece*"de geleneğe dönüşen kahramanını ekler. Öyle ki Turgenyev'de Japar'ı kurtaran insan büyücü bir ihtiyarken, bu Abay'da Hızır'dır. Yani burada da Kazak şairi Doğu'da geniş bir alana yayılan kahramanı eserine alır. Fakat böyle yaparak Abay ne olduğu belirsiz, tarihte Harunü'r-reşid'in veziri olan Japar'ın ismini Masgut diye değiştirir. Bunlar, kahramanlarla ilgili değişikliklerdir. Bununla beraber Abay'ın eserinde konu ve mazmun değişiklikleri de vardır. Örneğin, burada bir ayrıntıya dikkat edelim. Turgenyev hikayesinde hırsızdan kurtulduktan sonra ihtiyar şöyle der: "*Cesur bir gençsiniz, cömertliğiniz ödüksüz kalmaz. Sadece görünüşümle sefil bir dilenciye benziyorum. Ben basit bir insan değilim. Yarın sabah erkenden pazara gel. Seni çeşmenin yanında bekleyeceğim ve sözlerimin gerçek olduğunu göreceksin.*"

Abay ise bu bölümü şöyle verir:

*Ey, jigit, ne kılsan da, er ekensiñ,
Körgeysiñ erliginniñ berekesin.
Sebep bop meni ajaldan sen ayırdın,
Mağan kılğan qarızındı Alla ötesin.
Men bir şal dünyede jiyğan kezgen,,
Erteñ tüsge ketemin şaharinizden.
Erterek dälän jerde tosıp turıp,
Alıp qal bir bazalıq, janım, bizden.*

Ey yiğit! Ne yaparsan yap ermişsin,
Göreceksin erliğinin bereketini.
Sebep oldun, beni ecelden sen kurtardın,
Ana ettiğin iyiliğin karşılığını Allah ödesin.
Ben bir ihtiyarım, dünyada gezip duran,
Yarın akşam vakti gideceğim şehrinizden.
Yarın filanca yerde bekleyip durup,
Alıver bir Pazar eşyası, canım, bizden.

Bu örnekten de anladığımız gibi Abay büyücü ihtiyarı beklediği yerle ilgili konuyu, Kazak düşüncesine uygun şekilde değiştirir. Genişlik ve vakit hakkında önceki halk düşüncesinde bir kesinlik olmadığı bilinmektedir. Mesela, “*pälen jerde/falan yerde*”, “*qozı köş jer/çok yakın*”, “*ävdem jer/sesin duyulacağı mesafe*”, “*at şaptırım jer/yakın yer*” veya “*süt qaynatım uvaqt/süt kaynama zamanı kadar kısa*”, “*et pisi-rim uvaqt/et pişirme vakti kadar*”, “*kün arqan boyı köterilgende/güneş urgan boyu yükseldiğinde (sabah saatleri)*” gibi genişlik ile zaman bildiren bazı kelime grupları kullanılmıştır.

Bu gibi temeli aynı olan bir değişiklik de epizotlarda görülür. Bu ihtiyar ile yiğidin karşılaştıkları andır. Turgenyev eserinde ihtiyar yiğidi pazarda, mermer çeşmenin yanında durup karşısına aldı, ondan sonra onu dört tarafı yüksek duvarlarla kuşatılan bahçeye götürdü. Bahçenin içinde, çimenlik alanda harika bir ağaç yetişmişti. Ağaç dallarında üç renk elma vardı.

Abay’da bu olay başka bir şekilde anlatılır. Yiğit sabahleyin yaşlının olduğu yere gider, ihtiyar onu kolundan sıkıca tutar, bozkırda viran olmuş bir dama götürür. Damın içinde kolay eğilen bir gül, onun başında da üç ayrı renkte parlak meyve vardır.

Abay’ın Kazak düşüncesine uygun hale getirip değiştirdiği noktalardan biri meyvenin aldığı renk isimleridir. O Turgenyev’deki yaşlı kadının sembolü olarak görünen sarı rengi, “kızıl”a dönüştürür. Çünkü halk sembolünde kızıl renk, kızları temsil etmektedir.

Kadın hakkındaki düşüncesini ise Abay, mutlaka Turgenyev’den farklı şekilde düşünmüş ve fikrini halk kavramı ile birleştirerek söylemiştir. Örneğin, Turgenyev’in “Vostoçnay legendası/Doğu efsaneleri”nde Japar hangi sebeple sarı renkli elmayı, yani yaşlı hatunun muhabbetini seçtiğini şöyle anlatır: “..... Çok akıllı olacaksınız, belki yaşamayı bile istemeyeceksiniz. Belki de diğer insanlardan çok daha zengin olacaksınız, hayal bile edemeyeceğin kadar... herkes seni kıskanacak... işte ben, bu üçüncü buruşuk elmayı yiyeceğim.”

Buruşmuş sarı elmayı yedikten sonra Japar, büyücü ihtiyara halifenin yaşlı annesinin nerede yaşadığını sorar. Yaşlı ona gideceği yolu gösterir.

Demek ki Turgenyev’in eserinde Japar sarı elmayı seçerek halifenin veziri oldu diye bir sonuca varılabilir. Japar’ın sarı elmayı yemesinin sebebi halifenin yaşlı annesini beğenmesiydi, denilir. Doğru olabilir. İ.S.Turgenyev’in faydalandığı ilk konuda böyle olmamış da olabilir. Fakat Turgenyev böyle bitirmiştir. Onun kendine göre sebepleri de vardır. Büyük Rus yazarın yaratıcılığını araştıranlar, Turgenyev bu hikâyeyi Rus hükümdarın saray yaşamındaki bir olayı açığa çıkarıp, alay etmek için yazmış olması gerektiğini söylerler. Bu yüzden de o Japar’a yaşlı hatun sembolü olan sarı elmayı seçtirir ve onun bu seçimini büyücü ihtiyara:” Ne kadar akıllı yiğitsin?...” Senin bu zenginliğine hiç kimse ilgi duymuyor artık” diyerek takdir eder.

Abay’da ihtiyar hatunların değil genellikle kadınlığın sembolü olarak kabul edilen kızıl renk (meyve) gösterilir. Masgut, kızıl meyveyi yani hatunu, aslında sevgiyi seçmesinin sebebini mutlaka Turgenyev’in Japar’ından farklı düşünmüştür.

*Qızıldı jesem, meni äyel süyer,
Aramdıqqa jürmesem, ne jan küyer?
Urğaşı da jan göy, dosım bolsa,
Dep edim bir paydası mağan tiyer.*

Kızılı yersem beni kadınlar sever,
Harama gitmezsem, hangi can yanar?
Kadın da can ya, yoldaşım olsa,
Demiştim bana da bir faydası değer.

*Erkektiñ - erkek adam bolsa qası,
Qatın, şeşe, kızı joq kimniñ bası?
Han kahar, qara kişi qastıq qılsa,
Sonda urğaşı bolmay ma araşaşı?
Teginde adam bası sav bola ma?
Boyında tekserilmes dav bola ma?
Eri aşuv aytsa, äyeli basuv aytıp,
Otursa, burınğıday jav bola ma?*

Erkeğin erkek adam olsa yanındaki,
Hatun, ana, kızı yok, o kimin başı?
Han öfkeli, kötü kişi düşmanlık etse,
O zaman kadın olmayacak mı savunucusu?
Boşuna insanın başı sağ salim olur mu?
Bedeninde denetlenemez dava olur mu?
Bazen sinirlense, karısı sakinlik sağlayıp,
Dursa, eskisi gibi düşman olur mu?

Masgut'un bu sözünden hümanist Abay'ın kadınlara ait düşünce ve duygularını anlayabiliriz şüphesiz. Burada adet olduğu üzere kadınlara ilgi duymak, veya kadını sadece hayat alanında görmek yoktur. Aksine, kadını geniş ve sosyal anlamda düşünmek vardır. "Sevebilsen, dürüst olsan dostun, akrabana, sadece karın değildir, o anan, eşin, çocuğundur; kadının sevgisine sahip olursan, o zaman bütün insanlığın refahına belenirsin, çünkü kadın öfkeli hanı da, avamdan insanı da, saldırganı da eğitebilir, ona zaman ayırıp düzeltir. Kadın sevdiği kişinin akıl danıştığıdır, onu hiddetten, zulümden korur. Bu özelliklerin tamamı, kadının yüreğinde, gönlü ve duygularındadır. Demek ki, kadın severse ömrünün yıldızı parlar. İşte Masgut'un sözüyle ulu şair o zamanki önemli problemlerden biri olan kadın meselesine dair görüşlerini de bildirmiş, bu konudaki düşüncelerini de söylemiştir.

"Masgut" destanının ikinci bölümü Turgenyev'in "Vostoçnay legenda/Doğu efsanesi"nde yoktur. Gerçeğinde "Masgut'un" bu bölümü ayrı bir konudur. O doğu halklarının masallarında vardır. Mesela, Birma halkının "Yağmur suyunu halkı içerse, hükümdar da içerse" adlı masalının konusu bununla benzerdir.

Masalda bir ülkede, kralın sarayında gökteki yıldızlara bakarak tahminlerde bulunan bir danışman varmış. Bir gün gökyüzündeki yıldızlara hitaben, yedi gün sonra uğursuz bir yağmur yağacağını söyler ve krala gelip, "yedi gün boyunca yağmur yağacak, onun suyunu içen insanlar delirecek" der. Kral, saraydaki kapılara temiz su doldurtur. Yedi gün sonra yağmur başlar. Yedi gün yağar. Yağmur kesildikten sonra, kral ile danışman kente çıkınca halkın çırılçıplak caddelerde dolaşarak durduğunu görürler. Onlar, bu iki elbiseyi görünce onların deli olduğuna hükmederler. Onları kovalarlar. Kral ile danışman kaçıp saraya gelirler ve istişare ettikten sonra onlar da yağmur suyunu içerler. Böylece ikisi de delirir (Turgenyev, 1982: 485-486).

Abay, bu hikâyeden Masgut'un kızıl meyveyi yedikten sonraki hayatını göstermek için faydalanmıştır, bundan dolayı da iki konuyu o durum sadece bahsetmekle kalmamıştır. İki konu, Masgut'un hayatındaki iki olayı hikaye eder. Fakat iki olay, ömrün iki dönemidir, biri, Masgut'un gençlik çağı, ikincisi ise Masgut'un Harunü'r-Reşid'e vezir olduğu, "Şemsi-cihan", yani "bu dünyanın güneşi" olarak adlandırıldığı dönemdir. Kısacası, destanda bir insanın hayat yolu gösterilir, bu tür bibliyografik devirle anlatılan hayat hikayelerinin folklorla, özellikle halk destanlarına uygun olduğu açıktır. Öyleyse, Abay kendi devrindeki destan geleneğinin halk için manidar olduğunu hatırlatıp, iki masallık konuyu tek kahramanın gençlik ve orta yaşlılık dönemini, başka bir söyleyişle Masgut'un ömrünü kısa ve sanatsal şekilde tasvir etmeye çabalar. Bunun sonucunda iki konu birbirine karışıp gider, birbirinin mantıkî devamına dönüşür. Bu sebeple eski masal konularında değişiklikler yapılmıştır. İlk olarak, Abay'ın eserlerinde kahramanlar Doğu folklorunda geniş bir şekilde yayılan Harunü'r-Reşid ile veziri, ikinci olarak Masgut'a uğursuz yağmur hakkında bilgi veren Hızır'dır. Masgut masaldaki gibi danışman değildir, gelecekle ilgili tahminlerde bulunmaz. Daima Hızır'ın yardımına koşar.

Bu fırsatta söylenecek şey, Abay'ın Masgut'tan razı olmadığıdır. O elinde var zor imkândan iyi bir şekilde faydalanamamıştır. Hiçbir şeyin farkında değildir. Birçok şeyi akıllı almaz, hayatın götürdüğü yere doğru gidiverir. Hatta kendi gayretiyle hiçbir şey yapmaz. Ya Hızır'ın yönlendirmesiyle hareket eder ya halifenin söylediğini yapar ya da çoğunluğun fikrine inanır. Abay buna karşıdır. Bunun için de o destanını "Ğapil bop, köp nârseden qur qalasñ, andamay köp sözi men jürip ketseñ/Gafil olup, çok şeyden eli boş kalırsın, düşünmeden herkesin sözüyle hareket edersen" diyerek sözlerini bitirir. Ulu şairin bu söz toplumdaki, hayattaki birey, özellikle halkı yönetenlerin rolünün nasıl olması gerekir meselesiyle

bağlantılıdır. “*Köp şuvıldaq ne tabar, biylemese bir kemel*/Çok gürültü ne bulur, idare etmese bir kamil” şeklindeki fikrini bir ülkü olarak görür. Bu yüzden ulu Abay Doğu masalındaki “*Eldiñ bari javın suvın işse, onu ämirşige de işüvge tuvra keledi*/halkın hepsi yağmur suyundan içerse, onu hükümdarın da içmesi gerekir” sözünü kabul etmez. O böyle yapan Harunü’r-Reşid halifeyi, onun veziri Masgut’u alaya alan sözler söyler. Çünkü Abay’ın anlayışına göre: “Üç beyaz şey insanın karakteridir: İçten gelen gayret, nurlu akıl, samimi yürek”. Hâlbuki bu vasıflar halife ve vezirinde yoktur.

Abay Kunanbayev üçüncü destanını da Doğu folklorunu esas alarak yazmıştır.

*Bir sözim “Miñ bir tünneñ” oqip körgen,
Öleñ qıl sol sözimdi aytqım kelgen.
Bolıptı aǵayındı eki jigıt,
Baǵdatta Mustapa men Sapa deǵen.*

Bir söz, “Binbir Gece”den okuduğum,
Bu sözü şiir olarak yazasım geldi.
Vardı bir zamanlar iki kardeş,
Bağdat’ta, Mustafa ile Safa adlı.

diye başlayan “*Äzimniñ äñgimesi*/Azim’in hikayesi”nin konusu gerçekten Arapların “*Miñ bir tün*/Binbir gece” adlı eserindeki “*Hasen zerger tuvralı äñgime*/Kuyumcu Hasan hakkındaki hikaye”nin ilk yarısında anlatılır (Skazki..., 1976: 263-264).

Kazak ortamında sözlü edebiyat örnekleri fazlaca anlatılır. M.Ävezov “*Miñ bir tün*/Binbir Gece”nin bir kısmı “*Älidin-äzim*” adında uzun bir masaldır” diye yazar. Bu masalın içinden genç çocuk Azim’in yetimlik çağı, yiğitlik zamanında başından geçen zorluklar, sonra kendi hakkındakiler ve günahsız oluşu vasıtasıyla arzusuna ulaştığı olayları Abay’ın destanındaki konu akışı ve temeli oluşturmuş gibidir” ().Avezov’un bu sözüne bakıldığında, önceden halk arasında “Binbir Gece”nin doğuya ait varyantlarından biri yayılmış olsa gerekir. Abay destanının Avrupa’da bilinen “Binbir Gece”deki masaldan başka yani “*Äzim äñgimesi*/Azim hikâyesi” olarak adlandırılmış ve kahramanların farklı isimlerle anılmış olması, ulu şairin elinde başka varyantlarının olduğunun da delilidir diye bakmak gerekir. Muhtar Avezov’un söylediği gibi, “*Miñ bir tün*” masalı hacimli, hoş görünüşlü birkaç konudan kurulmuştur. Onun mazmunu çetrefilli olaylarla doludur, çeşitli hayaller ve olaylardan oluşmuştur, çünkü bu masal sadece hayallerden oluşmaz, hikâye özelliklerine de sahiptir. Abay’ın destanına gelecek olursak, onun bitmediği çok açıktır. Bu yüzden onun hikâyesi, “Binbir Gece” masalının sadece birinci bölümüdür.

Abay, “Azim hikâyesi”ni masaldan daha farklı kurgulamıştır. O girişi genişletmiş, asıl kahramanın gençlik dönemi hakkında daha fazla bilgi vermiştir. Başka türlü söylendiğinde, ulu şair halk destanındaki kahramanın doğup büyümesi hakkında söylediği geleneksel hikayeyi hatırlatır, fakat gerçekten bu başlangıcı bahadırlar destanındaki girizgah kadar uzun bir giriş yapmaz ve dini türde hikaye eder.

“Binbir Gece”de sadece oldukça kısa olarak, Basra’da eskiden bir tüccar yaşadığı, onun iki çocuğu olduğu bilgisini verir, tüccar babası öldükten sonra çocuklarının dünyalıkları paylaştığını birinin kuyumcu, birinin bakırcı olduğunu anlatır. Kuyumcunun adı, Hasan’dır. Günlerden bir gün onun dükkânına bir adam gelir ve ileri doğru olayın aslı verilir.

Abay’ın girizgâhı: Bağdat’da Mustafa ve Sefa adlı iki yiğit vardır. Onlar babası ölen yetimlerdir, fakat çok çalışkandırlar. Onların isteği ardında abisi ressam Mustafa, kardeşi terzi ve nakışçı Sefa’dır. Büyüyünce Sefa Çin Maçın’e, Mustafa Balsurak’a gider. Mustafa helal ekmek kazanıp kendine bir hayat kurar, evli barklı olur. Sonra Azim adında bir oğlu doğar. O medresede okur. Delikanlılık dönemine geldiğinde Mustafa vefat eder ve Azim hüneri ve emeğinin arkasında öncekinden daha zengin olur. Bir gün onun yanına hoş bir kaftanı, altın bir kemeri olan bir yaşlı adam gelir.

Abay halk destanındaki gibi kendi kahramanlarının dünyaya gelme tarihini hacimli bir girizgâh olarak verir. Hâlbuki bu bahadırlar destanındaki şecereye dair (renealogiyalık) bilgileri devrin sistemi içerisinde değiştirerek vermiştir. “Azim hikâyesi”nde asıl kahraman hakkındaki girizgah gerçekçi bir şekilde verilmiştir. Burada kahramanın anne ve babası “*tört tülīgi say, bir perzentke*/dört tür hayvanı uygun, bir çocuğa” zor insanlar değil, genç yaşta yetim kalıp, eziyet çekerek çalışkanlığıyla terzilik, nakış ve dikiş hünerini kullanabilen insan, bu vasıtaıyla geçimini sağlayan kişidir. O çocuğunu “evliya ve enbiyalardan isteyerek” almaz, bu sebeple onun oğlunun hayatı önceden belirlenmemiştir. Azim de babası gibi yetim kalır.

Ona rağmen o baba hünerinin devam edip, helal ekmek edip, yoksulluk zadabın çekmiyordu.

Bu girizgah, Azim’i tam olarak nitelendirir. O çalışkan, adil, sanatkâr bir insandır. Kurnazlık, aldatmak, büyü nedir bilmez, ağzı açık bir aptal, çabuk inanan biridir. Azim’in bu özellikleri Abay’ın emeğe, samimiyete, sanat ve bilime çağıracağı şiirlerini hatırlatır. Demek ki, o büyük şair, kendi hümanist fikirlerinden doğan o saf insan, “toplumun iyi üyelerinin nasıl olması gerekir, onlara hangi özellikler gerekir” şeklindeki fikrini, insanlıkla ilgili düşüncesini ve şartlarını, Azim’e sındırmıştır. Azim, yanına gelen kurnaz ihtiyara:

*Jasımnan jetim edim köñili sınıq,
Önerim artıq emes onday ulıq.
Eñbekpenen köz süzbey kün köremin,
Haraketim suvretşi, boyavşılıq.*

Küçücükken yetim kaldım, gönlü kırık,
Hünerim artık o kadar büyük değil.
Emek ile göz süzmeden geçim sağlıyorum,
İşim ressamlık, resim boyamak.

der. Azim hakkındaki bu sözünde ulu bilge ve hümanist şairin “*Eñbek etseñ erinbey, toyadı qarınıñ tilenbey/emek verirsen erinmeden, doyar karnın dilenmeden*”, “*Önerpaz bolsañ, arqalañ/hünerbaz isen, sırtına al*”, “*tävekelsiz, talapsız mal tabılmas/tevekkül etmeden, istemeden mal kazanılmaz*”, “*eñbek qılmas erinşek adam bolmas/emek kılmaz, tembel adam olmaz*”, “*eñbekti sat, ar satıp nege kerek/emeği sat, onur satmak neye gerek*”, “*öziñe sen, öziñdi alıp şığar eñbegiñ men aqlıñ eki jaqtap/kendine güven, seni almış olmalı emeğinle aklın, iki yandan*” düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Azim, şair Abay’ın bu atasözlerini yerine getirmiş gibi görünmektedir. Halbuki Azim dikkatsizlikten eziyet çeker. O zalim ihtiyarın ağına düşükten sonra da birçok badire atlatıp sonrasında büyük emek vericiler derecesine yükselebildi mi? Onun masal konularını koruyarak, kahramanın kurnaz ihtiyarın zulmünden gördüğü çetin kaderi realist şekilde tasvir etmesi böyle düşünceler doğurdu. Bununla birlikte Azim’in kurnaz ihtiyara inanıp eziyet çekmesini Abay, diğer açıdan, Azim’in eksikliği olarak değerlendirerek kendi söylediği “kendine saf saf inanmayla eziyet etme” sözünü takdir ederek okuyucuya Azim’in bu kadar kolay inanan bir örnek olmaması gerektiği fikrini öne sürer gibidir. Destan, eğer bugüne kadar devam ettiyse belki yazar, Azim’in başından geçenler, iş ve hareketleri vasıtasıyla “*Qaruvıñnıñ barında qayrat qılma, qañğıp ötken ömirdiñ bari de jel/Silahlı varken gayret etmeden başıboş dolaşıp da geçen ömrün hepsi yel*” sözünü isbat eder miydi? Nâsılsa, nasıl olursa olsun açık bir şeydir ya; Abay, diğer folklorik eserler gibi, “Binbir Gece” masallarından da hümanist ve demokratik dünya görüşünü, ömür durumunu bildirmek için faydalanmış, onun konusunu realist şekilde açıklamış, böylece eski mirasın fikrine ve maksadına hizmet etmesini sağlamış ve sanatlı (mecazî) edebiyata dönüştürmüştür.

Abay’ın Bazı Atasözü Ve Deyimler Hakkındaki Fikirleri

Abay Kunanbayev, şiirlerinde, görkemli sanatın ustası, estetik temsilcisi, düşünür ve şair olarak folklorlardan faydalanmıştır ve Kara Sözleri’nde bunları, bir folklor araştırmacısı olarak ele alır. Yani Abay, şiirlerinde folklorla şairlik ilişkisi içinde bakarken Kara Sözlerinde araştırmacı bakış açısıyla yaklaşır. Onun Kara Sözü’nde masalda (17 söz), antik döneme ait örneklerde (27 söz), dini hikayelerde (35 söz) ve otuzdan fazla atasözü ve deyim bir araya gelmiştir. Onların hepsini sosyal anlamı üstün büyük meselelerle ilgili olarak söylediği düşüncelerine bağlantılı olarak inceler. Bu açıdan ele alındığında Abay’a folklor araştırmacısı demek mümkündür. Onun folklor eserlerini tahlil edişine bakıldığında Abay, ilk olarak folkloru belli bir tarihi ve sosyal ortam ile devrin yemişi diyebilen kişidir. İkinci olarak folklor halk tarihiyle, hayatıyla doğrudan ilgili diye hesaplayan kişidir. Bundan dolayı da tarihle bağlantılı olarak fikirlerini ispatlamak için atasözü ve deyimlere başvurur. Üçüncü olarak, folklor halk düşüncesini, dünya görüşünü, düşünce kavramını tanıtır, onun dünyayla ilişkisini, yaşam şartlarını gösterir diye düşünür. Dördüncü olarak folkloru, eğitim aracı, bu vasıta ile halkı, nesli ömür sürmeye öğretmek içindir diye düşünür”. Bu sebeple o, bazı atasözü ve deyimleri, masalları ahlaki meseleyle bağlantılı olarak ele alır.

Abay’ın Kara Sözleri’nde 39, “*Biraz söz qazaqtıñ tübi qaydan şıqqanı tuvralı/Kazakların kökeninin nereden çıktığı hakkında birkaç söz*” adlı makalesinde 10 atasözünü incelemiştir. Öncelikle söylenen şey, Abay, atasözlerini halkın yaşamı ve tarihi ile bağlantılı olarak ele alarak incelemiş, onları sosyal önemi açısından değerlendirip, Kazak tarihine, etiğine, dinine, dünya görüşüne ait görüş açısına uygun olarak

ele almıştır. Eğer toparlayacak olursak, atasözü ile deyimleri tahlil etmek konusunda, Abay'ın ele aldığı meseleler; insancılık, birlik, dostluk, adalet, çalışkanlık, iyi niyet, talep sahibi olmak, emel sahibi olmak, ülke tarihidir. Bu meseleleri o tek tek, karmaşık ve istisnasız olarak atasözlerini tahlil etme konusunda kötülük, mızıkçılık, ikiyüzlülük, yağmacılık gibi karakterlere karşı koyarak inceler.

Abay'ın atasözleri ve deyimlerini inceleme yöntemleri farklı farklıdır. Bazen bir atasözünü kendi zamanındaki toplum ile insan için önemli durumlar ve olayları dile getirmek için verir, onu kendi söylediği şeylerle bağlantılı olarak değerlendirir. Faraza, “üçüncü sözde” bu çağdaki seçim ile mahkeme, iktidar düzenlerini eleştirmek için Abay, erkenden gelen “*Qasım jannıñ qasqa jolı, /Esim hannıñ eski jolı// Kasım Han'ın kısa yolu, /Esim Han'ın eski yolu*”, “*Qul ekev bolsa, dav törtev boladı/Kul iki olursa, dava dört olur*” gibi atasözlerini örnek verir. Tevke Han devrinde söylenen bu sözler eskimiş olsa da hatırlamak gerektiğinden söz eder ve Kazaklar arasındaki yöneticilerin adil olmadığını açıklar. Bununla birlikte Abay devrinde peyda olan “*İsi bilmes, kisi biler/İşi bilmez, kişi bilir*” atasözünün anlamını: “*İsinniñ tüzüvliginen jetpessiñ, kisiñniñ amalşı, aylalığınan jetersiñ/İşinin düzgün olmasıyla ulaşamazsın, kişinin uyanık ve tedbirli, kurmaz olmasıyla ulaşırsın*” diye anlatır ve Rus çarlığı döneminde Kazakistan'daki valilik seçimi sisteminin objektif olmadığını, kim zengin, kim becerikliyse öyle kabul edilmesi gerektiğini söyler.

Şimdi bir de Abay'ın felsefeyle ilgili düşüncelerini söylemek amacıyla atasözü ve deyimleri delil olarak veya dini kararlar ile vaazların gerçek anlamını keşfetmek niyetiyle Kur'an ve hadislerin sözleriyle Kazak atasözlerini paralel olarak alıp inceleyişine bakalım. Örneğin, “On üçüncü” ve “Otuz altıncı” sözlerinde iman nedir, imanlı olmayı nasıl düşünmek gerekir, dini vaazlarla beraber Kazak'ın “*quday tağalanıñ keşpes künäsi joq/Allahu Teala'nın affetmeyeceği günah yoktur*”, “*uyat kimde bolsa, iman onda/haya kimdeyse, iman ondadır*” gibi atasözlerini örnek verip onların mazmunu ile onu halkın düşüncesinin aynı olmadığını yazar. Bazı dönemlerde Kazak atasözleri felsefi ve dinî düşüncelerin yorumu gibi görünür.

Şimdi Abay'ın folklorla ait ilmi görüşleri, özellikle “beşinci”, “yirmi dokuzuncu” ve “otuz dokuzuncu” sözlerinde ve Kazak halkının etnik kökeni hakkında yazdığı makaleden açıkça fark edilir. İlk üçünde Abay, atasözlerini özellikle inceler. “Beşinci sözde” o, 12 atasözünü inceler. Kendi devrinin ve o zamandaki toplumun olumsuz yönlerine, insanların önemsiz davranışları ile karakterlerini sınavarak acı bir hicivle yerip, eleştirel yönden kalıplaştıran Abay, burada da birkaç atasözünün hayata uygun olup olmadığını anlayıp, onlara ve diğerlerine dayanan insanlara eleştirel gözle bakar. Eleştirmen, insancıl ve eğitimsel görüşüyle Abay, Kazak atasözlerinin hepsinin değerli olmadığını söyler, onların kimisinin fukara halkı emekle yetiştirmek yerine gönülsüzlüğe ve çaresizliğe çağırdığını görmüş ve tenkit etmiştir. Mesela, “*Öziñde joq bolsa, äkeñ de jat/Kendinde yoksa, baban da yabancı*”, “*Maldınıñ beti – jariq, malsızdıñ beti – şarıq/Malının yüzü, aydınlık; malsızın yüzü, soluk*”, “*Er azığı men böri azığı jolda/Er azığı ile kurt azığı yolda*”, “*Erdiñ malı elde, erikkende qolda/Yiğidin malı ülkede, aylak olanınki elde*”, “*Bergen perde buzar/Veren maskeyi bozar*”, “*Mal tapqan erdiñ jazığı joq/Mal bulan yiğidin günahı yok*”, “*Baydan ümitsiz – qudaydan ümitsiz/Zenginden ümitsiz olan Allah'tan da ümitsiz*” atasözlerini büyük şairin fukara halk açısından değerlendirir, sosyal menfaat bakımından ele alır.

Bilge Abay, “Bu atasözlerinden ne çıktı? diye yazar. Bilindiği üzere Kazaklar huzur için, ilim için, bilim ve adalet için dert çekmedi mi, fakat mal için kederlendi, o malı nasıl kazanacağını bilmiyordu, bütün bildiği malı olanları aldatmak, övmekti, vermezse, onunla savaşmaktı, eğer malı varsa babasını bile düşman görür ve bundan da utanmazmış. Nihayet, hırsızlık, hilekârlık, uğursuzluk, dilencilik, buna benzeyen davranışların hangisi olursa olsun yapıp da mal kazanırsa ona suçlu demesek gerek...”

“Yirmi dokuzuncu sözde” Abay yedi atasözünü inceler. Onları çözümlenmeden önce, o “Kazak atasözlerinin çoğunun işe yarayanı da var, işe yaramak bir yana ne Hüda'ya ne de insanlığa yaramayanı da var” diyerek atasözü ve deyimlerin görevinin insanoğluna yardım etmek ve hayatın bir kuralına yaramak olduğunu hatırlatır. Böylece, yazar, Kazak atasözlerinin fonksiyonuna bakarak faydalı ve faydasız diye sınıflandırır. Burada da Abay hümanist ve demokrat bir pozisyonadadır. İnsana, topluma, hayata pratik anlamda faydası olan, kişileri insancılığa, çevikliğe, doğruluğa ayrıca da başka iyi özelliklere göre eğitim veren, çoğunluğu terbiye eden atasözlerini üstün tutarken, hayatla hiç alakası olmayan, iş sırasında

gerçeğe yaklaşmayan atasözlerini eleştirir. Böylece, atasözlerinin her birini inceleyip onların sosyal ve insancıl özellikler açısından ele alındığında faydasız olduğunu ortaya koyar. Örneğin, Abay şöyle yazar: “Öncelikle fakirsen, vicdanlı olma” der. Namusundan ayrıldıktan sonra hayatta olması kurusun. Eğer onu kiraya verirsen ruhuna eziyet edip emek vererek mal kazan dedikleri söz varsa, o namus gidince olacak bir şey değil. Rahatça yatıp, kimseden bir şey dilenmeden, ruhunu elde etmek için helal emekle mal kazanmak, bu, vicdanlı insanın işidir.”

İşte bir atasözünü çözümlenmek vasıtasıyla Abay, Kazak toplumu için bugüne kadar önemini kaybetmeyen sosyal bir meseleyi ele almıştır. Peki, namuslu olmak ne demektir? Abay’a göre namuslu olmak, helal emek harcıyıp emeğin hiçbir şekliyle kaçmamak, dilenmeden kendi emeği ile geçinmek. Abay’dan bir örnek daha:

“Qalavın tapsa, qar janadı/Arzusunu bulunca, kar yanar”. “Suravın tapsa, adam balasınıñ bermesi joq/Sorusunu bulunca insanoğlunun vereceği yoktur” diyen en çok Hüda’nın da vurduğu söz, budur. Sorusunu da, istediğini de bulurum diye aşağılanarak hayatını geçirerek malı nereden istemek gerekir, hangi akan terden istemek gerekir acaba...”

Gördüğünüz gibi, dışarıdan bakıldığında, hayata uygun görünen bu atasözleri, ulu Abay geleneğinden farklıdır, sosyal ve halkçı dünya görüşü açısından değerlendirilir. Burada bilge düşünürün savunduğu fikir şudur: “Birinden gözünü ayırmadan isteyene kadar, o ne verdi, ne kadar verdi diye bekleyene kadar, onun gönlünü alırım, düzenini kurarım der gibi hiç acımadan emek vermek gerekir, yeri sürüp ekerek çiftçilik yapmak gerek” dendiğini söyler. Onun düşüncesine göre, yukarıdaki atasözleri insanın gayesini azaltır, insana ihtiyaç duyuramaz, yine üşengeçliğe, dilencilığe, üşengeçliğe davet eder. Bu sebeple de yazar, bu atasözlerini “barıp turğan quday urğan söz/Gidip durur Allah’ın vurduğu söz” der.

Bu atasözlerinin içinde Abay “*Atñ şıqpaşa, jer örte/Adın çıkmazsa, yer yanar*”, “*Jüz kün atan bolğanşa, bir kün bura bol/ Yüz gün iri gövdeli bir deve olacağına, bir gün erkek deve ol*”, “*Altın körse, perişte jordan tayadı/Altın görse melek yoldan çıkar*”, “*Ata-anadan mal tätti, altın üyden jan tätti/Anne baba mal tatlı, altın evden can tatlı*” gibi sözleri alır; onlarda hiçbir şekilde insancılık olmadığını, mal ile dünyalık, nam için ar namusunu, ana babasını satmaya hazır, dolandırıcı, utanmaktan, hayadan uzak, dünya heveslilerinin sevimsiz ve zalim hareketlerini, züppece huylarını gizlemek veya aklamak için söylediklerini açıklar.

Abay “otuz dokuzuncu söz”ünde de bir grup atasözünü insancılık bakış açısıyla inceler. Abay, önceki kara sözlerinde halkı emeğe çağırarak hakkında söylerken, bu sözünde halk arasındaki beraberlik, dostluk konusunda da fikrini beyan etmiştir. Mesela Abay aşağıdaki atasözlerinde “*az arazdıqtı quvğan köp paydasın ketirer/az husumeti kovan, çok fayda görür*”, “*ağayınñ azarı bolsa da, bezeri bolmaydı/akrabasının zorlaması olsa da, inkar etmesi olmaz*”, “*altav ala bolsa, avızdağı ketedi, törtev tügel bolsa töbedegi keledi/altısı ala olsa, ağızdaki gider; dördü tam olsa, damdaki gelir*”, “*jol quvğan qazınağa jolıǵar, dav quvğan bälege jolıǵar/yol kovalayan hazineye rastlar, dava kovalayan belaya rastlar*” gibi atasözleri insanlara dostluğu, namuslu olmayı, birlik içinde olmayı öğretir der.

Abay’ın bütün eserlerinde, onun folklorla ilişkisi hakkında meselede orni bilhassa dünya “Biraz söz Kazak’ın tübi nasıl çıktığı hakkında” makalesidir.

Bu eserin tür açısından makalede ele alması şüphe götürmez bir konudur. Bu yüzden biz bu konuyu araştırma adıyla ele alıyoruz. Bu makale, Kazakların sadece etnik kökenine özel olarak yer ayıran bir eser değil bununla birlikte etnografik, folklorla ilgili ve dilbilimle ilgili meseleleri de kapsar. Yazar, Kazakların Araplardan çıktığı söylentisinin halk arasında bir hata olduğunu, ilmi açıdan yalanlayıp Kazakların eski Türk ve Moğol boylarıyla akraba olduklarını ispatlamak için birçok tarihi araştırmaya bakmakla birlikte, Kazakların dili, gelenek ve adetleri, tarihi eserleri ile atasözü ve deyimlerinden faydalanmıştır. Demek ki burada Abay folkloru tarihi kaynakların biri olarak hesaplanmıştır, onda tarihi olayların izini sürer, eski zaman hayatının görüntülerini görür. Mesela Cengiz Dağı’nın böyle adlandırılmasının sebebini açıklayan tarihi efsaneyi, üç cüzün (Kazakların boyu) peyda olmasıyla Alaşa Han hakkında şecere ve efsaneleri örnek verip, Kazakistan’daki Cengiz Han devrini, ondan sonraki dönemi açıklamaktadır. Kazakların “*Tügel*

sözdiñ tübi bir, tüp atası – Maykı biy/Bütün sözlerin kökü bir, kök atası – Mayki Bey” atasözü, Timuçin’in Cengiz Han olarak adlandırılmasıyla bağlantılıdır.

Bu bağlamda söylenecek şey, Abay bazı Kazak atasözlerinin ortaya çıkışını açıklar, ortaya çıkış tarihlerinden söz eder. Diyelim ki, “*aruvaq attağan oñbaydı*/ruhları çiğneyen onmaz”, “*er azığı men böri azığı jolda*/er azığı ile kurt azığı yolda”, “*attanıp barıp jılqı alğan, at üstine uyqtağan*/atlanıp gidip at alan, at üstüne uyuklayan” gibi atasözlerini Cengiz Han’dan sonra, onun nesilleri devrindeki anlaşmazlık ile yağmacılığı hızlandırdığı çağda peyda olmuştur diye sonuçlandırır. Hem de Abay, Kazaklar arasında atasözü haline gelen “*jılan jılı jılıs boldı, jılqı jılı urıs boldı, qoy jılı zeñger toğıs boldı*/yılan yılı sıcak oldu, at yılı savaş oldu, koyun yılı büyük çarpışma oldu” demekle “Samarqanın sarı jolu, Bulanay’dıñ tar jolu/Semerkant’ın sarı yolu, Bulanay’ın dar yolu” demesidir; hepsi Cengiz’in seferine işaret eden söz şeklinde yorumlar. Demek ki, o, bu atasözünün de çıkışını Cengiz devriyle, tarihiyle alakalı olarak görüyor. Abay ayrıca “*Bulanaydan ülken tav bolmas, bulannan ülken añ bolmas*/Bulanay’dan büyük dağ olmaz, geyikten büyük av olmaz” atasözü Himalaya veya İndikuş dağlarıyla bağlantılı olarak söylenmiş olması mümkündür varsayımında bulunmaktadır.

Abay’ın bu atasözleri incelemesiyle ortaya çıkan bir mesele de şudur: o, folkloru sadece tarihin değil geçip giden hayatın da aynasıdır diyebilen, bu sebeple de folklorlarda her devrin gerçekliği olarak görünen bir kavram olarak kabul eder. Fikrimize göre bir delil olarak şairin “*barıp, javdan qız äkelip, qatın qılasıñ, ya ağandı öltirip, jeñgeñdi alarsıñ*/gidip düşmandan kız alıp da hatun edersin ya da ağanı öldürüp yengeni alırsın” atasözünü Kazakların hayatlarını düşmanlıkla geçirdikleri zamanı gösterir şeklindeki fikirden bahsetmek mümkündür.

Bahsedilecek diğer bir konu da folklorun tarihiliği, folklorun hayata, gerçekliğe ilgisinin nasıl olduğu meselesinde, Abay’ın içinde bulunduğu durumla Şokan’ın kavram dünyası benzerdir. İkisi de hümanist, aydınlatıcı, demokrat olduğu için, folklorlarda halkın geçmişini, tarih içindeki her döneme ait hayat manzaralarını arar, halkın her devirdeki kültürünü, bilicini ve duygularını görür. Örneğin, Kazak halkının ortaya çıktığı tarihten söz ederek Abay bize İslam dininin nasıl geldiğini, buradaki İslam ile eski Şamanlığın mücadelesi hakkında Şokan’ın söylediği fikirlere yakın, anlamdaş düşüncelerini söyler. Abay şöyle der: “Böyle olsa da, önceden bahşı ve falcılara bağlanıp ateşe, çerağa taptığı adetleri sebebiyle İslam’ı hızlı bir şekilde düşünememiş olabilir. O zaman, iyi kötü okuma yazma bilen bir kişi ise ona “abız” derlermiş.

Bu “abız” sözü, ilk başta Şaman dinindekilerin kendi hocalarına verdikleri admış. Dünyada hangi nesneye ulaşamazlarsa, o nesneyi tanrı yapıyor diye dine inandıkları adetlerinin kalıntılarını biz de bazı yerlerde görüyoruz: gelin getirirken büyük evin ateşine yağ döküp “*Ot ana, may ana, jarılqa!*/Ateş ana, yağ ana, ihsan et!” diyerek başını eğer gibi, “ruhlara adamak” için mum yaktığı gibi, ilkbaharda ilk gök gürlediğinde, kadınların kepçeyle ocağın dışına vurup, “süt çok, kömür az” dediği gibi. Buna benzer geleneksel uygulamalar çoktu, bu gün ise kaybolup gidiyor gibi”.

Kazaklar arasındaki şamanlığın kalıntıları hakkında Şokan Velihanov’un tanınmış eserleri ve çalışmaları da çoktur. Bu sebeple biz sadece bir ritüelle ilgili olarak onun yazdıklarına bakarsak bu da yeterli olacaktır diye düşünüyoruz. Şokan, “Yeni gelen gelinin ilk olarak kendi evine girmeden önce babasının evine girip, saygı göstermesi gerekir. Ondan sonra eşinin baba evinin ateşine bir kaşık yağ damlatır. Bu ritüele “ateşe yağ dökmek” der”.

Demek ki, Şokan ile Abay hümanist ve demokrat, bununla beraber eğitmen olarak aynı yönde ve aynı yolda olmuşlardır. Onlar Kazak halkının tarihi ile yaşamındaki en gerekli meselelere dikkat eden, halkın geçtiği yolu tarihi açıdan anlamaya gayret eden, kendi zamanındaki değişimler ile olayları sosyal ve kamusal açıdan ele almıştır.

Sonuç

Kazak edebiyatı tarihinde Abay’a kadar hiç kimse folklorlardan belli bir amaç dahilinde faydalanmamıştır. Önceki destanlarında sadece konulu eserler destanda yer almıştır. Batırlar destanı ile aşk destanları, tarihi şiir ve destanlar belli bir konu etrafında kurulup, maceralı bir olayı tasvir etmiştir. Bu destancı aşıklarımız ile şairlerimiz ‘tolğav’ söylediklerinde de eserlerinde olay içeren konular kullanmadılar. Onlar

genellikle han sarayında, hanın yanında olup, hükümdara akıl verip, övmüşler; kimi devirlerde toplumsal önemi olan problemlerden söz etmişlerdir. Demek ki, şair ve aşıklar devrinde yani XV-XVIII. asırlarda, edebiyat hükümdara, onun vasıtasıyla memlekete hizmet etmiş ve kendi çağının ideolojisini belirlemiştir.

Abay için edebiyat bir ideoloji değil, resmi siyasetten kaçınan bir sanattır. Ulu şair edebiyatın başlıca görevini, insanı kutsamak, insana estetik duygu vermek, böylece onun ruhunu damıtıp kamil insan derecesine getirmek olarak kabul etmiştir. Sonra da eserlerinde kendi halkının ruhani zenginliğinden bolca faydalanmış ve onunla yetinmeyip bütün insanlığın iyilik mirasını da kendine kaynak edinmiştir. Bundan sonra bize kadar gelen Abay'ın şiirleri ile Kara Sözleri genel olarak insanlık anlamına da sahiptir.

Abay, Kazak edebiyatını mutlaka ki daha üstün niteliklere, yüksek bir dereceye çıkarmıştır. Bu yolda folklorun rolü azımsanmayacak kadar fazladır. Bazı araştırmacılar “Abay eserlerinde folklor belirtileri var” demenin ulu şairin aşağılamak olarak kabul eder, Abay'da bir eksiklik oluşturacağını düşünür. Fakat bu böyle değildir. Dünya edebiyatındaki klasiklerin hangisi olursa olsun, folklordan vazgeçmemiş, ondan bir şeyler öğrenmiş, onu kaynak olarak kullanmış, ondan yaratıcılıkta faydalanarak hünerlerine onu yerleştirmişlerdir. Abay da böyle. O, eski folklor usullerini de, folklorun şiir görüşünü de, masal temalarını da, atasözlerini de yadırgamaz, güçlü bir sanat yoluyla onlardan faydalanır. Destan ve şiirlerini folklorik öykü temelinde yazması rastgele bir çaba değildir. Abay, yeni esere edebiyata yeni bir tür, yeni metotlar gerektiğini anlayıp realist vasıflı bir edebiyat için gerekli manzarayı aksettiren bir dünya yaratmıştır. Folklorik ütopya ile romantik içerikteki konuları realist destanlar/şiirler olarak yazan Abay, bununla birlikte doğasında romantizm bulunan uzak ülkelerden bahsedip öğrencilerine yol göstermiş, böylece Kazak edebiyatında realizm ile beraber romantizmin de yolunu açmıştır (Mağaviya ile Akılbay'ın “Zults”, “Me-dğat-Qasım”, “Dağistan” gibi eserlerini hatırlatmalıyız).

Abay folklorla sadece şair olarak değil, ayrıca düşünür ve araştırmacı olarak da katkı sağlamıştır. Kendisinin sanat dolu şiirlerinde o, aslolarak folklorik hikaye ile şiirden faydalanırken Kara Sözlerinde folkloru tarihi ve sosyal açıdan karşılaştırarak inceler. Onun bazı Kazak atasözleri ile deyimleri tahlil etme ilkesi ve araştırma boyutu, şairin şiirlerinde ele aldığı problemlerle uyumludur. Sonuçta insanı düzeltmek, topluma yön vermek demektir. Bunun özü, bir taraftan halk ütopyasına yönelirken diğer yandan İslam dininin imanlı insan, iyi toplum hakkındaki, hak yolu konusundaki düşünceleriyle de bağlantılıdır.

KAYNAKÇA

Ävezov M. (1959). *Är jıldar oydarı*. A.,

Berdibayev R. Abay jäne avız ädebiyeti. Kitapta: Abay tağlımı. A., 1986. 242-6.

Mırzahmetov M.A. (1985). “Qunanbaev K. (Abay (İbrayim) Qunanbayulınıñ ömiri”); *Abay jürgen izbenen*.

Skazki narodov Birmy. M., (1976).

Turgenyev I.S. (1982). *Vostochnaya legenda. Polnoye sobr. soch. i pisem*. V 30-ti tomakh. M., Nauka, T. 10, s. 138-139.

Velihanov Ş. (1985). *Tañdamalıları*.

Kunanbay Öskenbayuli'nin portresi. T. Toğısbayev, 1977

Türkistan'ın En Büyük Şairi

Darhan KIDIRALI¹

Mustafa Çokay'ın rehberliği ve sarfettiği gayret ve çabaları sonucu Berlin'de yayınlanan Yaş Türkistan Dergisi'nin sayfelerinde Büyük Türkistan'la ilgili değerli bilgiler sırrını halen korumaktadır. Bunun sebeplerinden biri, Yaş Türkistan Dergisi'nin tümü çağdaş Kazak Türkçesi'ne aktarılamaması ve bilimsel çevreye tam anlamıyla kazandırılmamasıdır. İkinci olarak, Türkistan'ın bağımsızlığı ve bütünlüğünü gaye edinen bu derginin siyasî özelliği ağır basmakla birlikte, kültürel, manevî, tarihî, edebî eser ve makaleler de sıkça yayınlanmaktaydı. Mustafa Çokay'ın önderliğini üstlendiği millî direniş kahramanları Sovyet Türkistan'da olup bitenlere itiraz etmekle sınırlı kalmayıp, kendi tutumlarını açıkça sergilemişlerdir.

1997 yılında Mustafa Çokay'ın çalışmalarını araştırırken Yaş Türkistan Dergisi'nde 1934 yılında yayınlanan "Türkistan'ın Büyük Şairi Abay Kunanbayulu" isimli makale dikkatimizi çekti [1]. Çağatay Türkçesiyle yazılmış olan makaleye ek olarak Abay'ın ünlü resmi de yer almıştı. Resmin altında "Türkistan'ın en büyük şairi Abay Kunanbayulu" şeklinde yazılmıştı. Makalenin sonunda ise "Esen Tursın" imzası vardı. Takma ad kullanan makale yazarının gerçekten kim olduğunu belirlemek kolay olmadı. İlk başta Mustafa Çokay'ın kendisi olduğu aklımıza geldi. Çünkü muhacir aydınlarımız arasında yeni Kazak şiirinin öncülerinden olan Büyük Abay'ı Kazak Çokay'dan daha iyi kim tanıyabilecek ki? Makale yazarı Abay'ı bütün Türkistan'ın en büyük şairi olarak isimlendirmiştir. Bilgimize göre, daha önce Abay'a kimse tüm Türkistan'ın baş şairi dememişti.

Mustafa Çokay'ın Genel Yayın Yönetmeni olarak makalenin yazımı ve yayımı için yardımını esirgemediği muhakkaktır. Araştırmalarımız sırasında Esen Tursın imzasının Yaş Türkistan Dergisi'nin Genel Sekreteri Tahir Çağatay'ın takma adı olduğu tespit edildi. Bundan hareketle Abay'ın vefatının 30.yılında, yurtdışında, Yaş Türkistan Dergisi'nde yayınlanan makale yazarının Profesör Tahir Çağatay olduğunu net bir şekilde ileri sürmek mümkündür.

Fazla hacimli olmayan makalenin geniş okuyucu kitlesine hitap etmesine rağmen, bilimsel metotla kaleme alınması belirtilecek hususlardan biridir. Giriş kısmında Abay'ı yetiştiren çevre ve Kazak halk edebiyatı hakkında bilgi veren yazar Kazak edebiyatını "Türk halkları içindeki en zengin edebiyat" olarak nitelendirmektedir. "Kazak halk edebiyatı dipsiz ve sınırsız bir hazinedir" şeklinde yazan Çağatay, Kazak edebiyatının gelişim süreci ve safhaları, özellikleri ve ayrıcalıkları üzerinde durur. Tahir Çağatay bu bölümde 19.yüzyıla kadarki dönemleri tahlil ederek halk edebiyatının kollarına birer açıklama getirmiştir.

Makale yazarı Abay hakkındaki düşüncelerini şu şekilde paylaşır: "...Abay Kunanbayulu edebiyata büyük yenilik getirerek halk edebiyatına yeni yön kazandırdı. Çağdaş, fakat millî özelliği ağır basan şiirler yazmaya başladı. Abay Rus edebiyatı ve onun aracılığıyla Avrupa edebiyatını öğrendi. Ancak edindiği bilgiler onu Kazak köyünden, geniş bozkırlardan ve bozkır döşünde hür yaşayan halkından uzaklaştırmadı. O, geleneksel Kazak edebiyatındaki halkçılığı çağdaş milliyetçiliğe dönüştürdü".

Abay'ı diğer çağdaşlarından ayıran en büyük özelliklerden biri onun gelenek ve dinden, halkının dünya görüşünden uzak kalmadan şiirlerinde millî ve manevî değerleri anlatmasıdır. Bu bakımdan Mustafa Çokay'ın 1935 yılında Yaş Türkistan Dergisi'nde yayınladığı "Rus Misyonerliği" konulu makalesi önemlidir [2]. Mustafa Çokay makalesinde Abay'ın çağdaşı, kuyruklu yıldız gibi akıp giden Şokan Valihanov'u "Rus kültürü ve Rus yönetiminin misyonerliğine" benzetmişti. Bu açıdan Çokay ile Çağatay'ın düşüncelerinin örtüşmekte olduğunu ileri sürmek mümkündür.

¹ Prof. Dr. Uluslar arası Türk Akademisi Başkanı.

Abay'ın geniş halk kitesine hitap etme isteğini iyi anlayabilen Çağatay, büyük düşünürü “milliyetçi, halk taraftarı şair” olarak isimlendirmektedir. Makale yazarının Abay'ın Doğu ve Batı hakkındaki bilgileri ile ilgili düşüncelerini paylaşalım: “Rus araştırmacıları Abay'ın Rus edebiyatının devleri Puşkin ve Lermontov'u okuyup, onların eserlerini yakından tanıdığını yazmaktadır. Bolşevikler ise onu “bozkır soylusu” diyerek “feodalizm ve zenginlik taraftarı şair, milliyetçi” şeklinde kötülemektedir. Bize göre ise, Abay Kazak edebiyatına yeni çağa uygun millî ruh ve özellik kazandıran millî edebiyatın gerçek anlamdaki ıslahatçısıydı”.

Yazar makalesinde Abay hakkında bilgi vermekle birlikte eserlerine ilişkin değerlendirmede bulunmuştur. T. Çağatay “Abay kendi şiirlerini hem halkı tanımak hem tanıtmak için yazdı. Halkın kusurlarına işaret ederek, zayıf noktalardan arınma çağrısında bulundu. O, halkı, ülkesi ve doğasını tasvir etti, geçmiş günlerin parlak sahifelerine özlem duydu, halkının durumuna kalbi sızlayıp kaygılandı. Halkı gelecek için hazırlık yapmaya, eğitim ve kültüre davet etti. Abay Kazak gençlerini ve genel olarak Kazak toplumunu halkı tanımaya, onu sevmeye ve ona hizmet etmeye çağırdı” şeklinde yazmaktadır.

Tahir Çağatay, eserlerini Kazakların arasında, doğduğu köyde yazan Abay'ın hayattayken kendisine layıkıyla hürmet edilmediğine hayıflanmaktadır. Yine yazara göre, Abay'ın en büyük mirası, oluşturduğu ekoldür. Arkasında bolca miras ve sağlam kaide bırakan Abay'ın Kazak edebiyatındaki etkisi kısa zaman içinde görüldü. Makale yazarı: “Abay'ın izinden giden yeni nesil edebiyat temsilcileri bulunmaktadır. Kazak edebiyatında yenilikçilik ruh daha etkin hale gelmeye başladı. Ahmet Baytursınulı, Mirjakıp Dulatlı, Sultanmahmut, Gumar Karaşulı ve diğerleri Abay'ın oluşturduğu edebî ekolün temsilcileri oldu” şeklinde yazmaktadır.

Sovyetlerin acı gerçeğini söyleyip, Alaş hareketi önderleri için matem tutan T. Çağatay, Ahmet Baytursınulı ve Mirjakıp Dulat'ı sadece Kazak edebiyatının değil, bütün Türkistan'ın oluşmasına ölçsüz katkıda bulunan kanaat önderleri olarak görmektedir. Türkistan uğruna canını feda eden Ahmet, Mirjakıp ve Mustafalara manevî üstadlık eden Abay, gerçekten de Büyük Türkistan'ın şairi değil midir? Abay eserlerinde Türkistan'la ilgili hiçbir sözcük sarfetmemiş olabilir, ancak izince yetişen şakirtleri Türkistan'ın bağımsızlığı ve bütünlüğü yolunda kendi hayatları pahasına mücadele ettiler.

Türkistan'ın azadlığı yolunda mücadele eden yazarın değerlendirmesine göre “Abay sadece Kazakların değil, bütün Türkistan'ın baş şairidir!” Bir Özbek delikanlısının içtenlikle söylediği fikir böyle olmalıdır. Yazar 1954 yılında Türkiye'nin İstanbul kentinde yayınlanan “Türkistan'da Türkçülük ve Halkçılık” isimli eserinde Abay'ı “Türkistan'daki yenilenme döneminin başlangıcı” olarak göstermiştir. Bu makale Türkistan'da bağımsız devletler meydana gelip, Kazakistan bağımsızlığa kavuştuğu dönem bazıları için özgün gelmeyebilir. Ancak Abay eserlerinin yurtdışında ve Stalin zulmünün etkisiyle “kaba sosyalizm” açısından ele alınıp, sınıf kavramıyla değerlendirildiği dönem yazıldığını dikkate alacak olursak, makalenin değeri daha da artacaktır. Hatta Abay'ın Kazak edebiyatında aldığı yeri tam tespit edebilen yazar bu noktada büyük yazarımız Muhtar Awezov ile benzerlik göstermektedir.

Profesör Tahir Çağatay Alaş hareketine ve Türkistan'ın bağımsızlığı için Buhara'da düzenlenen gizli toplantılara katılan Muhtar Awezov'la çok iyi tanıyor ve onunla manen ve ruhen anlaşıyordu. Bu yüzden adı geçen makalede büyük şairin öğrencisi olan ve Abay araştırmalarının fikir babası olan Muhtar Awezov'un ismini Ahmet ve Mirjakıp ile aynı sırada dile getirmemektedir. Onun bu davranışını büyük yazara destek çıkıp, kanlı soykırımdan korumanın bir yöntemi olarak algılamak doğru olur. T. Çağatay, Muhtar Awezov vefat ettikten sonra yayınlanan bir çalışmasında yazar hakkındaki görüşlerini paylaşır. Bununla birlikte Yaş Türkistan Dergisi'nin Genel Yayın Yönetmeni, Türkistan millî direnişinin önderi Mustafa Çokay'ın da dostlarını korumak amacıyla böyle bir yönetime başvurduğunu biliyoruz.

T. Çağatay makalesinde “Rusların herhangi bir milliyetçi şair veya yazarının eserini bulabileceğiniz gibi, Türkistan'da Abay'ın eserlerine hiç rastlayamazsınız. Bunun sebebi aşıkardır: Rus milliyetçiliği!” şeklinde kahrolarak Abay eserlerinin halkın hafızasında ebedî olarak korunacağına güvendiğini belirtir. O, “ne kadar sınırlama getirilirse getirilsin, halkın eseri olan yapıtlar, halkın gönlünde taht kurmaya devam edecektir!” ifadelerini kullanır. T. Çağatay'ın yazdıklarında ne denli haklı olduğuna bugün hepimiz şahidiz.

Burada makale yazarı hakkında da kısaca bilgi vermeyi doğru buluyoruz. Mustafa Çokay'ın muhacerette güvendiği yol arkadaşı ve gerçek öğrencisi olabilen Tahir Çağatay önce Taşkent'teki cedit mektebinde, sonra Ufa'daki ünlü Aliye Medresesi'nde eğitim alır. İki ihtilal sırasında meydana gelen karışıklıkta Azerbaycan halkının kurtuluş mücadelesine de katılan Çağatay, Türkistan'da Sovyet dönemi başladıktan sonra Almanya'ya yol alır.

Türkistan'ın bağımsızlığı için yapılan mücadelenin köküne balta vurulduğunu hisseden Turar Rıskulov ve Fayzolla Kocayev 1922 yılında Almanya ve Türkiye'ye yetenekli ve milliyetçi gençleri okutmak için gönderirler. Bu gençlerden biri Tahir Çağatay olur. O, Berlin'e gelerek felsefe, sosyoloji ve ekonomi temelleri ile ilgili ders alır. Sosyoloji alanında 1931 yılında doktorasını savunan Çağatay, savaş sonrası yıllarında Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti Ankara'daki üniversitede profesör olarak çalışır. Mustafa Çokay'ın mirasına sadık kalan bilim insanı, Yaş Türkistan serisi ile Türkistan ve Mustafa Çokay hakkında kitaplar yayımlar.

Büyük Abay'ın edebî mirası hakkında bilimsel yorum yapan, yurtdışında bulunduğu sıralarda büyük şairin eserlerini tanıtan Profesör Tahir Çağatay'ın ismi Abay araştırmaları tarihinde yazılacak ilk isimlerden biri olması gerektiği kanısındayız.

KAYNAKÇA

Tursın E. Türkistanın Ulu Aqını // Yaş Türkistan Dergisi, 1934, No: 58, s. 39-41.

Çokay M. Rus Misyonerliği // Yaş Türkistan Dergisi, Eylül 1935, No: 70, s. 2-8.

Hıdraliyev D. Mustafa Çokay. Hayatı, Faaliyetleri ve Fikirleri. – Ankara: Yeni Avrasya Yayınları, 2001. – 215 s.

Abay Tuwralı Estelikter. 1.Kitap. - Semey: Abaydın Memlekettik Qorıq-Murajayı, 2013. - 260 s.

Qunanbayev T. Äkem Abay Tuwralı. – Almatı: Ana Tili, 1993. – 56 s.

Abay'ın oğlu Akilbay. A.M. Martova, 1945

İdrak Basamakları¹

Koyşığara SALĖARAULI²

Akt. Balsan MADI³, Ömer BOZKURT⁴

Abay, halkımızın yazılı edebiyatının temel kurucusu büyük şair, düşünür ve eleştirmenidir. O, Rus padişahlığının sömürge siyasetinin bozkıra yerleşmeye başladığı dönemde dünyaya gözlerini açmış, göçebe halkın başına bağımsızlık yularının takıldığı dönemde yaşamını sürdürmüştür. Abay'ın söylediği gibi, “soqtıqpalı, soqpaqsız/çarpışmalı, yolsuz” devirde “miñmen jalğız alısıp/binlerle tek başına uğraşıp” büyümüştür. “Qarañğı, sañırav qayğı oydı jegen/Karanlık, sağır kaygının düşünceleri yediği” hapis hayatından aydınlığa doğru ilerledi, geleceğe ümitle elini uzattı. Kendi döneminden, kendi çevresinden anlayış görmedi. Bu yüzden gizemli bir şahsa dönüşen Abay, nesline ümit bağlayıp onlara “Jüregimniñ tübine tereñ boylal/ Kalbimin dibine derinden in” diye seslenmiştir. Onun için de her millete nasip olmayan böyle bir şahsı, bu yetenekli insanın sırlarını anlamak ve kavramak, onun ferasetli kimliğini tanımak ve öğrenmek günümüzde bizim için de gelecek nesiller için de gerçekleştirilmesi gereken emanet ve sorumluluğumuz diye algılamak lazım. Çünkü Abay'ı araştırmak halkı araştırmak, kendini tanıtmaktır. Ama kendini tanıyamayan halk, kendisini başkasına da tanıtamaz. Böyle bir halkın geleceği de yoktur. İşte bu durumu yorumlayan feraset sahipleri halkın bu mükemmel şahsiyetinin bıraktığı asil mirası saygıyla tanıtmaya, öğrenmeye emek harcamaktadırlar. Günümüzde tarihin koynuna girmek üzere olan, XX. yüzyılın başında vefat eden büyük şairin kendisi ölse bile sözleri ölmemiştir; onlar, halkıyla birlikte yaşayacak, onun hakkında konuşulduğu her zaman da bunun delili olacaktır.

Evet, Abay hakkında az şey yazılmadı. Şaire ithaf edilen şiirlerden, destanî romana kadar, araştırma makalelerinden monografilere kadar yazılan eserleri toplarsak, büyük göçe yük olacak kadar vardır. Ama bütün iyi işlerdeki gibi Abay'ı araştırmak da sayıyla değil, kalite ile değerlendirilecektir. Bu yönden ele aldığımızda eğer halkı tanıyan birkaç çalışmadan bahsetmezsek, diğerlerini de yok saymak gerekir.

Bu durumda Abay'ın tarihî idrakinin oluşmasına temel teşkil eden edebî kaynakları, araştırmaları ve bunlarda bahsedilen yorumları ele almadan ve bir sonuca ulaşmadan önce şair hakkında bugüne dek yazılmış malzemelere kısaca göz gezdirmekte fayda vardır. Çünkü bu az da olsa bu çalışmanın yapılma sebebini açıklayacaktır.

Abay hakkında günümüze kadar yazılmış yazıları konularına göre seçerek, eleştirici terzisine tartarsak, hepsine aynı ölçüyle bakamayacağımızı anlarız. Bu sebepten bize göre çalışmaları üç gruba ayırarak değerlendirmek lazım.

İlk grup, Abay'ı, kendi milletine doğru şekilde anlatıp, tanıtmaya yönelik makalelerdir. Bu gruba genellikle *Kazan* ihtilaline kadar Kazakların donanımlı yazarlarının kaleminden çıkmış eserler girer. Bu eserlerde Abay'ın eserlerine, onun idrak anlayışının nedenlerine ilmi bir inceleme yapılmamıştır ama onun Kazakların diğer şairlerinden farkından bahsedilmiş; ayrıca düşünür oluşuna, eleştirmenliğine, yenilikçiliğine dikkat çekilmiştir.

1 “Tanım baspaldaqtarı” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Tarihçi, yazar, gazeteci, öğretim elemanı.

3 Uzm. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı.

4 Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü mezunu.

İkincisi Sovyet Hükümetinin ilk yıllarındaki, o dönemin manevî durumuna göre, Abay'ın hangi sınıfın şairi olduğu hakkındaki tartışmalardan ortaya çıkan eserlerdir. Bu eserlerden dönemin rüzgârıyla esen siyaset yeli anlaşılır. Sınıf görüşünde olanlar, Abay'ı zengin, kalın damarlı derebeyin vekili olmakla suçlamışlardır ama şair mirasının özgünlüğünü tanıyan ikinci grup buna karşı çıkıp, onun insancılık ferasetini gösteren eserlerini, eleştirmenlerin bu konudaki düşüncelerini delillerle sunup şairi aklarlar. Kısaca özetlersek, bunların belli bir dönem etrafında tanıtımı yapılan, “ziyandı/zararlı”, “ziyansız/ zararsız” kavramları etrafında fazla tartışması olmayan, yorumu yapılmayan eserlerdir.

Üçüncüsü, Abay'ı tanıy(t)ıp, öğren(t)meye yönelik araştırmalar, ilim esasına dayalı, tartışma temelinde kurulan makaleler. Günümüze kadar Abay araştırmaları konusundaki en büyük pay bu gruptakilere aittir. Yine de, bunların arasında bütün Sovyet halkının başından geçen Stalin'e tapınma, Kruşçev'den memnun olma, Brejnev döneminde duraklama ile ortaya koyan siyasî hareketin sert rüzgarının esişi değişmiştir, bunların çoğunun Abay'ın da söylediği gibi “*zamana küylevşilikten/döneme uyum sağlamaktan*” doğmuş yazılar olduğunu unutmamalıyız. Buna başkalarını eklemeyen, Abay'ın dünya görüşünü, onun felsefi, psikolojik, aydınlatıcı bakış açısını, şair yaratıcılığının örnekleriyle değil, aktarmalar vasıtasıyla tanıy(t)ıp, anlatmaya çalışsak ve sadece araştırmalarını Rus diliyle yazan Kazak yazarlarının eserlerini göstersek bile yeterlidir.

Kendi evladını öz milletine bütün varlığıyla tanıtamayan, yani kendimiz daha tanımadan, onu başka halka tanıtırsak dememiz, kusura bakmayın ama inine girmeyi beceremeyip, kuyruğuna ip bağlayan sıçanın yaptığına benzer. Ama bu iş sonuç olarak, Sovyet döneminde millet siyasetinin sömürgeye de dayanması sebebiyle uzun yıllar boyu doğru şekilde gerçekleştirilememiştir. Büyük Ruslaşmanın üstün kabul edilmesinden yani Kazak dilinin değerinin kaybolmasından dolayı Rusça yazılan tezler ve monografiler o dönem için bir şanstı. O yüzden fazlasıyla uğraşmaktan kaçınan yazarlar, ortak amaçlarını ve özel hedeflerini arka plana aldılar. Yani, bu niyetteki yazarların özgün yorumlarını kendi milletinin idrak ve anlayışının şartları bakımından değil, kendi dillerini kullananların idrak ve anlayışına göre onların kabullendiği şartları öne sürerek yazmak zorunda kaldılar. Ama bu ilime de, gerçeğe de eziyettir, gerçek açısından eksiklidir. Bunlar, Abay araştırmaları alanına eleştirel gözle bakmak gerektiğini, içerikteki gerçekten söz ederek, değerliler için direnerek bahsedilen düşünceyi geliştirmek gerektiğini gösterir.

Delilsiz sözde sonuç yoktur. O yüzden Abay araştırmaları hakkında söylenecek sözün kaynağının kanıtlanması lazım. Maalesef, yukarıda bahsettiğimiz Abay'ı araştıranların üç gruba ayırdığımız malzemelerini, birkaç farklı yazar olmasa, genellikle Abay okumuştur diye gösterilen eserleri onun okuyup okumadığını ispatlayacak bir kaynak bile yoktur. Onlar Abay okumuştur deyip bir zamanlar A. Bökeyhanov'un yazdığı yazarların ismini tekrarlayıp sıralamaktan daha fazlasını yapmıyorlar. Bunlara bakıp, Abay'ın kütüphanesi tam olmasa da biraz tanıtılmıştır diyebiliriz. Çünkü bu dönemlerde Kazak bozkırının bir köşesinde kalan, uzaktaki köyün Kazak'ı, günümüz Abay araştırmacılarının gösterdiği gibi Puşkin'i, Krilov'u, Lermontov'u, Nekrasov'u, Tolstoy'u, Saltıkov-Şedrin'i, Belinskiy'i, Çernişevskiy'i Pisarev'i, Gertsen'i, Spenser'i, Spinoza'yı, Dreper'i ve başkalarını okuduysa, bu bir insan için az mıdır? Tabi ki, az değil. O dönemin hangi Kazak'ı olursa olsun kütüphanesi yeterli hatta fazlasıyla zengindir.

Ama araştırma amacı liste yapmak değil, bu listede yer alacak olan yazarların eserlerini Abay okumuş mudur, okuduysa ne zaman, nerede, nasıl okudu, bunun delilleri nerede gibi meseleleri açıklayıp, kesin kaynaklarla göstermektir. İşte, bu amaca gelirse, Abay'ı araştıranlar yukarıda bahsettiğimiz üç gruptan hareketle şairin kimi okuduğunu kesin delillerle gösteremezler, düşünerek sonuca varıp Abay eserlerindeki yorumlara başvuramazlar. Biz bu konuda yer alan eksikliği gidermeyi amaçlıyoruz. Okuyucuların dikkatine sunulan bu çalışmanın özelliği de, yeniliği de burada.

Tabi bu amacı gerçekleştirmek kolay bir iş değildir. Büyük şairin kütüphanesinin korunmaması ve kendi eserlerinde kimi okuduğu hakkında ipucu verilmemesi, hatta hiç olmadı günümüz geleneğindeki gibi başkasından aldığı fikirleri kimden aldığını göstermemesi netleştirirsek alıntı yapmaması, bu yönden araştırma işinin ne kadar ağır ve zor olduğunu gösterir.

Yine de “*talpınğan tabadı/isteyen bulur*” diyen halk atasözüne dikkat çekersek, büyük şairin tarihi idrakinin oluşmasına temel olacak hangi eserleri okuduğunu açıklayacak kesin kaynaklara ulaşım onlardan faydalandık. Bu sırada belli bir istikametimiz de vardı. Çünkü dönemimizin zirve yazarı M.Avezov’un dürüstçe gösterdiği gibi, Abay’ın genel bakış açısının oluşmasında şairin manevî yönünü tamamlayan üç kaynağın olduğu bellidir. O zaman Abay’ın tarihi idrakinin oluşmasına temel olan edebî kaynakları araştırırken ilerleyeceğimiz yol bu üç kaynağın etrafına dönmüştür.

Bunlardan birincisi, eserlerinde Abay’ın isminden bahseden yazarların eserleri.

İkincisi, Abay’ın yakınları ile arkadaş ortamının söylediği ve yazdığı karşımıza çıkan kaynaklar. Üçüncüsü, Abay eserlerinde kullanılan kaynaklar ile onun kendi fikri yorumlarındaki düşünceye dayalı kaynaklar.

Yapılan çalışmaların sonucu elde ettikçe aradığımızı bulmakta seçtiğimiz yolun doğru olduğunu gördük. Tabi, böyle dememiz, her şeyi bulduk, bundan sonra araştırılacak bir şey kalmadı demek anlamına gelmez. Halen açıklayacak, araştırılacak çok şey var. Ve araştırma yöntem ve yönünün farklı olması da mümkündür. Bunun hepsi, tabi ilerideki araştırmaların payına düşecektir. Bizimkisi ise bu alandaki ilk adım yani araştırmanın başlangıcıdır.

Özetle, Abay’ın tarihi idrakinin oluşmasına temel olan edebî kaynaklardan neyi bulduk, yeniliği nasıl açıkladık? Şimdi bunun üzerinde duralım.

Burada öncelikle büyük şairin idrakinde halkın sözlü edebiyatının olduğunu görürüz. Verimli toprağa dikilmiş tohumun örnek olduğu gibi hünerli bir ortamda büyüyen çocuk Abay, küçüklüğünden itibaren lider düşünceli, hitabeti düzgün bir kişiliktir; beylerin süslü sözünü, halkın hayat tecrübesini iyi bilen, atasözlerini, vatani koruyan bahadırların kahramanlıklarını şiirlerine ekleyen şair ve destancıların kıssa ve destanlarını duyup, aklında tutabiliyordu. Onun delikanlılıktan kopmadan önce halkın örf adetini, halk tarihini, vatan tarihini iyi öğrenmesi, kendi ortamında onunla eşit olacak birinin olmaması, özel kalması da bunun delilidir.

Bütün Kazak toplumunun başına gelen kara gün “*aqtaban şubırındı, alqaköl sulama*” yı gören Anet Baba’dan itibaren, göçebe halkını nazlandıran, bütün Arka’yı gezip, çok fazla zorluk çeken, sonunda *Şiñğıs* dağına gelip yerleşen dedeleri Irğızbay, Öskembay’a kadar teli kopmadan devam eden şecere tarihini iyi bilmesi, bu yöndeki anlayışının doğru oluşmasına temel olmuştur. Bu temel oluşturan idraki, şair ve akınların tarihi eserlerini de zenginleştirmiştir. Kesinleştirmek için bu arada Abay kimleri okumuştur sorusuna gelirse, önce Abay’ın isimlerini kendisinin verdiği Jırav Buhar, Şortanbay, Duvlat gelir. Abay’ın:

*Şortanbay, Duvlat penen Buhar Jırav,
Öleñiniñ biri jamav, biri kurav*

Şortanbay, Duvlat ile Buhar Jırav,
Şiirinin biri yama, biri kurmaca.

mısralarından onun sadece ismi geçen şairleri bilmediğini anlarız. Az sözle çoğu bildirmeyi amaç edinen bilge şairin kendi çağdaşları, “*aldıñğı tolqın ağaları/önceki dönem ağaları*” Şortanbay ile Duvlat XVII. yüzyılın önemli şahsı Buhar Jırav’ı (1668 yılı dünyaya gelmiş) örnek göstermesinin anlamı vardır. Bu iki aradaki, yani XVII. yüzyıl ile XIX. yüzyıl arasındaki şairlerin hepsini tanıyorum, bunların iyileri bunlar ise, bunların durumunu de biliriz, demek ister.

Burada açıklamamız gereken bir mesele de, Abay böyle dediğinde, yani kendinden önceki büyük şairlerin şiirlerinin “*biri jamav, biri kurav/ biri yama, biri kurmaca*” dediğinde, bazı günümüz araştırmacılarının bahsettiği gibi, onları sıfırlamaktan da uzaktır. Bu sadece kime ya da neye olursa olsun eleştiri gözüyle bakan Abay’ın, şiiri “*söz patşası/sözün şahı*” olarak gören Abay’ın, bu şah sözün makamını aşağılamadan, yabancı sözle kirlenmeden, saf temizliğiyle korunsun şeklindeki katı eleştirilerden ortaya çıkan seçicilikle, her şiirinin “*tilge jeñil, jürekke jılı tiyip/jup-jumur tegis kelsin aynalası// dile kolay, kalbe ılık deñip/ yusyuvurlak, düz olsun etrafı*” şeklindeki şairce dileğidir. Oysa Abay bu şairlerin hangisi olursa olsun değer vermeyi de onlardan öğrenmiştir. Karşılaştırınız, sözümüzü kanıtlamak için sadece bir örnek verelim. Duvlat söylüyor:

*Möñirep jurtqa oy qayttı,
Buzavı ölgen siyrıday*

Abay söylüyor:

*Adasqan küşük sekildi,
Ulp jurtqa qaytqan oy*

Böğüren halka düşünce geri döndü,
Buzağısı ölmüş inek gibi.

Şaşırılmış köpek yavrusu gibi,
Ulup halka dönen düşünce

Abay sadece kendi kabullerinin üzerinde duran şairdir. Duvlat'tan sadece bu değil, bu gibi birkaç düşünceyi alıp onu kendi yaratıcılığına değişik renklerle katıp güzelce kullandıysa, Abay onun gibi şairi nasıl yok sayсын. Ve ayrıca şiir tarzındaki yenilik konusunda da Abay ile Duvlat'ın benzediği noktalar az mıdır? Yani, bu yukarıda bahsettiğimiz düşüncemize ek olarak Abay'ın her sözüne dikkat etmemiz gerektiğine de örnek olabilir.

Şair halk tarihini, vatan tarihini iyi öğrenmiş, idrak çemberini genişletmiştir. Bunda o dönemde Kazak dilinde yayınlanan süreli yayınların da etkisi olduğundan bahsetmek doğru olur. Buna delil olarak Abay'ın tarihi eseri, “*Biraz söz qazaqtıñ tübi qaydan şıqqanı tuvralı*” Birkaç kelime Kazakların kökeninin nereden geldiği hakkında” adlı çalışmasının yazılmasına o dönemdeki “*Türkistan vâlâyatı*”/Türkistan vilayeti” ile “*Dala vâlâyatı*”/Bozkır vilayeti” yayınlarının sayfalarındaki makalelerin vesile olduğunu söylemek bile yeterlidir.

Bilge şairin genel dünya görüşünün, ayrıca tarihi idrakinin oluşmasına temel teşkil eden, kendini beslediği ikinci kaynak, Doğu edebiyatı ile kültürüdür dersek, burada onun eserlerini okuduğunu belli eden, kendi isimlerini söyleyen şairler, Firdevsî, Nizamî, Şeyh Sağdı, Hoca Hafız, Nevaî, Fuzulî ve Divanî'dir. Bunun dışında şairin kardeşi Şakerim ve Mutulğan'ın, şairin kütüphanesinden Yusuf Balasağun'un Kutadgu Bilig adlı kitabını alıp okuduğu söylenir. Bunun gerçek olduğunu Abay'ın eserlerindeki düşünce ve ulaşılan sonuçlar ile Yusuf'un eserindeki düşünce ve sonuçları karşılaştırarak ulaşmak o kadar zor bir iş değil. O yüzden Abay'ın Yusuf Balasağun'u okuduğuna tereddütümüzün olmaması lazım.

Bu şekilde eserlerindeki kaynaklardan yola çıkarak ve düşüncelerimizle ulaştığımız sonuçlar vasıtasıyla, onun okuduğu tarihi eserlerin birazını açıkladık. Bu sırada Reşid-üd-din'in “*Jılnamalar jıynağı*”/Yılnameler Külliyyatı”, Ebulgazi Bahadır Han'ın “*Türük şejiresi*”/Şecere-i Türk”, Hondemir'in “*Moğollar tarihi*”/Moğollar tarihi” gibi eserlerini sayabiliriz. Buna Zahirü'd-din Babur'un “*Babur-nama*”/ Babür-nâme” eserini de eklemeliyiz. Bunları okuduğunu Abay kendisi de söyler.

Bunun dışında, Arap işgalcilerinin halk tarihine, ülke tarihine ettiği eziyetlerin Abay'ın Arap askerinin başkomutanı Kuteyp bin Müslim ismiyle bağlaştırarak söylediği tarihi kaynaklara dayanarak, onun Ebu Bekir Muhammed bin Jafer en-Narşahid'in “Buhara tarihi” ni okuduğunu da kanıtladık.

Alaşa Han hakkında konu açıldığında Abay, Yunus'un oğlu Ahmet'e Kazak Hanı der. Ama aslında o Moğolistan hanıdır. Bu Ahmet, Kazak hanedanlığına han olmamıştır. Öyleyse Abay ona niye Kazak Han'ı der? Bu soruya cevap ararken Abay'ın neden yanıldığının nedenini bulduk. Abay'ın yanılması, o dönemlerde yani Moğolların Ahmet Han'ının yaşadığı dönemde, Ahmet adlı hanların çok olmasından kaynaklanan bir durumdur. Hatta bir kişinin çocukları Ahmet, Mahmut gibi birkaç tane olabiliyordu. Duyduğu ve okuduklarını düşünce terazisinde tartarak, inceleyerek bakan Abay'ın Çağatay neslinden gelen Yunus oğlu Ahmet'i Kazak Han'ı diye cesurca göstermesine bakarsak, onun döneminde Mesud bin Osman Kuhsanî'in “Tarih-i Abdülhayrhan”ı, Mahmud bin Veli'nin “Bahr el-Asar”ını, Kemal-ed-din Ali Banaî'nin “Şeybanînâme”sini okuduğu kesindir. Hatta bunların hepsi değilse bile bir tanesini kesin okumuştur. Çünkü bu eserlerde Ahmet'e açıkça Kazak Han'ı derler. Ama kimin oğlu olduğu verilmemiştir. Bunu okuyan Abay Moğolistan'ın Han'ı Ahmet'i Kazak Han'ı diye algılamıştır. Onun böyle demesine Ahmet'in Alaşa denilen lakabı da vesile olmuştur. Ama asılına bakarsak, bu eserlerde Kazak Han'ı diye adlandırılan Ahmet, Yunus'un oğlu değil, Kişik Muhammed'in oğludur.

Abay'ın “Kara Sözlende” karşımıza çıkan Peygamber hadisleri ile ayetler ve onun “*Eskendir*”/İskender” destanında gösterilen kaynaklar vasıtasıyla büyük şairin Kur'an ile Tevrat'ın dışında Talmutu

da okuduğunu fark ederiz. Ayrıca, Abay'ın "Kara Sözleri"nde Sokrat örneğine ayrı söz ithaf etmesi de durumu bir parça anlatır.

İlimle uğraşan çalışkan şairin idrak ve aklının yükselip, genişlemesine üçüncü sırada Rus ve Batı halklarının edebiyatı ile kültürünün etkisi olduğu bellidir. Bu durumda, özellikle Rus edebiyatının yeri farklıdır. Batı Halklarının kültürüne de Abay bu Rus edebiyatı vasıtasıyla el uzatır. Abay'ın Rus düşünürlerini sadece okuyup bırakmaması, onları ana diline çevirmesi de bu sözüme delildir. O yüzden Abay'ı şiirlerini kendi aktardığı Puşkin'le, Lermontov'la, Krılov'la ve eserlerinde isimlerinden sevgiyle bahsettiği Saltıkov-Şedrin ile, Tolstoy ile idrak dünyasında eşittirler demekle birlikte manevî arkadaş olduklarını da söyleyebiliriz. Abay Rus şiirinin çift çınarı Puşkin ile Lermontov aracılığıyla İngilizlerin Bayron'ıyla, Almanların Goethe'si ile tanışmıştır.

Bunların hepsi sonuçta, Abay'ın eserlerinde okuduğunu kendisinin bize söylediği ve bildirdiği kaynaklar vasıtasıyla bütün halkın da bildiği isimlerdir. Şimdi bunların dışında biz yenilik olarak neyi bulduk sorusu üzerinde durmadan önce buna Abay'ın çağdaşları, Rus dostları, onun arasında Amerikalı Corde Kennan'ın "*Sibir jäne jer aydalğandar/Sibirya ve sürülenler*" kitabının karakteri Aleksandr Leontyev'in verdiği kaynaklar vasıtasıyla şairin İngiliz filozoflardan Bokl'i, Mill'i ve Derper'i okuduğunu da eklersek doğru olur. Bundan dolayı bizim yandan Abay'ın A.Leontyev'den bahseden Derper'in "*Evropanıñ aql – oyınıñ damuv tarihinan/Avrupa'nın akıl düşüncesinin gelişme tarihinden*" başka onun "*Katolitsizm men ğılımnıñ ara- qatınasınıñ tarihi/Katolisizm ile ilim ilişkisinin tarihi*" çalışmasını da okuduğunu kesin kaynak vasıtasıyla açıkladığımızı dikkat çekiyoruz. Ayrıca Abay'ın eserlerindeki tarihi kaynaklar ile şairin düşüncelerini karşılaştırarak onun Puşkin'in üstadı V.A. Jukovskiy'i, tanınan Rus A.N. Artisov'u da okuduğunu anladık, deliller getirdik.

Burada Abay'ın Aristov'u okuduğuyla ilgili Aristov'un çalışmasının yayınlandığı "*Jivaya starinal/ Yaşayan ihtiyarlık*" dergisinde onu okuduğu kendiliğinden bellidir. Ayrıca yerel "*Semipalatskiye oblast-me vedomosti*", "*Pamyatnaya knijka...*" yayınları da sürekli okumuştur. Sayfalarında tarihi, etnografik malzemeleri sık sık yazan bunların da şair idrakini genişletmeye çalıştığı kesindir.

Böylece bu yukarıda söylenenleri de düşünüp, büyük şairin tarihî idrakinin oluşmasına onun aklının genişleyip ilerlemesine temel olan, önce hepimizce malum olan ve kendimizin açıkladığımız edebî bakışlara dönersek, Abay'ın kendi döneminde çok zengin bir kütüphanesi olduğunu görürüz. Dinleye dinleye kendine sindirdiği halk sözlü edebiyatının zengin mirası dışında Abay, Doğu'nun ünlü şairleri Firdevsî, Nizamî, Hoca Hafız, Nevaî, Yusuf Balasağun, Fuzulî, Şeyh Sağdî'nin, Rus şair ve yazarlarından Puşkin'in, Lermontov'un, Krılov'un, Nekrasov'un Saltıkov-Şedrin ile Tolstoy'un, düşünürlerden Belinskiy'in, Dobrolyubov'un, Çernişevskiy'in, Gertsen'in, Avrupa şairlerinden, Bayron'un, Hete'nin, filozoflardan Sokrat'ın, Divani'nin, Spanser'in, Spinoza'nın, Bokl'in, Mill'in, Derper'in, araştırmacı alimlerden, Reşid-üd-din, Ebülgazi Bahadır Han'ın, Hondemir'in, Binaî'nin, Veli'nin, Kuhstani'nin, Babür'ün, Biçurin'in, Aristov'un eserlerini ve şairin idrak seviyesini yükseltmeye etkisi olan Kazak ve Rus dillerinde yayımlanan yukarıda gösterdiğimiz süreli basın yayın organlarının yayınlarını okuduğu sonucuna varırız. Bu sadece ulaştığımız malzemelerden çıkardığımız sonuçtur. Ama hala ulaşamadığımız, sırrını gizleyen zamanında Abay ve onun okuduğu Kazak, Fars, Arap, Türk dillerindeki eserler çoktur! Onları öğrenmek bağımsız ülkenin yarınki nesillerinin önemli vazifesi, kıymetli sorumluluğu olacaktır.

Abay'ın mürebbiyesi Makıp Ana. A. Aliakparov, 1976

Abay'ın Müzikle İlgili Eserleri¹

Sara Ädilgerekızı KÜZEMBAYEVA²

Akt. Esra Gül KESKİN³

XIX. yüzyılın ikinci yarısında milletimizin manevî hazinesine engin bir derya gibi akan Abay'ın filozofluk, ilim, önderlik, şiir ve müzikle ilgili mirası, halkımızın paha biçilmez asil hazinesidir. Alaş önderlerinden Ahmet Baytursunoğlu'nun dediği gibi “*Qazaqtıñ bas aqım/Kazak*’ın baş şairi Abay”, müzik sanatının klasik bestekârları arasında büyük ölçüde değer kazandı ve yeni devrin yeni müzik kültürünün temellerini inşa etti. “Şiiri eğlence için yazmayan, onu söylediğinde düşünüp içindeki derdini gideren” Abay, altmışa yakın şarkı bestelemiştir. Abay’ın şiirleri ve şarkıları, XX. yüzyılın evlatları için, ana sütüyle yüreğimizde sağlam bir yer edinen, büyüdükçe insanlığa ve ahlaklı olmaya çağırın (*Äsempaz bolma ärnege/Heveskâr olma!*, Ne olursa olsun) cahillikle tembellikten iğrendiren (*Boyı bulğañ/Boyu Salınan*), yaşımız kemale erdiğinde (*Qartayıp... arman ulğayğanda/Yaşlanıp... arzular yaşlanınca*), manevî tazeliğe, imanlı oluşa yol gösteren (*Allanıñ özi de ras, sözi de ras/Allah*’ın kendisi de sözü de doğrudur) şarkılardır. Çağımızın büyük yazarı Muhtar Avezov’un dediği gibi: “Abay halkının gerçek evladıdır. O hayatı boyunca halkının kaygılarını yazma, itibarını artırma yolunda hizmet etti. Abay halkına sadece kendi devrinde hizmet etmemiştir; güler yüzlü görünüşüyle, doğru sözleriyle bugün de hizmet etmektedir” (Ävezov, 2007: 44).

Halkımızın geleneksel sanatında Abay özgün müzik yeteneğiyle ayrıca bestelerinin güzelliği, nazik hassasiyeti, şarkılarındaki temaların tür açısından zenginliği, ritm ve ölçü kabiliyetiyle büyük bir besteci olarak bütün toplumda tanındı. Abay’ın şiir ve müzik yeteneği erken yaşlarda gelişti ve çok yönlü bir bütünlüğe ulaştı. O genç yaşında kendi halkının ezeli mirası olan masal, hikâye, destan, kıssa, şarkı gibi folklor örneklerini büyük bir dikkatle dinleyip bağrına basarak gönlünde büyüttü. Geleceğin şair ve bestecilerine özellikle etki eden bilge ninesi, eskinin gözü ‘Zere Ana’dır. Abay’ın eserlerindeki gayesini belirleyen, gelişmesinin özünü teşkil eden, çocukluğundaki manevî kültürün sarayı olan babası Kunanbay’ın köyüdür. Bu köyde, her zaman, uçsuz bucaksız Kazak bozkırının yıldızları, seçkin şair ruhlu ozanlar ile ağıt yakanlar, atışma yapanlar ile icracılar aylarca itibarlı misafir olarak kalır, hünerlerini ortaya koyup düğün dernek, oyun eğlence, mücadele ve atışmalar yaparlardı. Hünerli insanlar arasında adı sayılan ünlü ozan Duvlat, Bircan Sal, Äset, Baykökşe, Quvandıq, Kempirbay, şair kız Acar, icra ustası Tättimbet... Bu evladın kıymetli misafirleri olmuşlardır. Köy akşamları uçuşan şarkılar, gürüldeyen nağmeler, şaka yollu atışmalar, salıncak ve başka birçok genç oyunlarıyla güzel ve nurlu manzaralarla coşulduğu malumdur.

Bundan iki bin beş yüz yıl önce Konfüçyus: “Eğer bir memleketin nasıl yönetildiğini ve manevî dünyasının doğruluğunu bilmek isterseniz, müziğini dinleyin” demiştir. Bu bilgin ve düşünürün dediği gibi, eğer Abay’ın manevî dünyasına dikkat etsek, şarkılarını dönemin sesi olarak kabul edersek, o zaman millî kültürümüzün ne ölçüde yükseldiğini açıkça görürüz. Bu dönemi Kazak sanatının rönesansı yani altın yüzyılı diye adlandırmak yerinde olur. Tam bu devir Qurmanğazı, Dävletkerey, Aqanseri, Baluvan Şolaq, Ükili İbray’ın yaratıcılık, vazifeseverlik yeteneklerinin ortaya çıktığı dönemdi.

Abay’ın bestelerinin sırrı, onların güfteyle doğrudan doğruya ilişki içinde olmasıdır. Güfte ve beste birbirini tamamlayıp, büyük hünerle birleştirilip, sadece büyük yeteneklere özgü yöntemlerle vasıflandı-

1 “Abaydın muzikalıq şğarmaşılığ” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Prof. Dr. Kazakistan Respublikası Ulttık Ğılımdar Akademiyası müşesi.

3 Otk. Dr. Uşak Üniversitesi Türk Dili Okutmanı. esragulaktas@gmail.com

rıldı. Şiir ve müzik yeteneğiyle ilham bir bütün olup, çağdaş bilimle uyum sağladı. Bunun gibi yaratıcılık sürecinin zirvedeki sanatına ulaşma şartlarıyla ilgili büyük bilgin ve düşünür Abunasır Âl-Farabi'nin "Müzik şiirle bütünleştirildiğinde fevkalade güçlü bir tesiri ortaya çıkar, sözler arasında son derece motifli hale gelir. Kısaca, en çağdaş, en insani ve en etkili müzik, bu yukarıda sayılan özellikleri içinde barındıran müziktir" (Al-Farabi, 1993: 328). Muhtar Evezov'un romanlarında Abay'ın şiir yazdığı ve zamanları betimlediği sanatsal bir dille ustaca yazılan birçok ilginç epizot vardır. Bu bakış açısıyla yazarın "*Abay Jolu/Abay Yolu*" adlı destanî romanından bir parça alıntı verelim:

"Bu serin rüzgârı durmadan esen sıcaklığıyla ilkbahar gününde, Abay'ın yüreği farklı bir şekilde titreyip durur. Göğsüne, sıcak sıcak akan duygular, yuvasına sığmamış gibi doluşur... Şiir şarkıya sarılıp, nazlanmaktadır... Kopmadan sallanır. Abay farkına varmaz bile. Mâkiş onun şiirlerini dinlemektedir... O, bu şiirlerin yabancı birinin şiiri değil, kardeşinin şiiri olduğunu da bilmektedir" » (Evezov, 1989: 296) diyerek Abay eserlerinin geleneğini şiirsel yollarla betimler. Abay'ın besteleri milletimizin manevî mirası olarak kendine has müzik diliyle estetik içeriğiyle, görkemli güzelliğiyle, her bir sözü mercan gibi zarif ezgilerle süsleyip konuyla ilgili tasvirlerdeki ustalığıyla çağdaş eğilimlerle seçkinleşen kültürümüzü, zirveye çıkardı. Dahi, kendi şarkılarında yürekleri kendine çeken sesleri, vurguları, ritim ve yeni şiir ölçülerini şiir hecelerine üstün yeteneğiyle uygulamıştır. Büyük bestekâr geleneksel müzik ve folklorun mevcut türlerini içine alarak yeni türler ve metotları edebiyata ve müziğe sokmuştur.

Abay, eserlerini temel olarak iki bölüme ayırdı. Birinci bölüme, coşkulu, hoş sazlı, hoş sesli, nazik duygusallıkla işlenmiş şiirleri şunlardır: "*Közimniñ qarası/Gözümün Karası*", "*Jelsiz tünde jariq ay/Yelsiz Gecede Parlak Ay*", "*Ayttum sälem qalamqas/Selam Söyledim, Kalemkaş*", "*Sen meni ne etesin/Sen Beni Ne Edeceksin?*", "*Özgege köñlim toyarsın/Gönlüm Başkasına Doyarsın*". Onlar kendilerinin nakışlı müzik diliyle, karakterli sıfatıyla, sezgisi kuvvetli duygusal tesiriyle şarkı kültüründe, lirik ve aşkla ilgili şarkıların klasik örneklerine dönüştü. Örneğin halk şiirinde, epik şiirlerde sık sık karşılaşılan küçük örneklerde yazılan "*Jigit sözi/Yiğit Sözü*", "*Ayttum sälem, qalamqas/Selam söyledim, Kalemkaş*" ve ona cevap niteliğinde olan "*Qız sözi/Kız Sözü*", "*Qıyıştırıp maqtaysız/Ahenkle översiniz*" şeklinde iki bölümden oluşan şarkıları örnek verebiliriz. Burada melodi düzeni nazik lirik düşüncelerle etkili seslerle bağırarak söylenir. Makamın ilk hassas çizgisinden başlayarak melodisi uygun şekilde başlayıp yetenekli seslerden kurulan, birer birer ilerleyerek yükselir ve sınıra ulaşır. Kısacası "*Sağan qurbım, mal men bas/Sana Akranım, Mal ve Baş*" şeklindeki şiir mısralarıyla uyumludur. Abay'ın lirik şarkılarından söz edildiğinde, akıllara gelecek bir problemi akla getirdiği de doğrudur. Bu, Kazakistan müzik biliminde bu güne kadar kabul edilemeyen uygunsuz bir düşüncedir. Bu hata, özet olarak, Abay'ın gerçek millî nakış ile süslenen, gerçek Kazak eserleri "*Ayttum sälem, qalamqas/Selam söyledim, Kalemkaş*" ile "*Jelsiz tünde jariq ay/Yelsiz Gecede Parlak Ay*" şarkılarını, Rusların "*Kariye glazki/Kahverengi Gözler*" romansı⁴ ile Rusların halk şarkısı "*Korobeyniki/Papazlar*"dan taklit edildiği, hatta bu şarkıları Abay'ın yazdığını şüpheli olduğu gibi sözler söylenmektedir (Muzikalnaya, 1955: 120). Bizim düşüncemize göre, bu yanlış algı konsey dönemi ideolojisinin sonucunda ortaya çıkan neticedir. Birçok beste yapan Abay, sadece bu iki besteye gelince nasıl olur da onların bestekarı olmaz?! Aslında Abay döneminde kendi çevresinde birçok halkın müziğini dinleyip tabii yeteneğinin arkasında onu kabul edip, kendi yaratıcılık laboratuvarından geçirdiği malumdur, dolayısıyla biz Abay'ın sadece kendi üslubuna özgü besteler yaptığını doğru kabul edebiliriz. Bu noktada M. Evezov'un fikirleri doğru cevap niteliğindedir: Büyük akademisyen ve yazar Evezov: "Abay'ın bestekârlık çalışmalarında da, şairlik çalışmalarında olduğu gibi, kendine özgü büyük çağdaş yenilikler vardır. Abay, eski sözlü edebiyata tamamen benzemeye çalışmadan, genel söz hazinesinden faydalanıp, '*Söz tüzeldi, tündavşı, sen de tüzel/Söz düzeldi, dinleyici sen de düzel*' diyerek, kendince yeni mazmun, yeni türde şiirler yazmaya başladığı gibi, besteleriyle de önceki bestelere göre daha özgün türler üretir. Eski şarkıları eski edebiyattan oldukça farklı değerlendirse de, şarkılarını iyi yazmış olsa da, yine de yeni usulle söylemektedir. İcrası kolay, tonları hafif, çoğunlukla kulak seslerine benzeyen yumuşak, alçak sesli şarkılardır. Ayrıca özellikle de ne beyit ne Rus ile Avrupa'nın salon şarkılarına, romanslarına benzemektedir. Eski Kazak şarkılarından tamamen farklı şarkılar vardır. Bu da kendine özgü

4 Romans: Piyano için hazırlanmış, genellikle dördlüklerden oluşan sözleri olan, şarkı türünde beste.

yeni bir yol bulmak için çalışmanın bir sonucudur. Bu, Abay'dan kalan medenî mirasın karmaşık ve zor bölümü olarak görülür" (Avezov, 2007: 209).

Abay'ın şarkılarının arasında gençlerin en çok sevip söylediği “*Jelsiz tünde jariq ay/Yelsiz gecede parlak ay*” şarkısıdır (1888). Bu şarkıda nazik aşk duygusu tabiatın fevkalade sarsıntısıyla uyum sağlayarak kalbe sıcak ezgilerle etki eder. Sonsuz boşluk, nazik sulu boyalarla betimlenen köy akşamı, neşeyle dolu gençlik rüzgarı sevimli melodilerle salınıyor gibidir. M. Evezov'un sözleriyle ifade edersek: “Burada tamamı somut, açık, sabır ve sevinçli duygulara belenir”.

“Jelsiz tünde/Yelsiz Gecede” şarkısının farklı şekilsel göstergeleri arasında doğal minörden paralel majöre yumuşak geçişler, ezgideki ‘trixord’⁵lu motifler bulunur.

*Jelsiz tünde jariq ay,
Sävlesi suvda dirildep,
Avıldıñ janı tereñ say
Tasığan özen gürildep.
Qalıñ ağaş japırağt
Sıbırlasıp özdi-özi,
Körinbey jerdiñ topırağt,
Qulpırğan jasıl jer jüzi!*

“Yelsiz gecede parlak ay,
Işığt suda titreyerek,
Köyün canı derin vadi
Taşan ırmak gürüldeyerek.
Sık ağaş yaprakları
Fısıldayarak kendi kendine,
Görünmez yerin toprağt,
Güzelleşen yeşil yeryüzü!

Abay şarkılarının ikinci bölümüne şiir melodisi, nazım türleriyle uyumlu, konuşur gibi okunan şarkılar girer. Bunlarda, içerik yönünden anlamlı pozisyonlar yerini alıp küçük bir ayarlama çatalı (diapoz(s) on) vasıtasıyla gittikçe yükselen ahenkli makamlarda karmaşık, sosyal, toplumsal problemler ele alınır, şaka, öğüt, nasihat, eleştiri konuları daha baskındır. (“*Boyı bulğan/Boyu salınan*”, “*Ata-anağa köz quvanış/Mutlu anne babalar*”, “*Birevden birev artılsa/Birinden biri çoğalsa*” ve başka şarkılar). Sayılan şarkıların arasında “Mutlu anne babalar”ı ele alacak olursak, bu eser yeni yetme gençleri adil eserlere, bilimli olma ve insanlığa yönlendirmektedir.

Abay'ın bu eserlerinde terbiyenin önemi baskınken o hicvî “*Boyı bulğan/Boyu salınan*”da yazar kendini derin ve nazik bir psikolog olarak gösterip, hayatta herhangi bir kişinin olumsuz huylarını açıklar. Bu şarkının her şiirsel bölümü sese uygun senkronu, yani ses uyumu ve tonlama açısından çevrilmeye uygundur. Ölçüsü değişken olup, “kimi görsem” diye başlayan şiir dörtlükleri doruklara yükselerek seslendirilir. Bu, Abay'ın müstesna ustalık hünerinin aynasıdır.

Abay “*Boyı bulğan/Boyu salınan*”

*Jıldam, şalqıta,
boyı bulğan,
Sözi julmañ,
Kimdi körsem
Men sonan,
Betti bastım,
Qattı sastım,
Tura qaştım,
Jalmajan.
Öz oyında,
Tul boyında,
Bir mini joq
Pendesip.
Tüzde murzañ
Üyde sırdan,
Sözi qıljañ erkesip...*

Derhal, nazlanıp,
Boyu salınan,
Sözü kurnaz,
Kimi görsem
Ben ondan,
Yüz kaçırdım,
Çok şaşırdım,
Hemen kaçtım
Peşi sıra,
Kendi fikrinde,
Kendi boyunda,
Bir kusuru yok
İnsan hali bu.
Bozkırda efendin,
Evde hürmetlim,
Sözü şaka nazlanıp...

5 Trichord: Üçlü nota kümesi, Ruslarda aralarında en az bir ton fark olan üçlü nota kümesi.

Reçitativtik⁶, hitabet türünde yazılan şarkılardan “*Sekiz Ayak*”ın yeri başkadır. Sosyal bir örnek teşkil edecek konuda onun meşhur “*Sekiz Ayak*” şarkısı toplum açısından anlamlı oluşuyla, görkemli olgunluğuyla, biçimin çağdaşlığıyla vasfedilen bir eserdir. Bu şarkıda Abay halkın irticalen eserler veren ozanlarının adetlerini devam ettirir, onlardan daha da güzel söyler. İnsanlık hakkında cesur ve ilerici fikirlerini dile getirip, içinde yetiştiği halkın manevî olgunluğuna eriştirir, adil ve kuvvetli işleri överek, yeni ruhu arzu ve istekle imanlı bir gönülle gayret ettiği için över.

Abay “*Segiz ayaq/Sekiz Ayak*”

Sabırlı

A — lıs — tan ser — mep. qu — laq — tan ter — bep

*Alıstan sermep,
Jürekten terbeş,
Şımurlap boyğa jayılgan;
Qıyvadan şavıp,
Qıysınıñ tavıp,
Tağını jetip qayırgan
Tolğavı toqsan qızıl til,
Söyleymin deseñ öziñ bil.
Ötkirdiñ jüzi,
Kesteniñ bizi
Örneğın sendey sala almas.
Bilgenge marjan,
Bilmeske arzan,
Nadandar behra ala almas.
Qıynalma beker, til men jaq,
Köñilsiz qulaq — oyğa olaq.*

Uzaktan el sallayıp,
Yürekten duyguya salıp ,
Şarıldayıp boyuna yayılan;
Uzaktan koşup,
Mantığını bulup,
Dahasını da büzüp koyan
Kudretli ve güçlü dil,
Söylerim dersin kendin bil.
Cesaretlinin yüzü,
Nakışın iğnesi.
Örneği senin gibi yapamaz.
Bilene mercan
Bilmeyene ucuz,
Cahiller ibret alamaz.
Üzülme boşa, dil ve çene,
Gönülsüz kulak, fikre köstek.

Şarkıda Abay’a özgü şiirsel yollar melodik motiflerle bir bütün oluşturmaktadır, bir müzik sesine çoğunlukla şiirin her bir bölümü uyum sağlar ve net duyulur. Şarkının iç düzeni ile kompozisyonu sağlam bir bağlantıdadır, Kazak şiiri ve beste geleneğinde eskiden de bugün de rastlanmayan yeni yaratıcılık yöntemleri kullanılmaktadır. Abay’ın bu bestesinin şekil özelliklerini akademisyen Zeki Ahmetov açıklar. Bilim adamının düşüncesine göre: “Bu onun çağdaş türü, ayrıca uygunluğu ile ritmik ve vurgulu seslendirilmesi... şiirsel dilinin bağımsızlığı ve doğallığıyla ritim ve ses uyumu eklenen uygunluğu açısından bilhassa Abay’a özgü bir eserdir” (Ahmetov, 1964: 338-339).

Abay’ın müzikle ilgili mirasında derin felsefî düşünce, dramatik yalnızlık teması “*Qarañğı tünde/Karanlık Gecede*”, “*İşim ölgen sırtım sav/Ruhum Ölü Bendenim Sağ*”, “*Sen meni ne etesiñ/Sen Beni Ne Edeceksin?*”, “*Qaraşada ömiri tur/Kasımda Canlı*”, “*Qor bolsı janım/Hor Oldu Canım*”, “*Ölsem ornım qara jer bolmay ma/Ölsem Yerim Kara Yer Olmaz mı*”, “*Men kördim uzın qayıñ qulağanın/Ben Gördüm Uzun Kayının Düşüğünü*” bestelerinde kendini gösterir.

Abay, “*Qarañğı tünde/Karanlık gecede...*”

“*Bayav, tereñ sezimmen/Aheste, derin duygular*”

Ezgi; hareketi ve dalgalı şekilde, oktav genişliğinde, temel ve devamlı ses ile minörün üçüncü aralığında başlar. Ezgi aşağıdan, derinden boy alır gibi başlayıp, yavaş, ağır, birer birer güç toplar gibi yükselir.

Ezgi’nin kalıplaşmasında, üçlü nota kümesi⁸ ile ilgili unsurların önemi büyüktür. İkinci yükselme devresindeki cümlede subdominanta⁹ ile ilgili kapsam üstün gelir. “*Qarañğı tünde tav qalğıp/Karanlık*

6 Reçitativtik: Konuşur gibi okunan beste.

7 Melos: Ezgi, şarkı.

8 Trihord.

9 Subdominant: Ana notanın üstündeki dördüncü nota.

gecede dağ uyuyunca” şarkısının İ. Goethe’nin “*Pesnya noçnogo strannika/Gece gezgininin şarkısı*” adındaki şiirinin M. Lermontov’un Rusça şiiri vasıtasıyla yapılan bağımsız ve güzel bir çevirisi olduğu bilinir. Abay bunu kendi iç dünyasına uygun millî dünya görüşüne dayanarak çevirir. Goethe’nin şiirinin felsefî türlerini meşhur yazar M. Şaginyan’ın iddialarını tam olarak tasvir eder: “*Uyqıdağı tabiyğatpen äserlengen ol/Uykudaki tabiatın etkilenen o kişi (İ. Goethe), birdenbire geliveren tarafsız geceden kurtulmadığını hissetti, ölüm tabiat gibi insana özgü ve gerekli bir dinlenme, ömürden sonraki kendince bir ‘nefes alma’ gibi göründü.*” (Şaginyan, 1950: 12).

Kazak halkının manevî hayatında geniş yeri olan Abay şarkılarından biri “*Tat’yananıñ äni/Tatyana’nın Şarkısı*”dır. Abay, bu eserinde hayal dünyasının sezgileri ve duyguları güçlü iç sırlarını, nazik gönül dünyasını etkili müzik dili sayesinde oldukça hacimli şekilde betimlemektedir. “*Tat’yananıñ hatı/Tatyana’nın mektubu*” hakkında onun vâsif edişini, müzik araştırmaları ilminin uzmanı olarak bildirdiği derin düşüncelerini M. Evezov’un eserlerinde buluruz. Bilim adamı ve yazar “*Tatyana’nın Şarkısı*”nı eleştirerek makamı, ritim ve ölçüsü hakkında önemli düşünceler ileri sürüp şöyle der: “Bu şekilde Puşkin’den aktarılan Tat’yana, Onegin mektuplarına ithafen de besteler yaptı. Kazakların çoğu için oldukça anlayışsız, sağır, göze çarpan Rus gençlerinin adlarını, hayatını, duygularını bu şiirler vasıtasıyla oldukça anlaşılır, etkili ve ünlü hale getirir. 1890’lı yıllardan itibaren Onegin, Tat’yana adları Kazak bozkırında halkın kendisinin ürettiği destanlardaki kişilerin adı gibi bilinen, sevilen adlardan biri oldu” (Ävezov, 2007: 131-132). Abay, kendi aktarmalarına ek olarak nüshaları da eklendiğinde 13 şiir yazmıştır. Bu müzik ürünlerinin dizili biçimde sıralanıp, Avrupa opera tarzının kompozisyonu, dramaturgu ve konu(metin) suna ait yapıya benzediği gözlemlenir. Bu derlemede opera sanatındaki gibi baş kahraman Onegin’in betimlenmesi (tıplama), ondan sonra “*Tatyana’nın Mektubu*” (“*Amal joq/Çare yok*”), devreden, tematik bağlantısıyla trajik yolla ilerlemesi (“*Lenskiydiñ sözi/Lenskiy’in Sözü*”) ve operanın sonu, olay sırasının sonu, (“*Oneginiñ ölerdegi sözi/Onegin’in öldüğündeki sözü*”) içeriği ile çatışması dinamik şekilde gelişip, ondan daha fazla bilgisini devam ettirip, operanın sonuç bölümü gibi neticelenir.

“Evgeniy Onegin’e” yazılan Abay şarkıları kahraman açısından belirgin oluşu ve tür zenginliğiyle opera sanatındaki gibi ilerletilen reçitativ¹⁰ şarkı, arya ve türlerine benzer ahengi ortaya koyan sahne sanatlarını açıkça canlandırır. Şarkılar, opera türlerine uygun olup, “*Tatyana’nın mektubu*” temel müzik türleri düzeninde (ana motif) konunun kendi arasındaki tematik bağlantısını hızlandırır ve temel işleviyle icra edilir.

Abay. “*Tat’yananıñ hatı/Tatyana’nın mektubu*”

Bayav, ändete

A-mal joq qayt-tım bil-dir – mey,

Ya-pır(i)-mav qay-tip ay-ta — min?

Qoy – ma – dı der – tiñ küy – dir – mey,

Ne sal-sañ – da tar – ta – min

Yavaş, söyleyerek,

Çare yok döndüm bildirmeden,

Ey pirim, nasıl söyleyeyim?

Koymadı derdin yakmadan,

Ne yapsan da çekerim.

Düşündüklerimizi kısaca toparlayalım. Abay’ın dehasının bir başka yönü, millî opera sanatının temelini yerleştiren kişi olarak kabul edilmesidir. Bu fikrimize delil niteliğinde müzisyen, âlim Ğ. Bisenova’nın görüşlerini gösterebiliriz. O, Abay hakkındaki incelemesinde Abay’ın şarkılarındaki operaya benzeyen “beste-arya stili”ni göstermiştir (Biysenova, 1995: 18).

“*Tatyana’nın şarkısı*” böylece birçok âşık şarkıcının repertuarına girip, Kazak bozkırında geniş ölçüde seslendirildi. Muxtar Evezov’un dediği gibi ifade ederse: “*Tatyana ile Onegin’in sevgi mektuplarına türküler yakması, onları halk müziği repertuarına sokması, böylece bu isimlerin halk arasında geniş ölçüde seçkin olmasını sağlaması sonucunda, bozkır gençlerinin sevgi mektupları hep onun kahramanlarının sözleriyle başlamaktadır*” (Ävezov, 2007: 17-18). Bu fikri ondan sonra da devam ettirmek amacıyla bir örnek daha verelim. Torğay çevresinde bulunan Rus gezgin ve gazeteci Dmitriy Lvoviç’in denemesinde konuğa saygı ve hürmet gösteren ev sahibi Nurpeyis, Kazak türkü sanatıyla tanıştırmak için o köyün eski

10 Reçitativ: Konuşur gibi söylenen şarkı.

ozanı Abılay Qarabatırov'u davet eder. Biraz şarkı söyledikten sonra, ozan "Tatyana'nın şarkısı"ni seslendirir. O zaman Dm.Lvoviç, "Eleştirimi söyleyeyim, ben kulaklarıma inanmadım. Yaşlı Kazak'ın Tatyana'nın Onigen'e mektubunu şarkı yapıp söyleyişini canlandırdınız. Mektup olağanüstü başarılı oldu, bunun üstüne beklediğimiz gibi Nurpeyis'in eşi ona farklı bir hürmetle baktı" diye imrenerek yazmıştır (Erzakoviç, 1966: 376).

Abay'ın beste mirası, kendine has estetik ve sanatsal değeriyle çağdaş ve millî sanatın kaynağına dönüştü. Abay ezgisini ve şarkılarını güçlendirip, Kazakistan bestekârları her türde eserler yazdı. Örneğin: bu Evgeniy Brusilovskiy'in "*Jalğız qayıñ/Yalnız kayın*" adlı senfonik şiiri, Erkeğali Raxmadiyev'in Abay şarkıları için yazdığı vokal dizisi, Ğaziza Jubanova'nın "*Tat'yananıñ hatı/Tatyana'nın mektubu*" adlı oratoryosu, Sıdıq Muhamedjanov'un "*Jarq etpes qara köñilim ne qılsa da/İşildamaz gönlüm ne yap-sa da*" adlı 'romans'ı ve diğer müzik eserleri. Abay'ın konularına özel olarak yer veren eserler arasında Muhtar Evezov'un librettosuna yazılan "Abay" operasının yeri ayrıdır. Bunda Abay şarkılarını opera türünün kurallarına uyarlayıp, onları çeşitli düzenlemelere tabi kılan, vokal, koro, orkestra bakımından zengin çalışmalarla bir araya getirip, müstesna bir işçilikle ortaya çıkaran, ilk millî bestekârlar Ahmet Jubanov ile Latif Hamidi'dir.

Opera, 24 Aralık 1944'te ilk kez sahnelendi. Abay'ın doğumunun 100. yılına ithaf edilen bu eserde klasik bestekârlar A. Jubanov ile L. Hamidi, halk dâhisi Abay'ın şarkılarını hak ettiği şekilde kullandı.

Abay'ın nesli, Mäken Muhamedjanova ile Erham İsqaqov'dan derlenen şarkılar birçok nüshası ile ele alınıp, olay akışının kurala uygunluğu sayesinde, birçok yöntemle süslenip, çok yönlü yaratıcılık geleneğiyle zenginleştirdi. Bunda asıl kahraman, Abay tipi yukarıda bahsedilen yöntemlerle gerçek sanatsal seviyede tasvir edilir. Opera yazarları birçok millî bezekle sahne görüntülerini renklendirip, folklorik müzik ve şiir türlerini hacimli şekilde ortaya koydular. Bunlar, toybastar (düğünlerde söylenen türküler), betaşar (güveyi, gelinin duvağını açarken söylenen şarkılar), jar-jar (düğünde kız çıkarıldığında söylenen şarkılar), joqtav (ağıt), şeşensik söz (hitabet), terme (düğün dernek türküleri), oyun-savıq (eğlencelerde söylenenler) türleri ve diğerleri.

Abay'ın müzik mirası, her zaman kendine has sanatsal özellikleriyle derin fikir dünyası ve anlamlı içeriğiyle, asaleti ile birçok aydın ve âlimi, folklor araştırmacısının ilgisini çekmiş, onların araştırma konularına dönüşmüştür. Onlar, S.Rıbakov, A.Bimboes, A.Zatayeviç, A.Jubanov, B.Erzakoviç, G.Çum-balova, V.Dernova, G.Biysenova ve diğerleri. Büyük bilgenin hayat geleneği günümüzde sanatın mevcut türlerinde, müzik, drama, el sanatları ve sinema sanatında devamlılığını sürdürmektedir. Millî müziğin klasik türü, M. Evezov'un opera metnine yazılan A.Jubanov ile L.Hamididiñ "Abay" operasının ve yeni tiyatro oyununun galası (şenliği), 21 eylül 2012'de Mayningen'de (Almanya) yapıldı. Ahmet Jubanov'un torununun çocuğu, dünyaca ünlü koro şefi Alan Böribayev'in kılavuzluğunda sahnelenen operada (Al-mancaya aktaran Alvina Mayssner) Abay'ın tarzı Don Xes Şin, Aydardı — Rodrigo Porras Garulo, Ajardı - Kamila Ribero-Suza sağlamlaştırıp, başka sanat ustalarıyla birlikte, vokal ve vazifeşinaslık yetenekle-rini büyük ölçüde gösterdiler. Bu halkımızın övüncüne hak kazanan tarihi olay vasıtasıyla büyük Abay görüntüsü uzaklardaki Avrupa'nın sahnelerinin başköşesine oturdu. Tiyatro oyunundan Avrupa cemiyeti Abay'ın trajedik kaderi ve hümanist, ilerici karakteriyle ilgili derin düşüncelere daldığı bilgiler edildi.

Abay'ın şarkıları, müzik hünerinin inci mercanı, büyük mirasıdır.

*Öldi devge bola ma, aytuñdarşı,
Ölmeytuğın artında söz qaldırğan.*

Öldü demek mümkün mü, söyleyiniz,
Ölmeyecek ardında söz bırakan.

demiş.

Abay binlerce yıllık parlak görüntüsüyle, güzel şarkılarıyla her zaman kendi nesliyle birlikte. Buna bir delil, Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in girişimiyle gerçekleştirilen "*Medeni Mura/Kül-türel Miras*" adındaki memleket programı çerçevesinde cilt cilt yayımlanan "*Qazaq muzıkasınıñ antologi-yasında/Kazak Müziğinin Antolojisi*"nde Abay şarkıları layık olduğu yeri aldı.

Klasik bestekâr Abay Kunanbayulı'nın müzik mirası, Kazak kültürünün gelişmesi yolunda çağdaş,

sanatsal bir yön kazandı. Motiflerle süslü diliyle, güfte ve beste uyumuyla, millî sıfatıyla, yapı ve tematik değeriyle dâhî yazarın şarkıları ebedi ve manevî varlığıyla bitmez tükenmez asırlar hazinesi olarak kalacaktır. (20 Kasım 2014).

KAYNAKÇA

- Ahmetov Z. (1964). *Kazaxskoe stixoslojenie*. - Alma-Ata: Navka, 458 s.
- Al-Farabi (1993). *Traktatı o muzıke i poezii*. — Alma-Ata: Ğılım, 456 s.
- Biysenova G.N. (1995). *Pesennoe tvorçestvo Abaya Kunanbayeva*. Almatı: Dayk-Press.
- Ävezov M. (1989). *Abay jolı roman-epopeya*, I-kitap. — Almatı: Jazuvşı, 608 b.
- Ävezov M. (2007). *Şıǵarmalarınıñ eliiv tomdıq jıynaǵı*, Almatı: «İpek Yolu» Baspa üyi.
- Erzakoviç B. G (1966). *Pesennaya kultura kazaxskogo naroda*. -Alma-Ata Navka.
- Muzikalnaya kultura Kazaxstana (1955). Alma-Ata: Kazgosizdat, 176 s.
- Şaginyan M. Gete (1950). M.-L.

Abay'in oğlu Abdirahman. A.M. Martova, 1945

Abay'ın Yaratıcılık Karakteri¹

Serik NEGİMOV²

Akt. Balsan MADI³

Abay, binlerce yılı kucağına sığdıran, devirlerin sırrını anlatan, insan yaradılışının sırrı ve berrak derinliğini nezaketle dile getiren, manevî gelişim yolunu önderliğiyle gösteren geleceğin kâmil karakteridir. Hâkim Abay'ın hayat felsefesi ve kuralları, vatanının filizlenmesi ve toplumun gelişme sürecinde halkının aydınlatılması esasına dayanır.

Abay, “*Könil qası quyqılıır şartarapqa/Gönül Kuşu Öter Dünyaya Doğru*” şiirinde:

*Bilimdiden ayaman sözdñ mayın,
Altı öleñmen bitirdim änniñ jayın!
Ezdiñ bası qanğırsuñ, erdiñ köñli
Jañğırsın dep oyladım aytqan sayın.
Kökireginde otı bar oyılı adamğa
Bul sözimniñ sureti bolar dayın*

Bilgiliden saklamam sözüñ iyisini,
Altı şiirle bitirdim türkü deryasını!
Gevşeğin başı ezilsin, yiğidin gönlü
Yankılansın istedim her söylediğimde.
Gövdesinde alev olan düşünceli insana
Bu sözümün biçimi olsun hazır.

diyerek tasvirlerin etkili ve işlevsel olduğunu, uygulama yeteneğinin güçlülüğünü, akıl ve düşünce çeşitliliği ile ruh yeniliğine sahip olduğunu, şairliğinin şiire dair içeriğe, bilişsel ve ahlakî, sanatsal ve felsefî değerlerce zengin olduğunu söyler. Ya da “*Tävekel men batır oy, Ötkir dildi nayza etip//Tevvekkül ile cesur düşünce, Keskin dili silah ederek*” ; “*Quvatı ottay burqırap/Kuvveti ateş gibi alevlenip*” gibi ifadelerinde temel şartlar yer alır. Bunlar; söz ustalığı, özel psikolojik ve felsefî içerik, çok tartışılan, gerekli olan ve seçilebilen “*jalin men ottan jaratılğan söz/Alev ile ateşten yaratılan söz*”dür.

Yaratıcılık enerjisi, yeteneklilik, yaratıcılık seviyesi, bilgi ve tecrübesi, düşünme sistemi yüksek olan Abay'ın düşünce yürütmesi ve söz söyleme kültürüne dikkatle bakarsak, o; ustalar, beyler ve bilginler gibi düşünür, delikanlılar gibi alevlenir (*Jigit sözü/Yiğit sözü*), kız gibi nazlanır (*Qız sözü/Kız sözü*) şiir ve bilmecelemlerle örnekler vererek söyler. İnsanlar arası ilişkilerde de kâmillik seviyesinde olduğu görülür. Kazakların yeni yazılı edebiyatının önderi Abay, yeni görüşler ve bakış açıları ile milletin manevî tarihinde, klasik Kazak edebî dilinin aydınlanmasını da sağladı. Abay'ın eserlerinde lirik, felsefî, gerçekçi, halka dair, Doğulu, efsanevi, romantik sözlü dil örnekleri vardır. Aslında, türün çok çeşitliliği Abay'a has sanatsal içgüdünün entelektüel psikolojik halini, dönemin ve tarihin ruhunu, duygusal görünüşleri, kültürel ustalığı ve sanat kurallarını tanıtır.

Uygarlık tarihinde Abay'ın getirdiği değişim, felsefe, insancıl görüş, sanatsal ustalık, tarzda düzen, şekle dayalı yenilikler, ilmi dünya görüşü ile fark edilir. Bu sebeple yazıda, Abay'ın edebî ortamından, Doğu kültürü ve söz ustalığındaki yeteneğinden bahsedeceğiz.

Abay'ın edebî ortamı

UNESKO'nun başkanı Federiko Mayor: “... *Abay, dünya şahsı... deniz gibi bilimi ile bütün insanlığın şuuruna bilgeliğin mahsulünü serpen bir düşünür ve bilge bir şairdir. Abay, iyi bir ilim adamı,*

1 “Abaydñ şığarmaşılıq tulğası” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Prof. Dr. M. Kozıbayev Atındağı Soltüstik Kazakistan Memlekettik Universiteti.

3 Uzm. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı.

Tanrının kudretiyle doğmuş kutsal biridir diyebiliriz. Onun şiirlerinin bütününde insanlara olan sevgisi ile acıma duygusu hissedilir. İnsanlıkla ilgili düşünceleri ile Avrupa klasik felsefesi arasında şaşırtıcı bir bağ olduğunu görünce istemesen bile şaşırırsın... Abay dünya şiirinin zirveleriyle denk tutulan büyük bir şahıstır” der. (Egemen Kazakistan, 1994).

O, Abay’ı gerçekten bilge ve şair olarak güzel değerlendirmiş. Onun insanoglunun manevî iyiliğine eklediği payı yeterince anmış.

Şairin doğup büyüdüğü ortam ve yetiştiği mektep, halk şairlerinin, söz ustalarının, seçercilerin, düşünce ve diltelerin kıymetli merkezidir. Babası Qunanbay keskin sözlü, İslam kurallarını iyi bilen cesur biridir. Büyükanesi Zere çok güzel masallar anlatan biridir.

Şair Baykökşe (1813-1892) Qunanbay vefat ettiğinde:

*Qunan ketti- aldınan jarılqasın,
Artında altın qaldı at basınday*

Kunan gitti, Allah ona güzellikler bağışlasın,
Arkasında altın bıraktı, at başı kadar.

demiş.

Alaş’ın önderi Alihan Bökeyhan, “20’li yaşlara geldiğinde Abay, keskin dilli söz ustası, halkın hayatını, örf ve adetlerini, Kazak bozkırlarındaki ünlü beylerin bir davayı çözdüklerinde söylediklerini iyi bilen bir bilge” olarak bilinirdi ” diye yazmıştır.

Kekitay Iskakulı Kunanbayev (1852-1918) “Kazakların eski döneminde olsaydı eski sisteme göre onların ünlü beyleri olacağı bellidir... Abay’ın yeteneği kendisindedir” der.

1908 yılında “Uvaqıt/Vakit” gazetesindeki bir yazıda onun için, “Toplantıya katılanların bahsettiğine göre, onun dili lezzetli, Arap, Fars, Türk, Kalmuk dillerini iyi anlayan, tarih ve coğrafya bilgisi geniş, görüşü kuvvetli biridir” denilmiştir.

Abay’ın düşüncelerinin gelişmesine etki eden halkın uluları Ahmet Rıza medresesi ile Rus okulunda ders veren hocaları, ileri düşünceli Rus ziyalıları yani siyasî görüşleri yüzünden sürgün edilen özgün grubun sanat emektarlarıdır.

Bunların içinde Petersburg Üniversitesi’nde eğitim gören N.G.Çernışevskiy ile arkadaşlık kuran Evgeniy Petroviç Mihaelis’i (1941-1913) gösterebiliriz. Pedagog, etnolog, ülke araştırmacı, Semey öğretmenlik derneğinin hocası B.G.Gerasimov (1872-1937) ikisinin arkadaşlıkları hakkında bilgiler vermiştir. Abay’ın “Dünyeye közimdi aşuvğa ülken sebepker bolğan kisi-Mihaelis/Dünyaya gözümü açmamın en büyük nedeni- Mihayelis’tir” demiştir.

Daha sonra Polonyalı Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde 1877 yılında öğretim üyesi olarak görev yapan ve 1883 yılında Semey’e sürgün edilen Severin Gross (1852-1896) 1884’te Abay köyünde bulunmuş, şairin görüşleri yanında Kazakların örf adetleri ile gelenekleri hakkında malzemeler toplamıştır. Arham Kekitayulı’nın kaynaklarına göre şunları söylemek mümkündür: “Abay abim, Gross’ı yanına almış, Kazak halkının gelenek ve adetlerini göstermiş, Kazak halkının özellikle de Tobıktı boyunun geleneklerini derlemesini sağlamıştır. Ondan sonra Tobıktı soyuna komşu Kerey, ayrıca Kojakeldi, Maldıbay, Matak gibi boylar içinde gezdirmemiz için Gross’ın yanına Mağaviya ile beni göndermişti. Bunun nedeni, Kereylerin geleneği bizden yani Tobıktılardan farklıdır.”

Rusların ünlü bilim adamları A.f.Koni ile arkadaşı Sverin Gross’un kütüphanesi böylece zenginleşmiştir. Abay’ı Gross ile tanıştıran kişi Mihayelis olmuştur.

1885 yılı yazında Dolgopolov, Abay’ın köyüne gelir. Abay, Mağaviya ile Arham’ı yanına alıp Dolgopolov’u Cengiz Han döneminde her boya verilen damgaların yer aldığı, ay damga, kepçe, toynak, anahtar” gibi damgalarla “beş yüz koyunun yaylağı gibi” geniş ve derin gölü olan, “yatak gibi bir taşın üstündeki insana benzer kara taşı olan “Qoñur Ävliye/Kumral Evliya” mağarasına götürerek birçok kaynağı onlara sunmuştur.

Sonra onları, Baqanas/Bakanas ırmağının boyundaki mağaralar ile tanıştırır. (A Käkıtayulı, 1993: 6.) Ülke tarihi, halkın örf adetleri, millî el sanatı, atalarımızın dünya görüşü, onların ortak hikâyeleri. Evet, ilmi ve idrak ile ilgili tarihi anlamı ne kadar kıymetli değil mi?

Abay şairlik, vatandaşlık gibi birçok konuda bilge görüşlerini, “*Mağsutım til ustartıp, öner şaşpaq/ Amacım, dili geliştirip, sanat saçmak*”, “*Bilimdiden ayaman sözdñ mayın/ Bilgeden gizlemem sözüñ iyisini*”, “*Ustazdıq etken jalıqpas, üyvretüvden balağa/Öğretmen olan yorulmaz, öğretmekten çocuğa*” gibi parola haline gelen sözleriyle ifade eder, onun bunları gerçekleştirdiği de hayatı hikâyesinde açıkça görülmektedir.

Abay’ın hocalığı ve eleştirirnenliği büyüktür, onun zihni harika ve özgür bir âlemdir. Sözlü halk kültürünün ve edebiyatının bilgisi Abay, “*Kazakların eski anlatılardan önce nerelerde bulunduğunu, komşu, düşman halkları kimlerdi, dini, bilimi nasıldı, ne zamandan beri vardı, halkın eski geleneği, hayâli, hareketleri nasıldı gibi konularda yazdığını*” söyler.

Örneğin, masal derleyicisi Baymağambet Mirzahanulı, Abay Doğu ile Avrupa halklarının hikâyelerinden bahsederken hemen öğrenir, ezbere söylermiş. Masalcı Baymağambet Abay’ın bilgeliği ile “*Miñ bir tün/Bin bir gece*”, “*Rüstem Dastan/Rüstem Destanı*” eserlerini, Aleksandr Duma’nın “*Üş Müsketer/ Üç kahraman*”, “*Korol äyel Margo/Kraliçe Margo*”, “*On jıldan soñğı/On Yıl Sonrası*” ve Lesaj’ın “*Aq-saq Şaytan/Topal Şeytan*” romanlarını, I. Petro dönemindeki hikâyeleri, A.S.Puşkin ve M.Lermontov’un eserlerini ezbere anlatırmış. Masalcı Baymağambet, bir eseri anlamıyla, güçlü tarzıyla tam olarak ezberlediğinde Abay halk önünde söylemesine izin vermiş. Baymağambet eserin içeriğini anlayıp, hikâyenin tarzını tamamen kavradığında her karakterin ruh dünyasını, yüz şeklini, ses tonunu ve hareketlerini göstererek anlatırmış. Masalcı, halkın kahramanlık ruhunu terbiye eder, böylece Abay da masalcıya öğretir. Kendi ortamının edebî ve estetik dünya görüşünün, yeni harika bakış açısının oluşmasında Abay’ın verdiği emek ve tarihî işlev bu şekildedir.

Abay’ın öğrencisi ozan Beysembay Jänibekulı (1858-1917), “*Qozı Körpeş – Bayan Suluv/Kozı Körpeş- Bayan Suluv*” destanını on yedi farklı ses tonuyla söylermiş. Halk destanlarını Muhamedjan Maybasarulı (1852-1917), ozan, dombıracı Almağambet Seksenbayev (1870-1930) de ustaca söylerlermiş.

1889 yılında kemancı Muqa Adilhanov (1857-1927) ile şair ve bestekar Aset Naymanbayev (1864-1923)’i, Abay kendi yanına çağırır. Muqa’nın Rus ezgisini öğrenmesini ister. Aset “*Saliha Samen*” destanını yazar. Burada Abay ile manevî benzerlik olduğunu da vurgulamak gerekir.

“Yedi yaşındayken türkü söyleyen, sekiz yaşında ise örnekler toplayan, dokuz yaşına geldiğinde Rusça’yı öğrenmek isteyen” Kökbay Janatayev (1861-1925), Ärip Tañirbergenov (1856-1924), şair besteci Veys Şondıbayulı (1873-1923), Abay’ın öğrencileridir. Bunların ilmi, şairlik ustalığı, karakterleri farklıdır. Örneğin, Üveyis; Rus şairi P.P.Erşov’un (1815-1869) “*Konek-Gorbunok/ Kambur Tay*” masalının ardından “*İvanuşka- Duraçok*” destanını, “*Joşı- Alaşa Han*”, “*Kırk vezir*” hikâyesinin ardından da “*Bir kızın hikayesi*” destanlarını yazmıştır.

Abay kendi çocukları Aqılbay ile Mağaviya’ya özel ödevler vermiş, “*Eñlik-Kebek*”, “*Medğat-Qasım*” (Aqılbay) ve “*Dağistan*”, “*Zulıs*” (Mağavyia) destanlarını yazıya geçirtmiştir.

Kardeşi Haliyolla (1847-1870) Ombı’daki okulunu tamamladıktan sonra, “*Rusça okumayı, yazmayı, konuşmayı öğretilip onunla birlikte Rusların ünlü yazarları Turgenyev, Lermontov, Tolstoy’un romanlarını Kazak dilinde aktararak, edebiyat geceleri düzenlemeyi geleneksel hale getirmiştir*” (Arham Käkıtayulı hatırasından). Ebu Bekir Akılbayulı da (1881-1934) keskin dilli, düşünür bir şair olur. Abay’ın mektebinde eğitim gören, öğüdünü alan bir grup öğrencilerine Mürseyit Bikeulı (şairin eserlerini 1905, 1907, 1910 yıllarında yazıya geçirmiştir.) Ğabithan Molla, Şakerim, Iskak, Turağul, Muhammet Kerim, Mahmut, Samarbay, Ibray, Hasan, Dayrabay’ları sıralayabiliriz.

Genel olarak, manevî hocamız Abay çevresindeki sanatçıların birinci grubu Abay mirasını ezberleyerek halka iletlenlerdir, ikinci grubu ise bestelenmiş türküler şeklinde halka iletlenlerdir. Abay’ın yetiştirdiği bu kişiler, destancı, hikâyeci, şecereci, bestekâr, şair olarak sanat türlerini geliştirirler. Onlar uygarlık ile kültürü eşit olarak ve birlikte geliştirmişlerdir. Böylece, Abay geleneği, hocalık terbiyesi, bilgelik haysiyeti, tarihi sanata dair tecrübesi, millî ruh ile millî şuurun gelişmesine sınırsız pay katışı ile halk hazinesini zenginleştirdiği tartışılmazdır.

Abay karakteri; alevli bir sistem adamlığı, öğretmenlik, yüksek ve özgün kültür adamlığı, düzen ve tecrübe, bilim ve akıl, dil, gelenek ve sanata, ilim ve uygarlığa düşkünlük, ülkü sahibi olma, temiz, veciz

ve dürüst bir önyargıya dayanır. Abay'ın düşüncesi derin köklere dayanır, aydınlık ve anlamlıdır. Abay:

*Edinitsa- jaqsısı,
Ergen eli beyne nöl
Edinitsa nölsiz aq
Öz basındıq bolar sol.
Edinitsa ketkende,
Ne boladı öñkey nöl?*

Birlik, en iyisi,
Ulaştığında sanki sıfır.
Birlik sıfırsız,
Kendisi ağır olur .
Birlik giderse,
Ne olur bu bütün sıfır?

Halkın kaderini, halkı yöneten önder dile getirir: “*Sävlen bolsa kevdeñde/Işığın varsa gövdende*” şiirinde, “*Edinitsa/Birlik*”, “*Jalqı/Özel*”, “*Dara/Benzersiz*” gibi anlamlarla verir. Bu, Yunanlıların felsefi anlayışında “*Monada/Birli, Tekli*” diye adlandırılmıştır.

Demek, Abay karakteri, benzersiz bir hareket, akıl ve düşüncenin, ferasetin zirvesidir. M.Avezov'un söylediği gibi, “*Abay Kemesi/Abay Gemisi*” geniş dünyada güvenli ve dümdüz bir rotada gidiyor.” Abay'ın geleneği, mektebi, millî ve manevî yenilenmeye, genç neslin düşünce ve şuurun gelişmesine çok fazla katkı sağlamıştır.

Abay ve Doğu Sanatı ile Kültürü. Abay, insanlık tarihindeki ulu düşünürlerin eserlerinden, felsefi düşüncelerinden, sanat hazinelerinden en iyi şekilde beslenen, olumlu kararlar alan, gerçek anlamda bir bilgedir. Onun yaratıcılık çalışmalarında Doğu'nun klasik sanat kültürünün etkisi açıkça görünür. Bunun nedeni ise, Arap, Fars, Doğu dilleri ve Doğu uygarlığını iyi bilmesinden kaynaklanmaktadır. Hint, Arap, Fars, Orta Doğu ve Orta Asya halklarının masal, efsaneleri temelinde dinlediği “*Şahname/Şahneme*”, “*Totunñ toqsan taravı/Papağanın Doksan Faslı*”, “*Mıñ bir tün/Binbir Gece*” hikâyeleri ile “*Jüsip- Zülüha/ Yusuf Zeliha*”, “*Husrav-Şırım/Hüsrev'i Şirin*”, “*Bozjigit/Delikanlı*”, “*Tahir- Zuhra/Tahir Zühre*”, v.s destanlarının anlamsal hazinelerini, kudretini, kıymetini bilerek büyümüştür.

Doğu medeniyeti çok katlı, derin damarlı, çeşitli edebî, medeni ve tarihi geleneklerden beslenen insanlık tarihindeki sanatsal bir değişimin adıdır. Buna Arap, Fars, Hint, Çin, Eski İran uygarlığı (X. yüzyıl Arap Müslüman kültürü de) eklenir. Örneğin, İran kökenli halkların edebiyatı M.Ö başlar. Yazılı edebî örnekler ise M. Ö III. yüzyıla kadar Ahemen Şah'ın çivi yazılı anıtları ile “*Avesta'da*” korunmuştur.

Abay Ahmet Rıza Medresesi'nde okuduğu yıllarda (1857-1859) Arap, Fars, Türk dillerini hevesle öğrenir, Hoca Hafız gazellerin,, Şeyh Sadi-i Şirazi'in “*Gülistan*”, “*Meyveli bahçe*” destanlarını ve dünya yaratıldığından itibaren imam Hüseyin'in Kerbala çölünde öldürülüşüne kadarki tarihi devirleri ispatlayan Türk şairi Sayhali'in “*Divan-i Sayhali*” tarihî destanını hevesle okumuş ve ezberlemiştir.

Medrese hocası Arap metinlerini bir kere okuyup sadece bir kere Türkçeye çevirdiği zaman kelime-leri hemen ezberleyecek kadar zekidir.

Turağul, “*Gençken Fars halkının masalların Cemşid, Kahraman gibi kitaplarını da çok okumuştur. Kendim şahit olduğum “Mıñ bir tün/Binbir Gece” kitabını okurken ilk defa Kazak halkını “Mıñ bir tün/ Bin bir gece” ile tanıştan kişi benim babamdı*” diye yazar. (Kunanbayev, 1993: 12). 1909 yılı Petersburg'da “*Kazak Şairi İbrahim Kunanbayev Şiirleri*” kitabını yayınlayan Käkıtay Iskakulı Kunanbayev (1852-1918)'in verdiği göre: “*Abay; Arapça, Farsça, Türkçe, Kalmuk dillerinden anlayan, tarih ve coğrafya alanlarında bilgisi bol olan, kaliteli biriydi*” denir.

Abay, insanoğlunun akıl ve düşünce zirvesi olan Sokrat (‘Yirmi Yedinci Sözün’de Sokrat'ın bilgeliğine güvenir), Platon, Solon, Sofokles, Aristoteles, Farabi, Doğu'nun ulu şairleri Rudaki (858-941), Firdavsi (934-1027), Ömer Hayam (1042-1131), İbn-Rüşd (1126-1198), Nizamî (1141-1209), Sâdî (1181-1291), Rûmî (1207-1273), Hoca Hafız Şirâzî (1926-1390), Câmî (1414-1492) Alişer Nevâî (1444-1486), Sayhali (XV yy), Fuzulî (1494-1556) Yunan halkının millî şairi Homer gibi büyük şahısların miraslarını hevesle tanımıştır.

Bununla birlikte Abay'ın bazı bilgece düşünceleri Sümerlerin de eserleriyle bağlıdır. Örneğin:

1. *Qayğı şığar bilimden, / İza şığar ilimden // Kaygı çıkar ilimden, / Öfke çıkar bilimden,*
2. *Uvayım-er qorğanı, esi barlıq / Dert, er koruyucusu; akılı varlık.*

3. *Ārbir uvayım, qayğı oylağış kisi ne dūniye şaruvasına, ne ahiret şaruvasına özgeden jıynaqıraq bolsa kerek. /Ārbir jıynaqlıqtıñ tübi kenış bolsa kerek /Her dertli, kaygılı kişi ne dünya işine ne ahiret işine başkasından daha farklı olsa gerek. /Her düzenli oluşun kökeni geniş olsa gerek. (Dördüncü söz). Sümerlerde ise “Znanye rojdaet peçal/Bilim kaydı yaratır” denilmiştir.*

Abay’ın ilmi tarihindeki büyük şahsiyet M.Avezov’un fikrine göre 1858’de “İvzi Ravşan/İvzi-Revşan” ile “Fizuli, Şämsi /Fuzulî, Şemsî”, ve 1864’te “Ālifbiy öleñi/Alfabe Şiiri” yazılmıştır.

Abay’ı küçüklüğünden itibaren koruyan insanoğlunun manevî tarihindeki ışıklar:

*Fizuli, Şämsi, Sâyhali,
Navai, Sağdı, Firdovsi,
Xoja Xafiz- bu hämmäsi
Mädüt ber şağri faryad*

Fuzulî, Şemsî, Sayhali,
Nevâî, Sâdî, Firdevsî,
Hoca Hafız, bunların hepsi
Medet ver feryat şairi.

“Şair”, şair, “feryat” ise ses demektir. Burada dilek sığınmak anlamındadır.

“... Abay, Doğu şairlerinin bütün eser türlerinden yararlanmıştı. Paralellikler, aşırı abartıları gösterir” diyen M.Avezov, Abay’ın çok gençken yazdığı şiirlerin bütün özelliklerini tanıtır. “Öleñnin üvâzin ırğağı/Şiirin vezin düzeni” de, sadece kelimelerin söylenişi de “aruz ölçüsünün örneği” olduğunu hatırlatır. “Ālifbiy öleñi/Alfabe Şiiri”nde de Nevaî gazellerinin dış görüntüye büründüğünü söyler. Aslında, Doğu’dan alınan örnekler Abay’ın şiir yazmadaki ustalığını geliştirip, yeniliğini ortaya koymakta şairlik yeteneğini belli bir seviyeye taşımış gibidir (M.Avezov. 1995: 88-94).

Abay, 1865 yılına kadar Doğu şairlerine özenme sürecinde olduğunu eserlerinde yansıtır.

Abay’ın şiir mirasında, kara sözlerinde “İslamiyät ösiyetiniñ sözdigi/İslamiyet Vasiyetinin Sözlüğü”, “Duğalıqtıñ, tağat- ğiybadatıñ sözderi/Duanın, sabır ve ibadetin sözleri”, müslümanlığın kavram ve inançları, felsefi düşünce ve görüşleri, bakış açıları, dünyayı tanıma alanından bahsedebiliriz. Ayrıca “Doğu klasik şiirinin dil sanatının uzun soluklu sesi, söz sanatıdır” görüşünü de sözlerinde yansıtır.

Abay’ın bazı eserleri “Doğu’daki destan ve efsanelerden ya da masal konularından alınan içeriklerle kurulmuştur. “Eskendir/İskender”, “Masğut/Masğut”, “Āzim äñgimesi/Azim Hikâyesi” destanları bunlardandır. Dikkate almamız gereken şey, “Āzim äñgimesi/Azim Hikâyesi” bütün olarak saklanamamıştır. “Masğut/Masğut” ile “Eskendir/İskender” destanları ise efsane ve masal içerikli olmasına rağmen, şairin “insanlığa ait görüşleri, eğitimcilik düşünceleri” felsefi ve ahlakî “öğretmenlik, terbiye edicilik” düşünceleri çoktur. Doğu’nun akıl ve düşünce hazinesinden özgürce beslenen bilge Abay’ın “qasiyetti jazbalar jıynağı/kutsal yazılar kitabı” Avesta’da geçen asırlar boyunca yaşam ile yaratıcılığın önemli sloganı olmuş düşünce, söz, hareket adı altındaki insancılık maksadını yol tuttuğunu görebiliriz. Bu da bir yöntemdir. “Avesta’yi” ilk defa ortaya çıkaran milletler kahramanlık geleneğini yaşatan Kazak bozkırlarında yaşayan İskitler, Hunlar ve Kanglılardır”. (Marğulan, 1985: 54).

M. Avezov’a göre, onun hikâyesi ve konusu Doğu halk efsanesinden alınmıştır. Masğut’un hayatının geçtiği yer, Bağdat şehri, Harunü’r-Reşid Halif’in devridir. Ve Müslüman kavminin kutsalı olan Hızır (Kıdır)’dır. Abay kaderin sıkıntılılarıyla karşılaşan Masğut’a “sapalı adamgerşiliktin qasiyetlerin bermek-şi/kaliteli insanlığın özelliklerini verir”, vicdan ile namusu, yüce ve temiz göstererek ibret göstermek ister.

Aslında, “Masqut/Masğut” destanının düşüncesi ve sanatsal amacı farklıdır. Masğut şehir içinde gezerken bir hırsızın aniden hiç bir sebep olmadan zavallı ihtiyarı dövdüğünü görür.

*Şal bayğus ayğaylaydı attan salıp,
Ayırıp alğan jan joq onu barıp.*

İhtiyar zavallı bağıyor imdat diye,
Yardım eden insan yok ona yaklaşıp.

der. Hayattaki acımasız insanların çokluğundan şikayetlenir. Ve Masğut hemen fırlayarak hırsıza gelir. Hırsız Masğut’a parlayan kılıcını gösterse de, ihtiyar ve Masğut’u koruyan meleği vardır ve ölümden kurtulurlar. Cihanı gezen:

*Ey, yiğit, ne kilsan da, er ekesiñ,
Körgeysiñ erligiñniñ berekesin.
Sebep bop meni ajaldan sen ayırdıñ,
Mağan qılğan qarızıñdı Alla ötesin*

Ey, yiğit, ne yapsan da, er imişsin,
Kahramanlığının gör bereketini,
Ölümden beni koruyan sensin.
Bana yaptığın iyiliğe Allah cevap verir.

diyerek Masğut'a içini döker. Dahası "bir hediyen" daha var, "filan yerden alır gidersin" der. Masğut da zor durumda olana yardım etmenin "Allah hakkı" olduğunu söyler.

Masğut anılan yere gidince oradaki çiçeğin beyaz, kırmızı, sarı renkli meyvelerinin olduğunu görür. İnci gibi parlayan meyveleri ihtiyar göstererek:

*Ağın jeseñ, aqılıñ jannan asar,
Sarını alsañ, dävletiñ suvday tasar.
Eger de qızıl jemis alıp jeseñ,
Urğaşı da jan bolmas seken qaşar*

Beyazı yersen, herkesten akıllı olursun,
Sarıyı yersen, herkesten zengin olursun.
Eğer ki kırmızıyı yersen,
Kadınların hepsi seni sever.

deyip seçmesini ister. Genç kırmızıyı seçerek ve şöyle der:

*Men bolsam eğer, ağın jemek dedim,
Aqıldı boldım elden bölek dedim.
Men aqıldı bilemen ne qılsam da,
Aqıl meni bilese kerek dedim*

Ben aslında kırmızıyı yemek isterdim,
Akıllı olurdum, halkın içinde ayrı.
Ben akıllı yönetemem ne yapsam da,
Aklın beni yönetmesi gerek dedim.

*Aqıldı jan tabılmas mağan sırlas
Körine tentek köp nadan moyın burmas.
Ädiletiz, aqılsız, arsızdardı
Köre tura köñilde tınıştıq turmas*

Akıllı insan bulunmaz dertleşeceğim
Mezarına aptal çok, cahil dönüp bakmaz
Adaletsiz, ahmak, vicdansız
Gördüğümde gönülüm sakın olamaz.

Abay'a göre, "tübi tereñ suv/dibi derin su"yun anlamı ve görünüşü temizdir. Peygamberimizin hadisleriyle Yesevi'nin hikmetlerinde, kadına saygı ve hürmetten, bahsedilmiştir. İnsanoğlunun kaderin kederleriyle karşılaşacağını, korunup akıl vericisinin ise kadınlar olduğunu anlatır.

"Aqıldı jan tabılmas mağan sırlas/Akıllı insan bulunmaz dertleşeceğim" derken toplumu kast eder. "Aqılı közindegi aqımağı/Aklı gözündeki ahmağı" dediği körlerin ortamı sevmediği gerçek. M.Avezov "Abay Joli/Abay yolu" adlı ünlü romanında Abay'ı "Qaramıqtıñ däni bolğanşa, biydaydıñ sabanı ol,/Jaman qavımnıñ jaqsısı bolğanşa, jaqsı kavımnıñ jamanı bol//Karabuğday'ın tahılı olmaksan, buğdayın samanı ol./Kötü kavimin iyisi olmaksan, iyi kavimin kötüsü ol." diyerek konuşturur. Ya da Avezov tercümesini yaptığı İ.S. Turgenyev (1818-1883) "Dvoryan uyası/Dvoryan yuvası" romanının karakteri Lavretskiy: "Amansñ ba, qulazığan kârilik,/Söne ber, paydasız tirlik//İyi misin, bitip giden yaşlılık?/Sönüver, faydasız yaşam" der.

Yaşlı Hızır'ın iyi dilekleri ve duaları kabul olup, Masğut Şemsicihan bu dünyanın güneşi olur. "Atalı sözü atan tüyege tatiytın/Ruhlu kelimeleri deve gibi" kafa karıştırıcı canlar! Abay, hemen:

*Sol zamanda- aq nadandar şırış buzğan,
Jalğanniñ dämin buzıp, xavip qılğızğan.
Aqıl men mal ekevin asıray almay,
Araşaşı izdepti qatın, qızdan.
Endigige ne surav bul jalğanda
Aqıl- oy, ar- namıs joq eş adamda.
Ölgen mola, tuvğan jer jibermeydi,
Äytpese turmas edim osı mañda*

Öncede de cahiller ortamı bozan,
Yalan dünya tadın bozup, tehlike doğuran.
Akıl ile hayvanı tutamadan,
Kurtarmasını istemiş anne kızından.
Diğerine ne sorulur bu dünyada?
Akıl, fikir, vicdan, namus yok hiçbir insanda.
Ölenler ve doğduğum yer göndermiyor,
Yoksa yaşamazdım buralarda.

diye üzülür. Bunlara, şairin yalan dünya, yaşam, iyilik ile kötülük hakkındaki düşünceleri demek lazım. Derinlemesine bakacak olursak, 1898 yılı Haziran ayında Muqır'da bolıs (vali) seçiminde zalim bir gru-

bun Abay'ı dövükleri malum. Hikâye böyledir. Kekitay: “Han, düşman çoğaldı. Abay'ı öldürdüler” der. Vali kapı önündeki bekçilerine: “Vur!” diye emir verir. Onlar yuvarlanarak toplanan grubun başından biraz yukarıya silah sıkarlar. Kökbay ile Veys'in sırtına vurulan kamçı sırtlarını keserek geçer. Abay'ın alnı kanar. “*Qazaqtıñ jalğızı/Kazağın yalnızı*” (Ä.Bökeyhanov) Abay atına binip, ne önü, ne arkasına bakmadan halkın olmadığı bozkıra doğru koşmaya başlar. Kekitay, atının ipinden tutarak ancak durdurur. Şairin kaderindeki bu durum yukarıdaki mısradaki yer almış gibidir.

Destandaki hikâyeyi devam ettirirsek, Masğut Halif'in veziri olarak, halk ile yöneticilerin akıl verici şahsına dönüşür. Bir keresinde rüyasında ihtiyar Hızır gelip, yağmur yağacak “*javunnıñ suvında kesapat var/yağmurun suyunda bela var*”, “*erterek taza suvdan suv jiyip al/erkenden temiz su topla kendine*” der.

*Bolğan soñ vädeli küñ, javın javdı,
Suvdan işken jındı bop, aqlı azdı.*

Geldiğinde vadedilen gün, yağmur yağdı,
Suyu içen delirdi, aklımı kaybetti.

Halk birbirinin arkasından koşar, bağırır, bunu gören han ile vezir bayılırlar, halk da onları öldürme-ye çalışır. Bunlardan korkan han ile vezir “*jındı suvdan/cinli sudan*” içmiş, bütün delirenler ile birlikte delirmeye başlamıştır.

Abay'ın tarihî bakışı ve anlayışı, sanatsal bakış açısı, şairlik ustalığı, “*Eskendir/İskender*” adlı destanında göze çarpar. Abay'ın yaratıcılık şahsının derin araştırmacısı M.Avezov: “*Destanın şiirin mısraları, hece ölçüsü, kullanılacak şairin kelime hazinesi, hepsi de vecize ve kesinlik açısından ele alındığında Abay'ın şairlik sanatına uygundur*” diye yazar.

M.O.Avezov, Doğu dünyasında “nazire”den, “*qayta jırlav, tıñnan tolğav nemese aqındıq şabıt-şalım sınaşıp jırmen sanasuv esepi bir salt/tekrar yazmak, hemen yazmak ya da ilhamla eleştirilerek yazmak gibi bir sanat geleneği*” geniş ve yaygın olarak kullanılan tür olarak bahseder. Bu sırada “*Jüsip-Ziliyha/Yusuf Zeliha*”, “*Läylä- Mäjün /Leyla Mecnun*”, “*Farhat-Şırın/Ferhat Şirin*”, “*Jeti şuğıla/Yedi Hilal*”, “*İskender/Eskendir*” konularını yansıtarak yazanlar yeterlidir. M.O.Avezov'un gösterdiğine göre, Abay'ın kullandığı içerik (sadece topraktan yaratılan toprağa doyar) Nizâmî'nin yazdığı “Eskendirname”den daha farklı yazmış (Avezov, 1995: 184).

Abay'ın tarih bilimi deniz gibi derindir, şairlik kuvveti, konuşması ve düşünceleri çok farklıdır. Makedonya şehrinde yaşayan Kral Filipp, bahadır fakat açgözlü Eskendir padişah oburluğuyla yabancı halklara savaş açarak onları sömürge altına alır. Bu iş, yangına vuran rüzgar gibi güçlenmeye başlar. Bütün yeryüzünü kendi ellerinin altına almak ister. Kaplan gibi gizli gizli gezerken “insan, hayvan hepsi de susamıştı, Allah verdi başına bu zor işi”. Başboş gezen, çok susayan halk ne yapacağını şaşırır.

*Mısalı astayndağı at o- dağı uştı,
Eskendir de atınıñ jolın quştı.
Jaltırap sävle bergen bir nârsege,
Patşamñ at üstinde közi tüsti.*

Mesela, altındaki atı da yoruldu,
Eskendir de atı gibi yoruldu.
Parlayarak sele veren bir seye,
Padişahın at üstünde gözü çarptı.

Böylece, “şırıldayıp akan pınarı” gördü. Bal gibi tatlı suyla susuzluğunu bastırdı. Ve o anda kurumuş balığı görüp suya tuttu, kokusu da, tadı da, çok güzeldi. Boğazından su akıttı.

*Eskendir qolına ayıttı : “Bul netken suv?”
Bäriñde işip, bul suvğa betiñdi juv!
Bir bay elden osı suv şıqqan şığar;
Örlep barıp, üstüne tigelik tuv...*

Eskendir askerine sordu: “Bu nasıl bir su?
Hepsinii için bu sudan ve yüzlerinizi yıkayın!
Bir zengin ülkeden bu su çıkmıştır,
Yukarı çıkıp, başına bayrak dikelim...”

diye emir vererek askerinin önüne çıkar ve gidenleri yönetir, dinlenmeden yürürler, altın kurganlı şehre gelirler. Ne kadar çıldırır da Şah'ın içeri girmeye imkanı olmaz.

*Qaqpanı sağan aşar ruhsat joq,
Bul- qudayğa bastaytın qaqpa,- dedi.
Eser patşa ekilenip “qaqpandı aş”*

Kapıyı sana açmamız için izin yok,
Bu, Allah'a götürün kapı, dedi.
Çılgın Şah güçlenerek “kapıyı aç”.

diye daha da inat eder. Sonra:

*Mıqtımın dep maqtanba, aqıl bilseñ,
Mıqtı bolsañ, öziñniñ näpsiñdi jeñ!
İşi tar, köre almastıñ birevi sen,
Onday kisi bul jerge kelmeydi teñ*

Güçlüyüm diye hava atma, akıllıysan,
Güçlüysen, kendi nefsinı yen!
İçi dar, çekemeyen birisin sen,
Böyle kişi buraya denk gelemez.

diye haber gelir. Bu adaletli söz, namus ve vicdanın sesiydi. Dünyada istediği gibi yaşayan Eskendir “işaret için bir şey ver” diye yalvarır. Sonunda kapının diğer tarafından yazma atarlar. Katlanan yazma arasından “insanın göz kemiği” çıkar. Sinirlenen Şah, yazmayı geri atar.

*Joldası Aristotel aqılı mol,
Laqtırğan süyekti aladı sol.
Hanğa ayttı: “Qasiyet bar bul süyekte
Köziñe körseteyin habardar bol...
Tarazını äkel de, süyekti sal,
Bir jağına altın sap ölşep qara!”*

Arkadaşı Aristotes çok akıllı,
Atılan kemiği eline alıyor.
Şah’a söyler: “Bu kemikte bir özellik var
İstersen göstereyim haberdar ol...”
-Teraziye getir de, kemiği koy,
Diğer tarafına altın koyup, ölç, bakalım!

Küçücük kemiğin ağırlığı altın ve gümüşten daha çoktur. Eskendir, para ve zenginliğin ucuz bir şey olduğunu anlar. “Bütün silahımı altına eklese de” kuru kemik önceden olduğu gibi daha da ağırlaşmaya başladı.

Şah, bilge Aristoteles’ten:

*Bul süyekti basarlıq närse bar ma?
Aqılñmen oylanıp tapşı*

Bu kemiğe basacak bir şey var mı?
Aklınla düşünüp de lütfen bul!

der.

Düşünür bilge Aristoteles bir avuç toprağı kemiğe saçverir, kemiğin diğer tarafı anında yükselir.

*Bul adam- köz süyegi,- dedi hanğa.
Toya ma adam közi miñ men sanğa?
Jemit köz jer jüzine toymasa da,
Ölse toyar közine qum quyılğanda.*

Bu, insanın göz kemiği, dedi Şah’a
Doyar mı ki insan gözü bin ile sayıya:
Açgözlü yeryüzüne doymasa da
Ölürse doyar gözüne kum dolduğunda.

*Kafir sözdñ dünyeye aranı ülken,
Alğan sayın dünyeye toya ma eken.
Qanşa tiri jürse de, ölgen küni
Özge közben birdey- aq boladı eken.*

Kâfir gözün dünyada isteği çok,
Ne kadar alsa da dünyaya doyar mı hiç:
Ne kadar yaşasa da, öldüğü gün
Başka gözlerle aynı olurmuş.

Bilge Aristoteles’in Eskendir Şah’a anlatıp şahitler göstermesi de ibrettir. Tabi ki de, insanoğlunun hayatında, işlerinde oburluk ve kanaatin, iyilik ve kötülüğün, bende olmanın arasını yağdan kıl çeker gibi ustalıklı yerine getirir. Abay’ın “yeni, eleştirici, yüce düşünceleri” (Avezov değerlendirmesi) böyledir.

Abay, “Eskendir” destanının sonucunu “gelecek nesil, gelecek devir, doğacak tarih toplumuna” ortak düşünce ve fikirleriyle bildirir:

*Maqtanasın birevge maqtanasın dep,
Şavjayımnan eş adam qaqpasın dep.
Sen ketken soñ artıñnan külip qalar,
Anturğannan qudayım saqtasın dep.*

Hava atıyorsun başkası övsün diye,
Önüme kimse çıkmasın diye
Sen gittikten sonra arkandan gülüyorlar
Bu deliden Allah korusun diye.

*Aqılsız özin maqtap biljıraydı,
Boyiña ölşep söyleseñ, neñ quraydı?
Jaqsı bolsañ, jariqtı kim körmeydi,
Öz bağañdı öziñnen kim suraydı?!*

Akılsız kendisini övüp saçmalar,
Biraz düşünerek konuşsan ne olacak
İyi olsan, ışığını herkes görür
Kendi değerini, kendine kim sorar?!

Abay'ın “*Āzim āngimesi/Azim'in öyküsü*” “*Mıñ bir tün/Binbir Gece*” (774-827 geceler), “Hasan zerger tuvralı āngime/Kuyumcu Hasan Usta Hakkında Öykü”sünün içerik ve konusuna dayanarak kurulmuş, masal geleneğinde yazılmıştır. Destanda:

*Bir sözim “Mıñ bir tünnen” oqıp körgen,
Öleñ qıp sol sözimdi aytqım kelgen-*

Bir sözüüm: “Binbir geceden” okuduğum,
Şiir olarak kelimelerimi yazmak istedim.

dediği gerçektir.

Destan metinini, 1927 yılında M.Avezov ırısay'ın Iskak'ından alır.

Bağdat şehrinde akran Mustafa ve Sefa adlı yetenekli iki öksüz çocukmuş. Mustafa ressamlık ilmini biliyorken Sefa terziliği iyi bilirmiş. İki de tevekkül sahibi olmuşlar. Kaderin emri ile Çin’le Maçın’ e Sefa, Balsura’ya Mustaf’a gitmiş. Mustafa’nın yolu, işi gücü iyi gider ve evlenir, Azim isimli çocuğu olur, “para biriktirir, yaşamını düzenler, kâğıda nakış işler, resim çizer”. Azim büyüyüp, medresede okur, “iyi ilim öğrensin” diye ata yolunu devam ettirir. Dükkânı olur. Böylece günlerden bir gün “kimya ilmini biliyorum, bakırı altın yapmıştım, mesleğim ressamlık, resim yapıyorum” diye bir sahtekâr bir ihtiyar gelir. Altmış hileli ihtiyarın yalanına inanır. Azim’in dertli hayatı başlar. Azim’in evine ihtiyarın gelmesi, yemeği yerken içtiği suya yavaş yavaş ilaç dökmesi, bayılması, tabutla gemiye getirilmesi ve orada yüzlerce kere kamçıyla dövülmesi, sonra ateşe tapınacaksın, dinime gireceksin demesi, devenin karnına konulması, simurgun onu dağın doruğundan atması, “kara toprağı çuvala doldurup ipe bağlayıp göndermesi, sonra ejderha ile savaşı, onu öldürüp kaçması, kaçarken yolda iki güzel kızla tanışıp, onlara her şeyi anlatıp, arkadaş olmaya yemin etmesi, kızların altın dolu evi Azim’in gezmesine izin verip, sadece bir kapıyı açmasını yasakladığından bahsedilir.”

Abay şiirlerindeki düşünce ve nasihatler ile Kara Sözleri’ndeki derin kavramları ustalık, sanatsal dil ve düşünce duygu yönünden ele alırsak, medeniyet tarihindeki karmaşık, sihirli büyük bir değişim Abay’ın sloganı yani M.Avezov’a göre, Abay’ın dini; aklın, insanlığın, eleştirici düşüncenin didir. Abay’ın felsefi bakış açısında insaniyet meseleleri, yaradılışın sırrı, eleştirici şuur doğası, sufilik görüşünün medeni ve tarihî evreni yeterince inceleyerek ispatlamıştır. Kesin ifadelerle, felsefi ve sufistik kavram ve anlayışlar, İslamiyet ve Türklükle ilgili dünya görüşü şartları: Allah, ruh ve ten, akıl ile ruh, (*jan sıru/ruh sırrı, janniñ jarıǵı/ruhun aydınlığı, jan quvati/ruh kuvveti, jan tamaǵı/ruh besini, jan qumarı/ruh kumarı*), havasi hamse zahiri derin söz (*Jaratuvsınıñ sıylığı/Yaradan’ın hediyesi*), üç sevgi (imani gül, imani nur, imani sır), düzgün söz, bütün söz, dibi derin söz, kalp (*jürek sözi/kalp sözü, jürek teñiz/kalp ve deniz*), ruh (*Ölse öler tabiǵat adam ölmes/öbürse öbür tabiat insan ölmez*), ilim, bilim, Tanrı, hikmet, kader, melek, adalet, maksat, vicdan, ahiret, Hak, ispat, kudret, hadis-i şerif, v.s.

Abay “Otuz sekizinci sözü” dibi damarı derin anlamlı düşünce ve kararlar açısından tamamen zengindir. Örneklere bakarsak:

“*Mahabbat - äveli adamnıñ adamdıǵı, aqıl, ğılım degen närselemen/Aşk, önce insanın insanlığı, akıl, ilim gibi şeylerledir*”.

“*Ğılım- Allanın bir sipati, ol hakiqat, oǵan ğaşıqtıq özi de haqlıq hām adaldıq dūr/İlim, Allah’ın bir vasfıdır. O, gerçektir, ona âşık olmak hem hak hem de adalete aittir*”.

Abay’ın bilgelik mirasında “bütün insanlık”, “civanmertlik” kavramına; 1. Gerçek 2. İyilik 3. Bilgelik gibi ulu özellikleri sığdırır: “Bu söylenmiş üç özelliğın sahibi, Peygamberler, ondan sonra enbiyalar, sonra bilgeler ve en son olarak kâmil müslümanlar”.

“Otuz Sekizinci Söz”de, “dünya, ahiretin ekinidir” diye yazılmıştır. Abay’ın bu fikri Ahmet Yünekî’nin “Atabetü’l-Hakâyık” adlı eserinde (XII yy) “Peygamber dünyayı ekin yeri olarak anlatır” sözüyle anlatır.

Ulu yaradılışın sırrını, ululuğunu hevesle şöyle anlatır: “Allahu Teâlâ dünyayı güzel yaratmış ve insanoğlunu çoğalsın diye yaratmış”. Ya da “... Allah Teâlâ bu âlemi yarattı, üşenmedi, anlaşma ile cemaati aynı yöntemle yarattı, sizin işiniz iyiliği bina ederek, doğrudan ustalıkla olsun”.

Farabî, görüşlerinde akıl üzerinde özellikle durur. İlmî, aklın meyvesi diye tanıtır. Öyleyse, Abay’ın

“Akıl gelişirse, o dipsiz derin iyilikle birlikte gelişir.” deyişinde Farabi’nin iddialarıyla ruhanî benzerlikler vardır.

Abay kendi devri hakkında, ilim öğrenme durumunu ele alarak da göz atar. “Günümüzde tahsil ve ilimler eski medrese geleneğinde olup bu döneme faydası olmaz”. Ona göre Osmanlı Devleti’nde harbiye mektebi, rüştiye mektebi kurulmuş, yeni düzene dönüşmüştür”.

Bina temel ve direktir. Osmanlı önceki Türkiye Devleti, Harbiye ve askerî okul, rüştiye, farklı dersler okutan okul.

Yusuf Has Hacıp Balasagun’un “*Quttı bilik/Kutadgu Bilik*” (XI yy) destanından:

*Aqıl şıraq, qara tündi aşatın,
Bilim jarıq, nurın sağan şaşatın.*

Akıl mum, kara geceyi aydınlatan,
Bilim aydınlık, nurunu sana saçan.

Abay:

*Aqıldı qara qıldı qırıqqa bölmek,
Är närsege özindey bağa bermek*

Akıldır, kara kılı kırk kere parçalar,
Her şeye kendine göre değer vermek.

Yusuf Balasagun “soyluyu alırsan zavallı olursun, güzeli alırsan rezil olursun, şiddet kullanarak kız alırsan, köpek gibi damat olursun” der. Abay ise:

*Birevdi körki bar dep jaqsı körme,
Lapıldaq körse qızar nâpsige erme!
Äyel jadsı bolmaydı körkimenen,
Minezine köz jetpey könil berme!*

Birini güzel diye sakın sevme,
Her şeye ilgi duysa, nefesine erme!
Kadın iyi olmaz güzelliğiyle,
Ahlakına bakmadan gönül verme!

“Ğılımsız ahiret te joq, dünya de joq/İlimsiz ahiret de yok, dünya da yok” (“*Onunşı söz/Onuncu söz*”); “*Düniye de özi, mal da özi,/Ğılımgâ könil berseñiz/Dünya da kendisi, hayvan da kendisi./İlme ilgi duyarsanız*” (*Ğılım tappay maqtanba/İlmi bulmadan havalanma*); “*Til jürektiñ aytqanuna könse, jalğan şıqpaydı/Dil kalbin dediğine ikna olursa, yalan olmaz*” (*On törtinşi söz/On dördüncü söz*); “*Adamnuñ köñili şın meyirlense, bilim ğılımunuñ özi de meyirlenedi, tezirek qolğa tüsedi/İnsanın gönlü gerçekten sevgi doluyorsa, bilim ve ilim de sevgi dolar, daha tez ele geçer*” (*Otiz ekinşi söz/Otuz ikinci söz*); “*Jan quvatimnen adam hasip qılğan önerleri de künde tekserseñ, künde asadı/Ruh kuvvetiyle insanın uğraştığı sanatı her gün sayarsan, her gün çoğalır*” (*Otiz segizinşi söz/Otuz sekizinci söz*); “*Adamşılıqtıñ aldı- mahabbat, ğadalet sezim.../Bul ğadalet, mahabbat sezim kimde köbirek bolsa, ol kişi-ğalım, sol ğaqıl./İnsanlığın öncesi sevgi ve adalet duygusudur... Bu adalet, sevgi ve duygu kimde daha çok olursa o kişi âlim, o bir akıl sahibidir*” (*Kırk besinşi söz/Kırk beşinci söz*).

Sonuç olarak Abay, Doğu’nun sanat ve kültürünü, manevî felsefesini, ahlakını, dini ilimleri, belli kurallara yönelik tabiat ilimlerinin tarihini çok iyi bilir, dikkatle inceleyip araştırmıştır. M.Avezov’un: “Arap, İran kültürünün tarihini araştıran Abay Reşidü’-d-din, Muhammed Haydar, Babür, Ebu’l-Gazi Bahadır Han gibi tarihçileri çok iyi bilir” diye yazar. O yüzden Abay’ın ünlü bilgelik mirasında Doğu örnekleri özellikle görünmektedir.

Abay’ın vecize sanatı

Millî sanatımızın içinde elmas gibi kıymetli, yıldırımından çıkan ateş gibi parlak ve keskin, zekilikle beslenen, dünya görüşü derinliğini temel alan sanat, hitabettir. Ve vecize sanatı dediğimiz, kesinlikle idarecilik yapmak, tartışılması gereken noktaları ortaya atmak insanların kendi fikrini belirtmesine izin vermek, söylenmesi gereken şeyleri açıklayıp doğru ve doğru olmayan düşüncelere karşı güzel dille cevap verebilmektir. Öncelikle sesin güzel ve net çıkması, anlayışlı konuşmaya sahip olması, adaletli, bilimli ve iyi gönüllü olması gerekli sayılır. Ağzımızdan çıkan sözün dinleyicileri inandırması, iman gibi güvencirmesi lazım.

*Aqılmen oylap bilgen söz,
Boyiña juqpas, sırğanar.
Intalı jürek sezgen söz,
Bar tamırdı quvalar*

Akılla düşünüp öğrenilen söz,
Boyuna uymaz, kayar gider.
Hevesli yüreğin hissettiği söz,
Bütün damarları kovalar.

diyen Abay sesi gerçekliğe sahiptir.

Abay'ın halkı yönetme sanatındaki değişimlerden biri, 1885 yılı Mayıs ayında Şar boyunda Karamolla toplantısında bütün halka ithaf ederek yazılan 74 maddeden oluşan kuraldır. Tarihi anlamı ile derin olan bu belge sistemli bir araştırmanın Kazak hayatının sosyal ve millî yapısını netleştirmenin en yüksek türüne girer. “*Abay jäne arhiv/Abay ve arşiv*” kitabını oluşturan ve kelimeleri anlatan yazar ve âlim Sappar Bayjanov biyografisinde çok iyi bilen Arham Kekitayulı'nın hatırasında bu tür fikirleri örnek olarak gösterir:

“O toplantıda birçok insan Abay'ı yüksek yönetime seçerler. Generalin Kazakların ortasındaki dava ve tartışmaları nasıl bitirmesi lazım? Nasıl bir çözüm bulması lazım? Bu konuda Abay'a çok soru sorarlar. Abay, Kazak halkının Ruslara bakmadan, akıllı, zeki, milletvekillerinin, beylerin, aksakalların sözlerini, yöntem ve çözümlerini anlatır. Şimdiki Şah, vezirlerin çıkardığı “*Stepnoye polojeniyе/Bozkır durumu*” kanunuyla Kazakların önceki gelenek ve bilincinin ortasındaki çelişkileri anlatır. Sonra general, Abay'a:

-Şimdi sen kendin bildiğin iki çeşit kanunun birbirinin zıddı oluşuna bakarak, yeni kanun yaz, bana ver. O kanunu ben, yukarı kanun yapan yerlere gönderip mühürlattiririm. Bundan böyle halk idaresindeki işlerde faydalanalım” der.

Bu kanunlarda yer davası, kan davası, dul davası, başlık parası, düğün adetleri, kadının bağımsız olmaması, anne baba ile çocuğun arasındaki saygı, koca ve karı arasındaki iletişim, dul kalan kadını eşinin kardeşiyle zorla evlendirme meselesi derinlemesine tartışılıp, adil yönetim vasıtasıyla kanunlar yapılmış ve kararlar çıkarılmıştır. Ayrıca, burada hırsızlık ile gaspı durdurmak ve suya batanlara, yangın, fırtına ve ayaz durumunda kaybolanlara (35. madde), arık, köprü, kuyuyu bozanlara bir ceza verme hakkında kurallar ele alınmıştır.

Kanunda gereksiz ya da anlamsız bir madde yoktur. Cümleler de net, yerinde kurulmuştur.

Devrin ışığı, akıl ve düşüncenin büyük sahibi, millî şair ve bilge Abay halk arasında yer davası, kan davası, dul davası gibi davaları çözmüştür. Mesela Saliha kızın davasında kendi akıl üstünlüğünü gösterir. Öncellikle “bey” kavramının üzerinde biraz duralım. Okumuş Nığmet Mınjan'ın “*Qazaqtardıñ qısqaşa tarihi/Kazakların kısaca tarihi*” adlı araştırmasına göz atarsak, Üysin devleti en önemli, değerli yöneticilerini Künbi diye adlandırmışlardır. On iki yüzyıl yaşayan Üysin devleti tarihinde (M.Ö III. yy ile X. yy arası) “Künbi”ler sülalesinin on nesli hakkında kaynaklar korunmuştur. Kazak halkı kabile idarecilerine “bey” diye saygı göstermişlerdir. Kazak toplumunda yönetim sistemi şöyledir: 1. Kazak halkının özel yöneticisi: Ulı Han'dır. 2. 'Jüz'leri yöneten: Küçük Han'dır. 3. Bölgeleri yöneten: Sultan'dır. 4. Kabileleri yönetenler: Beyler'dir. 5. Boyları yöneten: *Rıvbası/Boybaşı*'dir. 6. İhtiyar heyetini yöneten: Aksakal'dır. 7. Köyleri yönetenler: 'Avıl Ağası/Köy ağası'dır.

Büyük devletin sağlam olması gerekir. Devletin kalbini çalıştıran, elinden tutan 'Han'ı, yer ve suyun koruyucusu 'Kahraman'ı, çok adil, terazisi 'Beyler'i, milletin akıyla durdurabilecek feraset sahibi, ilim sahibi ve 'bilge' olması gerekir. Müminlerin bozulmadığı o devirde “*han bolsın, hanğa layıq zañ bolsın/Han olsun, Han'a lâyıq kanun olsun*”, “*batır bolsın, jorıq jolı maqul bolsın/Bahadır olsun, seferi başarılı olsun*”, “*abız bolsın, abız saylav parız bolsın/Bilge olsun, bilge seçimi farz olsun*”, “*biy bolsın, biy tüsetin üy bolsın/Bey olsun, beyi misafir edeceği ev olsun*” gibi atasözlerinde açıkça ortaya konulmuştur. Bilgelik Bilge, Bey, Han, Bahadır, hepsine yakışır. Âlim Abay'a hangisi olsa yakışır. Kazak'ın hangisi güçlü olursa olsun gökyüzünde ayla yarışır.

*Özim de başka şavıp, töske örledim,
Qazaqta qara sözge des bermedim.
Jasımda albirt östim,
Oydan jıraq,
Aylağa, aşuvğa da jaqtım şıraq*

Kendim de doruğa koştum, dağa çıktım,
Kazakta nasihatte kimseden geri kalmadım.
Gençken gamsız yetiştım,
Düşünmedim.
Hileye de, sinire de yaktım mum.

Diyen Abay zekice, kanıtlarla birçok davayı ve sorunu çözmüştür. Bilgeliğiyle, akıl yoluyla, yardım ederek adaletsizliği yok ettiğinden ve ezip geçtiğinden bahsetmiştir.

Toplumun önünde heybeti ile aydınlığı, akılı, vecize sözleri iyi kullanması, insanlığa hâkim olması, dine yakın olması, hepsi Abay'ın şairliğini süsler. Abay, delikanlı çağında “biliyorum” diyenlerle her zaman “tartışmak istediğini” söyler. Alşınbay bey, “istediğimi getirirsen, duamı alacaksın” dediğinde, onun gibi dualar evde de var deyip, önüne arkasına bakmadan atına biner gider. Bazıları “devrimiz Peygamber'in devrine yakın” dediğinde, “Peygamber'in yakını Ebu Talip kafır ki” demiş. (M.Avezov.1988, 174) Dili kılıç gibi keskin, içgüdü kuvveti, görüşü, bilgisi farklı Abay, farklı ve mantıklı sözleri aniden söylemiştir. Bir de zengin ile fakirin çocukları hakkında şöyle demiştir:

*Bay balası köp işse
İşip üyrengeñ goy deydi.
Al az işse
Negizi toyğan deydi.
Kedey balası köp işse
Köni kevip qalğan deydi.
Az işse şildesinde şıq tiymegen deydi
Osı kedey balasınıñ künäden qutılar küni bar ma?*

Zengin çocuğu çok yerse,
İçip yemeye alışkanlığındandır ya.
Fakat az içip yerse,
Küçüklüğünden doymuş olmalı derler.
Fakir çocuğu çok yerse,
Suyu bile kanarak içmediğinden,
Fakat az içip yerse, güveneceği birinin yokluğundandır.
Bu fakir günahattan bir gün kurtulacak mı?

Kazak halkının kıymetlisi Alihan Bökeyhanov; “20 yaşına geldiğimde Abay keskin dilli veciz, halk hayatı ile geleneğin, Kazak bozkırlarındaki ünlü beylerin her işini çözmeyi iyi bilen kişidir... Abay kendi yeteneği ile ilmi sayesinde Kazakların yönetim mücadelesinde önemli bir yol öne sürmüştür” diye yazar.

Ahmet Baytursinov; “Halk arasında korunan Kazakların önceki beylerin yönetimi, vecize sözler, idarecilerin yaptığı işler, örnek alabileceğimiz sözler, atasözleri gibi şeyleri Abay, çok iyi bilir. Devir öncedeki gibi olsaydı; Abay, halkın ünlü beylerinden biri olurdu, buna şüphe yok. O, ilimle bey olmak ve halkı yönetmek için doğmuştur. Para vererek bey olmak için değil” diye değerlendirir.

Abay'ın adaleti dile getirdiği konusunda Kekitay Iskakulı Kunanbayev ile Nuh Ramazanov'un da görüş bildirdikleri de görülür.

Veciz söz söyleme sanatı, toplumu kendine çekip cemaate kendini dinletebilecek yetenek ister. Halka akıl verebilmek için ve onlara sözlerini dinletebilmek için açık, güzel, hoş bir ses ve heyecanı duyurabilecek cesur bir ruh lazım. Bilgelikten beslenen, tecrübelerden ortaya çıkan sağlam ve iyi düşünceler, iç dünyanın heyecanı ile birlikte, ölçsüz güzellikte bir ilham ve hevesle insanları inandırır ve onlar arasında güven sağlar.

Büyük bilgin Abay'ın aydın bir şahıs olduğu, Balkıbek toplantısında Saliha kızın davasında göze çarpar. Bunun gibi anlaşılması zor bir olaya çözüm bulabilmek, karar vermek gibi şeyler halkın isteğiyle Abay'a verilir. Abay kendine yardım etmeleri için yanına Orazbay ve Jiyrenşe'yi alır. Abay davaları kontrol ederken beylerin hangi şartları yerine getireceğini ve neleri dikkatle yapmaları gerektiğini öğretir. Örneğin: “Kendinizi koruyun, hatta iyi davranın ama söz vermeyin!”. “Sakın paraya satılmayın”, “Adalet ve doğruluk yolunda yürüyün, benim uçan kanatlarım olun” diye, iyi gönlünü, temiz niyetini, amacını seccadeyi serer gibi serip cevher gibi sözler söyledi.

Saliha kız davası, Kerey ile Sıban boyları arasındaki zor bir konuydu, farklı bir olaydı. Halk, bu davayı sadece Abay gibi bilge bir insanın çözebileceğine, başarılı ve adil bir sonun bu şekilde olacağına inanmıştı. Kendi arkadaşlarından farklı olan Abay'ı, düşüncenin yüksek kültürü ve bilgeliğiyle olayları

kavrayıp karşı tarafın görüşüne, inancına saygı gösteren, olayın çıkma sebebini baştan sona dikkatle dinleyip ya da gözetleyip ince noktalarına kadar tamamen anlayan ve çözümü acele etmeden bulan Abay'ı, M.O.Avezov kendi romanında çok güzel betimlemiştir.

M.O. Avezov, Abay'ın dava zamanındaki psikolojik durumunu şöyle anlatır: *“Başındaki kalpağı alıp, bağdaş kurdu. Bu şekilde ellerini beline dayayarak oturdu. Geniş beyaz alnında ve ince uzun burununun üzerinde hafiften terlediği belli oluyordu. Ama sesi sert, telaffuzu düzgündü. Sert konuştuğundan dolayı ne kadar yavaş konuşsa da, duraklamıyordu. Sözleri akıp gidiyordu.”*

Aslında, davanın sadece psikolojik yönü değil, ahlakî yönü de bulunmuştu. Ve her şeyi her yerden kontrol eden dost da var, düşman da var, peki onların eleştirebileceği sanat yeteneği hangi durumdaydı? Bunlarla birlikte en önemlisi verilen konu dışına çıkmadan düzenli bakmak gerekir. Bunun hepsi Abay'da vardı.

Bunlarla birlikte bütün noktaları kavrayarak konuşan Abay'ın kararı ve mantıklı düşüncesinin iyi olması, terbiye kurallarından haberdar olması, davayı çeşitli yöntemlerle çözebilmesi herkesin dikkatini çekmiştir. Adaletle bütün hevesiyle verdiği kararlara bakarak: *“Eski Kazakların yolundan yolu farklı, sesi değişik, sözü ilaç gibi insana iyi geliyor, bu ülkenin onurlu bir şahsı olacak inşallah”* diye derin düşünceli ve soylu olduğunu efsane gibi anlatırlarmış.

Abay sözünün alevli, kuvvetli olduğunu, M.O. Avezov'un *“Abay Jolu/Abay Yolu”* romanından Saliha kızın davasını kendi kontrolüne alarak konuşmasında, düşüncesi sayesinde kesin ve net karar verişinde görebiliriz. Kerey boyu ile Nayman boyunun arasını bozan davada Abay tamamen başka bir karar verir. Bu karar, Kazak geleneğinde ani ve beklenmeyen bir karar olmuştur. O yüzden bunca düşünceler, fikirler gösterilmesi lazım. Gizemli sanatı derinden derine anlayan M.O.Avezov, ispat olarak Abay'ın *“sesi güzel, cesur”*du. Sonrasında: *“Sert konuştuğundan dolayı ne kadar yavaş konuşsa da, duraklamazdı. Sözleri akar giderdi.”* der. Abay düşüncelerini şöyle aktarır:

-Ey halkım! Kerey, Nayman milletim! Beni seçmişsiniz. “Eleştir ve bizim yurttımıza yama ol demiş” ve bana güvenmişsiniz. Farklı olmayı hak ediyorum. Söylemek istediğim şu: Tobıktı boyundan çıksam da, iki kardeşiz; ikisinin işine Tobıktı olduğu için fazla ilgi göstermez deme. Söyleyeceklerim var: Kazaklarda dul davası, önceden beri görülen bir davadır. Devir değişip, kanunun eskidiği bir gerçek midir? O yüzden mi? Olmazsa dava bir olsa dahi, çözümü çok olduğundan dolayı mıdır? İşte bizim dönemimizde bu dava halka bir imtihan gibi verilmiştir. Böylece arkadaşlar, size anlatmak için düzenlediğim iki maddem var. Vereceğim kararın nasıl olacağını bu maddelere bakarak anlarsınız umarım. Bundan başka yolu yok. Başka yönü de yok.

Saliha kızlar arasında en güzeli. İyi yol halk için örnektir. Ben, iyi kötü zamanlarda nasıl geçindiklerini biliyorum. Yeni nesil, yeni dilek ve istekleriyle farklıdır. Gençken, yoksulluktan ölürüm diye düşünmez. Yeni gün, kendince yenilikleriyle doğup, kendi dileğini güzel gönlüyle başkalarına iletir. Genç nesil, yeteneğini anlatır. Onları dinlemeyen, millete özgü şeyler korumayı değil onları bozmayı düşündür. Bu kızı ise, kaderi cezalandırmıştır. Sevdiğinden ayrılıp, dileği gerçekleşmemiş biri. Anne babası, onu bir kere isteyen biriyle evlendirmişti. Ama bir hayat için iki kere kedere uğramak adaletsizlik. Ağlamasının sebebi, onu ikinci kez evlendirmeye çalışıyorlar. Kız ölmeye hazır, hayatını devam ettirmeye niyeti yok. Toplanan milletin hepsinin kadını, kızı, işi ve kârı var. Bütün halkın toplanmasının bizden sonraki nesillere de örnek olmasını istiyorum. Bir kızı iki kere satmaya hakkımız yok. Önce senin dediğine ikna olduysa bu zavallı kız, şimdi kendi istediğini yapmasına izin vermemiz gerekir. Kız artık Siban boyu için bağımsızdır. Bu benim birinci kararım. Abay son sözlerini söylerken sesini yükselterek konuştu. Ve durmadan ikinci kararını okumaya devam etti. Tabi ki Siban boyunda da suç yok. Ölüm, halkın cezası değil, erin kaderi. Başlık parasını verdikleri ve dua ile evlendikleri bir gerçektir. Ama ölümün masrafını bir şekilde karşılamamız gerekir. Saliha kızın başlık parası az değildi. Elli deve parası kadardı. Sonra kızı kendi dengine vermediniz, ihtiyarla evlendi diye bahane bulup üstüne daha da ekletmişsiniz. Bu durumda Siban boyunda da suç yok, istediğinizi ilettiniz, yirmi beş deve parasını daha eklettiniz. Kanaatkâr olmayan Kerey boyu, bu sefer sen suçlusun. Ben Siban boyunun önünde ve kızlarının önünde işledikleri suçtan dolayı Kerey soyuna

yirmi beş deve daha ceza kestim. Sonra Kerey boyu, iki kızın başlık parasını birlikte yüz deve olarak geri verecek. Kojageldi ve Şokantay, Sıban boyuna karşı cezalarını birlikte çekecekler. Bu da ikinci kararım. Ben beş gün boyunca, bu kız davasından ortaya çıkan masrafi ve saldırıları iyice karşılaştırdım ve şu an kaynak elimde. Gaspata Kereylerin iki yüz atının parası Sıbanlara geçmiştir. Yüz yetmiş atın parası ise aksine Kereylere geçmiştir. İşte bunlar gasp edilen hayvanlardır, eğer o atlar henüz diri ise geri verilsin, olmadı onun yerine başka atlar vasıtasıyla iki taraf arasında tekrar hayvan değişimi olsun. Sayın akrabalar, benim halk birliği için verdiğim karar bu. Benim sözüm bu kadar” der. (Avezov, 1990: 556-557).

Abay’ın dava çözme sanatındaki ustalık sırrını Avezov böyle gerçekçi olarak iletmiştir. Bilge Aristoteles hitabeti olmayan insanın konuşması uygun değildir. Bunun gibi hayat, toplumdaki çeşitli olaylar, değişimler kendine uygun ses ve davranışı ister. Naziklik karakteristik olaylar sert bir sesle söylenmeli veya öyle değilse heyecan verici olaylarda yani toprak davası, boşanma, dul kalma davaları, değerlendirme ve paha ile ilgili davalar, mal mülk davası gibi tartışmalara hâkimlik yaptığında yumuşak sesle konuşmak iyi bir yöntem değildir. Bu açıdan, Abay’ın sesi, hareketleri mantık çerçevesinde hızla düşünüp karar vermesi gerekir (mesela: “sesini sertleştirip, öfkeyle gayret edip sonuçlandırdı”).

Adalet, eşitlik, iyilik yolunda bütün gayretini harcayan, “*mıñmen jalğız alısқан/binlerle yalnız mücadeleden eden*” Abay’ı çekemeyenler de az değildir.

Bu duruma canının sıkıldığını şair, şu şiirinde ifade eder:

*Jav jağadan alğanda,
Jan körinbes közime.
Arğın, Nayman jıylsa,
Tañırkağan sözime
Qayran sözim qor boldı
Tobıqtınıñ özine*

Düşman yakadan tutarsa,
Kimse yaklaşamaz yanıma.
Arğın, Nayman toplanırsa,
Şaşırır kalır sözüme,
Şaşırtıcı sözlerim boşa gitti.
Tobıktı bile dinlemedi.

Halk arasındaki hikâyeye göre Abay misyonerlik, para, varlık, ilim, yaradılış, din, felsefe hakkında düşündüklerini yazar. Bunun için bir iki örnek verelim: Tanınmış Farabi araştırmacısı Akjan Maşanov’un “*Farabi jāne Abay/Farabi ve Abay*” adlı eserinde bunlardan birini anlatılır:

Misyoner Abay’a:

-Sizin “dünya bir darının kabuğuna sığar” dediğiniz mantıksız bir şey değil mi der.

Abay’ın cevabı:

-Sen ile ben bu parlak dünyayı görüyoruz. Gökyüzündeki ay ile güneşi, yıldızları da görüyoruz. Bütün bunları darı gibi küçücük gözümüzün içindeki gözbebeğine sığdıran Yaradan’ın yaptıklarından şüphe eder miyiz? – diye cevap vermiş. (94s).

Misyoner:

-Abay bey, her zaman Allah’tan bahsediyorsun? Peki, Allah nerede? diye sorar.

Yavaştan güneş batıp, dışarının biraz karardığı bir zamandı. Sonra onlar eve girip, mum yaktılar.

-Bak, mumun ışığı evin dört tarafına hemen yayıldı, Allah’ın nuru da onun gibi yeryüzünün her tarafında yaygın. Ben nereden bileyim nerede olduğunu? İstiyorsan kendin bul, der. Misyoner ne diyeceğini şaşırır.

Abay: “Meñayak kendi başının çaresine kendi bakar” diyor.

-Hey, Abay ne demek bu: Meñayak kendi başına yaşayan biri değil, halkı yöneten insan değil mi? der. Abay ise:

-Halkı yönetmek insanın kendini yönetmekten de zordur. Durumu iyi olanlar, torpil ve para ile yönetiyorlar halkı. Ama onun etkisiyle kendisini tutamayıp, onurunu dökenler çoktur. Meñayak ise böyle işlerden uzaktır. Onun insanlığının sebebi de budur, der.

Mağaviya öldükten sonra, Orazbaylar 90 kişiyle gelip hal hatır sormuşlar. Onlar gittikten sonra, akrabaları hemen Abay’a bir sözü bırak düşmanlarına dostlarına bile iki kere söylemezdim, yaşlanmışın demişler. Abay:

-Azmetmeyen her gün ölür, ölürse de ölmez, er bir kere ölür, ama ölse de geri gelmez. Abayınız öldü, diye cevap vermiş.

Ünlü söz ustası olan Jankuttı Bey, Abay'ı gençken görür, onun aklını, düşünce ve bilimini, görüşlerini kontrol eder. Janquttu Bey:

-Evladım, dünya neye güveniyor? diye sorar.

Abay hemen:

- Dünya umuda güvenir.

-Gözün göremediği şey var mı?

-Var, göz kapağını göremez.

-Mum ışığının aydınlatmadığı yer var mı?

-Evet, o kendi dibini aydınlatamaz.

-Keskin bıçağın kesemeyeceği şey var mı?

-Evet, var bı.ak kendi sapını kesemez.

-Yeme yemeyen hayvan var mı?

-Hayır, yemek yemeyen canlı yok, der genç Abay. Janquttu Bey kendi cevaplarını şiirle iletebilir misin diye sorar.

Abay:

Siz suñqar samğay uşqan qiyadağı,
Talpınğan men balapan uyadağı,
Örnekti öleñ sözben javap bersem,
Dünyeniñ jalğız ümit tiyanağı,
Köz körüvi jetpeidi qabağına,
Şam jariğı tüspeydi tabağına
Öz sabın bolat pışaq özi ketpes
Maqluqat tartpay qoymas tamağına

Siz kartalsınız yücelerde uçan,
Ben ise yavruyum daha, yuvadaki,
Cevabıp verirsem size şiir ve sözle,
Dünyanın yalnız umuttur güveneceği,
Göz göremez hiçbir zaman kapağını,
Mum aydınlatmaz kendi dibini
Kendi sapını kesemez keskin bıçak
Hayvan yemeden durmaz yemeğini.

demiş.

Abay aniden:

-Dede, ucuz nedir, pahalı nedir, davası olmayan nedir?- diye soru sormuş. O:

-Evladım, ucuz yalandır, pahalı gerçektir, davasız yaşlılık değil mi, gözünün ateşi varken şairliğin olmalı, alnın açıkken düşünürlüğü olmalı, sözünün tadı varken halkın susadığında beslenecek pınarı olmalısın, diye dua etmiş.

Gerçekten, düşüncesine derya gibi olan, akli deniz gibi dalgalanan, hayali evren gibi sınırsız Abay, Alihan Bökeyhanov'un gibi dediği gibi, "vatanının altını", Ahmet Baytursunov'un yazdığı gibi, "Qazaqtıñ jalğız/Kazakların yalnızı", "Qazaqtıñ bas aqını/Kazakların Ulu Şairi", Mirjakıp Duvlatov'un saygı duyduğu gibi, "Qarañğı zamanda şıraç jaqqan/Karanlık devirde ışık saçan" mumdur. Bütün Türkler adına fikrini söyleyen Mağjan Cumabayev'in dediğine göre "Ol halk tariyhiniñ biyik şıñına jalğız, dara şıqqan tav ağaşı siyaqtı/O halk tarihinin yüksek doruğunda tek başına yetişen ağaç gibidir". Şiirin sultanı Sultan Mahmut'un "Şairliğin kuvveti aklını başından alır, Abay'ı oku, şaşır, başını salla" sözlerinden onun ulu düşünürüne karşı sevgisinin ne kadar sınırsız olduğunu anlarız.

Abay'ın konuşmadaki ses tonu ve ses özellikleri hakkında şair Tölev Köbdikov şöyle der: Abay ben gördüğümde iki tür makamda konuşuyordu. Birincisi fısıldayarak konuşmanın biraz yüksek şekli, yavaş güzel bir sesle konuşuyordu. İkincisi, yüksek. Ne yüksek ne alçak değil kulağa hoş gelen bir sestir. Abay anlattığında... sanki o anlattığını görüyormuşsun gibi gelir.

Şimdi Kemeliya'nın hatırasına bakalım: "Konuştuğunda sözü pat pat diye çok açık olur ve yüksek tonda olurdu. Fazla konuşmazdı. Sözleri kısa ve anlaşılırdı".

Sonuç olarak, büyük Abay yazılı edebiyatın temelini oluşturan, millî şiir dilini geliştiren önder, gaibi yorumlayan ruh sahibi söz ustası, Kazak şiirine birçok yenilik getiren reformcu, ezgi sanatını zirvelere

çıkarıcı besteci, tercüme sanatının üstadı, ana dilin temel söz hazinesini yeterince kullanan, onun gür ormanına özgürce giren, incili dalgalar doğuran büyük yetenek sahibi bir karakterdir. Millî kültür tarihinde Farabî, Hoca Ahmet Yesevi, Kasım Han'ın has yolu, Esim Han'ın eski yolu, bilgelerin bilgisi olan Tavke Han'ın "Yedi kararı" ne kadar kutsalsa, Abay mirası, Abay yolu da o kadar kutsaldır.

KAYNAKÇA

- Ävezov M. (1988). *Abaytanıvıdan jariyalanbağan materialdar*, Almatı, "Ğılım", 174 s.
- Ävezov M. (1990). "*Abay Jolı*", birinşi kitap, Almatı, "Jazuvşı".
- Ävezov M. (1995). *Abay Kunanbayev*, Almatı, "Sanat", 184 s.
- Griroryev E.N. (2006). *Etiko-filosofskoe uçeniye Abaya*. Öskemen.
- Kunanbayev Turağul (1993). *Äkem Abay Tıvralı*, Almatı, "Ana Tili". 12 s.
- Marğulan Ä. (1985). *Ejelgi jır, añızdar*, Almatı, "Jazuvşı", 184 s.
- Muhamedhanulı Q, (1993) . *Abaydıñ Akın şäkirtteri*. Almatı.
- Muhamedhanulı Q, (1995) . *Abaydıñ Akın şäkirtteri*. Almatı.
- Muhametjanov Q, (2005). *Köp Tomdıq şığarmalar jıynağı*. Almatı. Alaş.
- Udartsev S.F,(2007). *Abay Kunanbayev*. Astana.

Bolatözek - Kayım Muhamedhanov¹

Tursın JURTBAY²

Nergis BİRAY³, Akt. Cemile ARSLAN⁴

İnsandaki özellikler hakkında ulemalar çokça bilgi vermişlerdir. O bilim adamlarının arasından da “yetenek” timsali örnek bilge âlim Kayım Muhamedhanov’dur. O tek başınayken da, hayat yolundayken da, ilmi yazarlık eserlerinde de incelediğimizde göreceğiniz gibidir. Gerçekten, karakersiz yetenek, kanatsız kartal gibi yerden yukarı havalanamaz. O ilham, insan eliyle üretilmez. Bu düzene bakıldığında yiğit, okumuş Kayım’ın her şeyi gerçektir ve gerçekliktir. Bu gerçeklik için başını ödüllere de dikmiştir. Hapishanenin demir penceresi de, sıcaklı soğuklu damın yaşattığı zorluklar da, dostların kendini satmaları da, atılan yalanlar ve iftiralar da, gördüğü eziyet ile acıların karşılığı da onun hayatındaki bu önemli cesarete gölge düşüremez. O, Abay’ın söylediği gibi öncelikle “kendine güvenen” biridir. Çünkü ne kadar zorluk çekerse çeksin emeği ve gayretiyle bu zorluklardan çıkmayı bilmiştir.

Bu sağlam karakter, zorlu günlerde ona destek olup ruhunu satmayan ve ruhu satılmayan bir yiğit olarak ad kazanırken eski yaşam tarzı ona çok fazla engel çıkartmış, oldukça fazla zararı dokunmuştur. Bir müddet sömürge döneminde yaşayıp şikayetlendiğimiz, başımızı öne eğdiğimiz, bir işi bitirsek de yadırgadığımız, bazen de içten içe inleyerek yaşadığımız dönemler oldu. O, bu fani dünyada kökleri çelik, gayreti sert bir meşe ağacı gibi yaşadı ve hiç taviz vermedi.

Gittiği yoldan dönmeyen, akrabalarının yalanlarını gördüğünde onlardan nefret eden sanki köle gibi çalışan bu adama otuz yıl şaşkınlıkla baktım. Ne kadar hoş bir yüzü olsa bağına basıp bazen şımartsa da ben âlim Kayım’ın önünde daima çekinerek durdum. O, dış görünüşüyle çok sevecen, oysa içi öfkeyle dolu, bir anda fırlayabilecek bir arslan gibiydi. Birileri nereden bir fırsat bulup da bakıp duruyor dercesine tetikte dururdu. Kendisinden başka herkesi över, sessizce eleştirir; sakın sakın kendini de eleştirir, hayata ilgisizliğini anlatarak gülüverirdi. O şimdi Abay ile Avezov hakkındaki düşüncelerini harekete geçirip abartıyor gibi görünse de bu onun değil halkın söyledikleriydi. O zaman, Kayım arslan! Arslan ama halim selim Karatay’ın söylediği gibi “ne yapmadım diyen” arslan. Çünkü yaşamak ve ilmi fikirleri sonuçlandırmayı o bu ikisinin ilmiyle öğrendi. O, bunlardan başka kimseye ve hiçbir şeye boyun eğmedi ve kim olursanız olun ona boyun eğdiremezsiniz.

Kayım Muhamedhanov, gerçekleri insanların yüzüne söylemek konusunda kimseyi ayırmadı. Büyük, küçük, öğrenci hatta bilge Muhtar Avezov’dan bile çekinmedi. Ses etmeden kaşlarını çatar otururdu. Çekip gitme huyu yetmiş beş yaşından sonra görülmeye başladı. Kayım, bu gerçekçi karakter özelliklerini hapishaneden yeni çıkan Muhtar Avezov’a da göstermiştir. Cezaevinden Almatı’ya getirdiği öğrenciyi bir anda Muhan’ın evine götürdü. O zaman da istasyonda bekledi. Bu üç yılın içinde Avezov, Moskova’ya gitti, önceki fikirlerinin bazılarını basın yayın organlarında yayınladı. Kayım onlara farklı değer verip: “...O bağlantıda, 30 Ocak 1953’te “Pravda” gazetesinde, M. Avezov ile S. Mukanov hakkında yayımlanan “*Sınav ornına madaqtağandıq*/Eleştirmedik, övdük” adlı P. Kuznetsov’un makalesinden bahseder. (T. J.)

1 “Bolatözek (Kayım Muhamedhanov)” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Prof. Dr. L.N. Gumilyev atındağı EYV janındağı “Oturar kitaphanası” Ğilmiy ortalgının direktori

3 Prof. Dr. Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü öğretim üyesi. nergisb@gmail.com

4 Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD Yüksek Lisans öğrencisi. cemile.arslan.53.ca@gmail.com

Abay Okulu diye adlandırılan yanlışlıklar hakkında konuşulması gerektiğini düşünüyorum. Bu mesele benim 1933 yılında Abay Araştırmaları Bilimi konusundaki hatamla, farklı bir fikirle başladı. İşin doğrusu şöyle: Abay'ın önceden yayımlanmayan şiirleri ile hakkındaki biyografik bilgilerinin geç derlendiğini bilsem de (ceza evinde kalması da dahil– T. J.) sözlü olarak söylediği bilgece sözlerine ve hatıralarına eleştirel bir gözle bakmadım, onların malumatlarına şüphe duymadan inançla baktım. Bana ulaşan bu kaynaklara o zaman eleştiren bir akış açısıyla bakmadım. Kökbay'ın ve Abay'ın ve diğer çağdaşlarının miraslarını halkın menfaatine aykırı ve bize yabancı olduğunu açıklayamadım. Kökbay gibi insanları değerlendirmekteki ters hareketlerim, 1939 yılında kendi yayımladığım Abay'ın biyografine dahil edildi. 30 Ocak 1953'de "Pravda" gazetesinde yayımlanan makalede gösterildiği gibi Abay'ın yalancı öğrencileri hakkındaki fikirlerim, Abay'ın Rusça çıkan eserler külliyyatında da beni olumlu şeyler söylemeye itti. Bunlar gibi konularda son yazdığım yorumlarım da karşı fikirler bildirmeme etki etti." demeye mecbur kaldı. Bu zorlukları çeken Kayım, Avezov:

- Siz de güvensiz, inançsız mısınız? gibi ağır sözler söyledi. Bunun üzerine:

- Ah Kayım ah, sen neyi düşünüyorsun? Cezaevi sana hiçbir şey öğretmedi mi? Onların önlerindeki sizler değil, bendim ya. Ben kendim için değil sizler için böyle yaptım. Sizleri böylece korudum. Eğer ben dirensaydım sizleri sıkıştırırlardı. Ben yumuşak dursaydım sizlere de yumuşak davranırlardı. Önce sert sonra tatlı sözlerle "bu bir taktikti" diye anlattı.

Gerçekten de Muhtar Avezov'un bütün bilinçli hayatı cezaevinin taktiği ile stratejisini araştırmaya dayanır. Yoksa sağ kalması mümkün değildi.

Kayım'ı "halk düşmanı" diye gösterenlerin biri var, biri yok; Kayım onlara öfke de duymuyordu. Fakat o zamanlar Abay ile Avezov'a iftira edenleri affetmiyordu. Üstat Kayım, sadece ona ihanet edenlere anlayışla bakıp: "Onların ne günahı var, sıkıştırılmalara sabredemediler. Çoluk çocukları var. Hayatlarını nasıl geçirecekler? Yetmezmiş gibi kötü adla anılacaklar.... Ve Kayım'ı kim tanıyor ki? Ama, Avezov'u tuzağa düşürmek demek, Kazak milletini tuzağa düşürmek demektir. Benim fikrime göre, özellikle Avezov özgürlük içinde sağ salim yaşarken, aslında hepimiz bağımsızlığa ulaşacağımıza gerçekten inandım. Bu yüzden ikiyüzlülerden nefret ettim. Öncelikle Muhan'ı hor görenlerin kendileri uçup gitmedi mi? Samimiyetinin ve namusunun temizliği, insanlığının göstergesidir. Şimdi onları görünce gülüp geçiyorum. Onlar ise heyecandan ağızlarını yüzlerini buruşturarak kaçıp gidiyorlar. Geceleri yorganı başına kadar çekse de ruhlar gözünün önüne gelip huzur vermiyor olsa gerek. Benim uykum rahat, aklım yerinde." der.

(Böylece Kayım'ın da uykusu bozuldu. Kayım'ı cömert diye adlandıran da, yiğit diye adlandıran da, dünya işlerini düşündürmeyen de Farhinur anamızdı. Değerli anamız hayata gözlerini yumduktan sonra kökleri alevlenmedi dediği kara palanın kökleri alevlendi, kara deve zorlandı. Kayım, hayal kırıklığına uğradı. Bunları şu gözlerimiz gördü. Anamızın yokluğunu biz de hissettik. Kayım seçip misafirlige gidecek oldu, sonra gittiği konağın listesinde adı geçince Kayım da çizildi. Sahiplendiği on çocuğun koruyucusu oldu ama... doğduğundan beri hacılığı ve imanı bozulmayan Farhinur'un yerini dolduramadı.)

İşte bunu Kayım'ın yaratıcılık karakteri diye bakmak da mümkündür.

Sırası gelmişken büyük düşünceli, çocuk huylu Kayım Bey'in bir sırrını okuyucuya açmak istedim. Bir seferinde Semey sokaklarındaki uzun olaylar bitmeden, Kayım Bey'in peşinden evine geldim. "Biraz önceki belgeler şunlar" diye sol taraftaki odaya girip, Kazaklara ait işlemeleri olan sandığın üstüne yığılmış yorganların içinden bir kitabı çekip aldı. Ben de o odaya girmiştim. Çocuk gibi sıkıldığımı görünce beni "yürü yürü" diye büyük odaya götürdü. Misafirlerin oturduğu törd⁵ oturmam gerekir diye uzanmanın başındaki sandalyeye oturdum. Rengi kaçtı: "Kalk, burası Muhtar'ın yeri. Ondan başka kimse oturamaz" dedi. Tam karşısındaki sandalyeye yerleştim. Gülmeye başladı. Mukan'ın yerini gösterip: "Kalk otur oraya. Bu eve geldiğinde senin yerin orası" dedi. Gözümden yaşlar akıp gitti. Elbette, sevinçten. Dostluğa, kardeşliğe, geleneğe ait sevgisine, dürüstlüğüne, gönlünün saflığına, hürmetine... Göz bebeğinde bir damla yaş donup: "Kara adamı özledim." diye usulca fısıldadı. O bir söz, birçok şeyi aydınlattı.

Kayım Bey'in bu dürüstlüğünden de, onun ilim yolundan da, yaratıcılığından da, pelin otlarının kışkırtıcı kokusu gibi güzel bir koku yayılıyordu.

2

Dünyadaki her şeyi bilen var da, bunu halkın geleneğine erken veya geç değil; tam zamanında geçiren var mı? Zamanında yapmak lazım. Bunun için, düşünce, anlayış, bilinç, sabır ve kulluk gerek. Bu, âlimin bilgeliğinden de değerli, üstün bir özelliktir. Eğer Kayım Muhamedhanov'un edebiyatçı, âlim kişiliğindeki fevkalade bir özelliğinden söz edeceksek, bunun, ondaki vatandaşlık görüşünün derinliği, dürüstlikle geçimini sağlaması, anlayışlı olması ve çelikten de güçlü kararlılığıyla bağlantılı olduğunu söylemek gerek. Kayım Muhamedhanov ne olursa olsun ilmi amaçlarını kendi çıkarlarıyla birleştirmemiştir. Gençlik çağında, alimin kâğıt yüzüne yazdığı ilk harflerden itibaren gözü yumulana kadar gittikçe büyüyen zekice araştırmalarından sadece adaleti, mantıklı olmayı ve gerçekleri sezersin. Açık sözlü ve mütevazı olan, sırları olan ve sır tutan Kayım, iş, kendi ilmi fikirlerini söylemeye, ispatlamaya, yayımlamaya, korumaya geldiğinde oldukça sertti. Böyle zamanlarda o kendine acımadı, başkasına da ilgi göstermedi.

Evet, Eflatun, yooo hayır Abay onun dostuydu fakat gerçeklik bundan çok daha kıymetliydi.

Âlimin varlığa dair özellikleri sindirdiği kişiliğine, yurdun şüphelenmeden bakmasının sebebi budur. Halk, Kayım'ın yayımlanan kitabının ön sözünde yazdıklarına şüphe etmeden inandı. Sebebiyse o, bütün makalenin içindeki bir sözden şüphe duyunca onun beş altı örneğini karşılaştırır, kendi ikna olmadan hiç kimseye sunmazdı. O, bir sözün kökünü açıklamak için bazen on yılını verirdi. Gerçek ilmi fikir asla eskimez. Çünkü başka başka, Kayım Muhamedhanov gibi hayat tecrübesinin acısı tatlısıyla karşılaşmış insan için acele etmenin bir kıymeti olmadığı belli. İlimde öfke olmaz diye düşünüyorum.

Seksen sekiz yıllık ömründe, hayatının kullukla süslenen bazı dönemlerinde pişmanlıkları ve öfkesi var desek de o, düşüncelerini olgunlaştırmak için seçtiği ilmi ortama, ona bu imkânı sağlayan kaderine razı olmuş olmalı. Bugünlerde adı efsaneye dönüşen o dönemin birçok çırağının yüzlerini görüp hikâyelerini dinledi. Bazılarının arasında büyüüp eğitimlerini gördü. Onda akıllı bir babanın, sanat sahibi bir annenin etkisi fark edilse de onu doğru kabullenmek ve geliştirmek için de "jürek oyawlığı/bilinçli olmak" gerekli değil mi? Ulu Abay'ın henüz ocağındaki ateşinin sönmediği dönemlerde, onun evi, ailesi ve akrabalarıyla tanıştı. Almağanbet'in türküsünü dinledi. Kökbay'ın eline su verdi. Amire, İysaların evinin en küçük kardeşlerini şımartarak büyüttü. Kanış, Muhtar, Alkey gibi dâhilerin en inançlısı, gözde çocuğu, ilimdeki öğrencisi oldu. Velhasıl değerli düşüncelerin vaazlarını kana kana içti, fikri açıdan verimli bir çevrede yetişti. Bu onun şansydı. Edebiyatımızın, şiirimizin her alanına derinlemesine gidip girmesinin de sırrı bundadır. Böyle bir dostluk halkın da menfaatine uygun düştü. İyilikler ve zenginleştiren ruh vasıtasıyla "Dosiña dosttuk qarız is/Dosta dostluk, bir borçtur" diyen Abay'ın vasiyetine sadık kaldı.

Kayım Muhamedhanov'un komşu ağabey ve kardeşleri ile ilimdeki takipçileri ona güvendi. Bazen hikâye, uygun bir şekilde dönüp gelip edebiyat tarihinin önemli bir meselesine dönüşürdüğünde bilge âlim, merhum Alkey Marğulan elime Kayım Muhamedhanov'a gönderdiği mektupları uzatıp: "Sana Semey'deki Motyaştar ailesinin Muhtar'a çok yakın olduğunu söyledim ya. Onun "Oqığan Azamat/Okumuş Yiğit" adlı eserindeki olaylarla alakalı mektupları vardı. Benim o zaman da ve şimdi de bu olaylara dair bilgileri açıklayasım geliyor. Kayım, değerli bir yiğit. Ona inanılır. Güzel yazıyor. Gerçek âlim. Yalanı yok. İstedğini yapabilirsin be" dedi. Başkası değil, kendisi hakkında fazla konuşmayı sevmeyen Aleken'in bu değer verişini düşününce onun sözlerine tek bir kelime bile eklemek istemezsin.

Evet, yanılmıyorsam, o mektup Alekeñ'in sonraki el yazılarından biri olmalıydı. "Kayım Bey'den ne rica etti ki?" sorusuna sık sık takıldım. Acaba bu, "özellikle çok beğendiği âlim kardeşine ilmi vasiyeti miydi?" gibi bir fikir de aklıma geldi. Bizim namusumuz temiz, Kayım Bey mektupları aldı. Sadece tek bir cevabını Alekeñ okudu mu acaba? Her nasılsa hayatta gözlerini yumarken sorusuna sonunda cevap verir, güvenilir kardeşi olması ne kadar büyük bir ganimet. Alekeñ'nin "Şimdi sen onunla konuşadur" şeklindeki imasını da ancak anlamıştır diye düşünüyorum.

O, yirmi beş yaşında devletimizdeki ilk edebî hatıra müzesi olan Semey'deki Abay müzesini idareciliği için geldi. Önceden hiçbir örneği olmayan bir işi düzenledi ve ilmi araştırmalarla birlikte organi-

ze etti. Çoğu konargöçer olan milletin, her yurdundan kalanları Abay'ın gözünün görüp, elinin yettiği şeyleri bulmak, onun sahibinin dilini bulmak, uygun hale getirmek, zamandaşlarının anılarını toplamak, onlara ilmi yorumlar yapmak elbette kolay değil. Zahmet çekilerek yapılan işin sonucu her zaman çok değerlidir. Şimdi o kara şaîraq⁶ genişlemeye, olgunlaşmaya başladı ve üç büyük kültürel makama düdü. Semey'deki, Jiydebay'daki Abay müzesi ve Börili'deki Avezov'un evi. Bunlar da Kayım Bey'in ödemiş olduğu vatandaşlık görevinin belgeleridir.

İlimde iz bırakan, elli yıl civarında süren araştırmaları takip eden Kayım Muhamedhanov için girdaba kapılıp omuz verdiği en büyük konu belki de hayattaki en büyük amacı ve hedefi, Abay şiirinin farklı dönemlerdeki değişimleri olmalı. O, büyük şairin yaratıcılığının tüm alanlarında at koşturup bazı konularda sağlam kararlar aldı ve yepyeni fikirler sundu. Açıkça söylemek gerekirse, Abay şiirlerinin derlenmesi, Abay mirasının yazıya geçirilmesi, toplananların basılması tarihini araştıran tarihçi, üç dört basımına yorumlar yazan bibliyograf, Abay'ın eserlerinin doğru yazılmasını sistemleştiren metin bilimci, Abay ve onun şairlik geleneği hakkında monografik çalışmalar yapan metin düzenleyici, o zamandaki sosyal ilişkileri araştıran tarihçi, o devirdeki edebî nüshaları, halk ağzından derlenen destanları, şiirleri, hikayeleri ve efsaneleri yazıya geçiren folklorist... Kayım (ĞabdulKayım) Muhamedhanov 1941 yılında Semey Pedagoji Enstitüsü'nü bitirdikten sonra orada Kazak Dili ve Edebiyatı dersleri verdi. İkinci Dünya Savaşı'na katıldıktan sonra 1942-1947 yılları arasında Kazakistan Yazarlar Birliği'nin Semey bölge vekili, 1947-1951 yılları arasında Abay Müzesi'nin müdürü, 1955 yılından itibaren Semey Pedagoji Enstitüsü doçenti olarak çalıştı. O, yaratıcılık hayatına şair olarak başlamıştır ve Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin millî marşının yazarlarından biridir. “*Abay Şığarmalarının Tekstologiyası/Abay'ın Eserlerinin Metin Bilimi*” (1959), “*Aqın Mağaviya Qunanbayev/ Şair Mağaviya Kunanbayev*” (1959), “*Abaydın Aqın Şäkirtteri/ Abay'ın Şair Öğrencileri*” (1914-1997 dört cilt), “*Abay Muragerleri/Abay'ın Mirasçıları*” (1955), adlı monografik kitapları yayınlandı, “*Perne/Perde*” (1944), “*Maydannan Maydanğa/ Cepheden Cepheye*” (1947), “*Qomissar Ğabbasov/Komiser Ğabbasov*” (1960) adlı oyunları sahnelendi. Abay yaratıcılığıyla onun devrini araştıran “*Abay Töñiregindegi Akqındar/ Abay'ın Çevresindeki Şairler*” (1950-1959) adlı hacimli eseri ilim aleminde büyük bir öneme sahiptir. Edebiyatımız ile kültür tarihimizin güncel meselelerini ele alan yüzden fazla makale ve araştırması vardır.

Eğer yayınlanan her eserini özelliklerine göre sınıflandırıp alanlarına göre ayırsak, bunları değerlendirecek, bir âlimin halk önünde, toplum içindeki borcunu ödemenin kolay olmadığını görürüz. Oysa bilimde ilerlemek, araştırma yapmadan gelişmek Kayım'a uygun bir karakter özelliği değildi. O, eski edebiyat tarihinden başlayıp, bugünkü Muhtar Avezov eserlerinin tamamının basılmasına kadarki süreci, kendi araştırmalarının objektif alanına çevirdi. Akın Buhar'ın hayatı ve yaratıcılığı, Sekiz yiğidin türküleri, Alihan'ın, Ahmet'in, Mağjan'ın, Jüsipbek'in gayretkeşliği, Kökbay, Ğrip, Mağaviya ve Akılbay'ın özgeçmişleri, bunların tamamı onun görüşleriyle değerlendirilmiştir. O araştırma eserleriyle kendini sınırlandırmadı, “*Er Bilisay/Er Bilisay*”, “*Komissar Ğabbasov/Komiser Ğabbasov*” adlı oyunlar da yazdı. Bunların hepsinde Kayım'a ait ilmi açıklık ve düşünce derinliği zirveye ulaşır.

O, üstadı Muhtar Avezov'un vasiyetine sahip çıkıp “*Abaydın aqındıq mektebi/Abay'ın Şairlik mektebi*” adlı, adı bile güçlü olan bu konuyu ayrıntılı bir şekilde araştırıp, sonra delillerle ispatladı. Abay'ı, Kazak Edebiyatı tarihindeki güçlü geçitlerden biri olarak değerlendirmekte Kayım gibi emek harcayan biri yoktur. Demek ki Abay araştırmalarındaki yeni yolun, ilmi yönün temelini o kurmuştur. Kazak halkı sadece bağımsızlığını aldıktan sonra nefesi açılıp alanı genişleyen Kayım Muhamedhanov, Avezov'un yerine getiremediği arzusunu “Kazak Edebiyat Araştırmaları ilminin içerisine almaya ve sindirmeye çalıştığı” amacı gerçekleştirdi. Son yıllarda Semey'deki iki Abay merkezinin yardımıyla “*Atamura/Ata Mirası*” yayın evinin girişimciliğiyle yayımlanan “*Abaydın Aqın Şäkirtteri/Abay'ın Şair Öğrencileri*” adlı 3 ciltlik monografi ile “*Abay Muragerleri/Abay Mirasçıları*” adlı hacimli eser, Kayım'ın bu alanda emek vererek hazırladığı ilmi çalışmalarının sonucudur. Abay'ın şairlik mektebi kavramı, Kayım'ın ismiyle doğrudan bağlantılıdır. Bu yüzden bu eserin kıymeti her geçen yılla birlikte artmaktadır. Buna hiç şüphe yok.

6 Şaîraq: 1. Çadırın en üst noktası; 2. ev, ocak

Kayım'ın Kazak edebiyatı tarihindeki ikinci büyük emeği, Abay eserlerinin metin bilim açısından araştırılması meselesidir. Bu önceden Kazakların eleştirel bakış açısıyla ele alınmamış, Kayım'ın temelini attığı ilmi bir alandır. Elbette bu eser, Muhtar Avezov'un yönlendirmesiyle hayata geçirilen, soyluların da desteğiyle yayınlanan bir eserdir. Bundan önce metin bilime ait araştırma yapmak için tarihi ilimlerin imkânı da yoktu. Şimdi bile bu alanın tek başına gelişmesi mümkün değil. Her âlimin monografisinin son bölümündeki açıklamalar sadece yazarın/şairin kendi seviyesinde devam ettirilmektedir. Kayım'ın Abay şiirleri konusundaki fikirleri ile güncel meseleleri hala sistemleştirilmemiştir. Kayım Muhamedhanov'un temelini attığı, Abiş Jiyrenşe'nin fikirlerini kattığı Z. Ahmetov ile S. Qiyrabayev, M. Mırzahmetov gibi âlimlerin derin izler bıraktığı bu alanda, Abay'ın sözlerinin düzenlenmesi işi hala sonuçlanmamıştır. Düzenlemek için değil, sistemleştirmek işini yerine getirmek için tertip edilen işlerin başlangıcı gerçekleştirildi, işler bitmeye yaklaştı demek için hala erken. Abay eserlerinin son tamamlanmış baskısına Kayım Muhamedhanov da katıldı fakat bu dönemde gözleri hastalanıp çok fazla okuyamadığından gayret gösterip işlere çalışmalara tam olarak katılma imkanını ne yazık ki bulamadı. Oysa öncelikle Kekitay ile Turağul'un "Abay'ın ilk külliyatında hata çok fazla, bunları seçip açıklamak gerekir. Buna biz de katılıyoruz. Elbette bu başka bir mesele. Oysa Abay'ın metin bilimi açısından araştırılmasının kaynağını oluşturup sistemini kurmakta Kayım'ın emeğinin her zaman ilk sırada olduğunu söylememiz gerek.

Kayım'ın edebiyat tarihine kattığı pay da oldukça değerlidir. Bunların içerisinde jıravlar (destancı akınlar) hakkındaki hayat hikayeleriyle ilgili araştırmalarıyla, metin bilimsel karşılaştırmaları bu alandaki birçok belirsiz durumu açığa kavuşturdu, fikirlerini gerçek belgelerle ortaya koymasıyla bu alanda da bir temel oluşturdu. Özellikle jırav Buqar ve Mahambet hakkındaki eserleri ilmi belgeleriyle de değerlidir. En üzücü yanı alimin bu alandaki ilmi makalelerinin toplanıp ayrı bir eser olarak basılamamış olmasıdır. O, tarihi kahramanlar ile olayların araştırılması, bunların sanatsal eserlerde kullanılması, bu konular hakkında mantıklı yorumlar yapmak, bizim için belirsiz ve bugüne kadar yanlış söylenip hatalı açıklamalar yapılan birçok meselenin açıklanması gibi konularda birçok araştırma yaptı.

Kayım Muhamedhanov'un dördüncü köklü araştırmasının konusu on dokuzuncu asır sonuyla yirminci asrın başında yaşayan yazılı dönem şairlerinin biyografileriyle yaratıcılıklarıdır. Zamanında "kitabi akınlar" diye bir kenara atılan bu isim sahiplerinin mirasları sadece bu dönemlerde araştırılmaya başlandı. Zamanın türlü üzüntülerine dönüşen şeyse onların bazı eserlerinin yok olup gitmesidir. Kayım Muhamedhanov, farklı farklı eziyetlere rağmen Arip, Kökbay, Adilkan, Aset, Avbekir, Akılbek, Üveyiz, Şakerim'in Kabış'ı hakkındaki bilgileri elli yıl boyunca derleyip manevî mirasımızın hacimli alanını kurmaya hizmet etti.

Bugün "*Abay Jolu/Abay Yolu*" destani romanı tüm dünyaya yayılan manevî bir hazineye, Kazak halkının ansiklopedik aynasına dönüştü. Muhan, onu ömür boyu araştırıp yirmi yıl boyunca yazdı. O yirmi yıl içerisinde Almatı ile Semey arasında aralıksız olarak gönderilen mektupların sayısı kim bilir ne kadardır? Büyük yazarın belgesi çok, araştırma ve incelemeleri özenli. Fakat her işin hiç problem olmadan bitirilmesi, saf ipek gibi dümdüz olması gerekir. Bu yüzden de Kayım'ın adına "Bu açık günde İrtiş kenarından bakıldığında mescidin ayı parlıyor muydu ki... Birçok tüccarın evinin iç odalarının yerleştirilmesi böyle değil mi... Bu sözü Şıngıs'daki Katpa'dan veya Erkam'dan bir sorsana. Onun içerisinde insan var mı? Arşivdeki birçok belgenin yazıya geçirilmesi gerekir. Filancanın şeklini, tipini açık bir şekilde bilsene. Biraz önceki bir olayın diğer sebeplerini açıklasana. Zilli kızak hatırında mı?" gibi soruları içeren incecik mektuplar, içi sevimli cevapları alıp tekrar Muhan'a doğru dönüp geldi.

Elbette bundan yabancı imalar açığa çıkmaz. Ağa ile kardeş gibi hisseden canların karşılık beklemeyen dostluğu onları memnun eder. Muhan, arşivin tozunu birbirine katmadan sağlam bir yaratıcılıkla uğraştı. Onun mükemmelliğini tüm halk gördü. Demek ki Kayım, dürüst bir niyetle bu yıllarda sadece yazar Muhtar Avezov'a el uzatıp bununla yetinmedi. Kendi halkı için de hizmet etti diyebiliriz. İşte âlimin olağanüstü eserlerinden biri...

Kayım Muhamedhanov'un âlimlik, akınlık/şairlik, tiyatro yazarlığı gibi özellikleri hakkında geniş araştırmalar yapmak mümkündür. Fakat "Biz Kazaklar, eskiden beri özgürlüğe hasret kalan" parolasını gençliğinde ezberleyerek büyüyen nesiller için bunların hepsi bilinen şeylerdir.

Kaderin cefasına uğrayan Kayım Muhamedhanov'un bundan sonraki kader çizgisinde de rahat bir hayat yaşadığını söylemek mümkün değildir. "Halk Düşmanı" sözünden çekinen halk, ilmi ortam, parti ve yönetim kuruluşları onu bağırklarına basmadılar. İlmî çalışmalarını tekrar ele alıp sonuçlandırdı, sistemleştirdi, uzmanlık derecesini tekrar almak için yürütülen toplantılar ve fikir alışverişinin teftişinde geçen zor günler, kaypak zemin, sonunda "Abay Eserlerinin Metin Bilimi" konusunda yeni eserler yazmasına da zemin hazırladı. Her ne kadar manevî bir gücü olsa da, zorluklar içerisinde geçen on yıl etkilerini yazara da değirdi. Kayım'ın her bir fikrine kızdılar, sinirlenerek onu takip ettiler, her makalesini denetimden geçirdiler. Böylece "Semey'deki halk düşmanlığı bölümünü idare eden", "Abay müzesini Alaşordacıların yuvasına dönüştüren", "fikirleri mütemadiyen değiştirmeden devam ettiren, siyasî bakış açısı sığ", "düşmanlık ile bozgunculuğa itinalı şekilde hazırlık yapan" K.Muhamedhanov adlı herhangi bir âlimcik" doğduğu şehirde kendi başına sakin bir hayat yaşadı. O, Muhtar Omarhanulı öldükten sonra, Almatı'ya sürgün gönderildi. Ama o öğretmenliğe devam edip ilmi araştırmalarını daha da derinleştirdi. Bunun sonucunda yukarıdaki gibi kibirlenerek beğenmeden söylediği ilim ile değil ilmin çevresindeki dava ve sorunlarla anlamsız sözlerle adı çıkanların hepsi âlimciklere dönüştüler ve isimleri kaybolup gitti. Ama Kayım'ın yıldızı her zaman parladı. Edebiyat bilimi ile Abay araştırmaları ilminde kendine özgü fikirleri ve değerlendirmeleri olan Kazak'ın büyük âlimleri seviyesine yükseltildi.

Bugün, deminki "Abaycılarının adını" kim biliyor? Biz de onların kim olduğunu bilmek istemiyoruz. Adlarını yayımlamanın da filan kadar gerekli olduğu sadece bir tahmin. O sarmaşık gibi uzayıp giden, kırk heceli bir konu. Bizim için en önemlisi, Kayım, kader değirmeninden yorulmadan, satmadan satılmadan kendi fikirlerini koruyarak çıktı ve doksan yaşına kadar yaşadı. Çünkü "uykusu huzurlu, akli yerinde", fakat onun için ne kadar azap çekti dersiniz, bu soru gerçekten yerinde....

Sonuçta Kayım'dan dokuz ciltlik miras kalmış. Onların yayımlanmasına vesile olduğum için üstadım önündeki borcumu ödemiş olmaktan mutluyum.

3

"*Aryn jastan saqtağan/Namusunu gençlikten itibaren korudu*" diyerek ümit beslediği oğlu Abdurahman'a söylediği bu sözü, ulu Abay, tüm bilinçli hayatını, tam olarak ifade edersek insana vakfettiği bendelik hayatını, şairi araştırmaya bağışlayan Alaş'ın büyük yiğidi Kayım Muhamedhanov'a ithaf etmiş gibidir. Çünkü bu yiğit, Abay'ı ima ederek dayanak edindiği "gelecek günün" namuslu nesillerinden biri olduğunu bütün varlığıyla ispatladı. Fikrime göre anlayabilen kişiler için Kayım hakkında bundan fazla konuşmanın gereği yok. Böyle de olsa Abay'ı "*Arsız bolmay ataq jok, aldamsı bolmak baq qayda/Arsız olmadan unvan yok, aldatmadan baht nerde*" sözü hatırıma gelir. Kimin neyi ne kadar yaptığını kim bilebilir. Her nasılsa açık hakikat, biri her adamın sağlığında iyilikle ilgili işleri için hoş sözler iştmiş olsa gerek. Bunun üstüne halkımızın büyük manevî hazinesi Abay'ı ayrıntısına kadar bilen âlim hakkında sıkıntı edeceğimiz bir şey yok. Ben, bu arada ilmi bir şöret için veya sadece dipnot göstermek için Abay'ı ağzına alan beylerden de bahsetmeyeceğim. Kendi yaptığım bir iş için görüşmeye gittiğim akademisyenin "Abay, felsefeyi anlamış mıydı, Aristoteles'i duydu mu ki?" şeklindeki sözlerini iştince böyle ağalarımız halkın dizginini elinde tutuyor fikrine kapılıp öfkelenim. Kendinden başka düşünür tanımayan, bilimsizlere yön gösterip, öngörüyle tanıtan ve öğreten bu danışman, bu Abay'ı sevmeyen kişi, Kayım'ı nasıl görüyor olabilir ki? Abay araştırmaları ilminin çeşit çeşit denetimlerden geçtiğini bilse de hatırlamaktan imtina eden biraz önceki "iyi bilim adamları"nın hatırına getirmek için ve gençlerin öğrenmesini sağlamak niyetiyle değerli kişinin hayatındaki en zor dönemlere göz atıp kısaca bilgi vermeyi gerekli görüyorum.

Abay'ın dediği gibi "insan iyiliği de, kötülüğü de kendi karakterinden bulur" düşüncesinde olan Kayım Muhamedhanov da bireysel ve ilmi hayatındaki "alkış ile kargış"ı bu dürüst ve adil karakterinden bulmuştur. Tabi ki onun bu şekilde yetişmesine aile terbiyesi de tesir etmiş olmalı. Semey'deki Kazakların önemli kişileri birleşerek Muhamedhan'ın çadırılı evinde Ahmet Baytursinov, Alihan Bökeyhanov, Mirjakıp Duvlatov, Halel Ğabbasov, Jüsipbek Aymavıtov, Mennen Turganbayev'in başı çektiği halkın büyükleri daima sohbet edip tartışmışlardır. Şakarım, Kökbay, İysa, Amire, Muhtar, Mağjan, Sabit Dömentayev, bu evin kendi insanı gibi oldular. Bunların içerisinde Muhtar, Amire ve İysa'nın dışındakilerin

hepsi, halk düşmanı olarak tutuklandı. Kayım'ı babasının evinden kovduktan sonra da “öğrenci çocuk”, bu işlerden uzaklaşmadı. Aksine onların mirasını dişıyla tırnağıyla araştırıp güvenilir yerlere sakladı. Başınsan ne kadar zorluk geçirirse geçirsün bu sebeple hapisanede kalsa da bu halk önderleri hakkında tek bir kötü söz söylemedi. O devirde meşhurluğuyla sefa süren ağızlarından alev saçan “halk koruyucuları” bugün “o zaman, zaman öyleydi” diye bir bahane öne sürüp hatıralar yazıyorlar. Bunları bir söz arasında kendisine sorduğumda Kayım Bey: “Peki, onların örtündüğü gece yastıkları da kara kedi değil mi? Ne kadar örtünseler de insanın aklından çıkıp kurtulabilir mi? Adı üstünde kedi olunca miyavlayıp tırmalayıp huzur vermez. İki katlı evde ipekle ağzını burnunu örttüğü perdede, kilimi kalın döşemede şan şöhret olsa ne? Ona sığınmak olmaz. Ruhların hayal meyal görüntüsü gözünü yumunca tam önüne gelir. Cezaya ve bedduaya uğradı dedikleri de bu. Ertesi günü darmadağınık uyanıp: aman uyuyamadım diye dövünüp ondan sonra da izini gizlemek için ağlaya dövüne hatıralar yazıyorlar. Bunların hepsi yalan diye söylerler mi? gibi bir düşünceleri de yok. Hile, çareye dönüşüyor. Allah’a şükür uyku huzurlu, yediğim helal, alnım açık. Ben nesine üzüleyim. Sen onları açığa çıkarırım, utandırırım diye eziyet çekme. Ne kadar ağlasalar da gözyaşı, gönül kirini temizlemez. Ne yapacaksın o biçareleri, avareleri. Kader kendisi suçlamış. O azap da onlara yeter. Yine de öfkeli insanlar acımıyor. Hala zehirleri vücutlarında. Onların yalanlarını durduramazsın. Bir cümlesine bir makaleyle cevap vermeyi bir yana bırak tam tersine üstünü kapatır. Halk da senin sözüne değil ona inanır. Nasıl davranacağını onlar bilir. Sen sekiz yıldır kitabım çıkmıyor diyorsun. Muhan'ın ruhuna hürmet ederken ellerini uzatmıyorlar mı? Onlar hala yalanlarını bitirmediler. Dikkat et çocuk, uzak dur. Yaklaşma” dedi kendi tecrübelerini anlatarak.

Onun bu söyledikleri dosdoğruydum. Araya biraz vakit girdikten sonra 1937-1938’li yıllardaki dönemin arşiv belgelerini araştırdım. Öyle bir tiksindirici haberle karşılaştım ki ertesi günü yazıya geçiririm diye sakladım. Sabah saat altı buçukta “boş adamın biri” telefon edip saat sekizde hızlıca yanında olmamı “emretti”. İçim cız etti. Dün bilgi toplamaktan döndüğümü bu adamın hala birilerinin konuşmalarını dinlediğini, arşivin özel bölümünde çalışanlarının bulduğunu belgeleri buna söylediklerini bir anda anladım. İki saat üstü kapalı konuştuk. “Güvendiğin kim? Bilgileri sana gösteren kim? Kimin akrabası?” dedi. Ben Kayım’dan bahsettim. Dimdik çürük dişleri ile bir anda asılan yüzü buruştu da elini salladı. Arşive gittiğimde bir gün önceki belgeleri “tamir etmek için” alıp götürdükleri ortaya çıktı(!).

Ben sadece o anda Kayım Bey’in can sırrını biraz anlar gibi oldum. Doğru ya, “Muhtar hakkında niçin bir hatıra kitabı yazmıyorsunuz, nasıl hapisaneye düştünüz, dedikoduyla uğraşan kimdi, mahkemede sizi kim suçladı” diye hep isteksiz ve özensiz sorular sormasının altında yatan da buydu. O kendisini değil, gerçeği aralayıp, bunu saklamak için kesin ve açık olaylardan uzaklaşıyor. Bu karakteri, Şiñğistav’ın aksakallarının “yöntemini” hatırlatıyordu. Markum, Jumakulbay, Kabış, Leymen, Abış, Baltakay gibi ihtiyarlara sorular soran kişinin kim olduğunu bilip açıkça inanınca gerçekleri içinde tutup, tilkileri kasten salıyor, onların izinden gidip yolunu kaybediyordu. Bu hikayeleri yarım yamalak anlatanların birçok dünyasını çatıştırarak yazdı. Sonra kendileri de utandı. Saçma ama hala da dedikodulara inanıp, “Eyvah, bu böyle olmuştu, Abay böyle ölmüştü” diye fısıldayıp, yalan yanlış şeyler söyleyip, çokbilmişlik yaparak insanları gammazlayan beyler de aramızda ya...

Deminki adı geçen asillerin akranı Şakir Abenovke ve onların kardeşi Kayım Muhamedhanov’a gerçekleri söylüyorum diyen insanlara hiçbir zaman güvenmedim. Çünkü bu güçlü iki kişinin gerçeklerden başka doğruları ve gerçeklikten başka dünyalıkları yok. Asillik herkeste yok. Söylemiyordu, söyleseydi asıl hakikat bu olurdu. Çünkü ben o makaleyi yazdığım zaman hiç olmazsa kendi bildiğim bir durumu anlatayım diye sararan gazete kırıntılarına bakmıştım. Bunlardan birincisi “*Semey Ādebiyetşileri/Semey Edebiyatçıları*” adıyla 2 Ağustos 1947’de “*Sotsiyaldı Kazakstan/Sosyalist Kazakistan*” gazetesinde yayımlanan makale. Kayım’a kurulan ilk tuzak buydu. Abay’ın şairlik mektebi hakkında ilk serbest hikâyeyi yazan K. Muhamedhanov’a karşılık doğrudan siyasî suçlamalar yapıldı. Orada: “Çelkaş”ı aktaran kişi isterse Abay’ın akrabası, yakını olsun, onun gibi insanların hepsi ilerici, Abay’ın öğrencisi değil ya. Abay’ın “Çelkaş”ı aktaran “öğrencisi” Sovyet hükümetine ve partiyle mücadele eden ve kim olduğu sonradan açıklanan bir kişi. Bölge gazetesi bu makalede onun ismini gizleyip, hiç adı geçmeden dahil

edip, “ilerleyiciydi, öğrenciydi” diye boşuna söylüyor. Gazete, Abay’ın bir öğrencisinin Arip olduğunu söyler. Arip, padişahın memurlarının, Kazak zenginlerinin çıkarlarına hizmet eden mücadeleci tercüman, ömrü boyunca Abay’ın fikirlerine karşı olan, hayatını Abay’a dargın geçiren adam... Şimdi Abay’ın bir öğrencisi ”Enlik-Kebek” adlı halk hikâyesini yazmıştı der. Fakat Abay’ın bu “öğrencisinin” adını gazetedede aynı şekilde söylemeye çekinip (?) başka birinin adını vermiş. “Ekpindi” gazetesi onu her ne kadar gizlemek istese de “Enlik-Kebek” halk hikâyesini yazan kişiyi edebiyatta okuyazar olan herkes tanır. O daha sonra eline silah alıp, Sovyet hükümetine kafa tutan sert düşman!... Bölge gazetesi bunu Abay’ın öğrencisiydi, ilerici bir adamdı diye siyasî eğitimsizlik seviyesine taşıyor... İçlerinde Asyalılık ve Türk-lük üzerine çalışan insanlar da var. Gazete, o “öğrencilerin” hepsini bir sıraya koyup, “yenilikçi ve ilerici edebiyatın vekilleri” diye hepsine ortak bir isim verdi. İşte, bu Semey “edebiyatçı”larından biri, K. Muhamedhanov’un kaleminden çıkan ve gazetenin kabul edip yayımladığı “ilmi makalelerinin biri böyle” diye imada bulunarak yazar.

O dönemde merkez yayınlarında kendisine böyle bir suç isnat edilen adamın mahalli alandaki durumunun nasıl olduğu herkesçe malum. Abay’ın çevresindeki insanların hepsini halk düşmanı ilan eden o makalenin yazarı ilk sıradaki büyük bir sanatkârlardan biri olarak anıldı. Ondan yirmi beş yıl önce Akılıya Turağulkızı’nın hatıralarını “*Leninşil Jaş/Leninci Genç*” gazetesinde yayımladığımızda içinde: Turağul’un adı yer aldı, diye merkezi komite laf ederek, daha sonra yönetici redaktör Sağat Aşimbayev’e bir gerekçe yazdırıp, o zamanki baş yardımcım A. Marhabayev’e beni işten çıkarmak için belgeler verdi. Daha sonra bu belgede imza veren kişilerin tanıdık kişiler olduğu ortaya çıktı. Hikâye, o kişinin sadece kendisiyle ilgili değildir; onun edebiyat ortamına getirdiği anlamsız sözlerle de ilgilidir.

Eğer işin derinliğine inecek olursak, bu önde olan büyük siyasî ideolojik dönemin ilk kara kasırgası oldu. Abay okulu ve onun akın öğrencileri hakkındaki uğraşları araştıranların gayesi Kayım değil, Muhtar Avezov’dur. Arşivdeki belgeleri karıştıran aynı eserin savaş yıllarında hazırlanmaya başlanmış olması da gözüme çarptı. Ancak bunlar, gerekli şartları sağlamadığı gerekçesiyle daha sonraya ertelendi. “*Semey Adebietşileri/Semey Edebiyatçıları*” adlı bu makale, ulu yazara yönlendirilen siyasî saldırıların sadece başlangıcı oldu. Hemen “halk düşmanı” diye ilan ettiler. Aynı yıl, bu gazetede S. Beyişev’in “*Professor M. Avezov Ötkenniñ Şığarmawında/Profesör M. Avezov’un Geçmişinin Kollarında*” diye tartışmalara yol açan bir makalesi yayımlandı. O makalede, Kazak halkı, Kazak devrimine kadar bir millet olarak birleşmedi. Öyleyse Kazak yazılı edebiyatının dili bundan asılar öncesinden beri, seksen yıl, elli yıl önce Abay zamanında ortaya çıktı diye kim söyleyebilir?.. Bunun gibi uydurma, asılsız hikâyelerin nereden geldiğini araştırdığımızda, bunların kökeninin M. Avezov’un önceki milliyetçilik hatalarıyla birbirini tamamladığını görürüz. Bu hatalı fikirleri önce M. Avezov kendisi açık açık söylemiş ve yazmış olsa da, şimdi bu hata, hatta bu zararlı fikirlerin M. Avezov’dan kaynaklandığını ve onun etrafında olan bazı sığ görüşlü âlimlerle edebiyatçıların bunları koşup her tarafa yaydıklarını” belirterek Kayım’ı suçlayan bir karara varıldı.

Kayım da hayatı boyunca ilmi yolundan dönmedi. Tez konusundan uzaklaşıp, Muhtar’ı kendine kalkan edip, becerikli ve kolay bir şekilde ricacı olanlar da bulundu. Yiğit âlim kendi fikrinin doğruluğuna inandı. Ulu Abay’ın öğrencisiz olmadığını bilerek bunu nasıl inkâr etsin. Abay’ın şairlik okulu hakkında ilmi araştırmalarını azimle devam ettirdi. İşte bunu Kayım’ın ilk vatandaşlık görevi diye değerlendirmek gerek.

Aradan beş yıl geçtikten sonra tekrar bir karmaşa, suçlama ve cezalandırma dönemi başladı. Sabit Mukanov da zamanın güz gibi topuzunu vurdu. O suçlamalardan biri Kayım’a da değdi: “6 Nisan 1951’de Almatı’da Kayım Muhamedhanov’un ‘*Abaydın ädebiyet mektabi/Abay’ın edebiyat okulu*’ adlı tezinin savunması yapıldı, Avezov’un görüşleri övülüyor, bunların içinde Turağul’da övülüyor... Adı geçen listedeki kişilerin içinde üç kişinin eserlerinin incelemesini görmedik. Bunlardan birincisi, Şakerim Kudayberdiyev’dir. Bu kişi devrime kadar dincilik ve milliyetçilik konusunda yazmıştır. 1917 yılında devrime karşı teşkilatlanan “Alaşorda” Partisinin Semey’deki merkezi kongresini “*Alaş Aqsaqalı/Alaş’ın Aksakalı*” olarak açan kişi, devrime karşı olan “Abay” dergisi ile “Sariarka” gazetesinde Ekim Devrimine karşı makaleler yazan kişi, 1927 yılında casus ve devrim karşıtlarını yönetip Şiŋgıstav bölgesinde Sovyet

hükümetine karşı isyan çıkararak suçsuz birçok adamı öldürüp (?), bu savaşta vurulan kişi. Bunun gibi bir eşkiyayı o vurulup öldükten sonra da Muhtar Avezov'un, 1934 yılında da, 1940 yılında da 'Abay Öğrencilerinin Listesi'ne ekleyip övmesi akla sığmıyor. Yoldaş Avezov'un eşkiya Şakerim'e ölümünden sonra da iyi gözle bakması, en hafif dille bile onu anması suçtur... Bu şekilde ölen bir insanı, 1951 yılına kadar Avezov'un kollamasına, Jiyrenşin ile Muhamedhanov'un onu övmesine şaşırdım." diye yazdı.

Bugün, halkımızın büyük yazarlarının bu fikirlerine biz de şaşırp, başımızı sallasak da o zamanki insan kaderinin çözümü için yeterince uygundu. Elbette, Avezov'un etrafındaki "edebiyatçıları ve millî-yetçileri" temizledikten sonra sıranın önce Avezov'a, ondan sonra da doğrudan Mukanov'a geleceğini yazar (Mukanov) kendisi de geç anladı. Kendine has düşünceye sahip aydınların hapishaneye atılmaları onları öncekinden daha da çok "güçlendirdi". İlimde izi de, emeği de, adı da kalmayan S. Nurişev gibi problemlili kişiler, Avezov'un arkasına takılıp tüm yalan ve iftiralarını ona yönlendirdiler:

"...Yukarıda verilen deliller M. Avezov'un edebiyat bilimi hakkındaki görüntüsüne tam ifadesiyle açıklık getirir. Bu onun 30 yıl boyunca edebiyat araştırmaları alanındaki hareketinin siyasî yanlışlıklarla saçmalıklardan kurulduğunu gösterir... Kendinin düşmanlık dolu ideolojik konumunu güçlendirmek için M. Avezov Kazak edebiyatı ilmine, anti-bilime karşı olan "kavramları" nüfuz etmeye çabaladı. Bu amaca ulaşmak için K.Muhamedhanov, "Abay'ın Edebiyat Okulu" hakkındaki tezini titizlikle hazırladı, burada Avezov'un geçmişteki yanlışlarıyla kasten yaptığı hatalı işler özlü bir biçimde verildi. Tez açık ve gizli olarak verilen antimarksist belgelere dayandırıldı. Fakat bu yol, Avezov'un yolu olmadı. Muhamedhanov'a ilmi derece verilmesi hakkındaki kararı kabul eden ilmi konseyin kararı, onun halk düşmanı olduğunu açıkladı. Bu tezin tarihi dönemlerle ilgili olarak ele alınan konuları, Avezov'un durumunu açıkça ortaya koyar. O böyle bir hatayı işinin idealistik esinlendirmesiyle söylemedi. O fikrinin savunucusuydu da. M. Avezov tezinin hem danışmanı hem de rakibi olarak iki sorumluluğu da aynı anda icra etti. O, K.Muhamedhanov'u edebiyat ve sanat enstitüsünde, enstitünün ilmi konseyinde ve Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İlimler Akademisinin sosyal bilimler bölümünde toplanan ilmi jüride tezi savunduğu sırada da dile getirdi. Bu, M.Avezov'un tam olarak bu düşmanlık amacı taşıyan tezi hazırladığında ve onu sürükleye sürükleye bitirdiğinde, onun bu amaçta olduğunu açıkça söylemeden dikkatleri teze çekti. Avezov, sadece büyük hataları ve saçmalıkları yüzünden suçlu değil, bununla birlikte o bu hareketin propagandacısı olduğu için de suçludur. Çünkü o, kendi çevresine daima ideolojik açıdan kararsız, siyasî bakış açısı sığ insanları topladı ve bugün de topluyor" diye tartıştı.

Milletinin okumuş ve adaletli yiğidi K. Muhamedhanov'u her şeyden uzaklaştırıp, hakketmediği halde suçladılar demek mümkündür fakat "ideallerinde kararsız, siyasî bakış açısı sığ" diye söylemek mümkün değildir. O doğduğundan beri eğitimle geçirdiği ömründe sadece tek bir ülkeye tutundu. Tek bir siyasî görüşü oldu. Bu Abay ülkesi ve idealiydi. Abay'ın bakış açısıydı. Abay'ın M. Avezov'un belirlediği siyasetiydi. O, bu görüş ve siyasetten hiç vazgeçmedi, görüşünü de hiç gizlemedi. Az önce bahsettiğimiz S. Nurişev'in fikri, ilmi bir fikir değil, mahkeme hükmüdür. Düşmanlık yaparak başını belaya sokanlar M. Avezov'un "özenle eğittiği" Kayım Muhamedhanov'un hevesini kırarak, başını ezerek, maneviyatını yok ettiğimizde onu kendimize inandırırız diye düşündüler fakat inandıramadılar. Burada istedikleri tek şey, "Bu konuyu Avezov bana zorla hazırlattı" ifadesiydi. Onu yazsaydı özgür yaşayacak, ilmi adını da alıp kullanacaktı. Böyle yapsaydı Kayım, Kayım olmazdı. Abay'dan da onun Alaşordacı öğrencilerinden de, Alaşordacı Avezov'dan da vazgeçmedi.

Soyluya soylu, asile asil diyoruz. Fakat bazen bu soylularımız kendi durumlarını ne yazık ki kendileri kötüleştiriyorlar. Avezov'un önünü kesip sanattan çıkarmak için ellili yıllarda önce ulu yazarın çevresini temizleyip, ondan sonra tek bir ağaç gibi yapayalnız bırakarak düşürmenin kolay olacağını düşünen kişi ve iradelisi "Kazak aydınlarının soylularından" biri sayılan merhum Kajım Jumaliyev'di. O, tez savunmasında "Abay'ın Şairlik Mektebi" demedi. O Avezov'un sözü. Muhamedhanov'un yazdığı saçma sapan sözler. Kışkırtıcı, halk düşmanı olarak ilan edilsin. "Biz, ortamı yumuşatıyoruz." diye iki defa art arda hüküm verdi. Q. Jumaliyev ile S. Nurişev'in fikirlerinden Kayım'ın çekinmediğini anlayan Profesör Usanoviç, "Genç âlim, bu sizin hayatınızdaki en sorumlu ve bahtlı an. Günlerden bir gün, onlarca ilim

adayımı hazırlayan bu yaşlı âlimin şu sözlerini hatırlayacaksınız. Ben sizin tezinizi inceledim, aşağıdakilere değiniyorum: araştırmamız çok değerli, ilme katkıda bulunan büyük bir çalışma. Sakın üzülmeysin ve vazgeçmeyin” diye koruma altında dua sayılabilecek sözler söyledi.

İşte, aydın bunlara denir. Ne kadar yüreği ısıtan bir söz. Bu sözü Kayım ölene kadar kendi akrabalarının birinden bile duymadı.

Yalan söyleyenlerle iftiracılar dediklerini yapıp sustular. Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İlimler Akademisi’yle Kazakistan Yazarlar Birliği’nin özel kurulu bu kararı kabul edip “Nisan 1951’de Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İlimler Akademisi’nin ilmi kurulu, K. Muhamedhanov’un, ‘*Abaydın Ādebi Mektebi Tuvralı/Abay*’ın Edebî Mektebi Hakkında” söylediği siyasî konulu tezini kabul edip onun savunmasını gerçekleştirdi. Bu tezde Sovyet hükümeti devrine kadar yaşayıp onun baş düşmanlarına dönüşen burjuvaci millîyetçiler de Abay’ın öğrencileri diye övülmektedir.” şeklinde değerlendirilip Kayım’ın ilmi adaylık ismi geri alınıp iş soruşturmaya bırakıldı.

Bunun sonucunun nasıl bittiği belli. Büyük yazar bir süre Moskova’da kaldı. Kayım yirmi beş yıl cezaevinin baş köşesindeki “kutlu misafir” olmaya razı olup, Mareşal Jukov’un karargâhındaki generallerle birlikte “cezaya uğratılıp” çıkıp geldi. Jumaliyev de yirmi beş yıl sıkıntı çekti. Cezaevindeki sıcak soğuk odalar, her tür aşağılamalar, çeşitli güç gösterileriyle korkutmalar, aldatmalar gibi birçok olay.

Durum düzeltilip hakikat anlaşıldı. Kayım da hapisten çıkıp, üstadının yanına tekrar döndü. Halbuki cesur âlim göz yumuncaya kadar kendine Muhtar Avezov’un yazmış olduğu elliye yakın mektubun kaybolup gitmesine üzüldü. Sadece “siyasi gözü açık, ileriye görebilen” Nurişevlerin yolları kesildi. Şimdi tekrar yalanlara kapılmaz herhalde.

“Atın şıkpaşa-jer örtte/Adın tanınmazsa her yeri yak” atasözünün kuru yeri kucaklayan bu fani canın tekrar tekrar söylediği söz, Kazak edebiyatının gelişmesini kaç yıl geciktirdi, söylesenize. Günahsız insanların vebaline girdiler. Yeni ve ona ulaşan büyüklü küçüklü gayret adamlarının telaşları sebebiyle “*Abay Jolu/Abay yolu*” romanı beş yıl gecikmeyle tamamlandı. Bu süreçte düzeni bozulan Abay mektebinin öğrencilerinin hala bir araya geldiği yok. Başkalarını bir yana koyalım, gece gündüz sadece E.Kurda-kov gibiler ulu şairin öğrencilerinin hepsini afyoncu ettiler. Bugün bunların ortaya atılması boşuna değil. Aramızda bugün de dünkü Nurişevlerin dilediğini dileyen insanların uydurma dedikodularının bitmediğini ispatlamaktadır.

“İyilik tez unutulur, kötülüğün ömrü uzundur.” deyiminin gerçek olduğunu da görüyoruz ya. Anlayabilseydik keşke, Kayım’a bu sözü kaldırmak çok ağır geldi. Oysa o Muhan’ın “it kaptı diye ben de kaparsam, ağızımda ne gibi bir özellik kalır” sözünü dayanak edinip küçük bir telaşa bile kapılmadan, “düşman tekrarlamadan”, uzun yıllar hazırladığı eserlerini toplayıp sistemli bir külliyat halinde hazırlayıp dört kitap olarak yayınladı. Abay’ın akademik yayınlarından Kayım Bey kalem kuvvetini de, bilim tecrübesini de esirgemedi.

Fakat bunlar kısaca onun hayatında tatmadığı acı bir rızık olarak karşısına çıktı.

4

Bu üzüntülerin şahidi olsun diye aşağıdaki günlüğü yazmayı, her şeyi olduğu gibi yazmayı doğru buldum. Bunun dışında, Kayım’ın hayatının sonundaki kaderi anlamak da mümkün değil.

“Bu hayatın mizahı ve gülmecesini bir tarafa bırakalım. Gece gündüz, bu aydın kavim; “Kazakların aklını fikrini Abay toyu arifesinde Almatı’ya topluyoruz. Kayım Muhamedhanov Almatı’ya göçüp gelmezse, Abay’ın akademik yayını yapmak mümkün değil. Ona ev verilsin durumunu düzeltelim. Muhtar Avezov için yirmi beş yıl hapiste yatmaya razı olan Kayım, millî ve manevî hazinemiz” dediler. Buna o zamanki parti ile hükümet çalışanları ne kadar katılsalar ne kadar işleri geciktirseler de K. Muhamedhanov’a ev verdiler. Âlim Muhamedhanov, Abay’ın iki ciltlik yayını hazırlamaya girişti. Kayım’ı Almatı’ya çağırılmayanların içinde de “Almatı’ya hoş geldiniz” diye karşılayanların arasında da en sonunda Kayım’ın “İşsiz, geçimsiz kaldım. Bana şimdi ne akıl vereceksiniz?” diyenlerin içinde de ben vardım.

Şimdi, yetmiş yıl yaşadığı Semey’den nazlanarak giden Kayım Muhamedhanov’u; Muhtar Avezov’dan kalan eski söz ulemasının eserlerini yayımlayarak Semey’e tekrar getirmiş oldum.

Kayım'ın günahı yok. Halk önderleri ile kurum yöneticilerine: “Durumum iyi değil. Hükümetin kararıyla bana verilen yardımlar kesildi. Şu anda aldığım ne kiraya ne de ilaca yetiyor. Bilhassa Semey’e dönüp gelmemin bana bir faydası yok. Ne yapacağım?” diye imayla anlatıp imayla söyledi. Fakat bunların hepsi Abay’ın:

*Ağayınğa kün tüspek,
O da ülken qarğıs koy,
Beretini eñ küştep,
“Beýçara!” men “Bayğus” qoy.
Degenniñ keri keldi.*

Akrabalara gün doğacak,
Bu da büyük beddua ya,
Vereceği en güç şey,
“Biçare!” ile “zavallı” ya.
Sözleri geri gelmiş gibi.

“Ey pirim öyle mi?”, “Zor olmuş”, “Şuna buna gitsenize” derler. “*Toqal eşki müyiz suraymın dep jürrip, qulağınan ayırılıptu*/Dimyata pirince giderken evdeki bulgurdan olmuş” dedikleri gibi, kendine gerekli olan yardımı sorayım diye gittiği kapıdan hayatın ağır yükünü -tam anlamıyla söyleyecek olursak- ihtiyaçlı olduğunun ağırlığını sırtına yüklenip döndü. Öylesine cömert, yiğit karakterli, cesur, güçlü Kayım, Stalin’in kılıcından korkmadan ulu Abay’ın mirasını koruyup dimdik durak Kayım’ın gönüllü kırıldı... O, hayatın alayından, hükümetin nemelazımcılığından kardeşleriyle öğrencilerinin sebatkar olmayışından yoruldu. Önceleri fikirlerini paylaştığı yakın ortamı ve güvenilir arkadaşları vardı. Kayım, seksen dört yaşında Kazakların fikirlerinin başkenti olan Almatı’da dertleşeceği bir kişinin bile kalmaması, yalnız kalması yüzünden hüznüldü. Gerekli zamanlarda kurnazlık yapıp tebessüm ederek birçok kişinin gözüne girmeye çalışanlar tıpkı Abay’ın söylediği gibi.

*Jan qısılsa, jaytañdap,
Jandı eritken jaydari-aw.
Jan jay tapsa, sen nege,
Jat minezsiñ, jabırqaw?*

Ruhu sıkılsa yer bulur,
Ruhu eriten güler yüz ya.
Can yer bulsa, sen, niçin,
Nezaketsizsin, kaygılı?

Son defa çağırıp Semey’e gitmeye karar verdiğini, on yıl boyunca kitaplarıyla ilgili hala tam olarak çözülmeyen (!) problemi olduğunu, kitaplarının tekrar eline ulaşması için para bulamadığını sıkılarak anlattı: Zeynolla Qabdolov “Bir aylık maaşımı vereceğim.” dedi. Öğrencim Tursın Şañbayev dürüstmüş. Ondan memnunum. Ğarifolla Esimov hiçbir haber vermedi. Şimdiki de sen biliyorsun.” dedi.

Başka bir seçeneği olmasa da, nihayetinde Kayım Bey’in dilinden anlayanlardan biri bendim. Yere baktım. Teselli edecek, avutacak bir söz bulamadım.

- Ee Tursın, sen niçin üzülüyorsun? Kardeşim gibi nazımı çektin. On birinci çocuğum gibi oldun. Sen beni karşıladın, şimdi yine sen götürüyorsun. Ben kimseye kızgın değilim çünkü onların sırrını biliyorum. Abay’ın iki ciltlik külliyatı yayımlandı. Benden hiç kimsenin müjde (telif hakkı) sorduğu yok. Bunun hakkını veren de yok. Kendi kitabımı bile kendim satın aldım. Eserime verilen önem bu. Abay toyu geçtikten sonra hizmetten de çıkarıldım. Önünde sonunda Avezov’un elli ciltlik baskısına da yardım ettim. “*Abay Muragerleri*/Abay Mirasçıları” adlı kitabım yayımlandı. Kısacası bu da büyük bir ganimet. Kazak edebiyatı tarihi hakkındaki kitabım olduğu gibi kaldı. Çok az rastlanan bilgileri bugünkü dile aktararak yayınlamasam mı diyorum. O kör olası da niteliksiz çıktı. Şimdi onları tekrar topluyorum.

- Kayım Bey, bu el yazmaları önceden beri benim hiç bilmediğim bir dünya. Toplamasına toplarız fakat Semey’e gidince onları iyi bir şekilde ele almak mümkün olur mu?

- Şimdi buna ne gibi bir çare düşünüyorsun... Oraya gidince ilk işim Şokan’ın el yazmasını yeni harflere aktararak yayımlamak. Savaş yıllarında bir artistten satın almıştım... Tarihi eski. İkincisi Şakerim ile Kökbay’ın el yazmaları arşivde var. Onu yayınlatsam... Üçüncüsü Abay’ın yayınlanmayan, zamanında Avezov’un takdir ettiği şiirlerini açıklamalar yaparak yayına sunsam. Dördüncüsü, şu haberlere bakarsana. Ey Allah’ım onlar dokuzuncu yüz yıldaki Kazaklarla ilgili el yazmaları. Onları benden başka kim okuyabilir. Bu iş için gerekli desteği veren, ortam oluşturup yayınlamak için yardımcı bir aydın bulursa da onu ilk olarak ele alsam diyorum. Şimdi bu Abay’ı niye rahatsız ettin diyeceksin. Onun hakkında da

yazsam diyorum. Şair Duvlat hakkındaki birçok fikre katılmıyorum. Bu konuda senin ne gibi bir yardımın olur. Amaaannn, ne yardımın olabilir ki...

Kısacası Kayım Muhamedhanov Almatı'ya sığamadı. Kucağımıza alıp karşılamıştık. Şimdi başımızı eğerek Semey'e uğurluyoruz. Elden gelen bir şey yok. Alıştığı yuvasına uçarak dönen yaşlı kartal gibisin. Hoşça kal! Salavat gibi tekrarlıyorum: Bilgelerin küstüğü zamanlardı ya. Semey'deki okulların rektörleri, öğrencileriniz değil mi. Arab Silamulı Espembet ile Erlan Batteşulı Sızdık, ikisi de ilminizden faydalandılar. Abay'ın Kara otağı, Abay Müzesinin baş müdürü Töken İbragimov'un her zaman aklında olursunuz, sizinle ilgilenirler diye sizi onlara emanet ediyorum.

"Almatı'nın bencilliğini affedin, Kayım Bey"...

Evet, böyle olması doğrudur. Peki, Semey'e vardığında ne gördü diyeceksiniz. Tekrar günlüğüme müracaat edeyim. Bu satırlar hiç tanımadığım bilge bir kardeşime özel olarak yazılmıştı.

"Niçin başlayıp durduğunu kim bilir. Sonunda son defa kaderin sillesi ile eziyetine boyun eğme, gönülsüzlüğe, hevesizliğe, nemelazımcılığa bilhassa vedalaşmak ile ayrılmaya, uysal bir sabırlılıkla bakmayı şaşırtıcı ve sabırlı bir şekilde davranmayı beceribildik. Biz beklenmedik anda kimi gözümüzden kaçırmadık. Biz kimlerden zamansız ayrılmadık. Biz onların hangisi hasretin kucağında sararıp yattığında gidip gönlünü alıp ümidini canlandırmadık veya biz yaralı bir cana üzüлüp, kızıl kanı kararıp salı suya kapılıp gidenlerin hangisine merhametle bakmadık. Onlar birbiri ardına "Geri dönmeyen gemilere binip" (Mukağali Makatayev) neresi olduğunu bilmediğimiz baki âleme göçüp gittiler. Onlar tek başlarına gitmediler. Kendileriyle birlikte bizim vicdanımızın, hayat eğlencemizin, gerçeklik ve amacımızın yolundaki güç kuvvetimizin, ümit ve inancımızın birer damlasını alıp akıtarak gittiler. Bu kötü hayat tecrübeleri, bu kıymetli damlaları yok ederek bizdeki çabaların, ihlas ve birliğin, birbirimize ait koruyuculuk ve destekleyişin, ortak amaç ve namusun, en nihayetinde vücudumuzun her noktasının kaynar kuvvetini de halsizleştirmeye başladı. Bu isteksizlik dünümüze de, bugünümüze de, yarınımıza da gerekli olan iyilik duygusunu yok edip, bizi hevesiz bir hale getirdi. Millî manevîyatın asil görüntüleri gönlümüzde göz göre göre belirsizliklere dönüşüp hafızamızdan silinmeye, kaybolmaya başladı. Ömrün sert kuralları böyle olmalı fakat bu tembellik başkalarına yarasa da geçmiş ile geleceğin arasını bağlamaya çalışan bize, manevîyat savunucularına, genellikle bugünkü düşünür nesillere yaramaz. Geçmişteki değerlerimize hürmet göstermekle, onları ağıtlarla anmakla, planlar yapıp baki sefere uğurlayarak başına bir mezar taşı diktirerek kocaman bir türbeler yaptırmakla sorumluluklarımız sınırlandırılmaz. Bu hürmet, hürmet değil. Sadece pişmanlığın yerini doldurmak için yapılan bir şey. Kısacık ömrünü millî manevîyatın idraki ile tarihine özel olarak yer veren, bağımsız ruhun damarlarına güç veren, her değer ne kadar azaba uğrarsa uğrarsın, fedakâr bir er ve sabırlı bir kişi olduğu için toplumdaki insanlar ve kalemdaşlarının şair ile bilgenin, aydınlar ile kavmin sıcak duyguları ile henüz hayattayken yaşamaya hakkı vardır.

Sessizlik ile çaresizliğe kapılıp temiz bir ömür sürmenin kaynağı olarak ve bu kaynağı bulmak için ürkek bir göz ve dalkavuklar olarak sessiz bir şekilde, bilmezlikten gelmeye mecbur olduğumuz zamanları birlikte yaşadık. İhtiyaç bulutları hala kaybolmadı. İçimize düşen "Karabaşın gamı" denilen sessiz kurt hala ölmedi. Onun, damarımızı kaplayarak yüreğimizi kemirir gibi yediği az değildir. Şimdi ruhumuzu da kemirmeye başladı. Tehlike dış dünyadan ruhumuza yöneldi. Bedenine yetenek ışığı yayılan tüm vatandaşlar, bu zamana kadar mücadele eden gelecekte de mücadele etmesi gereken insanın takdirine dair tembellik, nemelazımcılık, hevesizlik, açık gözlülük, umursamazlık onu idare etmeye başladı. Bu, millî manevîyatı yok eden büyük bir dert. Benim fikrimce değerlerimizi bir yana koyduğumuzda her bir normal kul birbirinin ruh dünyasını hissederek yaşamalı. Bu yüzden de bilgili kavmin dikkatini buraya çevirerek:

-Kendi sıkıntılarımızı sadece kendimiz çekip, kaderin kırbaçıyla tek başımıza mücadele ederek birbirimizin hayatı ile ruh dünyamıza nemelazımcı bakan tembeller olarak yaşadığımız zamanlar geçti. Gönülsüzlükten sıyrıldım. Siz ile biz birbirimizi korumazsak, düşünmezsek, birbirimizi tamamlamazsak, kendimize, hayata, gelecek nesillere, millete ait inancımızdan ayrılacağız. İnançsız insan, millete manevî destek olamaz. Milletin manevî parçalanmasını, şu geçim bekleyen yalancı beceriklilik ve yalancı mülayimlik mahvetmeye çabılıyor. Hapishaneler ile cennetler ülkesi diye adlandırıldığı dönemde Kasım davulu olup çalısım, şimşek olup ışık saçısım geliyor.

Bugün bu yalancı huzuru dürterek uyandıran, tembellik dolu bedeni harekete geçiren bir şimşek ateşi gerek. Aramızda hala, maneviyatı ebedi olarak öldürmeyen abı hayat suyundan “şimşegin durgun suyundan kanarak içen” yüce ruhlu değerler var. Bunlardan biri adı sadece edebiyatın değil bağımsızlığımızın tarihinde de kalacak olan cesur âlim Kayım Muhamedhanov.

Kalabalık kavme yönelerek söylenen yukardaki fikre yön veren, zor zaman edebiyatının büyük kahramanı Duvlat Babatayulı'nın 200. doğum günü dolayısıyla Semey'de yapılan ilmi konferanstır. Burada şairin yaratıcılığını araştıran alimler ile okumuşlar fikirlerini dile getirdiler. Akliselim, sağduyulu, olgun, önderlik yolunu açacak fikir alışverişleri oldu. Buna biz de katılıp meclisin baş köşesinde yer aldık. Lakin Abay, Duvlat ve Avezov için ödüller kazanmaya yönelen Kayım Bey'in toplantıya katılmaması bizi üzdü. Duaya katılsak da başkalarına katılmayan Kazakların cesur âlimi Kayım'ın evine selam vermeye gitmiştik. Daha önce işitmemiş olsaydım bu dediğim selam vermek değil gönlünü almak desem daha iyi olurdu. Kayım Bey hastalanmış yatıyordu. Yaşlılığın da “nazi” var herhalde. Fakat o çıkıp gelen bir hastalık değil, üzüntü ve yalnızlığın yorganını kaldıramayıp da hastalanmış, yatmış gibi geldi. Ben gördüğüm ile işittiğimi tekrar tekrar yazmayayım. Onun keşiştiği yerler malum. Belki de bilinmiyor. Açıkçası, bana âlim Kayım yalnızlıktan bunalmış, terazinin öbür tarafındaki nurlu ışığın örtüldüğü, zamanında kendindeki samimiyeti verdiği canların selameti ve selamını özlemiş de bekliyor gibi geldi. Bana, on yıl boyunca babasına bakan, iyileşmesini bekleyen Beket'in de keyfi yok, birilerine de kırgın gibi geldi.

-E, kardeşim! Bir aydan beri kapıyı açıp kapatan tek yakını sadece sensin. Büyüklü küçüklü öğrencilerim de vardı. Bilhassa Töken de (Abay Müzesinin müdürü T. İbragimov) bir müddettir görünmüyor. Halimin neyini soruyorsun? Durum bu. Emeklilik maaşı kiraya gidiyor. İlaç almaya bile gücüm yetmiyor. O, geçerli bütün indirimleri bıraktı. Şehir idaresine gidip durumu açıklamak içinse... sağlığını görüyorsun. Dışarıdan biri gelse de bir selamlaştık diyordum ama onların da ayağı kesildi. Beni Duvlat'la ilgili konferansa çağırmadılar. Tamam diyelim. Gitmem gerekseydi de zaten gidemezdim. Ancak hatırlanmamak da gönle ağır geliyor. Ülkemde bile beni hatırlamayanlar varken dışarıdaki ülke insanlarına ne diyebilirim ki. Sözün geçerse, belediye başkanına söyle; aksi halde hiç huzursuz olma. Sağ salim ol”, dedi.

Bu iki saatlik hikâyenin uzun süren ritmi de bu. Bu sözün altında kaderin vurduğu damga ile semboller yatıyor. Onu kazıp da ne yapacağız. Sadece: “*Biz Kazak ejelden, erkindik ańsağan*/Biz Kazaklar ezelden, özgürlüğü özlemişiz” diye elli yıl boyunca söylediğimiz millî marşımızın yazarı, Kazakistan Cumhuriyeti Devlet ödülünün sahibi, Profesör Abay ile Avezov'un fikirlerinin savunucusu ve araştırmacısı, Semey şehrinin hürmetli vatandaşı Kayım Muhamedhanov, ellili yıllarda, o ikisi için, yirmi beş yıl cezaya çarptırılan azap sahibiydi. O, ülke çapında tanınmış bir kişi, bağımsızlığımız için dimdik duran kahraman. Semey'e göçünce: “Halkın içinde olayım. Yalnızlık yaşamam” demişti.

Kayım'ın, “Beni yalnız bırakmaz, değersiz görmez, ihtiyaçlarımı giderir” diye güvendiği insanlardan biri de sensin. Siz de Kayım'ı iyi tanıyorsunuz. Bu yüzden de sizin için bir vatan, bir bilge olarak bu selamı gönderiyorum. Halkın dikkatini çeksin, kayıtsız kalmasın, diye “Kazak Edebiyatı” yoluyla yollamayı doğru buldum.

Cesur ve yorulmaz Kayım'ın bütün zorluklara katlanabileceğine inanıyorum. Yaşamak dediğin hışhanenin eziyetli günlerinden daha zor değil ya. Fakat Kayım gibi şahsiyetlere hürmet göstermezsek kendimize saygı göstermediğimiz, bağımsızlığımıza saygı duymadığımız anlamına gelir.

Utandık... çıldırdık... Şimdi aklımızı başımıza alalım, kardeşim!

Oturaklı bir söz. Fakat bizim ümit bağladığımız halkın bu makaleyle de aklı başına gelmedi. Bir çuval unla, isteksizce çalınan kapının bir tıkırtısıyla bu hürmet de sona erdi. Yukarıda söylediğim gibi Abay'ın: “Akrabalara gün doğması, bu da büyük bir beddua ya” deyişi doğrumuş. Bazen gökyüzünden nur yağdırır gibi kaldığımızda Kayım: “Ne diyeyim? Size ne söyleyeyim? Hepsini biliyorsunuz işte” diye cevap verdi. Evet, bizlere ne söyleyecek ki... Bizim neyi bilmemiz gerekiyordu. Ne yapmamız gerekiyordu ve elimizden ne gelecekti? Sır saklayıp sonra da sırdan kurtulmaktan başka neyi iyice öğrendik. Sadece elimden gelen; o zaman kitabının basılması işine cevap veren cumhuriyetin önemli idarecilerinden biri olan yazar Alibek Askarov'u evine götürüp dört ciltlik eserinin yayınlanması için göz

göze, söz söze konuşup söz almış, emaneti yerine getirmiştim. Bu makaleyi yazmama sebep olan da o işin şefaati ile devamlılığı olmalı...

Böylece, 30 Haziran 2004'te Semey'de Şakerim Caddesi'ndeki yedi katlı binanın yedinci katındaki iki odalı eşyasız boş dairede Kayım da dünyadan geçip gitti. Çocuklarının söylediğine göre, son günlerde geçmişinin tamamını yaşıyormuş gibi hatırlayarak Alaş'ın bütün aydınlarını tek tek anıp, "Kökbay, Kökbay!" demiş: "Şimdi sorularınız var mı, çocuklar. Ben bittim. Yoruldum." demiş ve konuşmayı bırakmış. Bu yüzden, bizim bu sözü tamamlayarak sözümüze son verecek zamanımız geldi, diyorum... Çok konuşup da ne yapacağız?! Geldi. Gitti. Ve bitti?

Toprak atıp serinleterek mirasını yayınlamak için hazırladığım günlüğüme: "Kayım'ın köklerine bu kadar çabalayarak niçin tutunduğunu şimdi anlıyorum. Hayattan mana çıkarmak, mana arayıp ölmez bir ömür sürmek için değil, ne yaparsam dirliğim vasıtasıyla Farhinur'u endişelendirmeden çocuklara medet olabilirim demiş olmalı! Bütün gayretini, kuvvetini, namusunu, babalık borcunu ona verip gibi uzun uzun bakmış olmalı ya... Bu da bir çare! Bu da bir yiğitlik! O, çelikten bir karakter!" diye yazmışım. Belki de gönlün o anki derdi ve sesiyle, bu ruh haliyle yazılan günlükteki sözler fazla olabilir ama gerçekten uzak değil.

Ve benim Kayım'ı Almatı'dan uğurladığımdaki sözlerim, onunla vedalaşma sözleri de olmuş. Şimdi ardındaki mirası seçip toplayarak yayınlamak da benim boynumun borcudur.

Buna da tövbe. Çoğunluğun niyeti halis, amaçları uzaktaydı, ülküsü olan miraslar idi. Onun yolculuğu uzun sürecek...

1986 – 2005 yılları arasında.

Abay'ın Çeviri Dünyası¹

Danday ISKAKULI²

Akt. Esra Gül KESKİN³

Kazak edebî çevirilerini Ibray Altınсарın başlatmış Abay Kunanbayev de bunun temelini kurmuştur. Ibray'ın 1879 yılında çıkan “Kırgız Hrestomatiya”sında Rus edebiyatından çevrilen birçok esere; özellikle L. N. Tolstoy, İ. A. Krilov, K. D. Uşinski, İ. M. Paulson'un eğitim çalışmalarına yer verilmiştir. Eğitim bilimci Ibray, Rus yazarların eserlerinden sadece önemli olanları çevirmiştir. Peki, neden böyle yapar? O dönemde Kazak toplumunun ilerlemesi ve gelişmesi için bilimin gerekliliğini anlayan Kazak aydınları eğitimciliğe/aydınlatma hareketine yönelmiştir. Halkının zor durumunu tüm kalbiyle hisseden Ibray, memleketinin temelini kurmak için ilk kez Kazak bozkırında okul açıp bilim tohumları saçtı, “insanlığın çiftçisi” oldu. Kazak dilindeki ilk ders kitabına Rus yazarların eğitime, insanlığa çağırıldığı yani “pedagojik/eğitim bilimiyle ilgili” eğitim öğretim niteliğini haiz eserlerinin seçilmesinin aslı da bu sebeplerden doğan bir kural gereği idi.

I. Altınсарın'ın Rus edebiyatından yaptığı çevirilerin çoğunluğu oldukça serbesttir. Bazı çevirileri o kadar serbesttir ki bunların hangisinin eserin aslı hangisinin çevirisi olduğunu ayırmakta bile zorluk çekilir. Bu çeviriler tercümeden ok adapte tarzında yapılmıştır. Aslında, Ibray çevirilerinin konusunu Rus yazarlarından aldığı halde, fiilen aslına uygun olmayan, tercümeden beklenen isteklere cevap vermeyen, tamamıyla yeni bir yazı ve farklı, güzel eserler görürüz.

Akademisyen K. Jumaliyev “*Altınсарın, o hikâyeleri çevirirken her yerde aslını kaybetmeden, durumunu aktarmayı prensip olarak uygulamadı. Bazen aslını bazen konuyu bazen sunuş biçimini değiştirip, her durumda Kazak yaşantısına yakınlaştırıp, Kazak çocuklarına anlaşılır bir şekilde ifade etmeyi asıl amacı hâline getirdi*”⁴ der. Ibray'ın çevirilerinin bunun gibi esas özelliğini, Kazak çevirilerinin tarihini araştıran S. Taljanov da zikretmiştir: “*O dönemde Kazak vatandaşı Altınсарın, Rusçadan çeviri yaptığında, Kazak okuyucularına uygun hâle getirdi, sadece sözlerin peşine düşmeden, eğlence katmaya çalıştı; çevirilerini kendi halkının kavram dünyasına uyarlayarak çevirdi*”⁵. Bu hususu, Ä. Satıbaldiyev “*O orijinalin çemberinde sıkışıp kalmaz; eserin fikri ve konusunu alıp kendi okuyucularının durumuna göre hoş ve güzel hikâyeler kurar. Hepsinde, öncelikle, onun eğitimsel amaçları boy gösterir. Ve o kendinden sonra gelenlerin ve okuyucularının durumunu hiçbir zaman aklından çıkarmaz, yazdıklarının onlar için nasıl daha anlaşılır olacağını gözlemler*”⁶ şeklinde ifade etmiştir.

Burada dikkate almaya değecek diğer bir konu: I. Altınсарın döneminde çocuk edebiyatı mevcut değildi. Aslında sözlü edebiyatın çocuklara özgü tekerleme, atasözü, bilmece, uydurma şiir, masal gibi türleri; asırlardır Kazak çocuklarının bilincine yerleşip eğitimi bireyler olarak yetişmesine hizmet etmektedir. Şimdi ise, yazılı edebiyatın gelişmesine, eğitim veren okulların açılmaya başlamasına bağlı olarak çocuk edebiyatının yeni biçimdeki yazılı türlerini üretme görevine öncelik verildi. Öncelikle, bu

1 “Abaydın avdarmaşılıq älemi” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Prof. Dr. Danday Iskakuli Filoloji Doktoru, “Абайдың аудармашылық әлемі”.

3 Okt. Dr., Uşak Üniversitesi, Türk Dili Bölüm Başkanlığı, esra.keskin@usak.edu.tr.

4 K. Jumaliyev, *Kazak Edebiyatı Tarihinin Meseleleri ve Abay'ın Şiirinin Dili*, 2. Cilt, A., 1960, s. 53.

5 S. Taljanov, *Çeviri ve Kazak Edebiyatının Meseleleri*, A., 1975, s. 194.

6 Ä. Satıbaldiyev, *Ruhani Hazine*, A., 1987, s. 17.

meseleyi çözmeye girişen I. Altınсарın, bu alanda oldukça başarılı olan Rus edebiyatına yöneldi. Ibray, Rus edebiyatından eser seçerken de çocuklara özgü okuma malzemelerinden, seri olarak yayınlanan eğitici külliyatların gerekli olanlarından eserler seçti. Özellikle, I. Altınсарın K. D. Uşinski'nin "*Detski mir i hrestomatıya/Çocuk Dünyası ve Okuyucu*", "*Rodnoy yazık/Anadil*", L. Tolstoy'un "*Pervaya russkaya kniga dlya çtenıya/Rusça İlk Okuma Kitabı*", "*Vtoraya kniga dlya çtenıya/İkinci Okuma Kitabı*", "*Çetvertaya kniga dlya çtenıya/Dördüncü Okuma Kitabı*", "*Novaya azbuka/Yeni Alfabe*", İ. İ. Paulson'un "*Kniga dlya çtenıya i praktičeskih uprajenıy v ruskom yazıke/Rusça Okuma ve Pratikler Yapma Kitabı*" gibi okuma kitaplarına bir eğitim bilimci edasıyla eğildi. Ä. Derbisalin'ın ifade ettiğine göre Ibray'ın çevirilerinin toplam sayısı 35'tir. Bunların yirmisi İ. İ. Paulson'dan, altısı Tolstoy'dan, üçü K. D. Uşinski'den, geri kalan üç dört tanesi de İ. Krılov, Şmit, V. Dal'ın eserlerinden çevrilmiştir.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, I. Altınсарın'ın hangi eserinin kendisine ait hangisinin çeviri olduğunu ayırt etmek kendisi için bile zordur. Akademisyen K. Jumalıyev, Ibray'ın "*Asan men Üsen/Zengin Çocuğu ile Fakir Çocuğu*" ile Saltıkov ve Şçedrin'in "*Bir şaruva eki generaldı qalay asıradı?/Bir Köylü İki Generali Nasıl Besler?*" eserleri arasındaki fikrî yapı ve içerik yapısı bakımından benzerliğe dikkat çeker.⁷ "Zengin Çocuğu ile Fakir Çocuğu" çeviri mi yoksa Ibray'ın kendi eseri mi? Düşündürücü bir konu. Asıl eser olduğunu düşünürsek Saltıkov ve Şçedrin'in hikâyesine aslında konusu, olayı, düşüncesi bakımından benzemektedir. Çeviri olduğunu düşünürsek çeviriden beklenen isteklere uygun değildir: Eserin dilsel ve şekilsel bakımdan orijinaline uygun olması gerektiğini söylemememizin sebebi, kişi adlarından başlayarak olay örgüsüne kadar her şey farklıdır. Kazak hikâyelerini araştıranlar bu hikâyeyi I. Altınсарın'ın orijinal eseri olarak görürler. Öyleyse Abay'ın "*Evgeni Onegin*"i neden çeviri olarak görülmüyor? Kazak dilindeki Abay'ın "*Evgeni Onegin*"i, Rus dilindeki orijinalinden olay örgüsü, konusu, kompozisyonu bakımından tamamen farklıdır. Demek ki bu noktada da düşündürücü bir durum vardır.

I. Altınсарın sanat eserlerini aynen çevirmeyi amaçlamaz. Ibray, Rusçadaki esere Kazak okuyucusuna, bunlar arasında da gençlere, okul öğrencilerine eğitici dünya görüşü bakımından gerekli mi anlaşılır mı gibi sorularla yaklaşır; eserin eğitici yönü ve eğitim bilimsel durumuna büyük önem vermektedir. O, orijinal eserin çemberinde sıkışıp kalmadan, gereken yerde ondan ayrılıp, serbest davranır. Eserin okuyucuya eğitici dünya görüşü bakımından faydalı olması gerektiğini asıl amaç edinip ilk sıraya koyan Ibray, bazı durumlarda eserin orijinalini korurken birçok kez orijinalin olayını, çerçevesini alıp, başı sonu asıl eserden farklı bir eser yazar. Ibray'ın bunun gibi eserlerine çeviri demek yerine bir yazarın kendi tarzıyla yazdığı bir eser olarak değerlendirmek gerekir.

Yazarın Rus edebiyatından aldıklarından çoğu mensur eserlerdir. Hem nasir hem de bir şair olan I. Altınсарın, Rus şiirinden İ. A. Krılov'un birçok şarkısını çevirmiştir. Bunların her birinin kime ait olduğunu tartışmalıdır. I. Altınсарın'ın eserlerini araştıranların hepsi, "*Eginniñ bastarı/Ekinin başları*"...şüphesiz "*Qarğa men tülki/Karga ile Tilki*" şarkılarının neredeyse Ibray'a ait olduğundan emindir. "Karga ile Tilki" Kazak edebiyatındaki edebî çevirilerin ilk örneği olmakla birlikte "şarkı türünün de ilk müjdecisi" olmuştur⁸. Şimdi bu şekilde çevrilen iki yönlü eserin orijinaliyle bağlantısına, yani çeviri gereksinimlerinin ne derece yerine getirildiğine göz atalım.

Başlangıçta "*Vorona i lisitsa/Vorona ve Lyısica*", "*Qarğa men tülki/Karga ile Tilki*" şeklinde tam çevrilmiş. Şarkının Rusçasında 26 satır varken Kazakçasında 28 satır vardır. İ. A. Krılov şarkıya,

Уж сколько раз твердили миру,
Что лeсть гнусна, вредна;
но только все не впрок,
И в сердце льстец всегда отыщет уголок⁹

Kaç kez dünyada yinelendi,
Bu gaddarlık aşağılık, zararlı şeyler;
Ama her şey daha iyisi içinse eğer,
Ve yalancı kalbinde daima bir köşe bul

şeklinde ana fikri bildiren bir girişle başlarken, Kazakçasında bu mısralar düşmüştür. Ibray şarkının başında ifade edilen "kibirlikten sakının" biçimindeki fikri söyleyip durmayı fazla görmüş. Genellikle ede-

7 K. Jumalıyev, *Kazak Edebiyatı Tarihinin Meseleleri ve Abay'ın Şiirinin Dili*, Cilt 2, A., 1960, s. 55.

8 Ä. Satıbaldiyev, *Ruhani Hazine*, A., 1987, s. 26.

9 İ. A. Krılov (1985). *Basni*, Moskva, "Prosveşçenie", 1985, s. 13.

bî dille yazılmış eserlerden beklenen temel gerekliliklerden biri, verilen fikirlerin yanlış olmaması; tabii ki sözün gidişine göre güzel şekillenip okuyucusunu düşündürüp inandırıcı olmasıdır. Bu açıdan bakılınca, çevirinin giriş olmadan birden başlaması gerekmektedir.

İ. A. Kırlov'un şarkısında:

*Вороне где-то бог послал кусочек сыру;
На ель Ворона взгромоздясь,
Позавтракать было совсем уж собралась,*

Tanrı, kargaya bir yerde bir peynir gönderdi,
Yedi karga saklayarak/kıskanarak
Kahvaltı yapmaya hazırdı artık,

*Да позадумалась, а сыр во рту держала.
На ту беду, Лиса близехонько бежала;
Вдруг сырный дух Лису остановил:
Лисица видит сыр, -
Лисицу сыр пленил,
Плутовка к дереву на цыпочках подходит;
Вертит хвостом, с Вороны глаз не сводит
И говорит так сладко, чуть дыша:*

Düşündü bir an, peyniri ağzında tutarak
Şanssızlığa bak, tilki yanlarına gidiyordu;
Aniden peynir kokusu tilkiyi durdurdu:
Tilki peyniri görüyor,
Peynir tilkiyi çekiyor
Fark ettirmeden ayağının ucuyla ağaca yaklaşır;
Kuyruğunu sallayarak kargadan gözünü almıyor
Ve tatlı dille konuşur yavaştan nefes alarak.

diye başlayan satırları I. Altınсарın:

*Asıgıp tülki jürdi japandarda,
Tamaq izdep jol şekti saparlarğa...
Eşnârseni köre almay kele jatsa,
Közine tüsti alistan jalğız qarğa.
Jügirip tülki soğan jetip keldi,
Qarğa ağaştıñ basında munı kördi.
Tistegeni avzında tätti irimşik,
Onı körüp, tülki ekeñ söyley berdi*

Aceleyle tilki yürüdü ovalarda,
Yemek arayıp yolları tepti, seferlere...
Hiçbir şey bulamadan gelirken,
Uzakta yalnız bir karga gözüne ilişti.
Tilki yürüyüp ona doğru geldi,
Karga ağacın başında bunu gördü.
Ağzında ısırdığı tatlı peynir,
Onu gören tilki ağın konuşuverdi.

şeklinde verir¹⁰.

Orijinal eser ve çeviri karşılaştırıldığında, öncelikle, Rusçasında karga ve tilki adlarının kişi adı gibi büyük harflerle yazıldığı göze çarpar. Kırlov'da önce Tanrı'nın gönderdiği peyniri kahvaltı olarak yemeğe niyetlenen ve çam ağacının başında gezinen kargayı, kendi açlığını gidermek için etrafında gezinen tilkinin fark etmesi, ağzındaki peynirine sulanıp kötü bir oyun oynamak için parmaklarının ucunda ona yakınlaşıp, kargayı övmeye başladığı görülürken, durum İbray'da biraz dahafarklılaşır. Kırlov kargayla olaya başlarken, Kazakçasında önce yemek arayıp dolaşan tilkiyi görüyoruz. Orijinal eserde peynir arayan karganın görünüşü bir dörtlükte betimlenirken, Kazakçasındaysa “ağzında ısırdığı tatlı peynir” şeklinde verilmiş. Demek, İbray'ı karganın ağzındaki peynir değil, “nereden yemek bulurum” diye dolaşan tilki görüntüsü ilgilendiriyor; okuyucunun dikkatini tilkiye yönlendiriyor. Kazak kavram dünyasında tilki hilekârlığın sembolüdür. Kırlov'un amacının kibirlilikten ders almamak olduğu düşünülürken İbray onu biraz değiştirip, aldanmayın, kanmayın demek istiyor.

İ. A. Kırlov'un eserinde hikâyenin örgüsü bundan sonra tilkinin kargayı aşağı indirinceye kadar övmesiyle devam eder:

*«Голубушка, как хороша!
Ну что за шейка, что за глазки!
Рассказывать, так, право, сказки!
Какие перышки! какой носок!
И, верно, ангельский быть должен голосок!*

Karga ne kadar güzelsin!
Bu nasıl boyun, bu nasıl gözler!
Anlatmak doğru, masalları!
Nasıl kanatlar ve nasıl bir burun!
Ve doğru, melek gibi olması lazım!

10 I. Altınсарın, *İki Ciltlik Külliyyat*, I. Cilt, A., 2003, s. 39.

*Спой, светик, не стыдись!
Что ежели, сестрица,
При красоте такой и петь ты мастерица,*

Ведь ты б у нас была царь-птица!»

Ibray'ın tilkisi kargaya:

*“Qarğa batır, är söziñ kümis, altın,
Sırttan tilev tileydi barşa xalıq.
Qarğa-ekendey düniyede ävez joq dep,
Osılayşa şığadı sırtqa dañqıñ.
Sanduvğaş, bulbuldardı körıp edim,
Jüziñdi bir körüvge kelip edim.
Davısıñdı bir şığarşı şattanayın,
Sırttan asıq bolğannan ölip edim
Qarğa taqsır közim jasın köriñiz.*

diye hürmet ederek ağlamaklı sesle yalvarır. Burada da farklılıklar vardır. Orijinal nüshada tilki kargaya “kargacığım” diyerek onun boynunun, gözünün, kanadının, burnunun “güzelliğini” ağzının suyu akarak söyleyip “Kuş padişahı, sesin meleklerin sesi gibi çıkar, bir şarkı söyle de görelim lütfen” diye kurnazca cilve yapar. İvan'ın kargası az önce belirtildiği gibi “güzel”, “nazik” olmasına rağmen Ibray'da karganın dış güzelliği verilmez ancak o, “kahraman”dır. Kazakçasında tilki, kargaya övgüsünü “Kahraman karga, her sözün gümüş altın” şeklinde dile getirip, kuşların içinde “Karganınki gibi dünyada bir ses yok deyip” onun sesini övgüye layık görür; onun sesini dinlemeye âşık olduğu için gözleri dolar

İ. A. Kırlov'un şarkısı

*Вещуньяина с похвал вскружилась голова,
От радости в зобу дыханье сперло, -
И на приветливы Лисицыны слова
Ворона каркнула во все воронье горло:
Сыр выпал - с ним была плутовка такова.*

şeklindeki mısralarla başlar. Ibray:

*“Masattanıp bul qarğa silkinedi,
Işın tartıp, mıyıqtan bir küledi.
'Arıp-aşıp alıstan kelgen şığar,
Köñüli tımp ketsinşi şirkin' dedi.
Maqtav sözge semirip, suvday tasıp,
Pärmeninşe 'qarq' etti avzın aşıp.
Qarq etkende irimşik jerge tüsip,
Onı ketti tülki-ekeñ ala qaşıp.*

şeklinde tamamlar. Burada da birtakım farklılıklar görünmektedir. Kırlov'da bir dörtlük varken Ibray'da iki dörtlük vardır. Övgüden dolayı Kırlov'un kargasının başı dönüp nefesi daralır ancak Ibray'ın kargası övünüp, silkinip, içini çekip, bıyık altından güler; tilki “uzaktan yorgun argın gelmiş, gönlü dinlensin de gitsin” diye anlatılırken kendi kendine razı olmuş gibi görünür. İkisinde de karga “gak” dediğinde peyniri tilki kapıp alır; ancak Ibray'ın tilkisi peynirin ağzına düşmesiyle birlikte kaçmaya başlar.

Yukarıdaki incelememizde görüldüğü gibi, I. Altınсарın'ın “Karga ile Tilki” şarkısı çevirinin alternatif türüne aittir. Biraz farklılıkları olsa da orijinal eserin ana hatları korunmuştur. Bu birkaç farklılık, aslında orijinal eseri bu şekilde çevirmeye ölçünün uymamasından değil, toplumsal hayatla ilgili birtakım

Söyle güneşim, utanma!
Ne olacak ki ablacığım!
Bu güzellik böyle ve ustaca söylemek,

Sen olursun bizim Çar kuşumuz!

Kahraman karga, her sözün gümüş altın,
Dışarıdan dilek diler, bütün halk.
Karganınki gibi bir ses dünyada yok diye
Öyle yayılır dışarılarda namın.
Kuşları, bülbülleri görmüştüm.
Yüzünü bir kez görmeye geldim.
Sesini bir çıkar da sevineyim,
Gıyaben aşkıncımdan ölmüştüm
Karga Bey gözümün yaşını görünüz!

Falcı kadın kibirlilikle başını çevirdi,
Sevincinden boğazında nefesi durdu.
Ve tilkinin selam dolu sözlerine,
Karga garkladı o anda tüm sesiyle,
Peynir düştü, o da bir talihsizlik oldu.

Karga övünür de şöyle bir silkinir,
İçini çekip bıyık altından gülüverir.
“Yorula yorula uzaktan gelmiş olmalı,
Gönlü dinleniversin bir ah! dedi.
Övgü dolu sözlerle böbürlenip su gibi taşıp,
Gücü yettiğince “gak” dedi ağzını açmış.
Gak dediğinde peynir yere düşüp
Onu aldığı gibi gitti tilki kaçıp.

durumlardan doğan öznel ve nesnel sebeplerle ilgili olarak ortaya çıkmış diye düşünmek daha doğrudur. Burada çeviri yazarı, çevirmen olarak tercümeyle sanatsal ilkelerle değil, öğreticilik maksadıyla yönelip eğitim öğretim kuralları bakımından yaklaşmıştır. Bundan dolayı İbray'ın çevirisi halk genelinin, özellikle de öğrencilerin kavram dünyasına göre, anlaşılır ve sade bir dille yazılmıştır. Öncelikle “Karga ile Tilki”nin ağzını açıp boş boş yürüme, yapmacık övgüleri sahiplenme, “yarınını düşün; böyle yapmazsan aldanan karganın acınası durumuna düşeceksin” şeklindeki fikirleri, çocukların düşünce dünyasına uygun bir biçimde yerleştirilmektedir. I. Altınсарın, burada hayatta tilki gibi kurnazlar da karga gibi dikkatsizler de vardır, demektedir. Karga gibi çabuk aldanan sıradan insanlar tilki gibi kurnazların yapmacık övgülerine kanıp pek çok zor durumla karşılaşılıyor anlamını verip, okuyucunun kurnaz ve kötü niyetlilerin kurbanı olma tehlikesine karşı dikkatli olmak gerektiğini dile getirir.

İ. A. Kırlov'un “Karga ile Tilki”sini Abay da çevirmiştir. Abay'da bu şarkının iki türlü nüshası vardır. Bunlardan biri “Halk Bilir Güler” ikincisiyse “Çöplükte Gezinerek”tir. M. Evezov bunlardan ikincisinin Abay'a ait olduğuna şüpheyle yaklaşmış İbray'a ait olduğu yönünde görüş bildirir¹¹. Daha sonra I. Altınсарın'ın çevirdiği “Aceyleyle tilki yürüdü ıssız ovalara” diye başlayan şarkı ortaya çıkmış ve araştırmacılar Mürseyit'in el yazmasında bulunan iki nüshanın da Abay'a ait olduğunu ispatlamıştır. Abay “Karga ile Tilki”nin iki benzer edebî çevirisini yapmıştır. Şarkının iki şeklinin de içeriği, ana fikri aynıdır. Farkıysa biri birebir çevrilirken ikincisi serbesttir. Asıl nüshadaki 26 mısralık metin birebir çeviride 47, ikincisinde 55'tir. Rusçasında hece sayısı çeşitlidir: çoğunlukla 12, 13 ve Kazakçasında 6, 7, 8, 10 heceyi bulmaktadır. Serbest çevrilen nüsha 7, 8 heceli şarkı özellikleriyle yazılmıştır. Rusçasıyla karşılaştırıldığında Kazakçasının mısra sayısı daha fazla görünmekle birlikte genel olarak miktarı eş değerdir.

Kırlov'un şarkılarında ana fikir başta:

*Уж сколько раз твердили миру,
Что лeсть гнусна, вредна;
но только все не впрок,
И в сердце лeстец всегда отыщет уголок.*

Ne kadar ispatladı dünyaya,
Başka birisine karışmak zarar,
Ama sadece gelecekte değil.
Ve kalbinde hile her zaman arar bir köşe.

diye verilmiş. Bu mısraları Abay:

*“Jurt bileği, küledi,
Surqıya tildıñ jamanın,
Qoşemetşilerdiñ amalın
Sonda solar qayda joq?
Eptep aytsa, eresıñ,
Artınan ökinseñ de payda joq”*

Halk bilir ve güler,
Zalim dilin kötüsünü,
Saygı göstericilerin yaptıklarını
O zaman onlar nerede? Yok.
Usul usul söylese muradını,
Ardından pişmanlık duysan da fayda yok.

şeklinde çevirmiştir. Verilmek istenen fikri esasen Kazakça söyler. Çevirideki bazı farklılıklardan biri de, orijinal nüshada “güler”, “pişman olur” gibi sözler geçmez. Hürmetin alçaklığı ve zararının ay gibi bütün âleme ayan olduğu, saygı göstericilerin yüreğe yol bulup, girebildiği uygun şekilde anlatılırken, tercüme de de bu fikir biraz farklılıklarla ifade edilmiştir. Üç mısra altı mısra olarak çevrilmiş olsa da sözlerin sayısı eş değerdir ve ikisinde de yirmi kadardır. Bu şarkının içeriği oldukça ustaca birebir çevrilmiştir. “*Võrone gde-to bog poslal kuseçek siru*/Tanrı bir yere bir parça peynir gönderdi” şeklindeki mısrayı Abay:

*İrimşikti qudayım
Kez qıldı bir kün qarğağa*

Peyniri Allah'ım
Rast getirsi bir gün kargaya.

diyerek tek bir kelimeyi bile çıkarmadan kelime kelime çevirmiş. Şarkıda peyniri olan karga kahvaltısını yapmaya hazırlanıyorsa da çeviride karganın karnının aç olduğu söylenir.

11 M. Ävezov, *Abay Kunanbayev*, Almatı, 1967, s. 199.

*Bir jep alıp, şükürlük
Qılayın dep allağa*

Biraz yiyip şükür
Edeyim diye Allah'a.

diyen dindar topluluğa manidar mısraları kendisi ilave eder. O, tilkinin kargayı aldatıp düşürme maksadıyla söylediği övgülü sözler Abay'ın çevirisinde tamamen güzelleşmektedir. Şarkının sonu:

*Ворона каркнула во все воронье горло:
Сыр выпал - с ним была плутовка такова*

Karga gakladı, boğazının bütün gücüyle,
Peynir düştü, o anda çıkan sesle.

şeklindeki mısralarla biter.
Çeviride bu mısraların:

*Özine bitken öñeşin
Ayamastan qarq etti,
Irimşik jerge salp etti,
Quv ketti, is bitti*

Kendine hoş gelen boğazına
Acımadan gak dedi,
Peynir yere düştü
Kurnaz gitti, iş bitti.

şeklinde verilmesi asıl ustalığı gösterir. Özellikle orijinal nüshadaki:

*«Голубушка, как хороша!
Ну что за шейка, что за глазки!
Рассказывать, так, право, сказки!
Какие перышки! какой носок!
И, верно, ангельский быть должен голосок!»*

Güvercin ne kadar iyi!
Bu nasıl boyun, bu nasıl gözler!
Anlatmak doğru, masalları!
Nasıl kanatlar ve nasıl bir burun!
Ve doğru, melek gibi olması lazım!

şeklindeki mısralar:

*Qarağım, netken suluv eñ!
Netken moyın, netken köz!
Osıdan artıq deysiñ be,
Ertegi qılıp aytqan söz
Qalaysa bitken, yapırмай,
Murnıñız ben jüniñiz!
Perişteneñ ünindey
Dep oylaymın üniñiz*

Canım ne kadar da güzelsin!
Nasıl boyun, nasıl göz
Bundan da fazla mı diyorsun?
Masal anlatıp söylediğin söz
Nasıl da yaraşmış, ey üstad!
Burnunuz ve tüyleriniz!
Meleklerin sesi gibi
Diye düşünüyorum sesiniz...

şeklinde aynen çevrilişi Abay'ı çeviri sanatının müstesna ustası olarak tanıtır. Böylece Abay İ. A. Kırlov'un bu şarkısını Kazakçaya çevirerek şiirsel birebir çeviri yapmanın önemli özelliklerini gösterdi. Çevirinin ikinci nüshası:

*Boqtıqta taltañdap,
Jan-jaqqa jaltañdap,
Bir qarğa jür edi*

Çöplükte gezinerek
Her yere bakınarak
Bir karga yürüyordu.

diye asıl nüshada olmayan mısralarla başlamış. Şarkının başındaki ana fikri ifade eden dörtlük tamamen yapılması istenene uygun düşer. Her sözün ve söylemin anlamını bu şekilde çeviriyle verme amaçlanmamış, ana fikir ve içerik korunmuştur.

Kısacası Abay'ın “çöplükte gezinerek” yürüyen kargası “bir parça peynir” bulup, “acele etmeden yiyecek olur”, “bir ağaca konarak”, etrafına övünerek bakar. Böylece “yem arayan bir tilkinin” gözüne “peyniri ısırın karga” çarpar. Kırlov'un tilkisi “böbürlenerek” yürümüyordu; yakın çevrede yürürken ağzında peyniri olan, çam ağacında gururlanan kargayı görürverir. Burada Kırlov, okuyucusuna kısaca nüshayı beyan etmeye uğraşırken Abay Kazak okuyucusunun kavram dünyasına göre daha anlaşılır olmayı ister, böbürlenilen, huzursuzlanan karganın, nereden kazanç denk gelir ki diye dolaşan, “yem arayan” tilkinin betimlemesini yapar. Geniş bozkırda, doğanın ortasında ömür süren her bir Kazak için karga ve

tilkinin insanlara benzeyen bazı davranışları oldukça tanındıktır. Bundan dolayı da Abay, karga ve tilkiyi halkın bilincinde kalıplaşan davranışlar üzerinden gösterebilmiştir.

Kırlov'un şarkısının sonundaki:

<i>Ворона каркнула во все воронье горло:</i>	Karga bütün gücüyle boğazının bağırdı,
<i>Сыр выпал - с ним была плутовка такова</i>	Peynir düştü, çıkan sesle birlikte bir anda.

şeklindeki mısraları Abay "Karga ile Tilki"nin birinci nüshasında:

<i>Özine bitken öñeşin</i>	Kendine hoş gelen boğazına
<i>Ayamastan qarq etti.</i>	Acımadan gak dedi,
<i>Irimşik jerge salp etti.</i>	Peynir yere düştü
<i>Is bitti, quv ketti</i>	Kurnaz gitti, iş bitti.

diye iki mısralık şiiri dört mısradan oluşan bir birimle çevirirken bu şarkının "Çöplükte gezinerek" diye başlayan ikinci nüshasında:

<i>Maqtavğa esirip,</i>	Övgülerle delirip,
<i>Barınşa kösilip,</i>	Oldukça rahatlayıp,
<i>Irğalıp qarq etti,</i>	Eğilip de gak dedi,
<i>Irimşik jerge salp etti.</i>	Peynir yere düşüverdi,
<i>Tap etti, şap eti,</i>	Ani bir hareketle kaptı,
<i>Ap ketti quv tülki.</i>	Alıp kaçtı kurnaz tilki.
<i>Anturğan, sol turğan,</i>	Geçmişte bu olanlara,
<i>Jeriñde bol külki</i>	Yerinde bol gülücük.

diye, sekiz mısradan oluşan iki dörtlükle verilmiştir. İkinci nüshada da şair Abay'ın, şiiri, orijinal eserin etkisinde kalmadan ondan farklı şekilde ve rahatça çevirdiği görülür. Rusçasındaki "sır vıpal" sözcük öbeğini Abay, çevirinin iki nüshasında da "peynir yere düştü" diye vermiş. Bu şarkının sonundaki "s nim bıla plutovka takova" sözcük öbeğine birinci nüshada "iş bitti, kurnaz gitti" denilip kısaca çevrilmişse de ikinci nüshada "Ani bir hareketle/Alıp kaçtı kurnaz tilki" şeklindeki iki mısradan sonra "Geçmişte bu olanlara/Yerinde bol gülücük" şeklindeki iki mısra daha eklenmiş. İkinci nüshanın sonundaki iki dörtlük karga ve tilkinin görünüşünü oldukça açık vermektedir.

Abay da Kırlov'un her şarkısını çevirememiştir. Kendisine gerekli olanları seçip çevirmiştir. O dönemde V. G. Belinskiy, Kırlov'un şarkılarını; taklit niteliğinde olan, eğitsel nitelikte olan ve sanatsal boyutu yüksek şarkılar olmak üzere üç bölüme ayırır. Abay Rus şarkıcısının eserlerinden birinci gruptakilere pek dokunmadan, son iki gruptan daha fazla çeviri yapmıştır. Bunların içinden de tabii ki içeriği Kazak yaşamına, düşünce ve fikir dünyasına yakın ve benzer olanları seçmiştir. Çevirmen olan Abay da İbray gibi eğitici maksatlarla eğitsel nitelikte olan şarkılara daha çok yönelmiştir.

M. Evezov "Çocukluk günlerimden bu yana bildiğim eski el yazmalarını hatırladığımda, Abay'ın Kırlov'dan yaptığı çevirilerin dört beş taneden fazla olduğunu söyleyemem. Bunlar:

1. "Eşek ile Bülbül"
2. "Kartal ile Karga"
3. "Çekirge ile Karınca"
4. "Tilki ile Karga"
5. "Fil ile Köpek"¹² diyerek beş şarkının adından bahseder.

S. Taljanov "...büyük şairimiz Abay: 'Emen men şilik/Meşe ile Çalı', 'Qazağa uşırağan krest'yan/Kazak'a Rastlayan Köylüler', 'Jarlı bay/Fakir Zengin', 'Şegirtke men qumırsqa/Çekirge ile Karınca', 'Ala qoylar/Ala Koyunlar', 'Tülki men qarğa/Tilki ile Karga', 'Baqa men ögiz/Kurbağa ile Öküz', 'Pil

12 M. Ävezov, *Abay Kunanbayev. A.*, 1967, s. 20.

men qanden/Fil ile Köpek' adlı şarkıları kendi kültür varlığımız hâline getirdi"¹³ der. Son dönem araştırmacıları Abay'ın İ. A. Krılov'dan on iki çeviri yaptığını söylemektedir. Bunlar: "Emen men şilik Meşe ile Çalı", "Qazağa uşırağan krest'yan/Kazak'a Rastlayan Köylüler", "Jarlı bay /Fakir Zengin", "Esek pen bulbul/Eşek ile Bülbül", "Qarğa men Bürküt/Karga ile Kartal", "Şegirtke men qumırsqa/Çekirge ile Karınca", "Añşiler/Şarkıcılar", "Ala qoylar/Ala Koyunlar", "Tülki men qarğa/Karga ile Tilki" (Halk bilir de güler...), "Tülki men qarğa/Karga ile Tilki" (Çöplükte Gezinerek), "Baqa men ögiz/Kurbağa ile Öküz", "Pil men qanden/Fil ile Köpek", "Eşek".

"Şegirtke men qumırsqa/Çekirge ile Karınca", İ. A. Krılov'un "Strekoza i muravey/Yusufçuk ve karınca" şarkısının birebir çevirisidir. Asıl nüsha 30, Kazakçası 36 mısradır. Abay metindeki "strekoza"yı yusufçuk olarak değil çekirge (*kuzneçik*) olarak değiştirmiştir. Çünkü nadiren karşılaşılan yusufçuğa göre, yaz günü bozkırda çoğalıp gezinen çekirgenin yaşamı kırdaki yetişen Kazak çocuklarına daha yakındır. Ayrıca şarkıda verilen fikir ve içerik yusufçuktan ziyade çekirgenin yaşam koşullarına daha uygun düşer. Bu açıdan bakılınca Abay'ın nadir karşılaşılan yusufçuğu, çekirge diye alması akıllıcadır.

Şarkının:

Попрыгунья Стрекоза
Лето красное пропела;
Оглянуться не успела,
Как зима катит в глаза.
Помертвело чисто поле;
Нет уж дней тех светлых боле,
Как под каждым ей листком
Был готов и стол и дом.
Все прошло: с зимой холодной
Нужда, голод настает;
Стрекоза уж не поет;
И кому же в ум пойдет
На желудок петь голодный!
Злой тоской удручена,
К Муравью ползет она:

Zıplayan çekirge
Bütün yaz şarkı söyledi;
Bakınmaya yetişemedi,
Nasıl kış yaklaşıyor önünde.
Ölü gibi boş tarla,
Güneşli günler de artık yok,
Nasıl her yaprağın altını o,
Evi yapmaya hazır;
Her şey bitti soğuk kışla,
İhtiyaç, açlık başladı.
Çekirge artık şarkı söylemiyor,
Kimin aklına sığar,
Aç karna şarkı söylemek,
Öfkeli çaresizlikle sallanarak
Karıncaya sürünerek gidiyor.

şeklindeki mısralarını Abay şöyle çevirir:

Şırdavıq şegirtke
Irşıp jürip än salğan,
Köğaldı quvıp gölayttap,
Qızıqpen jürip jazdı alğan.
Jazdıküngi japıraqtıñ
Birinde tamaq, birinde üy.
Japıraq ketti, jaz ketti,
Küz bolğan soñ ketti küy.
Jıla jaz joq, tamaq joq,
Ökingennen ne payda?
Suviqqa toñğan, qarnı aşqan
Oyın qayda, än qayda?
Onimenen turmadı,
Qar körindi, qıs boldı.
Savişıl sorlı bükşidi,

Cıvıldayan çekirge
Sıçrayıp şarkı söyleyen,
Çimenleri izleyip zıplayarak,
Eğlenip yazı geçiren.
Yaz günü yaprağın
Birinde yemek, birinde ev.
Yapraklar döküldü, yaz bitti,
Sonbahar gelince şarkı bitti.
Hep yaz değil, yemek de yok,
Pişman olsan ne fayda?
Soğukta donmuş, karnı acıkmış
Oyun nerede, şarkı nerede?
Böyle de kalmadı,
Kar göründü, kış oldu.
Eğlence talihsizce diz çöktü,

13 S. Taljanov, *Çeviri ve Kazak Edebiyatının Meseleleri*, A., 1975, s. 199.

*Tim-aq qıyın is boldı.
Sekiriv qayda, sürinip,
Qabağın qayğı jabadı.
Salamda jatıp, dän jyğan
Qumırsqanı izdep tabadı.*

Çok zor bir iş oldu.
Sıçramak mı nerde, sürünerek,
Göz kapaklarını kaygı örttü.
Yaz boyu tohum toplayan
Karıncayı arayıp bulur.

Çeviride 22 mısralık metin 20 mısrayla verilmiş. Temelde tercüme asıl nüshaya benzemekle birlikte içeriğini daha açık yazarak biraz değiştirmektedir. Abay'ın yaptığı birtakım değişiklikler, eklemeler de olduğunu söyleyelim. Örneğin, Abay'ın çekirgesi gibi İ. A. Krılov'un yusufoçuğu "Çimenleri izleyip zıplayarak". Abay'da acele etmeden yaz, sonbahar sonra da kış gelir; Rusçasındaysa birden bire kış gelir.

*Jılı jaz joq, tamaq joq,
Ökingenmen ne payda?*

Sıcak yaz yok, yemek de yok
Pişman olsan ne fayda?

diye Abay'ın çekirgesi pişmanlık duysa da Krılov'un yusufoçuğu pişmanlık göstermez. Abay'ın çekirgesi "diz çöker", "vücudunu kaygı kaplar". Krılov'un yusufoçuğunun dış görünüşü verilmez; sadece şarkı söyler, başka şey yapmaz. Şimdi, kış geldikten sonra aç kursağıyla şarkısını söyleyemeden kalır. Abay'ın asıl nüshayı birebir verdiği yerler şöyledir:

Rusçası:

*Poprıgunya Strekoza
Leto krasnoe propela
Kak pod kajdım ey listkom
Bıl gotov i stol i dom
Strekoza uj ne poet;
İ komu je v um poydet
Na jeludok pet golodny!*

Kazakçası:

*Şırlıdaviq şegirtke
Irşıp jürip än salğan
Jazdıküngi japıraqtıñ
Birinde tamaq, birinde üy
Suviqqa toñğan,
qarnı aşqan
Oyin qayda, än qayda*

Türkiye Türkçesi

Cıvıldayan çekirge
Sıçrayıp şarkı söyleyen...
Yaz günü yaprağın
Birinde yemek, birinde ev...
Soğukta donmuş, karnı
acıkmış
Oyun nerede, şarkı nerede?

Bu şekildeki Kazakça mısralar asıl nüshanın türünü, içeriğini, vermek istediği fikri bize böyle ulaştırmaktadır. Söylemek gerekirse "cıvıldayan çekirge" söz öbeği "Poprıgunya Strekoza/Çekirge yusufoçuk" söz öbeğine göre daha tasvirî ve güzeldir.

İ. A. Krılov'un yusufoçuğu karıncaya yavaşça yaklaşır yalvarırken Abay'ın çekirgesi "başımı eğip titreyerek gelir ve ağlar". Asıl nüshada yusufoçuğun karıncaya söylediği:

*He оставь меня, кум милый!
Дай ты мне собраться с силой
И до вешних только дней
Прокорми и обогрей!*

Beni yalnız bırakma, tatlım!
Gücümü toplamama izin ver
Ve yaza kadar birkaç gün
Yemek ver ve beni ısıt!

şeklindeki sözü Abay iki mısrayla,

*Qarağım, jilit, tamaq ber
Jaz şıqqanşa asıra!*

Canım... Isıt, yemek ver
Yaz gelene dek beni doyur!

diye, hem kısa, hem örneklendirerek hem de güzel verir. Asıl nüshada yusufoçuğun;

*Кумушка, мне странно это:
Да работала ль ты в лето?*

Geveze, bu bana tuhaf geliyor:
Sen, hiç, yaz boyu çalıştın mı?

dediği çeviride:

*Munuñ janım, söz emes,
Jaz öterin bilmep eñ?
Janiñ üşin eş şaruva
Ala jazday qılmap eñ?*

Bu seninki canım, laf değil
Yazın geçeceğini bilmez misin?
Canın için hiçbir şey
Ala yaz boyu yapmamış mıydın?

şeklindeki bir dörtlükle verilmiş. Buradaki ilk iki mısrayı çevirmen kendisi eklemiştir. Ayrıca “*Kumuşka mne stranno éto/Dedikodu bana tuhaf geliyor*” şeklindeki söz öbeği Kazakçasında bulunmaz. Rusçasında bundan sonra, yusufluğun cevabındaki “güvercinim” (*golubçik*) sözcüğü Kazakçasında yoktur. Şarkı asıl nüshada:

*Ты все пела? Это дело:
Так поди же, попляши!*

Sen sadece şarkı mı söyledin?
Bu iş, peki haydi gel, dans edin!

gibi mısralarla biter. Abay bunu:

*-Qaytsin qolı tiymepiti,
Öleñşi, äñşi esil er!
Ala jazday äñ salsañ,
Selkilde de biyley ber!*

-Ne yapsın eli değmez,
Şarkıcı, icracı, asil kişi!
Ala yaz gibi şarkı söyleyen,
Kıpırda da dansediver!

diye, şeklini güzelleştirip gönderir. Rusçasındaki “*polyaşi*”yi karşılamak üzere Kazakçada “biley ber”, “selkilde” gibi sözcüklerle söz öbeği kurulması, ifade edilmek istenen fikri oldukça süsleyerek vermiştir.

Abay’ın İ. A. Krılov’dan çevirdiklerinin arasında Kazak okuyucularına büyük ölçüde eğitim hizmeti veren şarkısı “Çekirge ile Karınca”dır. Bunda hayatını sadece eğlenceyle geçiren, tembel, yarınını düşünmeyen, çalışmayan, eğlence ve şenlikle ömür sürdüren bilinçsiz kişiler çekirgenin suretinde acımasızca eleştirilir. Bu açıdan bakıldığında, toplum hayatındaki önemli bir mesele olan, çalışmayı yücelten “Çekirge ile Karınca”nın eğitsel anlamı kuvvetli hâl gelmiştir diyebiliriz. Bunun hakkında S. Taljanov “...Abay çekirge ile karınca şarkısını çevirerek, kendi göçer halkına yerleşik hayata geçişi öğretmiş oldu. O şarkıdaki “karınca” tipinde yerleşik hayata geçmiş yaz kış çalışan Rus köylüleri anlatılırken ‘çekirge’ göçer Kazak halkının suretinde görünür” şeklindeki fikirlerini ifade etmiştir.¹⁴

“*Strekoza men muravey/Yusufluçuk ile Karınca*” ile “*Şegirtke men Kumurska/Çekirge ile Karınca*”nın hece sayıları temelde 7, 8 heceli olup birbirine uygundur. Rusçasında şarkının dörtlüğü korunmasa da Kazakçasında 7, 8 heceli şarkı özellikleriyle yazılmasına ek olarak dörtlük şartları iyi bir şekilde korunmuştur.

Kıscası tercümeçi çevirdiği şiirle iddialaşır rekabete girer dersek “Çekirge ile Karınca”yı çevirme yolunda Abay da içeriği yönüyle de “*İynelik men Kumurska/Yusufluçuk ile Karınca*”dan eksikliği olmadığı, Kazak okuyucusunun kendi eseri gibi okuyup anlayan, gereklidir dersiniz, çeviri olduğu anlaşılmayan örnekleri vücuda getirip zirvede görünebildi. Sanatsal çevirinin yüzde yüz asıl nüshayla uygunluğunun denk gelmesi mümkün değildir fakat okuyucuya verdiği estetik, eğitsel etkinin genel olarak bir ölçüde eksik olmaması gerekir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kazak okuyucularına uyarlanarak çevrilen “Çekirge ile Karınca” günümüze kadar estetik etkisini, eğitsel anlamını kaybetmemiştir.

Abay İ. A. Krılov’un “*Muzıkant/Müziyenler*” şarkısının ismini değiştirip “Şarkıcılar” olarak çevirmiştir. Burada çevirmen, şarkının içeriğine müziyenler demek yerine şarkıcılar demenin ne kadar uygun olduğunun farkına varmıştır. Çünkü şarkıda müziyenler müzik aletleriyle hüner göstermez; şarkıcılar şarkı söyler. “Muzıkanttar” 15 mısradan oluşurken “Şarkıcılar” 22 mısradır. İki mısralık fikrî özet ikisinin de sonunda verilmiştir.

“Muzıkanttar”ın kısaca içeriği aşağıda da verildiği gibi; bir kişi, şarkıcı komşularını yemeğe çağırır. Şarkıyı seven ev sahibinin temel düşüncesi komşularını misafir etmek değil, onların şarkısını dinlemektir. Şarkıcılar şarkı söylediğinde sesleri birbirine karışmadan, her birinin sesi her bir köşeye ulaşınca evdekilerin keyfi kaçır; kulakları çınlayıp başları ağrır. Katlanamayan konuklardan biri hayretle boğazını

14 S. Taljanov, *Çeviri ve Kazak Edebiyatının Meseleleri*, A.,1975, s. 200.

yırtarak gürültü çıkaran koronun konserinin durmasını ister. O zaman ev sahibi, doğru, bunlar şarkı söylediğinde, şöyle bir özellikleri var: Aslında bunlar hiçbir zaman ağzına içki sürmez, tertiplidirler deyiverir. Abay'da da temelde bu içerik verilmiş.

*Coced coceda zval otkuşatъ;
Ho umysel drugoy tut byl:
Hozyaın muzyku lyubil
I zamaniл k себе coceda невчих слушатъ*

Komşu komşuyu yemeğe çağırdı,
Ama niyeti çok kötüydü:
Ev sahibi müzik dinlemeyi severdi,
Komşu şarkıcıları dinlemek için kandırdı.

şeklindeki mısraları Abay:

*Körşini körşi şaqırdı.
Boldı da sıylap, as bermek.
Qıvlığın işte jasırdı;
Balaniñ änin esittirmek*

Komşu komşuyu davet etti
Gerekti, hürmet edip yemek sunmak.
Kurnazlığını içinde gizledi
Çocuğun şarkısını dinletmek.

diye ustaca çeviri yapabilmış. Burada Rus dilindeki “*molodci*” “çocuklar” diye alınmış. “*Zapeli molodci: kto v les, kto po drova*” şeklindeki ifadeye “çocuklar gürültü çıkarak bağırdı” diye şanslı bir seçenek verilmiş. Şarkının ana fikir özeti Rusçasında:

*A я скажу: по мне уж лучше пей,
Да дело разумеј*

Ve diyorum ki: bana bir şarkı söyle,
Ve bu iş için kafanı çalıştır.

şeklinde bağlanırken Kazakçasında:

*Esi şıqpay munan da işken artıq,
Qıysını joq qışqırğan ne etken tantıq!*

Aklını kaybetmeden bundan da fazla içen,
Bahanesi yok hıçkıran ne yapsa faydasız!

mısralarıyla işlenmiştir. Burada asıl nüshaya bakıldığında çevirideki fikrin oldukça sanatsal bir gelişim yakaladığı görülmektedir. Böylece Abay'ın “Şarkıcılar”ı da asıl nüshanın verdiği fikri sanatsal yönden hiçbir şekilde eksik bırakmaz. Çeviriden beklenenin, ihtiyaçlara yeterince cevap vermek, bunu çevirideki ilerici çalışma kabul etmek olduğunu görüyoruz.

Edebî eser, toplumsal hayatın sanatsal görünüşü olmalıdır. Sanat eserinde insan sıradan gündelik hayata bakar, önemsenmeyen hayatın bazı tereddütlü meselelerini sanatın gücüyle büyüteçle bakarmış gibi büyüterek okuyucunun düşünce dünyasına sunar. Düşündürebilen, akıl ve fikrine, duygusuna etki ederek doğru yola yönlendiren eser, gerçek sanat eseridir. Abay'ın yukarıdaki isteklere cevap veren eserlerinden biri, İ. A. Kırlov'dan çevirdiği “*Baqa men ögiz/Kurbağa ile Öküz*” şarkısıdır.

“Kurbağa ile Öküz”ün tamamı Rusçasında 47 mısradır. Asıl nüshada çok kısayken çevirisi iki kat uzatılmış. Bunun başlıca sebebi Abay'ın şarkının Kazak okuyucusu için anlaşılır olmasını, ana fikrin mümkün olduğunca tam olarak iletilmesini amaçlaması olarak anlaşılmaktadır. Eğitim meselesine önem verildiğini anlatan başlıca fikir, şarkının başında bir, sonunda da bir kez belirtilmesiyle dikkat çeker. Asıl nüshada sunulan fikir ve olay tasvir edilerek içeriği okuyucunun düşüneceği sırada;

*Пример такой на свете не один
И диво ли, когда жить хочет мещанин,
А сошка мелкая, как знатный дворянин*

Örnek dünyada birden fazla var,
Ve merak ediyorum yaşamak istediğimde
Utangaç, küçük, nasıl onurlu bir şehzade.

diye sonunda verilmiş. Okuyucuların arasında yerle gök gibi farklılıkların varlığını öngören Abay şarkıyı:

*Qarasañ dım-aq köp
Köre almas işi tar.
Nesi artıq bizden dep,
Salıspaқ jurтта bar*

Bakarsan ses çoktur
Göremez içi dar.
Nesi fazla bizden dersen,
Yardımlaşmak halkta var.

diye başlayıp:

*Talaspı, janım-ay,
Qolıñnan kelmeske.
Bolarsıñ baqaday,
Köp tüsseñ egeske*

Kavga etme, canım,
Elinden gelmeyene.
Olursun kurbağa gibi,
Çok girersen kavgaya..

şeklindeki mısralarla bitirir. Burada Abay şarkının başında verdiği ana fikri sonunda bir kez daha izah etmeyi uygun bulmuştur.

“Baqa men ögiz/Kurbağa ve Öküz” ufak tefek farklılıklarına rağmen, çevirinin alternatif bir türü olarak kabul edilebilir. Temelde şarkının içeriği ile ana fikri korunmuştur. Asıl nüshada çayırdaki yayılan öküzü gören kurbağa ben de onun gibi çok büyük olayım der, kabarıp şişer, ama sonunda karnı çatlayıp ölür. Bu bir tanecik epizodu, Rus şarkıcısı kısacık 13 mısrayla canlandırır. Krılov söz konusunda cimriyken Abay meydana gelen olayı daha dolu dolu canlandırmaya çalışır. Asıl nüshadaki “Lyaguşka, ne lugu uvidevşi Vola/Kurbağa çayırdan görmeden” mısrası Kazakçasında:

*Su işkeli bir ögiz
Barıp edi bulaqqa,
Baqalar qorqıp, tarbañdap,
Qaşıp şıqtı ar jaqqa.
Baqağa ögiz tavmen teñ,
Uşıp ketti zäresi.
Maqtanşaqtiq sen körseñ,
Baqada eken töresi*

Su içmek için bir öküz
Varmıştı bir pınara,
Kurbağalar korkup koşuşarak
Kaçıp gitti her yana.
Kurbağaya göre öküz dağ gibi,
Uçup gitti azıcık aklı.
Övüngeçliği görmek istersen
Kurbağaymış önde geleni.

şeklindeki sekiz mısralık iki dördükle verilerek değiştirilmiş. Rusçasında kurbağanın bataklıkta ne aradığı belirsizdir, her nedense bir öküzü görürken Kazakçasında pınara su içmek için gelen bir öküzü görüyoruz. Hayvanlara bakarak yetişen Kazak çocuklarına su içmek için pınara gelen öküzün sureti tanındır. Krılov’un hareketsiz, alelade öküzüyle Abay’ın pınara su içmeye gelen hareketli öküzü daha uzun sürer. Burada asıl nüshada olmayan “pınar”ın alınması da olayı aydınlatmıştır. Kurbağalar çoğunlukla gölde bulunur. Abay’ın buna rağmen eserine pınarı alması, Kazak bozkırında pınarın daha çok bulunduğunu kastetmek amacıyla olmalıdır. Çevirideki:

*Baqağa ögiz tavmen teñ,
Uşıp ketti zäresi*

Kurbağaya göre öküz dağ gibi,
Uçup gitti azıcık aklı.

mısraları asıl nüshada yoktur. Bu mısraları çevirici, olayı canlandırmak ve bu öküze benzemeye çalışma sebeplerini açıklamak amacıyla eklemiştir.

*Затяла сама в дородстве с ним
сравнятся:
Она завистлива была.
И ну топорщиться, пыхтеть и надуваться*

İyi niyetle başladı ona benzeme çabası:
Kıskandı, kabarmaya çalıştı.
Ve de puf puf puf tamamen şişti..

bu üç mısra Kazakçasında:

*Maqtanşaqtiñ sen körseñ,
Baqada eken töresi.
Öz-özinen bir baqa
Küşendi de börtindi.
Qarnı ülkeydi qampayıp,
Ögizdey bolam dep isindi*

Kendini öveni görmek istersen
Kurbağaymış önde geleni.
Kendi kendine bir kurbağa
İkindi ve kabardı.
Karnı büyüdü şişerek
Öküz gibi olayım diye şişindi.

bu altı mısrayla verilmiş. Şarkının mısra sayısı Kazakçasında iki kat fazla olmakla birlikte genel olarak söz sayısı ikisinde de eş değerdir. İ. A. Krılov:

*Смотри-ка, квакушка, что, буду ль я с него?»
Подруге говорит. Нет, кумушка, далеко! -
Гляди же, как теперь раздуюсь я широко.
Ну, каково?
Пополнилась ли я? - Почти что ничего. -
«Ну, как теперь?» - «Все то ж...*

Abay:

*Qasındağı joldasqa
Qaraşı, dedi – sen bizge!
Qıyın ba eken ülkeyü,
Jetkem joq pa ögizge?
Isindiñ, kebindiñ,
Sonda da ne payda?
Türi jat ögizdiñ,
Sen qayda, ol qayda?
Küşendi kep küjiniñ,
Kelgeninşe şaması,
Deydi: ‘endi bir qaraşı!’
Qaradı da ‘Däneme
Bolğan joq qoy, qoy!’ dedi.
Qızıp alğan anturğan
Aytqan sözge könbedi.*

Baksana kurbağa, ben ondan olabilir miyim?
Arkadaşına söylüyor: Hayır, dedikodu yapmaya uzak!
Baksana artık nasıl şişiyorum genişçe
Nasıl peki?
Dolgun muyum? O kadar da değil
Şimdi nasıl? – Halen aynı

Yanıdaki arkadaşına
Bakıver, dedi; sen bize!
Zor muymuş büyüyerek,
Yetişemem mi öküze?
Kabardın, şişindin,
Ama yine de ne fayda?
Türü farklıdır öküzün
Sen neredesin, o nerede?
İkinci, geldi de kabardı,
Gelinceye kadar o hale,
Dedi, ‘Şimdi bir bakıver!’
Baktı ve ‘Vücutuma
Benzemedin vazgeç, vazgeç!’ dedi
Kızıp duran, yemin eden
Söylediği söze inanmadı.

Burada da Krılov’unki oldukça kısa iken Abay’ın okuyucu için yeterince anlaşılır olmasını hedefleyerek sözü ayrıntısıyla anlattığı görülmektedir. Rusçadaki “*kvakuška*”, “*podruga*” sözcükleri Kazakçasında yoktur, bunların yerine başka anlamdaki “arkadaş” sözcüğü alınmıştır. Kurbağanın yanındakiyle diyalogu her ikisinde de birbiriyle uyumludur. Sadece Kazakçasında meydana gelen olay biraz eklemelerle, sade bir dilde, anlaşılır bir şekilde ifade edilmiştir. Örneğin,

*Qıyın ba eken ülkeyü,
Jetkem joq pa ögizge?
Isindiñ, kebindiñ,
Sonda da ne payda?
Türi jat ögizdiñ,
Sen qayda, ol qayda?*

Zor mudur büyüyerek
Yetişemem mi öküze?
Kabardın, şişindin
Ama ne fayda?
Türü farklıdır öküzün
Sen neredesin, o nerede?

gibi mısralar olayı mükemmelleştirmek amacıyla özgün ilaveleridir.

*...Пыхтела да пыхтела
И кончила моя затейница на том,
Что, не сравнявшись с Волом,
С натуги лопнула - и околела.*

... Pofurdamış da şişivermiş
Ve o bunun üzerine hileye başvurdu,
Ama bir türlü eşit olamadı,
Pat diye birden patladı da öldü.

bu mısralar çeviride aşağıdaki gibi verilmiş:

*Qızıp alğan anturğan
Aytqan sözge könbedi.
Tırqıl qağıp, tıpırlap,*

Israrla yemin edip de ant içen,
Söylediği söze inanmadı.
Pofur pofur pofurdayıp,

*Küşendi de börtindi.
İş jarıldı sıtırılap,
Maqtanam dep özi öldi.*

İkındı ve kabardı.
İçi yarıldı çıtırdıyarak,
Övüneyim derken kendisi öldü.

Burada tercümenin mısra sayısı asıl nüshadan daha fazla görünmekle birlikte toplam miktarı aynıdır (Rusçasında da Kazakçasında da 19 mısra vardır). Çevirideki:

*Qızıp alğan anturğan...
Tırqıl qağıp, tıpırlap,
...Maqtanam dep özi öldi.*

Israrla yemin edip de ant içen,
Pofur pofur pofurdayıp,
Övüneyim derken kendisi öldü.

mısraları asıl nüshada yoktur. Aslında “*Pıxtela da pıxtela*” denen “İkındı ve kabardı” şeklinde iki sözcükle tam olarak verilmiş. Rusçasındaki “*Lopnula*” sözüne karşılık canı çıkıp “içi yarıldı çıtırdıyarak” diyerek nasıl çatladığını tasvir ediyor. Eğer şarkıyı düz bir şekilde, hiçbir değişiklik ve ekleme yapmadan birebir çevirseydi; Kazakçasının içeriği güvenilirmez, ana fikri bulanık, en önemlisi de sanatsal gücü azalmış, okuyucu için anlaşılmaz, verdiği idea ve estetik tat zayıflamış olurdu.

Abay çevirilerinin arasında “*Esek/Eşek*” şarkısında iki sabit fikir vardır. Bir grup araştırmacı bunu çeviri olarak görürken günümüzde bazıları şairin kendi eseri olduğunu söylüyor. Mesela K. Kuttıbayev “*Bununla birlikte, Abay, kendisi, ‘Eşek’ adlı bir şarkı yazmış... Abay’ın kendisinin yazdığı ‘Esek pen Şaruruva/Eşek ile Köylü’ (‘Osel i mujik’), ‘Esek pen bulbul/Eşek ile Bülbül’ (‘Osel i solovey’), ve daha başka eşekler gibi ahmaklara ithafen yazılan şarkılarla karşılaştırıldığında içeriği bakımından hiçbirine benzermez*”¹⁵ derken, G. B. Asavbayeva “*Kazak Edebiyatındaki Şarkı Geleneği ve İ. A. Krılov’dan Çeviriler*”¹⁶ başlıklı tez çalışmasında “Eşek”i, İ. A. Krılov’un “*Meşok*” şarkısının çevirisi olarak gösterir¹⁷.

İ. A. Krılov’un “*Qap/Çuval*” (“*Meşok*”) şarkısının içeriği şöyledir: Girişte, yerde lüzumsuz bir çuval durmaktadır. Eve girenler ona ayağını sürüp girer. Bir gün ev sahibi paralarını bu çuvala koyup çuvalı dolaba götürüp saklar. İçi parayla dolu çuvala, gelip giden insanların hepsi hayretle bakar. Çoğu kişinin dikkatini, hürmetini toplayan çuvalın göğsü büyüyerek, şişmeye başlar. “O öyle değil, böyle olması lazım” diye insanlara akıl verip, yardım eder. Bir gün çuvaldaki para bitince ev sahibi çuvalı fırlatır atar. Ondan sonra bu çuvaldan haber alınmaz.

Krılov’un “*Osel*”¹⁸ şarkısının içeriği şöyledir: Köylünün birinin uysal bir eşiği vardır. Kolay bulunsun, kaybolup gitmesin diye boynuna çingırak takar. Birçoğunun dikkatini çeken dangalak eşek bundan memnun olur ve göğsü kabarır. Övgüyle taşıdığı çingırağı aksine, soru sorar: Önceden sıkıntısız, uysalca yayılan eşek şimdi evden ekinlerin olduğu yere doğru gitse, çingırağın sesini duyan herkes eşiği takip eder hâle gelir. Sonunda dayaktan, açlıktan kötürüm olan eşiğin sadece iskeleti kalır.

Abay’ın “Eşek”inde hayvan satarak, sağ salım yaşayan kervanda üstüne altın yüklenen bir eşek vardır. Altını olan eşiğin etrafında hep zenginler yürür ve ona hürmetle bakar. Ona yemi de bolca verip, sevip okşayıp, bazıları kulaklarından öpücük de alırdı. Diğerlerinin hepsini hor görürler. “Atları tepip insanları ısırma da azarlamak yok”. İnsanların hepsi eşiğin sağlıklı olmasını diler; “Japparkul Mırza” diye ad verirler. Bir gün zengin eşiğin üstündeki altınlar alınınca, eski hürmetin hepsi kayboluyor ve eşek çöp taşımaya başlıyor.

Abay’ın şarkısının içeriği Krılov’un iki şarkısından da oldukça farklıdır. Krılov’da eşek boynuna çingırak takılınca övünürken, Abay’da üstüne altın yüklenince delirir. İlkinde çingırağına sevinen eşek ardından bundan pişmanlık duyar. Abay’ın eşiği üstünde altın varken saygı görür, alındıktan sonra, “çöp taşımaya başlar”. Krılov, misalini tipik özellikleriyle ve adetteki gibi basit, belirsiz olarak verirken, nasıl şanı artar, öyle adam tanımaz gibi değiştirir şeklindeki fikirlerle bitirir. Abay’ın “Eşek”i;

15 K. Kuttıbayev, *Krılov ve Abay*, “Socialistik Qazaqstan”, 27, İÜ, 1954.

16 “Basennie tradicii v kazaxskoy literature i perevodı İ. A. Krılova”. A., 2000.

17 s. 67.

18 Eşek.

*Qarasañşı boyıña,
Uzun-qulaq qalpıñ ğoy.
Jurt ergeni soñıña
Üstiñdegi altın ğoy*

Bakın hele boyuna,
Uzun kulaklı şekline de.
Halk takıldı peişine
Üstündeki altın ya!

şeklindeki fikirlerle verir. “Osel” 25 mısradan “Meşok” ise 56 mısradan oluşur, Abay’da 40 mısradır. “Meşok”un olayı tamamen farklıdır. Burada eşeğin adı verilmez. Ayakaltında duran kötü çuval, içi parayla dolunca böbürlenir ama parası bitince ortada kalır. “Meşok”un ideası:

*Велико дело –миллион!
Однака же, друзья, вы столько не гордитесь!*

Kocaman bir iş, milyonlarca!
Fakat arkadaşlar, siz çok da güvenmeyin!

*Сказать ли правду вам тишком?
Не дай бог, разоритесь:
И с вами точно так поступят, как с Мешком!*

Size gerçeği söyleyeyim mi yavaşça?
Allah korusun ama fakirleşeceksiniz,
Ve size de bir çuval gibi davranılacak!

mısralarında yatar. Yani Rus şarkıcısı cebimde bir şeyler var diye göğsünü kabartanları saklar; bir de ne olur ne olmaz, zenginken insanlığı koru diye fikrini sunar.

Kıscacı Abay’ın “Eşek” şarkısını çeviri olarak görmekle birlikte Abay’ın İ. A. Kırlov’un eserine dayanarak yazdığı kendi eseri demek daha doğrudur. Yazar, çeviri olarak gösterip adını “Osel”in çevirisi olarak “Eşek” koymasıyla da gerçek anlamda burada verilen fikrin benzerliğinden başka çevirinin gereklerine uygun düşün hiçbir şey yoktur. Şüphesiz, Abay bu şarkılara sahip olurdu. Fakat bu mısrayı öyle vermeyen İ. A. Kırlov şarkılarının durumuyla Kazak okuyucusunun durumu hatırlatıp, tekrar “Eşek” şarkısını yazmış diyebiliriz.

“Eşek ile Bülbül” Kırlov’un “Osel i solovey” adlı şarkısının çevirisidir. Burada da cahillik ve ahmaklık acımasızca eleştirilir. Mürseyit el yazmalarına göre Abay’ın asıl baskılarının hepsinde yayınlanır. Asıl nüshanın içeriği çeviride tam verilmiştir. Buna rağmen Abay’ın şarkısında özgün eklenen, çıkarılan mısralar vardır. Kırlov’da eşek bülbülü görüp: “Dostum, dinle lütfen. Herkes seni çok iyi şarkıcı diye övüyor. Ben senin şarkını dinleyip, senin gerçekten hünerli bir şarkıcı olduğunu görmek istiyorum” der. Abay eşeği birden bire bülbülle rast getirmez. Özgün olarak;

*Тойған есек şöпти оттап маңайдағы
Соңırқар шатқа кетти қай-қайдағы.
Тентіреп өлкені өрлеп кеіе жатп,
Жоліқты бір булбулға тоғайдағы*

Doymuş eşek otları yiyip etraftaki
Hayretle memnun oldu, nerelerde ki!
Avare dolaşp dik yamaçlarda ilerleyip
Denk geldi bir bülbüle ormandaki.

şeklindeki girişi ekleyip, eşeğin durumunu anlatır. Ondan sonra gidip bülbülle konuşur. Bülbülün şarkı söylediğini Kırlov 12 mısrayla canlandırırken, Abay iki dörtlülle tam olarak tasvir eder. Kırlov’un;

*Защелкал, засвистал
На тысячу ладов, тянул, переливался;
То нежно он ослабевал
И томной вдалеке свирелью отдавался,
То мелкой дробью вдруг по роце рассыпался.*

Bağırdı, ıslık çaldı,
Binlerce ele doğru çekti, aydınlık,
O nazik bir de zayıflamaya başlamış,
Uzaktan duyduğu kaval sesine bayılmış,
Ardından küçük oklarla tarla boyuna atlamış.

mısralarını Abay:

*Öнерге салды булбул сонда айратып,
Şiñğirtip, şımırlатı, sorğалатıп.
Miñ түрлі күйге шалып, толқıntadı,
Mañayда jan bitkendi таñırқатıп*

Hünerini gösterdi bülbül sonra bağırıp
Çağırıp, şakıyıp, akıtırçasına.
Bin türlü şekle girip dalgalandı,
Ormanda can bitmişti hayret ettirip.

diye söyler.

*Затихли ветерки, замолкли птичек хоры,
И прилегли стада
Чуть-чуть дыша, пастух им любовался
И только иногда,
Внимая Соловью, пастушке улыбался.*

Çeviride:

*Qoy jatır, qoyşı tıñdap turdı elbirep,
Közine qıp-qızıl bop jas möldirep.
Jel soqpay, qus şuvlamay, bări jum-jurt,
Änge köñil jiberip, turdı eljirep*

diye oldukça ustaca çevrilmiştir. Sadece asıl nüshada önce rüzgârın dinip kuşların ötüşünün kesilmesi verilip, sonra bütün hayvanların yattığı, çobanın satılarak dinlediği betimlenirken Abay şarkıyı önce bir kişiye dinletip, doğayı sonradan duygulandırır. Söz betimlemesinin yerini değiştirmekle çeviri bir şey kaybetmemiştir. Bülbülün şarkısını dinledikten sonra eşek ona “şarkın güzelmiş ama senin bizim horozun şarkısını bilmediğin belli oluyor. Ondan birazcık öğrensen, bundan da güzel olurdu” şeklindeki sözleri söylediği altı mısrayı Abay dört mısrayla verir. Kırılov’un şarkısı “Allah’ım bizi böyle eleştiricilerden korusun” diye kısa bir mısrayla bitirilir. Abay:

*Demeymin jurt maqtasın,
Ya jaqsın, ya jaqpasın.
Süytse de munday sınşıdan
Qudayım bizdi saqtası*

Artık sustu rüzgâr, sessizleşti kuşlar,
Ve yatmaya başladı hayvanlar,
Zorla nefes alan çoban onlar için sevindi,
Ve sadece bazen,
Saksağana bakan çoban kadına gülümsüyor.

Koyun güden çoban dinledi duygulanıp,
Gözüne kıpkızıl oldu yaş boncuk boncuk.
Yel esmez, kuş ötmez, her şey suskun,
Şarkıya gönül verdi, yüreği titreyerek.

Demiyorum halk övsün,
Ya yaksın ya yakmasın.
Öyle olsa da bunun gibi eleştiricilerden
Allah’ım bizi korusun.

diye dört mısrayla özetler. Sonuç olarak Kırılov’un 29 mısralık şarkısı Abay’ın çevirisinde 35 mısra hâline gelir. Kırılov’un şarkısı 6, 8, 9, 12, 13 heceliyken Abay 11, 12 heceli şarkı türünü uygulayıp, son özet dörtlüğünü 7 heceli şarkı özellikleriyle yazmış.

Abay’ın “Fakir Zengin”i, “*Bedny bogaç*” adlı şarkının serbest çevirisi, şarkısında amaçsız zenginleşmek, materyalist psikoloji güzel bir şekilde anlatılıyor. Baş kahraman kötü, ihtiyar, fakir döneminde hayata anlamlı bakıyorken, zenginlik yoluna girmesinden itibaren kendine de başkalarına da eleştirel gözle bakış açısını kaybedip, aç gözlülüğe başlar. Fakirken “Eğer ben zengin olsam, zenginlikle uzağı ve yakını ihsan ederim” diyen ihtiyar, şimdi ona ulaştıktan sonra çok değişir. “Fakir zengin olayım der, zengin Tanrı olayım der” sözündeki gibi zenginlikten başı dönen “Fakir Zengin”in insanlıktan çıkıp, farklı durumlara girmesini masalsı unsurları katarak gösterir. Asıl nüshadaki 74 mısralık şarkı Kazakçasında 97 mısralık 24 birimden oluşuyor. Olayın temel içeriği, ana fikri aynı olmakla birlikte çeviride farklılıklar bulunmaktadır. Kırılov’un şarkısı doğrudan fakirin zenginliği hakkındaki düşünceyle başlarken, Abay öncelikle, sadece ihtiyarla tanışırır:

*Jaman üyde jalğız şal,
Özi - kedey, küñirendi.
Özi körgeñ baylardıñ
Minezinen jirendi*

Kötü evde yalnız ihtiyar,
Kendisi fakir, feryat etti.
Gördüğü zenginlerin
Karakterinden öğrendi.

Asıl nüshada monologdan sonra basık gecekondusunda düşünüp duran fakiri görürüz. Monolog, Rusçasında 11, Kazakçasında 23 mısradır. Şarkıdaki “*toyıp tāti tamaq işpey, uyqı qanbaytirnektep jıynağan aqşasınıñ arqasında bolğan baylıq qajet pe?- Ölgen soñ bări de qaladı. // Doyup lezzetli yemek yemedem, uykuya kanmadan, turnaklayıp yığdığı, paranın arkasındaki zenginlik lazım mı? Öldükten sonra hepsi kalır*” şeklindeki bir dörtlükte verilen fikirleri Abay:

*Obal joq osı baylarğa
Mal qızığın körmegen.*

Acınmaz bu zenginlere
Mala hevesi kanmayan.

*Jaqsı tösek, tätti as joq,
Jan qadirin bilmegen.
Salpıl qaqtı, tün qattı,
Mal-mal dedi, mal taptı.
Bayığan sayın kütim joq
Beyili ketti, ant attı.
Qartayğanşa qaqaqtap,
Bul täñiri atqan talmay ma?
İttenip jürüp ölmey me,
Ölse, bəri qalmay ma?*

Güzel yatak, tatlı yemek yok,
Can kıymetini bilmeyen.
Zahmet çekti, gece sert,
Mal mal dedi, mal buldu.
Her zenginleştiğinde, bakım yok
Huyu değişti, sözünde durmadı.
Yaşlanıncaya kadar saldırap,
Bu Tanrı'yı unutan fenalaşmaz mı?
Yaşlanıp da ölmez mi?
Ölünce bütün malı kalmaz mı?

diye üç dörtlkle genişleterek çevirmiş. Asıl nüshada para toplayarak zenginleşmekten bahsedilirken Kazakçasında mal edinip zenginleşmekten bahsedilir. Alışverişi henüz gelişmemiş o zamanki Kazak bozkır için paranın kulağa yabancı olduğunu tahmin edilip “mal bulma” karşılığı tam yerinde kullanılmış. Kırlov'un şarkısını çeviren Abay aklına kimi Kazak zenginlerinin çirkin kıyafetleri geldiğinde kızıp “ant attı/sözünde durmadı”, “täñiri atqan/Tanrı'yı unutan” gibi ağır sözlerden de faydalanır. “Ben zengin olsam insan gibi yaşayıp zenginliğimi hayıra harcardım, başkalarına da yardım ederdim” diye düşünürken gecekondusuna in midir cin midir ya da büyücü müdür, birisi girip konuşur. Abay “büyücü mü, şeytan mı?” bir adam girdi der. O, “Zengin olmak istiyorsan, bu para kesesini al. Ne kadar alırsan al içinden yine de para çıkar. Yeterince al. Fakat parayı, para kesesini ırmağa bıraktıktan sonra ortaya çıkacağını unutma” der. “Çervonec”, “para; altın”, “koşelok”, “para kesesi”, “reka”, “ırmak” diye çevrilmiş. Sonra o gece gündüz keseden para almaya başlar. Daha da, daha da... alır. Yemek yemeğe de vakit ayıramaz, gündün güne zayıflar. Bu durumu Abay abartarak:

*Üyindegi bir nandı
Bir ay jedi az-azdan*

Evindeki bir ekmeği
Bir ay yedi azar azar.

diye canlandırır. Keseyi ırmağa atmak gerektiğinde birkaç kez gelip “altın su gibi aktığında bundan nasıl ayırlayım” deyip dönüverir. Abay olayı nakleder: keseyi suya bırakmaya yüz kez gidip, bırakamadan geri döner; “dorbanı savıp, tınıştıqsız bir ay tügil, yıl ötti/keseyi atıp, huzursuz bir ay değil, yıl geçti” der. Sonunda fakirin saçına ak düşüp, zayıflar; altınları gibi sararır, sadece iskeleti kalır. Asıl nüshadaki,

*И наконец, Бедняк мой поседел,
Бедняк мой похудел;
Как золото его,
Бедняк мой пожелтел.
Уж и пышности он боле не смекает:
Он стол и слаб ихил; здоровье упокой-
Утратил все: но все дрожашиею рукой.*

Ve sonunda zavallı adam geri döndü,
Zavallım benim, zayıflamış;
Onun altın gibi olmuş rengi,
Zavallım benim parlamış.
O ihtişamsız, hiç mi hiç gülmüyor:
O bir tahta gibi ve zayıf; ruh sağlığı,
Hepsini kaybettim: ama her şey titrer elinde.

şeklindeki mısraları Abay:

*Altunday jüzi sarğaydı,
Qol dirildep, äl ketti.
Assız, suvsız, dert jeñil,
Özi de äbden jüdepti*

Altın gibi yüzü sarardı,
Eli titredi, hali kalmadı.
Aşsız, susuz, dert hafif,
Kendi de iyice yorulmuş.

diye kısaca çevirisini yapar. Kırlov'da fakir, dokuzuncu milyonu sayarken gecekondusunda ölür ve şarkı biter. Abay'da da böyledir. Fakat çevirinin sonuna “toqsan avız sözdññ tobıqtay tüyini”¹⁹ şeklindeki iki mısrayı kendisi eklemiştir:

19 Doksan ağız sözün topuk gibi düğümü.

*Altın qayda, söz qayda?
Qov näpsiden ne payda?*

Altın nerede, söz nerede?
Boş nefisten ne fayda?

Sonuç olarak Abay'ın İ. A. Kırlov'dan çevirdiği "Fakir Zengin" şarkısı, Kazak okuyucularının fikir dünyasına uygun, kendi eseri hâline gelmiştir.

"Qazağa uringan qara şekpen/Kazaya Uğrayan (Ölen) Köylü", "Krestyanin v bede/Köylünün başı belada" şarkısının serbest çevirisidir. Başlığındaki "v bede/başı belada", "Kazaya Uğrayan (Ölen)" diye verilmiş. Kırk mısralık şarkı, Kazakçasında 56 mısradır. Şarkıda köylünün avlusuna hırsız girip, sarayındaki bütün yararlı dünya malını alıp gider. Sadece daha dün zengindi... Uyuyup bir talihsizliğe uğrayan köylü çok düşünceli olarak eş dost, konu komşu, hısım akraba hepsini çağırıp yardım ister, akıl fikir sorar. Tamırı Karpıç: "Zengin olduğunu insanlara söylememen gerekirdi" der. Kudası Klimiç: "Öncelikle sarayı evine yaklaştırmaya çalış" diye akıl verir. Komşusu Foka "Derdin tümü sarayın evden uzak olması değil, avluda saldırgan bir köpek tutmak gerekirdi. Ben sana köpeklerimin küçüğünden vereyim" diyerek cömertlik gösterir. Toplananlar sözle akıl fikir verdi ama hiçbiri de ona bir iş yaparak yardım etmedi. Bu olayı Abay Kazak okuyucusuna daha anlaşılır iletmek için kendince şarkı yazar. Varlıklı köylüyü "zengin" olarak alır. Asıl nüshada sadece saraya bir hırsız girerken çeviride hırsızlar gecekonduyu bozup, talan eder, evi de soyup gider. Abay'ın zengini hırsızları bulamaz. Karnı acıkar; "İçecek çay da yok". Bunlar asıl nüshada yer almaz. Kırlov'un kahramanı komşudan yardım ister. Çeviride ağlayıp, derdini döker. Rusçasında akıl fikir veren arkadaşlarının, dünürünün, komşusunun açıkça isimleri verilirken Kazakçasında ise üç adam denir; adları ise belirsizdir: "birisi".

*И словом, от родни и от друзей любезных
Советов тысячу недавно полезных,
Кто сколько мог,
А делом ни один бедняжке не помог*

Ve sözleriyle sevgili akraba ve dostlarından
Binlerce yarar sağlayan akıllarından
Ne kadar elinden gelse de, ama,
Yapmaya gelince kimse yardımcı olmadı.

dörtlüğü Kazakçasında:

*Böz ornına söz berip,
Quda, tamır, dos ketti.
Qol ustamay, köz körrip,
Aytqan arız bos ketti*

Boş yere söz söyleyip,
Dünür, arkadaşı, dost gitti.
Yardım etmeden göz görüp,
Söyledikleri laflar boşa gitti.

denilip kısaca çevrilmiş. Kırlov şarkının başında, muhtaç olunca dostların akıl fikir vermek için cömert olduğunu ama iş gerçekten yardım etmeye geldiğinde, en iyi dostun sağır olduğunu özetler. Bu fikirleri Abay dostlarına muhtaç olunca beddua, yardım yerine "biçare" ile "baykuş" sözlerini unutma diye sonlandırır.

"Qarğa men bürkit/Karga ile Kartal" ("Voronenok"), "Bürkit pen qarğa/Kartal ile Karga" olarak da bilinir. Asıl nüshanın genel olarak içeriği korunmakla birlikte çok az farklılık vardır. Kırlov şarkıyı "Qarğanın balapanı/Karganın Yavrusu" diye adlandırırken Abay buna başka bir isim vermiştir. Otuz altı mısralık şarkı, Kazakçasında kırk bir mısradır. Kırlov'un şarkısı kartalın gök yüzünden süzülüp hayvanların içinden bir kuzuyu alıp gitmesiyle başlarken Abay:

*Qoy jayılp jazdıkün
Şıqqan eken qiyağa*

Koyun yayılıp yaz günü
Çıkmış iken yamaçlara.

diye farklı şekilde girer ve bundan sonra kartalın gidip kuzuyu almasını tasvir eder. Bunu gören karganın yavrusu "Böylesi için pençeyi kirletmektense, en güçlüsünü almak gerek; kartallar da çaresiz olurmuş; ben olsam, padişaha yemek olarak en güçlüsünü alırım" diye düşünür. Abay:

*Qozını da tamaq dep,
Kim ap şıqsın tastarğa!
Eñ semizin ileyin
Qızıq qılıp aşarğa*

Kuzuyu da yemek diye,
Kim alıp da çıksın taşlara!
En semizini pençeme alayım
İhsan edeyim açlara.

şeklinde yedi mısralık monoloğu bir dörtlülle çevirmiş. Asıl nüshada karganın hayvan leşini ayırması yedi mısrayla verilirken çeviride “*dedi-dağı, aralap, jabıstı kelip qoşqarğa//dedi de dolaşıp, yapıştı gelip koçlara*” diye kısası tercih edilmiş. Rusçasında koçların büyüklüğü, yününün karışmış olduğu anlatılırken, Abay karganın acınacak hâlini canlandırır:

<i>Qalşıldap, dirildep</i>	Sallanıp, titreyip
<i>Tırnağın saladı,</i>	Pençesini uzatır.
<i>Qanatın qayqayıtıp</i>	Kanatlarını açıp
<i>Äketpek boladı</i>	Alıp gitmek ister.

Şarkıda kargayı çobanlar yakalayıp uçmasın diye kanadını kuyruğunu kesip, çocuklar oynasın diye onlara verir. Çeviriye bu şekilde eklenen çocukların kaçmasın diye karganın ayağına sıkıca bir ip bağlaması da inandırıcıdır. İ. A. Kırlov ana fikri bir dörtlülle:

<i>Нередко у людей то же самое бывает,</i>	Ara sıra insanlar arasında böyle şeyler olur,
<i>Коль мелкий плут</i>	Eğer öyleyse onlar yalancılarıdır
<i>Болиому плуту подражает;</i>	Büyük bir yalancıya benziyor işte;
<i>Что сходит с рук вором, за то воришек бьют</i>	Hırsız bu, eline ne geçse onunla hırsızlık eder.

diye özetlerken, Abay daha kısa:

<i>Azat basıñ bolsın qul</i>	Özgür başın olsun kul
<i>Qoldan kelmes iske umtu!</i>	Elinden gelmeyen iş için uğraş!

şeklinde farklı bir söyleyişle bitirir.

“Fil ile Köpek”in çevirisi asıl nüshaya oldukça yakındır. Mesela Abay’ın:

<i>Köşede pil jetelep birev jürdi,</i>	Sokakta fil yürüyor birisiyle,
<i>Kim köripti xayvandı munday türdi.</i>	Kim görmüş bunun gibi hayvanı.
<i>Körsetkeli ap jürgen januvardı</i>	Göstermek için yürüyen canlıyı
<i>Tamaşalap, artınan jurт bop erdi</i>	Seyredip, ardından halk da geldi.

mısralarının, İ. A. Kırlov’un şarkının başındaki;

<i>По улицам Слона водили,</i>	Sokaklarda fili sürüklüyor,
<i>Как видно, напоказ.</i>	Görünüşe göre, sadece gösteri için.
<i>Известно, что Слоны в диковинку у нас,</i>	Biliriz biz, filler bizim güzelliğimiz,
<i>Так за Слоном толпы зевак ходили.</i>	Fillerin arkasından seyirciler yürüyor.

sözlerinin birebir sanatsal çevirisi olduğunu fark etmek zor değildir. Bunun gibi Kırlov’un;

<i>Отколе ни возьмись, навстречу Моська им.</i>	Her neredense karşılaşp, Moska ile tanışın,

<i>Увидевши Слона, ну на него метаться,</i>	Atıldı sokakta, filin yanına gitti,
<i>И лаять, и визжать, и рваться;</i>	Çabuk, kalk, sızlanma deyip,
<i>Ну так и лезет в драку с ним.</i>	Onunla korkusuzca kavga ediyor.

bir dörtlüğünü Abay:

<i>Köşede kez bop bir qanden</i>	Sokakta karşılaşp bir köpek
<i>Umtıldı pilge şaptığıp.</i>	Atıldı file koşturup.
<i>Şañqıldap jürdi erlenip,</i>	Bağırıyor yüreklenip,
<i>Tartınbay urısar jan şığıp</i>	Çekinmeden mücadele eder can verir.

şeklinde canlandırmış.

“*Pil men kanden/Fil ile Köpek*”, “*Slon i Moska/Fil ile Moska*”nın içeriğini, ana fikrini eksiksiz ve güzel bir şekilde iletir. Birtakım farklılıklarla tabii ki karşılaşılır. Kelime kelime çevirisi “Fil ile Moska” olması gerekirken köpeğin adı Moska şarkıdan tamamen çıkarılmış ve yerine köpek sözcüğü konmuştur. Sebebi, Rus ismi olan Moska’nın Kazak okuyucular için anlaşılabilir olabileceğidir. Şarkının toplamı Krilov’da 20 mısrayken Abay 24 mısra olarak çevirmiş. Asıl nüshada her birimin mısraları farklı farklıysa da Kazakçasındaki 6 birimin her biri 4 mısradan oluşur. 5. mısradaki “*Otkuda ni vozmis, navstreçu Moska im*”, “Sokakta rastlayıp bir Köpek” diye çevrilip “*otkole ni vozmis/hiçbir yerden*” sözleriyle bitirilmiş. Kazakçasında “kanden” ile bir köpeği karşılaştırıp, “Halini bilsen keşke” diye konuştururken Rusçasında kiminle karşılaştığı, bu sözleri kimin söylediği belirsizdir; sadece bir kelime verilmiştir. Rusçasında Moska’ya verilen öğüt 5 mısradan oluşurken Kazakçasında 7 mısradır; Moska’nın cevabı 7 mısra köpeğinki 8 mısradır. “*Mogu popast v bolšie zabiayki*”, “Büyük zorbaya yiğit olarak ulaşıyorum” diye kısaca çevrilmiş. Çevirinin son birimindeki “Halk sıkıntımı görmez mi?” şeklindeki mısra asıl nüshada yoktur. Krilov’da köpeklerle ilgili konuşurken çevirici “halk” sözcüğünü kullanıp, anlamsal aralığı genişletmiş. Rusçasında “file ürüyün Moska ne kadar da güçlü” diye köpeklerin söylediği sözleri veren birim;

*Пускай же говорят собаки:
Ай, Моська! зная, она сильна,
Что лает на Слона!*

Bırakın köpekler:
Ah Moska! Bil ve güçlü ol,
File havlayacak ne var!

Abay’da:

*Jurt muñımdı körmey me?
Batır ataq bermey me?
Qoy, bul qanden - er şirkin,
Pilge de ürigen demey me?*

Halk sıkıntımı görmez mi?
Kahraman adını vermez mi?
Bırak, bu nasıl köpek ah ki ah,
File de ürümüş demez mi?

şeklinde çevrilmiş. “*Silna/güçlü*” sözünün yerine “kahraman”, “yiğit” sözleri konmuş. Böylece şarkı Kazak okuyucular için daha anlaşılır ve etkileyici hâle gelmiş.

Asıl nüshadaki şarkının konusunu çeviride değiştirmek Abay’da sıkça görülür. Bu, yukarıda ifade ettiğimiz gibi anlatılan olayı Kazak yaşantısına yaklaştırıp, sunulan fikri etkileyici ve anlaşılır olarak iletme amacıyla ortaya çıkmıştır. Yukarıda üzerinde durduğumuz gibi “*Muzıkant/Müzisyenler*”ı, “*Äñşiler/Müzisyenler*” diye çevirmiş. Müzisyen günümüz okuyucuları için anlaşılırdır fakat Abay’ın döneminde böyle söylenmezdi. Ve Kazak’ta bunlardan biri icracıdır. Tercüme yaparken Abay bu yönleri tahmin ediyor gibidir.

“*Emen men şilik/Meşe ile Çalı*”, Krilov’un “*Dub i tröst/Meşe ve Kamış*” şarkısının çevirisidir. Bunda da başlıktaki “*tröst*” kamış diye çevrilmeden, çalı diye alınmış. Şarkı, Abay çevirilerinin içinde en şanslıların arasındadır. Tamamını koruyup içeriğini, ana fikrini, hatta bazı tasvirî sözlerine kadar tam çeviride “Meşe ile Çalı” özellikle dikkat çeker. Mesela, asıl nüshada:

С тростинкой Дуб однажды в речь вошел:

Kamış ile Meşe bir gün konuşmaya başladı:

*«Поистине, роптать ты вправе на природу,-
Сказал он - воробей, и тот тебе тяжел.
Чуть легкий ветерок, подернет рябью воду...»*

Gerçekten doğadan şikayet etme hakkın var.
Dedi ki: - Serçe niçin ezilir, eğilirsin,
Biraz esintiyle bile su dalgalanır.

Bu birimin Kazakçası:

Şilikpen Emen bir kün söylesipti:

Çalı ile Meşe bir gün konuşuyordu:

*- Allağa, sorlı, neden jazdıñ? - depti.
Torğayğa da mayısıp solqıldaysıñ,
Jel bülk etse, tebesiñ ätkenşekti.*

Allah’a, talihsiz, neden yazdın? dedi.
Serçeye de ezilip büzülüyorsun,
Rüzgâr kıpırdasa, tepele salıncağı.

Asıl nüshada:

Ты очень жалостлив-сказала Трость в ответ,- Çok zavallısın diye cevap verdi çalı,
Однако не крушишь: мне столько худа нет. Ancak çarpma bana, o kadar da ince değilim.
Не за себя я вихрей опасуюсь; Kasırgadan korkarım ama kendim için değil,
Хоть я не гнусь, но не ломаюсь: Ben bükülsem de kırılmıyorum.

Kazakçasında:

-Esirkegiş ekensiñ, - dedi şilik ‘Esirgeyiciymişsin’ dedi çalı,
Onşa sorlı emespin, tartpa küiyik! O kadar talihsiz değilim, çekme yanık!
Sınbaymın mayıssam da, solqıldaymın, Kırılmam eğersem de sallanırım,
Jelden mağan kelmeydi eş kemşilik. Rüzgârdan bana gelmez hiç kötülük.

Bu arada şarkı, kuruluş diyaloguna kadar büsbütün korunmuş. Her bir mısranın, kıtanın sonunda dörtlüğün çevirisi tam verilmiş. Hatta her sözcük kelime kelime çevrilmiş. Şarkı birebir aktarılmasına rağmen karşılaşılan ufak tefek farklılıklar da vardır. Asıl nüshada fırtına kuzey yönünden gelirken çeviri-
 de “Kafkasya’ya kapkara bir bulut çöktü” der. Kırlov’un şarkısı:

Вдруг мчится с северных сторон Aniden kuzeyden hızlıca esti,
И с градом и с дождем шумящих аквилон. Gürültü ve yağmurla gürültüyle geldi
Дуб держится, - к земле Тростиночка припала: Meşe duruyor yerinde, kamışsa düştü yere:

Бушует ветер, удвоил силы он, Rüzgar ürkütücü, hızını katladı ikiye,
Взревел- и вырвал с корнем вон Kükreyerek koptu da gelip kök saldı
Того, кто небесам головой своей касался Başı göğe değdi, ayaklar da yere,
И в обласи теней пятою упирался Ve gölgeler içinde de olsa, karşı da çıktı.

şeklindeki mısralarla biter. Abay bu mısraları:

Кавказға bir qap-qara bult mindi, Kafkasya’ya kapkara bir bulut çöktü,
Esitip turğan kisidey tav küñirendi. Duyan insanlar gibi dağ da feryat etti.
Jer düniyeni şañ, tuman qabat basıp, Yeryüzünü toz, duman katmanı basıp,
Оунақ қағıp, qutırıp davıl keldi. Oynayıp kudurup fırtına geldi.
Artı burşaq, artı şañ, jel qutırdı, Arkasından dolu, toz... rüzgâr kudurdu,
Şilik jerge bas urdı, emen turdı. Çalı yere düştü, meşe kaldı.
Bası kökke, sıyrağı jerge ense de, Başı göğe ayakları yere değse de,
Aqırıp doldanğanda alıp urdı Haykırıp hiddetlenince alıp çarptı.

diye çevirmiş. Tabiatın düzenini betimleyen bu şarkının mısraları tercümeyle göre ulusumuzun özüne daha yakındır. Yani metnin tercüme olduğu anlaşılabilir desek yeridir. Bunda kelime kelime, tam çeviriye göre sanatsal taraflar oldukça güçlüdür. Fırtınanın gelişi, o esnada meşe ile çalının ne hâle geldiği iki şairde de yeterince işlenmiş; birbirine tamamen benzemeden, sanat yarışına düşülmüş gibidir. Abay canlandırdığı olayın sanatsal renklerini sağlamlaştırmak amacıyla (“Kavkazğa bir qap-qara bult mindi/esitip turğan kisidey tav küñirendi//Kafkasya’ya kapkara bir bulut çöktü./Duyan insanlar gibi dağ da feryat etti”) derken şair, Kafkasya’ya “bulut çöktürüp”, oradan “dağa feryat ettirip”, fırtınayı “haykırtıp”, “hiddetlendirip” (“Aqırıp doldanğanda alıp urdu/Haykırıp hiddetlenince alıp çarptı”) diyerek olayı tasvir eder. Bunun özeti, geniş bozkırda gezip özgürce yaşayan; tabiatın, bozkırın gizemlerini ustaca idare eden Kazak çocuklarının duygu dünyasına etki etmeden kalmadı. Demek ki çevirinin okuyucuya verdiği estetik anlam yükselmiştir. Abay şarkının sonuna ana fikri veren iki mısra eklemiştir:

Mayısqannan şiliktiñ nesi ketti, Eğilen çalının neyi gitti,
Batır, maqtan söyleme sen de o ğurlı Kahraman methetme sen de o kadar.

Burada eğilip bükülmek yenilmek değildir; hayatta hepsi de vardır; bazen yenmek için yenilmek de gerek şeklindeki derin fikirler ortaya atılır. Hayat felsefesi dediğimiz de bu değil midir zaten?

Abay'ın halk ağzını da Rus dilini de yeterince bildiği açıktır. Kazaklara bilinmeyen zengin Rus edebiyatını ulaştırıp, buradaki büyük şairlerin ölümsüz eserlerini toplayıp, bunları bize lazım olduğu kadar çevirmek, Abay gibi büyüklerin elinden gelecek bir iştir. Yani, büyüklerle yine büyükler konuşur. Abay Rus diliyle birlikte Avrupa edebiyatının Bayron, Goethe, Schiller, Mickiewicz gibi büyük temsilcilerinin bazı şiirlerini de Kazak diline çevirmiştir. Böylece, ulusal şiirimizi dünya edebiyatının önde gelen geleceğiyle zenginleştirdi; Kazak edebiyatının sanatsal gelişimini dünya sahnesine koydu. Abay, Kazak edebiyatındaki çeviri sanatını ilk olarak ele alıp, kuvvetli bir yola sokan şairdir. Kazak edebiyatında bugünkü anlayışımızla tercüme alanının kuralları olmasının sebebi de Abay'ın çevirilerinde Doğunun nazirecilik ile Batı edebiyatındaki birebir çevirinin ikisinin de görünmesidir.

Kısaca, Abay Rus şairi İ. A. Krılov'un şiirlerini Kazakçaya çevirirken, anlam, kurgu ve fikir açısından değiştirmeden aynen verip, bazen daha özgür davranıp, çeviri yapmanın birçok klasik özelliğini ortaya koyar. Çeviri sanatında şairin iki tür prensibi takip ettiği görülmektedir. İlki estetik, sanatsal prensiptir. Yani şiirde verilen olay, içerik, ana fikir Kazak okuyucusuna aynı şekilde anlaşılır olarak ulaşır. Onun “*Emen men şilik*/Meşe ile Çalı”, “*Pil men qanden*/Fil ile Köpek”, “*Qarğa men tülki*/Karga ile Tilki”, (“*Jurt bile di, küledi*/Halk bilir, güler”), “*Şegirtke men qumırsqa*/Çekirge ile Karınca”, “*Esek pen bulbul*/Eşek ile Bülbül”, vb şarkıları ufak tefek farklılıklara rağmen sanatsal prensip, yani asıl nüshanın sanatsal şekli korunarak çevrilmiştir. “*Terektiñ sıyı*/Kavağın Hediyesi”, “*Qarasam, qayğırar jurt*/Baksam, Kaygılanan Halk”, “*Tutqındağı batır*/Esir Kahraman”, “*Jolğa çıqtım bir jum-jurt tünde jalğız*/Yola Çıktım Sessiz Bir Gecede Yalnız”, “*Jalav*/Bayrak”, “*Jartas*/Kaya”, “*Duğa*/Dua”, “*Al' bomğa*/Albüme”, “*Meniñ sıırım, jigitter, emes oñay*/Benim Sırrım, Gençler, Değil Kolay”, “*Borodino*/Sakallı”, “*Qanjar*/Hançer”, “*Qarañğı tünde tav qalğıp*/Karanlık Gecede Dağ Kalkıp” gibi eserler, asıl nüshanın sanatsal özelliklerini aynı şekilde koruyup, kelime kelime ustaca çevrilen ürünler hâline geldi. Son şiiri Abay, Lermontov'dan, Lermontov Goethe'den çevirmiş. Kazak, Alman, Rus dillerini iyi derecede bilen âlim G. Belger üç şairin de (Goethe-Lermontov-Abay) metinlerinin temelinde, bu şarkıyı analiz etmiştir. Şarkının üç dildeki nüshalarını karşılaştıran âlim ana fikri, sanatsallığı bakımından Abay'inkini “ikisinden fazla olmasa da eksik de değil, hatta bazı durumlarda yüksekte” gördüğüne dair fikrini belirtir²⁰. Bazı durumlarda Kazak şairi yazarlarla sanat yarışır gibidir. Bu açıdan asıl nüshaya bakıldığında Kazakça çevirinin daha şanslı olduğu durumlar da mevcuttur. Buna delil olarak G. Belger ile T. Şapay'ın yaptığı eleştirilerden birçok örnek göstermek mümkündür...

Çeviri işinde Abay'ın takip ettiği ikinci prensip, sanatın insanların gündelik hayatındaki ihtiyaçlardan olmasıydı. Çeviricilik yolundaki Abay, Krılov şiirlerinin arasından Kazaklara faydalısını, bozkırın hayat geleneğine benzeyenlerini okuyucular için anlaşılır hâle getirmeyi tercih eder. Bu açıdan Kazak ve Rusların hayat tarzı, duygu ve düşünce dünyası, ulusal farklılıkları gibi çok sosyal etkenleri aklında tutup bazı durumlarda asıl nüshayı değiştirerek yazmaya bilinçli bir şekilde yaklaşır. Buradaki asıl maksat çevirinin Kazak okuyucusu için anlaşılır olup, ona sanatın gücüyle etki edip, yani edebiyattan bir eğitim aracı olarak faydalanmasıdır. “*Esek*/Eşek”, “*Qazağa urınğan qara şekpen*/Kazak'a Rastlayan Köylü”, “*Qarğa men tülki*/Karga ile Tilki” (“Çöplükte Gezinerek”), vb. şiirler asıl nüshadan biraz uzaktır. Bunların çeviri olduğunu düşünenlere göre bir konuda iki şairin yarışarak yazdığı, nazirecilik özellikleriyle yazılmış, şairin öz eseridir adeta. Bunun gibi, araştırmacılar, Abay'ın “*Evgeniy Onegin*” şiirinin, şimdiye kadar A. S. Puşkin'den çevrildiğini söylemektedir. Doğrusunu söylemek gerekirse, bunda asıl nüshadan alınan sadece romanın “*Evgeni Onegin*” denilen konusu ve adıdır şüphesiz. Romanın konusu, kompozisyonu, içeriği Kazakçasında tamamen farklıdır. Abay romanın ana fikrini, özünü aldıktan sonra Kazak okuyucusu için açık hâle getirip, kendince yazmıştır. Abay'ın “*Evgeni Onegin*”i Rus yazardan çeviridir demek yerine, aynı konuda yazılan benzer bir eser diye değerlendirmek daha doğrudur.

20 G. Belger, *Gete ve Abay*, A., 1989, s. 93.

Özetle, Abay'ın yaşadığı dönemde de aktarıcılar birebir çevirdiklerinde kendileri de okuyucusu için öngöründe bulunup, illa ki ufak tefek farklılıklarla, eklemelerle yol alır; serbest çeviride de yine asıl nüshayı temel alarak, onun yolunda ilerler; fakat sanatsal motifleri farklı canlandırır. Bunun hakkında akademisyen Z. Ahmetov “*Abay Krılov şiirlerini birebir çevirip, onun kuruluşunu korumayı amaç hâline getirmeden, konuyu serbestçe zenginleştirip, naklen çeviri değil, Kazak dilinin öz eseri olması için benzer çeviri yapmayı amaç edinmiştir*”²¹ şeklinde fikir bildirir. Bazı yönlerden Abay'ın özgür davranması bu kadardır, bazı şiirlerin eserin aslı veya çevirisi olduğunu tam olarak vurgulamak işi zor duruma sokar.

Dünya edebiyatında fabl türü Ezop'la başlamaktadır. İ. A. Krılov şiirlerinin taslağını çoğunlukla Lafonten'den, kendi dönemine kadarki şairlerden almıştır. Birbirinden konu, fikir alarak, bunu her milletin farklılıklarına göre uygun şekilde ifade eden şiir türünün tarihinde kural hâline gelmiştir. Edebiyat söz sanatıdır. Bu sanat ulusal kimlikle olur. Şair başka bir edebiyattan olayları, fikirleri değiştirerek de başka bir dile çevirip yerleştirmeden eserin sanatsal süsleri vardır. Çünkü edebiyatın sanatsal varlığı belirli bir milletin toprağında yaşar. Edebî eser bu şekilde kelime kelime, birebir ikinci bir dile çevrildiğinde sanatsal süsleri yok olup, alelade bir söz dizisine dönüşür. Çevirici ikinci bir dilden çeviri yaptığında, onun olay örgüsünden, fikrinden faydalanmakla birlikte sanatsal varlığını yeniden inşa etmelidir. Bundan dolayı edebî çevirileri, söz sanatının farklı bir alanına dâhil ederek, ulusal edebiyatın içerisinde düşünmek gerekir. Bu açıdan yaklaşıldığında, Abay Kazak edebiyatındaki şarkı türünü, çeviri yoluyla, ilerletti diye kabul ediyoruz.

21 Z. Ahmetov, *Bilimdiden Şıqqan Söz*. “Egemen Qazaqstan”, 22.01.1994.

Abay'in oğlu Mağaviya. A.M. Martova, 1945

Abay ve Millî Şiirin Yeni Kaynakları¹

Baltabay ABDİĞAZİULI²

Cemile ARSLAN³

Millî edebiyatımızın yakın geçmişine dikkatlice bakacak olursak, edebiyatın en üst zirvesi “Abay” adıyla anılır. Büyük şairin yaşamı, 19. asrın ikinci yarısında yaşayan Kazak edebiyatının gelişim süreciyle aynı döneme denk gelir. Bu dönemde Kazak kültürü ve edebiyatını yükseltip geliştiren aydınlar arasında Abay’ın ve “Abay Şiiri”nin ayrı bir vardır.

Abay, birdenbire büyük bir şair olarak ortaya çıkmaz. Halkımızın eskiden beri gelen zengin folklorunu, geleneksel şiirini, Batı ve Doğu klasik edebiyatlarını öğrenip örnek alan Abay, kendi dağarcığında topladığı bu hazineyi yeteneğiyle birleştirerek geliştirip, yeni örnekler verir. Kendine özgün nitelikleri olan bu sanatsal yöntemi geniş alanlara yayar. Millî edebiyatımızdaki özgünlüğün temeli olan ulu Abay’ın edebî geleneği bu şekilde oluşmuştur.

Edebiyatımızdaki “Gelenekçilik” ile “Çağdaşlık” kavramları, kendi aralarında uzvî bağlantısı olan iki ayrı dünyadır. İkisinin arasındaki temas çizgisi, belli bir tarihi çağ boyunca sadece belli bir zaman diliminde açıktır. Hayata bağlılık gösteren yenilik belirtileri, gösterişli idealist özelliklerle dile yerleşerek geleneğe dönüşmüştür. Yani bir dönemdeki yeni değişimler diğer dönem için gelenek olarak kabul edilmektedir. Bunun sebebi de edebiyattaki gelenek meselesinin asırlar boyunca topladığı halkın ruhanî hazinesi olarak tezahür etmesidir.

Gelenekçilik ve çağdaşlığın birbiriyle olan bağlantısı, eser üretiminin gelecekteki sanatlı ve eşsiz bir tarihle öne çıkmasıyla değil; insanoğlunun güzel düşünce kültürünün, büyüme yolundaki betimlemenin, estetik hazinesinin başlıca anahtarı olmasıyla tezahür etmiştir. Görkemli sanat düşüncesi ne zaman yeni sahalara atılsa, önce ruhani estetik cevherlerinin sırrını açığa çıkarmaya çalışır. Sanat âlemindeki geleceğin devamlılığı sadece geçen çağın veya birbirlerine mutlak benzemeyen yönlerdeki sanat ustalarının arasında gelişerek, altta yatan altın güç olarak gelişmiştir.

Kazak Edebiyatında “Abay Geleneği” dendiğinde biz bunun geniş, hacimli, bol nefesli sanat ve estetiğinin olduğunu hatırlarız. Bu gelenek Kazak edebiyatının öne çıkan tarihinde hukukî bir devamlılık olarak, ruhunu zenginleştirerek gelen büyük bir nehir gibidir. Onu devam ettirenlerin başında zamanın sorumluluk üstlenen büyükleri boy gösterir. İşte bu şekilde sorumluluk isteyen işi ilk defa gerçekleştiren mutluluğu, büyük şairin çevresinde toplanan yetenekli şairlere kismet olmuştur. M. Mırzahmetov, Abay’ın edebî merkezini ortaya koyan öğrencilerin, Abay’ın yaşadığı muhiti ortaya koymasından önemli olduğuna vurgu yapar ve bu çevrenin; Abay’ın sanat insanlarıyla doğrudan bağlantısını ve yaratıcılığını, ilişkilerini açıklayan, geniş anlamıyla birçok kavramı içine alan bir çevre olduğunu söyler.

Abay’ın eserleri ve edebî muhiti ile ilgili olumlu bakış açısının yerleşmediği yerlerde çevresindeki halk âşığı olan öğrenciler hakkında birtakım tartışmalar olur. Burada da belli bir yasa var gibidir. Örnek alınan yazar yaratıcılığının veya onların tek tek eserlerinin çeşitli tarihi dönemlerde farklı yönlerde doğru yol alması dünya edebiyatlarında da az rastlanmaz. Ünlü Shakespeare kendi çağında böyle bir durumu

1 “Abay jäne ultıttq poeziyadağı jaña arnalar” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Prof. Dr., Abay atındağı Qazaq ultıttq pedagogikalıq universiteti filologiya fakulteti.

3 Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD Yüksek Lisans öğrencisi.

yaşamıştır. İngiltere’de Klasisizmin hakîm olduğu dönemde birçok kavim ona ürkerek bakarken Roman-tizm akımının temsilcileri kendi döneminde onun eserlerini gerçek sanat eseri olarak kabul eder. Bunun gibi örnekler başka edebiyatların tarihlerinde de vardır.

Kazak Edebiyatında Abay geleneği çevresindeki tartışmaların sonunda “*Abaydın Aqındıq Aynalası/Abay’ın Şairlik Çevresi*”, “*Abaydın Şäkirtteri/Abay’ın Öğrencileri*”, “*Abaydın Aqındıq Mektebi/Abay’ın Şairlik Okulu*” gibi kavramlar ortaya çıkar. Aslında bunların hepsi Abay’ın şairlik geleneğini destekler niteliktedir. Zira Abay’ın çevresindeki ve daha sonra yaşamış şairlerin bazıları Abay’ın yerleştirdiği bu geleneğin dışında kalmamışlardır. Kazak Edebiyatının tarihini araştıran I. Düysenbayev’in “Bir zamanlar Abay Okulu” adlı çalışmasında hareketli atışmalar mevcuttur. Buradan “*Bugün biz ‘okul’ diye adlandırılanların şartlı olarak kullandığı kavramı hatırlatmakla beraber, Abay öğrencilerinin hepsine sınır çizmeden, onların eserlerini incelemek vasıtasıyla Abay araştırmaları ilminin dairesini genişleterek, içeriği zenginleştirmemiz gerekmektedir.*” şeklinde bir bakış açısı oluşmuştur.

Abay geleneği çevresindeki tartışmaların en çelişkili dönemi, büyük şair ile birlikte öğrenip onun yolunu takip eden öğrenci şairlerin eserlerinin içeriğini açıklamak meselesi olmuştur. Her devirde farklı alanlardaki araştırmacılar buna çeşitli cevaplar vermişlerdir. Fikir anlaşmazlıklarından biri burada doğmuştur. Asıl anlamıyla, Abay’dan sonraki edebiyat temsilcilerinin hepsinin Abay’dan öğrendiği, bu açıdan düşünce, sanatsal içerik ve şekildeki yenilikleri yazılarında kullandığı, biçim ve içerik konusunda şairlerini geliştirdiği bir gerçektir. G. Müsirepov’un dediği gibi: “*Abay, edebiyat alanındaki çalışmalarıyla Kazak halkının duygu ve bilincine, özellikle halk âşıklarının bilinç ve duygu dünyasına gelenekselliği kaybetmeden yenilikleri yerleştirmiştir.*”

Abay’ın şairlik etkisini doğrudan hissedip, bunun eğitimini gören öğrencilerle ilgili meselede pek çok kişi görüş bildirmiştir. Bu konuyu M. Ävezov, S. Mukanov, E. Ismayılov, I. Düysenbayev, A. Nurkatov, K. Muhamethanov, Ä. Jiyrenşin gibi birçok âlim ele almıştır. Özellikle ellili yıllarda yazılan K. Muhamethanov’un “*Abay Töñiregindegi Aqındar/Abay Çevresindeki Şairler*” adlı tezi bu alandaki büyük çalışmalardan biridir. Maalesef, Kazak Edebiyatının bu zamandaki çelişkili tartışmalarından dolayı yazarlık gücü apayrı olan Şakerim ve Narmanbet gibi yetenekli şairler hakkındaki araştırmalar, bu teze girmemiştir. Burada araştırmacı, Akılbay, Mağaviya, Äset, Ärip gibi bir grup şaire eserlerinde özel olarak yer vermiş, onların etrafındaki bazı genç adayların isimlerini de ele almıştır.

Profesör E. Ismayılov, 1960 yılında yazdığı “*Kemeñger Abay/Bilge Abay*” adlı makalesinde: “Abay’ın, Akılbay, Mağaviya, Käkıtay, Äybäkır adlı çocukları, torunları Narmanbet, Äbsalık, Kökbay, Ärin gibi büyük şairler Abay’ın doğrudan öğrencisi oldular.” der. Abay’ın öğrencileri hakkında S. Mukanov’un araştırmalarında da çeşitli düşünceleri vardır. Söylemek gerekirse onun “*Abaydın Şäkirtteri Tuvralı/Abay’ın Öğrencileri Hakkında*” adlı makalesindeki şairlerin eserleri çıktıktan sonra fikir münakaşalarında da işe yarar. Örneğin: Akılbay, Mağaviya, Kökbay, Ärip, Äset, Mâşhur Jüsip, Sultan Mahmut ve Säbit Dönentayev” diye özetlediğinde, bir defasında da âşık Kökbay konusunda “Böyle siyasi, ters yüzlü birine Abay’ın öğrencisiydi demek, kesinlikle yersizdir.” diye, yukarıdaki fikre karşı çıkmışlardır. O, bu konuda söylediği ve açıkladığı bir makalesinde M. Ävezov’un Şakerim’i, Narmanbet’i Abay’ın öğrencileri arasına eklemeyi kabul etmemiştir. Bu, şüphesiz, o dönemdeki ters eleştiriler ve yalan siyasetle yönlendirilen ideolojinin görüşü olmalıdır.

Edebiyat araştırmaları ilminde, bunun gibi çeşitli nitelikteki görüşler, Abay’ın yerleştirdiği edebî geleneğin gücünü ve hayattaki çizgisini derin bir şekilde tanıtır. Abay geleneğinin gücünü ilk hissettiren, taze besine susayan ilk adaylar tam olarak yukarıda zikredilen öğrenci âşıklardı. Onlar, ustanın eserlerini ezberleyip, çoğunluğa dağıtıp, o eserlerin gücünü kendi yüreklerine koyup büyüdüler. Ustalarının aslen içerikte teşekkül eden büyüklüğünü hissettiler ve bu yüzden de kendi edebî dünyalarındaki tüm yeni adımlarını Abay’ın yolundan devam ettirdiler. Onlar idealizm ve ülküdaşlık biriktirdiler. Eserlerinin konularında ve amaçlarında ortak nitelikler oldu. Bunun Kazak edebiyatında örneği, geleneğin doğuşunun sonraki şairlere ibret olması ve Abay gibi yiğit bir kahramanın geldiğini anlatan ifadelerdi. Bu şekilde Moskovalı ilim adamı Z. Kedrina’nın: “Zamanında Kazak edebiyatının araştırmacı âlimlerinin düşünerek

buldukları “*Abay Mektebi/Abay Okulu*” teorisi bugün de hatalı diye tanınmaktadır. Aslında, Abay’ın çevresinde toplanan efendiler arasında âşıklık okulunun olduğunu ispatlayıcı idealist ve estetik bir bütünlük sağlanmadı. Bununla birlikte okul kavramı, büyük âşığın idealistik ve görkemli etkisinin onu çevreleyen çağı ve toplumun bütünüyle engelleyerek onun, şairliğinin etkisi hakkındaki meseleyi saptırır ve klasik yaratıcılığının bütün edebiyatının gelişmesindeki önemini küçük basitleştirir. Büyük üstadın metotlarını ortaya çıkarıp tekrarlayan kişileri, şairin izinden gidenler ile takip edenleri anlatır.” şeklindeki gelişmiş güzel fikirlerle dile getirmek zor. Çünkü Abay’ın çevresinde idealist ve estetik birlik tam olarak gerçekleşmemiştir demek de yanlıştır. Gerçekten Abay zamanında yaşayıp kendini onun öğrencisi kabul eden isteklilerin hepsi görkemli fikirlere ve bakış açılarına sahiptir diyemeyiz. Öyleyse Abay’ın yeteneğinden itibaren verimli idealistik ve estetik kaynakların olduğunu da yok saymamak gerek.

19. asrın ikinci yarısında Abay köyü, tüm Kazak yurdunun oldukça zengin sanatının, şiirinin, sanatsal ve estetik geleneklerinin parlayarak görünüp yenice tanınmasına yol açan ruhani bir yerleşim yeri, kültürel bir merkez oldu. Abay’ın etrafında yetenekli âşıklar ile birçok usta ses sanatçıları ve hünerli güfteci ve besteciler toplandılar. Büyük ustanın âşık öğrencilerinin içinde kendini gösterenler Mağaviya, Akılbay, Ärip Täñirbergenov, Äset Naymanbayev, Kökbay Jañatayev, Namanbet Ormanbatov ve Şakerim Kudayberdiuli’dir. Bu isimlerin içinden de Şakerim, Kökbay ve Narmanbet’in yaratıcılık yolları ve edebî mirasları uzun zamanlar boyu araştırılmadı. Bunun sebebi de edebiyat araştırmaları ilminde üstünlük kazanan ters bir sosyoloji fikrasydı. Asıl manada, onların sanatlarındaki Abay şiirinin teması, ideası, sanatı ve stili açısından etkisi açık şekilde hissedilir.

Onların her biri arkalarında bolca miras bırakmıştır. Eserlerinde Abay’ın şiirlerine uygun realist tasvirler ve millî aydınlatıcı özellikler açıkça görülür. Sonra, sırada bu şairlerin kendilerine özgü âşıklık imzaları vardı ve bunlar birbirini tekrar etmiyordu. Onlar sadece bu mecra da Abay’ın temelini kurduğu görkemli geleneklerin kaynağında kendi aralarında bir araya gelirler. Onların eserlerindeki konular ile görkemli tasvirlerin benzerliği hayata, çevredeki değişimlere ait bakış açılarındaki yakınlıklar da bu anlayışın içinde yer almaktadır.

Abay’ın öğrencilerinin bazıları da yazarlığını büyük şairin şiirine uygun niteliklerle geliştirip, onları yeni tür ve içeriklerle zenginleştirdi. Bunların kim olduğunu belirtecek olursak Akılbay, Mağaviya ve Äset, Abay şiirindeki romantizm belirtilerinin çevresini genişletti ve bu alanda harikulade şiirler meydana getirdi. Bu uzun şiirler, belirtilen şairlerin doğrudan Abay’ın tesirinde büyüyüp, onun etkisinde geliştiklerini bize anlatır. Çünkü bu şiirler, kendi bozkırlarına Abay’ın etkisiyle masal türünde dağıtılan ve Doğu ile Batının türlü yerlerinden alınan konular idi. Böylece Abay öğrencileri, Kazak yaşamıyla ilgili farklı niteliklerde şiirler yazdılar. Bu dönemlerde Şakerim’in “Qalqaman-Mamır”, “Eñlik-Kebek” ve “Nartaylaq-Aysulu” şiirlerinden; Kökbay’ın “*Sabalaq/Darmadağınık*” ve Mağaviya’nın “Eñlik-Kebek” şiirlerinden bahsetmek mümkündür. Bunlarda da Abay şiirlerine eşit gerçekçi ve aynı düşünce derinliğiyle âşıklık güçlerinin izleri kendini belli eder. Bu da normaldir. Çünkü çevresindeki istekli şair gençleri devamlı dikkate alan Abay, onların her birinin yeni çalışmalarını okur, tartışmaya sunar ve onlara yol gösterir. Onlara tema önerir ve o tema doğrusunda eserler yazdırır. Buna örnek olarak Şakerim ile Mağaviya’nın aynı tema ile yazdıkları “Eñlik-Kebek” adlı şiirleri verilebilir. Abay’ın talimatlarıyla ellerine kalem alan iki şair, bu hadiseyi kendilerine göre yazdılar. İdeal ve sosyal gayelerinde de farklılık vardı. Onlar Abay’a aynı derecede inançlı, eğitimcilik yolunu idareciliğe dahil edip, özgün ölçütte sözler söylediler. Abay bu dönemde dediğimiz tarzdaki iki şiiri de açık açık değerlendirmiştir.

Abay’ın öğrencilerinin hemen hemen hepsi şiir yazmıştır. Hepsisi de Abay’ın coşkulu şiirleriyle, ülküdaş olmalarıyla ve her birinin kendine özgü süsleme ve tasvirleriyle, sanatsal ve ideal olan bu tür şiirlere sahip oldu. Bu konuda M. Mağavin şu tespitlerde bulunur: “*Abay takipçilerinin tema seçiminde belli bir kanun var dedi. İster geçmiş zaman doğru aktarılınsın, ister yabancı halkların yaşamları temel alınsın, sadece Kazak hayatı ile başka kaygı ve arzular ön planda tutulur. Kısaca söylenecek olursa takipçileri Abay yolunu daha da geliştirdi. Abay’ın çevresini genişletti. Kazak edebiyatının arayış bölgesini ve ufku nu genişletip, idealist yönünü ve gösterişli ülküsünün aydınlığına indi.*”

Akılбай ile Mağaviya, Äset ile Kökбай ve Şäkerim'in şiirleri tema bakımından oldukça zengindir. Onların, başka yurtların yaşamlarından alınan romantik şiirlere veya Kazak halkının erken çağlarda başından geçen hadiselerin temelindeki yaşamsal, sosyal, lirik ve epik destanlara kalem oynatmalarını sağlayıp yön gösteren Abay şiirinden beslenip ilerleyişinde, Abay'daki geleneksel gerçekçilik, romantik unsurların sosyal düşünceye ağırlık verilerek yetiştirildiği felsefe yoluyla gelişen verimli bir adım attığını belirtmek de mümkündür.

Abay'ın temelini kurduğu edebî geleneğin vasıfları, öncelikle onun şiirlerinde görülür. Onun şiirlerindeki fikir ve anlayış istek ve hedef kendi döneminde gerçek anlamdaki yenilikçi şiirin doğduğunu belli etmektedir. Abay'dan sonraki Kazak şiirinde realist vasıflar ve millî görünüş farklı bir şekilde yer alır. Bu, öncelikle Abay'ın etrafında halk aşığı olan öğrencilerine özellikle tesir etmiştir. Onlar, Abay'dan içinde buldukları devrin hoş emellerini yürekten hissetmeyi, zamanın nefesini ressam gibi algılamayı bunlara, büyük bir anlayışlılık içerisinde bakmayı öğrendiler. Tanınmış âlim A. Nurkatov, "*Abay genç âşıklara, sanat sahiplerine düşüncelerini anlatıp üstatlık etti. Onları hayat türküsünü söylemeye, toplum ile halkın gelişmesiyle hayatla yakın ilişkiler kurup şiirlerle onlara tesir etmeye çağırdı. Bu Abay estetiğinin yeni ve açıkça görülen alanı anlamlı bir destanıdır*" der.

Şiir sahasındaki Abay geleneğini geliştirmekte Äset ile Ärip'in, Şäkerim ile Narmanbet'in, Kökбай'ın zirveyi oluşturduğu görülür. Bununla birlikte Akılбай ile Mağaviya'nın insan duygularını tesirli şekilde tasvir ettiği şiirleri de dikkat çekicidir. Bunların her biri Abay şiirine uygun doğruluk ile sır tutuculuk, süslülük, canlı tasvirlerle birlikte hümanistlik, eğitimcilik estetiklik belirtileri açıktır.

Bu gruptaki görkemli öğrencilerden biri Kökбай Canatayulı'dır. O, 1863 yılında Semey'in Abay köyünde doğup 1927 yılında ölmüştür. Gençliğinde Semey'deki medresede okuyup eski yazıyı öğrenir. Birkaç yıl mollalık yaparak çocuk okutur.

Kökбай, Abay ile aynı asırdaymış gibi daha sıkı ilişkilerle ömür süren bir şairdir. Abay'ın en yakın arkadaşlarından biri ve şairlik yolunu takip eden öğrencisidir. Büyük şairle aralarındaki ilişki, Kökбай'ın gerçekçi bir şair olmasına çok fazla tesir eder. Bu yüzden Abay şiirine uygun sır dolu oluş, temadaki ağırbaşlılık Kökбай'ın şiirlerinde de açıkça sezilir. Bununla birlikte Abay'ın poema türündeki yenilikçi gelenekçilerin iziyle "*Sabalaq/Darmadağınık*" destanını yazar.

Zamanında Abay'ın ilk şiirlerini Kökбай'ın adıyla yayımladığı malumdur. Bununla birlikte şairin "*Sorlu Kökбай Jıladı/Talihsiz Kökбай Ağlıyordu*", "*Buralıp Turıp/Dönüp Durup*", "*Qıyıştırıp Maqtaysız/Hürmetle Översiniz*" adlı şiirlerini Kökбай'a adaması da hoca ile öğrenci arasındaki yakınlığa işaret eder. Kökбай'ın kendisi de hocasından devamlı söz ederek şiirler yazar. Kendisinin "*Abayğa/Abay'a*" adlı şiirinde o "*Jannatta Janıñ Bolğır Abay Kutıp/Abay'ın Canı Cennette Olsun*" derken, aynı devirdeki Ärip adlı şaire söylediği bir şiirinde o, Abay'ı Eflatun'a benzetir. Bundan sonraki ömründe de Kökбай, büyük hocasının adını her daim hatırlayıp, onun gibi olmayı amaçlamıştır. Zamanında M. Ävezov, Kazak Edebiyat tarihinde Abay'ın yerini açıklayarak, onun özgeçmişini tamamlama işindeki Kökбай'ın eserini özellikle değerlendirir.

Kökбай'ın şiirlerinin tematik çevresi Abay lirizmiyle ahenkli hale gelir. Abay gibi o da yöneticiyle hâkimin karakterini eleştirir. Hatta Abay'ın eleştirisine uğrayan Dutpay, yardımlaşmanın tamamını Kökбай'ın da bütünlüğünün konusuna dönmek değil, zamanın gerçekliğine, ömrün hakikatine varınca düşmemek için çalışmak gerek.

*Dozaqqa birev ketse, Dütim keter,
Dütim ketse, Kökşeniniñ köbi keter.
Kisinetin qara ayğırdı baylap qoyıp,
Artınan toğız biydi küpüldeter,*

Cehenneme biri gitse, Dütim gider,
Dütim gitse Kökşenin çoğu gider.
Kişneyen kara aygırı bağlayarak,
Ardından dokuz beyi koşturur,

şeklindeki satırlarda yalnız Dutpay betimlenmeyip, bölgenin çevresinde koşturup duran ve mücadele eden hayat tasvir edilmiştir. Tam anlamıyla bir görünüş ve inandırıcı olay vardır. Bu tür eleştirellikler Kökбай'ın şiirlerinin birçoğuyla uyumludur. Kısaca söylemek gerekirse "*Semey Savdagerlerine/Semey*

Tüccarlarına”, “*Ağıbayğa/Ağıbay’a*”, “*Saldarğa/Saldar’a*”, “*Sarañ Bayğa/Saran Bay’a*”, “*Musajanğa/Musacan’a*” gibi şiirlerinde sadece insanların değil, halkının başındaki tüm yersiz durumları açığa çıkarıp, eleştiri oklarının hedefine koyar. Bu vasıtayla kendi döneminin karakterlerini özellikle tamamlar. Şiirlerine sosyal semboller katarak söyler. “*Semey Savdagerlerine/Semey Tüccarlarına*” adlı şiirinde şair:

*Semeydiñ savdageri qızıl tanav,
Jegeni tamağına et pen palav.*

Semey’in tüccarı kızıl yüzlü,
Sunduğu boğazına et ile pilav.

diyerek, tüm tüccarları eleştirir. Kendi düşüncesini şairlerin acı şakalarıyla, sivri mizahıyla beyan eder. O, “*Kökşege/Kökşege*” adlı şiirinde dostlarını Ülker yıldızına benzetmek vasıtasıyla şiirinin sanatsal yönünü güzelleştiren şair bununla birlikte, dostluk fikrini öğütler:

*Bayğus-ay, Musabaymen turqın birdey,
Olar juldız bolğanda, bir ürkerdey.
Aspanda altı juldız bas qosıp tur,
Jürseñşi bireviñdi birev ilmey,*

Ay zavallı, Musabay ile görüşü aynı,
Onlar yıldız olduğunda bir Ülker gibi.
Gökyüzünde altı yıldız birleşiyor,
Yürüsene birine biri katılmadan,

derdi..

Abay’ın şairlik okulunun bundan sonraki sanatçı vekili “Narmanbet Ormanbetuli”dir. Karkaralı bölgesinde (şu anda Karkaran bölgesinin Aktorgay ilçesinde) 1860 yılında doğar. 1918 yılında Karkaralı’da bölge mahkemesinin başkanı olduğu zamanlarda vefat eder. Abay ile akrabalığı vardır. Narmanbet’i babası köy mollasına verince okuma yazma öğrenir. Narmanbet 14 yaşından sonraki zamanlarında kendince araştırmalar yapıp, Rusça ve Arapça öğrenir. Başka devletlerdeki âlim ve yazarların eserlerini okur. Bunun sonucunda tabiatıyla da zeki olan Narmanbet, halkın içindeki ünlü hatiplerden biri olur.

Narmanbet herkesçe bilinen ilk şiirini 14 yaşında yazar. Yine de onun gerçekten şairlik yoluna düşmesi ve Abay şiirleriyle doğrudan tanışması, seksenli yıllarda başlamış olsa gerek. Bugün Abay şiiri Narmanbet için yol gösteren bir Çoban Yıldızına dönüşmüştür.

Narmanbet’in ismi her zaman “*Zar Zaman Aqındarı/Zor Zaman Şairleri*” diye adlandırılan toplulukla anılmıştır. Bazı eleştirmenler onun şiirlerini ideolojimize yabancı ve düşüncesi ters şeklinde değerlendirmiştir. Edebiyat ile şiir meseleleri boyunca, 30-40’lı yıllar arasında, 50’li yılların başındaki kabul edilmiş konuları kapsamlı şekilde araştıran özel bir komisyonun sonuçlandırmasında bir dönemdeki ilkel saçmalıklardan zarara uğrayan günahsız mağdurlar arasında Narmanbet’in de ismi yer alır. O şairlerin yazarlık yadigârlarına adilce değer vermesi halkın onların yararına bir araya getirilmesiyle neticelendirilir.

Narmanbet’in yazarlığı sanatsal yaratıcılık açısından yüksek, düşünsellik ve tematik akım açısından geniş, kendine has özelliğiyle zıt özellikler taşır. O, çoğunlukla lirik şiirler yazmıştır. Prof. E. Ismayılov “*Narmanbet tartışmasız büyük, yetenekli bir şairdir ve kendi devrinin güçlü realist eleştirmenlerindedir*” der. Onun çalışmasında 19. asrın sonu ile 20. asrın başındaki Kazakistan bozkırının siyasi, ekonomik ve toplumsal gerçeğinin tasviri apaçık gözler önüne serilir. Narmanbet’in sanatının temel motifi, halkın sosyal hayatını dile getirerek, şiirler söylemektir. Gerçekten de Narmanbet’in şiirlerinde geçen asrın ikinci yarısında Abay temalarını işleyen realist şiire uygun nitelikler oldukça fazladır.

Narmanbet’in şiirini Abay geleneğiyle ilişkilendiren en temel şey, onun hayat gerçeğini hem sosyal gerçeklik ile hem de eleştiriyle tasvir eden realist bir yöntemdir. Narmanbet’in şiirleri de kendi çağındaki sosyal çelişkileri açıklar. Kötü yöneticileri, vali ve beyleri acımasız bir şekilde eleştirir. Halkın başındaki bulutu dağıtmak için gayret edip halkı bilime çağırır.

Zamanın gerçekliği, Namanbet’in şiirlerinin başlıca temasıdır. Ozanların şiirlerine yapılan uygun eleştirilerle, gerçekçilik de kavram tezatları da fark edilir. Bu konudaki “*Zaman/Zaman*”, “*Ajdahanıñ Avzında/Canavarın Ağzında*”, “*Bul Künde Baylar Ğayar, Biyeler Meker/Bugün de Zenginler Merhametsiz, Beyler Hilekâr*”, “*Ker Zaman/İnatçı Zaman*”, “*Sarıarqa Sayran Jerim-Ay/Kazak Bozkırı Seyran Ettğim Yer*”, “*Sarıarqa/Sarıarka*”, “*Şal Qayğısı/Yaşlı Adamın Kaygısı*”, “*Saharağa Qarasaq/Sahraya Baksak*”, “*Qazaq Ulı Biz Turmız/Kazak Oğlu Bizi*”, “*Jasqañşaq Bas/Utangaç Baş*” gibi şiirlerinde Narmanbet,

gerçekçi ve sanatsal betimleme ustalığını bol bol kullanmıştır. Özellikle o dönemde padişahlık ve Rusya tarafından yürütülen sömürge siyaseti Narmanbet’i çok etkilemiştir. Kazakistan bozkırında ortaya çıkan zorluklar ve köylülerin başına gelen sıkıntılar, şairi perişan eder. Şiirlerinde sömürgeci padişah hükümetini ejderhaya benzetir. “*Ajdahanıñ Avzında/Ejderhanın Ağzında*” adlı şiirinde şair şöyle söyler:

<i>Ajdahanıñ avzında</i>	Ejderhanın ağzında
<i>Ayrılıp qaldıq qonıstan,</i>	Ayrıldık yaylalardan,
<i>Bekilgen miyzam şıqpay tur,</i>	Güçlenmiş eylül çıkmıyor,
<i>Âli bizge orıstan.</i>	Hala bize Ruslardan.

Bu şiir 1903 yılında yazılmıştır. 20. asrın başında Kazakistan’da yaşayan tarihî gerçekler de bununla örtüşür. Bu tür olayları gözüyle görüp, yüreğiyle sezen şair, bu işlere çare bulamaz. Halkının refahını koruyacak yollar arar. Çevresinden bir iyilik belirtisi bile göremez ve boşu boşuna çabalar durur.

Bu düşünceler Narmanbet’in “*Sarıarqa/Sarıarka*” adlı şiirinde de devam eder. Şair, bu şiirde orada Çarlık hükümeti tarafından Rus köylülerin Kazakistan bozkırına tamamen yerleştirilmesi ve yerli halkın verimli yerlerden uzaklaştırılmasında ve sürgüne gönderilmesinde çektiklerini bağrına bastığı halkın arasından ayrıldığını dile getirir:

<i>Qalmadı, ey Sarıarqa, sende qızıq,</i>	Kalmadı ey Sarıarka sende ilginç bir şey,
<i>Sandal tav, sarı ölkeni aldı mujiq.</i>	Sandal Dağı’nı, sarı ülkeyi aldı Rus köylüsü.
<i>Qolınan keler de joq, öner de joq,</i>	Elinden gelecek şey yok sanat da yok,
<i>Balası bayğus qazaq qaldıñ mijip.</i>	Vah! Kazak evladı kaldın söylenerek.

dediği şiirde o dönemde halkın başındaki sıkıntıları açıkça betimler. Bu şiirde Narmanbet tümüyle gerçekçidir. Kaygısının asıl temelini sömürge siyaseti olduğunu sezen şair, halkını suçlamayı da ihmal etmez:

<i>Taptadıq Sarıarqanı neşe jüz jil,</i>	Çığnedik Kazak bozkırını nice yüzyıl,
<i>Batır joq, balası joq sonda da tul,</i>	Yiğit yok, evlat yok, orada da dul,
<i>Erinip, eñbek qılmay, egin salmay,</i>	Erinip, çalışmadan, ekin ekmeden,
<i>Halıqqa qala salğan bolamız qul.</i>	Oluruz halka şehir kuran kul.

Böylece gerçekleri mecazî anlatımla açıkça gösteren şiirde şair, nesir türü eserlerinde de daima boy gösteren ifadeleriyle dili verimli ve sanatkar bir edayla kullandığını da ispatlar.

Narmanbet’in zaman gerçeğini açıkça betimleyen şiirlerinden biri: “*Ker Zaman/İnatçı Zaman*” şiiridir. Burada halkın psikolojisi, muhtarların ve komutanların tasviriyle büyüklerin rüşvetçiliğini açığa vurur. Bu şiirde Abay’ın “*Bols Boldım Mikeniy/Vali Oldum İşte*” adlı şiiriyle benzerlikler iyice hissedilir. Abay gibi Narmanbet de o dönemdeki insanların çeşitli psikolojik portrelerini çizer.

<i>Kelip tüsti</i>	Gelip girdi
<i>Tikke üyge,</i>	Doğrudan eve
<i>Belde qılış,</i>	Belde kılıç
<i>Sarı tüyme.</i>	Sarı düğme
<i>“Tentekterdi tez keltir” dep,</i>	“Tembelleri hemen getir” diye
<i>Jarlıq berdi</i>	Emir verdi
<i>Bols biyge.</i>	Vali bey

Bu kırk atı sürerek yol üzerindeki halkı katlederek gelen büyüklerin kahırlı halidir. Böylece gürleyen, koşa koşa gelen idareciyi iyi ağırlayan muhtarlar; valiler “hoş geldiniz efendim diyerek boş boş konuşurlar. İdarecinin “Gelsin!” dediğini duyan muhtarın, ne yapacağını bilmeyen ve koyun gibi boyun eğen günahsız köylü insanların halini şu şekilde tasvir eder:

*Ulıqqa keldi jıylıp,
Arvaqtarğa sıyıp,
“Zdrasti, taqsır” dep,
Bastarın şulğıp, iyilip.*

Büyükler gelince başına üşüşüp,
Ruhlara sığınıp,
“Merhaba efendim” diye,
Başlarını sallayıp eğilerek,

Birilerinin isteği doğrultusunda oralara gelen kahırlı idareciler, avamdan yani halktan rüşvet alacak hale gelirler.

E. İsmayılov, “*Narmanbet de Abay gibi, valileri, beyefendileri, komutanları ve mübaşirleri sert bir şekilde eleştirir*” der. Şair, bu vasıta ile toplumdaki sosyal eşitsizliği, insanlar arasındaki küçümsemeyi açıkça gösterir. Zamanın görüntüsü de onun sayesinde bütünüyle gerçekçi bir nitelikte görünür. Böylece gerçeği tasvir eden Narmanbet’in şiirleri tür olarak da farklıdır. Mesela, şair “Zamana” adlı şiirinde:

*Bay ozdı qamal buzğan batırdan da,
Aqşa ozdı bul zamanda aqıldan da,*

Zengin öne geçti, zamanı bozan yiğitten de,
Para öne geçti, bu zamanda akıldan da.

der. O, mısralarıyla sosyal hayatın gerçekliğini ve toplumsal çelişkinin görünüşünü somutlaştırır. Şairin sözlerindeki tasvirin niteliği çok üstündür. Para ile akıl kavramlarını tasvirî şekilde ele alan Narmanbet, zamanın niteliklerini de göz önünde bulundurur.

1916 yılında Kazak Türklerinin zorla askere alınma kargaşası da Narmanbet’in şiirine tesir eden bir olaydır. O dönemde yazılan baştan sona süslü bir dil ile işlenmiş olan “*Sarıarka sayran jerim-ay/Kazak Bozkırı Seyran Ettiğim Yer*” şiiri, Narmanbet’in mükemmel ustalığını da gösterir. Şiirde 1916 yılı kargaşasının gerçek görüntüleri vardır. Kazakistan bozkırının tamamını bir yangın sarar. Ana ve babalarda korku yok. “Halk arasında uyumu sağlayanlar” diye düşünülen vali ve beyler kendileri kötülük ve acımasızlığın batağına batarlar. Rüşvet veren insanların çocuklarını kurtaranlar da korumasız ve dayanaksız insanları kuzu gibi hizaya sokanlar da hep onlar olur.

*Jan qıdıldı jad ettik
Bir jasağan iyeni.
Bolıs, tilmaş, avılınay
Jıılğanğa “süyedi”
Qandı balaq qarşığa
Toyatına qaz berse,
Qanatına “maz” berse,
“Otuşke, avruv”
Degen payda tiyedi.*

Can sıkıldı, yad ettik
Bir Yaratan Allah’ı.
Vali, tercüman, muhtar
Toplananları “sever!?”
Kanlı pençeli doğan
Doyması için kaz verse,
Kanadına “keyif” verse,
“Hastalıktan kurtulan”
Denen fayda getirir.

Bunlar o dönemin gerçekleridir. Bu gerçekleri, güçlü bir dille tasvir ederek, yüreklere keder veren bir anlatımla dile getirerek dertlenen şair, “Bu kıyameti davet eden fermanlar yüzünden milletimizin kaderine keder yazılmış, başka bir çaremiz mi var?” demek ister. Şairin kederi ve sıkıntıları bu mısralarla gün yüzüne çıkar. O, halk için ve milletin kaderi için ne kadar tedirgin olsa da bunlardan bir çıkış yolu bulamaz. Kadere boyun eğmeye mecbur olur ve çaresizliğe boyun eğer.

Narmanbet, tarihin karışık dönemlerinde yaşamış, üç ayrı devrimi başından geçirmiş bir kişidir. 1905 yılında birinci Rus devrimi dönemindeki toplumsal ve sosyal durum, 1917 yılındaki devrimler, Narmanbet’in şiirlerinde bolca yer alır. 1905 yılında yazılan “*Saharağa Qarasaq/Sahra’ya Baksak*”, “*Mektep Bastığına/Mektep Müdürüne*”, “*Bul Künde Baylar Ğayar, Biyler Meker/Bugün de Zenginler Merhametsiz, Beyler Hilekâr*”, 1917 yılında yazılan “*Tilekti Haq Bergen Kün/Dileği Hakk’ın Verdiği Gün*”, “*Davı-siñ Qalay Aşıldı/Sesin Nasıl Açıldı*”, “*Uran/Parola*” gibi şiirleri de bu durumun ispatıdır.

Narmanbet, 1917 yılında Rus padişahın tahttan inmesine çok sevinir. Bunu “*Älemdi jutqan ayda-har, mert bolıp bugin ölgen kün/Dünyayı yutan ejderha, canavar olup bugün öldüğün gün*” diye ilan edip “*Tilekti Haq Bergen Kün/Dileği Hakk’ın Verdiği Gün*” isimli şiirini yazar. Sevincini sloganla halka yayar.

Onun “*Uran/Parola*” adını verdiği şiirinde şair, “*Qariyarlar Qaydasıñ?/Yaşlılar Neredesiniz?*”, “*Azamattar Qaydasıñ?/Natandaşlar Neredesiniz?*”, “*Aqındarımız Qaydasıñ?/Şairlerimiz Neredesiniz?*” diye onların her birini birliğe, halkı yönetmeye çağırır yani cesaret isteyen bu tür işlere girmeleri için çalışır.

Şair halkın yiğitleri için:

*Arazdıqtı qoyalıq,
Aramzalıq minezdi,
Endi tipti joyalıq!*

Kırgınlığı bırakalım
Düşmanca karakteri
Şimdi bilhassa yok edelim!

diyerek vatandaşlara sloganlarla seslenir. Bu arada şairin yüreğindeki sevinç de heyecan da açıkça hissedilir. Onda bugün daha ileri gitmenin bir yolunun da birlik içinde hayat sürmek, adilane çalışmak olduğunu gösteren derin bir anlayış vardır.

Şiirlerindeki insancılık ve aydınlatıcılık niteliklerini iyi kullanan Narmanbet, Abay’ın şiiriyle kök salar. Abay, içinde doğduğu halkı bilime ve ilime çağırarak emek ile birliği öğütler. Narmanbet de insan hayatını aydınlatmanın yolunun okumak ile ilim öğrenmek olduğunu söyler. O, çevresindeki sosyal, toplumsal pürüzleri baştan sona göz önünde bulundurarak ilmi hatırlatır. “*Bul Künde Baylar Ğayar, Biyler Meker*” adlı şiirinde şair kendi fikrini:

*Ğılımnıñ nur sävlesi tüspegen soñ,
Köñili bizdiñ jurttıñ qara jatır,*

İlmin nurdan ışığı düşmediği için,
Bizim yurdun gönlü kararıyor,

diyerek özetler. Şairin “*Köpti Körgen Könemin/Çoğu Görür İnanırım*”, “*Aqıl Bir Altınğa Uqsas Dop-domalaq/Akıl Bir Altına Benzer Tostoparлак*”, “*Jasımnan Köp Jorttıñ Jolbarıstay/Gençliğimden Beri Kaplan Gibi Koştım*” gibi birçok şiirinde Abay’ın hümanizmine eşit nitelikte bir hümanizm ile sık sık karşılaşırız. Narmanbet’in önerisinde imanlı olma ideali de görkem ve ahlaka uygun insanla mümkündür. Bunun gibi saf şiirlerinin sanatsal örnekleri, şekillerdeki dil ustalığı, kıyaslar ile ata sözlerinin zenginliği yanında Narmanbet’in şiiri, esasen Abay’ın lirik şiirlerini akla getirir. Bunun gibi nitelikler bir yandan da Abay’ın baş öğrencisi olan Şakerim Kudayberdiulı’nın şiirlerine benzer.

Yirminci asrın başındaki edebiyat, büyük Abay’ın öğrencisinin kanat çırpıtığı, onu kalıplaştıran realist edebiyat geleneğinin uzun ömürlülüğünü, sanatsal ve estetik değerinin ispat edildiğini göstermeye de hizmet eder. Abay, tüm çocukların akıllarındaki düşünceyi geliştiren temaların varlığını, toplumsal ve sanatsal düşünce derecesine ulaştırmaya çalışıp, Şakerim’in başlattığı takipçi öğrenciler arasına girmek için çabalar. Abay’ın yaratıcılığına kaynak olan temaları kendi zamanının gerçekliğinde bulurken, yirminci asrın başındaki edebiyatın asıl teması da bu zamanın gerçekliği olur. İlki, çağın edebiyatına, onun gösterişli temsilcileri Şakerim, Sultanmahmut, Muhametjan Seralin, Säbit Dönentayev, Mâşhur Jüsip Köpeyev, Narmanbet Ormanbetov, Ğumar Qaraş gibi birçok şair gibi, benzer nitelikler çevresinde hakikati ve doğruluğu, inandırıcılığı resmetmekte, zaman ve toplumun sosyal hayatına eşit şekilde akli karalı, iyili kötülu tasvirleri olduğu gibi tasvir etmekte, toplumdaki insanların, şairlerin rolünü gururlanarak yüceltmekte, söz hünerine hürmet etmekte, neyi söylenecekse Kazak yurdunun geleceğini hedef alarak söylemekte hareketleri ortaktır. Bu, Abay geleneğinin realist edebiyat kanunlarının sürekliliğini yakalamaktır şeklinde açıklanır.

Yirminci asır Şakerim ile başlayan şair ve yazarlık işinin önüne başka sorumluluklar da getirdi. Toplumdaki siyasî ve sosyal değişimler, devrimler, onların yeni temalara ulaşmalarını ve zamanın sesini duyurmalarını sağladı. İki farklı siyasî gücün gürüşü, toplumsal formların değişimindeki karmaşık durumlar ve idealizm karmaşıklığı, bu sorumlulukların yerine getirilmesini zorlaştırdı. Edebiyat temsilcileri, her tür gücün etkisinde kalarak farklı görüşleri temel alan gruplara bölünmeye yüz tuttular. Halbuki hayatın gerçeklerini, sanatsal ve sosyal amaçlarını sancak edinen Abay geleneği onların temel hedefi olmalıdır. Bu zıtlıklarla dolu dönemin karmaşasının bol olduğu zamanlarında çözümünü zor konuları görkemli ve sanatsal tasvirlerle ele alan ve unutulmuş yazar/şair Şakerim, kendi yerini eserleriyle sağladı.

Şakerim, Abay’dan çok şey öğrendi. Akralalık ve yakınlıkları, manevî kardeşlikleri ele aldığımızda Abay’ın yaratıcılık yolunda öğrencisi olan Şakerim’in yine onun şairlik hazinesinden beslendiğini görürüz.

Şäkerim, Abay'ın öğrencileri arasında sadece en uzun ömür süreni değil, arkasına da en çok miras bırakanıdır. Onun şiirinin asıl önemi Abay'ın şairlik geleneğinde doğmuş olmasıdır. Onun şiiri, gıdali topraklardan beslenen kuvvetli bir şiirdir. Şairin destanlarıyla lirik eserleri kendi halkının geçmişiyle günümüzün izlerini taşır. Yüce manevî güç ve kuvvet, kıvrak zekâ, ağır acı ile kaygı, canın tatlılığı ile berrak duygu, onur ile utanç hemen hemen hepsi Şäkerim'in şiirini öne çıkarmış ve kendi yerini bulmuştur. Bir cümle ile anlatılacak olursa onun eserleri kendi zamanının aynası olmuştur, fakat onun rast geldiği bu değişimi zamanı gelince özensiz bir şekilde tasvir etmek mümkün değildir. Onun mısralarında, gerçekçi şiir görüşü, mükemmelliğe doğru kulaç atan, yeteneğine uygun farklı belirtileriyle ortaya çıkan fikir sistemi ve alçak gönüllülüğü gayet açık bir şekilde yer alır.

Abay'ın yeri, Şäkerim için çok farklıdır. Abay isminin Şäkerim'in eserlerinde daima iltifat ile anılması da bunun bir delili olsa gerek. Şäkerim'in her bir şiiri, Abay destanlarının ruhunun hissettirir. Onun meşhur “*Jastarğal/Gençlere*” diye adlandırdığı şiirinde Şäkerim, Abay'ı tüm milletlerin ustası derecesine yükseltir:

*Minay Abay – bir ğalum jol şığarlıq.
Zamandası bolmadı sözdi uğarlıq.
Amalı joq, aynaldı endi bizge,
Kün tuvdı eteğine jabısarlıq,*

İşte Abay, bir âlim yol gösteren.
Zamandaşı olmadı sözünü anlayan.
Çaresi yok döndü şimdi bize,
Güneş doğdu eteğine yapışmak için,

O, Abay'ın kendi döneminde çektiği cefayı:

*Atadan altav,
Anadan törtev,
Jalğızdıq körer jerim joq.
Ağayın bek köp,
Aytamın epten,
Sözimdi uğar elim joq.
Molasında baqsınıñ
Jalğız qaldım-tap şınım!*

Atadan altı,
Yalnız kaldım tek başıma!
Hiç yalnız kalmadım.
Akraba pek çok,
Söylerim pek az,
Sözümü anlayacak kimse yok.
Mezarı gibi bakşının
Anneden dört,

diyerek söylediği heyecan dolu üzüntüleri tekrarlayarak gözümüzün önüne getirmek için yazar. Şäkerim'de Abay'a hürmet sonsuzdur. O, gençleri büyük şairden bir şeyler öğrenmeleri için çağırır.

Şair Şäkerim'in yaratıcılığındaki Abay geleneğinin etkisi, ilk olarak onun realizmi ile gerçekçi ve eleştirel niteliklerinde görülür. Büyük şair gibi o da kendi yaşadığı devrin her bir meselesine şairlikle göz gezdirerek dikkatlice ele alır. Çevresindeki insanların karakter, iş ve hareketleriyle başlayıp halkının özgürlüğüne, milletin bağımsızlığına, insanların barış içinde yaşamaları gerektiğine dair tüm meseleler şairine şiirinde temel konu olur. Şäkerim, zamanın gerçekliğini insan, toplum ve zaman olarak üç kavram etrafında dile getirir. İnsan ile toplum arasındaki ilişkiler meselesine yeni güzellikler katarak betimleyen Abay geleneğini böylece ileriki dönemlere taşır. Dünya görüşü ve çevresindeki değişikliklerin görünüşü yönünden Şäkerim, gerçekçi demokrat, eğitimci ve aynı zamanda kendi zamanının nasihatçisi olur.

Abay geleneğindeki Kazak edebiyatı insan meselesine ayrı bir önem verir. Gerçekten, bazı dönemlerde hakikatin açıklanmasında, insan meselesine dokunmadan bir şeyler yazamayacağımız çok açık değil mi? Abay geleneğiyle kalem oynatan şair ve yazarlar, insanı edebiyatın temel kahramanı derecesine yükseltmekle birlikte, onun sanat tasvirini ve tarzını da benimserler. Abay gibi onlar da her bir insanı, insan topluluğunu, onların karakterleriyle hareket ve alışkanlıklarını toplumsal değişimi tanıyarak onların sosyal durumunu ve toplumdaki yerini açıklayarak gerçeği betimlemeyi, kendilerinin yani edebiyatın esas görevi olarak saydılar. İnsanın iç dünyasını, düşünce ve kavramlarının derin psikolojisini ve toplumdaki sosyal gerçekliği açığa çıkardılar.

Şäkerim'i rahatsız eden sosyal meseleler arasında kendi zamandaşlarının karakterleri yani meslekleri, milletin birliği, dostluk, düşmanlık, çaresizlik ve tembellik gibi kötü davranışlar da vardır. Top-

lumun iyiliğini düşünmek, tek kişiyi mükemmelleştirmek, akıl ve namus kategorileri ile halka hizmet etme kavramı, şairin tema dağarcığını açıkça gösterir. Bu dönemde Şakerim'in şairlik yolunda, büyük Abay'ın halkı ileri götüren ve iyiliğe yönlendiren aydınlatıcılık yönünün etkisi açıkça hissedilir. “*Şarva Men Israp/İş ile İsrâf*”, “*Aşuv Men Isap/Acı ile İnsaf*”, “*Er Qospaq Pen Söz Söylemek/Kahraman Olmak ve Söz Söylemek*”, “*Maqtav Men Sögis/Övmek ile Sövmek*”, “*Mindey Men Kündey/Kusur Bulmak ile Kıskançlık*”, “*Qaljınşıl Qıljakpas/Şakacı*”, “*Haywan Men Akımaqtar/Hayvanlar ile Ahmaklar*”, “*Mal Jiy-mak/Mal Yığmak*” gibi şiirleri bu konulara ses katar. Zamanın dertleri ve toplumdaki pürüzler, Şakerim'e göre öncelikle insandan başlar. İnsandaki tembellik, düşkünlük, palavracılık ve egoistlik gibi niteliklerin insanı götüreceği yer aptallıktır.

Abay gibi Şakerim de insanın ömründeki pürüzleri çok acı bir dille mısralarına aktarır. Örneğin:

*Jalqav tiri bolğanmen ölgenge esep,
Bilimniñ keseli joq munan kesek.
Bilimsiz, areketsiz erinşekti,
Künakar da bolmaspız, öli desek.*

Tembel diri olsa da ölü sayılır,
Bilimin hastalığı yok bundan başka.
Bilimsiz hareketsiz tembeli,
Günahkâr da olmayız ölü desek.

Bilimsiz ve ahlaksız insanı hayvana eşit saymak önceki dönem şairlerinde de var olan bir olgudur. Şakerim'in sözleri etten geçip, keskin bir ok gibi kemiğe saplanır.

Şair, zamandaşlarında rastladığı eksikleri ufak tefek diye görmezden gelir. Buradaki amacı, insanı düzeltmektir ve daha sonra da insanla toplumu düzeltmektir.

İnsanın sosyal yeri ve anlamı, çevresinin değiştirici gücü ve kabiliyetine karşı onun gösterdiği ahlak iradesiyle görünüyor olsa gerek. Bu ise değiştirici güç ve kabiliyete sahip olup, gayretle ilerleyerek insanın kendini bilim yoluyla tanımasıyla mümkün olur.

Abay gibi Şakerim de sosyal eksikliklerden kurtulmanın yolunu arar. Halka bilim alması, ilmi izlemesi, ileri medeniyetleri araştırması için nasihat eder. Çaresizlikten kurtulmanın yolu, iyi olan ilmi bulmak ve adaletli şekilde emek vermektir.

*...Eñbekpenen,
Örnekenen,
Öner oyğa toqılsa.
Jaynar köñil,
Qaynar ömir,
Ar bilimi okılsa.*

Emekle,
İlimle,
Hüner fikre dokunsa.
Namus bilimi okunsa.
Kaynar ömür,
Canlanır gönül,

Bu mısralarda Şakerim'in bu konudaki düşünceleri zengin bir besin kaynağıyla buluşur. Bilim alıp hüner öğrensen, faydalı işlerde bulunsan gönlün şenlenir, ömrün parlar ve canlanır. Sosyal gerçeği realizm ve eleştirel göz ile betimleyen Şakerim de ustası Abay'a böyle ün kazandırır. Abay'ın yüreğini sızlatan milletin kaderi karşısında Şakerim de sessiz kalmaz.

*Qalıñ elim, qazağım, qayran jurtum,
Ustarasız avzıña tüsti murtıñ,*

Kalabalık halkım, Kazağım, hayran yurdum
Kesilmeden ağzına doldu bıyığın,

diyen Abay'ın hayallerle dolu güçlü sesini Şakerim:

*...Qayran elim, qazağım, qalıñ jurtum,
Köp aytıp, o, dariğa, ne qılayın,*

Hayran halkım, Kazağım, kalabalık yurdum,
Çok konuşup da, o, eyvah, ne yapayım

der ve kendi üzüntüsünü, zamanına uygun hayallerle devam ettirerek dile getirir. Kötü geleneklerle savaşan, iyilikleri hayal eden Şakerim, halkına açık ve samimi bir sevgi gösterdi. Onun eleştirisi, burun kıvırmaktan, nefret etmekten doğan bir eleştiri değil, kötülüklerden halkını kurtarmak amacıyla ve bir evlat hissiyle yaptığı eleştirilerdir. Bunun gibi şiirlerinde şair, halkına karşı olan derin hislerini belirtmek yanında bitmeyen ümidinin zirvede olduğunu gösterir. Onun mısralarında, Abay'ın eleştirel realizmi ile bağlantılı konular kendini hissettirir.

Genellikle insana ait nitelikler değerlendirildiğinde, Şâkerim’in eserlerinin Abay geleneğine dayandığı açıktır. Yukarıda da söylediğimiz gibi, şair pürüzleri elinden geldiğince yok etmeye çabalar. Cahilleri, ahmakları, tembelleri ölü insanlara ve hayvanlara eş sayar. Şâkerim böylece tertemiz, haysiyetli, imanlı kişilere dair pürüzleri betimlemede hümanist fikirler önermede, ustasının geleneğini devam ettirir. İnsanın temizliğini ve manevî şahsiyetini aydınlatır ve pürüzleri sayar:

*İnsap, rahım, ar, uyat, sabır, saqtıq
Talapqa altı türli noqta taqtıq,*

İsteğe altı tür nokta taktık,
İnsaf, merhamet, namus, utanç, sabır, önlem

diyerek eski halk şiirinden gelen Abay’ın eserleri ile gerçeğe dönüşen sanatsal geleneğe vurgu yapar. Söz konusu satırları okuyarak Abay’ın kendi zamanında yaşayanları beş kusurda uzak olmaya, beş asıl niteliği boynunun borcu etmeye çağırır şair, ilhamıyla ünü kulaktan kulağa yayılır.

Abay şiirinin realist gücüyle doğan bir özellik de genellikle durumun nesir türü eserlerinde karşılıklı diyaloglarla, yani şairin sözünün kahraman ile veya okuyucu ile ilişkilendirilerek söylenmesi ve karşılıklı söylenmesi şeklindeki üslup özelliğidir. Evet, herhangi bir sanat eseri okuyucuya yol gösterebilir. Dışardan bakıldığında bunlarda da karşılıklı bir bağlantı var gibidir. Oysa Abay, ülküsündeki şiir diyaloglarının hepsinde, okuyucuyu ve şairin hisleriyle düşüncelerini betimleme sürecine tamamen karıştır. Şâkerim de öyle olsa gerek. Şairin her cümlesi onun kendi yüreğinden değil, her bir kahramanın hayalinden doğmuş gibidir. O, kendi şiirlerinde o büyük ustası ile, insanla akıl yoluyla, kendi isteğiyle ve kaderiyle diyaloga geçer.

*Ajal jetse öldiñ be,
Ölim keldi, kördiñ be?
Bayansızğa salınba
Dese, toqtav berdiñ be?*

Ecel gelince öldün mü,
Ölüm geldi gördün mü?
Değişikliğe kapılma
Dese, duruverdin mi?

şeklindeki mısraları Şâkerim değil, onunla sırlarını paylaşan Abay söylüyor gibidir. Şairin bundan başka da diyalog türünde yazılmış şiirleri vardır ve sayıları oldukça fazladır.

Şâkerim’in eserlerinden bir örnek de şairlik konusu ve yolundaki söz hüneri hakkındadır. Herkesçe malum olduğu üzere, Abay kendi döneminde şairliğin gururunu gösterdi. Bir şairin, şairlik sözünün kudretini, Abay gibi söyleyen başka şair yoktur. “*Öleñ, sözdiñ patşası / Şiir, sözün padişahıdır.*” şeklindeki dahice söyleyiş niçin var?

Şâkerim’in “*Akındarğa/Şairlere*” adlı şiirinde Abay’ın mısralarındaki derin düşünceler yankılanır:

*Erikti biylep alsın aytulğan jur,
Sırtı – gül, jarasımdı, işinde sır,
Janıñniñ lâzzat alar jarıǵınday,
Mäñgilik öşpeytuǵın tögilsin nur.*

Kararımızı yönetsin söylenen şiir,
Dışı çiçek, yakışıklı, içinde sır,
Canının lezzet aldığı ışık gibi,
Ebedilik sönmeden dökülsün nur.

*Üyirilip kökeyine uyıp jatsın,
Tazatıp jürek kirin juwıp jatsın.
Qañsıǵan şöl dalanı qañıqtırıp,
Jır taşıp, dariyaday kuyıp jatsın.*

Kıvrılıp hislerine uyuyup dursun,
Temizlesin yürek kirini yıkasın.
Susuz kalan çöl ovayı doyurup,
Şiir taşsın, derya gibi dökülsün.

*Ariñniñ bolsın öleñ aynasında,
Körikti, köptiñ ortağ paydasında,
Josılıp jatsın artta jortqan jolı,
Arındı asqaq özenniñ arnasında,*

Şerefın olsun şiir dünyası gibi,
Görklü, kalabalığın ortak faydası gibi,
Arkada yürüdüğü yol, uzanıp dursun
Namusu gururlu nehrin kanalı gibi,

Şiiri, sözün en hürmetli şekliyle toplumun hizmetine, şairlerin de ününe yerleştiren Şâkerim’in sorumluluğu budur. Şiir ve söz insanı neşelendirirken, yüreğin kirini temizliyor olmalı. Şairin şiiri kaynak suyu gibi berrak olursa, şairin arı da o kaynaktan temiz olursa, işte o zaman nitelikli şiirin şairlerinin asıl amacı yerine gelmiş olacaktır.

Abay ile Şakerim'i gelenekçilik açısından iliŐkilendirmek de bir tür poema söyleme Şeklidir. Büyük Abay halkın destan geleneğini devam ettirirken aynı zamanda biçimli realist Şiirin temelini kurar. Bu konuda, emeği çok verimli olmasa da yetenekli öğrencileriyle yeni türün özelliklerini korur, Şiirin yerleŐmesinde önemli katkılar sağlar. Abay'ın Şiirlerinde romantizm daha fazla görülür. Bu, büyük Şairin konu vermesiyle harika Şiirler yazan ğrencileri; Akılbay, Mağaviya ve Őakerimlerin destanları, realizme biraz daha yaklaşır.

Böylece, Abay Şiiri ve onun kalıplaştırdığı edebî gelenek ve sanatsal boyutlar, 19. asrın ikinci yarısında başlayan millî edebiyatın yerini bulması ve gelişmesine oldukça büyük katkıda bulunur.

Bağımsızlık Döneminde Abay Bilimi¹

Aygül İSİMAKOVA²

Akt. Emre USLU³

Bağımsızlık dönemi Kazak edebiyatında, Alaş Edebiyatı araştırmaları ile ilgili teorik çalışmalar yeniden başlatılmıştır. A. Bökeyhan, A. Baytursınulı, H. Dosmuhammedulı, M. Dulatulı, M. Jumabayulı, J. Aymavitulı, K. Kemengerulı, I. Mustanbayulı, I. Jansügirov, T. Marsekov'un Abay araştırmaları ile ilgili eserleri bugünkü Abay araştırmaları için yeniden güncellenmiştir. Ancak ilmi çalışmaları Sovyetler Birliği'nin kurallarıyla sınırlandırmanın olumsuzluklar doğurduğu da açığa çıkmıştır.

Abay araştırmaları, bağımsızlık döneminde yeniden üst seviyelerde ele alınan konulardan biridir. 1995 yılında Abay'ın 2 ciltlik bilimsel yayını basılır. Allah, Kудay, münacat, tövbe, iman sözleri rahatça kullanılır; Arap, Fars dillerindeki sözler için sözlükler hazırlanır. Böylece "Abay Ansiklopedisi" ortaya çıkar ve yayımlanır.

Abay araştırmacısı J. İsmayılov'un "*Abay: danalıq dāristeri/Abay: Bilgelik Dersleri*"⁴ (2008) adlı eserinde başka mesele ve konular da ele alınır: "*Abay jolı- xaq jolı/Abay Yolu, Hak Yolu*", "*Qalıñ elim, qazağım/Kalabalık Halkım. Kazağım*", "*Adam bolam deseñiz/Adam Olayım Derseniz*", "*Jürek – teñiz/ Yürek, Deniz*", bu harika eserlerin hepsi birer kıymetli taş gibidir... "*Öleñ sözdiñ patşası/Şiir Sözün Şahi*", "*Aqındıq mektep ayasında/Ozanlık Okulunun Avcunda*", "*Avdarma ayşıqtarı/Çeviri Adapları*", "*Qarasöz qıysındarı/Eski~Veciz Söz Taslakları*", "*Danalıq tağılımu/Bilgelik Talimi*", "*Abay dāstiri/Abay Geleneği*" ve "*Alaş ädebiyeti/Alaş edebiyatı*."

Eserin "*Abay Yolu, Hak Yolu*" bölümünde, A. Bökeyhanulı, Turağul ile küçük erkek kardeşi K. İskakulı, N. Kuljanova, A. Baytursınulı, M. Duvlatulı, M. Jumabayulı, C. Torayğirov, J. Aymavitulı, M. Avezov gibi âlimler, "Abay araştırmaları için neler gerçekleştirildi?", "Hangi eserler yazıldı?" sorularına cevap vermişlerdir.

Abay mirası niçin inkâr edildi, onu "Alaş milliyetçileri" nasıl korudu? Bu "o bölüm"ün temel konusudur. Bununla bağlantılı olarak I. Kabilov ile G. Toğjanov'un eserleri seçilerek incelenmiştir. "*Abayizm, sıradan bir burjuvanın fuzuli atığıdır.*" ifadesi I. Kabilov'un "*Filosofiya Kazahskovo Poeta Abaya i Yeye Kritika/Kazakların Felsefe Şairi Abay ve Onun Eleştirisi*" adlı makalesinde yer almaktadır⁵ (Sovetskaya step" gazetesi. 1928 - 2 Temmuz).

20. asır başındaki Abay'ı karalama dönemini anlatan J. İsmayılov şöyle der: "*Bu öfkeli eleştiricilerden biri, o dönemde ideoloji meydanında siyasî bir durumu ortaya atan yetkililerden biri sayılan I. Kabilov'dur*"⁶. Edebiyatçı Kabilov'un "*Filosofiya kazaxskogo poeta Abaya i ee kiritika/Kazakların Felsefi Şairi Abay ve Onun Eleştirisi*" makalesi üzerinde özel olarak durulmuştur. İsmayılov, Kabilov'un çalış-

1 "Tävelsizdik kezeñindegi Abaytanuv" makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Prof. Dr. M. O. Avezov atındağı Ädebiyet jäne öner institutınıñ ädebiyet teoriyası jäne ädebiyattanuv metodologiyası böliminiñ meñgerüvşisi.

3 Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Yüksek lisans öğrencisi.

4 J.İsmayılov. «Abay: danalıq dāristeri». Almatı, 2008.

5 "Sovetskaya step" gazetesi, 1928 – 2 Temmuz.

6 I.Kabilov. «Filosofiya kazahskovo poeta Abaya i yiyo kritika». Abay jurnalı. 1992 №2 // Jumagali İsmayılov. «Abay: danalıq deristeri». Almatı, 2008.

ması için şöyle der: “*Bu çalışmada Abay’ın ozanlık/âşıklık ve şairlik hizmetini aşağılanmış ve bugünkü toplum hayatına yararsızdır, zararlı bir şeydir denilmiştir. Ayrıca Abay’ın adına da mirasına da dil uzatılıp ona pek çok siyasî ve engel tanımayan sözlerle hakaret edilmiştir.*” Buna uygun olarak Kabilov’dan yapılan alıntı şöyledir: “*Kazakistan partisinin kuruluş ideolojisinin ilk meselelerinden biri, sıradan burjuvazi atığı olan Abayizm’i sonlandırmaktan ibarettir. Bu yüzden Kazakistan partisi, kısa sürede Sovyet toplumunun bütün kültürel güçlerinin öğretilerine karşı çağdaş fikirlerini söyler. Bu nedenle Parti’nin tüm gücüne rağmen Abay öğretilerine inanan ve onun gibi düşünen insanlar, bugün Sovyet halkının karşısında Kazakistan halkını en kısa sürede harekete geçirmeye çalışmıştır*”. Bu dönemde A. Baytursunulı’nın “*Qazaqtıñ bas aqını/Kazakların İlk Şairi*”, A. Bökeyhan’ın “*Abay Kunanbayev*”, M. Duvlatov, J. Aymavıto, Magjan’ın Abay hakkındaki temel teşkil eden düşünceleri yayımlanır. Aradan çok geçmeden 1931 yılında ilk olarak J. Aymavıto kurşuna dizilerek öldürülür.

Abay’ı toplumdaki silmeye çalışan ve ona değer vermeyen kişilerden J. İsmayılov şöyle der: “*Abay’ın görülmeye değer tabiatını biraz anladığınızda onun çarpıtıcı ve siyasî kurnazlığına ne dememiz mümkündür?*” Bunlar, Ğabbas Toğjanov’un 1935 yılında yayımlanan “Abay” kitabı ile ilgili olarak söylenmiştir. Zamandaşımız olan Abay araştırmacımız, bu konulardaki araştırmalarda: “*Seni düşüncesiz, çelişkili çeşitli duygular yönetir. Çünkü Abay mirasının gösterişli özelliklerinden söz eden yazarın edebî eser özelliklerini derinlemesine düşünen hazırlıklar içinde olduğunu fark edersin. Şimdi Abay’ın insan, yiğit, karakter olarak, tarihî kişilik olarak rolünü değerlendirmeye çalışınca yazarın düşüncesine göre inatçı, ters, bencil fikirlerine bütün kalbiyle karşı çıkarak, itirazda bulunmasından başka bir şeyin mümkün olmadığını görürüz*”⁷. G. Toğjanov’un kitabındaki I. Jansügirulı’nın Abay hakkındaki eserleri için yazdığı eleştirileri de bütünüyle verilir: Örneğin, Abay’ın şiir külliyatına ilişkin makale yazan İ. Jansügirulı’nın başına bu tür tehlikeli olaylar gelir. Eleştirmenin sözüyle söylemek gerekirse, o şöyle olur: “*I. Jansügirulı... Abay’ın milliyetçi olmadığını kanıtlamak için uğraşır. Bu fikrini kanıtlayacağıma diye, birtakım skandal sözlere başvurur, büyük siyasî hatalar yapar*”. “*İlyas’ın birinci skandalı, Abay ile milliyetçiler karşılaştırılıp bir kefeye konulduğunda, milliyetçilerin (Alihan, Ahmet, Mirjakıplar) Rus hükümdarına, Rus gezginlerine (herhalde, “Rus emperyalizmi” anlamında olsa gerek, J. İsmayılov) karşı çıkarak, tehditlerle mücadele ettiği sonucuna ulaşılır. Bize göre, bu büyük skandaldır, büyük bir siyasî hatadır*” [3:69]. “*İlyas’ın ikinci skandalı, Abay’ı milliyetçilikten esirgemesidir*” [3:72].

Gördünüz mü, yazarın düşüncesine göre, “milliyetçilik” kavramı, siyasî ve politik faaliyetlerin atılımı gibi hazır duran bir suçtur, bu suçla istediğiniz zaman istediğiniz kişiyi itham edebilirsiniz. Kazakların bugünkü gösterişli şairi, geçmişteki büyük şaire bu yüzden mi kıyamadı acaba?

Yazar, “milliyetçiler” diye devam ederek düşüncesini dile getirip, “Abay da milliyetçiydi” diye göklere çıkarırken, bunda hayret edilecek bir şey olmadığını görürüz, bundaki sır apaçıktır. Abay’ın sınıfsal yolunu, siyasî dileğini incelediğimizde, onun milliyetçilerin (Alihanların) atası olduğuna dair bir şüphe-miz kalmaz” [3].

J. İsmayılov’un görüşüne göre I. Mustanbayulı’nın onlara katılması da boşuna değildir. Onun “Abay” makalesi⁸ yukarıda bahsedilen makalelere mesleki ve siyasî açıdan taarruz etmesiyle değerlidir.

Kudaybergen Jubanov’un 1934 yılında şairin ölümünden 30 yıl sonrasında bağlantılı olarak yazılan özgeçmişi “*Abay, Qazaq Edebiyatınıñ Klassigi/Abay, Kazak Edebiyatının Klasigi*” adıyla o yıl içinde “*Edebiyet Meydanı/Edebiyat Meydanı*” dergisinde yayımlanır.⁹ (1934, № 11, 12.). Jümeken bu çalışma hakkında böyle der: “*Bilimsel ve eleştirel olan Abay hakkında ilk olarak yazılan adil değerlendirmeler ve bilgilere salıp, kapsamlı ve öğretici eserlere benzeyen ve böylece önemini bugüne kadar yitirmeyen bir yazı olduğunu söyleyebiliriz*”. Tabi ki, bu cümlelerde Jümeken, Sovyet Hükümeti zamanındaki Abay bilimi araştırmalarını kastetmiş olsa gerek.

Abaybilimi konusunda J. İsmayılov, Muhtar Avezov’a özel bir yer verir. Abay araştırmacısı J. İsmayılov bir eserinde Avezov’un 1933 yılında Abay külliyatında yayımlanan “*Abaydın tuvısı men ömiri/*

7 Toğjanov G. «Abay». Almatı, Kazan, 1935. // J.İsmayılov. «Abay: Danalık Deristeri». Almatı, 2008.

8 “Yeni Edebiyat” dergisi, №7, 8, 1928.

9 1934, № 11, 12.

Abay'ın Doğuşu ve Hayatı" adlı çalışmasını yazdıktan sonra şairin kapsamlı monografisini araştırmaya başlamıştır, der. Bundan sonra da "*Abay Kunanbayev*" monografisi incelenmiştir. M. Avezov'un kitabındaki "*Abay Lirikası/Abay'ın Şiirleri*" ve sonrasında yazılanlar, "*Abay Akındığınıñ Aylanası/Abay Şairliğinin Çevresi*", "*Abay Eñbekteriniñ Biik Nısanası/Abay Çalışmalarının Büyük Amacı*", "*Ulı Aqın Ağartuvşı Abay Qunanbayev/Büyük Şair Yetiştiren Abay Kunanbayev*", "*Oris Klassikteri men Abay/Rus Klasikleri ile Abay*", "*Puşkin men Abay/Puşkin ile Abay*" Abay araştırmalarının asıl çalışmaları olarak verilmiştir.

M. Avezov'un "*Abay Jayın Zerttevsilerge/Abay'ın Durumu Hakkında Araştırmacılara*", "*Abay Murası Jayında/Abay Mirası Hakkında*", "*Abay Qunanbayev Tvorçestvosın Zerttevdñ Mañızdı Mäseleleri/Abay Kunanbayev Sanatının Araştırılmasındaki Önemli Meseleleri*" çalışmaları da özel olarak incelenmiştir. Rus dilinde der ayrıca araştırmalar yapılmıştır: "*Velikiy Poet Kazakskogo Naroda Abay Kunanbayev/Kazak Asıllı Büyük Şair Abay Kunanbayev*", "*Velikiy Sın Naroda/Yüce, Millî Oğul*", "*Narodnost i Realizm Abaya/Milliyetçilik ile Abay Gerçekçiliği*", "*İdenno Kulturnie İskaniya Abaya/Abay'ın İdeolojik ve Kültürel Arayışları*". Bunlar sonradan "*Mıslı Raznıx Let/Farklı Yılların Düşünceleri*" adlı kitapta yayımlanır. Bugün Abay biliminden konu açıldığında herkesin kabul ettiği bir gerçek vardır. O da Abay üzerine yapılan araştırmaları belirli bir sisteme sokup, ilmi metotlarla geliştiren ve Abay bilimini kuran kişinin M. Avezov olduğudur.

Abaybilimci Sabit Mukanov da özellikle bu konuya dikkat çeker: "*O Abay eserleriyle erken tanışıp, Sovyet Hükümeti döneminde ilk fikir belirten eleştirmenler sınıfına dâhil edilir. Sınıf farkının olduğu dönemde yaşayan Abay hakkında yazmaya başladığı, yanlış fikirler söylediği zamanlar olmuştur. Fakat sonra o yanlışlıklarından vazgeçmiştir. O, Abay mirasının gerçek özelliklerini anlatmada aktif rol oynamıştır. Ardından kırklı yılların ortasında şair hakkında büyük bir monografi yazmıştır. Bu eser bütün olarak daha sonra, altmışlı yılların başında yayımlanmıştır. Eserin asıl düşüncesi, şairin yüzüncü yılına ithaf edilerek yayımlanan bir ciltlik külliyatın, ön sözünde kaleme aldığı bu monografiyi özel olarak basıma verdiği girişinde kısaca hatırlatır. Bu ön söz şairin sanatçılığının "halka dair konuları söylediğim, onun şiir örneği ile parçaları üzerinde düşüncelerimi yazdığım eserim" diye değer veren yazar, daha sonra yayımlanan monografisinde "Abay'ı kendi zamanı ile birlikte incelemenin daha doğru olacağını açıklamıştır"* [1.14].

K. Jumaliyev'in eserleri de Abay bilimcileri tarafından araştırılmıştır. Onun "Abay'a kadar ki Kazak şiiri ve Abay'ın şiirinin dili" monografisini de incelenmiştir. Bu eserin bilimsel önemi güçlü teorik araştırma şeklinde düzenlenmiştir. Abaybilimci Z. Ahmetov'un Abay araştırmaları ile ilgili eserlerinden de bahsedilmiştir. Rus dilindeki "Lermontov ve Abay" monografisi Abay araştırmalarıyla ilgili bir eser olarak araştırılmıştır. Maalesef Z. Ahmetov'un "*Abaydñ aqındıq älemi/Abay'ın Şairlik Âlemi*" (1995) adlı Abay araştırmalarına yeni bilimsel katkılar sağladığı araştırmalarından bahsedilmemiş ve üzerlerinde inceleme yapılmamıştır.

M.S.Silçenko'nun "*Tvorçeskaya biografiya Abaya/Abay Sanatının Biyografisi*" ile E. Tajibayev'in monografisindeki Abay'a ithaf edilen kısmı da verilmiştir.

A. Nurkatov'un "*Abaydñ aqındıq дәstürü/Abay'ın Şairlik Geleneği*" adlı (60'lı yıllar) monografisinin bölümleri şöyle adlandırılmıştır: "*Abay tvorçestvosının дәstürlik jäne janaşıldık sıypattarı/Abay'ın Sanatçılığının Geleneksel ve Yenilikçi Vasıfları*", "*Abay tusndağı aqındar/Abay Zamanındaki Şairler*", "*Abay дәstürinin arnasında/Abay Geleneklerinin Yolunda*", "*Oris realizmin дәstürleri jäne Qazaq ädebıyeti/Rus Realizminin Gelenekleriyle Kazak Edebiyatı*", "*Öleñ, Sözdñ Patşası, Söz Sarası/Şiir Sözü Şahı, Sözü Seçilmiş*".

Bağımsızlık zamanındaki Abay araştırmalarından öne çıkanlar şunlardır: K. Muhammethanulı'nın "*Abaydñ aqındıq mektebi/Abay'ın Şairlik Mektebi*". Temelde dört monografi yayımlar, M. Mırzahmetulı'nın "*Abaytanuv Tariyhı/Abaybiliminin Tarihi*", "*Abaytanuv dāristeri/Abaybiliminin Dersleri*", "*Abaydñ adamgersilik murattarı/Abay'ın Ahlakî Görüşleri*", "*Abay jäne şığıs/Abay ve Doğu*", "*Voshojdeniya Muhtara Avezova K Abayı/Muhtar Avezov'un Abay'ı anlaması*" çalışmaları verilmiştir. I.Düysenbayev, B.Kenjebayev, T.Nurtazin, E.Ismailov, Taken Alimkulov'un eserlerine de bakılır.

Bununla birlikte J. İsmagulov'un dönemindekileri şöyle sıralayabiliriz: M. Karateyev, Z. Kabdolov, S. Kirabeyev, R. Berdibayev, R. Nurgaliyevtin, v.b. Bu dönemde Abay bilimiyle ilgili eserler de yayımlanmıştır.

lanmıştır.

Âlim, Abaybilimi konusuyla ilgili yeni fikirlerini de açıklar: “*Evet, Abay, yenilikçidir. Fakat onun yenilikçiliği bu konularla ortaya çıkmadı. O kendinden önceki geleneksel örnekleri ve çizgiyi gereksiz bulmuş, tamamen bırakmıştır dersek, millî edebiyata da Abay’a da ihanet etmiş oluruz*”.

Araştırmanın “*Abay дәstүri және abay әдебиеті/Abay Geleneği ve Alaş Edebiyatı*” bölümü yeni yazılmasının yanında yazılış türüyle de değerlidir. Bu bölüm sonuç olarak J. İsmagulov’un edebiyatbilimini takip edişini belirleyen türdür: “*Allahu-ahad/Allah birdir*” denildiği gibi hakikat de bir değil midir? Hayat gerçeklerinin her zaman farklı şekillerde olması mümkündür. Bunun kişinin kendisince görülmesi, yorumlanması ve doğruluktan ayrılmamış yazarların söylemek istediği hakikatler de aynıdır. Öyleyse, bir gerçeği zamana göre ayırmadan tarafsız, bir hakikate yüklememiz doğru olmaz mı?

İnancımıza göre her yazarın yaratıcılığı, sanatçılığı ve gücünün dışarı vurmada bir kilit, bir kanıt, bir sihir vardır. Bu millî gelenektir, millî düşünce, algı ve yorumlama yeteneğidir. Günümüze göre değerlendirirsek sadece tek yön vardır, bu da Abay geleneğidir.

Abay geleneği dediğimiz şey, bugünkü edebiyatımız için bütün dönemlerden beri gelen ve millî ruhumuzda toplanan, temizlenen ve hiçbir şekilde vakitte eskimeden gelişen bir kültürdür. Bunun gelecek nesillere ulaşmasıdır dememiz de mümkündür” [316-317].

J. İsmagulov’un aktardığına göre Alaş edebiyatçıları M. Duvlatov, J. Aymavitov ile Muhtar Avezov Abay’ın asrı hakkında şöyle söylemişlerdir. “*Bu yüzden biz adı geçen Alaş edebiyatı dönemindeki Kazak görkemli sözlerinin şimdiki altın asrı olan, “20. yüzyılın aydınlık tamı” diye adlandırsak, bu doğru olur*”, der”. [317].

Alaş edebiyatı bu gelişmelerle beraber romanın gelişmesine ve özellikle teorik olarak araştırılmasına yol açtı. Bu dönemde Edebî metinlerin üslubuna ait özellikler de incelenmiştir.

R. Sızdıkova’nın “*Abaydın Söz Örneği/Abay’ın Söz Hüneri*” (1995) adlı araştırmasında teorik meseleler üzerinde durulur¹⁰ Monografinin bölümlerini şöyle sıralayabiliriz: “Abay dilini tanımanın izleri, söz, şiirin esası (tarzın estetiksel kapsamı); fiil (anlam veren kuralı), kelime seçmek (Şiir ve söz; metin düzeni, eş anlamlı sözcükleri seçmek; söz, sembol); söz değiştirmek (Abay deyimleri, dolaylama, deyimleri değiştirerek kullanmak); Söz uyumu (seslerin armonisi, aliterasyon ile asonans; anafor ile epifor, aynı kökten gelen sözler; içindeki kafiyeler). “Karasözlerin” dili nasıl oluşturulmuştur? “*Abay Tilinin Tagılımı/Abay Dilinin Öğretimi*” adlı kısımlarda edebî açıdan, teorik açıdan esaslar belirlenmiştir. A. Baytursınulı, K. Jumaliyev, Z. Kabdolovlar’ın gibi Abaybilimi araştırmalarını esas alan R. Sızdıkova, kahramanlık şiirleriyle incelemeye başlamış, bu eserlerden Abay’a kadar ki söz yeteneğini de karşılaştırmak için faydalanmıştır. Abay şiirleriyle karasözlerindeki “söz varlığı” ilk defa edebî ve dilbilimsel olarak teorik bir açıdan araştırmaya konu olmuştur. Araştırmacının diğer bakış açılarını vermesi yanında, konuyu teorik açıdan ele alması eseri özel kılmıştır.

A. Baytursınulı tarafından belirlenen “dindar dönem” edebiyatının sözlüğü nasıl ortaya çıktı? Onu hangi olaylar etkiledi? Bu sırada Abay’a kadarki gelenekler de belirlenmiştir: “I. Altınсарin 1884 yılında Kazan’da çıkan “Şeriat-ul İslam” adlı küçük eserini yazdığı zaman, kendi açtığı millet okullarında zorunlu şekilde okutulan din dersinde öğrencilere (Kazak çocuklarına) İslam dininin esas yasalarını ana dillerinde açıklama maksadını hedef olarak almıştır. İbray’ın kendi sözü ile söylersek, “kelam, şeriat ve büyük ilim kitapları Arap dilinde yazıldığı için”, bunları çoğu “kara halk (normal insanlar)” anlamadığı için, fakat “Arapçadan başka dille namaz kılanların imam olmamasının da doğru” olması sebebiyle, “Şeriat-ul İslam’ı” yazdığını biliyoruz. Araştırmacıların tespitine göre, I. Altınсарin’in aslında dini konulu bu kitabının yardımıyla Kazak dilinde ilahiyat uzmanlığıyla ilgili bir şeyler yazıldığını öğrenmek yanında “Şeriat-ül İslam’ın” aslında Kazak dili ve Kazak söz varlığı ile grameri hakkında da kaynak olduğu görülmektedir.

Abay “Kara Sözleri”nin içindekiler bölümünde böyle demiştir: “Abay’ın 38 sözü ile ilgili yazısındaki amacı ile ilgili olarak net ve pratik bir şekilde fikrimizi söyledik. Ancak yazarın “*Jüreginin Kuvatı*”

10 Sızdıkova Rabiga. Abaydın söz örneği (monografiya). – Almatı, «Sanat», 1995. – 208 bet.

Yürek Gücü”, insanoğlunun evlatları ve karakterleri hakkındaki düşüncelerini yazmayı hedeflemesinin temelinde, “Allahu Teala’yı tanımak” vardır, çünkü “Allah’ı tanımak için, dünyayı tanımak, insanın kendisini tanıması, insancılığı geliştirmek, Allah’ın bir sıfatı olan ilim ve bilimi tanımak vardır” diye başlayan yazar, bundan sonra “imanın hakikatini” dile getirir. Allahu Teala’nın sekiz sıfatını söyleyerek, bu sıfatları ayırabilmek gerekli der, bu sekiz sıfattan ikisi olarak ilim ile kudreti anlatır, bunlardan kapsamlı bir biçimde söz eder. Ondan sonra İslam dininin doğru anlatılmasına ait kanunları “bu dönemin molla ve imamlarının doğru anlamadığını, bu yüzden başkalarına da doğru anlatmadığını söyler. Bu yüzden onlar “*Hâkim Atına Duspan/Bilge Adına Düşman*” diyerek “Allah Teala’nın yolunda yürümeyi kendisine şart kılan insan nasıl yaşarsa “temiz, Müslüman kâmil bir insan” olacaktır sorusunun cevabını verir” (179-180).

“Öncelikle, İbray ile Abay Kazak dilinde dini bir edebiyatın dünyaya gelmeye başladığını gösterdi, İslam dininin esaslarını, içeriğini, kaidelerini Kazakça söylemenin, anlatmanın tamamen mümkün olduğunu öğretiler. İşte, 38 sözün yeri özellikle eserin tarzı ve dile ait vasıfları böyledir...

Araştırmacı, düz yazı ile şiirsel parçaların farklılıklarını teorik açıdan incelediği eserde şöyle der: “Her eserin konusu ile türüne göre söz üslubunun birbirinden farklı olabileceğini, Abay, burada da üzerine basarak söylemiştir. O acaba, Puşkin’in düz yazı diline bakış açısı hakkında söylediklerini okudu mu, okumadı mı? (“Biz nesiri vezin olarak kullanıyoruz... Şekli belirlemede, nesir, hayal gücü ve armoni oyunları ile yetinemez... “Nesir” kelimesi “sakin, akıllı, makul” anlamları da birleştirir... dediklerinde) ancak o da, Puşkin gibi kara sözün dil açısından ve gösterişli metin olma açısından farklı olduğunu ilke edinmiştir. İlahiyatla ilgili eserler ve tarihi denemeler gibi “metafiziksel” eserlerin dili “şiir olmayan”, dörtlükler şeklinde yazılarak süslenmemelidir. Her sözün açık anlamı verilerek, net ve anlaşılır yazılması, Abay’ın iyi sezgilere sahip olduğunu incelediğimiz son iki eseri vasıtasıyla kanıtıyoruz. Bu devirde Abay’ın dili kullanımı, üslubu yani edebiyatın farklı türlerine uygun olarak kullanıldığı tarzı, ortaya koyduğu ustalığı da tanıyoruz.

Yaratıcılık, sanatçılık gibi, Abay’ın dilindeki motiflerin “bizi”, keskin bir dille söz örneklerinin uyumlu bir nakşidir. İşte, şiiri ile düz yazısında böyle yaratıcılıklarla sanatçılık gösteren büyük Abay’ın şiirsel söz motifleri, düşüncesinin keskin dille söylenmiş örnekleri böyledir” (183-184).

“*Abay Tiliniñ Tağılımı/Abay dilinin öğretimi*” adlı son bölümünde alim Abay ile Şekerim’in üslubunu karşılaştırarak ele alır. Araştırmacı aşağıdaki teorik fikrini belirtir: “Abay’ı büyük olarak tanıtan işaret, onun şiir geleneğinin manevî hazinesinin, sanat dilinin devam edişinden, kendinden sonrakilere örnek olduğundan da anlaşılmalıdır. Bu konuda çok fazla konuşuldu ve çok fazla yazıldı, ancak bu kavramı yukarıda incelediğimiz ve sonuçladıklarımızla kanıtlayarak eşdeğer sayabiliriz. “Bu maksat ile araştırmacı, Abay’ın öğrencisi Kudayberdiulı’nın üslubunu araştırmış: “*Jastarğa/Gençlere*” adlı şiirinde Abay’ı hoca olarak örnek almalarını gençlere tavsiye etmiştir. O “binlerle yalnız çarpışan”, “kendi emek vermeden, azmetmeden, horgörmüş halk” diyerek, “sözden anlayabilen, bir genç bulamadan, bitmeyen ümitlerle boş boş ayrı kuruyan” Abay’ı da iyi tanıır...”

Şekerim Abay’ı birçok konuda üstadı olarak görür: Sözle de, şiirle de ders verip; verilenleri alsın gerekli olanı bunu amaç olarak toplasın diye, onun önüne üstadından gerekli olanı alması için koyduğunu bildirir. Söz ustalığında gerekli olanları derleyip alır”.

Araştırmacı M. Avezov ile K. Muhammedhan’ın görüşlerini devam ettirerek, şiir okulu kavramını kesinleştirir: “Şekerim’in sanatsal örneğini, yani şiirsel dilini Abay’ın söz motifleriyle ile bağlantısız bir şekilde anlatmak mümkün değildir, çünkü Şekerim, Abay’ın şiir mektebinin temsilcisi ve devam ettiricisidir. Sonuçta Şekerim’in dilinden söz etmeden önce Abay’ın dil politikasını her açıdan incelemek ve öğrenmek gereklidir. Büyük şairin şiirle ilgili bilgisini dilbilimsel üslup açısından sistemli şekilde özel olarak araştıran eserler böylece bağımsızlık döneminde yapılmaya başlandı. R. Sızdıkova “söz varlığı” yardımıyla bu kavramı açıklar: “Bu hazine ile yeniliklerin dille ilgili temelini (mekanizmasını) tanıtmayı geciktirdiğimiz zamanlar oldu. Dilbilimsel üslup (dilsel stil, dilbilimsellik) dediğimiz alan, çeşitli duygusal, anlatıma dayalı ek manaları bildirmekte dile ait yapıları araştıran ilim alanıyken, bu alana göre Abay

dilinin geniş açıdan konuşma esasına dönüşmediği ve ona dayanmadığı malumdur. Bu şartları hedefleyen ve sağlayan için şimdi yazılması sebebiyle, belli bir tahminle Şekerim dilinden de bahsetmesi mümkündür” [?]

Şekerim’in farkı nerededir? Ona şöyle söylenmiş: “Ancak bu hususta Şekerim’in dilinde hiçbir yenilik yok, izlenme yok şeklinde bir sonuç çıkmaz. Tam tersine, tecrübeli bir ortamda Şekerim’in Abay gibi bulunduğu (yarattığı) böyle bir dünya görünmeye başlar...

Bu farklılığı gösteren işaretlerden birisi, şiir dilinde özgün söz ve karakterlerin bol bol yer almasıdır. Özgün tipler yaratmakta Abay’ın canlandırdığı yöntemlerden birinin, anlam açısından birbirine bağdaştırılmayan sözlerin birbirine bağlanması olduğunu gösterdik, bu yol Şekerim’de de geniş oranda kullanılmıştır. Örneğin, onun: *Uvlu Jürek, Dolı Til Söylep Otr/Zehirli Yürek, Kızgın Dil Söylüyor, Iza Qısqıp, Tisimdi Baylavlamın/Eziyet Çekerek, Dişimi Sıkıyorum*” gibi mısralarındaki zehirli yürek, kızgın dil, bağlanmış (sıkılmış) diş şeklindeki kelime grupları anlamları uygun olmayan sözlerle kurulmuştur: Zehirli olan yemektir, içki, ilaç gibi nesnelere, ancak yürek kelimesine eklendiğinde, “zehirli” sözcüğü anlamını değiştirerek, “adaletsizlik görmüş, eziyetle dolmuş” anlamı kazanır. kızgın dil de aynı: kızgınlık ancak insan ile ilgili olmalıdır (kızgın kadın denildiği gibi), insanın kendi değil, dili kızgın dendiğinde ve dişleri sıkılmış dendiğinde birbiriyle bağlantı kurmayan yeni eklemelerden kuvvetli bir anlam kazanıyor. Başka bir şiirinde Şekerim’in “Herhangi bir kişi kaygısını söyleyip; ümit evini yıktı der”. Ev bir nesne adıdır, ümit soyut bir isimdir. Somut ve soyut, isimler kelimelerle bağlanmazlar. Şair bu “kuralsız kelime grupları” yardımıyla yeni çağrışımlar ortaya koyar, bunun üzerine bu evi gruptan atıp, yeni bir söyleyişle anlamı daha da güçlendirir. Önceki “ümidini kaybetmiş” denen söyleyişinin ümidin evini attı diyerek yeni bir söyleyişle sunması, Abay örneğidir” (189-190).

Araştırmacı buna uygun olarak “*Ādebiyet Tanıtqış/Edebiyat Biliminde*” yer alan eşit yapıdaki sözleri arar: “Şekerim’in şiirlerinde, Abay’da olduğu gibi tasvirler dünyasının benzetmelerini, eşit yapılar yardımıyla ortaya çıkan şekilleri önceki kuruluşa olsa da olmasa da beklenmedik şekilde özgün kullandığını görürüz. Örneğin, Şekerim’de “*öleñ, āsker/şiiir*”, asker (*Āskerim, Öleñim Men Sözderim/Askerim, Şiiirlerim ile Sözlerim*), “*ān, ölşeviş/şarki ölçü*”, “*aşuv, kelinşek/öfke gelin*”, “*insap kari adam/insaf yaşlı adam*”, “*ölen kümis/şiiiri gümüş*”, “*kagazı joldası/kâğıt yoldaş*”, “*kalamı sırlası/kalem sırdaş*”, “*söz söylever kosu/söz söylemek eğer takmak*” (*Er Qosqanğa Uqsaydı, Söz Söylemek/Eğer Takmaya Benzer Söz Söylemek*) gibi örnekler şairin imaj dünyasına yeni örnekler katmıştır...

Tasvirin estetik alanını genişletmekte Abay, beklenmedik sıfatları kullanmayı bir metot haline getirir. Şekerim de bu yolu takip eder. Yukarıda söylenen “*Noqtasız Oy/Noktasız Düşünce*” (özgür söz), “*Boyavlı Din/Boyalı Din*” (yapmacık din), *Uvlu Jürek/Zehirli Yürek*, “*Dolı Til/Kızgın Dilin*” vasıflarını söylerken yürek, dil, gönül, düşünce sözlerinin sıfatlarını farklı şekilde değiştirir. Örnek, “*Tolgındı Köñil/Dalgalı Gönül*”, “*Ölgen Köñil/Ölen Gönül*”, “*Jaralı Jürek/Yaralı Yürek*”, “*Ot Jürek/Ateş Yürek*”, “*Aptıqqan Jürek/Nefes Nefese Kalan Yürek*”, “*Jarıq Jürek/Işık Yürek*”, “*Taza Jürek/Temiz Yürek*”, “*Aq Jürek/İyi Niyetli Yürek*”, “*Jılı Jürek/Sevgi Dolu Yürek*” v.b.”

Şiirin baş kahramanı kim? Onun hakkında yukarıda söylemiştik, Abay yaratıcılığının esas hedefi, insan ve onun iç dünyası. Bu yüzden o yürek, gönül, düşünce denilen sözleri insanın sembolü olarak alır, onları “canlandırıp” çoğu şiirini onlara bakarak söyler. Şekerim’de de bu adlandırmalar, yazarın iç dünyasının göstergeleridir. O yüzden bunlar ünlem ve ara söz olarak geçer. Örnek: “*Şoşıma, Oyım Şoşıma.../Korkma, Düşüncem Korkma... Qajıma, Oyım Qajıma.../Yorulma, Düşüncem Yorulma... Şarlaysın, Oyım Şarlaysın,Alıstan Meni Barlaysın/Gezersin, Düşüncem Gezersin, Uzaktan Beni İzleyerek... Qoy Jüregim Kaydırma/Dur, yüreğim kaygılanma...*” (191-192)

Araştırmacı kendisinden önceki edebî araştırmaları esas almıştır. “Önceki Kazak şiiriyle karşılaştırıldığında, Şekerim’in şiir anlayışında göze çaracak en büyük özellik şiirin yapısal ve semantik birliği ile şiirin ahenkli – müzikli biçimde gösterilmesi.

Araştırmacı kompozisyon kavramı da açıklanır. Kompozisyon dediğimiz eserin, dile getirilen şiirin, kompozisyona uygun kuruluşu, diğer bir söyleyişle eserin kuruluşunun dış biçimi ve onu kuran bölümler-

rin birbiriyle bağlantısıdır. Abay, Kazak şiirinin dış kuruluşunda birçok değişiklik ve yenilik gerçekleştirdi. Bu defa Kazak şiirini yüksek derecedeki yazılı edebiyatların arasına soktu. Büyük yenilikçinin bu eserini, bu asrın başında Alihan Bökeyhanov, Ahmet Baytursinovlar ilk defa tanımışlar ve adlandırmışlardır. Ondan sonra Abay'ın şairlik yeteneğini özellikle araştıran Kajım Jumaliyev ile Kazak şiirinin kuruluşunu bilimsel esaslarla araştıran Zeki Ahmetov, Abay şiirlerinin yapısını ve semantik görünüşünü hacimli bir şekilde açıklar (192-193).

Şekerim'in üslubundaki farklılık da bu incelemede belirtilmiştir: “Şekerim'in “Bu şarkı, önceki şarkıdan daha farklı” denilen şarkısını biz, Abay'ın “sekizayağı” gibi Kazak şiiri tekniğine yeniden katılmış olan yenilik derdik. Onun yeniliği bazı kıt'alarının sadece Abay'da olmayan “beşayak” olarak oluşmasında değil veya bir mısrasının iki hece olarak gelmesinde de değil, öncelikle, bu yenilik şiirin önceden rastlanmayan vurgu ve tonunda; Abay'dan önceki Kazak şiirinde kullanılmayan, örneğini Abay'ın söylediği şiir “tasımalı” (denerek yer almasında ve cümle diziliminin nesir yapısına böylece “inversiya” (sözlerin yer değiştirerek kullanılması) üsluba uygun amaçla kullanılmasındadır. Bu gösterilen işaretlerin hepsi güçlü olarak yazılmış şiire değer veren değişikliklerdir” (196).

Burada yeni bir ritim oluşturan önceki mısralar değildir, onlar Abay'ın: “*Közimiñ Qarası, Köñilimniñ Sanası/Gözümün Karası, Gönlümün Düşüncesi*” diye başlayan şiirleriyle benzer ritimde, son iki mısranın birisini 11 heceli, ikincisini 12 heceli olarak sunmak, elbetteki başka bir oluşumdur. Üstelik buradaki 11 heceli mısranın durakları 4+3+4, diğer mısranın durakları 6+3+3 olarak düzenlenmiştir. Bu iki mısra kendi arasında uyaklanmaz (bu uyaklanmama, bu iki mısranın hece sayısını çeşitli şekillerde sunmaya fırsat veriyor). Son 6 mısra, 2, 4 mısralarla uyaklanıyor, yani şiir kıt'alarının kafiyesi ab ab vb. Son iki mısra genellikle birleşik cümle olarak, düz yazı formunda kullanılır: “*Jetiqaraqşı Aynalıp Seni İzdep Jür, Bəri Seni Oylap Mas Bolıp Sandalıp/Kuzey Yıldızı Dönüyor Seni Arıyor, Hepsi Seni Düşütüp Sarhoş Olup Dolaşıyor...*” (197).

Abay geleneği, Abay'ı isteksizce takip etme hakkındaki düşüncüyü şöyle geliştirmiştir: “Bu örnek, kurallarını sadece Şekerim değil Abay'dan sonraki Kazak şiirinin kabul ettiğini ve sadece taklit şeklinde değil, Abay türü şiirin içerik ve türü, yani şiirsel düşünce ile onun dilsel görünüşünü uygun hale getirme amacıyla kullanıldığını fark ederiz. Örnek, S. Toraygirov, A. Baytursinov, I. Jansügirov gibi şairler can kaygısını şiir dili ile söylediklerinde “sekizayağa” başvurur. Abay “sekiz ayağında” kendi felsefi, vatan-daşlık, gösterişle bağlantılı düşünce ve kavramlarını bildirirken Ahmet Baytursinov da içinde bulunduğumuz asrın başında halka dair, millî bağımsızlığından ayrılıp, sömürülen halkın hayatını geçirdiği, ilim ve bilimden uzak kalan halkına:

*Qazağım, elim,
qayqayıp belin sınıvğa tur tayanıp.
Talavda malın,
qamavda janın
aş köziñdi oyanıp.
Qanqan jok pa äli uyqıñ,
Uyıktaıtın bar ne sıyqıñ?!*

Kazağım, milletim,
Belinin kırılmasına az kaldı.
Malın kırılıyor,
Hapishanede canını
Kalk aç gözlerini.
Uygun hala kanmadı mı,
Uyuyacak ne yaptın?!

diyerek Kazak topluluğunun millî namusunu uyandırmaya çalışır. Bu ülkü Ahmet Baytursinov'un tüm şairlik, aydınlatıcılık hizmetinin ana motifi olurken onu bildirmekteki ilk kazancı diye sunduğu bu fikrini söylediği “sekizayak” örneği olarak yazmış. Burada şair hoca saydığı Abay örneği ile ilk iki çifti altı mısradaki söyleme düşüncesini, tezini (beyannamesini) söyler ve son iki satırda bu tezden çıkacak sonucu, yani antitezi sunar” (197-198).

Araştırmacı bu geleneği Sultanmahmut'ta da bulup teorik inceleme yardımıyla delillendirir: “Bunlardan birisi S. Toraygirov'dur. O da Abay'ı, onun şairliğini, pir tutmuştur. 1913 yılında “Aykap” dergisinde yayımlanan “*Qazaq Tilindegi Ölen Kitaptarı Jayınan/Kazak Dilindeki Şiir Kitapları Hakkında*” adlı makalesinde bu dönemde, içinde bulunduğumuz asrın başlangıcının 10-15 yılı için, Kazak dilinde

yayınlanan şiir dünyasının öncelikle konusu ile içeriğini, ondan sonra fikri (ruhu) ile türünü (dilini) iyice deneyip, “Merhum Abay şiirlerini başkalarına göre peygamberin yüreğinden dökülen Kuran gibi, kör kişinin sesinden tanıyacak bir aşiktir” der ve onun “Ötkirdin Jüzi, Kestenin Bizi/Keskin Yüzü, Nakışın İğnesi örneğini süsleyemez... *Savdırsız Sarı Kamka/Fersiz Sarı Gözler... Sözümden Jaz Bar Şıbinsız/Sözümde Yaz Var Sineksiz*” şeklindeki kullanımları örnek verir.

Araştırmacının teorik incelemesinde şu tespitler dikkat çeker: “Sultanmahmut’un bunun gibi semantik açıdan birbiriyle uyuşmayan sözleri Abay ülküsü ile bağdaştırılarak yapılan yeni karakterleri yaşam şartları (yaşamın zor şartları boynunu büktürdü, cahilliği tepmek diri olsam da cahilliği tepsem diye kendi kendime karar verdim), cahillik denizi (cahillik denizde tartılır), gerçeğin köyü (gerçeğin köyünü arayıp yola düştüm), ümit seli, kader taşkını, kaderin kısalığı (kaderin rastladım ya kısalığına) gibi özgün deyimlerle kullanılır.

Dolaylamaları Abay gibi sık sık kullanan hiçbir şair yoktur, fakat söz kudretini tanıyabilen Sultanmahmut gibi doğuştan yetenekleriyle bunu hisseder, az da olsa, Abay örneği ile gençliğe (genç soy, zaman gençleri), Şon’un Toraygır’ın yeşil yaprakları (nesli) gibi dolaylamalar ve deyimler sunar”.

Sultanmahmut’un üslubu hakkında şöyle denilmiştir: “*Sultanmahmut’un şairlik yeteneği şiirdeki söz ve simgeden diyenleri de bulmuş. O yaprak sözünü tek adamın sembolü şeklinde göstermiş: Ufak insan (galiba kız) dalları sarkmış... göz çekici nurlu, dokununca da rüzgârın utanıp sıkılması... yaşayan çiçekler, yetişmiş yapraklar olsa, ondan sonraki genç, “cenneti girip görmüş gibi, seyran edip yürür gibi hale düşüp bir yaprak olup hışırda, bu gençlerin (kızların) içinde mutsuzların olduğunu “solan, sararan, titreyip yere bakan yaprağa gözüm düştü” diye imalı konuşur. Kısaca, “yapraklar” diye kendi söylediği bu şiiri tamamen sembolleştirmiştir. Sariarka’nın yağmur bir simgedir. O 1917 yılında çarı indirip, özgürlük getiren Şubat devrimi için bu sembolü şair açtırır: Bu örneğin anlamını kavrayabilirsen, sen geldiğinde özgürlük yağmuru ile eşittir, der. Bizim fark edişimize göre bu olguların hepsini ilk Arapça ve Rusça okuyup gözü açılmış birçok şeyden, bunların içinde de genellikle şiir sırlarından bildiği ve topladıkları, araştırmacı tasvirleri tamamen onun kendi yeteneği iken, ikinci olarak Abay eğitimidir diye bildirir” (199-200).*

R. Sızdıkova’nın diğer teorik düşünceleri edebiyat teorileriyle de bağlantılıdır:

“1. Poetik birçok (büyük) düşünceyi, “ülküyü” az sözle örneğini verdi, Bunun için önceki şairlerin dilindeki, âşıkların dilindeki çok sözlü mesajlardan, keskin sözlü retoriklerden, didaktik paralellerden vazgeçti. K. Jubanov’un gösterdiği gibi, halk şiirleri ile şairlerde, âşıklarda halkını özleme idealini söylemek için, atların toplantısını, şahinin yuvasını, siyah kazın gölünü, hangisini nasıl özlediğini söyleyerek, “niyet kıldım halkıma” şeklindeki şiir mısralarını geliştiren yöntem Abay uymaz. Söylenecek fikrini biraz toplar vermek için tesirli, yeni kelime ve tasvirlerle güvenir. Böyle tasvirleri sık sık kullanır” (203-204).

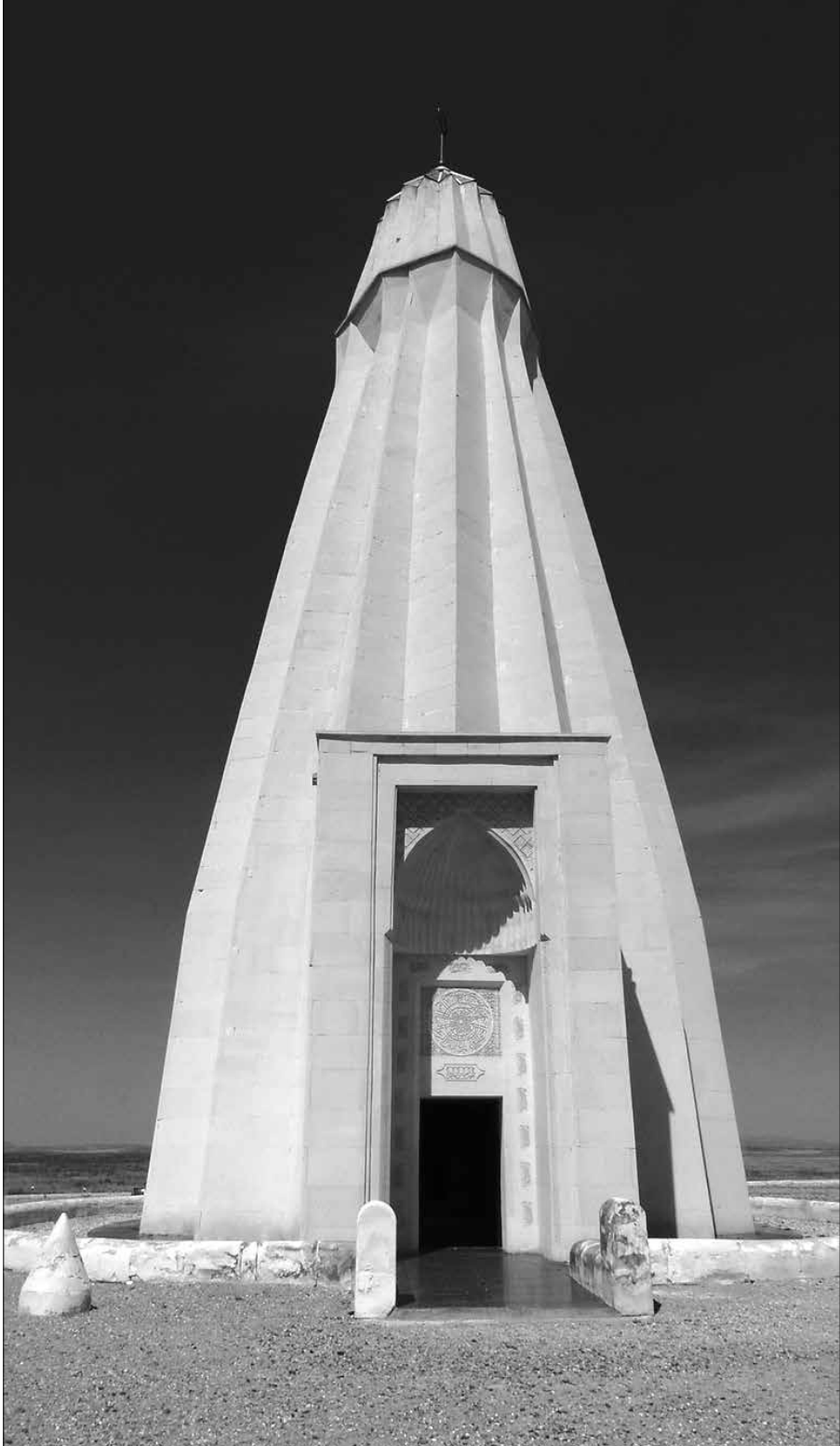
İçeriği ile türün poetik düşüncesi ile onu bildiren dilsel mekanizmanın uygun düşmesine önem vermek Abay’ın el yazması olarak bulunur. Bununla birlikte Abay üslubundaki deyimlerden de söz edilir: “Söz, şiir dilinin dayanağı. “Şiirsel örnek sözden örülür. Abay’ın önündeki şair şöje “kızıl dille ördüm” diye benzetmelerle söylemiştir. Bu örneği çizecek “*Ötkirdiñ Jüzindey, Kesteniñ Bizindey/Cesur Bir Yüz Gibi, Nakışın İğnesi Gibi*” kızıl dil olurken, onun bu yüzü ile iğnesi, kelime, kelime grubu, sözlerin birbirleriyle “bağlanması”, birbirleriyle “ortaklaşması”... gibi kullanışlarla karşımıza çıkar.

Abay’ın şiir dilinde göze çarpacak en büyük olaylardan biri, deyimler alanındadır. Burada da Abay Kazak sanat diline yeni örnekler sundu. Deyim dediğimiz doğrudan yapılmış tasvir, şiir sözleri, poetik tiplerin alemi. Bu yüzden bu hazine Abay’a kadar ki Kazak sanat sözlerinde de sık sık görülmüştür” (205). A. Baytursınulı, Z. Ahmetovlar’ın, Abay’ın söylediği şiir yapısı hakkında araştırmacı kendi fikrini böyle vermiştir: “Bundan daha büyük “devrimi” Abay Kazak şiirinin yapısında gerçekleştirdi: Şiire başka ölçüler ile ritimler getirdi. Önceden olmayan olan kıt’a şekillerini sundu, kıt’aların kuruluşunu değiştirdi: Meşhur “sekizayaktan” başlayıp, altı satırlı kıt’adan oluşan şiirleri, “altı ayaklar”ın birkaç türünü, yedi, dokuz, on dört, “ayaklı” şiir yapısını dünyaya getirdi. Bu yapılar Kazak şiirinin sentaksına, ritmine yeni-

likler getirdi: Kazak şiirini yazılı edebiyattaki şiir seviyesine yükseltti; yazılı edebiyattaki şiire ait “*Öleñ Tasımalı/Şiir Taşınış*” sözlü dildeki ritmi gösterdi... (206).

Bağımsızlık döneminde Abay’ın Karasözleri yeni bakış açılarıyla tekrar araştırıldı. J. A. Şoyınbet’in “Abay Karasözlerinin türsel ve üslupla ilgili özellikleri” (2004) adlı araştırmasında J. Süyişeliyev’den (1952) sonra Abay’ın “*Çakliyasının*” tür ve üslupla ilgili, manevî kaynakları özellikle araştırıldı. Sovyet zamanında yasaklanan dinî kavramlar ilk defa bu çalışmada tekrar ele alındı.

Araştırmanın “*Abay Qarasözderiniñ Zerttelivi/Abay Karasözlerinin Araştırması*”, “*Abay Qarasözderiniñ Janrlık Jäne Stildik Ereşelikleri/Abay Karasözlerinin Türsel ve Üslupsal Özellikleri*”, “*Abaydıñ Dünietanımı Jäne Onıñ Qarasözderiñdeki Körinisi/Abay’ın Dünya Görüşü ve Onun Karasözlerindeki Görünüşü*” adlı bölümlerinde bağımsızlık istekleri doğrultusunda yeni incelemeler yapıldı. Edebiyatbilimci J.A. Şoyınbet, H. Süyişeliyev, E. Margulan, A. Maşani, K. Ömeraliyev, M. Mirzahmetov’un, R. Berdibay’ın fikirleri şimdiki edebiyatbilimi yöntemiyle devam ettirildi. Edebiyatbilimci “*Çakliya*”yı “*Kabusname*”yle karşılaştırarak inceledi. Bu da sadece dönemi bağımsızlık edebiyatbiliminde ortaya çıkan araştırma olarak bilindi. Bununla beraber, J. A. Şoyınbet son zamanlarda Abay’ı tekrar gözden geçiren misyonerlik araştırmalarına karşı çıkabilen Abaybilimci âlimidir. Bağımsızlık döneminin Abaybilimci âlimi J. Şoyınbet Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev’in “Bizim soyumuzun Türk, dinimizin İslam olduğunu unutmamalıyız. Bu yüzden kutsal kitap Kuran’ı Kerim’i anlamayı, uygulamayı aklımızdan çıkarmamız gerekir” diyerek fikrini sunmuştur.

Abay'ın mezarı.

Abay'ın Kara Sözleri Üzerine Araştırmalar¹

Jabal Alşınbekulı ŞOYINBET²

Akt. Gulvira DARMENOVA AKYOL³

“Bağımsız Kazak halkı” adını alarak, Sovyet sömürsünün çemberinden çıkıp, yüzyıllarca eziyet altında sömürge olmanın bilincimize sindirdiği köle psikolojisinden kısa sürede kurtulmamız, milletin kıymetli hazinesi Kazak edebiyatının mirasına yeni bir bakış açısıyla bakmamıza da imkân doğurmuştur. Bu, Abay’ı tanımamıza da iyi bir etki sağladığı gibi, fazlaca siyasal hale getirilen ve çeşitli kalıplara sokulmaya çalışılan Abay mirasını, her bakımdan özellikle halkımıza ve dünya edebiyatına nasıl bir katkıda bulunduğunu kapsamlı olarak göstermek için yol açmıştır.

Özellikle Abay’ın “Kara Sözleri”ni araştırmakta biraz geç kalındı, bunun sebebi, Kara Sözler’de dinî ve felsefî kavramların sıkça işlenmesidir. İdeolojinin içinde bütün hayatını Abay miraslarını araştırmaya adanmış, Abay araştırmalarının kurucusu olan, bilge araştırmacı M.Avezov da bundan kurtulamamıştır. Avezov “Kara Sözler” derinlemesine inceleyebilecek bilgi birikimine sahip olsa da, fikirlerine bazı “engellemelerin” sınır getirdiği görülür. Avezov’un aşağıdaki satırları bu duruma örnek teşkil eder: “*O zamanlar dinleyicisi hakkında Abay’ın kuşkusu çoktu. Bazı derin düşünceler, öncü fikirler, onun dinleyicisinin bilincine yerleşmemiş olabilir. Bu yüzden şiirlerinde uzun süren, derinlemesine dile getirilen bazı aydınlatıcılık, insancılık ile toplumdaki tartışmaların çelişkilerini ortaya koyan, onun gerçek ve güçlü eleştirilerini bu kara sözlerinde kolayca ve kısaltarak söylemek mümkündür. Bu sıralarda, şairin şiirinde rastlanan zıtlıklar ve tarihe dair dar hacimli fikirlerin daha çok ortaya çıktığı dönemler de oldu. Şair, okuyucuların ve dinleyicilerinin çoğunun kendi dönemlerindeki inançları dikkate aldığı için, dinî konulardan daha çok söz etmektedir. Elbette, onun inancı değişmez. Bu yüzden şiirlerindeki gibi dini, insanlığın ahlakını terbiye etmek, karanlığa karşı savaşmak olarak değerlendirir*”. Muhtar Avezov’un, Abay’ın “*güçlü insani eleştirilerini kara sözlerinde kolaylaştırıp, kısaltarak söylemesi*” şeklindeki sözü M.Avezov’un kendisi ile ilgili desek de üstelik o Abay kara sözleri hakkındaki fikrini kasten “kolaylaştırarak, azaltarak ve kısaltarak” söylediğini belirtirsek gerçeklerden çok da uzaklaşmamış oluruz. M.Avezov; Abay’ın kara sözlerinin değerini, şiirinden “daha düşük” olduğuyla ilgili düşüncesine de dikkat çeker, buna göre Abay, zenginlerin tarafında, Abay, dindarları tutar dediği zaman, yılanın zehri gibi dökülen ve üst üste gelen eleştirilerden, Müslüman, İslam’ı iyi bilen bilge Abay’ı şimdilik şiirleri ile sadece şair Abay diye araştırmaya devam etme mantığından, aklın “çözüm bulma gayretinden” çıkan bir sözdür diye anladık. M.Avezov; “*Böyle temel bir anlayış Abay’ın Kara Sözleri’nde de görünür. Fakat bununla birlikte dine inanan dinleyicilerine Hüda’nın, Peygamberin, iman ve farzları hakkında daha fazla şey söyler. Bu okuyucularla konuştuğunda fikirlerine onları da ortak eder. Ve Kara Sözleri’ni şiirlerinden daha değersiz yapan bir farklılık var. Bu: dindarlar ve yöneticiler hakkında daha acımasız, eleştirici, yazarlık halini Abay, Kara Sözler’de biraz hafıfletti, öfkesini azalttı*” der. Abay’ı sadece bütün Kazaklara değil, bütün dünyaya tanıtan M.Avezov, nasıl bir geri dönüş yaşamıştır? Bu zamanla değişir, gönlü açık ve dikkatli okuyucum; din konusunda konuştuğunda Abay, kendi fikirlerine onları ortak etti dememi, doğrudan Abay’ın fikri

1 “Abaydın qarasözderiniñ zerttelüvi” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Prof. Dr. Abay Atındağı KazUPU “Hakim Abay” Gılimiy-Zerttev Ortalıgınıñ Direktori.

3 Uzm. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı doktora öğrencisi.

diye kesin olarak belirtmemi, Kara sözlerin daha değersiz olduğunu söylememi tahmin etmeye çalışır gibi. Tanınmış yazar, kısa deneme yazılarının büyük ustası Taken Alimkulov “Jumbak jan”/“Sır can” adlı araştırmasında önce Muhtar Avezov’un “Sırlarını”ni çözmeye önem vermiştir: “Onun çalışmalarında Abay’ın kara sözleri ile şiirleri aynı değerdedir. İkisi de “Halk” diye istek bildirir, ona hizmet eder. “Öleñ sözdiñ patşası, qıyınnan qıyıştırır er danası/Şiir sözün padişahı, söz düzeni, güçlük içinde gelişir her bilgisi” diye estetik bir kural koyan Abay, iki türü de muradına bağlamıştı. Nazımda “ağlayarak söylerken” gibi bir sanatsal ifadesinde gözyaşı, hayalden erimiş kurşun damlası gibidir. Onun söylediklerini okuyunca tüm Kazak milletinin durumuyla birlikte yazarın görüntüsü de gözümüzün önüne gelir. Şiirdeki sır insan, Kara Sözleri’nde de çok güçlüdür. Bu arada Abay’ın içinde iki insan gizlenmiş gibi tesir eder. Birinci insan “Şapqan atqa jetkizbes böken jelis, ıza qıldıñ qolıma bir tiygizbey/Dörtına koşan ata erişmez hızlı koşan geyik, sinir ettin elime bir geçmedin” diye pişmanlık yaşarken, ikinci insan, yirmi altıncı kara sözde yarışa at katan Kazakları acımasız alaya alır. “Nesine kümildeysiñ, sorlu-av!/Neden övünürsün, biçare!” sonucuna ulaşır. Duygusal şair ve destekçi emektarın bir insanın iç dünyasıyla karşılaşması böyle bir karşıtlığı ortaya çıkarır, der.

Burada yazar Taken Alimkulov, “Yaptığı araştırmada Abay’ın Kara Sözleri ve şiirleri benzerdir” ya da “Şiirlerinde bir bilmece gibi ele alınan insan, Kara Sözleri’nde çok güçlü bir varlıktır” der. Bu, yazarın bilgine yani Taken Alimkulov’un Muhtar Avezov’a karşı olmadığını, tam tersine öğrencinin öğretmeni, yazarın bilim adamını anlayabilmesine, bilmece gibi kaleme aldığı Kara Sözleri’ni inceleyip tanımasına çaba göstermiştir diyebiliriz. T.Alimkulov’un çözümü bu şekildedir, adilce bunun değerini vermekte M.Avezov’un dar bir sürede ortaya koyduğu harika düşüncelerinden hoş bir dünya yaratacağını âlim ve eleştirmenlerimiz şimdi şimdi anlamış gibidir. T.Alimkulov’un fikirlerine bakalım: “Abay’ın sözleri şairin dünyaya, hayata bakış açısını şiirlerinde daha derinden gösterir. Bu sözlerinde Abay ilmi, ahlakı, felsefi, gelenek, görenek izlerini harekete geçirip, kapsamlı fikirler bildirir. Onun sözlerinden çoğunun, halk ağzında unutulmayan atasözü, deyim ve özdeyişler olarak kalmasında da düşüncelerinin derin kökleri vardır. Abay mükemmel bir hümanist ve demokratır. Mutluluk, sosyal bir kategoridir düşüncesine ulaşır. Öyleyse, toplumsal sistemin adaletsizliği de fark edilmeden kalmaz. Aslında, bu durumu o her yerde açıkça söylemez. Bizim için, bugünkü nesil için, güçlük dolu zamanlarda derin düşünceler değerlidir”.

Geç de olsa yeniden parlayan bağımsızlık nuru bilge Kazak evladının tahminlerinin doğru olduğunu gösterdi.

Edebiyat tarihinde, M.Avezov’un yaptığı çalışmalar büyük bir değere sahiptir. O, Kazak halkının devrimden önceki şair ve yazarlarının çalışmaları hakkındaki makalelerin yazarıdır. Ama bu alandaki en değerli çalışmaları, Kazak edebiyatının büyük şairi, yazarı, milliyetçisi, demokrati, aydını Abay Kunanbayev’in hayatı ve eserlerini kapsamlı şekilde incelediği makaleleri ve monografileridir. Abay’ın yetiştirdiği zamanı ve şairin eserlerinin tarihini araştırmak, âlimin edebiyat tarihçisi olarak en büyük eseridir. M.Avezov’un Kazakça, Rusça yazdığı makaleleri ve bilimsel incelemeleri, Abay’ın Kazak edebiyatı tarihindeki yeri, önemi ve değerini ortaya koydu, Abay araştırmaları bilimin temelini hazırladı, bu yolda yapılacak işlerin yönünü belirledi. Abay’ın biyografik bilgilerini topladı; sistemli hale getirdi, ilmi yolla araştırılmasını sağladı, şairin yeteneğinin olgunlaşması, gelişim aşamalarının tespiti, çalışmaların ideolojik ve tematik yapısını göstermesi, şairin eserlerinin metinsel sorunlarını incelemesi, işte bu işlerin tümünde M.Avezov’un katkısı önemini yok etmedi. Büyük şair, düşünürün edebî ve estetik görüşleri, Kazak şiir türleri ve yapısını geliştirmedeki yenilikleri, edebî dili oluşturması, onun eserlerinin Kazak halkının edebiyatı ile doğu, batının klasik edebiyatlarıyla bağlantıları, çeviri sanatı, nesri, edebî ortamı, ilmi çalışmalarında açıklanır. Abay’ın şiirleri ve manzumeleri yazıldığı yıllara göre kronolojik açıdan ele aldığı çalışmaları da çoktur.

Kazak dilbiliminin temelini kuranlardan biri Profesör Kudaybergen Jubanov’un “Abay – qazaq âdebiyetiniñ klassigi/Abay, Kazak Edebiyatının Klasığı” adlı makalesinde Abay hakkında dikkate alınmayan özellikleri önemli düşüncelerle ortaya koyar. O, Kazak edebiyatının tarihinde Abay’ın aldığı yeri kapı eşğine kadar itenler, buna da razı olmayarak, kapıdan çıkararak diye öfkelenerek onların neyi

önemsemediklerini apaçık göstermiş. Onun dediğine göre, tartışmasız bir şeyi dikkate almıyorlar: o kendi döneminde, sadece Kazak halkı değil, başka komşu ülkelerden de, Abay'ın edebiyattaki başarısı diye Kazak halkını yükselere çıkararak örnek gösterir. Şairin mirasını teferruatıyla okuyup, eserlerine her açıdan göz gezdirmiş ve kendine özgü bir araya gelen, büyük bilge Abay'a hürmet etmenin güzel bir örneğini sunmuştur:

- “1. Abay, Çağatay edebiyatını iyi bilen, o dönemin örnekleriyle şiirler yazan biridir. Ama bununla yetinmez, bu sınırlar içinde kalmaz, yeni bir yol arar.
2. Abay, Kazak halk edebiyatını iyi bilmesine rağmen bu kolay yolu seçmez. Bu yolu tek yol olarak görmez, yenilik isteğiyle bu sınırların dışına çıkar.
3. Abay, dünya klasik edebiyatının örneğini seçerek buna tutunur, Kazak edebiyatını Bayron, Schiller, Goethe, Puşkin, Lermontov, Tolstoy'u takip ederek Batı edebiyatlarının seviyesine ulaştırmaya çalışır.
4. Edebiyatın temelini farklı yöne çevirerek şiirin içeriği, edebiliği ve renginin değişmesi gerektiğini vurgular. Bu konu hakkında:
 - a) Sözlü edebiyatın farklılığı olarak korunan şiirdeki boş sözleri çıkarıp, asıl sözün önemini artırır.
 - b) Önceden öylesine eklenen, ana konuyla birlikte ele alınan, onu silikleştiren ani bir tabloyu küçültüp güçleştirerek onlardan yeni bir tablo çıkarır. Eski atasözleri, deyimler ve halk inançlarında donup kalan özellikleri canlı görüntülere döndürür.
 - c) Kazak şiirini tür bakımından geliştirip, yeni ölçü, yeni kafiye ve ritimler oluşturur;
 - c) Edebiyat dilindeki halk edebiyatı örneklerini yeniliklere yönlendirir, doğu örneğiyle gelişen Arapça Farsça kelimeleri dilden atıp, edebiyat dilini temizlemiş, Kazak dilinin tüm zenginliğini uygulamaya açıp, yazılı edebî dilimizin temelini kurar;
 - d) Edebî eserleri kendisi kaleme almış, büyük şairlerden de eserler çevirerek edebî çevirinin, yeni dönem edebiyatındaki birçok edebî türün örneklerini çalışmalarıyla vermiştir. Halk edebiyatıyla ilgili bazı dallarda yazılmış makalelerin uygun olmadığını gösteren birçok makale yazmıştır.
5. Edebî çalışmalarda değişiklikler oluşturarak mümkün olduğunca Kazak müziğine de yenilik getirme isteğini dile getirir.

Bu söylediklerimizin hiç biri boş sözler değil, Abay'ın yaptığı işlerdir. İnsanı yaptığı işe göre eleştirerek, bunları yapan insana nasıl hürmet etmemiz gerektiğini gösterir. Ünlü bilgin Kudaybergen Jubanov'un, şairin mirasına olan bakışların nasıl olduğu hakkında soru sorarak, kendi cevabını net bir şekilde delillerle verdiği şahit oluruz.

Kazak edebiyatının ünlülerinden biri olan Ğabit Müsirepov'un Abay hakkındaki görüşleri üzerinde durmamızın özel bir anlamı vardır. Bugünlerde yüzüncü yılını kutladığımız Ğabit Müsirepov'un çalışmalarında izlediği yola bakarsak, yazarın, Kazak halkının değerli folklor mirasını araştırıp, inceleyerek, onunla birlikte, onun gözüyle Abay mirasına baktığımızda, istekle bu işe yaklaştığını, kendisine de, başkasına da örnek olmak istediğini fark ederiz.

Son yıllarda (1970'in başlarında), Ğ.Müsirepov'un cep defterinde bilge Abay'ın mirasını açıkladığı, düşüncelerini yazdığı notları görüyoruz. Cep defterinde şöyle yazılmış: “*Kendi akrabalarını sevmek ile halkı, ondan öte insanoğlunu sevmenin arasında yer ile gök gibi mesafe vardır, yani ya bu iki farklı yoldur ya da ikisi de iki ayrı tarafa götürecektir. Birisi, kurbağayı göl kenarından fazla uzağa götürmez, diğeri ise, yakınlaşırsa nehre, yükselirse de okyanusa götürür*”.

“*Ākeniñ balası bolma, adamniñ balası bol/Babanın oğlu olma, insanoğlu ol (Abay)*”, sözleri derin bir anlam vardır.

Ğ.Müsirepov'un “*Qazaq ädebiyetiniñ örkendev jolındağı Abaydñ tarihiy ornı/Kazak Edebiyatının Gelişme Yolunda Abay'ın Tarihi Yeri*” (1945) adındaki Abay'ın eserlerini inceleme, içeriğini açıklamaya dayanan kapsamlı çalışmasında: “Abay'ın edebiyattaki vasiyeti, gerçeklik, ustalık, insanoğlu için ortak hümanizm, devletini, vatanını sevmek, ya da geri çekilirse, onlarla canla başla uğraşmak, yok edene kadar

uğraşmak!” diye eskiden yazdığını yukarıda verdiğimiz cep defterindeki mısralarla karşılaştırıp baktığımızda ulaştığımız sonuç; bizim için, kendisi de bilgeliğe doğru ilerleyen Ğabit Müsirepov’un Abay düşüncesinin temelini tam olarak bulması, anlaması, ayrıca bu bakış açısının geliştirmesidir. O, Abay’ın söylediği insanoğlu için de ortak olan Hümanizm!!! “*Ākeniñ balası bolma, adamniñ balası bol*/Babanın oğlu olma, insanoğlu ol” ya da “İnsanoğlunu, herkesi sev, kardeşim ve gerçek Hakk yolu adaletli yol!” der.

Ğabit: “*Gelecek tahmininde bulunan derin düşüncenin, büyük ezginin şairi Abay öncesini ve sonrasını inceleyip, sadece Kazak halkının edebiyatını değil, bütün manevî kültürün geleceğine de işaret etmiştir*” der. Abay kendi döneminin büyük bir şairiydi. O, kendi dönemi ve kendi halkının kaygısından söz ettiğinde bunu tarihî gelişme yolundaki tüm insan oğlunun konusu gibi işler.

Abay gibi oğlu, şairi, bilgesi olan Kazak halkının tarihi ve edebiyatının sadece “miflerden” oluştuğunu, hiç bir edebiyatta ilişkisi olmadığını “çocukluktan kurtulamayan bir devlet” olduğunu söyleyerek kıyameti koparanlar, Ğabit Müsirepov’u okumamış olmalı, yoksa “tüm insanoğluluyla ilgili konuları” açmaya gayret eden edebiyatı “çocuksu” diye nitelendirmeye nasıl tahammül eder? Kazak edebiyatı, “insanoğlu konusunu” derinlemesine ele almak için çok zor zamanlar geçirdi, asırlık deneyimler topladı, gerçek asili tanımak için birçok neslin bilinci incelemeyi geçmedi mi? Bunun sonucunda Abay gibi danışmanlara ulaştık mı ki?!

Sovyet döneminde Abay’a “Kazak halkının Puşkin”i, Muhtar Avezov’a “Doğunun Şolohov”u diyerek, hatta Büyük Vatan Savaşı’nda “kör olduğu halde” cesurluk yapan Kazak’ın kahraman oğulları, Sultan Baymagambetov’u, Nurken Abdirov’u Rusların Matrosov’u ile Gastellos’unun cesaretini görüp “tekrarlayanlar” diyerek sorumluluklarımızı söylüyorduk. Yani “büyük halktan” vazgeçip “eser yazamazsın, cesurluk yapamazsın, senin yerin her zaman aşağılarda” anlamını verir, buna da hepimiz sevinerek “kardeş gibi olduk” derdik, herhalde “büyük halk” temsilcisine ulaşabilmek, bizim için büyük bir derece idi..?

1945 senesinde yazdığı bu çalışmasında Ğabit, Abay’ın örnek aldığı bilgeleri Puşkin, Lermontov, Nekrasov diye yazarken Abay’ı onlardan değersiz görmüyor, “eserleri uyumlu ve konuca yakın” derken “*Abay’da benzemek de yok, ödünç almak da yok, itaat etmek de yok, şiir hakkında Puşkin’i, Lermontov’u anlamak var*” sonucuna ulaşır. Gerçekten Abay çevirileri okunduğunda Puşkin, Lermontov şiirlerini Kazak halkının asil eseri kabul edip onlarla geliştiğini apaçık görürsünüz. Yani Kazak halkına ait eserler yazmakta Abay’a denk gelen bilgi bir şair bulamazsınız. Puşkin’e “Rusun Abay”ı demenin fazla olduğunu düşünürsünüz, sahteliğin edebiyata yakışmadığını anlarsınız.

Profesör R.Berdibay şairin sözlü edebiyatın zenginliğini daha iyi bildiğini, bu konulara hakim olduğunu eserlerinde açıkça gördüğümüzü söyler. O, folklorun asil gıdası ve ruhundan faydalandığını, Kara sözlerdeki atasözleri ve bilgece kullanımlarla gösterir. Abay’ın dil hazinesini çok iyi kullanması yanında, şiirlerindeki bir çok mirasın, halk tarafından asırlarca ayıklanarak seçilip çıkan atasözleri gibi etki bıraktığını söyler. Şiiri ve nesrinde söz ustalığı ile uyum sağlayan, derin anlamı, kurallı yapısı, tasvirli, kafiyeli, güzel mısraların sıralandığını belirtir. Bunlar halkın gönlünden dökülen asil birer mücevher gibidir. Bununla birlikte bunları halk anlayışına oldukça yakın ve beklenmeyen nakışlarla yapmıştır, der. Bazen eskiden beri halkın bildiği, diğer şairlerde defalarca görünür gibi olsa da Abay kullanımında yeni bir anlam oluşturarak “tanınmış ya da yabancı” bir türe geçtiğini belirtir.

Abay mirasını araştırmanın bilimsel yöntemleri, metodolojik olarak henüz tespit edilememiştir. Önümüzdeki çalışmaların başarılı olması, araştırmacıların yeni bakış açısı oluşturup kısıtlamadan kurtulmasıyla mümkün olduğunu söyleyip, yıllarca Abay araştırmalarını belli bir sınırdan dışarı çıkarmayan, buna izin vermeyen uydurma mantığını yapanlardan söz eder.

Çoğu zaman sosyal bilimlerin yönetim kurallarından biri olarak kabul edilen, tarih ile kültürün bütün problemlerinin toplumdaki sınıfların bakış açısıyla ele alınmasının, Abay mirasının kapsamlı olarak araştırılmasına engel olduğunu ve bu tür bakış açısıyla Abay eserleri incelendiğinde tek taraflı sonuçlara varıldığını belirtir. “Abay, çalışan halkın destekçisidir” fikri doğru gibi olsa da bu durumda bir dünya yarına ayrılmış gibi gelir. Abay’ın büyüdüğü ortama, sülalesine, hayatına karışan insanlara gerçeğe uygun

şekilde bakılmaması, öncelikle belirlenen şemaya yerleştirilmesi gibi bir durum söz konusudur. Bu tür yaklaşımlar şairin eserlerinin anlamını tek halkın bilgi hacmiyle sınırlandırmak, geniş karşılaştırmalar yapmak için imkan vermez. “Grup bakışları” teorisine yaklaşmayan şiirlerin çoğu, bu nedenle dinle ilgili eserler üzerinde özellikle olarak durmamıştır. Abay’ın şairlik hünerine etki eden halk şairleri de toplumdaki sınıfsal bakış açısı yüzünden “kontrol ve engellerle” karşılaştı, hatta Abay eserleri şöyle dursun şair hakkında yazılan araştırmalar ve edebî eserlere de bu açıdan bakıldı. Buna, M.Avezov’un “*Abay jolu/ Abay Yolu*” destanî romanının ilk kitabının birinci nüshasında, Abay’ın gençken şair Duvlat’ın şiirlerine ilgi duyarak dinlediğini gösteren bölümün ideoloji tarafından eleştiriye maruz kalması iyi bir örnektir. Bu eleştiriden kurtulmak için yazar, romanının bir sonraki baskısında şair Duvlat’ın adını “Barlas” olarak değiştirmek zorunda kaldığını söyler. İslam dininin sürgün edildiği zamanlarda şairin “*Allanıñ özi de ras, sözi de ras/Allah’ın var olduğu da gerçek, sözü de gerçek*” diye başlayan şiirini ağza almak mümkün değildi, bu yüzden şairin mirasını araştırmakta bundan sonra insanî değerlere bakmak temel bir konu olarak dikkate alınmaya başlandı.

Abay’ın Kara sözlerinin tür ve tarz özelliklerinden bahsedilirken bir anda fark edilen şeyi, Abay’ın doğu ile ilgilenişini araştıran M.Mırzahmetov’un fikrini önemli gördük: “*Abay Kara Sözleri’nin tür ve tarz özelliğine benzer kaynaklar bulabiliriz. Bunlar vasıtasıyla ilmi sonuçlara ulaşabiliriz. Bu tür kaynakların biri, Doğu dünyasında eskiden beri bilinen Kâbûs b. Veşmgir’in öz oğlu Gilânşâh’a nasihat olarak yazdığı “Kâbus-nâme”dir (Doğu’da “Nasihatname”), diyebiliriz. Bu kitap, akademisyen M.Avezov’un Abay: ‘Kendi bildiği kitaplardan aldığı insanlık, hümanistlik, demokrasi fikirlerini kendi üstatlık ve öğretmenlik işlerinde gerekikçe yazmaya gayret eder’ dediği bu çalışma, bilgi kaynakları içinde yer almasıyla birlikte, bu eserin didaktik karakter, tarz ve tür özellikleri çoğunlukla Abay Kara Sözleri ile bağlantılıdır*”, der. Abay’ın “Kara Sözüne” daha derinden bakarsak “Kabusnâme” ile ilgili olarak bazı benzerliklerin olduğu hakkında fikir beyan edenlerin çok olmasa da var olduğunu söylemek gerekir.

Ş.Elevkenov bu hususta şöyle der: “*Kâbûs iki kültüre, Batı ve Doğuya aynı anda dikkat eden kişi. Onun eski âlimlerin (Sokrat, Aristotel vs.) çalışmalarını ve Doğu yıldızlarının ilimlerini iyi bildiğinin izi, “Kabusnâme’de” görünmektedir*”.

“Kabusnâme”de gelecekteki bilgili insanın, devlet emektarlarının bilmesi gereken konuların hepsi vardır. Allah’ı tanımaktan başlayıp, astronomi, tıp, sanat, ticaret, savaş hüneri, etik, ahlakî konular, çeşitli spor oyunları, aşk, hukuk meseleleri gibi birçok alan eserin kapsamında yer alır. Her soru ayrı bir bölümde incelenir... Her soruya serbest cevap vermek ilkesi açısından “Kabusnâme” bölümlerine Abay’ın sözlerinin dıştan bile benzer olduğu da bir gerçektir. Hatta bazı sözlerde uyumluluk da fark ederiz. Keykavus’un kendi eserinde “*Aqındıq öner tuvralı/Şairlik hüneri hakkında*” adlı 35. bölümde: “*Ey çocuklarım, eğer şair olmak istiyorsanız, zeki olun. Söylemeye kolay, gönle uygun olsun. Anlamakta zor mantıksız sözleri kullanmaktan çekinin, kendiniz için anlaşılabilir olsa da, başkalarına anlamı ağır gelen sözleri kullanmayın*” deniliyor. Abay şiirleri, bu öğreticilik ilminden çok daha ileridedir. Bir taraftan “dile kolay, yüreğe yumuşak deyip” gibi sözlerin kökeni, “Kabusnâme” olabilir mi? diye bir fikir de aklımızın bir köşesinde durmaktadır.

A.İsimakova bu konuda şöyle bir görüş bildirir: “*Kara Sözlerin tür ve kökenine Çeçen dili, şiiri, atışması ve diğer Türk ve Doğu edebiyatının klasik metinleri girer. Abay eserlerindeki Doğu düşüncesi Kazak edebiyatı tarihçilerinin konusu olmuştur. Onun durumu “Kabus-name”de, ve ondan önce kaleme alınan diğerlerindeki gibidir. Bununla ilgili konular, özellikle edebiyatçı M.Mırzahmetov’un çalışmalarında karşımıza çıkar. Bu konu, özel çalışmaların konusudur*”.

Yazar Beybit Saparalı: “*Kâbûs, evladı Gilânşâh’a nasihatler ve hikâyeler anlatıyordu. Abay’ın Kara Sözleri’ne tür özelliği açısından baktığımızda yol gösterici ve felsefî incelemeler şeklinde, soru ve cevap (27 kara sözü) şeklinde, nasihat söz (37 kara sözü) şeklinde yazıldığını görürüz. Abay buna önem verir. Keykavus Allah’ı tanıma, Allah’ın teklifi ve birliğine dair konular seçip sebepleriyle açıklar ve bir sonuca varır. Abay “*Alla degen söz jeñil/Allah kelimesi kolay*”, “*Allanıñ özi de ras, sözi de ras/Allah’ın kendisi de gerçek, sözü de gerçek*” gibi meşhur şiirlerinde bilimsel konulara değinip, Müslümanlık, imanlı ol-*

mak, yaratana güçlü şekilde tanımak gibi konuları işlediği kara sözlerini dünyaya anlatır. “Kabusnâme”de içkiye bağımlı olmamak gerektiği ve bunun şartları konusunda ikinci bölümde, gücünü on asır geçse de kaybetmeyen aşağıdaki gibi mısralar vardır: “*Ey, Çocuğum! Şarap içmeyi bırakmazsan, Cuma günü geç vakitte içmemeyi adet edin... Cuma günü geceye kadar içmezsen, bir hafta boyunca içmekten gönlün soğur ve onun zararlarından kurtulursun*”. Abay’ın “Kara Sözleri”ne gelirse, sabrı tükenmeden çalışsan, okuyan öğrenen insana, bugün hava gibi lazım olan yüzlerce akıl, kırk beş kara sözün içinde bol bol bulabileceğimiz konulardır. Birbiriyle mukayese edilen “Kabusnâme” ve “Kara Sözleri”n birbirinin devamı ortak kültürel miraslardan biri olarak kabul edip, her zaman, her ortam ve her görüşte isteklerimize uygun olan ve taşıyan düşüncelerini süzüp alalım!

Şarkiyatçı İ.S.Braginskiy, “*Parsı –Tâjîk prozasınıñ entsiklopediyası/Fars-Tacik Nesrinin Ansiklopedisi*” adlı eserin ön sözünde, “Kabusnâme” ile ilgili olarak şunları söyler: “*Kabusnâme 44 bölüm ve 56 hikâyeden oluşur. Farklı hayat şartlarında nasıl yaşadıklarının bize anlatır ve feodal hayatın canlı bir resmini bize sunar. Yazar konuları oğluna yumuşak bir mizah ve hassas ifadelerle samimiyet içinde anlatır. Bu basit hikâyeler, oldukça eğlenceli ve canlıdır*”⁴.

Abay’ın el yazısı korunmadığı için, onun Kara Sözleri’nin sayısının şimdilik 45 olduğunu söylüyoruz. Ama “Kabusnâme”nin bölümleri ve konu sayısı ile benzerliği belki de tesadüf değildir.

Sözün başında Keykavus kendi oğlu Gilanşah için: “*Ey, çocuğum, ben yaşlandım, vücuduma gün geçtikçe güçsüzlük yayılıyor, ölüm vaktim de yaklaştı. Hayatta ebedi olan ve ölmeyecek şey, kitaptır; onu yok edecek hiçbir güç yoktur. Ben başköşemden, ölümümün yakın olduğunu hissettim, ölüm emri gelmeden, bildiğim akıl ve nasihatleri kitap olarak yazmak istiyorum. Her zor işi yenip, benden sonraki nesillere örnek olacak şekilde bir eser ve iyi bir ad bırakmak için birçok hikâye anlatacağım sen de ibret alırsın, ben ise babalık sorumluluğumu yerine getirmiş olurum*” der. Abay birinci kara sözü’ne şöyle başlar: “*Bu yaşımıza kadar ömrümüzü iyi geçirdik mi? Önünde sonunda hayatımızı geçirdik, tartıştık, yolduk, atıştık, çekiştik, zahmet çeke çeke bugüne geldik. Şimdi orta yaşlara geldik, yorulduk, bıktık, yaptığımız işimizin hayırlı olup olmadığını gördük; her şeyin boş olduğunu anladık. Şimdi kalan ömrümüzü nasıl geçireceğiz? Bunu bilmediğim için ben de hayretler içindeyim*”

İki yazarın nasihat sözlerindeki telaffuz farklılıkları ve değerlendirmelerine bakılmaksızın ele alındığında aralarındaki benzerlik görülecektir. İkisinin de “orta yaşta” söylemek istedikleri fikirlerinin kökeni aynı, görüp bildiklerini ve tecrübelerini sonraki nesil için örnek vererek, birisi “çocuğu” için söylerken, diğeri “belli olmayan dinleyicisine” ithaf etmiş. Ancak Keykavus’ın da, Abay’ın da amaçları ve gelecek nesil için ibret bırakmak istedikleri şey belli. Üstelik onların bu yolda bırakmak istedikleri zenginlik, ya da mal mülk değil, sadece sözlerini geleceğe bırakmayı amaç edinmişler. Abay bu konuda “*Sonunda düşündüm, akılıma gelen bu şeyleri kâğıda yazıvereyim, beyaz kâğıt ve siyah mürekkebi işe koşayım, her kim içinde düzenlenmiş bir kelime bulursa, yazıp alsın, ya da okusun, gereği yok der, bunlar benim sözlerim derim, sonunda buna karar verdim, şimdi bundan başka hiçbir işim yok*” diyerek söyleyeceği ilk fikirleri toplayıp, düzenli bir hazırlık yapar. Keykavus sözünü şöyle bitirir: “*Ey, çocuğum, ben bildiğimin her şeyi senin için kitaba yazdım. Öğrendiğim her bir ilmi, hüneri, gelenekleri, 44. bölümde anlattım. Bu kitaba 475 yılında başladım, eğer bundan sonra Allah’ım ömür verir, ölmezsem, yine bu huyum huy ve alışkanlıklarım ile hayatıma devam edeceğim. Eğer sen bundan iyi bir yolu bulursan o yoldan git. Bu yazdıklarım bana da, sana da uygun diye düşünüyorum. Eğer sen benim bu nasihatlerimi dinlemezsen, onu çare olarak görmezsen, ben seni mecbur tutmam. Çok insan bu kitabı okur ve anlar. Bu kitaptaki gibi hareket eder. Benim her bir sözüm mutluluğun başlangıcı gibidir. Allahu Teâlâ sana da, bana da kitabı okuyan ve yazanlara da bu ve öteki dünyada sayısız merhametiyle, şefkatiyle muamele etsin.*”

Verilen örnekleri karşılaştırarak okuduğumuzda iki söyleyici de yazdıklarının bir kurala bağlı olduğuna, kendilerinin uygulayabileceğine, kendilerine de uygun olduğuna, yani iyice düşünülüp, gönül süzgecinden geçirilip, başkasına da uygun olsun diye düzenlendiğine dikkat eder; ama kimseye de dinle, yap

4 İ.S.Braginskiy, Entsiklopediya persidsko-tadjikskoy prozi. Duşanbe,1990, c.4.

diye emir vermezler. Herkes kendi istediği gibi yapsın derler. İkisi de bundan kendisinin de, başkasının da yani yazarın da, okuyucunun da zarar görmeyeceğinden emindir, fikirleri de ortakır.

“Kabusnâme” ve “Kara Sözler”in didaktik tarzla yazılması yanında, söylenen nasihatlerin yerine ulaşması, her dönemin konuşma tarzına uygunluğu, bazen de farklılığı ortaya çıksa da, aslında, onların yorumları birbiriyile uyum içindedir. Bu dediklerimizin doğruluğunu kanıtlamak için “Kabusnâme”nin altıncı bölümündeki “*Önerdiñ abzaldığı, qadır-qurmeti jäne önegeli bolıvı tuvralı/Hünerin doğruluğu, değeri, kıyameti ve terbiyeli olmak hakkındaki*” sözden bir parça verip, Abay’ın on dokuzuncu kara sözü ile karşılaştıralım. “Kabusnâme”den örnek: “*Ey, çocuğum, ne kadar akıllı olsan da, sen kendini halktan akıllıym diye sayma, sen kendini küçük görürsen, büyük olursun, cahil görürsen, akıllı olursun. Mütevazı olup, bilgisizim diyen bilgi sahibi, işte gerçek akıllı odur*”. Bilge Sokrat: “*Eğer bir kişi ‘Bilge Sokrat, danışman, onun danışmanlığını tüm dünya bilir dese de, yok, öyle değil, ben hiçbir şey bilmiyorum, normal bir insanım’ diye çekinmeden cevap verirdim. Gerçekten, bu söz, benim için abartılıdır*”

Demek ki, ilimde kanaatkâr olmak gerek. Her işi düşünerek yap, danışarak yapılan işte eksiklik az olur. Akıllı, destek olan arkadaşlarına danış. Bildiğin doğru, bir kişinin düşüncesi iki kişinin düşüncesi gibi olmaz, bir göz iki gözün gördüğü gibi olmaz. Hekim, kendi kendini iyileştiremez.

On dokuzuncu “Kara Söz”de Abay şöyle der: “*İnsan dünyaya akıllı olarak gelmez. O, insanları dinleyerek, onların yaptıklarını görerek ve gayretle çalışarak akıllanır. Zaman geçtikçe iyiliği kötülükten ayırmayı öğrenir, eğer takdirine çok şeyleri yaşamak yazılmışsa, o zaman, tabii ki çok şey öğrenir. İnsan bilgelerin söylediklerini aklında tutarak akıllı olur. Ama herhangi bir sohbet, o ne kadar ibret verici olursa olsun, kendi kendine hiçbir fayda vermez. Çeltikten pirinç alındığı gibi duyulanlardan faydayla kullanılacak gerçekleri seçmek lazım. İnsanın aklı böylece yükselir. Ama bu sürecin başka bir tarafı da var. Eğer insan kibirliyse ve anlamadığı yerleri bilgeye sormazsa veya o kaygısız ve kapıdan dışarı çıktığı zaman duyduklarını unutuyorsa, o zaman onun duyduğu bilgece sözlerden ne fayda gelir ki? Anlaşılan sözün değerini bilmeyen dikkatsiz ve aptal halk ve böyle insanlar hakkında bir bilge şunları söylemiş: ‘Laftan anlamayan insanlara eğitim vermek yerine seni tanıyan domuzları olatmak iyidir’.*”

Keykavus ‘akıllı insan’ derken Abay ‘bilgili insan’ diyor, ikisinin de söylemek istediği ‘sahibi olan, şımarmayan, başkasını dikkate alan, iyilik ile kötülüğü karşılaştıran’ insan anlamındadır. Padişah çocuğunun da cemaatin de akıllılığa, bilgeliğe ulaşma, akıllı olma yolu, aynıdır. Keykavus da, Abay da kendi düşünceleriyle ulaştıkları sonuçta bilgenin söylediklerinin hepsine dipnot düşer, buna fazla konuşup yarılmamanın en doğru yolu ve birinden birini devam ettiren akıl uyumluluğu desek pek de yanlış olmaz.

“Kabusnâme” ve Abay’ın Kara Sözleri’ni karşılaştırdığımızda zaman değişse de insanî değerler hiçbir zaman değişmez. Her iki eserde de kendi önemini yok etmeyen ve bu konuda ne zaman konuşsa da birbirinden uzaklaşmayan iki dünya görürüz. “Kabusnâme”de: “*Uyat imanğa tән/Utançlık imana eşittir*” der. Ama çoğu zamanda aşırı utangaçlık size zarar verebilir. Eserin bu bölümünde; hüner ve terbiye konusunda: “*Çok fazla utangaç olmayın. Utangaçlık her zaman hata yapmanıza neden olur; başladığınız işi engelleyebilir*” der. Otuz altıncı Kara söz şöyle başlar: “*Peygamberimiz (sas)’ın hadis-i şeriflerinde şöyle denir: “Kimin utancı yoksa, onun imanı da yoktur”. Kazaklarda buna benzer atasözü vardır: “Kim utanmayı bilirse, o, sadık olmayı da bilir”. Demek ki utanmak da imandır. O zaman acaba utanç kelimesi nedir? O: “İnsanların cahilliğinden dolayı meydana gelen bir utanç vardır. O, büyüklerin yanında bir laf söylemeye çekinen duyan bir çocuğun mahcubiyetine veya namlı birisiyle belirli bir iş için değilse bile, sadece görüşme yapma kararıyla hareket edip bunu yapamam cesaretsizliğinden ortaya çıkan utanç gibi. Böyle insanların Allah’ın karşısında da, kendi vicdanları karşısında da bir suçu yoktur, onlar sadece utanılmaması gereken şeylerden utanarak her şeyi zorlaştırıyorlar, kendi iradelerini cahillikten kurtarıyorlar.”* Keykavus çocuğuna: “*Kötü işlerden, yalancılıktan, kanaatsizlikten utan; doğru söz, iyi dilek, bir işe doğru başlamaktan utanma*” derken, Abay, “*dinleyicilerine şeriata ters, ya da akla ters, ya da namusa ters gelen işleri gerçek utanç verici olarak görürüz*” der.

Bu farklılık, padişah oğlunu “utanç verici işlerden” korurken, Rus sömürgecilerinin yaptıklarını hissedip, gönlünü soğutmaya çalışan Abay, dinleyici halkının arasında utanmak bir yana dursun yüzü dahi

kızarmayanların çoğalmaya başladığına kaygılanır, utandırırım desem “sadece ben utanıyorum, sen de öyle yapmadın mı?” ya da benden başkaları daha iyi değil diye utanmak yerine tartışıyorlar diyerek kendi kendine sorular sorar: “*Buna utanan insan der miyiz, yoksa utanmayan insan mı deriz? Utanmış desek, hadis bu, iyilerden kalan sözde bu. Böyle bir insanın imanı var der miyiz, yoksa demez miyiz?*”

Biz bu karşılaştırmalardan örnek vererek Abay’ın Doğuya ilgisini kendi araştırmalarına aldığı M. Mirzahmetov’un “...Kabusnâme ve Abay’ın Kara Sözleri’nin yapısı ve tür ile tarzının yakınlığını dikkate alırız. Seyit Qasqabasov, Abay’ın ‘Kara Sözleri’ni kendine has özelliklerinin kökeninin Doğu edebiyatından gelişen “nâmeler” geleneği ile doğrudan bağlantılı olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtip, Abay ‘Kara Sözleri’nin “nâmelerle” ilgisine dikkat çeker.

Her bilimde, birbirini yok saymak ya da geliştirmek, ilerlemek, toplumda karşılaşılan değişiklikler gayet tabii durumlardır. Çünkü zaman, kendi akışında düzenini kurar. Böyle eleştirilere sadece yıllar geçtikçe altın gibi parlayan, elmasın yüzü gibi keskinleşen, seyrek de olsa paslanmadan kalan miraslar dayanır. Buna Kazak halkı kendi millî övücü olarak Abay eserlerini hiç düşünmeden örnek gösterebilir. Bunun kanıtı ise Abay’ın UNESCO’daki somut olmayan kültürel miras listesine girmesi ve hakkında kutlama törenler ve bilgi şölenlerinin yapılmasıdır. En önemlisi de dünyanın, bunu kabul etmesidir. Bu kutlama şenliğinde Kazakistan Cumhuriyeti’nin Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ‘Abay Hakkında Söz’ açıklamasında şöyle söylemiştir: “*Abay Kunanbayoğlu’nun dünya bilincinde kendi yerini alan önemli bir şahsiyet olması, sadece onun edebî çalışmaları ile sınırlanabilir. Edebiyat, Abay’ın bütün dünya varlığına, insanî, millî, kişilik, tarihi, dönem ve varlığına dâhil edilen temiz deryası, ezelden ebede kadar uzanıp duran manevî dünyaya, manevî evrene, bilim kenti diye adlandırılan âlemi dünyanın harika bir yoluna götürür; bir taraftan zevkli seferinin başlangıç kapısı, hem derinlere giden, hem de kemale erdiği çalışmasının altın basamağıdır. Abay’ın düşünce dünyası ve araştırmacılık yönü de zamanının çelişkilerle dolu ortamını bize gösterir. O. Bu çelişkilerden çıkar yol bulup çıkmaya çalışıp kendi halkının millî anlaşmasını her açıdan muhakeme eder. Onun başından geçen azabı detaylı olarak inceler. Böylece engellere çare, geleceğine yön bulmaya çalışır. Halkına destekçi, milletine koruyucu olmayı düşünerek bütün insanlığa merhametli ve hümanist bir seviyeye yükseltir*”. Abay, yetenekli özelliklerini derin düşünceleriyle uyumlu hale getiren olgun bir bilge, büyük bir bilgidir. Onun kendi tabiatının gizemli sırlarına dikkatle bakılırsa, insan ya canının kalın kalın katmerlerini koparıp atsa, ya da kendi yaşadığı ortamı kendi halkının, tüm insanoğlunun geçmişi ve geleceğini gözlemlese, insan ve toplum arasındaki ilişkilerinin derinliklerine güzelse de o her zaman derin düşünce ve bilgeliğin olgunluğunu gösterir.

Abay kendi yaşadığı dönemi eserlerinde kullanmış, bu sebeple onun eserleri kendi döneminin değişmeyen şeceresi olmuştur. Eserinin gerçekçi yönünü kararlı bir şekilde elinde tutan Abay, Kazak halkının o dönemdeki hayatını, bildiği köy hayatını, onun sadece kendine dair işaretlerini, kendisine ait özelliklerini kendince açık ve net bir şekilde tasvir eder.

Şairin anlayışında halkın insanlık açısından kendi kendisini geliştirmesinin en başarılı yolu, toplum için faydalı çalışmalarla uğraşmak, tamamıyla okula, ilime, bilime, sanata dair başarılı çalışmalar için çabalamak, ileri giden kültürlü devletlerin seviyesine yükselmektir. Özellikle sömürge bağımlılığından kurtulmanın çaresi, sömürge olan ülkenin kendi dilini, sanatını öğrenmesi, onlarla eşit hale gelip, kendine eziyet etmeden bir seviyeye yükselmesi ile mümkündür.

Abay Kazak halkının bugünkü millî edebiyatının temelini kuran klasiklerden biri olarak gören Kazak edebiyatı eleştirmenleri bunu oy birliği ile kabul ederler. Ama dünyadaki diğer milletlerin edebiyatçıları, Abay’ı dünya edebiyatı klasiklerinin arasına katar mı, kabul eder mi deyince birçok açıklanamayan sorular ortaya çıkar. Çünkü Abay mirasını ve ondaki tüm insanlığa eşit bilgeliğini, dünya hazinesine kattığı yeniliğin anlamı ve önemini araştırıp, derinlemesine incelemediğimizde ne yazık ki bir gerçektir. Ancak Kazak edebiyatı araştırmacılarının bu soruya son yıllarda özellikle önem vermeye başladığını görüyoruz.

Bağımsızlığa ulaşıp, devletimizi yeniden kendi bakış açımızla, millî amaçlarımız doğrultusunda kurmaya ve bunları konuşmaya başladığımız tarihi dönemde, değerli hazinelerimizi tanıma vakti gittikçe derinden hissettiğimiz olmaktadır. Eskiden yer alan siyasî yorumlar, subjektif düşünceler ve değerlendir-

meler toplum bilinci, yolunu yeniden bulan millî bilinç izlenecek yolu bize gösterdi. Abay araştırmalarının kurucusu Muhtar Avezov'un söylediklerinden bir örnek verirsek hiçbir zaman bir 'düzeltme' yapmak aklımıza gelmez. Sadece 'gözden uzak' bir hayal gibi anlamak amacıyla tekrar tekrar ona bakarız, söylediklerimize onu dayanak ederiz: "Aslında, Abay gibi şairlik gücü, Abay'dan önceki şairlerde de olabilir. Onların birçoğu bilinmeyen birer şair olarak geçmiş olabilir. Sadece böyle şairlerin bilinci ve sınıf bakış açısıyla bakmasıyla sınırlı bir kültür seviyesinde kalsaydı Abay, klasik Abay olmazdı. Kendisinden önce yüz şair olsa, yüz birinci, bin şair geçtiyse, bin birinci olarak kalır mıydı, ya da acaba ne yapardı?"

"Kendisi Rus halkının kültüründeki nitelikleri ve bu terbiyeyi kendine sindiren, çalışmalarında kullanan, bunların tamamını yeni dönemin, yeni tarihin halka dair hayali ve amacı olarak gösterip, değerli hazinesi haline getiren Abay olduğu için ona farklı bir önem verildi. Abay, tüm Kazak halkının geçmiş tarihinde en yüce zirveye yükselen, bu zirveyi aşan, kazakların hürmetli, büyük klasiği tanınır".

Abay'ın Kazak halkının bugünkü millî edebiyatının temelini kuran klasik olduğundan yana hiç şüphemiz yoktur. Abay, Kazak halkının manevî kültürünü dünyanın ilerici örnekleriyle buluşturup anlatarak, ona sadece kendi milletinin kendine özgü özelliklerini, fikir ve düşünce zenginliği, söz hünerinin örneklerini katar.

Abay'ın çok güçlü oluşu, iç dünyasının genişliği ve şiir sanatının sonsuzluğu ile derinliği herkesi kendine hayran bıraktı. Akademisyen Serik Kirabayev "*Abay – Qazaq ädebiyetiniñ klasigi*/Abay, Kazak Edebiyatının Klasiği" adlı makalesinde: "Yazı hünerinin sadelik ve doğallığını Abay, Kazak şiirinin millî haline getirdi. Onun kavramı, bilgisi, tasvir etme, tamamen millî sistemi de gerçeklerle geliştirilip daha da derinleşmiştir. Yeni düşünceler, yeni kelimelere uygun yeni tarz, farklı sanat ve metaforlarla teyit edilir. Ondaki dil zenginliği, betimleme araçlarının her türü, benzetme ve metaforlar, kafiyeli şiirler, yapıdaki uyum, Kazak halkının söz hünerini güzellik dünyasının zirvelerine çıkardı. Böylece Abay, Kazak sözünü geliştirip, edebî dilin temelini kurdu" diyerek değerlendirir "*Ult tävelsizdigi jäne ädebiyet*/Milletin Bağimsızlığı ve Edebiyat" adlı son yıllarında yayınlanan eserinde:

"Abay'ın 'Kara Sözleri', halkımızın tükenmez değerli bir hazinesidir. O, insan hayatının türlü alanını içine alıp, bu gün ile geleceği birlikte yürüten hayata bağlılığı, çeşitliliği ile kıymetlidir. Halk tarihi gelişmesinin sayısız geçitlerinden aşım, ne kadar yükseğe çıksa da, Abay adı ve Abay sözü her zaman onun ağızından çıkan manzum bir şiir, göğsündeki iman, aklındaki vicdan olarak kalacaktır.

Abay'ın "Yaz" adlı şirinden esinlenilerek yapılan illüstrasyon. A. S. Rahmanov, 1971.

Kazak Yazılı Edebiyatı'nın Kurucusu Abay Kunanbayoğlu'nun Hayatı ve Eserleri

Abdulvahap KARA^{1*}

Ünlü yazar Cengiz Aytmatov'un Goethe ve Tolstoylar ile kıyasladığı Abay (İbrahim) Kunanbayoğlu, kendi halkını tüm yönleriyle eserlerine yansıtabilen ender şair ve yazarlardan biridir. Özellikle Kazak edebiyatında yeni bir çığır açmasıyla tanınan Abay sadece Kazak kültürüne değil, dünya kültürüne mal olmuş bir şahsiyettir. Bu sebeple, doğumunun 150. yıldönümü münasebetiyle 1995 yılı UNESCO tarafından bütün dünyada "Abay Yılı" olarak ilan edilmiştir. Bu etkinlikler dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi, Türkiye'de de kutlanmıştır.

Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev 9 Ağustos 1995'te Abay'ın doğumunun 150. yıldönümü töreninde yaptığı konuşmada onun önemini şu sözlerle ortaya koymuştur:

*"Bugün büyük bir bayram günüdür. Halkımız en değerli çocuğu ve en bilgin üstadına ebedi sevgisini bildirmek için toplanmaktadır. Onun doğum gününde, her 10 senede böylece bir araya gelerek geçmişimiz ile bu günümüzü, ulaştığımız ile ulaşamadığımızı değerlendirmek üzere çoktan bir adede dönüşmüştür. Bunun her birinde Abay adı yeniden anılıp, halkımızın mertebesi ve onuru yeni doruklara yükselmektedir. Bu arada saygıdeğer şairimizin değerli mirasının sınıf ideolojisi tabanında kalmayıp, yeni nesillerle birlikte yaşayacak ebedi bir yapıya dönüştüğüne seviniyoruz. Sonra onun değeri ve ünü kendi ölçüğümüzle sınırlı kalmayıp, komşu halklar ile ülkelere de geniş çapta yayılmasıyla gurur duyuyoruz."*²

1995'te Türkiye'de gerçekleşen Abay Yılı kutlamalarında ise İstanbul'un Kazakların yoğunlukta yaşadığı ilçelerden biri olan Zeytinburnu'nda bir caddeye, dönemin Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın katılımıyla, "Abay Caddesi" adı verilmiştir. Daha sonra bu cadde de inşa edilen ilçenin güzide okullarından birine, bizim Zeytinburnu Belediye Başkanı Murat Aydın'a yaptığımız öneriyle, Abay İlköğretim Okulu olarak onun adı verilmiştir. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, 21 Mayıs 2003 tarihinde, Zeytinburnu'na şeref vererek, bu okulun açılış törenine bizzat katılmıştır. Bu da bize Abay isminin Kazak Türklerinde ne derece saygın bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Edebiyat ve kültür araştırmacıları Abay'ın hem manzuma ve hem de nesir yazılarında, Kazak kültürünü her yönüyle ortaya koyduğu konusunda hem fikirdirler. Abay'ın yetiştiği çevreye baktığımızda bunun bir tesadüf olmadığını görmekteyiz. Çünkü Abay hem iyi bir aile ve hem de iyi bir okul eğitiminden geçmiştir. Aşağıda bahsedeceğimiz gibi, Abay'ın çocukluğu eğitimde aile ve çevrenin etkisini bize açıkça göstermektedir. Özellikle sevgi, şefkatle ve ilgi yumağı içinde büyüyen çocukların daha iyi yetiştiğini görmekteyiz. Abay aldığı eğitimde, sadece mensup olduğu Türk-İslam kültürünü öğrenmekle kalmamış, aynı zamanda Rus ve diğer halkların kültürünü de yakından tanımıştır. Böylece çevresindeki olaylara her zaman geniş açıdan bakabilmiş ve ardında kalıcı eserler bırakabilmiştir.

Kazakların Argun boyundan gelen Abay'ın babası Kunanbay Öskenbayoğlu'dur. Kunanbay'ın dört eşi vardı. İlk eşinden Kудayberdi (Hüdaverdi), ikinci hanımı Uljan'dan Tanirberdi (Tanrıverdi), İbrahim (Abay), İshak ve Osman, üçüncü hanımı Aykız'dan Halilullah ve İsmail isimli çocukları dünyaya geldi. Kunanbay'ın dördüncü hanımı olan Nurhanım'dan hiç çocuğu olmadı. Bu yüzden Abay bir şiirinde "atadan altav, anadan törtev", yani "babadan altı, anadan dört kardeşiz" demektedir.³

1 Prof. Dr. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. kara_vahap@yahoo.com

2 Ekrem Ayan, *Bir Devrin Aynası Abay Kunanbayev ve Kara Sözler*, İstanbul, Akademi Titiz Yayınları, 2015, s. 39.

3 Muhtar Avezov, *Abay Kunanbayev*, Almatı, Sanat Yayınevi, 1995, s. 30.

22 Ağustos 1845'te dünyaya gözlerini açan Abay, annesi Ulcan'dan ziyade, babaannesi Zere'nin elinde büyüdü. Abay'ın dedesi Öskenbay (1778-1850) zeki ve adil bir Kazak Beyi idi. Adaletli yönetimi dolayısıyla, halk arasında "Haklıysan Öskenbay Bey'e, haksız isen Eralı Bey'e git" şeklinde bir deyim oluşmuştu. Öskenbay Bey, orta yaşlara geldiğinde, beylik yetkilerini ikinci oğlu Kunanbay'a devretti. Kendisi ise sadece oğluna zaman zaman tecrübelerini aktarmakla yetindi. Dedesi Öskenbay 1850'de öldüğünde, Abay beş yaşındaydı. Babaannesi Zere ile birlikte dedesinin cenaze merasimine katıldığı tarihi kayıtlardan öğreniyoruz.⁴

Zere nine, çok akıllı, iyi huylu, kalp kırmaktan çekinen bir kimseydi. Ayrıca edebiyata ve şiire düşküdü. Abay'ı hikaye, masal ve destanlar anlatarak büyüttü. Abay'daki edebiyat aşkı işte bu şekilde yerleşmiş olmalıdır. Çünkü, Abay daha çocuk yaşlarda hikaye ve destanlara ilgi duymaktaydı. Eve gelen misafirlerin bu konulardaki konuşmalarını can kulağıyla dinlemekteydi. Zere nine, torunları içinde en çok Abay'ı sever ve şımartırdı. Hatta torununu İbrahim diye adıyla değil, şımartarak Abay diye çağırırmaktan hoşlanırdı. Böylece zamanla İbrahim isminin yerini Abay aldı. Zere nine, kocası Öskenbay'dan çok sonra, 1873 yılında vefat etti.

Abay'ın annesi Uljan da (1810-1887), Zere gibi, kültürlü ve iyi mizaçlı bir kimseydi. Şefkatli ve alçakgönüllü bir karaktere sahip olan Uljan aynı zamanda hazır cevap ve hatipti. Annesinin bu özellikleri Abay'a da geçmiştir.⁵

Abay ilk eğitimini köyün imamı Gabithan Molla'dan aldı. 10 yaşına geldiğinde, babası Kunanbay onu Semey'deki Ahmet Rıza Medresesine yatılı verdi. Abay burada dini bilgilerin yanısıra Arapça ve Farsça öğrendi. Çok zeki olan Abay dersleri hocalarının ilk anlatışında kavırdı. Böylece ders çalışmak için ayrıca bir zaman harcamazdı. Bu da onun boş vakitlerini arttırıyordu. Abay ders dışı saatlerini, edebî eserler okumakla değerlendirirdi. Medrese kütüphanesindeki Doğu'nun klasikleri olan Nizami, Nevai, Saidi, Hafız ve Fuzuli'nin eserlerinden eline ne geçerse okudu. Gençlik döneminde yazdığı şiirlerinden birinde şöyle demektedir: "Fuzuli, Şemsi, Seyhali /Nevai, Saidi, Firdevsi /Hoca Hafız – bu hemmesi / Medet ber ya şairi feryad."⁶

Medresedeki üçüncü senesinde Abay, şehirdeki bir Rus okuluna devam ederek Rusça öğrenmeye başladı. Ancak, bu fazla sürmedi. O sene babası Kunanbay, Abay'ı kendisine yardım etmesi için yanına aldırdı. Kunanbay Bey, oğulları içinde kendisinin beylik işlerine en yatkın olanının Abay olduğunu fark etmişti. Böylece Abay daha 13 yaşındayken Kazak halkının idari işlerine karışmış oldu.⁷

Abay babasının yanında Kazakların birçok meselesine aşına oldu. Dönemin ileri gelenleriyle tanıştı. Onların sohbetinde bulundu. Özellikle, Kazak şair ve ozanlarının çalıp söylediği eserleri zevkle dinledi. Böylece Abay, daha gençlik yıllarında Kazak edebî eserleri, örf-adetleri, sosyal olayları ve ekonomik hayatına vakıf olmuştu.

Güçlü bir hafızaya sahip olan Abay, duyduğu bir şeyi hiç unutmazdı. Ozanlardan ve tecrübeli aksakallardan duyduğu ilginç ve ibretli hadiseleri, kendi konuşmalarında ustalıkla kullanmasını bildi. Böylece genç yaşlarda çevresinde iyi bir hatip ve şair olarak tanınmaya başladı.⁸

Abay bu yıllarda, Semey ile bağlantısını kesmedi. Sık sık şehrin kütüphanesine giderek edebi, felsefi ve tarihi eserleri okudu. Bu sıralarda Rusça kitaplara merak sardı. Mihaelis isimli bir Rus demokrat aydını Rusça'sını ilerletmesine yardımcı oldu. Böylece Abay, Puşkin, Krilov, Çernişevski, Lermantov ve Nekrasov gibi Rus yazar ve düşünürlerinin kitaplarıyla tanıştı. Aynı zamanda, Spencer, Goethe ve Byron

4 Avezov, a.g.e., s. 25. "Öskenbay", *Abay Entsiklopediya*, Almatı, Atamura Yayınevi, 1995. s. 474.

5 Avezov, a.g.e., s. 30-31; "Uljan", *Abay Entsiklopediya*, Almatı, Atamura Yayınevi, 1995. s. 572.

6 Avezov, a.g.e., s. 32-33. Mekemtas Mırzahmetuli, *Abay jäne Şığıs, Almatı, Qazaqstan Yayınevi*, 1994, s. 21-22; Serik Negimov, "Abay jäne Şığıstıñ Kırkem Mädeniyeti", *I. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu 18-21 Mart 2014) Bildiriler Kitabı*, Cilt II, Niğde, 2014, s. 2061-2062.

7 Avezov, a.g.e., s. 34-35.

8 Avezov, a.g.e., s. 36.

gibi Avrupalı yazarların Rusça'ya çevrilmiş eserlerini de okuma fırsatını buldu.⁹ Ayrıca Rus yazar ve şairlerini okumakla da kalmadı, onların bazılarını Kazakçaya da çevirdi. Abay'ın Rusçadan yaptığı 50 kadar çevirinin içinde A. S. Puşkin'in Evgeni Onegin romanından yedi alıntı, Lermontov'tan 30 kadar eser ve Krilov'tan 12 fabl vardır.¹⁰ Bütün bunlar, Abay'ın ufkunun genişlemesine yol açtı. Okuduklarının ışığında Abay, Kazak toplumundaki sosyal ve siyasal olayları daha iyi değerlendirecek bir hale gelmişti.

Abay, kitaplar vasıtasıyla, Kazakistan bozkırlarından hiç çıkmamasına rağmen, dünyadaki siyasî ve sosyal gelişmelerden haberdar olmuştu. Böylece Çarlık Rusyasının yönetiminde halkının çektiği sıkıntıları ve geri kalmışlıkları çok iyi anlamış bulunuyordu. Özellikle halkının yerel yönetimler tarafından çok büyük haksızlıklara uğratıldığını fark ediyordu. Abay, halkının uğradığı haksızlıkları azaltmak amacıyla yerel seçimlere de katıldı. Konırköşe ilçesindeki seçimleri kazanarak "bolıs", yani kaymakam seçildi. 1876-1878 yıllarında başarılı bir yönetim sergiledi. Mazlumların koruyucusu oldu. Hırsızlık ve gasp yapanları şiddetle cezalandırdı. 1885 yılında Semey Vilayeti Kazakları için ceza kanunları hazırlama komisyonuna başkan seçildi. Abay'ın başkanlığındaki komisyon Kazak örf ve adetlerine dayalı kanunları çok kısa bir sürede hazırladı. Bu durum bize Abay'ın sadece bir düşünür ve yazar değil, aynı zamanda iyi bir devlet adamı olduğunun bilgisini vermektedir.

Abay, 23 Temmuz 1904'de Cengizdağı sırtlarında Balaşakpak yaylasında vefat etti. Mezarı Semey vilayetine bağlı Abay ilçesindedir.¹¹

14 yaşından itibaren hiciv şiirleri yazmaya başlayan Abay'ın daha sonra Arap, Fars ve Türk şairlerinin eserlerini taklit ettiği görülmektedir. "Fuzuli, Şemsi, Sayhali", "Jüzi Ravşan" adlı şiirlerini bu tarzda kaleme almıştır. Daha sonra kendi üslubunu bulan Abay'ın 1870'li yıllara yazdığı şiirlerin bir kısmı kaybolmuştur. 1884 yılından itibaren yazdığı şiirlerde eksiklik yoktur. Onun en çok şiir yazdığı yıllar 1886 (117 şiir), 1889 (8'i Rusçadan çeviri, 27 şiir) ve 1895 (13 şiir) yıllarıdır.¹²

Abay'ın yazdığı şiirler, Rus şairlerinden yaptığı çeviriler ve nesir yazıları üç şekilde okuyucularına ulaşmıştır. Birincisi matbu eser olarak, ikincisi halk arasında ağızdan ağıza yayılarak, üçüncüsü birbirinden kopya edilen elyazmaları şeklindedir. Abay'ın şiirleri ilk defa Alaş Millî Hareketi'nin lideri Alihan Bökeyhan'ın yardımlarıyla 1909'da Petersburg'ta toplu halde yayınlandı.¹³ Daha sonra bu eser, bulunan başka şiirleriyle ikmal edilerek tekrar tekrar basılarak günümüze kadar gelmiştir.

Abay'ın 200 civarındaki şiirlerinde ve Rus şairlerinden yaptığı manzum çevirilerde, tabiat, birlik-be-raberlik, dürüstlük, bilimin aydınlığı, sevgi, aşk, yardımseverlik, ölüm, yaşam, örf-adetler, tarih ve efsane gibi çeşitli konular ele alınmaktadır. O şiirlerinde Kazak halkını geri kalmışlıktan ilerlemeye, cahillikten ilim ve bilime, tembellikten çalışmaya ve güzel huy ve ahlak sahibi olmaya öğütlemektedir.

Abay'ın eserleri günümüzde iki cilt halinde basılmaktadır. Birinci ciltte yukarıda bahsettiğimiz onun manzum yazılarıyla çevirileri yer almaktadır. "Çeviriler ve Kara Sözler" adıyla yayınlanan ikinci cilt ise Abay'ın nesir yazılarından oluşmaktadır. Kazak toplumuna çeşitli nasihatlarını içeren 45 metinden oluşmaktadır. Bu metinler halkı bilinçlendirmek, manevî değerlerini korumak ve ona sahip çıkmak için yazılmış öğütlerdir. Kazak halkının yaşam tarzı, toplumsal farkındalık, eğitim ve din gibi çeşitli konulara değinen Abay bu hususlarda toplumdaki yanlış uygulamaları yer yer keskin bir dille eleştirmektedir. Bu yanlışlıkların yerine sahip olunması gereken güzel huy ve davranışları göstermeye çalışmaktadır. Her bir durumun, akıl süzgecinden geçirilmesi gerektiğine vurgu yapan Abay, Kara Sözlerinde kâmil insan olma yolunun hem dinî hem de insanî bilgilerle açılacağını örneklerle izah etmiştir. Kara Sözler, tarih boyunca hükümdarlara ve devlet adamlarına nasihatler içeren siyasetnamelerin kendi çağındaki devamı niteliğindedir.¹⁴

9 "Qazaq Halkının Ulu Aqını", *Abay Entsiklopediya*, Almatı, Atamura Yayınevi, 1995. s. 17.

10 I. Düysenbayev, "Alğı Söz", *Abay (İbrahim) Kunanbayev Şıǵarmaların Eki Tomdıq Toluq Jıynaǵı Ekinşi Tom Avdırmalar men Kara Sözder*, Almatı, Gılım Yayınevi, 1977, s. 6.

11 Avezov, a.g.e., s. 79. "Abay Ziyratı", *Abay Entsiklopediya*, Almatı, Atamura Yayınevi, 1995. s. 45-46.

12 Ayan, a.g.e., s. 26-27.

13 Abdulvahap Kara, *Türkistan Ateşi Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi*, İstanbul, 2002, s. 39.

14 Ayan, a.g.e., s. 57.

Genel olarak Abay'ın eserleri, Kazak nazımının gelişimine paha biçilmez katkı sağlamıştır. Abay'ın şiirleri, geçmiş yüzyıllardaki Kazak söz sanatına büyük yenilik getirmekle kalmamış, bunun yanı sıra tarihî anlamı ve eşi benzeri bulunmaz edebî nitelikleri ile de Kazak edebiyatında ayrıca özgün yer edinmiştir. Rus edebiyatının başarılarından büyük bir ölçüde yararlanan ve onun seçkin örneklerini Kazaklar arasında yaygınlaştıran Abay geleneğini sonraki dönemde birçok yazar ve şair devam ettirip geliştirmiştir.¹⁵

Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki, Abay yazılarıyla halkını devamlı iyiye, güzele ve gelişmeye, kalkınmaya teşvik etmiştir. Bunu yaparken de söz sanatının inceliklerini büyük bir maharetle kullanmıştır. Böylece sözlü edebiyatı çok zengin Kazak edebiyatının yazılı türünün oluşmasına da büyük bir katkı yapmıştır.

KAYNAKÇA

- “Abay Ziyratı”, *Abay Ensiklopediya*, Almatı, Atamura Yayınevi, 1995. s. 45-46.
- Avezov Muhtar, *Abay Kunanbayev*, Almatı, Sanat Yayınevi, 1995.
- Ayan Ekrem, *Bir Devrin Aynası Abay Kunanbayev ve Kara Sözler*, İstanbul, Akademi Titiz Yayınları, 2015.
- Düysenbayev I. “Algı Söz”, *Abay (İbrahim) Kunanbayev Şığarmalarının Eki Tomdıq Tolıq Jıynağı Ekinşi Tom Avdarmalar men Kara Sözder*, Almatı, Gılım Yayınevi, 1977, s. 5-27.
- Kara Abdulvahap, *Türkistan Ateşi Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi*, İstanbul, 2002.
- Koç Kenan İsina, Almagül, Bolat Korganbekov, *Kazak Edebiyatı I (Kazak Folkloru ve Sovyet Dönemi Öncesi Kazak Edebiyatı)*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.
- Mırzahmetuli Mekemtas, *Abay jäne Şığıs*, Almatı, Qazaqstan Yayınevi, 1994.
- Negimov Serik, “Abay jäne Şığıstıñ Korkem Mädeniyeti”, *I. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu 18-21 Mart 2014) Bildiriler Kitabı*, Cilt II, Niğde, 2014, s. 2059-2071.
- “Öskenbay”, *Abay Ensiklopediya*, Almatı, Atamura Yayınevi, 1995. s. 474.
- “Qazaq Halkınıñ Ulı Aqını”, *Abay Ensiklopediya*, Almatı, Atamura Yayınevi, 1995. s. 13-18.
- “Uljan”, *Abay Ensiklopediya*, Almatı, Atamura Yayınevi, 1995. s. 572.

15 Kenan Koç, Almagül İsina, Bolat Korganbekov, *Kazak Edebiyatı I (Kazak Folkloru ve Sovyet Dönemi Öncesi Kazak Edebiyatı)*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, s. 301.

Abay Metinlerindeki “İovanna Ark” ve “İvan Gus” Adlarıyla İlgili Düşünceler

Diyhan KAMZABEKULI¹

Akt. Zehra TAŞDEMİR²

Abay, Kazak maneviyatının kimliğidir. Bundan hiçbir zaman şüphelenmemek gerekir. Öyleyse bizim Abay’ı bulmamız ve tanımamız, herhangi bir insanı bulmaktan çok, yüce bir şeyi bulmak veya tanımak olarak ele alınabilir. Alihan Bökeyhan’ın büyük şaire “mücevher” veya “saf altın” demesinin sebebi³ budur.

Eski hayat tarzında mesela, ilim kapısını çalan genç bir uzman adayı girdiği en küçük sınavda Abay hakkındaki sorulara cevap veriyor diyelim. O, “Şairin 37.Kara Sözünde...” diye sözünü devam ettirdiğinde, öğretmen: “Abay o zamanlar ’37. Kara Sözü’ diye bir şey yazmış mı?” sorusunu sorsun. Aday da “evet” desin. Öğretmen onun böyle diyeceğini düşünüyorsa doğrudur. Adayın cevabından sonra artık onun eserlerinin “ders kitabı dairesinden çıkması” gerektiğini, Abay külliyyatının baştan sona etraflıca okunması gerektiğini hatırlatması iyi olacaktır.

Abay “Kara Sözlere”ini numaralandırmamış. Hatta O, “Kara Sözü” diye de yazmamış. Bunu şairin şiirlerine meraklı olan, bunlarla ilgilenen kişilerin çoğu değerli bir bilgi olarak öne sürerler. Numaralandırdığı, “Kara Söz”lerle kastettiği ilim yüzyıldır. Yahut onu aydınlatmak için ilgili olduğu devir bunu sistemleştirir. Mesela Abay araştırmacılarından bazıları “Mürseyit el yazmalarında bugünkü 37. söz ‘Nasihahat’ ve 38.söz ise ‘Kitap Tasdik’ adını vererek bunu sistemleştirmişlerdir⁴.

İlim asrı Dante, Şekspir, Puşkin ve Tolstoy’u da sistemleştirmiş. Yani yazdıklarını toplayarak sistemleştirmiş ve halka ulaştırmış. İlmin kendine has bir mantığı vardır.

Basımcılar 1971 yılında belirli bir prensibe dayanarak Abay eserlerinin küçük derlemelerini halka “Şiir Sözü Padişahı” adıyla sundu. Bugün buna “Abay’ın ... ‘Şiir Sözü Padişahı’ kitabında” desek, kulağa ne kadar abes gelir. Böyle söylemek de yazmak da bizi heveslendirecek bir şey mi? Mesela, tanınmış Alaş Aydını Teljan Şonanulı’nın, “Kazak Yeri Meselesinin Tarihi” adlı inceleme kitabını yayınladığı malum⁵. Bu eseri 1995 yılında “Sanat” yayınevi “Ülkenin Kaderi, Halkın Kaderi” adıyla tekrar yayınladı. (Halkın bilmediği bu eserin adını değiştirmek gerekli değildi. Oysa ne hazırlayan, ne basımevi adını “aktüel” yapmanın doğru olduğunu düşündü. Bu da onların fikri.) Şimdi şöhreti kendini aşmış olan bir tarihçi “T. Şonanov ‘Ülkenin Kaderi, Halkın Kaderi’ adlı kitabında...” diye yazmış. Elbette bu, ilmi bir mantık değil. Kibarca söylemek gerekirse, cahilliğin ta kendisidir. Böylece şimdi “Ahmet Baytursunov ‘Aq Jol / Ak Yol’ adlı kitabında...” şeklinde söz söyleyenlere şaşırıp kalıyoruz. (Aydın’ın 1991 yılında bir külliyyatı “Aq Jol / Ak Yol” adıyla yayınlanmıştı.) Bunlar, gazete, dergi ve kitap okumayan cahillik deni-

1 Prof. Dr. L. N. Gumilev Avrasya Millî Üniversitesi Profesörü, UĞA Akademi Üyesi, Kazakistan.

2 Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü 4. sınıf lisans öğrencisi, Denizli/ Türkiye. ztasdemir16@gmail.com

3 Bökeyhanov, A.(1905). *Abay (İbrahim) Kunanbayev / Abay (İbrahim) Kunanbayev*, Semipalatinskiy, 25-26-27 Kısım.

4 Qosan, S. (2005). *Kitap-Tastih jäne onıñ tekstologiyası // “Abay mirası-tildik öristiñ negizi / Kitap-Tasdik ve Onun Metin Bilimi*, Abay Mirası Dil Materyali, Inform-A, 208-220 b, Almatı.

5 Şonanulı, T.(1926). *Qazaq jeri mäsesiniñ tarihi / Kazak Yeri Meselesinin Tarihi*. 224 b, Türkistan Memleketlik Yayınevi, Kızıldorda : Taşkent.

zindeki öğretmenlerin “Üç Arıs, Beş Baytereğin adını söyleyene” şeklindeki sorusuna buldum buldum sorusuyla verilen cevaplara benzer durumlardır.

Bununla birlikte ilim asrı, manevî kimlik olarak kabul edilen Abay’dan çok şey buldu. Elbette kendisi için, ilerlemesi için.

Abay’ı “Kazak’ın Baş Şairi” (bugünkü dile aktarırsak klasik) diye gören ve bunu her açıdan ispatlayan A.Baytursunulu göklere çıkardığı şairde sadece bir tek kusur buluyor. Ahmet Baytursunulu’na göre “O kusur şiir ölçülerinin kontrol edilerek yerine yerleştirilmemesidir”⁶. Daha sonra “Edebiyat Bilimi”nde bu meseleye tekrar döner. Ahmet’in fikrine göre, bu kusur, şiiri okunduğunda veya ona eklemeler yapıldığında neden ses akışının bozulduğudur. Bu sebeple, aydın kişi değişen ölçüleri “kendi yerlerine” koymak gerektiğini söyler. (Biz, bu cümlede tırnak işaretini bilerek koyduk.)

Ahmet Baytursunulu üzerine çalışanlar ile genel şiir bilimi üzerine çalışanlar yukarıda söylenen kusuru genellikle değiştiriyorlar. Bize göre, böyle yapmak Abay’ın da Ahmet’in de eserleri hakkındaki çalışmalar için doğru bir yol değildir. Doğrusu, meseleye etraflıca bakmak gerekir. Abay, eskinin sonu, yeninin başıdır. Bu nedenle onun nazmında var olan genel biçimsel serbestliklere rastlamayı kurala uygunluk ve doğallık olarak kabul etmek gerekir. Veznin değişmesiyle ilgili birçok örnek verilebilir. (Bugünkü nazımdaki biçimsel çalışmalar da buna örnektir.) Ahmet Baytursunulu, sistemliliğe, ilme, gerçek manada eğitimciliğe önem veren, dönemin önde gelen kişilerindedir. Baytursunulu için, her şeyin sistem dahilinde ve prensipli olması gerekir. Hatta ona “Şairin ölçüyü değiştirmesi gerektiğini” söyleyip duran şey bu prensipleridir. O, “Abay’ı yeni edebiyatın başlangıcı olarak kabul ederek, bunu sistemli olarak düşünelim ve yeni basımlarla düzene sokalım.” der. Tanınmış folklorcu bilim adamı S.Qasqabasov, “Er Sayın”-da A.Baytursunulu’nun metinler üzerinde küçük de olsa düzeltmeler yaptığını (halkı eğitmek, milleti bir araya getirmekle ilgili kavramlara, sözlere biraz vurgu yaptığını) yazıyor⁷. Bunu Ahmet’in kendisi de gizlememiş: “Er Sayın”ın kapağına “destancıların ağzından derleyerek düzenleyen Ahmet Baytursunulu” diye yazmış⁸. Öyleyse bunların hepsini ilim ve sistemliliğe geçmekteki sorumlulukları yerine getiren değişimler diye kabul etmek gerekir. “Bu hatalı bir adım” demek doğru değildir. Bu bir basamaktır. İnsan basamaksız merdivene nasıl çıkar, hedefe nasıl ulaşır? Gökdelene nasıl çıkılabilir ki? Sadece basamaksız olarak “yer ev”e girilebilir...

Ahmet ile birlikte bu akımın temsilcisi Muhtar Avezov, “Abay’ın bazı şiirlerini ‘Kara Söz’ diye adlandırır, genel olarak bunların sayısı 46 tanedir.” diye sistemleştirmiştir⁹. İki akademisyen Z.Ahmetov ve S.Qıyrabayev’in genel redaktörünün yönetimiyle yayınlanan şairlerin 1995 yılındaki külliyyatının “Kara Söze” ile ilgili açıklamasında: “Şairin el yazmaları tam olarak tarih vermek gerekirse ilk defa 1933 yılında M.Avezov’un derlediği bir ciltlik edebî eserler külliyyatına alındı ve ondan itibaren bütün yayınlarda tekrar tekrar basıldı. Pişman olunacak bir nokta “Kara Sözler” sonraki yayınlara hazırlanırken metinle ilgili işleri devam ettirmek, ilmi alet edevatı tamamlamak yönünde malumatı olmadı” denilmiş¹⁰. Doğrusunu söylemek gerekirse, son jübile külliyyatı bol alın terinin meyvesidir. S.Qıyrabayev, Z.Ahmetov’un başlattığı; Q.Muhamedhanulu, merhum B.Bayğaliyev, M.Mırzahmetulu, J.Ismağulov gibi isimlerin desteklediği grubun, metindeki belirsiz her bir sözü incelediğini gördük. Bu çalışmanın sonucu olarak en az on adet yayınlı yapılmış olan tefsirler var derdik. Oysa bu bütün çalışma, Abay bilimine konulan bir nokta olmasa gerek. Söyleyelim, Abay derecesinde İslamı tanımanın yolunu -Doğu değerlerinin biz şu anda sadece “elifbesini” yarım yamalak biliyoruz- ve bu konuda önümüzdeki sorumlulukları belirliyor gibi. Abay

6 Baytursinov, A. (1989). *Şiğarmaları / Şiirleri*. 320 b, Yazmacı: Almatı.

7 Qaqabasov, S. (1999). *Ādebiy murani zerttev tuvralı // jynaqta: Ādebiyet tariyhı mäseleleri // Edebî Mirası İnceleme Hakkında / Külliyyatta: Edebiyat Tarihi Meseleleri*, B.32-34, Almatı: A.Print.

8 *Er Sayın*. Destancılardan derleyip düzenleyen Baytursunulu Ahmet, Moskova, Ulttar Komissariyyatı qaravındağı Künşığıs baspası, 1923, 93 b.

9 Avezov, M. (1991). *Ādebiyet Tariyhı / Edebiyat Tarihi: Ana Dili*, 240 b, Almatı.

10 *Abay (İbrahim) Kunanbayulu. Eki tomduq şığarmalar jynağı / İki Ciltlik Şiir Külliyyatı* (2005). 2 cilt: Yazmacı, 283 b, Almatı.

“Allahu Teala ölçüsüz, bizim aklımız ölçülü... Alem Allahu Tealanın kendinde” der¹¹. Bizim filozoflar bugüne kadar Abay ‘ı materyalistik açıdan anlatarak bize tanıtıyorlar.

Abay’ı milletin ruhunu yücelten bir kahraman olarak tanıyıp eserlerini ilmi bir sisteme dayandıran devrin büyük çalışanı Halel Gabbasulı (1888-1931)’dır. Alaş tarihinden haberdar olan bu kişi, ilim adamı hakkında her şeyi bilir. O, 1917 yılı aralık ayında Millet Meclisi şeklinde kurulan “Alaş Orda”nın üyesi, yani Millet Meclisi Başkanının (A.Bökeyhan) yardımcısıdır. O yıl temmuz ayındaki “1.Bütün Kazaklar Kongresi”nde Halel’in bütün Rusya’nın yaptığı kurultaya delege olarak gönderilmek üzere seçildiği de biliniyor. İlk başta, H.Gabbasulı dünya üzerinde meşhur okulu olan Moskova Üniversitesi Fizik-Matematik Fakültesini altın madalya ile bitirmiş. Daha kesin şekilde söylersek, o ilmin berrak suyundan içen kişidir. Böylece 1918 yılı 19-21 Mart ayında Alaş Özerk Bölgesi ile Danışma Hükümeti arasındaki anlaşmada Kazaklar adına H.Gabbasulı, Bolşevikler adına İ.Stalin’in “basit bir telgraf yoluyla konuştuklarını” (“Sarıarka”, 22.3.1918) bazı olaylar ortaya koysa gerek. İşte bu derecede çalışan emektarı kendi gözüyle gören Gülnar Mirjaqipqızı “Hakikat Işığı” adlı hatıra kitabında bu bilim adamını “Rus Tatarlarına benzeyen ak sarı renkli, ince, kalıplı, uzun boylu” diye tasvir eder¹². Böylece soylu ablamız “Rayımjan Bökeyhanov Halel’i otelde yırtıcı kuşları beslerken gördüğünü” söyler. Bu bilgiye göre, H.Gabbasulı bir avcıya benziyor. Bu dönemde yaşayan Şakerim gibi kişilerin de av kuşlarıyla uğraştığı yönünde bilgiler vardır. (O zamanlar avcılık eser vermenin şartıdır desek yanılmayız.)

Şair Mağjan’ın “*Epigrammalarında / Küçük Manzumelerinde*” H.Gabbasulı hakkında:

“Halel, Halel” deyip de halkın boyu uzar.

demesi¹³ de boşuna değil gibidir. Buradaki hikaye sadece boyun uzunluğu hakkında olmasa gerek.

Bunu Halel Gabbasulı zamanında birinci “*Semey Oblıstıq Alaş Komitetinin / Semey Eyaleti Alaş Komitesinin*”, sonradan “Alaş Partisi Merkez Komitesi”nin sesi olan “Sarıarka” gazetesinin yayıncısı (bugünkü baş redaktör) oldu. Bir yandan bunun çalışanı, ikinci taraftan gazeteci Halel, Abay hakkında özel bir vecize yazmasa da bir makalesinde büyük şairin “Kara Sözleri” hakkında bilgi vermiştir. Makale “*Memleket Küyi / Memleket Sesi*” adındadır. O “Sarıarka” gazetesinin 1917 yılındaki No:22 (27 Kasım) , No:23 (5 Aralık) sayılarında yayınlanmıştır¹⁴. Yazar burada Bolşeviklerin eline geçen beyliğin sebeplerini araştırarak önceden imparatorluğun avucu içinde bulunan halkların kaderi hakkındaki endişelerini bildirir. “Halkın bağımsızlığını yok etmeye başlayan”, “cahil halkın görüntüsü”nü dile getirdiğinde Halel, Abay’ın Mürseyit el yazmalarındaki ‘nasihat’ derlemelerine giren, bugün ’37.sözün’ içerisinde bulunan bir fikirden faydalanmaktadır. H.Gabbasulı’nın ‘örneği’ aşağıdaki gibidir.

Abay: “Hakim Sokrat’a zehir içiren, İvan Gus’u ateşe atan, İsa Aleyhisselam’ı çarmıha geren, Peygamberimizi deve leşine gömen, o kim? ‘O çok: öyleyse çoğunlukta akıl yok: yolunu bul da düzelt’ der”.

Bugünkü”37.sözün” 8.bölümünü okuyalım:

“Sokrat’a zehir içiren, İovanna Ark’ı ateşe atan, Hz.İsa’yı dara sokan, Peygamberimizi deve leşine gömen kim? O çok, öyleyse çoğunlukta akıl yok. Uygun halini bul da düzelt”¹⁵.

Fark göze çarpıyor. İlk olarak Halel’de İvan Gus (Yan Gus) Mürseyit’te yok, İovanna Ark (Janna D’Ark). Bunlar iki kişidir, iki halkın önündeki iki farklı karakterdir. Yan Gus (1371-1415), Çekoslavakya halkının millî kahramanıdır. Prag (Karlov) Üniversitesi’nde Profesör ve Rektör olmuş. Alman istilacılığı ile Katolik kilisesinin nezaketsizliğine karşı çıkmış. Janna D’Ark (1412-1431), iki kişinin bildiği Fransız kahraman kızı. O ünlü “Yüz Yıllık Savaşı (1337-1453)” çözdüğü sıralarda halkı İngiliz baskıncılarına karşı ayaklandırmış. Orleyan’ı boşaltıp “Orleyan kızı” diye adlandırılmış. Adları geçen iki kahramanın da kaderleri birbirine benzer. İkisi de Katolik kilisesinin yaptırımlarıyla Abay’ın da söylediği gibi, “ateşe

11 a.g.e , 127 b.

12 Duvlatova, G.M (1995). *Şındıq sırağı / Hakikat Kandili*: OPO Filoloji, 200 b, Almatı.

13 Jumabayev, M. (1989). *Şığarmalar / Şiirler*: Yazmacı, 211 b, Almatı.

14 Gabbasulı, H. (1917). *Memleket Küyi / Memleket Sesi*. “Sarıarka” Gazetesi, No:22 (27 Kasım), No:23 (5 Aralık),Almatı.

15 Abay (İbrahim) Kunanbayulı. *Eki tomdıq şığarmalar jıynağı / İki Ciltlik Şiirler Külliyyatı*. 2. cilt: Yazmacı, 2005, 123 b, Almatı.

atılmış”. Yan Gus 1415 yılında Konstantin şehrinde, Janna D’Ark 1431 yılında Ruvan şehrinde kilise kararıyla yakılmışlar. Burada Abay Yan Gus dedi mi, yoksa Janna D’Ark mı dedi? MMY’i bitiren, her söze cevap veren, halkın azatlığı yolunda emek veren, gazetecilik de yapan Halel Gabbasulı acaba hata mı yaptı? Yoksa eğitimciliği ve düzene sokmak isteği ile hareket edip “Abay’ın sözlerini mi” düzeltti? Eğer böyle yaptıysa göbek kanı Semey toprağına damlayan Halel, o topraklarda hala ruhu gezinen Şakerim’in, bir diğer söyleyişle de Kunanbay neslinin yüzüne nasıl baksın? Basımeviyle sık sık görüşen Şakerim niçin “Halel ya, o düzgün değil” dememiş? Kişinin adını değiştirmek sistemleştirmek değildir ki...

Bu durumda metin bilimcilerin Mürseyit el yazmalarına tekrar tekrar bakması gerektiğini düşünüyoruz. Bu bir.

İkincisi, Abay söz varlığında sık sık rastlanılan “Bilge” (Bilge Sokrat) , “İsa Aleyhisselam” sözleri Mürseyit el yazmasında gerçekten yok mu? Dindar, bilge şair konuşma ve değerlendirme yapma özelliğini korumuş olsa gerek.

Üçüncüsü, “*uv işirgen-uv işkizgen / zehir içiren*” , “*...ol kim? Ol köp - ...kim? Ol köp / O kim? O çok*” nüshalarında çok fazla farklılık olmasa da tam olarak bir birlik olduğunu söylemek metin bilimi” esaslarına göre terstir.

H.Gabbasulı edebiyatçı da, Abay araştırmacısı da değil. O, tamamen var olan büyük şairin sözlerini değerlendiren biridir. Eseri, 1931 yılında Jüsipbek Aymavitulı’yla birlikte çalışıp ortaya koyduğuna göre bu, Halel’in gözü önünde bir silüet gibi gözüküyor. Alim T.Jurtbay çalışan bu kişinin “kurşunlanarak öldürülme” cezasının değişmemesini, bir yazısında Ejov sınavıyla birlikte açıklar¹⁶. Fakat kaderin cilvesi denilen şey şu, H.Gabbasulı’na da belli ölçüde Yan Gus’un ölüm yolu “buyuruldu”. Tam olarak söyleyecek olursak, Halel’in 17 yıllık Bolşevizm kutsallığında, ecelin zorluklarını sezmiş olması gerek.

Bilge Abay’ın bir sözünü ağzına alan H.Gabbasulı Abay araştırmacısı olmasa da Abay araştırmaları tarihine girmiştir şüphesiz. Allah nasip ederse, şimdiki şair külliyatlarına “Kara Sözler”le bağlantılı olan açıklamalarına onun açıklamalarının da, “nüshasının” da girmesi gerek. Delillere dayandırılır ve açıklanırsa bu mümkündür... Janna D’Ark ismi Yan Gus adıyla değiştirilebilir.

Biz, Abay yaratıcılığı hakkında büyük bir hikaye anlatmanın öncesinde bu tür durumları delilli bir şekilde akılda tutmak pek de kötü olmayacaktır diye düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

- Abay (İbrahim) Kunanbayulı. *Eki tomdıq şığarmalar jıynağı* / İki Ciltlik Şiirler Külliyatı (2005). Yazmacı, Almatı.
- Avezov, M. (1991). *Ādebiyet Tariyhı* / Edebiyat Tarihi: Ana Dili. Almatı.
- Baytursınov, A.(1989). *Şığarmaları / Şiirleri*. Jazuvşı, Almatı.
- Bökeyhanov, A.(1905). *Abay (İbragim) Kunanbayev* / Abay (İbrahim) Kunanbayev, Semipalatinskiy, 25-26-27 Kasım.
- Duvlatova, G.M (1995). *Şındıq şırağı / Hakikat Kandili*: OPO Filoloji. Almatı.
- Er Sayın* (1923). Destancılardan derleyip düzenleyen Baytursunulı Ahmet, Moskova, Ulttar Komissariyyatı qaravındağı Künşığıs baspası.
- Gabbasulı, H. (1917). *Memleket Küyi / Memleket Sesi*. “*Sarıarka*” Gazetesi, No:22 (27 Kasım), No:23 (5 Aralık), Almatı.
- Jumabayev, M. (1989). *Şığarmalar / Şiirler*. Jazuvşı. Almatı.
- Jurtbayev, T. (1997). *Talkı*. Almatı: Kazakistan.
- Qasqabasov, S. (1999). *Ādebiy muranı zerttev tuvralı // jıynaqta: Ādebiyet tariyhı mäseleleri // Edebî Mirası İnceleme Hakkında / Külliyatta: Edebiyat Tarihi Meseleleri*. s. 32-34. Almatı: A.Print.
- Qosan, S. (2005). *Kitab-Tastih jāne onıñ tekstologiyası // “Abay murası-tildik öristiñ negizi / Kitap-Tasdik ve Onun Metin Bilimi, Abay Mirası Dil Materyali, Halıqaralıq ğilimiy-teoriyalıq konferantsiya materialdarı*. s. 208-220. Inform-A. Almatı.
- Şonanulı, T.(1926). *Qazaq jeri mäselesiniñ tariyhı / Kazak Yeri Meselesinin Tarihi*. Türkistan memlekettik baspası, Kızılorda: Taşkent.

16 Jurtbayev, T.Talkı.(1997). 368 b, Almatı: Kazakistan.

Abay'ın Eğitimdeki Amacı¹

Sağimbay Botpayulı JUMAĞUL²

Akt. Birkan ÇAY²

Abay gibi büyük bir kahramanın mükemmel düşüncelerinin manevî gelişmedeki ebedî değeri, Kazak toplumunun dünkü, bugünkü ve yarınki hayatının önemli ve zorunlu meseleleri ile uyum içinde olmasındadır. Özellikle bugünkü toplumu geliştirmek, iyileştirmek ve insancıl olma kurallarını temel alarak oluşturmak ayrıca millî değerler temelinde millî amaçlara ulaşmakta Abay'ın klasik mirasına başvurmanız gerekir. Özetleyecek olursak Abay'ı tanımak, Kazak âlemi vasıtasıyla milletimizin insanlık gelişmesinde aldığı yeri ve dayanağını da tanımak demektir. Bu sebeple bugünkü modernleşme evrenselinde millî değerleri korumak için şairin vurguladığı insancılık görüşünü toplumun gelişmesinde baş araca dönüştürme talebi, tam olarak ustalaşmayı ister. Çünkü Abay yaratıcılığının amacı Muhtar Evezov'un söylediği gibi: *“Halka hizmet etmek, insanı tekrar terbiye etmeye ve toplumu tekrar kurmaya yardımcı dokunan yeniliklere halkımızı çağırma”* denebilir. Bu açıdan baktığımızda Alaş öncüsü Ahmet Baytursınulı'nın *“Abay sözlerinin yok olmayıp, günümüze ulaşması Kazak milleti için büyük bir şans. Kazak gençleri, kendine çekidüzen vererek yol gösteren insana da, gösterilen yolda dosdoğru yürüten insanlara da minnettardır”* fikrini temel alarak gelecekteki nesillerin bu şekilde doğru yola nasıl yönlendirileceğini soralım. İnsanın ufku nasıl geliştirilir gibi soruların daima karşımıza çıkması kaçınılmazdır. Abay'ın aydınlatıcı düşüncelerinin millî görüşlerle iç içe geçen ebedî amacını toplum bilincine sindirmek, aslında ona, Abay'ın temel aldığı tarihî başlangıç kaynaklarını da derinden ve ayrıntılı olarak inceleme sorumluluğu yükler.

Abay'ın edebî mirasını, bugünkü bağımsızlık döneminin istekleri doğrultusunda araştırmak, ilk olarak, gelişme kavramının içeriğinin sadece Batı âlemi ile sınırlandırılmayacağını düşündürürken, ikinci olarak doğu ile batı medeniyetini eserlerinde karşılaştıran Abay'ın bu vasıta ile Kazak manevîyatının kendine has özelliklerini açıklamasına da imkân verir. Demek ki, *“Bizim de kendi Rönesansımız var. O da genel kurallardan uzak değil ayrıca kendimize ait farkındalıklarımızdan da ayrı düşünülemez. İşte bu iki kural açısından bakıldığında Kazak toplumunda Rönesansın Abay'la başladığına inanırız.”* diye değerlendiren S. Kaskabasov'un bu düşüncesi, kudretli Abay'ın şahsiyetini tanıtmakta, millî yaratılıştan doğan yapıyı araştırmanın temel kaynağı olarak kalacaktır. Şimdiki mesele bu yapıyı derinlemesine incelemek ve okuyucunun bilincine sunmak ve bu vasıta ile gösterişli fikirlerin tarihî kaynağını bir kalıba sokmaktır.

Abay'ın aydınlatıcı fikirleri geleneksel millî pedagojinin temeli olmakla birlikte doğuya ait kaynaklardan da tamamen ayrılmış değildir. Abay'ın dünya görüşünü ve bu görüşün kalıplaşmasında yer alan doğuya ait ve bunun tabii ki içinde bulunan Türk Dünyası'nın manevî hazine kaynaklarının kapsadığı yeri araştıran M. Mırzahmetulı *“Abay'ın dünya görüşünün kalıplaşmasındaki temel kaynakları, şairin mirasının manevî olarak beslendiği hazine kaynaklarında, ayrıca onun doğuya has özelliklerinden sağladığı faydadadır. Özellikle Abay'ın insaniyet ideali olan “kâmil insan” hakkındaki ilmi kaynakları, sadece klasik tasavvuf şiiiriyle teorik tasavvuf ilmi ile ilgili eserlerden bulabiliriz. Abay'ın dünya görüşünde zirveye*

1 “Abaydın ağırtuvşılıq muratı” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Prof. Dr. L. N. Gumilyev Atındağı Evraziya Ulttık Universiteti Kazak Ādebiyeti Kafedrası.

2 Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD Yüksek Lisans öğrencisi. brkncy97@outlook.com

ulaşan insancılığın asıl amacının, İslam âlemindeki tasavvufî ilimle doğrudan bağlantılı olan manevî yapı olduğunu kabul etmek doğru olacaktır.” diye özetler.

Mırzahmetulı, Abay’ın insanîyet idealini Avrupaî kalıplara uydurarak çözemeyeceğimizi vatansever alimlerin sezmesi gerekirdi şeklindeki eleştirileri hatırlatarak ‘‘kâmil insan’’ meselesinin İslâm âleminin tasavvufî hareketlerinde XI. ve XII. yüzyıllarda kalıplaşarak zirveye ulaştığını, bu konuda 1069 yılında Yusuf Has Hacib’in yazdığı Kutadgu Bilig adlı pedagojik eserde durumun tam olarak açıklandığı ve tasvir edildiğini özetleyerek şöyle der: ‘‘Bu dönemlerde, Avrupa’da yetişmiş insan problemi hiç ortaya çıkmamıştı. Avrupalılar bu meseleyi sadece 15. yy’dan sonra ele alıp konu edinmeye başladılar.’’

Tasavvufta ‘‘Hal İlmî’’ alanında oluşturulan ve gelişmeye başlayan tasavvuftaki insan anlayışı, Abay döneminde geleneksel anlayışa uygun olarak devam etmiş ve Kazak bozkırlarında da ‘‘Kâmil insan ilmi’’ şeklinde adlandırılan yeni bir türü ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Abay’da ki ‘‘Kâmil insan’’, Şakerim’deki ‘‘Ar ve namus’’ kavramlarının manevî açıdan beslendiği temel gücün başlangıcı Yusuf Has Hacib ile Ahmet Yesevi’nin eserlerine dayanır. ‘‘Kutadgu Bilig’’ki ana konuya dayanarak geliştirilen ‘‘Civanmertlik ilmi’’ ile Yesevi’nin ‘‘Hal ilmi’’ndeki insanlığın olgunluğu ve kulluğun kâmilliği şeklinde adlandırılan ve manevî yapı adı verilen bağlantı, Abay’ın dünya görüşünün teşekkülünde insanlık ilminin temellerini ve Türklük Âlemindeki manevî değerlerle bağlantılı tarihî uyumu göstermesi bakımından da değerlidir. Kendi döneminde Abay’ın aydınlatıcı fikirlerinin tarihle uyumu, geleneksel oluşunun artarak devam etmesi açısından Alaş savunucuları tarafından yönlendirilmiş olduğu gerçeği, araştırmacıların gözünden kaçmamalıdır. İlk olarak, Abay millî uyanma hareketlerinin manevî kaynaklarını temellendirir. ‘‘Malıñdı javğa,/Basıñdı davğa/Qor qılma, qorğa tatuvlas./Ötirik, urlıq,/Ükimet zorlıq./Qurusın köziñ aşılmaz./Uyatıñ, arıñ oyansın./Bul sözimdi oylansıñ. // Malını düşmana,/Başını derde,/Hor etme, Kuru, sahip çık./Yalan, hırsızlık,/Hükümetse baskıda./Kurusun, gözün açılmıyor./Utan namusun ayaklansın./ Bu sözümü düşünün’’. İkinci olarak millî düşüncüyü en üst makama koyan şair, millî birliğe, manevî ve siyasî uzlaşmaya davet eder. Sadece birlik içindeki milletin ne olursa olsun zorlukları yenerek amacına ulaşacağını dile getirerek gençlere nasihatte bulunur.

‘‘Biriñdi, qazaq, biriñ dos/Körmeseñ istiñ bari bas. // Birini Kazak, birini dost/Görmezsen, işin hepsi boş’’ diyen şairin nasihati edebî bir nasihat örneğine dönüşür. Kendi döneminde ‘‘Uyatıñ, arıñ oyansın,/ Bul sözimdi oylansıñ. // Namusun, şerefın uyansın./Bu sözümü düşünün’’ diyen Abay’ın amacı, milleti uyandırmak iken, 20.yüzyılın başındaki Alaşçı edebiyatın temsilcileri ‘‘Oyan, qazaq!/Uyan Kazak’’ diyerek bu geleneği geliştirirler. Alaş araştırmacısı Tursın Jurtbay’ın söylediği gibi ‘‘Bu kullarımdaki ‘‘uyatıñ, arıñ/şerefın, namusun’’ sözünün anlamını ‘‘namus’’ diye düşünmek gerekir. Millet namusu ve vatanın namusu, vatandaşlığın namusudur. Namusun amacı bağımsızlıktır. ‘‘Basıñdı davğa, malıñdı javğa qor qılmas. // Başını davaya, malını düşmana hor kılmamak’’. ‘‘Bul sözimdi oylansıñ // Bu sözümü düşünün’’ gibi imalı söyleyişler de bu görüşümüzü destekler. Abay ‘‘Ümit bağladığı genç dostları’’nı düşündü ve Abay özlediği manevî bağımsızlığı bayrak edindi, sancak edindi, sonra da ‘‘Alaş!’’ denen bir parolada birleştirdi.’’

Abay Araştırmaları Bilimi’nin ilmî temelini kuranlardan Muhtar Evezov büyük şairin Kazak toplumunun siyasî ve sosyal meselelerini derinlemesine ele alan bilgece fikirlerinin önemini ‘‘Bütün fikir ve inancıyla ileri, aydınlık zamanlara atılmaya gayret ettiği için Abay, halkının bilincinin gelişme tarihindeki, süreci açıkça yönlendiren kişi oldu’’ diye değerlendirir. Bu değerlendirme onun halkın takdiriyle, şairlik ve vatandaşlık karakteri kaynaşmış yaratıcılık özelliğini tanıtır.

Abay’ı tanımak, Kazak halkının manevî âlemini, onun vatandaşlık tarihindeki karmaşık ve ağır dönemi olarak kabul edilen sömürgecilik devrindeki milletin özgürlüğe dair güçlü gururunu tanımak demektir. Onun şiirinin halka dair vasıflarının edebî kaynağını Muhtar Evezov’un şu sözleri özetler: ‘‘O kendi halkının manevî kaynağı olarak ileriye görebildi, halkı için düşünüp, halkı için hissedip onun tarihi geleceğini gösteriverdi.’’

....*Şın hakim, söziñ asil-baja jetpes*
Bir söziñ muñ jil jürse dämi ketpes
Qaradan hakim bolğan sendey jannıñ
Alemniñ qulağınan ketpes!...

...Gerçek hâkim, sözün asil paha biçilmez
 Bir sözün bin yıl geçse de tadı gitmez
 Halktan hâkim olan senin gibi efendinin
 Alemin kulağından sesi gitmez!...

Yukarıdaki mısraların sahibi Mağjan'ın, büyük iç kıpırtılarıyla şiir yazmasında derin bir anlam var. Çünkü "*Qalın elim, qazağım, qayğan jurtım*/Kalabalık milletim Kazağım şaşırtıcı yurdum" diye şakıyan Abay'ın yüreği, içinde doğduğu halkı ile birlikte çarptı. Halkının kaygı ve hasretine yanıp onun geleceğinin bahtlı olmasını arzuladı. Bu sebeple de:

Atımdı adam qoyğan soñ,
Qantıp nadan bolayın?
Halqım nadan bolğan soñ,
Qaysa barıp oñayın?

Adımı insan koyduğu için
 Nasıl cahil olayım?
 Halkım cahil olduktan sonra
 Nereye gidip donanayım?

diyen muhteşem şair, baskı döneminde evrene yön verecek muhteşem düşüncesini dile getirdi. "Zamanı değiştirmek için kendini değiştir" şeklindeki meşhur fikrini milletin bilincine işledi.

Alaş sanatkârları bu sosyal fikri aydınlatıcılık ve bağımsızlık yolunda ana amaç olarak gördüler. Alaş aydınları, Abay araştırmalarının klasik örneğini şairin dünya görüşünün toplumsal ve sosyal, estetik veya poetik, eğitimcilik ve yeniden düzenleyicilik yönlerini ele alarak bütün unsurlarıyla hepsini bir yerde toplar. Abay biliminin asıl temelini millî hedef yönünde yerine getirilecek mükemmel işler ile ilişkili hale getirdi. Bu sebeple Alaş'ın manevî ve siyasî çalışanları Abay'ı tanımak, Kazak çocuğunun bilmesi gereken en büyük sorumluluklardan biridir, derler.

Alaş'ın kalem erbabı, manevî âlemde Abay gibi şairin alacağı yeri sosyal hayata dönüştürmeyi, milletin bilincine sindirmeyi asıl görev olarak bildi. Bu süreçte Abay'ın başlattığı aydınlatıcıların mirası ile yapı taşlarının Alaş gayretkerleri tarafından uygulanmasını araştırmacı Diyhan Hamzabekulı'nın "*Tek başlarına görünseler de ilk aydınlatıcılar Kazak toplumuna kendinden sonraki nesle ne verdi, milletin fikir ve bilincine nasıl ganimetler yükledi, millet kaderiyle bağlantılı neleri bitirip neleri koydu, onların emeğini nasıl değerlendirmek gerek? Bu soruların hepsi de, 20.yüzyılın başındaki bütün aydınları meşgul etti. Böyle olması gerekliydi. Bunlar Alaş okuyucuların yönünü aydınlatan sorulardır.*" şeklindeki fikri, söz kuyumcularının yaratıcı kişiliği, aydınlık fikirleri değerlendirmek ve geliştirmek meselesini asır başında düzenli bir hale koyduğunu bildirmekle beraber Alaş sanatkârlarının siyasî ve aydınlatıcı yönlerini açıklayıcı ve harekete geçirici bir güç olduğunu da gösterirler. O bununla birlikte bugünkü aydın kesime, buna ek olarak okul ve yüksekokullardaki öğretmenlerine de sorular sorar.

"Abay'ın büyüklüğü nerede, aydınlatıcılık fikirlerinin önemi nedir?" gibi meselelere genel bir cevap vererek konuyu sınırladığımızı da gizlemek gerekmez. Özellikle Abay ve Kazakların yazılı edebiyatı, şairin yaratıcılığı ve eleştirel realizm kaynakları gibi ilmî temelli konuları ele almayı gerektiren meselelerde birikmiş sorular az değildir. Muhtar Avezov'un 1922-1923'te yazdığı "*Qazaq ädebiyetiniñ qazirgi däviiri*/Kazak Edebiyatının Bugünkü Devri" (tarihî ve edebî bir eleştiri) araştırmasında "*Bugüne kadar Kazakların yazılı edebiyatı açısından yazarların çoğu, bizim yazılı edebiyatımız, Abay'la başlar derler. Bu fikir tasvirî ve sanatsal literatür açısından ele alındığında doğru olsa da edebiyat tarihi açısından bakarsak yanlışır*" diyerek yazılı edebiyatın başlangıçta Eski Türk yadigârlarından beslendiğinin belirtilmesi gerektiğini vurgular. Eleştirel realizmin halk estetiğiyle birleşerek edebî gelişmenin temel sanatsal geleneği olduğunu açıklamayı gerekli kılar.

Bugünkü eğitim sisteminin en önemli meselelerinden biri orta öğretim ve yüksekokul öğrencisini bir karakter olarak biçimlendirmek, onun eğitimini sadece dersler seviyesinde sınırlamadan insanîyet ile ilgili özellikleri de dersler süresince kişinin beynine işlemek olarak değerlendirmek lazım. Bu hususta edebiyat bilimine yüklenen sorumluluklar pek de az değildir. Bunlara insanlık, vatan sevgisi gibi adlar verirsek, Abay'ın amaç edindiği "kâmil insan" meselesi de önemini kaybetmeden ön planda yer alır.

Bu süreçte millî değerlerin asıl kaynağı olarak şairin millî mirasının, bağımsızlığı sağlamlaştırmanın ve sosyal gelişmenin bugünkü kuvvetli gücü olarak toplumu geliştirmenin pusulasına dönüşmesi gerekmektedir. Özellikle millî ideolojimizin hayattaki yapısı ve yolunu açıklamak vasıtasıyla manevî olgunlaşma yolunda gideceğimiz yönü ülke seviyesinde uygulamakta, Abay'ın manevî âlemde alacağı yeri her zaman önemli olarak görmek gerekir.

Abay eserlerini tanıma konusunda onun sihirli kudreti, halkın insancılık muradını güzellik âlemiyile, imanî anlayışıyla bir araya getirmek ve onda var olan vatan sevgisi gibi özellikleri bunlara eklemek, hangi dönemde olursa olsun özel bir mesele olarak karşımıza çıkar. Bu sebeple de millî ülkümüzün yol göstericiliğini açıklamakta ve her kandaşımızda bulunan vatanseverlik duygusunu korumakta, Abay'ın insanlık ilmini ömür boyu sürdürme ve gerçekleştirme işini ele almak da şarttır.

Sömürgecilik döneminden bugüne yani bağımsızlık dönemine kadarki arada Kazak edebiyatı çeşitli siyasî baskılara maruz kalmış olsa da, onun sisler ardındaki gücü olarak yer alan millî bağımsızlık, serbestlik ve özgürlük gibi özel kavramları, halk bilincine sindirmeye başladı. Dünya milletlerinin tarihine bakacak olursak, belli bir halkın eleştirilerin çok olduğu zamanlarda, ilk sırada söz hünerinin erliğe, birliğe yanılmaz bir yönlendirici olduğunu fark ederiz. Mesela Rus halkının başkalarına bağımlı olduğu dönemlerde sadece edebiyat yani manevîyat alemi, o milletin memleket olarak kaybolup gitmeden zafere ulaşmasında çözüm sağlamaktadır. Buna ilave olarak Rus âlimi D. S. Lihaçev, eski Rus edebiyatının sosyal ve millî hayattaki önemini vurgular. Kazak halkı olarak millî özelliğimizi korumak yolunda çözüm üretilen tarihi dönemlerde millî ülkümüzü kuran bir diğer kutsal güç tabii ki de edebiyat oldu. Böylece edebiyat, Kazak ülkesi Rus İmparatorluğu tarafından sömürgeleştirilip millî idare sisteminin zorla ele geçirildiği, güç dönemlerde halkı birleştiren, yarına dair umutlarını yaşatan, bu vasıta ile millî değerler ve ebedî amaçların harekete geçirici gücü olarak kendine yüklenen sorumlulukları yerine getirdi.

Böyle ilk özelliklere “Kazak halkının ve onun temel edebiyatının tarihine ait tekrarlanamayacak bir yapıdır” demek, mümkündür. Onun sadece tek bir örneği Abay yaratıcılığı dediğimize göre bugünkü nesillerin bu kaynaktan beslemesine ayrı bir önem verişimiz tabii ki gereklidir. Çünkü, şairin yaratıcılığının asıl amacı, insan terbiyesi; millî karakter edep, ar, namus, vicdan gibi ebedî meselelerdir. Bunu nesil terbiyesinin temel dayanağı yapmak, Abay Yolu'nu takip eden milletin itibarı ve gururudur diyebiliriz. Özellikle bugün yeni neslin dünya çapında bir ilmî hayata geçirilmekteki faydalı girişimlerini kollayarak, ilime atılmanın asıl kaynağının millî manevîyat, millî edebiyat olduğunu nesillere nüfuz ettirme konusunu asıl meseleler arasına almak şarttır. Edebiyat, sadece halkın estetik amacı, ahlaki kuralları, felsefî düşünceleri ve psikolojik özelliklerinin ilk vasıfları değil, insanlığın, manevî değerlerinin de parçalanamayacak bir kısmıdır. Sadece dünya edebiyatı içinde hızlıca ve kestirme yollarla yer almanın gerektiğini düşünen Kazak manevîyatının yaratıcılığını tanımak gerekir. Böylece gelecek vadeden bir işe bir pay katmanın, Abay'ın insanlık ilmiyle birleştirmek talebini amaç edinmek, ilk amacımız ve muradımız olmalıdır.

Muhtar Avezov'un Eserlerindeki Bazı Yapıların Tarihsel ve Dilsel Karakterinin Karşılığı¹

Shynar BOTAYKIZI SEYTOVA²

Akt. İ. Emre USLU³

Giriş

Muhtar Avezov'un eserleri ilmî olarak araştırıldığında miras olarak bize kalan çok fazla unsur olduğu görülür. Bunların bir kısmı boy, tayfa, oymak isimleriyle kalıplaşmış olan deyimlerle ilgilidir. Karşımıza çıkan bu dil birliklerinin tabiatını sadece dil kurallarına dayanarak değil, halkın dünya görüşü, geleneği, millî varlığına bağlı olarak da bakmak doğru olacaktır. Halkın asırlar boyunca süregelen millî karakterini, gelenek ve göreneğini, yani bu halkın yaşama şeklini onun dili vasıtasıyla öğrenebiliriz.

Halkımızın her daim saygı duyduğu, kıymet verdiği, nesilden nesile aktarılan Kazak geleneklerini meydana getiren manevî zenginliklerin başında dil ve kültür gelmektedir. Bu bağlamda son yıllarda ataların şeceresi, efsanelerden anlamlı yapılar olarak seçilen kelime birlikleri, halk içindeki zeki, düşünceli, geniş bakış açısına sahip insanların ağzından, gerekli kurumlardan, haber ajanslarından alınan, derlenen dil malzemesi kaliteli şekilde toplanarak, "Dil ve Medeniyet" ilişkisi çerçevesinde araştırılmaya başlandı. Deyimlerde boyların, onun bir dalı olan oymakların özelliklerini açıklayan, onları tanıtan bilgiler mevcuttur. Genel etnonimler (boy adları bilimi), onun içinde yer alan Doğu Kazakistan bölgesi boy ve oymak isimleri belli bir dönemdeki toplumun gelişmesi açısından, onun sosyal durumundan, benimsediği bakış açılarından, tarihî hikayelerden ortaya çıkan zengin ve değerli dil kaynakları olduğundan, çeşitli bilim dallarında, özellikle belirtmek gerekirse, tarih, etnoloji (budun bilimi), etnografya, dilbilim açısından araştırılması gereken bir miras olarak kabul edilir. Doğu Kazakistan bölgesine yerleşen boy ve oymak isimlerinin tarihî, dilbilimsel özelliklerini araştırmak, bu yerlerin tarihini dil malzemesi vasıtasıyla tahmin etmek demektir. Bu sebeple Muhtar Omarhanoğlu Avezov eserlerinde, özellikle de "Abay Yolu" romanında etnonimlerin kullanılış özelliklerini, karşılıklarını tarihî-dilbilimsel açıdan birlikte araştırmak, bugüne kadar halk ağzında korunan, bütün olarak ele alındığında halkın kendi geçmişini, kültürel belleğini araştırmak anlamına gelir.

İnceleme

Manevî dünya zenginliği insanoğlu için ortak olsa da her halkın kabul ettiği görüş sadece o halka mahsustur, bununla birlikte her millet bununla ayrıcalık kazanır. Kazak halkının millî psikolojisi ile dil kudretinin bir araya gelmesinden ortaya çıkan çeşitli yaşayış şekilleri ve gelenek görenek farklılıkları, şuuru kendi halkına ait olan hürmet sezgisini kalıplaştıran mükemmel bir örnektir. Asırlar boyunca şuuraltına yerleşmiş, nesilden nesile miras kalmış dil yapıları dilimizdedir.

Millet, dil ve medeniyet arasında sınımsız bir ilişki söz konusudur. Ataların gelenek ve göreneğini örfilere nüfuz ettiren, bir devirden diğerine aktararak süregelen Kazakların eski gelenekleri de dil ve medeniyetin, toplumsal ve sosyal yaşamın bağlantısını göstererek, halkın millî kültürel unsurlarını açıkça

1 "M. Avezov şıgarmalarındağı keybir etnonimderdiñ tariyhıy lingvomädeniy üväji" makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Prof. Dr. Kazak Innovatsiyalık Gumanitarlık-Zañ Universiteti Filologiya Kafedrası, Semey – Kazakistan.

3 Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD Yüksek Lisans öğrencisi.

ortaya koyar. Muhtar Avezov “Edebiyat Tarihi” adlı eserinde; “Kazak edebiyatını inceleyenler insanların önüne sadece eski geleneklerin motiflerini koymayı uygun bulursa, o, bu minnet borcunu yerine getirmiştir diyebiliriz. Çalışmanın ilk amacı bu olduğu için bu hizmet devrinde kullandığımız yöntem, eski dönemlerden Abay zamanına kadar Kazak dilinde ortaya çıkan mecazlı sözlerin türlerini sınıflandırıp gruplara ayırarak her devirden tek tek örnek alıp bu göstergelere göre tarih tozuna bulanmış eskiliğin izini sürdürmüş olmalı. Kazakların eski geleneğini araştıran ilk çalışmada bizim beklentimiz, önce Kazak halkının kendi kanından doğmuş, kendi sütüyle beslenmiş eski geleneklerini tekrar canlandırmaktı. Kazakların eski gelenekleri bu dönemde kimsenin aklında yoktu. Bu sebeple geleceğe uzanan zaman hakkında hangi tarihçi ne söylerse söylesin kabaca, tahminlerle konuşur. Kesin bilgilerin olmamasının sebebi, Kazakların eski geleneklerini yazılı olarak sakladığı bir belgenin olmamasıdır. Kazak halkının hayatı iki büyük döneme ayrılır. Bunlardan birisi İslam dininin kabul edildiği son dönemdir. İkincisi ondan önceki eski dönem. Bu dönemin bize kadar ulaşan işaretleri ise, halkın bazı gelenek görenek, şiir ve destanlarında, eski anlayışlarında kalan belirtilerdir” (Avezov; 1985: 11) der. Demek ki millî kültürüne sahip çıkan Kazakların önceki gelenek görenek, adet ve örflerinin çeşitli örneklerinin “Eskilikter” terimi ile sahiplendiğini görüyoruz. Eskilik terimini, “o her milletin ezelden beri düşüncesinde, örf ve âdetinde korunarak gelen, önceki hayatını, tarihini tasvir eden, bununla birlikte yenilenen dil birlikleri ve nesilden nesile dil yardımıyla ulaşan manevî zenginlikler” şeklinde özetlemek mümkündür. Eski gelenekler hakkında konu açıldığında, onların dilbilimin önemli alanı olan “yapısal dilbilim”in araştırma alanlarından biri olan deyimlerle alakasına bakmamak mümkün değildir.

Öyleyse, bizim Kazak geleneklerinde araştırdığımız etnonimlerin, asıl söz olarak kullanılan ve kalıplaşan deyimlerin de adlandırıldığı adet ve örf, inançlar arasında yer alıp “eskilikler”in dildeki ayrı şekillerinden biri olduğu açıkça fark edilir. Kesin olarak söylemek gerekirse, “Öziñniñ bağıñ Qıdırday bolsa, Qunanbaydıñ bağı Şıngızıtay boladı/Senin kaderin Hızır gibi olursa, Kunanbay’ın kaderi Cengiz gibi olur”. (Kunanbay gençliğinde at üstündeki kahramanlık ve gayretinden başka, akıllı ve söz söylemeye uygun bir kişi olduğunu göstermiş olsa gerek). Çünkü o zamanlar, Nısan adlı yaşlı hoca, halkın tenkitçi dediği Öskembay’a: “Öziñniñ bağıñ Qıdırday bolsa, Qunanbaydıñ bağı Şıngızıtay boladı/Senin kaderin Hızır gibi olursa, Kunanbay’ın bahtı Cengiz gibi olur” demiş. Hızır, Cengiz Dağı’nın kuzey tarafındaki Bekter Dağı’dır. Nısan adlı hocanın söylediği gibi Öskembay’dan dua alan Kunanbay’ın değeri halk arasında çok yüksektir. Bu söz halk arasında dua gibi, dilek gibi söylenir (Avezov; 2002: 51).

Meşhur şair Olcas Süleymanov, “Muhtar Avezov, dünyaya ilk olarak Kazak dilinin zenginliği ve güzelliğini, bu dilin insanlığın en eski ve en yeni kavramlarını karşılayabilecek kabiliyetinin olduğunu gösterdi.” der. Muhtar Avezov’un eserlerine göz gezdirip de düşünce derinliğine daldığımızda yazarın bilgisine, emsalsiz oluşuna sınır çizilemeyeceğini anlarız. Muhtar Avezov’un eserleri kaynak olarak ele alındığında birçok miras sayılabilecek unsurla karşılaşırız. Bunlardan biri boy ve oymak adlarından oluşan deyimlerdir. Rastladığımız dil birliklerini dile ait kurallara dayanarak değil halkın dünya görüşüne, gelenek göreneğine, millî hayat tarzına bağlantılı olarak araştırmak daha doğrudur. Halkın asırlar boyunca kalıplaşmış millî karakterini, adet ve örfünü, işlerini, ev hayatını yani o halkın varlığını dil vasıtasıyla tanıyabiliriz. Çünkü onların kökeni, kelimelerin kendi aralarında birleşerek deyimler oluşturması, daha sonra bir grup kelime grubuna, bütün halinde bir dil birliğine dönüşmesinin yönü ve sırrı sadece halk ömrüyle birlikte ele alınıp bağlantılar dikkate alındığında açığa çıkar.

Muhtar Avezov eserlerindeki deyimlerin önemli bir bölümünü boy ve oymak isimleri oluşturur. Ayrıca o, tarihi kahramanların isimlerinin kalıplaşması sonucu oluşan kelime gruplarını dilin imkânları dâhilinde tekrar inşa ederken eserin güzelliğini sağlayan etnonimlere ait meselelerin hala araştırmaya ihtiyaç duyduğuna, açıklanması gereken noktaların çokluğuna dikkat çekmektedir. Örneğin, “Qaradan xan bolğan Qunanbay/Halk arasından han seçilen Kunanbay” (Avezov; 2002: 51). “Jaman sart sarını/Kötü sesle inleyerek” (Avezov; 2001: 361). “Şömiş jegen Şortabay/Kepçe yiyen Markabay” (Avezov; 2002: 83) gibi dil yapılarının ortaya çıkmasını sağlayan olaylar sebep olarak görülürken “Men Jamanniñ ulı Şaqarmın, köpti körgeñ maqarmın/Ben kötünün oğlu Şakar’ım, çok şey görmüş bücürüm” (Avezov;

2001: 360) “*Öziñniñ bağıñ Qıdırday bolsa, Qunanbaydñ bağı Şiñğıstay boladı*/Senin bahtın Hızır gibi olsa Kunanbay’ın bahtı Cengiz gibi olur” (Avezov; 2002: 51) gibi dil birlikleri meşhur tarihî kahramanların halkı tasvir eden özelliklerine bağlı olarak oluşurken, diğer deyimlerde ise halkın tarihi, ülke tarihi doğrudan kendini belli eder. Örnek verirsek, “*Buwra tiygen/erkek deveye dokunan*”, “*Nayman şapqan/Nayman saldırısı*”, “*Şor qaşqan/Şor kaçıışı*”, “*Şor şapqan/Şor saldırısı*” v.b. (Avezov; 2002: 76).

Muhtar Avezov eserlerindeki etnotoponim⁴, etnooronim⁵, etnogidronimleri⁶ tarihî, kültürel ve etnografik alanlarda dil bilimiyle birlikte ele aldığımızda anlamlı bir sonuç elde edileceği kesindir. Boy ve oymak adlarından oluşan deyimlerin yapısında yer alan sayıların anlamı ilk anlamıyla aynı olsa da bir müddet sonra deyim haline gelir, sayı anlamından çok boy ve oymak adlarının ve onların özelliklerinin şartlı işaretleyicilerine dönüşür. Örnek, “*Qulınşaqtıñ bes qasqası, qırıq üyli uwaq/Kulınşak*’ın beş oğlu, kırk evli Uvak boyu” (Avezov; 2002: 295).

Sayı kavramıyla ilgili kelime grupları, Kazak anlam dünyasında oldukça önemlidir. Örneğin, Kazak anlayışında “jandı-jaqtı”⁷ şeklinde birleşik bir kelime var. Kazak terimlerinde akrabalık bağlarını anlatırken soy, oymak ve boyu açıkça söylemek artık gelenek haline gelmiştir. Bu bağlamda “jandı-jaqtı” sözü, kullanıldığı dönemde Kazak semantik kelimelerinin sınıflandırmasına uygun anlam taşıyan sözlerden biridir. Jandı-jaqtı; Kendi aralarındaki akrabalık ilişkileri uzak olsa bile kan birliği bulunan akrabaların günlük hayatta yapılacak işlerini uygun hale getiren, binlerce faaliyeti ortak hedefe odaklayabilen, potansiyel güç olan, birbirini ziyaret eden, alış verişe uygun, kendi ihtiyaçlarını karşılayan, kazancını arttıran iş için bütün akrabalarıyla dayanışma içinde olan, “kendini tanıyınca kökünü de tanır” diyerek meselelere iyi tarafından bakan, problemini sadece kendi faydası için çözen, dayanışması güçlü olan “kendini” de “başkalarını” da dikkate alan, geniş ve kocaman ailesi hakkında bilgi veren söz şeklinde kabul edilir. “Jandı-jaqtı” kelime grubunun verdiği anlam oldukça geniştir. “Jandı-jaqtı” özellikle boyu, oymağı, soyu, atalarına gelene kadar akraba ilişkileri bozulmayan, bununla birlikte bir taraftan kan birliği içinde bulunan, diğer taraftan binlerce sorunu bir araya getirerek, ucundan tutarak, emir vererek ve emirle yöneterek, dört tarafı eşit probleme zamanında çözüm üreten, başkanı olan sülale hakkında da “jandı-jaqtı” terimi kullanılmaktadır, yani çok kapsamlı bir kelimedir. Kapsamlı biçimde bilim çerçevesinde araştırmalar yaparak birkaç anlamı ayırt etmemiz mümkündür: “*Tuwğan tuwısqanı köp/Akrabası çok*”; “*Toqsan üyli Toqpanbet/Doksan evli Tokpanbet*”, uzun süre birçok uzak yakın yerle bağlantı kuran ve iyi yolda yürüyen “*Arğın- Täyteke bolğanda, Altın – Äyteke bolğan/Argın, Tayteke olunca Alşın, Ayteke olmuş*”; akrabalar arasındaki iç düzeni, saygı kurallarını düzenleyen biri var, yani bir şekilde idare eden bir kurum “*Taylaq kelmey sabanıñ awzı şeşilmes/Deve gelmeden süt yayığının ağzı açılmaz*”; misafir ağırlayan, saygı gösteren, saygı göstermeyi iyi bilen, faydası dokunan şekilde kişiye özel iltifat dolu ifadeler “*otin tawsılsa, togay bar, mal tawsılsa, Mamay bar /Odun biterse, orman var, hayvan biterse, Mamay var*” (Nayman); insanlarla iyi ilişkiler kurmak için hevesli “*Qarataz barsañ Mojan bar, asuwlı turğan qazan bar/Karataz’a gidersen Mojan var, seni bekleyen hazır yemek var*”; sülalenin kalabalık ve dışarıya karşı cesur olması “*Qırda Şınıbay oyda Qazanbay/Bozkırda Şınıbay, çukurda Kazanbay*”; başına bir iş gelirse yardım edecek akrabası olan “*üyde Şonı bar, tüzde Şormanı bardıñ ne armanı bar/Evde Şonı var dışarıda Şormanı var olanın ne hayali var*”.

Göçer halkın geleneğinde akrabası kalabalık olanlar, halkına karşı onurlu, dış düşmanlarına karşı cesaret gösterendir. Bu sebeple saldıracaksa düşmanın karşısına hep birlikte çıkan, egemenlik zamanında birleşen, her açıdan zengin, delikanlısı bol evler, bunların içinde de ünlü, değerli, tanınmış da vardır. Halk ağzında; oğullarının tamamını gerçek anlamda övmek için de düşmanını yenmek için de “*üş tilewberdi*”/“Tilewberdi”nin üç oğlu: Janqabil, Esenqul, Orazbay”, *altı aqşa*/altı akçe, *bes bāyten*, *jeti samay* /beş Bāyten, yedi Samay – akrabası çok olan” böyle birçok deyim veya kalıp sözler şeklindeki kelime grupları korunmuştur.

4 etnotoponim: Etnoloji kökenli yer adları bilimi.

5 etnooronim:

6 etnogidronom: etnoloji kökenli deniz, göl ve nehir gibi su adları bilimi.

7 Jandı-jaqtı: Çok akrabalı, akrabası çok olan.

Göçer halk geleneğine göre akraba sayısının fazla olması için, bir başka ifadeyle boyunun değerini artırmak, iyileştirmek, yakın ve uzak akrabalarını bir araya getirmek amacıyla, denk gelince başkasının çocuğunu bağrına basmak, yetiştirip büyütmek ve ona kendinde olan her şeyi vermek bir gelenektir. Sözümüzü kanıtlamak için Aknayman tarihinin hikâyesini hatırlatmak istiyoruz. Murun annemizin tek çocuğu Sarmırza'dan olan Beyimbet, Jolimbet, Jobalay adlı üç çocuk, Tarbagatay'ın doğusuna yerleşmiş, zamanla orada büyük bir halk yetişmiştir. Kazaklar, Çarlık Rusyasının eyalet yönetimi altındayken Murun sülalesi on yedi bölgeye ayrılır.

Oymağın, boyun, kabilenin sayı bakımından fazlalığı, siyasî ve sosyal açıdan önemli olmuştur. Örneğin, Muhtar Avezov "Abay Yolu" romanının dördüncü kitabındaki "Şaykasta" bölümünde: "Sak, Togalak" bazen adları birbirine eklenen tek bir ata gibi iyi ve şefkatli, asiliği az, huzurlu bir ülkedir. Sayıca çok olduğundan bu halkı ele geçirmek çok zordur. Bu yüzden komşu Esbolat, Olcay gibi boyun zenginleri, başkanları ve birçok el, özellikle bu "Sak" ve "Toğalak"lara dokunamazlar. Onlar kendilerine dokunanlara günlerini gösterirler..." der. Sak soyu nesilleri uyanık, temiz giyinen, iyi atlara binen, günlük yaşamları güzel, konuştukları sözlere çok dikkat eden bir halktır. İlk olarak Sak nesilleri saygılı, özellikle şakalar yapmayı seven kinayeli sözlere eğilimlidir.

Togalak halkı hayvan bakımı ve besicilikte zengin olmuştur. Onun dokuz oğlu, 20. asrın başında beş yüz aileye yetecek şekilde dört bölgeye ayrılan bir aileydi (Janbolatulu; 2004: 33). Bu yüzden "Allah'ım, Sak halkını ve Togalak halkını karşıma çıkarma, yiğitliğiyle yoldaş yapma" deyimini ortaya çıkarmıştır.

"Jandı-Jaqtılık" kelimesinin Doğu Kazakistan bölgesinde şu varyantları bulunmaktadır: "*qarakesek köp pe, qara şıbin köp pe?/Yağsız et mi çok, kara sinek mi çok?*"; "*otız uldı Qojan; qulınşaqtıñ bes qasqası/otuz oğullu Kocan, Kulinşak'ın beş oğlu*"; "*bes bāyten, jeti samay/beş Bāyten, yedi Samay-kalabalık akraba*"; "*janıs köp pe, qamis köp pe?/Janıs boyu mu çok, kamış mı çok?*"; "*toğız üy Toqpanbet/dokuz evli Tokmambet*"; "*üş köñşi/üç derici*"; "*jeti Jolimbet/Yedi Jolimbet*"; "*Tobay ulı orıstan da köp/Tobay oğlu Rus'tan da çok*"; "*tokız tuwma/dokuz eşsiz kişi*"; "*Edemmin altı kaskırı/Edem'in altı kurdu*"; "*altı akşa/altı akçe*", "*üş tilewberdi/Tilewberdi'nin üç oğlu: Janqabil, Esenqul, Orazbay*"; "*üyde Şoñı bar; tüzde Şormanı bardıñ ne armanı bar/Evde Şor adlı oğlu, bozkırda Şorman adlı evladı olanın hangi arzusu yerine gelmez*"⁸; "*Kıdıralı, kedeysin, Qoyke kelse ne deysin/Kıdıralı, fakirsin, Qoyağa gelse ne dersin*"⁹; "*töleñgit Janazardıñ tuwına, Ömirzaktıñ qutına jıynalğan el jāne/hizmetkar Janazar'ın bayrağına, Ömirzak'ın saadetinde toplanan halk – kalabalık akraba olma*" v.b.

Muhtar Avezov'un eserler külliyatını araştırarak pek çok bilgi kaynağı toplayıp onları her açıdan değerlendirmek gerekir. Bu tür konulardan biri, kısaca da olsa araştırılıp geçmişteki boy, oymak, tarihî kişi isimlerinden ortaya çıkmış deyimlerdir. Çünkü her bir boy ismine bağlı olarak kalıplaşan anlamlı birlikler, çeşitli yollarla kurulmuş, dil birlikleri şeklinde kalıplaşan çeşitli olay, alışkanlık, karakter özelliği ile boy ve oymaklar arasındaki ilişkiler temelinde oluşmuştur.

Kısacası, sonuçta düşüncenin deyimlere yani kalıplaşmış ifadelere dönüşerek fikir, düşünce yeteneği ve başarı haline gelmesi, fizikî bir olgu olarak gösterilir. Bunlar kendiliğinden ortaya çıkan, bu temel üzerinde bir araya gelen hacimli efsane ve hikâyelerin, özlü sözlerin, bey sözlerinin, soy ağaçlarında büyük fikirler olarak yer alan küçük eserlerin yani birçok sözün kısacık sonucudur.

Bununla birlikte, Doğu Kazakistan bölgesinde kullanılan etnonimlerden oluşan deyimler, belli bir meseleye bağlı olarak ortaya çıkan, yaratıcı düşünce etrafında gösterişli ve güzel bir dille söylenen, halkın kabullendiği, sık kullanılan, cümledeki kuruluşu kalıplaşmış olan örnek sözlerdir. Onlarda halkın başından geçen olaylar, ataların törelerine uygun ritüeller deyimler halinde kalıplaşmıştır.

Kazaklar ana dillerinde sadece konuşmazlar, dil yardımıyla dünyayı görür, duyabilir, değer verir, kendi yerlerini belirler, dili yerli yerinde kullanırlar. Dilleri yardımıyla ölü dünyayı diriltir, söyleştirir, ayaklandırır. Kazak dili; Kazakların özü, gözü, kulağı ve yüreğidir (Sovetkazi; 1994: 73). Milletinin hayat sürdürdüğüne kefil olan dil, hayata dair idealleri, halkın maksadını korumayı da sağlar. Elyazmaları ve

8 Tarihte yaşanmış bir olayın hikâye edile edile deyimleşmesi sonucunda oluşmuş bir söyleyiş.

9 Tarihte yaşanmış bir olayın hikâye edile edile deyimleşmesi sonucunda oluşmuş bir söyleyiş.

millî eserlerini koruyup aktaramamak milleti ruhanî bir yorgunluğa düşürmektedir. O millet, başkalarını taklit ederek bir hayat yaşar. Sonuçta başka medeniyetlerin tesiri altına girerek kaybolur. İnsanoğlunun uzun geçmiş ve tarihi böyle mütevazi gerçeklerden oluşmaktadır (Avezov; 1985: 251).

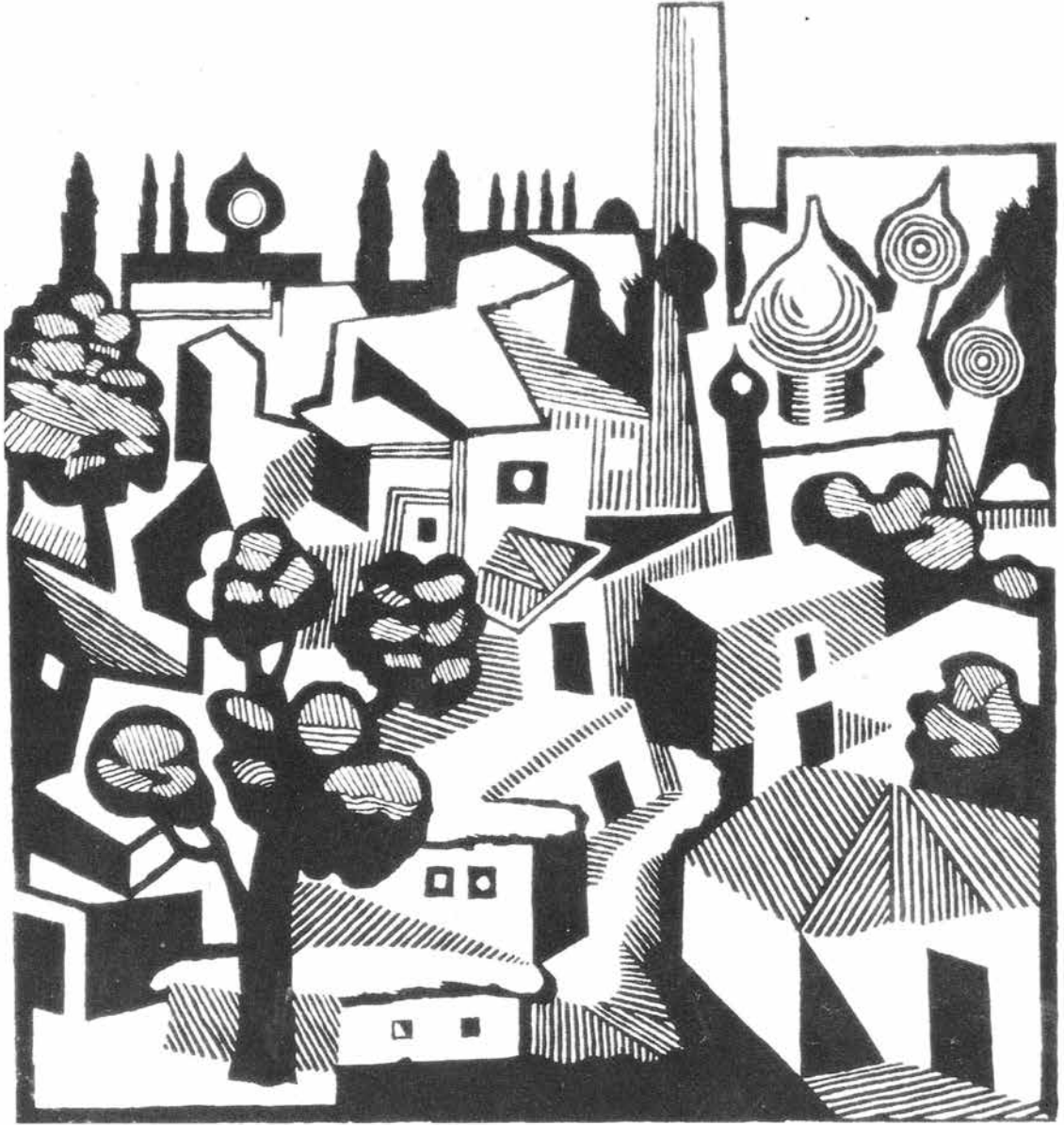
Sonuç

Orta cüz¹⁰deki her bir boya bağlı olarak kalıplaşan deyimler, belli bir olay ve hareketi göz önüne alarak dağılıp gitmiştir. Bunları toplayıp incelemek sadece ve sadece bugünün ihtiyaçlarını karşılamaz, geleceğimizin teminatı olan gençlerin ruhani değerleri ve zengin kültürel mirası tanımalarına katkı sağlar. Her insanın kendi atalarını ve soyunu bilmesi sadece onun dünyasını oluşturur. Kazaklarda soyunu bilmemek, çok kötü bir anlama gelir. Kazak milletinin doğal özelliği olan göçerlik geleneğini, çiftçilik ve siyasî durumunu, efsanelerden ve soy ağacı gibi kaynaklardan takip edebiliriz. Kazaklarda her boyun bir soy ağacı vardır. Boy ve oymakların ayrılması, nesilden nesile devam eden bu birikimleri soy ağacı haline getirme işi, her halkta görülen bir uygulamadır. Her Kazağın yedi sülalesini kendi çocuğuna öğretmesi boynunun borcudur.

KAYNAKÇA

- Avezov M. (1985). *Tandamalı şiğarmalar jıynağı*. Almatı: Jazuvşı, 16–400.
 Avezov M. (2002). *Tandamalı şiğarmalar jıynağı*. Almatı: Gılım, 8–512.
 Janbolatılı M. (2004). *Tobıktı – Şıñğıstaw şejiresi*, 1-520.
 Sovetkızı Aqatay. (1994). *Tışqan jılğı qırğın*. Almatı: Ana tili, 80.
 Seydimbek A. (1997). *Oytolgak*. Almatı: Jalın, 272.
 Avezov M. (1985).

10 Kazak boylarından biri.

M. Avezov'un "Abay Yolu" romanından esinlenilerek yapılan illüstrasyon. K. Törekulov, 1975

Kazak Dini Kavramının Aynası: Abay Mirası¹

Dosay KENJETAY²

Akt. Balsan MADİ³, Özden YELER⁴

Abay'ın dünya görüşü, Kazakların din anlayışını tasvir eden bir gösterge olarak değerlendirilebilir. “*Qışq/Aşk*” sözü tasavvufi dünya görüşünde Allah'a olan sevgiyi bildirir. Abay'ın “*Sāñā ğışq olup, kemtar/Sana âşık olmuş bir garip*” ve buna ek olarak “*Patşa Quday, sıyındım./Tuvra basta öziñe.../Padişah, Allah; tapındım./Doğru götür özüne*” ifadeleri ve “*qışq, kemtar*” kavramları, tasavvuftaki Tanrı'ya yönelik aşk ve “*faqir, ğarip/fakir, garip*” kavramlarını gösteren, Tanrı'nın manevî inayetiyle nuruna gerek duyulduğunu anlatan, onun manevî azığına susamayı tasvir eden Yesevi'nin “*faqr/yoksulluk*” felsefesinin önemli kategorileridir. Yoksulluk felsefesi, “*Şağiri fâriyad/Feryat şairi*” geleneği (feryat kavramı: eşi benzeri olmayan halk şairleri) anlamında değil, ruhu Tanrı aşkıyla yanan, gövdesini şer basıp kaygı ve sıkıntıyla dolan, sadece can feryadını Tanrı'ya şikâyet edip sıkıntısını dile getiren halk şairleri anlamındadır. Genellikle Abay'ı anlamak için Muhtar Avezov'un her sözünün altından bir anlam çıkarmanın bugünkü Abay Araştırmaları'nın önemli şartlarından biri olması gerekir. Fakat eski sıkıntılı dönemlerde, “feryat ve ruh inleyişi içerisinde” yaşayan Muhtar Avezov'un gizemli ifadelerle süsleyerek tanıttığı Abay'ı bugün de o süslü ifadelerle tanıtmak, vakit denen kavram içinde onu değersizleştirmeye götürür.

Tanrı'nın cemalini yani görüntüsünü özlemek Yesevi, Hakim Ata, Sufi Allayar, Fuzuli, Şemsi, Sayhali, Nevai, Sadi, Firdevsi gibi vb. müslüman Türk şairlerinin yoludur.

Abay 21.Kara Sözü'nde, “*Desinder/Söylesinler*” ile “*Demesinder/Söylemesinler*” arasındaki anlam farklılıklarını gösterir. Bu, kibirliliğin iki kategorisidir. “*Demesinder/ Söylemesinler*” akıllı ve vicdanlı doğanların karakteridir. Yani onlar çeşitli kötülüklerden uzak durmaya çalışanlardır. Bunların işi, bilgeliktir. “*Desinder/Söylesinler*” grubu, günümüz diliyle “bana zeki desinler”, “vatansever ya da milliyetçi desinler” diyerek sıkıntı çekip, vicdanı unutan riyakârlar grubudur. Bunların işi, kibirliliktir. Abay ikisini de kibirliler kategorisine koyar, tasavvufi bakış açısıyla orada rıyanın sevimli ve sevimsiz türlerini açıklayıcı bir dille yazar. O, tasavvufi literatür çerçevesinde “*Demesinder/Söylemesinler*” grubuna “melametilik”, “*Desinder/Söylesinler*” grubuna da “*Mustasuvifa*” der. A.Yesevi'nin ilmindeki sağduyu ve kibirlilikten kaçma meselesi, Şakârim'in mısralarında şöyle dile getirilir: “*Älemi tügel men körip,/Eşkim meni bilmese// Dünyayı tamamen ben görsem,/Hiç kimse beni bilmese*”

Şakârim de, Abay da ilim meselesinde Yesevi'nin vicdanı terbiye eden ilmini ilk sıraya koyarlar. Onun ruh ile ten düşkünlüğü bu tanımlarla temellendirilir.

Abay vicdani ilmi, Kur'an'ın verdiği iş olarak anlatır”. “*Tüzüv sözdiñ sırtın emes sırın kör/Doğru sözün dışını değil sırrını gör*” diye, Yesevi'nin hal ilminin temeline çağırır. Abay Kur'anı “*tüzüv söz nemese tügel söz/doğru söz veya tam söz*” kavramları vasıtasıyla verir. Abay, vicdanı terbiye eden ilme, “*Äzireti Äli, aydaharsız söz/Hazreti Ali, Ejderhasız söz*” derken bunun şeriat olmadığını ve “*altın şek, sarı-ala qaz/ altın sınır, sarı kaz*” derken de kalem olmadığını; derin anlamlı söz olduğunu belirterek hal ilmini tanıtır. İşte bu ilim insanları nefis zindanından çıkarır.

1 “Abay mirası – Qazaq diniy tanımıñıñ aynası” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Prof. L.N. Gumilyev Atındağı Evraziya Ulttq Universiteti Teologiya jäne Flosofiya Ğilımdarı.

3 Uzm. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı mezunu.

4 Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü mezunu.

Toplumda iki tip insan vardır. Biri alacaklı, diğeri verecekli. Fakat ilginç olan her ikisi de “satıcı” olsa ikisi de birbirine “bedavaya” hiçbir şey vermez. “Burada ilginçlik nedir? Her şey normal. Toplumdaki ekonomik ilişkilerin bundan daha fazla nasıl kuralları olabilir ki?” diyebilirsiniz. Fakat Abay’ın derdine dikkat ettiğimizde toplumda hiç dürüst bir iş olmadığını görürüz. Üretim yok fakat “arı gibi” devam eden bir yaşam var. İnsanlar, “karga gibi gakıldaşıp, gürtlü yapıp, it gibi üryüp, sinek gibi vızlayıp” dünya işleriyle uğraşıp duruyor. Toplumda cahillik yaygın. Yesevî, cahilleri Tanrı’nın emaneti olan ruhun kıymetini bilemeden onu değersiz bir paraya satarak yaşarlar derken, Abay da cahilleri Tanrı’nın verdiği ruhun onurunu dünya mülküne satarak yaşadığını söyler. Abay’ın ‘alacaklısı da, verecekli de’ vicdanını, ruhunu satanlardır. Herkese “yuva bozma” hastalığı bulaşmış. Burada “yuva” kavramı vicdan ve ruh anlamındadır. İnsanın yuvasının bozulması, onun vicdanının bozulması iken, toplumun yuvasının bozulması da hainlik, zalimlik, dünyaya düşkünlük, çıkarıcılık, arsızlık, bereketsizlik ve düşmanlıktır.

Abay böyle dertlere kapılan halkı için derman arar. Onun dermanı Kur’an’dır. Bütün söz, insanın vücuduna iman dağıtan, onun vicdanını terbiye eden ilimdir. Abay’a göre düzgün söz, “âveli ayat, hadis-sözün bası/evvela ayet, hadis sözün başıdır.” yani halkı terbiye edecek söz hem mantık çerçevesinde hem de şiirle “beyit” şeklinde yazılan Allah’ın sözü yani Kur’an’dır. Kur’an, mantıklı söz ile derin düşüncenin, derin ilmin kaynağıdır. Aynı şekilde insaf, vicdan, namus, ar, sabır, istek gibi insanlık değerlerinin kaynağıdır. Abay, sadece düzgün sözle halkı terbiye etmek mümkündür, der. Halkı terbiye edecek düzgün sözü bulmak, tanımak, dinletmek kolay iş değil. Çünkü düzgün sözü bilen konuşucunun da düzgün sözü isteyen dinleyicilerin de çoğu cahildir. Bazıları düzgün sözün ne olduğunu bile bilmiyor. Çünkü onlar Tanrı’nın “var” ve “tek” olduğuna Kur’an’ın hakikat olduğuna, Peygamberlere, meleklere, kader ve ölüme, ölümden sonra dirilmeye inanmıyorlar. Abay, “tamamen, bencillik, kibirlilik, nefis düşkünlüğü, bilimsizlik, cahillik, mal düşkünlüğü, haramkorluk, hırsızlık, çıkarıcılık huyu olanlar neyi anlasın ki” der.

Abay, kendi dinleyicisi olan Kazak halkının bu kötü huylarını düzeltmesi için Kur’an’a heveslenmesini sadece o zaman er ve bilge olacağını nasihat eder. “Söz tüzeldi, tıñdavşı, sen de tüzel!!/Söz düzeldi, dinleyici, siz de düzelin” diye onları imana çağırır.

Mahabbatpen jaratqan adamzattı,

Sende süy ol Allanı jannan tätti.

Adamzattıñ bärin süy bavırım dep, jäne

Hak jolı osı dep ädilette.

Osı üş süyüv boladı imanigül,

İmannıñ asılı üş dep sen tähqiq bil.

Sevgi ile yaratmış insanoğlunu,

Sen de sev O Allah’ı candan tatlı.

İnsanoğlunun hepsini sev kardeşim diye ve

Hak yolu bu diye adaletli.

Bu üç sevgi olur imanigül,

İmanın asılı üç diye sen tahkik et.

Buradaki “imanigül” kavramı, Yesevî ilminin asıl farklılığıdır. Onların tasavvufi dünya görüşündeki “*imani bostan, imani gül, imani nur, imani sır/imani özgürlük, imanigül, imani nur, imani sır*” gibi imanın derecelerinin tarikattaki makamlarının adıdır.

Abay, Tanrı’ya ve insanoğlunu aşkla sevmeyi hakiki din ve gerçek ibadet olarak anlatanları, Allah’ın dostu ve “kamil insan” olarak tanımlar. Yani, dinim aşk diye anlatır. Bu da Abay’ın; Yesevî’nin “*Abid bolma, zahid bolma, gâşıq bol/Abid olma, zahid olma, aşık ol!*”, Yunus Emre’nin “*Meniñ dinim gâşıqtıq/Benim dinim aşk*” mısralarında ifade edilen tasavvufi geleneğin mirasçısı olduğunu göstermektedir. Abay’ın dünya görüşünde de imanın üç seviyesi vardır. “*İmannıñ üş дәrecesin köñilge mıqtap bekitpey, bular jemis bermes, İstiñ bası-retin tanımaqtıq, İman bilmes tağattı qabil demen. Mümin bolsañ äveli imandı bol, Pendegе iman özi aşadı jol/İmanın üç derecesini gönül içine sağlamlaştırıp bağlamadan bunlar meyve vermezler. İşin hedefi başını tanımaktır. İman bilmeyen tahammülü kabul etmez, mümin olacaksın, öncelikle imanın olsun. Kul ile imanın özü çatalı yoldur, diyen Abay’ın, Yesevî’nin ilmindeki şeriat, tarikat ve hakikat makamlarına uygun olan iman derecelerini açmaya gayret ettiğini görebiliriz.*

İnsan, “adam” adına layık olduktan sonra Tanrı’ya, kendini, dünyayı tanıyabilirmiş. Tanrı’ya tanınmanın şartı; insanlığını bozmamak, “*jalb-i manfağat/kalbi menfaat*” (toplum için faydalı iş yapmak) ve “*dafğı mu-zarrat*” (toplumda yapılan zararlı işleri yasaklamak) arasını ayarlayabilen ilmi öğrenmektir. Dikkat ederseniz,

Abay'ın dünya görüşündeki Tanrı'yı araştırma görüşü, doğrudan toplumsal temele dayanarak iyi ile kötüyü ayırmaktan başlar. Bu mesele Yesevi'nin "Mirat-ül Kulub" adlı risalesindeki toplumun anlamlı olmasını önleyen bir görüş olarak gösteriliyor. Bu ilim, insanlığın bozulmasına yol açmayacak, iyi ile kötüyü ayırmayı sağlayacak arımızı, namusumuzu düzenleyen ilimdir. Abay, ilim ile insandaki zerre kadcark bilgi aracılığıyla "Tanrı ęılımlı/tanrı ilmi"nin anlamına ulaşmaya çabalamayı kasteder. Bu konuda Abay, "insanın ilmi, bilimi hakikate gerçekliğe hevesli olup her şeyin temelini, hikmetini bilmeye olan hırsıyla tecelli ettirmektedir" der. O "ilim hırsı, insana kendine has ilim verir" der. Bu ilim, Tanrı'ya âşık olmaktır. İlim her şeyi bilen Allah'ın bir sıfatıdır, o hakikattir. Hakikate âşık olmanın özü insanlık ve dürüstlüktür. İlimin anlamı da bu hakikate âşık olmak vasıtasıyla açılır. "Olmasa mal, kibir; hürmet ile rütbeyle karşı sevgiyle ilmin hakikati bulunmaz". Abay'ın ilim düşüncesi bugün bizim kullandığımız ilim kavramından farklıdır. Onun ilmi günümüzdeki söyleyişle bilgelik meselesidir. Yesevi'nin hikmet felsefesidir. Burada Abay konuşmacı olarak, söylemek istediğı her sözün anlamını çok nazik özellikleriyle farklılıklarını, dinleyicilerin anlayacağı dil ile ifade etmeyi, anlatmayı amaçlar. Buraya kadar Abay, ilmin iyi ve kötüsünü ayırarak gösterir, dinleyicisine "gerçek ilim ile uydurma ilmin, "gerçek aşk ile yalan aşkın" anlamını sırasıyla açıklar, sonrasında niyetin özünü, insanlığa layık olan ve olmayan şekilde ikiye ayırarak ele alır.

Abay'ın dünya görüşüne göre Tanrı için ona iman etmesen de o hiç bir şey kaybetmez, çünkü O Tanrı'dır. Âlemi, dini, kitabı senin için, senin iyiliğın için, bu nedenle "kendin için iman et, sadece o zaman yaratana gerçek iman getiren olursun". Ve eğer "kendin için ettiğın imandan" faydalanabilirsen bu, "kâmil iman" olur. Bundan sonra Abay imandan faydalanma yolunu göstererek "insanlığa ulaşmanın yolu olarak, işlerini (niyetlerini) Tanrı'nın "büyük işlerine" benzetmeye çalışmalı der. Bu Kur'an'daki "Tanrı'nın ahlakıyla ahlaklanın" ayetinin açıklamasıdır, bununla birlikte sūfluk murat edilenin temel görüşü olarak da bulunmaktadır.

Abay, ilim sahibi insan meselesi üzerinde derinden derine durur. İlim sahibinin sözü, dürüst söz, yani Kur'an'dır. İnsanın uyanık olmasıdır. Gövdedeki göz asla uyumaz. Demek ki bilim adamının gönlü uyanık, yüreğı ayna gibi ve sözleri dürüsttür. Fakat gayesiz insanın gönlü uykudadır, dürüst değildir, doğru sözden uzaktır, imansız, riyakâr, ikiyüzlü, kalbi taş gibidir. O nedenle de üşengeç, dermansız, hedefsiz, yani amaçsızdır: "baylavlı emes akıl, oy/bağlı değil akıl ve düşünce". Abay, kendini bu iki insan tipiyle kıyaslayarak "Benim de günüm gün değil." diye tasavvufi dünya görüşündeki "qavip men ümit/korku ve umut" duygusunu düşünür. Bu haller insanın manevî gelişmesini gösteren zirve hallerdir. Kur'an'da gerçek âlim, gerçek Tanrı dostları olan evliyaların hali korku ile umut arasındadır denilmektedir. Bu durumda insan kendisi ulaştığı makam ile haline memnun olmadan devamlı iç karışıklığı yaşar, ruhu rahatsız olur. Abay'ın ruhu azap çekerek, hakikati arar, yalnızlığına sığınır can havliyle haykırır. Onun can sesine (feryadını) doğa vadisindeki kayadan yankılanan yine kendi sesi eşlik eder. Abay'ın halkı, taştan daha vurdumduymazdır. Gönülleri ses duymaz, hiçbir şeyi fark etmez, iyice taşlaşmıştır. Kur'an'da cahillerin gönül gözlerini kör edip, merhametsiz birer taşla çeviririz anlamında ayet vardır. Demek ki Abay'ın halka anlatmak istediğı düşünce, Kur'an'daki cahilliğın vasıflarını iletmeştir. Kazakların cahilliğı o kadar sınırını aştı ki "dürüst sözü" dinlemek şurada dursun, fakiri de zengini de bir araya gelip Abay'ı toplumdan uzaklaştırırlar. Abay yalnızlık halini iliklerine kadar hisseder. Fakat bu yalnızlık genetik, yani akraba ayrılığı gibi bir yalnızlık değil. Onun babadan altı, anneden dört kardeşi ve Tobıktı, Argın* soyundan gelen akrabaları çok geniştir. Ve Abay için bunlar "çok" ve "kalabalıktır". Abay, sırtını kalabalığa dayanan ya da kalabalık olmaktan güç alan bir düşünür değil, kendi vicdanının sahibi, Tanrı'dan ve temiz akıldan kuvvet alan bir bilgedir. Onun yalnızlığı halk arasında laftan anlayanın olmaması, ruhuyla uyuşacak bir gönül sırdaşı, Allah'tan başka dostu olmamasıdır. Abay bazen toplumun "içinde" bazen de "dışında" yalnızlığını yaşar. Bu tasavvuftaki "vatan değiştirmek değil kendi sıfatını değiştirmek" yani "uzlet" denilen ruhani haldir. Sūfler toplum içinde fakat ruhuyla toplumun dışında yaşamını sürdürmeyi doğru bulanlardır. "Molasınday baqsınıñ jalğız qaldım-tap şınım/Mezarı gibi bahşinin yalnız kaldım, gerçeğim" sözünde anlatılan da budur. Atamız Abay vicdanıyla, imanıyla yalnız kalmaktan korkmaz, hakikat olarak geçen kendi döneminin bilgesidir. Bu nedenle de o, hâkim yani hikmet ve ahlak sahibidir.

Dış görünüşte Abay'ın sūfilik hakkındaki anlayışı çelişkili gibi görünür. O, birinci Kara Sözü'nde "... sūfilik yapıp, dini beslemek? Hayır o da olmaz ona da huzur gerekir. Ne gönülde ne yaşamda bir huzur yok, bu halkın arasında, bu toprakta nasıl bir sūfilik olsun ki?" der. Aslında temiz sūfliğin gönlün huzuruna, mutluluğa, ahlaki bağımsızlığa ulaşmanın güvenilir yolu olduğunu, asıl huzuru insanın sūfilikten bulacağını söyler. "Otuz sekizinci Kara Sözü'nde nasihat ederken "bütün insan dünyayı terk edip "hu" diye tarikata girse, dünyada katliam olmuş olsa gerek. Mala kim bakacak? Düşmanı kim durduracak? Kıyafeti kim dönecek? Mahsulü kim ekecek? Dünyada Allah'ın beşeri için yarattığı hazineyi kim arayacak? Nimetlerin sahibi (sahibü'n-ni'me) Tanrı'ya şükretmek olmasa edepsizlik yüzünden günahkâr olmayacak mısın? Eğer bu yol sadece yarım yamalak bilenlere anlatılsa, yarısı doğru bir dünyada mı olacak? Gerçekse, herkes için gerçekler aynı olsun, ayırmak doğru olur mu? ve bu adalet sayılır mı? Öyleyse halkta hayat yok olsa gerek. Hayatın kendisi hakikat. "Nerede hayat yok ise, orada kâmillik yoktur" der.

Burada Abay'ın sūfilikle ilgili eleştirisi, yeni bir eleştiri değildir. Geçmişteki gelenekçiler ile sūfiler arasında yaşanan ve 9.asırdan beri gelen eleştiridir. Zamanında, bu eleştiri, sūfliği anlayamayıp dini sadece şekilden ibaret görenler tarafından söylenmiştir. Ancak temiz sūfilikteki ahilik enstitüleri, İslam uygarlığını düşmandan koruma ekonomisinin yoğunlaşması, toplumu bir araya getiren vicdan, imanlılık örneği, genel İslam dünya görüşünün estetik ve ahlaki değerler sisteminin düzenleyicisi olmuştur ve olmaya da devam edecektir. Evet, sūfilik yolunun sadece "didar talap/yüz (cemal) talep" edenler için özel olduğu bellidir. Onun insanın doğasından ortaya çıkan özellikler olduğu açıktır. Cemali talep etme ilmi; kabiliyet, teşvik, cesaret bununla birlikte Tanrı'nın "kut'u" vasıtasıyla verilen veya öğrenilen sūfilik ilmidir. Abay'ın herkes için aynı olduğunu söyleyip de araştırdığı hikmet yani felsefe de herkesin payına düşen bir hazine olmadığı gibi, her insanın filozof (hâkim) olması da mümkün değildir. Dünya, hayat hakiki sūfi, aşklar için anlamsız da değildir. Aksine dünya, bu ömür insanını irfana götürür. Genel gerçek aşklar için dünyada hayat haram değil, hakikattir. Genellikle gerçek sūfiler Tanrı'nın yarattığı alemde, mecazi ile görkemlilikten başka hiçbir şey göremezler. Eğer dünya kâmil olmanın temeli ise, onlar dünyadaki faydayı, kâmilliğin çerçevesini nasıl unutsunlar. Unutmamak için hususi olarak zikir yani, anma metotlarını hayatları her zaman kullanacaklar. Onlar, hayatı, Tanrı'nın var ve tek olduğunun bir görüntüsü olarak kabul etmektedirler.

Fakat Abay'ın bu eleştirisine bakarak, onu sūfliğin düşünce temelini, anlam ve kavram dünyasını bilmediğini söyleyemeyiz. Orada bir amaç var. Bu amacı Abay, kendi vakti ile içindeki durumdan elde ediyor. Sadece Abay değil pek çok aydın, ilimden geri kalınmasının önemli sebeplerinden biri olarak, İslam'ın ruhu olan sūfliği göstermiştir. Bunda dıştan gelen misyonerler haricinde, doğu bilimcilerinin de etkisi olmuştur. Sūfliği reddetmek aracılığıyla bütün islami bütünlüğü bozmak amaçlanmıştır. Genellikle kendi hatasını göremeyerek, dışarıdan düşman aramak Yesevi ilmine, onun metodolojisine yabancı bir söylemdir. Bütün gerileme de gelişme de insanın kendisine bağlıdır. Yesevî için insanlık bilincinin aynası kalptir, millî kültürün aynası birliktir; dinin aynası ise ilimdir. Toplum, dinini fanatizm ile acımasız dogmatizmden daima korumazsa, kul değil, hayvan olur, Tanrı'nın emaneti de kaybolur. Abay'ın devrinde, sūfilik iyice eskimiş kendi saf ruhundan uzaklaşıp herkesin oyuncağı haline dönüşmüş ve din, toplumu bozma politikasına çevrilmiştir. Tarikatlar, sadece siyasî yönetimdeki han ve sultanlara hizmet ediyordu. Sūfilik insanlıkla ilgili ve ahlaki amaçlara sahip değildi. Bu durum için Abay "... her cahilin bir tarikata katıldım demesi "biz bozulduk" demesiyle aynıdır. Mollalar değil, özellikle bu devrin hocalarından korunun. Onlar fitne âlimleridir, onlardan zarardan başka bir şey gelmez. Kendileri hüküm ve şeriatı tam bilmezler, çoğunluğu cahildir. Bundan öte bir de kendince tarikat ehli gibi davranıp birini yetiştirme, ona öğretme derdine düşerler. Bu onların işi değil, onların amacı yok, onlar insanı azdırırlar. Hatta dine zararlıdırlar. Onların sevenleri, cahillerdir; söyledikleri, yalandır." Der ve bu tür sūfilikten uzak durulmasını söyler. Bundan sonra hâkimler ile temiz sūfileri karşılaştırarak "ikisinin birbirinden çok farkı yoktur, ikisi de Tanrı'nın yarattığı varlıklara bakarak derin düşünmeyi anlatmıştır. Fakat yaratılanlara bakarak derin derin düşünmek vasıtasıyla Tanrı tanımına ulaşmanın yolunu açıklarken "ikisinin de söyledikleri" farklıdır. O hâkim, alim aslında bir söz fakat "Araf'ta" (arif, bilge, evliya) başkadır." Abay,

bu vasıta ile filozof ile sūfinin farklılıklarını göstermeye çalışır. Abay felsefe (hikmet) ile sūfizmi akıl ve nasihat ilimleri sınıfına katarak “*ikisi de kendisini güçlkle hesaplamakta, zalimliği insanların birbirini aldatmasını istemiyor. İkisi de “adalet, merhamet ve şefkatli olmayı buyuruyor.”*” deyip, iki ilim arasındaki ortak benzerlikleri göstermiştir. Fakat bu hareketi de derin değildir sadece kullanılan ortak kavramları ve seviyesinde düşünceleri algılar. Abay “ben biliyorum” diyen insan değildir diyerek, aksine bir iki kelime Arapça ve Farsça bilip tercümanım diyenleri eleştirerek kendine de her an eleştirel bir gözle bakar. Kendi eksikliğini bilmek, Abay’ın diliyle bilgeliktir.

Abay, “*Tanrı’nın yarattığı varlığa düşkün olup, ibret gösterenlere ve ibret alanlara yasaklama yok, belki yaratılanların sanatın sebebini bilmek için hevesli olmaktan “saniğ gâşığıq/Yaratıcıya âşık olmak” çıkar*” der. Burada çok önemli bir mesele var. Gerçek aşk sūfiler için, Tanrı’nın ‘’cemal’’ sıfatına âşık olmaktır. O nedenle de onlar kendileri için “yüz gayesinde”yiz der. Abay, da Tanrı’nın yüzüne âşıklıkla değil sanatsal aşka yani Tanrı’nın “yaratıcı” sıfatına âşık olmaya çağırır. Çünkü Abay’ın zamanı yeniliğe, teknolojiye, yönetmeye, bilim vermeye, yeni yöntemlere ihtiyaç duyuyordu. Burada Abay’ın “*saniğ gâşığıq/yaratıcıya âşıklık*” kavramı ile ilmin toplum içinde genel sūfilik dünya görüşünün tarihi gelişim sürecini analiz etme yönünden de çok değerli olduğunu söyleyebiliriz.

Kıscası Abay’ın kendine “*men bir jumbağ adamın/ben bilmece gibi bir insanım*” demesinin gerçeği yansıttığını anlarız. O, İslam dini yolunda temiz imanı vaaz eden hâkimdir. Bütün Türklerde olduğu gibi Kazak Müslümanlığında da farklılık, sūfiliktir. Fakat Abay tarikat yoluna düşen bir sūfi değil, o sūfilik dünya görüşü ve fikir sistemi vasıtasıyla kendi toplumunu bir mutluluğa götürmeye yol arayan, halkına yön gösteren, bilge ve hâkimdir. Onun çırağı Şâkerim ise, hem sūfi, hem sūfilik dünya görüşünün aracılığıyla yazan bir evliyadır. Burada iki düşünce sahibi, bilgenin her bir düşüncesini ve sorularını ayrı ayrı gösterme meselesini amaç edinmedik. Yazımızı, sadece, onların, insanlık şuuruna götüren Yesevî’nin ak yolundan beslenen mirasçılar olduğunu göstermekle sınırladık. Ancak vicdanı terbiye eden ilmi anlatmak, tartışma usulünde özgün nitelikler bulunan, bu tarihi şahsiyetlerin mirası günümüz açısından araştırılması gereken bir konudur. Maalesef Abay’ı, günümüzde İslam felsefesinin özelliklerine derinlemesine inemeyen bazı araştırmacılar “*duvalist/ikici(düalist)*” diye tanıtmaktadır. Abay’ın düşünce sistemi ile dünya görüşünü tanıyamamamızın bir nedeni de; önceki “ilmi felsefe ve batının kalıpları” vasıtasıyla şartlandırılan tanımların halkasından çıkamayışımızdır. İkinci olarak İslam felsefesini yeterli seviyede bilmediğimizdendir. Bunların miraslarında İslam dini, felsefesi, medeniyeti ve ilminin temeli ele alınmıştır. Analojik ölçütte bakarsak, bu milli karakterlerimizin, şahıslarımızın miraslarıyla Kazak bozkırındaki dini düşünce akıl ve bilinç ile araştırma seviyesinde başka İslami medeniyetler ile bağlantısını koparmadığını görüyoruz. O nedenle Yesevî gibi piri, Abay gibi hâkimi, Şâkerim gibi bilgisi olan bu Kazak toplumu, kendi dini bilim evreni ile köklerini geliştirmek için, öncelikle onlardan kalan mirası iyi öğrenmek zorundadır.

M. Avezov'un "Abay Yolu" romanından esinlenilerek yapılan illüstrasyon. K. Törekulov, 1975

Abay Bilgeliği:

Şiirindeki Gelenek ve Metinlerarasılık¹

Janat Askerbekkızı AYMUHAMMET²

Dinara Kalıbekkızı BERGİBAYEVA³

Akt. Hümeyra ÖZBEK⁴

Şimdiki edebî süreçte psikoloji ve lirizmin çarpıştığı şiir inceleme örneklerinde derin bir girdap olduğu hususunda hemfikiriz. Metinlerarasılığın çeşitli kalıplarda görünmesine şiirleştirme/şiirsel yapma geleneği demek de mümkündür.

Metinlerarasılık, karşımıza çıkan metnin ikinci bir metinle diyaloga girme kabiliyeti, söz ile metnin sürekli anlam birliği değil, türlü manaların, alıntı sözler mozağı ve ürünlerin derlenmesi, önceki metinlerin dönüşümü şeklinde kabul görmektedir (Kristeva, 2000: 162) diye düşünüyoruz. Metinlerarasılık kendini özel bir bilim olarak tanıtmazsa çıktığı temellerden biri bile anlaşılabilen gizli mikro metinlerin alanı şeklinde gösterilebilir.

Metinlerarasılık terimi, edebiyat araştırmalarına 1967 yılında Fransız filolog, postmodernizm (yapısalcılık) teorisyeni Yuliya Kristeva tarafından sokulmuştur. Kristeva bu konudaki bildirisini 1966 yılının sonbaharında, R. Bartın ve M. M. Bahtin'in edebî eserlerine özel olarak yer verdiği bir seminerinde sunmuştur. Sonrasında bildirisi 1967 yılı baharında yayınlanır. "Metinlerarasılık" terimi, metinlerin birbirine açıkça veya açık olmayan şekillerde referans gösterilen, kendi aralarında bağlantı bulunan ortak vasıfları gösteren terim şeklinde kullanılır. Metinlerarasılık "metinlerarasılık diyalogu" şeklinde tahlil edilerek konu teorik açıdan ele alınır. Y. Kristeva yukarıda söylenen, "*Bahtin, söz, diyalog jäne roman/Bahtin, Söz, Diyalog Ve Roman*" adlı makalesinde M. Bahtin'in 1924 yılında yayınlanan "*Avızşa Şığarmaşılıқтаğı Mazmun, Material jäne Pişin Mäselesi/Sözlü Eserlerdeki İçerik, Malzeme ve Form Meselesi*" adlı makalesi odak noktası olarak alınıp, orada, yazarın eski ve çağdaş edebiyatla tartışılmaz diyalog meselesinin ele alınıp değerlendirilmiştir. Bununla birlikte Bahtin'deki "yabancı söz" ve "diyalog"lara ayrıca dikkat çekilip, bu temelde metinlerin bağlantısı meselesine değinilir. Kristeva'ya göre, deyimler metin hakkında bilgi verici bir mozaik olup birer saf oluşturur, rastlanan metin içinde karşılaşılan iç metin kullanılan ürün ve başka bir metnin dönüşmüş şekli olabilir (Kristeva, 2000: 102). Yani her bir metin kendinden önceki metinlerle bağlantıya giren ve onlara doğru yapılan göndermelerle doludur. Tekrar yazılan metin kendi dönemindeki veya gelecekteki bir metnin de temelini oluşturur. Gelecek metnin asıl zamanı, içinden gelen başka metinlerle bağlantılıdır ve diyalog kurulan metnin tam anlamını belirler.

Rolan Bart dünya hayatını "metinlerarasılık" kavramının içerisinde, insan hayatının bütün saharlarını içine alan büyük bir varlık metni diye tanımlar (Bart,1989: 102). Bununla birlikte "*Metin, turnak içine alınmayan alıntı sözdür*" şeklindeki bir fikri bize sunar. (Bart, 1989: 428) Kısacası her bir metin, metinlerarasılık olarak karşımıza çıkar, başka metinler yani geçmiş dönemlerdeki ve bugünkü kültürel

1 "Abay tağılımı: poeziyadağı dästür jäne intermätin" makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Prof. Dr. L.N. Gumilyev atındağı EUU Kazak ädebiyeti kafedrası.

3 L.N. Gumilyev atındağı EUU Kazak ädebiyeti kafedrası Yüksek Lisans öğrencisi.

4 Öğretmen. Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü mezunu.

metinler, çeşitli seviyelerde ve açık veya kapalı bilinen kalıplarda metne katılırlar. Her bir metin eski alıntı sözlerden dokunan yeni bir kumaş gibidir. Kültürel kodların, ahenkli kuruluşların ve sosyal deyimlerin parçaları, bunların hepsi metne kadar sürer ve onun etrafındaki dil hareketlerine girdiğinde metnin içerisinde kaybolur, dolanır ve ona siner. Bu, metne ön şart olarak kaynak olma ve tesir etme meselesine bağımlı değildir. Onun çıktığı yer nadiren fark edilen ve tırnak işareti olmadan verilen, bilinçsiz ve otomatik şekilde anonim olarak ortaya çıkan formüllerin ortak alanı olarak tanınır şeklinde bir sonuca varılır. (Bart, 1989: 218)

R. Bart ile Y. Kristeva'nın görüşleriyle J. Jenetting Borhes'un makalesinde de görüldüğü gibi dünya edebiyatı, bütün ve büyük bir kitaptır. Her bir yazar, boş zaman dışında ve tesadüfen yarattığı özelliksiz bir ruh halinde bulunan, adı da olmayan büyük bir eserdir (Zhanett, 1998: 443).

Baht'a göre, yazar eski ve bugünkü edebî eserlerle daima diyaloga girer. Metin kendine göre başka metinlerdeki fikri toplar, böylece yeni bir anlam ortaya çıkarır. "Tek bir söz, bu söylenenlerin içeriğini oluşturur. Her bir söz, hareket eden metnin hayatını tanıtır. Bu düşüncüyü Y. Lotman şöyle anlatır: "Şiirdeki istekli monolog, esasında çok fazla insana hitap etmektedir; şiirsellik taşıyan metnin bütünlüğü her dilde söylenen kültürün çok sesliliğinden ortaya çıkar" (Lotman, 1994: 113). Lotman'ın kullandığı göstergebilim ve göstergebilimsel alan, kültürel hafıza gibi kavramlar metinlerarasılık meselesiyle doğru orantılıdır.

Bugünkü edebiyat biliminde "metinlerarasılık" terimi geniş şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bu terim vasıtasıyla onun kuramına, bilinçsiz ve otomatik şekilde sadece alıntı sözler değil, önceki metinlere ve edebî kaynaklara özel olarak bağlanan önemli ve değerli göstergeler girmesiyle metinler arası bağlanışın ortak yapısı da girmektedir. Bu tür metinlerarası ilişkide yazarın sözüyle yabancı sözler tek tek ele alındığında çok sesliliği de ele alınmış olur.

Başka bir edebiyat bilimci G. Kosikov, Y. Kristeva'nın metinlerarasılıkla bağlantılı eserleri üzerinde durup, metinlerarasılık sadece basit bir alıntı söz şeklinde düşünülüyor; alıntı söz, metinlerarasılığın sadece tarza ait bir görünüşüdür, der (Kosikov, 1993: 42). Kosikov'un iddiasına göre genel olarak ele alındığında metinlerarasılık çemberinde, metin kendine sindirdiği evrensel dili tekrar biçimlendirip tanıtabilir ve yazarın gösterişli dil vasıtalarını güçlendirmeye, sözlük hazinesini zenginleştirmeye yardım eder. Şiirde güzel söz sanatlarıyla derin anlamlı tasvirler, metinlerarasılığın çeşitli tarzları vasıtasıyla bir metinden sonraki metine yol çizip gelenek beraberliğinde ipucu teşkil eder.

Gegel'i, "Sanatın tacı" diyerek değer verdiği şiiri -o bilgenin özetine dayanarak söylersek- eser vericilik değil, gerçek duygunun, içteki manevî alemin merkezindeki hareket şeklinde düşünmek doğru olur (Gegel', 1968: 34). Bu fikir, elbette şiire çok fazla değer vermekten ortaya çıkıyor.

V. G Belinskiy şiir, duyguların yüksek noktasıdır, der. Ve şiiri üç türe bölüp onun içindeki lirik şiiri duyguların dalgalanan fikir içerisinde kalması şeklinde açıklar (Belinskiy, 1974: 12).

Ömrün geçiciliği ve tabiat ile insan arasındaki tılsımlı ilişki harikulade uyumlu millî poetik özgürlükteki türlü betimlemelerle ortaya çıkmış, bu vasıtasıyla zengin kavram dünyamıza yerleşmiştir.

İnsanın gönül dünyasına ve iç âlemindeki çeşitli değişimlere lirik şiirin damarları desek de olur. Bütün sistemli ve birbirleriyle bağlantılı tasvirlerin estetik muhtevası millî poetika tanımımızın muhtemel delilidir. Lirikliğin içine sinen insan yüreğinin ürpermiş psikolojik halini Abay şiirinde şöyle görebiliriz.

*Kök ala bult sögilip,
Kün javadı key şaқта.
Öne boyıñ egilip,
Jas ağadı avlaқта.*

Gök ala bulut boşanıp,
Yağmur yağar bazen de.
Boynunu öne eğip,
Ağlar durur kuytuda...

(Qunanbayulı, 2004: 34)

Şiirde Abay, tabiat ile insanın iç dünyasını ahenkli bir şekilde ustalıklı tasvir eder. Yağmur ile insanın ağlamasını benzeştirerek tasvir eden bu şiirler sonraki Kazak şairlerinin şiirine, özellikle psikolojik

olarak benzeştirme yöntemiyle fevkalade örnekler gösterir. Bu da şiirin anlamına büyük oranda tesir eder. Mesela, bilinen ilk nesil (1940-50 yıllar arası şiiri) temsilcisi Kasım Amankolov ile sonraki grup temsilcisi (1970-80 yıllar arası şiiri) Ulıkbek Esdevlet şiirlerini örnek verelim:

Qasım Amanjolov

*Aspanımdı bult torlap,
Qurıstırdı denemdi.
Közimnen jas domalap,
Töktim sonda öleñdi.*

*Jırımıdı da jasımdı
Bir sıǵıp men tastadım.
Jaynap qayta aşıldı
Oyım meniñ – aspanım*

(Amanjolov, 2002: 29).

*Gökyüzü bulut toplayıp
Tutulan vücudumdu
Gözümden yaş düşüp
Döktüm orada şiiri.*

*Destanımdı da yaşımı,
Bir sıkıp da ben attım.
Parladı, tekrar açıldı
Fikrim benim – gökyüzüm...*

Tabiat değişimiyle insanın gönül üzüntülerini karşılaştırarak aynı şekli veren, lirik eserlerden psikolojik girdapları tasvir eden şiirlerde anlam aşırı derindir. Şiirdeki psikoloji “çok anlamlılığın” içinde insanoğlunun başından geçen olaylar şiir diliyle işlenir. Bilhassa estetik bir lezzete mazhar olur. Abay’ın şiire kattığı tabiat değişimi, insan ruhunun derin sırrını tanıtp betimlemek iken, Kasım’ın şiirinde de ise bu tasvirlerin yinelendiği görülür.

Abay

*Kök ala bult sögilip,
Kün javadı key şaqta.
Öne boyı egilip,
Jas ağadı avlaqta.*

*Javğan künmen jañǵırıp,
Jer kögerip küş alar.
Aqqan jasqa qañǵırıp,
Bas avırıp, iş janar.*

Ulıkbek Esdävlet

“Aspan-av, sen bir jatqan aqın älem,
Ğaşıpın nöseriñe, atına men.
Seldetseñ jas kevdeme tereze ber,
Men sonı aşıp tastap otırar em.

(Yesdävletov, 1995: ,74)

“Ey Gök, âlemde yatan şair bir âlemsin?
Aşığım yağmuruna, adına ben.
Yağacaksan genç gövdeme bir açıklık bırak.
Ben onu açarak şiirimi söyleyeceğim.”

Qasım Amanjolov

*Qabağın tüyip quz tas tur
Töñiregine pariq cap.
Şıñında şuvlap qustar jür
Aynala uşıp şarıqtap.*

*Kevdesi jalın qara bult
Keledi tönip aspannan.
Alıp quz tas sup-surǵılt,
Jamılıp şapan - boz tuman.*

*Şıq monşaqtap - şapşıp ter,
Sorğalaydı jası jüzinde...
Sol quzdı kör de - meni kör
Oyğa bir şomğan kezimde*

(Amanjolov,2002: 69)

*Gök ala bulut sökülüp
Güneş yağar, bazı zaman.
Boynu öne eğilip,
Ağladı kuytularda.*

*Yağan güneşle şangırtı
Yer güç alıp yeşillendi
Gözyaşını dindirip
Baş ağrıtır iç yanar*

*Güz suratını asıp duruyor
Etrafına farklı görünür.
Gerçekten kuşlar ötüyor
Çevrede uçup şakırdayarak.*

*Gövdesi ateşten kara bulut
Geldi dönüp gökyüzünden.
Güz taş gibi soğukluğu alarak
Örtüp gidiyor, sise bürünüp.*

*Çiy boncuk gibi terler damlayıp,
Akar gözyaşı yüzünden...
Bu kayalıkları gör, sonra beni gör
Düşüncelere daldığım sırada.*

Lirik eserlerin derin içeriğini açıkça gösteren görkemli parçaların en önemlilerinden biri, onun tasvir edici dilidir. Eserin dili tasvire dayalı olduğu için, onun sanatsal niteliğinin, estetik anlamının, şiirle ilgili kuvvetinin de arttığını söylemek mümkündür.

Abay şiirinde psikolojik-sembolik anlama sahip kaya karakteri vardır. Bu kaya yukarıda verilen Kasım'ın şiirinde güz şeklinde görünüp canlı bir şekilde aktarılırken, Ulıkbek şiirinde o başka görüntüye bürünür:

Abay

*Jartasqa bardım,
Künde ayqay saldım,
Odan da şıqtı jañğırıp.
Esitip ünin,
Bilsem dep jönin,
Köp izdedim qañğırıp.
Bayağı jartas, bir jartas,
Qañğ eter, tükti bayqamas*

*Kayaya vardım,
Her gün bağırdım,
O da verdi bir karşılık,
İşitip sesini,
Bilsem diye halini,
Çok aradım dönüp dönüp.
Deminki büyük taş büyük bir uçurum taşı,
Küp eder hiçbir şeye dikkat etmez.*

Ulıkbek Esdävletov

*Sen – jartassıñ,
Aqın – tolqın,
Keldi sağan erkelep,
Uva, Düniye, aqınıñdı erkelet.*

*Sen büyük bir kayasın,
Aşık, dalga,
Geldi sana nazlanarak,
Ey, dünya, şımartsana âşığıñı.*

Abay'ın şiirinde umutlanmak, kederlenmek üstün olsa da, Ulıkbek'in şiirinde bu kayadan merhamet beklemek gibi bir istek var. Oysaki Abay'ın şiirinde birinci anlamını tamamen yok eder demek mümkündür. Kaya, fark etmeden soğukluk ve isteksizliğin işareti oluyor. Kasım'ın şiirindeki uçurum ise, huysuz ve hiddetli olarak verilir.

Ulusal şiirimizde bilge Abay'ın tabiat lirizmi bir çok durumda sosyal hayatla, halkın yaşayış ve geçimi ile birlikte yürüyor gibi görünse de “Gölge başını uzatıp “ (1900) adlı şiirde, tabiat lirik bir kahramanın gönül dünyasıyla birleşip felsefî fikirlerle örülür. Bu şiirde ağıt havasının baskın olduğunu söylemek doğru olur. Tabiatın gönül durumlarını tasvir ettiği harika manzaralar, Mağjan'ın şiirlerine özgüdür. Ulu

Abay ile başlamış olan tabiat görünüşünün lirizmi ve kahramanın iç dünyasını tanıtmamasını, Mağjan da sonraki şairler de olanca derinleştirerek, psikolojik ve felsefi şiirlerin enfes örneklerini ortaya koyarlar. Abay'ın “*Köleñke basın uzartıp/Gölge başını uzatıp...*” diye başlayan şiiri ile Mağjan'ın “*Qarañğılıq qoyulanıp keledi/Karanlık koyulaşıyor*” şiirini karşılaştıralım:

Abay

*Köleñke basın uzartıp,
Alistı közden jasırsa;
Kündi uvaqıt qızartıp,
Kökjiyekten asırsa;
Küñgirt köñilim sırlasar
Surğılt tartqan beyuvaqqa,
Tömen qarap muñdasar,
Oy jiberip är jaqqa.
Ötken ömir – quv soqpaq,
Qıdıradı talaydı.
Kim aldadı, kim toqpaq
Saldı, sonı sanaydı,
Neni tapsañ, onı tap,
Jaramaydı kerekke
Öñkey uvdı jıyıp ap,
Sebedi sorlı jürekke.*

*Gölge başını uzatıp,
Uzağı gözden saklarsan;
Güneşi zaman kızartıp,
Ufuktan aşırşa;
Sisli gönlüm sırlaşır
Sisler ardındaki ak saçlıya,
Aşağıya üzülerek baktıyorum.
Fikrini her tarafa.
Geçen ömür, sinsi zaman,
Gezer çoğu zaman,
Kim aldatur, kim ceza verir
Bıraktı, bunu sayar,
Neyi bulursan, onu bul,
Yararlı olmaz bir işe de
Hep zehiri toplayacak,
Serper bahtsız kalbine.*

Mağjan

*Qarañğılıq qoyulanıp keledi,
Peş işinde şoq aqırın sönedi.
Qızıq körüp janımdağı jas bala
Söngen şoqtı üredi de küledi.
Şoq üstinen kişkene uşqın uştı da,
Birazıraq şoq qızara tüsti de,
Derev sönip, tezirek külge aynaldı,
Astındağı istıq küldi quştı da.
Peş işinde şoq aqırın sönedi,
Söngen şoqtı ürip bala küledi.
Oy bastı ma? Älde közim taldı ma,
Mölt-mölt etip közime jas keledi.*

*Karanlık koyulaşıyor,
Soba içinde köz yavaş yavaş sönüyor.
İlginç görüp canımdaki genç çocuk
Sönen közü üfledi de güler.
Köz üstünde küçük kıvılcım uçtu da,
Birazıcık köz kırmızı oldu,
Hemen sönüp, çabucak küle dönüştü,
Altındaki sıcak külü kucakladı da
Soba içinde köz yavaşça sönüyor
Çocuk sönen közü izleyip gülüyor.
Düşünceye mi daldı? Yoksa gözün mü daldı?
Damla damla toplanıp gözümden yaş geliyor.*

Ulu şairin felsefi düşünceleri, psikolojik rengi birçok akıcı şiire esas teşkil etmiştir. Tabiatın her anı lirik kahramanın gönül dünyasıyla bağlantılıdır. Güneşin yuvasına konulan zamanın görünüşü diyeceğimiz şey de şairin moraliyle bağlantılıdır. Sırlı ve dertli olan gönül ve kara görüntülü gönül, dünyasıyla sıkıntılarla uğraşan can, dertle, zehirle dolu gövde (göğüs) de Abay'ın şiirinin anlamı ve içeriğini derinleştirir. Mağjan'ın şiirinde tam olarak bu zaman hedefe alındığından kendi arasındaki ahengi fark etmek mümkündür. Burada karanlığın düşmesi gecenin saltanat kurması anlatılıyor. Şiir bu mekânın içerisinde psikolojik görüntülere dönüşüyor. Sobada ki sönüp giden köz, ondan uçan küçük kıvılcım, közün küle dönüşmesi, gözüne yaş gelen lirik kahraman. İki şairde de yalnızlık ve soyutlanma konusu sezilir.

Abay, yalnızlığı tamamen özgürlük anlamında Mağjan ise yalnızlığı sobada ki ateşin önünde yani hayatın farklı durumları içerisinde ele alır. Kendi içine sığamayıp toplumdaki dışlanan şairin gönül dünyası, ağır, koyu ve kara renklerle verilir. Abay'ın yoğun hasreti, zamana sığamayan, pişmanlıkla iç çeken vaktin geçiciliğine yanan bir kişi olarak gri, kahverengi gibi renklerle verilir.

Şiire, atasözleri ve büyük insanların deyişleri parçalar şeklinde yerleştirilebilir. Kazakların muhteşem şairi Necimedenov'un "*Azat başıñ bolsın qul/Azat Başın Olsun Kul*" şiirinde:

*Abay ayttı : "Azat başıñ bolsın qul-
Sağan ayttı: Qoldan kelmes iske umtı!"*

Abay dedi: "azat başın olsun kul,
Sana dedi: Elden gelmez işe atıl!"

gibi mısralar vardır. Burada büyük Abay'ın şiirinden parçalar açık bir şekilde verilir. Alıntı söz verilirken yerleştirilen örnekler kimden alındıysa belirtilir. Bu şiirde alıntı vermenin başka bir şekli daha vardır. O da şiirin konusudur. Konuya da Abay'ın şiirinin bir mısraı alınmıştır. "*Azat başıñ bolsın qul/Azat Başın Olsun Kul*" gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür. Mesela Azilhan Nurmayıqov'un "*Mahabbat, qızıq mol jıldar/Sevgi, Hevesi Bol Yıllar*" romanının İranbek Orazbayev'in "*Men işpegen uv bar ma?/Benim İçmediğim Ağu Var mı?*" drama şeklindeki uzun şiirinin adı Abay'ın şiirinden alınırken; B. Katayev'in "*Beleet Parus Odinokiy/Uzun İnce Bir Yoldayım*" A.Pristavkin'in "*Beleet Parus Odinokiy*" romanlarının adları da M.Y. Lermontov'un şiirlerinden alınmıştır. Bu söylediklerimiz "parametin" e örnektir.

Hatırlama, sanat eserleriyle bağlantılı bir terimdir. Karşılıklı geldiğinde güzel bir şekilde kullanılır. Burada hikâye, başka bir yazarı veya metni, okuyan veya görenlere hatırlatan tam ve açık olmayan alıntı veya dipnot hakkında anlatılıyor. Yani bu terimle sanatsal bir metinde, önceki edebî eserlere gönderme yaparak unutulmuş ya da çok iyi bilinen eserler yenileme yöntemiyle anlatılır. Yeniden yazma, bir takım değişiklikler ve ustaca tasvirler ile sinemadan müziğe kadar pek çok sanat eserinde rastlanması mümkün olan bir konudur.

Hatırlatma, gösterişli eserde insan idrakinin dışında veya maksatlı şekilde başka eserlerde (yazarın başka bir eserinde veya başka bir yazarın eserinde) metinde ayrı ayrı verilen belirtilerin, kahramanların sözdizimsel yöntemlerinin bir görünüşüdür. Mesela "*Ya perejil i mnogoe i minogih/Ben birçok şey gördüm ve birçok kişi gitti ve ben hayattayım*" (P.A Vyazemskiy), "*Ya İzmenyal i mnogomu i mnogim/Ben çok şey gördüm ve birçok kişi gitti ve ben hayattayım*" (V.Y Bryusov). Bu yöntem okuyucunun hatırlama kabiliyetine ve ilişkileri kabul edişine odaklanıyor. Görkemli metindeki yeniden yazma veya hatırlatma hiçbir zaman tesadüfen olmaz. Yazar yabancı bir metni kendi eserine soktuğunda, o metnin sahibiyle polemige girerek veya aynı şeyleri düşünerek kendi metnini oluşturabilir. Bu şekildeki yeniden yazmaya "edebiyattaki edebiyatın karakteri" demek mümkündür. (Slovar' litera...)

Anımsama, görkemli eserde bilinçli şekilde, belirli maksatla verilir ayrıca bunların, yazarın zihninin dışında kendiliğinden karışması da mümkündür. Metne yazarın zihninin dışındaki şeylerin girmesini "edebî hatırlatma" şeklinde tanımlıyoruz. Bu ise hangi durumda olursa olsun edebî eserin manasını genişleten bir araçtır.

Her görkemli metinde başka kaynakçayı, tam olarak gösterilmeyen kaynakçayı anlamak çok zordur. Onun için her yönden kendini yetiştirmiş bilgili insan olmak gerekir. Hikaye, edebiyat hakkında olduğu için okuyucunun bilgili ve tecrübeli olması istenmektedir. Bir taraftan böyle "iç diyalog" bulabilmek okuyucuya özellikle lezzet verir, daha net söylemek gerekirse entelektüel lezzeti sunar.

Görkemli esere "yabancı" sözlerin girmesinin çok fazla görüldüğü devirler de vardır; bu olaylar vasıtasıyla anımsama, eserin kurulumuna onun ayrılmaz bir parçası olarak girer. Eserin okunması sırasında bunu fark etmemek mümkün değil. Dünya edebiyatında klasisizm zamanında, Rus şiir dünyasında, Puşkin zamanında, "*kümis ğasır/gümüş asır*" zamanında, bununla birlikte yirminci asrın sonu ile yirmi birinci asrın başında anımsamanın işlenmesi daha da güçlenmiştir. Bizim halk edebiyatımızda eski Türk yadigarlarının kahramanlık ve bağımsızlık ruhundaki şiir örneklerinin şiirlerde yenilenmesi, sonraki dönemlerde Ulu Abay şiir geleneğinin yenilenmesi özellikle dikkatimizi çeker ve bunu dile getiririz.

Anımsama olgusundan söz ederken, edebiyat teoriklerinin “hazır konu” veya “hazır betimlemelerden” faydalanma hakkındaki fikirleri üzerinde durmamız iyi olacak. “Hazır konu”dan faydalanma, teoriklerin işaret ettiklerine göre “*sinkertizm*/bağdaştırma” devrine aittir. Bu devirde iki olayla ilgili ilk örnekler, sanatsal gelişmenin gösterişli derecesi olarak hazır konuyu dilin verililişinin birikimli ve çevrimsel türü olarak görülür (Teoriya..., 2004: 169). O.M Freydenberg geleneksel şiirde “konu hikâyeciliği durdu, şimdi şimdi bundan faydalanmaya başlandı” der (Freydenberg, 1997: 322). O araştırmacının birikimi ile bir araya gelmiş “mifolojik konu” kavramını araştırdığı bilinmektedir.

Metinlerarasılığın bir yolu olarak ve genel sanatsal gelenek ile devamlılığı vasfeden anımsama olgusunun iç özellikleri de edebiyat bilimcilerinin ilgisinin dışında kalmadı. Onların arasında geriye dönük olarak özellikle konuşmak gerekir.

“Retrospektya⁵ eskiyi aramak, geçmiş olaylara göz atmak, kendine has etkiyle, yaklaşım ve hareketle eski fikirlere göz atmak. Edebî terim olarak retrospektya temelde iki anlamda kullanılır.

1. Eski devirlerden alınan epizot.
2. Bildirme yöntemi (a narrative device). (Elektronnaya...)

Edebi eserde geçmişe dönüş kompozisyonu, yazarlık pozisyonu, kahramanı tasvir ederek güzelleştirmek, betimlemek araç olarak ortaya çıkarılır.

Anımsama kuruluşunda geçmişe dönüş özellikle önemlidir. Bugünün şiirindeki modernliğe bakıldığında bunu anlamak mümkündür. Metinlerarasılık hakkında teoriğin esasında metinler arası bağlantı meselesi, her bir metnin kendisinden önceki metni kaynak edinmesinden oluşur. Bu açıdan ele alırsak her bir yeni metne önceki metin kaynaklık eder.

Örnek verecek olursak, H. Mevkenulı'nın bir şiirinde “*Qayran Abay*/Harika Abay” diye başlayıp, lirik kahramanın kederi halkın kederiyle bağdaştırılır.

Abay

*Jüregimniñ tübine tereñ boyla
Men bir jumbaq adamın, onı da oyla.
Soqtuqpalı, soqpaqsız jerde östim,
Miñmen jalğız alıstım, kinä qoyma...
Qalıñ elim, qazağım, qayran jurtum,
Ustarasız avziña tüsti murtıñ.
Jaqsı menen jamandı ayırmadıñ,
Biri qan, biri may bop endi eki urtıñ.
Özimdiki dey almay öz malıñdı,
Kündiz külkiñ buzıldı, tünde - uyquñ.
Körse qızar keledi baylavı joq,
Bir kün tırtıñ etedi, bir kün - burtıñ.*

Nurlan

*Qayran Abay!
Kürsindiñ-av, mañğanda aydalağa ay –
«Miñmen jalğız alısıp», bir sät moyıp,
Betteriñdi bile almay qayda, qalay...
Atıñ basın burmaq bop Zaysan jaqqa –
Sol ketispen kejiрге oy salmaqqa,
Oqtağınmen, alayda kelmey qapsıñ,
Eñbegi – eş, tuzı – sor sorlı aymaqqa.
Qayda barsañ aynımay aldan şığar...
Qazaqqa ökpeñ qazanday bolğan şığar...
Işken uv men zarlı ün zapıran quvıp,
Jüregiñniñ basına tolğan şığar.
«Qazaq» degen qalıñ el, qayran jurtıñ,
Birde – sıltıñ, äli kün, birde – burtıñ.
Sol Zaysannan öziñdi zarığa oqıp,
Zapı boldı zamannan köñil şirkin.*

5 Latince: Retro eski, geçmiş ve spektö: bakmak.

Yüreğimin içerlerinde gez
Ben bilmece gibi, onu da düşün
Güzel yerde yetiştin
Binlerin içerisinde yalnız kalmaya
Ayıplama beni
Kanım halkım, kazağım, hayran milletim
Tıraşsız ağzına, bıyığın düştü
İyi ile kötüyü ayıramadın
Biri kan, biri yağ oldu şimdi iki yanağım
Kendimde ki diyememiş...
Gündüz gülüşün bozuldu gece de uykun
Çözümü olmayan zamanlar...
Bir gün öyle oluyor bir gün böyle oluyor.

Hayran olunan Abay!
İç çektin ya yavaşça bozkırda yürüdüğünde
“Binle yalnız tartıştın, bir an eğildin,
Yüzünü bilemeden bilemedin niye, nasıl
Atın başını çevirdin Zaysan tarafına
Bu gidişle huysuzluğu düşünmeye
Atıldın ancak gelmedin
Emeği hiç, tuzu acı zavallı köye
Nereye gidersen git önüne çıkar
Kazak’a öfken, çok aşırı artmış olabilir
İçtiğin zehir ile içli içli ağlamasını sesini kovup,
Yüreğinin başına oturmuş olur
Kazak adlı kalabalık halk, hayran yurdun
Bir yokluğun bugün bile bir somurtuşun
Şu Zaysan’dan kendini okuyup
Kötü oldu zamanda gönül keşke
Kötü oldu zamanda gönül keşke

Abay şiirini kaynakça yapan şiir, ustanın şiirini değil, hayatta yaşanmış olayları da hatırlatır. Bu “*Abay Jolu/Abay Yolu*” destani romanında da bellidir. Kendi ortamına, akrabalarına ait kusurlar güçleni, canı sıkıldığı zamanlarda Abay halkından uzaklaşır. Zaman zaman Abay ile, “İç diyaloga” girer. Nurlan böylece ulu şairin benim içmediğim zehir var mı?” şiirine de işaret eder.

Sonuç olarak günümüzdeki edebî incelemelerde lirik ve psikolojik öğelerin çarpışması, ayrıca “başka” metinlerin yeni metine” karışması”, yani metinlerarasılığın edebî gelişmedeki kurallı değişiklikleri, gelenek devamlılığının bir sembolü diye tanınamız gerekiyor. Millî anlayışımızın görkemli genişliği eski ve yeninin çarpışması, gecenin bugünden beslenen pınar gözü olduğundan genişlemesi hakikattir. Diğer taraftan Abay eğitimciliğinin sonraki şiir anlayışında ışıklı görünüşü özellikle belirtmeliyiz.

KAYNAKÇA

- Amanjolov K. (2002). *Davil*. Almaty: «Jazuvşı», 162 bet.
- Bakhtin M. (1975). *Voprosy literatury i estetiki: issledovaniya raznykh let*. M., 502 s.
- Bart R. (1989). *Izbrannyye raboty. Semiotika. Poetika*. M.: Progress, 596 s.
- Belinskiy V. (1974). *Stat'i o Pushkine*. M., 154 s.
- Elektronnaya entsiklopediya «Mir Shekspira»*// <http://world-shake.ru/Encyclopaedia/3770.html>
- Gegel' G.F.N. (1968). *Estetika turaly lektsiyalar*. Kitapta: Estetika. 1 t. M., 512 b.
- Freydenberg O.M. (1997). *Poetika syuzheta i zhanra*. – M., 420 s.
- Kristeva YU. (2000). *Bakhtin, slovo, dialog i roman//Frantsuzskaya semiotika: Ot strukturalizma k poststrukturalizmu* / Per. s frants., sost., vstup. st. G.K. Kosikova. - M.: IG Progress, 457 s.
- Kosikov G. (1993). *Voprosy literatury*.
- Kunanbayulı A. (2004). *Abay Şığarmalarınñ eki tomdıq, jıynağı*. 2 tom. Almatı: «Jazuvşı», 296 b.
- Lotman Yu. (1994). *Lektsii po struktural'noy poetike*. M., 257 s.
- Slovar' literaturovedcheskikh terminov*//<http://slovar.lib.ru/dictionary/reminiscenciya.htm>
- Teoriya literatury*. (2004). V dvukh tomakh. – t. 2. – M., 368 s.
- Yesdävetov Y. (1995). Jürektegi jarılıstar. Almaty: Jazuvşı, 304 bet.
- Zhenett Zh. (1998). *Figury. V 2-kh tomakh*. Tom 2. - M.: Izd.-vo im. Sabashnikovoykh, 944 s.

Abay Araştırmalarının Sorunları¹

Bavırjan Amankeldiulı ERDEMBEKOV²

Akt. Dilek TURA³

Kazak edebiyatının temel alanlarından biri olan Abay araştırmaları bugün halâ yeni yorumlarla ve farklı açılardan araştırılması gereken bir alan olarak önümüzde durmaktadır. Elbette, Kazak memleketi kendi bağımsızlığını kazandığı günden beri, Abay araştırmaları da bağımsız düşünceleri içine alan çalışmalarla çoğalmıştır.

Abay araştırmalarında bugünkü en önemli meseleler ne diye sorarsak, Sovyet Birliği zamanındaki ilmi çalışmalarda, bilim insanların dile getiremediği noktaların ele alınmaya başladığı açıktır. Abay araştırmadaki en önemli meselelerden biri, bilge şairin ortamı yani edebî çevresidir. Edebiyatımızın tarihini yeniden incelemeye imkân doğuran bu bağımsız görüşler, bir söz ustasına edebî ortamıyla, çevresiyle bağlantılı olarak bakmaya yol açar. Abay'ın edebî ortamı dediğimizde şairi sanata bağlayan, manevî gelişme yolunda yön gösteren şairlerden, ozanlardan, beylerden, halk aşıklığı olgunluğuna ulaşan kahramanımızın sanatına ulaşarak, onun edebiyattaki geleneğini devam ettiren şair öğrencilerden, onun mirasını halka öğütleyen sanatkar nefeslerden söz ediyoruz. Edebî ortam kavramını geniş kapsamda ele almak mümkündür. Bu ölçüde dayanarak, şairi etkileyen manevî kaynaklara bakmak gerekir. Bu açıdan edebî ortamı, Abay araştırmacısı ilim adamlarının gösterdiği gibi şairi etkileyen Doğu, Batı ve Kazakların temel edebiyatı gibi manevî kaynaklarıyla bağlantılı bir şekilde ele almak mümkündür. Böylece edebî ortamın alanını genişletip, şairin susuzluğunu hissettiği edebî kaynaklarla bağlantılı dikkate alırsak, Abay'ın kütüphanesi konusunun da edebî ortam ile ayrılmaz bir bağ kurduğunu anlamak zor olmayacaktır. Edebî ortam sadece kendini etkileyen önceki edebiyat ile sınırlı değildir; şairin başkalarına da verdiği gıda diye anılan dönemlerde Kazak edebiyatındaki büyük kaynak, Abay'ın edebiyattaki geleneği meselesini de içine alır. Şartlı olarak bu kadar büyük bir alanı kapsayan Abay'ın edebî çevresini belirginleştirip, daraltarak şairin çevresi yani Abay ile doğrudan ilişkide, edebî bağlantıda olmuş büyüklerin, çağdaş söz ustaları, şair ve ozanlar, beyler, hatipler ve sonraki Abay'ın doğrudan terbiyesini alan şair öğrencileriyle sınırlayarak, bu sınır içerisinde bakmak, Abay araştırmaları ilminin en önemli meselelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bunu M. Avezov sözüyle söylersek: “Abay'dan öncekiler ve tam çevresi”.

Aslında bu açıdan ele alındığında, edebî ortam kavramı, herhangi bir edebiyat öncüsünün, onun yaratıcılık yönünün oluşmasında dile getirilecek kadar önemli bir rol oynayan, kişinin büyüdüğü ortamı yani doğduğu yer, doğduğu ülke diyebileceğimiz kavramlar ile de çok yakından bağlantılı olduğunu hatırlamak doğru olacaktır. İnsanın doğduğu toprağın özelliği yazarın özelliklerini bir an bile ayrılmadan, onun yaratıcılık yolun tabi rengini sindiren kopmayan bir bağ gibidir. Doğduğu memleketin insan hayatının oluşmasında ve gelişmesinde etkili olduğu çok açıkken, manevî dünyaya atılışı farklı hünerlere sahip insanların tabiatı, doğduğu toprağın verimine de bağlıdır. Kazak bozkırını dalgalandıran sanatın her tür rengi, türkü ile ezgi, şiir ile destan, her bölgenin özelliğine göre kendine has şekilde söylenir. Yeryüzünün

1 “Abaydı tanuv mâseleleri” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Prof. Dr. K. Jubanov Atındağı Aktöbe Memleketik Universiteti Rektörü.

3 Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi. dilek_20258@hotmail.com

farklı örnekleri her ülkedeki şiir ve söze kendine has makamları ve renkleri katar. Doğunun “şertpe küy”⁴ ezgisi, Batı Kazaklarına özgü değildir, onlar da ezginin “tökpe tür”⁵ ü daha yaygındır. Jetisu’nun türkü tarzı bozkır türkülerinden farklıdır. Şairlik sanatında böyle farklılıklar açıkça görülmemekle birlikte, her bölgenin kendine özgü şairlik geleneği oluşmuş ve gelişmiştir. Karatav şairleri, Sır ozanları ya da bozkır şairlerinin âşıklık geleneğinden daha başkalarına bakacak olursak, her bölgenin âşıklarının dilinde dikkat çeken küçük farklılıklar yok desek de tabiatın gizemi derinlere gizlenmiş her ülkeye ait şairlik geleneği korunmuştur. Bu arada belli bir bölgenin âşıklık geleneği, farklılığı ve kendine özgü vasıflarını inceleyen edebî yurt bilgisi meselelerinin Kazak edebiyat araştırmalarında çok yeni olduğunu söylememiz gerekir. Bu alan, yani, “edebî yurt bilgisi” Ruslarda da Batıda da çok eskiden beri gelişerek devam etmiştir. Şimdi ise “bu konuların altında mahallilik, boylara bölünme var mıdır yok mudur?” der gibi tek taraflı anlayışın oluşmasından olabilir. Daha doğrusu, sözü edilen alan millî edebiyat biliminde artık bu kadar dikkat çekmiyor. Aslında, Kazak toprağındaki toplumsal tarihi devirlerin farklılıklarına göre, özellikle XX. yüzyılın ilk yarısına kadar ülkemizdeki göçer kültüre bağlı edebî durumu hatırlatıp, her bölgenin edebî geleneğini tek tek araştırıp ikinci bir ülkenin edebiyatıyla karşılaştırdığımızda bütün Kazak edebiyatının tarihi yolunu, sanatsal vasıflarını, gelişme farklılıklarını tam olarak araştırmanın mümkün olduğunu görürüz. Lev Tolstoy’un yaratıcılık biyografisinde Yasnaya Polyana’ya ne kadar önem verilirse, Kazak edebiyatının şahsiyetleri hakkındaki araştırmalarda Mahambet’in Narın’ına, Şokan’ın dünyaya geldiği güzel Sırimbet’e de o kadar önem verilmesi gerekir. Börili’nin tabiatı M. Avezov’un öykülerine arka plan olurken, Ömir Mektebiniñ (Hayat Okulunun) ilk sayfalarını açtığımızda S. Mukanov’un doğduğu yere seyahat etmiş gibi hissederiz. Fakat, bugün doğduğu yer ile o bölgede büyüyen kahramanın arasında bağlantılar kurmak için millî edebiyat biliminde zayıf olduğunu gizlemenin faydası yoktur.

Abay’ın yaşadığı devirde el yazması olan şiirlerden yani halen kalıplaşmış hale gelemeyen halkın edebiyatından bahsederek, önemli meselelerin biri olarak belli bir bölgenin edebiyatını, oradaki edebî ortamın rolünü baskın olarak gösterecek olursak, öncelikle millî edebiyatımızın o dönemdeki gelişme yollarını açıklamaya yardımının degeceği açıktır. Şairi koruyan edebî çevresi, buna ilaveten doğrudan ilişkide olduğu etrafındakiler hakkında konuşacak olursak, Batı ve Rus edebiyat bilimi “rehberlik ilişkisi” şeklindeki meselelere önem verilmiştir. F. Dostoyevski ile V. Solovyév, L. Tolstoy ile D. Mamin Sibiryak gibi yazarlar arasındaki edebî bağlantıyı bu yönden araştıran çalışmalar da vardır. Bu açıdan N. Prutkov’un “İstarika-Sravnitel’niy analiz proizvedeniy hudojest vennoy literaturı/Sanatsal Edebî Eserlerin Tarihî Karşılaştırmalı Analizi, Leningrad, 1974” adlı çalışmasını göstermek mümkündür. Demek ki, edebî ortam dediğimizde şairin doğup büyüdüğü ortamı, bölgesini, ilk sıraya yerleştirmemiz gerek. Âşıklık/Akınlık yolunda kendi köyünün, ülkesinin edebiyat temsilcilerinden beslenirken, kendisini geliştirir ve sonrasında öncelikle etrafına manevî nurunu saçar. O yüzden de Abay’ın edebî ortamı hakkında bismillah deyip onun çevresinden işe başlamak gayet tabiidir. Abay Kunanbayulı, İrtiş boyundaki Semey şehri ile “Şiñgis Tav /Cengiz Dağları”nın arasında yaşamıştır. Büyüyene kadar şiirin şairliğin “elif be”sini, Abay kendi sülalesinden, etrafındaki büyüklü küçüklü âşıklar ile beyler ve hatiplerden öğrenmiştir. Bu Cengiz Dağı’nın yamacından uzaklaşmadan, Kazak şiirini geliştirip göklere çıkarırken, şiir ve söze ilk olarak alıştıran ve eğiten edebî ortamın yeri her zaman farklıdır. Sonradan şairin etrafına laftan anlayan hünerli gruplar toplanır, onlar da bu çevrenin gençleridir. Demek ki Kazak edebiyatında geniş yer kaplayan Abay geleneğinin kaynağı öncelikle bu gençlerden başlıyor. Kazak bozkırında Abay’ın edebî geleneği şairin ölümünden sonra yayılır. Gizleyecek bir şey yok, Abay’ı ölmeden önce hayatını geçirdiği ülke dışında başka Kazaklar tanımamıştır. M. Duvlatov’un şu sözü acı bir gerçektir: “Bizim halk bugüne kadar kültür basamaklarının en altındakine de ayak basamıyor. Kazak edebiyatının atası hükmünde tarihte ismi altın harflerle yazılacak Abay, Şiñgis Tav’da 60 yıllık hayatını geçirerek, Şiñgis Tav’da vefat etti. Doğduğunu, yaşadığını, öldüğünü kendi boyu Tobıktılılardan başka Kazakların çoğu bilmedi bile.” . Buna benzer ifadeyi Şekerim de bildirmiştir.

4 Sazın tellerine parmak uçlarıyla dokunarak çalınan ezgi.

5 Aralıksız, irticalen, üst üste şiir okuyabilen ozan (şair).

Birlik döneminde Abay'ı araştırma ilminin “topluma yabancı” sayılan alanlarından biri de Abay mektebidir. “Abay'ın şairlik mektebi” kavramını M. Avezov sunar. Dünya edebiyatına göre edebiyat ilminde “mektep” terimi vardır. Tam olarak “edebî mektep” anlamında olmamakla birlikte, bu kavram, Batı ve Rus edebiyatlarında “edebî akım, edebî toplum, edebî grup” gibi farklı anlamlarda kullanılır. Aslında “edebî mektep”, bir bakış açısını, bu konudaki eserleri ve beslendikleri arzuları, amaçları ortak olan yazarları karşılayan bir kavramdır. Birçoğunun önderi, “mektebin kurucu ustası” olarak anılırken, diğerleri de “öğrenci” sayılır. Ama, Batı'daki edebiyat araştırmalarında mekteplerin hemen hepsinde öğretmen ile öğrenci arasındaki ilişki tam olarak belirtilmez, bu ilişki edebiyattaki akımlara göre değişir. Dünya edebiyatındaki mektepler, dernekler hatta özellikle, Batı'nın edebî toplulukları etrafında öğrencileri bir araya getirip yetiştiren Abay'ın hareketini hatırlatmasıyla, iki tür toplumdaki bu edebî grupların tabi motiflerine uygun olmayacağını da dikkate almamız gerekir. Belirli bir yöne doğru ilerleyip ortak görüşlere hatta bazı noktalarda sadece bir konunun çevresinden ayrılmadan, yaratıcılık yoluna giren Avrupa örneğindeki birlikler ve kulüpler ile kaynağını önceki göçer Türk boylarının edebiyatından alan, şimdi de sözlü edebiyatın ağırlığını taşıyan Kazak bozkırında şairliğe kabiliyeti olan hünerli gençleri bir araya getirip, şiire yönelterek, gerçek bir eleştirmen olarak gerçekçi şiirin mektebini kuran Abay'ın, çevresini bir düzene sokup, ortak açıklamanın çevresinde bakmak da yanlıştır. Batı Edebiyatındaki mektebin öne sürdüğü prensipler, oradaki önemli bazı belirtiler ile özellikle farklılıklar, şüphesiz Abay mektebinin tabiatına uymaz. Bu arada millî edebiyatımızın kendine has özelliklerini de göz önüne almak gerekir.

Abay geleneği, sözünü ettiğimiz şairlik mektebini de içine alan geniş bir kavramdır. Abay geleneği, Abay'ın yanında yetişen öğrencilerle sınırlı değildir. Kazak edebiyatındaki Abay'dan sonraki tanınmış kahramanların hepsi de geleneği devam ettirmişlerdir, diyebiliriz. S. Torayğırov, M. Cumabayev, A. Baytursinov, M. Duvlatov, S. Seyfullin, İ.Jansügirov, B. Maylin gibi edebiyat emektarları bu topluluğun ilk neslindedir. Demek ki, geniş anlamda bakarsak geleneği devam ettirenlerin hepsi Abay'ın şairlik mektebinin temsilcileri sayılır. Ancak Abay'ın şiirlerinin kendisinden sonrakilere etkisi meselesinden başka, Abay'ın doğrudan terbiyesini alan, üstatlık anlayışı ile yetişen şairler vardır ki özellikle onun şiir yazma ile ilgili yönlendirme yöntemini ortaya koyar.

1950'li yıllarda “Abay mektebi var mıydı, yok muydu?” gibi bir tartışmanın doğmasına şairlik mektebi meselesine bağlı olarak açık bir ölçünün olmaması sebep olmuştur. O yüzden bazıları Abay mektebini dar anlamda, yani çevresindeki şair öğrencileriyle sınırlandırırken, ikinci grup araştırmacılar da mektep anlamını genişletip, onun içine geleneği devam ettirenlerin hepsini alır. Abay'ın doğrudan terbiyesini alan etrafındaki şair öğrencilerin hemen hemen hepsi Sovyet ideolojisi iftirasına uğrayıp, edebiyat tarihinden uzaklaştırıldıktan sonra, “Abay öğrencileri, Abay mektebi” gibi kavramlarla geleneği devam ettirenler anlattığımız konunun içerisinde kaybolup gittiler. Aslında, Abay'ın şairlik mektebi meselesinden bahsettiğimizde, Abay ile onun doğrudan terbiyesini alan şair öğrencileri arasındaki bağlantıyı bir grup; usta şairin edebiyattaki geleneği yani Abay geleneğini devam ettirenleri başka bir grup olarak ele alıp, Abay'ın üstatlık hareketi ile genel şairlik sanatının sonraki edebiyata tesiri meselelerini ayırt etme imkânına sahip oluruz.

Sovyetler Birliği siyaseti yüzünden Abay araştırmaları biliminde fark edilmeden gözden uzak kalan, genellikle bir güç tarafından bastırılarak özgürce araştırma imkânından mahrum bırakılan konulardan biri de Abay'ın ortamıdır diyebiliriz. Öncellikle Abay kendisi “*şınjır bala/ zincir paça, subar töş/ benekli gövde*” sadece Kunanbay'ın oğlu olduğu için Sovyet edebiyatında sevilmedi. “*Bay Balasının/Zengin Çocuğu'nun*” şairlik kudretinde kusur bulamayan sınıfsal ideoloji, onun tek başına kayıp gitmesine, etrafına hakaret etmesine izin verdi. Şairin yaşadığı ortam “eskici”, babası “zengin”, çevresindeki şair ozanların mirası “sosyalist taleplerden uzak” olduğu için, Abay kasıtlı bir şekilde edebî ortamından uzaklaştırılıp, ayrı tutulmaya çalışıldı. Şairin edebî mirası “edebiyatın tasnifi” denilen bir kalıba uygun hale getirilip, “fakirlik” gerekli dersiniz “bolşevik” Abay kendi ortamına karşı çıkan biri olarak gösterilmeye başlandı. Abay'ı özellikle etkileyen Doğu edebiyatı hakkında çok bahsedilmez, şairin “*Şığısım batis bol ketti./Doğum Batı Olmaya Başladı.*” sözü bahane gösterilip, “onu halktan uzaklaştırıp bilge yapan Rus aydınları”

anlayışı şuurumuza yerleştirilir. Rus aydınları, bunların içinde E. Mihaelis, N. Dolgopolov gibi çağdaşlarının Abay'a, bunun Rus edebiyatını yönlendirmeye olan katkıları yok etme amacındaydı. Onun gibi Rus edebiyatının, onun sanat temsilcilerinin Abay'a katkıları oldukça fazladır. Bununla birlikte Abay'ı etkileyen hazineye baktığımızda kendi edebiyatımız, bunun içinde şairle doğrudan ilişkide olan, bunu yakından etkileyen ortamın rolünü ikinci sıraya koyamayız. Abay'ın zamanını aşmış olan olgunluğu öncelikle babasının kanı, annesinin sütü ile vücuduna yayılan kut, doğduğu toprağın özelliklerindedir. İkincisi beşikten itibaren ninesinin ninnisi ve dedesinin anlattığı kıssalarla hafızasına kazınan Kazakların kıymetli kelimeleri, dombıranın ezgisi, kopuzun nağmeleri ile yüreğe yerleşen asil sanat "Kazakların içinde kara sözde kimseyi rakip tanımayan" Abay'ı halk aşığı olarak yetiştirdi. Kendi döneminde M. Avezov'un gösterdiği Abay hazinesi içindeki en bol örneklerin, Kazakların halk edebiyatı örnekleri olduğunu dikkate alırsak, bu alan zamanın tuzağına düşerek, Abay araştırmalarının incelenmeden kalan tek alanı oldu.

Sovyetler Birliği sisteminin Abay araştırmalarına zararının dokunduğu karanlık dönemlerin olduğunu hatırlarsak, bu dönemlerde Abay'ın kendi edebiyatımıza, Kazakların şairi ile âşıklarına, özellikle tüm Kazak halkına karşı çıktığını, bugün de yok sayamayız. Şairin acılı sözlerine tam olarak nüfuz edilmeden Buhar, Şortanbay, Duvlatlar'ın Abay sözü ile tamamlayıp, "eski bey" ile "eski şairlerini" ve mirasını gereksiz bulduğumuz dönemler kaybolup gitti. Yeni şiirlere kulaç atıp, estetik zevk yönünden gelişti denilen şiir sahiplerini eleştiren Abay ile onun kendi dönemine kadarki edebiyat alanında da eleştiri oklarına tutuldu. Bu yüzden Abay'dan önceki edebiyat tamamen yok sayıldı, hatta "Kazak edebî dili Abay'la başlar" fikri bile söylendi.

Abay'ın öncesindeki edebiyat böyle bir duruma sahip olduğu için, Abay araştırmalarına art arda darbe indirildi. Dünya edebiyatında genel akım ve yönlendirmenin içerisine alınan "mektep" kavramının sadece bir insana bağlı olarak söylenmesi, Birlik dönemi Kazak edebiyatı araştırmalarında büyük bir tartışma yarattı. Sonuçta çevresine şair, türkücü, besteci, masalcı gibi çeşitli hüneri öğrenmek için istekli olan gençleri toplayıp, eğitim veren üstat Abay'ın talim terbiye okulları kapatılıp şair öğrencileri sırasıyla "yobaz", "eskici" diye tanıtılıp edebiyattan uzaklaştırıldı, yaşayanlar ise "halk düşmanı" diye sürgüne gönderildi.

Abay'ın çevresindeki edebiyat temsilcileri hakkında birkaç araştırma yapıldı, şair öğrencilerinin mirasları külliyat olarak yayınlandı. Bugünkü sorumluluğumuz bu eserlerden edebî ortam konusunun temel noktalarını tespit etmektir. Örneğin, Kunanbay'ı aklarak almak, onun Abay'a tesirini, baba ve çocuk arasındaki manevî bağlantıların kaynağını bulmak gereklidir. Bunun gibi Abay'ın önündeki daha büyük şairlerin bağlantısı, ilişkileri genç Abay'a gösterdikleri örnek eğitim konusunda doğru ve tam fikirleri ifade etmek, bugünkü araştırmacıların sorumluluklarındandır. Abay geleneği denen bu güçlü kaynağının önemli alanı Abay mektebinden söz ettiğimizde, usta ile öğrencileri arasındaki bağlantıyı sadece onların şiirdeki bağlantısıyla sınırlamamız yeterli değildir. Bu meselede hayatî ilişkilerden başlayarak, şiir öğrenme kuralları, konu seçmek, yazılan eserleri edebî ortamda eleştirmek gibi davranışlarla yetişip, bunlardan ortaya çıkan edebî süreçteki değişikliklerin sırrına bakıldığında, edebî mektebin önemi daha açık olarak ortaya çıkacaktır. Şairlik mektebi denildiğinde öncelikle bu mektebi kalıplaştırıcı Abay'ın rolünü, ustalık hareketini açıklamak şarttır. Onun edebiyattaki yolunu devam ettiren şair öğrencilerin edebî mirasına göz gezdirerek, her açıdan onları tanıyıp, onların sadece Abay geleneğini devam ettirici değil, bu geleneği kendilerince geliştirebilen yeteneklerinden söz edildiğinde Abay mektebinin Kazak edebiyatındaki yeri açık olarak ortaya konulacaktır. Sadece şair değil, müzisyen, besteci, masalcı, satranç ustası gibi sekiz türlü sanatkarlığı kendinde toplayan Abay'ın çevresine Kazak medeniyeti ile sanatına kattığı pay açısından değer verildiği zaman, Abay ortamının seviyesini açık olarak belirtmek mümkün olacaktır.

Edebiyat biliminde edebî mektep kavramı genel anlamda ele alınır, onun etrafında akım, yön, kul, grup, birlik kategorileri de söz konusudur. Rus araştırmacı B.İ.Kuleşov "yön", "akım", "mektep" kavramlarına tek kökenden bir kavram olarak bakar. Akım ile yön ve mektep tek kavram içerisinde tek anlam değil, eş anlamlı sayılabilir. Sanat kuralları hakkında fikir sunan L.Timofeyev ile S.Turayev şöyle

der: "...biz sanat kurallarını çoğunlukla genelleyerek anlatırız, tarihî edebiyat mekteplerinin, gruplarının vs. şekillerinin yönü ve süresini de." (Kırakii Slovar Literaturovedeçeskii Terminov M./Edebiyat Araştırmaları Terimlerinin Kısaltma Sözlüğü, 1978). Abay'ın etrafına öğrenci toplaması tabî olarak edebî grup ve birlikler fikrine uygundur. Örneğin, edebî birliklere şöyle bir açıklama getirilir: "*Edebiyat çevreleri, eser vericilerin görüş, ilgi ve yaratıcılık yönleri temelinde bir birlik söz konusudur. Bunlar kendi içerisinde edebî salonlar ve etkinlikler de onlara atıfta bulunur.*" (Literaturniy Entsiklopediçeskii Slovar M./Edebî Ansiklopedik Sözlük, 1987.) Abay döneminde şairin etrafında toplanan edebiyat temsilcileri belli bir akımın oluşmasına yol açtı diye kesin bir şekilde söylemek zordur. Bu konuda M. Avezov şöyle der: "*Elbette, Kazak edebiyatı o zamanlar matbaalarda basılıp kitaplaşarak, o günlerde okuyucu ile buluşmuş hale gelirse, Abay etrafında, Abay mektebinde eğitim alan şairler, tamamen Abay'ın izinden takip eden büyük bir edebiyat akımını göstermiş olur.*"

Şimdi dünya edebiyatına bakarsak, edebî mektep adına yakın çok çeşitli dernekler, kurullar ve salonlar ile kulüpler önceden de vardı. Onların hepsini açıklayıp, üzerinde durmak gibi bir amacımız yok. Yine de birkaçına yorum yapmamız doğru olacaktır. Mesela, eski Hint ülkesinde Sanskrit edebiyatının büyük vekili Aşivaghosid'in şairlik mektebi hakkında kaynaklara ve bu olayın tarihine derinlemesine bakılabilir. XI. Yüzyıl Azerbaycan edebiyatındaki Şirvani mektebi, XII. yüzyılda İtalya'daki ilk şairlik mekteplerden biri, "Sicilya Mektebini" Camako de Lentino yönetmiştir. XVI. yüzyıl Fransa edebiyatında büyük değişim yaratan Jan Dora'nın (1508-1588) "Yıldız" adında şairlik mektebi kurulmuştur. XVIII. yüzyıla kadar edebiyat ile tiyatro sanatının birleşmesinden doğan "İspanyol klasikleri" mektebini gösterebiliriz. "Gettingenskaya Rosça/Gettingen Tarlası", "Köldi Mektep/Göllü Okul", Rusya'daki "Arzamas" adlı edebî topluluk, "Jasıl Şam/Yeşil Lamba" edebî ve siyasî topluluğu, Fransa'daki "Parnas" şairler topluluğu vs. gibiler. Her mektebin ve topluluğun kendine özgü amacı vardır. Herhangi bir toplumdaki çeşitli olaylara bağlı doğar, kendi sorumluluklarını taşır. Bazıları uzun süre etkinliğini devam ettirebiliyorken bazıları ise halktan ilgi görmeyerek ya da başka durumlardan dolayı kısa sürede dağılıp gider.

Ama, gerçek usta ile öğrenci arasındaki ilişkilere gelirsek, Kazak edebiyatı tarihinde, ondan Abay'a kadar böyle değişikliklerin olduğu bilinir. Farabi gibi bilginlerin etrafında toplanan öğrenciler de olmuştur. Ahmet Yesevi, hocası Arslan Baba'ya saygı duymuş, şiirlerinde ona da yer vermiştir. Yesevi kendi sofi mektebini kurunca yanına birçok öğrenci toplanmıştır. Sonraki edebiyatta Jambıl'ın piri Süyinbay iken, şair Akmolla, hocası Başkurtların Mercanı'dır. Her şair sürekli ustasının yanındaydı diyemeyiz, ama kendinden öncekileri örnek aldığı bellidir. Abay'ın gerçek şairlik zirvesine çıkması öncelikle çevresi ve edebî ortamının etkisiyle olmuştur. O, ilk defa şiir tadını köyündeki Baykökşe, komşu Sıban ilindeki Duvlat, Karkaralı'daki Şoje'den almıştır, asil sözün mercanını halk içindeki bey ve söz ustalarından duyarak ezberlemiştir. Sonra kendisini geliştirerek büyük bilim ile sanatı halka yaymak için etrafına yetenekli öğrencileri toplayarak onları eğitmiştir. Abay, sanatın ışığını saçan toplumun hünerli gençlerini yetiştirerek tam bir edebî mektep kurulmuştur. Bu mektep Kazak edebiyatı tarihinde ayrı bir değere sahiptir.

Siyasî baskılar nedeniyle Abay'ın öğrencilerinin ilmî mirasını koruyamayan Q. Muhamedjanulı 1959 yılında doktora tezinin sadece konusunu değil içeriğini de tamamen değiştirmek zorunda kalmıştır. Abay öğrencileri kavramı, düşünülmeden sadece Abay'ın etrafındaki şairler olarak değiştirilmiştir. 1951 ve 1959 yıllarındaki iki tezin arasında birtakım farklıklar vardır. Siyasî eleştirilerden dolayı son zamandaki çalışmalar biraz kısaltılmıştır. Öncelikle Turağul'un ismi geçmese de birkaç şiiri ile tercümelerine göz attığımızda sonraki eserlerde bunların olmadığını görüyoruz. 1951 yılındaki çalışmada davanın büyüğü Kökbay Janatayulı'na, onun meşhur "Sabalak" destanına bağlı olduğu halde, Abay'ın yanında yirmi beş yıllık arkadaşı, yetenekli şair Kökbay'ın ismi bir sonraki çalışmada geçmiyor. Böylece Şakerimsiz, Kökbay ve Turağul'suz, diğer şairlerin de "Sovyet dairesine" uygun eserler ele alınarak Abay mektebi biliminde savunulmuştur. Bu da işte Q. Muhamedjanulı'nın cesaretinin ve sabrının sayesinde. Bu arada söylememiz gereken şey, 2005 yılından itibaren yayımlanan araştırmacının çok ciltli eserler külliyyatında (Q. Muhamedjanulı, Almatı:Alaş, 2005) alimin sadece 1959 yılında ikinci defa savunduğu teze yer verilmiştir. Tekrarlanmış denmiş ama, 1951 yılında yapılan çalışma bu ciltlerde yoktur, sadece Kökbay

hakkındaki bölüm 1959 yılındaki kitaba girmiştir. Abay mektebi ile birlikte M. Avezov'un 1950 yılında basılan "Aqınağa/Akın Ağa" romanı eleştirilmiş ve basılmadan kaybolmuştur. Abay mektebi konusunun, "Akın Ağa" romanının temel dayanağı olduğunu o zamandaki sansür gözden kaçırmaz. "Akın Ağa" romanının bütün suçu Abay'ın öğretmenlik kudretini gösterip, şair öğrencilerinin niteliğini göstererek betimlemesindeydi. "Akın Ağa" romanının sansüre maruz kalması, M. Avezov için de Kazak edebiyatı için de büyük bir kayıptır. M. Avezov'un bir müddet daha dayanması, daha doğrusu "sosyal realizme" ayak uydurması gerekiyordu. Sonra yayımlanan "Abay Jolu/Abay Yolu" nun dördüncü kitabında başarılı eklemeler olsa bile "Akın Ağa" daki temel düşünce, Abay'ın şair mektebi ikinci planda kalır. Örneğin, romana konu olan Kökbay ve Erip'in şiirleri esere girmez. Hatta Kökbay'ın görünüşü çokça aşağılanır.

Abay'ın en yetenekli şair öğrencisi ve akrabası Şakerim olmadan, Abay hakkında roman yazmak, olmayan bir romanı yoktan var etmiş gibidir. Şubar, Şekerim, Dermen. Bu üçü Avezov'un siyasi isteklere karşı hazırladığı bu üç kişi onlar için tehdit oluşturuyordu. Uyanık okuyucular, Dermen'in görüşlerinde Şakerim'i gördüler. Fakat, siyasi bilincin gerekliliği için Şubar prototipi, Şakerim'dir. M. Avezov'un yapması gereken buydu. Aslında Kunanbay akrabalarının arasında Şubar isimli birinin olduğu da gerçektir. Abay ilinin şecerecisi B. İsabayev'in söylediğine göre: "Öskenbay'ın ikinci eşi Tanşolpan'dan Şubar, Elevsiz, Tileverdi doğmuştur" ("Ulular Mekeni", Novosibirsk, 2001.) Yine de, Avezov'un betimlediği kişi bu Şubar değildir, tekrar söylüyoruz ki o siyasete karşı bir kalkandır.

Romanda Abay'ın şair çocukları Mağaviya, Akılbay, Turağul tipleri, siyasi eleştirinin gücünden kurtulamadılar. Sadece Aygerim'in gönlüne bağlı olarak adı anılan henüz iki yaşında olan Turağul'a hain gözüyle bakarlar. "*Sovyet dönemine karşı savaştan, büyük bir ataerkil, halk haini Turaş sevimli şekilde betimlenmiş*" diyerek onun adını romandan tamamen silerler. Kısacası, büyük yazarın bir yüzyılı kapsayan eserinde en önemli konu haline gelen, Abay'ın şairlik mektebi, totaliter sistemin kurbanı olur. En önemlisi Abay görünüşü vasıtasıyla bu büyük romanı yazmak için M. Avezov ve birçok tarihî şahıslarla birlikte Abay'ın öğrencileri de kurban edilir. Şakerim, Kökbay, Erip gibi şairler, Sovyet siyasetinin istediği şekilde gösterilir. Yazar kendi ustalığıyla eleştiriye karşı koyabilir. Romanda Abay'ın şairlik mektebi hakkında açık bir şekilde fikir belirtilmese de, anlayarak okuduğunuzda onun düşüncesi sözlerine yansır. Buradan hareketle Sovyet düşüncesinin Abay mektebine karşı çıkışını sadece ilmî çalışmalarla değil, M. Avezov'un sanat eserlerinde, ne kadar keder getirdiğini fark ederiz.

KAYNAKÇA

- Kratkii Slovar Literaturovedeçeskii Terminov M.* (1978). (Edebiyat Biliminin Kısa Sözlüğü)
Literaturniy Entsiklopedičeskii Slovar M. (1987). (Edebi Ansiklopedik Sözlüğü)
 Muhamedjanulı Q. (2005). *Alaş*, Almatı.
Ulular mekeni (2001). Novosibirsk.

Abay'ın Bilgeliği Hakkında-1¹

Esim ĞARİFOLLA²

Akt. Tüge AKTOSUN³

“Bilginleri anlayan danışmanlardır.” sözü boşuna söylenmese gerek. Abay'ın devrinden önceki ve kendinden sonraki Kazak şair ve destancılara benzemediğini ilk fark edenler Ahmet Baytursunov ve Mağjan Jumabayev'dir.

Mağjan, 1912 yılında “*Şolpan*” Dergisi'nde “*Altın xakim Abayğa/Altın Bilge Abay'a*” adlı özel bir şiir yazarken Ahmet, 1913 yılında “*Kazak*” gazetesinde Abay'a “*Qazaqtıñ bas aqını/Kazakların baş şairi*” dediği hacimli bir makale yayımlar.

Bu iki kişinin yarım asır önce söyledikleri tam olarak 80 yıl sonra yeniden hatırlandı ve Abay'a “*Bilge*” diye ad vermek, Abay'a “*Qazaqtıñ bas aqını/Kazakların baş şairi*” deme sorumluluğu, halk arasında yerleşmiş bir düşünceye dönüştü.

Bilge kavramı hakkında birkaç şey söyleyelim. Mağjan “*Altın Bilge Abay'a*” adlı şiiri yazdığında bu kavramı bir yerlerden almadı. O, bunu, Kazak halkının düşünce dünyasından, halk arasında büyük anlamlar taşıdığı için aldı. Bilge kelimesi Abay zamanında, halk ağzında akıl ve fikir konusunda önde gelen bazı insanlar için kullanılmıştır. Kazaklar; bilge Ulıqpan, bilge Platon, bilge Aristoteles'i biliyorlardı. Bu birinci sebep.

İkinci olarak, Abay “*bilge*” kavramını sadece kullanmamış aynı zamanda onu zenginleştirmiştir. O otuz sekizinci Kara sözünde “*xakim degender ärbir istiñ sebebin izdevşiler/ bilge denen kişiler her sözün, her işin sebebini arayanlardır*” der. Sokrat'a “*bilge*” adını verir.

Abay'ın anlam dünyasında “*bilge*”nin statüsü çok yücedir. Onun söylediği sözlerde bilgenin anlamı “*Ärbir ğalım xakim emes, är xakim ğalım/Her bir âlim bilge değil, her bilge de âlim*” şeklindedir. Burada ki anlayışa göre Abay, özlü sözler ile ilgili kavramlara anlam verir. Özlü bir söz söylediğini belirtir. Özlü söz, işin sebebini araştıranların sözüdür. Diğer sözler yani nakil sözler ise her şeyi söyler. Bu açıdan ele alındığında Abay'ın Kara sözlerini anlamının kolay olmadığı dikkatimizi çekecektir. Abay'ın 45 sözünün hepsi, özlü sözdür. Elbette onlarda nakil söz sayılabilecek söyleyişler de vardır. Bu sebeple bu sözlere bir zamanlar “*nakil sözler*” de demiştik. Bugün Kazak dilindeki yayımlarda bu anlamdan vazgeçtik. Bu söyleyiş Rusça'da hala “*slova nazıdaniya/nakil (alıntı) sözler*” şeklinde kullanılmaktadır. Bu gerçeğe bağdaşmayan bir düşüncedir. Bilge Abay manevî bir söyleyici, “*derleyici*” değildir. Elbette en doğrusu “*Abaydñ qara sözderi/Abay'ın kara sözleri*” olsa gerek.

Mağjan'ın Abay'a “*altın bilge*” demesinin bir anlamı olmalı. Mağjan, Abay'a 1912 yılında “*bilge*” demişti. O zamanlar Kazak halkı Tanrısından ayrılmamıştı, Allah'ın sorumluluk yüklediği o dönemlerde insanlar sözlerini daha dikkatli söylüyorlardı. Çünkü Allah ile ilgili sözler vardır. Allah sözü vardır. İnsanlara, kullara ait sözler, insanın sözü vardır. Her bir sözün bir mantığı vardır. Şair bunu şu şekilde söyler:

*Qıysınimen qızıqtı bolmasa söz,
Nege aytsın payğambar men onu allası*

Mantıklı ve ilgi çekici olmasa söz,
Niçin söylesin onu peygamberi ile Allah'ı.

Bu sebeple Mağjan, Abay'ı sözün mantığı çerçevesinde “*bilge*” olarak adlandırır.

¹ “Abaydñ bilgeliği tuvralı” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.
² Prof. Dr. L. N. Gumilyev atındaşı, Fıratya ulıtta ünıversıteti fılolojıya ğılmdarı kafedrası
³ Öğretmen, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları mezunu. tugeaktosun@gmail.com

Allah'ın yani yaratıcının sıfatı olduğunu da unuttuk.

Ululuk sadece yaratıcıyla bağlantılı olarak kullanılan bir sözdür. Bunu Mağjan da, Ahmet de biliyorlardı. Bu yüzden kullanılmıyorlardı. Eğer bugün bizim yaratıcıyı, Hudâ'yı, Allah'ı kabullenmemiz ne kadar doğruysa her bir sözü kendi mantığı çevresinde kullanmak için çabalamamız da o kadar doğru olacaktır.

Abay'a "bilge" dersek hata yapmamış oluruz. O hâkimliğe sadece bir anlam katmamış, hâkimliğin anlamını da açıklamıştır. O şöyle der; bu dünyada biz üç tür insanın arkasından gideriz. Onlar evliyalar, peygamberler ve bilgelerdir.

Abay bunların başında gelir. İlk söz evliyalar hakkındadır. Evliyalar halktan uzaklaşıp, yalnız başlarına hayat geçirenler, Allah'a âşık olup dünyanın ilgi çekici işlerini terk edenlerdir. Abay, bu yolu hoş görmez. Evliyalığa eleştirel bakar. Allah kullarına nefis vermiştir. Evlen, çocuk büyüt, mal bak demiştir. Evliya ise buna karşı kendi Allah'ının verdiği nefsi engellemektedir. Abay bu meseleye "*Bul Alla, aqıyqat jol emes*/Bu Allah yolu, hakikat yolu değildir" şeklinde bakar.

Abay insanın dünyaya ilgisini "Ma'murluk" ilgisi diye adlandırır. Dünyaya, hayata ilgi duymayan, orada rahatı aramayan insan yoktur. Çünkü insanın dünyaya "ilgisi" de Allah'ın emriyle olan iştir.

Peygamberin ardından gidersek, onlar "öbür dünya" hakkında konuşurlar. Abay bu durum için de mala kim bakar, düşmanı kim durdurur, giyimi kim dokur, kim tahıl eker, dünyadaki kulları için yarattığı hazineyi kim arar? der.

Evliyalar ile peygamberlerden sonra Abay bilgelere bir şeyler söyler. "*Adaspayt tuvra izdegen xaklar bolsa, bükil âlem bülük edi*/Yolunu kaybetmeden doğruyu arayan bilgiler olmasa, dünya harap olurdu" der. İşte bizim için Abay'ın gerekli olduğu yer, ona mecbur olduğumuz şey, budur. Bilge Abay gibiler olmasa dünya harap olurdu. O zaman biz iyi ile kötüyü, gerekli ile gereksizi ayırmaktan aciz kalırdık. Abay'ın söylediği gibi adaletimizden ve insancılığımızdan uzaklaştık. Sözün kısası, şairin söylediği gibi melek ile şeytanı ayıramayız.

Abay, bilgiler hakkında konuşarak, kendi bilgeliğini de ortaya koyar. O, bilgelerin olmadığı bir dünyanın viran olacağını söyler. Fakat bilgelerin başka dinde olması da ihtimal dahilindedir. Mesela bilge Sokrat, müslüman değildir.

Abay bilgeliğe sadece bir din çerçevesinde bakmaz. O, insanoğlu için ortak bir kahraman tipi olduğu için hangi dinde olduğu önemli bir mesele değildir. Bu yüzden bilge Abay'ı bir din dairesinden geçirmeyiz; Sokrat, Platon gibi örneklere bütün insanoğlu için ortak bilgiler dememizin doğru olacağını düşünürüz.

Abay'ın bilgeliği hakkında konuşulduğunda, söylenmeden geçilemeyecek büyük mesele vardır. O da melek ve şeytanla ilgili özellikle şeytani olan fikirlerin daha fazla olmasıdır. Abay'ın dünya görüşüne derinlemesine baktığımızda şeytan hakkındaki düşüncelerimiz değişmeye başlar. Abay, Mihail Lermontov'un "*Demon/Şeytan*" adlı şiirinin ilk iki bölümünü "*Şaytan/Şeytan*" diye aktarmıştır. Abay'ın aktarmaları hiçbir zaman birebir sözler şeklinde değildir. Bunların anlam aktarması şeklinde yapıldığı bilinir. O, aktarma meselesinde oldukça bağımsızdır. Özellikle "*Şaytan/Şeytan*" adlı on kıtadan oluşan şiirin aktarılması konusu oldukça zor olmasına rağmen, o, bu şiiri bağımsız bir şekilde aktarmıştır. Abay, şiirdeki farklı fikirlere daima ilgiyle bakıyor gibidir. Bu mısra da öyle olmuştur. M. Lermontov "*Demon/Şeytan*" hakkında düşünürken, Abay, Kazak diline giren kavramın "*Şaytan degen kim? /Şeytan denen kim?*" şeklindeki sorusuna ilkeli bir şekilde cevap verir. Şeytan, Allah'ın kovduğu candır. Bu meselede M. Lermontov ile Abay arasında bir zıtlık yoktur. Rusça metinde de öyledir. "Allah'ın kovduğu can" denirken başka bir soru daha ortaya çıkar. "Bu, şeytanı niçin kovmuş?" sorusu. O, işte bu sorudan başlayarak şeytanın kim olduğunu açıklamaya başlar. Şeytanın şeytan olarak adlandırılmasının asıl sebebi onun Allahu Teâlâ'nın eşi benzeri olmayan kudretinden şüphe etmesidir. Eşi benzeri olmayan şey yalnızlıktır. Yalnız olmak, yaratıcıya hastır. Özellikle onun yalnızlığının sırrı da yaratıcı için malumdur. Başkaları için bir sırdır. Şeytan olmak için istekli olan melek, bu sırta hazırdır. Bu hareketi içinde melek, lanetlenmiş ve şeytana dönüşmüştür. Lanete uğratan Tanrı ise, şöyle der:

“Ol künde nurlı beyiş işinde jatr.
Özi de periştelər tüsünde eken”.

“O gün nurlu bir cennet içindedir.
Kendi de meleklerin düşündedir”.

(Abay, 1995: 57).

O, kendi şeklinden yani melekliğinden ayrıлып, başka bir şekle girmiş ve şeytan diye adlandırılmıştır. Meleğin, şeytana dönüşmesi dünya tarihinin başlangıcıdır. Yeryüzünde yeni bir devir başlar. Onun içeriği ise, melek ile şeytanın birbiriyle olan karşıtlığıdır. Durumun niçin böyle olduğunun kesin bir cevabı yoktur. Sadece işin açıklaması var. Dinleyiniz:

*Bosağası keñ boldı, törde orın tar,
Törde jalğız oturmaq oyında bar.
Jalğızdıq- biriñğün sıbağası,
Örşindikpen lağnetke boldı duvşar.*

Kapısı genişti, baş köşede yer dar,
Baş köşede yalnız oturma fikri var.
Yalnızlık, tek Tanrı'nın hissesi.
Yüküyle pençesine düştü.

(Abay, 1995: 57)

Abay, bu işin nedenini cesurlukta görüyor. Bu kanaatkâr oluş bir sebep mi? Elbette değil. Cesur olmanın nesi kötü? Cesur olmanın tabiatında namus, irade, gayret, kuvvet gibi şeyler var. Bunlar olmadan mesele hangi anlama gelir? Elbette şeytanlığın sebebi sadece cesur olmak değildir, bundan başka bir sebep daha olmalı. Dinî mitlerde bu, yaratıcının yeryüzü için insan yaratmasına itiraz olarak ifade edilir. O zaman şeytanın günahı, yaratıcının bütün işlerine el uzatmasında veya şüphe duymasındadır. Kısacası yaratıcının yaptıklarını sadece takdir etmekle kalmamış, ona kusur da bulmuştur. O zaman ona böyle bir bilinç nereden geliyor? Belli ki bu cesurluk şeytanın yaratıcıdan uzaklaşması, demek ki şeytanlığın sebebi, yaratıcının kendi olmasındadır. Böyle dememin sebebi, çok sonra kendi yarattığı Âdem atanın neslinden şeytanca hareketleri kabul edenler çıkıp, yeryüzünü şeytani işler kaplamadı mı? Kabil, akrabası Habil'i öldürdü. Bu gelenek elbette meleklerle ait bir iş değil, şeytan tarafından yapılan bir iştir. Bununla birlikte şeytanlığın sebebi yaratıcının kendi sırrıdır şekildeki düğüme gelince, şeytanın M. Lermontov ve Abay'ın mısralarında dile getirilen özelliklerine bakalım.

Birinci özellik: Şeytanın yalnız olmayı istemesi. İkinci özellik: Şeytanın kendi kendine övünmesi. Abay bunu şöyle ifade eder:

*Alladan qarğıs alğan kevdesinen,
Süyüv men sol sağatta senim ketti.*

Bu andan sonra sevgimle güvenim gitti
Allahtan beddua alan gövdesinden

(Abay, 1995: 57)

Üçüncü özellik: Şeytanın insanın düşmanı olmasıdır. Abay bunu da şöyle anlatır:

*Adammen sodan beri boldı ketti,
Ölmes, öşpes özine közi jetti.
Ne qılğanmen quvanar bolğan soñ,
Nesine jer dünyeye päle septi.*

İnsanlarla ondan beri oldu gitti.
Ölümsüz, kalıcı olacağına inandı.
Ne yapınca mutlu olacağımı bilse de,
Niçin dünyaya felaket saçtı.

(Abay, 1995: 57)

Dördüncü özellik: Şeytanın dostu yoktur, yani onda dostluk kavramı yoktur.

*Allasız dos tappadı, sır tappadı,
Neşe müñ jil kezse de töñirekti.*

Allahsız dost bulamadı, sır bulmadı.
Kaç bin yıl gezse de çevresinde.

(Abay, 1995: 57)

Beşinci özellik: Şeytanın ümitsiz olmasıdır.

Altıncı özellik: Şeytanın isyankâr olmasıdır. Şeytan kötülük yapmaya doymaz ve bunun için ant içer. Bundan dolayı da onun isyankâr olmasına şaşırılmamak gerekir. İnsanoğlunun bildiği en güçlü isyan,

devrimdir. Güçlük ise, kötülüğe doymamaktan ortaya çıkar. Lanetli olmak, yukarıda söylediğimiz gibi kalpte sevgi ve güvenin kalmamasıdır. Lanetlenen her canlıda sevgi ve güven kalmaz. Böylece insan, can çekişmeye, isyan etmeye hazır bekler. Abay şeytanın bu özelliği hakkında şöyle der:

*Künine neşe bülük şığarsa da,
Eñbegi janğa jan bop süyinbeydi.*

Hergün kaç isyan, ayaklanma çıkarsa da
Emeği bir cana can olup da sevinmez.

(Abay, 1995: 57)

İsyan çıkartma, şeytanlık olsa da, onun tabiatında dilenmek, bilip öğrenmeye merak vardır. Çünkü isyan toplumsal bir ayrımcılık biçimidir. Bu sebeple isyanın haklı bir tarafı var gibi görünür, taraftarları çok olur. İsyân, kamunun duyarlı olduğu saptırılmış bir bilinçtir. Bir grupla birlikte götürülen ve onu insanın geleceğine karşı hareket olarak başlatmak şeytanlıktır, ancak mesele bununla bitmez. Abay, her gün ne kadar isyan çıkarırsa çıkarsın, boşa gitti diye sevinmez, yani aslında kendisi de yaptığı işten memnun değildir, kanaat etmez. Şeytanda kanaat ve tövbe yoktur. İnsan, şeytanın hilelerinden kurtulursa kanaati ve tövbesi olan salih bir kul olur. Eğer insanı şeytan ve şeytanlıklar yönetirse, onun kanaati ve tövbesi olmadığı için, şeytan ile insanın farkı kaybolup gitmektedir. Abay, şeytana isyancı dediğinde onun sadece isyan ettiğini söylemekle yetinmez, kim olursa olsun bir isyanı çıkarması mümkündür. Bundan sonra ona kendi günahını kabul ettirerek günahının sorumluluğuna ortak ederek bunu devam ettirmesi mümkündür. Burada insanın şeytanı yenediği açıkça fark edilir. Abay ise şeytan her gün ne kadar isyan çıkartırsa çıkarsın ondan dertlenmesi de razı olması da mümkün değildir. Demek ki isyankârlık onun doğasında, onuz şeytan yok.

Böylece Abay on kıtalık şiirini şeytanın sorularıyla tamamlar. Fakat ona cevap vermeye çalışmaz. Çünkü şeytanın sorusuna, onun da insana hürmeti yoktur. Bitmeyen bir öcü vardır. Ömrü de, akli da kısa olan insanın, şeytanın anlamadığı sırları vardır. Bu sırlar şeytana malum değildir. İnsan bilir. Sır dediğimiz şey insanın iki dünyadan da ümidinin olmasıdır. Şeytanda ümit yoktur. İnsanın yaratıcısına olan muhabbeti, ona ait duygularında kendi işinde olan sorumluluğunda, büsbütün razı oluşunda, tövbesinde, iyilik işlerine atılmasındadır. İşte insanın zenginliği bu tür özellikleriyle açıklanır. Öyleyse insan niçin keder dünyasına düşsün ki? Şakerim'in dediği gibi onun yanında yar olan yaratıcısı vardır. Bu yüzden bunu o da bilir. Kaygı verse de yanında sevinç ve kut da verir. Şeytanın payına düşen sadece kederdir, onda kıvanç yoktur. Çünkü onun ümit adlı bilinci yoktur. Bu sebeple onun insandan eksigi vardır. Şeytan bu yüzden kederlidir. Şeytana göre sıkıntının diğer tarafında, ikinci ışıklı taraf olan sevincin olmasıdır. O, bunu kabul edemez. Çünkü bedduanın anlamı da tam buradadır. Beddua, sevinmeye konulmuş bir engeldir. Boş yere yemin eden kişide kut olmaz. İnsanoğluna, Yaratıcı kut vermiş, şeytana vermemiş. Fakat ona insanoğlunu azdırmak için, adalet yolundan çıkartmak için, zalimlik yapması için idrak vermiş. M. Lermontov şiirinde şeytana şöyle bir söz söyletir: “*Ya tsar 'poznan'ya i svobody*/Ben bilgi ve özgürlük kralyım” (Abay, 1995: 57). Bu anlamda Abay, şeytan hakkında şunları yazar: “*Ölşevsizdiñ sıymasın bir sezbegeñ/Ölçüsüzlüğün sınırlarını sezmeyen*”. Ölçüsüz bir şeyi ölçmek, şeytan hareketidir. Ölçüsüz şey, hangi şeye sığar? Şeytansa boşuna zahmet ederek, insanı zorlayarak ölçüsüz olanı kendi kavram dünyasına sığdırmaya çalıştı. Şeytanın felsefesi “*tügel biler*/her şeyi bilirim” üzerine kurulmuştur. Böylece o “*köz jetpesti köp közdegen*/ulaşılmaz olanı arzu eden” olmuştur. Makalenin başında şeytan ilk filozof diye bir fikir ortaya atmıştı. Bu, mutlak anlamda sorunları ortaya koydu fakat açıklayamadı. Sorunu anlamak, akli da, ömrü de belli olan insanın payına düşen şeydir. Bunu şeytan kabullenememiş ve soruya çevirmiştir.

Şeytan ile Şeytanlık hakkında iki şair birbirini tamamlar gibidir. Mesela M. Lermontov şeytanın kendisi olamayan halini şöyle anlatır:

*V prostranstve broshennykh svetil;
Kogda on veril i lyubil.
Schastlivyy pervenets tvoren'ya!
Ne znal ni zloby, ni somnen'ya,*

Bırakılmış mumlar huzurunda;
O zaman, o inanmış ve sevmiş
Başlangıçtaki mutlu ilk yaratık
Bilmemiş ne yazık ki, ne kötülük ne şer.

(Abay, 1995: 57)

Şeytanın ilk halinde inanç var, sevgi var, mutluluk var, zalimlik ve kötülük yoktur. Şimdi, onun bu eski hali bizim ilgimizi çeker mi? Bu durumda hiçbir sorun yok, hepsi yerli yerinde. Sıra insanın cennetten kovulmasındaki, sırrın özünde, bu âleme sorunları getirme gerekliliği olmalı. Cennet sorunsuz bir hayatın olduğu yer. Sorunsuz hayatın nesi ilginç olur? Öyleyse bu âleme ilginçliği getiren, şeytandır. O âleme inançsızlık, kin, zulüm ve şüphe getirdi. Tamamını söylersek, o âlemin uyumuna, Tanrı'nın ustalığına şüphe getirdi. Şüphe, sorunların başıdır. Bundan sonra şeytan gerektiği gibi âlem değiştirip insanın insana olan güvenini yok etti. Onu anlatacak ve yayacak ilimler, kavramlar ortaya çıktı. “*Alğaşqı jaratılğan baqıttı jan/ilk yaratılan bahtlı can*” (M. Lermontov) dünyaya bela saçtı. Böylece o, *Demon* (Şeytan) olarak adlandırıldı.

Devam edersek, Abay'ın bilgeliğine baş eğen Ahmet Baytursunov'un yukarıda bahsedilen “*Qazaqtñ bas aqını/Kazakların baş şairi*” adlı makalesinde “Abay'ın derin fikirler taşıyan sözlerini sıradan halkın çoğu anlayamaz, zorlanır. Abay'ın şiirlerini binlerce kez ezberinden okuyan insanların onun bazı şiirlerini anlayamadıklarını fark ettim. Peki bunun anlamı ne diye soranlar da var. Bu tür anlaşılması zor sözlerinden birisi şudur” diyen Ahmet Baytursunov 8 kıtalı şu şiiri örnek gösterir: “*Kök tuman aldındağı keler zaman/Mavi Sisler Önünde Gelecek Zaman*”.

*...Aqıl men jan – men özim, tñ – meniki
“Meni” men “menikiniñ” mağınası eki
“Men” ölmekke tağdır joq ävel bastan,
“Meniki” ölse, ölsin, oğan beki...*

Akıl ile can, benim, ruh benimkidir,
“Beni” ile “benimkinin” anlamı ikidir.
“Benim” ölmek için kaderim yok evvel baştan
“Benimki” ölürse ölsün, ona peki...

(Abay, 1995: 57)

Abay, bu şiiri 1897 yılında yazmıştır. Fakat “ben” ile “benimki” şeklinde söylenebilecek felsefi sorun 1893 yılında yazdığı şiirinde de açık bir şekilde kendini gösterir.

*...Ölse öler tabiğat, adam ölmes,
Ol biraq qayıp kelip, oynap-külmes,
“Meni” men “menikiniñ” ayrılğanın
“Öldi” dep at qoyıptı öñkey bilmes...*

Ölürse tabiat ölür, insan ölmez
Fakat o dönüp gelip, oynayıp, gülmez.
“Beni” ile “benimkinin” ayrıldığını
“Öldü” diye ad koymuşlar hiç bilmez

(Abay, 1995: 57)

Abay'ın ele aldığı bu sorunlar Zerdüş'ten bugüne kadarki bilgeler tarafından da sorgulanmıştır. Fakat hiçbir filozof bu meselenin manasına ulaşamadı. Bu alem sorularına onların bir cevabı yoktur. Biz insanın dünyadan göçmesini yani “benimkinin” ölmesini bir olgu şeklinde biliyoruz, görüyoruz ve sadece “benim” in sonsuzluğunu kabul ediyoruz.

“Ben” ile “benimki” meselesinin hikayesi uzun, ben kısaca anlatayım; Abay'a göre ölmeyen gerçek demek ömrün anlamını adet üzere kendi karşıt kavramlarıyla ya da ölümlü düşündürmüyor. Abay kavramında “ben” ile “benimkinin”, ölüm ile ömür arasında hiçbir zaman karşıtlığı yoktur. Abay'a göre, insan “benimkinin” ölmediğini, insanın hayatından, hayatın kendisinden çıkartıyor. Eğer insan tabiat gibi ölürse o zaman hayatın ne anlamı var? İnsanın ebediliği hayatın içerisinde. İnsan ebedi olduğu için dünya doğrudur ve insan ebedi olduğu için insanla ilgili gerçeklikler vardır. İnsan ebediliği Allah'ın varlığını doğrulayıcı bir ölçüdür.

İnsanın ebediliği gerçektir, onu anlamak ve anlatmaktadır. Abay bu hakikati anlamış ve alimlerin borcunun bunu anlamak ve anlatmak olduğunu ifade etmiştir.

Bizim için, akıl ve canın “benimkinden” ayrıldıktan sonra nereye gittiği, nerede duracağı, nasıl bir şekilde geleceği belirsizdir. Abay’ın söylediğine göre can direği Allah’ın mekanıdır. Fakat onun yeri bizim için belirsizdir. Abay, dünya görüşündeki büyük sorunları nasıl anladı? Bu amaçla “Bilge Abay” adında bir kitap yazdım. Kitabın Kazakçası 1994 yılında, Rusçası ise 1996 yılında yayımlandı.

Abay’ı “Bilge” olarak kabul ettiği için, biz, “Kazaklarda ve bütün Türk boylarında nasıl bilgiler var” sorusuna cevap aramaktayız. Allah’a şükür Türk aleminde bilgiler yeterlidir. Onlardan bazıları; Yol-lug Tegin, Farabi, Dede Korkut, Hoca Ahmet Yesevi, Yusuf Has Hacib, Ali Şir Nevai, Asan Kaygı’dır.

Konuyu toparlayacak olursak Abay’ın bilgeliğinin diğer bir yönü onun insancılığıdır. Kazakça Türkçesinde “*adamgerşilik*/ insancılık” denen kavram sık kullanılır. Fakat bu kavram Abay’da yoktur. O insancılık hakkında bir şeyler söyler. Aslında bu kavramın kullanılması doğru olacaktır fikrine sahibim.

Bilge Abay, insancılık meselesinin çözümünün iyi işten geçtiğini düşünür. Bu anlamda Abay’ın insancılığı ile Müslümanlığı birbiriyle uyumludur. Abay, bu konuda peygamberimizin Hadis-i Şerif-ine dayanarak oradaki fikirleri öyle dile getirir: “*adamnıñ jaqsısı adamğa jaqsılıq jasağan adam*/ İnsanların iyisi, insanlara iyilik edendir.” Bu Müslümanlığın da şartlarından. Bu yüzden Abay’ın insancılığının, onun Müslümanlık hakkındaki fikirleriyle uyumlu olması, fikirlerinin birbirini desteklemesi kurallıdır. Bu ayrı bir meseledir.

İkinci olarak Abay, insan özgürlüğünü sınırlandırmaz. Abay’ın kavram dünyasında, Allah sadece yaratıcı ve affedicidir değil. İnsan, kendi kendini affetmekten de sorumludur. Bunun içinde hareket gereklidir. Bu yüzden Abay 38. Kara sözünde “*ğumırduñ özi xaqtıqat / Ömrün özü hakikat*” fikrine ulaşır. Abay’ın kavram dünyasında, var olmayan hayat anlamsızdır. Ömür, hakikattir. Allahu Teâlâ, insan hayatının ömür sürme genişliği içindedir. Bu, ilk sebep, bu, fikir, bu, imkandır. İmkani gerçeğe dönüştürmek insanın yaptıklarıyla mümkündür. Bunun içinde mal ve cana kıyamayan yollar vardır. Abay’a göre bu yol, ilim yolu, bilgelik yoludur der.

Son zamanlarda Abay yaratıcılığı hakkında birçok önemli bazı makale yayımlandı. Bunların hepsi gerekli çalışmalardır. Abay yaratıcılığı bitmeyen altın bir hazine gibidir. Fakat Abay konusunda kolayca söz söylemek mümkün değildir veya bazı yazarlar gibi Abay’ı peygamber ilan etmek de aşırıya kaçmaktır. Herkesin tarihte alacağı bir yer vardır. Mesele Abay’ın dünya görüşüyle tarihte alacağı yeri açıklamak yani Abay’ı objektif olarak tanımdır. Bu kolay bir iş değildir. Başta heyecanla giriştiğimiz bu işe, kesin sonuçlar elde edeceğimiz incelemelerle devam ederken, ilk olarak önümüze çıkan engellerden biri araştırmanın metodolojik yönünün ne olacağıydı. Önceki Marksist, Leninist ve Materyalist diyalektiğin prensipleriyle Abay gibi bir bilgiyi araştırmak, onu bir kalıba sokup, fazla ve eksik yönlerini eklemek veya çıkarmak sadece boş çaba, boşuna zaman harcamak olur.

Beni zorlayan mesele buydu. Sonra düşünme düşünme araştırmanın yöntemi de bulundu. Bu hermenetik (yorumsama) yöntemi. Bu, belli bir metni seçme ve incelemenin de bir yoludur. Anlayışlı dinleyicinin merakını giderip, süsleyerek söyleme kültürü Kazakların düşünce yönteminin üst düzeyini ifade eder. Bizim fikrimize göre Kazak düşüncesinin iki seviyesi vardır. Biri; çoğunluğun anlayabileceği iyi bilinen bir dil, ikincisi; söz söyleme kültürünü yöneten yüksek fikirleri kavrayabilme beceresine sahip olan aydınların dilidir. Abay, Kazak düşüncesinin bu ikinci seviyesini kullandı.

Abay’ın dünya görüşünde yer alan Allah ile insan hayatı ne eskiden ne de bugün özellikle araştırılmış bir konudur. Niçin dersiniz? Abay araştırmaları, başlangıçta düzenli bir şekilde başladı, çalışmalar ilerledikçe araştırmacılar birçok farklı yola girdi ve işler siyasî kuralların yasaklamalarına takıldı. Bu zengin, ciltler dolusu hikayeye dolu bir meseledir. Bu materyaller “Abay” dergisinde kesintisiz bir şekilde yayımlandı.

Abay hakkında, onun dünya görüşü hakkındaki atışmaları, araştırmaları tasnif ettiğimizde, Abay araştırmaları biliminin üç aşamasından bahsetmemiz mümkündür. İlk dönem, Abay’ın yaşadığı yıllarla başlar. Bu dönemde öne çıkan isim Alihan Bökeyhanov’dur. Onun Petersburg’da 1903 yılında bastırılmış olduğu (tamamı 478 s.) “*Kirgizskiy kray*/ Kırgız Cumhuriyeti” adlı kitap, Abay hakkında kaleme alınmıştır. Bundan sonraki süreç, Alihan Bökeyhanov’un Abay öldükten sonra Rusça olarak yazdığı “nekrolog (hatıra)”nın yayımlandığı dönemdir. (Abay, 1992: 23-24).

Bundan sonraki dönemde yani 20’li yıllardan itibaren Abay araştırmalarının ikinci dönemi başlar. Bu dönemde Abay’ın mirasını araştırırken kullanılan objektif yaklaşımlar ve bu geleneksel yöntem bozuldu. Abay araştırmaları ilmîne siyaset karıştı.

Abay araştırmalarının ikinci dönemi Muhtar Avezov’un ismiyle bağlantılıdır. Onun dışında Abay hakkında birçok araştırma yapan ve fikirler öne süren Kudaybergen Jubanov, Idrıs Mustanbayoğlu gibi kişiler de vardır. Muhtar, bütün ömrünü Abay’a harcayan bir ediptir. O iki meseleyi birlikte ele alıp, incelemeye mecbur kaldı. Biri Alihan, Ahmet, Mirjakıp, Mağjan gibi Abay’ın düşüncelerini kendisi okuyup inceleyenlerin düşünceleridir. İkincisi, Abay mirasını araştırırken sosyalist, ideolojik prensipleri göz önünde bulundurmaktır. Muhtar’ın önündeki ikilem buydu. Zaman istediğini yapar. Abay’ın sosyalizme hakim oluşundan çok aydınlatıcı bir edip olması daha kolaydı. Bununla birlikte Bilge Abay, aydınlatıcı Abay olarak karşımıza çıktı. Muhtar da Abay’a aydınlanmacı dedi. Çünkü başka bir yolu yoktu. Ateizmin devlet ideolojisi olduğu zamanlarda, Abay’ın dünya görüşündeki Allahu Teâlâ hakkında, onunla insan arasındaki ilişkiler ve birlik hakkında bir şeyler söylemeye imkân vermiyordu. “*Qırağı közder/ uyanık gözler*” Abay’ın tanınmasına izin vermedi. Abay’ın bilgeliği gereksizdi, onun mirasından denizde oltayla balık avlayan balıkçılar gibi aydınlanmacılıkla ilgili fikirleri süzülerek alınmaya başladı. Çünkü aydınlanma fikri, sosyalizme yakın, özellikle onun siyasî alkışlayıcılarından biri gibiydi. Böylece Abay’ı kendisine yani sosyalizme yaklaştırarak, onu özellikle siyasete sokan kahramanı yaratmış olduk.

Bununla birlikte biz Abay’ın dünya görüşünün bir yönünü, onun aydınlanmacılığını, şairin bütün dünya görüşünün içeriği diyerek kanıtlamaya çalıştık. Temelde Abay kendi zamanının yansıtıcısıydı.

Abay’ı gerçekten tanımak, halkımızın asil çocuklarının tekrar geri dönüşüyle yani 1988 yılından itibaren başladı. Bu yıllarda Şakerim, Ahmet, Mirjakıp, Mağjan, Jüsipbekter temize çıkarıldı. Bu Abay araştırmalarının üçüncü döneminin başlangıcıydı. Buna Abay araştırmalarındaki rönesans demek de mümkündür. Çünkü biz Abay hakkında Alihan’ın başını çektiği grubun söylediklerini yeniden söylüyoruz. Bu bir. İkincisi, Abay vasıtasıyla Alihan ve Ahmet’in başını çektiği büyük grubu tanıma imkanı doğuyor.

Bu, Kazak kültürü ile felsefesinin tekrar ortaya çıkışıdır. Çünkü, Abay’ın dünya görüşünün araştırılması, millî felsefe tarihi için çok önemli bir iştir. Çünkü, Abay’ın şiirleri ile “Kara Sözleri”nde kullandığı kavramlar ile düşünceler, şüphesiz millî felsefenin kavramları ile düşünceleridir.

Abay’ın Allah’la ilgili düşünceleri ve onun kavram dünyası açısından değerlendirilmelidir. Allah İslam felsefesinin ilk kavramıdır. Abay, Allah’ı tanıma ilmîne “ilm-i marifetullah” der. Abay, Allah ve insan ilişkileri, birliği konusu hayatının son dönemlerindeki eserlerinde daha sık dile getirmiştir. Abay din araştırmaları ile Allahu Teâlâ’yı tanımayı herhangi bir şey olarak görmez. Onun fikirleri bugün ilahiyat dediğimiz bilim dalının fikirlerine yakındır. Bu ise İslam’daki “*kalam/kelam*” ilmidir. Kelam, “Allah Teâlâ’nın sözü” ve bu sözler yorumlama hakkındaki bilimdir. Batının “*bogoslovie/ilahiyat*” dediği yakın bir kelimedir. Abay bunu iyi bilmektedir. Fakat kelamın bütün kurallarını kabul etmez. Abay’ı asıl etkileyen akım, İslam felsefesinin tesirli akımı “sufizm”dir.

Abay, Allah’ın gerçek olduğunu ve insanoğlunun yaratıcısı olduğunu kabul eder. Onun varlığıyla ilgili şüphe taşımaz. O, bunu “*Allanñ özi de ras, sözi de ras. Ras söz eş uvaqıtta jalğan bolmas/Allah’ın kendisi doğru, sözü de doğrudur. Doğru söz hiçbir vakit yalan olmaz*” şeklinde kesin bir ifadeyle söyler. Bu bir problemdir. İkinci olarak mesele sadece Allah’ı tanımaksa Abay’ın şairliği de, bilgeliği de skolastik fikre dönüşür. Abay öncelikle bir şairdir. Onun şiirlerinin temeli insandır. O insanın hizmetçisidir. Şiirlerini insan için yazmıştır. Bu yüzden Allah’ı tanımak, Abay’ın kavram dünyasında insanın ihtiyaçlarından doğan bir meseledir. Böyle olunca da asıl problem, şairin eserlerinde Allahu Teâlâ ile insan hayatının bağlantısı, birlikteliği nerededir sorusuna cevap aramaktır. Bizim araştırmamızın amacı da budur.

Abay bilge olduğu için dile getirdiği her şeyin sebebini araştırır. Şairin kavram dünyasında Allah gerçeği, insana kadarki bütün hakikattir. O zaman insan, kendi aklıyla kendine kadarki hakikati tanıyabilir mi? Sorusuna geliriz. Abay bu meseleyi “*Allanñ rastıgın /Allah’ın gerçekliğini*” kabul ederek sınırlandırır. Bunun sebebini Abay şöyle açıklar: “*Alla tağala ölşevsiz, bizdiñ aqlımız ölşevli. Ölşevli birlän ölşevsizdiñ bilüvge bolmaydı/ Allahü Teâlâ ölçsüzdür. Bizim aklımız ölçülüdür. Ölçülü bir şey ile ölçsüz bir şeyi bilmek mümkün değildir*”.

Abay'ın bu görüşlerine bakarak, onu agnostiklerin⁴ içinde değerlendirmek mümkündür. Abay araştırmacısı filozoflar da böyle düşünüyorlar. Fakat Abay'ın, Allah'ı tanımaktaki fikrine yakın fikirleri Şakerim'in “*Üş anıği/ Üç ayrıntısı*”nda bulduktan sonra, bilgenin (Abay'ın) “insan aklı ölçülüdür” demekteki kastettiği anlamı daha iyi kavrayabiliriz.

İnsan denilen şey, bir sebeple ortaya çıkmıştır. Dünyada sebepsiz hiçbir şey olmaz. Şakerim “*sebepsiz bar sebep boladı /sebepsiz olan, sebep olur*” der. “Varlığın asıl sebebi yaratıcının bilim, kudret ve ustalığında ölçü olmamasıdır. Delillerim: bu varlık, bilim yolunda kendiliğinden var olamaz. Harekete geçmez. O, ol demeden bir şey olmaz. Kendiliğinden hareket edemez. Ona bir sebep gerekir. Eğer bu sebebe de bir sebep gerekirse, sebep yok oldu denilirse, en temelde sebepsiz var olmanın sebebidir yaratıcı olur”.

Bu fikir Aristoteles felsefesine daha yakındır. Bütün sebepler yaratıcı yani Allah'ın sözüdür. Yaratıcı sebep ise, onun sırrı tılsımdır yani bizim için bilinmezlerdir. Kant diliyle anlatacak olursak, insan tecrübesinin dışında bir gerçekliktir.

“*Sebepsiz bar sebep /sebepsiz bütün sebep*” düşüncesinde Allahu Teâlâ bu sebebi, “kendindeki gerçeklik” şeklinde açıklar. Öyleyse onun insanla bağlantısı nerede biter? Bu sorunun cevabını Abay'da bulabiliriz. O Allah ile insan arasındaki bağlantıya “muhabbet” adını verir. “*Maxabbatpen jaratqan adam-zattı, Sen de süy ol Allanı jannan tätti/Muhabbet ve sevgiyle yaratmış insanoğlunu, sen de sev o Allah'ı candan tatlı*” der.

Muhabbet, Allah ile insan arasındaki tek bağlantı değildir. O sadece tanımlama sebebiyle kullanılan bir kavramdır. İnsan, Allah'ı tek bir yolla, sadece muhabbet vasıtası ile tanır.

İnsanı Allah'a götüren tek yol budur. Başka bir imkanı yoktur. O zaman muhabbet dediğimiz nedir?

Muhabbet, bilgi kuramındaki bir kavramdır. Abay da onu bu anlamıyla kabul etmiştir. Fakat Allahu Teâlâ insanoğlunu muhabbetle yaratsa da ona nefis de vermiştir. Nefsin karıştırmadığı şey yoktur. Onun yürüdüğü yerde şeytan da büyür. Abay ona: “*Şaytannın şakirtiniñ qılığın-ay/Şeytanın müridi ya!*” der.

Adem ata ile Havva anamızın cennetten kovulmasının sebebi de nefisine yenik düşmesidir. Abay aşıklık ile nefsi ayrı ele alır. O “*Ğaşıqtıq qumarlıqpen ol eki jol. Qumarlıq bir nâpsi üşin boladı sol/ Aşıklık ile tutku iki yoldur. Tutku nefis ile aynıdır*” der.

Abay'ın dünya görüşünde muhabbet ile aşk aynı kavram değildir. Yani muhabbet Allah'ı tanıma yolu, “aşk” ise kadın ile erkek arasındaki sevgidir. Fakat aşk Sufi felsefesinde dünya görüşüdür. Yesevi'nin dünya görüşü onun Allah Teâlâya aşkı ile açıklanır. Bu dünya görüşü, Kazak Türklerinin aşk şiirlerine de etki etmiştir. Mesela sevdiği için kurban olmak bunun bir delilidir. Qozı Körpeş için Bayan Sulu kendini kurban eder.

Kazak Türklerinin dünya görüşünde aşk iki farklı çevrede görülür. Biri aşk şiirlerinde, halkın görkemli bilincindeki aşktır. İkincisi felsefede, kelimada, Yesevi'nin hikmetlerindeki aşktır.

Allah sevgisi, insan sevgisini talep eder. İnsanların hepsi birbiriyle kardeşlerdir. Bu Abay insancılığının, onun bilgeliğinin de delilidir. Bu biridir. İkincisi, Abay'da “*Kâmil Musılman /Kamil Müslüman*” şeklinde bir kavram daha vardır. Bu, onun otuz beşinci sözüdür. İnsan dünyaya geldiğinde Allahu Teâlâ “hacı, molla, sofı, cömert” gibileri bir grup, emekleriyle geçinen, Allah'ına kulluk ederek bir şeyler kazanmak, çocuk büyütme için ömür süren kişileri bir grup olarak ayırır. Burada Allahu Teâlâ sevgisini “*Kâmil Musılmandarğa/Kamil Müslümanlara*” gösterse gerek. Abay, “*Kâmil Musılman/Kamil Müslüman*” derken çalışan bir insanı kastetmiştir. Allahu Teâlâ insana nefis verir, nasip verir. Bu Allah'ın emridir. Evliyalara ise nefis nasip değildir. Onlar nefislerini terk edenlerdir. Bu doğru mu? Abay bunun doğru olmadığını söyler. Onun desteklediği bilgiler ve “*Kâmil Musılmandar/Kamil Müslümanlar*”dır. Abay bunları peygamberin Hadis-i Şerifine dayanarak söyler. Orada “*adamnıñ jaqsısı adamğa jaqsılıq jasağan adam /insanın iyisi, insana iyilik edendir*”. Bu hayırlı bir iştir.

Abay insancılığı, onun Müslümanlığı vasıtasıyla da açıkça görülür. Onun bir delili de yukarıda söylenen peygamberin bir hadisindeki fikirler iken, ikincisi Abay'ın Allah'ın sekiz sıfatını söyleyerek “İnsan

4 Agnostik: Agnostisizm ya da bilinmezcilik, tanrının ya da tanrıların varlığının ya da yokluğunun bilinemeyeceğini öngören felsefe akımıdır. Bu felsefenin takipçilerine agnostik denir.

sen Allah'ın bir kulusun. Fakat Müslüman, Müslim olup, tam olarak buna inanıyorsan Allah'a benzemeyi maksat edin" demesidir. O Allah'a benzeme konusunda, insanın kamilleşmesinin sınırsız olduğunu anlatır.

Allah'ın söylediği hayatı doğru bir şekilde yaşayan da insandır. İnsan olmasa Allah'ın doğruluğu kime, ne için gereklidir? Bu ve bunun gibi fikirleri ele aldığı için biz Abay'ı bilge olarak kabul ediyoruz. Demek ki Abay'ı hayatın anlamı ve sebebini açıklayan, insanoğlunu doğru yola yönlendirenlerin içerisinde değerlendiriyoruz.

Sözümüzü toplarsak, Abay millî düşüncenin farklı örneklerini sunar. Abay'ın sunmuş olduğu fikirler bilgelikle ilgilidir. O, bu bilgeliği vasıtasıyla millî düşünceyi bütün alemin seviyesine yükseltir. Abay'ın bilgeliği Sokrat, Platon, Aristoteles geleneğindeki akılcılıktır. Bu yüzden millî düşünceyi Abay'ın yükselttiği seviyeden indirmemek, bütün Abay araştırmacılarının unutmaması gereken bir kuraldır.

KAYNAKÇA

Abay (1992). Almatı.

Abay (1995). "Jazuvşı", 2. Cilt, Almatı.

M. Avezov'un "Abay Yolu" romanından esinlenilerek yapılan illüstrasyon. E.M. Sidorkin, Toğjan. 1960]

Abay'ın Bilgeliği Hakkında-II

(Şiir, Sözün Başıdır)¹

Esim ĞARİFOLLA²

Akt. Necmettin BİÇER³

Abay, şiire sözün padişahı diyerek değer verir. Çünkü söz, ayette de geçtiği üzere “dünya görkü”nün bir göstergesi olarak kabul edilir. Abay, “*Āveli ayat, hadis – sözdin bası*” Önce ayet, hadis, sözün başıdır” diye boşuna söylemez. Evet, ayet sözün başıdır fakat o, insanın fikir ve söyleyişinden ortaya çıkmamıştır. Ayetlerin, Hz Muhammed’e şiir şeklinde gönderildiği bilinmektedir. Ayet, Hz Muhammed’e peygamberlik verildiğinin de kanıtıdır. O, insanlara bunu “*Bana yaratıcıdan ayet ile beyan geldi.*” diye açıklar. Ayetler bir araya gelerek Kur’an’a dönüşmüştür. Burada Kur’an’la ilgili dini mitolojiye de göz atmak faydalı olacaktır. Onlarda peygamberimizin “ümme” olduğuna dair dini bir hikaye vardır.

Gerçekten Hz. Muhammed, okuryazar değildir. Bu tür insanlara “ümme” denilir. Bu bizim geleneksel olarak kullandığımız ifadedir. Fakat mesele bu açıklamadan daha karmaşıktır. Bilim, insanoğluna okuma yazma yoluyla ve okul sistemi vasıtasıyla verilir. Bu geleneksel bir durumdur. Bununla birlikte insana bilimin okuryazar (ümme) olmadan verilmesi de mümkündür. İnsanlık tarihi boyunca okuryazar olmadan bilime sahip olanların sayısı oldukça azdır. Bu insanlardan biri Hz Muhammed peygamberdir. İsa peygamber de bu şekilde bilim sahibi olmuştur. Abay da: “*Alla sözi haripsiz, davıssız*” Allah’ın sözü harfsiz, sessiz” diye söylememiş miydi? Demek ki ayet peygamberin hafızasında kaldığı şekilde korunmuştur. Ayet, Allah’ın sözü. Abay’ın da söylediği gibi “harfsiz, sessiz”. Ayetler, ümmi olan peygambere ezber yoluyla öğretilmiş, daha sonra yazıya geçirilerek Kur’an olarak kitaplaştırılmıştır. Ayetin insanoğlu için saklanması ihtiyaçla bağlantılı olarak ortaya konulması, bilim mantığına da uygun bir durumdur. Yaratıcının “sözünü”, dil vasıtasıyla anlatmak münakaşa götürür. Dil, insanlığın hazinesidir. Biz onu tanıyoruz, biliyoruz ve daha çok hayatımız için kullanıyoruz. Ayet ise başka bir “dil”dir. O, yaratıcının dilidir. O dilde harf yok, bu mümkün; onu ilmi söz varlığına sokarsak bütün âleme yayılan bir enerji ortaya çıkarır. Yeryüzündeki bazı insanların elektrik kuvveti üreterek koruması, bazen de faydalanmak için santraller gibi hizmet etmesi mümkündür. Önceki devirlerde Platon, insanoğlunun biliminin anlamını “hatırlama” olarak verir. Buna bağlı olarak bizim bildiğimiz ilim dalları daha başlangıçtan itibaren insanoğlunun var oluşundan beri onunla birlikte gelişen konulardır. O, bilimin geniş bir şekilde yayıldığı bu dönemde “prensi” denilen şeyi yani “paradigmalık bilinci” kalıplaştırdı. Bu, hala bilmediğimiz meseleleri öğrenmek için kullandığımız bir yöntemdir. Prensi dediğimiz şey, yol gösterici bir yöntem anlamına gelir. Yolu tanımak ve seçmek ayetlerle başlar. Ayet, yaratıcının ‘bilinci’ olarak Muhammed’den başka insanlara da gönderilmiş, fakat onun anlamını iyi anlamakta bazı yanlışlıklar da yapılmış. Ayet, pusula gibi daima bir yönde hareket eder. Oysa onu tersine çevirecek bazı hareketler de olmuştur. Bu sebeple ayetin peygamberlere gelmesi bir kuraldır. Bu durumu Abay “*Allanıñ özi de ras, sözi de ras*” Allah’ın özü de doğru, sözü de doğru” şeklinde başlayan şiirinde “*Zamana, şaruva, minez künde özgerdi, / Olarğa*

1 “Abaydın hakimidigi turalı (Öleñ sözdin bası)” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Prof. Dr., L. N. Gumilyev adındaki EvraziyaUlittqUniversitetiFilologiyaĞılımdarıKafedrası

3 Öğretmen. Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü mezunu.

kez-kezimen nâbiy keldi // Zamane, iş, karakter, her gün değışti, / Onlara sırasıyla nebi geldi” der. İnsanoğluna peygamberlerin sırayla gelmesinin sebebini zamanın değışmesi, ebedi olarak yaşanacak yeryüzünde bir işin olmaması şeklinde açıklamıştır. Kalıcılık (ebedilik) yaratıcıya veya yaratılışa has özellikler ve ölçülerdir. Meseleye insanoğlu açısından bakarsak, orada kalıcılığı yani ebediliği bulmak mümkün değildir. Fakat arzulanan şeydir. İslam’ın dünya görüşünde Hz. Muhammed son peygamberdir. Elbette meselenin açıklanması açısından Allah sözünün doğruluğunun kanıtlanması için böyle bir usul kullanılması akla da mantığa da sığmaz. Söz bu şekilde söylenirse Hz. Muhammed’le ilgili bir şüphe ortaya çıkmıyor mu? Şüpheyi tamamen ortadan kaldırıp, inancı sağlamlaştırmak için böyle söylenmesi gereklidir. Bunun en önemli delili ise ayetlerin Hz. Muhammed’e gönderilmesidir.

Abay kısaca: “*Āveli ayat, hadis – sözdîñ bası/ Evvela ayet, hadis; sözün başı*” demiş. Niçin sözün başı ayet dediğine gelirsek üç meseleye dikkat etmemiz gerekir. İlk olarak Abay’ın söylediği gibi “ayet, söz başı, sözün temelidir,” fakat “sözün kendisi” değildir. Söz söylemek, insanoğlunun bir özelliğidir. Allah’ın sözü ayaftır, onu insanoğlunun sözüne dönüştüren peygamberdir. Temelde peygamberlik dediğimiz şey, yaratıcının ayetlerini insanoğlunun sözüne dönüştürmek vasıtasıyla açıklayan özel kişi demektir. Yaratıcıdan gelen ayetin insan diline dönüşmesi, peygamberliği yani Allah ile insan arasındaki elçiliği talep eder. “Ayete, sözün başı” demekle Abay, sihirli bir kavram hakkında fikrini bildirmiştir. “Söz başı” kelime grubunun başka bir anlamı olup olmadığı hakkında bilgi yoktur. Başka anlamı olsa bile bu insanoğlu için bir sırdır. Ayetin anlamı da yaratıcının sırrı olmasındadır.

İkinci olarak ayet, yaratıcının insanoğluna sunmuş olduğu kendi varlığını gösteren bir sırrın açıklanmasıdır. Yaratıcı, insanoğluna kendi varlığını bildirmek istediğinde ayetler vasıtasıyla bunu ilan eder. Bu gelenek içerisinde ayeti nasihat eden peygamber sözleri ayetten sonra gelen söz başıdır yani ayetten sonraki “söz başı” olanlar, hadislerdir.

Kur’an ayetleri hakkında tefsirlerin çok olması onların anlamını açıklamak veya anlatmaktan doğan bir gerekliliktir. Yoksa ayetin sırrını insanoğluna anlatmak mümkün mü? Bu, tartışılacak bir konudur. Ayet “sözün başı” ise, bunu söz vasıtasıyla açıklamak mümkün mü? Düşünmek gerek.

Üçüncü olarak ayet, şiir şeklindedir. Demek ki yaratılışın sırrı onun kerameti insana şiir türünde bildirilmiştir. Bu anlamda sözü güçlü şair, yaratıcının kendisidir. Şairlik, bilhassa onun bir kudretidir. Şairliğin tabiatında masumluk olduğunu söylersek, iyiliğin başlangıcı olan ayetlerde de yani yaratıcının sözlerinde de iyilik olduğuna göre onun yaratılışının dili, şiirdir. Abay’ın “*öleñ sözdîñ patşası/şiir sözün padişahıdır*” ifadesi, bu düşünceden doğmuş olsa gerek. Şiirin gıdası ayet, çünkü o sözün başı. Şimdi, bu fikre temel teşkil eden şiir dörtlüğünü verelim:

“Evveli ayat, hadis; sözdîñ bası.

Qosarlı beyit misal keldi arası.

Qıysınimen qızıqtı bolmasa söz,

Nege aytsın payğambar men onu allası”.

Evvela ayet, hadis; sözün başı.

Art arda beyit gibi geldi arası.

Mantıklı ve ilgi çekici olmasa söz,

Niçin söylesin onu peygamber ile Allah’ı.

Bu; “*Öleñ sözdîñ patşası, söz sarası/Şiir sözün padişahı, sözün üstünlüğü*” diye başlayan on beş kıtalık kapsamlı şiirin üçüncü kıtasıdır. Bu kıtada ayet hakkında söylenenlerden sonra, dikkatimizi, üçüncü ve dördüncü mısralara çevirelim. Abay “*Qıysınimen qızıqtı bolmasa söz, / Nege aytsın payğambar men omı allası // Mantıklı ve ilgi çekici olmasa söz, /Niçin söylesin onu, peygamber ile Allah’ı*” der. Demek ki sözün mantığı vardır. Abay, söz diye “Ayete ve hadis”ten bahsetmektedir. Bu anlaşılabilir bir düşünce. Fakat söz nasıl mantığıyla ilginç olur? Mantık dediğimiz nedir? Birileri mantık denen şeyi “mantık” olarak anlıyor. Belki de bu, gerçeğe uygun bir açıklamadır. Bakıp görelim. Eğer mantık, bizim düşüncemizdeki “mantık” anlamında ise, o zaman bu “sözün başı” kabul edilen “ayet ile hadis”in mantığıdır. Yine de söylemek gerekir ki buradaki “mantık” meseleye hizmet etmeden mantığın kendisi “mesele” olmaya başlıyor. Eğer sözün mantığı ilginç olmasa, o zaman Allah ile peygamberi de onu söylemezdi. Onların söylediği sözün mantığı, ilginç olmalarındadır. Mesele bu şekilde açıklanmaya başlanırsa, bugün dikkat edeceğimiz kavram, ilginçlik olarak açıklanabilir. Kazak söz varlığı içinde yer alan bu kelime

bir müddet sonra kavrama dönüşüyor, çünkü mesele “ilgi” çekicilik kavramıyla sınırlandırılıyor. Burada “ilginç” denen şey, hayatın gittikçe artan varoluşsalılığıdır. Böyle söylenince hayatın “canı”. Ne ilginçtir? Mesela “ömür” ilginçtir. Ne ilginçtir? “Ömür sürmek” ilginçtir. Hayattan başka yerde ilginç bir şey var mı? Elbette yok. Sözün mantık çerçevesinde ilginç olması bu yüzdendir. Bizim bu meseleyi derinliğine ele almadan “*qızıq ömir/ilginç ömür*” şeklinde deyimleşmiş bir kelime grubu yapmamız uygun bir görüş değildir. “İlginç” olan ömür değildir, aslında ömrün kendisi ilginçtir. Bu, “ilginç ömür”ün yerine kullanılan bir kavramdır ve “ilginç” olmayan bir ömür yoktur. Hayat, bizim tanıdığımız şekliyle ilginç. Mesele ömürde değil ilgi çekicilikte. Burada mantıklı olan şey, “baht” ve “ilginç” kavramlarının ne olduğunu bilme yöntemidir. Demek ki “ilginç mantık” demektense “yöntem” demek, gerçeğe daha uygun bir söyleyiş olacaktır. Burada ayet hayatın “canı”nın ilginç olması hakkında, sözün başı fikrinin üzerinde duracağız veya Allah’ın söylediği, peygamberin dile getirdiği bu mantıklı sözlerle “ayet” diyeceğiz.

Herkesi Zaman Sürükleyecek

“*Toti qus tüsti köbelek/Papağan, renkli kelebek*” diye başlayan üç kıtalı şiirin son kıtasının ilk mısrası böyle başlar. Zaman herkesi sürükler, öyleyse “zaman” denen şey nedir? Herkesi sürükleyen bu şey kuvvetini nereden alıyor? Bunu açıklamak için “zaman” denilen şeyi bilmek doğru olacaktır. “Zaman” insanların ömür sürdüğü vakit genişliğidir. Niçin böyle bir sonuca ulaştık? Abay “zamana” insanların dışında da onlarla birlikte de bakmaz, Abay’ın düşüncesine göre insan ve zaman birbirinden ayrı düşünülemez. İnsanların olduğu yerde zaman var, zamanın olduğu yerde de insanlar vardır. Öyleyse zamansız insan, insansız da zaman olmaz. İnsanlar, bu bütünlüğe “zaman” adını vermişler. “Zaman” herkesi sürükler, bu onun kaderidir yani bireyin yaptıkları önemsizdir. Öyleyse bilinçli hayat geçirme niyetimiz ne olacak? Herkese “kendi kendini yaratan mimar” mı diyeceğiz? İnsan hayattan kendi kendini yok eder, hayat içinde kendi kendini adam eder gibi kurallar nerede kalacak? Kural çok. Bunun hangisi gerçek bir başlangıçtır, hangisi gerçekten ayrılır ve doğru yoldan çıkar? Bunu tam olarak açıklamak gerek. Abay’ın “herkesi zaman sürükleyecek” fikri yol gösterici değil mi? Seni zaman sürüklerse, ona karşı duracak gücün olmazsa ne yapacaksın? Zaman içinde akıp gidivereceksin. Çoğumuzun hali böyledir. Zamana uygun davranma şeklinde geliştirilen psikolojik durumu Abay “*Zamanğa jaman küylemek/Kötülerin Döneme Laf Etmesi*” diye nitelendirir. Zamana uyum sağlamaya psikolojide “adaptasyon” yani “intibak/uyumluluk” denir. Zamana uyum sağlama konusu, vatandaşlık yolu için uygun bir durum değildir. Bu, kul olma bilinci şeklinde değerlendirilebilir. Abay, böyle insanlara “*caman/kötü*” der. O, “Kötülerin Döneme Laf Etmesi” derken bu kul olma, her şeye uyum sağlama psikolojisinden bahsetmektedir. Kötünün kötü olma sebebi buradadır, onun kendi erki yani bağımsızlığı yoktur. Kötü insan, iyi bir vatandaş değildir. Vatandaş, kendi kendine karar verebilen, bağımsız kişidir. O, insanlık özellikleri güçlü, kişiliği oturmuş, zamanı idare edebilen biridir. Abay, bu kıtanın ikinci mısramında: “*Zamandı qay can biylemek/Zamanı kim idare edecek?*” diye sorar. Gerçekten zamanı idare edecek kişi nasıl biridir? Zamanı yöneten kişi olmazsa zamanın içeriğini nasıl belirlenecek? Bu kendiliğinden olacak bir şey değil, o, açıklanması gereken bir mesele. Öyleyse, zamanı açıklayacak olan kim? Bu problem uzun süreden beri tartışma doğuran, çözümü ise, ne yazık ki olmayan bir şeydir. Elbette bu, biz yani insanoğlu tarafından düşünce ile beslenen bilimlerin temelinde verilebilecek bir cevaptır. Zamanı yönetenler (imparatorlar, beyler, hanlar, padişahlar, peygamberler, evliyalar veya Abay’ın söylediği fikir adamları) her zaman din yoluyla söylersek “yaratıcının emri, kudreti”dir, ateist-materyalistlerin anlayışıyla ifade edersek “tarihin lokomotif olan halk topluluğu” ve “objektif kurallar”dır. Görüyorsunuz, “zamanı kim yönetecek” sorusuna cevap verecek olan da çok, onların ele aldığı ilim de çok.

Biz, “zaman” ifadesiyle insanın vakit açıklığına ait kesin tarihi süreci dile getiriyoruz. Demek ki bu konuda “zamanın zamana olan tesirini” akıldan çıkarmamız gerek. Bu, meselenin bir yönü. İkinci olarak, “zamanın zamana tesiri”yle gelişecek olaylar yani zaman da yeniden kurulur. Bu anlamda bakarsak zamanın yaratılışında da insanın yaratılışına benzeyen kişilik özellikleri vardır. Öyleyse “zaman”, büyük, geniş hacimdeki olayların bir görünülük biçimi” olacaktır. Mesele orada bir olayın olması. Onun asıl kahramanları: yaratıcı ve onun yarattığı insan nesli. Bundan bir olay doğması, yaratıcı ile yaratılanın

arasındaki diyalogun karmaşıklaşıp gerçek bir olaya dönüşmesi için, dünyaya kadın olarak Havva Ana gönderildi. Buna ilaveten, verdiği sözden vazgeçen melek, şeytan görünüşünde dünyaya indi. Böylece olayın ilk kahramanları belirlendi. Olay başladı. Vakit geçtikçe zamandan zamana değişti gitti. İnsanlar şimdi “zamanın özüne” “olay” der oldular. Zaman olaylarla doldu. Böyle olunca da “zamanı kim yönetecek” sorusu ortaya çıktı. Soruya net bir cevabın olmaması yüzünden biz, “zaman”ı, “olay” diye düşünüp başlangıçtaki büyük anlamını unuttuk. Yaratıcı, insanoğlunu yarattığında “insan, zamanı kendi yönetsin” niyetindeydi. Bu niyet yavaş yavaş bozuldu, fakat bu da yaratıcının amaçladığı bir iştir desek ne olacak? Elbette bu mantığa dayanan bir tahmindir, fakat tahmine dayanmayan bilim var mıdır ki?

İnsanlar kötü olayım diye kötü olmaz, onu kötü yapan alın yazısıdır. Alın yazısını alt edecek kuvvet, herkeste var mı? Varsa o, herkes değil bir birey olur. Zamanı yönetmek için çalışan kişiler. Abay, bu kişilerin üç türünden bahseder. Bunlar: Peygamberler, evliyalar, hâkimlerdir. Zamanı idare edecek olanlar da onlardır. Onlar hiçbir zaman kötüler arasına katılmazlar. Onlar kendi bağımsızlıklarına kendileri sahip olan bireylerdir.

Kötü insan, o da insandır. İnsanı kötü yapan zaman ise insanın günahı nerededir? Bu da düşünülecek bir meseledir. Zamanı yönetmekteki amaç, zamanı sürükleyebilenlerin hareketleri, bu da kötülerin tasası değil mi?

Abay’ın Söylediği Alçak Gönüllü Kişi Kim?

“Bugün Kazakların arasında *“İs bilmes, kisi biler/İş bilmez, kişi bilir”* şeklinde bir atasözü var. Bunun anlamı “işini düzgün yapmıyorsun, insanlara uyanık davranıp hile yaparak işini hallediyorsun” demektir. Bir kişi, üç yıllığına vali seçilir. İlk yıl: “Seni biz seçmedik mi?” diyen halkın kendini ağıra satmasıyla zamanını geçirir. İkinci yıl tekrar aday olmak için hazırlanmakla zamanını geçirir. Üçüncü yıl seçim yaklaşır: “Bir defa daha vali olmak mümkün olur mu ki?” diye zamanını geçirir. Şimdi neyi kaldı? (Abay, üçüncü söz)

Abay bu sözünde halk içerisindeki seçimler için yani vali seçimleri için düşündüklerini söyler. O zamanki seçimler demokratik değildir. Siyasî özgürlüğü olmayan yurdun valisinin seçimi ancak bir “kukla tiyatrosu”dur. Abay zamanında Kazakların seçim hukuku var. En önemli yüce hizmet, “vali seçimi”. Rus hâkimiyetinin düşüne düşüne bulduğu “demokrasi”, “Kazaklar arasında köy muhtarı ve vali seçmek. Bu sınırlı ve kesinleşmiş kontrol etme işi, tamamen Kazaklar için uygun görülmüş ‘demokratik!’ bir seçimdir. Bu siyasî düzeninin, Kazakların hayatında Abay’ın da dediği gibi, faydasından çok zararı vardır. Seçim diye hareket edilmiş ama halkın huzuru bozulmuştur. Bu tür seçimler sonucunda Kazaklar birbirlerine düşman oldular ve birbirlerine duydukları kin arttı. Abay, bu sebeple valilik görevinin askeri vali tarafından yapılması gerektiği fikrine ulaşmıştır. Bu fikir, aptal Kazakların Rusça öğrenmeyi istemesi, bunun onlara faydası olacağı düşüncesinden kaynaklanmaktaydı. Doğru, siyasî özgürlüğün olmadığı yerde seçim yapmak, sadece ve sadece göz boyamaktır. Abay zamanından sonra Sovyet devrinde de seçim sistemi uygulanmıştır. Bu tarz seçimler doğrudan Komünist parti yönetimi tarafından yapılmış ve bu seçimlerin sonuçları ütopyaya dönüşmüştür. Bütün seçmenler düzgün bir şekilde seçime katılmış, sonuçta seçilenler de oybirliğiyle seçilmiştir. Bu demokrasinin tam bir karikatüristiği idi. Şimdi işte, piyasa ekonomisi zamanındaki seçimlere de ulaştık. Ne değişti? Karşılaştıralım. Abay şöyle demişti: *“Vali ve idareci olanlar hileyle, haramla bu görevlere getirildikleri için, uyumlu insanlara değer vermezler, kendileri gibi yanlış yollara tevessül edenlere saygı gösterirler...”*

Bugün durum nasıl? Seçilmiş olanlar, uyumlu insanlara değer veriyor mu? Bugün Kazakistan’daki uyumlular, kimler? Benim incelememe göre bazılarını sayayım: Çoğunlukla sayısı milyonları aşan bilim öğretene ve sağlık sektöründe çalışanlar, öğretmenler, eczacılar; sayısı yarım milyona ulaşan yöneticilik sektöründekiler, âlimler, gazeteciler, mühendisler. Bu “uyumlular” her nasılsa hayatlarını geçiriyorlar. Resmi bilgilere göre Kazakistan halkının % 24’ü fakir değildir, fakirlik sınırının da altında bir hayat yaşarlar. Bu rakamlara küçük ticaret işleriyle uğraşanları da ekleyin. Peki, seçimlere kendi isteğiyle kimler katılacak? Öyleyse bir zamanlar Abay’ın da söylediği gibi seçim bir tarafa bırakılıp yöneticinin bir buyruğuyla bazı idarecilerin yerinin sağlamaştırdığı doğru mu? Böyle olması da mümkün fakat zaman

başka, Kazakistan Cumhuriyeti egemen bir halk. Uluslararası ilişkilerde kendine ait bir yeri var, demokrasi yolundan ilerleyen halkın bunun için de düşünmesi gerekir!

Abay “Kara Sözler”deki üçüncü sözünde; düşman olduk, kavga ettik, partilere ayrıldık, böylece de valilik için beylik için kavga ettik, der. İstenen şey, siyasî bir idaredir fakat bu durumdan Abay’ın bahsettiği uyumlulara ne gibi bir fayda degecek? Mesele burada!...

Doğru Söz Az Olmasın!

Hâkim Abay “üçüncü kara sözünde” kendi dönemini eleştirir. O, eleştiriyi halkına güvenmediği için değil aksine onları sevdiği için yapar. Sadece doğduğu vatana Abay gibi hürmet edip, el üstünde tutanlar bu şekilde düşüncelerini söyleyebilirler. Eleştirinin yapılmasının amacı, kusurdan kurtulmak, temizlenmek, yenilenmek, geleceği düşünmekle bağlantılıdır. Kendi eksikliğini bilen insan, akıllı insandır. Kendi halkının eksikliğini bilen insan, bilgedir. Kusuru bilmek insana özel bir kuvvet verir. Biz, kendi kusurumuzu iyi biliyoruz. Bu yüzden de sağlam bir halkız fikri bu tür yorumlardan ortaya çıkmıştır. Abay bu hususta şöyle der: “Kazaklardan birinin diğerine düşman olmasının, birinin dileğini diğerinin kabullememesi, doğru sözünün az olmasının, hizmet münakaşası içinde olmasının, tembelliğinin sebebi ne?”

Evet, sebebi ne? Söyleyelim. Bunun sebebi, Kazakların Abay devrinde özgür olmaması, halkı birleştiren millî bir idealin olmamasıdır. Müstemleke durumuna düşen halkın karakterinin aşağılarda süründüğü, işlerinin iş değil boşa çaba olması baştan beri bilinen bir kural. Hanlık döneminde yeniden yapılandırılan “*etnostuq tutastuq*/etnik birlik” Abay zamanında yok olmuştu. 366 yıl süren Kazak Hanlığı’ndan sadece “Kazak” adı kaldı, “dili” kaldı. Halkın hafızasında tarih kaldı. Şimdi bu topraklarda birlik beraberlik içinde bir halk olma imkânı hayale dönüştü. Kazak manevî âleminin tek avantajı sadece folkloru (efsane, destan, vs.) oldu. Bunları yaşayan Kazaklar acaba ne yapacak? Ata binip eline silah alması yasaklandı. Halkın ülkeyi koruma meseleleriyle uğraşması gündem dışına çıkarıldı. Hanlık idaresi yok, idareciler için yapılan seçimler unutuldu. Yiğitlik dediğin yağmacılığa dönüştü. Kötü giden hayat, Kazak bozkırına sosyal dertler getirdi. Bunun adı tembellikti. Tepse demiri kıracak güçteki yiğitlerin kuvvetlerine uygun iş ve hareket olmadı. Bu yüzden hayata tembellik denen bulaşıcı hastalık yerleşti.

Tembellik düşmanlığın anasıdır. Düşmanlığın her türünü, bu tembellik ortaya çıkarır. Yurdu tembellikten kurtarmak için halka doktor gerek. Abay’ın bahsettiği bu tembellik derdi, bugün de var mı? Bugünkü Kazaklar birbirlerine Abay zamanındaki gibi düşmanlık ediyorlar mı? Hepimiz düşünelim.

Bugün Abay’ın hayali gerçekleşti. Kazaklar siyasî bağımsızlıklarına kavuştular. Halkın ortak olduğu millî ülkümüz var, bunun temeli Kazakistan Cumhuriyeti adını verdiğimiz ülkemiz. Demek ki tembelliğin siyasî damarları kesilmiş. Halk piyasa ilişkilerine giriyor. Öyleyse Kazaklar karakterlerini düzeltip boylarıyla ilgili konuları namus olarak görüp medeniyet yoluna düşerek birbirine düşmanlıklarını, birbirinin dileklerini reddetmeyi, yalan söylemeyi, hizmet yolundaki tartışmaları, tembelliği terk edip bunları azaltıyor veya yok ediyorlar, öyle değil mi? Ya da başka fikirler mi var? Buna kim cevap verecek? Özetle halkın bilinçli olması gerekir.

Evet, sözü bir zamanlar Abay’ın bahsettiği tembelliğe tekrar getirelim. Böylece hatırlamış oluruz: O, boş alanların değerlendirildiği dönemlerde Nikita Hruşev’in Almatı’daki bir mitingde boş alanları değerlendirmeye gelen diğer halk temsilcilerine bakarak “*Kazak halkı tembel, ümit sizlerde.*” dediğini söyler. Burada şu soru akla gelir. Kazaklar niçin tembel? Tembellik tabiatlarında mı var? Yoksa öyle değil mi? Demek ki onun “kültürel” sebepleri var. Abay zamanındaki tembelliğin sebebinden yukarıda bahsettik. Maalesef birinci müstemlekedeki ikinci müstemleke farklı olsa da nitelik açısından fark sözü edilecek gibi değildi. Sosyalizmi kurmak için çalışan Kazaklar, kendilerinin ve hayatlarının tembellikten kurtulmasına imkân sağlayacak çareler bulacak gibiydi, fakat ne yazık ki buna da ekonomik sistem engel oldu. Kazakistan ürün yetiştiremeyen, sadece hammadde üreten ekonomik bir bölgeye dönüştü, profesyonelce yapılan üretim azaldı. Abay zamanındaki gibi değil, bütün Kazaklar çalışmaya başladılar. Tembellik eski klasik şeklini kaybetti. Mal bakmak, ekin ekmek, fabrikada çalışmak tembelliği tamamen yok etti. Fakat bunun yerine başka bir sorun ortaya çıktı. Bu, toplumsal gelişmemişlikti. Bunun anlamı, işi kendi idare edememek; emir, çözüm veya kararı başkasından beklemektir. Sözün kısası sadece söylenenine yerine

getirmek. Bu profesyonel ve sosyal kabiliyeti, etkili oluşu durduran bir güçtü. Tabiatı temiz, ağzı açık ayran budalası Kazak, kendini sosyalizm fikir akımına kaptırdı, ona inandı. O hiçbir şeyden şüphelenmedi, birçok konuyu aklına bile getirmede. Bu olaylar devam etti, Bolşevizm topluma yerleşti ve onların gözünü kör etti. Bu duruma düşen halk, ekonomik ilişkiler ve bağımsızlıkla aynı anda karşılaşınca şaşırıp kaldı. Şimdi şimdi aklını başına toplayıp işlerle uğraşmaya çalışıyor. Zamanla Kazaklar, teknolojik davranış, alışkanlık ve beceri eksikliği yüzünden piyasa ilişkilerine yeniden ürkererek başlamak durumunda kaldı, yeni ekonomi politikası, psikolojik uyum sonraki yıllarda hızla devam eden temposuyla herkes tarafından öğrenilmeye başlandı.

Eğer böyleyse, bu sözlere ilaveten söyleyeceğim şey, piyasa ilişkileri bir yana ondan daha kötüsü kabiliyete hala inanmayan millî zihniyetimizi tam olarak gizleyememizdir. Abay'ın bahsettiği Kazakların birbirlerine düşman olmalarının, birinin istediğini diğerinin istememesinin, görev ve hizmet sebebiyle tartışmalarının değişmeden bugüne kadar gelişine nasıl şaşırılmayacaksınız ki? Egemen ülkenin vatandaşları bu tür yabancı fiillerden kurtulmak yerine, gelişip verimli olmayı niçin desteklemiyor? Bunun sebebi ne? Güçlü Kazaklar değil miydik, niçin bütünü parçalıyoruz? Buna millî karakter, geleneksellik demek mümkün mü? Hayır, değil. Birlik içindeki Kazakları parçalama hayali, Kazak Hanlığı kurulduğundan beri dış düşmanların yaptığı hile ve aldatmaların diğer adıdır.

Elbette, hayatta hepsi olacak. Ancak, Abay yadigarlarının bugün gücünü kaybettiğini söylesek elbette bu, doğru olmayacaktır, öyle değil mi?

Sahte Gülüş

Abay, dördüncü kara sözünde çok gülmenin “güzellik için gerçekleştirilen sahte bir gülüş” olduğunu söyler. Onun söylediği sahte gülüşün ne olduğunu düşününce, aklıma birden siyasetle uğraşan, uzmanlık alanı siyaset olan kişilerin gülüşleri gelir. Onların gülüşleri, sahte gülüştür. Meselenin farklı olması da mümkün değil. Siyaseti, uzmanlık olarak seçtiği veya meslek edindiği için ömrünü bu sahte gülüşe harcayanlar çok.

Ben, Abay'ı böyle anlıyorum. Peki, meselenin gerçeği ne?

İnsanın değeri onun söylediği sözlerde değil, onun hala söylemediği sözlerdedir. İnsanda iki bilim var. Birincisi halka gösterdiği bilim; ikincisi; sadece kendisiyle ilgili olan kendisi için gerekli bilim. Son bilimi fazla olan insanlardan siyaset alanında çalışanlar çıkar. Bu yüzden onların karakteri de, gülüşü de sahtedir.

Sahte gülüş tecrübeden doğar. Çocuk gülüşünde sahtelik yoktur. Sahtelik, yavaş yavaş peyda olmaya başlayan insana has bir özelliktir. Sahtekarlık, doğuştan özelliğe ektir desek de düşünülmesi gereken şey, genel bir gülüş olduğu için, bu sahte kabul edilir mi? Sahte denilen şey, hayatın süsü değil mi? Varlıkta, kuşta, canlılarda, kendi hayatını kendine has tabii yapmacıklığı vasıtasıyla bildirir. Mesela rengi değişen bukalemunu ele alalım. Her bir farklı durumla alakalı olarak bu canlı rengini değiştirir, kendi güvenliğini sağlar. İnsanların gülüşünün yapmacıksız olması mümkün değil mi diye düşünüyorum. Mesele sahtekârlığın ölçüsünde, böyle anlattığım gülüş, kendisi sahtedir. Gülüş, insanın sadece yüzü değil, onun dünya görüşüdür de. İnsanın insanlığı onun gülüşündedir. Gülüşüne bakıp insanın nasıl biri olduğunu anlamak mümkündür. Gülmeyen insan yoktur. Gülmek, insanı içine çeken bir şey. Bu sebeple siyaseti meslek edindiğinde sahte gülüşlere tamamen kapılıp alışıarak onu kendince benimseyip yönetebilir.

Gülüş olduktan sonra sahte olmaması mümkün değil. Abay'ın dediği gibi yapmacıklığın buradaki hizmeti, güzellik içindir. Yani sahte gülüş, güzel görkemli bir gülüştür. Bu, bir. İkinci yapmacık gülüş sırları saklayan gülüştür. Çünkü yapmacıklığın diğer hizmeti bir şeyi başka bir şekle dönüştürmektir. Yapmacık gülüşte kişinin rengi değişir.

Sahtekârlık gülüşe böyle etki edecek. Gülüş sahte dememiz, tabii değil, “kültürel” yöntemleri arayıştır. Sahte gülüş yaratıcılıktır veya költürdür. Sahte dediğimiz gülüş, insanın idare etme gücünün bir sonucudur. Abay, ona “gülmenin şarkısını” güzelleştiren şey, der. Gülüşün şarkısı var, onu bulmak gerek. Onda da sahte bir gülüş olacak.

Sahte gülüş denen şey bir cevherdir. Sahte gülüşün binlerce melodisini saymak imkânsız olduğu gibi onun türünü ve rengini algılamak da mümkün değildir. O sınırsızdır. Her insanın sahte gülüşü, kendince

bir âlemdir. Yapmacıklığın rengi ne kadar sınırsızsa yapmacık gülüşün türleri de o kadar sınırsızdır. Kıscası, sahte gülüş, sadece kültürel bir yapı değil, uygarlığın bir görüntüsüdür.

Sahte denen şey, bir renk değildir. Bilhassa bir rengin içinde bin rengin özelliği vardır. Bu nedenle sahte gülüşü idare eden ustaların düşünmeden gülp hata yaptıklarına sık rastlanır. İnsanlar, sahte gülüşü bir sorunu kendilerinden uzaklaştırmak istedikleri zaman kullanırlar. Bu anlamda sahte gülüş, insanın savunma mekanizması, kendi kendini koruma yolu ve yöntemidir. Abay'ın sahte gülüşü insanların "kendi eliyle yaptığı" gülüş olarak açıklaması bu yüzdendir.

Sözümü Abay'ın sahte gülüş hakkındaki açıklamalarıyla bitiriyorum. "Çok gülmenin hepsini övmüyorum, bu gülüşlerin içinde biri var ya; Allah'ın yarattığı şekilde içten gelerek gülmek değil, insanın kendisinin yaptığı, kendi gücüyle ağzını yüzünü bir şekle sokup kah kah gülmek. Sesini güzelleştirip görkemli bir şekilde gerçekleştirilen, sahte gülüş"...

İnsan Ağlayarak Doğar

Abay, dördüncü kara sözünde insanoğlu için "adam balası jılap tuvadı, keyin öledi/İnsanoğlu ağlayarak doğar, sonra ölür" der. Bu fikir eskiden beri âlimlerin dile getirdiği bir fikirdir. Abay bunu tekrarlar. Çünkü insanoğluna işittiği, okuduğu, bildiği şeyleri hatırlatıp tekrar söylemezsen, o bildiklerini de unuttur. İnsan öğrendiği şeyleri unutmak isteyerek unutmaz. Onu nasıl bu hale getirdiği hayatın bir başka ilginçliğidir. Bazen bir günlük ilgi çekici bir konunun kişiye birçok şeyi unutturduğu da bir gerçektir. İnsanoğlu telaştan, koşuşturmadan hayatta bildiği şeyleri de unuttur. Bu yüzden her dönemde o dönemin âlimleri, ebedi fikirleri tekrarlamayı iş edinmiştir. Abay kendinden önce yaşamış âlimlerin söylediği sözü yani "İnsanın ağlayarak doğduğunu ve sonra öldüğünü" tekrar tekrar söyler. Gerçekten insanın ağlayarak doğması bizim iyi bildiğimiz bir şey, fakat insan sadece doğduğunda mı ağlar? Çoğumuz ömür boyu ağlamıyor muyuz? Bence, ağlamayı, fiziki (yani gözden yaş gelmesi) ve metaforik (istiare) anlamıyla kullandığımızda insanların sadece doğarken değil ömür boyu ağladıkları sonucuna ulaşırız. Ağlamayan, şu veya bu gerekli deyip de zorluk çekmeyen insanı ben görmedim. Nihayetinde bitmeyen bir iş, tükenmeyen bir arzu. Kazaklar bunu "kedey bayğa jetsem, bay kudayğa jetsem/Fakir zengine ulaşısam, zengin Huda'ya ulaşısam" atasözüyle anlatır. Piyasa, rekabet zamanı. Bu nedenle varlık, zenginlik ve güç rekabete düştü. Amaç, birinden ne zenginlikle ne de güçlü olmakla kurtulmak. Elde var olana endişelenmeden, az olan için can derdine düşmeden cebini doldurma amacı, asıl ömür sürme amacına dönüştüğünde ortaya çıkacak durumu Abay şöyle anlatır: "Birbirini aldatarak, överek, bu harika ömrü hatırasız boşa ve uygun olmayan şekilde, hor ederek geçirir de hayatının sona ereceği gün, bütün malını da bağışlasa o bir günlük ömrü bulamaz". (Abay "tavsilgan kün/bitene gün"). O, bu söyleyişiyle insan ömrünün son noktasını işaret eder. Ağlamakla geçen ömrün bitti. Şimdi bu azalan günden başka sana gün yok, gün görmeyeceksin. Malın var, zenginliğin de var. Ama o, tamamen kurusa bile sana bir günlük ömür veremez. Bilge Abay; "burada geçen günlerimizin içeriği ne oldu?" der. Acaba, küçük bir bebeğin ağlayarak bu dünyaya gelmesinin asıl anlamı da bunda mıdır? Ağlayışın bu hayata geldiğinde başlıyor. Büyüdükçe, yaşlandıkça insanların önünde suçlu, yaratıcının önünde günahlı olacaksın. Başka yolu yok. İnsanın hayata karşı hevesi, sadece ve sadece böyle bir yola çıkmaktır. Ömür tartışmaları insanı defalarca ağlatır. Ağlamayan insan yoktur. Abay "bu dünyanın rahatının nerede olduğunu insanoğlu bilmez" der. Bu fikre katılmamak mümkün değildir. Arif insan, dünyada rahat olmadığını bilir. Bu yüzden insanoğlu ümit ederek cenneti, uyarı olarak da cehennemi düşünür. Cennet ümittir. O, ümit ateşini söndürmemek için söylenen bir fikirdir. Mesele cennetin öbür dünyada var veya yok olduğu değildir, onun fikir olarak gerçekliğinde ve bu fikrin insanları iyiliğe ve anlayışlı olmaya çağırmasındadır. "Tavsilatin küngel/Azalan güne" insanların kolaylıkla ulaşmasındadır. Bu benim "İnsan, ağlayarak doğar" şeklindeki fikirle bağlantılı sözlerim. Şimdi sözün ikinci yarısına, insanın "kırgın öleceği" söyleyişine gelelim.

İnsan niçin ve kime kırılarak ölür. O, ölüme mi sitem eder? Yoksa ömre mi sitem eder? Düşünüyorum da insan ölüme sitem etmez, çünkü o ölümün ne olduğunu bilmez. Diri olan cana, ölüm sırdır. Dünyada ölüp dirilen kişi yok. Ölüm, insanoğlunun tecrübesine dönüşmemiştir. Ölüm insanın başından geçmemiş bir şeydir. O, sadece başkalarının ölümünü görür. Başkasının ölümü onun için bir bilgidir,

fakat hayat tecrübesi değildir. Bu yüzden insan sitemle öldüğünde o ölüme değil, geçen ömrüne sitem etmektedir. O, hayatın manasızlığına, daimi olmayışına, yalancılığına sitem etmiş olmalıdır. Çünkü insanın tecrübesi ömürdür. O, kendisinin nasıl ömür sürdüğünü bilir. Ömrünün son dönemindeki “azalan gününde” kendi ömrünü derinden düşünmeye başlar. Kim olursa olsun, dünyada hangi işleri yerine getirirse getirsin dünyadaki günleri azaldıkça ömrünü daha derinlemesine hatırlamaya ve düşünmeye başlar. Dünyada kim olursa olsun, nasıl işler yapmış olursa olsun insan ölüme yaklaştıkça daha farklı düşüncelere kapılır. Bu konu hakkında yazı çok. Onların hepsinde insan ömrünün en son günündeki bilinç ile onun değişen hayatındaki bilincin farklılıklarının çok olduğu söylenir. “Ömrün son durağı”ndaki insanın fikrine sevinç ve huzur duyguları gelir diye kim kesin olarak söyleyebilir? Ne kadar anlamsız olsa da yalan dünya eğlencesine eşdeğer ne var. Bana göre hiçbir şey yok. Fakat bu yalan dünyada benzeri olmayan bir ömür sürmek, adaletli ömür sürmek, çözümü bulunamayan bir probleme dönüştürmek için ne kadar zaman’ var.

Bilge¹

Şapay TURSINJAN²

Akt. Sibel AŞKAR³

Abay'ın yaşadığı dönem, iki sosyal bölünme arasında, sömürgeciliğin kuşatmasında eziyet çeken Kazak halkının sabrının son noktasına geldiği zamandı. Abay dönemi, Kazak halkının çeşitli problemler yaşadığı, zayıfladığı, halkın desteği olsa da, valisi ve kahramanıyla, yağmalarla yüz yüze geldiği zamandı.

Kazakların en büyük şairi, gideceği yönü şaşırmış, horlanmış toplumun, ürkek milletin yiğidi olan bir şairdi.

Abay'ın şiir yazmaya başladığı dönemde, Rus şiiri başlangıçtan bu yana birçok reform geçirmişti. Nekrasov Fettik karşıtı olanlar, tamamen ayrılmış ve yönlerini belirlemişlerdi. Köylü destanları “*Кому на Руси, жить хорошо?* / Rusya’da kim iyi yaşıyor?” ve ulaşmanın zor olduğu şiirler “*Шенот, робкое дыхание* / Fısıltı, ürkek nefes” kabul edilen edebiyatta önde gelen türlerdi. Nesirleşen, örneği olmayan, anlatılamayan duyguları da gizemli hisleri de dile getirtirim görüşündeki delikanlı Rambo’nun gözünde sesin bile bir görüntü gibi algılandığı ve herkesin bu akımdan etkilendiği dönemlerdi. Batının ilerlemiş sanatı ile tanıştığında “dönemin gereksinimine cevap veremeyen” temel klasiklerden bezeli Japonların, hafızalarını toplayıp “Japon ruhu, Batı bilimi” adı altında parolalar ürettiği yeni örneklerle şiirler yazdığı, bilhassa bu yeni türü sanatçılarına aşılama başladığı zamanlardı. Avrupa ile Rusya’da sembolistik, dekadentik, futuristik, imajistik...

Henüz gelişmemiş, yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan, eski şekillerden bir türlü kurtulamayan Kazak şiiri, gelişmelerin birçoğundan habersiz şekilde tarihindeki en yüce şahsiyetin, kendisini dünyadaki diğer milletlerin seviyesine ulaştıracak bilgesinin yüzünü görmese de tahminen hayal edebileceği zamanlardı.

Abay 40’larında olmalı...

Eser vericilikte yirminci asrın büyük şairlerinden biri kabul edilen, ünlü edebiyat teorisyeni T.C. Eliot “erken de olsa geç de olsa bireysellik ortaya çıkar” der. Evrensel olarak söylenirse de bu bilinen bir durumdur. Üitmen otuz yedisinde “aniden” büyük bir şair olarak ortaya çıkar. Eserleri tasavvuf şiirinin zirvesi olarak kabul edilen Celaleddin Rumi’nin büyük kabiliyeti kırk yaşını geçtikten sonra ortaya çıkmıştır. Abay, şiir sanatına önem vermemiştir veya “hazırlıklı” hareket etmiştir diyenlere inanmıyorum. Doğru yolda olgunlaşmıştır diyen de farklı doğal bir zekâ sahibidir diyen de var. O, zamanı geldiğinde, mesela bir doğum gününde, gözün görmediği bir anda ortaya çıkmaya çalışan gizli bir güce benzer. Ne zaman nasipse o zaman ortaya çıkar veya bir olayı harekete geçirir.

Kırk Yaşındaki Abay’ın Şiire Yaklaşımı

Onun kudretli gücü, sayısız yanışın sarsıntısıyla oluşmuş külün altında sessizce dururken birden alevlenen közün etrafında örtülü duran alev gibi muhteşem bir değişimdir. İnanılmaz dağlar, muhteşem göller, bir zamanlar yeryüzünde yaşanan büyük afetlerin sonucudur. Deha da böyle bir ruh silkinışıdır.

1 “Kemeñger” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Eleştirmen. Abaytanuvşı.

3 Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD Yüksek Lisans öğrencisi.. sibelaskar96@gmail.com

Kazak bilincinin yeni görüntüsünü yaratan Abay'ın eser yaratıcılık iradesi de böyledir.

Onda geçmişin yoğunluğu içerisinde, silkinerek gelen, eskinin koynunda yatarken parlayan, dikkat çeken bir yenilik vardır. Abay'ın yaratıcılığı, gece vakti güneş olarak doğup gündüz ile geceyi ayırır gibidir.

Abay'ın eserleri, karanlık gün geldiğinde, gece ve gündüz ayrıldığında eski ve yeninin sınırlarını belirleyen yeni bir tarzıdır.

Onun şiirlerinde halkın estetik görüşünü bulmak mümkündür. İçten içe olgunlaşan, gizli sırlarla dolup, zamanı geldiğinde sessizce beklenen bir dünya gibi bilinçaltına yerleşen gerçek büyük değişikliklerle karşılaşılır. Abay hakkında bu şekilde fikirler öne sürmek çok zordur. Bu devirdeki Kazak estetik bilinci, bu özellikteki büyük devrime hazır değildir. Abay'ın eserlerinin aniden edebî hayatta görülmesiyle onun şiirdeki farklı gücü, Kazak topraklarında görülen yeni poetikayı okuyucunun kabullenme kültürünün oluşma sürecini hızlandırır. Bundan şüpheniz varsa, Ahmet Baytursunov'un "Kazakların büyük şairi" adlı makalesine bakınız. Ahmet Baytursunov, büyük şairin eserleriyle hayatının son dönemlerinde yani, 1903 yılında tanışır. O zaman Ahmet Baytursunov, okuduklarının diğer şairlerin sözleri gibi olmadığını söyler. Farklılık nedir? Onları ilk okuduğunda önce yadırgarsın; bir müddet sonra şaşırıp kalırsın. Söz az ama anlam çok derindir. Daha önce işitmemiş bir insana sözleri veya şiirleri hızlı hızlı okursan o, bunları çok düşünemez ve derindeki anlamı tam olarak kavrayamaz. Bazı sözleri düşünerek onun üzerinde çalışmayı adet haline getiren insanlar olmasa, bin kere okusan dahi kastedilenleri anlayamazsın... Bu nedenle insanlar Abay sözlerini genel olarak zor anlarlar. Gerçek olan şudur ki Abay'ın sözleri halkın anlayışına ağır gelir. Fakat bu ağırlık Abay'ın dile getirememesinden değil, okuyucuların onun söylediklerini anlamamasından oluşan bir kusurdur.

Abay da sözlerinin farklı bir türde olduğunu, köklerinin derinlere dayandığını, "içten gelerek" anlamak gerektiğini birçok kez hatırlatır. Sözü anlamının da türlü türlü yolu vardır. Bunun dışında hevesiz, isteksiz olmak Abay'ı kaygılandırır.

*"Aytşı-aytşılap" jalınar,
Uqqış jansıp şabınar.
Uqpay jatıp jalıǵar
Uyqılı-oyaw boyküyez.*

Söylese söyleyerek parlar,
Her şeyi anlayan can gibi çabalar.
Anlamadan bıkar
Uykuluymuş gibi tembel ve uyuşuk.

Abay, idealindeki okuyucuyu şöyle tarif eder:

*Jüregi - ayna, köñili – oyaw,
Söz tñdamas ol bayaw,
Öz öneri tur tayaw,
Uqpasın ba sözdi tez?*

Yüreği ayna gibi gönlü uyanık,
O sözü anlamadan dinlemez,
Sanatı çaba harcamaya değer,
Sözü hemen anlamasın mı?

"Sanatı çaba harcamaya değer" sözleriyle Abay, iyi dinleyiciyi kendi anlayış derecesine yücelterek tasvir eder.

Bilge Abay, Kazakların sonraki yüzyıldaki şiiri ile okuyucunun kültürünü kalıplaştırdığını iyi bilir. "Artaǵıǵa söziñ men isiñ qalsa, / Ölseñ de, ölmegenmen bolasın teñ//Senden sonraki nesillere etkin kalırsa / Ölsen de ölmemiş gibi olursun" derken Abay'ın insanlara ümitle seslendiği açıktır.

Abay'ın, şiir yazdığı yirmi yıllık zaman diliminde Kazak şiiri, dünyadaki şiir kültürü güçlü olan halkların şiiri ile yarışmıştır. Bunların tam tarihinin, Abay'ın meşhur şiirlerini yazıp tamamladığı, Puşkin'den harika çeviriler yaptığı, 1889-90 yılları olduğunu tahmin ediyoruz.

Sanatsal estetik bilinci ile böyle muazzam devrimlerin tek bir insanın iradesiyle çok kısa zamanda gerçekleştirilmesi, Kazakların söylediği gibi gözün görmediği kulağın işitmediği bir durumdur. Japonları ele alalım, onlardaki soylu değişikliklerin, gam ve kederin hâkim olduğu dönemlerde kaç kahramanın boy gösterdiğini, birçok tasvir yapanın üzerinde birleştiği ortak anlayışı, "deyişme ve atışma"ların, tartışmaların, yeninin yardımı ile bunları topluma yerleştirmenin dramatikliğini görürsünüz. Büyük yenilikçi Puşkin de Abay gibi yalnız değildi. Kazak edebiyatının Avrupa ve Rus edebiyatı ile Abay vasıtasıyla on dokuzuncu

yüzyılın sonuna doğru tanıştığını söyleyebiliriz. Bundan önce birbiriyle karışmış birkaç edebiyat (Tatar, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan edebiyatları vb.) vardır. Fakat hiçbiri Abay'a yakın bir şair yetiştirememiştir. Bu olayların olması için tarihi, kültürel, toplumsal, manevî bir dizi şartların büyük bir rastlantıyla bir araya gelmesi gerektiğini sıradan olaylar da doğrular niteliktedir. Kişiyi ve değişikliği zaman doğurur. Evet, doğrudur fakat zeki kişiye ne demek gerekir bilmiyorum ama onu herhalde tabiat yaratır. Bu da bir gerçektir. Kazak denince, özellikle iyi niyetli, cömert, efendilik dolu tabiata, binlerce övgü gerek!

Ruslara bir bakalım. Abay'ın örnek aldığı Puşkin, Lermontov, Tolstoy kimdir? Bize göre açıkçası, o üçünden başka kimseyi okumasa da Abay gibi bilinçli bir şair, yeryüzüne dair fikirleri harekete geçiren, birçok problemi dile getiren, mükemmel örnekleri ustaca ifadededen başka biri daha yoktur. Fakat şiir ve kara sözlerine ne zaman dikkatle baksak onun, şairlik kütüphanesinin açıkça bildiğimiz isimlerle sınırlı olmadığını görürüz. Puşkin'in yeri özel olmakla birlikte etrafı kupkuru ve boş değildir. Puşkin'i Puşkin yapan şartlar ve içinde yaşadığı durumlardır. Bu açıdan ele alındığında Lermontov'dan ayrı olarak Tolstoy da yalnız değildir. Her birinin arkasında bir Rus değil, bütün Avrupa toplumu, Batı kültürü vardır. Her biri döneminde gonca vermiş, dünyanın edeb geleneklerinin damıtılmış öz suyu ve kıpkırmızı birer güldür. Ama Abay, bununla yetinmemiştir. Onun Fet'i okuduğuna dair bir şüphe yoktur. Fet ulaşılamayacak şiirleriyle kaderi bile şaşırtır. Abay'ın aksine, şiirlerinde daima bir fiile anlamlar yükleyerek duygu ve düşüncelerini yazan Fet ile samimi bir rekabeti var gibi görünür. Örneğin "*Qızarıp, surlanıp tağı/Kızarıp, rengi solduğunda*" hatıra, naz, gönül duyguları gibi değişimlerin oluşumuyla, gelişme dinamiğiyle ilgili durum fiillerle canlandırılır. Bu bitip tükenmeyen uzun cümlelerde ya da bir nefeste söylenen sırlarda "*Totıqus tüsti köbelek/Papağan gibi kelebek*", "*Ospanğa/Osman'a*", "*Jaynağan tuviñ jıǵılmay/Yükselen bayrak inmez*" gibi şiirlerinde de Abay'ın fiillere yüklediği "deneyim dolu" anlam görülür.

Abay'daki "altı ayaklı" denilen şiir türünün yeni örneği Fet'te de sık görülüyor. Örneğin Abay, B.A Javkovskiy'i de okumuştur diye düşünüyorum. "*Asqa, toyğa baratuğın/Yemeğe, şölene giden*" şiirinin ana konusundaki kökeni araştırırsak, Javkovskiy'in "*Lyudmila*", "*Svetlana*" balatlarına, Alman şair tarafından yazılan G.A Bryugerd'in "*Lenora*" balatına, ayrıca G. Geyne'den Lermantov'un çevirdiği bir şiire daha ulaşırız. Böylece uzun bir yola çıkarız. Abay'daki bazı biçim ve türleri araştırırsanız daha zor konularla karşılaşsınız. Abay'ın anlayışını keşfedenler uçsuz bucaksız gökyüzünde gibidir.

Javkovskiy, aktarmalarıyla Rus şiirinin bütün bir dönem göç etmesine liderlik etmiştir.

O, Abay'ın tercüme çalışmalarından kendisi için ne fayda sağlamıştır?

İnsanın iç dünyası, farklı kültürü, ahlak, sanat ve diğer geniş kavram alanlarını özler. Bu özellikteki kişinin ilhamına, görkemli mücadelesine, merhametsiz çevrenin, küçük toplulukların hayatı, her zaman uygun bir içerik ve konu sunamaz.

Abay için çevirinin, sadece ustalıkla mükemmelleştirmek, sanat yarıştırmak olmadığı, eşit olduğu kişilerle sınırlaşmak anlamına geldiği ve duyguların Kazakça işlenmesinin şart olduğu görüşü öne sürülür.

Abay için çeviri, öncelikle "kültürel" konulardan oluşur. Örneğin Puşkin, sonbahardan hoşlandığını, ilhamını güzün daha çok artırdığını anlatan şiirler yazar. Abay'a göre bu konu değildir. Geleceğin sınırlandırılmasıdır. Konu bakımından bazen gelenekten çıkarak kupkuru şeyler yazmayan Abay, çevirilerinde "dünyanın her tarafını" dolaşır. Bu sayede geleneğin çemberini ve Kazak şiirinin kültürel kapsamını genişletir. Bu girişim örneğin, Puşkin'den aktardığı parçalardaki gizemli ve şiirsel biçimleri doğurur. Puşkin'in "malzemesi" bilge şairin sadece konuyu uygun bir şekilde yönetmesini ve düşünce ışıklarını katarak özgür bir şekilde kavramasını sağlar. Böylece özellikle konuyu "uygun bir şekilde" yönetir. Puşkin'de olmayan örnekler kaleme alır. Puşkin'deki canlı Onegin'i öldürür...

Puşkin, Abay'ın sadece şairlik kültürüne ulaşma mektebi değildir onun rakibidir de.

Abay'da o zamana kadar Kazak şiirinde bilinmeyen birçok sır ve duygu boy gösterir. Abay'a kadar işlendiğine dair hiç örnek olmayan duygular, bu duyguların olmayışından veya Kazak ruhunun böyle nazik sırra ulaşmayışından değil, şiirsel dilin donanımlı olmaması sebebiyle yoktur. Geleneksel şiir çemberinin darlığı sebebiyle bilgenin gücünü ve örneklerini, tam anlamıyla sırlar ve dinleyicinin estetik duyguları geliştirebilir.

Kazak bilinci, Kazak ruhu, Kazak duygusu, Abay ile gelişir.

Bizim için gizemli sayılmayan diğer bir mesele, Abay'ın karşılaştırmalı eserlerinin olmasıdır. Her yıl şiirlerinin tahmini sayısına bakarsak, Abay'ın bugünkü ölçü ile hevesli bir şair olduğunu söylemek zor değil. “Gençliğinde işine karışan olduğunu, eli değmediği önem vermediği, sonradan da mümkün olmadığı gibi sebepler” vs. Bunun tamamında bir mantık vardır. Oysa Abay'a kadar ardında küçük de olsa, iki cilt sözleri kalan hangi Kazak şairini biliyoruz ki.

Kazak kalitesinden bahsetsek de, sayı açısından en çok miras bırakan, en verimli şair Abay'dır.

Sade sözleri şiirle söylemiştir dedikleri “*kömekey ävliye*⁴/*gırtlak evliya*” Buqar'dan da böyle büyük bir eser kalmıştır deseler de ne yazık ki kalmamıştır.

Sayının kalite ve niteliğe dönüşmesi hakkında yapılan klasik açıklamaların sanatla bir alakası yoktur.

Ondan öncekilerle kıyaslandığında Abay'ın her şiirinde bir yenilik olduğunu söylemek mümkündür. On bir heceli kara şiir örneği ve 7, 8 heceli geleneksel ölçü ile yazanların dışında bir örnek olmadığı için onun şiirinin ölçü birimindeki kusursuz uyum, yeni bir özelliktir. Abay'ın sözlerinin kesilişi, önceki şiirler gibi değildir. “İstekli yüreği” özentisiz bir şekilde anlayamazsınız.

Muhtar Avezov, eleştirel denemesinde “*Qaқтаған ақ күmistey кең маңдайлы*/vurula vurula işlenen ak gümüş gibi geniş alınlı” adlı şiirinin eksikliği, sadece Abay seviyesiyle ölçüldüğünde bir eksikliklerdir. Bu ölçü ile başkalarını da ölçecek olursak o da eksik görünür. Abay'a kadarki Kazak şiiri sadece bu eksiklikten oluşmuştur.

Abay'da, yeni bir örneğe pek dönüp bakılmamıştır. Sadece birkaç “bilgi sahibi” buna bakmıştır. Kafiyeye düzeni bazen tekrarlanırken, bütün yapıyı birbiriyle uygun hale getiren iki şiir bulmak (kafiyeden başka) zordur. Bulunan bir ganimet, “parçalanarak” birçok gerekli yerde kullanılırsa, kimse elinden alamaz. Oysa içerik, olgunlaşana kadar aldığı terbiyeyi (eğer o kadar varsa) miras bırakırsa, bugünkü okuyucu ve araştırmacı için az bir bilgi de sayılmaz.

İfade edilen bu durum, Abay'ın “az” sözüne ne kadar fazla güç harcanması gerektiği konusunda bir örnektir. Niteliğin niceliğe katılması hakkında klasik tanımlama sanatına da bakmak gerekir. Eğer nitelik yerine, harcanan güç ve yetenek ölçüsü varsa.

“Hatırlıyor musun gençliğini?”

Dönüp geriye baktığımızda, sadece geride kalan anlamsız, bulanık bir günde, yalnızca gören, parlayan göz bebekleri, umudu ışık edinen ve her zaman sadece geleceğe, “mavi sis gelir zamana” diyerek gözlerini diken Abay, geçmişini çok da ilgi çekici olarak anlatmadı. Şiir, ruhun arzusu ve hatıralarıdır. Fakat gençlik, sevda ilgisine, “*Jelsiz tünde jariq ay/Rüzgârsız gecede parlayan ay*”, “*Qızarıp, surlanıp/Kızarıp, bozarıp*” gibi, Osman Ebdirahman ile bağlantılı, “*Keşegi Ospan/Dünkü Osman*”, “*Arğı atası qajı edi/Ataları hacı idi*” gibi birkaç şiiri olmasa, Abay'da hatıra da bulunmaz. Abay'ın dünyanın özünü, eski dönem âşıkları gibi çocukluğunu, gençliğini, halkın bağımsız olduğu dönemleri, özgürlüğünü hatıralar şeklinde sunduğu bir bilgiye rastlamayız. “*İşip tereñ boylaymın/Ötken künniñ uvların/İçip derinlere dalıyorum/Geçmiş günün zehrini*” sözleri, bir hatıra değildir. Geçmişin manzarası da değildir. Felaketi tattıran bir pişmanlıktır. Puşkin'de de şairlik ile ilgili çocukluk dönemi yoktur. Bunu M.YU Lotman, “*Ulu şair bu dönemi belirsiz şekilde geçirmiş olmalı*” diye anlatır. Peki, biz Abay'ı nasıl anlayacağız? Kunanbay gibi bir babası veya annesi oldu. Beşiği, zengin bir talihle sallandı. Çocukluk öldü anladın mı? Yiğitliğe geldin mi?

Evet, tam yerinde bir ifade. Belki de gelenek. Eski şiirin birçok örneğini bilen bir duygu dünyasına sahip olan Abay'ın, bu duygu dünyasının bazen “eksikliğin” önemsiz sınırlarına takılıverdiğini fark ederiz. Avrupalı ve Rus şairlerinin yazdığı ufak tefek konular, Abay için konu değildir. Mesela Abay'ın ilgilendiği tabiat şiirlerini ele alalım. O, kendi dönemine kadarki Kazak şiirlerinde olmayan eğilimlere sahiptir. Bu değişim belli bir halkın şiirinde karşılaştığımız gösterişli konular ve unsurların edebiyatı olmamalı, bilimin yüzyıllar boyunca değişmeyen, kuvvetli bir çerçeveden çıkmayan, başlangıcından bugüne kadar sağlam sınırları kuvvetli bir şekilde korunan edebî türe ait kuralların ve dünya görüşlerinin etkisi

4 kömekey ävliye: Şiirlerini ve türkülerini söylerken daima eski sözlerle ve suyun kaynama sesine benzeyen sesler çıkararak, ard arda söyleyen şair anlamına gelir. 1668—1781 yılları arasında yaşamış olan meşhur Kazak halk aşığı Bukar Jırav için kullanılan bir lakaptır.

olmalı diye açıklar. Fark edilebileceği gibi göçer Kazakların dünya görüşünde yer alan tabiat, bu mantığı teşkil etmeye yarayacak gibi görünmektedir.

Yüzyılın başında Japonlar, Turgenyev'in "*List'ya ŧeptalis* /Fısıldayan yapraklar" adlı eserindeki tek görünüŧlü sembolik anlatımına hayran kalmışlardır. Yine bu eser, geleneksel tür kabul edilip zirveye ulaşmıştır. Fakat kırılmaz edebî kalıp ve kuralların içerisine yeni özellikler katan Japon ŧiirine, doğayı tasvir etmeden önce görülmemiş, muhteşem örnekler koymuştur. Geçmiş asır sonundaki Kazaklar da "beyaz giyimli, iri yapılı, aksakallı, kör, dilsiz" herkesteki ak tanış, akıllı görünüş, aniden:

<i>Jelsiz tünde jariq ay</i>	Yelsiz gecede parlayan ayın
<i>Sevlesi suwda dirildep,</i>	Şulesi suda titreşiyor,
<i>Avıldıñ janı tereñ say</i>	Köyün yanı derin vadi
<i>Tasığan özen kürildep.</i>	Taşan nehir gürlüdüyor.
<i>Qalıñ ağaş japırağı</i>	Kalın ağaç yaprağı
<i>Sıbırlasıp özdi-özi...</i>	Kendi kendine fısıldıyor...

şeklinde (Turgenyev'in "*Japıraqtar sıbırlastı* /Fısıldayan yapraklar" adlı eleştirisini unutmayınız) sihirli, gizemli bir manzarada âşk duygularını dile getiren ŧairin mısraları coşkun duygu alemine dönüŧtüğünde hayran kalmamak mümkün değildir.

Doğanın mübarek koynunda büyüyen göçerlerin doğaya bakış açısı, anne sütünden ayrılmayan bebeğin annesi hakkındaki düşünceleri gibi yaratılıştan kopamayan duygulardan oluşur. Fikri, bilinci, medeniyeti, üst seviyelere ulaşan insanlık âleminde göçer, en doğal insandır. Böyle insanın estetik bilinci tabiatı tek bir nesne, kendi başına bağımsız değer şeklinde ayırarak bakmaz. Bu açıdan Abay, Kazakların dünyasında, estetik bilinç âlemindeki ilk "yerleşik" kişidir. Kazak ŧiirinde, ŧart ve doğa ŧiiri şeklinde adlandırılan tür, gelenek görenek de doğurur. Fakat bakınız, Abay'da "temiz" doğaya özel olarak yazılan ne kadar ŧiir var? İnanıyoruz, yılın her döneminde özel olarak yazılan dört beş ŧiir vardır. Doğanın aşka, diğer duygu ve durumlara fon olduğu, psikolojik dünya olarak ele alındığı bir iki ŧiir (*Jelsiz tünde jariq ay*/Rüzgârsız Gecede Parlayan Ay, *Qızarıp, surlanıp*/Kızarıp Bozarıp, *Kök ala bult sögilip*/Gök Ala Bulut Sökülüp, *Küнди uvaqtı iyterip*/Güneşi Zamana İteleyip) aktarmalarındaki doğa, başka bir kültürel alandan geliştiği gözetlenen ışıklar gibidir.

Önceki dört beş ŧiir, antolojik özellikteki eserler, yılın her dönemine tek tek ithaf edilenlerle birlikte bunu gösterir. "Doğayı ŧiir olarak yazmak, söylemek mümkün" diyen, bilgelik isteyen klasik örnekler (*Jaz*/Yaz, *Jazğıturu*/İlkbahar, *Qıs*/Kış, *Qaraşa*/Kasım, *Jeltoqsanmen sol bir-eki ay*/Aralıkla ŧu bir iki ay, *Küz*/Güz) Abay'ın "tabiatla ilgili" başka ŧiirleri de Kazak ŧiir için yaratılış manzaralarını keyifle, duygu yoğunluğuyla hayatla bir araya getirerek, bütünleştirip doğanın sırrı ve insan ruhu ile süsleyerek verdiği ŧiir örnekleridir.

Bununla birlikte sadece doğanın, Abay'ın gösterişli âlemindeki sırrı çevrelediğini söylemek mümkün değildir. İnsanın içindeki duygular, ruh dünyası, hayat, halkın kaygısı "kırk yama" yüreğin kederleri ile öfkeleri gibi değildir. Doğa, Abay'ın bütün ŧairlik bilincine dönüşmeyen bir kapsamdır. Birçok halkın ŧairleri için doğa, sırdaş, dert ortağı, merhametli akraba veya yabancı, düşman, soğuk bir âlemdir. Ya da âlemin bütün sırrını içine büken tılsımlı bilgelik veya senin varlığına, kaygı ve sevincine ortak olmayan yabancı, düşüncesiz, sevgisiz, dilsiz bir elemandır. Tabiat ile insan, bütün bir hayattır. Bu yüzden doğa dediğimiz sevinç, teselli, uyumdur. Allah... Bu, büyüyen ve medenileşen bilincin "ana" hakkındaki hatıraları, bilinçli bir özlemidir. Dünya ŧiirindeki düşünceli, felsefik alanların bir kısmı tabiat hayatı hakkında bu şekildeki derin anlamlardan başlayabilir. Abay'da sadece resim, gösterişli araçlar, yöntemler şeklindeki (görüntü, psikolojik paralelizm vb.) doğa vardır. Fakat doğanın nefesi hakkında ayrı düşünceler veya Abay'ın ŧiir âlemini vasfeden bütün, gösterişli bir prensip, ressamlık bilincine dönüşen bir doğa yoktur. Demek ki Abay, doğa ŧiirleri vasıtasıyla Kazak ŧiirinin önünde yine yeni bir ufuk açmıştır. Yine yeni sanatsal yöntemler getirmiştir. İlk olarak, bu sanatsal konuyu benimsemek, algılamak, işlemek, tasvir etmek konusunda yeni bir ŧiirsel dil oluşturmuştur. Bu, Kazak'ın sanatla ilgili bilincindeki büyük devrimlerden biri olmuştur.

Abay'ın "Kardan sonra kartallı avcı çıkar ava" şiirinden esinlenerek yapılan illüstrasyon. V.A. Grigoryev, 1991

Bilge Abay'ın “Nasihatleri” ve Manevîyatı¹

Rakımjan TURISBEK²

Akt. Ayşegül ÖRSELOĞLU³, Süveyda ŞAHİN⁴

Bilge Abay ilk olarak: “...bunlar benim sözlerim” diye açıklayıp sonraki amaç ve maksatlarına değinip o yöndeki görüşlerini ve düşüncelerini sağlamlaştırıyor. Gördüklerini ve bildiklerini, tanıyıp fark ettiklerini akıl süzgecinden geçirerek tartıyor. // Bakınız: Abay. Kara Söz. Manzumeler. Yer: Almatı, 1993, 270. Sayfa // . Özellikle insanın yaradılışındaki, tabiatındaki şaşkınlığını gizleyemiyor. Hayatını ve vaktini boşa geçirmek, bunlara değer vermek, bilime, eğitim-öğretim gibi gerçekleri anlatıp bunların önemini belirtip bunlara vurgu yapıyor. Bu kısa hayatın geçiciliğini ve aldatıcılığını başını şaşkınlıkla sallayarak içinden geçirip üzüyor. Onun anlamını böyle bildiriyor: “...Her nasıl olsa da zamanı geçirdik: Alıştık, tutuştuk, atıştık, tartıştık, boş çabayı göre göre geldik. Artık yolun yarısına geldik. Bitkin düştük, usandık. Peşinden koştuğumuz işlerin değişmezliğini, hepsinin de bağlayışsızlığını, anlamsızlığını gördük. Hepsinin boş olduğunu anladık...” Bunlardan toplumun, hayatın sayısız delillerini, dille olan bağlantılarını kurdu. İnsan ve onun hayatına, emeklerine kıymetli anlamlar yükledi. Yarınlara ümitle bakıyor.

İlerideki hayatımıza merakla bakıp onu analiz ediyor. İnsan muradına, hayattaki emeğine kolay erişir. Hayatın dolambaçlı yollarına, alışkanlıklarına, hayatın sayısız sıkıntısına vurgu yapıyor. Özellikle yurt bakımı, mal-mülk bakımı, bilim bakımı, filozofluk, din bakımı, evlat bakımı gibi sayısız uzunlukta çeşitli yönlere, hayatın gizemli yönlerine değiniyor. Onun arasında ilim ve bilim işine, gelenek ve göreneklerine, din, eğitim ve öğretim girdabına gönlünü kaptırıp bunlara dikkatini vererek aktardı. Hepsine de sayısız anlamlar yükledi. Neticede, söz yok “ bunlar benim sözlerim” diyen kuralları ve bakış açısını öne çıkardı. Bunun özü : “Sen iyi olursan ışığı kim görmez” diyerek hayat felsefesi haline getiren derin düşüncelerle uyumlu hale getirdi. Gerçeğin ışığını da tanıttı. İlk olarak kendi hayatını devam ettiren toplumsal değişime, dönemin şartlarına, zamana açıkgozlu ve dinç bir şekilde baktı. Çoğunda gönül öfkesinden utanan uygunsuz, gölgeli görünüşleri ansızın göndermiyor. Sonrasında sebep sınırlarına dikkat ediyor, onların anlamını açıklıyor. Önemli yönlerini açıyor, sonraonmlara dikkat kesiliyor. Çoğunlukla onların ortak yönlerine dikkatini veriyor. Onun önemli olanı sözü olmayan kişi âlemi ve hayattaki muratları, emeğe bakış açısı, hayattaki yerinin, insanlık yolu ve üretkenlik için derin düşüncelere dalıyor.

Demek bilge Abay'ın “birinci sözü” hayattan tecrübe ettiğimiz önemli meseleleri harekete geçirmek gerektiğidir. Hayatımızdaki önemli yönlerin üstüne basıp onlara ilgisini ve bakış açısını, olanaklarını geniş çapta söylüyor. Önemli olan elbette hayattaki örnekleri, bilim ve ilimi, terbiye ve tecrübesini “ak kağıt ile kara mürekkebe” sığdırıp “bunlar benim sözlerim” diyerek genişçe açıklıyor. Buradan çıkardığımız: Bilge Abay hayatın dolambaçlı yollarından geçip toplumun çelişki, sıkıntılarını görüp insan ve onun emeğinin olumlu ve olumsuz yönlerini de fark ediyor. Gönlü ferahlatan anlar da var. Ölçülüp tartılan ömrün manasız, anlamsız olduğunu beyan ediyor. “İnsanoğlunun bugün insan, yarın toprak” olduğunu da hatırlatıyor.

1 “Hakim Abaydın “Qarasözderi” jäne ruvhanıyat” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Prof. Dr.T.K. Jürgenov Atındağı Kazak Ulttık Öner Akademiyası yöneticisi.

3 Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü öğrencisi.

4 Uzm. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarihi ve Günümüz Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD Doktora Öğrencisi.

Uygun yönde:
 Kıymetli başım
 Kudretli yaşım
 Haykırma ile gitti amel yok
 Horluk içinde geçen fani ömür dediğini de saklamıyor.

“Düşündüm, derin düşüncelere daldım.” deyişi tam da o zamana denk geliyor. Hayatın amacını ve önemini de o yönde dile getiriyor. Karara vardığında genel olarak Abay dünyasında, bu dönemdeki toplumsal değişimler, hayatın merhaleleri, tasaları, sıkıntıları insan emeğindeki uygun olmayan sıklara yer veriyor. Fikir bildirip kanıtlar sunuyor. Ondandır kurtulma yollarını gösteriliyor. İnsan muradı, insanlık yolu örnek gösteriliyor. Bize göre bilge Abay’ın “kendi kusurlarımı ele aldım” dediği yalan ve tehlikeyi meşakkatli halini geçmiş dönemin değişimi ve merhalesi yönünden karşılaştırıyor. Bilge Abay’ın “Nasihatleri” tekrar okunduğunda ümit edip iyi dileklerini, arzularını adım adım ilerleyeceğimiz açık. Hayatın sırrına erişiriz. Toplumsal ve dönemlik görüşlere, insan ömrünün dolambaçlı yolları ve alın yazısına gönül gözüyle dikkatle bakıp “bin ile yalnız dövüşün” çevik hissediyoruz. Dönemin sıkıntılarına dikkat kesiyoruz. Toplum, insan, ömür, vakit örneğini derin “Duygulu gönül, merhametli yürek” de “Ulu mürekkep etkili dil” de biliniyor. Sonuçta:

Ömür, dünya denilen
 Akıp giden su imiş
 İyi kötü gördüğünü
 Düşünsen zehir imiş

denilen sonuca ulaşıyor. İnsan muradını açıklıyor. Hayatın kıymetini gösterip ona hürmet ediyor.

Gerçeğe dosdoğru bakarsak “Nasihatlerdeki” ulus muradından başlayan toplumsal değişimler temel alınıp hayat tecrübeleri ve zamanın pürüzleri geniş ölçekte görünen ele alınan geçmiş ve bugünün münasebetleri, geleneklerin değeri ve nesillerin münasebetini devam ettirip bunlar arasında sıkı bağlantılar kuruyor. Toplumsal hedefleri öne çıkarıyor. Çoğunlukla amaçları vurguluyor. Herhangi bir meselede toplumsal durumlardan haberler verip onun önemi, durumu, sıır ve sebeplerini açıklıyor. Zamanın örnekleri genişçe gösteriliyor.

Gerçekte “Nasihatlerin” bütün tabiatından:

*Ulus muradının temel yönleri tanınıp kendi dönemindeki eksik fazla yönleri karşılaştırarak veriyor;

*Tarihin örnek gösterilecek yönleri de geçmiş görünüşleri hayat örnekleri ile örüp eğitim öğretim örnekleri ile birlikte açıklıyor;

*Gerçeğin adı Hak, Hakk’ın bir adı Allah; ikincisi ise esas olan muratlara erişmek. AllahuTeala o aklın ölçülü ve ölçüsüz olabileceğini her bir âlimin bilge değil her birinin bilge âlim olarak adlandırabileceğini hayattaki örnekleri tecrübeleriyle münasebeti de açıklıyor.

*Ulus ve nesil kaygısı, insanlık âlemi, üretkenlik yolu, samimiyet ve iyilik girdapları, ilim-bilim hali, eğitim-öğretim sistemi, sevgi ve adaletin nitelikleri, hayırlı işler aracılığıyla sistemli bir şekilde ulaştırılıyor.

*İnsanoğluna ortak can ve ten, insanlığa düşman: cahillik, üşengeçlik, zalimlik, art niyetlilik// yemek, giymek, gülmek, içmek, sevmek, mal-mülk, makam sahibi olmak istemek vb. hüneler genişçe gösteriliyor;

*En önemlisi bilge Abay insana erişilmek istenen ortak muratlar ile insanlığa düşman olan uygunsuz görünüşleri zamanın gerçekleri ve benzerlikleri ile kaynaştırıp inandırıcı sözler ediyor. Neticede zamanın temel problemlerini zaman gerçekleri ile olan ilişkisini anlatıyor. Uygun olmayan davranışlar, yeteneksizlikler onların hayattaki görünüşleri, insan boyu kadar olan zıtlıkları hayatın hüznü, sevinçli durumlarını birlikte göstererek gerçekleri açıklıyor. “Kuyruğu akrep, yüzü insan” suretindeki “tam insanın” uygunsuz görünüşünü mürekkep aşikâr ediyor.

“Nasihatlerin” tabiatına ve örneklerine kolay erersek “Bilge Abay’ın ulus muradı, toplum hedefleri, emek, bilim, ilim, hüneler çerçevesinde genişçe ilerletiyor. Uzak yakın ülkelerin// örnek Rus, Nogay, Sart (Öz-

bek) vb. ülkelerin hayat, iş tecrübelerine, geleneklerine dikkat kesiliyor. Onların ilim-bilime, emeğe, hünere, ticarete yatkınlığını, hayatın önemli noktalarına değinip ondan alınan örnekleri gösteriyor: "...Özbek'in ekmediği ekini yok, tüccarın gitmediği yer yok, yapmadığı ustalık, göstermediği uzmanlık yok. Kendi kendileriyle uğraşmıyor. Birbirlerinin şehrine düşmanlık gütmüyorlar. Ruslara bağlanmadan önce Kazak'ın ölüsünün ahretliğini, dirisinin elbisesini onlar temin ettiler. Baba oğluna kıyamadığından malını bağlandıktan sonra da onlar sürüp durdu ya. Rus'un hünerlerini bizden çok onlar beceriklilik, renklilik, kibarlık da edeplilik de hepsi onlarda. Nogay'a baksam askerliğe de dayanıyor, molla ve medrese koruyor, din hizmetine de adanıyor. Emek verip mal kazanmanın doğrusunu da onlar biliyor. Şenliği, zarafeti de onlar becerir.

... Onlar hepsi birbiriyle yarışıp zavallı duruma düşmeden iş yarıştırır; sanat bulur, mal bulur. Üstün olmalarının eseri budur."

O, cahillik ile tembellik, işsizlik ve açgözlülük, zalimlik ile zulümlük, kavgacılık, hırsızlık sırrı böyle veriliyor: "... Dünyaca bilinen dâhiler, çok daha önce incelemişler: Her bir tembel kişi, korkak, gayretsize benzer; her bir gayretsiz-korkak övünücüye döner. Her bir övünücü-korkak akılsız, cahil olur; her bir akılsız-cahil arsız olur; her bir tembelden ayırt edersek kendisi doyumsuz, kuralsız, hünersiz, hiç kimse ile dostluğu olmayan bir kişi olur. Bu yönlerden söz yok. Hayattaki iş, alışkanlık, gelenekten başka iş muradı güçlü yönlerle sahip oluyor. Her halkın kendine özgü farklılığı, emek vermesi, zengin olmayı istemesi hatırlatılıp gösteriliyor.

"Nasihatlerin" asıl özü ve temel yönleri insan âlemini açmaya ithaf ediliyor. O yerden geldiğinde insanın muradı ile insanlık yolu, namus utancının önemi vurgulanıyor. "İnsanoğlu ağlayarak doğar, tez ölür. İkisinin arasında bu dünyanın rahatının nerede olduğunu bilemeden birbirini takip ederek süren bu ömrü önemsemez; boşa, faydasız davranışlarla biçare kıldığı, geçirdiği ömrü de geçirir. Ömrü satın almak istese bütün malını satsa da yine de alamaz.

Kurnazlık yapmak, göz süzerek dilenip insan yolmak, hünersiz itin işi. Önce Tanrı'ya sığın, sonra kendi gayretine güven. Çalışıp çabalarsan kara toprak da seni boş bırakmaz."

"İnsan doğduğunda aklı olmaz, bilgisiz olur: işitir, görür, tutar, tadar, dikkat ederse dünyadaki iyiyi, kötüyü tanır. Gören, öğrenen insan bilgili olur. Akıllıların söylediği sözleri dikkatle dinleyen kişi de akıllı olur. Her bir akıllılık tek başına işe yaramaz. Bu akıllılardan haberdar olan, bilen iyi olan şeyleri önemseerse kötülüklerden korunursa o zaman işe yarar, ona insan dense olur. Bize göre burada ömür muradı öne çıkıp halka ait amaç, insan emeği, dost düşman, iyi kötü özellikler, boş vakit, can mal sırrını belirliyor. Onun değeri, belli farklılıkları açılıyor. Onu okuyup, tanıyıp değerlendirmenin gerekliliği gösteriliyor.

Bilge Abay ilim-bilime, hünere farklı bakıyor. Onu okuyup bilmek, öğrenmek gerektiğine çok dikkat ediyor. Ona katkısı "İnsan gönlü hakikatte severse bilim ve eğitimin kendisi de sevilir, çabucak öğrenilir." diyor. Ondaki sonraki yerde: "... bilim, aklı korur; mizaç denilen zırh bulunur. Bu mizaç bozulmasın! Gördüğüne heveslenmekle, hafifmeşreplikle ya birinin yersiz konuşmasına ya bir kez gelen meraka takılıp kalıverirsen, mizacın sağlamlığı bozulur. Odan sonra okuyup öğrendiğinden de fayda görmezsin. Koyacak yerin olmadıktan sonra onları nerede koruyacaksın? Yapayım dediğini yapabilirlik, kalkayım dediğinde kalkabilirlik, doğru yoldan saptırılmayan akıllı, tertemiz koruyabilirlik sağlamlığı, gücü var olsun? Bu hem akıl için hem ar için olsun!" olduğunu açık söylüyor.

Bilge Abay gerçek hakkında konuştuğu zaman: "Gerçeğin bir adı Allah, ilim Allah'ın bir özelliğidir." Dediğini vurgular. İman etmeyi öne çıkarıyor. Bilhassa: "... iman edilen şeye bağlılık gerek... imanı korumaktan korkmayan kalp, sözünde duran gönüle, gevsemeyen nesil gerek" büyük önem veriyor. "... İnsanoğlunu zavallı duruma düşüren üç şey var. Onlardan kaçmak gerekir: İlki-cahillik, ikincisi-üşengeçlik, üçüncüsü –zalimlik diye bilinir.

Cahillik, ilim ve bilim eksikliğidir. Dünyada hiçbir şey onlarsız bilinemez.

Bilgisizlik hayvanlıktır.

Üşengeçlik, bütün dünyadaki hünerlerin düşmanıdır. İsteksizlik, gayretsizlik, cesaretsizlik, utanmazlık, yoksulluk hepsi ondan doğar. Zalimlik, insanoğlunun düşmanıdır. İnsanoğluna düşman olan insanlıktan ayrılır., bir yırtıcı hayvan safına katılır." dediğini açıkça söyler.

Buradan ortaya çıkan bilgi Abay hayat muradını yaşam tecrübeleriyle zenginleştirip yersiz görünüş, sıkıntı, eksiklikleri açıkça gösteriyor. Halk hikâyelerini, halk bilgeliklerini göz önünde bulundurup insanın muradını, hayatın sırrını, emeğin özelliğini geniş ölçüde açıyor. Akıl-sağduyu, eğitim-bilim, eğitim-öğretimin önemini belirtip onların temel konusu, esas sonucu, insanlığa ulaştırın- yolunu kaybetmez. Hayatın çeşitli ölçüsü, hayatın ana direği sayar. Kısacası, şair herhangi bir meseleye değinse de “bunlar benim sözlerim” dese de ulusal, toplumsal ve vatanseverlik hünerlerini gösterip felsefi yorumlarını da açıklayıp onları milletine ithaf ediyor. Felsefik göndermeler, insanîyet, ahlak ilk sırada yer alıyor. Halbuki her nasıl kabul edip saygı göstermiş// örneğin M. Ävezov edebî eserler değil dese de B. Kencebayev onu Saltıkov-Şchedriy'nin edebî eserlerine benzetiyor. H. Süyünşäliyevnesirinde tanışa da M. S. Silçenko “koyun defter” olarak değerlendiriyor.// “Nasihatler” zaman görünüşlerinin toplamı betimlemesi değil, aksine Kazak toplumuna has, insan yaşamı ve emeğinden ilişkisi ile hayatta yer alan hakiki durumları, değeri, saygıyı, haysiyeti değerli hazineler olarak sıralıyor.

Şairin bu yöndeki düşünceleri toplumun bütününe kapsayıp çoğunda gelenek ve din, eğitim-öğretim, hayatı netleştiriyor. Mesela onun herhangi bir yönü usanmışlık /20.söz/ övünç /21.söz/ çerçevesinde ilerliyor.

Öncelikle usanmışlığa katkısı: “Bu kaderde insanla birlikte yaratılan şeydir; onu insan gelenekte bulmuş değil. Ona eğer bir özenirse insanoğlunu kurtulması zordur. Gayretlenip silkip atıp gitse de sonunda yine gelip onu yener.

... fakat bu usanmışlık denilen her şeyi göreyim diyen, tadını, pahasını, hepsinin değerini, gizlisini saklısını bilen düşünceli insandan çıkar. Ona hayatın geçiciliği, kısalığı da dahil ediliyor. Akıllı, görmüş geçirmiş, düşünceli insanın hayattan usanmış olana üstünlüğünü verir.

Abay'ın övünç çerçevesinde de kendine has tespitleri gözleniyor. Ona katkısı: “ İkinci, övünge denenler “demesin” değil “desin” derler. Zengin desin, kahraman desin, kurnaz desin, becerikli desin, her ne şekilde cesur desin diye azap çekerler, alçak gönüllülüğü unutulup gider. Çalışmak şöyle dursun deyip dikkat etmezler. Ondan sonra övünge üç çeşit olduğunu söylüyor ve vurguluyor.

Şairin usanmışlık ve övünce “bir kıvanç duyuş avunuş” çerçevesinde ilerliyor. /23.söz/ halkımızda hayatta sık rastlanan iyi-kötü, dost-düşman, cahil-zalimin hareketleri. Hayatın gerçeklerini soru cevap şeklinde sorarak ilerliyor. Mantıklı yönleri, şüpheli yönleri de belirtiyor. Şair: “... Kazağı iyileştirmeyen bir kıvanç duyuş, avunuş var.” diye sonuç çıkarıyor.

Şairin bu yöndeki düşünceleri ile tefekkürü 26.sözde devam ediyor. Onun hakkında: “ Cahil halk sevinilmeyen şeye sevinir, sevindiğinde ne söyleyeceğini ne yapacağını kendisi de bilemez. Aklı başından gider. Bir türlü sarhoşluğa bürünür. Utanılmayan şeylerden utanır, utanılacak şeyden utanmaz.

Bunların hepsi, cahilliğin, ahmaklığın eseridir.

Abay dünyasında kalp, akıl ile dil muradına dair derin manalar bulunuyor. Şair insan dünyasını aralayıp hayatın temel amacı, ömrün esas ve sönmeyen gücü, kalp gerçeğini, akıl-sağduyu ışığını, din-gelenek etkisini geniş ölçüde aralıyor. İnsan muradı, hayatın anlamından söz ediyor. “ Diri insanın yürekte kıymetli yeri olur mu? Bizimkilerin kişi dediği “bahadır kişi”. Yüreğin bundan başka özelliklerini, açıkça bilmez ki. Merhametlilik, iyilikseverlik ve aşk da yürek işi; herhangi bir insanı öz kardeşi bilip kendim için hayırlı görüp istediğim, onun için de hayırlı olur” diye düşünüp istemek de yürek işi. Dil, yüreğin söylediğine inansa, yalan söylemezdi. Çarenin diliyle dolsa yürek, ümit verirdi. Bizimkilerin yürekli övgüye sığmazdı. /14.söz/Bilmeden yaptım diyenlerin çoğuna inanmıyorum. Bilgiyi bilse de arsız gayretsizliğinden kurtulmadan, kötü alışkanlıklarını terk etmeden, arzularının peşinden gider. Kötülüğe bir ilişikten sonra kendini toparlayıp düze çıkaracak gayret az bulunur bizimkilerde.

Aslında akıl-sağduyu, kalp, dilin gücü, insana verilenler bol olsa da onun toplumdaki, hayattaki gölgeli görünüşlerine de değiniyor. Abay'ın söylediği “akıllı kişi ile akılsız kişinin” //15.söz// hareketleri, faaliyetleri sayıyor. Okuyup görelim:

Eğer insan ne olursa o; belirsiz, değersiz bir şeye ilgi duyar, kapılırmış; ömrünün en değerli ve ilginç çağını it zavallılığı ile geçirirmiş. Gençliğinde bu merakıyla yeni bir heves bulmuş olan burnu havallı

gençliği eskimezmiş, mecali tükenmezmiş gibi bir hevesin peşine takılmış; beli bükülüp halsiz kalınca sonraki hevese atılacak gayreti kendinde bulamayınca faydasızca kalırmış.

Üçüncüsü her bir şeye heveskârlık! Bu, insanda düşkünlük doğuran şeymiş. Her bir düşkünlük kendince bir tür dert olurmuş. Düşkün olunan her bir şeye eriştiğinde ya da ona buna yeter yetmez olmayı sürdürdüğünde bir çeşit sarhoşluk ortaya çıkarmış.

Eğer akıllı kişiler arasında bulunmak istiyorsan günde bir kere olmazsa haftada bir, hiç olmazsa ayda bir kere kendi kendine hesap sor!” //15.söz//

Bu sözden sonra bir şey anlatmanın manası yok. Abay’ın uçsuz bucaksız dünyasının boşluğunu sadece görmek değil, bununla birlikte mantıklı, mantıksız davranışları, hayatın pişmanlıklarla geçen zamanlarını, vaktinin değerli ve ilginç çağını, gençlik ve sarhoşluk sırlarını, toplum, insan, hayat hakikatleriyle ilişkilerini gösterip toplumsal anlamda insanlık yolunu felsefi açıdan tecrübe örnekleriyle bağlantısını kurup sırlı güzelliklerinden söz etti. Öyleyse Abay dünyası toplumun girdabındaki sırların hayat talimleriyle yönlerinin özelliklerini az çok tasviriyile sıralayıp bizlere gösterdi. Birinci zenginlik, insan gücünün akıl ve ileri görüşlülükle gerçekleşeceğini söylüyor. Dikkatli bakıldığında Abay dünyası bazen hayatın ve zamanın sırlarına, anlamına dair bilgiler veriyor. O, şiir sanatının mirasçısı olarak da biliniyor.

İnsana ne gerek:

Sevmek, hissetmek, sitem etmek,

Hareket etmek, yürümek,

Akıyla düşünüp konuşmak

Zaman herkesi sürükler,

Zamanı kim körükler,

Zaman zaman eğlenmek,

Zaman onu kucaklar.

Bu zamanın gerçeği, hayatın sırrı. Vaktin sessizliğidir.

Bunu bilen doğru. Hem şimdiki zamanla uyumlu hem de uyumlu yönleri bol.

Abay mirasında insanın ömründe karşılaşıcağı faydalı ve zararlı alışkanlıklara, uygun olmayan görünüm ve değişimlere geniş yer veriyor. Onun topluma, insan hayatına ve emeğine, akıl ve sağduyuya, ilim ve bilime olan etkilerini gösteriyor. Onun bir türü kalp; gönül güzelliği çerçevesinde ilerlerse gelecek olan zenginlik övünçtür. //42.söz// “düşünce hastalıkları”nı sıralıyor:

İşitilen şeyi unutmanın yolu dört türlüdür:

Önce, yürekten bağlı olmak gerekir. Sezgilerini bir kenara koyman gerek.

İkincisi bir şeyi işittiğinde veya gördüğünde ibret almalı, dikkat ederek, arzu duyarak anlamaya çalışmak gerekir;

Üçüncüsü o şeyi içinden birçok defa tekrar düşünerek o şeyi gönüle sağlamlaştırmak gerek;

Dördüncüsü düşünceye zarar veren şeylerden uzak durmaktır. Eğer buna rastlarsa içine düşmemek gerekir.

Düşünce hastalıkları: Kaygısızlık, boş vericilik, eğlenceye düşkünlük, kaygı içinde kaybolmuşluk, bir şeye tiryakilik. Bu dört nokta akıl ve bilime tamamen zarar getirecek şeylerdir.”

Günümüzdekilere zenginlik de övünç de değil..ne akıl ne itibar, şikayet dilekçesi verebiliyorsa ve aldatabiliyorsa övünçü var. Bu ikisi elinden gelebilen kimse çubuk kamçılı süvari de olsa yeri baş köşede az da olsa binecek ata, yiyecek ete de ulaşır. Hoppa övünge zenginleri “siz söylerseniz, ateşe düşmeye varım.” diyerek havlandırır, işini yapmadan, malına bakmadan en güzel elbisesini ondan alır, giyer, iyi ata biner, katmerli bir saygıya ulaşır gider.

Toparlayarak söylemek gerekirse bunun hepsi insanlık yolu, adil işlerin geri gelmesidir. Bu duruma ters düşenler de çok. Serbest dönemde Abay “düşünce hastalıkları”ndan arınmak ve kurtulmak gerektiğini öne çıkarıyor. İnsan ve emeğine her zaman saygı gösterip akıl, feraset, iyilik, insanlık yolu gibi konular hakkında emin adımlarla ilerledi.

Bu yönde bilge Abay’ın akıl ve feraset, ilim-bilim, zenginlik, övünç, din, gelenek gibi konuları kendi tecrübeleriyle birleştirip kendi bakış açısıyla gündelik olaylar bütünü şeklinde vermiştir. O, toplumsal değişimlerden, dönem olaylarından hareketle “düşünce hastalıkları”nı temellendirdi. Bunlardan kurtul-

manın yollarını gösterdi. Yurt muradı, geleneği örnek olarak gösteriliyor, bilgin engin dünya görüşü ve tarih bilgisiyle mühim konuları öne çıkarıyor.

Gelenek ve din çerçevesindeki Abay görüşleri dönemin gerçekleri ile örtüşüyor.

Onun dili başka yurttan ayrı yaratılmış mı?" //16.söz//

Abay'ın "gösteriş budalasının işi" (18.söz), zengin, kadı hakkında beğenilerinden (22.söz) insan dünyasının sırrı, dünya çevresi, zaman örnekleriyle açıyor. Bu Kazak atasözlerine bakış açılarından hayat örnekleri, tecrübe, eğitim-öğretim, zaman gerçekleri tanınıyor.

"Arzuladığını bulsa, kar yanar", "İstedğini bulsa, insanoğlunun vermeyeceği yok." anlamına gelen en çok söylenen söz bu imanı öldüren. "İstedigimi bulacağım, arzuladığıma ulaşacağım diyerek horlukla ömür sürmekte; zenginliği ya topraktan ya akan terden beklemek gerek ya.

"Ünlü değilsen dünya yansın." denir. Dünyayı yakarak duyuracağın adın nesi murat? "Yüz gün atan olmaktansa bir gün buğra ol." denir. Tanrı'ya adanıp binilip inilmeyeceksen arlanmak neye yarar, eğilip bükülerek divanelikle geçireceğin bir günlük buğralık.

"Altın görse, melek yoldan çıkar." derler. Meleklerle kurban olsun bunu diyenler. Melek altını ne yapsın? Kendilerinin gördüğüne heveslenen iğrençliklerini onaylamaktır, bu herkesin söylediği.

"Ana-babadan mal tatlı, altın evden can tatlı." derler. Ana-babasından malı tatlı gören yalancının tatlı denecek ne canı var, arsız utanmazın? Ana-babasını mala değişmek en arsızların işi değil mi? Ana-baba gücü yetse mihnet ile mal biriktirse de dünyalık biriktirse de arkamda çocuklarıma kalsın der. O, ana-babasını sattıktan sonra Allah'a düşmanlık etmez mi? Böyle bilmeden söylenen sözlerden pek korunmak gerek, kötülüğü sevk etmekten." //29.söz//

Şair amaçlarından açık bir şekilde değindiği eğitim-öğretim sistemidir. İlime ve bilime meraklılık duygusunu ve arzularını sınırlandırmadı. Açık maksadı onlara yön göstermek istemesidir. "Bilimi, aklı korur "mızaç" denilen zırh bulunur" yönünde kararlılığa bağladı. "huyun değişmezliği" akla ve namusa hizmet etme gerekliliği gözler önüne serildi.

Başta fark ettiği durum: Bilge Abay'ın akıl ve bilim sistemini değerli bir yola koydu. Yeryüzündeki iyilik, yaratıcılık yolunda hayırlı işle adım atanlar insanın akıl ve düşüncesinin bilimdeki başarılarının meyvesiymiş. İnsanlar yaşamlarında tecrübelerinden de eğitim-öğretimden de bu duruma ulaşırlar.

"İnsanoğlunun en kötüsü talepsiz olur. Hem talep edicilerin nice türlüleri bulunur. hem talebin kendisi, türlü türlü olur. Bu taleplerin hangisinin ardına düşülürse düşülsün; ya hüner ya istikrar birinden birine gereklidir, görürsün. Lakin insanoğlu ister talepli, ister talepsiz olsun olmazsa olmaz deyiver "aferin" kulağında duyulsun. Her nasılsa yerli mi yersiz mi gönül ister durur, aferin deyiciyi...

Halkın nabzını tutarak bakar, yüzünden okur talebini; şunu getirip bana verse ya amma kıymetli, günümüzde bu işin var biraz ederi diye aklından geçeni halkın yüzünden okuyarak peşine düştüğü talebi.

Onun için kitap sözüyle edinilen talep olsaydı; evvela şuurumu temizlemek gerek, ondan sonra ibadet derdi.

Kazak'ın yüzüne bakıp ondan okumuşsan gerçekleştir bu talebini; şuurunu tazeleyeyim deme hiç onu kim görüyor ki içinde kırışıklık çok olmasa kut, bereket hoş olmaz, derler. Artık buna bakarsın nereden okuyarak yeltendiğin talepmiş anlarsın.

"Nasihatlerin" başarılı örnekleri 37. sözde toplandı, sistemli bir şekilde veriliyor. Bilge Abay buradaki örneklerde talim ve tecrübelerini anlaşılır ve kısa taslaklarla örnekleyerek veriyor. Eğitim-öğretimin önemi de bu nasihatlerde vurgulanmıştır. İbretlik yönleri de çok. Hayattaki hünerler de verildi. Özellikle insanoğlunun hayatı, işin gücün iyi ve kötü yanları, dostluk, düşmanlık, aile hayatı açık bir şekilde anlatılmıştır.

1. İnsanın insanlığı işe başlayışıyla bilindir, bitirişisiyle değil.
2. Görkemli düşünce gönülde olur; ağızdan çıkınca rengi bozulur.
3. Babasının oğlu, düşmanın! İnsanın oğlu, kardeşin!
4. Kendin için çalışırsan, kendi için otlayan hayvanlardan biri olursun. İnsanlık için çalışırsan, Allah'ın sevdiği kullardan biri olursun.

5. Eğer ben, kanun kuvveti elinde olan kişi olsa idim; insan mizacı düzeltilemez diyen kişinin dilini keserdim.
6. Eğer işim yaver gitsin diyorsan; düzene sok zaman zaman.
7. Ha yüksek makam ha yüksek kaya. Erinmeden uğraşan yılan da çıkar, hızlı uçan kartal da konar. Münafık halk yetinmez över, hafif meşrepler hakikat zanneder.
8. Dünya büyük göl, zaman esen yel. Önceki dalga büyükler, sonraki dalga küçükler. Sırasıyla ölü-nür, sıradan gibi görünür.
9. Ha kötü dost ha gölge. Başına güneş düşse kaçıp kurtulamazsın; üstüne kara bulut çökse arayıp bulamazsın.
10. Dostu olmayanla paylaş sırrını, dostu çok olanın kırma hatırını. Kaygısızdan koru kendini, kaygılıya ver desteğini.
11. Bağın büyüyünceye kadar, dileğini halk da diler, sen de dilersin. Bağın büyüdüktan sonra sadece kendin dilersin. //37.söz//

Demek ki Abay'ın bilgeliğinin esası nasihat ve övgü, insanın amacının, hayatın sırrını zamanın se-sinde bulup tecrübelerinden örneklerle düşünce ve sözlerinin sistemini kısa örneklerle vermektedir.

Toplu olarak söylersek bilge Abay'ın "Nasihatleri" nazım çalışmalarının kendine özgülüğü, hayat tecrübelerini maharetli üslubuyla akranlarına aktarmıştır. Onun çoğunlukla ortak, olumlu yönleri her zaman aydınların gözünde yeri önemlidir. Diyelim ki evvelki Abay'ın dünyasının hünerli sınırlarına serbest şekilde: Abay on-on iki yaşları arasında Kazak bozkırlarında yaşadı. O, on iki yaşından sonra üç ay Rus okuluna gitti. O, on iki yaşında Semey'de bulunan Ahmet Rıza Mollası medresesine gitti. Abay on dört yaşından sonra üç ay Rus okuluna gitti. Dört yıllık medrese eğitimi ve üç aylık Rus okulundan dersler alarak okulu bitirdi.

Abay, kuvvetli şiir bilgisine sahiptir. Kazak halkının gururudur. Abay gibi halkın önemli değerlerini yukarılara taşıyan başka bir şair yoktur. Onu yılın dört mevsimine (ilkbahar, yaz, sonbahar, kış) atfeden güzel şiirleri Avrupa'nın önemli şairleri arasına sokuyor. (Bökeyhan Ä. Abay (İbrahim) Kunanbayev (Münahib-Nekrolog). –seçmeli (İzbrannoye). Almatı: Kazak Entsiklopediyası. Baş yazarı, 1995, 310. Sayfa).

O M. Ävezov ve C. Aymauvitulı "Abay'ın Hayatı ve Hizmetleri" adlı makalede ("iki başlıklı kullanım") Abay'ın ele aldığı temel meselelere değinmiştir.

"Abay'ın devrinde yaşayan şairlerden en büyük farkı kendine has oluşu, akla, hakikate, gönlün ilhamıyla şevklenip gözünü kapatıp bütün eksiklikleri, kusurlu yanların ortasında doğup bunların arasında yaşayıp bütün örnekleri buradan verip kişilere buradan bakıp bütün eksik, kusurlu yönleri insana gösterbilmesidir.

...Abay'ın gereksiz sözü yok. Ahlaklı insan olmakla ilgili söylediği anlamlı sözleri yetersizliğin, huyunun terbiyesinin, aklının büyüklüğüyle alakalıdır. Yürekten, etraflıca düşünülmüş öfke ve gayretle söylediği kederli sözleri insanın içine işleyip canıyla bu sırları münakaşaya vardırıran okuyup anlayanları terbiyelemektir.

Akademik olarak M. Ävezov, Abay'ın şairlik mirası ile "Nasihatleri," hakkında şöyle yazmıştır: "... Abay'ın büyük şairliğinin bir manası, anlamı var. Toplumsal hizmet, toplumsal emek olarak tanılıyor. O cahillik, zorluk, eziyet, baskı, zulüm gibi eziyetlerden güzel huyuyla güçlü bir şekilde sıyrılmıştır. Abay'ın gerçek değerini sonraki kuşaklar ve bilinçli gençler belirleyecek. Şairliğindeki gerçekliği, terbiyesi, haysiyeti dost edineceklerdir. Zulümlük,cahillik kiniyle çarpışır. (Abay, TandamalıÖleñder, Almatı: yazar, 1985, 166. Sayfa)

"Nasihatler" görkemli nesrin özünde ayırdır. Abay'ın kendisi bulup kalıplaştırmıştır. Bu eleştirmen, düşünür veya çoğuna insanlık, moral meselelerine atfedilmiş benzer derin düşüncelerdir. Almatı, 1959, 168. Sayfa)

Abay'ın "Nasihatleri" ile ilgili dilbilimci R. Sızdıkova aşağıda şöyle söylüyor:

"Nasihatlerin" büyüklüğü kısım kısım 46 bölümden oluşuyor. Onların çeşitli tarzları var. Çoğu bir

araya getirilmiş 46 söz olarak verilen bilimdeki tarihi deneme, 25 söz Sokrates ve Aristoteles'in hikayesi diye verilen örnek, 5 söz atasözü ve deyimler olarak yorumlanan dilbilimsel taslak 37.söz özdeyişlerle derin düşüncelere dalma hakkındadır.

Bunların tarzı da niteliği de türlü türdür. Çoğu gazetecilikle ilgili eserlerken 46. sözde bilim verilen de tarihi bir denemedir. 25. söz Sokrat ile Aristoteles'in hikayesi olarak verilen bir nasihattir. 5. söz atasözlerini tahlil eden ve yorumlayan filoloji taslağı olarak kabul edilebilir. 37. söz özlü sözlerin toplamı niteliğindedir. 7. söz psikoloji temasını işleyen bir taslaktır. 43. söz felsefeyle ilgili, derin düşüncelere dalmayı anlatan bir metindir. 38. Söz, ahlak meseleleri hakkındaki düşünceler olup gelecek ilmi, gazetecilikle ilgili emekler olarak çözümlenebilir.

... Abay'ın edebî eserlere nesir dili ve üslubu açısından canlı fikirler aşıladığını söyleyebiliriz. Bu eserlerin çoğunun didaktik hikaye ve felsefik taslaklar, tarihi denemelerin ilk başlangıçları, Kazak yazı dünyasındaki ve millî dildeki yeni girişimler olduğu görülmektedir. Bilge Abay'ın eserlerinin diğer bir söyleyişle bu özellikleri taşıması açısından kayda değerdir.

Memlekette dile getirilen, tartışılan, kaleme alınan fikirlerin halk arasında anlaşılır hale gelmesinin, devam ettirilmesi ve yorumlanmasının sonuçları , << Abay>> ansiklopedisinde geniş ölçüde yer aldı. (Kazak Ansiklopedisi, 1995: 327-352).

Genel olarak ele alındığında, Abay'ın “Karasözler” adlı eserinde geniş ölçüde bahsedilen, derinden ele alınan meseleler olarak “halk karakteri”nin dışında, insanlık dünyası, toplum, hayat, yaşam mücadeleleri, zafer, tembellik ve kararsızlık, sakinlik ve kayıtsızlık, kötülük ve zulüm, “dünya rahatı”, eğitim ve ahlakî idealler, eğitim ve bilim, gelenekler ve din, alışkanlıklar, karakter ve huy, akıl ve sağduyu, namus ile inanç, eğitim ve öğretim, gibi konular yer almaktadır.

“Karasözler” ya da Abay, dediğimiz gibi “sözüm, bana ait” çemberinden çıkıp sadece “cep defteri” sorumluluğunu bile yerine getiremeyen aksine kalabalık halkın hayat talimlerini geniş ölçüde tanıyıp ve bilip ondan hareketle halkımızın kaderi, hayatın her alanında yer alan her tür olgular ve görüntüleri, insanın idealleri ve ortak çıkarlarının gizli özelliklerini geniş bir yelpazede gösterir. Bunların tamamından başka Abay'ın amacı, arzu ve istekleri, görüşlerinin tekamülü, halkın çıkarları, insanlık alemiyle bağlantılı olarak söylenen akıl ve nasihatler, tecrübe talimi vs. hayat örneğinden beslenip, kaderin çilesi şeklindeki bakış açısıyla kimlerden kimlere düşünceler taşır. Devrin gerçekleri açıktır. İnsanların hedefi ile tutumu önemli bir yere sahiptir.

Abay'ın “Karasözler” adlı nesir mirası, tür açısından geleneksel edebî eser veya hikaye, anı, hatıralar örneği değildir. Ayrıca, macera romanı, etraflıca düşünebilme yeteneği ve emek, nasihat-öğüt bu sözlerin hepsinde bulunmaz. Bize göre Abay aleminin içinde sağlam şekilde yer alan önceki ve sonraki devir gerçekleri, kendi devrinin görünüşleri, gerçek durumların toplamı öncelikli alanlar olma özelliğine sahip olur. Bu açıdan ele alındığında Bilge Abay'ın “Karasözler” adlı eseri toplum ile insan ilişkisinin sağlam ilgisini, devrin yaşayış belirtilerini örneklerle resmeder gibi tasvir eden can ve yürekle gönül dalgalarının görkemli bir şeceresi. Tematik ve türle ilgili özellikleri olan, yaratılışı farklı, içeriği farklı, dile ait tarzı ve üsluba ait kuruluşu farklı hazinesi olan bir zirvedir. Hayat talimlerinin örnekli bir tezahürüdür.

Bilge Abay'ın “sözüm, bana ait” tarzı açıkça fark ettirilir. “Karasözler”in bütün tabiat örneğinden: hayat tecrübesi ile hüner ülkesinde gördükleri ve bildiklerini, tanıyıp öğrendiği durumları, millî açıdan sabırla tefrik edip akıl ve sağduyu yöntemi, bilim ve ilim görünüşü, beğeni ölçüsü, devir örnek ilişkisi münasebetiyle dünya görüşü alınıp, ondan sonraki barışçı ve toplumcu özellikleri geniş ölçüde tanıtıldığından, halkın amacı ile maneviyatının sistemli kaynakları ile zengin değerleri, güzellik ve estetik kıymetleri, özellikleri açıkça fark edilir.

Bu nedenle Bilge Abay'ın “Karasözler” adlı zengin eseri, halkımızın önce ve sonraki devirlerdeki verimli başarılarını, uygun olmayan eksikliklerini, hatalarını birlikte gösteren, bununla beraber halkın amacını, ömür ve emeğini, akıl ve sağduyu ışığını, bilim sistemini, din ile geleneği, tarih ve bilgiyi, medeniyet ve dili, vs. yüreğin emriyle gönül terazisinde tartıp, tecrübe eğitimiyle ilişkili şekilde anlatan bir anlayışın eseridir.

Bilge Abay'ın "Karasözleri", poetikalık mirasın görkemli bir şeceresi, halk örneklerinin süslü ülkesi, insan alemi ile yaşam amacının eğitimi tecrübesi, millî söz hünerinin yeni ufuğu, geniş bir alanıdır.

"Karasözlerdeki" halkın amacı insanlık yolu, akıl ve feraset örneği, ömür talimleri, yeni gidişat, temeli sağlam güçlü araştırma, açık amaç, değerli dünya görüşü, gerçek ve sadece gerçek, ayrıca farklı yaklaşım, güçlü düşünce, tecrübeli söz sistemleri vasıtasıyla güvenilir bilgi alacağı için, ne zaman, hangi devirde tarihi esası, güzelliğin anlamı ve kültürel ve manevî beslenmeyi kaybetmediği için, yenilik ve süreklilik özellikleri ile halk çoğunluğunun hafızasında sağlam bir şekilde yerleşir.

Kısacası, Bilge Abay'ın "Karasözlerdeki" millî amaç ile ruhaniyat sistemi birçok yönüyle geçmişten bugüne ulaşan bezekli bir örneği, başarılı geleneklerin değerli becerileri ile talimli taraflarını, insan âleminin çeşitli yönlerini, hayatın unutulmaz örneklerini geniş bir ölçekte gösterir.

"Karasözler" Abay âleminin aynası, millî maneviyatının güzel görkemli şeceresi. Halkın muradı ve çıkarlarının, din ile geleneklerin, millî dünya görüşünün, tarih ile dünya bakışının zengin bir kaynağı. Hayatın sanatsal görkemli ufukları. Zaman engebelerinin gerçek sırları.

Bilge Abay'ın kalp atışı ile gönül aynasını, akıl ve anlayış nurunu geniş ölçüde gösterecek "Karasözleri" halkın idealleri ile hayat biçimi, halk gelenekleri ile manevî kaynaklarının edebî özelliğidir. Zorlu devirler ile karmaşık dönemlerin örnekli görüntüsüdür. Döneminin gerçek bir şeceresidir.

"Karasözler", Abay âlemi, halk mirasının kaynağı, zamane gerçeği ile taliminin sırlı bir şeceresidir.

KAYNAKÇA

Abay (1985). *Tañdamalı öleñder*, Jazuvşı, Almatı.

Abay (1993). *Qara Söz. Poemalar*, El. Yay., Almatı.

Abay (1993). "Qarasözder" qazınası, "Abay", No. 1-2: 108-110.

Abay Entsiklopediyası (1995). "Atamura", Almatı.

Ár jıldar oyları (1959). Almatı.

Bökeyhan Ä., Qunanbayev Abay (İbragim) (Münähib-Nekrolog) (1995). *Tañdamalı (Ízbrannoe)*. Almatı: *Qazaq entsiklopediyası*. Bas redaktsiyası.

Abay'ın aşk şiirinden esinlenilerek. A.A. Guryev, Gençlik. 1971

Kazak Bозкaтpыларынaн Akаdemилерi: Abay Kunanbay ve Alihan Bөкейхан

Sultan Han AKKULI JÜSİP^{1*}

Güljanat KURMANGALIEVA ERCİLASUN^{2**}

Büyük Kazak şairi ve düşünürü Abay Kunanbayulu'nun³ şiirdeki eleştirel bakışını ilk olarak anlayıp, kendi eserlerinde bu usulü devam ettiren Alihan Bөкейхан olmuştur. Alihan Bөкейхан, müstakbel Kazak millî lideriydi, seçkin devlet adamı, bilgin, yazar, çevirmen ve yayıncıydı. Alihan Bөкейхан 1917-1920 yıllarındaki Alaş Özerk Cumhuriyeti'nin ilk başkanı ve bu bağlamda modern Kazak hükümetinin temelini atan kurucusudur. Alihan Bөкейхан'ı Abay'ın eserlerini tanıtan ilk Abaybilimci olarak tanımlamak da pekâlâ mümkündür, zira 1905 yılının Mayıs ayında Abay'ın hayatı ve eserleri hakkında Rusça kaleme aldığı mükemmel bir makale niteliğinde vefeyatname (nekroloji) yayımlamıştır. Ayrıca Alihan, ilk olarak, Abay'ın şiirlerinin orijinalini ve Rus klasik şiir çevirilerinin bir arada olduğu külliyyatı neşretmenin ilk fikir babası olmuş; böylece büyük şair ve düşünürün adını ve paha biçilemez kültürel mirasını gelecek kuşaklar için korumuştur.

Kasım 1905'te "Sempalatinskiy Listok" gazetesinde Alihan Bөкейхан tarafından yayımlanan "Abay (İbrahim) Kunanbayev" adlı nekroloji. Semey, 1905.

1 Dr., L. Gumilyov Avrasya Ulusal Üniversitesi, Alaş Araştırma Enstitüsü Müdürü, Astana, KAZAKİSTAN, prahacz2002@gmail.com
 2 Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, TÜRKİYE; guljanatke@gazi.edu.tr
 3 Bu yazıda kaynaklara bağlı olarak Abay'ın adı Abay Kunanbay, Abay Kunanbayulu veya Abay Kunanbayev şeklinde; Alihan'ın adı da Alihan Bөкейхан veya Alihan Bөкейханов şeklinde yazılmıştır.

Alihan Bökeyhan, 20. yüzyılın başındaki millî kurtuluş hareketinin lideri, ilk Kazak partisinin kurucusu ve lideri, Alaş Kazak Özerk Cumhuriyeti'nin başkanıdır. Alihan Bökeyhan daha 1886-1890 yıllarında Omsk⁴ Teknik Meslek Yüksekokulunda (OTMY) eğitim gördüğü esnada, Kazak edebiyatına ek olarak modern Rus, Batı, antik ve Doğu edebiyatıyla ilgilenirdi. 1889 yılında yayımlanan birçok makalesinde, kendi milletin özgün medeniyetine, manevî değerlerine, halkının sözlü kültür geleneklerine ve gelişmiş şiir sanatına olan saygısı ile hakiki gururu açıkça görülmektedir⁵. Görünüşe göre, Alihan, Abay eserleriyle erken çocukluğundan itibaren tanışmıştı. Abay gibi diğer şairlerin eserlerine eleştirel yaklaşıyordu.

Genç Alihan'ın dünya görüşünün oluşumunda modern Kazak şairleri arasından en büyük etkiyi kesinlikle Abay Kunanbayulı'nın eserleri göstermiştir. Kazakça süreli yayın, kitap veya çağdaş yazar ve şairlerin eserlerinin külliyatlarının yokluğunda, Alihan, akrabalık ilişkileri sayesinde, Abay gibi büyük bir şairin eserlerinin orijinaline, Rusça'dan veya Doğu klasiklerinden yaptığı çevirilere erişebiliyordu. Bu eserleri sık sık doğrudan şairin ağzından dinlediği de anlaşılmaktadır. Abay şiirlerinin ve sanatının güçlü etkileri altında, Omsk'ta eğitim aldığı sırada, yabancı kolonizatör düzenin Kazak bozkırlarına girmesinden bu yana Kazak toplumunda ortaya çıkmaya başlayan olumsuz davranış ve kusurlara karşı eleştirel bir bakış açısı geliştirir. Ancak bu eleştirel bakış açısı sadece yabancı iktidarın politikasına karşı değildi, kendi halkının tuttuğu yol, hayat tarzı ve ekonomisini de hedef alıyordu.

Bu dönemde Alihan, sefeli Abay gibi, halkta millî şuuru, millî onur ve gururu uyandırmak için neredeyse tek başına çalıştı. Konargöçer kültürün unutulmuş ancak gerekli olan değerlerini canlandırmak için, aynı zamanda yaklaşmakta olan 20. yüzyılın gerektirdiği ve talep ettiği yeni değer ve ülküleri halkına aşılama için çabaladı.

Alihan, Kazakların böyle davranmasının, ata topraklarının ele geçirilmesine ve ülkenin sömürgeleştirilmesine karşı bir mücadele olduğunu, ancak sömürgeci iktidarın gelmesiyle yabancı kanun ve mahkemelerin kurulmasına karşı bir tür gelişigüzel, teşkilatsız ve cahilce bir protesto biçiminin tezahüründen başka bir şey olmadığını iyi anlıyor ve algılıyordu. Omsk Teknik Meslek Yüksekokulu'nda okurken, 23 yaşındaki Alihan kendisi de şiddetle bir çıkar yolu arıyordu ve belki burada Abay'dan farklı bir yol ve farklı bir strateji görmüştü ki, bu, millî bağımsızlık ve özgürlük ve hak mücadelesini barış içinde, uygar ve siyasî taktikle yürütme gereksinimiydi.

Yukarıda belirtildiği gibi, Alihan tam da OTMY öğrencisiyken dönemin basın yayınıyla aktif bir şekilde ilgilenmeye başlamış, süreli yayın sayfalarından sesini duyurmayı başarmıştı. Düşüncelerini, göz-

4 Şehir adlarının Kazakça ve Rusça söylenişinde farklılıklar bulunmaktadır. Orınbor = Orenburg; Ombı = Omsk; Semey = Semipalatsinsk olup, kaynaklara göre her ikisi de kullanılmıştır.

5 A.N. (Alihan Bökeyhan'ın mahlaslarından biri), “К. оязының молласының баяны (К. (Karkaralı) İli Mullasının Beyanı)”, *Dala Vilayeti Gazeti (Kazak Bozkırları Gazetesi)*, No: 19, 12.05.1889, Omsk;

A.N. (Alihan Bökeyhan'ın mahlaslarından biri), “К. оязының қызметтегі қазақ адамдарының бір қылған ісі (К. (Karkaralı) İlinde Görevli Kazakların Yaptıkları Bir İş)”, *Dala Vilayeti Gazeti (Kazak Bozkırları Gazetesi)*, No: 22, 02.06.1889, Omsk;

Қыр баласы (Bozkır Çocuğu), “Хат редакцияға (Editörlere Mektup)”, *Dala Vilayeti Gazeti (Kazak Bozkırları Gazetesi)*, No: 24, 16.06.1889, Omsk;

A.N. (Alihan Bökeyhan'ın mahlaslarından biri), “Қарқаралы оязының Тоқырауын болысы, Қотанбұлақ, Западны-Балқаш елдеріндегі еріннің жайы (Karkaralı İli, Tokiraun Kazası, Kotanbulak ve Batı Balkaş Nahiyelerinde Ekin Durumu)”, *Dala Vilayeti Gazeti (Kazak Bozkırları Gazetesi)*, No: 41, 13.10.1889, Omsk;

A.N. (Alihan Bökeyhan'ın mahlaslarından biri), “Қарқаралы оязының Тоқырауын болысы, Қотанбұлақ, Западны-Балқаш елдеріндегі еріннің жайы (Karkaralı İli, Tokiraun Kazası, Kotanbulak ve Batı Balkaş Nahiyelerinde Ekin Durumu)”, *Dala Vilayeti Gazeti (Kazak Bozkırları Gazetesi)*, No: 42, 20.10.1889, Omsk;

A.N. (Alihan Bökeyhan'ın mahlaslarından biri), “Ұағантә іле ілгілі Навадістер” (Маһһүр Жүсіп Көпейулі'нін «Dala Vilayeti Gazeti» (Kazak Bozkırları Gazetesi)'нін 39. Сайысында Яayıмланын Макалесіне Сөвәп)”, *Dala Vilayeti Gazeti (Kazak Bozkırları Gazetesi)*, No: 43, 27.10.1889, Omsk;

A.N. (Alihan Bökeyhan'ın mahlaslarından biri), “Ыхтияты болыс (Ihtiyatlı bolis/kaymakam)”, *Dala Vilayeti Gazeti (Kazak Bozkırları Gazetesi)*, No: 45, 10.11.1889, Omsk;

A.N. (Alihan Bökeyhan'ın mahlaslarından biri), “Ескіден қалған жақсы мұра (Eskilerden Kalan İyi Bir Miras)”, *Dala Vilayeti Gazeti (Kazak Bozkırları Gazetesi)*, No: 47, 24.11.1889, Omsk;

Қыр ұғлы (Bozkır oğlu anlamında olup Alihan Bökeyhan'ın kullandığı mahlaslarından biri), “Әңгіме (Hikaye)”, *Dala Vilayeti Gazeti (Kazak Bozkırları Gazetesi)*, No: 49, 18.12.1889, Omsk;

Қыр ұлы (Bozkır oğlu anlamında olup Alihan Bökeyhan'ın kullandığı mahlaslarından biri), “Хат баспаханға (Matbaaya Mektup)”, *Dala Vilayeti Gazeti (Kazak Bozkırları Gazetesi)*, No: 50, 25.12.1889, Omsk.

lemlerini ve genelde eleştirel mahiyetteki vardığı sonuçları, ilk olarak okuyucularla paylaştığı yerler, “Akmola İl Haberleri” gazetesinin “Özel Eki” sayfaları ve Kazakça çıkan ilk süreli yayınlardan olan “Dala Vilayetinin Gazeti” (Kazak Bozkırları Gazetesi) eki idi. Alihan süreli yayınlarla meşgul olmaya OTMY 3. Sınıf öğrencisiyken başladı. Alihan’ın ilk yayımlanmış yazısı olan “Notlar”, 12 Mayıs 1889 yılında Kazakça ve Rusça olarak iki dilde birden basılmıştır. Bu tarihten itibaren Alihan’ın renkli ve çok yönlü gazetecilik ve yayıncılık hayatı başlar⁶.

Alihan, tıpkı Abay gibi, sadece yayıncılıkla meşgul olmuyordu, aksine ilk yayınlarından itibaren halkına aktif sivil katılım göstermelerini, bütün toplumun yararına olacak işler ve faaliyetler yapmalarını, insanlara iyi örnek olmalarını, okuma yazma öğrenme ve öğretmelerini, çağdaş medeniyeti aşılamlarını, ahlak, dürüstlük, düzgünlük, adalet, merhamet, şefkat, akraba ve yakınlarıyla ilgilenmeleri gibi örnek davranışlarda bulunulmalarını öğütlemiştir.

1889 yılı içinde, yazarlığın başlarında olan Alihan, ana dilinde ve Rusça toplamda 18 makale ve fikir yazısı yayımlamayı başardı. Yayınlarının konuları çok geniş kapsamlıydı. Ama daha ilk makalelerinde dahi, Kazak toplumundaki bütün olumsuz unsurları acımasız bir şekilde kaleme alıyordu. Bu olumsuzlukları oluşturan cahil mollaları, bölge idarecilerinin zalim temsilcileri ve yöneticilerini, satılmış şairler ve kendi halkına insafsızca baskı yaparken bir taraftan zenginlere hizmet eden eğitilmiş Kazakları acımasızca eleştirir. Genç Alihan’ın bu eleştirel bakış açısında, şair Abay Kunanbayulu’nun şiir ve felsefi içerikli Kara sözlerine (nesir) yansıyan eleştirel düşünce ve fikirlerle tam bir uyum bulunmaktadır.

Büyük şair ve düşünür Abay’ın bir dizi şiiri ilk olarak, şair hayattayken hem orijinaliyle hem Rusça tercümeleriyle “Akmola İl Haberleri” gazetesinin “Özel Eki” ve “Dala Vilayetinin Gazeti” sayfalarında yayımlanmıştı. Karağandı İli’nde yaşamış, şimdi rahmetli olan, tanınmış gazeteci ve araştırmacı Cayık Bekturov, şiirlerin yayımlanmasının Alihan’ın inisiyatifiyle ve yayına vermesiyle gerçekleştiğini yazmıştır.⁷

Alihan Bökeyhan’ın 1895-1909 yıllarında St. Petersburg’dan Omsk’a döndükten sonra kaleme aldığı eserler arasında en önemlilerinden biri de, bilimsel güncelliğini ve değerini bugüne kadar koruyan bir yazıdır. Bu yazı, bu makalenin girişinde de resmi verilen, büyük Kazak şairi ve düşünürü Abay Kunanbayulu’nun hayatı ve eserleri hakkında yazdığı “Abay (İbrahim) Kunanbayev” adlı vefeyatnamedir⁸.

Alihan Abay’la bizzat görüşmüş müydü, tanıştılar mıydı; Alihan Abay’ın evinde veya köyünde bulunmuş muydu? Alihan Bökeyhan’ın bir dizi yayınları ve arşiv materyalleri, makaleleri, notları ve mektuplarından, ayrıca görgü tanıklarının hatıralarından, ikisinin defalarca görüştükleri ve bunun sadece büyük şairin köyündeki görüşmelerle sınırlı olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak Alihan’ın, büyük düşünürle görüştüğünden, konuştuğundan veya akrabalığından hiç bahsetmediğinin de altı çizilmelidir.

Bu vesileyle Alihan’ın anne tarafından Abay’la akraba olduğunu, Abay’ın oğluluyla ve yeğenleriyle yakın arkadaş olduğunu hatırlatalım. Abay ve Alihan’ın muhtemel tanışıklığı lehinde güçlü argüman onların akrabalık olgusudur: Alihan’ın annesi Begüm Hanım’ın ablası Boşantay, Abay’ın amcası Kudayberdi ile evliydi ve yakın akraba sayılırlardı. Ayrıca, Alihan, Abay’ın oğlu Turagul (babası onu “Turaul” diye çağırırdı) ve Abay’ın iki yeğeni Kakitay Iskakulı ve Şakerim Kudayberdiulu ile çok yakın arkadaştı. Bu bağlamda, Alihan’ın ilk sıranın ortasında Turagul’un koluna girerek oturduğu fotoğraf iyi bir kanıttır.

6 A.N. (Alihan Bökeyhan’ın mahlaslarından biri), “К. оязының қызметтегі қазақ адамдарының бір қылған ісі (К. (Karkaralı) İlinde Görevli Kazakların Yaptıkları Bir İş)”, *Dala Vilayeti Gazeti (Kazak Bozkırları Gazetesi)*, No: 22, 02.06.1889, Omsk.

7 Bekturov, Jayık, “Енеден ерте айырылған төл секілді (Annesinden Zamansız Ayrılmış Oğlak Gibi)”, Almatı: Kazakistan Yayınevi, 2002.

8 Bökeyhanov, Alihan. “Абай (Ибрагимъ) Кунанбаевъ (Abay (İbrahim) Kunanbayev, Vefeyatname)”, *Семипалатинский листокъ (Semipalatinskiy listok) gazetesi*, No: 250-252, 25-27.11.1905, Semipalatinsk; Bökeyhanov, Alihan. Абай (Ибрагимъ) Кунанбаевъ (Abay (İbrahim) Kunanbayev, Vefeyatname)”, *Записки Семипалатинскаго Подотдела Западно-Сибирскаго Отдела И.Р.Г.О. (İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyetinin Batı Sibiry Bölümü’nün Semey Alt Bölümü Notları)*, Sayı: 3, 1907, Semipalatinsk.

Alaş'ın Semey şehrindeki aydın grubu. İlk sırada oturan beyaz gömleklili Alihan Bökeyhan. Solunda Abay'ın oğlu Turagul, sağında Raimcan Marsekuli, gerisi bilinmemektedir. İkinci sırada, sağdan ikinci duran Abay'ın kardeşi gibi olan şair Kökbay Canatayulı, gerisi bilinmemektedir (Fotoğraf Sultan Han Akkulı koleksiyonundandır).

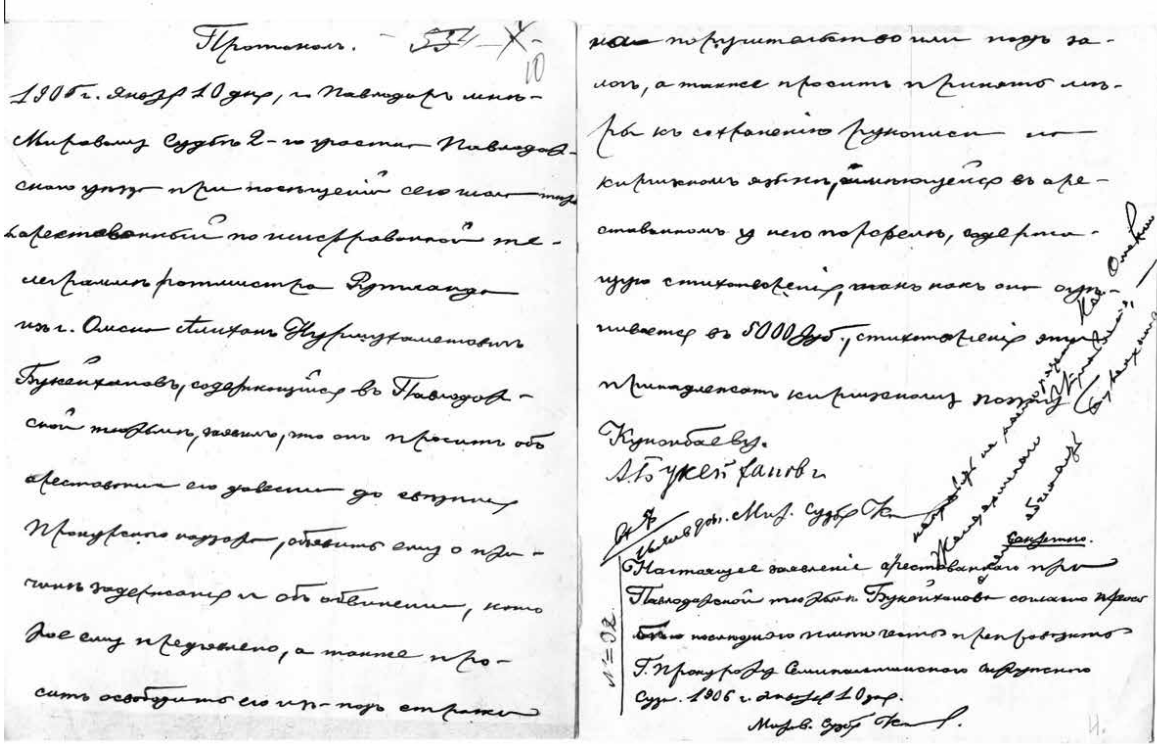
Abay ve Alihan'ın muhtemelen defalarca görüşmüş olmaları konusunda, hatta sadece birinin veya diğersinin köyünde değil, aynı zamanda köyleri dışında görüşmüş olmaları ile ilgili bir başka olgu, 1904 yılında "Semipalatinsk İl Haberleri" gazetesinde yayımlanan Semipalatinsk İli İstatistik Komitesi'nin 1903 yılı faaliyet raporudur. Rapora göre, Kazak bozkırlarının bu büyük iki oğlu, İbrahim (Abay) Kunanbayulı ve Alihan Bökeyhan 1903 yılında İstatistik Komitesinin asil üyeleriydi. Bu komitenin toplantılarında, Abay'ın 1904 yılı Haziran sonundaki ani ölümüne kadar, defalarca görüşmüş olmaları muhtemeldi.

1915 yılında, Alihan, "Kazak" gazetesinin 105 no'lu sayısında, aynı yılın 6 Şubat tarihinde vefat eden Kakitay Iskakulı hakkında bir vefeyat yazısı yayımladı. Alihan, Kakitay'ın, Abay'ın küçük kardeşi Iskak'ın oğlu ve çok sevdiği yeğeni olduğunu yazıyordu. Abay sık sık Kakitay'ı gezilerde yanında götürüyordu, eğitiyordu. Amcasının himayesi altında Kakitay, okula gitmeden Rusça konuşmayı, okumayı ve yazmayı öğrenmişti. Abay'ın bildiği bütün Rus ve Avrupalı yazarların eserlerini okumuştur⁹. Nekrolojiden, Alihan'ın Kakitay ile 1900 yılının sonbaharında, Kakitay dokuz yaşındaki oğlu Bilal'i Semey'e gimnazyuma okumaya getirdiği esnada tanıştığı anlaşılmaktadır.

1904 yılı yazında, Abay'ın ölüm haberini alınca Alihan, Omsk'tan Abay'ın çocuklarına bir mektup yazar. 4 yıldan beri tanıdığı yeğeni Kakitay'a değil, direk çocuklarına yazmıştır. Bu mektupta, merhum şairin, bütün eserlerini toplamanın ve kâğıda geçirerek külliyat şeklinde yayımlamanın önemli olduğunu, bu konuda gerekirse yardıma hazır olduğunu da belirtir. Çünkü Abay hayattayken ne şiirlerini, ne de Kara sözlerini kitap olarak yayımlamak için bir girişimde bulunmamıştır. Bazen kâğıda geçirirlerdi, ancak daha sık olarak da yakın çevresinde bulunan akrabaları ve arkadaşları ezberler ve diğer sayısız hayranlarına sözlü edebiyat türünde iletirlerdi.

9 Çali Han (Alihan Bökeyhan'ın mahlaslarından biri), "Kakitay, Vefeyatname", *Kazak Gazetesi*, No: 105, 18.02.1915, Ornbör.

Alihan'ın, dahi şair Abay'ın fikirlerini, rahmetlinin çeşitli insanlarında hafızalarında ve ağızlarında korunan şiirlerini koruyup kaydetme yönündeki ısrarcı mektubunu alınca, Abay'ın oğlu Turagul özel bir çadır kurdurur. Bu çadıra, bölgede hattatlığıyla tanınan Murseyit mollayı oturtturarak, toplanan şiirleri kendi güzel hat sanatıyla kâğıda geçirmesi için görevlendirir. Sonra da Semey'e satmak üzere deve sürüsü götürürler, anlaşılan, Abay'ın yazıları ve çevirilerinin yayımlanacağı konusunda kesinlikle eminlerdi. 1905 yılının Nisan ayının sonlarında Omsk'ta bulunan Alihan'a Abay'a ait el yazma eserlerini, oğullarından birisi değil, eski tanıdık, Abay'ın yeğeni Kakitay ulaştırır.

Alihan Bökeyhan'ın 10 Ocak 1906 tarihli, yerel bir hapisanede tutuklu bulunduğu esnada Pavlodar İli 2 numaralı idare sulh hâkimine verdiği dilekçe. Bu dilekçede bazı istek ve taleplerini dile getirirken, “kendisinin tutuklanırken el konulmuş evrak çantasında bulunan Kazakça el yazmalarının korunması için tedbirler alınmasını istemiş, zira bu şiirlerin 5 bin ruble değerinde olduğunu, şiirlerin Kazak şair Abay Kunanbayev'e ait olduğunu” belirtmiştir.

Pavlodar, 10 Ocak 1906.

“Kakitay birkaç hafta boyunca evimde kaldı. Birbirimize Abay, Puşkin, Lermontov'dan şiirler okuduk ve keyifle onları tartıştık. Arkadaşlığımız iyice pekişti. 5 Mayıs [1905 yılında] Kazakların durumunu ve siyasî ahvalini gözlemlemek için, gizlice Semipalatinsk'e gittim. Gemide yanımda Kakitay vardı. Bu zamandan beri, biz siyasette de müttefik olduk” sözleriyle 1915'te Alihan, rahmetli dostu ve fikir arkadaşı ilgili hatıralarını nekrolojide üzüntüyle yazmıştır¹⁰.

Bu gezi sonucunda Alihan tarafından kaleme alınan, İbrahim (Abay) Kunanbayev'in hayatı ve eserleri hakkında, ayrıca Puşkin, Lermontov ve Krılov'dan çevirileri konusunda ilk Rusça ve ilk Kazakça makale gün yüzüne çıkmıştır. Önce “Semipalatinskiy listok” gazetesinin Kasım ayının üç sayısında bir den yayımlanmıştır¹¹. Sonra da, iki yıl sonra, 1907 yılında, İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyetinin Batı

10 Ğali Han (Alihan Bökeyhan'ın mahlaslarından biri), “Kakitay, Vefeyatname”, *Kazak Gazetesi*, No: 105, 18.02.1915, Orınbor.

11 Bökeyhanov, Alihan. “Абай (Ибрагимъ) Кунанбаевъ (Abay (İbrahim) Kunanbayev, Vefeyatname)”, *Семипалатинский листокъ (Semipalatinskiy listok) gazetesi*, No: 250-252, 25-27.11.1905, Semipalatinsk.

Sibirya Bölümü'nün Semey Alt Bölümü Notlarında yayımlanmıştır¹². Her iki yerde de makale Alihan Bökeyhan imzasıyla neşredilmiştir.

Halbuki, Alihan 1915 Şubatı'nda Kakitay'ın ölümü dolayısıyla yazdığı yazıda Abay için yazılmış olan vefeyat yazısının yazarı olarak rahmetliyi göstermiştir. Bu büyük ihtimal rahmetli dostu ve dava arkadaşının anısına atfedilmesinden ve ithaf edilmesinden ileri gelmişti. Daha sonra Ahmet Baytursınlı ve Miryakup Dulatlı tarafından kaleme alınmış, Abay'ın eserleri ve şairliği üzerine yazılan makalelerde, kaynak gösterilirken hiç şüphesiz gerçek yazar olarak Alihan Bökeyhan'ın adı geçecektir. Ancak, bu vefeyat yazısının son satırında "Bu anma yazısı için biyografik veriler, Abay'ın yeğeni Kakitay Skakoviç Kunanbayev tarafından sağlanmıştır" ibaresi yer almaktadır¹³.

"Şiirlerinin göstereceği gibi, Abay seçkin bir şiirsel gücü temsil etti ve Kazak halkının gururu oldu. Henüz Abay kadar insan Ğali Han (Alihan Bökeyhan'ın mahlaslarından biri), "Kakitay, Vefeyatname", *Kazak Gazetesi*, No: 105, 18.02.1915, Orınbor.ların manevî yaratıcılığını yücelten bir Kazak şairi yoktu. Dört mevsime (ilkbahar, yaz, sonbahar ve kış) adanmış muhteşem şiirleri, Avrupa'da olsaydı şaire büyük ün, şöhrat ve onur getirirdi" diye yazar Alihan.

En ufak abartı olmadan şu olgu iddia edilebilir ki, çağdaş Kazak edebiyatında Abay araştırmaları biliminin oluşması ve gelişmesi, işte tam da Alihan'ın bu vefeyat yazısı ile başlar. Bu yazı, Sovyetlerin ideolojik temelli mitleriyle dayattığı, bir diğer basmakalıp görüşü tamamen çürütüyor; genelde çağdaş Kazak edebiyat bilimi ve folklorunun, özelde de Abay araştırmaları biliminin temelinde gerçekte kimin durduğu konusunu ortaya koyuyor. Sovyet ideolojisinin ve mit üretiminin bir meyvesi olarak, bu tarihî olgu görmezlikten geliniyor.

Bir diğer önemli husus da şudur. Mayıs 1905'te Kakitay ile birlikte Semipalatinsk'e gizlice giden Alihan Bökeyhan, Abay (İbrahim) Kunanbayulı'nın şiir ve tercümelerinin külliyatını, İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyetinin Batı Sibirya Bölümü Semey Alt Bölümü matbaasında yayımlanması için yönetimin rızasını almayı başarmıştır. Alihan Bökeyhan, Abay'ın vefatı üzerine yazdığı vefeyatnamede, bu havadisi paylaşmaya acele etmiştir: "Abay'ın özgün eserleri ile Lermontov, Krılov ve Puşkin'den ("Eugene Onegin"den bir bölüm) yaptığı çeviriler, oğlu Turaul tarafından toplanmış ve kısa zamanda Bökeyhanov'un editörlüğünde İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyetinin Batı Sibirya Bölümü Semey Alt Bölümü tarafından yayımlanacaktır".¹⁴

Alihan Bökeyhan yayımlanmak üzere yönetimin rızasını almayı başarmıştır dediysek de, Alihan için bunun çok zor olmadığını kabul etmeliyiz, zira 1905 yılında Abay'ın, sadece Semey bölgesinde değil bütün Kazak topraklarında oldukça meşhur olduğu tarihî verilerden anlaşılmaktadır. İlaveten, Çarlık Rusya tarafından bölgeye gönderilen Gross, Makovetskiy, Mihaelis gibi bilim insanları ve siyâsî sürgüne gönderilen kişilerle olan tanışıklığı ve arkadaşlığından dolayı Abay'ın, uzak ve ıssız Kazak bozkırlarında Avrupa şiirleri ve felsefesi hakkında rahatça ve derinlemesine tartışabilen emsalsiz bir şahsiyet olarak ünü bütün Rus İmparatorluğuna yayılmıştı.

Alihan'ın, 1900-1901 yıllarında "Dala Vilayetinin Gazeti"nde yayımlanan yazılarında, Abay'ın şiirleri ve Kara sözleri gibi eserlerinin de güçlü etkisi altında, genellikle Kazakistan'ın kolonileşmesi ve kendi topraklarında bir yabancı yönetim sisteminin yürürlüğe girmesi sebebiyle Kazak toplumunda ortaya çıkan bütün olumsuz olguları acımasızca eleştirir.

Alihan, büyük Abay gibi, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarındaki Rusya'nın yaratıcı aydınlarının en yüksek ahlaki özelliklerini özümsemiştir. Bu aydınların hepsini saymak imkânsız; ancak A.N. Radişşev, V.S. Solovyov, F.M. Dostoyevski ve kendi çağdaşları L.N. Tolstoy, V.G. Korolenko, G.N. Potanin gibi isimler zikredilebilir. Alihan aynı zamanda Batı'nın Jean Jacque Rousseau, Diderot, Voltaire,

12 Bökeyhanov, Alihan. "Абай (Ибрагимъ) Кунанбаевъ (Абай (Ibrahim) Kunanbayev, Vefeyatname)", *Записки Семипалатинскаго Подотдела Западно-Сибирскаго Отдела И.П.Г.О. (İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyetinin Batı Sibirya Bölümü'nün Semey Alt Bölümü Notları)*, Sayı: 3, 1907, Semipalatinsk.

13 A.g.e.

14 A.g.e.

Émile Zola, Herbert Spencer gibi filozof, münevver ve yazarlarının yüce hümanist fikirleri ve insan sevgisini takdir ediyor, Kazakları onların eserlerini okumaya teşvik ederek onları örnek almaya çağırıyordu. 1900-1927 yılları arasında Alihan, Rus ve Avrupalı yazarların düzinelerce eserini Kazakçaya çevirmiştir. Tolstoy, Turgenyev, Çehov, Korolenko ve Nikandr Marks'ın fabl, hikâye ve kısa romanlarını, Avrupalı yazarlar Guy de Maupassant, Oscar Wilde, James Matthew Barrie ve diğerlerinin, antik eserler ve Doğu edebiyatından Hint masalları ile Ezop'un fabllarını Kazakçaya çevirip, ayrı kitap hâlinde veya süreli yayınlarda yayımlamıştır. Bununla birlikte, 1917 devriminden önce ve sonra sayısız yazı ve makalelerinde, Rusya, Batı Avrupa ve Amerika'da hayatlarını, faaliyetlerini halkına ve evrensel ideallere adanmış, özverili çalışmaları rol modeli teşkil eden, ünlü bilim insanları, popüler yazarlar, devlet insanları, siyasetçiler ve hatta iş adamlarından bahsetmiştir.

1909 yılının başlarından Mart 1917'ye kadar olan zamanı, Alihan Bökeyhan Samara'da ilk siyasî sürgünde geçirdi. Sürgünün ilk yılında Alaş lideri fazla aktif olarak dikkatleri çekmez. Bütün bir yıl boyu, St. Petersburg'da basılan "Sibirya Meseleleri" dergisinde sadece üç yazısı yayımlamıştır¹⁵. Anlaşılan, yeni yere taşınmak, yerleşmek, ilaveten şair ve düşünür Abay Kunanbayulı'nın orijinal eserlerinin ve Rus edebiyatından eserlerinin çevirilerinin ilk külliyyatının yayımlanması için hazırlıkları için çok zaman ve çaba harcamış olmalı.

Alihan Bökeyhan'ın kendi editörlüğünde, Abay (İbrahim) Kunanbayulı'nın şiir ve tercüme külliyyatının yayımlanması için daha 1905 yılında sorumluluk aldığından yukarıda bahsetmiştik. Ancak, 1906 yılı Ocak ayından itibaren Bozkır bölgesinde sıkıyönetim ilan edildi ve sömürge yönetimi haksız yere Alihan Bökeyhan'ı hapse atma imkânını buldu. Alihan Bökeyhan'ın önemli hedeflerinden biri de Abay'ın el yazma eserlerini ve tercümelerini Rus İmparatorluk Coğrafya Cemiyetinin Batı-Sibirya Bölümü Semipalatinsk alt bölümünün matbaasına baskı için ileterek teslim etmektir. Fakat tutuklandığı sırada evrak çantasına el kondu. Başta "Kazak şair Abay Kunanbayev'a ait Kazakça şiirlerinin el yazması" olmak üzere bütün evraklara el kondu. Bu yetmezmiş gibi, şairin bir dizi şiirleri "muhtevastaki suç unsurlarını ifşa" etme amacıyla Rusça'ya çevrilerek soruşturuldu, incelendi. Alihan Bökeyhan hapisten çıktığında –ancak Omsk hapishanesinden çıkarken– el yazmalarını salimen iade ettiler. Fakat Abay'ın külliyyatını basacak olan Semipalatinsk alt bölümüne, bu konuda Semipalatinsk valisi Galkin tarafından kati bir yasak olduğundan kabul etmeyeceklerdi. Alihan'ın elinde Kazakça el yazması bir kitap daha vardı: Ahmet Baytursınlı tarafından Kazakçaya tercüme edilen İvan Kırlov'un "46 Fablı". 1905 yılı Kasım ayında Moskova'da Rusya kırsal ve kent temsilcilerinin Kongresi'nde konuşan Alihan şöyle diyordu: "13 ay oldu, ben Kırlov'un Kazakçaya çevrilen 46 fablının yayımlanması için sansür komitesinden izin alamadım"¹⁶.

Kazakların lideri Alihan Bökeyhan asla başladığı işi yarı yolda bırakmazdı ve zorluklardan korkarak yahut tehlikeden dolayı verdiği sözü tutmazlık etmezdi. Amacına ulaşmada, irade, tutarlılık, sabır ve azmine karşı gelmezdi. İleriyi görebilen, bilge, sorumluluk sahibi bir politikacı ve devlet adamıydı. Aynı zamanda, Semipalatinsk alt bölümündeki meslektaşlarını tehlikeye atmadı. Düğümlerin çözülmesi için uygun zamanı sabırla bekledi. Alihan'ın bir başka önemli özelliğini vurgulamak gerekir. Alihan Bökeyhan, Abay'ın kitabını Kazan'da veya Ufa'da, en kötü ihtimalle Orenburg'da fazla zahmete girmeden yayımlatabilirdi ancak sömürgeci idareye meydan okuma kararı aldı ve Abay Kunanbayulı'nın ilk külliyyatını ve Mirjakıp Dulat'ın "Oyan, Kazak!" ("Uyan, Kazak!") eserlerini imparatorluğun göbeğinde, St. Petersburg'da yayımlatmaya karar verdi. Bu sebepten ki, ilk siyasî sürgün yerine gelip yerleşir yerleşmez, ilk iş olarak soluğu St. Petersburg'da Tatar Türkü müteşebbis ve yayıncı İlya Buraganskiy'nin yanında

15 V. (Alihan Bökeyhan'ın mahlaslarından biri), "Изъ портфеля депутата (Milletvekili Evrak Çantasından)", *Сибирские вопросы (Sibirya Meseleleri) Dergisi*, No: 3, 1909, s. 37–39, St. Peteresburg;

V. (Alihan Bökeyhan'ın mahlaslarından biri), "Полярная железная дорога (Kutup Demiryolu)", *Сибирские вопросы (Sibirya Meseleleri) Dergisi*, No: 5, 1909, s. 29–32, St. Peteresburg;

Статистикъ/İstatistikçi (Alihan Bökeyhan'ın mahlaslarından biri), "Кризисъ канцелярскаго переселения (Büro Yönetimi Krizi)", *Сибирские вопросы (Sibirya Meseleleri) Dergisi*, No: 31–32, 1910, s. 23–25, St. Peteresburg.

16 Alihan Bökeyhanov'un Kasım 1905'te Moskova'da Gerçekleştirilen Kent ve taşra Temsilcilerinin Son Kongresi'nde Yaptığı Konuşma, *Семипалатинскій листокъ (Semipalatinskiy listok) Gazetesi*, 08.12.1905, Semipalatinsk.

alır. Abay Kunanbayulı eserleriyle, Ahmet Baytursın'ın çevirdiği İ. Kırlov'un eserlerini bu matbaada bastırmak ister.¹⁷

Şu hususun altını çizmek gerekir ki, Alihan Bökeyhan, Abay'ın zamansız ölümünden sonra Abay'ın çocuklarına gönderdiği mektupta eserlerini hemen derlemek ve kaybedilmeden, unutulmadan toplanması gerektiğini bildiren bir teklifte bulunmuştu. Bundan 1915 yılında yazdığı bir makalede de bahsetmektedir¹⁸. Bunlara ek olarak, 1905 ve 1907 yıllarında yayımlanan “Abay (İbrahim) Kunanbayev” nekrolojisi; “Kazak” gazetesinde yayımladığı bir dizi yazı¹⁹; 1909 yılında Alihan Bökeyhan'ın bizzat olağanüstü çabalarıyla yayımlattığı büyük şair ve düşünür Abay Kunanbayulı'nın özgün eserlerinin ve klasik Rus edebiyatından çevirilerinin yayımlandığı ilk derleme kitap; bütün bunlar edebiyat biliminde “Abay araştırmaları” adlı yeni bir araştırma alanının ve genel olarak çağdaş Kazak edebiyat biliminin temelini atan ve geliştiren güçlü bir ivme olarak görev yapmıştır. Diğer bir deyişle, Abay araştırmalarının kökeninde, en başlangıcında Alihan Bökeyhan bulunmaktadır.

Abay ile Alihan'ın eleştirel bakış açısı dışında bir benzer noktaları daha vardı. İkisi de Kazak bozkırlarında birer çoban yıldızı gibi gençlere yön gösteriyorlardı. Bu bağlamda ikisi de birer akademi görevi görmüşlerdi. Abay ile ilgili doktora tezi yazan Kayım Muhamethan'ın, tezinde de belirttiği gibi, Abay, etrafında gençlerin şair ve yazarlığını destekleyip, onlara devamlı mahiyette konular vererek, bilimsel verimliliği destekledi (Jurtbay). Örneğin, Abay, Enlik ve Kebek olayını etrafındaki gençlere anlatır ve bunun şiirle anlatılmasını ister. Yakın akrabası Şakerim Kudayberdiulı'nun yazmasını öğütler ve Abay hayattayken bunu okuma fırsatı bulur. Aynı şekilde Kalkaman-Mamır destanını yazmasını Abay'ın tavsiye ettiği ve istediği bilinir.

Bir diğer kaynağa göre, 1877-1881 yıllarında Abay her sene Semey'e gelir, Rus arkadaşlarıyla sohbet eder, ayrıca haftalarca, aylarca kalarak kütüphaneden çıkmazdı. Abay'ın şehre geldiği böyle zamanlarda Tobıktı (Abay'ın da ait olduğu) boyunun gençleri akşamları hep Abay'ın etrafında olurlardı. Meclis, özellikle Cumartesi akşamları eğlence, şarkı ve türkülerle devam ederdi. Gençler yazdıkları şiirleri Abay'ın önünde okurlardı. Arip Tanirbergenov da, Semey'de meslek yüksekokulunda okurken Abay'la bu yıllarda tanışır. Arip, ilk tanıştığında Abay'ın kardeşi niteliğindeki şair Kökbay'ın peşinden bu akşamlardan birinde gider. Kökbay, Arip'i Abay'la tanıştırır. O akşam Arip de şiirlerini okur. Abay, Arip'in şiir yazma sanatını beğenmiş, ancak Arapça ve Farsça kelimeleri sık kullandığını belirterek uyarmıştır. Ayrıca, Abay gençleri ölçüp tartmak için bazen onlarla Rusça konuşurdu²⁰ (Jumadil, 2013: 76-77).

Abay'ı kendine örnek olarak gören, ondan etkilenen Alihan Bökeyhan da aynı şekilde etrafında bulunan gençlere kol kanat gererdi. Onların akademik verimliliğini artırmayı hedeflerdi. Etrafındaki genç aydınların hepsine konular vererek, gerek tercüme, gerek telif eserleri, gerek ders kitapları yazmalarını isterdi. Örneğin, Ahmet Baytursın'a Kırlov'un fabllarını tercüme etmesini, “Masa” (Sivrisinek) adlı şiirler kitabını hazırlamasını; Mirjakıp Dulatulı'na “Uyan, Kazak!” kitabının yayımlanmasını teşvik ettiği bilinmektedir. Alihan gibi dönemin zor şartlarına rağmen akademi görevini gören bir aydın sayesinde o esnada Alaş aydınları çeşitli alanlarda çok sayıda eserler meydana getirmişlerdi.

Alihan, Abay'ın Kazak edebiyatı, kültürü ve bilim dünyası için önemini algılayıp, bu mirası gelecek kuşağa salimen aktarmanın önemini çok iyi anlamıştır. Alaş aydınlarının, Kazak edebî mirasını yaşatabil-

17 Kunanbayoğlu, Abay (İbrahim). *Şiirleri ve Kara Sözlere*, derleyen: Turaul Abayoğlu, Giriş: Kakitay Iskakulı, editör: Alihan Bökeyhan, St. Peteresburg: İ. Boraganskiy Matbaası, 1909.

18 Ğali Han (Alihan Bökeyhan), “Kakitay (Iskakoğlu Kunanbay), Vefeyatname”, *Kazak Gazetesi*, No: 105, 18.02.1915, Orınbor.

19 Bökeyhanov, Alihan. “Абай (Ибрагимъ) Кунанбаевъ (Abay (İbrahim) Kunanbayev, Vefeyatname)”, *Записки Семипалатинскаго Подотдела Западно-Сибирскаго Отдела И.П.Г.О. (İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyetinin Batı Sibiryä Bölümü'nün Semey Alt Bölümü Notları)*, Sayı: 3, 1907, Semipalatinsk;

Қыр баласы (Bozkır Çocuğu anlamında olup Alihan Bökeyhan'ın kullandığı mahlaslarından biri), “Офар (Е.П.Михаэлис) (Vefat, Е.Р. Мiхаэлис)”, *Kazak Gazetesi*, No: 44, 08.12.1913, Orınbor;

Қыр баласы (Bozkır Çocuğu anlamında olup Alihan Bökeyhan'ın kullandığı mahlaslarından biri), “Жаңа кітаптар. Рецензия (Yeni Kitaplar, Tanıtım Yazısı)”, *Kazak Gazetesi*, No: 112, 15.03.1915, Orınbor.

20 Jumadilov, Kabdeş. *Arip пен Sara: Hikayattar, angimeler, sir-suhbat, oy-tolğambar (Arip ile Sara: Hikayeler, Röportajlar ve Fikir Yazıları)*, Almatı, 2013, s. 76-77.

mek adına Abay'ın edebî mirasını sonraki nesle aktarabilmek için çaba harcadıkları anlaşılmaktadır. Alaş aydınlarından Muhtar Avezov, gençliğinden itibaren uzun yıllar boyu Abay'ın hayatı ve eserleri üzerine derinlemesine araştırmalar yapar. Muhtar Avezov'un dört ciltlik "Abay Yolu" eseri, Kazakları dünyaya tanıtan eserlerden biri olmuştur.

Muhtar Avezov'un öğrencilerinden biri olan Kayım Muhamethan, "Abay'ın Ebedî Ekolü" isimli doktora tezini 1951 yılında savunur. Aynı yılın Ocak ayında ise Abay'ın milliyetçi olduğu fikri kabul edilmişti. Eserleri ve görüşü Sovyet iktidarı tarafından eleştirilere maruz kalmaktaydı. Kayım'ın tezi ile ilgili olarak birçok insan acımasız ve maksatlı eleştirilerde bulunur. Kayım'ın tezi üzerinden danışmanı Muhtar Avezov da eleştirilir. Kayım'a bunları danışmanı Muhtar Avezov yaptırıyor şeklinde kulpl bulurlar (Jurtbay-Karimhan)²¹

Kayım Muhamethan tezini savunduğu esnada -tezler halka açık yapıldı- birçok kişi tezi ideolojik açıdan acımasızca eleştirerek Abay'ı ve etrafında bulunanları Pantürkist, Panislamist, burjuva ve milliyetçi olmakla suçlarlar. Abay'ın şair ekolü diye bir şey olmadığını iddia ederler. Bu grup Avezov'a karşı olmak için de hazırlıklı gelmişti. Sonunda Kayım'ın doktora unvanı elinden alınır. 1951 yılı 11 Aralık'ta Kayım halk düşmanı olarak, Kazakistan Yazarlar Birliği üyeliğinden de ihraç edilir ve hakkında dava açılır (Jurtbay).²²

Kayım tezinin Sovyet ideolojik çerçeveye uymaması sebebiyle 25 yıl hüküm giyer. Tutuklandıktan sonra kendisini hapisanenin taş hücrelerine kapatırlar. Sorgu sırasında "Sen daha genç bir bilim insanısın, ailen, çocukluğun var. Biz sana gerekli belgeleri hazırladık. Bize bir şeyi itiraf etmen yeterlidir. Bana bu konuyu veren, danışmanım olan Muhtar Avezov dersin yeterlidir" derler. Kayım bu tür bir ifade vermez, katiyen kabul etmez. Kayım, "Eğer ben bu tür bir ifade verirsem hocam Avezov hapse atılır, hüküm giyer. Avezov giderse Abay'ımdan hiçbir şey kalmaz" diye düşünür. Çeşitli işkencelere katlanarak, zorlandığında içinden Alaş Marşı'nın satırlarını tekrarlayarak, dövüklerinde, işkence gördüğünde bu şekilde hepsine dayanır (Jurtbay-Karimhan).

Kayım'ın babası Muhammethan'ın Semey şehrindeki evine "Alaş'ın kültürel otağı" derlerdi. Bu evde Ahmet Baytursın, Alihan Bökeyhan, Mirjakıp Dulatulu, Halel Ğabbasulu, Cüsipbek Aymautov başta olmak üzere aydınlar devamlı mahiyette bulunup, yemek yerlerdi, sohbet ederlerdi. Şakerim Kudayberdiyev, Kökbay, İsa, Amire, Muhtar, Mağjan, Sabit Dönentayev bu evin yabancısı değil ev halkı gibi olmuştu. Burada ismi geçenlerden Muhtar, Amire ve İsa hariç hepsi halk düşmanı olarak tutuklanmışlardı. Kayım, Sultanmahmut Torayğırov ve Mağjan Cumabay'ın şiirlerini ezbere okurdu (Jurtbay). Kayım, Alihan'ı babası gibi görüyordu, Alaş aydınlarıyla yakından tanışması, sohbetlerinde feyiz alması, bütün dünya görüşünün Alaş ile bağlantılı olmasının sağlam temelini atmıştı (Jurtbay-Karimhan).

Kayım Muhamethan, sorgu hâkimlerinin istedikleri ifadeyi vermemesinden ötürü bir gün 14 no'lu hücreye getirilir. İlk ne güzel, sıcağı bu hücre diye düşünür, ancak bir müddet sonra yanmaya başladığını anlar. Bu, özel olarak tasarlanmış, sıcakla işkence edilen bir hücreydi. Kayım bayılır, dayakla kendine gelir, kendisi hakkında ölmemiş dediklerini duyar. Bu hücrede ölmemesi bir mucizeydi. İki gün sonra bir başka hücreye götürülür, bu seferki mekân aşırı soğuk, -35... -40°'ye kadar soğutulan bir hücre idi. Bu ayaza dayanabilmek adına, donmamak için bayılana kadar daracak hücrenin içinde koşar. Bayılmış ve yine dayakla kendine gelmiştir. Kendisi hakkında bu yine ölmemiş dediklerini duyar. Üçüncü sorguda yine "itiraf edecek misin, kabul edecek misin, çocuğun çocuğun var, düşün biraz, bu itirafı kabul edersen ne kaybedeceksin" derler. Kayım yine bütün işkenceleri göze alarak kabul etmez. Bu sefer kafasına çuval geçirip lastik copla bayılana kadar döverler. Ertesinde bu yine ölmemiş dediklerini duyar. Sonrasında istedikleri ifadeyi alamadıkları için ilkin kurşuna dizme cezası verilir, sonra 25 yıl hapis cezasına değiştirilir, Sibiryaya sürgüne gönderilir. İşte Kayım Muhamethanov, Abay için, bilimsel çalışması için bu işkenceleri yaşar (Jurtbay-Karimhan).

21 Jurtbay, Tursın. Röpörtaj: Karimhan, Zangar. "Тұрсын Жұртбай: Қайымның абақты азаптары немесе №14 камера" (Tursın Jurtbay: Kayım'ın Hapis Azapları veya 14 no'lu Hücre", 14.10.2016, © e-history.kz, <http://e-history.kz/kz/publications/view/2305>

22 Jurtbay, Tursın. "Қайым-қиямет" (Қиямет Kayım), *Egemen gazetesi*, 07.01.2016, <https://egemen.kz/article/kayym-kiyamet>

Hapishaneden çıkar çıkmaz (Stalin'in 1953'teki ölümüne bağlı olarak mahkumlar affedilmeye başlar ve 1955'te serbest kalır – G.K.E) hocası Muhtar Avezov'un evine gelir. "Hapishanede sıcak hücreyi de, soğuk hücreyi de gördüm, köleye dönüştüm, sırf Abay için, sizin için katlandım" der. Hocası Muhtar Avezov, eskiden yaşanmış bir olayı anlatır. Kendilerinin de bir zamanlar hapisteyken, Ahmet Baytursın'ın kendisine ve Alimhan'a, (Ermekov – G.K.E.) "sonraki nesle bu fikriyatı siz ulaştıracaksınız; bizi eninde sonunda kurşuna dizecekler, siz sağ kalın demiştiniz" dediğini iletir. Muhtar Avezov ilaveten "artık benim öğrencim değilsin, senden vazgeçtim, Kırgız profesörü Camgerçinov'a satın alın dedim" diyor. Kayım, "nasıl yani, bizden vaz mı geçtiniz, sattınız bizi" der. Muhtar "hayır buna taktik denir, ben hapse girersem, sizi de kurşun cezasına keserlerdi, bu sebeple böyle dedim" der (Jurtbay-Karimhan). Burada Alaş aydınlarının Abay mirasını bir sonraki nesle aktarabilmek adına ne işkencelere maruz kaldıklarını, kendileri kurban olsalar da bu büyük mirası aktarma görevini algıladıkları görülmektedir. Abay'ı ve Abay mirasını koruyarak, Kazak edebiyatını ve kimliklerini, Alaş fikriyatı ve ülküsünü koruyacaklarına yürekten inanmışlardı.

Alaş aydınlarıyla arkadaş olan Kayım'ın babası Muhamethan da 1937 yılında kurşuna dizilmiştir. Kayım, bütün hayatı boyunca Alaş ülküsünün yaşadığına yürekten inanır ve bu istikamette Alaş'ı, Alaş aydınlarını, Abay'ı ve Muhtar Avezov'u kendisine hayatı boyunca tıpkı deniz feneri gibi yol gösteren işaretçiler olarak bellir. Tursın Jurtbay'ın deyimiyile, "Muhtar Avezov'u bir kişi satmadıysa bu Kayım'dır, iki kişi satmadıysa bunun biri yine Kayım'dır". Kayım bilim dünyasına "Abay'ın şiir ekolü" veya tezinde belirttiği gibi "Abay'ın edebî ekolü" kavramını kazandırmıştır (Jurtbay-Lahanulı).²³

Abay Kunanbay ve Alihan Bökeyhan, Kazak bozkırının akademileri, birer ekolleri idiler. Gençlere yön veren, yönlendiren, onları üretmeye, yazmaya, çizmeye, eser vermeye teşvik eden birer merkez idiler. Abay genç şairleri dinleyip, olgunlaşmalarına katkıda bulunurdu. Nesilden nesle aktarılan destanları, kıssaları, hikâye vb. sözlü edebiyat türlerini derlemeleri ve kâğıda geçirmeleri için görev verirdi. Abay'ın derlenmesi gereken ağız edebiyatı, halk edebiyatı eserlerinin kâğıda geçirilmesinde emekleri büyüktür.

Alihan da aynı şekilde konular verir, Kazak edebiyatına ve bilimine katkıda bulunulması için teşvik eder, görevler verir ve güç sarf eder. Arkadaşlarından ve gençlerden çeşitli konularda kitaplar, ders kitapları, makaleler yazmalarını ister. Yazılması gereken alanları, konuları ve kitapları belirler. Her ikisi de bozkırın akademisi görevini gören birer bilge idiler. Abay araştırmalarını başlatan Alihan Bökeyhan, Abay mirasının gelecek nesle aktarılmasını adeta kutsal bir vazife addetmiş, Kazak edebiyatının, kültürel mirasının ve kimliğinin gelecek kuşaklara iletilmesi için çeşitli zorluk ve sıkıntılara katlanarak Abay'ı bir kilit olarak görmüştür.

23 Jurtbay, Tursın. Röportaj: Lahanulı, Nurtay. "Қайым кинаудың барлық сатысынан өтсе де, Әуезовті сатпады" (Kayım, İşkencenin Bütün Safhalarından Geçse de, Avezov'u Satmadı), *azattyq.org*, 27.01.2016, https://www.azattyq.org/a/kazakhstan_kayim_mukhamedkhanov/27514001.html

Abay Kunanbayev'in Kara Sözlerinin Temeli Olan İmanın Anlamını Açıklamak¹

Maksat ALİPHAN²

Akt. Raşid MADAKEYEV³

Abay'ın dünya görüşünü tanımakta onun 38. Sözü'nün önemli bir yeri vardır. Üstelik sözlerin içeriğiyle ilgili asıl sırlarını bulmak ve bütün olarak tanımak kolay değildir. Şair, eserinin ön sözünde yazdığı gibi 38. Söz'ünde “*Adam uğılınıñ minezderi tuğıralı//İnsanoğlunun Karakteri Hakkındaki*” düşüncelerini açıklar. İlk olarak din, Allah, iman, hakkında yazılmış gibi görünen bu söz, adı geçen konuları kapsamakla beraber asıl amacıyla insan olma konusunu da kökten ele alarak tanıtır. Genellikle şair ve yazarın temel düşüncelerini tanıtmak için onun eserlerindeki belli başlı düğümleri çözüp anlatmak yeterli olacaktır. Aslında böyle temel düşünceler, şairin eserlerinin sonuç ve düğüm bölümlerinde karşılaştığımız bir husustur. Abay'da sadece bu tür düğüme, anlatarak tanıtmakta olduğu kökeni derin olan düşünceler girer, bunlar da her aşamada karşımıza çıkar. Böylece okuyucu şairin düşünce sistemiyle anlamından uzaklaşmadan onu kavrar, tanımakta zorlanır. Böyle bir durum defalarca başımızdan geçti. Buna rağmen şairin düşüncelerini daha iyi öğrenmeye gayret ederiz.

Şairin öğrenmek istediğimiz düşüncelerinin çok karmaşık ve önemli olduğu, onun “*ıqlas birlän oqıp, uğıp alıñızdar//ihlasla okuyup anlayın*” (Kunanbayev, 1986: 136) şeklindeki özel hatırlatmasından açıkça anlaşılır. Bu hatırlatmayı şair, her durumda ve her adımda “*haqiqat süyip, gerçeği bilme düşkünlüğün qumarıñ bar bolsa, adamdıqqa layıqtı ıqlastı kulağıñdı qoy//Hakikati sevip gerçeği bilme düşkünlüğün varsa, İnsanlığa uygun ihlası kulağına sok*” (Kunanbayev, 1986a: 137) içeriğiyle tekrar tekrar dile getirir. Şairin düşüncesinin temeli ile önemini idrak etmede zorluk çektiğimizde böyle hatırlatmalar bizi öncekinden daha ihtiyatlı ve akıllı olmaya mecbur eder. Abay'da “*Mahabbat//Muhabbet / Sevgi*” kategorisi de vardır ve bu, şairin dünya görüşünü anlatmakta çok önemli bir kavram olarak eserlerinde yer alır. 38. sözü dikkatle okuyup, iyice anlayabildiğimizde “*Mahabatıñ tolattını//Sevginin Kâmileştiğini*” de anlarız. Fark ettiğimize göre, Abay'ın anlayışındaki “Muhabbet” konusu, insan olmanın başı olduğu kadar, olgunluğa ulaşmanın da zirvesidir. Asıl amaç, Allah'ın verdiği beş duyu, akıl ve düşünce vasıtasıyla âlim olmak, insan olmak ise bunlar önce muhabbetle başlar: “*Talap, uğım mahabbattan şığadı//İstek ve anlam muhabbetten doğar*” (Kunanbayev, 1986a: 136). Ayrıca Abay'ın insanlık ilmindeki olgunlaşma yolu, “*kâmil insan*”¹, civanmertlik vasıtasıyla ulaştığı üç sevgi yani “*imânigül*”e dayanır. Yani insan hayatındaki en önemli, en kıymetli özellik, sevgi ile muhabbettir. Bunu Abay, kara sözleriyle de şiirleriyle de teferruatlı bir şekilde anlatmayı başarır. 45. Sözü'nde: “*Adamşılıqtıñ aldı-mahabbat, ğadelet sezim//İnsanlığın başlangıcının, muhabbet ve adalet duygusu*” (Kunanbayev, 1986a: 136) olduğunu söyleyip, “*Allanıñ özi de ras, sözi de ras//Allah'ın kendisi de gerçek, sözü de gerçek*” şiirinde insanlık ile imanlı olmanın zirvesi olarak üç sevgiyi dile getirir.

1 “Abay Qarasöziniñ özeği – iyman mânin tanıtuv” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Prof.

3 Uzm. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Yüksek lisans mezunu.

*Mahabbatpen jaratqan adamzattı
Sen de süy ol allanı jannan tätti .
Adamzattıñ bärin süy bavırım dep,
Jäne haq jolı osı dep ädilette .
Osı üş süyüv boladı iymanigül,
İmannıñ asılı üş dep sen tahqiq bil,
Oylan dağı, üşevin taratıp baq,
Bastı bayla jolına, malın tügil .*

Muhabbetle yaratmış insanoğlunu
Sende sev o Allah'ı candan tatlı.
İnsanlığın hepsini sev, kardeşim diye,
Yine Hak yolu bu işte diye adaletli.
Bu üç sevgi olur imangül,
İmanın aslı üç diye sen kesin bil,
Düşün daha üçünü yayararak bak,
Başını koy yoluna, malını değil.

(Kunanbayev, 1986b: 247)

Allah ile insan arasında bir ilişki var. Bu ilişkinin sırrı sadece Allah'ın insanı yaratışında değildir. Allah, insandan başka bütün âlem ile tüm hayatı, can sahiplerini yaratmıştır. Fakat hayvan, varlık, bitki gibi canlılar insan gibi Allah ile manevî ilişki kurup ona kendi isteğiyle ve gayretiyle kulluk etmez. Seçme işi sadece insana ait olan özelliktir. Âlem ile oradaki bütün hayat ve can sahipleri kendi hayatlarını da erk ile seçmeyi bilmez ve onlardan faydalanamazlar. İnsanın varlığı farklıdır, onun önünde Allah'ın verdiği ruhla birlikte topraktan yaratılmış karışımıyla bağlantılı olarak iki yol durur: Biri Allah, insanlık yolu, Hak yolu; ikincisi ise maddiyat ile nefis yolu. İnsan, Allah'ın verdiği akıl ve düşünce ile Hak ile doğru yolu kendi erki ve ihlasıyla seçer. İnsandan başka âlem ve bütün yaşam sahipleri Allah'ın kendi hayatlarına sorumluluk olarak verdiği, nüfus ettirdiği, kalıplaştırdığı yolundan saparak ayrı bir yola gitmez, onlar insan gibi yolunu kaybetmez. Bu sebeple Abay'ın yazdığı gibi, Allah, insandan başka hayvanlar ve canlılar öldüğünde, onları mahşerde tekrar diriltip soru sormaz. Çünkü onlar sadece Allah'ın buyurduğu, sadece Allah'ın istediği hareketlerle yaşamını sürdürür, bu da sadece beden ile hareket etmek, beslenmek ve korunmakla olur. Yaratan'ın onların hayatı ile yaşamına sorumluluk olarak verdiği de bu hareketlerdir. İnsan varlığının karmaşık ve çelişkili, bazen de mağrur ve asil olması aynı değildir, bu, iki türlü varlıktan birleşmesi, iki türlü düşkünlükle hayat sürdürmesiyle alakalıdır. Varlığında olan ruhu, akıl ve düşünce vasıtasıyla insan, Yaradan'ına, Allah'ına doğru yaklaşarak yükselse de, ten ile benlik ondan uzaklaşıp nefesine yenik düşer ve hayvanlık seviyesine kadar alçalır. İnsan sadece melekler gibi nurdan yaratılmış olsa, sadece varlığına ibadet ile kulluk etmek emredilse, Allah, insana da mahşerde soru sormaz. Allah, insanı Abay'ın yazdığı gibi, sadece hikmetle değil, güçlü sevgiyle de yaratmıştır. Kendi yarattıklarının hiç birine vermediği hürmeti, payı, akıl ve düşünceyi sadece insanoğluna bahşetmiştir. Bu, Allah'ın insanlara verdiği en büyük hikmet ve nimettir. İnsanoğlu şimdiki yaşamında Allah'ın verdiği akıl ve fikir vasıtasıyla önündeki iki yoldan hangisinin doğru ve hak yol olduğunu, başkalarının etkisi ile değil sadece kendi erki ile seçebilir. Erk ile seçme gücüne sahip olup, onları kullanarak faydalanabilecek insanda akıl, düşünce ve bilinç vardır. Ayrıca Allah'ın verdiği akıl ve düşünce vasıtasıyla insan sonraki bütün işlerinde sadece kendisi sorumlu olur. Allah'ın birliği ile varlığını, hikmeti ile merhametini, hak, hakikat yolu Kur'an'ını, Allah'ın vekili ve elçisi peygamberin hayatta ebediyen kalmayıp emredildiği gün öleceğini kabullenip, onlara iman etmek vasıtasıyla insan ile Allah'ın bağlantısına dönüşür. Bunun diğer tarafında insan varlığının kıymetli ve kutsal kısmı, Allah'ın ruhundan alınan bir payla yaratılmıştır. Yani insanın ruhu, akıl, fikir ve düşünebilen canı vasıtasıyla Allah'a yakın ve Allah'a dost bir varlık olur. Allah'ın eşi ve benzeri yoktur, görünen bir varlık değildir, düşüncenin ulaşamayacağı ulu bir ruhtur. Abay'ın yazdığı gibi, insanlık, ölçsüz, sınırsız, ebedi Allah'ı hiçbir zaman tanıyamaz. İnsanın elinden gelecek şey sadece "*Saniyğin sunğatına qarap bilüv*//Yaratan'ın uygun gördüğü kadarını bilmektir" (Kunanbayev, 1986a: 140). Yani Allah'ı onun yarattıklarına bakarak, o zaman sadece ölçülü aklımızla ve düşüncemizle ulaşabileceği dereceye kadar tanıyabiliriz. Allah'ın yarattıklarına bakarak düşünmeye başlarsanız, onun sınırsız sevgi ve hikmetine tanık olursunuz. Allah ile insanın arası böylece iman vasıtasıyla bağlanır.

Abay, "38. Sözü"nde ilk amacı olarak şiirinde de yazdığı gibi "*ävel din islamannıñ jolındağı pendeler iymannıñ haqiqatın bilsin* //önce din yolundaki insanlar imanın hakikatini bilsin" (Kunanbayev, 1986a: 137) dediğini anlatmaktadır. İhlaslı topluma bu iman hakkında bilgi vermeye engel olacak durumlar da var, onlar ortam ile zaman. Şairin kendi zamanında görmüş olduğu insanlar, yani anne babalar bile evlat-

larını ihanete sürükleyebilir. İhanetle Allah yolu birbiriyle hiçbir zaman kesişmez. Abay, hayırseverliğin zıddı olan ihanetin kusuru ile zararı konusunda: “*O ihanet içindeki evlatlar; isteklerinde de, ilminde de, üstadında da hatta iman ve itikatta da ihanet içindedir*” (Kunanbayev, 1986a: 137) diye yazar. Önceki ve sonraki filozoflar ile din âlimleri Allah yolunu doğruluk yolu olarak bilmişlerdir. Abay’ın anlattığı nakilleri, eğitici sözleri kanıtlarıyla düşünürsek ve doğruluğun Allah yoluyla örtüşen anlamına dikkat edersek, onu ruh ile akıl, iyilikle hayırseverlik yolu diye tanımlayabiliriz. Burada Abay’ın söylediği ihanetin insan için ne kadar zararlı olduğunu fark etmek mümkündür. İhanetçileri Abay yarı insan, yarı molla, yarı müslüman diye sayar: “*Onların ifadesine göre, insanlık zordan da zor olandır. Çünkü Allah u Teâlâ’nın kendisi hakikat yoludur. Doğruluk ile gerçeklik ihanetin düşmanıdır*” (Kunanbayev, 1986a: 137). Fark ettiğimiz gibi Allah’ın varlığı gerçekmiş, insanlık kavramlarıyla sınıksı bağlıymış. Allah’ın ruhu dediğimiz şey, başkasında yok, sadece insanda olan akıl, fikir ile düşünebilen bir can olsa gerek. Akıl ve düşünmenin hizmeti tanımadır, tanımanın sonucu da gerçektir. Demek ki insan, Allah’ın verdiği ruhu, akıl ve düşüncesi sayesinde iyilik, hayırseverlik, doğruluk yolundan ayrılmadan tanımaya devam edecek olursa, asıl doğruluk yolu bu yol olacaktır. Doğruluk yolunun Allah u Teâlâ’nın kendisi olduğuna, Abay’ın yukarıda yazdıklarını kanıt göstererek anlattık. Allah u Teâlâ’nın kendisi doğruluk yoludur. O da Allah gibi sınırsızdır. Abay bunu 38.sözünün sonuna doğru mecazi olarak aktarmıştır: “*Endi biliñizder, perzentter! Quday tağalanıñ jolı degen jolnihayatsız (ölşeusiz) boladı. Onıñ nihayatına eşkim jetpeydi. Biraq sol jolğa jürude özine şart qılıp kim qadam bastı, ol taza musılman, tolıq adam delinedi//Şimdi biliniz, insanlar! Allah u Teâlâ’nın yolu dediğimiz yol sınırsız bir yoldur. Onun ölçüsüne hiç kimse, hiçbir zaman erişemez. Ama bu yolda yürümeyi kendisine şart kılarak kim adım attıysa, temiz Müslüman (kâmil insan) ona denir*” (Kunanbayev, 1986a: 151). Orada insanoğlu Allah yolunda, sadece hakikatle olgunlaşarak, saygılı, değerli olabilir. Allah yolu imanlı olma yolu, insanlık ve iyilik yoludur. Abay’ın bütün ömrüyle, sanatını kullanarak ulaştığı, bunların sonucunda bulunduğu hakikati şöyle dile getirir: “*Ne tür olursa olsun, ya dünyanda, ya aklında, ya malında, adalet, şefaafat gibi birilerine iyilik yapmak amacı varsa işte bu yol, Allah yoludur*” (Kunanbayev, 1986a: 151).

Yolun amacı bir yere ulaşmaktır deriz. Bunun gibi Allah yolu da insanı sürekli gelişmeye, olgunlaşmaya varmakla sorumlu kılar. El-Farabi, Allah’ın yarattıklarının iki türlü olduğunu, bunun bir grubunun olgunlaşma dönemine denk gelerek yaratılanlar olduğunu, ikincisinin ise olgunlaşmadan yaratılanlar olduğunu yazmıştır. Bunun gibi temel doğruları Abay da söyler: “Allah u Teâlâ dünyayı ustalıkla yaratmış, insanoğlunu çoğalsın ve gelişsin diye yaratmıştır” (Kunanbayev, 1986a: 151). Yani Abay’ın söylediği dünya, kâmileşen bir âlem haline gelerek yaratılmış, onun bundan sonra gelişmesi mümkün de değil. Fakat “insanoğlu çoğalsın, gelişsin” demesinden sadece neslini çoğaltsın anlamı çıkmaz, onların kendi varlıklarına uygun Allah yolu ile gelişerek olgunlaşvermesine de işaret edilmiş olsa gerek. Şimdi insanın yetişme yolu nasıl olacak, Abay’ın bunu hangi açıklamalarla vermiş buna bakalım. Biz, her zaman Abay düşüncesinin izinden sapmadan yürümeyi tercih ederiz. Sadece o zaman şairin fikriyatının gerçek anlamını tanımaya bir yol açılır diye düşünüyoruz. İnsanoğlunun gelişmesi akıl, düşünce, ilim arama sayesinde gerçekleşir. Allah yolu ilim aramak birbirinden ayrı olmaz, ikisi benzer kavramlardır. Allah’ın sıfatı olarak ilmin yeri ve önemi ayrıca önemlidir ve farklıdır. İnsanların ilmi hakkında Abay, şöyle yazar: “*Her şeyi bilen, ilme merak, insana da ilim verir. Onun için o Allah’a aşığız. İlim Allah’ın bir sıfatı, o, hakikat, ona âşık olmak, hem haklı olmak hem de insan olmaktır. Fark ettiğimiz gibi Allahu Teâlâ gerçekse, insanın ilmi de hal ve kaderince insanı o hakikate ulaştırır, Allah’a, nispeten yakınlaştırır. Allah’a yakın olmak, insan için büyük saygı, iki dünya sevinci. Bir şey belli oldu, Allah insanı topraktan yaratıp, daha sonra ona can verdi, ona bugüne kadar da, sonra da hiç kimseye bağışlamadığı kendi ruhundan pay verdi. Bu Allah’ın insana gösterdiği samimi aşkıdır. İnsan, Allah’ın ruhunu emanet olarak almasıyla insanlıdır, yoksa ruhsuz insan hayvanla denktir. Bizi hayvanlardan farklı ve yüksek yapan akıl, düşünce ve şuur iken, Allah’ın verdiği ruhun sırrını bu akıl, düşünce ve şuurda aramamız doğru olur. Akıl, düşünce insanı ilim ve bilime sonuçta da hakikate ulaştırır. Abay’ın “Muhabbet, önce insanın insanlığı, zekâ, ilim adlı şeylerin birleşmesiyle ortaya çıkar” (Kunanbayev, 1986a: 136) diyerek insanlık ile akıl ve ilmi birlikte*

bayev, 1986a: 138) Abay, İslam yolundaki kullarının imanının kâmil olması gerektiği konusundaki düşüncelerini sürekli dile getirir. O, 13. Sözü'nde imanın iki türü olduğunu yazar. Bunun birincisini “gerçek iman” diye adlandırır. “*Ävel ne närsege iman keltirse, sonıñ haqtıǵına aqlı birlän дәlel жүrgizerlik bolıp, aqlı дәlel ispat (dәlelmen bekittiv) qırlarǵa jarasa munı yakini (şın) iman dese kerek/İlk olarak hangi şeye iman ederse, onun haklı olduğunu akıl yürüterek kanıtlarsa, buna gerçek iman denir*” (Kunanbayev, 1986a: 109). İkincisi geleneksel iman, burada da inancına sadık olmanın önemlidir. “*Kitaptan okumak veya mollalardan işitmek ile iman edip o iman ettiǵi şeylere çok fazla sadık olmak gerekir. Birini öldüreceğim diye korkuturken, bin kişi bin türlü iş yapsa da ona dönüp gönlünü bozmadan, sebat ederek sadık olması gerekir. Bu imana “taklidi iman” ya da “geleneksel iman” deriz*” (Kunanbayev, 1986a: 109). Abay’ın yazdığı gibi bir kişide “yakini iman” var demek için ilim; “taklidi iman” var demek için sadakat olması gerekir. Kapsamlı ibadete elbette akıl ve düşünce, ilim dolu bir arayışla ulaşmak mümkündür. “*Aqımaq köp, aqlıd az//Ahmak çok, akıllı az*” sözünde olduğu gibi topluluğu kapsayan ibadeti yerine getirmeye herkesin bilgisi yeterli gelmez. Oysaki Abay nasılsa iyiliğe karşı yapılan işin ve böyle bir niyetin kötülüğü yok ki diyerek “*jaksı dur, jaman dur, gıybadat qılıp жүrgen kişinin gıybadatının tıyuvga bolmaytın//İyi veya kötü, ibadet eden kişinin ibadetini yasaklamanın mümkün olmadığını*” söyler (Kunanbayev, 1986a: 109). Nasıl olursa olsun kulluk etmek iyi bir şeydir. Bu nedenle Abay “*Sunday adamdar tolımdı ğıybaydata ğılımdı jetpese de qılsa eken//Böyle insanlar, kapsamlı ibadete ilimleri yetmese de yine de ibadet etseler iyi olur*” der. İbadet etmekte akıl ve düşüncenin, ilim sahibi insanların imanının gerçek olduğunu yukarıda öğrendik. “Yakinî iman” seçebilenlerin payıdır. Çoğu toplumun imanı, genellikle başkasının yardımına dayanan “geleneksel iman”dır. İman etmekte emin olan, ilmi yetmese de niyeti ve talebi olanlar bu kalabalık toplumdur. Abay, 12. Sözü'nde bu kalabalık toplumun yaptığı ibadet hakkında bilgi verir. Kapsamlı ibadete ilmi yetmeyen topluma Abay, şöyle akıl ve nasihat verir: “*Önce imanın itikadını sağlam hale getirmek, ikincisi öğreninceye kadar bu da yeter demeyerek durmadan öğrenmek, en iyisi budur*” (Kunanbayev, 1986a: 108-109). İman insanı, hak yoluna yönlendirir ve insanlık yönünden olgunlaştırıp “kâmil insana” dönüştürür. Muhtar Avezov’un yazdığı gibi, her durumda insanlığı, ahlak felsefesini değer olarak gören, bilhassa kendi dinini insanlık dini yapan Abay, ferdi insanlığa ulaştıracak olan imanın doğruluğunu halkına tanıtmaya çok önem vermiştir. Kapsamlı ibadete ilmi yetmese de adı geçen iki şartı hatırlarsa kişinin imanı kâmil olmaya dönüşür. Böyle iman etmek için ya ilmin ve aklın mükemmel olması gerekir, ya da hoca, kitap veya yardımcı birinin söylemleriyle iman etmenin sağlam ve güçlü olması gerekir. Ayrıca Abay’ın söylediği gibi kapsamlı ibadete ilmi yetmese de imanını, itikadını sağlamlaştırıp iman neyle olgunlaşır, kaç sebeple bozulur, bunu bilmeyi ve öğrenmeyi durdurmamak lazım. Aksi halde bu gibi güvensiz, uyarısız iman insanda durmaz; ihlas, niyet ve ilmini ekleyip, kendi kendini harekete geçirmezse iman da tembel ve ihlas yoksunu gibi sallanır durur. İsteksizin imanı ve ibadeti hakkında eleştirisini Abay, 12. Sözü'nden başlayarak 16. Sözü'nde daha da geliştirerek anlatır: “*Kazak kulluǵım Yaratan’a layık olursa gam yemem. Sadece herkesin yaptığını yapıp yıkılıp kalsa da olur. Dilini alıştırarak dini temizlemek ve düşünerek öğrenmek meçhul bir iş deǵildir*” (Kunanbayev, 1986a: 112). İnsanlık ile Müslümanlığın temeli, imanın iki türü hakkında 13. sözünde bilgi veren ve yukarıda yazdığı iki türlü imandan başka iman olmadığını bildiren Abay, 38. Sözü'nde bu fikri daha da sağlam temellere oturtur. “*Her âlim, bilge deǵildir, her bilge âlim deǵildir. Âlimlerin nakletmesiyle Müslüman âlim “taklidi iman” sahibi olur. Bilgelerin eğitici sözleri ile “gerçek iman sahibi” olur*” (Kunanbayev, 1986: 148). Abay’ın bu 38. Sözü okuyucuyu “gerçek iman”a ulaştırmaya uygun bir içeriktedir. O, “*Önce İslam’ın yolundaki kullar hakikati bilsin*” diyerek sözünü avam tabakadaki insanlara yönelik olarak söylemiş gibi görünse de bütün halk bilgilenecekmiş gibi davranarak sadece seçilenler varabilecekmiş gibi derin anlamdaki düşüncelerini dile getirir. Din yolundaki kullar hiç olmazsa “taklidi iman” sahibi olsun derken, şair kendi dinleyicilerini “Yaratanın sanatına bakabilme”ye doğru yönlendirir. Bu, bilge Abay’ın sadece Kazak değil bütün insanlara yaptığı iyiliği ve başarısı. Abay’ın kendisi de “gerçek iman” sahibi yani bir bilge ve bir düşünce adamıdır. Akıl ve düşüncesini sahiplenerek fikrinin ardına düşebilen kişinin, hiçbir zaman “hakiki iman” yolunda eli boş kalmaz, kazancı da başarısı da bol olur.

İmanın 6 şartı var. Abay “38. Sözü”nü imanın ilk şartı olan “Allah’a iman etme”yi kapsamlı şekilde anlatır. Onun yazdığı gibi “*Allahu Teâlâ’nın zatına kulun aklı yetmese o zaman şu kadar aşığım demek de yersiz olur*” (Kunanbayev, 1986a: 147). Allah’a iman eden insan, Yaraticının varlığını bilirse Hak yolundan haberdar olması gerekir. Allah’ı tam olarak tanıyabilmek beşer için mümkün değildir. Genelde insanoğlu Allah önünde zayıf, ölçülü ve sınırlı bir varlıktır. Böylece doğru insan Allah’ın varlığından ruhî payını alan, akıl ve düşünceye sahip olan bir yaratıktır. Ama insanın aklı zaten sınırlıdır. Allah ne kadar isterse o kadar bilgiye sahip olabiliriz. Abay’ın söylediği gibi “*ölşevli birlân ölşevsizdi bilüvge bolmaydı// Ölçülü ile ölçüsüzü bilmek mümkün değildir*” (Kunanbayev, 1986a: 147). Allah, ezeli ve edebî varlık ise insan, aklı ve hareketi, tanıyabilme ve hareket etmek açısından ölçüleri ve sınırlarından dışarı çıkamaz. Bunu, insanlığın asil düşünceli temsilcileri baştan beri kabullenmişlerdir. Alman filozofu Kant insan aklı çok şeyi öğrenip tanıyabilse de, üç şeyi öğrenmekte zayıftır, diye yazar. Onun fikrinde insan, Yaraticıyı (Allah’ı) ve âlemi bütün incelikleriyle tanıyamaz. Bu mümkün değildir. İnsanlık için ortak olan bu hakikati, kendi açısından Abay da dile getirmiştir. Abay, bahsedilen üç şeyi tanıyamama konusunu, şiirleri ve kara sözlerinin her bir bölümünde yazar.

*Özgeni aqıl oyğa qondıradı,
Bile almay bir tañirini boldıradı.*

Başkasına akıl, düşünce kondurur,
Bilemeden bir Tanrıyı oldurur.”

(Kunanbayev, 1986b: 176)

*Aqılğa sıymas ol Alla,
Tağrip qatılım qısqa ah...
Aqılmen havas barlığın
Bilmeydür, jürek sezedür.*

Akla sığmaz o Allah,
Tarifi için dilim kısa ah...
Akılla hislerin varlığını,
Bilmez yürek, hisseder.”

(Kunanbayev, 1986b: 215)

“*Biz, ancak Allah u Teâlâ’nın kendi bildirdiği kadarını biliriz, her şeyi bilmek mümkün değil. Zati tam olanın hikmetine hiçbir bilge akıl erdiremedi*” (Kunanbayev, 1986a: 139)

Dirilikle diri olmak, ömür sürmek ile oynayıp gülmek, tanıyabilmek Abay’ın 27. Sözünde yazdığı gibi “*Yahu, sen bu akla nerden sahip oldun? Elbette nereden gelirse gelsin can dediğin şey geldiğinde sen ona sahip oldun*” (Kunanbayev, 1986a: 123). Biz sadece vücudumuzda bildiğimiz canımız varken diriyiz, varız, özellikle “kıyamet günü” gelip canımız “Sahibine” döndüğü an yokuz, ölüyüz. Abay’ın söylediği gibi, can gidip de ömrümüz tükendiğinde “*Sonrasını sadece bir Allah bilecektir*” (Kunanbayev, 1986b: 212). Elimiz, gözümüz, düşüncemiz, gönülümüz ulaşabildiği âlemi biraz tanısa da Allah’ın yarattığı âlem sınırsızdır, onu tam olarak tanıyabilmesi mümkün değildir: “*Bu göze görünen, gönülle sezilen “âlemi” dünyanın hangi hikmetleriyle yakıştırıp, hangi kudretiyle yerleştirmiş, insanoğlunun aklı bunu alamaz. Allah u Teâlâ bu dünyayı aklın ermeyeceği düzende yaratmıştır*” (Kunanbayev, 1986a: 140-141). Fark ettiğimiz gibi, filozofların aklının yettiği ve söylediği hakikati, Abay da kendi bakış açısıyla çözerek herkese anlatmaya çalışır. İnsanlığın düşünce yolunda biraz düşünen temsilcilerinin bunu bilmesi gerekir, Allah’ın sözü, Kuran’dan başlayarak birçok hakikati Abay’ın aklının da erebileceği seviyede harika bir şekilde ifade edebilmiştir. O kendisine kadarki iyi ve doğru gelişmiş fikirlere kendisinin de ortak olduğunu alçak gönüllülükle aktarabilmiştir.

*Kisi aytpağan söz bar ma,
Tegis uğar qay qulaq
Sökkeniñ onu unarma,
Üyrengeñ sözge men de ortağ.*

Kişinin demediği söz var mı?
Ters anlar, hangi kulak?
Sövdüğünden hoşlanır mı?
Alıştığım söze ben de ortak.”

(Kunanbayev, 1986b: 168)

Allah’ı akıl yoluyla tanımak mümkün değil diye eski ve bugünkü bilgelerin söylediği hakikati, Abay da iyice netleştirerek sağlamlaştırır. Öyle yapsa da iman yolundaki kullar, Allah’a iman etmeye ve Yaratan’ı tanımaya yönelmektedir. Abay’ın yazdığı gibi, “*Yaradan kutsal kitaplarda sekiz “subûti sıfatı”yla “doksan dokuz esmâ-i hüsnâsi” ile bildirmiştir*” (Kunanbayev, 1986a: 138). O yüzden Abay, önce Allah’ın

sekiz sıfatı hakkında anlatmaya başlar. Çünkü “o sıfatlarla tasvir etmezsek bize Marifetullah zor gelir” (Kunanbayev, 1986: 139). Allah’a iman etmek onun ardında olmak: “Kendi niyetlerini ona kendi halince benzetmeyi şart kıl. Allah u Teâlâ’ya benzeyebilir miyim diyerek, cahillikle bu sözden nefret etme; anlamak, sadece bir olma davası değil, onun ardından gitme davasıdır” (Kunanbayev, 1986a: 138). Abay âlim ve dâhi ya, o her şeyi kendince tekrar düşünerek, akıl nimetiyle süzerek değerlendirir. Yaptığı açıklama ve yorumların mantığı, gönle de akla da uygundur. Bu zamana kadar dini kitaplarda Allah’ın sekiz sıfatı var diye yazılmış, yazılınca da Abay onu “Eğer her biri sıfatı farklı dersek, birçok şeyden toplanıp ittifakla Hüda olmuş olur. Böyle dememiz yanlıştır” (Kunanbayev, 1986a: 141) deyip, sadece Allah’ın birlik kavramına uygun fikirler yürütür. Yani Abay, Allah’ın diğer sıfatlarını ilim ve kudret sıfatında toplayarak Allah’ın varlığını birleştirmeye çalışır: “İlim, kudret, sadece bizim anlayışımıza dair iki hesap olmasa da, ancak bir ilmi kudret olması gerekir” (Kunanbayev, 1986a: 140). Abay’ın düşüncesince göre, Allah’ın varlığı, sıfatları vasıtasıyla parçalanmamalıdır, yine Onun birliğini tanıtmayı şarttır. Bunu önce şairin “Bunların hepsi Allahu Teâlâ’nın ‘‘subutiye’’ ve ‘‘fa’liye’’ sıfatlarıdır. Ben, burada sizlere, dördünü bildiriyorum. Bunun ikisi ilim ve kudret. Sekiz sıfattan geri kalan altısı bunlara yapılan şerhlerdir” (Kunanbayev, 1986a: 139) diye cesurca bir düşünceye vardığını söylemek mümkündür. Abay, Allah’ın kitaplarda anlatılan sekiz sıfatından temel olan sadece ikisini ele almakta, diğer ikisini nakliya, gakliya gibi delillerle kendisi eklemiştir. Sekiz sıfatın içindeki ilim, kudret iki sıfatın temelini oluşturur. “İlim, kudret, sadece bizim anlayışımız için iki hesap olmazsa, ilim dolu bir kudret olması şarttır” deyip onları sadece bir sıfat şeklinde görmeye meyilli olduğunu fark ettirir. Temeli parçalanmayan, birlik içinde bir bütün, bir Allah’a sıfatının bir olup, diğer sıfat ve isimlerin ilmi kudretinin kendiliğinden dağılıp gitmesi güzeldir. Biz, Abay sözlerinin ardından böyle düşünmeliyiz. Abay: “Allahu Teala’da olan kudret, ilim ve rahmettir” (Kunanbayev, 1986a: 141) diye yazar. Abay, Allah’ı sıfat ve isimleri vasıtasıyla tanımaya güç sarf eder ve ilerici, akıllı ve keskin düşüncesi onu doğru yola yönlendirir. Allah’ın kitaplarda söylenen sekiz sıfatını Ulu Birliğe doğru çekip, onların asıl anlamı ile önemini harekete geçirmesi, onun bu eleştirel düşüncesine kanıt olsa gerek. M. Avezov “Abay dini, eleştirel aklın şartlı dinidir” diye boşuna söylememiş. Abay’ın eleştirici düşüncesi bizce Allah’ın varlığı ile birliğine asla şüphe getirmez. Allah hakkında durmadan, yorulmadan düşünüp açıklamaya çalışır. Abay da bunu açıklayarak dile getirmiştir:

*Könilge şek, şübâli oy almaymın,
Sonda da oni oylamay goya almaymın.
(Kunanbayev, 1986b: 176)*

Gönülle sınır, kuşkulu düşünemem,
Ama onu düşünmeden de duramam.”

Abay’ın Allah hakkındaki derin düşünceleri kökene bağlı, başarılı, tanımlı, hatta terbiyeli ve aydınlatıcıdır. Meselâ “*aqılga sıymas ol Allanı//Akla sığmayan o Allah’ı*” yorumsuz, duraklamadan düşünürvermesi hakkında “*Lay suvğa may bitpes goy ötkenge //Çamurlu suda yağ olmaz ki geçen için*” şiirinde Abay, böyle sıkı bir hakikat ile temel düşüncüyü sunar.

*Ömirjoli- tar soqpaq, bir iygenjaq,
İyiltip eki basın ustağanhaq.
İymek jolda tiyanaq, tegistik joq,
Qulap ketpe, tura şıq, köziñe baq.
(Kunanbayev, 1986b: 177)*

Hayat yolu dar yol, bir eğdiğin yan.
Eğdirerek iki başını tutan Hakk.
Eğri yolda dayanak, düzlük yok,
Düşüp gitme, doğru çık, gözüne bak.”

İnsan için ömrün, hayatta olmanın yeri çok ayrıdır. Hak yolunda yürüyüp, gitmek, sadece bu hayat yolunda mümkün olabilir. Abay’ın söylediği gibi “*Ğumır özi-haqiqat. Qay jerde ğumır jok bolsa, onda kamalat joq//Ömrün kendisi, doğruluk. Nerede hayat son bulursa orada kamalat yoktur*” (Kunanbayev, 1986: 146). Ömrün asıl amacı sayılan “kamalat” yani mükemmellik, Allah yolunda hayat sürmek yani insan olmaktır. İnsanın en öncelikle Allah hakkında düşünmesi gerekir. Abay’ın “*Lay suvğa may bitpes goy ötkenge//Çamurlu suda yağ bitmez, buralardan geçene*” şiirinde Allah, bizim Yaradanımız hakkında “Dalıp uyuyup gözünü açmasıyla, daha da düşünmeye zorlaması” boşuna değil. Çünkü Allah, yaratıcı

sahibimiz, Abay'ın söylediği gibi “mekân veren” (Kunanbayev, 1986b: 176): “âlemin hangi hikmetle hoş hale getirip hangi kudretle yerleştirmiştir... Birinden birini faydalanabilecek şekilde yaratmış... Hepsi insanoğlunun faydası için yapılmıştır... Hepsi de bitmez insanoğluna tükenmeyen bir azıktır” (Kunanbayev, 1986a: 142). Vatani bütün başarısıyla birlikte yaratan Allah, insanlığı yoktan var ederek halk edendir. (Kunanbayev, 1986b: 176) “... Bu harika akli ayrıca yine garip şekilde yarattığı bedene sokarak, bunca yetenek sahibi yapması hikmeti ile diğer hayvanlara sultan kılmasına kanıt değil mi? Bu kanıt ise insanoğlunu daha fazla sevip, derdini önce Allah'ın düşünerek yaptığına delil değil mi?” (Kunanbayev, 1986a: 124-125). Böylece yoktan var eden, harika bir varlık veren, nasipli vatanımızı hazırlayan Allah hakkında düşünmemek, küfür ve cehalettir. Ayrıca gideceğimiz son mekân da, Allah'ın huzurudur.

*Jäne oğan qaytpaqsiñ, onu oylamay,
Özge maqsat aqılğa tola ma eken?*

(Kunanbayev, 1986b: 176)

Yine ona döneceksin, onu düşünmeden
Başka maksat akla dolar mı imiş ?”

Adalet ile akli rahmeti ile şükrü olan insan, Abay'ın düşüncesini boşa çıkarmaz. Allah'ın verdiği aklın arkasındaki düşünceli haliyle “*Amirimen özine qumar qılğan bir tañiri küni-tüni oylay bergen//* Emriyle kendisine hevesli ettiği bir tanrıyı gece gündüz düşünebilendir” der. Abay yukarıdaki dörtlükten oluşan keskin düşüncelerini, düğümlerle vermiş. Ömür yolunun “*tar soqpaq, bir iygen jaql//dar yol, bir eğik yan*” olarak ifade edilmesi, insanın başı ve sonuyla düğümlenmiş ölçüsü ve sınırlılığıyla alakalıdır. Hayata gelmekle, hayattan geçmek şaire göre “*Bir iygen jaqtıñ haq iytip ustağan eki bası//Bir eğik yanın Hakk'ın eğdiği iki başı “yani doğmak ve ölmek; ikisi de Allah'ın işidir”. Verende Allah, alan da Allah'tır. Bu iki mesafe arasındaki ölçülü ömürde “Qulap kepte, tura şıq köziñe baq//Düşüp gitme, doğru çık, gözüne bak”* diyerek, insan adını şerefle taşınmasını nasihat eder. Allah yolunda insan olmak, insanlıkla bunları bağdaştırmak, 38. Söz ‘ün temel içeriğini kurar. Abay Allah'ın sıfatlarıyla isimleri, onun evren ile insanı hikmet ve aşkla yaratışı, evren içindeki insanın yeri hakkında fikir bildirip Allah'ın kudretinden, adalet ve rahmetini de geliştirerek tanır. “*Bu hikmetterdiñ hammısı ham marhamat, ham ğadalat zahir tur eken//Bu hikmetlerin hepsinde hem merhamet de adalet de açıktır*” (Kunanbayev, 1986a: 143). Abay'ın tanıtımında Allah böylece varlığıyla insanlığa iyilik yapar. Böylece din yolundaki kulların Allah'a iman etmesi akıl yoluyla da, yürek sevgisiyle de kâmil olmaya yönelir. Abay'ın özellikle anlamlandırarak tanıtır, ayrıca yol açmakla ilgili olan özellikleri, merhamet ve adalettir. Abay, anlatma esnasında kudretli, ilimli Allah rahmet ve sevgi sıfatıyla tanıtır. Allah'ın kendi varlığı da hakikat sözü Kur'an'da “*işi tolğan gamalus-salih//içi dolu “amelus-salih”* yani iyi iştir. Sözünün başında söylediği “insanlığın kemalat bulmasına” zarar veren ihanet bu iyi işin, erdem ile hayırseverliğin asıl düşmanıdır.” Amelus-salih, zulmün seddidir”(Kunanbayev, 1986a: 141). Böylece Allah yolunun hakikat olmasının yanında, erdem ve hayırseverliğin de ta kendisi olduğu görülmektedir. Bunu Abay'ın: “Akıl büyüse o dipsiz derin bir iyiliktir; sevmekle artar” diye sağlaştırmakla söylediğine de karşılıyoruz. Allah'ın insan ve evreni yaratıp, uyumlu hale getirip, yerleştirmesinde sadece hikmet ve muhabbete değil, özellikle adalete yönelmektedir: “Allah u Teâlâ bu âlemi, akıl ermeyen bir uyumlulukla yaratmış, ondan başka birbirinden faydalanabilecek şekilde düzenlemiştir. Cansız yaratıklardan faydalanan canlıların sahibi olduğu hayvanları, canlı hayvanlardan faydalanabilecek akıllı insanı yaratmıştır. Hayvanları besleyen cansızları, eti ağrımayacak şekilde can sahibi yapıp hayvanları akıl sahibi insanoğluna besin olarak yaratıp, onların mahşerde sorguya çekilmeyeceğini söyleyip bunların hepsinden faydalanabilecek akıl sahiplerini de yaratmıştır” (Kunanbayev, 1986a: 141-142). Böylece akıl ile ustalığa, rahmet ile muhabbete, özellikle adalete sadece Allah sahiptir. Allah'ın varlığı ile Hak yolunu tanımak ve bilmek, bu konuda Abay'ın söylediği akıl, nasihat, düşünce ve neticeyi hatırlatırsak imanımız artarak kâmil olacağız.

Sözünün başında “*İman quri inanışbirlan bolmaydı//İman, kuru inançla olmaz*” diyen Abay, şimdi Allah'a iman getirmenin sadece onu “var” ve “bir” kılmakla sınırlandırılmadan, onun güçlü bir hikmet sahibi, hikmetin kendisi, tertemiz duran erdem ve iyilik olduğuna da inancımız tamdır. Erdem ve iyilik en önce adaletli olmak, adaleti yükseltmiştir: “Amelü's-salih, adalet ve rafet ile olur” (Kunanbayev, 1986a:

144). Sadece Allah'ın kudretiyle ilim değil, adalet ve rahmeti de kullarından farklı ve yücedir: “*Ol ğılım qudireti eşbir nihayatsız, ğılımında ğaflet, qudiretinde epsızdık ya naşarlıq joq*//Onun ilim ve kudretinde hiçbir nihayetsizlik, ilminde gaflet, kudretinde uygunsuzluk ya da zayıflık yoktur” (Kunanbayev, 1986a: 140). Abay'ın Allah, iman, din hakkındaki düşünceleri bilgece bir varlık, kulluk, bol ihlasla herkese yayılarak anlatılmıştır. “Allah u Teâlâ'nın ilimli, merhametli, adaletli ve kudretli” olduğunu tanıtmaya yöneliktir. İmanın ilk şartı, Allah'a iman etmektir. Allah yoluna düşen her insan, “Bedeninde Allah tebâreke ve Teâlâ yoluyla yaratmıştır”. Bu üç sıfatla varlığını zenginleştirmek akıl, düşünce ve can dünyasını yetiştirmek şarttır. Abay'ın bugüne kadar sekiz sıfat hakkında düşünceler üreterek, bunları kesinleştirerek açıkladığı görülmektedir. “Bu sekizden Allah u Teâlâ olgun insanlarla olmasa da, kulunun da her birinden kendi halince var ederek yaratmıştır” (Kunanbayev, 1986: 138). Bunların hepsi Allah ve insan arasında iman vasıtasıyla yerleştirilen bağlantının varlığını tanıtır. Abay'ın bütün ömrü ile sanatını kullanarak bulduğu kavram, bu Allah'ın sıfatları vasıtasıyla iman etmek talebinden doğar: “Sen de bu ilim, merhamet, adalet, üç sıfatla birlikte vasıf edilecek: içtihadı şart ettir, Müslüman oldun, kâmil bir insanlığın var olur”. Dikkat edersek Abay'ın kendine has tanımı, cömertlik, Allah'a iman etmekten ve inançlı olmaktan başlayarak gittikçe dünyaya doğru uzandığı görülmektedir. Kitaplarda söylenen Allah'ın sekizi sıfatını hakimliğe has düşüncelilikle tanıtır sekizini çekirdeği ve anlamı ile ilimli şekilde ele alır, ona kendinden eğitici sözler ve kanıtlarla iki sıfat daha ekler ve neticesinde Abay, Allah'ı ilimli, merhametli, adaletli kudretli sıfatlarıyla tanıtırken, kulu da bu “üç küçük zirve atlas sıfatıyla Allah u Teâlâ üç ulu sıfatına baş vurdurmuştur” gelişme, kâmil, olma çabasında olmak gerekir. Abay'ın özetlediği “bilinen cömertlik” ilminin Allah'a yönelerek kâmil insan olması yolu insanlığın da temelidir. Allah'ta olan her şey mükemmel ve sınırsızdır. Bunun için de insan hayatının önemi ve amacı, zekilik yolu ile Hakk'ı bulmak, bedenimizdeki iyi özellikleri geliştirebilmek olarak sayılabilir. “Bilinen cömertlik üç haslet ile olur dediğimiz şey şunlardır: sadakat, kerem, akıl. Bu üçünden “Sıddık/sadakat”, “adalet” (Kunanbayev, 1986a: 145). “Kerem” şefaafat” olur. “Akıl” malumdur, ilmin bir adı olduğu bilinir. Bunları Allah u Teâlâ her insana (tahminen) yaratırken vermiştir. Fakat bunları ilerletmek, çiçeklendirmek gerekir. Belki de insanın kendi halince kâmilleşmesi yoluyla olmalıdır. Bunlar, sadece kendi içtihadıyla, halis niyetle arandığında verilecek şeyler, yoksa yok”. “Abay'ın 38. Söz ‘ündeki İman, Allah'ın sıfatları hakkında düşünceler, Allah'a sıfatları vasıtasıyla iman etmenin insaniyet için en doğru yol olduğunu bize öğretir.

KAYNAKÇA

- Kunanbayev Abay (İbrahim) (1986a). *Eki tomdıq şığarmalar jıynağı* 2-tom 200-bet Jazuşı., Almatı.
 Kunanbayev Abay (İbrahim) (1986b). *Eki tomdıq şığarmalar jıynağı* 2-tom 304-bet Jazuşı., Almatı.

Muhtar Avezov. I. Isabayev, 1967

Abay ve Muhtar Avezov¹

Gülziya Jaylavkızı PİRÄLİ²

Akt. Sara AMİRTAYEVA³

Büyük âlim, Abay bilimci, M.Avezov uzmanı Mekemtas Mirzahmetulı'nın "Abay Araştırmaları"⁴ adlı iki kitaptan oluşan kıymetli eserinin birinci kitabı büyük filozof, şair Abay Kunanbayev'in 1965-2010 yılları arasında yazdığı bilimsel araştırmalarından oluşmaktadır. Bu eserin özelliği ve değeri, şairin mirasının doğu geleneğiyle olan ilgisinin ilk defa bilimsel bir sistemle incelenmesi ve "tolıq adam/kâmil insan" kavramının analizine dayanır. Çalışmamız, Muhtar Avezov araştırmaları ve bağımsızlık zamanındaki çalışmalar ile ilgili olduğu için sadece M. Mirzahmetulı'nın M. Avezov'la ilgisi ile "Abaytanuvdın мәseleleri/Abay Biliminin Meseleleri" ve "Abay jäne Avezov/Abay ile Avezov" adlı eserlerinin üzerinde duracağız.

Beş ciltten oluşan "Abaytanuvdın мәseleleri/Abay Bilimi Meseleleri" adlı eserin "Giriş Bölümü"nde editör: "Bu eser, "Muhtar Avezov'un yayımlanan eserlerine ilaveten hala yayımlanmayan eleştiri, makale ve araştırma tezlerine, sözlü olarak ifade ettiği şiirlerinin yazıya geçirilmiş şekillerine ve haşiye şeklinde yazılan arşiv belgelerine dayanmaktadır. Esere esas olan arşiv belgeleri olduğundan, dipnotlar buna göre verilmiştir. Bu özelliklere uyan ve arşivde yayımlanmamış olarak duran Muhtar Avezov'un Abay bilimiyle ilgili araştırmalarının çoğunu toparlayarak bir araya getirdik. Onlar "Muhtar Avezovtın Abaytanuv Salasında Jariyalanbağan Eñbekteri/Muhtar Avezov'un Abay Bilimiyle ilgili Yayımlanmamış Eserleri" adıyla yayımlandı, bilimsel açıklamalar da yapıldı. Bunlardan bir kısmı da hazırlık aşamasındadır" (97 s) der.

Yazıda, Abay araştırmalarının temelini oluşturan araştırmacının eserlerinde birçok alana hitap ettiği, çalışmalarıyla "Muhtar Bilimi" araştırmalarını kurduğu, onun yıllardır yazılan (1917-1977) tarihinin uzun bir hazırlık devresinden geçtiği belirtilmektedir. Araştırmacı, Muhtar Avezov araştırmaları tarihini anlatırken 1917 yılındaki beş altı eleştirel makalenin basılmasından sonra, cumhuriyetin ilk 15 yılında (1934) özellikle ilk yılda 52 kitap yazılıp, bunun 33'ünün Rusça'ya aktarıldığını belirtir. Bu yıllarda "Abay" eserinin iki kitabı bitirilmiştir. 1949 yılında 80, 1957 yılında 186, 1967 yılında ise yaklaşık 480, 1977 yılında 80 yaşına girdiğinde bir yılda 600 makale ile bayram kitapçıkları, araştırmalar, bilimsel tasvirler, SSCB halkları ve eserlerin yabancı dillere aktarılması hakkındaki edebî çalışmalar yayımlanmıştır. Muhtar araştırmalarını yapan büyük bilim adamları içinde de S. Seyfullin, S. Mukanov, Ğ. Müsirepov, M. Karatayev, A. Tajibayev, B. Kenjebayev, E. İsmailov, M. Ğabdullin, M. Fetisov, T. Nurtazin, K. Jarmağambetov, Z. Kedrina, E. Lizunova, I. Düysenbayev, A. Nurkatov, Z. Ahmetov, R. Berdibayev, H. Süiynşaliyev, Z. Kabdolov, M. Silçenko, N. Smirnova, B. Kundaqbayev, L. Avezova, H. Adibayev, A. Baytanayev, R. Nurğaliyev, B. Sahariyev, A. Moldahanov, K. Tasbolatov, Ö. Tımsbayeva, S. Çukaşeva gibi âlimlerin ismi yer almaktadır. M. Mirzahmetulı'nın araştırmalarında verilen listeye göre son yıllarda M. Avezov'un eserleriyle ilgili türlü alanlarda ve bunlar arasında yer alan monografik eserler, doktora tezleri gibi eserler üzerinde birçok araştırmacı tarafından çalışmalar yapıldığı, bunların sayılarının çoğalacağı ve gelecekte daha da artacağı belirtilmektedir.

"Abay Ömirbayanı-Abaytanuvdın İrgeli Salası/Abay'ın Hayatı, Abay Araştırmalarının Temel Alanı" adlı birinci bölümde Abay'ın ilk biyografisi yanında Kekitay İskakulı hakkında da bilgiler verilir,

1 "Abay jäne M. Avezov" makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Prof., Dr. M. O. Avezov atındağı Ādebiyet jäne Öner Institutı, "Avezov Murajay üyi" Institut Ğilimiy Keñesi müşesi.

3 Uzm. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı.

4 Mekemtas Mirzahmetulı (2010). "Abay Araştırmaları" Astana: Delovoi mir Astana, 554 s

1924-1925 yılları arasında Semey'deki eğitim kurumlarında Abay mirasından dersler okutup, "Tañ" dergisinde şairin eserlerini yayınlaması, onun hayatı hakkında birçok bilgi toplaması büyük araştırmacının Abay araştırmalarına katıldığına dair delil olarak dikkatimizi çeker. Bu çalışmalardan itibaren ömürlük konuya dönüşen Abay araştırmaları biliminde, M. Avezov'un hayatının sonuna kadar iki alanda, yani "sanatsal ve bilimsel" yönden pek çok çalışma yapması bu şartlara bağlı olarak gerçekleşmiştir. Onların tarihi yazarın kendi sözleri, topladığı edebi, tarihi, ilmi bilgiler, onun araştırma tecrübeleri, Abay'ın hayatının dört nüshası, küçüklüğünde şahit olduğu olaylar, "*Abay jolu/Abay yolu*" adlı eserde yer alan iç bağlantılar vasıtasıyla geliştirilip, bilimsel olarak çözümlenmiştir. Bu meseleler "1. *Abay ömirbayanı jäne ondağı tarihi derekter közi/Abay'ın Hayatı ve Oradaki Tarihi Bilgilerin Kaynağı*" adlı bölümde özellikle halk arasında da sözlü yolla yayılarak incelenmiştir.

Abay'ın ilmi hayatıyla ilgili olarak ele alınan 95 belge, "*Abay jolu/Abay yolu*" destanî romanının konusundaki yaratıcılık hayaliyle tarihi gerçeklerin sanat oluşumuyla değiştirilmesinden ibarettir. Bu söylenen 95 belge ve bunların Abay'ın hayatına ek bilgi olarak verilen hatıralardan alındığı konusunda bilgi veren araştırmacı, "*Abay jolu/Abay yolu*" romanının (12 cilt) ilk kitabındaki 169 ve 327. sayfalar, ikinci kitaptaki 151, 342-343, 402. sayfalar, üçüncü kitaptaki 209 ve 355. sayfalar, dördüncü kitaptaki 345, 369-370, 396. sayfalarda söylenen bilgileri, belge olarak gösterir" fikrine okuyucunun ilgiyle yaklaştığı görülür (103 s) der.

95 bilginin sırrını, onların sanat dünyasında nasıl tasvir edildiğine dair sözleriyle okuyucuların da ilgisini çeker. Eserde faydalanılan kişi, yer, su, boy adları ile şairin okuduğu 72 kitap âleminin sunulması şüphesiz ısrarlı ve düzenli olarak devam ettirilen araştırmaların bir sonucudur.

"2. *Abay ömirbayanınıñ soñğı derektermen qorlanuvı/Abay'ın Hayatının Son Bilgilerle Hor Görülmesi*" adlı bölümde ise şairin hayatı, şairle ilgili bilgilerin her geçen zamanla birlikte artan değerli ve yeni bilgilerle kıymetlenmesi, bütün şiir mısralarının mecazî anlamı, sırrı (ne zaman, kime adanmış, amacı ne), sanat dünyasının açıklanması amacıyla ele alınan M. Avezov'un müzesindeki büyük şairin hayatı ve eserleriyle doğrudan bağlantılıdır. 15 cilde yakın el yazma metin, araştırmacının aklından ve ilmi analizinden geçer. Burada bir konu üzerinde toparlanan, düzenlenen, a, ä, b, v harfleriyle sıralanıp, çözümlenen sonuçlar, M. Avezov'un âlimlik, yazarlık dershanesinin birçok sırrına şahitlik eder. Bağımsızlık yıllarında belli olduğu gibi Kunanbay ile Kenesarı ilişkisi hakkındaki istihbaratların romana eklenmemesi, şairin hayatıyla ilgili ilk nüshadaki 106 karakterin dördüncü nüshada 47 kişiye düşürülmesi, Abay'ın Koñır Kökşe'ye vali olarak seçilmesi ve düşmanları tarafından suçlanması, Semey'de 12 farklı iş yüzünden tutuklanması konusundaki bilgi, birinci nüshada 1869-1870 yılları olarak gösterilirken, ikinci nüshada 1872-1873 yılları yani Abay'ın 27-28 yaşlarındaki dönemi olarak yazılır. Dördüncü nüshada olayın 1877-1878 yıllarında gerçekleştiği ve bunların hepsinin şairin hayat yolunun yıllar boyunca araştırılması, geçmişteki olayların kronolojik açıdan ele alınması, yazarın özel iş planıyla uygulamaya konulmuştur. Bu çalışmaları çözümlenmek ve incelemek sahibi için de kolay değildir.

"3. *Abay ömirbayanınıñ tört nusqası/Abay'ın Hayatının Dört Nüshası*"nın (1-1933, 2-1940, 3-1945, 4-1950) bilimsel açıdan yazılmasına, Kökbay Janatayev'in, Käkıtay Iskakov'un, şair arkadaşları, akrabaları, çocukları, düşmanları ile özellikle komşu bölgelerdeki "Uvaq, Kerey, Nayman" boyundaki tanıdığı kişilerle buluşup yazdığı hatıraların sebep olduğu ve yazarın hayatının sonuna kadar o dönemde Abay'ın her türlü resmî hizmet insanları ve çeşitli sosyal ve siyasî grupların temsilcileriyle yazıştığı mektuplar, hatıralar, günlükler şeklinde değerli, yazılı belgelerin bulunması şüphesizdir şeklinde bir ümide sahip olduğu yönündeki araştırmacı fikirleri bilgi alınan metinlerle de doğrulanmaktadır. Bu sırada yazar, "4. *Ömirbayanıq Derekterdi Ekşev Täsilderi/Biyografi Bilgilerini Çözümleme Metotları*" diye adlandırılan bölümde M. Avezov'un yazdığı dört nüshayı toplayıp onlara özel ve ilmi açıklamalar yazarak, eserin yayınlanması meselelerini de ele almıştır.

Büyük eserin ikinci cildinde "*M. Avezov-Abay şığarmaların jıynavşı jäne tekstologı/M. Avezov, Abay Eserlerinin Derleyicisi Olarak*", "1. *Abay şığarmalarınıñ taraluv joldarı/Abay Eserlerinin Yayılma Yolları*", "2. *Abay öleñderin tüp nusqa qalpına keltiriv/Abay Şiirlerini Orijinal Şekline Getirmek*", "3. *Abay öleñderiniñ jazıluv merzimin anıqtav/Abay Eserlerinin Yazılış Tarihini Araştırmak*", "4. *Abay şığarmalarındağ arnav öleñderdiñ jazıluv sırrı/Abay Eserlerindeki Armağan Şiirlerin Yazılma Sırrı*", "5. *Abay*

poeziyasınıñ örnek-ülgisin qalıptasturuv/Abay Şiirlerinin Örneklerini Geliştirmek”, “6. *Öleñ jolındağı söz özgeristerin anıqtav*/Şiir Mısralarındaki Kelime Değişimlerini Belirlemek”, “7.M. *Ävezovtıñ tekstologiyalıq zertteveleri-aqın şığarmalarınıñ kanonдық teksin jasavdıñ negizi*/M. Avezov’un Metin İncelemeleri, Şairin Eserleri ve Metinlerinin Kurallı Yapı Haline Getirilmesindeki Esaslar” diye adlandırılan bölümlerinde meseleler karşılaştırmalı, tipolojik metot açısından çözümlenip, Sovyet zamanında tam olarak incelenmeyen olaylar yeni bakış açısıyla incelenir. Her bölümün konusu Muhtar Avezov bilimi meselelerinin güncel detaylarını araştırmaktadır. Şimdiki bağımsız Kazak Edebiyatı Bilimi için büyük yenilikler olarak bulunan tarihî, edebî gerçek bilgileri incelemek elbette günümüzdeki Abay Bilimi için çok büyük bir kazançtır.

“*Abaydıñ ädebi ortası*/Abay’ın Edebî Ortamı” hakkında ilmi fikirlerin toplandığı üçüncü bölümde “*Abay aqındıǵınıñ aynalası nemese “özi aǵlan närleri”*/Abay Âşıklığının Çevresi veya ‘Kendisine Güç Verenler’”, “2. *Abaydıñ poeziyalıq dastüri nemese baskasına bergen näri*/Abay’ın Şairlik Geleneği veya ‘Başkasına Verdiği Güç’” gibi meseleler araştırılmıştır.

“O, Abay Bilimi” adlı dördüncü ciltte Kazak Edebiyatı tarihindeki en büyük alanının, Abay biliminin ilk temel taşı olarak resmiyette 1899 yılında başladığını ve 1934 yılında bittiğini, ikinci kısmının ise 1934 yılında başlayıp 1961 yılında bittiğini ifade eder. Bu dönemlerden birinin M. Avezov devri olduğunu, üçüncü kısmının da, 1961’den sonraki devir olarak ayrılması gerektiğini söyler. Birinci bölümde Avezov’a kadarki devir, onların sanatsal temsilcilerinin bu alana kattığı eserler, bilhassa şairin edebî mirasının korunmasında ve doğru bir şekilde yönlendirilmesinde İdris Mustanbayulı’nın birkaç makalesine özel olarak atıfta bulunulduğuna dikkat çeker. XX. yüzyılın 20’li 30’lu yıllarındaki siyasal ve sosyal durumlarla bağlantılar olduğu belirtilir. Yazar burada üç türlü sosyolojik tanımdan bahseder: propaganda, şekilci, ve mukayeseli tanımlamalar. Bu tanımlamalarla bugünkü bağımsız edebiyat biliminin talepleri boyunca konuya ilmî değer verilirken eserdeki “*Abaytanuvdağı M. Avezov dönemi (1933-1961)*/Abay Bilimindeki M. Avezov Zamanı (1933-1961)” adlı ikinci bölümde Sovyet döneminde ele alınan çeşitli siyasî olaylar, sanatsal istekle teorik düşünme sistemi açısından incelenir. Muhtar Avezov döneminde Abay’ın toplanan şiirlerinin sayısı 148’den 230’a ulaşmıştır yani esere yeniden 82 şiir veya 2096 mısra eklendiği, metnin sistemli olarak verilmeye çalışıldığı ve eser üzerinde özel bir tez çalışması yapılmasına başlandığı, özellikle akademisyen Kajım Jumaliyev’e ait “*Abayǵa deyingi Kazak poeziyası jäne Abay poeziyasınıñ tili*/Abay’a Kadarki Kazak Şiiri ve Abay Şiirlerinin Dili” adlı tezin yazılmasının bu alanda büyük bir olay olduğu; S. Mukanov, M. S. Silçenko, K. Beysembiyev, K. Mukamethanov, A. Jirenşin, Z. Ahmetov, Polibina, M. Fetisov gibi isimlerden sonra Abay Biliminin ilmî seviyesini yükselten araştırma eserlerinin yazıldığı, ancak bunların çoğunun Sovyet sisteminin sınıfsal ideolojisine uygun olarak Abay ile Rus edebiyatı arasındaki ilişki meseleleri konusu üzerinde durduğundan söz edilir.

“*Abaytanuvdıñ M. Avezov dävirinen keyingi damuv jolı*/ Abay Biliminin M. Avezov Devrinden Sonraki Gelişme Yolu” adlı makale, şairin sanat temsilcilerinin eserleri, oradaki ilmî meselelerde gerçekleşen değişimler, yeni tanımlar, önceden belirsiz olan değerli bilgilerin ortaya çıkışının bağımsızlık ürünü olarak değerlendirilmesinden bahsetmektedir. Abay mirasının İslam ile ilişkisi, onun manevî güç aldığı alanlar hakkında M. Avezov bakış açısının 1965 yılından itibaren ilmi açıdan geliştiği ve bu yıllarda “*Abaytanuv tarihi (1944)*/Abay Bilimi Tarihi” (1944), “*Muhtar Avezov jäne Abaytanuv problemları(1982)*/ Muhtar Avezov ile Abay Bilimi Meseleleri” (1982), “*Abaydıñ adamgerşilik maqsattarı/Abayın İnsanlık Maksadı*” (1994) adlı monografik eserlerin yazıldığından söz ederek toplum ile birlikte değişen bilinç ve ilmi düşünce sisteminde gerçek yeniliklerin çokluğuna yeni yorumlar yapar.

“*Abaytanuvdıñ bügingi mindetteri*/Abay Biliminin Bugünkü Minnetleri” adlı beşinci bölümde âlim bugünkü Kazak edebiyatı tarihindeki “*Abaytanuv/Abay Bilimi*” ve “*Abaytanuv tarihi/Abay Bilimi Tarihi*” diye adlandırılan iki alanın yerleşip geliştiğini, bir asırdan fazla tarihi olan Abay Biliminin hâlâ yerine getireceği sorumlulukların var olduğunu ve bunların çok gerekli olduğunu ifade eder. İlk olarak ele alınan konu, o dönemde sosyal realizm metodu açısından yazılan saçma tanımların dünyasındaki gizemli sırları açarak ilmî açıdan anlatma ve nasihatlerde bulunma meselesidir. Örneğin tarihte yaşamış Kunanbay ile

sanatsal eserlerdeki Kunanbay'ın farklılığını söylemek gibi. İkinci olarak Abay'ın felsefî, ahlaki dünya görüşünü Avrupalı şekilde çözümleyemediğimizi anlatmak. Üçüncüsü M. Avezov'un iradesiz şekilde değiştirdiği tanımları doğal şekline dönüştürmek gerekliliği. Dördüncüsü akademisyen Kajım Jumaliyev'in doktora tezinde ilk defa ilmî esaslara göre ele alıp sonra siyasî bakış açısıyla yeni yorumlar kazandırdığı duruma bağlı olarak artık devam etmeyen Abay'ın halk şiirindeki yaratıcılık ilişkisine ve bunun geleceğine tekrar bakıp yeniden tanıyabilme çabaları. Beşinci olarak Abay'ın dünya görüşünün kalıplaşmasını ele alarak İslamiyet ile ilgisi, felsefî tanımlar ve ilmî yönden bu ilişkileri irdeleyip çözmek. Altıncı olarak Abay biliminin bir asırdan fazla olan tarihini özel olarak araştırma meselesini bir takvime sokmaktır. Yedincisi Abay eserlerindeki anlaşılması zor olan terim, dini tanım ve anlamların izahlı sözlüğünü yapmak. Sekizincisi kâmil insan hakkındaki meseleyi öğretmek. Dokuzuncusu Abay'ın şairlik kütüphanesi hakkında fikir alış verişinde bulunup bundan bir sonuç çıkarmak. Onuncu olarak şairin mirasını tanı(t) maya etki eden ideolojik tartışmalardan uzaklaşmak. Önemli çalışmalardan biri de gelecekte birçok alana ayrılacak olan bu araştırmaların gerekli gördüğü karmaşık ilmî kavramların incelenmesidir.

M. Avezov, “*Abaydñ moral filosofiyasına qatısı*/Abay'ın Ahlak Felsefesiyle İlgisi” adlı bölümde şairin eserlerini incelediğinde ilk işaret aldığı “*nravstvennaya liçnost*/ahlak sahibi” meselesini dine, insancılığa, “*Allahtñ özi de ras, sözi de ras* /Allahın kendisi de gerçek, sözü de gerçek” şiirindeki tanımlamaya, 12, 13, 27, 28, 35, 36, 38, 43, 45. Kara Sözlere’nde anlatılan “kâmil insan”, “*üç sevgi/imani gül*”, “*Adamzattñ bärin süy bavırım dep*/İnsanoğlunun Hepsini Sev Kardeşim” dediği hümanist tanımın ahlâk felsefesinin düşüncelerine dayanarak fikirlerini dile getirdiğini belirten araştırmacı, “insan olmak”, “kâmil insan”, “yarım insan”, “insancılık”, “bendeliğin kemâlâtı”, “kâmil insanlık”, “insaniyetin kemâlâtı” gibi terimlerle karmaşık anlamları açıklamanın yollarını anlatır. M. Avezov’un Abay’ın ‘yüreği putlaştırma’ hakkındaki düşüncelerine 1943 yılında Abay Bilimi’nde okuttuğu derslerde 17’nci Kara Sözü’n de yer verdiğini, burada güç, akıl, yürek tanımlarını ilme dönüştürüp, onun insan hayatındaki yeri ve hizmetini felsefe ve insancılık açısından ilk defa incelediğini vurgulayan yazar, Abay’ın Nevâî, Nizâmî, Fuzûlîler ve XI. asırdaki Jüsip Balasagun’un “Kutadgu Bilig”i, tasavvuf edebiyatının büyük temsilcileri Hoca Ahmet Yesevi, Süleyman Bakırğani, Sufî Allayâr, Harakanî eserleriyle tanıştığını, doğunun kültür ve edebiyatına olan ilgisini ilmî bilgilerle açıklar.

“*Âl-Farabi – Abay oylarındağı sabaqtastıq*/El-Farabi ile Abay Düşüncelerindeki Bağlantı”, “*Kutadgu Bilig jäne Abay*/Kutadgu Bilig ve Abay”, “*Kabus-namege Abaydñ qatısı*/Abay’ın Kabusnâme’yle İlişkisi”, “Jüsip Qarabagi men Abaydağı sezim (havas) jaylı oylar törkini/Yusuf Karabağî ile Abay’ın Duyguları Hakkındaki Düşünceler”, “*Navai men Abay*/Nevâî ile Abay”, “*Narşahi eñbegi Abay talqısında*/Narşahi Eseri Abay’ın Düşüncesinde”, “*Babırnama Abay oqunda*/Baburnâme: Abay Okuyuşuyla”, “*Ğulamahi Davani jäne Abay*/Ğulamahi Davani ve Abay”, “*Mina sözge köñil böl*/Bu Sözlere İlgî Göster” adlı bölümlerde bugünkü Kazak edebiyat bilimindeki farklı farklı fikirler bir araya getirilmiştir.

Abay bilimci ve Muhtar araştırmacısı Mekemtas Mırzahmetulı, “*Ävezov jäne Abay*/Avezov ile Abay”⁵ adlı monografisiyle, “*Abay jäne Avezov: ruvhani baylanıs*/Abay ile Avezov: Manevî Bağlantı”⁶ makalesiyle, “*tolıq adam*/kâmil insan” terimi hakkında M. Avezov’un konuyu nasıl araştırdığını anlatarak ve iki büyük karakter tanımındaki aynı kökenden gelen tarih ve zevk çevresinde fikir alış verişinde bulunarak bu meseleyi ele alıp, geleceğe taşımaktadır. “Abay ile Avezov’un manevî bağlantısının başlangıcı, onların konuşma dilindeki manevî birlikte korunmaktadır. Abay eserlerindeki söz varlığının tamamı M. Avezov’un söz hazinesinde de bulunmaktadır. Fakat bu sözler kuru kuru tekrarlanmaz, tekrar şıkırdayarak akan bir bulak gibi ilgi çeker ve sanatsal bir dile dönüşür. Abay şiirindeki âşıklara ait dil, M. Avezov nesrinde yeni şeklini bularak kullanılmaya başladığında dildeki tabii bağdaşmayı bize gösterir. Tabii ki de, bu dil sanat gücüyle doğan manevî bir olgudur...” (454 s) der. İki düşünce sahibinin arasındaki manevî bağlantı amacının kâmil insan meselesi olduğunu vurgular. Onun, vaftiz etmek vasıtasıyla Ruslaştırma

5 Mekemtas Mırzahmetulı “*Ävezov pen Abay*/Avezov ile Abay” Almatı: Kazakistan 1996.-272 s.

6 Mekemtas Mırzahmetulı “*Abay jäne Avezov: ruvhani baylanıs*/Abay ile Avezov: manevî bağlantı”

gibi misyonerlik siyasetini bilerek ve hissederek dile getirmediğini fakat edebiyatın çeşitli sanatsal metotlarını iyice öğrenden M. Avezov'un 1951 yılında "*Aqın ağa/Şair ağa*" romanı basıldığında bu fikrini general vali ile Abay'ın fikir tartışmalarından faydalanarak yazdığını belirtir. Ancak yazarın eleştirisinden sonra "*Abay jolu/Abay Yolu*"nda bunu Rus arkadaşlarının adıyla anlattığına değinerek değerlendirme yapar. Yazar, M. Avezov'un Abay mirasını ilmî yaratıcılık seviyesinde yazdığından bahseder, şairin dünya görüşü hakkında bilgi verirken de diğer milletler kaybolmak üzereyken M. Avezov'un kendi doğrularını değiştirmemesinin büyük bir kahramanlık olduğu görüşünü anlatır.

"*Muhtar Avezov- abaytanuvdın negizin quruşı/Muhtar Avezov; Abay Bilimi Temelinin Kurucusu*" makalesinde, M. Avezov'un "*Qoñır/Kahverengi*" takma ismiyle yayımlanan "*Kazak ädebiyetiniñ bügingi däviri/Kazak Edebiyatının Bugünkü Devri*" adlı makalesinde, Abay'ın mirasını dört grupta ele alır: a) Yazılı edebiyatın atası; b) Edebî dili geliştirici; c) Halkın şiire bakış açısını ilk defa doğru yöne yönlendirip eğitici; ç) Sanatsal metotların eleştirisinin gerçekliği konusundaki ilk teorik eleştiriyi yapan. Abay'ın hayatı ve edebî mirasını, "1. Abay eserlerini toplaması, derleyip düzenlemesi ve yayımlaması konusundaki emekleri. 2. Abay'ın hayatı ile yaşadığı devir hakkındaki bilgilerin toplanması ve hatıralarının yazılması. 3. Abay'ın hayatı ve yaratıcılığı hakkında özel araştırmalar yapıp hacimli bir eser hazırlanması. 4. Yukarıdaki üç alandan elde edilecek sonuçlarla Abay mirasını çeşitli türlerde sanatsal eserler yazmak vasıtasıyla tanıtip incelemeyi sistemleştirip karmaşık fikirler sunan ilmî teorik sonuçları, özelliklerini, profesyonel açıdan incelemek. Araştırmacı, M. Avezov'un bu eserlerinin değerinin, Abay'ın edebî mirasının toplanması, incelenmesi, düzenlenmesi ve yayınlanması; onu tanıtmak, tanıtip araştırmak, işlerindeki çabalarında şairin şiirlerinin sanatsal doğasını, ideolojik içeriğini, onun güç aldığı manevî kaynakları (doğu ile batı meselesi) ele alıp incelediği eserlerin derinlemesine ele alınmasından sonra daha kesin olarak belirlenebileceğini ifade eder.

Bağımsızlık zamanında yazılan "*Muhtar Avezov jäne qazaq ädebiyeti tarihin dävirge bölüv mäselesi/M. Avezov ve Kazak Edebiyatı Tarihini Devirlere Ayırma Meselesi*" (1994) adlı eserinde büyük alim, M. Avezov'un ilk araştırması olan "*Ädebiyet tarihyñan/Edebiyat tarihiyle*" başlayan Kazak Edebiyatının devirlere ayrılması meselesindeki araştırmaları ilmi kavramlara, bugünkü bağımsız millete dair özgür düşünceler açısından bakar ve gerçek fikrini sunar.

Bu meselenin bu gün prensibe dayalı bir anlamının var olduğunu, geçmişte 70 yıl boyunca kaybolma ihtimaliyle karşılaşan bakış açımızın güçlü düşüncelerimizle yayımlanması sonucunda çizgisinin bozulduğunu söyleyip, halk edebiyatını devirlere ayırma meselesini ele almak öncelikle M. Avezov'a nasip olmuştur. Fakat henüz ilk çalışmaları yayımlanmadan M. Avezov'un siyasî baskıya uğradığını, ondan sonra bu meselede cesurca adımlar atan B. Kenjebayev'in 1959 yılındaki Kazak SSC ĞA ile Kazakistan Yazarlar Birliği'nin bir araya gelerek oluşturduğu Kazak edebiyatı merkezindeki ilmî teorik konferansında Kazak edebiyatı tarihinin başlangıcı olarak VIII-IX asırlar içinde taşa yazılan abidelerden, K. Jumaliyev ise Kazak edebiyatının başlangıcını, XVIII. asırdan başlatmak gerektiği fikrini savunurlar. Onlara hakemlik yapan M. Avezov, gizemli fikirlerle sonuçlandığı bu dönemin siyasî durumunu anlatır ve suçlu olduğuna dair kararını açıklar. Araştırmacının: "*Biz edebiyat tarihini devirlere ayırmayı, eski ve orta çağ dönemi ile XV-XVII asrın ilk yarısına kadarki alanlara bölme, sistemleştirme ve devirlere ayırma konularına şimdilik hiç değinmeyeceğiz. Fakat Kazak boylarının eski yazılı edebiyatı ile taşa yazılmış yazılardan uzaklaştıkları dönemde bu edebiyatın hizmetini göçer Kazak halkında sözlü edebiyatın gerçekleştirdiğini daima günümüze gösterip eleştirmeyeceğimizi dikkate almamız lazım. Bu nedenle sözlü edebiyatın geniş bir yere sahip olması ile bağlantılı olarak bugünkü Kazak edebî dili, Tatar ve Özbek boylarındaki gibi yazılı edebî dil şeklinde değil sözlü edebî dil şeklindedir, esasen bu dönemlerde şiir doğup gelişmeye başlamıştır. Kazak hanlığında sözlü edebiyatının hizmeti, XIX. Yüzyılın ikinci çeyreğine kadar uzanmaktadır. Bu devirdeki edebî dillin kendine has özelliği, taşa yazılmış abidelerin dikildiği devrin edebî dili gibi eski geleneklerle devam etmemiş, bu XV-XVIII. yüzyılda gelişen Kazak halkının konuşma dili şeklinde gelişmiştir*" gibi kendisine has söylemleri oldukça önemlidir (468 s). M. Mırzahmetuli, Kazak edebiyatı tarihinin devirlere ayrılmasını taşa yazılan abidelerden başlatmak gerektiğine önem vermiştir. Halkımızın

bağımsızlığını aldığını, millî ruhun yükseldiğini, bütün manevî değerlerimizin tarihi başlangıcını tamamlamaya yönelip güçlendiğini ve tarihimizin köklerinin bütünlük olarak ele alındığını göstermektedir.

Bu meselelere geniş ölçüde önem vererek, her devir edebiyatının özelliğine, bu dönemdeki sanatsal metinlere dayanarak, fikirlerini paylaşan araştırmacı günümüzdeki halk edebiyatı tarihini devirlere ayırma meselesini, bağımsızlık talebi oluşturduğu görüşüyle ele alıp değişim zamanının geldiğini, geçmişteki yalan ve şartlı tanımları tekrar ele almak gerektiğini söyler. Araştırmacının bütün cümlelerinden vatansızlığın kıvılcımları, sömürge sistemine karşı olumsuz fikirleri dikkat çeken bilim adamı, araştırmacının eserini bu çevrede önceden basılmamış bazı tarihi bilgiler ile misyonerlerin malumatları doğrultusunda inceleyerek geliştirmiştir. Yazar, Sovyetler zamanındaki ortak konuları dile getirerek: "... Yukarıda bahsedilen Kazak edebiyatı tarihinin üç döneminde ortaya konan sanat eserlerine ait ortak konunun halkın sömürge sistemine karşı çıkmasıyla ilgili olarak karşılaşılan olaylar olması sebebiyle bu devri bütün olarak ele aldığımızda, orada önemli bir konuyu açığa çıkaran siyasî ve sosyal değişimler olduğunu hatırlayıp, bu dönemi "sömürge devrindeki Kazak edebiyatı" diye adlandırmak daha doğru olacaktır" (478 s) der.

Bunlar arasında; "*Mesela 1909 yılında Abay'ın ilk şiir kitabı ile A.Baytursunov'un 'Kırk Mısıl'ı yani fablleri*", *M.Duvlatov'un "Oyan Qazaq/Uyan Kazak"ı basılıp edebiyatımızın gelişme eğilimini belirlemede bir çok sırrın olduğunu ortaya koymaktadır*" diyen Abay ile M.Avezov'un manevî idrakinden güç alarak, bugünkü bağımsızlığını kazanan Alaş aydınlarının millî azatlık ülküsüyle yetişen vatansız âlimin ibret alınacak biri olduğunu belirtir.

O, 2004 yılında yazılan "*M. Avezov (1897-1961)*" adlı makalesinde büyük filozofun hayatı ile yaratıcılığı, günümüze kadar ulaşan özgür düşünceleri, manevî bağımsızlık açısından incelenerek dönemde türlü engele uğrayan farklı konulardaki bakış açısı ve ilmî tutumun güçlü oluşunu, derinliğini ve yüceliğini göstermektedir.

"*Ulular ündestigi/Ulular Bağlantısı*"nda (2006) incelenen konu başlıkları şöyledir: M. Avezov araştırmalarındaki Abay ile Puşkin'in edebî bağlantısı meselesi, XIX. yüzyılın 90'lı yıllarında Kazak okuyucuları Abay aktarmaları vasıtasıyla büyük Rus şairin eserleriyle tanıştığını ve onun dünya edebiyatı tarihinde seyrek rastlanan çok güçlü bir ustalıkla tercüme edilmesinin muhteşem bir kazanç olduğunu, sonra "...Leningrad Üniversitesi'nde Puşkin araştırmalarıyla ilgili ders veren alimlerden profesör V. Sipovski ve R. Kullemen ile birlikte Puşkin ile Abay'ın edebî sanatsal bağlantısı konusunda çok karmaşık ve ilginç araştırmalar yaptığını", "Abay saati" adlı dersler verdiğini, böylece bu iki alanda çok farklı araştırmalar yapıldığını, bunun sonucunda 1933 yılından itibaren Puşkin mirası ile Abay aktarmaları konusunda araştırma eserleri yayımlamaya başladığını, bunların büyük Kazak şairin profesyonel kültürünü Avrupa yüksek seviyesine ulaştırmakta etkili olacağını söyleyerek karşılaştırmalı ve tipolojik metot yardımıyla incelenmektedir.

M. Avezov, Puşkin'in Abay'ın yazdığı şiir örneklerindeki yeniliklere katkısının olduğu, bu iki karakter arasındaki manevî bağlantı hakkında ilmi fikirlerin de bu araştırmalarda ilk defa ele alındığı konusunda değerli edebî yorumlara yer verir.

"Abay Bilimi" adlı iki ciltlik külliyattaki M. Mırzahmetulı'nın yeni bakış açısıyla kaleme aldığı araştırmalarına baktığımızda bu tür düşüncelere rastlarız. Bunu, bugünkü Kazak edebiyatı tarihindeki Abay bilimi ile Muhtar Avezov bilimine katkı sağlayan kıymetli bir emek olarak değerlendiriyoruz. Bağımsızlık yıllarında yazılan "*Abay, Muhtar mirası aynasında/Abay, Muhtar Mirası Çevresinde*" (1992) adlı eserde M. Avezov'un ilmî mirası, Abay bilimi ile Muhtar Avezov biliminin tarihi, bunların gelişme dönemleri, onlardaki edebî, ilmi kavramlar açısından ele alınarak bir sonuca ulaşılmıştır.

Gerçekte M. Avezov mirasına ve burada onun hayatının anlamı olan Abay bilimine dair araştırmalarına zaman ayırıp bakmak, bizim ilmî seviyemizi geliştirmek için gereklidir. Abay bilimi üzerine 12 eser (5 tanesi monografi) yayınlayan M. Mırzahmetulı, iki karakteri Kazak edebiyatı ve edebiyat araştırmaları bilimindeki bir 'değişim' olarak ele almaktadır. M. Mırzahmetulı'nın "*Abaytanuv dâristeriniñ derek közderi/Abay Bilimi Derslerinin Bilgi Kaynakları*" adlı eserinde M. Avezov'un Taşkent'teki bir kişiye yazdığı yaklaşık 300 kadar mektubun neredeyse tamamının bulunduğu konusunda ilginç bilgiler vardır. Fakat,

o kim; bu ne? Çıktı mı?. Daha belli değil. “Düşünce güçlüyse, ilim de edebiyat da oradadır” prensibine tutunan âlim nerede yürürse yürüsün iki karakterin kaderine ve sanatçılığına dair araştırmalarını durdurmaz. 1989 yılında “*M.Āvezov jāne Abaytanuv мәseleleri*/M. Avezov ve Abay Bilimi Meseleleri” konusundaki doktora tezini savunan araştırmacının bu alandaki 45 ilmi eseri ve 624 makalesi herkese örnek olmalıdır. “İnsanın insancıl olması, zekâ, bilim, iyi baba, iyi anne, iyi öğretmenin yol göstermesiyle oluşur” diyen filozof Abay’ın düşüncelerini kabul eden araştırmacı: “*Abay qaqqasınıñ/Abay Kapısının*” anahtarı sadece Avezov’dadır” şeklindeki ilmi fikrini “*M.Āvezov jāne Abay bilimi мәseleleri*/M. Avezov ve Abay Bilimi Meseleleri” (1982) adlı monografisinde de devam ettirmiştir. Kazak’ın vatansever kahramanı Bavırjan Momişuli’nin ricasıyla Abay’ın seçilmiş eserlerinin 1943-1944 yıllarında tekrar basılıp, cephedeki askerlere güç vermek için sık sık yayımlandığı konusundaki edebî olgudan sadece bu eserde bahsedilmektedir.

Muhtar Avezov’un Abay yaratıcılığı hakkındaki her bir sözünün anlamına bakan M. Mirzahmetuli, onun: “...*Şiir dediğimiz denizin dibindeki mücevherdir. Şiir; hayat parçası, hayatın güzelliği, güneşin ışığı, ormanın yaprağı, kuşun kanadı, insanın manevî gücü, bütün dünyanın dışı çıkan nefesidir...*”, “...Abay’ın her bir şiiri hakkında felsefî eserler yazılması gerekir. Bizde Abay sözlüğü yapılmamış. Abay şiirinde, mecazî alt metinler vardır. Abay şiirinde yüksek gökyüzü var, bozkır ve ova var. Bir anda gökyüzüne doğru yükselirken, bir anda yerde yürüyerek adımların yavaşlar. Abay şiirlerine dikkatle bakmak lazım” şeklindeki ahlak derslerini kendine amaç edinir. Günlük basın yayında çıkan Abay hakkındaki her bir söze önem verip dikkatle bakan M. Avezov’un ilmî talebine şaşırın M. Mirzahmetuli, günümüzde kendisi de böyle bir amaç seçmiştir. Büyük hocasından gelen bu özellik kendi seçtiği konulara yaşama amacına dönüşen Abay bilimi ile Muhtar Avezov bilimine armağan ettiği adilliği ve adalet duygusuyla göstermektedir.

M. Mirzahmetuli’nin “*Abaydñ poeziyalıq дәstüri M. Avezov zerttevelerinde*/M. Avezov Araştırmalarında Abay’ın Şairlik Geleneği”ve “*Biregey zerttevi/Seçilmiş Araştırmacı*”⁸adlı makalelerinde Abay mirası, M. Avezov’un bütün ilim ve sanat hayatındaki güzel araştırmalar yapma isteğinin adıdır, bu konuda tarz, üslup ve manevî güç verici bitmez tükenmez bir kuvveti vardır” şeklinde ifadeler yer alır.

M. Mirzahmetuli, “*Türkistan Taraz arası..*”⁹ adlı eserinde “*Abay Muhtar mirası aynasında/Abay, Muhtar Mirası Çevresinde*”, “*Men bir jumbak adamın/Ben Bir Bilmecce İnsanım*” bölümlerinde Abay biliminin temellerini atan M. Avezov’un ilmi fikirlerini kullanarak, Abay’ı iyi öğrenmek için, birkaç noktayı doğru tanımak gerektiğini söyleyerek okuyucuları geleceğe yönlendirir: “Öncelikle, onun yaşadığı zamanın siyasî ve sosyal oluşumunu, devrin özelliklerini, Kazak halkının sömürge olduğu dönemlerin tarihini, dışarıdan gelen halka hükmetme sistemindeki tartışmaların sosyal köklerini bilmek gerekir. İkinci olarak, Abay’ın söz varlığındaki 16 binden fazla kelimeyi bilmek şarttır. Üçüncü olarak, Abay’ın başka şairlerden farklı olan düşünce dolu tabiatını daima farklı olarak bilmek ve ele almak. Abay yaratıcılığının tabiatını tam olarak tanımak için, şairin şiir ile kara sözleri arasındaki düşünce sistemini sürekli takip ederek bulmak gerekir. Örnek olarak, “*Alla degen söz ceñil/Allah Sözü Hafif*” adlı 16 mısradan oluşan şiirine araştırmacılar özel olarak ilgi göstermişlerdir. Bu şiir hakkında ilk olarak 1945 yılında S. Mukanov görüşlerini bildirmiştir. Muhtar, ne kendi ne de “Abay Kunanbayev” monografisinde, yeni görüşler bildirdiğinde özel olarak bunun üzerinde durmamıştır. Sadece “Abay jolu/Abay Yolu”nun üçüncü kitabında bu konuda mısranın anlamını içeren bir açıklama yapmıştır. M. Avezov’un yaptığı bu açıklamayı çoğu araştırmacılar fark etmez. “Bunun nedeni, o zamanlar Abay’ın İslamiyet ile ilişkisinden açıkça söz edilmesi ve fikirlerinin paylaşılmasının kendi kendisine kelepçe takmasıyla eş değer olmasıdır. Bu sebeple âlim, Abay’ın dine olan ilgisini araştırıp açıklamadan önce “Abay’ın dini ve eleştirel zihninin şartlı dini” adlı teziyle konuyu sınırlandırmıştır” (11 s) der. Böylece bu meselelerin özel olarak araştırılma zamanının geldiğini hatırlatır.

“*Abay jāne sopılıq bilimi/Abay ve Sofizm Bilimi*” hakkındaki makalesinde bugünkü okuyuculara belirsiz bazı olayları açıklar. İslam içindeki 80’e yakın akımdan oluşan karmaşanın sofizm olduğuna,

7 Muhtar Avezov Dünyası (1997). Almatı, Jazuvşı, 352 s.

8 M. Āvezov tahsili: Edebî Eleştiri, Makaleler ve Araştırmalar, 1987, Almatı, Jazuvşı, 432 s.

9 M. Mirzahmetuli (2002). “*Türkistan Taraz arası..*” Astana, Bilge, 432 s.

Abay'ın bunun ahlakî felsefesiyle ilgili görüşlerini sanatsal metinlerde örneklerle ortaya koyduğunu göstermektedir. “*Abaytanuv*/Abay bilimi” diye adlandırılan “kâmil insan” hakkındaki düşüncelerin esası, manevî güç verici kaynağın kökenini tanıtan sofizm kavramını asırlar boyunca azalan mertlik ilmine geçirdiği konusunda birçok ilmi tahmin ve tanımlar sunmaktadır. Genellikle din teorisini Mısır’da (Arap), din felsefesini Hindistan’da, din pratiğini ise Türkistan’da aramak gerektiğine dair söylenenlerde, bilimsel bir temel vardır.

“*Muhtar Avezov jäne älem ädebiyeti*/Muhtar Avezov ile Dünya Edebiyatı” adlı eserinde bugünkü Muhtar Avezov bilimi alanındaki karmaşık meseleleri özel olarak araştırmayı hedeflemektedir. Yazar, Abay’ın Rus dilini 30 yaşını geçtikten sonra öğrendiğini, onun yardımıyla Avrupa klasiklerine ulaştığını; Avezov’da bu durumu biraz farklı olduğunu, onun gençliğinden itibaren onun Rus dilinde eğitim aldığı ve dünya edebiyatıyla tanıştığını söyler. İlmî danışmanı Prof. Şmidten, Prof. M. Gavrilov ile Arap dili uzmanı Prof.Şmidten özel ders alması, yüksek lisansta Firdevsi’nin “Şehnamesini” orijinalinden okumak için hem Fars dilini, hem Çağatay dilini öğrenmeyi hedefleyip, uzman Prof. A. Semenov’dan özel ders aldığı ve iki yıl içinde bunları tamamen öğrendiğini, konferanslarda ilmi sunum yapma seviyesine yetiştiği hakkında bilgiler verir. Sonradan bütün birlik seviyesindeki edebî ve ilmi meclislere kardeş Türk boyları edebiyatını orijinalinden okutup fikirler paylaştığını, Avrupa dillerinden ise Alman dilini öğrenmeyi, bu dildeki Türkolojik eserleri özgürce araştırıp bilimin en son başarılarındaki edebî olguları bilimsel yönden özetlemesini gençlere örnek olarak göstermektedir.

Abay’ın bilim ve ilim hakkındaki fikirlerinden çok şey öğrenen âlim, “*Abaydın ğılım jaylı tanıminan*/Abay’ın Bilim Hakkındaki Görüşlerinden” adlı makalesinde bilim alanlarını eserlerindeki adlandırmalara göre: 1. *Allah Tağalanıñ tağılımı*/Allahu Tealanın ilmi. 2. *Ğalami Ğılım*/Alemlle ilgili ilim. 3. *Zahari ğılım*/Zahiri ilim. 4. *Adamnıñ ğılımı*/İnsan ilmi. 5. *Adamnıñ ilimi*/İnsanlık ilmi. 6. *Özindik ğılım*/Kendine özgü ilim. 7. *Düniyenıñ ğılımı*/Dünya ilmi. 8. *Mütäkällimin*/Konuşma ilmi. 9. *Mantikin*/Mantık ilmi. 10. *Cävanmertlik veya Moral Filosofiyası*/Mertlik veya Ahlak Felsefi” diye adlandırmasına özellikle ilgi gösterirken, M. Avezov’un yayımlanmayan bir çok düşünceleri “97 arhiv derekteri/97 Arşiv Belgesi” adlı külliyatında Avezov’un mahallî dil özelliklerini ele aldığı defteri olduğunu, hayatı boyunca aradığı yazarın söz varlığı fondunun dünyadaki en çok ve ilk sırada olduğunu sanatsal metinlerdeki kesin örnekleriyle kanıtlamaktadır. Bu özellik şüphesiz ki yazarın büyüklüğünü ve ustalığını gösterse gerek.

Görkemli âlim M. Mırzahmetulı, bilimsel hayatını Kazak edebiyatındaki en büyük iki alana: Abay Bilimi ile Muhtar Avezov Bilimi’ne armağan eder. Yukarıda bahsedilen M. Mırzahmetulı’nın araştırmaları, Muhtar Avezov Biliminin ortaya çıkma, gelişme ve kalıplaşma tarihini toparlar, XX. yüzyılın tekrar hayata gelmeyecek bireysel kahramanı M. Avezov’un ilmî hayatını yazarak sonraki araştırmacılara kaybolup gitmeyecek bir örnek bıraktığı şüphe götürmez.

KAYNAKÇA

- Muhtar Avezov Dünyası* (1997). Almatı, Jazuvşı, 352 s.
- Ävezov M. tahsili: Edebî Eleştiri, Makaleler ve Araştırmalar (1987), Almatı, Jazuvşı, 432 s.
- Mırzahmetulı M. (1996) “*Ävezov pen Abay/Avezov ile Abay*”, Kazakistan, Almatı.
- Mırzahmetulı M. (2010). “*Abay Araştırmaları*”, Astana: Delovoi mir Astana, 554 s.
- Mırzahmetulı M. “*Abay jäne Avezov: ruvhani baylanıs/Abay ile Avezov: manevî bağılantı*”
- Mırzahmetulı M. (2002). “*Türkistan Taraz arası*” Bilge, Astana.

Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilig"i İle Abay Kunanbayev'in "Kara Sözü"nde "Akıl"

Nergis BİRAY¹

Baktıgöl ABDİHANOVA²

0. Giriş

Türk siyasetnâmesinin muhteşem eserlerinden Kutadgu Bilig ile Abay Kunanbayev'in "Kara Sözü"nde "akıl" konusundaki ortak söyleyişler, konunun aktarım özellikleri açısından hangi özellikleri taşıdığı, hangi söyleyişlerde ve nasıl ortaya çıktığı konusu yazımızın temelini teşkil etmektedir. Bu konudan hareketle "kültürel ve uygulamalı akıl" açısından bazı değerlendirmeler yapılacak, "ortak duygu ve düşünce dünyası"nın yansıtan söyleyişlerin ne olduğu ele alınacaktır.

Yazının sonucunda Türk milletinin kültürel kodlarının hangi yollarla aktarıldığı ve aktarımın belirlendiği yol, ortaya koyduğu ortak değerler irdelenerek kültürel aktarım konusuna dikkat çekilecektir.

1. Metinlerarasılık

Günümüzde metinlerarasılık meselesi edebiyat, dilbilimi, felsefe ve kültür araştırmalarında oldukça kapsamlı olarak yayılmakta ve bu ilim alanlarının araştırma sahasına dönüşmektedir. Dilbilim alanındaki "metinlerarasılık", söyleyenin "kendi sözü" ile "alıntı söz" arasındaki diyalogla ilgili ilişkileri gösteren metnin karakteristik özelliği olarak kabul edilir. Özellikle edebiyatta postmodernist tarzdaki metinlerin kuruluşu, alıntılardan oluşmuş bir mozaiki andırır.

Genette, metinlerarası kavramını sınırlandırarak "İki ya da daha fazla metin arasındaki ortak birliktelik ilişkisi yani temel olarak ve çoğu zaman bir metnin başka bir metindeki somut varlığı" olarak tanımlar (Aktulum, 2007: 83). Genette bunun içine sözcük sözcüğüne kullanılan ayraçlarla belirtilen alıntı yanında dolaylı bir alıntı olan "anıştırma"yı da yerleştirir. O, böylece kavramın sınırlarını da daraltır (Aktulum, 2007: 83-84).

İnsanlar yüzyıllardır yaşamakta ve düşünmektedirler. Bu sebeple her şey daha önce söylenmiştir (Aktulum, 2007: 18) görüşü metinlerarasılığın en kısa tanımıdır diyebiliriz.

İnsanlar yüzyıllardır yaşamakta ve düşünmektedirler. Bu sebeple her şey daha önce söylenmiştir (Aktulum, 2007: 18) görüşü metinlerarasılığın en kısa tanımıdır diyebiliriz.

Metinlerarasılığı en geniş kapsamıyla ele alan Rus felsefeci ve edebiyat kuramcısı M. Mihail Baktin/Bahtin'dir. Baktin'e göre edebî ilişkiler boş bir kâğıt gibi tertemiz bir hayat sürmezler: "Her somut söyleyiş, her zaman yönettiği ve mutabık kaldığı bir nesneye sahiptir. Diğer insanların değerlendirme, düşünce ve aksanları doğrultusunda bu ögeye nüfuz edilir. Başkalarıyla olan diyaloglarda bu ögelerin/kelimelerin ifade edilişiyle bağlantılı olarak bir gerilmeden bahsedilebilir; bu, başlangıçta onlar arasındaki karmaşık ilişkilere girerek kaynaşma gösterebilir, ikincisi aksi gerçekleşip püskürtülebilir, üçüncüsü de kesişebilir" (Baktin, 1975: 89-90).

Metinlerarasılığın edebiyata girmesine vesile olan Fransız filoloğu postyapısalcı Julia Kristeva'dır. Kristeva, metinlerarasılığı "metinler dinamiği" yani bir metnin diğer bir metinle diyaloga girebilme yeteneği olarak yorumlar. Her metnin alıntılar mozaığı olarak kurulduğu ve alıntılama yoluyla bir metnin diğer metne nüfuz ettirildiğini belirten Kristeva, metinlerarasılıkta metnin bir kelime gibi işlev gördüğü-

1 Prof. Dr. Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü öğretim üyesi. nergisb@gmail.com

2 Dr. L.N. Gumilev Avrasya Millî Üniversitesi Kazak Dil Bilimi Bölümü. abdychanovab@mail.ru

nü belirtir. Ona göre metinler verilen anlamı özelleştirerek ele alır, metinlerarasılık bu durumda metni işlemek şeklinde değerlendirilir. Metinde düşünceler birbirleriyle kesişir, birbirini etkisiz hale getirir ve başka metinler ortaya çıkar (Kristeva, 2004: 167).

Bart'a göre metinlerarasılık kültürel kodlarla bağlantılıdır (1989: 417).

Popova ise metinlerarasılık teorisinin kapsamca genişliğinden, bu alanda doğrudan edebî eserlerle bağlantısı olmayan araştırmalar ortaya çıktıkça örnek gösterme yolunun gelişmelere yol açtığından bahseder. Ona göre, bu sorumluluk bilinciyle kültürel süreklilik ve kültürel ardışıklığı sağlayan sözel olguların araştırılması gerekmektedir (Popova, 2004: 14).

Metinlerarasılık teorisini diyaloglar arası ilişkiler sınırlandırır. Gerçek metnin bir işareti de mutlaka vardır düşüncesi mevcuttur.

Philippe Sollers'e göre, her metnin yeniden okunması, vurgulanması, yoğunlaştırılması, yer değiştirmesi ve derinliği vardır ve bu özellikler birçok metnin kesiştiği yerde bulunurlar (Aktulum, 2007: 8).

Kültürel kodlarımızı gelecek nesillere taşıyan, dil ve kültürün yansıması olan metinler vasıtasıyla bir eserin yazıldığı yerin tarihi, kültürü, dünya görüşü, ideoloji ve felsefesini, insanları ile diğer insanları tanıştıran metinlerarasılık; yazımızda Kutadgu Bilig'deki ve Abay'ın Kara Sözlük'teki "akıl" konulu sözler çerçevesinde ele alınacaktır.

II. Akıl Kavramı

Öncelikle "akıl" ne demektir konusundan başlamak gerektiği düşüncesindeyiz. Akıl, diğer varlıklardan insanı ayıran bir özelliktir. İnsanoğlu, neyi, ne zaman, nerede, nasıl yapacağı konusuna aklıyla kısacası "düşünme yeteneği" ile karar verir. Akıl kavramı, *TDK'nın Büyük Türkçe Sözlük*'ünde: "1. Düşünme, anlama ve kavrama gücü, vs. 2. Öğüt, salık verilen yol. 3. Düşünce, kanı. 4. Ruh. 5. Bellek" (tdk.gov.tr e-tarih 25.03.2018) açıklamalarıyla tanımlanmaktadır.

Farâbî akılı "insanın kendisiyle insan olduğu şeydir" veya "insanın sahip olabileceği hayırlı şeylerin en özel olanıdır" (2004: 148) şeklinde tanımlarken insan aklının üç derecesinden bahseder: "kuvv halinde akıl, fiil halinde akıl, kazanılmış akıl" (Uysal, 2004: 147). O, akılı işlevine göre altı gruba ayırır: "1. Avamî akıl, 2. Kelamî (teolojik) akıl, 3. Burhanî (analitik) akıl, 4. Ahlakî (etik) akıl, 5. Psikolojik ve epistemolojik akıl, 6. Metafizik akıl" (Uysal, 2004: 148). Farâbî akılı, "insanın kendisiyle insan olduğu şeydir" veya "insanın sahip olabileceği hayırlı şeylerin en özel olanı"dır diyerek tanımlar.

Farâbî, "bilmediğimiz şeyleri kavrama, anlama ve öğrenmemize yarayan ve doğruya ulaştıran bilgi kaynağı" (2004: 148) diyerek aklın ahlakî yönü üzerinde de durur. Aklın bu yönü ile insanın hayatı boyunca yaşadığı tecrübeler olgunlaşır, gelişir ve ahlakî yargıları sağlamlaştırır. Eski yargılara yenileri eklenir. Bu "görüş sahibi" olma özelliğini ortaya çıkarır. Bu da insanı güvenilir bir fert haline getirir" (2004: 149-150).

Gazâlî, İhyau Ulûmi'd-Din adlı eserinde "akıl, ruh, kalp, nefis" gibi kelimelerle eş anlamlı veya yakın anlamlı olarak kullandığı akılı "[y]aratılıştaki bir huy/özellik ve kendisiyle eşyanın hakîkati idrak edilen asıl bir nur" olarak tanımlarken "zekâ ve uyanıklık, ahmaklık ve anlayışsızlık yaratılıştadır" (1975: 872) der. Ona göre insana has bir özellik olan aklın iki yönü vardır. "Eşyânın gerçeğini bilmek ve kalpte ilim sıfatına sahip olmak". Ona göre akıl başlangıçta varsa, ancak o zaman sonradan geliştirilebilir (Deveci, 2007: 8).

Aydınlanmacılar, "akıl, insan hayatı için her şey demektir" derler. Akıl, akılcı düşünce anlamına gelir ve evrenseldir. İnsan aklına eğitimle şekil verilebilir. Aydınlanmacılarda ilerlemenin motoru hem akıl hem de akılla birlikte işleyen bilim ve sanattır (Atak, 2009: 56-57).

Aydınlanmadaki akıl anlayışı, gelişme, iyileş(tir)me, ilmî ilerleme gibi konular üzerine kuruludur (Atak, 2009: 63).

Bireysel psikoloji okulunun kurucusu olan Adler'e göre birey, akıl yoluyla bütün işleri, davranış ve ifade biçimlerini anlayabilecektir (Kurt, 2012: 153). Konusu dört kavram üzerine (adalet devlet, akıl, kanaat) oturtulan Kutadgu Bilig'de Yusuf Has Hacib aklın Yaradan'ın yaratılana bahsettiği en önemli şey olduğunu ifade eder. Yusuf akılı "Aklın hareketi doğrudur, itibarı da büyüktür. Daima sağdan hareket eder,

solu hiç yoktur. Doğru ve dürüst olan, aldatması olmayan, kabul edilebilecek tavır ve davranışlara sahip olan, uzun bir süre geçse bile doğru bildiği yoldan şaşmayan, yaptığı her şeyin esası doğruluk üzerine kurulan, sonuç vermeyen hareketleri ihtiyar, fakat kendisi genç olan, küçüklüğü sevimli, ihtiyarlığı sakın, kendisi yumuşak huylu, alçak gönüllü ve çok yararlı olan şey” olarak tanımlar (1869–1872).

Kutadgu Bilig’de bilginin kaynağı ve bilgiyi elde etme yolu olarak kabul edilen akıl Ögdülmiş ile temsil edilir (Akgün, 1996: 95). Akıllı olmak Tanrı vergisidir. Bilgi ise akıl yoluyla sonradan kazanılır. Bu iki kavram, bu iki güç insan hayatının anlam kazanmasını sağlar. İnsanı yükselten akıl, büyüten ise bilgidir (Akgün, 1996: 95). Akgün’e göre, “Yusuf Has Hacib, bilginin kaynağını akıl kabul eder, bilgi edinirken aklın sınırı vardır. Rasyonalist anlayışla akıl, bilginin depolandığı yerdir (1996: 97). Yusuf Has Hacib, akıl kavramını her zaman merkezde tutarak onu bilgi ve anlayış vasıflarıyla değerlendirir.

Koç, Kutadgu Bilig ve Baburnâme adlı eserlerden yola çıkarak “Türk Devleti’nde akılı” irdelediği makalesinde akılı “siyasi, idari ve askerî” başlıkları altında ele alır (Koç 2012: 61–72).

Kültürel Akıl (Kolektif Akıl veya Ortak Akıl): Macit, kültürel akıl tanımını şu şekilde yapar: “Akıl tecrübelerden başka bir şey değildir. Bu tecrübeler ne kadar çoksa nefis de o kadar akıllıdır. Tecrübe meydana gelmediği sürece bu akıl, ancak bi’l-kuvve akıllıdır” (Macit, 2013: 6). Kültürel akıl, herkeste var olmaz. O, araştırma ve düşünme yoluyla elde edilir, bunun için de bilgi olmak zorundadır. Macit, kültürel aklın dört temel unsuru olduğunu belirtir. Bunlar: “1. Tarihte iz bırakan düşünürler ve onların eserleri; 2. Türk tarihinde önemli rol oynayan, Türk milletinin mücadelesini veren siyasi şahsiyetler ve liderler; 3. Kültürel aklın sicilleri olan yazıtlar, arşivler ve amelî hayata ilişkin gelenekler; 4. Kültürel miras” (8–10).

Birey, sosyalleşirken toplumsal akıl veya toplumsal düşünceyi fark eder, ortak düşünceye uygun davranır. Toplumsal aklın ortaya çıkardığı şuur, toplum içindeki etki ve ilişki alanlarının keşittiği alanda geçerlik kazanır. Bu tür bilinçlenme ile toplumsal şuur ve kolektif akıl ortaya çıkar. Birey, bu yolla kendisine ait bağlantıları ve toplumsal ilişkileri algılar ve anlamlandırır. Yani ortak akıl bu vasıtayla insanı yönlendirir. Bu kabul, ortak tasavvur ve şuurun yönlendirmesiyle hayat devam eder gider (Aytaç, 2003).

“Kutadgu Bilig”de ve Abay’ın “Kara Sözler”inde, insanın gözlem ve tecrübelerine dayanarak ürettiği ve toplumsal akılı benimseyerek üretimine katkıda bulunduğu eserlerde ortak akıl, bilinç ve ortak kültürel yapının aşırı boyunca metinlerarasılık ilişkisiyle nasıl aktarıldığına göz atılacaktır.

Uygulamalı Akıl: “Amelî akıl, insanın tecrübe ettiği şeylerden yararlanmasını sağlayan melekedir” (Macit, 2013: 19). Birey, elde ettiği tecrübelerle, kendisine yol gösterenlerin desteğiyle ve çeşitli yöntemlerle iyi ve kötüyü seçer, davranışlarını ve tercihlerini belirler ve bunlarla bağlantılı olarak hayat tarzını düzenler.

Eserlerde kültürel kodların aktarılmasında (metinlerarasılık yoluyla), genellikle “kültürel akıl” ürünü olan unsurlar göze çarpmaktadır. Bu aktarmada her iki eserde de atasözü gibi, deyim gibi özdeyişler şeklinde kullanılan sözler tekrarlarla, gözlem, nasihat verici ve fayda sağlayıcı yönleriyle geçmişten güne ulaşan kültürel bir miras şeklinde ele alınarak kültürel taşıyıcılığı ve sürekliliği sağlamaktadır.

Makalede, Türk siyasetnamesinin büyük eseri Kutadgu Bilig ile Abay Kunanbayev’in “Kara Sözleri”nde “akıl” konusundaki metinlerarası aktarım özelliklerinin ne olduğu ve hangi söyleyişlerde nasıl ortaya çıktığına kısaca göz atılacaktır. Böylece “kültürel ve uygulamalı akıl” açısından bazı değerlendirmeler yapılacak, “ortak duygu ve düşünce dünyası”nı yansıtan söyleyişlerin ne olduğu ele alınacaktır. Sonuçta Türk milletinin kültürel kodlarının nasıl ve hangi yollarla aktarıldığı, bunun belirlediği yol, ortaya koyduğu ortak değerler incelenmeye çalışılacaktır.

III. Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig’inde ve Abay’ın Kara Sözler’inde akıl konusundaki metinlerarasılık:

Kutadgu Bilig’de “akıl” konulu beyitlerde işlenen içerik Abay’ın “Kara Sözleri”nde de karşımıza çıkmaktadır. Bu söyleyişlerde görülen metinlerarası alıntılar bu yazının asıl konusunu oluşturmaktadır. Hangi metinlerarası yöntemler kullanılarak bir alıntılama yapılmıştır, mümkün olduğunca bu konular ele alınarak kültürel aktarıma dikkat çekilmeye çalışılacaktır.

Metinlerarası ilişkinin en belirgin biçimi olan “alıntı ve gönderge” ile “gizli alıntı yani aşırma” Abay’ın Kara Sözleri’nde görülmez.

Gönderge metinle anıştırma yapılan bir metin arasında varlığını dışarıdan belirtecek bir dış bildiri dizgesi olmayan, çoğunlukla kişisel birikimle, çabayla elde edilen kullanımlarda daha çok telkin vardır. Yani bu tür metinlerarası ilişki, bir şeyin doğrudan anılarak değil hissettirilerek, bir sözcükle gönderme yapılarak anılmasıdır. Abay'ın Kara Sözleri'nde daha çok bu tarz göndergeler vardır. Bunlar daha çok "töresel", "tarihsel" veya "sözselsel" "anıştırma"lardır. Bu tür anıştırmalarda önceki bir söyleme gönderme söz konusudur. Bir diğer deyişle metnin yeniden yazılması söz konusudur. Buna yarım alıntı adı vermek veya "demek istenen" diye nitelendirmek de mümkündür.

Abay'da bu tür metinlerarası ilişkide "alaycılık" görülmez. Alt metnin anlamında bazen az da olsa değişimler meydana gelir. Yine de temel anlamdan uzaklaşmalar söz konusu değildir.

"Kutadgu Bilig" ve "Kara Sözler"deki metinlerarası ilişkileri belli başlıklar altında şöyle değerlendirebiliriz:

1. *İyi bir idarecinin akıllı olması gereklidir.*

Yusuf Has Hacib, dünyayı idare edebilmek ve ona hakim olmak için bilgi yanında aklın da önemli olduğunu vurgular. Beyler, ancak akılları ile insanların başına geçmişler, ilaveten beylik hırsı ve hastalığının tedavisini de akılla yapmışlardır. Beylerin akıllı ve bilgili olması onların güçlü olmasını da sağlayan özellikleridir. Akıllı olmak, sadece beyler için değil vezir ve diğer yöneticiler için de geçerlidir.

"idi artuq erdem kerek ög bilig,

*ajun tutguqa ötrü sunsa elig"*³ (KB, 281)

"bilig birle begler boğun başladı,

*uquş birle el kün işin işledi"*⁴ (KB, 1952)

"bu beglik igiñe oti ög bilig,

*uquş birle emle ay kılkı silig"*⁵ (KB, 1970)

"biliglig kerek beg uquşluğ köni,

*yürekliğ hem öglüg bedüse üni"*⁶ (KB, 2168)

"uquşluğ kerek hem biliglig kerek,

*tetiglik kerek hem siliglik kerek"*⁷ (KB, 2188)

"kamuğ erde üğrüm yalavaç kerek,

*biliglig kerek sözke bilse yöriğ"*⁸ (KB, 2597)

"eşitti anıñ sözlerin kör ilig,

*sözi erdi barça uquş ög bilig"*⁹ (KB, 3853)

Abay da yönetici konumundaki şahısların akıl öğrenmek ve nasihat dinlemek gibi özellikleri olması gerektiğini, başkalarına akıl verecek konumda olmalarının ancak kendilerinin bu özelliklere sahip olmasıyla mümkün olduğunu vurgular.

*Osı akıldı kim üyrenedi, nasihatı kim tındaydı? Birev-bolis, birev- biy. Olardıñ aqıl üyreneyin, nasihat tıñdayın değen oyı bolsa, ol orıñğa saylanıp da jürmes edi. Olar özderi de üzdik kişimiz, özderimiz birevge ülgü berip, aqıl aytarlıqıpız dep saylandı.*¹⁰ (Kibar, 2014: 35).

Kutadgu Bilig'e göre akıl, iyiliği sevmekle gelişir. Akıllı olmak aynı zamanda danışılacak kişi olmak anlamına da gelir. Akıl bu açıdan iyidir.

"uquşluğ kerek keğ üdürse kişiğ,

3 Dünyaya hakim olmak ve onu idare etmek için, pek çok fazilet, akıl ve bilgi lazımdır.

4 Beyler bilgi ile halka baş oldular ve akıl ile memleket ve halkın işini gördüler.

5 Beylik hastalığının ilacı akıl ve bilgidir; ey yumuşak huylu, onu akıl ile tedavi et.

6 Bey, bilgili, akıllı ve adil olmalı; şöhretinin yayılması için de cesur ve tedbirli davranmalıdır.

7 Vezir akıllı ve bilgili olmalıdır; bu iş için zekâ ve yumuşak huylu olmak lazımdır.

8 Elçi insanlar arasında mümtaz, akıllı, bilgili, seçkin ve çok cesur bir kimse olmalıdır.

9 Hükümdar onun sözlerini dinledi; dediklerinin hepsi anlayış, akıl ve bilgi ile dolu idi.

10 Bu akıllı kimler öğrenir, nasihatini kimler dinler? Biri vali, diğer, muhtar. Onlar akıl öğrenmek, nasihat dinlemek düşüncesinde olsalardı o mevkiye seçilemezlerdi. Onlar kendilerini başarılı, başkalarına örnek olacak ve akıl verecek yetenekte gördükleri için seçildiler (8. Söz).

*biliglig kerek keğ bütürse işig*¹¹ (KB, 327)

“ne eğgü-turur bu kişike öge,

*ögi bolsa ötrü atağu öge*¹² (KB, 1995)

Abay’a göre de olumsuz huy ve işlerden kaçmanın yolu, iyiliğe ulaşmanın yolu ancak akıllı olmakla elde edilebilecektir.

*.... ädepsiz, arsız, baylavsız, paydaşız, suramşaq, ösekşi, ötirikşi, aldamaşı, keseldi – osınday jaramsız qılıqtardan saqtanıp, sol minezderdi boyına qorluq bilip, özin ondaylardan zor esepstemek. Bul minez – aqıldılardıñ, arlılardıñ, artıqtardıñ minezi.*¹³ (Kibar, 2014: 57, 59).

Abay’ın yirmibirinci Kara Sözü’nde de belirttiği gibi iyi insan olmanın yolu doğruluk, samimiyet ve akıldan geçer. Bu hasletler sonuçta adalet, şefaata ve bilgiyi ortaya çıkarır.

*Belgili jävänmärtlik üş xaslat birlän bolar degen sıddıq, kăräm, ğaqıl, bul üşin dän sıddıq, ğadalät bolar, kăräm şafağat bolar.*¹⁴ (Kibar, 2014: 111).

2. Akıl faydalıdır. Faydalı işler de akıllı insanlar tarafından yapılır.

Yusuf Has Hacib, aklın yerinde kullanılmasıyla ondan fayda elde edileceğini belirtir. Akıllı olmak iyiliklerin temelini oluşturduğuna göre zaten faydası da bu açıdan görülecektir.

“muñar meñzetü sözledi kör ukuş,

*ukuş işke tutsa kör asğı üküş*¹⁵ (KB, 1844)

“ukuş bolsa asğı idi ök üküş,

*kamuğ eğgülük ülgü ol bu ukuş*¹⁶ (KB, 2454)

Abay, akıllı ile akılsız arasındaki farkı, yararlı işleri merak edip onlara ilgi duyarak bunlardan zevk almanın akıllılara has bir özellik olduğu, kendisine layık bir yer bulmadan boş ve değersiz şeylere ilgi gösterip bunlara kapılarak ömrünün mutlu ve kıymetli vakitlerini boşu boşuna geçirmenin de akılsızlara has bir özellik olduğu konusunu vurgulayarak belirtir. Akıllı kişi, yaptıklarıyla insanlara fayda sağlayacak, akılsız kişinin kendine bile faydası olmayacaktır.

*Aqıldı kişi men aqılsız kisiniñ, meniñ bilüvimşe, bir belgili parqın kördim. Äveli – pende adam bolıp jaratılğan soñ, dünyede eşbir nârseni qızıq körmey jüre almaydı. Sol qızıqtı nârsesin izdegen kezi ömiriniñ eñ qızıqtı uvaqtı bolıp oyında qaladı. Sonda esti adam, orındı iske qızığıp, qumarlanıp izdeydi eken dağı, küinde aytsa qulaq, oylansa köñil süysingendey boladı eken. Oğan bul ötken ömirdiñ ökinişi de joq boladı eken. Eser kişi ornın tappay, ne bolsa sol bir bayansız, bağasız nârsege qızığıp, qumar bolıp, ömiriniñ qızıqtı, qımbattu şağın itqorluqpen ötkizip aladı eken dağı, küinde ökingeni payda bolmaydı eken. Jastıqta bul qızıqtan soñ jāne bir qızıq tavıp alatın kisimsip, jastığı tozbastay, buvını bosamastay körüp jürüp, birer qızıqtı quvğanda-aq moynı qatıp, buvını qurıp, ekinşi talapqa qayrat qıluvğa jaramay, qaladı eken.*¹⁷ (Kibar, 2014: 47, 49).

11 İnsanları iyi seçebilmek için akıllı olmak ve işini iyi başarabilmek için de bilgili olmak lazımdır.

12 İnsan için akıl ne iyi şeydir; akıllı insanlara müşavir nazarı ile bakmalı.

13 edepsizlik, utanmaz ve döneke olma, kimseye faydası olmama, arsız, dedikoducu, yalancı, sahtekâr olma ve geçimsiz olma gibi kötü huylardan kaçınmak, bunları kendisine yakışmayan davranışlar olarak görmek ve kendisini bu hallerin dışında tutmak gerekir. Bu kaçınma huyu, akıllı, edepli ve büyük insanların huyudur (21. Söz).

14 İyi insan olmak üç şeyle olur: doğruluk, samimiyet, akıl. Bunlardan doğruluk adaleti, samimiyet şefaati, akıl ise bilgiyi doğurur.

15 Aklın buna benzer bir sözü vardır; akıl yerinde kullanılırsa, faydası çoktur.

16 Akıllı olmak çok faydalıdır; bütün iyiliklerde aklın hissesi vardır.

17 Akıllı insan ile akılsız insanın, bildiğim kadarıyla, önemli farklarını gördüm. Öncelikle insanoğlu yaratıldıktan sonra dünyadaki hiçbir şeyi merak etmeden duramaz. Merak ettiği şeyleri aramakla geçirdiği zamanlar, onun hayatının en mutlu zamanları olarak hafızasında yer eder. Bu sebeple akıllı insan yararlı işlere ilgi duyarak büyük bir hevesle peşine düşmüş ve her gün söylene kulak, düşünse gönül bundan zevk almış. Böyle geçen ömrüne pişmanlık da duymazmış. Akılsız kişi kendisine layık yerini bulmadan boş ve değersiz şeylere ilgi gösterir, onlara kapılarak ömrünün mutlu ve kıymetli vakitlerini boşu boşuna geçirirmiş. Bundan dolayı her gün pişmanlık duyması yarar sağlamazmış. Gençlik zamanında sefadan sefaya koşan, gençliği bitmeyecekmiş, hiç yaşlanmayacakmış gibi davranırlar. Sonunda hayat böyle devam ederken bir gün boynu katlaşır, eklemeleri kurur, ikinci bir merak edilen şey bakmaya, araştırmaya gücü gayreti kalmaz (15. Söz).

Akıl, fayda ve zararlı olanı insana gösteren, ilmi öğreten bir haslettir. Onsuz bunları başarmak mümkün değildir.

*Aqıl aytıptı: “Ne dünyeye, ne ahiyretke ne paydalı bolsa, ne zalaldı bolsa, biletuğın – men, seniñ söziñdi uğatuğın – men, mensiz paydanı izdey almaydı eken, zalaldan qaşa almaydı eken, ğılımdı uğıp üyrene almaydı eken, osı ekevi mağan qalay talasadı? Mensiz özderi nege jaraydı?” – depti.*¹⁸ (Kibar, 2014: 51).

3. Bilinçli olmak akıllı olmakla ilgilidir.

Akıl sayesinde bilgiyi öğrenir ve bilinçleniriz. Akıllı olan kişi söyleyeceğini akıl yoluyla ve bilgiden elde ederek dile getirir.

*“negü ter eşitgil uquşluğ bilip,
saña sözledi söz biligdin alıp”*¹⁹ (KB, 490)

*“negü ter eşitgil uquşluğ yeg er,
boğunda talası biliglig beg er”*²⁰ (KB, 2117)

Elçinin akıllı, bilgili ve seçkin olması önemlidir, yöneticilerin de insanların en akıllı ve bilgililerinden seçilmesi gerekir. Bilgili insan akıl yoluyla bilgiye ulaşan bilgililerin en bilgilisi olacaktır.

*“kamuğ erde üdrüm yalavaç kerek
biliglig uquşluğ talu keğ yürek”*²¹ (KB, 2597)

*“öküşte talu er uquşluğni bil,
boğunda beğüki biligligni kıp”*²² (KB, 2603)

*“uquşluğ kişidin kişilik kelür,
biliglig kişiler kişisi bolur”*²³ (KB, 2873).

Abay akıllı ile akılsız arasındaki farkı ısrarla vurgular. Ona göre akıllı insan meraklıdır, merak ettiğini arar. Bu, onu mutlu eder. Yani akıllı insan yararlı işlerle ilgilenerek bundan zevk alır. Bu onun bilgili ve bilinçli olduğunun da bir göstergesidir. Akılsız ise kendine layık bir yer bulamaz, boş ve değersiz şeylerle ilgilenir, ömrünü boşa geçirir.

*Aqıldı kişi men aqılsız kisiniñ, meniñ bilüvimşe, bir belgili parqın kördim. Äveli – pende adam bolıp jaratılğan soñ, dünyede eşbir nârseni qızıq körmey jüre almaydı. Sol qızıqtı nârsesin izdegen kezi ömiriniñ eñ qızıqtı uvaqtı bolıp oyında qaladı. Sonda esti adam, orındı iske qızığıp, qumarlanıp izdeydi eken dağı, küinde aytsa qulaq, oylansa köñil süyingendey boladı eken. Oğan bul ötken ömiridiñ ökinişi de joq boladı eken. Eser kişi ornın tappay, ne bolsa sol bir bayansız, bağasız nârsege qızığıp, qumar bolıp, ömiriniñ qızıqtı, qumbattu şağın itqorlıqpen ötkizip aladı eken dağı, küinde ökingeni payda bolmaydı eken. Jastıqta bul qızıqtan soñ jāne bir qızıq tavıp alatın kisimsip, jastığı tozbastay, buvını bosamastay körip jürüp, birer qızıqtı quvğanda-aq moynı qatıp, buvını qurıp, ekinşi talapqa qayrat qıluvğa jaramay qaladı eken.*²⁴ (Kibar, 2014: 47, 49).

4. Öğrenmenin yolu akıldan geçer.

Akıl insana öğrenmenin yolunu açar, onu bilgi sahibi yapar. İnsan bu iki özelliği kendinde taşıdığı sürece halk arasında itibar kazanır. Akıl, asalet; bilgi beylik yolunu açar.

18 Akıl demiş ki: “Bu dünyaya ve ahirete neyin faydalı, neyin zararlı olduğunu bilen benim. Senin sözünü anlayacak olan da benim. Ben olmadan faydalı olanı bulamazsınız ve zarardan kaçamazsınız. İlmi de öğrenemezsiniz. Siz ikiniz benimle nasıl boy ölçüşebilirsiniz? Bensiz sizler neye yararsınız? (17. Söz).

19 Dinle, şimdi akıllı ne der; bu sözü sana bilerek ve bilgiden elde ederek söylemiştir.

20 Akıllı, insanların iyisi, halk arasında seçkin ve bilgili bey ne der, dinle.

21 Elçi insanlar arasında mümtaz, akıllı, bilgili, çok seçkin ve çok cesur bir kimse olmalıdır.

22 İnsanların en seçkini akıllı ve tam bilgili insanını halka amir tayin et.

23 Akıllı insandan akıllı gelir, bilgili kimse insanların insanı olur.

24 Bkz. 17. dipnot.

“uğuşun ağır ol biligin bedür
bu iki bile er ağırlık körür”²⁵ (KB, 289)
“kimiñde uğuş bolsa aslı bolur,
qayuda bilig bolsa beglik bulur”²⁶ (KB, 301)
“uğuş birle aslı atanur kişi,
bilig birle begler iter el işi”²⁷ (KB, 303)
“uğuş bolsa aslı bolur bolsa er,
bilig bolsa beglik kılar kılsa er”²⁸ (KB, 300)

Soylu ve akıllı insan her yerde başarı kazanıp yükselecek, itibar görecektir.

“uğuşluğ kişi urğı edğü uruğ,
qopar qayda bolsa bu qalmaz quruğ”²⁹ (KB, 2189)

Akıl olmadan faydalıyı bulmak ve ilim öğrenmek mümkün değildir. Fayda ve bilginin yolu akıldan geçer.

*Aqıl aytıptı: “Ne dünüyege, ne ahiyretke ne paydalı bolsa, ne zalaldı bolsa, biletuğın – men, seniñ söziñdi uğatuğın – men, mensiz paydanı izdey almaydı eken, zalaldan qaşa almaydı eken, ğlımdı uğıp üyrene almaydı eken, osı ekevi mağan qalay talasadı? Mensiz özderi nege jaraydı?” – depti.*³⁰ (Kibar, 2014: 51).

Akıl, kaçana da kovana da yani her tür sıkıntısı olana da yol gösterir.

“Qayrat pen aqıl jol tabar,
Qaşqanğa da, quwğanğa”³¹ (Kibar, 2014)

Bu süreçte akıl, gayret ve yüreğin birlikte tutulması, eşit değerlendirilmesi gereklidir.

“Aqıl, qayrat, jürekti birdey usta”³² (Kibar, 2014).

5. Akıl sahibi insan, mübarek ve iyi insandır.

Hürmet ve itibar, akıllı insana gösterilir. Bu da onu mübarek ve iyi insan yapar. Asil insan olmanın ve beylik yapmanın yolu da akıldan geçer.

“uğuşka-turur bu ağırlık itig
uğuşsuz kişi bir avuçça tetig”³³ (KB, 297)

Akıl ve vefa duygusuna sahip insanlar, insanların en asillerindedir. Onlar her zaman diğerleri için kendilerini feda edebilirler.

“uğuşluğ vefalık kişi tüzüni,
yuluğlar kişike kamuğ özini”³⁴ (KB, 2875)

Akıl, insanları iyi seçmemizi sağlar. Aklın sağladığı bilgi de bir işi başarmanın yolunu açar.

“uğuşluğ kerek keğ üdürse kişig,
biliglig kerek keğ bütürse işig”³⁵ (KB, 327)

Abay, akıl sahiplerinin faydalı ve zararlıyı ayırt edebilenler olduğunu, ilim öğrenenlerin de akıl yoluyla hareket ettiğini belirtir. Akıl olmadan bunların yapılması mümkün değildir.

Aqıl aytıptı: “Ne dünüyege, ne ahiyretke ne paydalı bolsa, ne zalaldı bolsa, biletuğın – men, seniñ

25 İnsan akıl ile yükselir, bilgi ile büyür; bu ikisi ile insan itibar görür.

26 Kimde akıl varsa o asil insan olur; kimde bilgi varsa, o beylik bulur, insanoğlu kara yer üzerine elini uzattı, her şeye bilgisi ile nüfuz etti.

27 Akıl ile insan asıl insan adını alır; bilgi ile begler memleket işini tanzim eder.

28 Akıl olursa, insan olsa-olsa asıl insan olur; bilgi olursa, insan yapsa yapsa beylik yapar.

29 Soyu iyi olan akıllı insan her yerde yükselir ve hiçbir şeyden mahrum kalmaz.

30 Bkz. 18. dipnot.

31 Gayret ve akıl birlikte olunca kaçana da kovana da yol gösterir.

32 Akıl, gayret ve yüreği eşit tut.

33 Bütün bu hürmet ve itibar akıl içindir; akılsız adam bir avuç balçık gibidir.

34 Akıllı, vefalı kimse insanların asilidir; o başkaları için her vakit kendisini feda edebilir.

35 İnsanları iyi seçebilmek için akıllı olmak ve işini iyi başarabilmek için de bilgili olmak lazımdır.

söziñdi uğatuğın – men, mensiz paydanı izdey almaydı eken, zalaldan qaşa almaydı eken, ğılımdı uğıp üyrene almaydı eken, osı ekevi mağan qalay talasadı? Mensiz özderi nege jaraydı?” – depti. ³⁶ (Kibar, 2014: 51).

6. Akıllı insanlar; adil, utanan, insaflı insanlardır.

Akıllı insan hürmete layık adil insandır. Abay’a göre ne yazık ki bu tür insanlar toplumda ya hiç yoktur ya da oldukça azdır. O, zamaneden şikayetlerini bu sözlerle dile getirir.

Esti kişini tavıp qurmetteyin deseñ, ädilet, uyat, nısapqa esti kisi elde joq. Quvlıq, sumdıq, aramdıq, amalğa eldiñ bari de esti. ³⁷ (Kibar, 2014: 61).

Abay, insanların görüp bildiklerini akıl ve adalete sınatmaları gerektiği fikrindedir.

“Ädilet pen aqılğa,

Sınatıp körgen-bilgenin”³⁸ (Kibar, 2014)

7. Akıllı insana uymak da akıllılıktır.

Akıllı ve bilgili insan doğruluktan ayrılmaz. O, herkese yoldaş ve danışman olabilir.

“kıluñ köni tut kıluñ silig,

uquş bolsu yoluñ keñeşçiñ bilig”³⁹ (KB, 5209)

Akıllının değerini yine akıllı insan bilmekte ve bilgiyi de onlar takdir etmektedir.

“uquş qadrini hem uquşluğ bilir,

bilig satsa bilge biliglig alır”⁴⁰ (KB, 470)

Beyin akıllı olması ve aklın kıymetini bilmesi çok önemlidir. Çünkü onların çok fazla düşmanı olacaktır.

“keğ öglüg kerek hem biliglig uquş,

biliglig kişiniñ yağısı üküş”⁴¹ (KB, 1954)

...Estilerdiñ aytqan sözderin eskerip jürgen kisi özi de esti boladı. Ärbir estilik jeke özi iske jaramaydı. Sol estilerden estip, bilgen jaqsı narselerdi eskerse, jaman degennen saqtansa, sonda iske jaraydı, sonda adam dese boladı. ⁴² (Kibar, 2014: 55).

8. İlim akılla olur.

Akıllı insan, bilgilidir. Halkın ileri gelenidir. Akıllıların sözünü dinleyen kişi de akıllı olur. Halkın bilgilisi ve seçkini olur.

“uquşluğ kişidin kişilik kelür,

biliglig kişiler kişisi bolur”⁴³ (KB, 2873)

“uquşluğ biliglik kişi ol kişi,

kışide talusı boğunda başı”⁴⁴ (KB, 2457)

İnsanların akıllı ve seçkini yönetici tayin edilmelidir.

“öküşte talu er uquşluğni bil,

Boğunda beğüki biligligni kııl”⁴⁵ (KB, 2603)

36 Bkz. 17. dipnot.

37 Akıllı olanı bulup ona saygı göstermek istersen, adalet, haya ve insaf açısından akıllı kişi çevremizde yok. Kurnazlık, kötülük, üç kağıtçılık ve hilekarlık açısından toplumun hepsi akıllıdır (22. Söz).

38 Adalet ile akıla gördüğünü bildiğini sınatırır.

39 Tavrın doğru ve hareketin temiz olsun; yoldaşın akıl ve müşavirin bilgi olsun.

40 Aklın kıymetini yine akıllı bilir; âlimin sattığı bilgiyi de bilgili alır.

41 Bey çok akıllı olmalı ve aklın kıymetini bilmelidir; bilgili insanın düşmanı çok olur.

42 Akıllıların söylediği sözleri dinleyip uygulayan kişinin kendisi de akıllı olur. Her bir akıl tek başına her zaman bir işe yaramaz. O akıllılardan duyup öğrendiği iyi şeyleri dikkate alsın, kötülüklerden sakınsa, o zaman akıl işe yarar, o zaman insan dese olur (19. Söz).

43 Akıllı insandan insanlık gelir; bilgili kimse insanların insanı olur.

44 Akıllı ve bilgili adam – adamdır; o insanların seçkini ve halkın ileri gelenidir.

45 İnsanların en seçkini, akıllı ve tam bilgili insanı halka âmir tayin et.

İnsanın yoldaşı ve danışmanı da akıl olmalıdır.

“*qılıqñ köni tut qılınçñ silig,
uquş bolsu yoluñ keñeşçiñ bilig*”⁴⁶ (KB, 5209)

Akıl ve ilim emek vermekle kazanılır. Akıl yoluyla faydalı ve zararlı ne varsa ayırt edilebilir, akıl gayretle birleşince de kötülükler durdurulabilir.

Aqıl, ğılım – bular – kāsibi. ...Kimde-kim sırttan estip bilüv, körüp bilüv sekildi nārselerdi köbeytip alsa, ol – köp jıyğanı bar adam: sinap, orındısın, orızsızın – bārin de bağanağı jıyğan nārselerinen esep qılıp, qarap tabadı. Bulay etip bul hareketke tüsingen adamdı aqıldı deymiz. ...Payda, zalaldı ayıratuğın quvattıñ atı aqıl edi ğoy: Bir aqıl quvatı birlān mumı toqtatıp bolmaydı. Hām aqıl, hām qayrat – eki mıqtı quvat qosılıp toqtatadı. Ol ekevi kimde bar bolsa, bağanağı eki quvattıñ ekevi de az bolsa, yaki biri bar, biri joq bolsa, bağanağı eki quvattar – bir bası qattı asav at, jügensiz tavğa ura ma, tasqa ura ma, suvğa ura ma, jarğa ura ma – quday bilsin, äytevir jolda körgen esti, aqılı durıs adamdar äli de suramay da qaladı. Sende erik joq. Eki etek jayılp, eki köziñ aspanda, masqara bolıp ketkeniñ ölgeniñşe. ⁴⁷ (Kibar, 2014: 137, 139, 143).

9. *Aklın dediğine uymak gerekir.*

Akıl bir şeye inanmadan, tamam demeden karşımıza çıkan işe inanmamak ve problemleri akılla yenmek gerekir.

“*Aqıl senbey senbeñiz,
Bir iske kez kelseñiz.
Aqsaqal ayttı, bay ayttı,
Kim bolsa, meyli, sol ayttı –
Aqlmenen jeñseñiz*”⁴⁸. (Kibar, 2014)

IV. Değerlendirme ve Sonuç

Metinlerarasılık bir metnin başka bir metne farklı anlamsal ilişkilere göre yerleştirilme biçimidir. Kutadgu Bilig ile Abay’ın Kara Sözleri ve şiirleri arasındaki metinlerarasılık “alıntı” ve “gönderge” biçiminde değildir. Bunlar, alıntı ve gönderme dışı sözler olarak cümlelerde yer alır. Abay’ın şiirleri ve Kara Sözleri’nde “alıntı”, “gönderge” ve “gizli alıntı” türünde bir metinlerarasılık yoluna başvurmamıştır. Onun eserlerinde Kutadgu Bilig’den yapılan alıntılar, genel olarak konu düzeyindedir. Metinlerarasılıkta buna birebir uygun olmasa da “yansılama” adını verebiliriz. Aslında Abay, “akıl” ile ilgili söyleyişlerinde Kutadgu Bilig’le benzerlikleri bulunan bir sunuş gerçekleştirmektedir. Kültürel kodlar, bu tür eserler vasıtasıyla taşınarak günümüze kadar ulaştırılmaktadır.

Abay’da bazen anlatı içinde anlatı (iç anlatı) yoluna da başvurulmaktadır. Bu, eserin konumunu tekrarlarlarken onun anlamına açıklık da getirir. Burada daha çok metnin anlamını destekleme söz konusudur. Burada benzer konularda hareket edildiği göz önünde bulundurulurken metinler arası bir içerik alıntısından bahsedilebilir.

Her metinlerarası biçim bir yorum gerektirir. Bu yorumu yaparken yazıyla belirlenen anlamın stratejisini göz önünde tutmak gerekir (Aktulum, 2007: 199). Aslında Aktulum’un da belirttiği gibi (2007: 201) metinlerdeki göndergelerin, kapalı alıntılarının metindeki anlamlarını çözmek, onların yeni kullanıldığı me-

46 Tavrın doğru ve hareketin temiz olsun; yoldaşın akıl ve müşavirin bilgi olsun.

47 Akıl ilim ise emek vermekle kazanılır. Her kimse dışarıdan duyarak, görerek öğrenmeyi arttırırsa, deneyerek yerine uygun mu değil mi hepsini biraz önce bahsettiğimiz öğrenme yolundan hareketle bilebilir. Böyle davranan, bunu akıl eden insanlara akıllı diyoruz. Faydalı ve zararlıyı ayıran güç akıldır. Sadece aklın gücüyle kötülükleri durdurmak yeterli değildir. Hem akıl hem gayret birlikte olursa kötülükleri durdurabilir. Bu ikisi her kimde var ise de az olsa ya da biri var biri yoksa başıboş huysuz at gibi dağa mı koşar, taşa mı çarpar, suya mı düşer, uçurumdan mı düşer, Allah bilir. Bunu yolda gören akıllı ve bilgili dürüst adamlar hala soramaz. Sende güç, irade yok. Sırt üstü yere yatıp iki gözünü gökyüzüne dikip ölene kadar rezil bir hayat yaşarsın (43. Söz).

48 “Akıl inanmadan inanmayınız, /Bir işe rast gelseniz, / Aksakal dedi, bey dedi, / Kim olsa, tamam, o dedi: Akıl ile yenseniz.

tinde bağlam açısından var olma nedenini anlamak için okurun hafızasına ve ilgisine ihtiyaç vardır. Yeni eserlerde gönderge ve anlam taşımaları yoluyla eski olarak değerlendirilen eserler, yeni eserlerin içinde tekrar hayat bulmakta, yeni anlamlarla donatılarak güncel hale getirilip okura sunulmaktadır. Bu yolla kaleme alınan eserler vasıtasıyla kültürel birikim ve kültürel kodlar da eskiden günümüze taşınmaktadır.

Bu konudaki diğer önemli bir husus da metinlerarası göndergelerin yeni bir metin içinde kazandığı anlam açıkça bildirilmediğinde, üstü kapalı olarak ihsas ettirildiğinde belirtilenleri anlamak, açığa çıkarmak; önceki metinlerle olan anlama veya işleve ait bağlantıyı sağlamak ve tespitlerde bulunmak, ancak okurun iyi bir kültürel birikime sahip olmasıyla mümkündür.

Sonuçta Abay, Kutadgu Bilig’de bahsedilen “akıl” ile ilgili kabullerimizi ve kültürel kodlarımızı asırlar sonra üstü kapalı olarak Kara Sözleri ve şiirlerine taşımış, bugünkü topluma aktarmıştır.

KAYNAKÇA

Aktulum Kubilay (2007). *Metinlerarası İlişkiler*, Öteki Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul.

Aktulum Kubilay (2013). *Folklor ve Metinlerarasılık*, Çizgi Kitabevi, Konya.

Bahtin M.M. (1975). *Voprosi literaturı i estetiki*. İssledovaniya raznih let. – M.: Hudajestvennaya literatura.

Popova M.K. (2004). *Fenomen pretsedentnosti i preemstvennost’ kul’tur.*- Voronej.

Bart R. (1989). *Ot proizvedeniya k tekstu / R. Bart // İzbranniye raboti: Semiotika. Poetika.* – M.: Progress, 1989.

Abay Kunanbayev – Nasihatler (Kara Sözler) (2014). Çev. Zafer Kibar, SFN Yay., Ankara.

Abay Kunanbayev – Şiirler (2014). Çev. Zafer KİBAR; Türk Dünyası Vakfı Yay., İstanbul.

Abay Kunanbayev Mirasındaki Ülkü Hakkındaki Fikirlerin (İdeallerinin) Bugünkü Eğitim Öğretim Sürecindeki Yeri¹

İslamiya Ramazankızı HALİTOVA²

Akt. Fatma Nur KARKIN³

Bir insanı nasıl şekillendirmeniz gerektiğini bilmeden, okutmak ve terbiye etmekteki amaç ve hedefi açıkça önünüze koymadan, eğitim ve öğretimi doğru bir şekilde gerçekleştirmeniz mümkün değildir.

Kazakistan Cumhuriyeti Etnik ve Kültürel Bilim Kurulu, aldığı bir karar ile “*çocuğu anne babası, akrabaları ile kavmi ve kökeni ile çok yakınlaştırarak atalarına ait övgü, hürmet gösterme hayran kalma tesiri uyandıracak, doğuracak etnik kimliğini kendi kendine uygun hale getirdikten sonra ilk şartları oluşturmak*” (Qazaqstan.. 1997) diyerek eğitim ve öğretimin stratejisini ortaya koymuştur. Yeni nesillerin bilincinde ve kavram dünyasında “ideal insan” tipini oluşturmak, onlara örnek olacak kişileri sunmak, bu stratejinin gerçekleştirilmesi için şart olarak kabul edilmiştir.

Millî amaç, millî hedef ile birlikte tek bir amaca, her bir kişinin günlük hayatına hizmet etmesi gerekir. Günümüzün talebi budur.

Toplum değişir, kişi de değişir. Onların amaçları da değişir. Pedagojiye göre çocuk değişerek ve gelişerek büyür. Bugün büyüüp gelen genç nesillerin hepsi aldıkları bilimle gördükleri terbiyenin faydasını hemen bulmak isterler, daha yaparken sonucundan faydalanmak isterler. Bugünlerde büyüüp yetişen nesillerin hepsi aldıkları bilimle terbiyenin faydasını hemen bulmak isteğindedirler, sonucunu işlerinde faydaya çevirme dileğindedirler. Onlar hayatın gelişme hızını bütün hayatlarında sezmekteler. Bu yüzden çocukların hangisi olursa olsun bir şeyden boş kalacaklarmış gibi acele etmekte. Onun için çocuklar her şey için böylesine acele ederler. Bunun maddi zenginlik olduğu bizim için açık. Onlar bu maddi zenginliği çabucak ele alacaklarmış ona ulaşacaklarmış gibi bilim, terbiye almayı isterler ve buna kötü bir şey demek de mümkün değildir. Mesele tek bu zenginliğe insanlığını satmadan ulaşma yolunu aramak, bunu öğretmektir. Bugün sadece bu yöndeki terbiyeye dürüst demek mümkündür. Terbiye/eğitim işini devre uygun ve üretici bir hale getirmekte Abay eserlerinin çok güçlü yardımı olmuştur. Eğitimin amacı ve sorumlulukları, nesilleri eğitirken Abay gibi ustaların edebî mirasından yararlanarak uygun yöntem ve usulleri bulmaktır. Abay gibi bilge şahsiyetlerin eserlerinden faydalanarak, eğitilecek olanları günlük hayat için gereken iş hareket, karakter, davranış, düşünce ve fikirlerle donatmalıdır.

Abay mirasındaki eğitimle ilgili fikirleri inceleyen Prof. A.Köbesov «*ğulama oyдын tälimdik tanımı/ bilgin düşüncenin eğitim açısından tanımı*” adlı eserinde Abay’ın 12, 25, 27, 32, 45 ve 38. Kara Sözleri’ni «*pedagogikanın dini negizderi/pedagojinin dini esasları*” şeklinde ele alır, onlardaki fikirleri bazı şiir mısralarıyla bağlantılı olarak dile getirir. O, şairin bu eserlerini temel alarak imanla terbiye etme, bilim için gayret etme, emek vererek mal kazanmayı «*Abaydın pedagogikalıq iliminin temirqazığı/Abay’ı eğitim ilminin temeli*” (Köbesov, 1994) diye gösterir. Bilge şairin otuz sekizinci kara sözündeki pedago-

1 “Abay Qunanbayev murasındağı murat tuvralı ideyaların bügingi oquv-tärbiye protsesindegi ornı” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Prof. Dr. Abay atındağı Kazak Ulttık Pedagogikalık Universiteti Almatı Kazakistan

3 Öğretmen. Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü mezunu.

jik fikirleri inceleyerek « *Abay eğitimindeki esas amaç, insanı mümkün olduğunca kamillîğe, olgunluğa ulaştırmaktır* » der.

Gelişme sürecindeki toplumsal amaçların açıklığı ve ona ulaşma yolundaki amacın kesinliği ne derece anlamlı ise başka birinin hayatında da onun gayesi ile amacının önemi o kadar üst düzeydedir. Bu konuda T. Aytqazi'nin «*Qazaqtardıñ muratı/Kazakların amacı*» adlı çalışması, bu türdeki ilk eserlerden biridir. O, burada Doğu ile Avrupa bilginlerinin amaçlar hakkındaki fikirlerini inceleyerek «...*bütün amaç ideal değil. İdeal toplumsal gelişme sürecinin önemini açıklar*» (Aytqazin, 1994) der. Öyleyse bizim ömür sürdüğümüz toplumun ideali nedir? Oradaki kişilerin ideali nasıl olmalı? şeklindeki sorulara o «...*insanlarda, onların oturup kalkışlarında toplum içerisinde, ailede, birbiriyle ilişkilerinde, insanlık idealleri olmadığı zaman ideali olan memleket kurmak mümkün değildir*» (Aytqazin, 1994: 19) der. Demek ki «*adamgerşilik murattar/insanlık hedefleri*» (Aytqazin, 1994: 93,15) olması gerek. Başka türlü söylersek; insanlık vasfı bol insanlar idealleri olabilenlerdir. Bu birinci şart. İkincisi, eğitim bilimci, kültürel ve siyasî hedeflerle birlikte bilinç ve sezgi amacına «elin ulaşamayacağı yükseklikte» olduğunu söyleyerek insanların önüne «*dini murat/dini ideal*» koymayı yok saymayacağını, bunun bir şekilde sokulması gerektiğini çekinse de dile getirir. Bilgin burada «“büyük ozan”, düşünce adamı olarak Kazaklar için büyük bir ideal oluverdi” (3,60) diyerek Abay'ın şahsiyetini idealize etme fikrini halkına sunar. Yazar ve ozan Abay'ın eserlerindeki ideallerine ulaşma yollarını «talip olmak, emek, derin düşünceler, kanaat, merhamet düşünmek için birer yol. Ancak bu şekilde amaca ulaşılabilir» (Aytqazin, 1994: 60) diye fikrini bildirir. O, Abay'ın ilim ve bilime dikkat çekme, bolluk içinde ve birlik içinde bulunma (19. Kara Söz), görememektan gelmeme ve bu huydan uzaklaşma, «iyilere katılıp, iyi olma» «ekin ekme veya ticarete çıkma» (20. Kara Söz), başka kötü karakter özelliklerinden ve huylardan kurtulma özelliklerine sahip olunarak ideallere ulaşma yolunda yol alınabilir görüşüne önem verir. O, Abay'ın fikirlerine dayanarak kim olursa olsun “Amaçsız maksatsız ömür sürmek mümkün değildir. Evvela Allah'a sığınıp daha sonra kendi güç gayretine dayanmak lazım” (Aytqazin, 1994: 63) diyerek Abay'ın yorulmadan çalışmak, emek vermek, kaybolmayan akıl ve düşünce gücünü kullanmak, yetenek sahibi olmak ve dürüst olmak gibi fikirlerini, amaca ulaşma yolları diye göstermiştir. Burada Kazak halkının millî amaçları hakkında değerli fikirler söylenmesiyle birlikte Abay'ın kendisi de neyi murat ettiği ve bireylere hangi amaçları önerdiği yönünde bir şey söylememiştir. Biz bu konuyu açıp ele almayı düşünüyoruz.

Abay, ilk önce Allah'ı ideal olarak gören ve onun hakkında kendi fikrini bildirmekle birlikte dindarlığı, Kazakların dine, Allah'a bakmasını, gözünü açmasını, niçin ona inanmak gerek, niçin ona sığınmak gerek? Allah nasıl bir anlam taşıyor? gibi bir çok sorulara cevap vermeye gayret eder. Örneğin «*Allanın özi de ras, sözi de ras/Allah'ın kendi de doğru, sözü de doğru*», «*Alla degen söz jeñil/Allah sözü hafif*» gibi şiirlerinde ve 45, 38, 36, 35, 34, 28. Kara Sözleri'nde Allah, imanlı olma, oruç, namaz gibi meseleler üzerinde durulmuştur. Allah'ın sekiz sıfatını gösterip 38. Kara Sözünde, insanı Allah kendisine benzetererek yaratmış, kendi boyundaki sekiz özelliğini bütünüyle insanoğluna vermiş, o nedenle herkesin gerçekten kendini Allah'a benzetmeye gayret edip uğraşması gerekir, «*Allahu Teala'ya benziyor muyum diye cahillikle bu sözden iğrenme! Ona benzemek tam aynılık davası ile olmaz; onun ardında olmakla olur*» der. İşte bu halkı bu amaca doğru atılması için çağırarak gerek.

Abay, insanı bütün bir karakter şeklinde ele alır. Bu yüzden onun bu fikirlerine eğitim sürecinde faydalanmak için, eserlerinin insanın birçok özelliğine aynı dönemde aynı şekilde etki ettiğini hatırlamak doğru olacaktır. Örneğin, kâmil insan, ozanın bilincinde «*aqıl, qayrat, jürekti birdey/akıl, gayret, yüreği aynı*» olan insandır:

*Aqıl, qayrat, jürekti birdey usta,
Sonda tolıq bolasıñ elden bölek.
Olay bolmağan künde «jarımes»:
Jeke, jeke birevi jarıtpaydı,
Jolda joq jarımeti jaqsı demek*

Akıl, gayret, yüreği aynı tut,
O zaman mükemmel olursun, elden ayrı,
Böyle olmadığın gün «ahmaksın»:
Tek tek birine sahip olamazsın
Yol da yok, ahmaklıktır iyi demek.

Çok sert söylene de bu bir gerçektir. Bize göre «*tolıq adam*/kamil insan” tek bir birey olarak idealinde yol alsaydı ayrı bireylere “akıl, gayret ve yüreği” aynı şekilde elinde bulunduran kamil insanı şekillendirmek, Abay eserleri vasıtasıyla eğitim işini uyumlu hale getirmenin dayanağı, temel amacı olsa gerek. Okullarda yapılan öğretmenlik stajlarında 5.sınıf öğrencisi «*Abay jaqqan bir sævle sönbev üşin*/Abay’ın yaktığı ışığın sönmemesi için” konusunda verilen eğitim saatinde onun amacını, Abay’ın hayatı ile kara sözlerine anlam vermek, insanlık özelliklerini onlara nüfuz ettirmek, çalışkanlığa ve sevgiye çağırarak eğitim vermek şeklinde belirtmiştir. Eğitim saatine ozanın «akıl men qayrat jol tabar, qaşqanğa, quvğanğa» “akıl ile gayret yol bulur kaçana kovana” sözünü temel olarak almıştır.

Bununla birlikte o yedinci kara sözüyle öğrencilere parçalar sunarak akıl, gayret, yürek yani üçünün insan bilinci ile girişkenliğindeki yerini anlatmaya çabalar. Öğrenci üzerinde oyun yöntemini kullanıp bu üçünün önemi ve beraberliğini anlatmak için «*bilim ata/bilim baba*” geldi, bu “mutlaka üç şey insanın niteliği: değerli gayret, nurlu akıl, sıcak yürek...” Birinin günü öbürü olmadan geçmez, ilim ise bu üçünün yolunu bilmektir diye özetler. Bundan başka «*Abay üni*/Abay sesi” adlı bir uygulama yapıp ona şairin «*ävælde bir suvıq muz aqıl zerek*/her şeyden önce bir soğuk buz, akıllı zihin” adlı şiirini temel olarak ele aldı. Böyle eğitimle ilgili işleri ozanın yirmi birinci kara sözü etrafında da görmek mümkündür.

Elbette Abay’ın insan hakkında ilmi eserler yazması veya böyle bir amacı göz önünde bulundurmasıyla onun şiirlerinde olsun Kara Sözlerinde olsun «*tolıq adam*/kamil insan”ın nasıl olması gerektiği sorusuna cevap aradığını fark ederiz. Bu yüzden o, “insan, emek verip çalışan kişi”, dedikodu, yalan, kötülük, uğursuzluk gibi kötü huylardan uzak durmalı veya “kim olursa olsun dıştan bakarak görmek ve bilmekle ilgili şeyleri çoğaltırsa... doğru olup olmayanı bakarak bulur. Bu şekilde davranan insana akıllı deriz” (Kunanbayev, 1977: 167) der. O, 44. Kara Sözü’nde istemeyi insanın asıl özelliklerinden biri olarak kabul eder fakat nasıl birçok insan tipi varsa istemenin de farklı şekillerde olabileceğini göstererek «insanoğlu genellikle kendini değerli görmek ister, talebi budur. Biri mal peşinde koşar, fakat bunların içinde okuyup ilim arayarak ‘isteme’yi hepsinden yukarıda gören ve kayda değer bir şekilde arayan, talep eden birinin ise öncelikle gönlünü temiz tutması, sonra da ibadet etmesi gerekir der” (Kunanbayev, 1977: 224) sözünden de bunu anlarız.

Abay akıllı ve akıl sahibini her şeyden üstün tutar. Bu yüzden o insanın çok önemli üç özelliğinin başında akıllı sayar: bu sebeple “nurlu akıl” diyerek onu ışıkla, nurla eşit olarak ele alırken “akıl yol bulur” veya “akılla çaresini bulsun” sözleriyle aklın kuvvetini anlatmaya çalışır. Akıl, hepsini yönetir. Bu yüzden akıllı olmanın bir işareti «*boy jenip er jigitke ğaqıl tappaq*/bedeni yenip her yiğide akıl bulmak” ve «*ar; uyattuñ bir aqıl küzetşisi*/ar ve utancın gözeticisi akıldır” ve «*arıñ, aqılıñ bul küñniñ mærtebesini*/ar’ın, ‘akıl’ın bugünün mertebesi”dir derken, akılla kendini idare edebilmek, bütün işlerini akılla ölçebilmek, aklın ölçüsünü ‘ar ve utanma’ olarak gösterir. Sadece akıl, tek başına özellikleriyle eşit ölçüde olmasa, o da eksikliğe dönüşür ve insanı rezil eder. Bunu da şöyle anlatır:

*Qayrat pen aqıl jol tabar,
Qaşqanğa da quvğanğa,
Ädilet, şapqat kimde bar,
Sol jarasar tuvğanğa.
Bastapqı ekev soñğısız,
Bite qalsa qazaqqa,
Aldıñ jalın, artıñ muz,
Barar ediñ qay jaqqa.*

Gayret ile akıl yol bulur,
Kaçana ile kovana,
Adalet, şefkat kimde var?
O yaraşır kardeşe.
İlk başta ikisi de sonsuz,
Yapışıverse Kazak’a,
Önün alev arkan buz,
Varırsın hangi tarafa ?

Yine “*ävliyyede bir suvıq muz aqıl zerek, jılıtkan tula boydı ıstıq jürek*/Mezarda bir soğuk buz akıllı zihin, uzun bedeni ısıtan geniş cüsseli sıcak yürek” diyerek aynı düşünceyi vurgular. Demek ki yürekle birleşmezse sadece akıl insana ait özelliklerle birlikte addedilmeyen «*salqın qandılıqqa*/soğukkanlılığa” ve merhametsizliğe dönüşmektedir. Bu sebeple gayret akıllı yönetir, yumuşatır, gayret «*salqın qandılıqqa*/soğukkanlılığa” izin vermez, onu isteklendiren içten gelen kuvvettir fakat onun da duyguyla birleşmezse çok tehlikeli olduğunu yukarıdaki mısralarda görmüştük.

Bu yüzden Abay'ın eserlerindeki eğitimle ilgili işler ve yöntemler düşünüldüğünde onun «*aqıl, qayrat jürekti birdey usta*/akıl, gayret, yüreği eşit tut” sözünü örnek almak gerekecek. Bu üçünün insan hayatındaki önemi, gündelik iş ve hareketi yönetmekteki rolü, onların ortaya çıkması, vs gibi açıkça gösterilen yollardır. İşte bu da «*tolıq adam*/kâmil insan” olmaya çabalamanın bir yoludur.

Abay, akıl, gayret ve yürekte başka iyilik, merhametli olma, hayırseverlik, çalışmayı sevmek, sanatkârlık, okuma ve bilime meraklılık gibi insanî özelliklerin kuvveti konusunda çok fazla şey yazmıştır. Böylece o, bu özelliklerin insanlar da çeşitli şekillerde ortaya çıktığını, bunların sahalarından onların iş ve karakteri gibi niteliklerin çeşit çeşit olduğunu anladı ve görebildi. Mesela akıl ile gayret birbirine eklense insanlar birçok şeye ulaşabilir fakat bu kâmil insan değildir. Çünkü onda adalet ile şefkat yok. Böylelerine rastlarsan ne olacağını «*aldın jalın, artın muz/önü alev arkası buz*” diyerek gösterir. Bu şimdi de böyledir. Bu şekildeki katılımların acımasızlık, merhametsizlik ve hayır sevmezlere dair olduğu açıktır. İşte «*jürek-tin aqıl suvatı*/akıl, yüreğin su kaynağı” duyguya erk vermeden onu akılla yönetmek, her şeye muhabbet duymak veya hangi şey olursa olsun ne kadar ölçüde sevgi göstermek gerektiği, aklın çözmesi gereken şeylerdir anlamına gelir. Hangi anlamda olursa olsun gençler için sevginin anlamını bilmek onun bazı insanlarda az bazılarında çok olduğunu şairlerin eserleri vasıtasıyla anlatmak bize göre faydalı olacaktır. Çünkü o, her şeye ne kadar sevgi göstermek gerektiğini anlatmaktadır. Mesela o, öncelikle Allah'a sevgi göster «*sen de süy ol Allanı jannan tätti/sen de candan tatlı olan o Allah'ı sev*” daha sonra adaleti sev «*haq jolı osı dep ädiletli/hak yolu bu diye adaleti*”, «*adamzattın bärin süy bavırım dep/insanoğlu'nun hepsini sev kardeşim diye*” seslenirken muhabbet göster, sanatı, tabiatı, emeği sev, der. Genç nesiller için, onları yetiştirmekte Abay eserlerinin eşi benzeri yoktur. Abay bu sevginin birçok şeklini gördüğünden, sırf bu yüzden bunların insan ömrü için çok önemli olduğunu da vurgular.

Abay «*jürekte qayrat bolmasa, uyıqtağan oydı kim türtpek/yürekte gayret olmasa, uyuklayan fikri kim dürtecek*” diyerek duygu ile gayretin bir araya gelmesinin fikri harekete geçiren yönlendirici güç olduğunu belirtir. Akılsız, sadece duygu ve yürek «*tuvlap, qaynap/düşüp kaynayıp*” helak olmaya götüren bir şey olduğunu da hayatta iş ve hareketi bilinci, gayreti, karakteri sezgiyle yönlendirmenin iyilik getirmeyeceğini de gözler önüne serer. Bu üçünden birinde eksiklik olursa böyle insan «*jarımeş/budala*”dır.

Amaca ulaşma yollarından biri, sanat öğrenmektir. Din yolunda da ilim yolunda da sanat, insanlığın bir vasfıdır. Bu sebeple «*önerdi üyrenbek özi de ihsan/sanat öğrenmenin kendisi de ihsandır*” veya sanat öğrenmek iyiliğin vasfı olup onun insan ömründeki faydası, medeniyetli, anlayışlı hayat sürmek için gerekli olduğu belirtilmiştir. Abay, «*Öner – özi de mal/Sanat kendisi de mal*” diyerek sanat sözünün de zenginlik olduğunu yazmıştır. Sanat öğrenmek, bunu gerçekleştirmenin yollarını Abay 38. Kara Sözü'nde işlemiştir. İyi sanatkâr olan ustaları arayıp bulup, onlarla çalışmak; üşenmeden çalışmak; bir fayda yaratmak; sanatı mal kurmak ve bu kuruluşları ortaya koymakta kullanmak. Bunları okuyucuların bilincine sindirmek, hayat kaideleri haline getirmesine şart olarak belirtmek, bir grup emeği talep ettiği ve sonucunun faydalı olacağına inanırız. Çünkü Abay'ın «*sen de bir kirpiş dünyeye, ketigin tap ta bar qalan/sen de bir kerpiç dünyaya, gediğini bul da var kapat*” şeklindeki sözü her çocuğun içindeki arzudur. Yerini beğenmeyen çocuk var mı ki? Bu yüzden sanat öğretmekte ozanın bu sözünü parola olarak kabul etmek mümkündür. Bu durumda onun «*denenin barşa kuvatı, önerge salar bar küşin/bedenin bütün kuvveti, sanata harcar bütün gücünü*” dediği sanatkâr insanın kabiliyeti başkalarından mesela “hünersizlerden” fazladır, o daima gelişme çizgisinde olup böyle insanların kabiliyeti dünya sınırlarını özellikle sözün önemini başkalarına göre daha baskın şekilde anlattıklarını, «*öz öneri tür tayav, uqpasın ba sözdi tez/kendi hüneridir dayanağı, anlamasın mı sözü hemen*” şeklindeki sözlerle göstermiştir. Sanat öğretmek bununla bağlantılı olarak Abay'ın hatırlattığı vasiyetlerden biridir. O el sanatı, söz sanatı, nağme sanatlarının tamamının okuma ve bilime emek vermekle elde edildiğini belirtir. Burada ozanın nasıl insana hünersiz dediğini de göstermek gerekir.

Amaca ulaşma yollarından biri de kendine eleştirel gözle bakmaktır. Bu karşımıza çıkan her insanın elinden gelivermeyen çok karmaşık bir yaratılıştır. Fakat bu anlayışlı olmanın da asıl belirtisidir. Abay gibi ulu insanlar buna farklı bir anlam vermiş ve kendileri böyle bir yaratılışın sahibi olmuşlardır. Mesela o:

*Oyğa tüstim tolğandım,
Öz minimdi qolğa aldım...*

Fikrettim, düşüncelere daldım
Kendi kusurlarımı ele aldım...

diyerek kendini de eleştirdiğini yazar. Bu tür özellik elbette doğuştan değildir. Terbiye/egitim vasıtasıyla geliştiği bilinmektedir. Kendine eleştirel gözle bakmanın talim terbiye nazariyatındaki meseleleri birçok kişi için bilindiğinden burada o gerekli değildir. Bu sebeple Abay'ın bu konu hakkındaki fikirleri vasıtasıyla sadece terbiye etmek, okutmak işinde genç nesillerde bu özelliklerin kalıplaştırılması meselesine değineceğiz.

Abay, kendi kendini sınamayı insanın insanlık özelliklerinin bir belirtisi şeklinde ele alır. O “Eğer bilge kişiler içinde olmak istersen, her gün bir defa hiç olmazsa haftada bir hiç olmazsa ayda bir kendine hesap sor. İlk sorduğun hesaptan itibaren hayatını nasıl geçirdin, hangi bilime hangi ahirete uygun, her gün kendin pişman olmadan hangi karakterle hayatını geçirdin, yok değilse ne isteyerek geçirdiğini, kendin de bilmeden mi yaşadın?” der. Buradan okurların düşündükleri: Her gün ya da her hafta ya da hiç olmazsa ayda bir defa kendi kendine hesaplaşmak; buradan kendine yarayacak veya başkaları için faydalı nasıl bir iş yaptığını hatırlamak; hiç olmazsa vaktini ne yaparak geçirdiğini sende bilmiyor musun? Bunu bilinçli şekilde sorgulamak.

Amaç, insana veya amacına ulaşmanın Abay'ın söylediği başka bir yolu insanlığın vasfı “dünyanın görünen ve görünmeyen sırrını yoklayarak hiç olmazsa tek tek bilmese de insanlığın yeri olmaz” şeklinde göstermekle bilim alıp ilim aramak yollarına örnek vermiştir. Bunlar: 1.yerini bulup aramak, uzmanına bulup sormak; 2.gözyle gördüğü şeyin sırrının ne olduğunu dikkate alma; 3.bahis/konu, bu da ilmin bir yoludur; 4.fikir yürütmek, fikir alışverişinde bulunmak; 5.düşüncesini, kendi bildiği gerçekleri ispatlamaya çalışmak. O, bilim ve ilmi çoğaltmanın iki silahıdır, der. O, bu otuz ikinci kara sözünde ilim ve bilimi öğrenmek için talep edenlere bilgiyle ilgili şeyleri gösterir: bilip rahatlamak, lezzet almak “huzurun ortaya çıkması”; bilen kişiyi sıkıca tutmak, bilmediğini daha da öğrenip bilsem demek; “demek ki, işittiğini, gördüğünü iyice anlayıp açık bir şekilde hayata geçirmek”; “gerçekten merhamet etmek”, bilmek için öğrenmek; «*haqiqatqa közin jetse, sonı tut, ayrılma*/hakikate erersen, onu tut, ayrılma”, bütün güç ve kuvvetini yönlendirmek, bildiğini saklamak, isteksizlikten korunmak, karakterini bozmamak, işte bunlardır. Okuma sürecinde bunların hepsini içine almak mümkün değildir. Bu yüzden temel kurmak terbiye/egitim sürecine dönüşür.

Bizim fikrimize göre yetişip gelen genç nesillere göz açıklığı, var olan veya olması gereken insanları murat edinin (pir, ermiş) olarak görmek, terbiye/egitim işini ne kadar sonuca ulaştırabileceğimize kadar yapacağımıza inanmamızdır. Sadece korkup çekinmeden bu işi ele almak gerek. Özellikle geçecek dönem süresince onların önünde böyle bir belirtinin olması çok önemlidir. Muhtemeldir ki bir grup gencimizin başka dine girmesi başka halkı, başka milleti kendi halkından daha üstün tutması kendini beğenmemesi. Bu tür yoldan çıkışlar, kendini kendi milletini bilmediğinden tanımadığından ortaya çıkar.

Öğrenciler bugüne uygun bilim ve terbiyeyi/egitimi almamış gibiler, alsalar da günlük hayat isteklerine uygun hareket etmiyorlar, çünkü aldıkları bilimi gördükleri terbiyeyi gündelik hayatta düşünmediklerinden bu eksiklikleri sokaktan öğrenip kendi bilgilerine doldurmaları yüzündendir. Akli olgunlaşmamış tecrübesi kamilleşmemiş genç nesiller, sokakta gördükleri kötü huylara özenmektedir. Bunda Avrupa'dan gelen sinema vs. zevksiz şeylerin hayata karışması da kendi kurallarını oluşturmaktadır.

Belirtelim. Okulda adil ol, adaletli ol gibi şeyleri söyleyip öğretsek de bu kurallardan çıkmama yolları öğretilmiyor. Hangi adil ve doğru yolla mal kazanılacağı özellikle öğretilmiyor. Onlar bugün de gerekli olan şeyler. Birçok öğrenci okuldan boş kalan zamanlarında para kazanmakla uğraşmakta, diğerleri de onun yolunu takip etmektedir. Bu sebeple tez zamanda adil bir yolla mal kazanmak insanlık kurallarından çıkmama yolunu öğretmek ve bu konuları ele almak şarttır. Bunu Abay eserleri vasıtasıyla yola koymak mümkündür. Millî bilim verme alanı, dinî bilinci kalıplaştırmayı maksat edinmez fakat sosyal din tarihinden bilim vermeye uğraşır. Din halk ruhunun ayrılmaz parçasıdır. İnsancılık ve estetik önemi güçlü olan dini değerlerden habersiz halkın bilimi de yarım yamalak olur. Bu konuları hayata geçirmekte ozanların eserlerindeki din ve iman konulu fikirler oldukça değerlidir.

Günümüzde «*zamanına sayı balası tuvadı/zamanına uygun çocuğu doğar*» dedikleri gibi, emek veren çocuktan belı bükülmüş yaşlıya kadar aradığı fayda, para, materyale dair şeyler, bütün bunlar rastladığı insanı her tür işe iteleyen güçlü yönlendirici kuvvetlerdir. Demek ki bu dönemdeki okuma ve terbiye/ eğitim müesseselerinin sorumluluğu büyüyerek yetişen genç nesillere, bu arzulara ulaşmanın adil olan gerekli yollarını göstermek ve öğretmektir. Abay eserleri bu tür fikirlerle doludur. Mesela bunu öğrencilerin yönlendirilmesine göre ayarlayıp durumu düzeltmeye gayret etmektedir. Bizim fikrimizce bunu gelecek üstatlara Abay yaratıcılığını günümüzün isteklerine uygun şekilde okutmaktan başlayarak harekete geçmek gerekir. Abay Kunanbayev'in mirasını okuma ve terbiye sürecinde kullanmanın desteği, öğrencileri ozanların fikirleri ve gündelik hayatta yöneticilik noktasına alma ve terbiye etmeye yöneliktir. Bu, öncelikle öğretmenlerin örneklemeleriyle ortaya çıkarılırsa öğrenciler gittikçe bunu kendiliğinden yerleştirmeyi adet edinirler.

KAYNAKÇA

Aytqazin T. (1994). *Qazaqtardıñ muratı*. Almatı, 8, 19, 25, 60, 63, 96 bb

Köbesov A. (1994). *Abaydıñ sözi qaqında*, Qazaqstan mektebi.-№ 9-10, 24b

Qazaqstan Respublikasınıñ étnikalıq, mádeni bilim tujırdaması (1997). Egemen Qazaqstan, navrız 7.

Qunanbayev Abay (1977). Şıǵarmalarınñ eki tomdıq jınaǵı. Almatı, «Gılım», 128, 187, 188, 156, 157.

Abay Dünya Şahsiyeti¹

Serikkazı Sıbanbayulı KORABAY² Joldasbek MAMBETOV³

Güljahan ORDA⁴ Akt. Balsan MADİ⁵ Şırın KAVANOVA⁶

1995 yılı bütün dünya çapında Abay yılı olarak adlandırılıp, büyük şahsın 150. yıldönümü UNESCO'nun da kabul ettiği kararla kutlanmıştır. Böyle önemli bir gün vasıtasıyla Abay, hayatı, yaratıcılığı, bilge sözleri, şuurlu düşünceleri ile Avrupa ve Asya'nın birçok ülkesinde, Amerika'da ve bağımsız Türk devletlerinde kapsamlı olarak tanıtılır. Şairin yeteneğini gözler önüne seren birçok kültürel etkinlik ve ilmi konferans düzenlenir. Böyle büyük bir şahsı uluslararası düzeyde iyi bir şekilde tanıtılabilmemizin büyük başarı olduğunu kabul etmemiz gerekir.

Bilge düşünürün 150. yıldönümünün UNESCO gibi dünyaca kabul gören bir kuruluşun kutlaması sayesinde Abay ve eserleri yakın ve uzak birçok ülkede tanıtıldı, birçok dile tercüme edildi. Bütün yıl boyunca ülkemizde de Abay ruhu aydınlatıldı; halk, bütün hevesiyle ulu şairi tanıtmaya görevini yerine getirdi. Bağımsızlığını yeni kazanarak özgürlüğün tadını hissetmeye başlayan halkı, Abay'ın yıldönümü faaliyetleri çok etkiledi, bu vesileyle şairin eserleri tekrar yayınlandı. Şairin mirası, yurt dışından gelen misafirlerin de diplomat ve temsilcilerin de ilgisini çekti. Devlet düzeyinde tüm bakanlık, sosyal dernek ve vakıflar, halkla da birleşerek kültürel ve ilmî çalışmalarla Abay'ın mirasını sadece ülkesinde değil, yurtdışında da tanıtmaya sorumluluğunu yerine getirdiler. Özellikle önemli kütüphanelerimizden biri olan Almatı Millî Kütüphanesinden sonra ikinci sırada yer alan Merkezi İlmi Kütüphane Kazakistan Cumhuriyeti Millî İlmi Araştırma Merkezi, şairin 150. yıldönümüne ithaf ederek araştırma günleri düzenledi, Abay'ın hayatı ve yaratıcılığı hakkında ilk defa geniş kapsamlı bir kitap sergisi hazırladı, bu sunumlar da hem halkımızı hem ilim insanlarını hem de yurt dışından gelen bilim adamlarını memnun etti.

Fakat bundan sonra yapılan Abay'ın 160, 165, 170. Yıldönümü kutlamaları ve ilmi çalışmaları bu seviyeye ulaşamadı, mütevazı ve dikkat çekmeyecek kadar sıradan birer etkinlik olarak yapıldı. Merkez İlmi Kütüphane'de de, Millî Kütüphane'de de kayda değer etkinlikler düzenlenmedi. Genel olarak, Abay'ı belli anma etkinlikleri zamanında değil, komşu Rusya'daki gibi her sene geleneksel Puşkin, Lermontov, Tolstoy v.s "büyük şahsiyetler" günü olarak düzenlenen etkinlikler gibi biz de ülkemizin çeşitli bölgelerinde mesela şairin doğduğu günü "Abay günleri" olarak uluslararası şiir, sanat şölenlerine dönüştürmeliyiz. Bu önemli kültürel ve ilmi çalışmaların içine Millî Kütüphane, Merkezi İlmi Kütüphane'yi Astana, Almatı, Semey gibi şehirlerdeki özel kütüphaneleri de katarak kitap sergileri ve toplantılara düzenlemek suretiyle gerçekleştirmeliyiz. Ancak o zaman yeni nesil Abay'ın büyüklüğünü hisseder, Abay'ı "Kazakların en önemli şairi" diye kabul eder, her Kazak "Benim Abay'ım" diye övünür. Biz, ne yazık ki

1 "Abay – älemdik ulı tulğa" makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Doç. Dr. Muhtar Avezov atındağı *Ädebiyet jäne Öner İstitutınıñ bas ğılımy qızmetkeri*/ Muhtar Avezov Adındaki Ädebiyat jäne Öner İstituti.

3 Doç. Dr. Muhtar Avezov atındağı *Ädebiyet jäne Öner İstitutınıñ bas ğılımy qızmetkeri*/ Muhtar Avezov Adındaki Edebiyat ve Sanat Enstitüsü.

4 Doç. Dr. Muhtar Avezov atındağı *Ädebiyet jäne Öner İstitutınıñ bas ğılımy qızmetkeri*/ Muhtar Avezov Adındaki Edebiyat ve Sanat Enstitüsü bilim adamları.

5 Uzm. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı mezunu.

6 Semey Şakerim Devlet Üniversitesi Tarih Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi ~ Pamukkale Üniversitesi SBE Tarih Anabilim Dalı (değişim programı) yüksek lisans öğrencisi.

şairin yıldönümünde onun anıtına çiçek getirip oraya toplanan halkın önünde bir iki şiir okumakla onu anıyoruz. Abay, Kazaklar için tektir. O, bütün Kazakların Abay'ı, ulu bozkırın üstadıdır. Ayrıca o, bütün Türk dünyasının büyük bilgelerinden biridir. O yüzden hâkim Abay'a gösterilen saygı ve sevginin eksik olmaması gerekir.

1950'li yıllardan itibaren Abay'ın eserlerin, "Abay", "Abay yolu/Abay Yolu" romanlarını Çince'ye çevirip, şairimizi oralarda tanıtan Sibe⁷ milletinden Kabay adlı yazar Beyjin radyosuna verdiği röportajda "biz Abay'ı hala Konfüçyüs seviyesinde tanıyamadık" demiştir. O zaman Abay'ı ve onun düşüncesini yurtdışında nasıl tanıtabiliriz?

İlmi topluluklar arasında Abay yeterince biliniyor, tanınıyor diyenler de vardır. Aslında, Abay'ı gerçek anlamda tanımamız bağımsızlığa kavuştuktan sonra başlamıştır. Abay henüz dünya çapında tanıtılmadı. Rus okuyucu bunu iyi biliyor olmalı. Şairin Rusça'ya çevrilen şiirleri ne yazık ki başarılı çeviriler değil. Hatta kökeni bir olan çağdaş Türk lehçelerine bile ulu şairin eserleri iyi aktarılmamıştır. Bu mesele bütün Türk dünyasına UNESCO gibi bir kuruluş olan, Türk medeniyeti ile sanatını geliştirme amacıyla kurulan uluslararası "TÜRKSÖY" kurumu düzeyinde de tartışılmış ama tam çözülememiştir. Abay'ın her sözü, her düşüncesi derin anlamlı, sanat diliyle süslenerek yazılmıştır, onu sadece Kazak okuyucuları anlayabilir. Abay, Çin diline çevrildi diyoruz. Ama Abay'ın sözleri Çinlilere ne kadar doğru bir şekilde iletildi, bilmiyoruz. Bunu sadece o dili iyi bilen uzmanlar söyleyebilirler. Abay'ı bütün dünyaya tanıtmak için çok çalışmamız lazım. Şairin eserlerini sadece yabancı dillere aktaracak insanları değil, bu sorumluluğu üstlenecek uzmanları yetiştirmeliyiz. Belki sadece o zaman Abay'ın sözleri yabancılara onların kavram dünyasına uygun olarak ulaşır. Avarların şairi Rasul Gamzatov'un şiirleri Rus diline o halkın düşüncesine uygun ve sanatlı bir dille çevrilebilirdiyse, bizim de böyle yeteneğe sahip uzmanlarımızın bu işi yapması gerekir.

Abay'ın diğer bir yeteneği de başka halkların kültürü hakkındaki özgün bakış açısıdır. Bu özellik, milletin ihtiyaçları ve amaçlarıyla, arzu ve istekleriyle doğrudan bağlantılıdır. Bu arada asrımızın sanat adamı Cengiz Aytmatov 1995 yılında Kazakistan Cumhuriyeti Millî İlimler Araştırma Merkezi'nde Abay'ın 150. Doğum yıldönümü için düzenlenen ilmi konferanstaki konuşmasında: "Avrasya genelinde ulu Abay vasıtasıyla halkımızı ölçüyoruz, tarihimizi ölçüyoruz. Sadece ona değer vermeyip, dünyadaki akıl ve düşüncenin gelişmesi akımının önüne çıkıp, insanoğluluyla birlikte ilerlemeyi tarih sadece Abay gibi büyüklere nasip etmiştir..." diye derin düşüncelerini bildirmiştir.

Bozkır bilgisi Abay ebediyen sönmeyecek düşünceleriyle, güzel şiirleriyle tüm dünyayı kendisine hayran bıraktı, milletin medeni ülkeler arasında görünmesini arzu etti, bunun yollarını aramaya koyuldu, insanlık ve adaleti kendine düstur edindi. Eğer biz bu inancın amaçlarını tekrar canlandırıp harekete geçireceksek, asıl gayemiz olan medeniyeti uygulama derdine düşeceksek, "Meñgilik el/Ebedi İl" stratejisini gerçekleştirme yolunda Abay eserlerinden beslenip, halkın ihtiyacını karşılamak için yararlanmalıyız.

Kazakların Abay'ı ve eserlerini araştırmaya başlamasının üstünden 120-130 yıllık bir süreç geçti. Bu 1880 yıllarına denk gelir. Ulu bilgenin "Kazaklara kara sözde yer vermedim" şeklinde bir sözü var. Abay'dan önceki Kazakların sözü (edebiyatı) nasıldı? Ya Abay'dan sonraki Kazakların sözü?

Kazakların Abay eserlerinden haberlerinin olmaya başladığı dönem, şairin ilk şiir kitabının St. Petersburg'da 1909 yılında yayınlandığı zamana denk gelir. Bu halkımızın hayatındaki en büyük olaylardandır. Abay, bütün Kazak bozkırına kitap olarak geldi, kitaba ulaşamayanlara elden ele geçen bir el yazmasının kopyası olarak geldi, hatta sadece sözlü yolla anlatılarak da halk arasında yayıldı. Abay sözü Kazakların önceki sözlerinden farklı yeni bir söz oldu. Önceki söz sanatı beyler ile söz ustalarının didaktik anlamdaki konuşmaları ile şair ve akınların vasiyet şeklindeki kalıplaşmış sözlerinden ibaretken; Abay, millî söz sanatını yeni edebî dille süsleyip, yeni yazılı edebiyatın temelini atan kendine has yeteneğiyle farklı bir yer kazandı. Abay kendi döneminde söz sanatına yeni renk katan, dinç ve zengin bir içerik getirirken kendinden sonraki öğrencileri ulu üstadın sözünü daha da geliştirerek, uyarlaştırdı. Ulu

7 Sibe: Şinjan'da oturanların konuştuğu Mançu dilinin farklı bir diyalekti.

şairin çizdiği yolun düzenli ipiyle çizilen derin damarlar kendi verimli meyvesini verip, Kazakların sözü dünyanın manevî başköşesinde kendi yerini kazandı.

Abay Doğu'yu da, Batı'yı da iyi bilmiştir. “Bilimin hepsi Ruslarda” diyen de Abay'dı. Doğu'yu o kadar bilmesine rağmen, o devirde Abay'ın neden Avrupa merkezli fikirlerle çok ilgilendiği dikkat çekici bir durumdur. Abay yenilik taraftarı olarak Orta çağın gelişmesi sırasında geride kalan önceki Doğu uygarlığının topluma önderlik edecek özelliklerini kendine sindirerek, eskilik zincirlerinden kurtulmak yolunda yeni gelişmelere yönünü dönen, yeni dönem akımlarına atılan ön sıradaki Avrupaî düşünce ilmi ile kültürünü takip etti. Bu güzel araştırmaların yolunda yenilikleri yoldaş edinen Batı düşünürlerinin bilim hazinesinden halkının geleceği için gerekli manevî beslenmeyi sağlayarak, insanoğlunun iyiliğine hizmet etmeyi talep eder. Abay, tamamen Doğu düşünceli, kendi halkını seven bir milliyetçi olarak hatırlanır.

Kazak şairi Abay'a dünya çapında bir şahsiyet diyebiliriz. Abay'ın kendine has görüş açısının kalıplaşmasında, hümanist düşünceleri savunan Firdevsî, Ali Şir Nevâî, Nizâmî, Fuzûlî, Ebu Ali ibni Sinâ v.s. gibi doğu bilginleri ile şairleri, bununla birlikte Rus klasiklerinin eserleri, onlar vasıtasıyla Avrupa edebiyatı oldukça fazla etki etmiştir. Abay böylece Goethe ile Bayron'u, Krilov'u, Puşkin ile Lermontov'u aktarır, ana dilinde ustaca söyletmiştir. Bu sırada bütün halkın severek dinlediği ve söylediği türkiye dönüşen “*Qaranğı tünde tav qalğıp/Karanlık Gecede Dağ Uykular*” şiiri, Abay'ın dünya şairi olduğunu ispatlayan mükemmel bir örnektir. Öncelikle Almanların ünlü şairi “*Jolavşınıñ tünge jırı/Yolcunun Geceleri Şiiri*” diye şiir yazarken, bundan sonra onu Rusların ulu şairi Mihail Lermontov “*Tün tüneğinde tav qalğıp/Gecenin Bağrında Dağ Uykular*” diyerek kendi diline aktardı, ondan yarım asır sonra bu şiiri “*Qaranğı tünde tav qalğıp/Karanlık gece de dağ sallanıp*” diye bilge Abay Kazakça derin düşünceler işleyen anlamlı bir şiire dönüştürmüştür.

Bu dünya çapındaki karakter konusunu daha ileri taşırsak, “Eskendir” destanı Abay'ın yazdığı destanların içinde en önemlisi, şairin hümanist düşüncelerini derinden tanıtan eseridir. Destanın baş karakteri Eskendir. Eskendir hakkında Doğu şairlerinin çoğu şiirler yazmıştır. Firdevsî “Şahnâmesi”nde, Nizâmî “Eskendirnâme” destanında, Câmî “Eskenderdiñ danalıq kitabı/İskender'in Bilgelik Kitabı”nda bu tür şiirler yazmışlar, onun karakterini akıllı, kahraman diye yükselterek göstermiştir. Övmüşlerdir.

Doğu da Eskendir, Rus ile Avrupa halklarının adlandırmasına göre Aleksandr Makedonski hakkındaki efsaneyi hayatın gerçeklerine yaklaştırarak kendine göre dile getirmiştir. Abay ise, “Eskendir” destanına üstadı Aristoteles'i, Eskendir'in babası ile yaşadığı yeri, hanlığı ekleyerek, kendince dile getirir.

Abay Kunanbayev medresede eğitim gördüğünde bilim kaynağı olarak Doğu şiirlerinden yararlanmıştı. Doğu klasikleri Firdevsî, Nevâî, Nizâmî kendi destanlarında ve eserlerinde ünlü Yunan önderi Aleksandr Makedonskiy hakkında efsanelere dayanarak övmüştür. Demek ki Abay Doğu şiiriyle iyice beslendiğinden, kendi destanının özünü ondan almış olmalı.

Abay Batı'nın şairleri ile felsefecilerinin çalışmalarına da dikkat çeker. Ona “*şığısım-batıs bop ket-ti/Doğu'm-Batı Oldu Gitti*” dediği sözü delil olabilir. Şair kendi eserlerinde tarihi kaynakları Batı filozofu J.W.Draper'in “*Evropanıñ aqıl-oyı damuvınıñ taryhu/Avrupa'nın akıl ve düşünce gelişiminin tarihi*” adlı eserlerinden almış olabilir. Draper bilge, düşünür, filozof Aristoteles'i överken, Abay Aristoteles'in bilgeliğine, aklına ve sözüne dayanır. Öyle ise, Abay'ın destanı İskender'in özelliklerini sayarken Batılı ilim adamlarının düşüncesiyle aynı düşüncelere sahiptir.

Destanın temel fikri, iyilik ile barışçıl olmayı, ilim ile bilimi yani manevî zirveyi tasvir etmektedir. Zulüm ile acımasızlığı, mevki düşkünlüğünü ortaya çıkarmaktadır. Abay'ın eserlerinde kanaat ile kötülüğü açığa çıkarıp adalet ile bilgeliği de tasvir eder. Eserdeki adil, bilge, filozof olan da Eskendir/İskender değil, Aristoteles'tir. Destanda iki karakter var. Birincisi Eskendir, ikincisi de Aristoteles. Hacmi küçük olmasına rağmen, destanın düşüncesine uygun, ikisi de görkemli olarak oluşturulan karakterler. Abay, Aristoteles ismini saygı ile söyler, “aklı çok”, “bireysel”, “bilge adam” diye değer verir. Eskendir tasvir edilmez, aksine eleştirilir. “Övülmeyi seven, gururlu, kıskanç, doyumsuz, öfkeli, zalim, kendini beğenmiş, bencil, dağınık, ruhsuz, kindar” diye betimlenir.

Ulu Abay'ın kendi yaratıcılığında kapsam içine girmeyen konu yok dersek abartmış olmayız. Bunlardan biri, karakter kavramının Abay'ın bakış açısıyla iki yönlü olarak betimlenmesi, idaresiz şuurumuza

birçok düşünceyi yerleştirmesidir. Şair, millî kimlik ile kötü yönleri Kara Sözleri vasıtasıyla ileterek, iyi insan ile kötü insanın farklı yönlerini ayırt eder.

Bilge Abay, karakter özelliklerini açıklamakta öncelikle yürek üzerinde durur: “Yaşayan insanın yürekten daha sevimli yeri var mı? Kazakların yürekli dedikleri kişi, bahadır kişi demektir. Bundan başkası yüreğin özelliklerini karşılayamaz. Merhametli olmak, iyilik, her konuda insanoğlunu kardeşim demek, kendisine istediğini başkaları için de istemek, işte bunlar yürek işidir. Bu halkın çoğunun anlattığı güçlü yiğit, er yiğit, gayretli yiğit diye adlandırdıkları kişilerin hepsi belaya, kötülüğe özendirmek içindir. Yoksa Tanrı’ya hürmeti olmayan, vicdanla namusa ters işler yapan, kendini bu işlerden kurtaramayan, daima kötülüğe, övünmeye kapılan, kendini kontrol edemeyen kişi, iyi biri değildir. Öncelikle insan mıdır diye sormak gerekir” derken, bir sonraki adımda en iyi insanın varlığını ön plana taşır. “İyi insan olmak için altı şart lazım: iyi bir vücut sağlığı, iyi akraba, iyi baba, iyi ana, iyi dost, iyi üstat” der. İşte, iyi insan olmak için gereken şartlar. Bu iyiliğin ölçüsüdür.

Düşünür: “... tam bugün Kazakların arasında kimi iyi görüp, kime saygı duyulur diye düşündüm. Zengine saygı duyayım dersen, kendi malının erki kendi elinde değil mi ki? Hiçbir zenginin kendi malının erki kendinde değil... Beylere saygı duyayım dersen, günümüzde iyi bir bey, halk arasında yok... Vali ile yönetime saygı duyayım dersen, Tanrının verdiği vali de yönetim de halkta yok... Peki, kimi sevdiğin, kimin için dua ettin?” der ve “Hırsız, zalim, hilekâr, yetim olan gerçek müminlere acımazsan, onun için dua etmezsen olmaz. Ondan başkasını bulamadım” diye cevabını da verir.

Bundan sonra Abay akıllı ile akılsız kişinin karşılaştırmasını yapar. Akıllı insan ile akılsızın farkını gösterir. “... akıllı insan ile üzerinde insanın farkını düşünür. Heveslenerek ararmış, her gün anlatırsa laf taşıyan, düşünürse gönül hayranmış gibi olur. Onun için bu geçmiş hayatın perişanlığı da yok olur. Etkili kişi yerini bulamayıp, önemsiz, anlamsız, değersiz şeylerle ilgilenir, heveslenir, hayatının ilginç, kıymetli çağını boşa geçirir. Bir gün pişman olsa da faydası olmaz. Gençliği bitmeyecek, yaşlanmayacak gibi eğlencenin arkasından gider. İkinci talebi yapmaya gayreti kalmaz hale gelirmiş” der.

İkinci bir Kara Sözüde şair “Kazakların birbirine düşman olmamalarının, birinin dileğini ikincisinin dilememesinin, mevki kavgası yapmalarının, tembel olmalarının sebebi nedir?” gibi sorulara fikir yürüterek buna “bütün dünyanın tanıdığı bilgiler çoktan fark etmiştir: her tembel kişi korkak ve gayretsizdir, her gayretsiz korkak ve kibirlidir, her kibirli korkak akılsız ve cahildir, her akılsız cahil ve arsızdır, her arsız tembelden beter, açgözlü, hünersiz, hiç kimseyle dostluğu olmayan hayırsız kişilerdir” diye cevap vererek; “Nadannıñ köñilin basıp tur, qarañğılıq perdesi/Cahilin gönlünü karanlık perdesi örtmektedir” der. Peki, insanın gönlünü niçin karanlık örter? Bundan kurtulmanın yolu nasıl olabilir? Bu soruların cevabını da Abay’da buluruz; İnsana iyilik yapmak, insanlığın temelidir. Sadece o zaman insanın gönlünü aydınlatır, karanlık kaybolur. O zekâyı, kabiliyeti, anlayışlı olmayı, bilimli olmayı, kısacası düşünür olmayı gerektirir. Zeki, kabiliyetli, anlayışlı, ilimli, düşünür insanın gönlünü hiçbir zaman karanlık perdesi kapatamaz. Ulu Abay bu fikrinden hiçbir zaman vazgeçmemiştir.

On altıncı kara sözünde; “Bu milletin sürekli yaptığı ne?” der. Ve bu soruya Abay’ın cevabı hazırdır; “İki şey. Evvela hırsızlık, hırsız hırsızlıkla zengin olurum der. Mal sahibi fazlasıyla alırsam zengin olurum der. Hırsızın elinden alırım diye davacıyı kandırır, başını beladan kurtarırım diye hırsızı kandırır. Sıradan halk şikayetle zengin olacağım diye, hırsıza atımı satarak faydalanırım diye, ne alırsa ucuz bulurum diye uğraşır. İkincisi, kavgacılar birinin aklında olmayanları aklına sokarak, böyle yaparsan veli olursun, böyle yaparsan intikamını alırsın, güçlü olursun diye zenginleri azdırmak için uğraşırlar. Kim az ise ben onun için gereklirim diye sadece kendini azık yapma derdine düşer” diye cevap vererek, artık bütün halk bu başkaldırıcı işe ortak, bunu kim düzelterek? Yeminin, verilen sözün, adaletli olmanın, vicdanın değersizleşmesi mi? Hırsız durdurmak kolaydır ama bu kavgacıların söylediklerine inanan, azmış zenginleri kim durduracak? diye dertlenerek düşünür. Bu sorulara Abay sözlerinin mantığıyla bakarsak “Adamnıñ tavıp aylasın, kisilikti oylamaydı/İnsanın bulup hilesini, kişiliği düşünmez” diye tanımlanır.

Şairin yaşadığı devir, Kazakların Rusya’nın sömürgesi altında yaşadığı dönemdir. Bu siyasî değişim milletin edebiyatı ile kültürünü de etkileyip, halk edebiyatının farklı şekilde gelişmesine yol açmış-

tı. Sömürgeci yönetimin önceden devam eden milletin kendine has karakterini, varlığındaki eksiklikleri abarttığını enikonu anlayan bilge Abay, halkın umudunu taşıyan bey ve valilerin kara başının gamını besleyip, millet menfaatini ayak altına aldıklarına sinirlenerek, gene de Kara Söz ile kaleme baş vurur. Abay araştırmacısı âlim J. Ismagulov; “...önceleri halk arasını bozup, pislikler yaratan sömürgecilik siyaseti o yıllar içerisinde yavaşlamak şöyle dursun daha da sertleşerek ülkeyi yönetimine her geçen yıl iyice yerleşmiştir. Milletın niyeti ve yaptıklarının bozulmasında birçok sebeplerden en önemlisi budur” diye keskin bir yorum yapmıştır. Abay da bu yolda Kazaklardaki boşlukların bir ucunu sömürgeci politikanın baskıları dolayısıyla olduğunu belirtir.

Bilge şair, millî ahlak ve karakteri oldukça sert bir biçimde eleştirir. Eleştirerek kendi çizdiği yolda insanoğlunun bilincine ışık tutar. Karanlık gecede yıldız gibi parlayan bu ışık insanî özelliklerle bağlantılı olan manevî değerlerin zirvesinde mum gibi yakılıp, insanoğlunu İnsanlığın en yüksek aşaması olan, gerçekliğe kavuşturur.

Kazak edebiyatındaki ve yeni yazılı edebiyat döneminde, önder Abay’ın şiirlerindeki manevî ve yaratıcılık meselelerinden bahsettiğimizde edebiyatın gelişme sürecini anlayabilmemiz için onun önceki dönemlerde neyi örnek aldığını sadece bilmemiz yetersizdir, hangi mirasla ilgili olarak kanaat edebildiği konusunda hikâyeye değinmez.

Akın ve şairler, şiirlerinden vatanperverlik, milliyetçilik noktalarını kabul ederek kendine nüfuz ettiren 19. asrın ikinci yarısında Abay’ın başlattığı yeni vasıftaki Kazak yazılı edebiyatı, o dönemdeki toplumsal ve estetik düşüncenin aynası olarak önceki edebiyatın bazı eskimiş geleneklerinden kurtulmuş ilerici eserleri dünyaya getirdikleri malumdur. Abay, M. Avezov’un bahsettiği gibi kendi yaratıcılığının üç kaynağı; Kazakların folkloru ve edebiyatını, Doğu edebiyatını, Rus ve Batı edebiyatını bol bol okudu, inceledi ve bu üç berrak başlangıççı ömür boyu araştırdı, onları birbiriyle ustaca bir araya getirmeyi gerçekleştirebildi.

Abay’ın yaratıcılık kuvvetini aydınlatmakta onun şiirlerindeki bağlantı meselelerini vurgulamamız önemlidir. Açıkçası, biz bu döneme kadar Abay şiirlerinin bağlantılarını sadece Rus edebiyatıyla karşılaştırarak ondan önce yaşayan üstatlarının Kazakların önemli şairleriyle benzerliğini ve bağlantısını sadece anlayış açısından değerlendirip, kapsamını daraltmışız. Aslına bakarsak, Abay’ın büyük ustası öncelikle kendi milleti dersek, M. Avezov’un diliyle söylediğimizde “öncelikle şiirin anlamını açıkladığı” şiirinde Abay’ın *Şortanbay’ı, Duvlat’ı, Buhar Jırav’ı köyünde misafir ederek onların eserlerini çocukluğundan itibaren dinlediğini, ezberleyerek büyüdüğünü görürüz*”.

Abay kendisinin gerçek halk eserlerini nasıl üretti? Abay’ın bu şairlik gücü, büyük yeteneği aniden mi gelişti? Tabii ki de hayır. Akıl, düşünce ve dil zenginliğinin kaynağı olan halk mirasından Abay, yeterince faydalanarak eskiden beri halkın hem dostu hem sevinci hem de derdini paylaşan halk şairlerine ayrıca değer vererek, şiirlerinden manevî destek aldı.

Abay’ın kendi devrinden önceki Kazak şairleri ile tanışıp onların eserlerini okuması aslında, onun halk işlerine erken yaşta karıştığı dönemlerde başlamıştır. Genellikle zamanın dertleriyle yanarak şiirler yazan şair Aktamberdi, Bukar ve Aktaylak Bey gibi hem şair hem söz ustası, Duvlat, Şortanbay gibi şairlerle ve Janak, Sabırbay ve Tübek gibi atışma ‘akın’larıyla bu dönemlerde tanışmış gibidir.

Abay şiirlerindeki bağlantıdan bahsettiğimizde onun şairlik yeteneğine doğrudan etki eden ortam, onun doğup büyüdüğü bölgede bütün halk arasında meşhur olan şairlerin çokluğundan da bahsetmek gerekir. Abay’ın içinde yetiştiği Tobıktı boyu ile komşu Naymanlar arasındaki Sıban boyunun yeri, günümüzde Abay ilçesinde yer alan Kundızdı, Jürekadır denen yerlerdir. Jürekadır, Kundızdıdan Karavıl’a kadar yetmiş kilometredir. Karavıl’ın girişindeki Jıydebay’a yerleşen Abay’ın döneminde birkaç kere Sıban boyundan yetişen şiir ustası şair Aktamberdi, adaletli oluşuyla halkı unutmayan oğlu Aktaylak, irticalen atışma hünerinin temsilcileri Sabırbay ile Tübek’in yaşadığı Kundızdı’ya gelip orada Sabırbay’ın kızı aşık Kuvandıq kızla görüştüğü bilinir.

Muhtar Avezov’un eserlerinde, Aktaylak beyi iyi tanıyıp onun eserlerini “Tan” dergisinde bastırıldığı hakkında özel olarak bilgi verilmiştir. “Abay” romanındaki Duvlat (bu isim “Abay Joli” romanında, birlik zamanındaki siyaset yüzünden Barlas olarak değiştirilmiştir) ve onun yanında akınlar Bukar, Aktamberdi

vardır. Abay'ın üstatları Sabırbay, Tübek, Duvlat dediğimizde, Abay'ı deniz olarak düşündüğümüzde, onun pınarları akın Bukar, Aktamberdi ve Aktaylak değil midir?

Abay kendinden önceki ünlü şairlere eleştirel bir gözle bakıp;

*Şortanbay, Duvlat penen Buqar jırav,
Öleñi bäre – jamav, biri qurav.*

Şortanbay, Duvlat ile şair Buqar,
Şiirinin hepsi yama, biri kurmaca.

diye onları eleştirirken manevî üstadı Aqtaylaq'ı eklememiştir.

*Burıñı eski biydi tursam barlap
Maqaldap aytadı eken söz qosarlap,*

Önce eski beyleri göz geçirsem,
Atasözü ile söylemiş söz ekleyip

deyip şairleri eleştirmiştir. Onların şiirlerinde her şeyden bahsettiklerini, “şiirle dilencilik yaptıklarını” eleştirmiş, onlardan “atasözleriyle” sözler oluşturarak örnek olmaya çalışan yöneticilere değer vermiştir. Abay'ın dikkatlice dinlediği beylerden birinin ve hemşerisinin Aktaylak olduğu tartışılmazdır.

*El jağalay qonbasa,
Betegeli bel jetim.
Ulıǵı ädil bolmasa,
Boladı baytaq el jetim,*

Halk karşılıklı konmasa,
Kalabalık olsa da halk yetim,
Önderi adil olmazsa,
Uçsuz bucaksız vatan yetim.

diye Aktaylak beyin atasözlerini de açıklayan bilge sözlerinden beslenerek büyümüştür Abay.

*Keleli isti köppen şeş,
Şiyırşıq atsa- eppen şeş.
Asıqqan isti asıqpay
Aqılǵa sap erten şeş.
Aldına qanday dav kelsin,
Biylik aytsan-tura kes.
“Mınav qalay?” demesin
Alıs, jaqın kōnildes.*

Önemli işi kalabalıkla çöz.
Kuşu nişan al, ustalıkla vur.
Acele işi acele etmeden,
Akılla danışarak sonra çöz.
Dava olursa önünde
Çözümünü bulursan doğru kes.
“Bu nasıl şey?” demesin
Uzak, yakın arkadaş”

şeklindeki vasiyeti Abay şiirlerine ibretlik bir örnek oldu.

Abay'ın “Jazǵıturu/Baharda” şiirinde;

*Jazdıñ körki keledi jil qusimen,
Jayrandasıp jas küler qurbısımın.
Körden jaña turǵanday kempir men şal,
Jarbañdasar öziniñ turǵısımın.*

Yazın görkemi gelir yıl kuşuyla,
Yüzleri güler gençlerin sırdaşıyla.
Mezardan yeni çıkmış gibi karıyla koca,
Hayatta devan eder kendi halliyle”

gibi mısraları Aktaylak'ın;

*Jalanaş-jalpı jarlıǵa,
Jarqıraǵan jaz artık
Beremkesiz tobırdan,
Birliǵi küşti az artık
Sırın bilmes aqqudan
Sırlas bolǵan kaz artık*

Yalınmak bütün halka,
Parlayan bereketli yaz güzel.
Bereketsiz topluluktan,
Birliǵi güçlü az, iyi.
Sırrını bilmez ak kuğudan,
Sırdaş olan kaz daha iyi

bu şiirlerin ilk iki mısrasıyla benzer değil midir?

Abay'ın yukarıda gösterilen şiirlerinde öfke dolu sözlerle bazen büyük üstatlar ve bazı büyük şairlere de dokunduğunu biliyoruz. O, Şortanbay, Duvlat, Bukar hakkında:

*“Şortanbay, Duvlat penen Buqar jırav,
Öleñi bäre – jamav, biri qurav.”*

Şortanbay, Duvlat ile aşık Bukar,
Şiirinin biri yama, biri kurmaca,

diye eleştirirken, bu şairlerin şiir yeteneklerinin zayıf olduğundan değil Abay'ın şiirle ilgili yüksek beklentilerinden şeklinde anlamak doğru olacaktır. Şair ve akınların zengin edebî mirası, bu zevkli, ulu şairin saygı duyduğu eğitim aldığı mektep olmuştur. Büyüme, oluşma, gelişme, kalıplaşma, öğrenme ve geliştirme dönemi buna bağlıdır. Abay sözlerini bugüne kadar tek taraflı anladık. Gerçeği söylersek, ulu şairin şiirdeki anlam ve biçimi zenginleştirmede bahsettiği üç şair mirasından aldığı eğitim az olmasa gerek.

Elbette şairin bu sözüne bakarak, Abay'ın öğrendiği ve kullandığı halk mirasının arasına geçen şairlerin girmediğini söyleyebilir miyiz? Ya da Abay onlara önem vermedi mi diyeceğiz? Tabi ki hayır. Çünkü Abay'ın bu sözlerini tek başına almadan o dönemdeki edebiyatın kesin gerçeğiyle bağlantılı olarak meselenin anlam ve öneminin başka alanda olduğunu fark ederiz.

Abay'ın nasihat vererek, milleti kültüre davet ettiğini, “*boyda qayrat, oyda köz joq/boyda gayret, düşüncede göz yok*” dediği cahil halkın bunları anlamadığını, Abay'ın diliyle sözün değerini bilmeyen şairler sebep olmuş gibidir. Onların bıraktığı iğrenç geleneği yok etmek amacıyla kendi dediğini halka anlatmak için böyle şairleri eleştirmek gerektiğini o dönemin gerçeği ortaya koymuş gibidir.

Ulu şairin burada diğer şairlerden bahsetmemesi Şortanbay, Duvlat'la Bukarları eleştirerek eksikliklerini göstermesi, öncelikle halk şairleri arasında eleştirmeye layık gördüklerinin onlar olmasından kaynaklanır. Oysa Abay'ın diline Şortanbay, Duvlat, Bukarların düşmesi, başka şairlere göre daha çok nam kazanmaları demektir. İkinci olarak bu vasıtayla adları anılan şairlerin tasvir edildiği de sezilir. Bu nedenle bunların eserlerini Abay okumamıştır demeye kimsenin dili varmaz.

Abay ile onun kendine kadarki büyük şairleri kendi aralarında karşılaştırarak onlar arasındaki yaratıcılıkla ilgili meselelere daha fazla dikkat çekersek, bunun benzer ve aynı oluşları daha fazla karşımıza çıkar. Genel olarak ele aldığımızda, edebiyatı klasikler yapmaz, edebiyatı binlerce şairin yaptığını hatırlarsak, Abay'ın şairlik yeteneği ve kabiliyetinin gelişmesinde, kapsamının artmasında Kazak şairlerinin, bey ve hatiplerinin etkisi fazladır.

Bağımsız Kazak toplumunu, başka toplumsal gelişmelere yöneltti. Bu açıdan, 21. asır Kazaklarının Abay sözlerini anlayıp kabul etmesi hangi seviyede ve biz Abay'a ne kadar yaklaşabildik ve ne kadar adilane ele aldık gibi sorular ortaya çıkıyor. Kazaklar kendi bağımsızlığını, küreselleşme denen bu karmaşık devirde kazandı; ülke, dünyadaki kapsamlı gelişme sürecindeki katılımcılar arasına giriverdi. Abay da kendi döneminde Rus İmparatorluğunun sömürgeci siyaseti altında baskı görüp, Kazak toplumunun geleceğinin sisler ardında olduğu dönemde, yalnız kalmış, çıkmazlar içinde sıkışmıştı. Halkın gelişme yolunda çırpınışlarını takip ediyordu. Yeni devir Kazakları da böyle bir durumu yine yaşıyorlar. Ama artık Abay'ın yaşadığı zaman değil, durum farklı. Abay hayalindeki ilmi, bilimin zirvesini fethetmiş, Avrupa'nın önde gelen ülkeleri arasına giren, düşünceli Kazak evlatları, şairin görüşlerini kendilerine yol gösterici olarak alarak küreselleşmeye karşı çıkabilecek bir hayat düzenlemekte.

Elbette Abay'ın sözlerini sadece ezberlemek ve okumak yetmez. Abay'ın akıllı ve bilge sözleri ile ana dilinde okuyup eğitim alan Kazak gençleri, bu sözleri yeterince anlayıp gerektiği zaman kullanabilirler. Başka dilde eğitim alan Kazaktan böyle bir eğitimi beklemenin gereği olmalı mı, ona Abay'ı anlatsan da, Abay'ı öğretsen de boş. Abay dünyasına biz tam anlamıyla yaklaşamadık, kâmil insan yani kâmil Kazak karakterini yaratamadık. Abay kavramındaki adil olma anlayışı sadece amaçlar ve menfaatler seviyesinde dile getirilmektedir. Kazak Abay'ın bir asırdan fazla zaman önce söylediği “*Qalıñ elim, qazağım, qayran jurtum, /Ustarasız avzıña tüsti murtıñ//Kalabalık halkım, Kazak'ım, ahayran yurdum, /Jiletsiz (fakirlikten) ağzına düştü bıyığın*” durumu hala değişmeden, günlük yaşamın bazı köşelerinde kendini göstermektedir. Günümüzde Kazakların kanında Abay'ın bahsettiği “talep, emek, derin düşünce, kanaat, merhamet” gibi beş asil özellik de var, bununla birlikte yeni Kazak tipinde “dedikodu, yalan, kibirli olma, tembellik, israf etme” gibi beş düşman da var. Abay'ın üstünde durduğu bu beş düşmanı yendiğimizde ancak Kazaklar tam bir millet, önder bir halk olacaktır. Böylece “*Meñgilik el/Ebedi ülke*” hedeflerini miras olarak kabul edip, temeli kuvvetli bir devlet oluruz. Biz sadece o zaman Abay'a yaklaşır, sadece o zaman Abay gibi adil söz söyleyen biri seviyesine geliriz. Bu yüce yolun örnek alınan pusulası, milletin ulu ustadı hala bilge Abay'dır. Dünya şahsı Abay, bizim yolumuzu kaybetmemize engel olur, bizi ileri doğru iteler.

Abay. Yu. P. Mingazitinov, 1954.

Duvlat ve Abay¹

Serikzat DÜYSENGAZI²

Akt. Nezaket CÜRGÜL³

Kazak Edebiyatının kurucusu Abay Kunanbayulu'nı tanımamızın üzerinden bir asırdan fazla geçti. Bugünkü Kazak Edebiyatı ilminde "Abay İncelemeleri" adı bir araştırma alanı var. O alanın kurucusu kabul edilen 20. yüzyıl başındaki milletin önderi Alihan Bökeyhan'dır. İlk olarak Kekitay ve Turağul'a bir görev verip Abay'ın şiirlerini toplayan, sonra bu şiirleri düzenleyip şairin eserler külliyatını hazırlayan, ilk makaleleri yazanın da Alihan Bökeyhan olduğu bugün de herkes tarafından bilinir. Bu makaledeki "Şiirlerinden de görüldüğü gibi Abay güçlü bir şiir kuvvetinin sahibi, Kazak halkının da övüncü oldu. Abay gibi halkın manevî yaratıcılığını bu şekilde yücelten herhangi bir Kazak şairine hala rastlamadık. Onun yılın dört mevsimine ithaf ederek yazdığı şiirleri, onu Avrupa'nın ünlü şairleri arasına yerleştirdi" şeklindeki görüşleri âlim şaire verilen ilmi değer de göstergesidir. Sonrasında, Alihan'dan sonra yazılan Ahmet Baytursınulu ve Mirjakıp Duvlatulu'nun makaleleri, Muthar Evezov'un yazdığı alandaki hacimli ilk ve en önemli makale gelir. Abay araştırmalarının alanı genişletilir, şairin yaratıcılık ortamı hakkındaki inceleme eserler de bu yazıları destekler mahiyettedir. Sonradan bir bölümünü Abay'dan önceki büyük şairlerimiz Duvlat Babatayulu, Şortanbay Kanayulu'nun başlattığı "Zar Zaman/Zor Dönem" edebiyatı temsilcileri hakkında da incelemelerin yapıldığını söylemek mümkündür.

Bugün, Abay'ın hayat sürdüğü ortam, yetiştiği çevre, onun Doğu ile Batı edebiyatı düşünürleriyle alakası gibi sorunlar hakkında birçok tartışma başlatılıp ilmî olarak deliller ortaya kondu. Bağımsızlık elde edilinceye kadar Abay'ın şairlik çevresi hakkında bir şeyler dile getirildiğinde, kendinden sonraki öğrencileri hakkında bilginlerden fazla haberdar olmadık. Şairin önünde "Kim tur/Kim var?" sorusunu uzaktan baktık. Onlar Batı'nın Goethe, Bayron, Puşkin ve Lermantovtarı ile Doğunun Fuzuli, Şemsi, Firdevsi, Sayhali gibi düşünürleri olarak geçip gittiler. Elbette düşünür olması açısından Dünya Edebiyatı Klasiklerinin arasında olan bilge şairin, Doğu ile Batı edebiyatı örneklerine ulaşarak incelemesi ve gözden geçirmesi mantıksal açıdan da doğrudur. Fakat Abay'ın doğduğu topraklarda da onu etkileyen şairlerin olduğunu öne süren fikirleri nasıl yok sayabiliriz?

Abay kendisiyle bir müddet yaşayan Duvlat Şortanbaylar'ın eserlerini iyi biliyordu. Özellikle Kunanbay köyüyle komşu olan Nayman içindeki Sıban halkının "Bayğız qart/Yaşlı Baykuş" adı verilen âşık Duvlat Babatayulu ile görüştüğü ve ondan etkilendiği şüphe götürmez. Muhtar Evezov "Abay jolu/Abay Yolu" destanî romanının ilk nüshasında Abay romanında kahramana "Duvlat" adını verir ve onu Abay'ın akıl danıştığı usta olarak tasvir eder. M. Evezov; "Abay'ın hayatıyla "Abay" romanının bir farkı yoktur. Romandaki kişi, mekân ve olaylar birebir aynıdır" der.

Ben de bunları fikir süzgecinden geçirip sanatlı bir dille anlattım. Böylece roman gerçek tarihe bir ek, tarih de romana bir katkı olarak kabul edilebilir" der.

Duvlat İle Abay hakkında söz açıldığında bizim kesinlikle söyleyeceğimiz şey Abay'ın "Birevdiñ kisisi ölse qaralı ol/Bir insanın yakını ölse o, yaşlıdır" dediği şiirindeki:

1 "Duvlat jâne Abay" makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Doç. L. Gumilyev Atındağı Evraziya Ulttq Universiteti Kazak Ādebiyeti Kafedrası.

3 Öğretmen. Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü mezunu.

*Şortanbay, Duvlat penen Buqar jırav,
Öleñi biri – jamav, biri – qurav.*

Şortanbay, Duvlat ile Buqar şairin,
Şiirlerinden biri kurmaca, biri de yapı.

Bunu temel alan bazı bilgilerimizin Abay'ın Duvlat'ı örnek aldığı kişi olarak gösterenlere karşı çıktıklarına da rastlarız. Bu konuda tanınmış edebiyat eleştircisi Tursınjay Şapay: “*Abay; Şortanbay, Duvlat ile Buqar'dan boşu boşuna bahsetmemiştir. Bunlar saray şairleri değil. Abay'ı düşman gören, halkı yüceltip şiirler söyleyen, sözün kadrini bilen şairler içerisinde değildir. Onlar şüphesiz ki Abay için, kendi devrindeki, gelmiş geçmiş Kazak şairleri içinde en saygılı, en değerli isimlerdir. Buqar, Duvlat, Şortanbayları inkar etmek yeni estetik bakış açısında moda oldu. Bu, Şortanbay, Duvlat eserlerinin sosyal özelliklerini, kendine has gerçekliğini ve güzelliğini yok saymak değil, yeni şiirin doğduğunu ilan etmek anlamına gelir. Bu olguyu yurt bilincine sindirmek için itibarları gereklidir*” şeklinde düşünmek lazım derken, Abay araştırmacısı Mekemtas Mırzahmetov “*Eki küymek bir janğa ädilet pe?/İki yanlış bir can için adalet mi?*” dediği makalesinde: “*Kazaklar arasında geniş bir şekilde yayılan Aşık Duvlat'ın eserlerini Mevlekey, Kazaklar içinde imamlık ettiği yıllarda toplamış olmalı. Bu konuda panislamistik nasihatlerin genişçe yayıldığına rastlanan 1880 yılında halk şairi Şal ile Şortanbay'ın ve kendisinin şiirlerindeki ahiret gamı ve ahirzamanı destanlaştıran eserleri söyleyerek bilhassa metin bilimi açısından önünü çevirip, bunlar Duvlat şiirleri olmasa da onun adına “Ösiyetnama/ Vasiyatname” adıyla yayınlanır. Vasiyetnamedeki dini konular bilhassa padişah hükümetinin sansür komitesini şüphelendirmesi sebebiyle kitaptaki birçok şiir mısraları atılmış, elden geçirilip değiştirilmiş, birçok şey üstü kapalı şekilde yer almıştır⁴. Yani Duvlat'ın mirası kendi döneminde yanılğularla tanın(tıl)mıştır.*” der. Bugün hata olarak değerlendirilmesinin sebebini, ilk defa miras olarak adaletsiz şekilde iftiraya uğraması, sadece aşığın yaşadığı zamandaki siyasi, toplumsal ve tarihi olaylarla sömürge siyasetinin yönlendirmesiyle doğrudan bağlantılı olarak ele alındığında anlayabiliriz. Vasiyetname'nin yayınlandığı yıl, otuz beş yaşındaki yiğit ağası Abay'ın ilim yoluna düşüp canla başla uğraştığı zamanlarda horlansa da “ilmi arayıp, dünyayı gözleyip, iki tarafa dikkatle baktığı” zamanlardır. Bu olayın üzerinden sekiz yıl geçtikten sonra, yani 1888 yılında Abay, “*Birevdin kisisi ölse garalı o//Bir insanın yakını ölse, o yaşlıdır*” dediği meşhur şiirini yazdı. Burada:

*Şortanbay, Duvlat penen Buqar jırav,
Öleñi biri jamav, biri qurav.
Ätteñ, düniye söz tanır kişi bolsa,
Kemşiligi är jerde körinip tur-av.*

Şortanbay, Duvlat ile Buqar âşık,
Şiirlerinin biri eklemeli, biri yamalı.
Eyvah, dünya sözü bilen kişi olsa,
Eksikliği her yerde görünüyor ya.

diye Duvlat şiirine de keskin, eleştirel bir gözle baktığında dayandığı delilleri, Mevlekey'in yayınladığı “Vasiyetname”deki Duvlat adıyla toplanıp verilen şiirlerinin özelliklerini söylemiyor mu ki acaba şeklindeki fikir, insanı huzursuz eder” diyerek kendince bir sonuca ulaşır. Bu anlamdaki fikrini, alim Tursın Jurtbay'ın “*Süre söz/Endişeli Söz*” adlı eserinde de görüyoruz.

Elbette, Abay, eleştirmendir. O, sadece bir şair değil, gerekirse bütün yurdu eleştiren bir eleştirmendir de. Bütün Kazak Edebiyatına yeni bir yol çizip, manevî olarak devrim yapan Abay'ın önündeki şiirleri bu şekilde eleştirmesi kurala uygundur. Demek ki, Abay şair olması, başkalarına bakıldığında Kazak topraklarındaki şairlerden Duvlat'ın şiirlerinin yangını ona da değmiştir ve onun şiirlerinde ortaya çıkmıştır demek mümkündür. Burada duralım.

Duvlat ile Abay yeni tipler oluşturmak, yeni idealler ortaya koymakta, genellikle birbiriyle uyumlu şekilde davranırlar. Özellikle bazı dönemlerde düşünceleri savaşıyor, kendi aralarında çok fazla benzer özellikleri ortaya çıkar. Sözümüze delil olması için örnek verelim. Örneğin; Duvlat'ın “*Düniye jemtik, men töbet/Dünya yemlik, bense Köpek*” adlı şiirinde;

4 (TSİAL, fond-777, opis 3, 1880, delo No.10, 1 182-184).

*Möñirep jurtqa oy qayttı
Buzavı ölgen sıyrıday,*

veya

Böğürerek yurda fikir kattı,
Buzağısı ölen sığır gibi,

*Savdager sarttay qayttı ömir
Qumar oynap utılğan, -*

Kumar oynayıp yenilmiş bir,
Tüccar, satıcı gibi geçti ömür,

şeklinde mısraları var. Bu iki mısradan da Duvlat hayatın geçiciliğini, halkın cahilliğini, söylediği fikirlerin hiç kimsenin bilincine sinmediğini dile getirip bunları halkın kulağına sokmak için köy tasvirleriyle dile getirir. Bu o dönemdeki Kazak şiirinde başlayan yeniliklerden bazılarıdır. Şimdi, bu tasviri Abay, kendi zamanında “*Kölenke basın uzartıp/Gölge başını uzatıp*” şiirinde şöyle ifade eder. Abay’da,

*Adasqan küşik sekildi,
Uhp, jurtqa qaytqan oy.*

Yolunu kaybeden köpek yavrusu gibi,
Uluyup, yurda dönen düşünce.

Baktığımız da iki şiirde, aynı düşünceyi iki ayrı şekilde tasvir ederek çok zekice karşılaştırmalarla bize ulaştırırlar. Böyle bir tasviri iki mısraya sığdırmak, çok büyük bir ustalık gerektirir. Bu iki şiirde biz Abay’ın Duvlat’ın şiirlerini dikkatle okumuş olduğunu fark ederiz.

Bununla birlikte, iki yiğidin de birlikte hareket ettiği, bağımsız boylara dokunmadan, Kazak halkını bütünüyle ele alıp eleştirel bakış açısıyla söz söylemesi, ikisinde de aynı yönde yol alan şöyle mısralardan anlaşılır:

Duvlat’ta

*Ävelgi qazaq degen jurt,
Mıyğıñdı körsetpey
Ustarasız ösken murt
Uyqu basıp sezbediñ
Şırmağanın javdıñ sırt*

Evvelki Kazak denen yurt,
Bıyığını göstermeyen
Ustura vurulmadan uzayan
Uyku basıp sezmeden
Sarıldığı düşmanın ardına.

Abay’da,

*Qalıñ elim, qazağım, qayran jurtım,
Ustarasız avziña tüsti murtıñ.
Jaqsı men jamandı ayırmadıñ,
Biri qan, biri may bop endi eki urtıñ.*

Kalabalık halkım, Kazak’ım, hayran yurdum,
Ağzına düştü, usturasız bıyığın.
İyi ile kötüyü ayırmadın,
Şimdi biri kan, biri yağ iki avurdunun.

Buradaki iki şiirde de söylenen “*Usturasız ösken murt/Usturasız uzayan bıyık*” o dönemdeki Kazak halkının siyasî durumunu anlatır, hiç düşünmeden hareket eden insanların kör ve dilsiz kadar cahil oluşuna acıyan bir iç yangınının ifadesidir. Abay’ın da Duvlat’ın da söz sanatına, şiire ait bakış açısı oldukça güçlüdür. Derinlerden kaynayıp çıkan duru bulak gibi taze bir zevk talep eder. Şiirde söylenen tılsım âleme hafif bir düşünce, hızlıca art arda gelen âşıklığı affetmez. Duvlat,

*Jırşımıñ atı jırşı ma,
Ärkimnen öleñ jattasa.
Söz- jibek jip, jır – keste,
Ayşığı ayqın körinbes,
Örneksiz qılıp bapıtasa,*

Şairin adı şair mi?
Herkesten şiir ezberlese.
Söz ipek bir ip, şiir ise süsleme,
Sanatı açıkça görünmez,
Örneksizce söyleyirse,

diyerek şiirinin süslemeli olmasına dikkat ederek şiirde herkesin söylediği düşünceleri tekrar etmemek gerektiğini bildirir. Onun fikrine göre, âşık kendine has sesiyle, kendine has sırrıyla farklı olmalıdır. Şiir geleneğine işlenmemiş dokunulmamış yeni yollar açmak gerekir. Bu durum Abay’da farklıdır.

*Öleñ-sözdiñ patşası, söz sarası,
Qıyınnan qıyıştırır er danası.
Tilge jeñil, jürekke jılı tiyip
Tep-tegis, jumır kelsin aynalası.*

Şiir, sözün padişahı, söz aydını,
Zorlukla ahenge girer her danesi.
Dile kolaylık, yüreğe sıcaklık deĝip
Dümdüz, dolu dolu gelsin çevresi.

*Böten sözben bilğansa söz arası
Ol aqınnıñ bilimsiz beşarası.
Aytuvşı men tıñdavşı köbi nadan,
Bul jurttıñ söz tanımas bir parası.*

Yabancı sözle kirlense söz arası
O aşığın bilimsiz biçaresi.
Söyleyici ile dinleyici hepsi cahil
Bu yurdun söz tanımaz bir parçası.

Burada Duvlat'takine göre daha açık bir bakış açısı var. Abay söyleyici ile dinleyicinin cahilliğini eleştirip, şiirinin temel teorik sonucunu yazmış gibidir. O, Duvlat'a bakıldığında şiirinin nasıl olması gerektiğini çoğunluğa öğretmekte daha baskın bir rol oynar. Bu Abay'ın aydınlatıcı bakış açısının da kanıtıdır. Duvlat şiirlerini metin bilimi açısından seçip, en küçük ayrıntısına kadar emek verip inceleyen Kulmat Ömiraliyev "Ayagöz" adlı şiirinde Duvlat halkının meşhurlarının bir tasvirini yapar. "Biy, starşın moynına, jezden qarĝı taĝındı/Bey yönetici boynuna bakırdan bir tasma takıldı" şeklindeki ifadelerinde, onların padişahıtan aldıkları övgü vasıtasıyla elde ettikleri makamların işaretini, itin boynundaki tasmaya benzetir ve ardından:

*Tösek jandı mirzalar,
Ala baspaq baylanıp.
Üy küşiktey üredi
Otınıñ basın aynalıp ,*

Döşek kedisi gibi mirzalar,
Ala tasmalar bağlanmış.
Ev kedisi gibi miyavlar,
Odunun başında dönerek.

der. Bu şiir Abay'ın;

*Jöndi, jönsiz,
Söz teñevsiz.
Bas pen ayaq bir qısap,
Urıssa orıs,
Elge bolıs,
Üyden ürigen iytkе uqsap,*

Yerli, yersiz
Söz teşbihsiz.
Baş ile ayak bir sıkışıp,
Savaşsa Rus,
Ülkeye vali,
Evden havlayan köpeĝe benzer.

deyişine çok benzer şeklinde özetler. Gerçekten iki şiirin kuruluşu iki ayrı türde olsa da fikri, konusu, içeriğinin birbirine çok benzer ve neredeyse aynı olduğu görülmektedir.

İki şairin ülke içindeki yobazlığı, anlaşmazlığı eleştirmesine geldiğimizde bizde, birinin düşüncesini diğerinin desteklediği görüşüne geliriz.

Halkın seçkinlerini bilinçlendirip sultanların beğenilmeyen karakterlerini acı şekilde alaya alıp da açığa çıkararak, çekinmeden, söyleyişlerinde kendi aralarında birleşirler.

Örneğin Duvlat'ın "Patşanıñ zañın quvattap/Padişahın kanununu güçlendirip" başlıklı şiirindeki:

*Patşanıñ zañın quvattap,
Jol aşıp eldi suvattap,
Baladay aldap uvatpaq,
Biy degeniñ biy emes,
El aldaĝış mekeri.
Şen şekpenge qumartqan,
Qantalap közi munartqan.
Savdalap eldiñ tıyınĝa,
Qumartıp patşa sıyına
Bek degeniñ bek emes,
Han jalşısı köneri,*

Padişahın güçlü kanunu,
Yol açıp, halkı sulayıp,
Çocuk gibi kandırıp avutarak,
Bey dediğin bey deĝil
Halkı aldatan hilekar.
Köylünün ilgisini çeken,
Kanlanmış gözü puslanan.
Satıp halkımı kuruşa,
Heveslerin padişaha hediye
Bey dediğin bey deĝil,
Han hizmetkarı hilekar,

şeklinde söylenen kıtalar, Abay'ın "Köjekbayĝa" adlı şiirinde:

*El jamağan biyeler joq,
El qıdırıp sandaldı.
Astırtın barıp javlasqan
Aqşa berip jalğasqan,
Aqısın äreñ sol aldı.
Orıs sıyaz qıldırda,
Bolıs elin qarmaydı.
Qıv starşın, aş biler
Az jüregin jalğaydı.-*

Halkı toplayan beyler,
Halk arasında gezip dolaştı.
Gizlice varıp düşman olan
Para verip birleştiren,
Hakkını zorla o aldı.
Meclis kudursa, vali
Halkını bir araya toplayamaz
Başçavuşlar, aç beyler
Yüreğini az bağlarlar.

şeklindeki kıtalarla aynı şeyleri aynı ahenkle söylüyorlar. İki şairin de bu şekilde söyleştikleri dönemler. Duvlat zamanındaki beylerin ikiyüzlülüğün Abay zamanında da olduğu açıktır. Sadece Duvlat dönemindeki beylik sistemi, Abay zamanında eyalet idareciliği şekline getirilmiştir. Bu yüzden Duvlat'taki büyük sultanlar ile beyler Abay zamanında valiler olarak karşımıza çıkar.

Duvlat Babatayulı mirasının yayılmasına ilk etki eden bilginlerden biri Hanğalı Süyınşaliyev 1959 yılında ki konferansında şöyle der: “Duvlat’ın Abay’la aynı ahenkte söylediği şiirlere bir örnek verelim:

*Bay, starşın moynına,
Jezden qarğı tağıldı.
Ağa, sultan, qazılar,
Mayırğa boldı jağımdı.*

Bay çavuş boynuna,
Bakır tasma takıldı
Ağa, sultan, hekimler,
Kabullendi, oldu sevimli.

veya

*Tav basında bolıs tur,
Ulıq sözün maquldap.
Beyşaraniñ pulı joq
Qorıqqannan qağıldap.*

Dağ başındadır,
Büyük sözünü kabul edip
Biçarenin parası yok
Korkusunda konuşup.

Bu şiirin tarzından Abay’ın örnek aldığı, yeni tarzda ve kendi fikirleri doğrultusunda şiirler söylediği fark edilir. Bu sebeple o, Duvlat dönemindeki zamandaşlarla birlikte dönemin gerçeklerini kamuoyundan seçip bilgece sonuçlar ortaya koydu. Kendine has hayat görünüşünü kalıplaştırdı. Bu, sonraki şairlere de tesir eder.

Ozan Duvlat aydınlatıcılık konusunda da birçok şiir yazmıştır. Onun şiirlerinde halkı şiir okumaya, sanat ve bilime çağıran mısralar vardır şeklindeki fikri H. Süyınşaliyev söyler. Ancak bizim elimizde Duvlat’ın eserlerindeki gibi şiirler yok. Onun şiirleri sadece bir tarzda yani temeli eleştirilenliğe dayalı olarak yazılmış şiirlerdir.

Duvlat’ın eserlerini araştırmaya büyük emek sarf eden bilgin L. Sızdıkova’nın görüşüne göre “sömürgeciliğin boyunduruğu iyice boynuna geçirilen Kazak toplumunun acı gerçeğini şiirleştirmek istediğimizde, Duvlat ile Abay çoğu zaman birbirleriyle uyumlu olarak karşımızda olurlar. Duvlat’ın tasvir ettiği halkı, Kazak halkını korkutan “*El pısıǵı/Halkın açık gözü*” kısacası valisi “*mayır*”ın tasviri yanında Abay’ın tasvir ettiği vali de:

*Küştilerim söz aytsa,
Bas izzeymin şıbındap.
Älsizdiñ sözün salǵırtısın
Şala uğamın qırındap...*

Güçlü söz söylese,
Baş eğerim, kabullenip.
Halsizin sözünü savsaklayıp
Yarım yamalak dinlemiş...

diye kendisi de kabul eder. Abay’da:

*Möz boladı bolısıñ
Arqağa ulıq qaqqanğa.
Şeltireytip orısıñ
Şendi şekpen jaqqanğa...*

Sarhoş olur vali
Bozkıra büyüklük taslayan
Övüp övüp Rus
Rütbeli cepkeninin giyişini

diyerek Duvlat'ın söylediği “makam mevkiye satılan, halkı balçığa batıran” büyüklerinin tasvirini benzer şekilde ifade ederler. Elbette burada Abay tipi Duvlat'tan “çalınmış” değildir. “İkisini de bu şekilde söyleten hayatın gerçekleri ve onları bu gerçekliğe ulaştıran, tasvir güçleridir” diyerek fikrini beyan eder. Duvlat da, Abay da halk arasındaki gericiliği, tembelliği, eğlence düşkünü olan grupları, kımız içip fıkır fıkır kaynayan kabalığı sert bir şekilde eleştirirler. Düşünceye dalıp yorum yaparsak bu da, o zamanda halk arasında dağılan bulaşıcı hastalıklardan biridir. Çünkü Duvlat'ın onları “kımız heveslisi, kumarbaz uğursuzlar” diyerek şiirine almasının anlamı büyüktür.

*Mayğa toyıp alğan soñ,
Qımız kerek tağı da.
Orunsız söz söyleysiñ,
Qımız barğa jağına,
Qımız bar qıltıysa,
Sümireyip ketesiñ.
Aqav tüsip sağıña,
Qımız bar xoş alsa,
Dürdiyesiñ mingendey,
Qara orın xan tağına.
Qımızğa toyıp alğan soñ,
Söz söyleysiñ qağına.
Qımız bar qutırtsa,
Soqtıǵasıñ ärkimge
Qaramay qara ağına.*

Yağa doyup yatınca,
Kımız gerek daha da.
Yersiz söz söylersin,
Kımız bolca içince,
Kımız olanı görünce,
Sürünerek gidersin,
Eksikliği özleyerek,
Kımız kokusunu duyunca,
Uçarsın ata binmiş gibi,
Kara yer, han tahtına,
Kımızla iyice doyunca,
Söz söylersin güçlenerek,
Kımıza olan kudurtsa ,
Savaşırısın herkesle,
Makine yağına, kara akışına.

bu motifler Abay şiirlerinde de aynı şekilde görülür. “Kımız, semiz dediğin bu övünmek be, saklama” şeklindeki sözlerde eleştirici bir anlam vardır. Buna bakıldığında Abay'da Duvlat'ın söylediği kımız hevesine karşı çıkıyor gibi.

*Osı qımız qazaqqa,
Maqtanıñ ba, asıñ ba?
Qımızdı basar artınan
Et daya ma qasıñda?
Boyiña siñip, ört bolğan.
Qızba bastıñ jasıñda,
Qızılşıl sezim, jas qımız
Bir ülken borış basıñda*

Bu kımız Kazak ,
Pamuğun mu aşın mı?
Kımızı basar ardından
Et hazır mı önünde?
Sindirerek ateş olan.
Öfkeli başın gençliğinde,
Süslü duygular taze kımız
Büyük bir borç başında.

Duvlat'a Abay'daki gibi sorular sorup eleştirmek yoktur. O, birdenbire sıkıştırarak hakikati insanın yüzüne vurur. Hiç faydasız, halk arasında gezip, kımız içen cahilleri yerin dibine sokar çıkarır. Parça parça söylemez açıkça saldırır.

*Ar satıp qımız işkenşe,
Kelseñ kelge tüskenge,
Ülgisiz tumaq pişkenge,
Adam degen ataqtan,
Sadaqa bolıp avlaq ket,-*

Arını satıp kımız içene kadar,
Geleceksen gel düşene kadar,
İşlemesiz başlık biçene,
İnsan denen ünlüden,
Sadaka verip, uzaklaş.

diyerek uygunsuz iş ve hareket sahibini tasvir ederek ortaya yabancı karakterler çıkmasını uygunsuz görür. Böylece yeni şiir tipleri oluşturmak vasıtasıyla Kazak şiirin dilini zenginleştirir.

Duvlat'ın şiirlerindeki özellikler söylendiğinde ağız dolusu söylenecek bir meselede, onun kendi dönemine kadar padişah sömürgeciliğini ilk olarak ele alan kişi olmasıdır. Onun ateşli şiirleri ile biz, o

dönemde sesi çıkmayan halkın padişah adamlarıyla ülke içindeki yağcılar “açgözlü”lerden gördüğü horlamaları açıkça anlayabiliriz. O geniş bozkırda özgür şekilde yaylayan Kazak halkının başında dolaşan ağır durumları boynuna taktığı sömürgecilik cefasını şairlik özelliğiyle sezerek feryat eder. O, sadece sömürgecileri değil “düşman yakasından tuttuğunda kurt etekten tutar” sözünde anlatıldığı gibi, halkını satan cahil beyleriyle yöneticileri kışkırtan köpekler gibi oldukları için sert bir şekilde eleştirir.

*Elin satıp şen alğan,
Ölekseden jem alğan,
Kebeje qarın, keñ öñeş,
Ölekse körse üñgigen,
Küşigennen kem emes.*

Halkını satıp rütbe alan,
Leşlerden yemlenen,
Koca karın, iri boğaz,
Leş görünce hemen dalan,
Köpek yavrusundan az değil.

O halkı yöneten azgın beyleri leş yiyenlerle eşit tutar. Şiir diliyle birden daha fazla eleştirir. Bundan daha kötü bir olay olamaz. Acı bir alayla söyler ve onun yazdıklarına göre Duvlat’ın üstüne şair yoktur. O zamanın sonunu daha çocukken görüp kendi zamanındaki balıklarla karşılaştırarak, Abay’da adalet arayarak huzursuz olur.

*Orniñnan tura şabasıñ,
Atşabar kelse qışqırıp,
Oyaz kelse qayter eñ,
Aydaharday ısqırıp?
Otrasıñ üyiñde
Öz-öziñnen küş kirip.*

Yerinden kalkar koşarsın,
At yarışı gelse bağırıp,
Sancak beyi gelse ne yaparsın?
Ejderha gibi tıslayıp,
Oturursun evinde,
Kendi kendine güçlenip.

O Külembay adlı vali görüntüsüyle bir toplumda ki halkı yöneten “iyilerin” portresini göz önüne getirir.

Bu konuda âlim Kulmat Ömiraliyev: “*Abay’dan önceki Kazak şiiri hareket halindeki insan tipini yaratmak için ve bu hareketli sevimsiz tiplerin hayattaki şekline dönüştürmekte çok beceriksiz davrandı. Abay ise bu fırsatlardan da yararlanarak yenilikler yapar. Özellikle halk yöneticilerinin sevimsiz görünüşlerini tasvir etmekte oldukça ustadır. Ayrıca halk yöneticilerinin bir açıdan sınıfsal sömürgeciliğini, diğer açıdan da sömürücü kurumlara onun bencillikle dolu ürünlerine ait biraz korkak biraz ürkek yağcı görüntüsünü iki farklı olumsuzluğunu seyreden bir tasvir etme özelliğiyle çok keskin ifadelerle tasvir etmiştir.*” Der.

20. Asrın başında Alihan Bökeyhan’ın başlattığı Abay araştırmaları alanının temeline benzeyerek kurulan bugünkü Duvlat araştırmaları alanı da kalıplaşarak genişledi ve topluma yayıldı. Bu konuda Kamal Jumaliyev, Iskak Düysenbayev, Hanğali Süyiñşaliyev, Zeki Ahmetov, Kulmat Ömüraliyev gibi âlimlerimizin eserleri oldukça çoktur. Duvlat , Abay’ın önündeki büyük okul şiirlerinin deryası gibidir.

KAYNAKÇA

- Qanapiyaulı E. (1950). “*Abaytanuv Kurstarı*” M.Evezovtıñ, Qazmu-de Okığan Lektsiyalarınan ,“ Qazak T.men ed” jurt 7-9, 146.
- Ömireliyev Q. (1993). “*Abay aforizmi*”.
- Sızdıqova P. (1995). “*Abay*” Entsiklopediyası
- Süyiñşaliyev H. (1997). “*Qazaq edebiyetinin Tarihi*” .
- Şapay T. (1990). “*Anıq Abay*” , “Culdız” jurnalı 2,153
- Şırzahmetov M. (?). “*Eki küymek bir janğa ädilet pe?*” .

Abay portresi. R. Yesirkeyev, 1968

Abay Şiirlerindeki Folklorizm¹

Bolat Sagınbekulı KORGANBEKOV²

Akt. Ali İhsan ACAR³

Kazak edebiyatının zirve şahsiyeti Abay, gençliğinden beri kendi milletinin medenî/kültürel mirasından ve manevî kaynağından beslenip susuzluğunu gidermiştir. Onun böyle büyük bir zirveye yükselmesindeki en önemli pay şüphesiz Abay'ın yaratıcılığının temelinde yer alan Kazak sözlü kültürü bir başka ifadeyle Kazakların kültürel belleğidir. “Susuzluğunu gidermek” ifadesinin tarihî halk kahramanlığı ve millî mirasla bağlantılı olduğunu anlamamız zor değildir. Çünkü millî özellikler insana yetişkinlik çağına geldiğinde değil, annesinin karnında iken babasının kanı ile nüfuz eder. Tarihî bir şahsı, tarihin zirvesine yükselten ilk özellik de budur. İspatlamaya gerek duyulmayacak bu kural için delil araştırması yapmak gereksizdir. Belki bundan dolayı medeniyet ve sanat tarihindeki emektarlarımızın eserlerindeki millî iz ve onun halka ait yadigarlarla bağlantı kurduğu noktaların, özel araştırmalarla incelenmesi, onun ilerlemedeki yavaşlığını da gözler önüne serer. Bu durumdan ziyade onun başka halk ve medeniyetlerle bağlantısının çok olduğu konusunda pek çok hikaye dinliyoruz. Bu konu, Abay eserlerinin araştırma tarihinde de karşımıza çıkıyor. Bu durum hakkında ünlü halk bilimci Kaskabasov şöyle der: “*Muhtar Avezov'un Abay hakkında yazdığı monografisinde bilge şairin halkından ve tüm insanoğlunun sanat ve düşünce zenginliğinden aldığı üç büyük görüşünün olduğunu fark ederiz. Bunlardan birincisi Kazak halkının çok çok eski zamanlarda toplayıp, bu güne kadar getirdiği halkın sözlü edebiyatıdır. Abay da bu sözlü edebiyat hazinesinden beslenmiş ve kendi eserlerini buradan aldığı ilhamla süslemiştir*” (Avezov, 1959: 208). Kaskabasov, malesef M. Avezov'un bu düşüncesinin Abay Araştırmaları ilminde yaptığı çalışmalara rağmen yetersiz kaldığını, Kazak ilim insanları ile eleştirmenlerin bu konu hakkında genel bir görüş etrafında toplanmalarına rağmen ayrıntılara yer vermediklerini belirtir (Kaskabasov, 1993: 36-37).

Birkaç makale dışında şairin mirası bu yönden yeterince araştırılmamıştır. Bunlara R. Berdibay'ın ilk olarak “*Abay tağılımu/ Abay Talimi*” sonradan “*Abay Jäne Kazirgi Zaman/ Abay ve Bugün*” adlı editörlüğünü yaptığı kitaplarda yer alan “*Abay Jäne Avız Edebiyeti/ Abay ve Sözlü Edebiyatı*” makalesini örnek gösterebiliriz (Berdibayev, 1986: 327-343). Makalede büyük şairin Kazak Folkloru ile sözlü edebiyatından öğrendiği dil hazinesi ve edebî sanat kuralları Kazakların ve doğunun folklorunda hazırlanmış olan temayı (içeriği) belli bir düşünceye tabi ederek dile getirir. Abay yazdıklarında Kazakların vecize sözlerini ve atasözlerini kullanarak bu atasözü ve vecizelerin tekrar halk arasında yayılmasını sağlamış, dolayısıyla bu atasözü ve vecizelerin tekrar halk bilimine kazandırılmasına vesile olmuş, ayrıca kendi çevresindeki şairlerin de eski halk eserlerini tekrar dile getirmeleri ve kullanmalarını öğütlemiştir. Ağıt, aşık atışmaları gibi halk edebiyatı türlerindeki tulpar atın, güzel kızın görünüşünü halk anlatmalarında kullanıldığı gibi tasvir etmiş ve halk mirasını bu şekilde korumuştur.

Halk bilimci S. Kaskabasov “*Abay Jäne Kazak Folkloru/ Abay ve Kazak Folkloru*” adlı makalesinde şairin eser vericiliğindeki halk bilimi konularıyla poetikadan faydalanma kurallarını şöyle açıklar: “*Abay halk bilimi poetikasında çoğunlukla Kazakların kendi toprağından bahsettiği zamanlara dikkat çerker, genelde vatandaşlık ya da başka milletlerin hayatlarıyla ilgili meseleleri dile getirdiğinde halk bilimi*

1 “Abay öleñderindegi fol'klorizm” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Doç. L. H. Gumiliyev Atındağı Evraziya Ulttık Üniversteti, Filoloji kafedrası.

3 Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi.

konusundan faydalanır. Poetika alanında ise kendisine ait bir yol izler.” (Kaskabasov, 1993: 40). Abay’ın “Kara Sözcükler”inde çeşitli amaçlarla efsane, fabl ve atasözleri hakkında değerlendirme yapıp bir fikir öne sürdüğünü söyler, bunları şairin araştırmaları olarak değerlendirip bunların folklor katkısının olduğunu belirtir. Yazar, alim T. Rahımjanov’un “*Jalın/ Kıvılcım*” dergisinde yayınlanan makalesinde (Rahımjanov, 1994: 243-251). Abay şiirlerindeki “*tulpar/ uçan at*” endamı ile “*güzel kız*” görüntüsünün, folklordeki portre yapma yoluyla bağlantılı olduğu, halk eserlerinde geniş çapta yer alan paralelizmin, bazı dile dair kullanımlarını şekillendirmek için kullanılması konusunda fikirler öne sürer.

S. Kaskabasov’un Abay’ı araştırmacı olarak ele alması eskiden dile getirilmeyen bir fikirdi. Bu düşünce Abay’ın halk biliminden faydalandığı, yaratıcılığının giriftliğini ve amacının baskınlığını, içeriğindeki planın güçlülüğünü gösterir. Bilge şairin eserlerine eklediği sözlü edebiyat ürünlerinin etkisi meselesini araştırırken Kaskabasov’un halk bilimi poetikasıyla faydalanarak Abay’ın edebî mirasını ilmi açıdan ele alır. Bu, bir yönden Abay eserlerindeki millî rengin yoğunluğunu gösterirken diğer yönden de büyük şairin yaratıcılık ustalığının tılsımlarına derinlemesine dalmamız gerektiğinin sebeplerini açıklar.

Abay eserlerinin millî vasfı öncelikle halk bilimi etkisinde görünüyor. Abay’ın büyük şair olması her şeyden önce büyüdüğü ortama, çocukluğunda aldığı terbiye ve eğitime bağlıdır. Onun halk mirasına ayrıca alaka gösterip ilgi duyması 13 yaşında başlar. Bu dönemlerde babası Kunanbay Abay’ı henüz eğitimini tamamlamadan medreseden alır ve oğlunu halkı yönetme işine yani siyasete katar. Efsane, masal, öykü, şiir ve atasözleri gibi halk bilimi öğeleri, eskiden beri daha çocukken bile zekiliğiyle bilinen şairin ilgisini çekmiş ve alan dışında kalıp siyasî arenada çalışmaya başlamış olsa da yine de bu ürünleri kullanıp hayatının vazgeçilmez parçaları arasına sokmuştur. Bu gerçeği M. Avezov’un cümlelerinde yalın bir şekilde görürüz: “*Yaşı daha yeni 13 olduğunda bile erkenden olgunlaşmış olan aklı, duygusu uyanmaya başlayan keskin zekası ile bu çok istekli genç öğrenciye az da olsa eğitim öğretim veren okulun kapısı tamamen kapatıldı.*” (Avezov, 2014: 145). Sonuç olarak çocukluk çağı geçip ergenlik çağına geldiği zaman da Kazakların eski sözleri, örf adetleri, atasözleri, şiirleri eski halk yönetimi hakkında halkın ileri gelen insanlarından eğitim almıştır. Abay, bu dönemlerde Kazakların eski şairleri, söz ustası kahramanları hakkındaki hikayelerle yeniden tanışır. Abay, halk hazinesini sevmiştir. Halkın zihninde var olan sorunları bu yüzden rahatlıkla kavrar (Avezov, 2014: 148). Bu sözlerden Abay’ın eserlerinde halk bilimi ürünlerinin ve alanın özelliklerinin yoğun bir şekilde yer almasının sırrını ve sebeplerini açıkça görürüz.

Şair ve yazarların halk bilimsel değerleri sanatsal amaçla faydalanmak, kurallı hale getirmek hizmetiyle yerine getirmesine folklor denir. Üretilen sanat eserlerinin içerisinde folklorlardan bir iz olması, o eserleri folklor kavramına dahil eder (Literaturnıy, 1987: 469). Halk bilimciler edebî eserlerdeki folklorizmin izleri olarak poetikayı, duyguları, tarzları, efsanevi anlatımları, dünya görüşlerini gösterirler. Bununla birlikte yazarların bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde örnekler, görüntüler ve süsleme tekniklerinden faydalanması da folklorizm kapsamına dahil edilir (Stepanova, 2007). Abay eserlerinde halk biliminin bu tarzları ve tekniklerinin tamamı karşımıza çıkar. Onun şiirlerinde tür ve poetikaya dair folklorizm izi daha baskındır.

S. Kaskabasov’un bahsettiği halk bilimsel poetika ile konudan faydalanma hususunda Abay’a ait modernleşmenin bilge şairin düşünce yeniliğinden kaynaklandığını fark ederiz. Halk eserlerinde önceden beri devam eden konu, aslında Kazak edebiyatı için güçlü bir tarz olan “Ballada”yı ortaya çıkartır (Örneğin “*Bir sulv kız turuptı han kolunda/ Bir güzel kız varmış hanın elinde*” şiiri). Fakat burada yazarın tesir kelimesini sadece sanatsal bir amaçla kullanmamış olduğunu dikkate almamız lazım. Örneğin, poetika meselesinde yazarın tavrını her zaman böyle bir amaçla gerçekleştirmiş olduğunu söylemek doğru olmaz. Bilhassa şiirde “*Şığarmam halıqtıq sıypat alsın/ Eserlerim Millî Sifat Kazansın*” niyetiyle şair halk bilimine ait dilsel, sanatsal kuralları her zaman bilerek kullanmaz. Bu sanatsal teknikler konuya eser içeriğine bağlı olarak kendiliğinden girer. Etkinin aslında bu şekilde gerçekleşeceği şüphesizdir. Bu durumu özenme olgusuyla karıştırmamız gerekir. Bu yüzden Abay eserlerindeki halk bilimi etkisi genelde konudan hareketle değil poetikadan hareketle bakıldığında göze çarpar.

Abay şiirlerinde halk biliminin bünyesinde bulunan farklı tarzların yansıması mevcuttur. Onun, halk bilimi etkisiyle ortaya çıkan eserlerinden çok, kendisi halk biliminin özüne dönüşen eserleri var. Bu

arada Abay'ın Ospan'a, Abdiraşman'a armağan ettiği “*jubatuv/ avutma*” ve “*joqtav/ ağıt*” tarzındaki şiirlerini örnek gösterebiliriz. Bu eserlerdeki baş kahramanları (yazar, söyleyen kişi ya da armağan edilen insan) hayalden doğmuş edebî kahramanlar değil gerçek tarihi kişilerdir. Eser sanatsal amaçla değil hayatta kullanılma amacıyla doğmuştur. A. Baytursunov: “Ağıt genelde özel insanlar için yazılır. Ölen adamın karısı, kızı ya da gelininin acı yüklü sesle; ölen adamın yaşarken yaptığı işleri, ölene kadar başına gelen olayları, pişmanlıklarını ağlayarak söylediği şiir şeklindeki söz, yani ağıtı genelde şairler yazar.” (Baytursunov, 1991: 428) derken, H. Dosmuhammedulı da bu fikre şu ifadesiyle katılır: “*Ağıt ise herhangi bir insanın bizzat ya da toplum hayatında halka emeği geçmiş bir insan öldüğünde söylenen şeydir. Ağıtı genelde şairlerden biri yazar; şiirde merhumun yaşıyorken yaptığı hizmetler övülür ve toplumun kaygısı gösterilir.*” (Dosmuhammedulı, 1991: 13). Ağıt hakkında fikrini bildiren daha birçok alim ve edebiyatçı bu tarzın başlıca yazarlarının ünlü şairler olduğunu söyler. M. J. Köpeyev, Jüsipbek, Şayhislamulı, Aralbay, Ongarbayulı vd. gibi şairlerin yazmış oldukları ağıtlarla birlikte Abay'ın “*jubatuv/ avutma*”, “*joqtav/ ağıtları*” “*Bozdağım*” kitabında yayımlandı. A. Baytursunov'un, Moskova'da yayımlanan “*23 Joktav/ 23 Ağıt*” kitabında Abay'ın Abdiraşman'a ithaf ettiği üç ağıtı yayımlaması, halk bilimi ilminin önceden beri gelen ve devam eden bir bakış açısına sahip olduğunu gösterir. Abay, ağıtlarında elinden geldiğince halk bilimsel poetikayı temel almıştır. Şiirlerdeki nasihat, abartma, şiirin dış görünüşü, kafiye şekli, dilsel teknikler bunu göstermektedir.

Örneğin:

*Mal tügil janğa murza edi
Ärqıyınğa sermepti.
Muñlı, şerli, joq-jitik,
Añsap aldın kernepti.
Bäriniñ köñilin tındırıp,
Birevin ala körmepti.
Ädil, murza, er bolıp,
Älemge jayğan örnekti.
Tävbesin eske tüsirip,
Tentekti jıyıp, jerlepti.*

Cömert bir insan idi,
Zor şeylerle uğraşan.
Dertli fakir, yoksulu,
Bekliyordu özlemle.
Hepsinin gönlünü avutup,
Hiçbirine dokunmamış.
Adil, bey hem er olarak,
Dünyaya yaymış örneği.
Tövbesini unutmayan
Delikanlıyı gömmüşler.

(Qunanbayulı, 1995: 227)

Yukarıdaki mısralarda (“*Abdiraşman ölgende/ Abdiraşman ölünce*”) kahramanlık destanlarından beri devam edegelen abartma metaforu açıkça görülür. Abay ağıtlarında aynı anda anlatma kurallarına uygun geleneksel tavrın kuralları, psikolojik zıtlıklarla birlikte devam eder. Aşapıdaki dizelerde bu durum açık şekilde görülür:

*Qızıl balaq qırannıñ
Balapanın dert aldı.
Jemis ağaş, bäytetek,
Baldırğanın ört aldı.
Artına belgi tastamay,
Jal-quyrığın kelte aldı.
Ağayındı toyğızbay,
Az kün qoymay erte aldı.*

Kartalın yavrusunu
Balasını dert aldı.
Meyveli ağaş, koca ağaş,
Dallarını yangın aldı.
Ardında evlat kalmadı
Eli ayağı kısa kaldı (Kimsesi olmadı).
Akrabasının özlemi bitmeden,
Çok yaşatmadı, erkenden aldı.

(Qunanbayulı, 1995: 242)

Halkbilimsel kökene bağlı bu eserlerin sanatı da o halkbilimsel geleneğin dairesinden çıkmasına engel olur ve bu eserler, anlatma formunda olması gereken süslü anlatım biçimini layık olduğu şekilde yansıtır. Kısaca Abay'ın yazdığı ağıt ve avutma şiirleri halkın geleneği ile bağlı olarak yazılmış ve bu gün bile hala kullanılmaktadır. Fakat şairin tüm ağıtları geleneklerle ilgilidir dersek de yanlış olur. Kendi eser-

lerinde yenileşmeyi şuurlu şekilde ön plana koyan şair, bu alışkanlığını ağıtlarda da gösterir. Onun bazı ağıtları, yeni yazılı edebiyata uygun yazılmıştır. Hatta geleneksel yazılmış olan “*Aytuvga tildi terbetli/ Söylemek için Dili Kıpırdattı*” (Qunanbayulı, 1995: 227), “*Dosına däl jaz, javga ayaz/ Dostuna tam yaz, düşmana ayaz*” (Qunanbayulı, 1995: 282), “*Jaska jas, oyga kerı ediñ/ Gençle genç, düşünceyle yaşlıydın*” (Qunanbayulı, 1995: 230) gibi ağıtlarındaki kullanışlarda görüldüğü gibi şair, ne kadar eski geleneksel tarzda yazmak istese de aniden kapıldığı güzel düşüncelerden dolayı yeni tarzda da yazar. “*Jıyırma jeti jasında/ Yirmi yedi yaşında*”, “*Talaptıñ minip tulparın/ Talebin uçar atına binip*” diye başlayan ağıtlardaki düşünce, kıta, kafiye şekli ve dil kuralları yeni tarzdaki yazılı edebiyata aittir.

Abay’ın üzerinde durduğu halkbilimsel kullanımların biri de bilmecedir. Fakat bilmece geleneği ile Abay çok yakından ilgili olmadığı için şairin bu tür eserlerine edebî eser gözüyle bakamayız. Genellikle geleneklerden uzak ya da süslü halk bilimi örneklerinin tabiatı edebî eserlere yakın değildir. Bu yüzden bu tür eserlere edebiyat bilgisi ilminde, yazarı olan veya anonim eserlere “Edebi” ve “Halk bilimi” şeklinde ikiye ayırma temayülü oluşmuştur (Kerim, 1999). Bunun gibi edebî türlerin kökeninin halk bilimi olduğundan şüphe yoktur. Tabi ki, edebî eserler yazılı edebiyata ait yeniliklerle özeldirler.

Abay’ın yazdığı bilmeceler de çokça yenilik barındırır. Abay’ın bir bilmecesi atışma şeklinde yazılmıştır. Bilmecenin kendisi ve çözümü soru-cevap şeklinde yazılıp şiir şekline getirilmiştir.

*Alla mıqtı jaratqan segiz batır,
Bayağıdan soğısıp äli jatıp.
Kezek-kezek jıǵısıp, jatıp-turıp,
Kim jıǵarı belgisiz tübinde aqıp.*

Allah kuvvetli yaratmış sekiz bahadırı,
Eskiden бүгüne hala savaşıyor.
Bazı bazı dövüşüp, düşüp kalkıp
Kimin yeniceği bilinmez sonunda elbet.

Çözümü:

*Munu tapsam oylanıp, aqın deñiz,
Taba almasam, aqıldı bolar nemiz?
Kıs penen jaz, kün men tün, tak penen jup,
Jaqcılık pen jamandıq boldı segiz.*

Bunu düşünüp bulsam, şair deyiniz
Bulamasam, nasıl akıllı oluruz?
Kış ile yaz, gece ile gündüz, tek ve çift
İyilik ve kötülük oldu sekiz.

(Qunanbayulı, 1995: 176)

Burada ağız kurallarından biri, zıtlığın birleşmesi ile çatışması bu bilmecenin temelini oluşturmuştur. Kış ve yaz, gündüz ve gece, tek ve çift iyilik ve kötülüğü gizleyerek yaşamın sınırsızlığını anlatmaya çalışıyor. Şair burada sadece bilmeceyi değil halk bilimindeki atışma türünün özelliklerini de kullanmıştır. Bu özelliği bilmecenin çözümündeki ilk iki satırdan görebiliyoruz.

Abay edebiyatın hangi türünde eser verirse versin onun aydınlıkçı fikri göze çarpar. Şair bundan sonraki bilmecesinde insandaki öğrenme isteğinden bahseder. Burada da insanların yüce bir tarafı olduğunu gösterir.

*Sınalar, ey, jigitter, keldi jeriñ,
Säwleñ bolsa, bermen kel, talaptı eriñ.
Jan kumarı dünüyede nemene eken –
Somı bilsen, ärneni bilgendiñ.*

Ey yiğitler eleştirilme zamanımız geldi,
Şuurlu isen, gel buraya, yetenekli erim.
İnsan nefsi dünyada ne imiş -
Bunu bilsen her şeyi bilirsin demektir.

(Qunanbayulı, 1995: 176)

Buradaki hitap sözleri emir kipinde söylendiğine göre şiirin herkes tarafından söylenebilecek bir şekilde yazıldığını anlarız. Demek ki şair bunu kendi çevresine örnek alsın diye herkesin anlayabileceği dille yazmış. Şairin üçüncü bilmecesinde gizlenen şey, demir (maden) de kendi devrinin yeniliklerine dair bilgi veriyor. Bunu da çevresinin dönemindeki bir meselele dikkat çekilmesini isteyerek, yani top-rak zenginliği üzerine çalışılması gerektiğini hissettirmek amacıyla yazdığı tereddütsüzdür.

Şairin eserlerindeki halk bilimi öğelerinin bir gurubunu, onun ithaf etmek için yazdığı şiirlerinde görürüz. 19. yüzyılın ikinci yarısında iyice yetişmiş olan övme ve yerme şeklindeki bu gibi eserler son

zamanlarda halk bilimciler tarafından Kazak halkı sözlü edebiyatının ayrı bir türü şeklinde değerlendirilmektedir (Ibrayev, 1990: 110). Bu tür eserlerin 19. asır sonunda gelişmesinin sebebi, Kazak toplumdaki siyasî çekişmelerle doğrudan bağlantılıdır. Bu arada yaygınlaşan cahil insanların yönetimde yer alması, toplumun şuuruna negatif yönde etki etti. Buna ek olarak, toplum için hayati önem arz eden büyük meseleler yerini küçük yaşam meselelerine bıraktı. Kaybolmak üzere olan değerlerin her zamanki koruyucusu olan sanat, halk hayatına yavaşça gelen hoş olmayan yenilikleri karşısında buldu. İnsanlardaki kusurların aşırı eleştirilmesi, iyi tarafların da aşırı övülmesi hareketi hem müzik sanatına hem de sözlü sanata yansdı. Başka şairler gibi Abay da bu harekete dahil oldu. Bu dönemde eser, kötülünün ya da övülenin doğrudan kendisine ithaf edildiği için kelime de onun jargonunda söyleniyor. Bu arada büyük şairin başından geçen trajikomik durum aklımıza geliyor.

*Tüzüv kel, qıysıq-qıñır, qırın kelmey,
Sırtın tanıp is bitpes, sırtın körmey.
Şu degende qulağıñ tosañsıydı,
Ösken soñ munday sözdi burın körmey.
Tañ qalamın aldınğı aytqandı uqpay,
Jäne ayta ber deydi jurt tınım bermey.*

Doğru gel, eğri büğrü mızımız gelme,
Dıştan tanıyıp da iş bitmez, sırtın görmeden.
Gürültüler kulağına hoş gelmez,
Böyle gürültü duymadan büyüdüğün için.
Şaşıyorum, önceki söylediğini anlamadan
Ve söyleyiver diyor halk sıkboğaz ederek.

(Qunanbayulı, 1995: 117)

“*Men jazbaymın öleñdi ermek üşin/ Ben yazmadım şiiri eğlenmek için*” şiirindeki bu kıtada şair kendisinin derin düşüncesini kimseye anlatmaz. Çünkü onun her kelimesindeki katmer katmer derin düşünce insanlar tarafından anlaşılmalıdır. Ayrıca insanların “vay be” “bir daha söyle” diye güç veren tezahüratlarındaki komik görünüş de açıkça görülür. Asıl amacını ve düşüncelerini anlatamadan yorulan şair, kendi gönlünü rahatlatmak için bile olsa yukarıda dile getirilen bu trajikomik gönlü için, onlara bazen böyle ithaf şiirler yazmıştır. Tabi bu eserlerin hepsi öylesine yazılmamıştır. Fakat bu şiirleri şairin çok önem vererek yazmadığı da belli oluyor. Çünkü bu şiirleri şair edebiyat eleştirmenleri için değil halkın dilinde ve halkın karakterine yönelerek doğrudan onlara yazmıştır ve şair o halkın dilinde konuşmuş, onların anlayışlarına uygun düşünceler sunmuştur. Burada yine de halkbilimsel folklorik görünüş göze çarpar. Burada söylenmesi gereken şey edebî ithaf ile folklorik ithaflar arasındaki farktır: Edebî olan ithafta, şair, eseri tek bir insana ya da okuyucuya ithaf ediyor. Bu arada okuyucu köprü görevini üstlenir. Bu açıdan baktarsak Abay’ın ithaf şiirlerinin halkbilimsel özellikleri çoktur. Bu durumun örneği olarak “*Külembayga*” “*Kızdarğa/ Kızlara*” şiirlerindeki hitap ünlemleri ve retorik sorular onların sözlü geleneğe bağlı olarak yazıldığından haber verir.

*Orniñnan tura şabasıñ,
Atşabar kelse qışqırıp,
Oyaz kelse qayter eñ,
Aydaharday ısqırıp?*

Yerinden kalkıp koşarsın
Haberci gelse aniden
Muhtar gelirse ne yapardın
Ejderha gibi ıslık çalıp

(Qunanbayulı, 1995: 98)

Bu tarz şiirler, Abay’ın hiciv dolu küçük manzume şeklindeki ithaf şiirleri de sözlü gelenek alanında yazılmıştır dememize temel oluşturur. “*Nazarga/ Nazara*”, “*Baymağambetke katınıñ atınan şığarılğan/ Baymağanbet’e Karısının Adından Yazılmış*”, “*Kökbayğa/ Kökbay’a*”, “*Köjekbayğa/ Köjekbay’a*”, “*Kara katınga/ Kara Hatun’a*”, “*Masakbayğa/ Masakbay’a*”, “*Duğay sälem jazamın Kümisbayğa/ Dua, Selam Yazarım Kümisbay’a*” gibi bir iki dörtlükten oluşan küçük şiirlerin şiir yapısı da halk bilimine aittir. Fakat bu şiirlerin öncekilerden farkı, bu şiirlerde nükte yaparken önceki şiirlerinde kara mizah kullanmış olmasıdır. Muhtar Avezov “*Bu şiirlerin geneli irticalen söylenmiştir*” (Avezov, 2014: 150-151) der.

Abay’ın halk eserlerinden yararlanması konusundan bahsedecek olursak ilk sırada atasözleri hakkında görüş bildirirdik. Fakat bu mesele bizden önce de araştırılmıştır. Bu alanda S. Kaskabasov’un araştırmaları dışında başka incelemeler olduğunu da söyleyebiliriz. E. Kuruşjanov, şairin halk atasözlerini

kendi yapısında ve türeterek kullanmasını incelemiştir (Qurışjanov, 1983: 122-127). Bunun gibi, K. Jumaliyev, Z. Ahmetov, M. Bazarbayev, R. Berdibay, J. İsmagulov'un incelemelerinde Abay, aforizmanın halk bilginliği ile bağlantısından ve akrabalığından söz eder. Bu yüzden bu meseleler üzerinde durmamıza gerek yoktur.

Abay'ın eserlerinin folklor ürünü eserlerle bağlantısı onun halkbilimsel türler ile içeriklerden sadece faydalanmasından değil Kazakların dil hazinesinin kullanımından da fark edilir. Şairin halk mirasının sözlü zenginliğinden beslendiğini onun eserlerinde açıkça görebiliriz. Bu konu hakkında M. Avezov şöyle der: “Kısacası yaratılışında zekilik olan ve şehirde bilim öğrenen akıllı genç, halk içindeki boy başkanları arasındaki tartışmaların arasına da girer. Düşüncenin ve dilin keskinliğini talep eden bu tartışma ortamlarında hazırcevap olunması şarttır. Bu yolda da kendisinde olmayan bilgileri halk hazinesinde arar. “Ağziyla kuş tutan” keskin dilli şair, adil bey, sivri zekalı usta şekillerini almaya çalışır. Babasından alamadığı bilgiyi halk mirasından alır. Kendisinden önceki şair ve ozanlarda karşımıza çıkan değerli sözlerden Abay'ın bilmediği yoktur... Önceden genç şair kendi şiirlerinin olduğu kitapta doğu şairleri gibi yazıyordu. Sonradan halkın düşüncesi, sanat hazinesini genişçe tanır, öğrenir ve düşüncesini dinç şiirler olarak, farklı konulu şiirlerle ve halkın anlayacağı dilde yazmaya başlar. Bu yola yönelen genç, tecrübesinin gelecekte halk hazinesi ile bağlantılı olarak gelişeceğini fark etmiştir (Avezov, 1994: 112).

Dikkatle bakarsak şairin eserlerinin önde gelen adresinin gelecek nesil olduğunu görürüz. Abay, halkbilimsel tür ile şiir içeriğini temel aldığında, onun bu eserlerini kendi ortamına ve çevresine ithaf ettiğini fark ederiz. Demek ki şair halk bilimini kendi döneminin manevî açlığına uygun şekilde kullanmıştır.

KAYNAKÇA

- Avezov M. (1994). *Abaytanuv deristeri / kurastırış, tüsiniklerin jazğandar L.M.Avezova, M.Mırzahmetuli*. Almatı: Ravan.
- Avezov M. (2014). *Şığarmalarınñ eliv tomdık tolık jıynağı. 27 tom: makalalar, zertteveler, pyesa. 1943-1946*. Almatı: Dävip, Jibek jolı, .
- Baytursınov A. (1991). *Ak jol. Öleñder men terjimeler, pulitsistikalık makalalar jäne ädebi zertteveler/ kurastırıp, algı sözün jazıp, baspaga äzirlegen R.Nurgaliyev*. Almatı: Jalın.
- Berdıbayev R. (1986). *Abay jäne avız ädebyeti// Abay tağılımı. ädebi -sın makalalar men zertteveler / kurast. N.Gabdullin*. Almatı: Jazuvşı.
- Bozdağım. Kazaktıñ joktav jırları* (1990). Kurastırıp, algı sözün, tüsiniklerin jazğan T. Arınov). Almatı: Jazuvşı.
- Dosmuhamedulı H. (1991). *Alaman*. Almatı: Ana tili.
- Ibrayev Ş. (1990). *Kazak folkloristikası: keşe, bugün, erteñ*. Älem. I Basılıım.
- Kaskabasov S. Abay jäne Kazak folklorı // Abay. Respublikalık tävelsiz ädebi-körkem jurnal. №6, 1993, s. 36-37.
- Kerim Ş. (1999). *Kazak jumbağı*. Monografiya. Almatı: Sanat.
- Kunanbayulı Abay (İbrahim) (1995). *Şığarmalarınñ eki Tomdık Tolık Jınağı. Tom I. Öleñder men avdarmalar*. Almatı: Jazuvşı.
- Kurışjanov Ä. (1983). *Halık tiliniñ Kaymağı buzılmasın // Jazuvşı jäne söz mädeniyeti*. A., Ğılım.
- Literaturnıñ entsiklopedičeskiy slovar* (1987). pod obşç. red. B.M.Kojevnikova, P.A.Nikolayeva. Redkol.: L.G.Andreev, N.İ.Balaşov, A.G.Boşarov i dr. Moskva: Sov. Entsiklopediya.
- Rahımjanov T. (1994). *Abay jäne halık poeziyası // Jalın. № 11-12, s. 243-251*.
- Stepanova T.M., (2007). Bessonova L.P. Tipologiya folklorizma literaturnıñ Tekstov // Bestink

Abay'ın Bıraktığı İz: Ebedî Miras¹

Ğaliya Rahmetolinovna AKMANOVA²

Akt. Nezaket Esen CÜRGÜL³

Abay Kunanbayev Kazak halkının aklı, düşünce dünyası, kültürü, sanatı ile edebiyatının zirvesini tasvir eden bilge şahsiyettir. Abay, Kazak şairlerinin dayanak olarak gördüğü bir ruhtur. Kazak şiirinin tarihidir. Bütün dünyaca tanınan, ayakları yere sağlam basan doru ve yorga at gibi edebiyatımızın temsilcisi olan ediptir. En kötü dönemlerde, zorluklarla dolu günlerde halkı bir araya toplayan Abay'ın yüceliğini açıklamak mümkün değildir. Bu konuda ölümsüzlük suyu içmişçesine nurlar saçarak giden Mürseyit'in el yazmasına değer vermemiz gerekir.

“Bilge” dediğimiz Abay kimdir? Şakerim'e bu soruyu sorsak, Aristoteles, Sokrates, Platon cevabını alırız. O zaman Abay'ı da bu gruba koymak gerek.

Abay, bilgiler hakkında: “*Doğru yoldan ayrılmadan yaşayan bilginler olmasaydı dünya yaşanılmaz bir yer olurdu. İnsan davranışlarının temeli, bu iyi bilgilerdir. Dünyada her şey bilgelerin fikirleriyle çözüm bulur. Bunların işinin çoğu, dünya işidir. Fakat bu bilgelerin yaptıkları, yaydıkları işler ahirete de kazançtır.*” der (Abay Ens., 1995). Yani bundan anladığımız kadarıyla bilgiler, manevî üstatlardır. Bugün Abay Kunanbayev Kazakistan'da ruhani üstat olarak çok yönlü bir cevherdir. Asırlardır yenilenip duran, parıldayan bir ışık gibi fikirlerini sürdürmeye devam etmektedir.

Meşhur Goethe: “*Doğunun yedi şairinden biri olsam.*” arzusundayken Abay Doğu ile Batının terazisini dengede tutar. İki tarafa da aynı şekilde eğilir. Gökyüzünün altında yaşayan halkını doğuda batıyı, batıda ise doğuyu görür. Bütün insanları aynı şekilde sever.

Abay'daki aşk, bir sevgi meselesidir. O “*Mahabbatpen yaratqan adamzattı./ Sevgiyle yaratmış insanoğlunu*” diyerek, Allah'ın insanoğlunu muhabbet üzere yarattığına dikkat çeker. Yine “*Kim seni süyse, onu süymek parız, oğan da ustazdıq qajet pe? / Kim seni severse onu sevmek farz, buna da üstatlık gerekir mi?*” Kimde sevgi çoksa o kişi âlimdir, üstattır diyerek bu konudaki hassasiyetini ortaya koyar.

Büyük şair, birçok zorlukla karşılaşmış eski geleneklerle acımasızca savaşarak, bireyin insanlık değerleri bakımından tekamüle ulaşması için gerekli olan hasletleri topluma yerleştirir.

Abay “*Ğılım tappay maqtanba/ ilim bulmadan övünme*” şiirinde “yalan, dedikodu, övünme, üşengeçlik, boşu boşuna mal dağıtmak” gibi olumsuz davranışları eleştirir. O, bunların karşısına ”akıl, emek, derin düşünce, kanaat, merhamet” kavramlarını koyar. Gelecek nesillerin bu değerlere sahip oldukça hayatta doğru yolu bulacağını ifade eder. Abay'ı düşünce dünyasında yer alan yürek, samimiyetin bir ifadesidir. O, dokunarak, titreyerek, ayaklandırarak uyandırılan hem sıcak hem de gerçek bir yürektir. Yürek temiz olmayınca Şakerim'in dediği gibi “*Qırıq jil ğıybadat etseng de/ kırk yıl ibadet etsen de*” olgunlaşmak, gelişmek mümkün olmayacaktır.

19. yüzyılın ikinci yarısında Abay'ın köyü, bütün Kazakistan yurdunun çok zengin sanat kültürünün, şiirinin, millî geleneklerinin ortaya çıktığı, tanıtıldığı manevî bir yayla, kültürel bir merkez olur. Bu dönemlerde Abay'ın etrafına yetenekli şairler ve sanatkâr gençlerin çoğu toplanır. Abay; onlar için üstün

1 “Abay qaldırğan İz – mǎñgilik mura” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Prof. Kazak Innovatsiyalıq Gumanitarlık-Zañ universiteti Gumanitarlıq Fakulteti Pedagoji Jane Psihologiya Kafedrası, Semey.

3 Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü mezun öğrencisi.

anlayış sahibi ve ölümsüz ışığı olan biridir. Onların Abay'ın şairlik geleneğinden beslendiği bellidir. Büyük üstadın şair öğrencileri arasında öne çıkanlar Akılbay, Mağaviya, Ärip Täñirbergenov, Äset Naymanbayev, Kökbay Jañatayev, Narmanbet Ormanbetov ve Şakerim Kudayberdiyev'dir. Bu konuda Şakerim üzerine araştırmalar yapan B. Abdığaziulı: "*Elbette belli bir gelenekten pay almak, onu devam ettirmek, sadece olanı tekrarlayıp ezberlemek anlamına gelmez. Abay öğrencilerinin hangisi olursa olsun eserlerinde büyük şairin şiirlerine uygun olan özellikleri geliştirerek, onları yeni şekillerle, yeni içeriklerle zenginleştirmiştir. Akılbay, Mağaviya, Äsetter gibi şairler Abay destanlarındaki romantizm unsurlarının alanını genişletip, bu tarzda çok güzel şiirler yazmıştır. Bu şiirler, adı geçen şairlerin doğrudan Abay'ın tesirinde kalıplaşmış, gelişerek mükemmelleştiğini ortaya koyar. Çünkü adı geçen şiirlere temel teşkil eden unsurlar Kazak bozkırına büyük şairin etkisiyle masal şeklinde yayılan Doğu ile Batının çeşitli eserlerinden alınan konulardır.*" der (Äbdığaziulı, 2007).

Abay'ın şairlik etkisini doğrudan sezip terbiyesini alan öğrencileri hakkındaki meseleler konusunda 20. yüzyılın 30'lu yıllarından beri birçok sözün dile getirildiği malumdur. Her şair kendince düşünce ve duygulara dalıp kendine ait fikirleri kaleme alır. Halbuki bazı şairler derinlemesine düşünüp gelecekle ilgili yorum yapmaz.

Abay mirasının asırlardır önemini yitirmeyen asil bir hazine olduğunu aşıkardır. Önemi kaybetmek şöyle dursun zaman değişip Kazak halkının başından birçok olay geçse de Kazaklar alınlarına yazılan sabır gücüyle, merhametiyle, misafirperverliği ile, anlayışıyla, dayanıklılığını siper edip ocağını yıkmadan, bugünkü alemde tanınıp bir köşede saf yeni bir altın gibi parlamaya başlamıştır.

Egemen ülkemizin bundan daha iyi günlere gelip büyümesi, gelişmesi, yeni nesillerin ellerindedir. Bugünkü cemiyetin isteği her açıdan gelişen bireyleri bir araya getirmek iken J. İsmagulov: "*Abay'ın sözleri dünyaya gelen her Kazak çocuğunun organlarına ana sütüyle dağılırken nur üstüne nur yağması en iyi başlangıçtır.*" (İsmagulov, 1994) diyerek bu konuya dikkat çeker. Gerçekten ana sütü dünyaya gelen bebeğin eklemelerini sağlamlaştırıp aklını başına getirirken, şairin mirasının, onun göğsünde "*Men Qazakpın/ Ben Kazağım*" diye seslenen her Kazağın bilincine insanlık, imanlılık, vatandaşlık, millî ruh gibi unsurları yerleştirdiği şüphe götürmez.

Abay, bugün ülkemizdeki temel değişiklikler döneminde aleme geniş bir şekilde yayılıyor. Abay ismi bütün âlemi kaplıyor.

Hayatının büyük bir kısmını Abay'a ayıran Muhtar Avezov, onun büyük mirasını sadece tek bir kepeyle süzüp aldım der (Avezov, 1960). Bugünkü gençlere sorulacak, şairin mirasını hangi seviyede yüceltiyoruz sorusu ise herkesi düşündürmektedir.

21. asrın nesillerinin Abay mirasıyla susuzluğunu gidermek, birleştirmek, ve "kamil insan", "nurlu akıl", "merhametli yürek", "sıkı gayret" gibi temel kavramları yeni neslin yüreğine yerleştirmek, her Kazak'ın önünde duran mukaddes bir emanettir. Bilge Abay hakkında Kazakistan cumhuriyetinin ilk başkanı Nursultan Äbişulı Nazarbayev şöyle demiştir: "*Abay, yurdumuzun parolasıdır. Abay'ı tanıtmak, öğretmek yoluyla, Kazakistan'ı aleme tanıtıyoruz. Çocuklarımız ile gelecek nesillerime Abay'dan fazla, Abay'dan ulu Abay'dan kutsal bir kavram olmasa gerek.*" Bunu, bütün Kazak çocuklarının hafızasına sokmanın gerekli olduğunu hepimiz biliyoruz.

Cumhurbaşkanının sözüyle yazımızı bitirirsek "*Abay sözü, Kazak halkının muskasıdır. Abay'ın açtığı yol bugünkü neslimizin edepli, anlayışlı, imanlı olmasına, örnek alınacak olmasına 'edebi il' kurmanın iyi bir başlangıca olacağına hepimize hatırlatan edebî bir mirastır.*"

KAYNAKÇA

Abay Entsiklopediyası (1995). Almatı, 720 s.

Abay Şiğarmalarının jıynağı (1993). 314 s.

Avezov M. (1960). "*Abay Qunanbayulu*", Almatı, Jazuvşı, 313 s.

Äbdığaziulı B. (2007). *Şakerim: дәstür jäne көrkemdik*, Semey, 446 s.

İsmagulov J. (1994). *Abaydın aqındıq tağılımı*, Almatı, 120 s.

Qazaq elining tuñğış Prezidenti Nazarbayev Nursultan (1995). *Abaydın Jidebaydağı -murajay üyi* 9,11 tamız.

Abay Şiirlerinin Kavramsal Analizi⁴

Gülnafis Tökenkızı ABİKENOVA⁵,

Gülnaz T. KARİPJANOVA⁶, Akt. Rashid MADAKEYEV⁷

Halk kültüründe renk dünyası kendine has özelliklere sahiptir. Renkler sembolik anlamlar da taşır. Bu sembolik anlamlar her millette farklı şekillerde karşımıza çıkabilir.

Halk, kültüründeki renkler vasıtasıyla kendi estetik bakışını, duygusal halini, insani anlayışını, töresini, inançlarını bildirir. Renkler, millîliğin göstergesi olan birer semboldür. Renkler ve onların türleri atalarımızın mitolojik (mifik) anlayışıyla sıkı bir şekilde bağlantılıdır.

Renklerin özellikleri, renk araştırmalarının tarihi süreci, anlamları, kullanım özellikleri vb. gibi meselelerle ilgili çalışmaları, A. Kaydar, Z. Ahtamberdiyeva, B. Ömirbekov gibi ilim adamlarının ‘*Sırğa tolı tür men tıs // Küpe Dolu Renkler ve Türleri*’, ‘*Tür-tüsterdiñ tildegi körinisi / Renklerin Dillerdeki Görünüşü*’ gibi yazı ve eserlerde görebiliriz. Bu çalışmalarda renk ve renk türlerinin sembolik anlamları hakkında önemli bilgiler verilmiştir. “Renkler ve türleriyle ilgili” olarak farklı milletlerde her seviyede, her çeşit ve türde, benzer sembollerin ortaya çıkmasına başlangıçta ne sebep olmuştur? şeklindeki soruya: “Öncelikle tek tek insanların kendilerini çevreleyen tabii, türlü renklere bakışı, onları hissederek özümsemesi diyerek cevap verilmiştir (Qaydarov, vd. 2012: 74).

Abay Kunanbayev’in şiirlerindeki renkler ve türleri kendine has özellikler ve sembolik anlamlara sahiptir. Yani “Kültürdeki Renkler ve Türleri” vasıtasıyla halk kendine has estetik bakış açısını, duygusal halini, insani düşüncelerini ortaya koymuştur. Mesela Abay Kunanbayev’in şiirlerinde “ak” renk sembol olarak kullanılmıştır ve halkın millî bilişsel durumunu ifade etmektedir.

*İnsapsızğa ne kerek
İstiñ aq pen qarası?*

İnsafsıza ne gerek?
İşin akı ile karası?”

(*İnternatta oqıp jür / Yatılı Okulda Okurken*, s. 29)

Burada ak ile kara karşıt anlamıyla kullanılmaktadır. İşler yapılış ve sonucuna göre bilgi olarak ele alınır, adaletli işler “ak”, yanlış işler “kara” renk adı ve kavramıyla ifade edilir. Buradaki anlam, halk inancında yer alan ‘ak’ renginin adalet, paklık, temizlik anlamına dayanmaktadır. “Kara” rengi de halk inancında olumsuz anlamda, yani “ak” rengine zıt anlamda kullanılmaktadır. Abay’da “ak” renk, halkın ak, paklık ve beyazlık vasıtasıyla sembolik olarak kastettiği kıvanç ve iyilik işareti, aşk, umut, hayırseverlik anlatımı olarak güzel hislerin sembolü anlamında kullanılmıştır:

*“Aqqa tartqan,
Jöñge qaytqan,
Aqıl aytar pende joq.*

Aka çeken,
Hakka dönen
Akıl verecek kul yok.”

(*Boyu bulğañ, sözi julmañ / Boyu Salınır, Sözü Kurnaz*, s. 129)

Kazak halkının en çok değer verdiği ve sofrasından eksik etmediği kutsal yiyeceği süttür. Bu sebeple süütün rengi olan “ak” da saflık, temizlik bildiren bir anlam kazanmaktadır. Halk da değer verdiği ve kutsal

4 Prof. Kazak İnnovatsiyalıq Gumanitarlıq-Zañ universiteti Gumanitarlıq Fakulteti Pedagoji Jane Psihologiya Kafedrası, Semey.

5 Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü mezun öğrencisi.

6 “Abay öleñderine kontseptilik talдав” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

7 Doç. Kazak innovatsiyalıq gumanitarlıq-zañ universiteti Filologiya Kafedrası, Semey Kazakistan

olarak nitelediği şeyleri “ak” ile adlandırmış ve nitelendirmiştir. Böylece süttün “ak” rengi, Kazakların kavram dünyasında birçok olumlu olayın aynası gibi kabul görmüştür. Mesela insanoğlu, dünyasını yöneten, hayatının beşiği olan, insan ömrünü geliştiren anaya “ak ana” demiş, onun sevgi ve merhametiyle, hasret duygusuyla kaynayan bir pınar gibi dökülen yaşamın kaynağını “ak süt” olarak adlandırmıştır. Bu sebeple Kazaklar için en yüce insanlık borcu, anasının ak sütünü helal ettirmektir. Halk “aqqa Quday jaq // Ak olana Allah hak” diye boşuna dememiştir. Mesela: Abay’da:

*“Oyım da aq, jarım da aq,
Keñimdi, taramdı
Qarasam payımdap,
Söziñ sol sarındı.*

Düşüncem de ak, yarım de ak,
Geniş, bölüm bölüm kolumun
Baksam derin düşünerek
Sözüm bu tekdüze ezgi.”
(*Boldı da partiya / Oldu da Parti*, s. 129)

“Ak”ın temizlik anlamını bildirişini, hayattan göçüp giden insana hürmet göstererek toprağa verme geleneğinde de görebiliriz. Mesela Abay’da:

*“Aq köylekti bitirip,
Kebinim dep kiydi, öldi,*

Ak gömleği hazırlayıp,
Kefenim diyerek giydi, öldü..
(*Asqa, toyğa baratuğın / Aşa, Şölene Giden* s. 103)

mısraları geçmektedir.

Ak, ilk anlamı olan “temiz” anlamıyla birlikte mecazî olarak “içine başka şey karışmayan, saf” anlamında, yani “han, bey, töre soyundan gelme” anlamında da kullanılmaktadır. Eskiden bir kişi han seçildiğinde o, ‘*Aq kiyzge oturğızıp // Ak keçeye oturtularak*’ toplum önünde omuzlarda yukarı kaldırılarak han ilan edilirmiş.

“Ak”, bu gibi mecazi anlamlar kazanarak ‘güzellik’, ‘yakışıklılık’, ‘görmelilik’ ifadesi de vermektedir. Abay’ın şiirlerinde şu kullanımlarla karşılaşırız:

*“Aq tamaq, qızıl jüz
Qarağım, betiñdi aş!
Qara köz iymek qas,
Qarasa jan toymas.
Avzıñ bal, qızıl gül,
Aq tisiñ kir şalmas.
Aq etiñ ülbirep,
Özgeşe bitken gül.*

Ak damak, kırmızı yüz,
Güzellim, yüzünü aç!
Kara göz, çizilmiş kaş,
Bakınca can doymaz.
Ağzın bal, kızıl gül,
Ak dişin kir tutmaz.
Ak etin nazlanır,
Özel yetişmiş gül gibi.”
(*Közimniñ qarası / Gözbebeğim*, s. 115)

“*Qazaq Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi / Kazak Dilinin Açıklamalı Sözlüğü*”nde “kara” kelimesinin anlamına bağlı olarak verilen kelimelerden “rüya, belirsizlik, dert, kaygı, acımasızlık, yakınlık, kutsallık, hoşnutluk” anlamlarını çıkarabiliriz. Bu kullanımlar, “kara” kelimesinin kavram anlamını yani sembolik olarak da kazandığı anlamları bildirmektedir. “Kara” kelimesinin ilk anlamı “ak”ın karşıt rengi”dir. Bu, onun temel anlamıdır. Hayattaki her şeyin, olguların kalitesi ve özelliği nasıl olursa olsun, onların bir grubunu “ak” olarak değerlendirmek milletin merhametli, hevesli gönlünün, büyük umudunun, güzel dileğinin, bitmek bilmeyen duygularının şahididir. Kazak kültüründe “ak”ın zıddı olarak “kara” kullanılmıştır. Abay’ın şiirlerine dikkat edecek olursak:

*“Aqıldı qara qıldı qırıqqa bölmek,
Är nersege özindey bağa bermek.*

Akıllı kara kılı kırk yarararak,
Her şeye kendi gibi değer vermek.”
(*Qartaydıq, qayğı oyladıq, uyqı sergek*, s.11)

Dünyada karşılığı, zıddı olmayan hiçbir şey yoktur. Karşılıksız, zıddı olmayan bir gelişmenin olması mümkün değil. Bu, ispatlanmış diyalektin hayat kanunudur. Onu kesin olarak şöyle açıklamak mümkün-

dür. İyilik ile kötülük, adalet ile adaletsizlik, helal ile haram, fayda ile ziyan, vb. Demek ki hayatın temeli, zıtlığın içinde birlik ile mücadeleyi öğrenmektir, Abay’da sevincin, adaletin, saltanatın, iyiliğin sembolüne dönüşen “ak” rengin karşısında, kaygı ve hasretin, kötülüğün işareti de “kara” renk gelmektedir:

“*Qar basqan, qanqığan
Has nadan neni uğa aladı?*”

Karabasan, başıboş dolaşan,
Gerçek cahil neyi anlasın?”
(Özgege, *könilim, toyarsın*, s. 98).

Abay’ın eserlerinden bu kullanımlara bol bol örnek gösterebiliriz. “*Qara jerge qarız arqalama // Kara toprağa borçlanma*”; “*Qara jerdi jamandama qaytip sonda bararsın, Qavım eldi jamandama qarğısına qalarsın // Kara toprağı kötüleme nasılsa oraya girersin, Kavim milleti kötüleme belasını çekersin*”; “*Qara kün basiña tuvmay qara suv keşpe//Kara güneş başına doğmadan kara suyu geçme*”; “*Qasapşığa mal qayğı, Qara eşkige jan qayğı//Kasap et derdinde, Koyun/Keçi can derdinde*”; “*Javdı qara qaşırđı, Batır ataq Baraqta qaldı//Düşmanı halk kaçırdı, Bahadır namı Barak’ta kaldı*”; “*Örmekşiniñ torı qara şıbinniñ sorı//Örümceğin ağı karasineğin felaketi*”; “*Kemeñger kelistiden şığar, Qara bayır jelistiden şığar//Bilgin uyumlu davranandan çıkar, Kara koyun sütlüden çıkar*”; “*Käri atıñ maqtağan qara jayav qalar//Yaşlı atını öven kara yaya kalır*”; “*Qazanğa jolama, qarası juğar, Jamanğa jolama, jalası juğar//Kazana yaklaşma, karası yapışır, Kötüye yaklaşma belası bulaşır*”; “*Qayğısı jok adamğa qara köje balmen teñ, Qayğısı köp adamğa keñ dünüye jermen teñ//Kaygısız adama kara kuru çorba bal ile denk, Kaygısı çok adama geniş dünya toprak ile denk*”; “*Qara közden nur taysa, qarğa adım jer muñ bolar//Kara gözden nur giderse, karga adımı kadar yer dert olur*”; “*Jaman adam qulkinniñ qara qabı, Jaqsı adam adaldıqtıñ tağı//Kötü adam boğazının kara kulu, İyi adam adaletin tahti*”; “*Jaqnıñdı jaralama, Alıstı qaralama//Yakınını yaralama, Uzaktakini karalama*”.

Kaygı ve hasretin işareti, Avrupalılarda “kara” renk, Avustralya da ise “ak” renk iken, Kazaklar için de “kara” renktir. Buna dilimizdeki kara örtülü, kara kağıt, karalı at, karalı ses, karalı oldu, karalı gün gibi ifadeler şahittir. Abay’da “kara” renk, aşağıdaki mısralarda dertli, kaygılı anlamını taşımaktadır:

“*Jarq etpes qara könilim ne qılsa da,
Aspanda ay menen kün şağılsa da,
Düniyede sirä sendey mağan jar joq,
Sağan jar menen artıq tabılsa da.*”

Yanıvermez kara gönlüm ne yapsa da,
Asumanda ay ile güneş çarpışsa da,
Dünyada bil, senin gibi bana yar yok,
Sana yar benden fazla bulunsa da.”

(*Jarq etpes qara könilim ne qılsa da / Yanıvermez*

Kara Gönlüm Ne Yapsa da, s.90)

Karalı eve karalar bağlamakla vefat eden kişinin yaş özellikleri ve farklılıklarına dikkat çekilir. Kazaklarda ölenin yakınları tarafından, eğer ölen kişi genç biri ise “kırmızı”, orta yaşta ise “kara”, çok yaşlı ise “ak” başörtüsü takılırmış. Kara başörtü takmak, orta yaşta birinin vefat ettiği, eşinin dul, çocuklarının öksüz kaldığı anlamına gelir. Kazaklar karalı giyimi özel olarak diktirmezler. Orta yaştaki biri vefat ettiği zaman eşi altınlarını (beşbirlik, alınlık, vs.) çıkararak kara bir örtü takar. Erkekler bellerini boğar, eline dayak alırlar. Kazak geleneklerine göre kocası vefat eden hanım karalar giyermiş, kızı üstüne ak giysi giyermiş, başına kırmızı börk takarmış. Kocası vefat eden hanım başına kara başörtü takarken, oğlunu kaybeden anne ise başına ak başörtü takarmış. Ara sıra bu tür birbirine zıt uygulamalar yapılsa da, Kazaklar için üzüntü işareti olarak kara rengin kullanılması geniş ölçüde yayılmıştır diyebiliriz. “Kara” renk, Abay Kunanbayev’in eserlerinde de aynı anlamda kullanılmaktadır.

“*Qayğıñ bolar şermen teñ,
Qara könilim jermen teñ.
“Qara tastan basqanıñ bəri jadırıp,
Bir sarañnan basqanıñ peyili ener.*”

Kaygın olur hasretle denk,
Kara gönlüm toprakla denk”. (*Qız sözi / Kız Sözü* s.85)
Kara taştan başkalarının hepsi parlayarak,
Bir cimriden başkasının niyeti olur”.

İlim adamı B. Qasım “kara” renk ile ilgili bir araştırma yapmış: “Kara kelimesinin kökenine bakarsak, Eski Türkçede birkaç anlamının olduğunu görürüz. Moğolcadaki “har” kelimesi ile Kazak Türk-

çesindeki “kara” sözü anlam açısından hemen hemen aynıdır demek mümkündür. Eski Türkçede de, Moğolcada da, Çağdaş Türk Lehçelerinde de kelimenin temel anlamı ve daha sonra ortaya çıkan anlam genişlemesinin aynı olduğunu söyleyebiliriz. (Qasım; 2008: 43).

Lakin ortak benzerliklerin yanında “kara” rengiyle ilgili millî dünya görüşümüzde farklılıklar da görülmektedir. Kara renk “kutsal” bir anlama sahiptir. Mesela: “*Qara domalaq Qazaq balası*//Kara Tombul Kazak Oğlan”; “*Qaraköz Qazaq qızı*//Kara göz Kazak kızı”; “*Qara şaňıraq*//Kara Otağ” deyimlerini ele alalım. Genelde “şaňıraq” atadan baba ve çocuğa, ailedeki gence yani oğula miras kalır. Bu kavram, büyük ev anlamında kullanılan Türk âleminde, kültüründe ve dünya görüşünde çok önemli kavramlardan biri olarak kabul edilir. Onun yuvarlak şekli sembolik işaretler sisteminde sonsuzluğu, soyun devamlılığını vurguladığını da söylemek gerekir. Abay’da:

“Özim de basqa şavıp töske örledim, Kendim de başa kakıp, kibirlenmedim,
Qazaqqa qara sözge des bermedim. Kazaklara nasihatten vazgeçmedim”. (*Jasımda ğılım bar dep eskermedim / Gençken İlim Var Diye Dikkat Etmedim s.10*)

“Kara”, bir nesnenin rengini bildiren temel anlamından çok daha geniş anlamdadır. Demek ki “*qara öleñ*//kara şiir” dediğimiz, eski şiir, şiirin ilk şekli anlamındadır. “*Qara tas*// kara taş”; *qara halıq*//avam, kara halk”, “*qara söz*//eski söz”, “*qara köñil*//kara gönül” gibi deyimlerin sadece rengi belirtmek amacıyla kullanılmadığı açıktır. Sert, kıpırdamayan, cansız, donup kalmış bir taş, temelde halk sözü olarak “dertli gönül” anlamını verir. Şiirdeki “*qara söz - qasıyetti qara öleñ*//kara söz - kutsal eski şiir” ifadesindeki düşünceyle yakın anlamda olan “*şeşen söz*//hatip sözü” anlamında da kullanılmaktadır. Bu kelime grubu, bir kelimenin rengini ifade etmez, “*şeşen söz*//hatip söz, *qızıl söz*//keskin söz, *qasıyetti söz*//kutsal söz” anlamlarını kasteder.

Tür ve renklerin sembolik anlamı hakkında A. Margulan, “mavi” renk, göğe tapınmanın; asmanın sembolüdür. “Kırmızı” ateşin, güneşin sembolü iken “ak” gerçeğin, sevinç ve mutluluğun, “sarı” akıl ve düşüncenin, “kara” toprağın, “yeşil” ilkbaharın ve gençliğin sembolüdür” der (Marğulan; 2007: 256).

Atalarımız dünyayı dört yön diye düşünmüş ve her yöne ait sembolik bir renk adı vermişlerdir. Sıralayacak olursak bunlar: Doğu “mavi” renk, Güney “kırmızı” renk, Kuzey “kara” renk, Batı “ak” renk şeklinde güneşin devrini temel alan kavramlardır. Kazak mefhumunda ‘gök’ renk asmana verilen addır ve onun Tanrılık sıfatıdır. Mesela: “*Kün sirkirese, kök dürkireydi*//Güneşte çiseleme başlasa gök gürler”; “*Sävir bolsa, kün kürkirer, Kün kürkirese, kök dürkirer*//Nisan gelince güneş gürler, Güneş gürlerse, gök gürlül gürlül gürler”; “*Jamanniñ tili aşçı, Kök miyaniñ güli aşçı*//Kötünün dili acı, Gök meyhan kökünün çiçeği acı”; “*Köp unatsa, kök toqtını soyıp al*//Çok hoşuna giderse, gök kuzuyu kes de al”; “*Köbik qarda tülki oynar, Kök körpede jülqi oynar*//Köpük köpük karda tilki oynar, Gök yorganda yılki oynar”, vb. “*Kök tüynek*//gök, olmamış, kelek”, “*kök sabaq*//gök, olgunlaşmamış sap”, “*kök sağal*//gök, sarımsı” dediğinde ekinin, bahçe bitkilerinin henüz olgunlaşmadığını bildirmektedir. Abay şiirlerinde bu ‘gök rengin’ genç anlamında kullanıldığını da görmekteyiz.

“*Köp jasamay, kök orğan,
Jarası ülken jas ölim.*”

Çok yaşamayıp gök biçilen,
Yarası derin genç ölümün.”

(Nemere inisi ölgende aytqanı / Torununun Kardeşi

Ölünce Söylediği s.170)

Yukarıdaki kelime gruplarında “gök” kelimesi “genç” anlamında kullanılmaktadır.

“*Birev kök baldırğan, biri kuray,
Bir jerge qosıla ma qıs pen jaz?*”

Birisi tazefiliz, diğeri solmuş beniz,
Aynı yerde buluşur mu kış ile yaz?”

(*Bir suluv qız turıptı han qolında / Bir Güzel Kız*

Varmış, Han Elinde S. 174)

Gök renk ilkbahar iklimin, taze otun çıkmasıyla yıl mevsimini tasvir eder:

“Adamnıñ keybir kezderi
Köñilde alañ basılsa;
Tañiriniñ bergen öneri
Kök bulttan açılsa.

İnsanın kimi zamanları
Gönülde kaygı basılsa;
Allahın verdiği sanatı
Gök, buluttan açılsa...”
(Adamnıñ keybir kezderi / İnsanın Kimi Zamanları s. 180)

“Kök suvdıñ toğı bolmas//Gök suyun toku olmaz” söz grubuyla “önemi yok” anlamı verilmektedir. “Gök bulut” kelime grubu, endişe ile kaygıdan uzaklaşırsa “alansız halı geçse” denen düşünce açmaya çalışılmıştır. Bu satırlarda ise gök rengi mecaz değil, gerçek anlamdadır.

“Kök ala bult sögilip,
Kün javadı key şaqta.

Gökte alaca bulut sökülür,
Yağmur yağar bazı zaman,”
(Kök ala bult sögilip / Gökteki Alaca Bulutlar Sökülür s. 180)

“Köptiñ barin köp deme, köp te bölek,
Köp it jeñip, kök itti künde jemek.

Toplumun hepsine çok deme, çok da farklı,
Çok it yenip, asil iti her gün ister avlamayı”
(Kök tuman aldındağı keler zaman / s. 186)

Bu ifadelerde insanın karakter özellikleri verilmektedir. Gök sözcük birimi, burada renk bildirmez. Gök rengi gruptan ayrılmaktadır. Dilimizde “kök böri/bozkurt” denen bir kavram vardır. Bu kullanımda “gök” sözü “kutsal, güçlü” anlamı vermektedir.

“Kızıl” renk ilk başta güneşin, ateşin rengine bağlı olarak kabul edilmiştir, bugüne kadar birçok millette de güneş ve ateşin sembolü olarak bilinmiş ve kutsal renk olarak da sayılmıştır. “Dile ait kaynaklar “kızıl” sözünün “süs” anlamında kullanıldığını gösterir. Mesela: “Qızdıñ közi qızıl da//Kızım gözü kırmızı da” atasözünde kızların süslü püslü elbiselere, kırmızı boncuklara, parlak takılara hevesli olduğunu anlıyoruz. Öyle olunca buradaki kızıl sözünün asıl anlamında kırmızı renkli bir madenin olduğunu anlamak zor değil (Marğulan; 2007: 375). Mesela: “Qılımsığan qız qızıl köylek kiyedi//Nazlı kız kırmızı gömlek giyer”; “Anannıñ közi qızında, qızdıñ közi qızıl da//Annenin gözü kızında, kızın gözü kırmızı da”, vb. Bununla beraber kırmızı renkle ilgili atasözlerine de bakabiliriz: “Aşuvı qısqannıñ közi qızırır, Aşuvı basılsa, jüzi qızırar//Öfkeye kapılanın gözü kızırır, Öfkesi durulursa, yüzü kızırır”; “Qızıl tilden aşığında uv tamar//Öfkelenince qızıl dilden zehir damlar”; “Qiyadağı qızıl tülkini, qiyannan soqqan bürkit alar//Yamaçtaki kırmızı tilkiyi, ücra yerde vuran kartal alır”; “Öner aldı qızıl til//Sanatın başlangıcı, kızıl dil”; “Qızıl gül de quraydı//Kırmızı gül de solar”; “Qıysıq butaqa da jiyde bitedi//Yamuk dalda da kızıl iğde yetişir”; “Qızıl juldız kündiz de, tünde de jarqıraydı//Kırmızı yıldız gündüz de gece de parlar”.

Abay’ın aşağıdaki mısralarında “Kızıl” sözcük birimi, “hatip” anlamında kullanılmıştır:

“Sayra da zarla, qızıl til,
Qara köñilim oyansın

De de derdini dök kızıl dil,
Kara gönlüm uyansın”.

Bununla birlikte kızıl sözünün “genç, yeni doğmuş” anlamında da kullanıldığını dilimizdeki “qızıl şaq/kızıl darbe, “qızıl qarın jas bala//sabi, küçük çocuk”, vb. örneklerle birlikte hayatta uygulanan gelenek ve görenekler de gösterir. Mesela, Kazakların âdetine göre bir evde yeni doğan çocuk varsa o eve kızıl sancak bağlanırmış. Bunu görenler at ve araçla hızlı geçmezlermiş. Çocuğun korkup sıçramaması ve korkuyla büyümemesi için bu tür bir hareket tarzı topluma yerleşmiş.

Abay şiiirlerine dönecek olursak, “kızıl” renginin sembolik anlamda kullanıldığını anlıyoruz.

“Tolğavı toqsan qızıl til
Söylemeymin deseñ, öziñ bil.

Şaşırtıcı kudrete sahip kızıl dil,
Söylemem dersen, kendin bil”.

“Kızıl renk”, keskinlik işaretidir. Konuşmada, şiiirlerde sözün ustaca kullanımında kızıl rengin doğrudan ilk anlamıyla değil, mecazi anlamıyla kullanıldığını sık görürüz.

“Söz ayttım “Aziret Ali”, ”aydaharsız”,

Söz dedim “Hazreti Ali”, “ejderhasız”,

*Munda jok ‘altın iyek, sarı altın kız’.
Kärilikti jamandap, ölim tilep,
Bolsın degen jerim joq jigiti arsız.
Äsire qızıl emes dep jiyrenbeñiz,
Tübi tereñ söz artıq, bir bayqarsız.*

Burda yok “altın çene, sarı ala kız”,
Yaşlılığı kötüleyip, ölüm dileyip,
Olsun demedim hiç, yiğit arsız.
Aşırı kızıl değil diye iğrenmeyiniz,
Dibi derin söz artık bir fark edersiz.”

Bu mısraların mecazla, söz sanatlarıyla dolu olmadığını düşünmeyin, onlar basit olsalar da anlamlı söz oldukları açıkça görünmektedir. Şairin şiirlerindeki “Kızıl” rengi “hatip dili, keskin dil” anlamını taşımaktadır.

“Azalı aq körpesin silke tastap
Jer külimder, özine şıray berip.
Qızıl aray sarı altın şatırına
Künniñ keşke kirgenin kördi közim

Dertli ak yorganını silkerek atıverir,
Toprak gülümser, rengine renk katarak.
Kızıl şafaktaki saf altın çadırına
Güneşin gece girdiğini gördü gözüm”.
(*Jazğıturu / İlkbahar, s. 100*).

Tabiat olayları ile ilgili olarak söylediği kızıl (keskin) sözle oluşan deyimlerdeki “*qızıl iñir/kırmızı alaca karanlık*”; “*qızıl aray/kırmızı şafak*”; *qızıl suv/kızıl su*” gibi deyimlerin güneşle bağlantılı olarak kullanıldığını Abay’ın eserlerinde görmekteyiz. Aşağıdaki mısralarda buna örnek bir kullanım görürüz:

“*Qızıl balaq qıranniñ
Balapanın dert aldı.
Köp jasamay, kök orğan,
Yarası ülken jas ölim.*

Kızıl paçalı doğanın
Yavrusunu dert aldı.
Çok yaşamayıp, gök biçilen
Yarası derin genç ölüm.
(Nemere inisi ölgende aytqanı / s. 170)

“*Qızıl balaq qıranniñ*//Kızıl bacaklı doğanın” deyiminde kızıl sözü kuvvetli olma anlamındadır. Kuvvetli olsa bile yavrusunun ölümüne müdahil olmaz.

Halkımızın sevdiği renklerden biri de kahverengidir. Kahverengi, renk anlamı dışında farklı anlamlara da gelebilir. Mesela şu deyimlerde farklı mecazi anlamlarda kullanılmaktadır: “*qoñır küy/kaya ezgisi; qoñır davıs/gür ses; qoñır küz/sade güz; qoñır keş/serin akşam; qoñır jel/ılık rüzgar; qoñır qabaq/somurtkan; qoñır saz/güzel saz; qoñır samal/olgun kısrak sütü; qoñır salqın/soğuk esinti; qoñır tirlik/geçip giden hayat; qoñır mayda/ufak yaşam; qoñır dala/bozkır*. Her türlü olay ve değişim insan için sevimli, kulağa hoş, yürekte iz bırakan güzel anıları, hayatın kaygısız, çevreyle uyumlu, bazen de basit ve nazik hallerini tasvir eden özellikleri de dikkat çeker. Bu sadelik halkımızın huyuna uygun alçak gönüllülük ve bağışlayıcılığını bizlere hissettirir. Halkımızın sevdiği renklerden biri kahverengidir. Bunu Abay’da görürüz:

“*Koñır körer, kem körer.
İşek boylap on sausaq jorgalatsa,
Beyiştiñ üni şığar koñır salkın.*

Soğuk görür, kem görür.” (Mensinbevşi em nadandı / s. 118)
Bağırsak boylanıp da on parmak uzasa,
Cennetin sesi çıkar sade serin.”
(Dj. Bayron M. Yu. Lermontovtan s. 132)

“Sarı” renk başlangıçta güneş, ateş ve renkli (altın, bronz, bakır, tunç) metallerin görünüşüyle ilgili olarak kalıplaşmış olmasının yanında; gelişen tabiattaki yaşamın her tür olaylarına uyum sağlamış, onların sırlarını tamamıyla açmaya imkan sağlayan renklerden biri olarak kabul edilir. Dünya dillerinin birçoğunda -bunlardan Hint Avrupa dillerinde sarı rengin sembolik anlamı “satmak, ihanet etmek, döneklık” gibi anlamlara gelir- olduğu gibi Kazak Türkçesinde de sarı, iyi huylu olmak, belli bir duruşu olmak, güzel şekil, dayanıklı gibi kavramları karşılamaktadır. “Sarı” sözcüğünün mecaz anlamı dilimizde “hoş ve hoş olmayan kullanımlarıyla birlikte gösterilmektedir.

“Sarı” zenginlik simgesidir. Dilimizde karşılaşılan “Qağanağı qarıq, sağanağı sarıq//Gücü yetmeyen” deyimini bugün de manası belirsiz gibi görünse de burada ki “sarıq” sözünün ‘altın’ yani büyük zenginlik anlamında kullanıldığını fark ederiz.

Abay'ın aşağıdaki mısralarında şiirlerinde sabırlı olmanın doğruluğunu onaylayan halk sözü kullanılmıştır:

“*Sap, sap, könilim, sap, könilim!*
Sabır tübi sarı - altın.”

Saf saf gönlüm, saf, gönlüm!
Sabrın sonu sarı altın/selamet”.

Sarı sözünün bir anlamı da genişliktir. Dilimizde sarı sözü bozkır, step, geniş kır, yayla ve başka çok sözlerle deyimleşerek; geniş, sınırsız, ucu bucağı olmayan anlamlar da bildirmektedir.

Sarı rengin bir diğer anlamı insanın ya da hayvanın yaş ölçüsüyle bağlantılı olarak ortaya çıkar. Mesela, yer ortasındaki yaşlı kadın ve erkek kişi için “*sarı qarın bāybişe/yaşlı kadın, nine*”, *sarı kidir erkek/yaşlı erkek*” veya “*sarı kidir āyel/sarı yaşlı kadın*” söyleyişlerinde “sarı” sözü biraz yaşamış, yaşı büyük olan anlamını vermektedir. “Sarı” sözünün yaşlı, yaşı büyük anlamına halk dualarında sık rastlarız: “*Aq qas, sarı tisti bol!//Ak kaş, sarı dişli ol!*” yani “Yaşlan, uzun yıllar yaşa!” duasında bu anlam görülmektedir. Hayvanın yaş ölçümüyle alakalı olarak “*sarı qarın biye/sarı karın kısrak*”, “*sarı tis ayğır/sarı dişli aygır*” gibi söyleyişlerde de “sarı” sözünün genç değil, yaşlı anlamına geldiği dikkat çeker. Oysa “sarı” sözünün büyüklük anlamıyla birlikte buna karşı yaş ölçümüyle ilgili küçüklüğü bildiren anlamı da vardır. Buna dilimizdeki *sarı avız balapan//yavru, küçük*”; “*sarı ürpek//yenice büyüyen, küçük*”; “*sarı balal//küçük çocuk*” gibi kalıp ifadeler ve kullanımlar da kanıttır.

Sarı sözünün diğer bir anlamı “dert, kaygı, hazan, uzun süren hareket, süreçle bağlantılı ve bu uzak sürecin neticesinde ortaya çıkan her tür özelliği bildiren sözler. Mesela “sarı” sözünden “dert, kederli” anlamıyla bağlantılı kullanılan “sarı uvayım/sarı keder”, “sarıla kütöv/dertle beklemek” sözlerinde özlem anlamı varken, “sarı küz/özlemek”, “*uzınsarı/uzun gün*” deyimlerinden uzun süre ve beklemek anlamları çıkmaktadır. “Sarı” sözünün eski şekli “sarıq” sözü, “*sağınıştan sarğayuv//özlemden sararmak*; “*sarı jambas boluv//hastalanmak, uzun süre yatmak*”; “*sarı tösek//yatak yorgan yatmak, hastalanmak*” deyimleri gelişmiştir. “Sarı” renk akıl ve anlayışın, sağ duyunun da işaretidir: Eli açık, aydın temiz kalpli, bilimli, uslu, şanlı ve büyük anlamındadır. (Yusuf Has Hacib)

Abay'dan bir örnek verecek olursak:

“*Samorodny sarı altın,*
Savdasız berseñ almaydı
Savdrağan jezine.
Savdırsız sarı qamqanı
Sadağa ketkir suraydı
Samarqannıñ bözine.”

Ana dilde saf altın işte,
Pazarlıksız versen, almaz da
Dövülmüş bakırını.
İncecik saf ipeği
Sadaka diye bağışlayıverir
Semerkandın bezine.

(Patşa quday, sıyındım/Muktedir Allah, Sana Sığındım s. 27).

Demek ki bütün kültürlerde renkler kendine özgü sembolik anlamlara sahiptir. Bunun gibi semboller insanoğlunun binlerce asırlık tecrübesinin sonucu olarak ortaya çıkan ve kullanımına devam edilen tarihi açıdan gelişmiş belli bir anlayışın, felsefik düşünce ile millî dünya görüşünün bir ürünüdür. Abay'ın edebî mirası Kazakların kültürel belleğini yansıtır. Dolayısıyla Abay'ın şiirlerindeki renklerin kullanımı Kazakların düşünce dünyasını ortaya koyması bakımından da ayrıca önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Kasım B. (2008). “Kürdeli atalımdardağı “aq” jāne “boz” tür-tüs atavlarına baylanıstı qalıptasqan simvoldıq uğımdar”, *Abay atındağı QazUPV-dıñ “Xabarşı” ğılımiy jurnalı*. Filologiya ğılımiy seriyası no.2, Almatı.
- Kaydarov A., Aktmberdiyeva Z., Ömirbekova B. (2012). “*Tür-tüsterdiñ tildegi körinisi*”, Almatı.
- Qazaq tiliniñ tüsindirme sözdigi* (2008). Jalpı redaksiyasın basqarğan T. Januzakov. Almatı: Dayk- Press.
- Margulan A. (2007). *Şıǵarmaları*, Almatı.

Tatyana'nın mektubu. M. Yerjanov, 1971

Abay Eserlerinde Edebî Mektup Türü¹

Gülnafis Tökenkızı ABİKENOVA²

Akt. Yasin ZOBAR³

Kazak edebiyatında mektup türü ile ilgili örneklerle karşılaşmak mümkündür. Mektup türündeki şiirler, Abay eserlerinde de bolca mevcuttur. “*Jigit sözi/Yiğit Sözü*” ve “*Qız sözi/ Kız Sözü*” adlı şiirlerin edebî mektup şeklinde yazıldığını söyleyebiliriz.

*Ayttım salem, Qalamqas,
Sağan kurban mal men bas.
Sağıngannan seni oylap,
Keler közge istiq jas.
Senen artıq jan tuvmas,
Tuvsa, tuvar artulmas.
Bir öziñnen, basqağa*

Söyledim selam, Kalemkas,
Sana kurban, mal ile baş.
Özleyince seni düşünüp,
Dolar göze ılık yaş.
Senden hoş canda doğamaz.
Doğsa, doğar çok olmaz.
Bir senden başkasına,

(Qunanbayev, 1961: 684)

Şiirin ilk dörtlüğünde edebî mektup türüne uygun söyleyişleri hemen fark ediyoruz. Şiir, yapı bakımından karmaşık değil, aksine basit bir şekilde kurulmuştur. Burada eski sözler ile Arapça ve Farsça kelimeler yer almaz. Dili anlaşılabilir. “*İzdep tabar sunkarmin, jarastıqtı süygende/ Arayıp bulur sun-gurum, yaraşıklı uçtuğumda*”, “*Siz qırğavıl jez qanat/ Siz sülün demir kanatlı*” gibi mısralarda istiareler göze çarpar. “*İşim ottay küygende/ İçim ateş gibi yandığında*”, “*jürek balqıp, iygende/ Yüreğim dalgalandığında*”, “*işki sırdı tüygende/ İçimdeki sır anlaşıldığında*” gibi söyleyiş bakımından hoş kabul edilebilecek deyimlerle karşılaşılır.

Şiir ve mektup kulaktan kulağa geçer, ezber yoluyla herkese ulaşır. Hevesli kişiler, yüreği açık gönüller dileğini şiir ile karşısındakilere iletirler. Kazak kızları ilgi duydukları yiğide işlenmiş ipek mendil hediye ederler. Bugüne kadar korunan bu gelenekte mendil mektup yerine geçer. Haberleşme görevini yerine getiren mendil sembolik olarak da kullanılır ve töreyi temsil eder. Evlenerek uğurlanan kız, ana ve babasına durumunu ve iyi olduğunu yemeniye işlediği desenler vasıtasıyla bildirmiş.

*Halıq äni “Äpitökte”
Til hat joq.
Aqşa mañday, qaragöz,
Öziñdey bekrat joq,
Tım bolmasa,
Hat penen habar söziñ joq.*

Halk Türküsü “Äpitökte”
Konuşmak yok.
Ak yüzlü karagöz,
Senin gibi asili yok,
Hiç olmazsa,
Mektup ile haber veren sözün yok.

(Ergöbekov, 1987: 206)

Yukarıdaki mısralarda olduğu gibi mektup, işlemeli yemeniye ulaştırılan sözün sembolüdür.

Ulu Abay’ın, “*Ayttım, sälem, Qalamqasında/ Söyledim selam Kalamkasında*” söyleyişi, mektup türünde sözlü selam şeklinde dile getirilmiştir.

Abay’ın aktarmaları içinde edebî mektup türüne ait örnek eserler vardır. Puşkin’in, Evgeniy Onegin adlı eserinde Abay’ın aktarmaları içinde edebî mektubun roman şeklinde kaleme alınmasıyla karşımıza çıkar. Bunlar, “*Oneginiñ Jazğan Hıl/ Erty Kärdün. Oneginiñ Yazdığı Mektup*”, “*Oneginiñ*

³ Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümünden mezun. Öğretmen.

Tatyanağa javabı / Onegi'nin Tatyana'ya Cevabı, “*Onegin sözi/Onegi'nin sözü*”, “*Oneginiñ Tatyanağa jazğan hatı/Onegi'nin Tatyana'ya Yazdığı Mektup*”tur.

Bu aşk konulu eserde sadece bir mesele ele alınmaz. Eserde o devirdeki hanımefendilerin toplum içindeki yeri hakkında önemli meseleler ele alınır. Edebî mektup türünde ele alınan bu yazılarda mektubu gönderen kahraman aşk üzüntüsü, sevinç ve psikolojik durum, vs. gibi sırlarını söyler, içini döker. Bu yüzden kahramanın duygu dalgalanışları hiç değiştirilmeden açıkça ve olduğu gibi tasvir edilir.

Qup bilemin sizge jaqpas
Eski jara biltelev
Aq jüregiñ endi unatpas
Mezgili joq qay medev
Iqtiyarsız muñdı sezim
Ketti ırşıp joliña
Mazağıña berdim özim
Öz basımdı qoliña.

Gerçekten biliyorum sizin hoşunuza gitmez
 Eski yarayı tekrar deşmek
 Ak yüreğin şimdi temizlenmez
 Hangi ümidin zamanı olmaz
 İhtiyarsız kaygılı duygum
 Fırladı gitti yoluna
 Yergisine kaptırdım kendimi
 Kendi başımı kollarına

(Qunanbayev, 1961: 345)

Metinde, betimleme, teşbih, istiare gibi söz sanatları çok kullanılmıştır. Mesela, “*muz jüregim may sıqıldı / Buz gibi yüreğim yağ gibi*”, “*masqaralap meni tağdır /Rezil eder beni kader*”, “*sen ağaştta pışken alma/Sen ağaştta olgunlaşan elma*”, “*teñri tobi, bul ğarip bas/Tanrının topu, bu garip baş*”, vb.

“*Mihrab/mihrap*”, “*ğuzir/rica*” gibi alıntı sözler de kullanılmıştır.

“*Oneginiñ Tatyanağa javabında/Onegi'nin Tatyana'ya Cevabında*” teşbih, istiare gibi sanatlar daha çok kullanılmıştır. Mesela, “*asıl lep/asıl dudak*”, “*sum jürek/uğursuz yürek*”, “*sum zaman/uğursuz zaman*” gibi kelime grubundan oluşan teşbihler “*ol perizat/O perizat*”, “*men jaralı jolbarıspın/Ben Yaralı Kaplanım*”, “*sen totı qus baqta yürgen/Sen Muhabbet Kuşu Bahçede Gezen*”, “*ol jas ağaş, bir qızıl gül/O Genç Bir Ağaç, Kırmızı Bir Gül*” gibi istiareler, eserin sanatsal değerini artırır.

Bununla birlikte Abay'ın evladı Magaviya Kunanbayev'in “*Abişke hat/Abiş'e Mektup*” şiiri Tu-ragul Kunanbayev'in “*hat/Mektup*”, “*Javap hat/Cevabî Mektup*”, “*Abişke hat/Abiş'e Mektup*” şiirleri de edebî mektup şeklinde yazılmıştır. Bu mektuplarda da insanın psikolojik hali, geçmiş günlere özlemi, çaresizliği vb. gibi insanın yüreğini coşturan duygular işlenmiştir. Mesela, Abiş'in hastalığında yazılan Mağaviya'nın “*Abişke hat/Abiş'e Mektup*” şiirinde şair:

Birge ösken joldasım
Sağındım birlikti
örerge muñdasım
Tileymin tirlikti
Bayağı keler me
Birge oynap jürüvge
Bar Quday bere me
Jüzdi aman körüvge
Quvanıp, quşaqtap
Söylesip külüvge
Jarqıldap, bulğaqtap
Qızıqtı bölüvge
Söylesip, sırlasıp
Dalada ayañdap,
Qaljuñmen ırğalıp

Birlikte büyüdüğüm arkadaş
Özledim seninle birlikte olmayı
Görmek için sırdaşımı
Dilerim hayatı
Eskisi gibi gelir mi?
Birlikte oynamaya
Allah izin verir mi?
Yüzünü sağ salim görmeye
Sevinip kucaklayıp
Konuşup gülişmeye
Işıl ışıl söyleşerek
Merakı paylaşmaya
Söyleşip sırdaşım
Bozkırda eğlenip
Şakayla dalaşmaya (AAŞ, 1993:158)

(AAŞ, 1993:158)

Şair, Abiş'in sağlıklı zamanında oynaya güle geçirdikleri vakti özler. Mektup metninde “*körerge muñdasım/Görmek İçin Sırdaşımı*” gibi hitaplar kullanılmıştır. Mektup yazarı, geçmiş günlerin kıymetini bilmediğini, pişmanlıklarını ifade ettiğini, o mutlu anlarının tekrar geri dönmeyeceğini düşünerek içinin

yandığını, mutlu zamanlarını hatırladığını, dışa vurduğu duygularını “*ayañdap, ırğalıp, jarqıldap, bulğaqtap*/eğlenmek, dalaşmak, parlamak, sallanmak” sözleriyle ifade etmektedir. Mesela; “*söylesip, sırlasıp, ayañdap, ırğalıp, jarqıldap, bulğaqtap, quvanıp, quşaqtap*/konuşmak, sırlarını paylaşmak, eğlenmek, dalaşmak, parlamak, sallanmak”, vb. gibi.

*Baqtıqa senbedim,
Qızıqqa kelmedim.
Allanıñ bergenin
Sorlı bop bilmedim.
Ötgenge zar boldım,
Qızıqqa jete almay,
Aytarğa bar boldım.
Kayğıdan kete almay,
Qıynaltsam janımdı
Bayağı kete me,
Aytsam bar malımdı
Tilekti berer me!*

Bahta inanmadım,
Meraka düşmedim.
Allah’ın verdiği
Uğursuz sayamadım.
Geçmişe hasret kaldım,
Merakıma ulaşamadan,
Söylemeye çalıştım.
Endişemden kurtulamadan,
Üzersem canımı
Geçmiş geri gelir mi?
Söylesem bütün varlığımı
Dileğimi geri verir mi?

(AAŞ, 1993:161)

Mektup türünde yazılan bu şiir, tamamen Mağaviya’nın Abdurahman’a dair üzüntülerini ve duygularını tasvir eder.

Turağul Abayovlu Kunanbey’in “*Javap hat*/Cevap Mektup” ve “*Abişke hat*/Abiş’e Mektup” şiirleri de bu tarz eserlerdir. Bu eser, Abay’ın valiler için özel olarak yazdığı bir mektuptur. Bu mektup tarzı şiirlerde eleştirel bakış açısı, kızgınlık, kırgınlık duyguları açıkça hissedilir. Bu mektuplarda şair, hasta yatan Abdurahman’ın gönlünü almaya çalışır, bir taraftan da içteki duygularını dile getirir.

*Rahattan körsetti Alla kayğı örtin
Sizdi jazsa jazılar işki dertim,
Ömirdiñ sizden soñğı keregi joq,
Qayteyin tartıp jürüp bos beynetin.*

Rahattan gösterdi Allah kaygı yangını
Sizi doğru yola soksa geçer, dertlerim
Ömrün sizden sonrakine gerek yok,
Ne yapayım boş meşakkati.

Abay, bu dönemde yazdığı bu tarz mektuplarda, şiiri gönderdiği kişiye “siz” zamiriyle hitap eder.

Bu şiirlerden başka, Turağul’un aşkına ithaf edilen “*Hat*/ Mektup” şiiri de edebî mektup olarak kabul edilir.

*Örşidi körgen sayın işte jalın
Til tügendep ayta almas qılğan zarın.
Qan jürek qaynağan soñ ğaşıqtıqpen
Aqıl qayrat bilmeydi ne qıların.*

Alevlenir her gördüğümde içteki yangın
Dil yeterince söylemez içindeki has
Yürekteki kan alevlenince aşkla
Akıl gayreti de bilmez ne yapacağını da.

Burada şair mektup gönderdiği kızın resmini de tasvir eder:

*Bet qızılı del qarğa tamğan qanday
Aynalası aq tañlaq atqan tañday.
Jaynağan köz qıyğaş qas, qırlı murın,
Ajimsiz appaq sawsaq, tin tik tañday.
Aq tañdayğa jarasqan kemşat börük,
Qaytip taqat qıların sizdi körip.
Janğa eñkeymen deytuğın zor kökirek,
Sabır qılmay boyımda kettim erip*

Yüz kırmızı kara damlayan kar gibi
Çevresi beyaz ağaran tan gibi.
Parlayan göz, çizik kaş, kemerli burun,
Kırıksız bembeyaz parmak, dimdik alın.
Beyaz alna yakışır kunduzdan börük,
Nasıl sabrederim sizi görünce.
Yana eğiliyorum diyen kibirliler gibi,
Sabretmez beden eridi bitti.

(AAŞ, 1993:163)

Edebi mektup türünde yazılan bu sanatsal eserlerin ortak bir özelliği olarak okuyucunun psikolojik hali, durumun güzel gösterilmesi, nefret duyguları, his dalgaları, kalp çarpıntısı hissettirilmektedir. Mektup bir insana özel olarak yazılır. Mektup gönderen kişi öznel bakış açısıyla durumu ya da duygularını,

fikrini bildirir.

Sanatsal eserin mektup türünde yazılması mektup türünün bazı ayrıcalıklarıyla da ilgilidir. Yazar, kahramanının açıkça söyleyemediği sırları mektup aracılığıyla dile getirir. Kazak şairleri “*Hat jazdım, qalam alıp* /Mektup Yazdım Kalem Alıp” diyerek mektupları türkü türüne dâhil etmiştir. “*Avılında aqsaqal bolsa jazıvlı hatpen teñ/Köyünde yaşlı varsa yazılmış mektuba eşittir*” deyip eski gelenekleri iyi bilerek yazar ve yaşlıları, birine gönderilen mektupla eşdeğer gösterir. Bu durumdan çıkarılacak sonuç şudur: Halk mektup denince bu türü şiir, destan gibi türler içerisinde de kullanmaktadır.

“*Abaydıñ qazaq edebî tili tamuw tarihındaǵı alatın ornı tuwralı kazirgi qoǵamdıq oy pikirimizde negizgi bir tujırım bar, ol Abay qazaqtıñ jazba edebî tiliniñ irge tasın kalawşı degen qaǵıtyda / Abay’ın Kazak edebî dilinin gelişme tarihinde aldıǵı yer hakkında bugünkü sosyal düşüncemizde aslı bir sonuç vardır*” diyerek Abay’ın Kazak edebiyatındaki yerine dikkat çeken bilim insanı R. Sızdıq, Abay için “Kazak edebî dilinin taşlarını oturtan kişidir” diyerek Abay çalışmalarının önemine dikkat çeker. Sonuç olarak şiirlerini yeni Kazak Türkçesi ile yazan şairin edebî mektub türünde yazılar kaleme aldığını da görmekteyiz.

KAYNAKÇA

Abaydıñ Agın Şâkirteri (1993). Almatı.

Ergöbekov Q. (1987). *Hat Jazdım, Qalam Alıp*, Juldız, Almatı.

Qunanbayev A.(1961). *Şıǵarmalarınñ Bir Tomdıq Toluq Jıynaǵı*, Almatı

Sızdıqova R. (1968). *Abay Şıǵarmalarınñ Tili*, Almatı

Yesevî ile Abay'ın Nazım Geleneği¹

Akbota AHMETBEKOVA²

Akt. Sema EYNEL³

“Abay’ın felsefî şiirlerinin dayanağı nerededir?” denildiğinde, zorunlu olarak Doğu’ya, Doğu da değil, atalarımızdan miras kalan, Yesevi’nin Kazakların hafızasına sözle nakşedilen karaltısına göz atmamız gerektiğini şimdi şimdi biliyor gibiyiz.

Yesevi, verdiği tasavvufî dersler, vaazlar ve öğütlerle, kaleme aldığı şiirleriyle felsefî meselelerin şiirde işlenmesini sağlamış; yeni temalarla güçlü bir gelenek oluşturarak Kazak edebiyatının baş köşesinde yerini almıştır. Onun felsefî şiirleri -amacına uygun olarak- tanınmış, sağduyulu, öğretici, çok yönlü içerikleriyle gelişmeye devam etmektedir. Yesevi’nin temellerini attığı geleneğin Süleyman Bakırganî’nin dînî şiirlerinde, halk şairi Bukar’ın siyasî şiirlerinde ve Şortanbay gibi düşünürlerimizin hayatla ilgili eleştirel eserlerinde sürdürüldüğü görülür. Ulu Abay’ın şiirlerinde bu geleneğin Kazak nazmında, yani insanın içten gelen sözlerinin şiirleştirilmesinde devam ettiği açıkça gözlenmektedir.

Abay’ın felsefî şiirlerini ömrünün son demlerinde; yani düşüncelerinin geliştiği, hayatın ilginçliklerini yaşadığı, ölüm kaygısını tattığı, ölüm saatinin geldiğini sezmeye başladığı hastalık dönemlerinde yazdığı bilinen bir gerçektir.

1895 yılında Abdırâhman’ın ölümü sebebiyle derin üzüntüye kapıldığı zamanlarda Abay, din meselesi ile insanın yaratılış sırrı hakkındaki konuları iki şiirinde irdeler. Bunlardan biri akının inancına dikkatimizi çeken “*Lay Suvğa May Bitpes/ Çamurlu Suda Yağ Bitmez*” adlı şiir; diğeri de insanın yaratılış sırrına değinen “*Ölse Öler Tabıyğat/Ölecekse Ölür Tabiat*” adlı şiiridir. Birinci şiirin girişi, büyük akınlık kıyaslaması ve buna ek olarak pişmanlık kaygısını dile getirir.

Tefekkür adamı olarak fikirlerini düzenleyen akın, inancının hangi doğrultuda olduğunu da şiirle dile getirir. Yaşanmış ağır ölümler ve yukarıda dile getirilmemiş bazı umutsuzluk konularının da eklenmesiyle, onun eserlerinde öfke ile ölümden doğan bir çeşit dindarlık düşüncesi ve ezgiler kendine ortaya çıkacak zemin bulur. Abay, dayanağını bulamamış huzursuz gönlünü dine doğru yönlendirdiğinde, İslamiyet’e ulaşır.

Avezulî, Abay’ın felsefî şiirlerinin doğuş sebebini ve durumunu ortaya koyar. Bu şiirler Abay’ın gönlünün derinliklerindeki üzüntüyü dile getiren, teselli olmaya adanmış şiirlerdir. Onlar düşünce uçurumunda kaybolan duygu ateşinin sönüşünün dokunaklı şekilde dile getirilmesidir. Abay’ın teselliyi dinde arayan şiirlerinin felsefî anlamının da işte burada olduğunu görülmektedir.

Toplumu İslam dininden uzaklaştırma siyasetine karşı bilge M. Avezulî, Abay’ın dinini “eleştirici aklın şartlı dini”, “sadece insanlığa tahsis edilmiş din” şeklinde tanımlar. “Bu tanımlama yapıldığında ideoloji neydi, nasıldı; zaman ne zamandı, nasıldı?” demeksizin “Bu açıklama tasavvufun o dönemdeki görünüşüne uygun.” demek hiç de yanlış değildir.

Tasavvufun hangi türü olursa olsun, Kazak topraklarında İslam dininin Hoca Ahmet Yesevi’nin dünya görüşünden süzölmüş bir Müslümanlık olduğunu söyleyebiliriz. Yesevi’nin Türk yurtlarının dünya

1 “Yasaviy men Abaydñ poetikalıq dästüri” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Doç. El-Farabi atındağı Kazak ulttıq universiteti. axbota@mail.ru

3 Dr. Öğrt. Üyesi. Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı öğretim üyesi. semaeynel7@gmail.com

görüşünü, inancını Müslümanlık kalıbına sokması şu şekilde gerçekleşmiştir: Yesevi hikmetleri ile Allah sözü, Yesevi'nin dersleri ile İslam'ın kaynağı aynı kavramla tanımlanarak Yesevi adı Tanrı'nın verdiği rûhânî dünyamızın değişmez, ayrılmaz bir parçasına hatta temeline dönüşmüştür. Bu Abay'ın "hikmet" sözüne rûhânîlik anlamı vermesinden anlaşılmaktadır.

*Jürektiñ közi açılsa,
Haqtıqtıñ tüser sävlesi.
İştegi kirdi qaşırsa,
Adamnıñ hikmet kevdesi.*

Kalp gözü açılrsa,
Hakk'ın yansır nuru.
İçindeki kir temizlense,
İnsanın hikmettir vücudu.

Burada Abay'ın felsefi şiirlerindeki ülkünün Yesevi hikmetleriyle ne kadar benzer olduğunu ve sürekliliğini derinlemesine açıklamak için Yesevi'nin tasavvuf anlayışının önemine az da olsa değinelim: Yesevi Allah'ın anlamını, Kuran'ın mahiyetini özetlerken "Bir ve tek olan Allah, insanı ruh ile toprak (madde) birleşiminden yaratmıştır." der. Yani insan yarı rûhânî yarı maddesel bir varlıktır. İnsan her ikisini bir araya getirdiği oranda madde sahibi olur ve ömür adlı sınava tabi tutulur. Bu sınavın mahiyeti, canı, rûhânî olgunluğa ulaştırma vasıtasıyla Hakk'la (mutlak ruhla) birleştirme şeklinde görünür. Abay'ın düşüncelerinde ise bu anlayış şöyle şiirleştirilir:

*Aqıl men jan – men özim, tән – meniki,
"Meni" men "menikiniñ" mağınası –eki.*

Akıl ile ruh, benim; madde benimki,
"Beni" ile "benimkinin" anlamı, iki.

Abay, Yesevi gibi rûhânî manayı ilke edinip, vücutla görünen maddeyi daha geri planda bırakarak ayrı ayrı açıklar. Yani ruhun ebedi olduğunu, tenin diriliğinin ise ölümlü sınırlı olduğunu belirtir. "Ruhun ebediliği neydedir?" dendiğinde, O bunun cevabının sûfilerin ruhanî olgunluğa erişme yolundaki amaçları olduğunu belirtir.

*Şıraqtar, intaların "menikinde",
Tән qumarın izdeysiñ küni-tünde.
Ädilettik, arlılıq, mahabbat pen –
Üy joldasıñ qabirden äri ötkende.*

Kandiller, coşkunuz "benimkinde",
Ten hevesini ararsın gündüz gece.
Doğruluk, namus, sevgi ile
Ev yoldaşın kabirden öte geçtiğinde.

Manevî olgunluk ahlaki vasıflarla tamamlanınca gelişir; insanın amacı Hakk'ı tanımasıyla yani insanın kendini, içini tanımasıyla belirlenir.

İdrak sadece insana has bir vasıftır. İdrakin yöntemi, yani manevî olgunluk îman aracılığıyla ortaya çıkarken, idrak yolu sevgiyle, insanın Hakka ulaşma isteğiyle, onun Allah'a olan aşkıyla anlaşılır.

*Adamdı süy, allanıñ hikmetin sez,
Ne qızıq bar ömirde onan basqa.*

İnsanı sev, Allah'ın hikmetini sez,
Ömürde bundan başka ne nimet var.

Abay, Yesevî ile tartışır fakat sevgi halini de dile getirir." Yesevî idrak sadece sevginin gücüyle ortaya çıkar derken; Abay insanı şuurla ayırır ve onun gücünü akılla ölçer. Özellikle Abay'ın "Lay Suvğa May Bitpes/Bulanık Suda Yağ Bitmez" adlı şiirinde, idraka iten gücü aklıyla arayıp, akıl ve düşüncenin mahiyetine ulaşmaya çalışır.

*Köñilge şek şübäli oy almaymın,
Sonda da oni oylamay goya almaymın.
Aqıldın jetpegeni arman emes,
Qumarsız qur mülğüvge toya almaymın.*

Gönle evhamlı ve şüpheli düşünce sokmam,
Ama onu düşünmeden de duramam.
Aklın ulaşamadığı arzu değil,
İsteksiz füzuli uykuya doyamam.

*Meken bergen halıq qılğan ol lä mekân,
Tüp iyegin köksemey bola ma eken?
Jäne oğan qaytpaqsıñ, onı oylamay,
Özge maqsat aqılğa tola ma eken?*

Mekân vermiş, yaratmış, o lâ-mekân,
Asıl sahibini arzulamayan olur muymuş?
Ve ona döneceksin, onu düşünmeden,
Başka amaç akla dolar mıymış?

Fakat bu tarz düşünce çatışmalarında, kendi özdeyişlerinde (17. sözünde) aklın hilesini dile getirir, onu yürekte sonraya koyar.

Abay'ın yüreği manevîyatı bilecek vasıftadır, öyle ki onun yüreği “İyilik söylemeye ve yapmaya canı da dini de heveslidir. Rıza göstermek şöyle dursun sevinir. Kötülük yapmaya uğraşmaz. Uğraşmak şöyle dursun tiksiniyor, evden kovar, çıkarır.” şeklinde bilinir. Yesevî'nin

*Ğaşışsızdardı kördim erse qayran bolar,
Momın dep imandarı oyran bolar.*

Âşık olmayanları görünce şaşırır,
Uysal diye imanları perişan olur.

dizelerini dile getirerek sevgiyi idrak gücüyle bağdaştıran Abay, manevîyata ulaştıran sevgiyi, yani kalbi ilk sıraya koyar.

*Maxabbatpen yaratqan adamzattı,
Sen de süy ol allanı jannan tätti.
Adamzattıñ bärin süy bavırım dep,
Jäne haq jolı osı dep ädilette.*

Sevgiyle yaratmış insanoğlunu,
Sen de sev o Allah'ı candan tatlı.
Bütün insanları sev kardeşim diye,
Ve adaletli Hak yolu bu diye.

Bu fikrini “*Alla Degen Söz Jeñil*”/Allah Adlı Söz Kolay” adlı şiirinde de desteklemiştir. “İşte bu sevgi vasıtasıyla ve insancıl vasıflarla ulaşılabilecek bir insan ruhundan daha gerçek olan nedir?” dediğinde iki akın da insanları geçici dünyayı sevmemeye, manevîyatı dünyayla kirleten nefsi heveslerden kaçınmaya çağırır. Yesevî'nin:

*Düniyeni mülkim degen sultandarğa,
Älem malın sansız jıyıp alğandarğa,
Quv tirliktiñ isin istep jürgenderge,
Ölim kelse, bäre ölik qalmıs ärmış, -*

Dünyayı mülkü sanan sultanlara,
Ölüm gelince, hepsi zaten çoktan ölü imiş.
Fani hayatın işiyle meşgul olanlara,
Sayısız dünya malını yığıp alanlara,

şeklindeki düşüncesini Abay şöyle devam ettirir:

*Adam gäpil düniyeni der meniki,
Meniki dep jürgenniñ bäre onki.
Tän qalıp, mal da qalıp, jan ketkende,
Sonda oyla, boladı ne seniki?*

Gafil insan dünyaya der benimki,
Benimki deyip durduğunun hepsi onunki.
Beden kalıp, mal da kalıp, can gittiğinde
İşte o zaman düşün, nedir acaba seninki?

Dünyanın aldattıcılığını, geçiciliğini ve vaktinin sınırlı olduğunu; yani bu dünyadaki ömürlerinin bir başı olduğu gibi sonunun da var olduğunu asla aklından çıkarmayan iki akın ölüm gerçeğine değinerek insanlara bu hususta uyarıda bulunmaya fazlaca önem vermiştir.

Bu dünya açısından ölüm mezar, ölüm toprak, fakat öbür dünya açısından ölüm hesap, ölüm ebediyete açılan yoldur.

*Öleyin dep ölmeydi ölerlik jan.
Äste ölmesin bilgendey qılıq qılğan.
Ajallı kelip bas salsa, jandı urlasa,
Ömir qayda, sen qayda, sonı da oylan.*

Öleyim der de ölmez ölümlü can
Hatırda ölmesini bilmiş gibi davranan.
Ecel gelip saldırsa, alsa can,
Ömür nerde, sen neredesin; bunu da düşün.

*Adamzat bugün adam, erteñ topıraq,
Bügingi ömir jarqıldap aldar biraq.
Erteñ öziñ qaydasıñ, bilemisiñ,
Ölmek üşin tuğansıñ, oyla, şıraq.*

İnsanoğlu bugün insan, yarın toprak,
Bugünkü hayat parlar, aldattır fakat.
Yarın sen nerede olacaksın? Bilir misin?
Ölmek için doğmuşsun, düşün, yavrum.

Bu ömrün anlamına ulaşacak, ölüme direnecek, karşı gelecek güç nerede, çare nasıl?, dediğinde, Abay da Yesevî gibi manevî dünyasını koruyarak ömrün acısına tatlısına insancılık vasıflarıyla karşı çıkıp, insanı Hakk yolunda hizmet etmeye çağırır. İnsan, ömrünü, insan adına layık olarak geçirmelidir.

*Mazlumğa janıñ aşıp, işiñ küysin,
Haraket qıl, paydası köpke tiysin,
Köptiñ qamın äveldeñ täñiri oylağan,
Men süygeñdi süydi dep iyeñ süysin.*

Sevdiğimi sevdi deyip sahibin de seni sevsin.
Harekete geç, faydası herkese değsin,
Çoğunun gamını önceden tanrı düşünmüş,
Mazluma canın acıyıp, için yansın,

Biz Abay'ın tasavvufa tutunduğunu söylemiyoruz. Fakat can azabı çeken Abay kendi kaygısına teselli, dertli gönlüne güçlü tasavvuf ülküleri aramış; kalbindeki inanç ile tasavvuf arasında bulunduğu benzerlikleri şiirleştirmiş.

Düşünceleri aynı kaynaktan beslenen iki akın, kendilerini sadece hayatın sırrına ulaşmak şeklinde sınırlanmamış aksine düşüncelerini halklarına anlatmayı bir vatandaşlık borcu olarak görmüş, mümkün oldukça onlara da danışmış ve idrake ulaştırdıkları eleştiriyi şiirlerine yansıtmışlardır.

Yesevî kendi zamanının insanını, özellikle, manevî süreci belirleyen hoca ve mollaları, kadı ve imamları eleştirip bu yolla toplumu tedavi ederken; Abay'ın eleştirel şiirlerinin anlam ve önemini tek tek bütün akranlarına, akrabalarının yanı sıra hısımlarına ve genel olarak bütün halkına anlatarak öğrettiği, bunları öğütlerinde geniş olarak dile getirdiği, bu yolda emek harcadığı bilinir.

Her iki akının arasında yedi asırlık bir zaman dilimi olmakla birlikte, Yesevî'nin:

*İşan, şeyh, qoja, molda düniye izder,
Sırın bilmes top halıqtı kelip aldar.
Ayat, hadis sözün qoyıp maldı izder,
Haq jolında är kez mehnat tartqanı joq,*

Şeyh, hoca, molla, dünya peşinde koşar,
Hak yolunda hiçbir zaman eziyet çektiği yok, Ayet,
hadis sözünü bırakır, dünya malı arar,
Sırrını bilmez tüm halkı gelir kandırır.

şeklindeki sözü Abay'ın mollalarına da ikazdır:

*Kitaptı molda teris oqır,
Dağaraday bop sâldesi.
Mal qumar köñili — bek soqır,
Bürkitten kem be jem jesi?*

Kitabı molla ters okur,
Kocamandır sarığı.
Mal hevesiyle dolu gönlü, pek kör
Kartaldan az mı yiyecek yemi.

Fakat Abay'ın 1891 yılında yazdığı “*Zaman Aqır Jastarı/Zamanın Son Gençleri*” Yesevî'nin ahir zaman insanları hakkında yaptığı açıklamayı 19. asır açısından şiirleştiriyor değil mi?

Yesevî ile Abay'dan söz edildiğinde söz yoluyla akıl, söz yoluyla dost arayan iki akından birinin ruh olarak diğerini devam ettirdiği düşünce oyunlarından da söz hünelerinden de anlaşılmaktadır. Kendi toplumundan memnun olmayan Yesevî'nin manevîyatı, Hak âleminde aradığı gönül kuşu olarak Abay'ın zamanına yolculuk etmiş gibidir. Kendi vatanının ahvalini sadece ozan bakış açısıyla tanıyabilen Yesevî, Abay'dan ve mertebesinden söz etmiş gibidir. Yesevî ile Abay'ın gelenekdeki sürekliliği başlangıçta temayla ilgili gibi görünse de, böyle büyük ozanların konumları itibarıyla ortaya koydukları felsefe şiirlerinden de açıkça anlaşılmaktadır.

Yesevî de Abay da kendi halkına doğru yolu -Hak yolunu- göstermekten bıkmayan, dertli şiirleri ve acı sözleriyle uyuklayan gönüllere sükûnet vermeden idrake ön ayak olan didaktik mazmunlarıyla tanınırlar. Abay Doğu'ya has temalardan ne kadar uzak durmaya çalışsa da, felsefî manayı göstermekte Yesevî gibi Doğu'dan faydalanmıştır. Yesevî, Kuran efsane ve menkıbelerini felsefî açıdan nasıl tanıttıysa; Abay şiirleri de Doğu'ya has efsaneler yoluyla felsefî meseleleri şiirde yankılandırır ve devamlılık sağlamakta büyük bir yetenek olarak görülebilir. Yesevî'nin eserleriyle başlayan şiir geleneği, Abay'da Türkî denilen genel adlandırma altında Kazak şiiri tabiatında zirveye ulaşmıştır.

12 Mayıs 2014

Abay ve Manevîyat¹

Marat BEKBOSINOV²

Akt. Ezgi YIKMIŞ³

Abay'ın yaşadığı dönemde Kazak halkı maalesef sömürgeci bir zihniyetin esareti altında yaşamaktaydı. Bilge Abay, halkını bu esaretten kurtaracak olan manevî kaynaklardan biri olarak tarih sahnesinde yer almıştır. O, eserlerinde Doğu mirasını yaygın olarak kullanmıştır. Soydaşımız, Azerbaycanlı şair Muhammed Hüseyin Şahriyar;

*Jat bolmaspız birimizge-birimiz,
Joğalmasa, tilimiz ben dinimiz!*

Birbirimize düşman olmayacağız,
Kaybetmedikçe dil ve dinimizi!

der. Burada dikkat çekmemiz gereken husus şudur ki, Abay'ın eserlerindeki Doğu ile olan ilişkisinden sadece Arap medeniyeti ve İslam dini felsefesi anlaşılmalıdır. Aynı zamanda Türk soylu halkların kültürü ve edebiyatının da Doğu medeniyeti içerisinde yer aldığını vurgulamamız gerekir. Abay;

*Fzuly, Şamsiy, Sâyhaliy,
Navaiy, Sağdiy, Firdavsiy..
Hoja Hafiz- bu hämmäsi,
Mädät ber ya şağiri, färiyad!*

Fuzuli, Şems, Seyhali,
Nevai, Sadi, Firdevsi,
Hoca Hafız-bunların tümü,
Bir medet verin ey şairler, feryat!

diyerek, bu şairler içinden Nevâî, Fuzûlî, Seyhali'yi Türk halklarının temsilcisi olarak sayar. Abay'ın onları birlikte anmasının sebebi, Türk manevîyatının Arap medeniyeti ile yüzyıllardır bağlantı içerisinde oluşudur. Batı dünyası ise Kazak edebiyatı ve medeniyetine 19. yüzyıldan itibaren girmeye başlamıştır. Bu sebeple, Muhtar Avezov; Abay'da batıdan ziyade, doğu sembolü üstündür, der. Batıya gelirse, o sırtını doğuya vermiş, akılla desteklenen sağlam ve güçlü Müslümanlıktan destek alarak gelmiştir, şeklinde görüşlerini belirtir.

Abay'ın eserlerinin doğu mirasıyla ilişkisi, 1959 yılında Almatı'da düzenlenen “Qazaq ädebiyatiniñ negizgi problemlarına arnalğan ğılımiy teoriyalıq konferentsiya/Kazak Edebiyatının Başlıca Sorunları İle İlgili İlmî Konferans'tan sonra ele alınır. Bu konuda bugüne dek yetmiş kadar makale ve araştırma yazılmıştır. Abay'ın eserlerindeki doğu kaynaklarını araştırma konusunda birçok engel ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri yazının/alfabenin sonraki asırda birkaç defa değişikliğe uğraması ve Arap yazısının terk edilmesidir. Doğu edebiyatının tamamı Arap harfleriyle yazıya geçirilmiştir. İkincisi, Abay'ın sözcük dağarcığı, 16.000'den fazla kelime içerir ve bunların pek çoğu bugün arkaik nitelikte kabul edilen sözcüklerdir. Aynı zamanda Abay'ın kullandığı Arapça-Farsça sözcüklerin çoğu, dinî ve felsefî kavramları karşılayan terimlerdir. Örneğin; *iğtiqat* (inanç, güven), *tâslim* (verilmek), *üjud* (var olmak), *hayat* (diri olmak), *âbdîy* (kulluk etmek), *yakin iman* (gerçek iman), *iman taqlidi* (birine bakarak iman getirmek) v.b. Bir diğer sorun, Rus medeniyetinin başka medeniyetlerin gelişmesi amacıyla yaptığı bilinç sömürsüdür. İslam eserlerinin yanlış anlaşılması gibi sebeplerle doğu edebiyatının derinliklerine inilememesidir. Bu engellerin üstesinden gelerek, bilime dair kanaatsizlik duyanların görüşlerine karşı yaptığı araştırmalar **sonucunda ünlü** Abay âlimi Prof. Dr. Mekemtas Mırzahmetuli, 1994 yılında, Abay'ın doğu ile olan ilişkisi hakkında *Abay jâne yığı*/Abay ve Doğu adlı bir monografi yazar.

¹ “Abay jâne yığı” makalesi Türkçe, Türkçeye aktarılmıştır.

² Doç. Dr. Abay atında Abay ılımiy zettev institutunıñ jeteksi ılımiy qametkeri Genel Otak, Abay doğu mirasınıñ sömürgeci baskısına karşı mücadelenin manevî dayanağı olarak

³ Arş. Gör. Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.

İslam dünyasının hümanist vasfını, İslam felsefesinin ilerici anlamını ve doğu edebiyatı eserlerinin öykülerini alır.

Bunlardan biri, İslam dininin hümanist vasfıdır. Günümüzde dünyada tek tanrılı dört din bulunur. Bu dinlerde, Allah ile insan arasındaki bağlantıyı sürdüren kişilere “peygamber” denir. Bunlardan dördüne Allah’tan kitaplar indirildi. Bunlar; Musa peygambere indirilen Tevrat, Davut peygambere indirilen Zebur, İsa peygambere indirilen İncil, Muhammed peygambere indirilen Kuran-ı Kerim’dir. Bununla ilgili Abay;

*Allanıñ özi de ras, sözi de ras,
Ras söz eşvaqıtta jalğan bolmas.
Köp kitap keldi Alladan, onıñ törti
Allanı tanıtuvğa söz ayırmaz,*

Allah’ın özü de, sözü de doğru,
Doğru söz asla yanlışla dönmez,
Çok kitap geldi Allah’tan, bunun dördü,
Allah’ın hiçbir sözünü ayırmaz.

diyerek, onlara atıfta bulunur. Ve onların arasında, Kazak Tengricilik görüşüne bağlı olanlar, İslamiyet’i şiirsel bir biçimde, insan sözüyle tesirli şekilde anlattılar. Çünkü “*sanat aldı-qızıl til/Sanatın öncesi güzel bir dil*” diyerek sanattan söz türeten insanlar için, güçlü sanat beşiğini İslam hümanizmiyle özdeşleştirerek şöyle der:

*Äveli ayat, hädiys – sözdin başı,
Qosarlı bāyıtımısıl keldi arası.
Qiyısınimen qızıqtı bolmasa söz
Nege aytısın payğambar men onı Allası!*

Önce ayet, hadis; sözün başı,
Bir çift delil, arasında vardır,
Merak çekmesiyle ilgi çekici olmasa söz
Niçin söylesin peygamber ve Allah’ı onu!

En önemli meselelerden biri, Abay’ın dine karşı tutumudur. Bunun sebebi, Abay’ın dine ilişkin sözlerini şiirlerindeki sanatsal tasvirlerden arındırıp, mantıksal analizinde hatalar yapılmasıdır. Sonuç olarak Abay deist ya da materyalist ya da idealist diyerek, farklı farklı uçlara çekip karşı bir cazibe yaratıldı. Aslında Abay dini kavramlar ile ülküleri mantık çerçevesinden ziyade, sanatsal açıdan eserin içeriğini okuyucu için tasvir ederek insanları eğitime amacını ilk sıralarda görür ve hümanist amaçlara uygun olarak sanatsal bir biçimde kullanır. Bu yüzden, Abay’ın eleştirel akıl ve derin düşüncelerle İslam’dan aldığı işaretleri Avezov’un, “*Abay dini-sınışıl aqıldın şarttı dini/Abay dini, eleştirel aklın şartlı dinidir*” sözleriyle özetleyebiliriz.

Kazak halkı, genel olarak İslam dinine mensup olmasına rağmen ulusal dünya görüşünün temelini, Allah’ın insan bilincinde yarattığı harekete geçirici güç, gelenek ve görenekler ve millî örfler oluşturur. Bu nedenle sömürgeci hükümet bu durumu, Kazakları Hristiyanlık dinine dâhil etmenin kolay yolu olarak görmüştür. Ve bu amaçla, kurtuluş fikirleriyle yanıp tutuşan, göçebe yaşayan, İslam dinini millî geleneklere karşı mücadele ettirerek, yurdu sömürgeci sisteme çekmenin siyasi bir aracı olarak kullanmak üzere, 19. yüzyılın ortalarına kadar cami ve medreselerin sayısı artırılmış, çok sayıda dini kitap yayınlanmış ve eski dinin okunması teşvik edilmiştir. Kazak topraklarındaki hâkimiyetini yerleştirdikten sonra, Çarlık hükümeti İslam dininin önceki gibi serbest bir şekilde yayılma politikasını terk eder ve resmi türde açık bir misyonerlik saldırısı başlatır. Bunun sonucunda Hristiyan misyonerlik faaliyetleri, Doğu İslam elerinde Cemaleddin Avganî ile Muhammed Abdi’nin başlattığı Panislamizm olarak adlandırılan uluslararası Müslüman hareketini doğurur. Daha sonra, Rus sömürgesine giren Türk halkları arasında SSCB ideolojisinin Pantürkizm olarak adlandırdığı bu ideolojiyi İsmail Gaspıralı, Zeki Velidi Togan, Sultan Galiyev, Mustafa Çokay, Muhammedcan Tınışbayev v.b. gibi emektarlar devam ettirir. Bununla birlikte Martha Brill Olcott: “*Hristiyan misyonerlerin düşüncesince, özgürlüğüne düşkün Kazak halkını ağızlarına zincir vurup tutmakta İslam dininin büyük etkisi olacağı ümidi yerine getirilemedi. Ancak, bunun arka planında İslam dinine olumsuz bir etkisi oldu. 19. yüzyıl ortalarından sonra, Ruslara karşı yeni bir hareket güç kaynağı haline geldi*” der. Ve nitekim İslam dini, sömürge siyasetine karşı özgürlük mücadelesinin odak noktası olur.

Ancak, Panislamizm ve Pantürkizm’in bazı dezavantajları vardır. Müslüman devletlerin Hristiyan sömürgeciliğine karşı birlik olması ve Türk halklarının Rus sömürgeciliğine karşı bir araya gelmesinde “dilde, işte, fikirde birlik” sloganını yükseltmek bir hataydı. Bunun zararı, bu düşüncenin, Türk soylu her

ulusun ulusal kimliğini, gelenek, göreneklerini ve ulusal dilin saflığını tehdit etmesiydi. Çünkü bunların hepsi, Hristiyan misyonerlerin sömürgesine karşı mücadelede Türk halklarının ortak bir dilde yani Çağatay dilinde (Arap, Fars, Tatar dillerinin karıştığı bir dil) konuşup yazması gerektiğiyle ilgili düşüncesi idi.

20. yüzyılın ilk çeyreğinin başında “Galiya” medresesindeki Kazak öğrencilerin “Kazak” gazetesinde “*Muğalimderge aşıq xat/Öğretmenlere açık mektup*” yazısı yayınlanır. Burada medresede öğretmenlerce Kazakça ders kitapları yerine Çağatay dilindeki kitapların kullanıldığından bahsedilir. Bu kitap, Kazak çocukların diline zarar verdiği, bilim almalarını engellediği için medresedeki Tatar gençleri, Kazak öğrencilerin kütüphanesinde yer alan “Sadaq” aldı el yazması dergilerinin iki sayısını yırtıp tuvalete atmıştır. Bunun üzerine akraba boylar arasında tartışma ve kavgalar olur. Ahmet Baytursınulı, gazetede “*Şekispey bekispeydi/Çekişmeden Pekişmez*” adlı bir makale yayımlar, Ufa’ya gidip Alimcan İbrahimov’la birlikte bu meselenin özel olarak ele alındığı toplantıya katılır. Onların adaletle ve tatlılıkla bu meseleyi çözmelerinin ardında halkın da razı olmasına minnettar olduklarını dile getirirler. İşte bu olay Pantürkist düşüncenin hatalı yönlerine bir kanıt olabilir.

Özetle, Abay zamanında Panislamizm’in etkisi altında, türlü dini şiir, kıssa ve efsaneler, yazılı ve sözlü bir biçimde yayınlanır. Halkın özgürlüğüne kavuşmasının dine karşı körleşme yerine, sağlıklı zihin, bol bilgi ve araştırma cesaretine bağlı olduğuna 1890 yılından itibaren ikna olan şair, hevesli gençleri bazı hataları olsa da sanatla buluşturup yetiştirir. Örneğin, Kökbay, Şakerim, Arip gibi medrese öğrencilerinin dini temalı kıssalar yazmasını değerlendirip dilin sanatlı kullanımında bazı söyleyişlerin anlamsız, önemsiz olduğunu eleştirmiştir:

*Söz ayttım “Aziret Ali”, “aydaharsız”,
Munda joq “altın iyek, sarı-ala kız”.
Elde kari jamandap, ölüm tilep,
Bolsın degen jerim joq jigit arsız.
Asire qızıl emes dep, jiyrenbeñiz,
Tübi tereñ söz artıq, bir bayqarsız.*

Söz söyledim “Hazreti Ali”, “ejderhasız”,
Bunda “altın çeneli, sarı alacalı kız” yok.
Ülkede yaşlılar kötüleşir, ölüm diler,
Bu yiğit genç arsızlıkta yerim olmasın diye.
Aşırı kızıl değil deyip endişelenme.
Bir başka derin söz daha var.

Abay’ın bu sözlerindeki kelimelerin uygun kullanımı, düşünce derinliği, dil saflığı üzerine bir analiz yapan Kudaybergen Cubanov, “*Abay-qazaq ädebiyetiniñ klassığı/Abay, Kazak Edebiyatının Klasığı*” adlı eserinde şu değerlendirmeyi yapar: “*Abay, Panislamizm ve Pantürkizm’e karşı olarak saf Kazak diliyle yazıp, yazılarını klasik edebiyat seviyesine yükseltmiştir. Ünlü dört sahabeden biri olan Ali İbn Ebu Talip yani İmam Ali; “Dini anlamaya çalışan bir kişi düşünmeden iş yapmaz, kendi zihninde sıkışıp kalmaz” demiş. Abay’ın böyle bir kişi olduğunu ise sadece yukarıdaki sözleri değil aynı zamanda dine karşı tutumu da doğruluyor. O aklındakileri “Allah’ın bilimi” yani “Marifetullah” diye adlandırır. Bunun manası bilge Abay’ın Allah bilimi ile din bilimini ikiye ayırarak ele almasıdır.*

Abay “*Allanıñ özi de ras, sözi de ras/Allah’ın özü de sözü de doğrudur*”, “*Alla özgermes, adamzat künde özgerer/Allah değişmez, insanlık her gün değişir*”, “*Alla minsiz ävelden, payğambar hak/Allah ezelden kusursuzdur, peygamber gerçektir*”, “*Aqılğa sıymas o alla, Tağripqz tilim, ah qısqa!/Akla sığmaz o Allah, Tasvir etmeye dilim kısa ah!*”, “*Quran ras, allanın sözidür ol,/Täviline jeterlik ğılımuñ haq!/Kur’an doğrudur,/Allah’ın sözüdür o,/Bir gün yeterli ilme erişiriz*” deyip Allah’ın doğruluğu, kudreti, merhameti ve kerametine dayanarak, “*Mahabbatpen jaratqan adamzattı,/Sen de süy ol allanı jannan tätti//Sevgiyle yararmış insanoglunu,/Sen de sev o Allah’ı candan tatlı*” diyerek, Allah insanı sevgiyle yarattığı için insanın da Allah’ını sevgiyle anmasını söyler. Ancak, din bilimi söz konusu olduğunda “kelam”ın ya da Allah sözünü anlatanların fikirlerine itibar etmeden, düşünmeden ikna olmamalıyız. Zira o sadece halkın öğretmeni değil, ülkesinin sorumlu öğretmenidir. Bu nedenle bilge Abay;

*Aqıl senbey, senbeñiz,
Bir iske kez kelseñiz.
Aqsaqal ayttı, bay ayttı,
Kim bolsa, meyli, sol ayttı –
Aqılmenen jeñseñiz-*

diyerek, akılcılığa başvurmuştur. Ve;

*Aqıl men havas barlığın
Bilmeydür; jürek sezedür
Mütäkällimiyn, mantikiyn
Beker bosqa ezedür -*

deyip, İslam dininin öz aklını reddeden mantıksız hatalara;

*Köñilge şek, şübäli oy almaymın,
Sonda da onı oylamay qoya almaymın.
Aqıldıñ jetpegeni arman emes,
Qumarsız qur mülgüvge toya almaymın, -*

diyerek, Allah'ın, insanın kısıtlı aklını tanınmasını ister.

Bilgenin yirmi sekizinci bölümde söylediği sözler, Abay'ın İslam kaidelerini ne kadar uygun ve derin bir biçimde incelediğini bizlere gösterir. Bu meselede Abay, Muhammed peygamber öldükten sonra, genç dini geliştirmekle ilgili insanların ihtiyarıyla bağlantılı İslam tarihindeki “Cebrilik ve Kaderilik” tartışmalarının İslam tarihindeki bir tezahürü olan “cephe” fikrini eleştirir. Bunun sebebi insanda iradenin olmayışıdır. Âlemde var olan tüm iyilik ve kötülükleri Allah yaratmış, insan doğduğunda önündeki iyi ya da kötü kader Allah tarafından belirlenmiştir. Bu yüzden, insan iradesinin Allah'ın ellerinde olduğu fikri akla sığmaz, Allah'ın merhametli tabiatının aksine, yanlış olsa da, sömürge siyasetiyle uyumlu bir sonuç aramak gerekliydi ve mantıklıydı. Kaderilerin fikrine göre âlemdeki bütün iyilik ile kötülüğü Allah yaratmıştır fakat iyilik ya da kötülük Allah'a değil kişinin kendi iradesine bağlıdır derler. Sömürgecilerin niyetine karşı önem taşıyan davadaki dürüst ve sağlam duruş bunun sonuçlarıyla desteklenmektedir. Abay bu konuda “*Aklı olan her kişiye iman farzdır, imanı olan her kişiye ise ibadet farzdır. Yine de her hakikat akıldan korkmasa gerek ve biz akılı iradeye yönelmezsek Allahü Teâla'nın “Aklı olan kişiye iman farzdır” deyişi nerde kalır? “Beni tanıyan akılla tanır” deyişi nerde kalır? Dinimizde herhangi bir gizlilik olmadığına göre akıllısın ama bunu düşünme dememiz akıllıca mıdır? Akıl durmadığına göre dinin özü ne olabilir? Önce imanı düzeltmeden yapılacak ibadet neye yarar? Yok. Sen; “İyiliği, kötülüğü yaratan Allah, ancak yaptırın Allah değil, varlığı yokluğu yaratan Allah, ancak zengin kılan fakir kılan Allah değil”, diye inanıp anlasan olur, yoksa olmaz*” diyerek görüşlerini ortaya koyar. Yani Abay, “*Allah'ın verdiği iradeyi insanoğlunun iyi işlerde kullanılması gerekir, hayatın özü hakikattir*” der. Bir başka deyişle, ömrün boş ve anlamsız geçerse, ölümün de kaygısız olacaktır.

Abay, İslam dinindeki bu ve öteki dünya olgularını insanları eğitmede hümanist bir araç olarak kullanır. Örneğin;

*Kim jürer tirşilikke köñil bermey,
Baqiy qoymas fäniydiñ minin körmey.
Mini qayda ekenin bile almassıñ,
Tereñ oydiñ telmirip soñına ermey,*

Akıl inanma, inanmayın,
Bir işe geldiğiniz vakit.
Ak sakal dedi, hatip dedi-
Her kim olursa, böyle dedi,
Akılla galip geliniz.

Akıl ve heves tümü,
Bilmez, yürek sezer,
Mütekelimler, mantıklılar,
Nafiledir, boşuna ezer.

Gönlüme şüpheli söz sokmam,
Bu yüzden onu düşünmeden bırakırım.
Aklın yetmediği hayal değil,
İsteksiz, kuru heveslere doyamam.

Kim yaşar hayata gönül vermeden,
Baki kalmaz faninin kusurunu görmeden.
Kusurun nerede olduğunu bilemezsen,
Derin düşüncenin dalıp sonuna ermeden.

dediği şiir mısralarında Abay, baki dünyada iyiliğin de kötülüğün de olduğu fakat Allah'ın insana iyi niyet verdiği ve bu sebeple fani dünyaya geldiğimiz andan beri Allah'ın her işimizi ölçtüğünü şiir yoluyla dile getirir. Eğer baki ömürde dünyada dostluk kurar, imanlı yaşarsan ahirete göçtüğünde yaptığın her şeyin

cevabını verebilirsin. Din sözüyle korkutmak vasıtasıyla insanları iyi işlere çağırmıştır. Bunu bu şiirin diğer kıtasında;

*Dünyeye dos aqiyretke birdey bolmas,
Ekevi tap birdey bop ornıǵa almas.
Dünyeye intıq, mäǵsarǵa amalsızdıñ
İymanın tügel devge avzım barmas,*

Dünyadaki dost ahirettekiyle bir olmaz,
İkisi birbiriyle aynı olmaz,
Dünyada sevgi, saygı,
İmanım tam demeye dilim varmaz.

diyerek ayrıntılı bir şekilde tasvir etmiştir.

Abay'ın Kur'an ve İslam tarihine ilişkin bilgisi oldukça derindir, kitabının otuz sekizinci bölümünde, dünyanın yaratılışı ve Allah'ın büyüklüğüne delil olarak “*fatıha süresinin maǵınalarınıñ köp sırı bar/ Fatiha suresinin manasında pek çok sır var*” diyerek Kuran'ın Fatiha suresine atıf yapar.

Özet olarak, bilge Abay, Allah'ı tanıma bilimine dair hiçbir şüphe duymadan, dini tanımaya dair eleştirel bir düşünce taşımayı durdurmadan, kötülere karşı mücadelede, İslam'ın hümanist karakterini duyuran bilge bir adamdır.

Abay Kunanbayev. Ш. Kenjebayev, 1970

Muhtar Avezov'un "Abay Yolu" Romanındaki Veciz Sözlerin Kullanımı Hakkında¹

Şayza Asankızı DOSKEYEVA²

Akt. Onur TARLACI³

Bu makalede, "Abay Yolu" adlı destansı romanda Muhtar Avezov'un veciz sözleri kullanışı ve bu konudaki ustalığı incelenmiştir. Kazak halkı sözün kıymetini bilen, ona özellikle değer veren; doğrusunu söylemek gerekirse söz denince duran, atasının kıymetini bilen, yüce gönüllü ve bilgili halktır. Halkın cevheri de kevseri de bütün haysiyeti de sözdendir. Söz; dinleyiciyi heyecanlandırıp hayran eden, gönle dokunan büyük sanatçılık ve yetenek gerektirir. Akın Bukar'ın hızlı bir at gibi koştuğu, Mahambet'in kartal gibi koruduğu kutsal dilimiz, dünyadaki zengin ve güzel dillerden biridir.

Kazak tarihinde, hukuk sisteminde, folkloru ile edebiyatında, kültüründe, dil bilimi alanında ve sanatta ustalığın önemi büyüktür.

Muhtar Avezov *Edebiyat Tarihi* adlı kitabında: "Kazak halkının atasözlerine ve veciz ifadelerine kıymet verışı eskiden beri malumdur. Çeşitli münakaşaların çözümünü bir iki sözle söyleyip sağlamak, nice farklı görüşleri, bir konu ile bağlantılı sözleri heyecanlı ve içinden geldiği gibi söylemek Kazak tarihinde sık rastlanan bir davranış tarzıdır. Toprak kavgası, dul tartışması, er hakkı, gasp etme gibi meseleler yüzünden kavgalı olan iki boyun beyi, kendi aralarındaki söyleşmeler ile bu problemleri çözmüştür. Bu durum, gerçek söz atışmasına, hitabet ve zekâ sınama yarışmasına dönüşmüştür. Bu sadece beylere has değildir; gençler de bu atışmalara katılmış, ölçüyü aşan tartışmaları çözmüştür." der (Avezov, 1991: 29).

Millî sanatımızın içinde gerçek bir elmas gibi asil, bir yıldırımın ışığı gibi parlak, zekâ çevikliğiyle olgunlaşmış, dünya görüşünün derinliğini temel alan veciz sanat örnekleri, zamanımızın büyük yazarı Muhtar Avezov'un "Abay Yolu" destansı romanında yer almaktadır.

"Abay Yolu" destansı romanındaki veciz sözlere bakıldığında yazarın ustalığını hemen anlarız. A.P. Çehov'un "Her karakteri kendi diliyle konuşturmak gerek!" şeklindeki sözü gibi, Avezov kahramanlarının konuşma özelliklerini karakter özelliklerine göre belirleyip değerlendirerek her birinin düşüncesi ile karakterini birleştirmeyi başarmıştır.

Romanda, Abay'ın öğütlerle dolu veciz sözlerine çok sık rastlanır. Abay, Karamola'daki mecliste kendini korumayı iyi bilir, meclisler hafif geldiğinde de köy gençleri ile toplanıp kendi yazdığı şiirleri söylemeye başlar. Dermen İsa hakkında destan söyleyip, dinleyen insanları ağlatır. Sessizce düşünceye dalan Abay hayal dünyasının canlılığıyla atalık ve âşıklık yönünü de kullanarak yabancı sözler de söyler:

"Güz yamaca, parlaklık taş, dondurucu ayazda yumurtlayan can alıcı kartal ana..." Halk böyle efsaneleştirir, şubatta yumurtlayan alıcı ana kartal, kış boyunca kuluçkaya yatmadan beklemiş. Sonra bir yumurta çatlar, derken ikincisi çatlar. Ayaza dayanamayan üçüncüsü de çatlar. Kalırsa da sadece biri kalırmış. Kartal ana, mayıs ayı geldiğinde kalan bu tek yumurta için kuluçkaya yatar, civeiv olmasını beklemiş. Bazı yıllar hiçbir yumurtası kalmaz; hepsi çatlar, ana kartalın kucağı boş kalırmış, o, buna üzülürmüş.

1 "M. Avezovtın "Abay Joli" roman-epopeyasındağı şeşendik sözder qoldanısı" makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Doç. Kazak Innovatsiyalıq Gumanitarlıq-Zaň Uviversiteti Filologiya Kafedrası.

3 Uzm. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD mezunu.

“Çatlayan yumurtalar az mı? Çatlayan yumurtalardan biri, şu Şubar ise, o sadece çatlamaz, etrafına çürük, pis bir dert de dağıtır, aynı bir cesetteki kurdun çoğalıp yayıldığı gibi. Bir yumurta daha, az önce giden Kökbay mı? Bu oturandan da kalandan da iyi bir nesil çıkmaz... Çatlar da, biter de. Tek arzusu hiç olmazsa biri... ana yüreği, sadece biri olsa, kalsa der ... Şimdi o biri – Bu Darmen olur mu?” (Avezov, 1989-a: 291-292) diye Darmen’e ümit bağlamış gibi.

Muhtar Avezov, karakteristik şiirlerindeki dışlanmış tipleri günlük konuşma dilinde konuşturur. Abay’ın şiirlerine yansıttığı düşünce dünyasının hemen hemen tamamını ve Abay’ın kullandığı mazmunları nesir türünde yazmıştır. Bu duruma örnek olarak, Abay’ın âşıklık geleneğinde söz sanatı konusunun genç şairlerle bağlantılı olduğunu ifade ettiği şu diyalog gösterebiliriz:

“Zengin ve şımarık olan, kıymetli olmaz yiğit! Hünerli olup, bu hünerini muhafaza eden kıymetli olur. Tek ol, yoksul ol, bu eksiklik değil. Hünerli şair, zirvedeki şarkıcı olsan, halk gönlindeki kaygıyı söyleyip, gözündeki yaş dindirsen senden güçlüsü, senden değerlisi olmaz!” diye Abay yanında oturan Aygerim ile Emir’e bakıp, bir sorunu çözmüş gibi oldu.

Bununla birlikte romanda hünerin seçkin şahsiyeti Birjan’ın idare ettiği bir grup ortasında Abay’ın bu sözlerinden şiir ile şarkı, akın ile şarkıcı arasındaki sıkı ilişkiyi görebiliriz:

“Başka başka şeyleri ne yapayım, Birjan ağa, diye başlayıp, misafirine tekrar sevinçle baktı. Güvenilir bir şairdi. O, dilini bezeyip, canını verip, dilene dilene zenginin malını mülkünü ele geçirip, sözün kıymetini yükseltmiştir. Kendini geliştiren bir âşık olmuştur. Kimi görse hizmetinde. Her zaman, her beyin destekçisi. Türkünün kıymetini yerle bir edip bir atımlık nasıbay⁴ gibi değersizleştirmiştir. Sen şarkıya çağ atlatıp başköşeye çıkardın, sadece bunun için bile sevinçliyim. Bu, kadir kıymetini bilmeye yeter!” dedi. (Avezov, 1989-a: 326).

Yazarın “Abay Yolu” destansı romanının, Kazakların uçsuz bucaksız bozkırı gibi geniş, bu genişlikte kadim zamandan beri yer etmiş halkın yüksek hayali, ileri düşüncesi, âşıklık hayali, yaratıcı ruhu, bütün yaşanmışlık ve gerçekçiliğiyle görünen halk folkloru ruhunda yazılan büyük eser olduğu şüphe götürmez.

Destanı okuyunca Kazak ülkesinin hitabet sanatının beşiği olduğunu rahatlıkla görebiliriz. Muhtar Omarhanoğlu Avezov bu ortamda büyümüş; halkının söz sanatı ve düşüncesi fikir dünyasına sinmiş bir yazardır. Bu sebeple destanın bütün başkahramanları hitabet sanatının güzelliği çerçevesinde bilmecelemlerle ve ima yoluyla türküler söylemişlerdir.

Yazar, Kunanbay ile Abay’ın bilgelik sözlerini çokça dile getirmiştir. Tobıktı boyu arasında “*Qunanbay ayttı/Kunanbay söyledi*” şeklindeki veciz sözleri de ilk defa bir araya getiren Muhtar Avezov olmuştur. Örneğin, Kunanbay’ın: “*Qul men qoja maydanda teñeledi, jas pen kâri bilimde teñeledi, jaqsı men jaman ölgende teñeledi* / (Kul ile hoca meydanda, genç ile yaşlı bilimde, iyi ile kötü öldüğünde denk olur.)” şeklindeki sözleri korunmuş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Abay’ı veciz sözlerle ilk terbiye eden, ondaki asıl özellikleri fark edip onu ilerletmek için Abay’ı her çeşit tartışmalı meseleyi çözmeye yönelten, ülke ve memleket görmeye sebep olan Kunanbay’dır. Kunanbay’ın efendiliği; halkın hürmetine sahip olması, tartışmaları adilce çözmesi, onun keskin dilliliği, halkı yönetme derecesi, her biri kendine has hareketle teferruatlı şekilde tasvir edilir.

Veciz tolgavların⁵ örneğini destansı romanın “*Jolda/Yolda*” adlı bölümündeki şair Âşık Balta’nın kalabalık halka adanan mısralarından görebiliriz. Kunanbay köyüne şehrin Tatar tüccarları ile zengin konukları misafirlğe gelir. Kunanbay’ın büyük evlerindeki odaları tamamen misafirle dolar. Onlar: Boşan, Karaşor boylarının güçlü kahramanları, ağaları, mescit imamı Hasen, Alşınbay, Âık Balta, Mayır, Böjey, Baymurun idi. Önce bu konuklara “*Selam verip çıkarım.*” diye misafir odalarına gelen Abay’ı, İzgütti hoş görmez. Abay, misafir evinin kapısından bakarak köşedeki sandalyeye oturup hizmetçilerin telaşlı hareketlerine bakar. Abay esneyerek ayağa kalkıp Maybasar’ın kaldığı odaya dönecek olur. Dış kapıya doğru yürüdüğünde Kunanbay’ın odasından inilti şeklinde bir ezgi yükselir. Bu insan ruhundan fişkıriveren, el

4 nasıbay: Dilin altına konulmak için hazırlanmış, berbat kokulu, keyif verici madde.

5 tolgav: Belirli bir olay ya da kişiye ithafen dombıra eşliğinde makamla okunan şiir.

sallayarak yön gösteren, Alşınbay'ın karşısında duran Âşık Balta'nın sesiydi. Aşık Balta, çoğunlukla özel olan veciz tolğavını şöyle dile getirir:

*Alğan jarın jamandap,
Asqandı qaydan tabarsıñ.
Aq tonıñdı jamandap,
Atlas qaydan tabarsıñ?
Öz basıñdı zor etip,
Teñdes qaydan tabarsıñ?
Ağayındı jat bilip,
Jaqındı qaydan tabarsıñ?
Araz bolsan eline,
Jamandıq aytar xabarşıñ.
Tatuw bolsañ ağayın,
Sonaw qatın balağa
Süyinşi aytar habarşıñ,
- "İşte, söz töresi bu!" diye onu kabullenip alkışlayan Alşınbay ve Karatay övgü dolu sözler söyler (Avezov, 1989-b: 95).*

*Aldığı eşi kötüleyip,
Kibirleneni nerden bulursun.
Ak donunu kötüleyip,
Atlası nerden bulursun?
Kendini zora sokup,
Dengini nerden bulursun?
Akrabanı yabancı bilip,
Yakını nerden bulursun?
Kavgacı olsan ilinle,
Kötülük söyler habercin.
Barışçıl olsan akraba,
Şu kadınla çocuğa,
Müjde verir habercin" der, bitirir.*

Yazar, Âşık Balta'nın tolğavını bir yandan vasiyet, diğer yandan da akıl yönünden veciz bir dille süsler. Özellikle önceki dört mısrayı sesli olarak tekrarlamasının içindeki asonansın⁶, önceki sekiz mısrayı, yani iki kafiyeyi art arda tekrarlamasının, açıklamanın kısacası epiforanın⁷ bir türüdür.

Veciz tolğavların bir başka güzel örneğini Abiş'in sözünde bulabiliriz. Abiş, hasta yatağındaiken bile Mağaş'a şunları söyler:

"Biri doğar, biri de vakitli vakitsiz dünyadan geçer. Ama halk, yurt, zaman kendi yoluna gider. Hiç kimse, hiçbir adam dünyada kalıcı değildir. Sizler de tamamen çöküp, eğilip gitmeyin." ... dedi (Avezov, 1989-b: 429).

Bu elbette Abay'ın " *Dünya, büyük göl; zaman, esen yel; önceki dalga, büyükler; arkadaki dalga, küçükler, sırayla ölümlü!*" dediği şiirini esas alınır; Abiş de kendi felsefi şiirinde dünyanın değişmez ve sonsuz olmadığına işaret eder. Abiş dünyadan göçtükten sonra onun karısı Mağripa şöyle demiştir: " *Terk ettim hayatı! ... Ben de öleceğim, sensiz dünya bana haram.*" Bu sözlerle o, sevgilisine yemin eder gibidir. İşte şimdi, Mağripa ölmek üzereyken Abay'la son kez "vedalaşmak" ister, Abay'a adam gönderir. Abay, attan inip Mağripa'nın evine geldiğinde, Mağripa ölmüştür. Mağripa da Abiş öldükten sonra avunmayı düşünmez, içinde bir zehir yutmuşçasına ağrıyan hasret sürekli sızlar. Bunu düşünerek ve Abiş'i hatırlayarak üzüntü dolu tolğavlar söyler. Bu inleyişin son mısraı şöyledir:

*Tıyanağım, turlawım,
Endi kimge asıldım!
Oylamadım tuwğanda,
Bir öziñe bas urdım.
Jalğız senen ayrılıp
Artıña qarap ah urdım!
Oylamadım eş jandı,
Öziñe erdim oñaşa.
Raqattanıp, maqtanıp
Quluwşı edim tamaşa
Şın sorlı men-dağı
Mağış bayqap qarasa!...*

*Dayanağım, sadığım,
Şimdi kime dayandım,
Düşünmedim doğduğunda;
Bir tek sana baş eğdim.
Yalnız senden ayrılıp.
Ardından bakıp ah çektim!
Düşünmedim hiç canı,
Sana ulaştım tek başıma.
Rahatlayıp, övünerek,
Yaşayıp gidiyordum
Gerçek bahtsız benim ya,
Mağış dikkatle baksa... (Avezov, 1989-b: 496)*

6 asonans: Aynı aksanı veren ünlüyü ondan sonra veya önce gelen ünsüzü dikkate almadan her dizinin sonunda tekrarlama biçiminde yapılan uyak.

7 epifora: Gözyaşı kanalının tıkalı olmasına bağlı olarak gözyaşının dışarı akması ve deri üzerinde bir iz bırakması.

Abay bu mısralarda Mağripa'nın umutsuzluğunu kendine dert edinmiştir. Teselli bulamayan Mağripa da dünyadan göçmüştür.

Bu sırada hasta yatan Mağaş, Samarbay ile Kekitay'a keskin bir dille veciz sözler söyler: “*Yurt diler, sende adalet var mı? İyi ata terbiyesinden aldığın bir şeyler var mı? Onu ver de dermanım olsun!*” dedi. “*Biz kimiz? Ne saklıyoruz içimizde! Bunu bir düşünelim demiştin!*” diye oturmuş ve: “*Gizli duran altının, toprak basan taştan ne farkı var?!*” demiş (Avezov, 1989-b: 560). Bu söyleyişteki fikir derinliği halkın büyük önem verdiği bir özelliği dile getirir. Adil olma sezgisine sahip, bunu anlayabilen, ata ana terbiyesi alan, verilen akli dinleyip itaat eden her çocuk iyilikler yaparak, atalarının dediğini söylese; aldığı bu terbiyeyi halkına aktarabilse daha ne istenir ki... Bundan daha güzel hiçbir şey yoktur.

Abay, bu inişli çıkışlı zamanda yaşayan halkın çektiğin sıkıntılardan birinin hor görülme olduğunu, bu horluk simgesinde karanlık, cahil, onu yöneten kuvvetli, şeytanî, karanlık güçlerin olduğunu hatırlatıp, bir anda zalimce düşüncelere kapılır: “*Bu hayattan gider miydi? Ölüp yok olup, şu gelecek dünya için gitse. Tekrar uyanmak için, bir an bile olsa tekrar canlanmak için ölse... Gelecekte kısa bir hayata tekrar gelmek için böyle olsa.*” (3, s.515). diye hayal eder. Tam o anda şairliğin zirvesine fikir ve sezgileriyle tırmanan güçlü sanatçının başka bir şiiri daha doğar. Bu şiir, gelecekle kendi zamanını başka bir halde araştırmış gibidir:

*Jüregiñniñ tübine tereñ boyla,
Men bir jumbaq adamın onı da oyla.
Soqtıqpalı soqpaqsız jerde östim,
Mıñmen jalğız alıştım kinä qoyma!...*

Kalbinin derinliklerine iyice gir,
Ben bilmece gibi insanım, bunu da düşün.
Meşakkatli meşakkatsız yerde büyüdüm,
Binlerle yalnız savaştım, beni kınama.

(Avezov, 1989-b: 517-b).

Yazar, burada, kaygı çeken yaşlının, mezara feryat eden insanın söylediği ölüm durumunu değil; dünya, halklar ve farklı zamanlardaki tüm ölümsüz güçler ve ebedî hayatların hepsine ölüm adına söylenen bu hayat destanını Abay'ın tolğavı vasıtasıyla verebilmiştir.

Yazarın eserinde ustaca yazılmış tolğavlar çoğunlukla akıl verme ve vasiyet türünde söylenir, örnekler vasıtasıyla yazarın duygularını ve düşüncelerini dile getirme çabası göze çarpar.

Muhtar Avezov, eserinde tasvir etme ustalığının insanoğlunun ulaşabileceği en yüce zirvesine kadar yükselmiştir. Yazar, veciz sözlerin ustalığı ve değerinin, söz yarışlarında, toplanan meclis önünde değer kazandığını hatırlatıp, Kazak'ın veciz söz söyleme sanatıyla ilgili geleneği geliştirip, yeni bir kaliteye ulaştırarak, yücelterek eşsiz benzetmeleri uyum içinde kullanır.

Kazak halkının tüm insanlığa ait manevî kültüre kattığı payı onun folklorunda yer alan âşıklık, ha-tiplik, bilgelik ve dil zenginliğini ele alacak olursak, Muhtar Avezov, baş eseri “*Abay jolı/Abay Yolu*”nda usta yazarlık özelliklerinden de faydalanarak bunların tamamını görkemli şekilde toplayıp verebilmiştir.

KAYNAKÇA

Avezov Muhtar (1989-a). *Abay Yolu: Roman-Epope*, Almatı, Birinci Kitap, 608 s.

Avezov Muhtar (1989-b). *Abay Yolu: Roman-Epope*, Almatı: Yazar, 1989. 2. Kitap, 613 s.

Avezov Muhtar (1991). *Edebiyat Tarihi*, Almatı, Ana Dili, 240 s.

Abay ve Duvlat Babatayulı: Manevî Olarak Edebiyatın Problemlerinin Bulunması ve Şairlerin Şiirlerinin Yapısının Rolü¹

Farida Ahmetovna ĞAYNULLINA²

Akt. Balsan MADI³

Şair-akınların yaratıcılık mirasının Abay'ın manevîyatının ve kişisel sanatsal yönünün oluşumundaki rolünü inceleme meselesi çağdaş Abay biliminin güncel ve az incelenen meselelerindedir.

Bilindiği gibi, her şair bir filozof, ressam ve alim, siyasetçi ve peygamber gibi bilinçli veya bilinçsiz olarak kendi halkının manevî tecrübesiyle beslenir.

Şairin kişisel manevî tecrübesi, kendi halkının oluşumu, benzerliği ve ilişkisine bağlıdır. Şairin tecrübesini oluşturması, gerçekleştirmesi ve benimsemesi, halkının manevî tecrübesinin olgun ve yüksek olması ile alakalıdır (İlin, 1990: 59).

Dulat Babatayulı, şiirleri daha devrim öncesi Kazakistan'da 1880 yılında «Osietnama» ayrı bir külliyat olarak yayınlanan az sayıdaki şairlerden biridir. «Osietnama»'nın ünlü tolgau'sında (ağıtında) öteki dünya manzarası dini dünyagörüşü kanunlarına uygun olarak verilmiştir. Şair üzüterek çağdaşların ahlaki düşüşünü ve adaletsizliğin çoğaldığını anlatıyor.

Onun yaratıcılığı Kazak Sovyet alimlerin edebiyat bilimi çalışmalarına yansımıştır. Fakat bu durum bilinen ideolojik bir dil sürçmesiyle, kötümser, çökmekte olan ve hatta tepkici tutumuyla yansımıştır. Fakat biz, o dönemde ünlü olan dini içerikli kötümser şiirlerin sadece sömürgecilik devrinde toplumsal psikolojinin değiştiği o zor süreci yansıttığını unutmamalıyız. Ne güzel ki şair günümüzde o saçma damgadan kurtuldu şiirselliği yine parlamaya başladı. Bugün ise Dulat Babatayulı'nın yaratıcılığı sadece dilbilimcilerin değil, filozof, eğitimci ve psikologların araştırma kaynağı oldu.

Kazak bilim adamlarının çalışmaları onun eserlerinde yansıma buldu ama şartlar yüzünden bilinen fikirleri şiirlerinde tepkilere ve hatta değerini yitirmesine neden oldu. Biz halk tarafından benimsenen bu dönemdeki şiirlerin dini içeriklerinin kaynakları hakkında hatta sömürgecilerin psikolojilerinin değişmesi ile ilgili zorluklar hakkında ciltleri unutmamıştık. Şimdi sevinçliyim o kurtuldu. Onun şiirinin tamamı bu haksız suçlamalardan aydınlatılarak ve gün yüzüne çıkarılarak tekrar değer kazandı. Sadece filologların ve psikologların değil aynı zamanda Dulat Babatayoğlu'nun eserleri de değer kazandı.

Halk arasında ünlü olan şair Dulat Babatayulı'nın, Abay'ın şiirsel yönünün oluşumunda paha biçilmez rol oynayan çok yetenekli akınlardan biri olduğu biliniyor. Yalnız M.O. Avezov'un düzenlediği «Abay Yolu» destanında ünlü şair Dulat Babatayulı'nın adı siyasî sebeplerden dolayı Barlas ismiyle değiştirilmiştir. Sovyet döneminde Dulat Babatayulı'nın yaratıcılığı hatta onun adının hatırlanması yasaktı. Totaliter rejim, bu muhteşem şair adının neredeyse unutulmasını istiyordu.

Dulat Babatayulı, 1802 yılında Kazakistan'ın Doğusunda günümüz Ayaguz ilçesinde fakir bir ailede doğmuştur. Eğitimi köy imamdan aldığı derslerle sınırlıydı. Fakat Dulat'ın, şiir sanatının özel bir yetenek

1 “Abay i Duvlat Babatayulı: k probleme issledovaniya roli predstvyuyuşey iiteraturı v duhovnom poetičeskom stanovlenii poeta” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Doç. Kazakh Innovatsiyalık Gumanitarlık-Zaň Universiteti Filologiya Fakulteti, Semey Kazakistan.

3 Uzm. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans mezunu.

olarak değer verildiği bir bölgede yaşaması ve öncül şairlerden eski tarihi anlatıları ve destanları miras olarak alması onu o dönemin son derece eğitilmiş insanlardan biri olarak yapmıştır. Dulat'ın erken yaşta sanata başlaması onu Kazakistan'ın 19. yüzyılın ünlü şairleri arasında yer almasına sebep oldu.

19-20. yüzyıl Kazak gerçekliğini hakkıyla değerlendiren ve gerçekçi sanatın temsilcisi olan Dulat Babatayulı onlarca yıl boyunca unutulmuştur. Kendi yaratıcılığında çağdaşların hayatını yansıtmaya çalışan şair, şiirlerinden birinde üzüntü ve acıyla şöyle yazıyordu:

*Что же делать, несчастный казах,
В мире, где всё к плохому идет:
Каждый – плут, хан коварен в делах,
А батыр себе выгоды ждёт...
Жёны лгут, бай корыстен, лукав,
И старейших джигиты не чтут...*

Ne yapılmalı, talihsiz Kazak,
Her şeyin kötüye gittiği bu dünyada:
Herkes kurnaz, han işlerinde hainlik ediyor.
Kahraman ise çıkarı bekliyor...
Hanımlar yalan söylüyor, zengin çıkarıcı, kurnaz,
Gençler de büyükleri saymıyor...

(Perevod E.M Vinokurovoy) (Poeti, 1978: 183)

M.O. Avezov'un daha 1927 yılında yazdığı «Kazak Edebiyatı Tarihi» isimli çalışmasında yazarın sadece çağdaşlarının değil, Şortanbay, Asan Kaygı, Buhar Jirau, Mahambet, Murat, I. Altınarin, Narmanbet ve diğerleri gibi önceki asırların akınlarının isimleri geçiyor ve yaratıcılıkları analiz ediliyor. Fakat ünlü şair, akınların ve usta anlatıcılar listesinde Dulat Babatayulı'nın adı geçmiyor. Tabii ki bu durum sıradan bir «unutkanlık» değildir. Aslında bu yazarın sosyalizm döneminde atmak zorunda kaldığı bir adımdır.

M. O. Avezov, 1942 yılında ortaya çıkan «Abay» romanında ilk defa Dulat'ın adını andı. Abay çağdaşlarının da doğruladığı gibi ona dombra hediye etti ve böylece yetenekli gence şükranlarını sunmuş oldu. Fakat daha sonra Dulat Babatayulı adı gerici şair olarak tanıtılmaya başlandı. Böylece 1950'li yıllarda Kazakistan dergilerinden birindeki makalede Dulat Babatayulı hakkında şöyle yazılır: «*Abay'ın hocası ve ilham veren şahıs gerici şair Dulat idi. Bilindiği gibi Abay da onu kınıyordu. Yazar (Muhtar Avezov - F.A.), Abay'ı etkileyen Kazak halkının ölü burjuva milliyetçileri olan güya aşağılık önde gelenleri kapalı bir şekilde olumlu kahramanlar olarak tasvir etmeye çalışıyordu*» (Avezov, 1953: 3).

Gördüğümüz gibi yazar yine zor durumda kaldı. M. Avezov sonraki yayınlarında Dulat Babatayulı ismini uydurduğu Barlas adıyla değiştirmek zorunda kaldı. Roman metninde Dulat'a ait mısraları, değiştirilmiş şekliyle Barlas ağzına yakıştırılmıştır:

*Слух свой направь на мои стихи,
Мысли свои направь на мои стихи...*

Kulağımı şiirlerime yönlendir,
Düşüncelerini şiirlerime yönlendir...

Şairin mısralarına karşı böyle «özgürce» davranması yine yazarın atmak zorunda kaldığı adımlardır. Yazarın şairin mısralarıyla böyle «özgürce» davranması, hocasının Dulat ismini çağrıştıracak en ufak bir belirtiden kaçınarak, yazarın yaratıcılığının tamamen unutulmaması için elinden geleni yapması da mecburen attığı adımdır.

Bilindiği gibi 1947 yılı Ocak ayında Kazakistan KP MK'nin ünlü kararı çıktı. Bu karar, Kazakistan SSC İA Dil ve Edebiyat Enstitüsü çalışmalarında ağır siyasî hataları kınıyordu. Aslında bu kararda aşağıdakilerden bahsediliyordu: «*Kazak Edebiyatı Tarihi*» isimli birinci cilt ehyazmasında (M. Avezov editörlüğünde) Kengerbay, Karamenus, Şorman ve bunlar gibi büyük bay ve feodaller, halk kitlesini boğan beyler halkın bilgeleri ve koruyucuları olarak ün kazanıyor. Kazakistan'ın burjuva ve milliyetçi ideolojisini yayan büyük yazar M. Avezov'un önceki Sovyet karşıtı edebî faaliyeti de hakettiği gibi aydınlatılmadı...» (Postanovlenie, 1947: 3)

M. Avezov bu durumda kendisi için yürek dağlayan bir karar alıyor. «Pravda» gazetesinde (1951 yılı) «Kazakistan'ın Marksist ve Leninist Tutumu Açısından Tarihi Meselelerin Araştırılması» isimli makalesini yayınlıyor ve böylece açık olarak «hatalarını» kabul ediyor.

Böylece Abay'ın tekamülünü etkileyen Dulat Babatayulı, «güvensiz», «gerici» sanatçılar sırasına geçti ve artık bu günden itibaren adı anılmamaya başladı. Fakat romanda onun imajı hoca olarak Abay'ın

büyük bir sempatisini kazanır: «Bir gün uzaktan bir yaşlı ve bir genç iki misafir geldi. Abay genç olanını daha önce tanıyordu. O, akın Baykokşe idi. İkincisi, yaşlı olanını Abay daha önce hiç görmedi. Fakat Uljan onu iyi tanıyordu. Annesi gülümseyerek Abay'a söyledi:

– İşte oğlum önünde hikaye ve türküler hazinesi duruyor.. Akın Barlastır.

Barlas ince uzun gümüş rengi sakallı, saygın görünümlü ve net sesliydi. Abay'ın hemen hoşuna gitmişti. Barlas ruhu temiz, açık yürekli, konuşkan, bu köyde sanki bir asır yaşamış ve buranın sakini gibi davranıyordu.

– Evet oğlum, boşuna demiyorlar:

Песня акына – потоки вод неземных,
Слушатель – мел, жадно вбирающий их!..

Akının türküsü – doğaüstü suların akışıdır,
Dinleyici – onları hırsıyla alan bir tebeşirdir!..

gülümseyerek Abay'a baktı. Konuşmasını ve dinlemesini bilen halk saygıya değerdir...

Barlas akşamları «Koblandı batır» türküsünü söylüyordu. Bu türkü duyduğu veya söylediği bütün türkçler içerisinde en güzel, en büyüleyici ve en coşkuluşuydu. Özellikle Koblandı'nın vedalaşması, Tayburıl'ın koşusu ve Kazan ve Koblandı'nın güreşi Abay'ın çok hoşuna gitmişti. Daha önce Abay, akıllı ve eğitici şeylerin sadece kitaplarda olduğunu, bilgi ve sanatın sadece medresede yaşadığını düşünüyordu. Nizami, Nevai, ve Fuzuli anlatıları, Şeyh Sadi, Hoca Hafız'ın lirik güfteleri, Firdevsi'nin kahramanlık destanına karşı konulacak ne olabilirdi ki?

Abay, Kazakların Asan Kaygı, Buhar Jırav, Marabay, Sadık gibi bir hazine dolusu “Kozi-Körpeş” ve “Akbala-Bazdik” tarzındaki destanlarının olduğunu bilmiyordu... (Postanovlenie, 1947: 66).

İşte Abay, Dulat yani Barlas ağzından Şoje, Sibanbay, Balta, Alpıs ve diğerler akınların şiirlerini duydu. Abay, akından duyduğu bu tükenmez anlatılar arasında halkın düşünceleri ve özlemlerini anlatanları çok sevmişti...

Тайна дум моих глубока,
Как туман, что вдали встаёт,
Грудь мою съедает тоска...
Вкруг – простор серебряных вод...
Забурлила, плещет река,
Это песни Барлас поёт...

Düşüncelerimin sırrı çok derindir,
Uzakta yayılan sis gibi,
Hasret bağrımı yakıyor...
Etrafım gümüş sularla kaplı...
Kaynıyor, dökülüyor dere,
Bu Barlasın söylediği türküdür...

Akının türküleri suç işleyenleri ve hükümdarların hatalarını kınıyor ve yargılıyordu. Barlas'ın türkülerinden birinde şu sözler vardı:

И владыкам алчным укор
У народа не сходит с губ.
Ты – правитель, хищник и вор, –
Словно ворон, летишь на труп...

Açgözlü hükümdarlara olan sitem
Halkın ağzında eksik olmuyor.
Sen hükümdarsın, vahşi ve hırsızın, –
Leşe doğru uçan bir karga gibisin...

(Postanovlenie, 1947: 67)

M. Avezov'un yazdığı gibi Abay, babasının uzun süre uzakta olduğuna seviniyor ve daha uzun süre gelmemesi için Tanrıya yalvarıyordu. Barlas'ın köyde bulunduğu sırada Kunanbay'ın onlara hiç uğramaması sevindiriyordu. Yaşlı akın çocuğun duyarlılığına değer verdi ve «bir gün, onunla baş başa kalarak şöyle söyledi:

Ты растёшь, Абай – ширагым,
Кем ты будешь, ставиши большим?

Büyüyorsun güneşim Abay,
Büyüyünce ne olacaksın?

ve Abay'a dombrasını verdi.

– İşte, oğlum. Bu benim sana hayır duamdır. Bütün kalbimle bunu söylüyorum!
Abay utandığından bir şey söyleyemedi...» (Avezov, 1977: 67-69).

M. Avezov'a dönelim. Bibliyografik belgeler şunları doğruluyor: «Abay» üçüncü kitabının ilk bölümleri, 1949 yılında «Edebiyat ve Sanat» dergisinde orijinal dilde yayınlanmıştır. Bir sonraki yılın başında «Akın Aga» isimli kitap çıkar. Yazarın kendisi yeni romanını eskisinin direkt devamı olarak görmüyor. Gazete reportajından birinde şöyle anlatıyor: «*Şuan Abay hayatı ile ilgili son roman yazıyorum. Bunu üçüncü kitap olarak görmüyorum. Abay kişiliğın ve şiirsel yaratıcılığının oluşması konulu birinci ve ikinci kitaplar sona erdi. Artık Abay'ı arkadaşlarını yeni nesilden seçen, Rus kültürüne karşı duyarlı olan bir düşünür, şiir okulunun başçısı olarak göstermeyi planlıyorum*» (Avezov, 2006: 375)

Bir sene sonra, 1951 yılında Moskova'da «Znamya» dergisinin yaz sayılarında duyurulup Rusça versiyonu yayınlanır: Muhtar Avezov'un yeni «Abay yolu» romanının bölümleri Almatı'da aynı anda hem Rusça hem Kazakça çıkar.

2006 yılında «Jizn Zameçatelnih Lyudey» serisinin «Muhtar Avezov. Galibin Trajedisi» kitabının yazarı olan Rus alimi N.A. Anastasyev'in isabetli yorumuna göre bu, Rusya'nın bilim adamı H.A Anastasiyeva, Muhtar Avezov'un "Triumfator'un Trajedisi" kitabında yaptığı yorumda dikkatimizi şu konu çekmektedir: "... İstatistiklere göre o demeci ilk okuyanlar için çok şaşırtıcıdır çünkü: Muhtar Avezov birinci ve ikinci kitabın devamı olarak üçüncü ve dördüncü kitabı göstermiyor ve göstermekte istemiyor bunun nedeni nedir? Bu kitabı okuyan bütün herkes arasında bir sınır olmadığını biliyor. Üçüncü cildi birinci ve ikinci ciltten ayırmasının nedeni Abay'ın Doğu edebiyatını arkasında bırakarak Rus edebiyatına yönelmesi olabilir mi? (Avezov, 1954: 375).

1947 yılında Muhtar Avezov "Benim Hatalarım" makalesini yazmak zorunda kaldı. Uluslararası anlaşmazlık olduğundan dolayı yazar karakterleri ve ilk sayfalarını silmek zorunda kaldı ve biz burada onu hatırlatmak istedik. Dulat Babatayoğlu romanında Abay'ın öğretmeni olarak gösterilmiş ama bahsedilen şiirleri Dulat'tan almamış kendisi yazmıştır. Böylece biz Dulat'ı uydurulmuş karakter olarak görmekteyiz.

Muhtar Avezov Buhar Jırav, Şortanbay, Dulat gibi şairleri "Zor Zaman" şairleri olarak göstererek Abay'a miras kalmış olan eserlerin kritiğini yapmaktadır.

*Шортанбай, Бухар-жырау и Дулат...
Песни их – обноски из сплошных заплат.
О, когда б нашёлся хоть один знаток, –
Вмиг изъяны б эти обнаружил взгляд!..*

*Şortanbay, Buhar Jırav ve Dulat...
Onların şiirleri acılarla dolu
Kazakların içerisinde bir alim çıksa
Bu acıları halkına anlatsa*

(B. Zvyagintseva) (Avezov, 1954: 89)

Bahsi geçen şairlerin elbette sadece niteliği değil onların çektiği acıları göstermek bizim amacımızdır.

Sonuç

Muhtar Avezov, kendi çalışmasında Abay'ın sanatına mahsus Kazaklara ait üç husustan söz ediyor: Birincisi yani en önemlisi halk ağzındaki eserlerin yapısı, ikincisi miras kalan klasik Doğu edebiyatı ve üçüncüsü Abay'ın şiir yeteneğinin gelişmesini sağlayan Rus ve Batı edebiyatının en iyi örnekleridir. (Avezov, 1967: 259 c.)

Kazak edebiyatının Abay'ın gelişmesine ne kadar etki ettiğini gösteremiyoruz çünkü Kazak edebiyatının yapı taşı olan Abay olduğunu biliyoruz. Sovyet döneminde edebiyatın içerisinde Abay ismine çok az rastlamaktayız. Sabit Mukanov'un söylediği gibi: "...Kazak halkının halk edebiyatı içindeki Buhar Jırav, Mahambet, Şortanbay olmasaydı Abay'da Abay olmazdı. Bu nedenle Abay'ın gün yüzüne çıkmasını sağlayan halktır..." (Mukanov, 1995: 153-154).

Günümüzde Rus ve Batı edebiyatları için önemli olan Abay'ın, edebiyatın araştırılma ortamına daha da fazla dahil edilmesidir. Abay'ın şiir tarzının oluşmasını sağlayan ustaların artık Kazak edebiyatında okumaya başlanmasının ve bu problemlerin çözülmesinin zamanı gelmiştir.

KAYNAKÇA

Avezov M.O (1967). *Abay Kunanbayev: Stati i issledovaniya*. – Alma -Ata, 324 c.

Avezov M.O (1977). *Put Abay*. V 2-x tt. – T.1. -Almatı: Jazuşı, 608 c.

- İlin İ.A (1990). *Filosofiya i Jizn // Ha Perelome. Filosofskie diskusssiy 20-x govod: Filosofiya i mirovozzrenie / Coct. P.V Alekseyev - M.*, 528 c.
- Kunanbayev A. (1954). *Sobraniye soçineniy vı odnom tome. Stihotvoreniya poemi, proza.* Moskva: GİHL., 402 c.
- Mukanov C. (1995). *Yarkaya zvezda.* Almatı: Sanat, 272 c.
- Poeti Kazakstana* (1978). Vstup. statya, sost., biograf, Spravki i primeç. M.M Magauina. – L., 608 c.
- Po povodu romana M. Auezova “Abay” (1953). Kazakstankaya Pravda. – 1953. – 2 İyunya.
- Postanovlenie TSK KP Kazakstana (1947). “O rabote İnituta yazıka i literaturı AN KazSSR” // Kazakstankaya Pravda, 21 Yanvary.
- İsit. Po: Anastasayev H.A (2006). *Muhtar Auezov Tragediya triumfatora.* – M.: Molodaya gravdiya, (“Jizn zameçatelnih ludey” ; Ser biogr.; Vıp. 1006). – 449 c.

Abay. G. Yu. Zavizionny, 1984

Millî Ruh ve Abay

Marat BEKBOSINOV¹

Janagul SAMETOVA²

Abay, halk mirasında yer alan ulusal spiritüalizmi kendi eserlerinde yansıtarak sömürgeye karşı mücadele amacıyla üç farklı şekilde kullanmıştır.

Bunlar:

- etno pedagojiyi geliştirme, yani, yıllar boyunca oluşan ulusal terbiyeyi sömürgecilik dönemlerin getirdiği esirlik psikolojisine karşı geliştirmek,
- ırkçılığı yok etmek, yani halk düşüncesi ve bünyesinde oluşan kötü karakterlerden oluşan eksiklikleri açığa çıkararak onlardan kurtulma yollarını göstermek;
- cedidizmi geliştirmek, yani, diğer halkların inançlarına rağmen, onlarda yer alan bilim ve medeniyet başarılarının Kazaklar'a uygun yönlerini öğrenmeye davet etmek.

Bunların gerçekliğini doğrularak Abay kendi eserlerinde bu hususta şöyle der:

“Tabii ki, bugünkü kuşaklarla karşılaştırıldığında, bizim babalarımız ve dedelerimizin iki farklı özelliğini görebiliriz. İşte o babalarımız ve dedelerimizin sadece iki önemli özelliğini kaybetmezsek biz de diğerleri gibi yaşadık”.

Söz konusu o iki özellik hangisi diye sorarsanız, o dönemlerdeki söyleyişle elbası (millet başı) ve top-bası (cemaat reisi) denilenlerdir. Bu seçkinler davaları çözer ve ülke hayatını yönetirlerdi, kalan kişiler ise onların emirlerini itirazsız yerine getirirlerdi ve kendilerinin büyük ve küçük işleriyle ilgilenirlerdi.

İkincisi şerefliymiş. Köylerde, dedelerin adlarını hatırlayarak onların ruhuna dua ettiklerinde, kandaşlar aralarındaki kavgayı durdurup tüm kırgınlıkları unuttuylardı. Kırgın kişinin himayesi için bir olup hareket ediyorlardı.

Şimdi bu iki yüksek sıfatlar nerede kaldı? Onlar da şeref ve dayanıklılığın meyvesiydi ve biz dedelerimizin bu güzel özelliklerini kaybetmekle, her şeyimizi kaybettik. Şimdi dost olunmuyor. Kalp sempatisi yerini yalan aldı. Düşman olmasını de bilmiyorlar. Öfke yerine hasat ve hırslı var' ('otuz dokuzuncu söz'), 'Çocukken duymuştum. Bizim Kazaklar, Özbekleri görünce onlara gülüyorlardı. Nogayları görünce küfür ederek onlara da gülüyorlardı. Ruslara da gülüyorlardı: 'Uçsuz bucaksız kırdan yurt görürlerse kafa kıran kötü pis Rus' diye.

Ben bu söylenenleri dinleyerek sevinç ve gururla gülerdim. 'Ay Allah'ım – diye hayranlıkla içimden geçirirdim, - anlaşılın, kimse benim büyük halkıma yetişemez'.

Şimdi görüyorum Sartın yetiştirmedeği bitki yok, alışveriş yaparak gidip görmediği ülke yok, bayağı Sartın eliyle yapamadığı eşya yok. Tatarlara bakıyorum. Onlar askerliği de taşıyorlar, yoksulluğa da dayanıyorlar, acıya da tahammül ediyorlar ve tanrıyı da seviyorlar. Tatarlar gayretle çalışmayı biliyorlar, servet toplamayı ve lüks içinde yaşamayı biliyorlar. Rusları ise konuşmayalım bile. Biz hatta onların hizmetçilerine de denk gelemezler. Bizim övünmelerimiz, soyumuz için duyduğumuz gurur, komşularımıza karşılıklı üstünlük duygusu nerede kaldı? Hani benim sevinçli gülüşlerim?! ('İkinci söz').

“Yeryüzünde iki milyardan fazla insan yaşıyor, kazaklar ise iki milyon civarındalar. Kazaklar kendi başlarıncı serveti, zanaatı ve bilimi elde etmeye çalışıyorlar, kendi başlarıncı dostluk ve düşmanlık. Dün-

1 Doç. Abay Atındağı Kazak Ulttık Pedagogikalık Universitet.

2 Abay Atındağı Kazak Ulttık Pedagogikalık Universitet yüksek lisans öğrencisi.

yada nüfusu üç milyonu aşan şehirler vardır, yer küreyi üç kere gezip gelen insanları bulmak zor değildir. Her zaman birbirimizle kanlı bıçaklı olmak kaderimizde mi yazılmıştır? Kazaklar arasından hırsızlık, yalan, dedikodu ve düşmanlık gider, kazaklar kendi sürüsünü dürüst yollarla çoğaltmaya başlar, sanat ve başka halkların zanaatını öğrenirler, bilim sahibi olurlar, belki böyle gün de gelir?” (‘Yirmi dördüncü söz’).

Şimdi Abay’ı bu tür fikirlere sürükleyerek Kazaklarda bulunan ve farklı şekilde yer alan zor durumun nereden kaynaklandığını, bunların ortaya çıkma nedenlerini yazarın eserleri çerçevesinde inceleyelim.

Genel olarak, Kazak halkı coğrafi, yöneticilik ve tarımsal faaliyetlere göre gruplanmış Üç Cüz şeklinde etnik bütünlük içinde yaşamıştır. Demek, her Cüz’ün ve bu Cüzlere dâhil olan her boyun, kabilenin, kabile içinde bulunan her bir atanın kendi yerleşim yerleri, yaylası ve güzlüğü olmuştur. Bu tür Cüzlüklerin en küçük grubu, bir babanın oğulları olarak bir köy oluşturmuşlar. Bunu âlim Şakarim de dile getirir. O: Kazakların eski geleneğinden biri hakkında, “Enşi ” adlı eserinde araziyi paylaşmayla ilgili şöyle der: “Araziyi mirasları arasında paylaşmak isterken önce babası sahiplendiği araziyi paylaşır. Bunun için araziyi halatla ya da göz ölçümüyle kendisi bir buçuk, diğer oğulları birer pay şeklinde bölüşürler.” [2].

Yönetim ve idare, boyların önderi olan sultanların elindeydi. Bu nedenle ülke içinde yaşayan boylar arasında arazilerle ilgili tartışılacak nedenler olmamıştır. Dolayısıyla, Koşke Kemengerulu’nun dediği gibi, Kazakları, savaş yöntemiyle ayrı bir halk oluşturmak niyetiyle asker toplayan Ğubaydula Valihanulu [3], Kenesarı, Navrızbay, Sızdık gibi sultanların halkı yönetmesi imparatorluğa tehlike yarattı. Bu yüzden Kazakların bütünlüğünü parçalamak amacıyla sömürgeciler halkı farklı kabile ve boylardan oluşturulan ilçelere ayırmak, yani, bölgesel ilkeleri gerçekleştirerek kendi aralarındaki düşmanlıkla kabileciliği meydana getirdi. Bu tür şiddet ve gaspı anlamadan Kazak sanatında yer alan atışmada söz alan şairler arasındaki çekişmeleri kabilecilik olarak anlamak yanlıştır. Şairlerin atışmalarında kullanılan eleştiri ve övgü kabilecilik değil, aksine şairlerin karşılaştığı rakip kabile ve boyların önde gelen kişilerinin kusurlarını eleştirmek ve o kişilerin iyi karakterlerini halka örnek olarak göstermek aracılığıyla halkı kötülükten uzak, iyiliğe yakınlıktır için gösterilen büyük bir terbiyedir. Öyleyse, Kazakların boy ve kabileye bölünmesi onların kendi aralarındaki çelişkilerin kanıtı değil, bu hayat gerçeklerinden ortaya çıkan yaşam gerekliliğidir. Sömürgecilerin kötü muameleleriyle atalarının yaşadığı yurtlarını karıştırmak ve neticesinde günümüzde ortaya çıkan farklı köyler işte bu sömürgecilikten kaynaklanan toplumsal bir durumdur.

Esas olarak o dönemlerde yaşayan boyların kendi topraklarını ve paylaşılan arazileri karıştırıp zavıf düşen veya küçük ataların mensuplarıyla arazilerini diğer büyük, durumu bakımından daha iyi kabile ve boylarla birleştirerek oluşturulan bölgesel idari yönetim sistemi halk gücünü zavıflatmanın başlangıcıydı. Kendi isteğiyle değil, babasının isteğiyle toplumdaki meseleleri ele alan Abay, halk arasında farkındalık oluşturmak için sömürgecilerin getirdiği bu tür idare işine ters gözle bakar. Abay, olgunlaşıp kendi başına karar alıncaya kadar bu meseleler üzerinde elinden geldiğince bir şeyler yapmaya çalışır. Bununla ilgili M.Avezov şöyle der: “Halk arasındaki yaşanan düşmanlıklar ve çeşitli anlaşmazlıklar hususunda toplumu yönetmek yolunda Abay tamamen babasına benzemişti. Ancak, babasının yaptığı işlerde amacına ulaşmak için kullandığı yolu ve yöntemi farklıydı.

Abay’ın atalarının namusuna sahip çıkmak, doğru istikamette ilerlemek ve adaletli bir yolu tercih etmek için sonsuza kadar bıraktığı iki özelliği vardır. Onlardan biri, Kazakların millî terbiyesi, gelenek göreneği, vezirlerin nutuklarıyla şairlerin mirasıdır. Ulu Abay, bunlarla ilgili ayrıntılı bilgi almış, ve bunları barış, ülke bütünlüğünü sağlamak, anlaşmazlıkları durdurmak amacıyla kullanmıştır. Diğeri ise Kazak halkının maruz kaldığı sömürgecilik zihniyetidir. Abay bu zihniyeti çok iyi anlamış ve şiirlerinde bu konuya değinmiştir. Kazakların ulusal terbiyesinde yer alan ağırbaşlılık, barışseverlik, adaletlilik, çaba gösterme, birlik gibi değerli özellikleriyle halk yaşamının ulusal görkemliliğini tanımlayan ‘Eskilik Giysi’, ‘Bir Dönem Eksik Güne Gençlik’, ‘Herşeye Merak etme’, ‘Bilgilerin Sözü’, ‘Yigitler, oyun ucuz, Gülüş Değerli’ gibi şiirleri ve ‘Sabırsız, Vicdansız, Tembel’, ‘Köjekbay’a’, ‘İşte, Bolıs oldum’ gibi birçok sosyal lirik temalı şiirleri buna örnek teşkil eder. Bu husustaki görüşlerine aşağıdaki mısralar örnek olarak verilebilir:

Bir dönem eksik güne gençlik,
Yaşlanmayacak gibi görmeyelim, düşünelim.
Gençlikte gurur güçlü, merak yok,
Diyelim mi hiçbir şeyden eli boş kalacağız.
Merak, cesurun koruyucusu, akılı olan,
Bu dünyada en zoru, elinin kısa olması.
'Ehe-ehe'ye' özenmeyin gençler,
Bu beş günlük (hayat) bir meydandır cesuru eleştiren [5,53].

...
Bir yerde berabersen bir arada,
Birbirinin sözlerini dinledikten sonra konuş.
Birbirini hürmet ve saygı duy,
Sanki korkuyormuş, canın ürküyormuş gibi [5,54] -

...
Askeri meslek arama
Dantel ile süslenmiş giyis giymek için,
Boş gurur içinde bulunup,
Boşuna burnun havada olmaya.
Hizmet etme valiye,
Ateş almadan sönmeye [5,59],-
Yine şair aşağıdaki mısralarda sömürgecilik yönetiminin olumsuz ve kötü taraflarını anlatır:
'Yine, böyle oldun' diye,
Hareket eder ele alır
Çok sıkıştırdığı için,
Başım mahkemeye dönüşür.
Kirli olduğum için,
Gördüğüm günüm ne olacak?!
Kendisi bilen yaramazlar
Kendiliğinden ne bulacak?
Kağıt verir tutunur
Ayağına çok gider.
Eskisi gibi zaman yok,
Büyük yolu dağılır.
Yalan verilen kağıdın
Ne önüne ve ne de arkasına bakarlar
Kendi kağıdı kendi gözlerini
Kaybetmeye yararlar.
Bularak onun sahtesini,
Cezanı senin sayarlar.
Kendisi zalim kararcı
Çoğunu tanıp biler.
Görmeden küserim,
Demir gözlü sarayı [5, 84], diyen

Rusya İmparatorluğu, Kazak bozkırlarında gerçekleştirdiği idari sistem ile halk arasındaki birliği bozmakla kalmamış, kargaşa oluşturarak halkı imha edip karşılıksız bir gelir elde etmiştir. Bütün kargaşanın kaynağı yerel idarenin kötü yönetimidir. Rüşvet ve yolsuzlukla halkı zor durumda bırakan idareciler yaşanan kargaşanın en büyük müsebbibidir. Bunun böyle olmasını isteyen de yerel idarenin başındaki Rus yönetimidir. Bunu Abay: 'Yaşlandık, halsiziz, hayaller çok', 'Tulpar'dan kaide öne gitmez koşsa bile' dediği şiirlerinde açıklığa kavuşturarak sömürgeci hükümetin idari yönetimine karşı isyan eder:

Sonunda sonsuz emek ekin biçen,
Gençliğinden beri eğitim alıp, bilim öğrenen.
Bunun dışındaki emeğin hepsi yalan [5, 63],

Bu tür olumsuz olayları Kazak halkı Rus sömürgesine kadar hiç yaşamamıştır. Çünkü kendi yönetimi kendi elinde bulunan halk arasında anlaşılabilirlik veya tartışma çıktığında onu çözebilecek adaletli veziri (bey), köy muhtarı yaşlı kabile veya boy önderi dolayısıyla halkı yönetebilecek önemli kişileri vardı.

Abay yukarıda zikrettiğimiz örnek şiirlerinde olumsuz düşüncelerin temelini kara sözlerinde aşağıdaki gibi ele alıp şöyle anlatır: ‘Bu halkın her zaman eksik olduğu şey nedir? İki şey. Önce, hırsızlık, hırsız: ‘Hırsızlık yoluyla mal bulurum’ diyor. Servetli insanlar ‘daha da servetli olsam’ diyorlar. Diğeri, yaramazlık, birinin aklından geçmeyecek şeyi düşündürerek zenginleri doğru yoldan kaydırmaya çalışırlar. Büyükleri: ‘aferin, bu güzel fikir. Ben sana böyle destek gösteriyim’ diye birisini aldatır ve ‘Seni şöyle destekleyim’ diye diğeri de aldatır’[5, 99-100].

Böylece, beyaz padişahın keskin yönetimiyle göçebe hayat, asker ruhu ve akıllı vezir, bilgin önderlerin yerine dini, dili başka, kötü karakter, hainlikle kurnazlığı bünyesinde bulunduran Rus yönetiminin hain ve soğuk kanlı tanımını Abay:

Kudurdu çoğunu bırak az olanı,
Şikayetçi Rus, onların ganimeti.
Bazen birisini bazen diğeri iyilik yaparak,
Kurnazları sevdi Semey şehri [5, 103],

diyerek açıkça söylemiştir. Sonuç olarak Abay, Kazakların kendi millî düşüncesini, gelenek ve göreneklerinin kıymetini her zaman anlatmaya çalışmıştır.

KAYNAKÇA

- Abay (2004). *Abay Şiğarmalarının eki tomдық tolık jiyñağı*, Almatı, 1. Cilt., s.296; 2. Cilt., s.336.
Avezov M. (1992). *Abaydñ tuvısı men ömiri* // Abay, N1,2,3.
Avezov M. (1998). *Qazaktñ özgeşe minezi* // Juldız, N9.
Kemengerulı K. (1993). *Qazak tariyhınan* // Akikat, N10.
Kudayberdiyev Ş. (1998) *Qazaktñ eski jolının biri enşi* // Juldız, N8

Sovyet Totaliter Rejimin Büyük Abay Eserlerine Saldırısı¹

Danagül Ahmetkerimkızı MAHAT²

Akt. Balsan MADİ³, Cahit KARAKAŞ⁴

10 Ekim 1946 yılında KKP Merkez Komitesi sekreteri Şayahmetov'a "*İyesiz gazet- savatsız redaktor/Sahipsiz gazete – cahil redaktör*" adlı Semey vilayetinin "Ekpindi" gazetesini kötüleyen bir şikâyet yazısı gelir. Mektubun sonuna "*gazet dostları/gazete dostları*" diye imza atılmıştır. Mektubun içeriğini öğrenen Cumabay Şayahmetov, Kazakistan KP Merkez Komitesi'nin Nasihat Bölümü sekreteri Muqamedjan Abdihalıqov'a mektuptaki malumatları araştırıp, bir sonuca ulaştırmasını ister (QR PM Q, 1373). KSR Kazak Merkez Komitesi'nin Nasihat Bölümünün isteğiyle Kazak dilinde basılan 'Ekpindi' gazetesinde yayımlanan materyaller iyice incelenir. "*Semey âdebiyetşileri/Semey Edebiyatçıları*" adlı konu başlığıyla bütün cumhuriyette yayınlanan "Sosyalist Kazakistan" gazetesinin 2 Ağustos 1947 yılındaki sayısında bir eleştiri makalesi basılır. Orada "Ekpindi" gazetesi çalışmalarındaki "eksiklikler" gösterilir. Adı geçen gazetenin 14 Mayıs 1947 yılında çıkan sayısında "*Qazaq âdebiyeti zamanımızdın talabına say bolsın/Kazak Edebiyatı günümüz isteklerine uygun olsun*" adlı makale yayınlanır. Bu makalede "Abay"ın öğrencileri Abay öldükten sonra büyük şairin fikirlerini geliştirir, Abay'ı Kazak halkına kapsamlı şekilde tanıtır ve onun ilk şiirler külliyyatını yayımlayarak, eserleri ve hayatı hakkında bilgiler verirler. Yazıda: "Abay, o yıllarda öğrendiklerinden hareketle Rus Edebiyatından Kazakçaya aktarmalar yapmaya başlar. Gorki'nin "*Çelkaş*" hikayesini anne konusunda yazılan birçok hikayeyi ilk defa Kazak Türkçesine aktardı" diye yazılmaktadır. Makalede yazar "*Enlik-Kebek*" destanının yazılış tarihine de dikkat çeker. Cumhuriyet gazetesinin diğer eleştirdiği makale, Barlıbayev'in 15 Haziran 1947'de yayımlanan "*Bizdın institut/Bizim Enstitüsü*" makalesidir. Gazetenin alt kısmına basılan bu makalede yazar, enstitü öğretmenlerine verdiği değer üzerine Muhammedhanov'un "*Abay Mektebi*" adlı ilmi eseri yazdığını, bu eseri Cumhuriyet İlimler Akademisi'nin ayrıntılı olarak değerlendirdiğini söyler. "Sosyalist Kazakistan" gazetesi, Semey vilayeti "Ekpindi" gazetesinin "halk hainlerini övmekle uğraşiyor, gazete sayfalarını layık olmayanlara veriyor, gazetede ki makaleler siyasî yönden tarafsız değil" diye suçlarlar. "*Abaydın aqındıq mektebi/Abay'ın şairlik mektebi*" kavramı çok fazla eleştirilir.

13 Ağustos 1947'de KK(b)P Semey Vilayet Komitesi'nin bürosu bu meseleyi tartışarak özel bir karara varır. Vilayet Komitesi'nin aldığı kararlar şöyledir:

*Sosyalist Kazakistan gazetesinin "*Semey âdebiyetşileri/Semey Edebiyatçıları*" adlı makalesinde gösterilen olgular temel olarak kabul edilsin. Gazete editörü yoldaş Muhammedhanov, belgeler arasında aşırı harekette bulunanları ve devrime karşı koyan Alaşorda vekillerini ve Abay'ın öğrencilerini yayımlama konusunda önemli hatalar yapmıştır.

*Vilayetin 'Ekpindi' gazetesinin redaktörü yoldaş Cumagazyev ile parti birliği sekreteri yoldaş

1 "Keñestik totalitarlıq jüyenin ulı Abay murasına şabuvılı" makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Dr. L.N. Gumilyev Atındağı Evraziya Ulttk Universiteti "Otırar Kitaphanası" Ğılımiy Ortalığı direktorınıñ orınbasarı, Tarih Bölümü öğretim üyesi.

3 Uzm. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı.

4 Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü mezunu.

Taylanbekov'a "Sosyalistik Kazakistan" gazetesinin yukarıda bahsedilen makalesiyle ilgili olarak yazı kurulunun ilk parti toplantısında tartışılan ve ortaya konan hataları söylesin ve bunların düzeltilmesi konusunda kesin çareler üretilsin.

*Ekpindi gazetesi yazı kurulunun bundan sonraki çalışmalarında BK(b)P Merkez Komitesi'nin ideolojik çalışmalar meselesi hakkındaki kararları ve KK(b)P Merkez Komitesi'nin "Kazak SSR İlimler Akademisi'nin Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün çalışmalarındaki abartılı siyasî hatalar hakkındaki" kararlar düzeltilsin (QR PM Q, 1639: 72).

Sosyalist Kazakistan gazetesinin bu eleştirisi, gazete yazı kurulu tarafından ilk parti birliği toplantısında tartışılıp, eleştirilerin doğru olduğu konusunda itirafta bulunulmuştur. Çalışmadaki eksikliklerin nasıl giderileceği konusunda maddeler belirlenir. Fakat Semey vilayeti "Ekpindi" gazetesinin sorumlu editörü S. Cumagaziyev "bu eleştirideki bazı noktaları kabul edemeyiz" diye fikrini bildirir. KK(b)P Merkez Komitesi'nin sekreteri S.İ Kruglov'a "Sosyalistik Kazakistan" gazetesi editörü yardımcısı Baltagojin'e, KK(b)P Merkez Komitesi Nasihat Bölümü'ne mektup gönderir. O, 26 Ağustos 1947 yılında Merkez Komitesi'nin sekreteri S. İ Kruglov'a gönderilen "*Tüsinikteme hatta/Açıklama mektubun*"da gazetede eleştirilerin bazılarını katıldığını söyleyerek "...Gazete yorumcusu, Semey Pedagojik Enstitüsünün öğretim üyesi, yazar Muhammedhanov'un yanlışlarını göstermek için, onun yazdığı makaleyi incelemeye aldığını belirtir.

İncelemede "Çelkaş"ı Kazakçaya aktaran Abay'ın "öğrencisi"nin Sovyet hükümetine ve partiye karşı mücadele eden bir halk haini olduğu açığa çıkarılır. Bu makaledeki söz konusu kişi, bizdeki bilgilere göre Turağul'dur ve Abay'ın eserlerini ilk bastıran kişi de odur. O ömrünün son yıllarında Almatı'daki ülke araştırma müzesinde çalışmış ve 1934 yılında vefat etmiştir. Millet onu asla halk düşmanı şeklinde değerlendirmemiştir.

Biz ne yazdığımızı çabuk unuturuz. Eğer bu incelemede biz suçlandıysak, o zaman açıklayalım: "Düşman" Turağul hakkında 15 Ağustos 1945 yılında hacimli hatıralar yayınlanıp bu suça "Sosyalistik Kazakistan" gazetesi redaktörü de ortak olmuştur. Yoldaş Baltagojin'in bu meseleye nasıl baktığını bilmek isteriz.

Yazıda ondan başka Abay'ın öğrencilerinden birinin "*Eñlik-Kebek*" destanını yazdığı söylenir... Fakat gazetede onun adı geçmez. "Ekpindi" gazetesi onun adını ne kadar gizlemeye çalışsa da, edebiyattan biraz haberi olan insanlar, onun kim olduğunu iyi bilirler. "Hain, eline silah alıp Sovyet hükümetine karşı çıkan insan" (QR PM Q, 1639: 59-60) diye yazarlar.

Biz, makalemizde "*Eñlik-Kebek*" destanını bundan 70 yıl önce Abay'ın küçük oğlu Mağaviya'nın yazdığını açık ve kesin bir şekilde yazdık. Abay, 1904 yılında vefat etti. Aslında Mağaviya böyle bir destan yazdı. Bu destan o dönemlerdeki Kazak köyü idarecilerinin hoşuna gitmemiş, sonradan birileri tarafından Mağaviya'nın yazdığından daha yumuşak ifadelerle düzeltilip yayınlanmıştır. Fakat "Sosyalist Kazakistan" gazetesi Mağaviya'nın bu destanını başkasının yazdığını belirtir. Ama o kişinin adını vermeye başkaları da cesaret edemezler, hain hakkındaki suçlamalar sonuca ulaşmayan ifadeler olarak kalır.

Bir şey kesin, o da "*Eñlik-Kebek*" destanının yazarı 1904 yılında vefat eden Abay'ın oğlu Mağaviya'dır. Onun da eline silah alıp Sovyet yönetimine karşı savaşması asla mümkün değildir.

Yorumda eleştirilen, Semey Pedagoji Enstitüsü müdürü Barlıbayev'in öğrencilere referans verdiği, Muhammedhanov'un "*Abaydın aqındıq mektebi/Abay'ın şairlik mektebi*" adlı bir makalesi olduğu belirtilmiştir. Aslında Muhammedhanov'un çalışması hakkında Kazak SSR İlimler Akademisi'nde Avezov ile Kenesbayev'in olumlu ve övücü fikirleri vardır.

'Ekpindi' gazetesinin editörü bu meselelere dikkat edilmesini ister: "...Kazakistan K(b)P Merkez Komitesi'nde yazıda eleştirilen makaleleri ve eleştirmeyi iyi beceren ilim sahibi insanların tartışmasını isterim. İncelemede doğru yazılmayan konuların incelenmesini, sorumlu olanların bir çare bulmasını ve Kazakistan K(b)P Merkez Komitesi'nin müzakere etmesini ve tartışma başlatmasını isterim. Bu durumda Cumhuriyete ait "Sosyalist Kazakistan" gazetesinin yorumu şartlara uygun değildir ve karışıklık çıkarmaktan başka bir işe yaramaz (QR PM Q, 1639: 62).

27 Ağustos 1947 yılında “Sosyalist Kazakistan” gazetesinin editör yardımcısı, Baltağojin’e ve KK(b)P Merkez Komitesi Nasihatlar Bölümü’ne gönderilen mektupta: “Sosyalist Kazakistan” gazetesinin muhabiri yoldaş Jumaqanov’un parti toplantılarındaki konuşma ve davranışlarına göre bu gibi suçlamalarına kendisinin neden olduğu, Cumhuriyet gazetesinin karışmış olma şüphesini doğurur.

Çünkü yoldaş Jumaqanov toplantıdaki sunumdan sonra söz alıp “Bu parti toplantısını tutanağa geçirme konusunda bana görev verildi ve ben yazacağım” diye oradakileri uyarmıştır. 3-4 kişi konuşmasını yaptıktan sonra Jumaqanov bir söz daha alıp “toplantı boş, komisyonda vilayet vekilleri yok, eleştiriyi bir daha okumak gerekir, vilayet komitesi büro kararı neden Kazakça okunuyor, Kazakça’ya doğru aktarılmamış, Rusça okumak gerekir. Söylenenler adil değil, ama halk Jumagaziyev’in arkasından gidiyor” der. Fakat konuşma yapan komünistler Jumaqanov’un toplantı hakkındaki fikirlerinin doğru olmadığını söylediler.

Jumaqanov ise Baltağojin beni bu toplantıyı yazmam için görevlendirdi, nasılsa ben yazacağım, yarın gazetede basılır diye hatırlatır.

Gerçekten yoldaş Jumaqanov’un son dönemlerde ‘Ekpindi’ gazetesindeki yoldaşlarına karşı bakış açısı hoş değildir. Bunun sebepleri var. Önceden Jumaqanov’un makaleleri “Ekpindi” de sık sık basılıyordu. Son aylarda onun tiyatro hakkında kaleme aldığı makalesi gibi yayımlanmasını istediği diğer bir makalesi, müdürün siyasî işler yardımcısı Kabışev hakkındaki hikâyesi ve başka makaleleri hiçbir sorun olmadığı ve bir şeyleri eleştirmediği halde, yalan olaylar eklendiği için basılmamıştır... Ayrıca o Muhammethanov ile kavgalıdır. Cumhuriyete ait gazetede bunca olanlardan sonra Jumaqanov’un ve “Ekpindi” gazetesini ve oradaki görevliler hakkında yalan yanlış fikirler beyan etmeye çalıştığı” (QR PM Q, 1639: 77) yazılır.

Bu tartışmalı meseleyi, 1947 yılı Eylül ayında yazı kurulundan Baltağojin, Töleşov, Yazarlar Birliği’nden Muqanov, İlimler Akademisi’nden Ğabdullin ve diğer bu alana ilgisi olan kişiler bir araya gelerek tartıştılar. Tartışma sırasında öncelik ‘Ekpindi’ gazetesindeki eleştirilen makaleler, ondan sonra “Sosyalist Kazakistan” gazetesinin eleştirileri, bundan sonra ‘Ekpindi’ gazetesinin editörü Jumagaziyev’in gazete eleştirisine karşı yazdığı mektup olur.

Tartışmada, ‘Ekpindi’ gazetesini editörünün söylediği fikirler, gerçekleri belirlemek için değil, BK(b)P Merkez Komitesi’nin ideolojik meseleler hakkındaki kabul ve kararlarının uygulanması üzerine ve buna ne kadar önem verildiğine yöneliktir. Bunu, “Sosyalist Kazakistan” gazetesinde basılan “*Semey ädebiyetşileri/Semey Edebiyatçıları*” adlı eleştiri ve buna karşı yazılan mektup hakkında, KK(b)P Merkez Komitesi Nasihat Bölümü’nün başkanı Abdiqalikov’a KK(b)P Merkez Komitesi Nasihat Bölümü gazete ve dergi idarecisi D. Erkeşov ile “Sosyalist Kazakistan” gazetesini redaktör yardımcısı Baltağojin’in gönderdiği “Açıklama mektubundan” da anlayabiliriz. “Açıklama mektubundan” bir örnek verelim:

Sonuç şöyle idi:

1. Abay’ın aydın öğrencileri diye vilayet gazetesinin ilan ettiği insanlar Turağul, Magaviya, Arip’dir. Onlar bu tarzda insanlar değildir. Abay’ın öğrencileri olarak edebiyatta adı bile anılmayan insanlar ve edebiyatçılar sayılıyor: Arip, Abay’ı kıskanan, onunla soy tartışmaları yapan bir tercümandır. Abay’a karşı gelenler, sadece şairin seviyesine ulaşamayan insanlardır. Turağul’un, M.Gorki’nin “Çelkaş”⁵ adlı eserini aktarmasını saymazsak ilericilikten uzak biridir. Rus medeniyeti seviyesine ulaşamaması, bunun öncesinde tutuklanıp uzun süre kaçak olarak yaşaması söz konusudur.
2. Şehir gazetelerinin “Abay mektebi” adlı el yazmasını sürekli övmesi yersizdir. “Abay mektebi” adlı eser edebiyat açısından değil, başka açılardan değerlendirilmiştir. Abay’ı edebiyat dünyasına sadece çocukları tanıtmıştır şeklindeki değerlendirme, yanlış kavramlar etrafındaki çalışmalar olarak görülmelidir. Bu eseri, İlimler Akademisi 1948 yılında yazarın kendi isteğiyle tasarından çıkarmıştır.

5 Maksim Gorki’nin kaleme aldığı öykü kitabıdır.

3. “*Eñlik-Kebek*” destanının 70 yıl önce Abay’ın oğlu Magaviya tarafından yazıldığı bilgisi, bölge gazetesi tarafından yanlış olarak yazılmıştır.
 - a. “*Eñlik-Kebek*” destanını Magaviya’nın yazdığı hakkında hiçbir yerde bilgi yoktur. Kazak Edebiyatı tarihi bu durumu hala açıklayamamaktadır. Bundan 70 yıl önce Magaviya 10-12 yaşındaydı. Bu yaşlarda onun destan yazması mümkün değildir.
 - b. “*Eñlik-Kebek*” destanını yazan ve dağıtan Şakerim’dir. Onun el yazması İlimler Akademisi’ndedir. Şakerim, Sovyet Hükümeti’ne karşı çıktığı için öldürülmüştür. Vilayet gazetesinin “*Eñlik-Kebek*” destanına Magaviya’ya aittir, demesi delilsiz bir bilgidir. Akılda kalan hatıralar, araştırılmayan hikâyelere dayanarak yazılmıştır.

Teklif;

*Abay’ın çevresi ve Abay mektebi, Abay’ın öğrencileri gibi konularda ciddi makaleler yazılması gerekir.

*“*Ekpindi*” gazetesi yazı kurulunun gazetede eleştirisini, vilayet parti komitesinin kararını kabul etmek istemeyerek yazdığı mektup hakkında vilayet parti komitesine cevâbi mektup gönderilmelidir (QR PM Q, 1639: 113-115).

29 Eylül 1947’de KK(b)P Merkez Komitesi Nasihat Bölümü başkanı İ.Rıjenko’nun KK(b)P Merkez Komitesi Nasihat ve Propaganda Bölümü başkan yardımcısı T.Jumagazi’nin adına gönderilen KK(b)P Merkez Komitesi’nin 9 Ağustos 1946 yılındaki Semey vilayeti (Priirtşskaya Pravda)⁶ ve “*Ekpindi*” gazeteleri çiftçilikle ilgili yazı meseleleri hakkındaki eleştiriden bir sonuca ulaştığını belirtse de, ideolojik alanda hala geri planda kalmaktadır, diye yazar.

Onlar, yakın tarihlerde Merkez Komitesi Nasihat Bölümü müdür yardımcısı E.Panyukov ile S.Jumagaziyev’in görüşlerini dinlemeyi teklif eder. Merkez Komitesi Nasihat ve öğüt bölümü başkanının yardımcısı T.Jumagazi’nin 8 Ekim 1947 yılında KK(b)P Semey Bölge Komitesi’nin Nasihat Bölümü sekreteri Hafızov tarafından gönderilen mektupta: “... gazete eleştirisi, editörün buna karşı yazdığı mektup ve “*Ekpindi*” gazetesindeki eleştirilen makaleler, KK(b)P Merkez Komitesi Nasihat Bölümü’nde ele alındı ve “Sosyalist Kazakistan” gazetesinin eleştirisi tamamen doğru bulundu (QR PM Q, 1639: 93).

“*Ekpindi*” gazetesinin editörüne, eleştiride eksikliklerin olduğu, hataların ise doğru olduğunu tekrar anlatılıp, onları bir an önce düzeltmenizi istiyoruz diye yazı gönderilir.

KK(b)P Merkez Komitesi’nin Kazak aydınlarının manevî merkezi olan Semey vilayetindeki yayınları, özellikle Kazak dilinde basılan “*Ekpindi*” gazetesini özellikle incelemelerinin kendine özgü sebepleri vardır. “*Ekpindi*” gazetesinin komünist parti önderlerini aşırı öven ya da eserleri eleştiren tavırları da olur. Mesela 11 Şubat 1947’de KK(b)P Merkez Komitesi’nin Nasihat Bölümü başkanı J.Abliqalikov’a ve Kazakistan Sovyet Yazarlar Birliği yöneticisi S.Muqanov’a Kazakistan Semey vilayetindeki halk şairi Tanibergen Amirnev’in yazdığı “Arızında”⁷ (... benim halkların lideri yoldaş Stalin’i ve onun güvenilir arkadaşı yoldaş Şvernik’in adaylığını savunarak “*Büginniñ Lenini-Stalindi saylaymız*/Bugünün Lenin’i, Stalin’i seçiyoruz”) adlı şiirimi 25 Ocak günü Semey radyosunda kendim okudum. Şiirim radyoda okunmadan önce vilayet sansürü ve Bölge Komitesinin Nasihat Bölümünde kontrolden geçti. “*Ekpindi*” gazetesi 28 Ocak sayısında benim şiirimi “adayları destekleyen bir öğüt değil, şairin mırıldanmaları” diyerek yayınladı. Bu şekilde benim vatandaşlık namusuma hakaret etmekle birlikte liderimiz Stalin ve yol arkadaşı Şvernik’e yazdığım şiirime “mırılta” diyerek şairlik sanatıma da iftira attı.

Bu meseleyi vilayet parti komitesinin nasihat bölümü de inceleyip, bunun bir eleştiri değil, büyük bir iftira olduğuna karar verdi ve bu kararını açıkladı.

Böyle olmasına rağmen iftiracıya hiçbir şekilde ceza verilmedi ve gazete sayfasında bir tekzip yayınlanmadı. Sadece “anlaşmazlık oldu, ne yapalım” diye bir cevap verildi. T.Amirnev’in yazdığı şiirin kalitesi yetersiz olsa gerek, J.Abliqalikov da: “Şiirinde çok da övülecek bir şey yok, öyle olsa bile bu şiire yazılan eleştirinin içeriğini anlayıp, bana fikrini söylersin” (QR PM Q, 1635: 108) diye 12 Mart 1947’de

6 Kazakistan’da bölge gazetesi.

7 Dilekçesinde.

Erkişev'e bir uyarı yazmıştı. Bizim anlatmak istediğimiz şiirin kalitesi değildir. Totaliter sistemin uygulamalarıyla kan akıtılan dönemde 'Ekpindi' gazetesinin Stalin'i öven bu şiiri eleştirmesidir. Ve gazetenin şiirin şairinden özür dilenmeden "anlaşılmazlık oldu, ne yapalım" demesi, bunun Semey bölge gazetesinin kendine özgü tutumu olduğunun bir delilidir.

Devlet tarihi müzeleri işini denetleyen BK(b)P Merkez Komitesi'nin organı "Pravda" gazetesi Semey'deki Abay müzesinin faaliyetleri üzerinde özellikle durdu. "Pravda" gazetesi kontrol sonucunu Merkez Komitesi'ne mektup aracılığıyla gönderdi. Mektupta Kazakistan müzelerinde devrim tarihiyle ilgili materyalin yetmediği ve eksik sergilendiği söylenir. Nasihat bölümüne müzeler yönetiminin toplantısına katılması gerektiği (QP PM Q, 1607) bildirilir. KK(b)P Merkez Komitesi'nin sekreteri Şayahmetov, Semey bölgesinin "Pririşskaya Pravda"⁸ ve "Ekpindi"⁹ gazetelerinin faaliyetleri hakkında şöyle der: "... *ideoloji faaliyetlerine ve meselelerine gereksiz şekilde vakit ayrıldı. Semey şehri Abay müzesinde Abay'ın öğrencileri olarak Şakerim gibi hareketli şairler örnek gösterildi, ancak onun Ekim devriminden sonra Sovyet hükümetine karşı çıktığı bilinmektedir. Bölge gazeteleri, bunun gibi ideolojik hata ve eksiklikleri zamanında eleştirmediler. Gazetelerin Komünistlere, Sovyet aydın sınıfına fikrî ve siyasî eğitim verilmesi meselelerini, yazılması yeterli olmayan, okullar ve kültürel eğitim kuruluşlarının işleyişi hakkındaki malzemeleri seyrek yayımlar*" (Respublikanıñ, 1951).

KK(b)P Merkez Komitesi büro toplantısının 30 Ağustos 1946'daki Kazakistan K(b)P Merkez Komitesi Nasihat Bölümü'nün bu tür işlerinde yönetimi iyileştirme önlemleri hakkındaki kararında Kazakistan yazarlarına yardım amacıyla cumhuriyet gazetelerinde "Bolşevik Kazakistan", "Edebiyat ve Sanat" dergilerinde ve Kazakistan yıllığında, Kazakistan yazar, şair ve oyun yazarlarının savaş yıllarında ve sonrasında yazdığı kitap, oyun, şiirlerine eleştirel makaleler yazıp yayınlama işi, sorumluluk haline gelir (QR PM Q, 1607, 62). Eylül 1946 yılı içinde yazar, şair ve oyun yazarlarının cumhuriyet genelinde toplantılar düzenlemesi, yazarlar ve sanatçıların edebî eserleri ve oyunları hakkında fikir alışverişinde bulunmalarının deneyime dahil edilmesi meselesi ele alınır. Bu Kazakistan'daki yaratıcılığın güçlü aydınlara doğrudan yönelen kara bulutların bir habercisi gibidir.

KAYNAKÇA

QR PM. Q. 708; T.11, is 1373, s. 154-159 pp.

QR PM. Q. 708; T.11, is 1396, s. 204-208pp.

QR PM. Q. 708; T.11, is 1607, s. 64 p.

QRPM. Q., 708, T.11, is 1607, 66 p.

QR PM. Q. 708; T.11, is 1635, s. 108-110pp.

QR PM. Q. 708; T.11, is 1639, s. 72-74pp.

Respublikanıñ partiya uyımdarında ideologiyalıq jumıstıñ jayı jäne onı jaqsartuv şaraları tuvralı. Qazaqstan K(b)P Ortalıq Komitetiniñ VIII plenumında J. Şayahmetov joldastıñ jasağan bayandaması // Ädebiyet jäne iskusstbo, 1951. No:10, B. 10-11.

8 Bölgesel özel gazete.

9 Kazakistan ulusal gazetesi.

Abay. K. Ya. Baranov, 1971

Abay Araştırmaları İlminin Ortaya Çıkışı ve Gelişim Evreleri¹

Rısgül ABDİLHAMİTKIZI²

Akt. Sema EYNEL³

Abay, Kazak Millî Edebiyatının Klasîği. Abay'ı araştırmak demek, Kazak halkının rûhanî dünyasını ve sömürge döneminde milletin özgürlük uğruna çırpınışını öğrenmek demektir. Büyük şairin mirasını incelemek ve bu yolla onu tanımak, yazdıklarını öğrenmek için yüksek öğretim kurumlarında ve M. O Avezov'un öncülüğünde, geçen asrın kırklı yıllarından beri Abay Araştırmaları İlmi, ayrı bir ders olarak öğretilmeye başlandı. M. Avezov'un bu girişimini devam ettiren Bayan M. Mirzahmetov, Abay araştırmaları doğrultusunda yapılan çalışmaları şu şekilde sınıflandırır:

1918-1026 yılları arasındaki çalışmalar.

1926-1940 yılları arasındaki çalışmalar.

1940-1945 yılları arasındaki çalışmalar.

K. Jumaliyev, H. Süyınşeliyev, Z. Ahmetov, M. Mirzahmetulı, J. Ismağulov'un çalışmaları temel alınarak Abay araştırmaları ilmini tanıtmak ve belirli koşullar dâhilinde bugüne kadar yapılanları görmek amacıyla Abay araştırmalarını aşağıdaki şekilde dönemlere ayırarak ele almak mümkündür:

1. 19. asrın sonu ile 20. asrın yirmili yıllarına kadarki Abay mirasının yayınlanması.

2. 20. asrın başları 1920-1930'lu yıllarda Abay mirasının toplanması, yayınlanması ve araştırılması.

3. 1930-40 yılları arasındaki Abay şairlik okulu.

4. 1940-50 yılları arasında Abay araştırmaları.

5. 1950-70 yılları arasında Abay araştırmaları meselesi.

6. 1970-1990 yılları arasında Abay araştırmaları alanının incelenmesi.

7. Bağımsızlıktan sonraki Abay araştırmaları.

Abay şiirleri, manzumeleri, nesirleri onun kendi toplumunun ansiklopedisidir. Bu nedenle her dönem üzerinde kısaca da olsa durulmalı, Abay araştırmaları ilminin tarihî kaynakları özel olarak ele alınmalıdır.

1. 19. asrın sonları ile 20. asrın yirmili yıllarına kadarki Abay araştırmaları meseleleri:

Bu dönemde Abay hayattayken "Dala Valayatı Gazeti"nde yayınlanan M. J. Köbeyulı'nın makalelerinden özel olarak söz edilebilir. M. J. Köbeyulı, Abay'ın büyüklüğünü "Bul bizdiñ soñğı payğambarımız/ Bu bizim son peygamberimiz" övgüsüyle dile getirir. Dala Valayatı Gazeti⁴. Bu gazetede Abay'ın "Jaz /Yaz", "Bolıs Boldım, Minekiy /Vali Oldum, Burada" adlı iki şiiri, Kökbay Janatayulı adıyla basılmıştı.

Şairin 19. asrın sonu ile 20. asrın başlarındaki sosyal ilişkileri konu alan şiirlerinin el yazmaları kopyalanarak halka dağıtılır. Bu durum onun, Köktuvma, Karamola, Balkıbek kongrelerinde haklı hükümleri dile getirdiği şeklinde değerlendirilir ve halkın çıkarlarını savunmak olarak kabul görür; ("Bipanıñ Sözi"

1 "Abaytanuvdiñ qalıptasuv, damuv kezeñderi" makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 L. N. Gumilyev Universiteti Evraziya Ulttıq Universiteti Til Bilim Kafedrası Kazakistan Astana Kalası.

3 Dr. Öğrt. Üyesi. Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı öğretim üyesi. semaeynel7@gmail.com

4 1889, No: 7; 12.

dastanı /”Vefanın Sözi” destanı; “*Birjan-Sara Aytısı*/Birjan-Sara Atışması, vb.). Eser, Kazak Türklerinin boy sistemiyle ilgili bilgi vermesi açısından da takdir edilmiştir⁵. (Mırzahmetov, 1994:)

Büyük şairin hayatı ve sanatı üzerine görüş bildiren ilk Alaş emektarı E. Bökeyhan olmuştur. E. Bökeyhan 1903 yılında “*Kırgızskiy kray*/Kırgızların Bölgesi”⁶ adlı kitapta yer alan Kazak Tarihi ve Rûhaniyatı hakkındaki çalışmasında Abay’ın şairliğini Kazak manzumesindeki yeni istikametinin temsilcisi olarak değerlendirir. O, Abay’ın ölümü hakkında yazılan “*Abay (İbragim) Kunanbayev*” adlı teşekkür yazısında şairin kökeni, yaşamı, yaratıcılığı hakkında ilk bilgileri verir. Bökeyhan, Abay’ın şairliğini, yaratıcılığının edebiyat tarihindeki yüksek kaidelerini “... Şiirlerinden de anlaşılacağı üzere, şiir alanında yüksek kabiliyet sahibi olan Abay, Kazak halkının gurur kaynağı oldu. Halkın rûhani yaratıcılık niteliğini bu kadar yükseğe çıkararak Abay gibi bir Kazak akını şu ana kadar yetişmemiştir.” şeklinde açıklar. Bununla birlikte E. Bökeyhanov Abay’ın ilk külliyyatını 1909 yılında Petersburg’da yayımlayan Kekitay Iskakulı ve Turağul Abayulı’nın mükemmel çalışmasını etkilemiştir (Köpeyulı, 1995: 403-404).

Abay araştırmalarının kökeninde bulunan ilk değerli bilimsel araştırmanın hangisi olduğuna değinilecek olursa, Alaş arşivlerinde yer alan makalelerin büyük bir bilimsel öneme sahip olduğunu vurgulamamız gerekir. Yukarıda dile getirdiğimiz E. Bökeyhan’ın makalesinden sonra, bu gelenek A. Baytursınulı, M. Duvlatulı makaleleriyle alanını genişletmiştir. Örneğin, 1913 yılında Kazak aydınlarının lideri A. Baytursınulı “*Qazaqtıñ bas aqını*/Kazakların Baş Akını” adlı bir makale yazar ve bu makale “*Qazaq/Kazak*” gazetesinde yayınlanır. Burada emektar Abay yaratıcılığını edebî ve tarihî açıdan değerlendirmenin ilmî açıdan önemini açıklar. 1914 yılında “*Qazaq/Kazak*” gazetesinde yayınlanan M. Duvlatulı’nın “Abay” adlı makalesinin de edebî, tarihî önemi işlenir. M. Duvlatulı makalesinde “edebiyatın ve onun seçkin temsilcilerinin halk tarihinde aldığı yeri özel olarak değerlendirir. Abay’ın değerini bilmemek ve onu yok saymak, ulus için büyük bir eksiklik olarak addedildiği için, edebiyatın bir milletin ruhu olarak kabul edilmesi gerektiğinden bahseder. Abay’ın yaratıcılığı edebî makalelere ek olarak, Alaş edebiyatının seçkin şairlerinin şiirlerinde de sanatsal bir şekilde tasvir edilir. Örneğin, S. Torayqırulı “*Asıl Söz/Değerli Söz*” adlı şiirinde “*Asıl sözdi izdeseñ/Abaydı oqı, tañırqa!/Adamdıqtı közdeseñ/Jat toqıp al köñilge/Değerli bir söz ararsan,/Abay’ı oku, şaşır!/İnsanlığı ararsan,/Ezberle de al gönlüne*”. S. Dönentayulı “*Qarañgıda tuvıp eñ/Qara betti juvıp eñ/Karanlıkta doğmuşsun,/Kara yüzünü yıkamıştın*” derken, Abay’ın şairlik okulunun temsilcisi Şakerim Kudayberdiulı söz ustasının insanlık görevinin yeni, sanatsal bir estetik zirvede olduğundan söz eder.

Abay araştırmaları hakkında yukarıda bahsedilen makalelerle birlikte, Şubat ve Ekim 1918’de Semey şehrinin Alaş yazı emektarları öncülüğünde yayınlanan “Abay” dergisinden özellikle söz edilir. Toplam 11 sayı yayınlanan dergide Abay’ın hayatı, yaratıcılığı, edebî mirasının önemi üzerinde her açıdan değerlendirmelerin olduğu ilmi makaleler yayınlandı. Aynı zamanda bu basımda yayınlanan J. Aymavıtulı ile M. Evezov’un “*Abaydan soñğı aqındar*/Abay’dan Sonraki Akınlar”, “*Abaydıñ öneri hem qızmeti*/Abay’ın Sanatı ve Hizmeti” adlı makaleler, Abay araştırmalarında değerini kaybetmeyen bilimsel birer miras olarak edebiyattaki yerini alır. Örneğin, “*Abaydan soñğı aqındar*/Abaydan Sonraki Akınlar” adlı makalesinde Abay’dan sonraki Kazak edebiyatının gelişim yönü irdelenerek, büyük söz üstadının sanatsal geleneğinin sürekliliği ortaya konmuştur.

O, “*Abaydıñ Öneri hem Qızmeti*/Abay’ın Sanatı ve Faaliyetleri” adlı makalesinde, Abay’ın Kazak klasik konuşma sanatını tematik ve ideolojik olarak yeni bir zirveye taşımadaki tarihi hizmeti ve estetik idealini inceledi.

Sabırjan Ğabbasov, Abay’ın yetiştiği çevre ve babası hakkında 1915 yılında bilimsel görüşler ortaya koyan yetenekli Kazak okurlarından biridir. O “*Tariyh qazaq jayınan*/Tarihteki Kazaklar Hakkında” adlı makalesinde Kunanbay, Abay ve Şakerim’den bahsetmiş, onlara çok değer vermiştir.

5 “Quvanışbay, Şortanbay aqındarınıñ Ölenderi/Kuvanışbay, Şortanbay akınlarının şiirleri”.

6 T. XVIII Rusya - Bu cildin “*Исторические судьбы Киргизского края и культурные его успехи*/Kırım Çağının Tarihi Başarıları ve Kültürel Deneyimler” bölümü).

2. 20. Asrın 1920-1930'lu yılları Abay mirasının derlenmesi, yayınlanması ve araştırılması çalışmaları

Abay Araştırmaları İlminin kalıplaşmış yerleşmesi aşamasındaki en karmaşık dönemlerden birinin 20'li 30'lu yıllar olduğu belirtilir. 1918 yılından itibaren Abay mirasının değerlendirilmesi, derlenmesi ve yayınlanması ile uğraşan M. Avezov'un "*Qazaq ädebiyatınıñ qazirgi deviri*/Kazak Edebiyatının Bugünü⁷"; "*Abay Aqındığınıñ Aynalası*/Abay'ın Şaitlik Çevresi⁸" adlı makaleleri Abay araştırmaları öğretiminin önemli ve karmaşık ilmi meselelerini edebiyat araştırmaları öğretiminden keskin bir şekilde ayırır.

Bu dönemde Abay'ın eserlerini yayınlamak ve araştırmak işi yeni bir bilimsel seviyeye taşındı. Özel olarak, Abay şiiirlerinin yer aldığı külliyyat 1922 yılında Kazan'da ve Taşkent'te yayınlandı. Bu külliyyatlar da 1909 yılında basılan külliyyattaki hataları düzeltmek için çaba harcadı. B. Küleyulı'nın "*Söz Basımen/ Söz Başı*" adıyla yayınlanan Kazan baskısına A. Baytursımulı, M. Evezulı; Taşkent baskısına H. Dosmuhamedulı, E. Omarulı katkıda bulundular. Bunların içinde I. Jansügirov'un "*Abay Kitabı*", G. Sağdı'nın "*Abay*", B. Kenjebayev'in "*Abay*" makalelerini sayabiliriz.

Buna S. Mukanov'un "*Qara taqtağa jazılıp qalmandar, şeşender*/Kara Tahtaya Yazılmayın, Çeçenler", "*Ärkim öziñşe oylaydı*/Herkes Kendince Düşünür", I. Qabilov'un "*Abay jene onıñ filosofiyası*/Abay ve Onun Felsefesi", "*Filosofiya kazahskogo poeta Abaya iye e Kritika*/Kazak Şairi Abay'ın Felsefesi ve Eleştirisi" makaleleri delil olarak gösterilebilir. Ayrıca, Abay'ın mirası ve yaratıcılığının gerçekçi ve bilimsel temelde değerlendirilmesi meselesinde büyük sorumluluklar da yüklenmiştir. I. Mustanbayev'in "*Abay (Ömiri men Tvorçestvosı)*/Abay (Yaşamı ve Yaratıcılığı)", "*Bizdiñ Talaptarımız*/Gereksinimlerimiz" makaleleri ile I. Qabilov'un makalesinde hata olarak tanımlanabilecek bir yönü çözüme ulaştırarak, Abay mirasının değerlendirilmesindeki sorunu cesur bir şekilde eleştirir.

Dönemin Abay araştırmacısı âlimleri büyük şairin mirasını, yaratıcılığını, ideolojik özellikle sınıfsal bakış açısıyla savunup söz ustasının eserlerini yayınlamak, yaygınlaştırmak amacıyla fevkalade çalışmalar ortaya koydu. Aynı zamanda 1933 yılında M. Evezov'un önderliğinde Abay'ın bütün külliyyatı Kızılorda'da yayınlandı. Bütün eserlerinin yer aldığı ilk külliyyatta M. Evezulı'nın "*Abaydıñ tuvısı men ömiri*/Abay'ın Doğumu ve Yaşamı" adlı değerli şairin biyografisine ilişkin ilk bilimsel makalesi yer aldı. Makale, şairin yetiştiği çevre, soyu ve hayatına ilişkin değerli bilgileri kapsamaktadır. Özellikle, Kunanbay gibi tarihi kahramanın karmaşık hayatını ele almaktaki ilmi bağlantıları, bugünkü Abay araştırmaları derinlemesine ele almaktadır. Adı geçen külliyyatta, buna ek olarak I. Jansügirulı'nın Abay'ın yaşamı ile yaratıcılığına ilişkin makalesi de yer aldı.

Şairin şiiirlerinin iç ideolojik yapısına değer verip odaklanarak inceleyip, eserlerin yazıldığı döneme göre analiz eden Tatar araştırmacısı A. Sağdı, Abay'ın yetiştiği çevreyi ve bu çevrenin şaire etkilerine ilişkin düşüncelerini anlatır. 1923 yılında "Akjol" gazetesinde yayınlanan bu değerli çalışma daha sonra, 1993 yılında "Abay" dergisinin 6. sayısında tekrar basıldı.

M. Avezov'un 1933 yılında yazdığı Abay'ın ilk biyografisinde şairin edebî çevresi önekinde nazaran daha geniş bir yelpazede anlatılır.

30'lu yıllarda M. Avezov ile K. Jubanov'un birlikte kaleme aldığı "*Abay – Qazaq ädebiyatınıñ klas-sigi*/Abay: Kazak Edebiyatının Klasığı" adlı makale yayınlanır. Abay'ın mirasına "doğru bakarak", "içini gören" bu temel çalışmanın başka değerleri ile birlikte yazar Abay'ı tek başına bir karakter olarak değil, Çağatay edebiyatı ve Kazak sözlü edebiyatı ile bağlantılar kurarak araştırır.

Abay'ın edebî eserlerinin bütününe içine alan ilk külliyyatının yayınlanması, şairin ismini halk arasında geniş ölçüde tanıtmakta, söz ustasının mirasına ilişkin çelişkili düşünceleri sağlıklı bir şekilde muhakeme etmeye yöneltti. İlmî kavramları doğru kaynaklara yönlendirmede çözümçül bir vasıf yüklendi. Özellikle şairin ölümünün otuzuncu yılında anılması, Abay araştırmalarındaki önemli bilimsel meseleleri ciddi bir çözüme ulaştırmaya olanak verdi. Şairin eserlerinin ulusal niteliğini belirleme de edebiyat tarihinin zirvesindeki yerini sağlamlaştırma amacını güden bilimsel makalelerde Abay ve klasik edebiyat, şiiir görüşü, ozanın çevresi gibi güncel ve önemli konular ayrıntılı olarak ele alındı.

7 Şolpan, 1922, No: 4-5.

8 Ädebiyat maydanı, 1934, No: 11-12.

“*Ādebiyet maydanı*/Edebiyat Meydanı” dergisinin tüm sayıları Abay’ın yaratıcılığına ithaf edilmiştir (1934. No: 11-12). Bu dergide Q. Jubanov’un “*Abay – Qazaq ādebiyetiniñ klassigi*/Abay, Kazak Ādebiyatının Klasığı”, E. Ismayılov, Z. Şaşkin’in “*Abaydıñ poetikası*/ Abay’ın Şiir Sanatı”, M. Evezulı’nın “*Abay aqındıǵınıñ aynalası*/Abay Nazmının Görkemi”, Ş. Eljanov’un “*Abaydıñ pedagogikalıq közqarası*/Abay’ın Eğitimci Bakış Açısı”, E. Memetova’nın “*Abay kezeñiniñ dana aqını*/Abay Döneminin Bilge Şairi” gibi makaleler yayınlandı. Q. Jubanov, Abay ve klasik edebiyat meselesi üzerine derinlemesine bir çalışma yaptı.

3. 1930-40’lı yıllarda Abay’ın Şairlik Okulu

20. asrın 30’lu yıllarındaki Abay araştırmalarının önemli meseleleri arasında söz ustasının şairlik mektebine yönelik olarak yapılan araştırmaları da sayabiliriz. Bu dönemde ulus maneviyatının gelişmesi ve araştırılmasındaki çeşitli politik, ideolojik engellere rağmen M. Evezov, Kazak edebiyatında Abay’ın şairlik okulu meselesini ilk kez bilimsel temelde araştırmak konusunda önemli bir adım atmıştır. Özellikle, “*Abaydıñ aqındıq aynalası*/Abay’ın Şairliği Üzerine” (1934) adlı makalesi, şairin edebî okulu, şair öğrencileri gibi güncel meseleleri ele alması açısından Abay araştırmalarının bilimsel araştırmacılık düşüncesinin güçlü yönlerini açığa çıkardı. Alim Akılbaev, Mağaviya Kökbay, Şakerim gibi şairlerin Abay’ın tam anlamıyla yetişmiş öğrencileri olduğunu söyleyerek, onların yaratıcılık kimliğine uygun niteliklerinden bahseder. Bunların yanı sıra şairlik okulunun sanatsal gelenek ve sürekliliği gibi meselelerle bağlantılı olarak araştırmalar yapar.

M. Evezov’un Abay’ın şairlik okulunu incelemesindeki önemli araştırma alanını genişletmekte ilk adımı atan edebiyatçı âlimlerden biri E. Ismayılov oldu. 1940 yılında M. Evezov’un sorumlu yazı işleri müdürlüğü yaptığı dönemde yayınlanan “*Ādebiyet Teoriyasınıñ Mäseleleri*/Edebiyat Teorisinin Sorunları” adlı çalışmanın “*Ādebiyet Mektebi*/Edebiyat Okulu” bölümü Abay’ın şairlik okulunu temel alarak yazıldı. Evezov, kendi döneminde Kazak edebiyatındaki edebiyat okulu meselesini incelemeye aldığı anda Abay’ın yaratıcılığını, şairlik mektebini örnek alarak, bilimsel bağlamda ele alır. Abay okulu etrafındaki şairler; Kökbay, Erip, Abay’ın çocuklarından Akılbaev, Mağaviya, hepsi de Abay’dan daima ders almıştır; bu şairler Abay’ın sanatsal lirizminden örnek alsalar da daha sonra her biri kendi yolunda ilerlemiştir. E. Ismayılov, “Abay mektebinde yetişen birçok şairin tarihsel konuları işlediğini”, “*Leyli Mejnun*/Leyla Mecnun”u aktardığını dile getirir. Aynı zamanda Abay’ın şair öğrencileri arasında Erip Tenirbergenulı’yı da zikreden araştırmacı M. Evezov “*Leyli-Mejnun*/Leyla-Mecnun”u aktaranların arasında Şakerim Qudayberdiulı’nın da bulunduğunu söyler (Ismayılov, 1961: 41).

Bunlara ek olarak, E. Ismayılov “*Kemeñger Abay*/Bir Deha: Abay” adlı makalesinde Abay’ın şair öğrencilerinden olan Aqılbaev, Mağaviya, Kökbay isimlerinin yanısıra Evbekir, Kekitay, Narmanbet, Ebsalıq ve Abay’ın küçük kardeşi olarak kabul edilen Şakerim’i zikreder. Örneğin, “20. asır Kazak Edebiyatının istikameti; gerçekçi yolu, şiir formları, estetik kriterleri Abay’la başlayan büyük kültürel yolu gerçekçi bir şekilde yönetmek ve bundan yaratıcı çalışmada tam olarak faydalanmak şeklindedir. Abay’ın çocukları Aqılbaev, Mağaviya, Kekitay, Eybekir adlı çocukları, torunlarının kardeşleri Narmanbet, Ebsalıq, Kökbay, Erip gibi büyük şairler Abay’ın gerçek öğrencileridir. Onlar Abay’dan aldıkları şairlik sanatı, terbiyesi ve eğitimi dâhilinde şiir yazmaktadırlar (Ismayılov, 1940).

Abay şiirlerinin güçlü kaynağı romantizmdir. Edebiyatçı âlim E. Konratbayev’in belirttiği gibi: “...Onun şiirlerinin güçlü kaynaklarından biri buradadır. Çünkü o bu eserlerinin güç ve kudretiyle taşı kırar, dağı yerinden oynatır”. Bu açıdan bakıldığında Abay’ın yaratıcılığindeki romantizm geleneğinin sürekliliğine uygun olarak onun şair öğrencilerinin şiirleriyle uyumu göze çarpar. Bu defa E. Ismayılov romantizm geleneğinin doğallığı ve onun Kazak şiirinin klasik örneklerindeki görüntüsünü ele aldığı teorik analizinde bunu, Abay öğrencilerinin sanatsal araştırmalarının meyvesi olarak ele görür. “Kazak edebiyatında romantizm uygun bir yöntem olarak tam anlamıyla yer edinemesi de, birkaç yazarın eserinde Lermontov’un, Bayron’un romantizm motifleri açıkça görülmeye başlamıştır. Abay’ın öğrencilerinin bir kısmı ve Şengerey şair Batıs ile doğu romantizmini kendi eserlerine tamamen yansıtmıştır. Doğu edebiyatının romantizminin en üstün örneği olan Nizami’nin “*Leyli Mejnun*/Leyla Mecnun”u Kazak edebiyatına

aktarılmıştır. Abay'ın oğlu Akılbay'ın yazdığı “Zulus”, “Dağıstan” adlı şiirleri tam olarak romantik birer eser niteliğindedir.

Âlim Abay geleneği, sadece şairlik mektebi açısından değil, tüm edebî gelişim süreci gibi önemli bir meseleyle de yakından ilgilidir. Özellikle, 20. asır başındaki edebiyatın realist niteliği, estetik idealleri, biçimsel arayışları; Abay nazımının şiirsel kuvvetindeki şairliğe dair kültürel yaratıcılığı benimsemek ve kullanmakla ilerleyen özgün bir etkilenmenin olduğu kast edilir. “Abay'ın muhteşem nazım geleneği 20. asır edebiyatında geniş ölçüde yayılır” diyerek edebî gelişimdeki doğal geleneği tarihsel süreklilikle sıkıca birleştirip, onun anlam ve değerini belirlemede gerçekçi bir sonuç elde eder.

4. 1940-50'li Yıllar Arasındaki Abay Araştırmaları Meselesi

20. asrın 40'lı yıllarındaki Abay araştırmaları, bu araştırmaların ilmi olarak yerleşmesi yolunda bilimsel açıdan ciddi meselelere çözüm bulma yolunda gerçekleşti. Ulusal edebiyat araştırmalarının gelişimine katkıda bulunan Alaş büyüklerinin Stalinizm kurbanı olması, Abay araştırmaları ilminin öncelikli alanlarındaki bilimsel ve metodolojik meseleler konusunda sıkıntı çektiklerini de görmezden gelemeyiz. Edebî ve bilimsel gelişimdeki tarihsel süreklilik kaidelerine sıkı sıkıya bağlı olan edebiyatçılar, Abay mirasını incelemeye daima bilimsel bir araştırma içinde olmuştur. O, millî ruhun ve bu ruha sahip büyük şairin mirasını totaliter sistem baskısından kurtarmak amacıyla olan yazarların anlayışını açıkça ortaya koyar.

1939-1940 yıllarında Abay eserlerinin iki ciltlik yeni bir basımı yayınlandı. 1939 yılındaki şairin eserlerinin 1. Cildi S.Muqanov'un “*Abay-halıq aqını/Abay- Halk Şairi*” makalesi, 1940 yılındaki 2. Cildi M.Evezulı'nın “*Abaydın ideyaliq-mädeni izdenüvleri/Abay'ın İdeolojik- Kültürel Araştırmaları*” adlı bilimsel makaleleri ile bütün topluma yol gösterdi. Şairin 95. yıldönümü dolayısıyla yapılan kutlama onun hayatında manevî anlamda önemli bir olaydır. Abay'ın eserleri ilk kez 1940 yılında “*Lirika i poema/Şarkı ve Şiirler*” adıyla Moskova'da Rusça olarak basıldı. Şairin yaratıcılığının incelenmesine ek olarak onun sanatsal imajını edebî eserlerinde işlemeye başlayan M.Evezulı'nın “Abay” adlı trajedisi sahnelendi. Abay araştırmaları öğretiminde ve şairin kişiliğini, sanatsal yaratıcılığını tanımada büyük öneme sahip anılar; diğer bir deyişle şairi ve atalarını bilen Kökbay, Turağul, Kamaliya, Tölev'in hatıraları süreli yayımlarda basıldı. Aynı zamanda Q.Jumaliyev'in “Abay poeziyasının tili/Abay Şiirinin Dili”, “*Abay ulı realist aqın/Abay: Büyük Realist Şair*”, E.Ismayılov'un “*Kemeñger Abay/Dahi Abay*” E.Toqmağanbetov'un “*Abaydın aqındıq mektebi/Abay'ın Şairlik Okulu*”, M.Böjeyev'in “*Abaydın avdarma eñbekteri/Abay'ın Çevirileri*”, K.Bekhojin'in “*Qazaq halqınıñ ulı aqını/Kazak Halkının Büyük Şairi*” başlıklı makaleleri yayınlandı.

1945 yılında Abay'ın 100. yıldönümü kutlandı, Abay araştırmalarında ciddi ve önemli işler yapıldı. Şairin yaratıcılığının araştırılması yeni bilimsel çalışmaları ortaya çıkardı. T.Nurtazin'in “*Abay jene oristuñ klassik ädebiyeti/Abay ve Rus Klasik Edebiyatı*”, E. Tejibayev'in “*Abay jäne qazaq ädebiyeti/Abay ve Kazak Edebiyatı*”, I. Omarov'un “*Abay jäne qazaq medeniyeti/Abay ve Kazak Kültürü*”, E. Ismayılov'un “*Abay ölenderiniñ qurılısı tuvralı/Abay Şiirlerinin İnşası Üzerine*”, “*Abaydın körkem söz şetlikleri tuvralı/Abay'ın Sanatsal Söz Sınırları Üzerine*”, B. Kenjebayev'in “*Abaydın qara sözderi/Abay'ın Kara Sözleri*” ve diğer bilimsel makalelerde şairin yaratıcılığı çeşitli yönlerden incelendi. M. Evezov ile B. Kenjebayev'in “*Abay-qazaqtıñ ulı aqını/Abay- Büyük Kazak Şairi*”, M. Sil'çenko'nun “Abay” broşürleri çıktı. Abay araştırmaları ilminin oluşumu yolunda önemli araştırmaların bilimsel özelliklerini belirleyecek monografik çalışmalar da yayımlanmaya başlandı. Özellikle, Q. Jumaliyev'in “*Abayğa deyingi qazaq poeziyası jäne Abay poeziyasınıñ tili/Abay'a Kadarki Kazak Şiiri ve Abay Şiirinin Dili*” (1948), S. Amanjolov'un “*Qazaqtıñ ädebi tili/Kazak Edebî Dili*” (1949) araştırmaları bunun açık bir göstergesidir. Aynı zamanda “E. Jiyrenşi'nin “Abay ve Onun Rus Arkadaşları” (1949) kitabı basıldı.

Şairin 100. yıldönümü arifesinde Abay araştırmaları bilimsel anlamda önemli bir atılım gerçekleştirdi. Q. Muhamedhanulı'nın 1945 yılı “Ekpindi” adlı gazetesinde yayınlanan “*Abaydın ädebiyet mektebi/Abay'ın Edebiyat Okulu*” makalesi gelecekteki büyük ve önemli bir araştırmanın temelini oluşturdu. Makalede Abay'ın öğretim faaliyetine değinen yazar, öğrencileri dört gruba ayırır. Avrupalı şairlerin ör-

nekleriyle derin sevgi ve geleneksel konulu olayları içeren destanlar yazan Aqılбай, Mağaviyalar; ikinci olarak düz yazı, çeviri, duygu durumunu anlatan kısa hikayeler yazan Kekitay, Turağullar; üçüncü olarak Kazak yaşamından tarihî şiir ve destanlar yazarak, sözlü edebiyat alanından atışma ve değişme, irticalen söyleme geleneğini sürdüren Kökбай, Erip, İmanbazarlar; dördüncüsü ise mizahî, iğneleyici, hiciv ve taşlama tarzında şiirler yazan Evbekir'i örnek olarak gösterir. K. Muhamedhanulı, Abay okulu hakkındaki arayışlarını toplayıp düzenleyerek 1951 yılında “*Abaydın aqındıq mektebi/Abay'ın Şairlik Okulu*” konusunda bir yüksek lisans tezi hazırlar.

1940'lı yılların sonu ve 50'li yılların başlarında kabul edilen parti kararları Abay araştırmaları ilmine ağır bir darbe indirmiş; şairin mirasını, yaratıcılığını araştıranları sırayla sürgüne mahkûm etti. 15 Haziran 1951'de Kazak KSR İlim Akademisi'nin Dil ve Edebiyat Enstitüsü ile Kazakistan Yazarlar Birliği'nin ortaklaşa yürüttüğü “*Abaydın ädebi murası mäselesin talqılavğa arnalğan ğılımiy aytıs/Abay'ın Edebî Mirası Meselesini Ele Alan İlmî Atışma*”nın ideolojik bir nitelik kazanmasıyla Abay'ın şairlik okulunu araştıran K. Muhamethanov yirmi beş yıl hapis cezasına mahkûm edildi; M. Evezulı “millîyetçilik” kavramının propagandacısı olarak görüldü ve başka bir zulme uğrayarak sürgün edildi. Eğer “Abay'ın edebî mirası meselesine ithaf edilen ilmî tartışma” denilen çalışma olmasa, konu olarak Abay mirasını ele alan “ilmî” atışma da olmadan, atışmanın bilinçli bir şekilde hedefe alınması, “*Abaydın ädebiy mektebi/Abay'ın Edebî Okulu*”, Muhtar Evezov'un “Abay Araştırmalarındaki” ilmî ve edebî çalışmaları olduğunu görüyoruz (Abay. 1992. No 4). “*Abaydı zerttevedegi burmalavşılıqqa qarşı/Abay'ın Araştırmalarındaki Sahtekârlıklara Dair*” (Sotsiyalistik Qazaqstan/Sosyalist Kazakistan. 1951. 4. VII) adlı siyasî alt yapısı olan kalın bir makalede M. Evezulı ile K. Muhamethanov'un “millîyetçiliği” ortaya çıktı. Bu olaydan sonra “*Aqın ağa/Akın Ağa*” romanı da “*Abay mektebiniñ/Abay okulunun*” işlevini yükledi. Muhtar Evezov, Kazak SSR İlim Akademisi Başkanlığı üyeliğinden ihraç edildi ve üniversiteden atıldı. Kayım Muhamethanov halk düşmanı yaftasıyla tutuklanarak 25 yıl hapse mahkûm edildi (Abay, 1992: 4).

5. 1950-70'li Yıllar Arasındaki Abay Araştırmaları Meselesi

XX. asrın 50'li yıllarının başında kamu hayatındaki karmaşık değişiklikler ve bunun içerisinde “çözülme” yıllarının yankısı Abay araştırmaları öğretimine de olumlu katkıda bulundu. 1954 yılı 600'den fazla makale, araştırma çalışmasının yazılması bunu kanıtlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında M. Evezov'un öncülüğüyle şairin ilmî biyografisi tamamlandı. Abay eserlerinin 1957 yılındaki iki ciltlik yeni baskısının yayımlanması da Abay araştırmalarını yeniden zirveye ulaştırma talebinden doğmuş faydalı girişimler olacak. Bu durumda âlimin “*Är Jıldar Oyları/Yıllık Düşünceler*” (1959) kitabında yer alan şairin hayatı ve yaratıcılığına ayrılan monografiye ayrılan bölüm çok önemlidir.

Aynı zamanda Abay araştırmalarındaki M.Evezov, Ä.Margulan, Q.Jumaliyev, E.Ismayılov, B. Kenjebayev, T.Nurtazin, E.Konıratbayev, K.Muhamedhanov, E.Jiyrenşin, M.Böjeyev'in araştırmaları bu husustaki ilk adımlar olmuş; H.Süyinşaliyev, Z.Ahmetov, K.Ömiraliyev, T.Elimkulov, A.Nurkatov, K.Nurmahanov, M.Hasenov, M.Mırzahmetov diğer edebiyatçılarla da birlikte şairin yaratıcılığını çok yönlü araştırmanın kapsamını genişletmiştir. Örneğin, Z.Ahmetov'un “*Lermontov i Abay/Lermontov ve Abay*” (1954), H.Süyinşaliyev'in “*Abaydın Kara Sözderi/Abay'ın Kara Sözleri*” (1956), M.Sil'çenko'nun “*Tvorçeskaya biografiya Abaya/Abay'ın Yaratıcı Biyografisi*” (1957), K.Ömiraliyev'in “*Abaydın Naqıl Sözderi, Aforizmderi/Abay'ın Atasözleri, Vecizeleri*” (1958), E.Jiyrenşin'in “*Abay jäne Orıstın ulı revolyutsiyaşıl demokrattarı/Abay ve Büyük Rus Devrimci Demokratlar*” (1959), K. Muhamethanov'un “*Abay şığarmalarınñ tekstologiyası jayında/Abay Eserlerinin Metin Bilimi Hakkında*” (1959), K. Jumaliyev'in “*Qazaq ädebiyeti tariyhınıñ mäseleleri jäne Abay poeziyasınıñ tili/Kazak Edebiyatı Tarihinin Meseleleri ve Abay Şiirinin Dili*” (1960) çalışmaları büyük şairin sayısız mirasının monografik araştırmalar temeline alınması sırasında Abay incelemelerinin edebiyat araştırmalarındaki temel bir ilim dalına ulaşmaya başladığını gösterir.

M. Evezov, 20. Asrın XVIII-XX. yıllarında başlayan Abay'ın hayatını, yaratıcılığını araştırmaktaki ilimsel arayışlarla millî edebiyat araştırmaları ilmindeki Abay araştırmalarını bilimsel bir temele oturtmadaki tarihi bir görev yerine getirdi. Büyük yazar ölümüne kadar Abay araştırmaları ilminde temel

eserler yazıp, birçok ilmî miras bıraktı. “*Abaydan soñğı aqındar/Abay’dan Sonraki Şairler*” (1918) adlı makaleyle başlayan bilimsel arayış M. Evezov’un “*Abay Qunanbayev*” (1959) adlı monografisine kadar uzun bir yol kat etmiştir.

K. Muhamedhanov, Abay eserlerinin metinleri üzerine odaklanan 1954 yılındaki kalem kavgalarıyla dolu tartışmada, kendini ünlü bir metin bilimci olarak tanıttı.

6. 1970-90’lı Yılları Arasında Bağımsızlığa Kadarki Abay Araştırmaları

K. Muhamedhanov’a dayandırılan Abay eserlerinin kronolojik metinler olarak sıralanması sorunu bugüne kadar gündemden düşmemiştir. Bu hususta çalışma yapan Z. Ahmetov, S. Kırabayev, M. Mirzahmetov gibi âlimlerin çalışmalarını sürdürüp derin iz bırakmasıyla düzeltme işi tamamlanmıştır da diyemeyiz. “Aslında Abay eserlerinin azlığından çok da şikâyet etmiyoruz. Hepsini birlikte ele alamamaktan, araştırmamaktan mustaribiz.” şeklindeki üstat vasiyetine uyan K. Muhamedhanov, Abay’ın bütün sözlerinin incelenmesi için herkesi göreve çağırır. K. Muhamedhanov bu yolda tüm ömrünü harcamış, sürekli çalışmış ve kendinden sonrakilere eşsiz bir örnek olmuştur.

20 Mayıs 1971’de Abay’ın 125. yıldönümü münasebetiyle Kazak SSCB Bilimler Akademisi genel kurul toplantısı yapılır; S. Muqanov “*Abay jâne qazaq sovet ädebiyeti/Abay ve Kazak Sovyet Edebiyatı*”, I. Düysenbayev “*Abay Qunanbayulınıñ ädebiy murasın zerttevdin qazirgi jäyi jâne aldağı mindetteri/Abay Kunanbayulı’nın Edebî Mirasını Araştırmanın Şimdiki ve Gelecekteki Zorlukları*” konusunda rapor hazırlar. Bunlara ek olarak aynı yılın 26 Ekim’inde Moskova’da Abay’ın yıldönümü dolayısıyla bir tören düzenlenir. Büyük şairin yıldönümü arefesinde ve de sonrasında yayımlanan S. Kasqabasov’un “*Eskendir turalı qazaq ertegileri jâne Abaydın “Eskendir” poëması/Büyük İskender Hakkında Kazak Masalları ve Abay’ın “Büyük İskender” Şiiri*”⁹, Ä. Marğulan’ın “*Jas Abaydın fotosuvreti/Genç Abay’ın Fotoğrafı*”¹⁰, “*Kümis Sandıq Qupıyası/Gümüş Sandığın Sırları*”¹¹, “*Aqın tuvğan orta/Şairin Doğduğu Çevre*”¹², T. Älimqulov’un “*Ändi süyseñ, menşe süy/Şarkıyı Sevsen, Benim Gibi Sev*”¹³, “*Abay tanuv tuvralı/Abay Araştırmaları Hakkında*”¹⁴, “*Tolğavı toqsan qızıl til/Kudretli Söz*”¹⁵, “*Tağı Abay murası haqında/Başka Bir Abay Mirası Hakkında*”¹⁶, M. Mirzahmetov’un “*Abaydın kitaphanası haqında/Abay’ın Kütüphanesi Hakkında*”¹⁷, “*Juvanmard” değen ne?/Civanmert*” nedir?¹⁸, “*Abay şığarmalarındağy keybir sözderge tüsinik/Abay’ın Eserlerindeki Bazı Sözlere Dair*”¹⁹; K. Jubanov’un eski bir yazısı olan “*Abay, Qazaq ädebiyetiniñ klassigi/Abay- Kazak Edebiyatının Klasığı*”²⁰; Ä. Jiyrenşin’in “*Aqındı alğaş eske aluvşılar/Şairi İlk Hatırlayanlar*”²¹; K. Muhamethanov’un “*Abay kitabın tuñğış basqan kim?/Abay Kitabını İlk Kim Bastı?*”²²; Z. Ahmetov’un “*Ötkirdin jüzi, kestenin bizi/ Kullandığın Dil Yaşamının Bir Yansımasıdır*”²³; K. Ömiräliyev’in “*Tağı da Abay tekstologiyası jayında/Başka bir Abay Metinbilimi Hakkında*”²⁴; A. Marha-

9 “Kazaqstan Mektebi”. 1968. No:2.

10 “Q. Ä”. 1970. 20. X.

11 “Q. Ä” 1981. 1. I.

12 “Juldız”. 1982. No:4.

13 “Q. Ä”. 1970. 3. VII.

14 “Q. Ä”. 1971. 19. III.

15 “Q. Ä”. 1971. 14. V.

16 “Q. Ä” 1974. 5. VII.

17 “Jalın”. 1970. No:5.

18 “Q. Ä”. 1970. 19. VI.

19 “Qazaq SSR Bilimler Akademisi Konuşmaları, Dil ve Edebiyat Serisi” 1979. No:2.

20 “Juldız”. 1971. No:6.

21 “Q. Ä.”. 1971.2. VI.

22 “Q. Ä.” 1971. 2. VI.

23 “Q. Ä” 1971.2. VI.

24 “Qazaqstan Pioneri”. 1971.8. III.

bayev'in "Abay *fantas pa?*/Abay sadece hayal kahramanı mı?²⁵"; Y.Sübhanberdina'nın "Abaydñ özi tiri kezinde basılğan yeki öleñiniñ tekstologiyası/Abay'ın Yaşadığı Dönemde Basılan İki Şiirin Metni²⁶"; Ä.Koniratbayev'in "Mädeniyet tarihinan alınatın tanım/Kültür Tarihinden Alınan Görüş²⁷"; M. Beysenbayev'in "Ardaq tutar asıl parız. Abaydñ akademiyaq jinaqğın äzirlevşilerge qulaqqağıs/Kıymetli Olan Temel Görev. Abay'ın Akademik Külliyyatını Hazırlayanlara Duyuru²⁸"; "Şiñğıs tavınan tabılğan qazına/Cengiz Dağı'nda Bulunan Hazine²⁹"; "Şoqan men Abay kezdesken be?/Şoqan ile Abay tanışmış mı?³⁰"; M.Böjeyev'in "Abay şığarmalarınñ tekstologiyası/Abay Eserlerinin Metinleri³¹"; T.Konırov'un "Abay örnekeri/ Abay'ın İfadeleri³²"; T. Äbdirahmanov'un "Mäñgi jas müra (Abay öleñleriniñ tuñğış basılımina 70 jıl)/Ebedî Miras (Abay Şiirlerinin İlk Baskısının 70 Yılı)³³"; T. Käkışev'in "Oris Oriyentalisteri Abay tuvralı/Rus Oryantalistleri Abay Hakkında³⁴"; Ä.Derbisalin'in "Abay murası jarqıray bermek/Abay Mirası Parlayacak³⁵"; H. Süyinişaliyev'in "Abaydñ ästetikalıq közqarası/Abay'ın Estetik Bakış Açısı³⁶"; G. Bel'ger'in "Dostıq buyırıqtan tumaydı/Dostluk Siparişe Kurulmuyor³⁷"; B.Asıljanov'un "Abaydñ Senatqa hatı/Abay'ın Senatoya Mektubu³⁸"; S.Äşimbayev'in "Abay aytqan/Abay Anlatmış³⁹"; M.Karatayev'in "Öleñ sözdiñ biyigi/Şiirsel Sözün En Üstünü⁴⁰"; R. Berdibayev'in "Kemeñgerlik qıbratı/Bilgelik Sözü⁴¹"; S.Bayjanov'un "Abay Qunanbayevqa qatıstı keybir arhiv derekteri/Abay Kunanbayev'e İlişkin Bazı Arşiv Bilgileri⁴²" gibi makaleler, Abay araştırmalarındaki son çalışmaları ortaya koymaktadır. Onlarda şairin mirası ulus maneviyatının güncel kaynaklarıyla birlikte ele alınıp Abay araştırmaları ilminin zaruri meseleleri buna dâhil edildi, yaratıcılık hayatı, edebî mirasıyla ilgili gerçek bilgi kaynakları arşivlerdeki değerli malzemelerle tamamlandı.

Ä. Marğulan şairin el yazmalarını bularak "Abay Eserlerinin İlk Nüshasının hangisi olduğunu bulmak üzere Mürseyit Bikeuli'nin defterinden başka Prens Kudashev'in Saduvaqas Musaulı'nın, G. N. Potanin'in, İ. Y. Konşin'in listelerini karşılaştırmalı olarak inceledi ve bunların yazıldığı yılları belirledi. O, Kudaşev'in listesinin Saduvaqas el yazmasının bir kopyası olduğunu kanıtladı". Şairin yaşadığı döneme el yazmasını ilk kez düzenleyenin Mâşhur Jüsip Köbeyev olduğunu, ancak Saduvaqas'ın bunu sonradan kendi defterine kopya ettiğini de ispatlamıştır. Bu listede Abay'ın eserlerinin haricinde Arıstan, Tabınbay, Şäkârim ve Mâşhur Jüsip'in de yazdıkları da var şeklindeki değerli bilgi kaynaklarına değinmiştir⁴³. Aqan Seri'nin, Jayav Musa'nın ve Abay'ın fotoğraflarını arşivden bulup takdim eden araştırmacı "Jas Abaydñ Fotobeynesi/Genç Abay'ın Fotoğrafi⁴⁴" adlı makalesinde büyük şairin fotoğraf hikâyesinin yayınlanması hususunda "şairin hayatını kapsamlı bir şekilde araştırabilmek için en değerli bilgilerden biri, Abay adını asırlar boyunca saygı göstereceği açıkça görünen bir durum" der.

25 Q. Ä." 1971. 8. I

26 ("Qazaq SSR Sosyal Bilimler Akademisi Dergisi". 1971. No:3),

27 Q. Ä." 1972. 28.I.

28 "Q. Ä." 1974.3.V.

29 "Q. Ä." 1974. 19. VII.

30 Q. Ä". 1978. 5. V.

31 Q. Ä." 1976. 11. VI.

32 Q. Ä." 1978.4. VII.

33 Q. Ä." 1979. 21. XII.

34 Sotsiyalistik Qazaqstan, 1982. 16. VII.

35 Q. Ä." 1979. 31. VIII.

36 Q. Ä. 1980. 18. VII.

37 Q. Ä." 1980. 19. IX.

38 Q. Ä." 1981. 24. IV.

39 Juldız" 1983. No:10.

40 Q. Ä." 1984. 10. VII.

41 Q. Ä". 1984. 26. X.

42 "Juldız" 1984. No:9.

43 Q. Ä." 1969. 16. VIII.

44 Q. Ä." 1970. 2. X.

O, K.Muhamethanov “*Abay kitabın tuñğıs basqan kim?/Abay’ın Kitabını İlk Basan Kim?*” adlı makalesinde Şoqan ve Abay’ın eserlerini kitap olarak yayınlayan Iliyas Boraganskiy hakkında değerli bilgiler verirken⁴⁵ B. Asılhanov Leningrat’taki arşivden Abay’ın 1900 yılında Senato’ya yazdığı şikâyet mektubunu bularak gerçek bir belge sunar⁴⁶. Mektubun Kazakça nüshası, şairin 140. yıldönümünde “*Bilim jäne eñbek/Bilim ve Emek*” dergisinde S. Bayjanov’un aktarmasıyla yayınlanır.⁴⁷ 1977 yılı I.Düsenbayev’in yazmış olduğu önsöz ile Abay eserlerinin iki ciltlik bir külliyyatının akademik baskısı yayınlanır.

Abay araştırmalarında şu çalışmalar yayınlandı: T.Qojakeyev’in “*Abay-satirik/Hicivci Abay*” (1970); B.Gabdullin’in “*Etiçeskie vozreniya Abaya/Abay’ın Ahlaki Görüşleri*” (1970); K.Muhamethanov’un “*Abaydñ tuvğan jeri jäne ösken ortası/Abay’ın Doğduğu Yer ve Yetiştigi Çevre*” (1971), M. Böjeyev’in “*Abaydñ Aqındıq Aynalası/Abay’ın Şairlik Çevresi*” (1971), T.Käkişev’in “*Sın Saparı/Eleştiri Yolculuğu*” (“*Abay öneri-öser sınğa özek/Abay’ın Sanatı, Büyüyen Eleştirilerin Kaynağı*”), “*Oñaşa otav/Yalnız Ev*” (*Abaytanuvdñ alğaşqı asuvları/Abay Araştırmalarının Tek Yayını*) (1982), R.Sızdıqova’nın “*Abay şığarmalarının tili/Abay Eserlerinin Dili*” (1971), T.Älimkulov’un “*Jumbaq jan/Gizemli Ruh*” (1972), K. Orazalin’in “*Abay avılına sayahat/Abay’ın Köyüne Yolculuk*” (1976), (Makaleler Külliyyatı), Ä. Qalmırzayev’in “*Estetiçeskoe v tvorçestve Abaya/Abay’ın Eserlerinde Estetik*” (1979).

Millî edebiyattaki karmaşık değişimlerin niteliğine göz gezdirdiğimizde Abay araştırmalarında yayınlanan bilişsel ve ilmî makalelerdeki gerçek sorunların netliğini açıkça görürüz. Bunların arasında “Abay araştırmaları” dersini canlandırmak, akademik külliyyatlardaki metin bilimle ilgili meseleler, Abay’ın eserlerinin bir kaliba sokularak standart metnini düzenleme gibi ilmî sorunlar her açıdan ele alındı. M. Mirzahmetov, Q. Ömiräliyev’in “*Abaydı tanıp bittik pe?/Abay’ı tanıyor muyuz?*”⁴⁸; G. Bel’ger’in “*Asılğa Abay bolayıq/Asiller İçin Abay Olalım*”⁴⁹, “*Gete men Abay/Goethe ile Abay*”⁵⁰, K.Muhamethanov’un “*Marcandı tozañ tutpasın/Mercan Toz Olmasın*”⁵¹, “*Abaydñ bir öleni/Bir Abay Şiiri*”⁵², “*Tüzetilgeni qane? Tüsinikteri qaysı?*” (*Abay öleñderine tüsinikter jayında/Düzeltmiş Hani? Anlamı Ne?* (Abay Şiirlerine Anlamsal Bir Bakış)⁵³), M.Beysenbayev’in “*Tamurlas Tağdır/Aynı Kader*”⁵⁴, Ş.Sätbayeva’nın “*Nekotorie problemi izuçeniya tvorçeskogo naslediya Abaya Kunanbayeva/Abay Kunanbayev’in Yaratıcı Mirasının İncelenmesinde Bazı Sorunlar*”⁵⁵, J.Tilepov’un “*Abaydñ “Eskendir” poämasy jäne tarihi şındıq/Abay’ın “Büyük İskender Şiiri ve Tarihsel Gerçeklik*”⁵⁶, Ğ.Esimov’un “*Abaydñ filosofiyalıq közqarası/Abay’ın Felsefi Bakış Açısı*”⁵⁷ makaleleri bunu gösterir:

M. Mirzahmetov, K. Ömiräliyev “*Abaydı tanıp bittik pe?/Abayı Tanıyor muydunuz*” adlı makalesinde Kazak filolojisindeki Abay mirasını tanımada kapsamlı çalışmalar yapıldığını söyler ve bunların arasına Abay araştırmaları ilmiyle ilgili olan 1945-1965 yılları arasındaki bilimsel çalışmaları dâhil eder. Düşünür, öncelikle, 1958 yılından sonraki dönemde yazdığı düz yazı örneklerinin tamamının iki üç kez tercüme edildiği, “Abay araştırmaları” dersi yükseköğretim kurumlarında son dönemlerde yapılmadığına problem olarak değinirken ikinci olarak M. O. Ävezov adlı Edebiyat ve Sanat Enstitüsünün Abay mirası konusunda son yirmi yıl içinde bir tane bile monografik çalışma yapılmadığı, nitelikli uzmanları bu alana çekmek yönünde de yetersiz kalındığı ile ilgili problemleri hatırlatır.

45 “Q. Ä.” 1971. 2. VI.

46 Q. Ä” 1981. 24. IV.

47 1985. No:8. 13-19.

48 “Q. Ä.” 1985. 29. III.

49 “Q. Ä.” 1985. 29.III.

50 Q. Ä.” 1985.5.VII.

51 “Q. Ä.”. 1985. 21. VI.

52 “Q. Ä.”. 1986. 17. I.

53 “Q. Ä.” 1986. 10. X.

54 “Juldız”. 1986. No:2.

55 Kazak SSR Bilim Akademisi haberleri. *Qazaq SSR GA habarları. Til, ädebiyet seriyası/Dil ve Edebiyat Dergisi*. 1988. No: 1.

56 “*Qazaqstan mektebi/Kazak Okulu*”. 1987. No:12.

57 “*Qazaqstan Kommunisi*”. 1990. No:9.

Abay'ın iki ciltlik eserlerinin (1986), "*Abaytanuv tağulımı/Abay Araştırmaları Örneği*" adlı makaleler külliyyatının (1986), "*Abaytanuv. Bibliyografyalıq körsetkiştin/Abay Araştırmaları. Bibliyografik Gösterge*" (1988), "*Abaytanuvda jarıyalanbağan materiyaldar/ Abay Araştırmalarında Yayınlanmayan Materyaller*" (1988) külliyyatının, bunun yanı sıra M. Mirzahmetov'un "*Abay jürgen izbenen/Abay'ın Yürüdüğü Yoldan*" (1985), Çin âlimi Qabay'ın "*Abay jäne onıñ zamanı/Abay ve Yaşadığı Dönem*" (1987. Pe-kin), M. Beysenbayev'in "*Abay jäne onıñ zamanı/Abay ve Yaşadığı Dönem*" (1988), G. Bel'ger'in "*Gete i Abay/Goethe ve Abay*" (1989) adlı çalışmaların yayınlanması, Abay araştırmaları ilmindeki ilerlemede önemli araştırmaların olduğunu göstermektedir. Mesela, "*Abaytanuv tağulımı/Abay Araştırmaları Örneği*" adlı edebî eleştiri içeren makaleler ile araştırmalar külliyyatında Abay araştırmalarında yer alan M.Ävezov, K.Kubanov, I.JansÜgirov, Ä.Margulan, S.Muqanov, Ğ.Müsirepov, K.Jumaliyev, T.Nurtazin, T.Täjibayev M.Böjeyev, H.Bekjojin, A.Nurqatov, A.Jubanov, M. Karatayev, T.Äbdirahmanov, Ä.Täjibayev T.Käkişev, Ä.Kalmırzayev, G.Bel'ger, S.Äşimbayev, M.Älimbayevler'in her yıl engeller içinde yayınlanan makalelerle birlikte büyük şairin yaratıcılığını her yönüyle irdeleyen Z.Ahmetov'un "*Oyşıl, suvretker aqın/Düşünür, Ressam, Şair*", B.Ğabdullin'in "*Abay jäne Sokrat/Abay ve Sokrat*", S.Kaskabasov'un "*Eskendir poämasınıñ syujettik negizi*" "Büyük İskender" Şiirinin Konusunun Temeli", R.Berdibayev'in "*Abay jäne avız ädebiyeti/Abay ve Sözlü Edebiyat*", M.Mirzahmetov'un "*Väzinge ölşep tigilgen/Ölçüyle Yazılan*", A.Isqaqov'un "*Abay jäne ädebî tili/Abay ve Kazak Edebî Dili*", R.Sızdıqova'nın "*Abay tiliniñ zerttelüvi/Abay Dilinin Araştırılması*", Ä.Nurşayıkov'un "*Şuğılalı Şuvmaqtar/Parlayan Dörtlükler*", M.Mağavin'in "*Jaña epos jasav jolında/Yeni Bir Epos Yaratma Yolunda*", S.Bayjanov'un "*Abay Qunanbayevqa qatıstı keybir arhiv derekteri/Abay Kunanbayev'e İlişkin Bazı Arşiv Verileri*" adlı makaleleri ilk kez yayımlandı.

M. Mirzahmetov kurgulamasıyla büyük şairin 140. yıl dönümü arefesinde Kazak ve Rus dillerinde basılan "*Abaytanuv. Bibliyografyalıq körsetkişte/Abay Araştırmaları. Bibliyografik Dizinde*" (1988) 1939-1985 yılları arasında Abay ve onun mirası hakkında yayınlanan makale, araştırma, monografik eserlerin bibliyografik dizini, L. M. Ävezov'a M. Mirzahmetov kurgulamasıyla M. Ävezov'un Abay araştırmalarında büyük bir ilmî öneme sahip Abay mirası konusunda daha önce yayınlanmayan araştırma materyallerinin derlenip toparlanmasıyla "*Abaytanuvdan jarıyalanbağan materiyaldar/Neopublikovannıe maeriyalı po abaevedeniyyu/ Abay Araştırmaları Üzerine Yayınlamamış Materyaller*" (1988) adıyla yayınlanması da Abay araştırmalarının örnek gösterilen kaynağına uygun karakteristik özellikleri dikkatlerimize sunar.

Şairin mirasını, yaratıcılığını filolojik, edebî ve tarihî açıdan tanımakta büyük ilmî bir değere sahip olan A. Baytursınulı'nın "*Qazaqtıñ bas aqını/Kazakların Baş Şairi*"⁵⁸, J.Aymavitov, M.Ävezov'un 1951 yılında yazılarak çeşitli sebeplerden ötürü yayınlanmayan "*Kökbaydıñ aqındığı/Kökbay'ın Şairliği*"⁵⁹, "*Abaydıñ öneri häm qızmeti/Abay'ın Sanatı ve Hizmeti*", "*Qazaqstan kommunitisi/Kazakistan Komünist Toplulukları*" (1989. No:12), M.Duvlatov'un "*Abay. Han Abılay, Şoqan Şuñğısuğlı Välihan/Abay. Han Abılay. Şoqan Velihan*"⁶⁰, Ä.Bökeyhanov'un "*Abay. (İbrahim Qunanbayev)*"⁶¹ gibi değerli ilmi mirasın geri dönüşüyle Abay araştırmaları ilmi olgunlaştı. 1990 yılında M.O.Evezov adlı Edebiyat ve Sanat Enstitüsü'nde Abay araştırmaları bölümü açıldı, büyük şairin 150. yıldönümü arefesinde onun eserleri üzerine "metne dair araştırmalar yürütme, bu temelde iki ciltlik akademik bir külliyyat hazırlanması, Abay'ın hayatı ile yaratıcılığını araştıran yeni çalışmalar yapılması gündeme alındı". Bu külliyyatı hazırlayanlar içerisinde K.Muhamethanov, Z.Ahmetov, M.Mirzahmetov, J.Ismağulov, B.Bayğaliyev, K.Salğarin, B.Erdembekov gibi başka araştırmacı âlimler de yer aldı. "Bu grubun yardımıyla Abay eserlerinin tamamı gözden geçirildi. Şairin el yazmaları ile yapılan eserlerinin bütün baskıları karşılaştırıldı. Eserlerinin ilmi açıklamaları tekrar yazılarak dolduruldu. Abay hakkında bir hatıralar külliyyatı oluşturuldu.

Abay mirasını tanıtmakta güçlü araçlardan biri olan "Abay" ansiklopedisi, düşünür ve hâkim Abay'ın 150. yıldönümünün hemen öncesinde basıldı.

58 "Q. Ä." 1989. 1.1.

59 "Jalm". 1987. No:1.

60 "Juldız», 1990. No:1.

61 "Juldız". 1991. No:9.

7. Bağımsızlıktan Sonraki Abay Araştırmaları

Abay araştırmaları meselesi, yükseköğretim kurumları ile orta öğretim programlarına ders olarak konulup özellikle okutulmaya başlandı. Çeşitli doktora ve yüksek lisans tezlerine de konu oldu. Mesela savunulmuş tezlere şu örnekler verilebilir: “*Abay qarasöziniñ janrlıq, stil’dik ereşelikleri*/Abay Nesrinin Tür, Stil Özellikleri”, Abay ile Yusuf Balasagun’un “*Kutadgu Bilig*”ine” ilişkin “*Quttıñ kilti-kisilik/Mutluluğun Anahtarı Kişilik*” (M. Äliphan), “*Abay men Davaniy*/Abay ile Davaniy” (S. Orazaliyev), “*Abaydıñ aytuvşy men tindavşy tuvralı tanımı*/Abay’ın Konuşmacı ve Dinleyici Hakkındaki Görüşü” (N. Kenjeğarayev), “*Abay öleñ qurılısındağı ereşelik*/Abay’ın şiirlerinin kuruluşundaki özellik” (T.Köşenova), “*Abaytanuvdıñ Muhtar Ävezovten keyingi kezeñi*/Abay Araştırmalarının Muhtar Ävezov’dan Sonraki Dönemi” (R.Salamatova), “*Abay jäne Şortanbay, Dulat penen Buqar jırav*/Abay ve Şortanbay, Duvlat ile Buqar Jırav” (T.Erbay), “*Abay men M. Ävezov älemindegi ruhaniy sabaqtastıq*/Abay ile M. Avezov Dünyasındaki Manevî Münasebetler” (A. Kartayeva), ve “*Qazaq otbası tärbiyesiniñ damuv tariyhı/Kazak Aile Eğitiminin Tarihi Gelişimi*” (Q.Ätenova), “*Ulıstıq ädebiyetten ulıtıq ädebiyetke deyin*/Ulusal Edebiyattan Millî Edebiyata Kadar” (İ.Nurahmetulı) adlı ilmî monografiler yayınlandı.

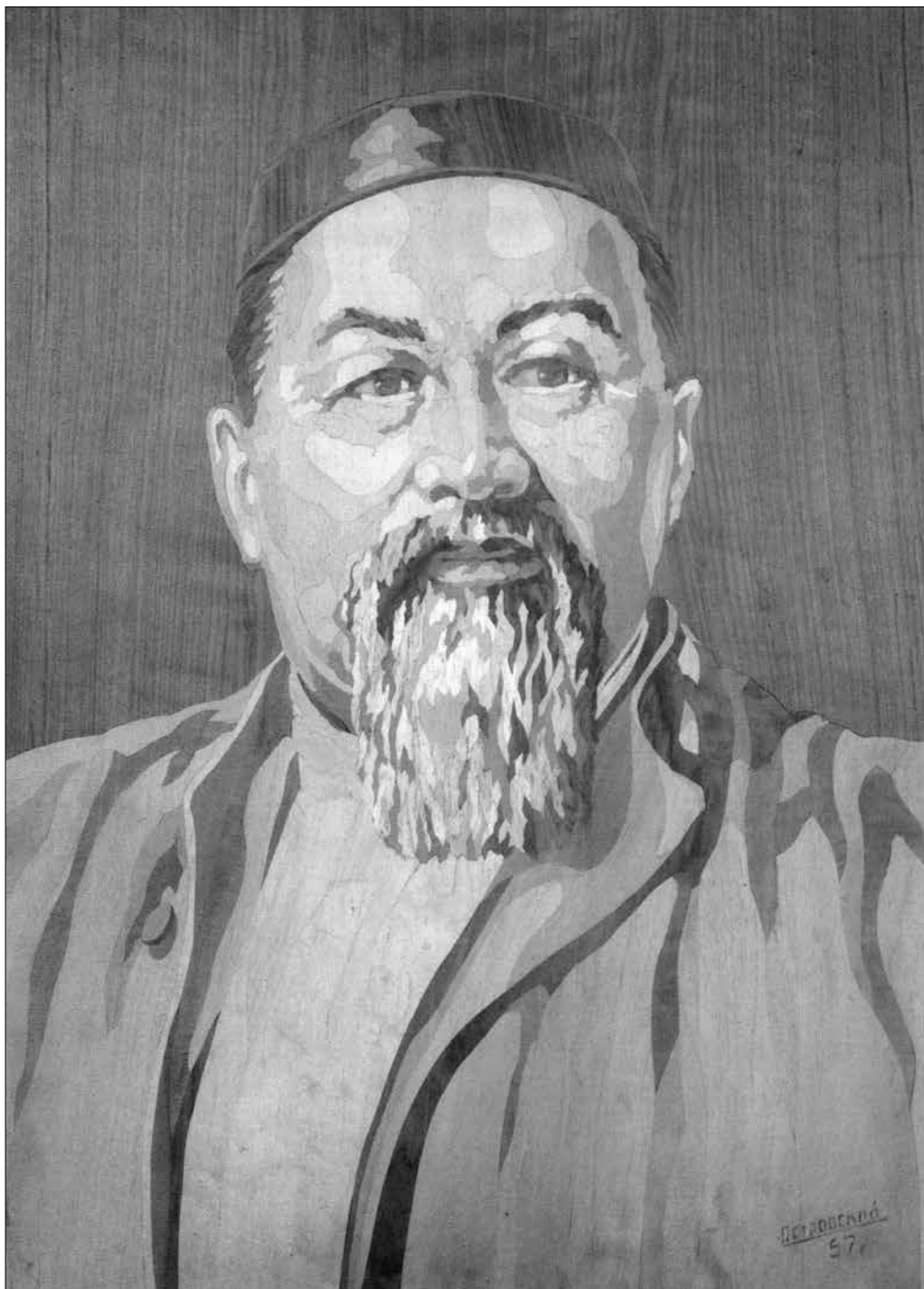
KAYNAKÇA

Ismayılov E. (1940). Abay – kemeñger //ÄJİ. № 9.

Ismayılov E. (1961). *Qazaq ädebiyettanuv ğılımınıñ negizgi mindetteri. // Ädebiy mura jäne onı zerttev: Qazaq ädebiyetiniñ negizgi problemalarına arnalğan ğilmiy-teoriyyalıq konferentsiyanıñ materialdarı, Almatı.*

Köpeyulı M.J. (1995). *Abay, Entsiklopediyya.* – Almatı.

Mırzahmetov M. (1994). *Abaytanuv tariyxınan.* – Almatı: Ana tili, 192 b.

Abay. O.L. Ostrovskiy, 1957

Abay Kunanbayev, Şakerim Kudaybardiyev, Muhtar Avezov Eserlerindeki Felsefî Fikirler¹

Guljanat Muhamedjanovna AŞİMOVA²,

Mahmut Mamırbekoviç TÜYEBAYEV³

Akt. Birkan ÇAY⁴, Yasin ZOBAR⁵

Abay Kunanbayev, Şakerim Kudaybardiyev ve Muhtar Avezov'un mirası, önemi hiç kaybolmayan, halkımızın da asırlar boyunca nesilden nesile aktardığı konulardan biridir. Abay ile Şakerim, Kazak halkının geçmişindeki aydın ve akılcıların zirvesi olarak kabul edilir. Bu kudretli edipleri konu edinip tekrar günümüze taşıyan Muhtar Avezov ise yeni dönem Ceditçi Kazak kültür tarihinin zirve şahsiyetlerinden biridir. Bu üç büyük şahsiyetin farklı dönemlerde yaşasalar da aynı konuları dile getirmeleri, Kazak millî kültürünü eserlerinde öne çıkarmaları, Kazak halkını ruhani yönden yüceltmeye gayret etmeleri onların ortak özelliklerinin başında gelir. Bugün, bu üç edip Abay Kunanbayev, Şakerim Kudayberdiyev, Muhtar Avezov millî bilincimizde yer eden, unutulmayacak edebî birer kahramana dönüşmüştür. Zaman ilerledikçe yükselen insan bilinci ve artıp giden sorumluluklar, onların derecesini ve çevresini genişletmiş, önemlerini artırmıştır. Halkımızın millî övücüne dönüşen bu üç kahramanın dünya görüşlerine bakacak olursak, onları birleştiren ortak bir güç olduğunu görürüz. İlk olarak onlar, Kazak topraklarında aydınlatıcıların önderi olan, bu fikri ilerleten, kendi devirlerinin önde gelen isimleridir. İkinci olarak her üçünün temel düşünce ve istekleri halkı geliştirmek, okuryazar yapmak, başka halklarla eşit hale getirmektir.

Kazak toplumunun düşünce adamları Abay, Şakerim ve Muhtar'ın hayatları arasındaki ilişki, ilk olarak doğdukları toprak yani göbek kanlarının damladığı yerdir. Bu üç edibin isimleri daima birlikte anılır. Onlar abi kardeş gibidirler, manevî kardeşlerdir, usta çırağılar ve sosyal hayatta idealist birer hizmetkârdırlar. Abay'ı aydınlatıcı bir ilim adamı yapan abisi Hallilolla, ninesi Zere ve Rus dostlarıdır. O, bunlardan her zaman minnetle bahseder. Abay ile Şakerim'in şairlik yolu birbirini takip eder niteliktedir. Konu ve içerik bakımından usta çırağılık şiirleri ve kara sözleri aynı özelliklerdedir. Abay'ın eğitimi ve yeteneği, Şakerim'in bütün eserlerine yansımıştır. Muhtar Avezov ise, bu sırada Abay ve Şakerim'in isteklerini yerine getiren parlak bir yıldızdır. Abay'ın "Kara Sözler"i Kazak felsefesinin temel düşünce-sinin öncüsü olurken Şakerim'in "*Üş Anıq/Üç Açıklık*"ı Kazak felsefesinin zirvesidir. Muhtar Avezov'un "*Abay jolu/Abay Yolu*" adlı destansı romanı da dünya çapında bir eserdir. Kazak bilim adamları Kunanbayev, Kudayberdiyev ve Avezov'un felsefî ve pedagojik görüşleri üzerinde birçok araştırma yapmıştır.

Abay Kunanbayev, Şakerim Kudaybardiyev, Muhtar Avezov'u dünyaya getiren kutsal yer Şiŋgıstav bölgesidir. Onlar, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında yaşamışlar, Kazak toplumunun sosyal, manevî, kültürel ve edebî hayatına nüfuz etmiş, Kazak toplumunda yeni yeni tanınan insancılık, demokratiklik,

1 "A. Qunanbayev, Ş. Qudayberdiyev, M. Avezov Şığarmalarındağf filozofiyalıq ağartuvşılıq ideyaların sabaqtastığı" makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Uzm. Kazak Innovatsiyalıq Gumanitarlıq-Zaň Universiteti, Semey Qalası - Qazaqstan

3 Prof. Kazak Innovatsiyalıq Gumanitarlıq-Zaň Universiteti, Semey Qalası - Qazaqstan

4 Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD Yüksek Lisans öğrencisi. brkncy97@outlook.com

5 Öğretmen. Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü mezunu. zbrysn5454@hotmail.com

sosyoloji ve pedagoji ile ilgili fikirleri savunmuşlardır. Üç büyük edipten hangisi olursa olsun şüphesiz halkın bugünü ve geleceğine dair dertlenmiş, halkına yol göstermek için fikir yürütmüştür. Onlar, gelecek nesillerin karakterli ve oturmuş kişiliklere sahip insanlar olması için okuryazarlığın önemli olduğunu, o dönemde hâkim unsur olan Rusların dilini öğrenmenin yanında kendi ana dillerinde eğitim almalarının da gerekli olduğunu söylemişlerdir.

Büyük bilim adamları halkın içinde bulunduğu zifiri karanlık hayatla yeteri kadar ilgilenmemişlerdir. Yoksulluk, açlık ve sefillik içindeki köylü hayatının çok ağır olduğunu eserlerinde yansıtmışlardır. Yunan filozofları Platon, Sokrates, Aristoteles'ten itibaren Batı Avrupa ve Doğu'nun bilim adamlarının eserlerinden süzülerek gelen fikirleri öğrenmişler ve bunlarla bağlantılı şekilde hayallerini gerçekleştirmeye çalışmışlardır; bununla birlikte Rusların aydınlatıcı fikir adamları içinde yer alan L. N. Tolstoy ile K. D. Uşinski'nin eserleri ile tanışmış, dünyaya bakış açıları ve fikirlerini okuyarak onlar üzerinde araştırmalar yapmışlardır.

Abay, Şakerim ve Muhtar Avezov halka sadece içinde buldukları günde yaşamamalarını öğütlerler. Geçmişteki zorluklardan ders alarak bugünün meselelerini çözmeleri gerektiğini, geçmiş ile bugünün ve gelecek çağın karşılıklarına çıkarabileceği zorlukları aşmak için çözüm yolları üretmeleri gerektiğini söylerler.

Kazak halkının Bilge Abay'ı manevî üstat olarak tanınması, sadece kendi mirasını değil, bunun yanında bütün âlemin düşüncelerini alıp bir hazineye dönüştüren Muhtar Avezov'un tarihi destanı (Abay Yolu) vasıtasıyla ortaya çıkar. Abay, Kazak şiirine pastoral tasviri ilk ekleyen kişidir. O, şiirlerinde tabiatı bir kahraman gibi gösterir ve bu doğrultuda insan ile tabiat meselelerini ele alır. Birinci Dünya Savaşı'nın tanığı olan Şakerim, ekolojik terbiyenin temellerini atar, insan davranışları ve tabiatın korunması konularında alimlerin sorumluluğu hakkındaki düşüncelerini yazar ve yayımlar. Avezov'un Abay'ı çok iyi tanıdığını eserlerinden anlarız. O, Abay'ın fikirlerini kendine has yöntemlerle devam ettirir. Halkın derdini, kederini dile getirip, halkın kaderinden endişelenen Abay'ın şiirlerini Şakerim tekrar dile getirir ve canlandırır. Avezov, Abay'ın sanat yolunu devam ettirir.

Abay Kunanbayev, Şakerim Kudaybardiyev, Muhtar Avezov edebiyata ve topluma hizmet alanında birbirleriyle yarışmışlar, üçü de aydınlatma görevlerini yerine getirmiştir. Onlar problemlere adil çözümler sunarlar. İlim yolunda da çalışan bu üç büyük sanatçının mirası, şiirler, besteler, felsefî metinler, aktarmalar ve şarkılardan oluşur. Halkı ve ülkeyi tanımak onların ortak arzularıdır. Abay, Kazak halkının kendi dönemine kadarki söz sanatını yeni bir kalıba sokar, kendi dönemindeki sanatın zirvesi olan eleştirel realizmin zirvesine yerleştirir. Şakerim, Abay'ın hayat hikâyesini ilk kaleme alan kişidir. M. Avezov, kimseyi önüne geçirmez, gerçekçilik akımının zirvesine yerleşir.

Kudaybardiyev de Avezov da bilge ve danışman olarak Abay'a başvurur, onun geleneğini devam ettirir, daha ileri seviyeye taşırlar. Birinin düşüncesini diğeri devam ettirir, birbirlerini tamamlarlar. Bu büyük âlimlerin eserleri, bu ilişkinin varlığını fark etmemizi sağlar.

Kunanbayev, Kudaybardiyev ve Avezov'un eserlerinde benzer konular ele alınmıştır. Onlar, "mükemmel insan" olmak için çabalamak gerektiğini ifade ederler. Bu konudaki fikirlerini şu şekilde ifade etmek mümkündür: Bu ideale ulaşmanın ilk aşaması bilimi aramak ve bilim yolunda yürümektir. İkinci olarak sanat öğrenmek, üçüncü olarak çalışmayı adet edinmek, kendini geliştirmek, dördüncü olarak Allah'a, gerçeklere ve insanlara sevgiyle bakmak gerekir. İnsan, bunların hepsini bulursa "o zaman halkın içinde farklı olur, mükemmel olur". Bu amaçla bu üç edip, büyük fikir adamlarının hayat hikâyelerini okutma ve sistemli bir arayışla geliştirme yollarına yönelir.

Bugünkü dönüm noktası ise ilim ve sanat alanlarında günümüze kadar bilinmeyen birçok yıldızın parlamış olması ve ne yazık ki bunların tanınmamasıdır. Şaşkın genç nesillerin gözü önünde Kazak topraklarında doğup büyümüş, bir çınar ağacı gibi güçlü olan birçok saygıdeğer insan vardır. Bunlardan üçü Abay Kunanbayev, Şakerim Kudayberdiyev, Muhtar Avezov'dur. Onlar, Rus ve Batı klasikleriyle Kazak gençlerini tanıştıran usta çevirmenler, kaleminden hüner damlayan, her alanda kendini yetiştirmiş sanatçılar, büyük kültür gayretçileri, aydınlatıcı âlimlerdir.

Bu üç şahsiyetin aydınlatıcı yönleri, felsefî ve sosyal fikirlerinin derinliği, onların görüşlerinin Kazak toplumunun gerçekleriyle birebir örtüşmesini sağlar. Onlar, halka sadece günü birlik yaşamamaları gerektiğini öğretirler. Geçmişteki zorluklardan ders alarak bugünkü meseleleri çözmeyi öğretirler. Geçmiş dönem ile bugünkü dönemi, gelecek dönemde karşılaşılabilecek zorlukları çözenin yolunu da gösterirler. Abay'ın "Kara Sözler"i Kazak felsefesinin temel düşünce lokomotifidir. Böyle dememizin sebebi onun her bir "Kara Söz"ünde genç nesli terbiye etmeye yönelik olarak düşünceli olmak, düşünmek ve çalışmayı sevmek, vatani korumak, kötülükten uzak durmak, sanat ile bilime âşık olmak, aile terbiyesine önem vermek, imanlı olmak, merhametli olmak, insanlık, hayırseverlik gibi konular, insan hayatının önemli meseleleri olarak ele alınmaktadır. Şakerim'in "ÜşAnıq/Üç Temel"i Kazak felsefesinin zirvesidir. Çünkü o, bu felsefî eserinde kendine has yaklaşımlarla yukarıda bahsedilen gençlerin talim ve terbiyesi konularında kendinden önceki fikirleri devam ettirir, onların kendisini hayata bağladığını ifade eder. Muhtar Avezov "Abay Yolu" adlı destanî romanı vasıtasıyla bütün dünyadaki Kazak halkının düşünce dünyasını, o dönemin sosyal hayattaki ve tarih içindeki durumunu çok güzel tasvir etmektedir. O dönemlerde genç neslin terbiye edilmesi için onların öncelikle vatansever, çalışkan, imanlı, arlı namuslu olması gerektiği vurgulanmış, bu anlayış bu üç edibin eserleri vasıtasıyla bugüne kadar söylene gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Dosjan Dükenbay (2008). Abaydın ruvı, Astana.
 Esim Ğarifolla (2004). Abay tuvralı filosofıyalıq traktat, Almatı.
 Jemeney İslam (2008). Hafız Şakerim ruhani ündeştik, Almatı.
 Jurtbay Tursın (2001). Küyesiñ ,jürek süyesiñ, Almatı.
 Omarov Dosım(2002). Abay tanuv, Almatı.
 Sıdıkov Erlan (2013). Şakerim, Almatı.
 Şakerimniñ Meseleleri 1,2, 3. Tom, (2007). "Paritet" baspası.

Abay. M. Kalimov, 1977

Abay'ın Kara Sözlerindeki Gazetecilikle İlgili Konular¹

Ayjan Saparovna HİBADULLİNA²

Akt. Emre TUNÇKIN³

Kazak halkının başından geçen büyük hadiselerle sosyal olaylar kendi döneminin aktarıcısı olabilen şair, destancı, âşık ve hatiplerin miraslarında önemli bir yer teşkil eder. Sanatkârlık, eser kaleme alma, eser yayınlama yaratıcılıkla ilgili bir kavram iken, Abay'ın yaratıcılığının bir kısmı bütün bir devrin yükünü taşıyan gazetecilik yazılarıdır dersek, yanlış olmaz. Eğer Kazak gazetecilik tarihine ve gazeteciliğin gelişmesine bakacak olursak bunun çok yönlü olduğunu fark etmek mümkündür. Kazak gazeteciliğinin temelini kurulmasıyla bağlantılı olarak, geçen asırda Şokan'ın “*Joňğariya oçerkterinen/Jungarya Denemeleri*”nden itibaren Abay ile Ibray'ın eserlerindeki gazetecilikle ilgili çalışmalara ve unsurlara Kazak gazeteciliğinin başlangıç kaynakları dememiz mümkündür.

Geçmişe göz atacak olursak Kazak matbaacılığının 19. asrın ikinci yarısında başladığı kabul edilir. Başlangıcını çok zengin sözlü halk edebiyatından alan Kazak hatipliğinin söz hünherleri Şokan, Ibray ve Abay'ın eserlerinde de görülmektedir. Bizim konu olarak ele aldığımız büyük şair Abay, şairliği ile birlikte Kazak gazeteciliğinin topluma yerleşip büyümesine, gelişmesine yol açmış bir kahramandır. Abay'ın sosyal hayata dair fikirlerinin kara sözlerinde olduğunu söyleyebiliriz. Onun şiirleri dışında “kara sözleri”, halkın duygularını ve bilincini uyandırmakta itici bir güç olur. Abay Kunanbayulu'nun temel olarak ele aldığı konular ise eğitim, halkı aydınlatma, felsefe, edebiyat, sanat, ahlak, toplumun sıkıntı ve meseleleridir. Abay'ın gazeteci olarak tanınması onun her dönem yazdığı kara sözleridir. Özellikle, kendi şahit olduğu veya onu düşündüren konuları sadece yazmamış, onların her birine çözümler de önermiştir. Böylece kendi yazarlık fikrini kendi göstermiş, problemleri çözenin yollarını aramıştır. Onun şiirlerinde, zamanın gerçekleri, toplumun manzarası hayatla ilgili konular gözler önüne serilir. Mesela Abay “*Kök tuman-aldımdağı keler zaman, ümitti sävle etip köz köpgadalğan/Gök (mavi) duman (sis), önümde gelecek zaman, ümidi ıstık edinip göz çok arayıp durmuş*” deyip (Kunanbayev, 2005: 215). zamanın zorluklarını yoğun dumanla benzeştirip kıyaslayarak tasvir eder.

Her dönemin şair ve yazarının, kendine özgü kelime hazinesi ve üslubu vardır. Hangi halk olursa olsun dili birdir. İşte bu genel halk dilini doğru ve kültürlü bir şekilde kullanmanın somut yoluna yazarın dili diyoruz. Bu sebeple hangi yazar veya gazeteci olursa olsun dili kendi söyleyişi ve yazma ustalığı vasıtasıyla sözleri yerli yerine koyabilir. Bu yolda büyük emek veren Abay'ı, Kazak yazılı edebiyat dilinin temelini kuran bir edip olarak kabul ediyoruz. Bu konuda Kazak edebî dili ile matbaa dili hakkında önemli araştırmacılarından biri kabul edilen bilim adamı K. Jubanov, “*Kazak edebî dilini araştırma çalışmaları genellikle Abay ve Ibray'ın dil özellikleriyle ve yazılı edebî dili kalıplaştırmaktaki hizmetleriyle bağlantılıdır. Kazak edebî dilini kalıplaştırmada büyük emek harcayan Abay ile Ibray'ı, Kazak yazılı edebî dilinin temelini atanlardır diye tanıdık.*” diyerek (İysayev, 1996: 67) Abay'ın edebî dilin ortaya çıkmasında üstlendiği rolü doğru bir şekilde gösterir.

Abay, edebî eserlerinde Kazak gazeteciliğinin kurulup gelişmesine yol açarak temellerini atar. Bu gibi eserler, Abay mirasının asıl bölümünü oluşturur. Abay, ‘Kara Sözü’nde, Kazak halkının 19. asrın son

1 “Abay Karasözlerindeki publisistikalık sınırı” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Öğr. Üyesi SemeyŞakerim Memlekettik üniversitenin öğretim üyesi.

3 Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD Yüksek Lisans Öğrencisi.

10 yıl içindeki en önemli sosyal, siyasî meselelere dikkat çekip onun çözümünü arar. Abay'ın kara sözü toplumsal düşüncüyü uygun bulup Kazak halkının azatlık düşüncesine yol açan, ona yön veren bir ışık gibidir.

Abay, gazetecidir. Onu gazeteci yapan onun ortamı, Abay devrinden çok önce başlayıp bugüne kadar devam eden milletin bağımsızlığıdır. Bu yüzden M. Avezov onun kara sözleri hakkında şöyle der: *"Abay, kendi dönemindeki günlük hayat gerçeğine birlikte katılıp yardım etme talebini ortaya koyar. Şiirlerinde kendi zamanının gerçekleriyle iç içe karışıp, eleştiri vasıtasıyla faydalı iş yapmak isteyen şair, bahsettiğimiz kara sözünde bu sosyal ve yönetici yapısına kesin olarak karışmayı düşünür."* der.

Toplumun gelişmesine emeğini verip fikrini bildiren, devrin durumunu tanıtan eserler gazetecilikle ilgilidir. Abay'ın karakteri, gazeteci karakteridir. Onun özellikle şairlik sanatı, gazetecilik karakterinden başlayabilir demek uygun da olacaktır. Tanınmış bilim adamı T. Kojakeyev *"Abay'ın şiirlerinde de halk arasındaki bozukluk, oradaki sıkıntı, heveskâr olmak, yalancılık, dedikoduculuk, hırsızlık, kendi menfaatleri için hırsızlık yapmak, uğursuzluk, ahlaksızlık istemek gibi haysiyetsizliklere beddua damgası vurulmuştur."* der. Kara sözlerinin çoğunluğunda Kazaklar arasındaki bu meseleler ele alınmıştır. Mesela 11. 'Kara Sözü'nde: *"Bu halkın sürekli yaptığı şey nedir? İki şey. Önce, hırsızlık, çalmakla mal kazanayım diyor. Mal sahibi elindekini şükretmeden alıp daha da zenginleşmek için çaba gösteriyor. Beyler alayım vereyim diye davacıyı yiyip, kurtarayım diye hırsız yiyor. Sıradan halk hırsızlıkla mal kazanayım deyip, hırsıza atımı satıp faydalanayım deyip ne olursa olsun ucuza alayım der. İkincisi fitneciler. Birinin düşüncesinde olmayan bir şeyi kafasına sokup böyle yapsan bey olacaksın; şöyle yapsan söz olacaksın, böyle yaparsan öç alırsın, güçlü diye adlandırılırsın diyerek yiyecekleri olanları azdırmak için helâk oluyor. Kim azınlıksa ben ona gerekli olurum..."* diyerek (Mirzahmetulı, 1997: 141) hırsını azdırarak sadece kendim kazanayım diyor diye kendi döneminin gerçekleriyle birlikte olup, bunları eleştirerek sosyal meselelere karışır. (Baytursınulı, 1968: 145) Abay'ın gazetecilik yönünün öne çıkan özelliği, onun eserlerinde psikolojik ve analitik yorumların baskın oluşudur. Kara sözünün biri ufak tefek ilmi çalışmalara yakındır. Cümleleri kısa ve anlamlıdır. O Kazak toplumuna eleştirel gözle bakmıştır. Kazak halkının karakterinde iyi özellikleri bulamayarak zorlanmıştır. Şair kendi eserlerinde Arapça ve Rusça kelimeleri yani terimleri sık kullanmıştır. Bu özelliklerine bakarak Abay hakkında eğitimci fikirleri öne süren, kalabalık halkın bilinç ve sezgisini uyandırmakta itici bir güç olabilen, milletin derdini, geleceğini düşünen demokrasi, aydınlatıcı gazeteciliğin temelini atan kişidir, diyebiliriz. Abay'ın kara sözlerinin diğer bir yönü, geniş kapsamlı oluşudur. Kara sözlerin hangisini alıp baksanız işlenen konunun sağlam örneklerle sunulduğunu görürüz. Gazetecilik diliyle aktaracak olursak olay kanıtlarla sağlamlaştırılmaktadır. Kendi dönemindeki olumsuz olaylara yanarak her kara sözünde birkaç meseleye başvurur. Toplumun sorunlarını önceden tahmin edip kendince çözümler sunar. O, halkın menfaatini kendi menfaatinden yukarı tutarak halkın hüznüyle sıkıntılarının yok olmadığını bilen bir karakterdir. Bu sebeple onun kara sözleri keskindir. Kırk beş kara sözünün her birinde hayatın çok çeşitli değişimlerini fikri açıdan ele alır. Biz, niçin Abay'ın kara sözlerini gazetelerde yayınlamaya çalışıyoruz diye soracak olursak; bu sözlerde düşüncenin gerçeğe dönüştüğünü ve zaman görüntüsünün gerçeklikle uygun bir şekilde verilebildiğini söyleyebiliriz. Kısaca söylemek gerekirse, onun gazeteciliğine zamanın aynası diyebiliriz. Nitekim bunlar gazeteciliğin temel elementleridir ve Abay'ın kara sözlerinde de görünmektedir. M. Avezov *"Kötülüklerin durumunu ifade etmeden tam olarak Dobrolyubov'un öğütlediği gibi eziyetli bir ilhamla, doğrudan saldırarak söylemek gerekir, der. Bu yüzden kendindeki mizah ve hiciv dolu, öfkeli, düşünceli fikirlerini Abay, örneksiz apaçık şiirleriyle göstermektedir."* diyerek Abay'ın gazeteciliğine işaret eder. Kaç asır geçerse geçsin insanoğlu kendini düşünceye salan meselelere Abay'ın eserlerinden cevap bulabilir. Kazak toplumu için yerine getirdiği rol çok büyüktür. Abay'ın yaratıcılığını ilmi alana sokanlardan biri de değerli Alaş üyesi Ahmet Baytursınulı'dır. İlk defa "Kazak" gazetesinde *"Qazaqtıñ bas aqını/Kazağın Baş Akını"* adlı makalesi yayınlanır. Burada yazar şöyle der: *"Abay söz söylemiş. Bu sözlerin içerisinde Abay'ın her şeyin aslını tanıdığı ve bildiği görünüyor. Abay'ın şiirleri Kazak'ın başka şairlerinin şiirlerinden biraz farklıdır. Her şeyin diğer tarafını ele almadan temeline bakarak söz söylediği için değerlidir."* (Muhamedkanov, 1968:

74). Onun 1911 yılında basılan “Masa” adlı meşhur eserinde Abay’ı örnek alarak yazdığını görürüz. Bu, Ahmet Baytursınlı’nın bütün fikirlerini, bilgisini, güzel söz söyleme yeteneğini tanıtan bir eserdir. Burada Abay yaratıcılığının tesiri baskındır. Örneği birdir fakat söylediği fikirler, zamanenin değişimini tanıttacak bir konu parçasıdır. “Masa/Sivrisinek” te Baytursınlı dönemindeki Kazak toplumunun sosyal hayatı, toplumun önemli meselelerini ele alınmıştır. Mesalâ, Abay’ın şu mısraları zamanın gerçeklerini, hayatı, sosyal yaşamı tam olarak gösterir: (Muhamedkanov, 1968: 92).

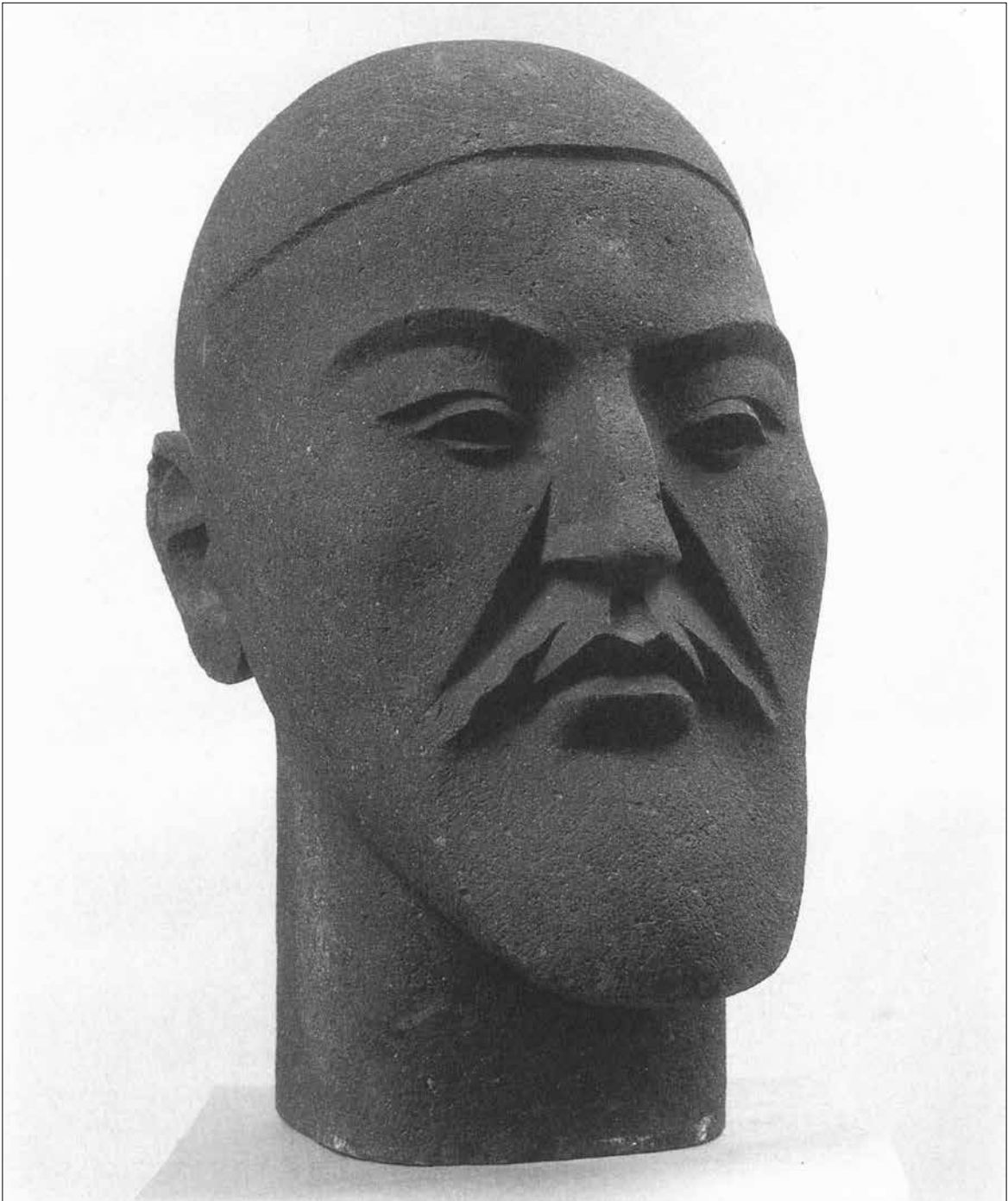
<i>Qazağım elim</i>	Kazağım elim
<i>Qayqayıp beliñ</i>	Kaygılıp belin
<i>Sınuwğa tur tayanıp</i>	Kırılmaya yaklaşıyor
<i>Qamawda janiñ</i>	Hapiste canın
<i>Talawda malıñ</i>	Sürgünde malın
<i>Aş keziñdi oyanıp</i>	Aç gözüne uyanıp
<i>Qanğan joq pa äli uyquñ</i>	Kanmadın mı hala uykunu
<i>Uyıqtaytın bar ne sıyquñ</i>	Uyuyacak durumun mu var
<i>Qımızğa qanıp</i>	Kıımıza kanıp
<i>Qızarıp janıp</i>	Kızarıp yanıp
<i>Bay uyıqtaydı mastıqpen</i>	Bey uyukluyor sarhoşlukla
<i>Emşegin emip</i>	Memesini emip
<i>Anaga senip</i>	Annesine inanıp
<i>Bala uyıqtaydı jastıqpen</i>	Çocuk uyukluyor toylukla
<i>Şalal işken kedey mas</i>	Ayran içen fakir sarhoş
<i>Mine jurttıñ türi oñbas!...</i>	Halkın durumu düzelmez!...

Millî ruhu destekleyen Ahmet Baytursınlı’nın “Masa” eserini Kayım Muhamethanov şöyle değerlendirir: “Masa” padişahlık zamanında Kazak halkının başından geçen çok ağır durumları değiştirmeden tasvir eden, gerçekçi görkemli bir eserdir. Bu sebeple Sultanmahmut Toraygırov Kazak halkının başından geçen tarihî devri şiir olarak yazdığında: “Buhar Tustı/Buhara Dönemi”, “Abay Tustı/Abay Dönemi” diyerek Abay’dan sonraki Ekim devrimine kadar ki döneme “Masa Tustı / Masa Dönemi” (Kabdolov, 1996: 222-223) diye adlandırır.

Dikkat ettiğimize göre, Abay’ın şiirleri ile Kara Sözleri, Kazak gazeteciliğinin zenginliği, ayrılmaz birer parçasıdır. Gazeteciliğe, sosyal düşüncenin uyandırıcı gücü ve toplumsal hayat gerçekliğinin sırlı şeceresi dersek; Abay’ın eserlerinin güzelliğinin temeli de buradadır. Belli bir dönemde gerçekleşen belirli ve bilinen olayları eksiksiz bir şekilde hiç değiştirmeden gözümüzün önüne getirir. Akademisyen Zeynollah Qabdolov, Abay’ın şiirlerini yorumlayıp: “İçeriği, Kazak bozkırının, bozkıra yerleşen Kazak halkının, halk arasında gelenekselleşen Kazak toplumunun, toplumda ömür süren Kazakların kendine ait geleneği ve bilinci, örf ve âdeti olan insanların hayatı gerçeklerini, görkemli tarih ile karmaşık kaderi diye belirtir. Âlimin bu sözüyle fikrimizi sonuçlandırarak olursak halkımızın egemenliğini kazanıp pazar ekonomisini temel aldığı demokratik toplum yapısını yerleştirme yönündeki gelişme yolumuzu açıklayan bugünkü devirde, Abay’ın örnek gösterdiği yol Kazak gazeteciliğini objektif açıdan kâmil hale getirilmesine de ışık tutmaktadır.

KAYNAKÇA

- Baytursınlı A. (1968). *Bes tamdıq şığarmalar jıynağı*, Almatı, 2003-2006.
- İsayev S. (1996). *Qazaq ädebiy tiliniñ tariyhı*, Almatı, Ana tili, 304 s.
- Kabdolov Z. (1996). *Arnav, zerttev, sın, esse*, Almatı, Ravan, 326 s.
- Kunanbayev A. (2005). *Şığarmalar*, T.1. , Almatı, jazuvşı, 320s.
- Mırzahmetulı M. (1997). *Muhtar Ävezov jäne Abay älemi*, Almatı, sanat.
- Muhamedkanov K. (1968). *Ahmet Baytursınov*, “Semey tañı” gazetesi.

Abay. E.A. Godjabasyan, 1968

Abay'ın İlk Yayınlarının Metin İncelemesi¹

Talğat Bolatılı KABIŞEV²

Saylavhan Kajıbekoviç KOJAGULOV³

Akt. Fatma ABTEKİN⁴

Bilindiği üzere metin araştırmalarındaki sorunlar doğrudan metne bağlıdır. Metindeki problemler, alınan kaynaklar, düzeltmeler, çeşitli varyantlar, farklı seçenekler ve işlevlerin şekilleridir. Bütün bu sorunlar metin araştırmalarına bağlıdır. Metin incelemelerinin asıl hedefi bir kaynağın tespit edilmesi veya aslına en uygun şekilde onarılmasıdır.

Metin eleştirisi, aynı zamanda bir metnin belirli yöntemler ile incelenmesidir. Bunun amacı metne yapılan eklemelerin ve düzenlemelerin doğru şekilde toplanmasıdır. B.V. Tomashevski metin eleştirisini şu şekilde tanımlar: “Uygulamalı filoloji ve metin neşriyatı, filolojik metodlar sistemidir” (Tomashevsky, 1959: 45). Metin incelemeleri, filolojik bilgi sistemi içinde iyi tanımlanmıştır ve bağımsız bir yere sahiptir. Bu konu, edebiyat teorisi ve tarihi ile yakından ilgilidir. Edebî ve tarihî incelemelerin de temelini oluşturmaktadır.

Metin, metin eleştirisi için esastır ve çok zengin sezgisel potansiyele sahiptir. Metin eleştirisi eserin aslını, el yazmasını, baskılarını, yayınlarını, eleştirilerini esas alır. Aynı zamanda tarihî ve edebî kaynakları kontrol eder. Hatta metinlerin tarihi hareketini, korunmasını, kullanımını bilimsel gerekçelerle açıklar. Bunların tamamı tarihin, objektif ve gerçek halk biliminin, modern edebiyatın ve uygulamalı dilbilimin temelidir. Filolojik görüntülerin farklılıkları el yazmalarına ve hazırlanmış metin malzemelerine dayanır. Her türlü edebî eserin aslı korunmalıdır, çünkü onlar zamanın birer anıtı olmakla beraber hem millî ve kültürel birer miras hem de tüm insanlığın mirasıdır. Kazak kaynaklarını inceleyen metin araştırmacılarına göre editörler metin dökümlerinin tarihini açıklamak için çabalarlar. Metinlerin esas hikâyesi metinleri yazan insanların hikâyesi olarak bilinmelidir, fakat dokümanların farklılığı için hareket olarak görülmemelidir. Bu yaklaşım öncelikle metin eleştirmenlerinin dikkatini çekmektedir. Modern metin eleştirisinin temel esaslarından biri bulguların açıklama yapılmadan kullanılamayacağıdır. Yorumlar dışında metinsel kanıt bulunmamaktadır. Bir diğer etkin esas ise bütün bulguların tek olması ve her birinin özel bir açıklamaya sahip olmasıdır. Son olarak bir de metinsel kanıtların kapsamlı araştırma esasından bahsedilebilir. Bu sadece tek bulguların değil onların birleşiminin ve sisteminin de meselesidir. Uyuşmazlıkların listesi metin eleştirmenleri tarafından açıklanan, yazarların bilinçli faaliyeti nedeniyle ortaya çıkan kendine has bir sistemdir. Metin çalışmalarının tarihi, kuralların ve derlemelerin bir parçası ve edebî geleneğe bağlı olarak ayrıca da kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Metin üzerindeki değişiklikler ayrı ayrı yapılmaktadır. Bu sebeple metin tarihine bağlı her şey açıklamasını edebiyatta, el yazmalarında, edebiyat ve toplum tarihinin fenomenlerinde bulmaktadır.

Aslında bu gibi metin incelemeleri Kazak edebiyatında ne 20. yüzyılın başında ne de ortasında bağımsız bir bilim dalı olmuştur. Metin incelemelerinin görevi yalnızca uygulamalı zorunluluk olarak

1 “Textual study of Abay’s first publications” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Doç. Kazak İnnovatsiyalık Gumanitarlık-Zaň Universiteti Semey Kazakistan Cumhuriyeti.

3 Doç. İ. Jansügirov Atındağı Jetisu Memlekettik Universiteti Taldıkorgan Kazakistan Cumhuriyeti. Kazak Tili men Âdebiyeti Kafedrası.

4 Uzm. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarihi ve Günümüz Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD Doktora öğrencisi.

sınırlandırılmıştır. Gerçekte metinsel eleştiri edebî çalışmaların yayımlanması için yardımcı bilim dalı görevini üstlenmiştir.

Abay Kunanbayev büyük bir şair, yazar, halk figürü, modern yazılı Kazak edebiyatının kurucusu, kültür yenilikçisi, aydın, liberal İslam temelinde Rus ve Avrupa kültürüne yakınlaşmanın destekçisidir“ (Kalmırzayev, 1979: 160). “Abay’ın zengin mirası, yerli kültür tarihinde kayda değer bir olgudur. “Abay incelemeleri” Kazakistan’da edebiyat biliminin gelişmesine katkı sağlamıştır“ (Batırbekova, 1995: 8). Günümüzde bu alana ait birçok çalışmalar vardır. Bu çalışmalar Abay incelemelerinde bazı sonuçlar elde etmemize ve araştırılması gereken sorunları tanımlamamıza izin verir.

Abay’ın eserlerinin sistemleştirilmesine ve yayımlanmasına “tahsis” adı verilmiştir. Bu tahsislere Kazak edebiyatındaki ilk metinsel denemeler gözüyle bakılmaktadır. Bu yazılar düzenlenmiş, çalışmaları el yazması olarak dağıtılmış ve basın tarafından yayımlanmıştır. Şair ile ilgili bu incelemeler daha sonrası için temel oluşturmuştur. Abay’ın bazı şiirleri imzalı veya imzasız olarak arkadaşı Kokbay tarafından “*Dala valayatiñiñ gazetı/Kırgız Bozkır Vilayetinın Gazetesi*”nde basılmıştır. Abay’ın imzasız bir diğer şiiri aynı gazetede 24 Mart 1889’da basılmıştır.

Şairin yaratıcı çalışmaları o hayattayken ayrı bir kitap olarak yayımlanmamıştır. Şiirlerinin ilk derlemesi Abay’ın mahlası ile piyasaya sunulmuştur. Bilindiği üzere derleme serilerinden önce de şairin eserleri mahlası altında basılmıştır. Bu, Abay’ın ilk araştırmacılarından olan Zeynilğabiyden Amr ibn al-Javhari al Omsk tarafından belirtilmiştir ve onun “Nasihât Kazakiya” isimli kitabı 1909 yılında Ufa şehrinde yayımlanmıştır. Yazar çalışmasında şairin eserlerini takdir eder. Javhari’ye göre Abay’ın mısraları Kazak şiir sanatına mücevherler gibi ışık saçır. Bu duygusal ve şairane benzetme doğrudan Abay’ın nefis mecazı ile ilişkilidir; “Şiirin dışı gümüş ile kaplanmalı ki içi altın bir çekirdek içersin”.

Abay’ın eserleri oğlu Turağul Abayulı (1875-1934) ve kuzeni Kakıtay Iskakov (1868-1915) tarafından hazırlanmış ve derleme olarak ilk kez 1909’da St. Petersburg’da yayımlanmıştır. Eserin adı “Kazak Şair İbrakhim Kunanbayev’in Şiirleri”dir (140 mısra ve “İskender” ve “Masgut” şiirleri). Bir sonraki yayımda Mürseyit Bikeulı’nın hazırladığı Abay’ın şiirlerinde el yazma kayıtlar temel alınmıştır. O şiirler yazılı olarak günümüze ulaşmasa da sözlü olarak halk arasında yayılmıştır. Derleme şairin kısa bir biyografisini içerir. Meraklısı ve araştırmacılar için bu şiir derlemesi uzun bir süre kıymetli bir parça olarak kalmış ve Abay’ın yaratıcılığını tanıtmıştır.

Sistemleştirmeye, çalışmaya ve Abay’a ait eserlerin yayımlanmasına her şeyden çok katkı sağlayan yeğeni Kakıtay Iskakoviç Kunanbayev (1868-1916) olmuştur. O, “Notlar” RGS’de basılan ayrıntılı bir yazıya sahiptir. Şiir derlemesi Arap harfleriyle Kazak dilinde 1000 adet olarak basılmıştır.

Abay’a ait şiirlerin ilk derlemesi ve biyografisi İlya Murza Baragansky (Boragansky) sayesinde St. Petersburg’da basılmıştır. İlya Murya B. ikinci eğitimini İstanbul’da almış ve o sürede ders de vermiştir, mesela 1898 ve 1908 yılları arasında St. Petersburg Üniversitesi Şark Dilleri Fakültesi’nde “Temel Türkçe ve Türk Hat Sanatı” dersleri vermiştir. Derleme, birçok hata içermesine rağmen Abay ile ilgili ilk baskı olduğu ve ilk biyografik bilgileri içerdiği için büyük önem taşımaktadır. Bu derleme geriye dönük olarak tepki alacak gibi görünmektedir. Bu yöndeki araştırmalar “Abay incelemelerini” yeni malzemelerle zenginleştirebilir.

Aynı yıllarda Abay’ın eserleri Horda ve Urals (Teke)’da basılan “Nasihât Kazakiya” derlemesinde ve “Kazakstan” gazetesinde (1911-1913) yayımlanmış, “*Ādebiyet tañı*/Edebiyat Şafağı” isimli makalede Abay şiirlerinden seçmeler basılmıştır (Esempaz bolma ernege). Bu makale aynı zamanda daimi bir sistemleştirme, edebiyat çalışmalarının basımı ve edebiyat incelemelerinin ihtiyacını göstermektedir.

1914 yılında Abay’ın hayatı ile ilgili malzemeler ve şiirlerin Rusça tercümelerini içeren “Şark Derlemesi” isimli kitap Moskova’da yayımlanmıştır. 1916 yılında Samat Abışulı’nın “Abay’ın dönemi” isimli kitabı Orenburg’da basılmıştır. Edebî eleştiri yayımları XX. yüzyılın başında ortaya çıkmıştır. “Rusya. Vatanımızın coğrafi tasviri” (St. Petersburg, 1904) isimli derlemede A. Sidelnikov, Abay’ı Kazak edebiyatının yeni gidişatının temsilcisi olarak anlatır. A. Baytursınov “Qazaq” gazetesinde yayımlanan “Qazaqtıñ bas aqını/Kazak’ın Baş Şairi” isimli makalesinde Abay’ı şu şekilde över: “Her dönemin bilinen Kazak

şairleri arasından hiçbiri Abay kadar iyi değildir". A. Bökeyhanov, A. Baytursinov ve M. Duvlatov'un yolunu izleyerek N. Ramazanov, G. Sagdi, I. Mustambayulı, N.N. Belosludov, v.b. Abay'ın yaratıcılık yolu hakkında yazılar yazmıştır.

Abay'ın mirasını korurken Kazakların sade ifadelerle karşı olan tutkuları istisnai bir durum teşkil eder. Abay'ın birçok şiiri gençler ve böylesine büyük bir şairin eserlerini gelecek nesiller için korumanın önemi anlayan, onları kağıda döken, düzenleyen ve kopyalarını dağıtan insanlar tarafından ezberlenip yayılmıştır. Özellikle takipçisi Mürseyit Bikeulı (1860-1917) çok fazla çalışma yapmıştır. Mürseyit tarafından toplanıp kaydedilen üç el yazmasından oluşan derleme bize kadar ulaşmıştır ve şairin eserleri için yapılan sonraki edisyonların temelini oluşturmuştur.

Metin incelemeleri sıkça düzeltilmiş halleri ile değişmiştir. İnceleme son derece yetersiz şekilde yürütülmüştür. Bu işlem, sonradan yapılan değişiklikleri ve hataları düzeltmek için gerekliydi (I. Jansügirov'un makalesi).

Gerçek metinsel incelemelerin Kazak edebî ilkeleri gittikçe gelişir. Metin eleştirisinin ilk teorik yönlerinden biri I. Jansügirov tarafından Taşkent'te yayımlanan "Abay'ın Kitabı, 1923" isimli makalesinde yazılmıştır. Bu yazı "Abay'ın Kitabı" eserinde yapılan düzeltmeleri içermektedir. Makaleyi değerli kılan I. Jansügirov'un bu düzeltmeleri kendi makalesine de yansıtmasıdır. I. Jansügirov "Abay geleneksel ilkelere göre yazmamıştır. O modern zamanların şairidir. Dolayısıyla Abay'ın mısraları düzeltilmiştir, değişiklikten ve belirsizlikten dolayı tüm satırlar sınanmıştır" (Jansügirov, 1923) yazmaktadır. I. Jansügirov "Abay'ın Kitabı"nın yazarları tarafından yapılan 21 yersiz düzeltmeye dikkat çeker.

Eğer metin eleştiricileri bir bölümün asıl okunuşunu onarmayı başarır ise gerisi – bölümün tarihi ve bazen metnin tamamı – daha fazla ilgi noktası olmaktan çıkar. Bu bakımdan metin eleştirisi uzun süre ayrı bir bilim dalı olarak sayılmamış, fakat metnin aslını onarmak için teknik bir sistem olarak yorumlanmıştır.

I. Jansügirov'a göre "Abay, mısra ve şiirlerinin melodisine büyük önem vermiştir. Onun şiirlerinde herhangi bir şeyi değiştirmek zordur. Günlük kullanılan kelimeleri kullanmamakla beraber yüzeysel güzelliği de önemsememiştir. Bunlar Abay'ın eserleri ile ilgili çalışma yaparken hatırlanmalıdır." (Jansügirov).

Abay şiirlerinin ilk metin araştırmaları basit bir nedenden ötürü yapılmıştır. Şahsi şiirleri genel kabullere karşı duygu ve melodi bakımından uyumsuzluklar göstermiştir. Abay'ın herkes tarafından bilinen şiirlerinin çeşitli dokümanları, K. Isakov tarafından 1909'da St. Peterburg'da yayımlanan Abay'ın eserlerinin derlemesi ve Mürseyit'in derlemesinin yeni baskısı - bütün bunlar Abay'ın metin mirasını incelemek için gerekliydi. Derlemeler sıkça metin hatalarını da beraberinde getirmektedir. 1940 yılında M. Avezov, makalesinde "Abay'a ait tüm mısraların toplanması gerekmektedir. Bunları toplamak ayrı bir mesele, fakat bunları yayımlamak oldukça farklı bir meseledir. Bu noktada istek yeterli değildir, çalışmak gerekir. Şiirlerin sayısının peşinde koşarken Abay'ın niteliği kaybolabilir" (Collection, 1959: 419 yazmıştır.

M. Avezov tarafından ifade edilen fikir önemlidir. Bu fikri Abay'ın mısralarını okurken düşünmek gerekir. M. Avezov'un temkini hala doğrudur. Asıl sebep Abay'a ait eserlerin el yazmalarının eksikliğidir.

Şiirlerin asıl hallerini belirlemek için bilim adamları ve şiir takipçileri büyük ve zahmetli bir iş başarmıştır. M. Avezov, Abay'ın şiirlerini toplayıp analiz ederken "metinde yabancı unsurlar kullanmamaya çalışmıştır", "anlaşılamayan kelimeleri özel simgeler ile işaretlemiş, onları ne şekilde anladığını belirtmiş ve Abay'ın mısralarında her türlü üsluba karşı çıkmıştır". Bu husustan M. Mirzahmetov'un makalesinde bahsedilmiştir; "M. Avezov Abay'ın eserlerinin koleksiyoncusu ve metin eleştirmenidir." (Mirzahmetov, 1994: 52).

Mürseyit'in dokümanlarını yukarıda adı geçen Kakitay ve Turagul (Abay şiirlerinin ilk koleksiyoncuları) şiirlerdeki düzeltmeleriyle eşlik eder. Kakitay'ın düzeltmeleri 1909'da yayımlanmıştır. Yazılan metin kurye ile Çıngıstav'da bulunan Kakitay'a gönderilip düzeltildikten sonra geri yollanmıştır. M. Avezov, Kakitay'ı "Abay'ın mısraları ile ilgili yapılan yayımlara kayda değer katkı sağlayan kişi" olarak anmakta fakat aynı zamanda "bilimsel bir bakış açısıyla düzenlemelerin ve ayırımın eksik olduğuna" dikkat çekmektedir. M. Avezov "Abay'ın şiirlerinin kitabı tarihi bir fenomendir, ama hedefler tam anlamıyla

yerine getirilmemiştir.” diye yakınmaktadır. “Bizim için Mürseyit’in yeni baskısı güvenilir bir eserdir.” (Avezov, 1972: 82).

M. Avezov’a göre dikkat edilmesi gereken diğer bir husus Mürseyit tarafından 1905, 1907, 1910’da yapılan şiir yayımlarında biçimsel hataların görülmesidir.

Abay araştırmacısı M. Mirzahmetov’a göre: “Mürseyit’in derlemesinin elle yazılmış versiyonlarında Abay’ın şiirlerini farklı kılan melodi muhafaza edilmemiştir. Bunun nedeni koleksiyoncuların ve şiir dağıtıcılarının Abay’ın geleneksel Kazak edebiyatına getirdiği yeniliği anlamamaları ve devam ettirmeleridir. Abay’ın icatları bir bütün olarak sadece M. Avezov’un ilk ve 1993’te hazırladığı ve yayımladığı derlemede tam olarak görülmektedir.” Fakat bu yayımda bile araştırmacı kıta, vezin ve hecelerdeki hatalara işaret eder. Bu gerçek, diğer bir Abay araştırmacısı olan G. Sagdi tarafından 1923’te “*Aq Jol/Ak Yol*” isimli gazetede kaleme alınmıştır.

Metinsel yayımların hazırlığına ve inceleme işlerine öncülük eden akademisyen Z. Aqmetov’a göre: “Şiirlerin Moskova’da 1957’de M. Avezov tarafından hazırlanıp yayımlanan derlemenin (2 numaralı) önemi bilimsel araştırma şartlarına göre fazla büyütülmemelidir. Abay’ın şiirleri ve düz yazıları yayımlanmak üzere hazırlanırken bütün bilinen kayıt şekilleri kapsamlı olarak dikkate alındı ve sadece bu tür titiz bir inceleme ile daha önce düzeltmeler yapıldı” (Ahmetov, 1995: 73).

K. Muqametqanova’nın 1959’da yayımlanan “Abay’ın metinsel çalışmaları” isimli makalesi özel bir yere sahiptir. B. Kenjebayev’in makaleleri ve araştırması, T. Abdrahmanova’nın “Sotsialistik Kazakstan” gazetesinde yayımlanan “Abay’ın metinsel araştırmaları hakkında” isimli yazısı (23 Temmuz 1953) ve R. Sızdıkova’nın “Kazak âdebiyeti” gazetesinde yayımlanan “Abay’ın mirası hakkında” isimli makalesi (13 Ağustos 1965) “Abay incelemeleri” için önemlidir.

Abay çalışmalarının 1977’deki hazırlığı ve yayımı bir grup bilim adamı tarafından Düsenbaeva yönetiminde büyük ve itinalı bir çalışma olarak hazırlanır. Bahsi geçen bilim adamları şu isimlerdir: Z. Ahmetov, M. Mirzahmetova, M. Jarmuhamedov, M. Magavin, K. Sızdıkova. Onlar daha önce şair ile ilgili yapılan yayımların tüm yorumlarını ve derlemenin toparlanıp düzenlenmesi ve yayımlanması konusundaki yükümlülükleri hesaba katmıştır. Yine de Z. Ahmetov, K. Mukametkanova, M. Mirzahmetova, K. Ömiraliyeva, G. Belger, A. Isina’ya ait 1980-90’da yayımlanan makaleleri metinsel hatalar ve noksanlar içermektedir. “Abay ve Günümüz” isimli kitap şairin 150. yıldönümünün akşamında yayımlanmıştır. Akademisyen S. Kirabayev, Abay’ın şiirlerinin metin incelemelerinin önceliği hakkında bir yazı yazmıştır. “Fakat bu işin bir sonu yoktur. Genellikle şairin kitapları yıldönümlerinde tekrar basılmakta ve bu aceleyle yapılmaktadır. El yazmalarına ve kitap baskılarına yeterince vakit ayrılmamaktadır. Böylelikle Abay yayımlarında hala hatalar devamlılık göstermektedir.” (Kirabayev, 1994: 9).

Abay’ın sözlerini süsleme ve eserlerine derin bir mana yükleme isteği de bazı yanlış anlamaları beraberinde getirmektedir. Bu çalışmalarda bilim adamlarının ve şiir takipçilerinin temiz düşüncesi ve dikkati gereklidir.

Abay dünyanın kapılarını Kazakistan’a açmıştır. Onun çalışmalarını hem bilmeli hem de onlara dikkat etmeli. Dünyanın herhangi bir yerinde Abay’ın kitabını eline alan herkes eserlerinden etkilenmektedir. Evrensel dünya ile eşit derecede iyi bir kültürel diyalogu korumak için her Kazak vatandaşı Abay’ın hikmetlerini bilmelidir. Şairin sözlerini ezberlemek ve onunla gurur duymak tüm Kazak vatandaşlarının görevidir. Abay hayat ve çağdaşlarının eylemleri için manevî ve ahlaki bir destektir. Abay’ın açılımı her gün gerçekleşmektedir. O büyüktür, tükenmez bilgiye sahiptir ve sonsuza kadar sürecektir. Biz ise her zaman başlangıçtayız. Abay’ın eserlerini inceleyerek ve popülerleştirerek onu sonsuzluğa bağlıyoruz.

Ne yazık ki kesin gerçek olan bu kavramsal durumlar henüz usulen olgunlaşmamıştır.

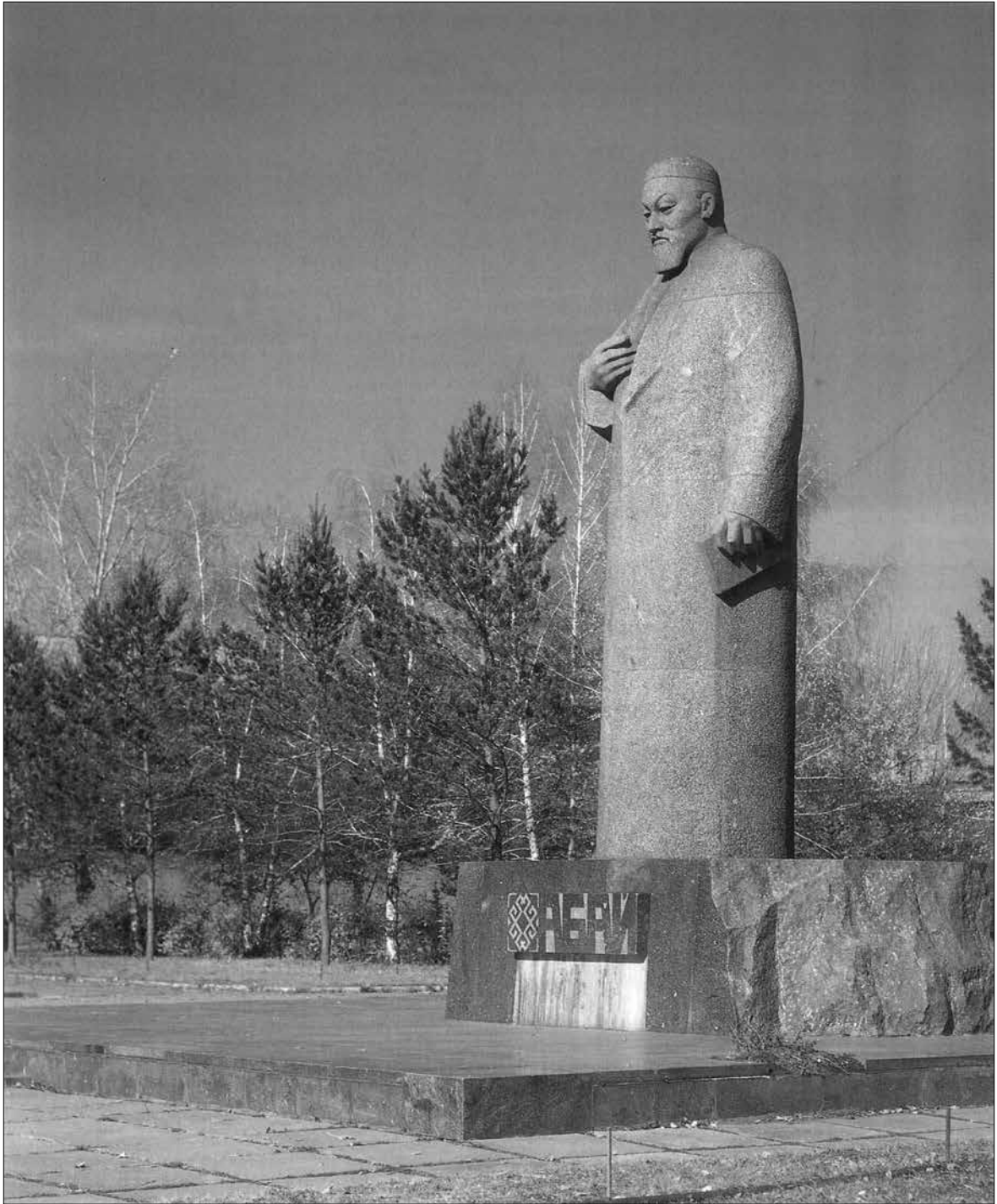
KAYNAKÇA

Akhmetov Z. (1995). *Poetic world of Abay (in Kazakh Language)*, Almaty, P.40.

Batirbekova R. (1995). *Study of Abay’s heritage at the beginning of the XX century// Kazakhstanskaya Pravda*. 26 July.- C.8.

Jansügirov (1923). Article I. “*The book of Abai*”. *The newspaper “Tilshi” on March 8*.

- Collection of articles to his sixtieth birthday (1959). Almaty Univ. AN Kaz. SSR, S.255.
- Kalmirzayev A.S. (1979). *The aesthetic in the works of Abay*.- Almaty, P.160.
- Kirabayev S. (1994). *Modern world and Abay (in Kazakh Language)*, Almaty: Science, C.9.
- Myrzahmetuly M. (1994). *Avuevov's Climbto Abay*.-Almaty: Sanat, S.317.
- M. Avezov in flashback of compatriots* (1972). Almaty Zhazushy, S.359.
- Tomashevsky B. V. (1959). *The writer and the book. Outline of textual criticism*. Second Edition. M.

Semey'deki Abay anıtı. D.G. Elbakidze, 1977

Abay ve Muhtar Avezov¹

Ayjan Maratbekkızı KARTAYEVA ²

Akt. Onur TARLACI ³

Giriş

Abay'dan Muhtar Avezov'u, Muhtar Avezov'dan Abay'ı ayrı düşünmek mümkün değildir. Büyük düşünür Abay'ın hayatı ile şairlik yolu Muhtar Avezov'un yazarlık hizmetinin esas temasıdır. Muhtar Avezov, bu tema için, bilinçli bir şekilde bütün hayatını, akıl gücü ve yüreğinin sıcaklığını adamıştır. Doğduğumuz topraklardaki bilim ve sanat ile akıl ve düşüncenin geçmiş asırdaki meşalesi Abay kabul edilirken, bu asırdaki aydınlık yıldızı ise Muhtar Avezov'dur.

Bugün dikkatimizi vermemiz gereken şey Muhtar Avezov'un Abay ile manevî ilişkisidir. O, dünya edebiyatındaki farklı bir değişimin adıdır. Z. Ahmetov: "*Nasıl ki Abay'ı dünyaya tanıtmak için Avezov gerekliyse Muhtar Avezov'un dünya medeniyeti seviyesine ulaşmasında Abay mirası, Abay'ın sanatı, düşünce geleneği gibi büyük bir dayanak şarttır*" diyerek Abay ile Muhtar'ın manevî ilişkisinin dünya edebiyatı için de önemli olduğunu söyler (Ahmetov, 1997: 163).

Muhtar Avezov'un sanatsal estetik endişesi, ressamlığı, yaratıcılık ve düşünce farklılığı Abay'ın görkemli eserleriyle başlar. Dolayısıyla Kazak edebiyatının önemli meselelerinden biri olarak görülen "Avezov sanatında Abay mirası" bugün, ilmi araştırmaların merkezinde yer almaktadır.

M. Mirzahmetuli: "*Avezov, Abay'ın kalıplaştırdığı geleneği kendi sanatında görmek ve anlamak için yakın bulur; onun sırlarını açarak sanatında yeni tanımlara yer verir*" der (Mirzahmetuli, 1996: 272). Demek ki nitelikli sonuçlar elde etmek için Muhtar Avezov'un hem görkemli âlemini, yazarlık farklılığını araştırmak hem de onu Abay'ın yaratıcılık mirasına götürmek gereklidir.

Abay ile Muhtar Avezov'un yaratıcılığı arasındaki manevî benzerlik meselesi, 70'li yıllardan itibaren ilmî çalışmalarda anılmaya başlanır. Muhtar Avezov'un doğumunun 70. yılında R. Nurğali 1967 yılı "*Qazaq Ädebiyeti/Kazak Edebiyatı*" gazetesinde yayımlanan "*Taqırıppen Tabısuw/Konuyla Buluşma*" adlı makalesi ve "*Tragediya Tabiyğatu/Trajedii Tabiati*" (1968) adlı monografisi ile "*Ävezov jäne Alaş/Avezov ve Alaş*", "*Söz Öneriniñ Estetikası/Söz Sanatının Estetiği*" (Nurğaliyev, 1967: 3) adlı çalışmalarında Abay mirasının yazarda bıraktığı tesir üzerinde durur. Abay yaratıcılığını ve şiirde Abay geleneğini araştıran A. Nurkatov "*Jalğasqan Destür/Devam Eden Gelenek*" (1980) adlı çalışmasının "*El Ömiriniñ Aynası/Halk Edebiyatının Aynası*" bölümünde, M. Avezov'un "*Abay Joli/Abay Yolu*" romanındaki Abay'ın şairliği meselesini ele alıp, şairin yaratıcılığının doğduğu dönemi değerlendirir (Nurkatov, 1980: 312).

"*Abaydñ Ruhaniy İnisi/Abay'ın Manevî Kardeşi*" adlı makalesinde edebiyat bilimci L. Sobolev: "*Abay ile Muhtar arasında bir benzerlik var demek yanlış olmaz: birincisi o edebî olgunluk ve yetenek, ikincisi kendi halkının aydınlık geleceği hakkında arzu.*" diye özetler (Sobolev, 1997: 352). "*Abay Joli/Abay Yolu*" destansı romanını yazma konusunda Muhtar Avezov'un Abay'ın şairlik ve düşünürlük bakış açısına, sanatsal diline değer verdiği konusundan bahseden H. Adibayev "*Alıptñ Tulğası/Alp'ın Görünüşü*" makalesinde "... *Ondaki bütün güzellik adlandırmalarını inceleyerek, araştırmasının temelini Abay'da buldu. İki büyük can birbirini yücelterek tanır, manevî dünyasıyla birleşir gider.*" (Adibayev,

1 "Abay jäne Muhtar Ävezov" makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Prof. Dr., S. Amanjolov ŞKM Üniversitesi, Filoloji İlimleri Doktoru, (<http://tarrbagatayaksuat.asia.kz/44126>)

3 Uzm. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü ABD.

1997: 352) derken; Z. Kabdolov “*Arna*” (1988) adlı araştırmasında “*Abay jäne Ävezov/Abay ve Avezov*” (1997) adlı makalesinde, iki yiğidin benzerliğini özellikle gösterir. “*Demek ki Avezov, Abay’ın izini değil; sanat yolunu devam ettirmiştir. Muhtar, Kazak edebiyatını Abay’ın yükselttiği zirveden daha da yukarı götürerek bütün dünya klasiklerinin doruğuna çıkardı. Abay ile Muhtar’ın sanatsal yakınlığın ve iki yiğidin aralarındaki benzerliğin araştırılması oldukça önemlidir.*” diye düşünür (Kabdolov, 1997: 163). Bununla ilgili Z. Ahmetov “*Abay jäne Ävezov/Abay ve Avezov*” (1995) adlı makalesinde büyükler arasındaki manevî yakınlık üzerinde durup adlandırılan konunun önemine, kendine has özelliğine dikkat çeker (Ahmetov, 1995: 3-1).

Muhtar Avezov, Abay mirasını ilmî metotlar ile araştırıp, Abay araştırmalarını sistemli bir düzene koyma yolunda uzun yıllar emek harcamıştır. Prof. M. Mirzahmetulı: “*M. Ävezov jäne Abaytanuv Problemları/Muhtar Avezov ve Abay İncelemeleri Problemleri*” (1992), “*Abay jäne Ävezov/Abay ve Avezov*” (1997) adlı makalelerinde bu konuyu özel olarak ele alır (Mirzahmetov, 1982: 296). Felsefe doktoru A. Tayjanov, M. Avezov’un eserlerindeki dünya görüşlerine bakacak olursak Abay’ın, Muhtar’ın manevî hocası olduğu söyleyebiliriz der. (Tayjanov, 1995: 43). Muhtar Avezov’un eserlerindeki Abay yaratıcılığı hakkında Prof. J. Dedebayev (Dedebayev, 1997: 32-37) ve Prof. Tursun Jurtbay (Jurtbay, 2000: 377) da çalışmalarında genişçe söz ederler.

Abay’ın doğduğu topraklarda, şairin bilgelik izini devam ettiren yazar Muhtar Avezov dünyaya gelir. Abay’ın kalemi, onun kalemine büyük tesir eder. Muhtar Avez’ın yetiştiği ortam, gözünü açtığı, görüp bildiği, kokusu vücuduna sinen tabiat dünyası, yer ile su, dağ ile bozkır, ova ile kır yazarın gelişmesine parça parça payını katar ve onu etkisine alır. Doğuştan yetenekli genç Muhtar söz sanatı geleneğinin zengin ortamında büyümüştür. Oralarda evlenen kıza çeyiz olarak Abay şiirlerini el yazısıyla verme geleneği vardır.

Ana sütü, ata terbiyesini alarak büyüyen çocuk Muhtar, atası Avez’in hikâyelerini dinleyerek öğrenir. Babası Avez, dinî bilgisi çok, İslâmî konularda okuryazar, Arap harfleriyle okuyup yazabilen, Doğu edebiyatından haberdar, gözü açık biridir. Avez, Kur’an ve din kitapları vasıtasıyla torununu okuryazar hâle getirmeden sözlü edebiyatın birçok görkemli örneklerinden bahseder. Yaşlı Avez, Abay’ın dostu ve yakını olan bir insandır. “*M. Ävezovtñ Ömiri men Şığarmaşılıq Şejiresi Attı Eñbekteri/M. Avezov’un Hayatı ile Eserleri Şeceresi Adlı Çalışmaları*” adlı çalışmada ele de edilen bilgilere göre şöyle denilmiştir: “*Muhtar Avezov, 5 yaşına geldiğinde atasından Arapça öğrenir. 6 yaşında Abay atasının kahverengi kuzu suyu muş ya!*” diye başını okşayan babası ona dua eder. 1904 güzünde Muhtar’ı hazırlayan Avez, onu ilk kez 1904 yılında *Buzılgantam* adındaki okula okumak için verir. Kunanbay’ın köyünü mekân tutan bu yere, ninesi Zere, çocuğunun kara kıştan donmaması için üç odalı çadır kurdurur. Abay ilk önce burada okur. Muhtar da bu arada *Mürseyit Biki* çocuğundan ders alır (Kurast, 1997: 708). Torununun doğuştan yetenekli ve çalışkan oluşunu fark eden babası Avez, küçük Muhtar’a beş yaşında Abay şiirlerini ezberlemeye başlar.”

Muhtar Avezov sonradan kendisinin biyografisinde yer alan bilgide şöyle der: “*Hâlâ aklımda. Baharın sakin, ferah günüydü. Sabah olacak. Kışlağın önündeki çimende buzağular koşuşup, kuzular otuyor. Çocuğa bundan daha ilginç olan ne var! Gökyüzünde ise güneşin ışığından gözleri kamaşan ak kuğular dizi dizi uçuyor. Ta yükseklerden uçan kuşların kanat çırpışları ve ötüşmeleri işitilir. Bahar gününün bu muhteşemliği çok geçmeden kaybolur. Atamız daracık küçük evine bizi çağırıyor. Elindeki elyazmayı gördüğümde neden çağırdığını anladım. Eskisinden beter üzülüm. Atam bana kitaptaki Arap harflerini göstermeye başladı. Söylemesi kolay olsa ya! Hepsi de birbirinden beter, zor!*”

İşte bu kitap, Abay şiirlerinin külliyatıdır. Onun yeteneğine şaşırı şaşırı onun konuşmalarına dikkat eden Avez, şiirleri el yazısıyla kitaplaştırdı. Amacı, bu vasıta ile bize yazıyı tanıtmak olmuştur. Torunları büyük şairin şiirlerini sevsin, öğrensün diye de düşünmektedir (Almatı, 1968: 104). Dikkat edilirse Muhtar’a, çocuklukla erken yaşta vedalaşması bakımından Abay’ın şiirlerinin önemli bir etkisi olmuştur. Abay’ın şiirleri, genç çocuk için anlamsız, dili ağır, anlamı karmaşık iken, atasının torununa yazıyı tanıtmayı, bu şiirleri inançla ezberletmesi, Muhtar Avezov’un biyografisi söz konusu olduğunda dikkat edilmesi ve vurgulanması gereken bir durumdur.

Genç Muhtar, öncelikle atası Avez'in hikâyelerinin tesiriyle sonra bilge Abay şiirleri vasıtasıyla söz sanatına dair sevgisini iyice artırır. Abay ile Muhtar'ı ortak noktada buluşturan çok şey vardır. Meşhur eleştirmen M. Karatayev'in şu sözleri Abay ile Muhtar'ın düşünce âlemindeki münasebetini ortaya koyar: "... *Abay ile Avezov'un doğum yeri de, yetiştiği ortam da aynı. Aldıkları terbiyelerde de ortaklık var. Şingistav, Tobıktı boyu devrimden önceki Kunanbay köyü, Semey'deki meslek lisesi vs. ayrıca Muhtar, gençliğinde Abay şiirlerini okuyarak büyüyüp, Abay şiirinin tüm gıdasını ve ışığını beynine, gönlüne sindirdi derken onun edebiyatta Abay geleneğini bayrak yarışı olarak miras edinip, ileri götürdüğünü de eklemek gerekir. Kısaca, Muhtar Avezov'a "İkinci Abay" demek için deliller yeterlidir. Benzer işaret ve özellikler çoktur*" (Karatayev, 1979: 456). Muhtar'ın büyüdüğü Şingis ilinde; Puşkin, Lermontov, Kri-lov, Tolstoy adları önceden alışıl gelmiş isimler olmuştur. Abay'ın köyüne, Doğu ile Batı medeniyetinin edebiyatı, tarihi, gelenek görenek mirasları özgürce ulaşır. M. Avezov böyle bir ortamda doğup, büyük Abay'ın güller ektiği bahçede yiğitlik çağına gelir. Abay mirasına vakıf olup Abay geleneğine dayanarak büyür. Bu vesileyle halkın zengin sözlü edebiyatına, Doğu ile Batı edebiyatına derinlemesine bakabilmeyi öğrenir.

Cocukluğunda Abay'ın eserlerini ezberleyen Muhtar, şair hakkında yazmayı daha on dokuz yaşında arzulamıştır. M. Avezov Ekim devriminden itibaren Abay mirasının derlenmesi ile araştırılması konularındaki çalışmalarına ilgiyle başlar. Bütün bunlarda Muhtar Avezov'un, Abay'ın hayat sürdüğü ortamda doğup, küçüklüğünden itibaren şairin eserleriyle tanışıp büyümesinin belirli derecede önemi vardır. Çünkü o bu devrin irili ufaklı olaylarını, büyük şair hakkında halk arasındaki çok çeşitli hikâyeleri erken yaşta öğrenip fikir dünyasına dâhil etmiştir. Dolayısıyla Muhtar, Abay'ın hayatında karşılaştığı pek çok olayın sırrını Abay mirasını araştıranların birçoğundan daha iyi bilir.

Muhtar Avezov, ilk kez şairin mirası hakkında makale ve bilgilerle "Abay" dergisinde boy gösterir. 1922 yılında "Şolpan" dergisinde yayımlanan "*Qazaq Ädebiyetiniñ Qazirgi Däviri/Kazak Edebiyatının Bugünü*" adlı makalesinde Abay mirası hakkında ilk kez teorik temelde cesur bir araştırma yayımlar. Abay'ın edebî mirasının sırrını derinlemesine bir bakış açısıyla anlamak gerektiği fikri, bu dönemde ortaya çıkmış gibidir. Çünkü 1922 yılında "*Qazaq Ädebiyetiniñ Qazirgi Däviri/Kazak Edebiyatının Bugünü*" adlı ateşli fikir kavgalarının yapıldığı hacimli makalesini yazmasıyla birlikte Abay'ın hayatı hakkındaki hatıraları, Abay'la alakalı her türlü kaynağı bir araya getiren genç ve istekli Muhtar'ı görüyoruz diyen M. Mırzahmetulı'ya göre, Muhtar Avezov'un Abay mirasını öğrencilik döneminden itibaren araştırmaya başladığı açıktır (Mırzahmetov, 1994: 192). "Koñır" mahlasıyla yayımlanan bu makalede M. Avezov, Abay'ın Kazak edebiyatındaki yerini ve taşıdığı önemi gösterir.

Bu dönemde Abay'ın edebî mirası hakkındaki tartışmaların alevlenmesiyle alakalı olarak; Abay hangi grubun şairi, onu miras olarak kabul etmek gerekir mi, yoksa değil mi şeklinde sorular ortaya çıkmaya başlar. Toplumunu gruplara bölmek, yeni işçi sınıfı medeniyetinin teşekkülüne gayret etmek düşüncesi, beraberinde sosyolojik tanımlar da ortaya çıkarır.

30'lu yıllarda büyük şairin edebî mirası çevresinde gelişen fikir dalaşında yer alan birbirinden farklı bakış açılarıyla görüş beyan edenler içinde M. Avezov ile Prof. Kudaybergen Jubanov'un çalışmaları da yer alır. Bu yıllarda Abay'ın edebî mirasını değerlendirmede birbirinden farklı, sosyolojik temelli, şekilci ve mukayeseli bakış açıları gelişmeye başlar. Bu karmakarışık ve çelişkilerle dolu ortamda Avezov ilmî temellere dayandırarak yazdığı makleleri ile dikkat çeker. Muhtar Avezov'un "*Abay Aqındıǵınıñ Aynası/ Abay Şairliğinin Çevresi*" ile K. Jubanov'un "*Abay Qazaq Ädebiyetiniñ Klassiǵi/Abay Kazak Edebiyatının Klasıǵı*" olarak adlandırılan makalelerin yazılması, Abay Araştırmaları alanındaki düşüncelerde bir değişim olarak kabul edilir.

Abay'ın 1909 yılındaki ilk şiir antolojisinden bugüne kadar yayımlanan tam külliyatı ile akademik eserleri Muhtar Avezov'un bastırmasıyla ve doğrudan müdahale etmesiyle bizzat onun gözetiminde yayımlanır. Özellikle Kazak halkının büyük şairi Abay'ın eserleriyle ilk kez tanışmasına olanak sağlayan ve 1933 yılında ilk defa yayımlanan külliyat, şairin mirasını tanımada ve bilmede çok önemli kültürel bir değişimdir.

Muhtar Avezov'un uzun yıllar devam eden araştırmaları üzerine yazdığı fikirler, herkesçe malumdur ve bunlar “*Er Jıldar Oyları/Her Yılım Fikirleri*” adıyla basılan monografik çalışmasının bütününe sinmiştir. Bu çalışma, yazarın büyük şairin mirasına adanmış yüksekokullardan, Abay Araştırmaları ile ilgili özel kurslarda okuttuğu dersler aracılığıyla derlenen fikirlerinden ve dünya görüşünden oluşur.

Şairin biyografisi hakkında yeni kaynakların artması üzerine, M. Avezov tarafından Abay biyografisinin dört nüshası daha yazılır.

1. 1933 yılında Abay'ın eserlerini bastırmak için,
2. 1940 yılındaki basılım için,
3. 1945 yılında yazılan fakat yayımlanmayan dördüncü nüsha 1950 yılında yazılır.

Abay hakkında uzun yıllar süren ilmî araştırmalarını bütün olarak bir araya getirip yazan ilmi monografisi ve meşhur “*Abay Jolu/Abay Yolu*” destansı romanını yazmak, büyük yazarın ilmî yaratıcılık araştırması üzerinde 30 yıl boyunca ter dökmesine ve vakit harcamasına sebep olur.

Yazarın açıklamasına dayanacak olursak, Abay hakkında bir şeyler yazma fikri, henüz 19 yaşındayken bile onun en büyük hayalidir. O, büyük şairin mirasını 17 yıl kadar aralıksız araştırma ve incelemeyle meşgul olmuş, 12 yıl boyunca doğrudan yazmakla uğraşmıştır. Abay'ın mirası, Muhtar Avezov'un tüm ilmî yaratıcılık ömründe bitmek tükenmek bilmeyen bir manevî güç kaynağına dönüşür. Muhtar Avezov, Abay konusuna tekrar tekrar bakar. Onun, Abay biyografisine ara sıra belirli bir müddet tekrar dikkatle bakıp baştan yazmaya başlamasının önemli sebepleri vardır. Yazar, birliğin totaliter siyaset yönetiminin zarar verebileceği endişesiyle Abay hakkındaki birçok fikrini açık açık söyleyemez. Bazı fikirlerini ilmi eserlerinde sonraki nesle sunarken, bazı görüşlerin, edebî eserlerinde ima yoluyla süsleyerek verir. “*Abay Jolu/Abay Yolu*” eserinde yazarın birçok durumu simgeleştirip sanatsal üslupla üstü kapalı betimleyerek verdiği fark edilir.

Muhtar Avezov bütün hayatını büyük şairin biyografisi ve edebî mirasını araştırmaya ve totaliter sistemin saldırısından korumaya adanmıştır. Kazak edebiyat biliminin yeni alanını Abay araştırmalarının temelini kurarak geliştirir. Abay, Muhtar Avezov'un ilmî ve görkemli yaratıcılığının baş konusudur. Bu konu hakkında sadece o tarihteki değil, kendi zamanındaki pek çok eksiklikleri de bulur. Avezov, Abay'ın hayatı, yaratıcılığı ve eserlerini neredeyse bütün ömrünü harcayarak eksiksiz araştıran kişidir. 30'lu yılların ortasına kadar Abay eserleri ve onun Kazak kültürünü geliştirmedeki rolü hakkında tartışmalar bitmez. Doğrusunu söylemek gerekirse, Abay'ın sanatsal bir temel üzerinde araştırılması için M. Avezov büyük çaba sarf eder.

M. Avezov'un kaleminden doğan Abay'ın ilmi biyografisi, Abay araştırmaları alanındaki en seçkin çalışmadır. “*Abay Jolu/Abay Yolu*”nu yazma konusunda M. Avezov hem âlim, hem yazar olarak iki alanda araştırma yapar. Gerçekten de, M. Avezov'un yazarlık ve âlimlik ustalığında tek bir sanatsal fikir, tek bir ilmî yön olmuştur... Büyük şair Abay'ın kaderi onun Demirkazık'ına (Kutup Yıldızı) dönüşür ve hayatının esas konusu Abay olur. Yaratıcılık hayatının başlamasında Abay temel teşkil eder, ilmî hizmette de kahramanın esas dayanağına dönüşür.

M. Avezov'un Abay üzerine yaptığı araştırmaları, K. Ömiraliyev iki alana ayırarak inceler. “*Yurtça bilinen, Abay araştırmaları iki alanda oluşturuldu: biri, ilmî sistemde, ikincisi sanatsal temelde bunlar da “Abay Jolu/Abay Yolu”nda yerine getirildi.*” (Ömiraliyev, 1993: 128) M. Avezov büyük şairin mirası hakkında 20'li yıllardan itibaren araştırmalarını yapar. Bugün de üç ayrı alanda Abay'ın hayatını araştırır, ilmî biyografisini yazar, eserlerini araştırıp, ilmi monografisini yazma yolunda, şairin hayatı ile yaratıcılığının içine girerek “Abay Jolu (Abay Yolu)” adlı destanî romanı yazarak 60'ların başına kadar çalışmalarını sürdürür.

1929-1939 yıllarındaki sürgün sıkıntısını çekip baş kitabı “*Abay Jolu/Abay Yolu*” destanî romanını kendi gayretiyle hazırlar. Abay eserlerinin iki cilt külliyatını çıkarır. Şair hakkında kaynakları birleştirir, onun biyografisini, yaratıcılık yolunu ilmî açıdan bir çizgide birleştirir. Buradan itibaren M. Avezov'un geri kalan hayatı sadece Abay'ın sanatı ve görüşlerini ele almaktan ibarettir. Tursun Jurtbay: “*Muhtar Avezovtiñ Şığarmaşılıq Ömiri men Körkemdik Álemi*” M. Avezov'un Yaratıcılık Hayatı İle Sanatsal Dün-

yası” adlı doktora tezinde (Jurtbayev, 2000: 377) “*Bu onun yeteneğinin oldukça gelişip, dünya çapında bir edebî seviyeye ulaşmasına yol açtı*” der.

XX. yüzyılın büyük eseri “*Abay Jolu/Abay Yolu*” destanını yazmaya adım attığı günden itibaren Muhtar Avezov’un önüne Abay’ın ilmî biyografisini yazma, onun için gerekli edebî, tarihî kaynakları araştırarak yeniden bulunan sözlü veya yazılı belgeleri yorumlama, bir sisteme koyma gereği ortaya çıkar. İkinci olarak bu konuda, fikir dünyasındaki hayat gerçeğini sanatsal gerçekliğe dönüştürüp, destan alanına nüfuz ettirmek gibi çetin bir amacı da vardır. Yazarın bu iki alandaki ilmî araştırmaları birbirini tamamlar mahiyettedir.

M. Avezov büyük şairin mirasını ilmî açıdan araştırıp, sanatsal alanda dile getirerek amacına ulaşır. Bir dünyayı iki büyük metotla iki büyük ifade tarzıyla söyleme amacına ulaşır. Ayrıca o, edebiyat biliminin sistemini açık, sağlam ve değişmeyecek şekilde kurar. Muhtar Avezov, bunu özellikle “*Abay Jolu/Abay Yolu*” destansı romanında sanatsal formda olabildiğince dikkatli, olabildiğince titiz bir şekilde ekşiğini tamamlayarak, ulaşabileceği yere yerleştirir. Yazarın çalışmasını Ğabit Müsirepov şöyle değerlendirir: “Abay” romanı öncelikle, en güçlü yazarımız Muhtar’ın 25 yılı aşan yazarlık çalışmasının özeti gibidir.” (Moldahanov, 1998: 53)

Tarihî belgelerin toplamında yaratıcı belge olarak Abay tipini ortaya koymakta şairin şiirleri büyük bir öneme sahip olur. Günümüz okuruna tanıdık ve devrimizin canlı kudreti olan Abay şiiri, destan yazarının paha biçilmez belgeler oluşturmasına zemin hazırlar. Elinde şairin şiirlerinden başka yeterli yazma kaynaklar kalmayan yazar, şairin görüntüsünü tasvir etmek için onun edebî mirasına dayanır. M. Avezov’un kendi sözüyle ifade edecek olursak onun: “*Bana yardıma kendi eserleriyle Abay geldi*” demesi oldukça önemlidir. Yazar, bunların yardımıyla, Abay’ın edebî yaratıcılığının toplumsal önemini de gösterir. Abay’ın şiirlerinin ritmi ve çerçevesi, romana zengin kaynak noktası olur. Destanda doğrudan Abay şiirlerinden alınan parçalar az değildir. En önemlisi Abay’ın şairliğini tasvir edip onun mânevî dünyasını ortaya koyar. Abay’ı şair, eğitimci, düşünür derecesine yükseltir. Eğer Avezov, Abay’ın hayatının derinliklerine dalabilmiştir dersek, elbette bu, yazarın Abay’ın şiir dünyasını iyi bilmesi ile şairlik kudretinin sırrına erişmeyi başarabilmesiyle bağlantılıdır. Kendi halkının kederine kaygılanan ve onu gerçekten paylaşabilen Abay tipi, şairin eserlerinde özellikle de şiirlerinde açıkça görülür.

Abay’ın şiirleri, yazara, şairin iç dünyasını göstermeye, destanda onun iç yorgunlukları ile düşünce dalgalanmalarını sanatsal bir şekilde vermeye yardım eder. Avezov’un yazarlık kudreti buradadır. O, Abay eserlerinin tam olmasını ister, ama sezgi kırıntılarını anarak oluşturduğu yolla şair yanının bazı özgün özelliklerini parçada göstermez, onları destanın mazmunuyla ustalıkla ilişkilendirir. Abay’ın neşesi, fikirleri ve duygusunu yazar, destanda başkahramanın kesin hareketlerini gösterme yolunda veya başka kahramanla ilgisi şeklinde gösterir. Böylece Abay’ın şiir dünyasından yola çıkarak, romandaki asıl karakterin manevî dünyasını yaratır. Burada Abay’ın eserlerindeki düşünceleri ile destanın temel karakterinin tefekkürü arasındaki benzerlikler fark edilir.

Yazar, destanın başkarakteri Abay’ın hayatıyla birlikte, onun edebî mirasını da bizlerle tanıştır. Abay’ın şairliğinin beslendiği kaynaklara, sözlü halk edebiyatına, doğu ile batı edebiyatına olan ilgisine dair bilgiler verir. M. Avezov destana, şairin şiirlerini yerleştirmek vasıtasıyla Abay’ın görünüşünü tasvir edip sanatsal ustalıkta tanıtır. O, destanın ilk kitaplarını çoğunlukla ilmî alanlarda yazar. Abay’ın doğu, batı edebiyatıyla nasıl tanıştığı ve şairin belli eserlerinin hangi durumda doğduğuyula ilgili bizleri bilgilendirir. Bu gidiş son kitaba kadar devam eder. Abay’ın şairliğini gösterecek, ona yaratıcılığının psikolojisini açacak bölümler, “*Abay Jolu/Abay Yolu*” destanının dört kitabında da rastlanır.

Muhtar Avezov Abay’ın şiirleri ve karasözlerinden destanın konu bütünlüğüne uygun bir şekilde faydalanmıştır. Abay’ın şiirlerinin nasıl doğduğu, kime adandığı, ne şekilde çevreye yayıldığı gibi konularda çokça bilgiler verilir. Yazar, destanda, şairin şiirleri ile kara sözlerine doğrudan yer vermez. Genellikle kendi yaratıcılık ve özgün üslubu içerisinde bunları kullanır. Avezov, şairin her bir şiirinin tarihiyle bizi tanıştırır, bazen de tanıştırmaz. Onun yerine şairlik laboratuvarı, şairlik psikolojisi, yazarlık ustalığıyla gücü yettiğince tasvir eder. Dolayısıyla Avezov bu destansı romanı ile Abay’ın şairlik, toplumsal,

Abay'ın ideal insan hakkındaki anlayışı “*Abay Jolu/Abay Yolu*” destansı romanının her zaman, her alanda süren yönüyle yani olay akışıyla sağlanır. Abay araştırmaları alanındaki eserlerinde Muhtar Avezov, “*Nravstvennaya Liçnost'/Ahlakî Karakter*”, “*Garmoniçeskaya Liçnost'/Karakter Uyumu*” denilen terimi kullanır. O, şairin kara sözlerini araştırdığı makalesinde bu fikrin ideal insan olma şartıyla bir görür. Abay'ın dünya görüşünü derinden tanıyabilen Muhtar Avezov, eserlerinde sadece terimsel sözlerle adlandırmanın önemi, o dönemdeki iki taraflı siyasetin eksikliğidir. Bu yüzden, bu fikirlerin yazarı “Abay Jolu (Abay Yolu)” destansı romanında sanatsal üslupla bu görüşlerini ifade etmiştir.

“*Jolda/Yolda*” bölümünde delikanlı Abay'ın Karkaralı'da Böjey'in duasını aldığında iç dünyası coşar ve o şöyle bir düşünceye varır: “*Bu fikir, Abay'ın ilk fikri idi ve özellikle kendi fikri gibi göründü. Doğrusu: “akıl ile baht..”, “akıl, baht ve zenginlik” konularını kendi arasında tartışmaya açması ve “Fars ve Türk” dilindeki kitaplardan okuduğu bir olayın hikayesi vardır. Şimdi de Abay onu hayattan bulduğuna da razıdır... Kendi aklıyla buldu.. Buldu da: “Bunların hepsinin bir yerde, bir gövdede, bir adamın içinde olması lazım..” deyip, farklı bir inanca yöneldi*” (Almatı, 1989: 608). Buradaki fikir dalgalanmaları “kâmil insan” konusunda Doğu medeniyetinin kültür ve edebiyatında işlenen fikirlerin romana kaynaklık ederek Abay'ın hayat merhalelerindeki insanlık amacını işaret etmektedir.

Abay'ın bilgili adama olan talebi, “gayret, akıl, yürek birliği” Abdurrahman'ın özellikleridir. Destan karakteri Abiş ile onun karakterinin bu gibi Abay şiirlerinde şekillendirilen Abiş'le arasındaki benzerlik ve yakınlıkların çok olduğunu belirtmek gerek. Abay'ın sevgili oğlu Abdurrahman'a adadığı şiirleri “*Abay Jolu/Abay Yolu* destansı romanında çok kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Yazar, bu şiirleri aracılığıyla gayret, akıl, yürek birliğini ön plana alır. Abay, özlediği kâmil insan olma talebiyle ortaya çıkardığı Abdurrahman karakterini destanda Kazak bozkırında kimseye benzemeyen, bir yiğit ve endamlı, aziz bir can olarak tasvir eder.

Muhtar Avezov “*Abaydın dini; sınışıl aqıldın şarttı dini/ Abay'ın dini; eleştirel aklın mukayeseli dini*” adlı çalışmasında Abay'ın din hakkındaki görüşlerini bildirir. Bu çalışma iki düşünürün dünya görüşünün uygunluğunu göstermesi bakımından da önemlidir. Abay'ın dine karşı tutumu acil ve zor bir meseledir. Muhtar Avezov “*Abay dini-adamgershiliğin dini/Abay'ın dini insanlığın dini*” diyerek Abay'ın dinî düşüncelerini ele alır. Avezov, Abay'ın din hakkındaki görüşünü, eleştirel akılla düşünüp kendi iç inancı açısından “*Abay Jolu/Abay Yolu*” destansı romanında şaire yakın olan insanlar arasındaki tartışmalar, şairin belli bir ortamda söylediği hikâye ve sohbetler, din yöneticileriyle yapılan tartışmalar vasıtasıyla onların iç inanç ve güvenleri ile psikolojisindeki değişimleri temelinde gösterip tasvir eder.

Muhtar Avezov, Abay'ın İslamiyet'e olan ilgisini araştırır. “*Abaydın dini; sınışıl aqıldın şarttı dini/ Abay dini eleştirel aklın mukayeseli dini*” başlığı altında ortaya koyduğu değerlendirmelerde, özellikle, Abay'ın din hakkındaki görüşlerine ve mantığına dayandığı açıkça fark edilir. Büyük düşünürün tuttuğu din, aklın dinidir. Onun hoca ve mollalara karşı çıkması da bundandır. Açıklayacak olursak, Abay hoca ve mollalara değil; onların çoğunun münafıkça cehaletine, duygusuz dar görüşlülüğüne, ağızda olan, yürekte olmayan Allah'ına, kolay yola, bedava düşülen değişime kapılma arsızlığına karşıdır. Mollaların bu tür davranışlarını sert bir dille eleştirir:

Kitaptı molda teris oqır

Dağaraday bop saldesi.

Mal qumar könli, bek soqır?

Bürkitten kem be jem jesi?

(Almatı, 1961: 692)

Molla yanlış okur kitabı,

Kocaman olur sarığı.

Mal arzulu gönlü, pek cahil?

Bürkütten yoksun mu yem yiyeceği.

Hoca ve mollaların olumsuz hareketleri, “*Abay Jolu/Abay Yolu*” destansı romanının birkaç yerinde iğneleyici ele alınır. Muhtar Avezov, Abay'ın 38. Kara Söz'ünden misaller verip, şairi iman, imam, halife hazretleriyle onları kendi dilinde konuşturur. Destanda yazar, Abay'ı din adamları ortasında tasvir edip onların ikiyüzlü, ateşli karakterli, ahlaki ve insancıl yönlerden yoksun olduğunu, yüzlerine karşı söyleyip, sözün sonunda iman dediği yerde durup “büyük kitaba göre bilimimiz var” diyen mollaları şaşırtıp, bu kitabın diliyle şairi konuşturur. Burada, Abay'ın din adamları ortamında hareket edip, onlara akıl ve görüş

verdiğini tasvir ettiği dönemlerde Muhtar Avezov, onun dine eleştirel akılla yaklaştığını gösterir.

Abay ile Avezov'un manevî dünyasındaki benzerlikler, onların estetik görüşlerinin devamlılığındadır. Muhtar Avezov, sanatı bütün canıyla düşünür. O, sadece halkın söz sanatını değil; "kulaktan girip, vücudu saran" şarkı sanatını da tanıyabilmiş, hürmet eder gibi, saygı gösterir gibi bilmiştir. O da Abay gibi "akıllı" şarkı ile "deli" şarkıyı ayırarak karşılaştırabilmiştir. Muhtar Avezov "*Abay Jolu/Abay Yolu*" destansı romanının "*Jaylavda/Yaylada*" adlı bölümünde sanat hakkında, sanat adamı hakkında heyecanla yazar. O, şarkı sanatını Birjan şarkısı vasıtasıyla örneklendirir. Burada Muhtar Avezov kendi estetik zevkiyle, büyük bir ressamlık ve büyük bir sezgiyle yürekten gelen sevgiyle tasvir etmiştir.

Muhtar Avezov, Abay'ın sanattaki geleneğini devam ettiricidir. Abay geleneğini Avezov'un yazarlık ustalığıyla devam ettirmesinde; onların doğum yeri, büyüdüğü ortam, manevî ilham aldığı hazine kaynakları, dünya görüşü, yaşadığı devir, söz hazinesindeki ortak benzerlikler ve bilinç alanı müşterek unsurlar olarak dikkat çeker. İki mütefekkirin düşünce dünyasına ve kültürel belleğine tek vücutmuş gibi bakarız. Fikir dünyalarını besleyen ana damarlar, sahip oldukları estetik görüşleri ve fikir derinliği, konuşma dilindeki manevî bütünlük; şair ile yazarın manevî uyumunun ana işaretidir. Abay'ın gerek şahsiyeti gerek edebî mirası ile Avezov'un düşünce dünyasına olan tesirini dikkate aldığımızda, her iki şahsiyetin tefekkür dünyasındaki ortaklıklar bize Abay ile Avezov'un âleminin, bütün bir âlem olduğunu gösterir.

KAYNAKÇA

- Adibayev H. (1997). *Alıptıñ Tulğası*, Kitapta: Muhtar Ävezov Alemi Red. Basq. Z. Ahmetov, T. Akim, L. (1997). *M. Ävezova*, Almatı: Jazuvşı, 352 s.
- Ahmetov Z. (1995). "Abay jäne Ävezov", *Qazaq Tili men Ädebiyeti*, 1995, B. 3-1.
- Ahmetov Z. (1997). "Muhtar Ävezov", *Qazaq Ädebiyetinin Klassigi*, Kitapta: M. Ävezov, 20. Ğasırdın Ulı Jazuvşısı jäne Gumanisi. Almatı, Ğılım, 1997, b. 163.
- Ävezov M. (1959). *Er Jildar Oyları*, Almatı: QMKAB, 555 s.
- Ävezov M. (1968). *Meniñ Ömirbayanım*, Kitapta: "Muhtar Ävezov, Usınılatın Ädebiyetter Körsetkişi", Almatı. Qazaqstan, 104 s.
- Ävezov M. (1989). *Abay Joli: Roman Epopeya*, Almatı: Jazuvşı, 2. T. b. 616.
- Ävezov M. (1989). *Abay Joli: Roman Epopeya*, Almatı: Jazuvşı, 1. T. b. 608.
- Ävezov M. (2006). *Kökserek Povesi men Bürkitşi jäne Angimeleri*, Kurast, O. Asqar, Almatı: Balavsı, 512 s.
- Dedebayev J. (1997). *Abay Joli Epopeyasındağı Abay Destüri*, Abay, 32-37 s.
- Jurtbayev T. (2000). *M. O. Ävezovtıñ Şığarmaşılıq Ömiri men Körkemdik Alemi*: Filos. Ğıl. Dokt., Dis., Almatı: 377 s.
- Qabdolov Z. (1997) *Abay jäne Ävezov*, Kitapta: M. Ävezov, 20 Ğasırdın Ulı Jazuvşısı jäne Gumanisi, Almatı: Ğılım, 1997, b. 163.
- Qaratayeva M. (1979). *Muhtar Omarhanulı Ävezov, Ävezov, M. Jıyırma Tomdıq Şığ., Jiyn., Angimeler*, Almatı: Jazuvşı, 1. T. B. 456.
- Qunanbayev Abay (1997). *Şığarmalarının Bir Tomdıq Toliq Jiynağı*, Almatı: Qazmemkörkemad Baspası, 1961, b. 692.
- Mırzahmetov M. (1994). *Abaytanuv Tarihi*, Almatı: Ana Tili, 1994, b. 192.
- Mırzahmetov M. (1996). *Muhtar Ävezov jäne Abay*. Almatı: Qazaqstan, 272 s.
- Mırzahmetov M. (1982). *Muhtar Ävezov jäne Abaytanuv Problemaları*, Almatı: Ğılım, 1982, b. 296.
- M. O. Ävezovtıñ Ömiri men Şığarmaşılıq Şejiresi (1997). Kurast, L. M. Ävezova, R. Abdığulov, T. Akimov, Almatı: Ğılım, 708 s.
- Moldahanov, A. (1998). *Muhtar Ävezov jäne Folkloratanuv Problemaları*: Filos. Ğıl. Dokt., Avtoref., Almatı, 1998, b. 53.
- Nurğaliyev R. (1967). *Taqırıppen Tabısuv*, Qazaq Ädebiyeti, 14 İyun, s. 3
- Nurqatov A. (1980). *Jalğasqan Destür*. Almatı: Jazuvşı, 1980: b. 312.
- Ömiraliyev Q. (1993). *Abay Aforizmi*, Almatı. Qazaqstan, 1993, b. 128.
- Sobolev L. (1997). *Abaydıñ Ruhani İnsi*, Kitapta: Muhtar Ävezov Alemi, Red. Basq. Z.
- Tayjanov A. (1995). *Muhtar Ävezov Şığarmaşılığının Düniyetanımdık Özekteri*: Filos. Ğıl. Dokt., Avtore F. Almatı, 1995, b. 43.

Abay Dönemi Kazakistan'da Sosyoekonomik ve Siyasî Durum

Ekrem AYAN¹

İnsanlık bütün yazarların ortak teması olmuştur. Böyle olmasına rağmen günümüze kadar gelen bu ortak tema olan insanlık, tanımını tam anlamıyla henüz bulamamıştır. Abay'da sürekli gelişen ve değişen yapısıyla insanlığın en temel ögesinin aşk ve adalet olduğu görülmektedir. Bu yönüyle Abay, ilk gerçekçi şairidir, yenilikçiliği ile ön plana çıkmıştır. Sözlü edebiyat geleneğinin güçlü temsilcisi ve yazılı edebiyatın kurucuların biri olarak kabul edilir. Kendi döneminin en güçlü şairi olan Abay doğal olarak çevresindeki şairlere tesir etmiş ve kendisinden sonra milliyetçi genç şairlerin yetişmesine katkı sağlamıştır. Kendisini örnek olan şairlerle millî düşünce yapısının devamı sağlanmıştır.

18. yüzyılın sonunda Kazakistan'ın büyük bir bölümü Rusların eline geçince Kazak bozkırında yeni bir dönem başlamış, halkı Rus baskısına ve işgallere karşı mücadeleye çağıran eserler verilmiştir. 19. Yüzyılın ilk yarısında İslami eğitim görmüş, Rusça bilen, 1830-1845 yılları arasında çarlık rejimine ve Cihangir Han'a karşı mücadelelere girmiş olan Muhambet Ötemisulı şiirlerinde bu isyanların hikâyesini anlatmıştır. Yine medrese eğitimi gören Kuramsaulı Akın Sarı da Rus istilasına karşı gelmiştir. Aynı dü-şüncede şiir yazarlar arasında Dulat Babatayev, ŞortanbayKanayev ve Murat Monkeyev de Kazak kül-türünün yayılmasında öncü olmuşlardır. Bu yüzyılın önde gelen yazarları etnograf ve halk bilimci Şokan Velihanov, eğitimci İbray Altın Sarın ve yenilikçi Abay Kunanbayev'dir.² 19. yy'ın ortası ve ikinci yarısında Abay dönemindeki durumları anlayabilmek için o dönemdeki bütün Kazakistan'ın tarihi durumunu hatırlamak gerekir. Abay'ın çocukluk dönemi 19. yy'ın ortalarında geçmiştir. Bu zamanda Kazakistan'da Çar ve sömürge siyasetinin ilk dönemi sona ermiştir. Bu dönem Rusya'nın askerî hedeflerine ulaştığı ve öncesinde çıkan isyanların sonlandırıldığı, sömürge yönetiminin meyvelerini vermeye başladığı ve bölgesel halkın verimli topraklarını, evlerini asker zoruyla terk ettirildikleri dönemdi. Rusya'nın iç kı-sımlarından büyük çiftlik sahiplerinin istismarlarıyla kıtlıklara uğrayan Rus çiftçiler, büyük kalabalıklar halinde Kazak topraklarına yerleştirilmeye başlandı. Sibiryaya ile Kazakistan daha sonra Orta Asya'nın tamamının Ruslar tarafından işgal edildiği dönemdi. Lenin bu bölgeler için "Avrupaî Rusya'nın güney ile güneydoğusu, Kafkasya, Orta Asya ve Sibiryaya Rus kapitalizminin sömürgeleri gibidir ve tekrar kalkınmamıza da sebep olacaktır" demiştir.³ Türkistan ve Kazakistan'daki Rus başarılarının yegâne sebebi, bu dönemlerde Ruslara karşı koyabilecek güçlü bir Türk devletinin bulunmamasıdır. Türkistan hanlıklarının birbirlerine düşesi, boylar arasındaki tarihi rekabet onları zayıflatmasının yanında Türkistan Türklerinin önemli bir kısmının konar-göçer olması nedeniyle de modern Rus teşkilatları ve silahlarına karşı durabi-lecek ordularının olmamasıdır.⁴

1830-1840'lı yıllar Kazakistan tarihinin önemli bir dönüm noktasıdır. Sosyoekonomik açıdan, olay-ların Kazakistan'ın bazı bölgelerinin Rusya pazarına çekilmesine bağlı olarak geliştiğini görüyoruz. An-

1 Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü öğretim üyesi. ekre-mayan@hotmail.com

2 Söylemez, O.; "Kazakistan-Kültür ve Medeniyet" TDV İslam Ansiklopedisi, C. XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 126.

3 Ävezov, M.; Abay Qunanbayev, Monografialıq Zertteveler men Maqalalar, Sanat, Almatı 1995, s. 5-6.

4 Gömeç, S. : Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s. 76.

cak bu dönemde Kazakistan'da siyasî durum istikrarlı değildi. En önemli meselelerden biri toprak meselesiydi. Kazak halkının elindeki geniş topraklar Kazaçiler ve Rus göçmenlere tahsis edilmişti. Bunlar ilaveten Kazaklardan ev başına vergiler toplanıyordu. Tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlayan Kazak halkına köprü inşa etme, yolları düzenli tutma ve ana su arıklarını temiz tutma görevleri de yüklenmişti. Bütün bunların neticesinde Sırderya kıyılarındaki Kazakların durumu oldukça ağır sömürge baskısına maruz kaldığını gören Şekti kabilesinin liderlerinden Canhoca Nurmuhamedoğlu önderliğinde millî mücadele başlatılmıştır. 1856 yılının sonlarına doğru başlayan mücadele 9 Ocak 1857'de bastırılmış ve Canhoca ile birlikte 20 oba göç etmek zorunda kalmıştır. Böylece Kazakların Canhoca önderliğindeki millî mücadelesi sona ermiştir.⁵ Çarlık hükümeti, Kazakistan'daki zengin maden yataklarının açılması ve tarım ürünlerinin taşınmasındaki sorunların çözümü için, işverenlerin Orta Rusya'nın büyük ölçekli sanayilerine gönderilecek hammaddelerin ilk işlemlerini yapacak işletmeler açmalarına izin verildi. Böylece Rus sermayesi yeniden çoğunlukla tarım ürünlerinin işlenmesi üzerine yoğunlaştı. Rus imalatçılar sermayelerini devecilik, sütçülük, sabun fabrikası, alkollü içki fabrikası, bira fabrikası ve diğer küçük işletmelere yatırdılar. Bu nedenle, hammaddelerin taşınmasını hızlandırmak ve işletmeleri geliştirmekle bağlantılı olarak ve sömürgelerdeki hâkimiyetini güçlendirmek ihtiyacıyla Rus hükümeti, demir yollarının inşasına yatırımlar yaptı. 19. yy'ın sonunda Ryazan-Uralsk ve Samara-Orenburg demir yolları inşa edildi. Ayrıca Kazakistan'ın kuzey bölgelerinden geçen Sibirya demiryolunun inşasına başlandı. Kazakistan'da imalat sanayisinin gelişmesi, tarım ürünlerinin geniş bir alanda satılmasına ve yerli halkın mallarının değerini yükseltmelerine yol açtı. 20. yy'ın başlarında Kazakistan'da en gelişmiş sanayi kollarını süt ürünleri imalatı, un öğütme ve alkollü içecek üretimidir. Bunların yanında gelişen diğer bir sektör ise dericilik idi. Ancak dericilik küçük kulübe sanayisini aşamamıştır.⁶

Kazak edebiyatının önde gelen temsilcisi olan Abay, büyük şairliği yanında, Kazakistan'ın toplum ve edebiyat yapısı hakkında bilimsel araştırmalar yapan önemli bir araştırmacıdır. Adalet ve insanlık, sanat ve bilim için mücadele etmiş, kadının toplum içindeki yeri ve özgürlüğü, şiir ve bütün sanat ürünlerinin değeri üzerinde önemle durmuştur. Abay eserlerinde, çağdaş düşüncüyü yorumlama ve dile getirme gücünü göstermiştir. Onun, eski ile yeniyi şiirinde birleştirme ve bunu Kazak geleneksel hayat tarzının kendisine özgü unsurlarıyla süsleme başarısı, Abay'ı millî olmaktan öte, evrensel de taşımıştır. Onu değerli kılan özelliklerin başında, Kazak halkına yol göstericiliği gelir. O, halkı çalışmaya, aydınları araştırma yapmaya, insanlık ideallerini gerçekleştirmeye ve bu yolda emek sarf etmeye çağırır.⁷ Abay, yazılarını halkını tanımaya ve tanıtmaya adadı, halkın kusurlarını göstererek, bu kusurlarından arınmaya çağırdı. Halkını, memleketini ve tabiatını tasvir etti, yaşadığı dönemdeki halkın durumuna üzüldü ve bunun acısını adeta kendisi yaşadı. Halkı gelecek için hazırlanmaya, eğitime, bilime davet etti. Kazak gençlerini ve genel olarak Kazakları yurdunu sevmeye, milletini tanımaya ve milletine hizmet etmeye çağırdı.⁸ Abay, Kazak halkını sadece sevmekle kalmadı, aynı zamanda halkının toplumsal ilerleyişini daha ileriye götürmede, fikir ve düşünce dünyasını geliştirmede millî düşünce ve sezgisini yüceltmede, millî kültürünü, özellikle de millî edebiyatını geliştirmede çok büyük emek sarf etmiş bir mücadele adamıdır.⁹

Abay'ın eserleri sadece Kazak edebiyatının değil, Kazak kültürünün, ruhaniyetinin ve en önemlisi Kazak dilinin temel taşlarından biri sayılır. Bu yüzden Kazaklar Abay'ı "büyük şahsiyet, velut şair ve Kazakça'nın ustası" olarak bilirler. Abay'ın Kazak yazılı edebiyatı ve dilinin gelişmesinde rolü büyüktür.¹⁰

5 Kazakistan Bilimler Akademisi: Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar, Çev. Abdulvahap Kara, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s. 310.

6 Mazhitov, S.-Kenzhebaev, N.: "Kazakistan'da Rus ve Yabancı Sermaye" Kazakistan Tarihi-Makaleler, TTK Yayınları, Ankara 2007, s. 105.

7 Çınar, A., A.: "Büyük Kazak Şairi Abay Kunanbayev (1845-1904)", Tür Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yayınları, Ankara, Bahar-1997, S: 3, s. 119.

8 Kızıralı, D.: Türkistan'daki Yenileşme Döneminin Öncüsü: Abay, Kardeş Kalemler, Yıl: 7, S.83, Kasım 2013, s. 81

9 Uygur, C. V.: Kazakların Büyük Dahisi Abay, PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, S. 2, Isparta 1997, s. 1.

10 İbragim, D.: "Kazak Şairi Abay Kunanbayoğlu'nun Eserlerinde Kara Kelimesinin Kullanımına Dair", Problemi İzüçeniya i Prepodavaniya Tyurskoy Filologii; Preemctvennost Pokoleniy, Sbornik Materialov Mejdunarodnoy Naučno-Praktičeskoy Konferentsii,

19. yüzyılda ilk örnekleri ortaya çıkmaya başlayan Kazak yazılı edebiyatında Abay Kunanbayev, modern Kazak edebiyatının en önemli temsilcilerindendir. Hem edebiyat hem sosyal hayatla ilgili yenilikçi düşünceleriyle kendinden sonraki Kazak aydınlarının örnek aldığı bir kişi olmuştur. Üslup ve konu bakımından pek çok yenilik getiren Abay'ın eserleri Kazak edebiyatının klasikleri arasına girmiştir. Sovyetler Birliği devrinde birçok yazar ve şairin eserleri yasaklandığı halde Abay bu yasaklamanın dışında tutulmuş, bu sayede Kazak edebiyatında önemli bir yere sahip olmuş ve hakkında en çok araştırma yapılan edebiyatçılar arasına girmiştir.¹¹ Abay, altmış yıllık ömrü boyunca yazmış olduğu eserleriyle sadece Kazak halkı için değil, bütün insanlık için sönmez bir ışık bıraktı. Abaysız Kazak edebiyatı düşünmek mümkün değildir. Çünkü Abay, Kazak edebiyatının gelişmesine olağanüstü hizmetleri olmuş, çok değerli bir ozandır. Gelecek nesillerin de yüreğinde sonsuza kadar yaşayacaktır.¹²

Kazakların başlıca geçim kaynağı hayvancılıktı. Bunun sebebi, uçsuz bucaksız Kazak bozkırlarıdır. Herkese yetecek kadar geniş bu bozkırlarda hayvanlar, sahibine yük olmadan yayılıp otlayabiliyordu. Diğer bir geçim kaynağı ise çiftçilikti. Toprağı verimli, suyu bol nehir ve göllerin bulunduğu ovalarda çiftçilik yapmak çok da zor değildi. Ancak Kazak topraklarının Rus hâkimiyetine geçmesinden itibaren Kazakistan'daki bütün zenginlikler araştırılmaya başlandı. Maden ocakları açıldı, idari taksimatla göçler, zorluklar ve zorbalık neticesinde hayvancılık ve çiftçilik imkânları da daralmış oldu. Çünkü büyük çiftlik sahipleri bu topraklara el koymaya başladılar. Halkın eğitim durumu ise daha kötü vaziyetteydi. Çocukların okuma yazmaları ancak mekteplerde mollalık eğitim sisteminde ve sadece dini bilgilerle sınırlıydı. Buna da daha çok erkek çocukların katılması nedeniyle kız çocukları bu eğitimden de mahrum kalmış vaziyetteydi. Daha sonraları Kazak-Rus okulları vasıtasıyla bu eksiklik giderilmeye çalışıldı.¹³ 19.yy'da Kazak halkının eğitimi ile ilgili olarak Şokan Velihanov, İbray Altınсарın ve Abay Kunanbayev önder kişiler olarak ortaya çıkmışlardır. Hem eserleriyle hem de eğitim için gerekli olan okulların açılması ve bu okullarda okutulacak kitaplarının yazılması bakımından büyük hizmetler vermişlerdir. Bu şair ve yazarlar öncelikle zengin sözlü edebiyat geleneğinin ürünlerini yazıya aktararak daha sonra Rus ve batılı yazarların eserlerinden çeviriler yaparak ve kendi eserlerini yazarak yazılı Kazak Edebiyatının ilk eserlerini vermişlerdir.¹⁴

Edebiyatı halkı eğitmek için bir vasıta olarak kullanan Şokan Velihanov, İbray Altınсарın ve Abay Kunanbayev, insan ve tabiat sevgisini, bilimi, ilerlemeyi ve medeniyeti öven Kazak Türklerinin gelenek ve adetlerini konu edinen şiirleri ile onların bozkır hayatından yerleşik hayata geçişte köprü vazifesi görmüştür.¹⁵

19. yy'ın sonları ile 20. yy'ın başlarında bir taraftan "kadimci" ve "cedidci" diye ikiye ayrılan medreselerde eğitim alan, diğer taraftan yeni okullarda Rusça ve modern bilimler okuyan yazar ve şairlerin hemen hepsinin ortak hedefi halkı uyandırmak ve cehaletten kurtarmak olmuştur. Basın hayatının gelişmesiyle de sözlü edebiyat ve doğu edebiyatı ürünleri, şecereler, dini kitaplar, Rusça'dan tercüme ve Kazak yazarların eserleri yayımlanmaya başlamıştır.¹⁶ 1917 devrimi öncesi Rus ve yabancı sermayenin Kazakistan'a giriş sürecinin analizi, yatırımın daha çok madencilik sanayisinde ve tarımsal üretimin yeni modellerle işlenmesinde gerçekleştiğini göstermektedir. Geniş mali ve teknik olanaklara sahip olan yabancı yatırımcılar yatırımlarını metallerin, kömürün ve petrolün çıkartılmasına yaptılar ve aynı zamanda bölgenin sanayisinde kullanılmak üzere yenilikçi teknolojiler getirerek alt yapı oluşturdular.¹⁷

Posvyaşennoy 80-letiyu Akademika M.Z. Zakieva i 10-letiyu kafedri Tatarskoy Filologii Rossiya, Respublika Başkörtostan, G. Sterlitamak, 18-20 sentyabrya 2008 goda, s. 352.

11 Kalkan, İ.; Abay Kunanbayev, İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 2002, C. 26, s. 374.

12 Kunanbayev, A.; Şiirler, Çev. Zafer Kibar, SFN Grafik, Tasarım, Baskı, Ankara 2014, s. 13.

13 İsmail, Z.; Kazak Türkleri, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 70-73.

14 Ayan, E. : Bir Devrin Aynası Abay Kunanbay ve Kara Sözler, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara 2017, s. 22.

15 Aşa, E.; "Abay Yılı ve Almatı'da Dikkat Çekici Bir Konferans", Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yayınları, Ankara, Güz-1997, S: 4, s. 227.

16 Söylemez, O.; "Kazakistan-Kültür ve Medeniyet" TDV İslam Ansiklopedisi, C. XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 126.

17 Mazhitov, S.- Kenzhebaev, N. : "Kazakistan'da Rus ve Yabancı Sermaye", Kazakistan Tarihi : Makaleler, TDK Yayınları, Ankara 2007, s. 113.

19. yy'ın ikinci yarısında Kazak bölgesinde ticarî kapitalizmin yanı sıra sanayi kapitalizmi de çok yaygınlaşmış vaziyetteydi. Karağanda ve bunun gibi yerlerde maden ocaklarını Fransız zenginleri düşman gibi talana başladı. Bütün şehirlerde deri tabaklayan, hayvan kesen, yün yıkayan, un yapan, tuz öğüten vb. sanayi kolları doğmaya başladı. Şehirlerin pazarları ile her yerde kurulan panayır ve fuarlarla ticaret iyice artmaya başladı. 1860'lı yılların sonuna doğru bütün Rusya pazarı içinde Kazakistan, hayvan, deri ve yün üretiminde en güçlüsü oldu. Mesela 1867 yılında Sibirya ile Orenburg tarafından Rusya'ya gönderilen hayvanların %91,8'i, derinin %66,9'u, yünün %94, 1'i Kazakistan bölgesinden gitmekteydi.¹⁸ O dönemde geçim kaynağı olarak kullanılan hayvanların %60'ını koyunlar, %13'ünü atlar, %12'sini sığırlar ve %4'ünü de develer oluşturuyordu.¹⁹ Sömürgeci siyasî yönetim, Kazak halkının topraklarını, o sömürgeci yönetimin sağ kolu gibi olan Kazak ve Ruslara, çiftlik sahiplerine, her türlü sanayi işleri yapan kapitalistlere, bürokratlara ve Kazak halkının içinden çıkan zenginlerine ve beylerine verdi. Böylece Kazak halkının elinden alınan yerler, hükümetin beslediği istismarcı gruplara verilmiş oldu. Mesela Abay'ın gençliğinde ayrıldığı Karkaralı bölgesinde Kazak zenginlerinin üretiminin ancak üçte biri ellerine geçebiliyordu. Böylece halkın da büyük çoğunluğu ağır vergi ve ödemeler altında eziliyordu.²⁰ Gitgide hayvanların ve toprakların büyük zenginlerin eline geçmesiyle halk fakirleşti. Zamanla hayvansız ve topraksız kalan fakir halk İrtiş, Oral, İli, Sırderya gibi nehirler ile Balkaş ve Aral gölleri bölgelerine göç edip balıkçılıkla uğraşmaya başladı.²¹ Bunlara ilaveten her bir kıtlık zamanında en ağır toprak vergisi özellikle Kazaklara karşı şiddetli bir şekilde uygulanıyordu. Böylece zenginler, beyler, yöneticiler vb. gruplar bölgenin bütün kazancını gasp ettiklerinden kendileri kıtlık görmüyorlardı. Bu gruplar hükümet taraftarı bürokratlar olup Kazak halkını düşman gibi yağmalıyorlardı.²² Batı Sibirya valisi M. M. Speranskiy, Sibirya bölgesi Kazakları için "Sibirya Kazakları Hakkında Tüzük" hazırlamıştır. Tüzüğe göre, yerleşim yerleri boylar dikkate alınarak birbirine yakın şekilde yerleştirildi. 19.yy'ın başlarındaki çarlık yönetimindeki hanlıkların ekonomik ve siyasî durumlarında büyük değişiklikler yaşandı. Onların feodal yöneticilikleri zamanla azalmaya başladı. Zamanla halk kahramanları da toplumdaki değerlerini kaybetmeye başladı. Hanlık yönetiminin yıkılmasına bağlı olarak vergi toplayan memurlara da ihtiyaç kalmadı. Yeni yönetime göre Orta Cüz'ün yaşadığı yerler yine hanlıkların yönetiminde olup şehirlere bölündü. Ama bu hanlık sistemi eski gelenekteki gibi miras yoluyla değil seçim yoluyla devam etti. Böylece önceki gibi sadece "ak süyek" olarak adlandırılan Cengiz soyundan kişiler değil halkın seçtiği kişiler de yönetime gelmeye başladı.²³ Boy yöneticilerinin içinde boyları yöneten beylerin etkisi çok oldu. Ekonomik gücü elinde toplayıp mahkeme işlerini yürüten boylar arasında kavgalar, mücadeleler hatta savaşlarla siyasî etkiler çoğaldı. Speranskiy'in hazırladığı tüzükle kadınların başkanlık yaptığı mahkemelere sınır konuldu ve zamanla kadı mahkemelerinin yerine genel mahkemeleri geçirdiler. Yöneticilerin, zenginlerin, seçilen mahkeme üyelerinin, aksakalların yetkisi ve tesiri güçlendi. Halkın büyük bir kısmı adeta bu yöneticilerin sömürgesi olarak köylere yerleştirildi.²⁴ Bu sömürü siyasetinin devam edebilmesi için Kazakların yaşadığı bölgelere idarî sistemler yerleştirildi. 19.yy'ın ortalarına kadar Kazakistan bölgelere ayrılarak idare edilmeye başlanmıştı. 1868 yılındaki yeni düzene göre Kazak bozkırındaki yönetim şekli değişti. Bütün Kazakistan birkaç eyalete bölünmesiyle birlikte bu eyaletler illere, iller ilçelere, ilçeler köylere bölündü. Abay'ın doğduğu Semey, ona komşu şehir Akmola, Torğay ve Ural eyalet oldu. Daha sonra Türkistan bölgesi tamamen işgal edildikten sonra Jetisuv, Sırderya eyalet oldu. Böylece Ekim ihtilaline kadar Ka-

18 Ävezov, M.; Abay Qunanbayev, Monografıyalıq Zertteveler men Maqalalar, Sanat, Almatı 1995, s. 6.

19 İsmail, Z.; Kazak Türkleri, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 70.

20 Ävezov, M.; Abay Qunanbayev, Monografıyalıq Zertteveler men Maqalalar, Sanat, Almatı 1995, s. 6-7.

21 İsmail, Z.; Kazak Türkleri, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.70-71.

22 Ävezov, M.; Abay Qunanbayev, Monografıyalıq Zertteveler men Maqalalar, Sanat, Almatı 1995, s. 7.

23 Abay Ensiklopediya, (Bas Redaktor Nurğaliyev, R. N.; Ahmetov, Z.; Avezova, L. M.; Erzakoviç, B. G. vd.), Atamura, Almatı 1995, s. 26.

24 Abay Ensiklopediya, age., s. 27.

zakların yaşadığı Sarıarka, Jayık, Sırderya, Alatau bölgelerinin tamamı altışar eyalete bölünmüş oldu.²⁵ Abay'ın eserlerini vermeye ve halk önderi olmaya başladığı dönemde Kazakistan'ın idari yapısı böyle şekillenmiş durumdaydı.

Bununla birlikte Çarlık yönetiminin Kazakistan'da yaptığı idarî reformlar, yönetim tarzının değiş-tirmesine yol açmıştır. Boy beylerinin ön planda olmaları; seçim gibi gözüken ancak Çarlık veya onu temsil eden yerel yöneticilerin istediği kişileri seçmelerine dayalı resmi görev atamaları neticesinde Kazak boyları arasında mevki ve makam kavgasını şiddetle körüklemiştir. Bu rekabet, şiddeti doğuruyordu, özellikle bu, yerel seçimlerde ve bu seçimler için yapılan harcamalarda kendini göstermekteydi. Nitekim seçimlerin tüm maddi ve manevî masrafları halkın sırtına yükleniyordu.²⁶ 19.yy'ın ortasında Kazakistan'ın siyasî hayatı boy mücadeleleriyle geçti. Bu mücadelede feodal yöneticiler, toplumsal sınıf gele-neğine göre sadece kendi çıkarlarına yönelik ekonomik ve siyasî amaçlarına hizmet eden işleri takip etmişler ve kargaşa batağındaki halka da boy menfaatlerini koruması yolunda mücadele etmesini öğütlemişlerdir. Kazak halkının içinde bulunduğu bu durum çok uzun zamana yayıldı, onun bedenini kaplayan bu ataerkil boy mücadelesinin kalıntıları, izleri günümüzde de Kazak kültürü ve medeniyeti içerisinde çok güçlü bir yere sahip oldu. Kazak toplumundaki boy ve tayfa kurumu, yer sahibi olma meselelerinde çok belirgin bir iz bıraktı. Her boyun kendine ait konup göçtüğü yerler, yollar ve bunların sınırları oldu. Sadece sözle yapılan bu anlaşmalarda boylar arasında bir sıkıntı yokken yönetim işleri devreye girince bu boylar, yaylak ve kışlaklar için, göç yolları için mücadele eder oldular.²⁷ Ayrıca bu dönem bir taraftan da Kazakların yaşam tarzlarının değişmeye başladığı, eski geleneklerin yerini yeni âdetlerin aldığı, yerleşik hayata geçiş sürecinin hızlandığı, hayvancılığın yerine ticaretin almaya başladığı, Rus kültürüne ve onun aracılığıyla Batı kültürüne ait değerlerin Kazak kültürüne sızmaya başladığı dönemdir. Eğitim açısından ise; eski Müslüman okulları ile medreselerinin yerini devrine göre çağdaş bir eğitim sunan yeni tip okullar ile Rus okullarının almaya başladığı bir zaman dilimidir. Rus Çarlığının atadığı yöneticiler tarafından yönetilen her bir Kazak bölgesinin yerel yöneticileri sadece görünüşte seçilmekte ve gerçekte olan ise, her bir bölgenin hâkimi olan boy beylerinin yönetici olması ve Çarlık hükümetinin ise beyleri onaylamasından ibarettir. Bir başka deyişle Ruslar, Kazakistan'ı Kazak toplumundaki boy tasnifine ve "ata jolı" denilen töreye dayalı geleneksel sosyal yapı çerçevesinde yönetmekteydiler.²⁸ 20. yy'ın başlarında Kazak toplumunda millî şuurun uyanmasındaki temel etkiyi Rusya'daki 1905 devrimi oluşturmuştur. Bu devrim Kazakistan'da 1916 yılında ortaya çıkan ayaklanmaya da zemin hazırlamıştır. Bu dönemde tanınan siyasî serbestlikle çeşitli konularda çıkartılan kitap, gazete ve dergiler sayesinde halk arasında sosyal, kültürel faaliyetler ve toplumsal düşünce gelişmiştir.²⁹ Böylece 20. yy'ın ilk çeyreğinde başlayan basın yayın organlarıyla toplumsal hayata yön verilir. Yine aynı dönem siyasî mücadelelerin neticesinde 1917 yılında Alaş hükümeti kurulur ve bağımsız Kazakistan'ın kurulması yönünde en önemli adımlardan biri atılmıştır. Ancak iki yıl sonra Alaş hükümeti yıkılır ve akabinde Kazakistan tekrar Rusya'ya bağlanır.

Yukarıda kısaca bahsedilen tarihi süreç, Abay'ın dünyasını anlamakta çok büyük öneme sahiptir. İdarî yapı, tarım ve ziraattaki vaziyetler, sömürgeci ve istismara dayalı yaşam biçimine sahip yönetici gruplar ve bütün bunların neticesinde halkın genel durumu, Abay'ın hayatını ve özellikle eserlerini incelediğimizde en çok temas edilen öğelerdir. Abay, bu durumların tamamını şiirlerinde ve nesir yazılarının olduğu Kara Sözlerde işlemiştir.³⁰

25 Ävezov, M.; Abay Qunanbayev, Monografiyalıq Zertteveler men Maqalalar, Sanat, Almatı 1995, s. 7.

26 Akhmetbekov, A.; Dostoyevski'nin Varoluşçuluk Düşüncesi ve Abay Kunanbayev'e Etkisi, Dokuz Eylül üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış yüksek lisans tezi, İzmir 2011, s. 60.

27 Abay Ensiklopediya, (Bas Redaktor Nurğaliyev, R. N.; Ahmetov, Z.; Avezova, L. M.; Erzakoviç, B. G. vd.), Atamura, Almatı 1995, s. 26-27.

28 Akhmetbekov, A.; Dostoyevski'nin Varoluşçuluk Düşüncesi ve Abay Kunanbayev'e Etkisi, Dokuz Eylül üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış yüksek lisans tezi, İzmir 2011, s. 59.

29 Biray, N. : Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatları El Kitabı, Kesit Yayınları, İstanbul 2018, s. 105.

30 Ayan, E. : Bir Devrin Aynası Abay Kunanbayev ve Kara Sözler, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, Yayın no: 48, Ankara 2017.

Abay, okuduğu kitaplar vasıtasıyla, Kazakistan bozkırlarından hiç çıkmamasına rağmen, dünyadaki siyasî ve sosyal gelişmelerden haberdar olmuştur. Böylece Çarlık Rusya'nın yönetiminde halkın çektiği sıkıntıları ve geri kalmışlıkları çok iyi anlamıştı. Özellikle halkın yerel yönetimler tarafından çok büyük haksızlıklara uğratıldığını fark ediyordu. Abay, halkın uğradığı haksızlıkları azaltmak amacıyla yerel seçimlere de katıldı. Konırkökşe ilçesindeki seçimleri kazanarak İlçe Başkanı (Bohs) seçildi. 1876-1878 yıllarında başarılı bir yönetim sergiledi. Hırsızlık ve gasp yapanları şiddetle cezalandırdı. 1885 yılında Semey Vilayeti Kazakları için ceza kanunları hazırlama komisyonuna başkan olarak seçildi. Abay'ın başkanlığındaki komisyon Kazak örf ve adetlerine dayalı kanunları çok kısa bir sürede hazırladı. Bu durum bize Abay'ın sadece bir düşünür ve yazar değil, aynı zamanda iyi bir devlet adamı olduğunun bilgisini vermektedir.³¹

Tarihi dönem olarak zor şartlarda yaşamını sürdüren Kazak halkının artık bu sıkıntıya katlanmak zorunda olmadığını, eskisi gibi yaşanmayacağını, dönemin ihtiyaçlarına göre çalışıp, geçimini sağlayabileceği meslekleri edinip, ürettiğini de satabilecek kadar ticareti öğrenmesi gerektiğini söyleyen Abay, Kazak toplumunda sosyal ve ekonomik reformu dile getiren tarihi şahsiyet olmuştur.

KAYNAKÇA

- Abay Ensiklopediya, (Bas Redaktor Nurğaliyev, R. N.; Ahmetov, Z.; Avezova, L. M.; Erzakoviç, B. G. vd.), Atamura, Almatı 1995.
- Akhmetbekov, A.; Dostoyevski'nin Varoluşçuluk Düşüncesi ve Abay Kunanbayev'e Etkisi, Dokuz Eylül üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış yüksek lisans tezi, İzmir 2011.
- Aşa, E.; "Abay Yılı ve Almatı'da Dikkat Çekici Bir Konferans", Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yayınları, Ankara, Güz-1997, S: 4.
- Ävezov, M.; Abay Qunanbayev, Monografiyalıq Zertteveler men Maqalalar, Sanat, Almatı 1995.
- Ayan, E. : Bir Devrin Aynası Abay Kunanbay ve Kara Sözler, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, Yayın no: 48, Ankara 2017.
- Biray, N. : Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatları El Kitabı, Kesit Yayınları, İstanbul 2018.
- Çınar, A., A.; "Büyük Kazka Şairi Abay Kunanbayev (1845-1904)", Tür Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yayınları, Ankara, Bahar-1997, S: 3.
- Gömeç, S. : Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- İbragim, D.; "Kazak Şairi Abay Kunanbayoğlu'nun Eserlerinde Kara Kelimesinin Kullanımına Dair", Problemi İzuçeniya i Prepodavaniya Tyurskoy Filologii; Preemctvennost Pokoleniy, Sbornik Materiyalov Mejdunarodnoy Nauçno-Praktičeskoy Konferentsii, Posvyaşennoy 80-letiyu Akademika M.Z. Zakieva i 10-letiyu kafedrı Tatarskoy Filologii Rossiya, Respublika Başkörtostan, G. Sterlitamak, 18-20 sentyabrya 2008 goda.
- İsmail, Z.; Kazak Türkleri, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- Kalkan, İ.; Abay Kunanbayev, İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 2002, C. 26.
- Kara, A.; Bir Söz Sanatı Ustası Kazak Millî Şairi Abay Kunanbayoğlu, Arman Dergisi, Kazak Turkleri Vakfı, İstanbul, Aralık 2004.
- Kazakistan Bilimler Akademisi: Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar, Çev. Abdulvahap Kara, Selenge Yayınları, İstanbul 2007.
- Kıdralı, D.; Türkistan'daki Yenileşme Döneminin Öncüsü: Abay, Kardeş Kalemler, Yıl: 7, S.83, Kasım 2013.
- Kunanbayev, A.; Şiirler, Çev. Zafer Kibar, SFN Grafik, Tasarım, Baskı, Ankara 2014.
- Mazhitov, S.- Kenzhebaev, N. : "Kazakistan'da Rus ve Yabancı Sermaye", Kazakistan Tarihi : Makaleler, TDK Yayınları, Ankara 2007.
- Söylemez, O.; "Kazakistan-Kültür ve Medeniyet" TDV İslam Ansiklopedisi, C. XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002.
- Uygur, C. V.; Kazakların Büyük Dahisi Abay, PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, S. 2, Isparta 1997.

31 Kara, A.; Bir Söz Sanatı Ustası Kazak Millî Şairi Abay Kunanbayoğlu, Arman Dergisi, Kazak Turkleri Vakfı, İstanbul, Aralık 2004, s. 23.

Kazak Edebiyatındaki Abay Geleneği ve T. Āmirenov'un Eserleri¹

Şınar Sakenkızı KEÑESBAYEVA²

Akt. Ömer Fatih ÖZTÜRK³

Kazakların edebî mirası eskiden beri sözlü gelenekten gelip ağızdan ağıza yayıldığı için bugüne kadar değerini kaybetmeden nesilden nesile devam eder. 20. yüzyıl başında Abay'ın kurduğu yazılı edebiyat, hızla gelişmiş, eskiden beri devam eden sözlü edebiyat ile aynı seviyeye gelmiştir. İşte bu zamanda sözlü edebiyat ile yazılı edebiyatı birlikte kullanan halk şairleri, Kazak edebiyatının zirvesine çıktılar. 'Ekev' lakabıyla makale yazar J.Aytmavıto, M.Evezov. Kazakların karakterini tasvir ederek eleştiren, kusurlarını söyleyip sıradanlığını açarak gözler önüne seren halkın durumuna kaygılanan, insanları iyiliğe sürükleyen sözler, Abay'dan itibaren başlamıştır, (Ekev, 1918: 48) der.

Kazak Edebiyatında Abay geleneği denilen büyük değişim 20.Yüzyılın başında edebiyata girer. Bu büyük kaynak o günden bu güne kadar gelişme seviyesinden aşağı hiç düşmedi. Akademisyen Z.Ahmetov'un söylediği gibi Abay geleneğini araştırma meselesi sadece 20.yy ile sınırlanır. Bundan sonraki dönemlerde de şimdiki edebî süreç devam edecektir. (Ahmetov, 1995: 257).

Abay'ın edebiyat geleneği hakkında ilk olarak 1918 yılında, "Ekev" lakabıyla yazılar yazar bir yazar tarafından "*Abaydan soñğı aqındar/Abay'dan sonraki şairler*" adlı bir makale yayınır. (Ahmetov, 1995) Bu Makalenin yazarları J. Aytmatov ile M.Evezov'dur. Bu makale sonradan Abay'ın edebiyattaki geleneği olarak kabul edilen Abay araştırmaları ilimin özel bir alanına dönüşür.

Kazak edebiyatındaki Abay geleneği konusunda M.Evezov, S.Mukanov, K.Jubanov ,K.Jumaliyev, T.İsmayılov, B.Kencebeyov Ş.Satbayeva, A.Jiyrenşin, A.Nurkatov, M. Böjeyev, K.Muhamedhanov, K.Ömüraliyev, Z.Ahmetov, B.Mirzaahmeti, J.İsmagulov, T.Jurtbay, B.Abdigaziuli, B.Beygaliyev ve diğer alimlerin eserlerinde birçok konu ele alınmıştır. "*Abaydñ ädebiy aynalası/Abayın edebî çevresi*", "*aqındıq mektebi/Şairlik mektebi*", "*aqın şakirteri/Aşık çırakları*", "*Abay janındağı önerpaz jastar/Abay'ın yakınındaki sanatkar gençler*" gibi kavramların hepsi aynı kaynaktan Abay'ın geleneği denilen kavramın kaynağından beslenir. Abay'ın şairlik mektebi konusu, döneminde büyük bir tartışmaya sebep olur. Daha sonra bu konular üzerinde çalışan takipçilerin sürgüne gönderilmesi ile bu araştırmalar sona erer. Aslında ulu şairin sanat mektebinde kendi öğrencilerinin de olduğu açıktır. S.Mukanov'un "*Abaydñ şakirteri tıwralı/Abay'ın çırakları hakkında*" adlı bildirisinde; "Kazak Sovyet Edebiyatı"nda, "*Abay janındağı önerpaz jastar /Abay'ın Çırakları Kimler*" sorusuna cevap veren kişi M.Evezov'dur (Muqanov, 1992: 58).

Bu konuda Z.Ahmetov'un görüşleri şöyledir: "*Abay'a büyük yol gösterici ozan olarak bakınca ve onun yaratıcılık geleneğini geliştirerek devam eden öncü şairler olarak kazak şiirinin önemli isimlerinden Şakerim, Sultan Mahmut, Mağjan, Ahmet Baytursunov ve Mirjakıp Duvlatov'u sayabiliriz. Elbette bu gruba başka birkaç şairi daha eklemek mümkündür. Geniş anlamda Abay geleneklerini geliştirerek ilerletenler bahsedecek olursak Saken ile İliyası da, başka bir açıdan ise Muhtar Avezov'u da sonraki meşhur ozanların hangisi olursa araştırmasının mümkün olduğu tartışmasıdır*" (Ahmetov, 1995: 245).

1 "Qazaq Ādebiyetindegi Abay dāstūri jāne T. Āmirenov şığarmaşılıǵı" makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Doç. Kazakistan Semey Kalası Şakerim Atındağı Memleketlik Universiteti Kazak Filologiyası Fakulteti Jurnalistika Kafedrası.

3 Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD Yüksek Lisans öğrencisi.

20.yüzyıl başındaki Kazak Edebiyatı'nda aydınlanma ve demokrasi fikirlerinin, toplum hayatındaki ilerici arayışlarına uygun olarak yer alan Abay geleneğini devam ettirenlerin sayısı arttı. Abay sanatı yeni dönemde her açıdan gelişerek devam etti.

Abay'ın şairlik geleneğini kendi döneminde geliştiren, Kazak toplumunu “*Dala teatri/Bozkır Tiyatrosu*”na dönüştüren, tanınmış türkücü, şair, müzisyen, şecereci Tenirbergen Amirenov'un bilinci ve dünya görüşü, şairliği ile ülküleri, ressamlık durumu ile betimleyici ve sanatkâr seviyesini eserlerinden, sanat yolundan açıkça görmek mümkündür. Halk şairi Teñirbergen'in şairlik kabiliyetinin gelişmesinde Abay'ın şekillendirdiği edebî ortamın tesiri oldukça önemlidir. Bu, T.Amirenov'un şairlik yeteneğinin erken gelişmesine birçok şeyi gönlüne yerleştirmesine, dünya görüşünün genişlemesine tesir etmiştir.

Abay mirası, Kazak edebiyatında oldukça güçlü idealist bir yaratıcılık tesiri katmış ve çok görkemli ve güçlü bir okul olmuştur. Bu okulun kapısından girmeyen, ondan bilim/eğitim almayan tek bir şair yok dersek, yanlış bir söz söylemiş olmayız.

Tenirbergen de Abay'ın yaratıcılığında beslenip hayat gerçeklerini tasvir etmenin, kendi zaman-
daşlarının görüntülerini çizmenin yöntemlerini oluşturmada üstad şairin şiirlerine sırtını dayar. Abay şiirindeki gerçekçi anlatımın seviyesine ulaşmaya gayret etmeyen şair oldukça azdır. T. Amirenov, Abay ile aynı dönemde yaşamayıp, sosyal vasıfları başka olsa da hayatı şiir olarak dile getirmekte Abay'a dayandığını söylemek mümkündür. Abay'a benzeyerek kendi devrinin gerçeklerini, topluma ait değişimleri doğru biçimde vermeye gayret eder. Hayatın gerçeklerini tasvir etmek şairin yaratıcılığında gerçekçilik vasfının gelişmesine yol açmıştır. O çevresindeki eksiklikleri, insanların karakterindeki karışıklıkları eleştirdiğinde halkını cahillikten kurtarmak ve manevî gelişmenin iyilik yoluna yönlendirmek için gayret eder. Bu yol T. Amirenov'u aydınlatıcılık yoluna götürdü.

Tenirbergen, halk bünyesindeki eskiden beri kaybolmadan gelen eksikleri cesurca eleştirip, yurdu insancılık ile adil işe, emek ve sanatı, bilimi, öğrenmeye çağırın şairleri, büyük Abay'ın fikirleri ile derinden etkileyerek birleştirir. Şair, sanat ile bilimi öğrenmekte, öncü fikirli olan, ön safta yer alan şair ve yazarların eserlerinden terbiye almanın önemli olduğunu kabul eder.

Abay'ın ünlü şiiri “*Bols boldum minekiy/Kadı Oldum Böylece*” de 19.yüzyıl sonunda iyice yolunu kaybeden bey ve idarecileri eleştirir. Bu şiirin konusuna eklemeler yapan T. Amirenov kendi döneminin eksikliklerini:

*Toqtamis şal ızıñdap,
Alma meniñ mazamdı.
Awırtpaşı basımdı,
Künde salıp azandı.*

“Yaşlı Toktamış heyecanlanıp
Çalma benim huzurumu.
Ağrıma başımı,
Her gün anlatıp derdini.”

(Amirenov, 1967: 37)

diye tasvir ederken Abay'ın;

*Kitaptı molda teris oqır,
Dağaraday bop sâldesi.
Mal qumar köñili – bek soqır,
Bürkitten kem be jem jesi?*

Kitabı molla ters okur,
Kova gibi takkesi.
Mal hevesli gönlü, pek kör,
Kartaldan az mı? Yem yemesi?

(Qunanbayev, 1986: 130)

deyip cahil de, mal heveslisi mollayı eleştirdiği gibi T. Amirenov da kendi döneminde ki zenginlik kovalayan din adamına bakarak:

*Kisi ölgenin estise qulaq şalıp,
Quwanbasa qayğırmas molda nalıp.
«Janazası qaşan?» dep quwtıñdaydı
Qızıl körgen quzğınday qorazdanıp*

Kişi öldüğünü duysa kulak verip,
Sevinmese kaygılanmaz molla inleyip.
“Cenazesi ne zaman?” diye endişelenir,
Leş gören kuzgun gibi horozlanıp.

(Amirenov, 1967: 46)

der.” Abay, insanı bilinen sosyal hayatın ürünü ve sonucu olarak bakar. Onun iş ve hareketlerini, psikolojisini, ahlaki görüntüsüne, sosyal hayatta bağlı olarak görüp değerlendirerek tasvir eder. (6, 45).

Hayat değişimlerini, zaman ve toplum vasfını gerçekçi olarak tasvir etmekte Abay:

*Tamağı toqtıq,
Jumısı joqtıq
Qor bolıp qurıp barasıñ
Talasıp bosqa,
Jaw bolıp dosqa,
Azdırar adam balasın.*

Karnı yok olmak,
İşi yok olmak,
Azdırır insanoğlunu.
Tartışıp boşuna,
Düşman olup dostuna,
Hor olup kuruyup gidersi.

(Qunanbayev, 1986: 87)

deyip çekişmeli hayata bu şekilde bakar.

Tenirbergen de:

*Tamaq-kiyim,
Şaşqan tıyın
Ata-ananıñ moyında.
Öner-bilim,
Uğar künim
Degen oy joq qoy munda,*

Yemek, giyim,
Saçar para,
Anne babanın üstünde.
Sanat, bilim,
Anlarım günüm,
Denen düşünce yok ki burada.

diyerek, insandaki tembellik ile talepsizliği kaybedip insan ile namusun, saltanat kurması için ‘‘kötü huy- lar’’dan arınmak gerekir, diye akıl verir.

Abay’ın yaratıcılık mirası halkımızın asırlar boyunca kaybetmeyen manevî hazinesidir. Zaman değişerek toplum bilincinde her tür değişim önemini oldukça bu hazine yine bir yönleriyle açılarak, kıymetini yükselttiğine Abay’dan sonraki şiirin gelişmesiyle açıkça göstermektedir. Bu, Kazak toplumunun son bir asır içindeki sosyal ve manevî hayatındaki değişimler döneminde eleştirilerden geçmiştir. Abay hayattayken Kazak toplumu Rus sömürgesinde kalarak manevî fakirliğe uğradığı dönemlerde şair sözü onu tarihi yıkılıştan kurtulmanın yolunu düzenleyen bir program rolünü yerine getirdi. Şair, dünyadan göçtükten sonra, asrın başlarında halkın yokluğuyla dertlenip kaygılandığı demokratik yöndeki birçok aydından Abay adını kendilerine bağımsızlık bayrağı ederek, Abay’ın sözünü manevî bir uyanış olarak ele aldı. Çünkü Sovyet devrinin ilk döneminde Bolşevikler dünyayı büsbütün değiştirerek, tekrar kurmaya yöneldiğinde, Abay kendi ululuğunu koruyabildi. Daha sonra halk hem aydınlığa hem medeniyete yön vererek, dünyadaki gelişmenin iyiliklere ulaşmaya fırsat yakaladığı zamanda görkemli düşüncenin gelişmesinde Abaya kadar ulaşan zirvelere halktaki manevî, yaratıcılık imkanlarının ne kadar sınırsız olduğuna deli olur. Yeni zamanın yazarları, yaratıcılığın üst seviyelerine layık olan aydınlık bir minare gibi kalıverdi.

Bugün, ise milletimiz egemenliğe ulaşmış bağımsız cumhuriyet mertebesine yükselttiğinde, halkın asırlar boyu manevî hazinesiyle birlikte Abay mirası da milletin yeni ufuklara doğru yol alarak gelişmesine hizmet ediyor. Abay konusu eskimeyecek bir zenginliktir.

Abay konusunda nasihat verme şair henüz hayattayken başladı böyle dememiz, bilge şairin yakınındaki öğrencileri Şakerim, Kökbay, Erip, Eset gibi şairler, kendi şiirlerinde Abay’a ne zaman dayanırlarsa, onun ismini şiirlerine eklediler. Araştırmacı B.Erdembekov Kazak şiirindeki Abay karakteri konusuna değinerek: ‘‘Abay’ın adını Kazak şiirine ilk defa getirenler onun çıraklarıdır. Abay’ın ismi, bilgelikle dolu söz örneklerini öğrenciler eserlerinde imrenerek tekrarlamadılar. Abay’ın şairlik sanatında tutulan yolu, önüne koyduğu amacı, ilim diliyle açıklarsak şairlik konsepti sürekli yön gösteren hedefe dönüştü.’’ (Erdembekov, 2008,258), der. Birer örnek olarak Şakerim’in ‘‘*Jastarğa /Gençlere*’’ şiirine bir göz atalım.

*Kel, jastar, biz bir türli jol tabalıq,
Aram ayla, zorlıqsız mal tabalıq.
Öşpes ömir, tavsılmas mal bererlik,
Bir bilimdi danışpan jan tabalıq.
Jüz aytqanmen, özgeniñ bärei nadan,
Jalınalıq Abayğa, jür baralıq.*

Gelin gençler, bir çeşit yol bulalım,
Harama çare, doğru yoldan mal bulalım.
Sönmez ömür, bitmez mal verelim,
Bir bilgili danışman can bulalım.
Yüz kere söylemekle, onların hepsi cahil,
Yalvaralım Abay'a haydi gidelim.
(Qudayberdiyev, 1988: 31).

ya da;

*Mınav Abay – bir ğalum jol şıǵarlıq,
Zamandası bolmadı sözdi uğarlıq.*

İşte Abay, bir alim yola çıkacak.
Çağdaşı olmadı sözünü dinleyecek,
(Qudayberdiyev, 1988: 33)

demesi sadece Abay'a yalvarmak mıdır? Bu yollarda öğrenci Şakerim'in gerçekçi davranışı açıkça görünmektedir. Ulu şair dünyadan göçtükten sonra Abay için yas tutarak onun şiirlerinde örneklenen bilgece düşüncelerine baş eĝen Kazak şiirinin Mağjan, Sultan Mahmut gibi önde gelenleri kendi düşüncelerini şiirle dile getirdiler. Abay geleneğinin önemli temsilcisi S.Torayğırov Abay'ın Kazak kültür tarihindeki yeri, şairlik karakterine çok değer verir.

*Abaydı deyim biyik bultqa jetti,
Az ilimi jetüvine jârdem etti,*

Abay, diyelim yüksek buluta ulaştı.
Az ilimin gelişmesine yardım etti.

derken “Asıl söz/Asil söz” adlı şiirinde:

*Asıl sözdi izdeseñ,
Abaydı oqı, erinbe!
Adamdıqtı közdeseñ
Jat toqıp al köñilge*

Gerçek sözü ararsan,
Abay'ı oku, üşenme!
İnsanlığı ararsan,
Ezberle de doku gönlüne.
(Torayğırov, 1987: 131)

diyerek şiirine ekledi.

Mağjan, Jumabayev “Altın hakim Abayğa/Altın Hakim Abay'a” adlı şiirinde:

*Şın xakim, söziñ asıl – bağa jetpes
Bir söziñ miñ jil jürse dämi ketpes.
Qaradan xakim bolğan sendey jannıñ,
Älemniñ qulağınan äni ketpes!
... Ay, jil öter, düniye köşin tartar,
Öltirip talay jandı, jügin artar.
Köz aşıp, jurtıñ oyauw bolğan sayın,
Xakim ata, tımş bol, qadiriñ artar.*

Gerçek hâkim sözüne asil, paha biçilmez
Bir sözün bin geçse tadı gitmez,
Avamdan hakim olan senin gibi canın,
Älemin kulağından sesi gitmez
...Ay geçer, yıl geçer; dünya göçünü çeker
Öldürüp birçok canı, yükünü yükler,
Göz açıp yurdun her bucağında,
Hakim ata sakin ol, kıymetin artar.
(Jumabayev, 1989: 22)

deyip,

İleri görüşlülükte zirveye yükselir. Kazak şiirinin zirvesinde yıldız olarak parlayıp güzelliğine güzellik katan deha Abay mirası, sonraki kuşaklar için bitmez bir hazinedir. “Abay mektebinin estetiğın Abay'ın şiirlerinde şaire “halk şairi” demekten daha güçlü bir ad yok. Abay'a “Ulu şair,” ”Bilge Şair” dediğinde bu sözlerin hepsini halk akli en değerli söz ile bağlantılı olarak anlıyoruz Abay araştırmacısı K.Muhamedhanulı; Abay kendi asil sözünü kuvvetli şairlik hünelerini millete adadı. Böylece şair kendi kaderini milletin kaderiyle kaynaştırarak sıkıca bağlamıştır. Halkın geleceğiyle ilgili büyük hayallerle ve sonsuz bir inançla bakar (Kaptalov, 1996:79-80) diye yazar.

Kendisinden önceki halk şiirinin berrak pınarından su içerek, doğu ile batı şairlerinin değerli sözlerini kendine sindiren Abay, Kazak şiirini kendi seviyesine yükseltmeyen zirveye taşıyabildi. Bu sebeple Kazak şiirinde Abay'a benzemeyen şair oldukça azdır.

Abay hakkında konuşurken Tenirbergen üstadı gibi konuşur: “*Abay sözi – öleñniñ arda keri*/Abay sözü şair şiirin öncüsü,” “*Abay sözi – asıl nur kündej jariq*/Abay sözü, asil güneş gibi parlak” gibi deyimler dizisi büyük şairin ününe layıktır. Büyük şairin halkı için söylediği nasihatleri titizlikle söyler;

*Altı baqan alavız bolma halqım,
El bolıp eñbek iste, alğa talpın,
veya;*

*Qazağın qalıñ eliñ qayta tuvdı,
Sen köksegen bilimniñ jolın quvdı,*

Hazıra alışanlardan olma sakın milletim,
Halk olup emek ver, öne atıl,

Kazağım, kalabalık halkın, tekrar doğdu;
Senin hayal ettiğin ilmin yolunu izledi.

diyerek Abay dönemindeki Kazak Türklerinin Sovyet dönemindeki hayatını şiire ekler. Bu mısraları şair Tenirbergen okuduğunda, Abay'ı kelime kelime tekrarlar, şeklindeki anlayışın doğması gerekir. Şairindeki şiirlerin bir çok örneği bu şekilde kendi şiirlerini azık eder. Bunun sayesinde büyük şairle yüz yüze görüşüp sırlarını paylaşır.

Şair Täñirbergen'in amacı Abay'ı şiirine dökmek şairin bilgece, düşüncelerini sonraki nesillere kendine has örnekler olarak aktarmaktır. Abay gibi büyük şairin, büyük amacını, eski düzenin sıkıştırılmalarına karşı acımasızca savaştığını söyleyerek şunları ifade eder:

*Elirme mansap izdep, maqtan üşin
Arqaña şendi-şekpen japqanı üşin.
Öz bavırına öziñdi aydap salıp,
Maz bolma javrıñğa qaqqanı üşin.
Bireviñdi şataspa biriñ javlap,
El şavıp, kisi öltirip, adamdı avlap.
Qalıñ elim, qazağım, qayran jurtum
Mıñmen jalğız ahsıp, arpalısıp,
Keseldi ker zamannan tartıp azap.*

Kaybolma koltuk arayıp, övünmek için,
Arkana güzel hediyeler yığıdığı için.
Kendi kardeşine, kendini vurdurarak,
Mest olma sırtına vurduğu için.
Birini birine düşman görme, kin tutarak.
Baskınla, adam öldürüp, avlayıp.
Kalabalık halkım, Kazağım, hayran yurdum.
Bin ile tek başına mücadele ederek
Zor zamanda sıkıntıyla çekip azap.

Tenirbergen burada hayalin zirvesinde Abay gibi mücadele etmek, ondan mücadeleyi öğrenmek gerektiğini vurgular. Amirenov, Abay'dan ne öğrendi? Öncelikle bu karmaşık dönemdeki sosyal durumu göz ucuyla bakarak ateşli bir dille doğru söylemeyi, olumsuz hareketleri cesurca eleştirmeyi öğrendi. Yeni zamanı doğruya yeniliklere vatandaşlık şiirinin önemini bildirir.

Abay'ın tuttuğu amacı derinlemesine araştıran, engin düşünce sahibi, şair Tenirbergen kendi zamandaşlarını emek sarf etmeye, birliğe, insanlıkla ilgili davranışlara çağırılmaktadır. Böylece bilge şairin düşünceleri T.Amirenov'un eserlerinde tekrar zirveye çıkıp kendi seviyesinde canlanmasını Abay geleneğinin büyük bir başarısı olarak görmek mümkündür.

“Kazak halkı bağımsızlık, eşitlik, hürriyet anlayışından hiç vazgeçmeyen bir millettir. Bu konuda Abay'ın şiir olarak dile getirdiği mütevaziliğin, insanîyetin, zamanın hangi döneminde olursa olsun eskimeyeceğini, onu nesilden nesle güç alarak belenip Tenirbergen'in eserlerinde gün yüzüne çıkmasını, edebiyatımız ile kültürümüzün temel kazançları arasına katarız ve medeniyetimizde görülmesi büyük bir kazançtır.

Öncelikle T.Amirenov Abay şiirinin pınarından su içip kanalı düşüncesini kendine nüfuz ettirebilen şairdir. Onun gerçek zirveden, şairlik ve aşıklığın zirvesinde görünmesine Abay'ın tesiri sınırsızdır. “Öncelikle Abay, şairdir. (Qabdalov, 1996: 19) Bu şairlerin şairidir kavramı, bir ucu burada değil mi?

Halk şairi Täñirbergen Amirenov “Abay şiirinin millî engebelerinden halkın alçak gönüllülüğünden, karmaşık dilinden, dağ bulakları gibi taze aydınlık ve parlaklığından öğrenmemiz gerek.” der.

KAYNAKÇA

- Axmetov Z. (1986). *Oyşıl, suvretker aqın, Abay tağılımı*. – Almatı: Jazuvşı, 438 s.
- Axmetov Z. (1995). *Abaydıñ aqındıq älemi*. – Almatı: Ana tili, 272 s.
- Ekev (1918). *Abaydan soñğı aqındar*, Abay. №.5.B. 1-6.
- Erdembekov B. (2008). *Abaydıñ ädebiy ortası*. – Almatı: İñform-Arna, 440 s.
- Jumabayev M. (1989). *Şığarmaları*, Almatı: Jazuvşı, 448 s.
- Qabdolov Z. (1996). *Közqaras. Taldawlar men tolğanıstar*, Almatı: Ravan, 256 s.
- Qudayberdiyev Ş. (1988). *Şığarmaları (Öleñder, dastandar, qara sözder)*. – Almatı: Jazuvşı.
- Qunanbayev Abay (İbrahim) (1986). *Eki tomdıq şığarmalar jıynağı (Öleñder men poémalar)*. – Almatı: Jazuvşı, T.1. – 304 s.
- Muxamedhanov Q. (2005). *Köp tomdıq şığarmalar jıynağı*, Almatı: Alaş. 352 s.
- Muqanov S. (1992). *Abaydıñ şäkirtteri tuvralı*, Abay. №4., B. 57-70.
- TOrayğırov S. (1987). *Öleñder*, Almatı: Jazuvşı, 160.

Kurgudaki Abay'ın Rus Algısı

Cemile KINACI^{1*}

Giriş

Modern Kazak edebiyatının kurucusu sayılan, şair, yazar, besteci, filozof ve büyük bir aydın olan Abay Kunanbayev, Kazak edebiyat tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Kazak kültürel hayatı içinde Abay'ın yerini ortaya koyan, önemini gözler önüne seren sayısız eser mevcuttur. Ancak onun hayatını romanlaştırarak edebî bir üslûpla dile getiren ve âdeta Kazak halkının ansiklopedisi denilebilecek şaheseri ortaya koyan yazar, Muhtar Avezov olmuştur.

Abay Joli adlı roman, Avezov'un en önemli eseridir. Eserin başkahramanı Abay Kunanbayev'dir (1845-1904). Romanda Abay Kunanbayev'in hayatı etrafında 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başındaki Kazak Türklerinin yaşadıkları siyasî ve tarihî olaylar ile Kazak Türklerinin sosyal hayatı konu edilir. Kazak millî hayatı bütün yönleriyle anlatılır. Romanda sadece yazıldığı döneme kadar ki Kazakların hayatı, örf-âdeti değil, Kazakların millî ruhu tam anlamıyla ortaya konulmuştur. Yazar, romanında Kazakların Sovyet devrinden önceki konar-göçer hayatını bütün özellikleriyle ve gerçekçi şekilde tasvir etmiştir. Bu yönüyle eser, Kazak millî hayatının bir ansiklopedisi durumundadır.

Roman önce *Abay* adı ile iki ayrı cilt olarak, birinci kitabı 1942 yılında, ikinci kitabı ise 1947 yılında yayımlanmıştır. Üçüncü kitap *Şair Ağa* ismiyle 1950 yılında yeniden çıkmıştır. Avezov, eserini kitapla ilgili yapılan değerlendirme ve yorumları dikkate alarak yeniden elden geçirerek düzeltip tekrardan yayımlamıştır (Ahmedov 1997: 46). Yazarın yeniden düzenleyip yayınladığı *Abay Joli* romanı da iki ayrı kitaptan oluşmaktadır. Birinci kitap 1952, ikinci kitap ise 1956 yılında yayımlanmıştır. *Abay Joli* 1959 yılında Lenin Ödülü'ne layık görülmüştür (Kabdolov 1994: 225).

Rus yazarı Zelinski, Avezov'un Abay Kunanbayev'in hayatı etrafında kaleme aldığı romanı, Kazak bozkırlarının gerçek bir destanı olarak niteler. Zelinski'ye göre bu roman, gerçekçi bir üslûpla yazılmıştır ve psikolojik çözümlerinin derinliğiyle Rus edebiyatının ve dünya edebiyatının en iyi eserleri arasında sayılabilecek düzeydedir (Zelinski 1978: 342). Kazak yazar Gabit Müsirepov, 1943 yılında *Abay* romanı üzerine yaptığı konuşmada, o güne değin Kazak edebiyatının bütün türleri ele alındığında dahi, *Abay* gibi başarılı bir eserin daha önce kaleme alınmadığını dile getirmiştir (Müsirepov 1970: 163).

Romanın ilk cildi yayımlandığında Kazak yazar Gabit Müsirepov, romanı Kazak edebiyatında büyük bir yenilik olarak değerlendirmiştir. Müsirepov, *Abay* romanını Batılı tarzda roman türünü tam anlamıyla karşılayan eser olarak nitelendirmiştir (Müsirepov 1970: 163). İkinci kitap çıktıktan sonra eser Rusçaya da tercüme edilmiş ve ödüle layık görülmüştür (1949). Fedin, Fadayev, İvanov ve Leonov gibi Rus yazarlar, eseri Sovyet sanatının güzel bir meyvesi olarak değerlendirmiştir. *Abay Joli*, Sovyetler Birliği edebiyatında büyük bir değere ulaşmış ve tanınmıştır (Nurgaliyev 1991: 414).

Romanın ilk cildi, şehirden avuluna tatile giden öğrenci Abay'ın bir an evvel avuluna varmak için yanında ona refakat eden iki kişiyi acele ettirmesiyle başlar. Abay gerçekte, Semey'de dört yıl medrese eğitimi almasına rağmen, romanda bu durum dile getirilmez.

Abay'ın gerçek yaşamına bakıldığında, onun yetişmesinde Semey'de aldığı medrese eğitiminin büyük katkısı olmuştur. O, medresede yalnızca dinî bilgileri öğrenmekle kalmamış, aynı zamanda Arap, Fars ve Türk dillerini öğrenmiş, Doğu klasiklerini de bu dönemde okumuştur (Ayan 2015 a: 19). Dolayısıyla

1 Doç. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, cemile.kinaci@hbv.edu.tr

onun yetişmesinde Semey'deki medrese eğitiminin katkısı büyük olsa da romanda Abay'ın medrese eğitimi hiç söz konusu edilmeden, roman, öğrenci Abay'ın bir yaz eve dönüş heyecanının dile getirildiği sahne ile başlar. Avezov, bu ciltte Abay'ın ailesini ayrıntılarıyla anlatır. Avezov'un etkileyici tasvirleri ile sert ve acımasız baba Kunanbay, merhametli anne Uljan, Abay'ın ona masallar anlatan babanesi Zere, Abay'ın kardeşleri bu ciltte ayrıntılarıyla okuyucuya tanıtılır. Romandaki olaylar Abay'ın çocukluğu ile başlar ve avul sakinlerinden *Kodar*'ın ölümü, Abay'ın ilk aşkı, geleneğe uygun olarak yaptığı ilk evliliği, avul avul gezen halk âşıkları olan *akin*ler ile tanışması, *Erbol* ile dostluğu, ikinci eşi *Aygerim*, Abay'ın Rusça öğrenmesi, hacca giden babası Kunanbay'ın hacdan dönüşü, daima halkın haklarını koruyan Abay'ın, görevini kötüye kullanan Çarlık idarecileri ve kötü niyetli akrabaları ile çatışma yaşaması, şehir kütüphanesinde Rus Devrimci Bolşevik Mihaylov ile tanışması, Rus Çarı'nın bir suikast sonucu öldürülmesi, Abay'ın iki oğlu ile bir kızını Rusça eğitim alması için şehre okumaya göndermesi ile romandaki olaylar zinciri devam eder. Bu olaylar zincirinde özellikle çatışmalar, oldukça ayrıntılı ve etkili bir biçimde dile getirilmiştir. Romanda, zenginlerin, Çarlık idarecilerinin, dönemin adaletsizliklerinin, “eski anlayış”ın, “yanlış gelenekler”in karşısında olma bakımından Abay ile başta babası ve kardeşleri olmak üzere, akrabaları arasında büyük bir çatışma kurgulanmıştır.

Abay, genel olarak bütün ömrü boyunca okul açmak, çocukları okutmak, toplum olarak ilim sahibi olmak gerektiğini düşünmüştür. O, halkı aydınlatıp, toplumun medeniyet seviyesini yükseltmek konusunda gayret göstermiş ve eserlerinde bu düşüncelerini dile getirmiştir. Kazak halkının ancak bu yolla değişeceğine ve medeniyet seviyesi yüksek diğer milletlere ulaşabileceğine inanmıştır (Tagısbayev-Sujikova 2009: 165). Onun bu düşünceleri romanın ilk cildinde ele alınmıştır. İlk ciltte Abay'ın eğitime, bilgi sahibi olmaya ve cehaletten kurtulmaya verdiği önem üzerinde durulur. Abay, konar-göçer hayat yaşayan Kazak urukları arasındaki gereksiz yere, cehaletten kaynaklanan anlaşmazlıkları, uruklar arası hayvan hırsızlıklarını, doğal afetlerden kaynaklanan zorlukları çözenin tek çıkar yolu olarak eğitimi olmayı işaret eder. Abay, Rusları eğitim açısından Kazaklardan çok daha üstün görür ve Kazakların kendilerinde olmayan bilgiyi Ruslardan alması gerektiğini düşünür. Abay, Kazakların dünyayı tanımalarının önce Rusları tanımalarıyla ardından da Ruslar aracılığıyla dünyayı tanımalarıyla mümkün olacağına dikkat çeker. Abay'ın Rusları Kazaklar için örnek görmesi, Ruslarla iyi ilişkiler kurması, çocuklarına Rusça eğitim aldırması, Kazaklar tarafından hoş karşılanmaz, hatta başta babası Kunanbay ile şiddetli çatışmalar yaşamasına neden olur.

İlk ciltte baba Kunanbay, eski dönemin temsilcisi, Abay ise yeni devrin, yeni insanı olarak tasvir edilir. Kunanbay, eski dönemdeki her istediğini yapmaya muktedir olan zengin zümreyi de temsil etmektedir. Roman kurgusunda eski devrin, eski devirdeki adaletsizlik ve zorbalığın temsilcisi durumunda olan Kunanbay, hacca gidip geldikten sonra kendi köşesine çekilir ve romanda Abay'ın daha çok öne çıktığı görülür. Abay, sık sık artık eski devrin kapanmakta olduğunu ve yeni bir devrin başladığını, ideal özelliklerde yeni bir neslin yetişmeye başladığını tekrarlar.

Abay Joli'nda Avezov, kurguladığı roman kahramanları şahsında Kazak toplumunun üç kuşağını ele almıştır. Bunlardan ilki eskiyi, eski devrin adaletsizliğini temsil eden Abay'ın babası Kunanbay'dır. Kunanbay'ın oğlu olan Abay, eskinin karşısında, başlamakta olan yeni bir devrin, yeni insanı olarak kurgulanmıştır. Üçüncü kuşak ise idealize edilen özelliklerle donatılmış, iyi eğitilmiş, kendi toplumunu olduğu gibi, dünyayı da tanıyan ve yorumlayan, millî ve modernin sentezini yapmış olan Abay'ın oğlu Abdırakman şahsında bütün umutların bağlandığı kuşaktır. Abay, kendi devrinde olmasa da oğlu Abdırakman gibi eğitilmiş Kazak gençlerinin Kazakları içinde buldukları cehaletten kurtaracağına, Kazakları uyudukları derin uykudan uyandıracığına inanır. O, bütün ümidini eğitim almış bu yenilikçi Kazak gençliğine bağlar.

Çocukluğunda babanesi Zere'nin anlattığı masallarla, efsanelerle büyüyen Abay, medresede okuduğu dönemde de Fuzulî, Nevayî gibi şairleri okuyarak yetişir. Rusça öğrendikten sonra ise Puşkin ve Lermantov başta olmak üzere hem Rus edebiyatının hem de Rusçaya çevrilen Batı edebiyatının örnek-

rini okuyarak edebî açıdan kendini geliştirir. Babası Kunanbay bolıslık² işini ona devretmek istediğinde, Abay edebiyata olan ilgi ve derin sevgisi nedeniyle yönetici olmak istemez.

Gerçekte ise Abay Kunanbayev, babasından sonra uzun yıllar bolıslık yapmıştır. Bolıslık yaptığı dönemde halk ile daha çok iç içe olmuş, içinden çıktığı toplumu daha yakından tanımıştır. Pek çok mesele- nin çözümünü bulmak için, okumak ve bilgi sahibi olmak gerektiğini görmüştür. Kazak toplumsal hayatındaki pek çok aksaklığı gidermek için Rusların dilini iyi bilerek Rus medeniyetini yakından tanımak gerektiğini düşünmüştür (Ahmetov-Rsaldin 1989: 83). Bütün bu görüşlere sahip olan Abay, romanda bolıslık olumsuz gösterilse de kendisi de Çarlık İdaresi'nin bir yöneticisidir. Ancak romanın yayımlandığı dönemin ideolojisi nedeniyle roman yazarı Avezov'un hayat gerçeklerini "saptırdığı" görülür. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra yayımlanan edebiyat tarihlerinde de romanda Sovyet ideolojisine uygun olmak için gerçeklerin değiştirildiği ifade edilmektedir (Bazarbayev 1998: 47). Avezov romanda, gerçekler üzerinde yaptığı kurgulamalarla dönemin yazma anlayışına uygun olan bir "Sovyet gerçekçiliği" yaratmayı başarmıştır.

İlk cildin sonunda Abay, yöneticilik işini reddederek sanat ve ilim ile uğraşmayı tercih eder. Bu tarihten sonra Abay'ın kendini şiire, ilme ve halkına adanmışlığı görülür. *Abay Joli* romanının birinci cildi, Abay'ın, büyük Rus şairi Puşkin'in "Tatyana'nın Onegin'e Mektubu" adlı şiirini Rusçadan Kazakçaya çok etkileyici bir şekilde çevirmesi ile sona erer.

Abay Joli romanının ikinci cildi şu önemli olaylar zinciri üzerine kurgulanmıştır: Çarlık Rusyası'nın halka ağır vergiler yüklemesi, Abay'ın oğlu Abdirahman'ın (Abiş) Nogay kızı Magripa'ya âşık olup onunla evlenmesi, Abay'ın küçük kardeşi Ospan'ın ölümü, geleneğe uygun olarak Ospan'ın eşlerinin diğer ağa- beyler ile evlendirilmek istenmesi, Kazak topraklarına yerleşmek için Rusya'dan gelen Rus çiftçileri ile fakir oldukları için yerleşik yaşayan Kazakların tanışması ve Kazak bozkırlarına gelmeye başlayan göçmen Ruslar ile Kazaklar arasında gelişen ilk sıcak ilişkiler, Abay'ın çok sevdiği, ideal tarzda yetiştirdiği ve bütün ümidini bağladığı oğlu Abdirahman'ın ölümü, daha onun acısı dinmemişken diğer oğlu Magaş'ı da kaybet- mesi ve en son da çocuklarının ölümü üzerine oldukça yıpranan ve üzülen Abay'ın ölümü.

Yedisu bölgesine yapılan ilk Rus göçleri romanın ikinci cildinde işlenen ilgi çekici konulardandır. Rusya'da geçimini sağlayamayan Rus köylüler, çareyi Rusya'nın kendilerini göç etmeye teşvik ettiği Ka- zak topraklarına göç etmekte bulur. Daha önce birbirini tanımayan Ruslar ve Kazaklar ilk kez birbirleriyle bu derece yakın bir ilişki kurar. Önce birbirlerini farklı görseler de daha sonra aralarında çok kısa sürede oldukça sıcak bir ilişki gelişir. Avezov'un Kazak-Rus dostluğunu bu şekilde romanda işlediği görülür. Avezov, bu kurgu ile Kazak tarihinin en önemli meselelerinden biri olan Rus iskân siyaseti üzerinden bir "Sovyet gerçekçiliği" yaratmıştır. Kazak halkının toplumsal belleğinde "yerimizi, suyumuzu alan (va- tanımızı) Rus" şeklinde "sömürgeci bir Rus" algısı da yer almakla birlikte, Avezov romanda işlediği bu Kazak-Rus dostluk kurgusu ile Kazakların toplumsal belleklerindeki Rus algısını olumlu yönde değiştir- meye çalışmıştır.

Sovyetler Birliği döneminde büyük üne kavuşan ve Muhtar Avezov'un Sovyet ideolojisine uygun üslubu dolayısıyla zamanında çok beğenilen *Abay Joli*, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra yazılan Kazak edebiyatı tarihlerinde eksiklikleri ve hatalarıyla da ele alınmaya başlanmıştır. Bu eserlerde yazar Avezov'un, romanda özellikle ideolojinin taleplerine uygun yazabilmek için bazı noktalarda tarihî ger- çekleri "çarpıttığı" dile getirilmektedir. Avezov'un romanda Sovyet ideolojisine "hoş görünmek" ama- cıyla çarpıttığı gerçeklerden bazıları, Abay'ın gerçekte bolıslık olmasına rağmen, romanda bolıslığı kabul etmeyişi ve bolıslara kötü gözle bakması; romanda eskinin temsilcisi olarak çok zalim, zorba, acımasız ve kötü biri olarak gösterilen baba Kunanbay'ın gerçekte bu denli olumsuz özellikleri taşımadığıdır (Ba- zarbayev 1998: 46-47).

Avezov'un yazıldığı dönemin ideolojisine uygun olarak kurguladığı *Abay Joli*, Kazak Sovyet edebi- yatında yazılan en hacimli ve edebî değeri yüksek romanlardan biridir. Avezov'un bazı noktalarda döne-

2 Bolıslık: Rus Çarlığı döneminde bir idarî taksimat ve onun yöneticisine verilen isim.

min ideolojisine uygun kurgusuna rağmen, eser Kazak edebiyatının ve Kazak kültürünün çok önemli bir hazinesi niteliğini taşımaktadır. Bu makalede Avezov'un romanda kurguladığı Abay karakterinin genelde Rus halkına, özelde Rus dostlarına dair algısı üzerinde durulmuştur. Makale, Avezov kurgusundaki bazı konularda propagandaya varan üslûp üzerine odaklanmıştır.

Abay Joli Romanındaki Abay'ın Rus Algısı

Romanın başkahramanı olarak kurgulanan Abay'ın algısında Ruslar, “özge önerli el” (sanat sahibi başka millet/halk) olarak yer alır. Abay'ın hayatı boyunca tekrarladığı ve etrafındakilere öğüt verdiği konu “öner” (sanat) ve “bilim” (bilgi) sahibi olmaktır. Abay'a göre, mutlaka sahip olmak gereken bu elzem erdemlere “özge önerli el” sahiptir ve Kazakların da onlardan ders alarak mutlaka “öner” ve “bilim”e sahip olmaları gereklidir. Abay'ın bu konudaki düşüncesini Kadırbay'a söylediği şu söylemde görmek mümkündür:

Halka sanat ve bilim gereklidir. Okumak ve terbiye gereklidir. Şimdiki devir geniş otlaklara, uçsuz bucaksız arazilere güvenerek derin uykunun kuvvet bilineceği bir zaman değildir. **Sanat sahibi başka halktan** okuyup, **örnek almanın zamanıdır...** (*Abay Joli Birinşi Kitap 1990: 243*)

Muhtar Avezov, romanda Abay ile babası Kunanbay arasında şiddetli bir çatışma kurgulamıştır. Bu çatışma içinde Kunanbay eskinin temsilcisi ve gelenekçi bir rolde iken, Abay ise yenilikçi ve Rus yanlısı bir kurguyla verilir. Aşağıdaki söylemde baba Kunanbay, oğlunun hoşuna gitmeyen özelliklerini dile getirmektedir. Kunanbay'ın dile getirdiği ve Abay'da olmasından hoşlanmadığı bu özelliklerden biri de Abay'ın Rus yanlısı/taraftarı (Orışıl) olmasıdır.

İlk olarak, ucuz ile kıymetli olanı birbirinden ayıramıyorsun. Sende olan her şeyi ucuza sayıyorsun. Değerini bilmiyorsun. Gülmeye eğlenmeye, önemsiz şeylere kıymetli her şeyini satıyorsun. Boş bir adamsın. Boş duran suyu it de kuş da içer. İkinci olarak, dost ile düşmanı ayırdedemiyorsun. Dosta dost gibi, düşmana ise düşmanca davranmıyorsun. İçinde hiçbir sırın yok. Halkı idare edecek bir kişi böyle olmaz. Bu şekilde etrafında halk toplanmaz. Üçüncü olarak, **Rus yanlısısın. Onlara benzeyip gitmeye başladın. Dinimizin, Müslümanların onları yabancı gördüğünü hiç aklına getirmiyorsun.** ... (*Abay Joli Birinşi Kitap 1990: 282-283*)

Baba Kunanbay'ın Abay ile ilgili bu tenkitlerine Abay sırasıyla açıklamalarda bulunur. Abay'ın Rus yanlısı olduğuyla ilgili tenkide yaptığı açıklama şöyledir:

... Üçüncü olarak Rusları dile getirdiniz. Halk için de benim için de dünyanın en önemli şeyi bilim ve sanattır. **Bu sanat ise Ruslardadır. Ben bütün yaşamdan alamadığım bu elzem şeyi onlardan alabilecek isem, neden onlar benim yabancımlar olsunlar?.. Onları yadırgamam, onlardan uzaklaşmam ancak cahillik olur, fakat bir erdem olmaz.** (*Abay Joli Birinşi Kitap 1990: 283*)

Yukarıdaki söylemde Avezov'un kurguladığı Abay'ın, Rusları kendine yakın gördüğü, sanat ve bilim onlarda olduğu için onlara yakınlaşmakta hiçbir zarar olmadığı gibi, asıl onlardan uzaklaşmanın hata olacağını dile getirdiği görülmektedir. Bu yönüyle Avezov'un kurguladığı Abay'da Ruslarla ilgili olarak “Abay'ın yakın gördüğü, yadırgamayıp, onlara yakınlaşmaya, benzemeye çalıştığı Rus” imajının varlığı dikkati çekmektedir. Abay, yukarıdaki söylemde dünyada esas olan şeyin bilim ve sanat olduğunu düşünür. O, tereddütsüz bilim ve sanatın Ruslarda olduğuna inanır. Kazak Türkçesinde sanat (*öner*) kelimesinin ilk anlamı, bir işi yapabilme kabiliyeti, ustalık ve mahirliktir. Dolayısıyla söylemdeki “Bu sanat da Ruslardadır” ifadesiyle Rus'un her işi becerebilme kabiliyetine işaret edilir. Abay, Ruslarda böyle bir kabiliyet olmasından dolayı ve dünyada asıl olarak gördüğü bilim ve sanatın da onlarda olması nedeniyle Ruslara yakınlaşmak ve onlardan örnek almak gerektiğini düşünür.

Abay Joli romanında özelde Rus Mihaylov Yevgeniy Petroviç şahsında Abay'ın Ruslarla ilgili imajı daha açık olarak ortaya çıkmaktadır. Rus Mihaylov, Abay'ın Rus dostlarından biridir. Abay onunla ilk

defa yine başka bir Rus dostu olan avukat Andreyev'in (Kazaklar arasında Akbas olarak tanınır) evinde tanışır. Mihaylov Yevgeniy Petroviç, Çarlık karşıtı, devrimci bir Rus'tur. Mihaylov, Çarlık karşıtı olduğu için, Çarlık'ın takibindeki, suçlu bir sürgün olarak Kazaklar arasına, Semey şehrine gelmiştir (*Abay Jolu Birinşi Kitap* 1990: 400).

Mihaylov romanda Abay'a yol açan, yön gösteren Çarlık karşıtı, devrimci öncü Rus imajını oluşturur. Aşağıdaki söylemde Abay, Mihaylov'un bu özelliğini dile getirir. Söyleme göre Mihaylov, Abay'a onun daha önce bilmediği bir dünyanın kapısını açar.

-Siz bana, önceden bilmediğim bir dünyanın kapılarını açtınız. Bana güvenip açtınız. Ben bu meclisinizden ders almış gibi oldum!, dedi. (*Abay Jolu Birinşi Kitap* 1990: 419)

Rus Mihaylov ise Abay ile yaptığı sohbetlerinde Abay'a okumasını, Rus klasiklerini, Rus düşünürlerinin değerli eserlerini okuyarak kendisini geliştirmesini öğütler.

-Sadece benden okumayınız, benden düşünceli, benden tenkitçi Rus düşünürleri var. Onlardan okuyunuz. Men bu yazarların kitaplarını size vereyim. Müsaade ederseniz, bundan böyle size okuyacağınız kitaplar konusunda ben yardımcı olayım. Okuma isteğiniz çok iyi. Sizin halkınız arasında okuyanların sayısı hâlen çok az. Sizin çok bilmeniz gerekli. Pek çok gerçeği görmeniz gerekli. Bu konuda Rus kitapları size büyük dost olur. Güveneceğiniz arkadaşınız olur!, dedi. (*Abay Jolu Birinşi Kitap* 1990: 419-420)

Yukarıdaki söylemde Mihaylov doğrudan Abay'a bir yol gösterici olur. Abay'ın plansız bir okuma yapması yerine, Abay'a okuması için Rus düşünürlerin kitaplarını önerir. O, Abay dilerse, bu kitaplar konusunda ona yardımcı olabileceğini de söyleyerek Abay'a elinden gelen yardımı esirgemeyen bir dost tavrı sergiler.

Avezov kurgusundaki Rus Mihaylov ile Abay'ın çok iyi bir dostlukları vardır. Çarlık karşıtı, devrimci Rus dost Mihaylov, Abay'a Çarlık karşıtı fikirleri aşılar. Çarlık'ın gerçek yüzünü ona göstermeye çalışır (*Abay Jolu Birinşi Kitap* 1990: 494). Abay, Rus dostu Mihaylov'un düşüncelerinden etkilenir. Abay'ın fikriyatına Rus Mihaylov'un tesiri büyüktür. Mihaylov'un düşüncelerinin tesiriyle Abay, Çarlık'ın idarecilerine karşı olurken, Rus'un ilim ve sanatına her geçen gün biraz daha yakınlaşır (*Abay Jolu Birinşi Kitap* 1990: 502).

Rus kavmi, bu devirdeki Rus kavmi bereketliymiş. Doğru, azabı az demiyorum. Talihsizliği ve bahtsızlığı da çok. Fakat bununla birlikte, atmakta olan tanı yakın, gece karanlığı aydınlanmaya başlayan bir halk görür gibi oluyorum. ... (*Abay Jolu Birinşi Kitap* 1990: 502)

Abay, Rus dostu Mihaylov'un dile getirdiği devrimci düşüncelerden çok etkilenir. Mihaylov'dan Çarlık karşısında artık yepyeni bir Devrimci kitlenin her geçen gün güçlenmekte olduğunu dinleyen Abay, Rus halkının geleceğini aydınlık görür. Rus halkını bahtlı ve aydınlık günü yakın bir halk olarak algılar. Çünkü Abay'a göre, Rus halkının her ne kadar ağlatanı çok olsa da yine de Rusya, ülkesini düzlüğe çıkararak için uğraşanların da çok olduğu bir ülkedir.

-Ağlatanı çok olsa da, güldüreni, teselli edeni de çok olan bir halk hiç dertli olur mu?... (*Abay Jolu Birinşi Kitap* 1990: 502)

Abay için Mihaylov, Abay'ın "gözünü açan" Rus dosttur. Mihaylov, Abay'ı nice hazinelere yönlendirir ve Abay'ın yönünü değiştirir. Aşağıdaki söylemde Abay, Mihaylov'a bu düşüncesini dile getirir:

-Dünyada gözümü açtın Mihaylov, nasıl hazinelere beni sürükleyip götürdün!... Şimdi benim pusulam şaşıp, doğum batı, batım doğu oluyor! Öyle olursa olsun! ... (*Abay Jolu Birinşi Kitap* 1990: 575)

Mihaylov ise Abay'ı Kazaklar arasındaki Rus kültür elçisi olarak görür, bu sebeple Abay'ın yaptığı Puşkin'in "Tatyana'nın Onegin'e Mektubu" tercümesini büyük bir mutlulukla karşılar. Çünkü Ka-

zak halkı bu tercüme aracılığıyla Rus Puşkin'i tanıyacaktır, sevecektir ve böylece Rus'a bir adım daha yakınlaşacaktır (*Abay Jolu Birinşi Kitap* 1990: 581). Mihaylov, Abay'ın Puşkin'den yaptığı tercümeyle okuyup düzelterek Abay'ın çalışmasının mükemmelleşmesine de yardımcı olur. Abay'ın tercümesindeki tam oturmayan, eksik kalan yerleri tespit eder ve Abay'a bu konuda da yardımcı olan gerçek bir Rus dost olduğunu gösterir. Abay'ın kendisine bu denli yakın gördüğü ve hayran olduğu Rus dostu Mihaylov hakkındaki düşünceleri aşağıdaki söylemde Abay'ın ağzından dile getirilmiştir.

Hey Allahım, nasıl da hayran kalınacak bir dikkatlilik, anlayışlılık var Mihaylov'da. Kazakçayı yeterli seviyede bilmiyor, fakat buna rağmen benim çevirimdeki şüpheli kısımları tam da tespit ederek dile getiriyor. Bu ilim insanının ruhuna sinerek, bütün yaratılışını âdeta aydınlatıyor, nasıl da akıllı ve uzak görüşlü bir özellik oluşturuyor. Yanımdaki Kazak'tan da uzakta oturan Mihaylov, benim her şeyimi bilip, düşüncelerimi tahmin ediyor ya! (*Abay Jolu Birinşi Kitap* 1990: 583)

Mihaylov, Abay'ın gözünde pek kıymetli dosttur. Abay, Mihaylov'a hayrandır. Abay, Mihaylov'un ruhuna sinen ilme şaşırır. Abay'a göre Rus Mihaylov, Abay'ı Kazaklardan daha iyi tanır ve bilir.

Abay, bütün umutlarını bağladığı ve gelecekte olmasını hayal ettiği nesli temsil eden oğlu Abiş'in (Abdirahman) de ileride tıpkı Rus dostu Mihaylov'a benzemesini ister. Üstelik Abay, yalnızca ilim sahibi olma bakımından değil, dış görünüş bakımından bile Mihaylov'un görünüşe benzeyen bir görünüşle oğlu Abiş'i hayal eder.

Abay kendi oğlu Abiş gibi, Mağaş gibi çok hevesli öğrenci gençleri gözünün önüne getirdi. Onların da tam olarak Mihaylov gibi yeni tarzda kişiler olduklarını görür gibi oldu. Onların da üstlerindeki elbiseler Kazaklar gibi, Tobıktı giyimi gibi değil, şehirli giyimiydi. Gözlerinde gözlük, yüksek masanın üzerinde yığınla kitap. Kalın ciltlere gömülen okumuşu, halk koruyucusunu, yeni neslin önderini görüyordu. Yenilenmekte olan Kazak halkının muhtaç olduklarının peşinden koşan, aydınlık geleceği olan çocuklarını görür gibi oluyordu. ... (*Abay Jolu Birinşi Kitap* 1990: 504)

Abay, Rusları örnek alınacak halk olarak görür. O, başta Rus klasikleri olan Puşkin ve Lermantov'u örnek alır. Gertsen³ ve Çernişevskiy⁴, ne çileler çekmiş ama kendi milletlerinin fikrî gelişmesine büyük tesir etmiştir. Abay, Kazakların da Ruslardan örnek alarak, onlar arasında da insanlığı gelişen yeni bir kavmin doğacağına inanır.

... Benim ilk olarak dostum kabul ettiğim Puşkin ve Lermantov neler görmedi? Gertsen, Çernişevskiy hangi cehennemlerden, hangi acıları çekerek geçti. Pavlovlar sürgün edilmelerini, atalarından miras olan bir pay gibi gördü. ... Fil sağrılı erliği, sağlamlığı, kararlılığı da Rus erleri tanıtıyor. Kazakların da senin gibi genç neslinden, sonraki neslinden, oğul kızından böyle bir terbiye-talim sonunda insanlığı gelişen bir kavim doğar ya! (*Abay Jolu Ekinşi Kitap* 1990: 208).

3 Aleksandr İvanoviç Gertsen (Alexander Ivanovich Herzen): 1812'de Moskova'da doğmuş, 1870'de Fransa'da ölmüştür. Tanınmış Rus devrimcilerindendir. Gazeteci, yazar ve filozof kimliğiyle Rus devrimcilerinin önder olarak gördüğü bir şahsiyettir. Aleksandr İvanoviç Gertsen'in Rusya dışında geçen sürgündeki hayatını özel mektupları ışığında hikayeleyen *The Romantic Exiles* adlı çalışmanın Türkiye Türkçesine tercümesi için bkz. E. H. Carr, (2012).

4 Nikolay Gavriloviç Çernişevskiy (1828-1889): Çok yönlü bir Rus entelektüelidir. Ütopycı Rus bir filozof, devrimci-demokrat, üniversite hocası, edebiyat tenkitçisi, gazeteci ve yazar kimlikleriyle 1860'larda devrimci demokratik hareketin önderi olduğu gibi, Lenin'i oldukça etkileyen bir sosyalist teorisyendir. Çernişevskiy'in en önemli eserlerinden biri, *Ne yapmalı? (Что делать?)* adlı romanıdır. Roman, Sovyet anlayışındaki "yeni insan" tipine kaynaklık eden bir romandır. Çernişevskiy bu romanı Petersburg'da Peterpaul Hapishanesi'nde sürgün olduğu dönemde Aralık 1862 ve Nisan 1863 tarihleri arasında yazmıştır. Romanda, "yeni insanlar" konu edilir. Romanın başkahramanı Vera Pavlovna Rozalskaya, annesinin evlenmesi için zorladığı ev sahibinin oğluya evlenmeyecek, bir tıp öğrencisi Dmitriy Lopuhov ile evlenir ancak bu evlilik uygun şartlarda gerçekleşmeyen zoraki bir evlilik olduğu için Vera bu evliliği sürdürmez ve evliliğini bitirir. Kocasından ayrılan Vera, hayatta kendi yerini bulmaya karar verir ve sonunda "yeni tip" bir dikiş atölyesinde işe başlar. Bu "yeni tip" atölye, işçiyile işverenin ayrımının olmadığı ve bütün çalışan kızların birbiriyle eşit olduğu bir "komün"dür. Romanın Türkçeye tercümesi için bkz. N.G. Çernişevski, (1999).

Yukarıdaki söylemde Abay, her şeyden önce Puşkin ve Lermanov'u "dost" olarak görür. Rus düşünürleri Gertsen ve Çernişevskiy'de aydın düşünceleri için Rus Çarlığı tarafından cezalara çarptırılmışlar, sürgün edilmişler ancak buna rağmen yollarından dönmemişlerdir. Onların yolu, devrim yoludur, sosyalizm yoludur. Devrimci olan Rus Pavlov'un da Kazaklar arasında sürgün olma sebebi, Gertsen ve Çernişevskiy gibi atalarından sürgünlüğü miras almasıdır. Dolayısıyla Gertsen ve Çernişevskiy'in mücadelesi devamlılık göstermektedir, devrim yolundaki mücadele kuşaktan kuşağa devredilen bir miras durumundadır. Rus Pavlov, bu mirası şikâyetsiz kabul etmiştir. Bu sebeple erliği, sağlamlığı ve kararlılığı da Kazaklara tanıtan, Ruslardır. Abay, kendi oğlu Abış gibi Rus terbiye-talimi alan gençler arasından da "insanlığı gelişen bir kavmin" (*adamdığı ösken kavim*) doğacağına inanır.

Kazak toplumu içinde Rusları algılayış farklı farklıdır. Çarlık idarecisi olan Kazaklar ile sıradan Kazak halkının Rus halkıyla ilgili algısı değişmektedir. Abay, Çarlık yöneticisi olan Kazakların Rusya'sı ile halkın Rusya'sını aşağıdaki söylemde ayrı ayrı ortaya koymaktadır. Sonunda da kendisinin Rusları nasıl algıladığını dile getirmektedir.

... her halkın içinde farklı farklı yapıda insanlar vardır. Bir misal olarak ben, Rusya'ya, Rus halkını ele alayım. Ona bu bizim tam içimizdeki Orazbay, Jiyrenşe, Tekejan gibiler nasıl bakıyor? Diğer taraftan Kazak halkı ne düşünüyor? **Orazbaylara göre Rusya demek, Çar demekten ibaret. Ona bağımlılar, ondan korkuyorlar. Yine onun tarafını tutup kendime ya da çocuğuma bolusluk alsam, idareci olsam, zenginleşsem, düşmanım olanları ona cezalandırtsam diyorlar. Gerçekte ise içlerindeki hissi dikkate aldığımızda bu Rusya'ya hiç de dost değiller. Menfaatleri için ikiyüzlü davranıyorlar.** Rusya onlar için yalnızca bu demek. Ancak halkın ağzından biz dile getirirsek, bu günkü Kazak nesli için Rusya kimdir dersek, neler söyledik?! Bu sizlere malum, kitaplarını, fikir adamlarını bir yana koyduğumuzda, **ilk olarak o, uçsuz bucaksız sanattır. O, sayısız şehirler, onlardaki birçok medreseler, hastaneler, kütüphaneler ile ihtişamlı binalardır. O, Sibirya'ya kadar giden demir yolu, Ertis'te giden tekneler, üstündeki elbise, elindeki alet, evine eşya ve cihazlar üreten fabrikalar, işte, bunların hepsi de Rusya.** Bu Rusya, yalnızca sen Çar'ı tanırsan seni tanıyorum demez. Gidebilirsen, alabilirsen seni yadırgamayan, "geliver de öğreniver!" diyen Rusya'dır! Halkımızın sadık oğlu olursak, **biz bu Rusya'yı senin kimindir diye anlatacağız? Elbette, senin dostundur diyoruz.** Gerçek, halkın dileğini ifade eden gerçek olsun. Öyleyse tam da bu sebeple **dostun Rus sanattır diye anlatmamız doğru olur.** ... (*Abay Joli Ekinşi Kitap* 1990: 26-27)

Abay, Kazak halkının Rusların gerçek engin bir hazine olduklarının farkına vardığı için, "sanat sahibi ve derin düşünceli Rus halkı"nın gerçek anlamda tanıyıp onların yolundan gitme kararını aldıkları için bin kez şükreder. Bu bakımdan o, kendini ve kendi yolundan giden etrafındaki gençleri de şanslı olarak görür.

-Şükür, bin şükür! **Gerçek engin hazineli, sanat sahibi ve derin düşünceli halk Rus idi. Onun gölgesine, güçsüz ve bitkin bir hâlde "aktaban şubırındı"⁵ ile gelen benim halkım olmuş. Karanlık halkıyla, ıssız sahrasıyla gelmiş. O sahranın ilk elçisi, öncüsü olarak Altınсарin⁶**

5 "Aktaban şubırındı" Kazakların, 1723 yılında (Bolat Han devri, 1718-1730) gerçekleşen büyük çaplı bir Kalmak saldırısı sonunda büyük kayıplar vererek Güney Kazakistan'ı Kalmaklara bırakmak zorunda kaldıkları, Kazak hafızasında hiç unutulmayan acı tarihî olaylardan biridir (Togan 1981: 167-170, 171). Bu olayın Kazak tarihinde *Aktaban şubırındı* olarak adlandırılmasının nedeni, Kalmaklara yenilen Kazakların kafileler hâlinde, ayak tabanları yürümekten bembeyaz oluncaya kadar, daha kuzeye, Güney Kazakistan'dan Kazak bozkırlarına doğru göç etmesinden dolayıdır. *Aktaban şubırındı* yıllarından sonra Kazak Hanlığı'nda iç huzursuzluk belirgin bir şekilde hissedilmeye başlamış ve bu huzursuzluklar sonrasında Üç Kazak Cüzü idarî olarak tamamen ayrılma sürecine girmiştir.

6 İbray Altınсарin (1841-1889) Kazak bozkırının Ruslarla diyalog kuran, farkında olmadan Rus planlarını uygulayan bir Kazak aydınıdır. İbray Altınсарin, Çarlık devrinin politikalarının, misyoner İlimski'nin talimatlarıyla Kazaklar arasındaki uygulayıcısı olmuştur (Ayan 2015 b: 70-71). Özellikle İdil-Ural ve Türkistan Türklüğü'nün ortak yazı dili olan Çağatay Türkçesine karşı Kazak lehçesinin yazı dili hâline getirilmesi işine öncülük etmiştir. Kazak lehçesinin yazı dili haline getirilmesi, diğer Türk boyları arasında olduğu gibi Kazaklar arasında da Rusların en büyük başarılarından biri sayılabilir.

ömür sürmüş. Dünürlük yoluyla akraba olmuş değilim, dostluk bulmuş değilim. Fakat **gerçek iyi Rus'un gerçek iyiliğine el uzattım. Sadece ben el uzatmış değilim. İşte, Tanrı'ya şükür, az çok öğrendiklerinizle sizler de el uzatıyorsunuz. Bizim hepimiz, ilk uyananlar olacağız.** Fakat bizden, sizden sonraki neslin bereketini söylesene! Onlar gittiklerinde bollukla gidip, halk ile halk olup birleşip uyum sağlayacak. Tarih o yöne doğru gidiyor. Bunlar doğru değil mi Abiş?! (Abay Jolu Ekinşi Kitap 1990: 207)

Abay Jolu romanında Türkiye ve Rusya idaresindeki Türk Dünyası Ceditçileri üzerinden de Rusya ile ilgili Abay'ın düşünceleri ortaya konulur. Romanda Avezov'un kurguladığı Abay'ın Türkiye ve Rusya idaresindeki Ceditçiler ile ilgili algısı ve bu algının karşısında konumlanan Rus algısı Abay'ın ağzından açıkça dile getirilmiştir. Avezov'un roman kurgusunda, Türkiye ve Rusya idaresindeki Ceditçiler arasında bir bağın olduğu görülmektedir. Türkiye ve Türk Dünyası Ceditçileri görüşürler ve birbirleri ile iletişim halindedir. Hem Osmanlı Türkü hem de İdil-Ural Ceditçileri Türkistan sahasıyla da bağlantı içerisindedir. Avezov'un roman kurgusunda Ceditçiler, Abay ile de bağlantı kurup onun halk üzerindeki nüfuzundan faydalanmayı hesaplamaktadır. Ancak aşağıdaki söylemde Avezov'un kurguladığı Abay'ın, din karşıtlığı bahanesiyle kendilerini Ruslardan uzak tutmaya ve Ruslara düşman etmeye çalışan bu zihniyete karşı olduğu görülür. Abay, "Biz din kardeşiyiz", "Onlar din düşmanımız", "Uzak dur, dediklerine uyma, düşman ol" diyen Osmanlı ve Türk Dünyası Ceditçilerine şiddetle karşı çıkar. Söylemde Abay'ın İstanbul'daki Türk Sultanı'nı da tenkit ettiği dikkat çekmektedir. Abay'a göre, "din kardeşliği" fikrinde olanların üstatlarından biri, İstanbul'daki Türk Sultanı'dır. Abay aşağıdaki söylemde İstanbul'daki Türk Sultanı'nı "Binbir gece" zamanının tiranı olarak görmektedir. Kurgudaki Abay'ın Türk Sultanı ile ilgili algısı böyleyken, Rus halkıyla ilgili oluşturulan algıya bakıldığında, sanatı ve bilimi, talim terbiyesi için Kazak halkının daima yakın olması gereken, din kardeşliği çığırkanlarının "düşman ol, uzak dur!" demelerinin aksine, Kazakların ilişki kurarak yakınlaşması gereken bir Rus halkı olduğu görülür.

... Müslümanım sözüne güvenerek kendilerinin karanlık inançlarını gerçekleştirmek için kimi olursa olsun kullanmak, alet etmek. ... bunların bir kısmı uzağa gitmekte. Rusya içinde oturup, gözyaşını dindirene karşı halkı düşman olarak yetiştiriyorlar. Deminkilerin ağzından bunun kokusu geliyor. "Din kardeşliği", "kâfire düşmanlık" diye nice öğüt, vasiyet dolup taşıyor. **Kendilerinin üstatları Trotskiy'de, Kazan'da, Kırım'da, ta Buhara Şerif, Semerkant'ta, daha da ötede Halife yurdu denilen Mısır, Mekke ve Medine'de. "Binbir gece" zamanının tiranlığını muhafaza eden sultanı İstanbul'da, Türklerde.** Onların bir kısmından bazen bana selam gelir. Yine mektup, bazen de gazetede yer alan öğütleri de elime ulaşır. Tanıyorum, düşünüyorum da, bazen kızarak kaygılanıyorum. **Bütün niyetleri, İslam'ın beş şartıyla sarıklı mollaya kul etmek. Başka dünyanın yeniliğinden bu günkü halkı, gelecek nesli uzakta, karanlıkta tutmak. Özellikle de korkunç olarak gösterip, ürküttükleri şey bu Rus halkının sanatı ve bilimi, talim terbiyesi: "Bizler din kardeşleriyiz", "o, din düşmanımız, uzak dur, kabul etme, düşman ol" demekten başka bir öğütleri yok! ...** (Abay Jolu Ekinşi Kitap 1990: 390-391)

Abay Jolu romanındaki Avezov kurgusunda İstanbul'daki Türk Sultanı ile ilgili başka olumsuz öğeler de yer almaktadır. Bu olumsuz öğeler, Abay'ın ağzından Rus Fedor İvanoviç Pavlov ile birlikte din üzerine yaptığı sohbette dile getirilmektedir. *Abay Jolu* romanında Fedor İvanoviç Pavlov, Abay'ın bir diğer Rus dostudur. Pavlov da romanda tıpkı Mihaylov gibi Abay'a önderlik eden, yardımcı olan, etki eden Rus tipini temsil eder. Fedor İvanoviç Pavlov, Mihaylov gibi Çarlık karşıtı ve sürgünde olan bir Rus'tur (Abay Jolu Ekinşi Kitap 1990: 207). Romanda Pavlov ve eşi Aleksandra Yakovlevna, her zaman Abay'a yardımcı olan Çarlık karşıtı Rus dostlar olarak görülmektedir (Abay Jolu Ekinşi Kitap 1990: 382). Roman kurgusunda Abay ile Pavlov'un din üzerine sohbetleri sırasında Pavlov'un Abay'a din karşıtı bir propaganda yaptığı görülür. Pavlov, "Rus'un papazı da kötü, Müslümanların imam ve mollaları da kötü." diyerek din olgusuna bütünüyle karşı bir tavır sergiler. Pavlov, sözlerinin devamında neden böyle düşündüğünü de Abay'a açıklar: "Bunların ikisinden de halka bir iyilik gelmez. Onlar üstüne üstelik her

meseleye yalnızca din penceresinden bakarak halkları birbirine düşürüp, aralarını bozup, düşman etmeyi düşünürler.” (*Abay Joli Ekinşi Kitap* 1990: 544). Bu sebeple Çarlık karşıtı Pavlov “... Rus halkının açık, adil ve dürüst güçleri Çar’ı da, Rus kilisesini de suçlu görmektedir.” (*Abay Joli Ekinşi Kitap* 1990: 544) diyerek kendi fikrini ve kendi gibi düşünen Çarlık karşıtlarının düşüncelerini Abay’a açık bir şekilde dile getirir.

Abay’ın Rus dostu Pavlov ile din üzerine yaptığı sohbette, genel olarak din karşıtı bir propaganda yapılmakla birlikte, İstanbul’daki Türk Sultanı Abdülhamit ile ilgili eleştiriler daha ağır ve oldukça dikkat çekicidir. Abay’ın kendine çok yakın gördüğü Pavlov ile dertleştiği sırada bu eleştiriler görülmektedir.

Abay bunun üzerine Pavlov’a İslam öğütçülerinin yığınla maskaralığını ve kara cahilliklerini anlattı. Onların düşüncelerinin tamamen İstanbul’a, Halife yurduna, Abdülhamit Sultan’a bağlılık düşüncesinden ibaret olduğunu açıkladı. Oradaki Şeyhülislam fetvası ile buradaki kör din adamlarının niyeti, imamı, dileklerinin bir olduğunu izah etti.

Bu konuda Pavlov da pek çok şeyi biliyormuş. O da şimdi Abay’a şimdiki Türkiye hakkında çok ilginç ve hiç bilinmeyen konulardan bahsetti.

Abdülhamit’in haremde bin cariye olduğunu, Türkiye’nin ayrıca bir karanlık, cahil İmparatorluk olduğunu pek çok delille açıklayıp ortaya koydu. (*Abay Joli Ekinşi Kitap* 1990: 544-545)

Muhtar Avezov’un *Abay Joli* romanındaki Abay kurgusunda Abay tamamıyla İslam karşıtı bir imajla ortaya konulmaktadır. Kurgudaki Abay, İslam karşıtı olmakla kalmayıp, bütün İslam Dünyası’na ağır eleştiriler getirirken, doğrudan Rus taraftarlığını propaganda etmektedir. Muhtar Avezov’un kurgusundaki Abay ağzından dile getirilen bu propaganda üslûbunun dönemin hâkim ideolojisi tarafından beğenilmesi çok da şaşırtıcı değildir. *Abay Joli* romanının Kazak millî ve kültürel kimliğine dair pek çok öğeyi barındırmasına ve âdeta Kazak halkının bir ansiklopedisi konumunda olmasına rağmen (Kazak tarihi, Kazak gelenekleri, görenekleri, Kazak millî kimliğinin önemli bir parçası olan Kazak konar-göçer hayatının bütün incelikleri...) Sovyet devrinde değer gören bir eser olmasında Muhtar Avezov’un kurgusundaki Abay karakterinin büyük tesiri olmuştur. Aşağıdaki söylem *Abay Joli* romanında yer alan kurgudaki Abay’ın İslam karşıtı ve Rus yanlısı propaganda üslûbunu ortaya koyan söylemlerden birini örneklendirmektedir. Söylemde Abay, bir dinî lider olarak müftüye bağlanmak isteyen ve kendisinin de bu konuda desteğini bekleyen Kazaklara çok net ve sert bir şekilde müftüye bağlanmaya karşı olduğunu dile getirmektedir. Abay’a göre, Kazaklar kendilerine İslam birliği hedefi uydurmak yerine, Ruslarla ilişki içerisine girmelidirler. Ruslar ve Rus medeniyeti Kazakların yaşayışına o denli girmiştir ki, bu sebeple Rusya ile Kazaklar birbirlerinden asla ayrılamazlar.

-İlk olarak İslam dininin bir kavmi olmaya niyetlidirler. Din kardeşliği diyerek, Mısır’ın Arabî’ndan, Hindistan’ın Müslümanı’ndan, İstanbul’un Halife Sultanı’ndan, şeyhülislamdan, Rusya’da, Sibir’de duran Kazak’a kardeş bulup verme niyetindedirler. Akraba bulma konusunda uzlaşmışlar. Her şeyden önce bu konunun özü yalandır. Hangi milletin halkını ele alırsak alalım, günlük hayatında yanbaşındaki komşusuyla ilişki kurarak yaşayıp gider. **Bizi Halife’nin Müslümanlarıyla yakınlaştıracığım diyenler, en önce yanımızdaki komşumuz Rus halkından uzaklaştıracığım diye düşünüyor.** Bunu söylemeseler de bu gün gibi aşikâr. **Peki Kazak halkı, bu Ruslarla sen nasıl uzak olacaksın?** Birey olarak da bütün bir millet olarak da yaşam önemlidir. Yaşam dediğimiz şey: işte bu içtiğin su, yediğin ekmek, giydiğin giyecek, içinde barındığın ev, bütün bunlar. Başkalarını bir yana bırakıp Semey Kazakları sizi örnek vereyim: **işte bu Ertis, senin nehrin değil, Rus halkının nehri. Öyleyse, ilk olarak Semey halkı, Semey Kazakları, senin içtiğin suyun Rus halkının suyudur.** İkinci olarak, **yediğin ekmek, kendin ekin ekmiyorsun, tarımla uğraşmayan bir halksın, Rus köylülerinin yetiştirdiği, değirmeninde öğütüp getirip sana verdiği undur.** Bunun dışında **giydiğin giyeceklerin, içinde yaşadığın evin, bütün**

eşyaların ve alet edevatın hepsi ama hepsi Rus halkının şehrinden, sanatından ortaya çıkmış varlıklarıdır!.. Sen onlardan uzaklaşmak niyetinde misin? Uzaklaştığında çırlıçiplak anadan üryan ortada kalakalıp git de kendine başka kardeş bul! İkinci olarak, **biz karanlık içindeki, kesif duman altındaki, cahillik dumanı kaplamış, derdi başından aşkın gözü açılmamış bir halkız.** Bize her şeyden önce ne gerekli? Bilginin aydınlığı gerekli. Kendimiz cahil kalmışsak da şimdiki nesli hızla okutup, onların dünyayı tanımalarını sağlayıp, gözlerini açmamız gerekli, bu konuda kaygılanmamız, elimizi çabuk tutmamız gerekir! Bu noktada da **bütün ışığını alabilirsen eğer, hiç cimrilik etmeden bunu bize veren dostumuz, Rus'un sanatı, Rus'un örnek kavmi!** Üçüncü olarak, müftüye bağlanmama sebebimiz: kadınlarımız, ev içimiz bunu istemiyor. Bizim kadınlarımız şu anda da zaten dertli. Bir de Müslümanlığı kabul edip, İslam şeriatı ile bütünüyle bağlı olan milletleri düşünelim! Onlardaki kadınların durumu Kazakların dertli kadınlarından da daha kötü bir halde, onlar âdeta karanlık bir mezardalar. Bu günkü Kazak kadınının pazarda satılan bir mal gibi olan “ak yuları” da kadınlarımız açısından yeterli derecede ağır bir durum. Şimdi üstüne bir de ona “çarşaf”, “perde ve ferace”, “başörtüsü ve padesü” ile onu kapatıp daha da nefes alamayacak hâle getirmenin hiç gereği yok.” (*Abay Joli Ekinşi Kitap* 1990: 549)

Yukarıdaki uzun söylem, *Abay Joli* romanında kurgulanan Abay'ın Rus yanlısı propagandasının en açık örneğini oluşturmaktadır. Söylemde Abay Kazak halkını, komşu halk olan Ruslara her bakımdan muhtaç olarak görmektedir. Abay'a göre, Kazaklar müftüye bağlanarak kendilerine “din kardeşi” aramaya kalkarlarsa eğer, başta yaşam için elzem konularda olmak üzere, her açıdan Ruslara bağlı olduklarından tabiri caizse “dımızlak” ortada kalacaklardır. Bu nedenle akıllarını başlarına toplamaları ve müftüye bağlanma düşüncelerinden vazgeçmeleri gereklidir.

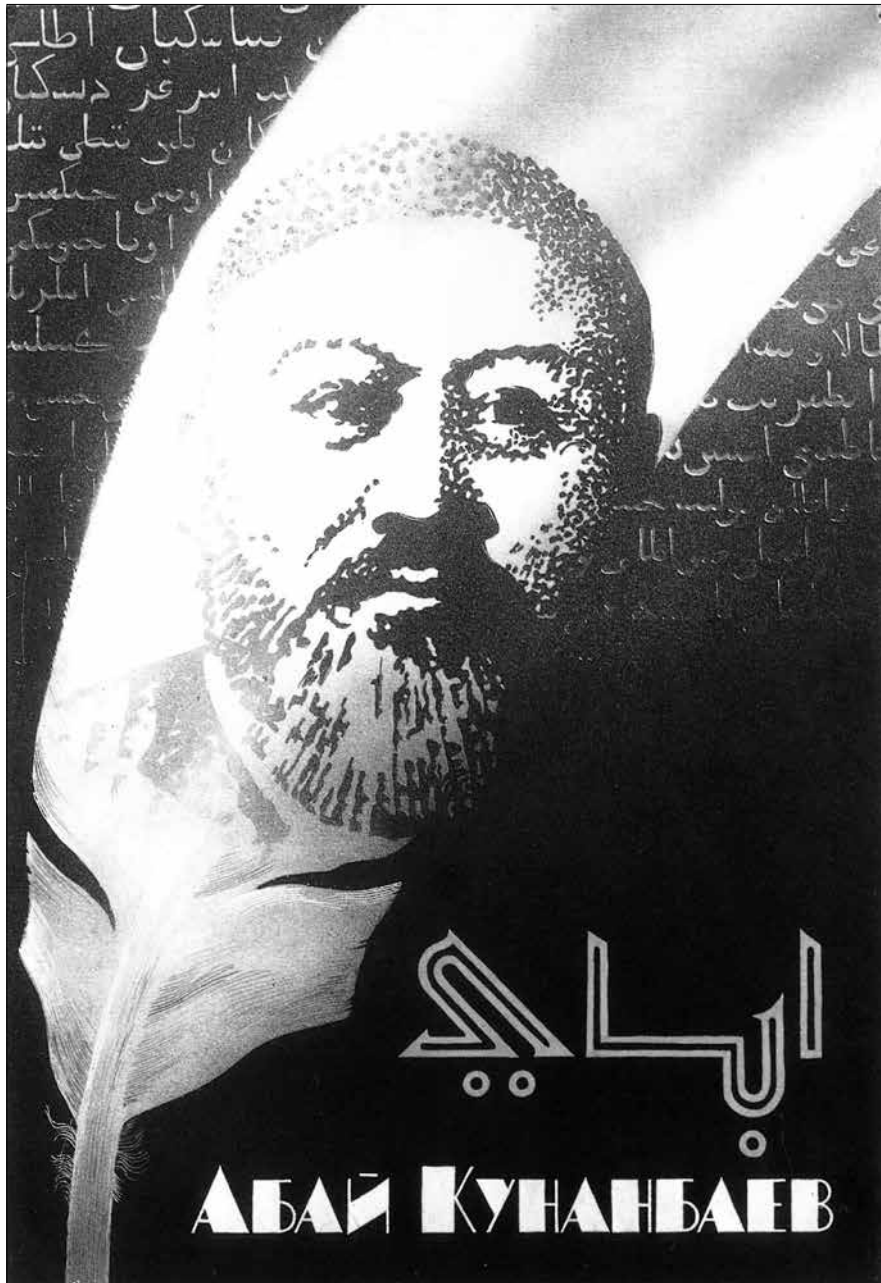
Sonuç

Abay Joli'nda Abay'a yardım eden ve onun aydınlanmasında önemli bir misyon üstlenen Devrimci Mihaylov Yevgeniy Petroviç ve Devrimci Fedor İvanoviç Pavlov gibi Rus bireyler Abay'ın “dost” olarak algıladığı Ruslardır. Romanın Kazak başkahramanı Abay'a öncü rolünü üstlenen bu Rus kahramanlar, roman kurgusu içinde Abay'ın Çarlık karşısında konumlanmasında, Abay'ın zihninde Devrimci fikirlerin uyanmasında ve Abay'da Rus kültürüne ve genel olarak Rus'a sevgi uyandırılmasında öncü rolü üstlenmişlerdir. Abay'daki genel Rus algısına bakıldığında, onun zihninde “örnek halk”, “sanat sahibi halk”, “bilgi sahibi halk”, “geleceği aydınlık halk”, “derin düşünceli halk”, “bereketli kavim”, “bilim ve teknolojisi ileri halk”, “medeniyeti gelişmiş halk” ve Kazaklara “yakın komşu olan halk” gibi olumlu bir algının olduğu görülmektedir. Muhtar Avezov'un kurgusundaki Abay ağzından Rus yanlısı olumlu bir algı eserde propaganda edilmiştir. Kurgudaki Abay'ın konuşmalarındaki baskın Rus yanlısı propaganda üslûbuna bakıldığında, eserin dönemin hâkim ideolojisi tarafından beğenilmesi, dönemin yerli ve yabancı edebiyat otoriteleri tarafından övülmesi hiç de şaşırtıcı değildir. Sonuç olarak, *Abay Joli* romanının Kazak millî ve kültürel kimliğine dair pek çok öğeyi barındırmasına ve âdeta Kazak halkının bir ansiklopedisi konumunda olmasına rağmen, Sovyet devrinde değer gören bir eser olmasında, Muhtar Avezov'un kurguladığı “Rus yanlısı Abay” karakterinin büyük tesiri olmuştur. Ancak oluşturulan “Rus yanlısı” roman kurgusuna rağmen, büyük Kazak yazarı Avezov'un *Abay Joli* romanı, geçmişte olduğu gibi bu gün de Kazak edebiyatı ve Kazak kültürünün çok değerli bir hazinesidir.

KAYNAKÇA

- Abay Joli Birinşi Kitap* 1990, Muhtar Avezov Abay Joli Birinşi Kitap Abay, Almatı, “Jazuvsı”.
- Abay Joli Ekinşi Kitap* 1990, Muhtar Avezov Abay Joli Ekinşi Kitap Abay Joli, Almatı, “Jazuvsı”.
- Ahmedov Z.-Rsaldin J.J., (1989), “Abay”, Kazak SSR 4-Tom Kıskaşa Entsiklopediya, s. 83-87. Almatı.
- Ahmedov Zeki, (1997), ““Abay Yolu” Epopesinin Yazılış Tarihi”, (Akt. Zeyneş İsmail-Ahmet Güngör), Bilig, Sayı 5, Bahar 1997, s. 43-48.
- Ayan Ekrem, (2015 a), Bir Devrin Aynası Abay Kunanbayev ve Kara Sözler, İstanbul, Akademi Titiz Yayınları.
- Ayan Ekrem, (2015 b), Modern Kazak Edebiyatının Öncüsü İbray Altinsarin, İstanbul, BilgeKültürSanat.

- Bazarbayev M., (1998), 40-50 Jane 60- Jıldardagı Kazak Adebıyeti, M. O. Avezov Atındagı Adebıyet jane Öner İnstıtutı, Almatı, "Gılım".
- Carr E. H., (2012), Romantik Sürgünler, (çev. Selda SOMUNCUOĞLU), İstanbul, İletışim.
- Çernısevski N.G., (1999), Nasıl Yapmalı?, (çev. Celal ÖNER), Oda Yayınları.
- Kabdolov Z., (1994), "Muhtar Avezov", Kazak Adebıyeti 11, Almatı, Ravan, s. 204-240.
- Müsirepov G., (1970), Suvretker parızı, Almatı, "Jazuvşı".
- Nurğalıyev R., (1991), Arkav, Almatı, Jazuvşı Baspası.
- Togan, A. Z. V., (1981), Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi Cil I, İstanbul, Enderun Kitabevi.
- Toğısbayev, B.; Sujikova A., (2009), Tarihi Tulgalar, Almatı, Almatıkitap Baspası.
- Zelinski K., (1978), Sovyet Edebıyatı, (çev. Funda SAVAS), İstanbul, Konuk Yayınları.

Abay. B. Mirzahmetov, 1984

Kazakların Abay'ı Olamasam da -“Yevgeniy Onegin'in” Şiir Nüshalarının İncelenmesi-¹

Caylavhan Kajıbekoviç KOJAĞULOV²

Talğat Bolatulı KABIŞEV³

Akt. Sara AMİRTAYEVA⁴

Rusların büyük şairi Puşkin'in eserleri, vefatının 100. yılı dolayısıyla 1937 yılında Kazak diline çevrilip yayımlanmıştır. Halk ağzındaki şiir nüshalarıyla birlikte planlı olarak tercüme edilen eserleri de bir araya getirilmiş, Kazakların edebî sanat matbaasından şairin seçmeli eserlerinin (bir araya getirilen) üç cildi Saken Seyfullin sorumluluğunda yayımlanır.

Kazak edebiyatı tarihinde “Yevgeniy Onegin” romanını ilk defa dile getiren büyük Abay eseri ile İlyas Jansugirov'un çevirmesi ile halk arasında Eset Naymanbayulı eseri diye dağıtılan üç nüshada bir araya getirilen eserin ikinci cildinde yer aldı. Üç nüshanın birincisi “Yevgeniy Onegin” isimli başlığıyla verilmiştir. Puşkin'in bu eserin Kazak dilindeki bu varyantının çevirisi belirsizdir. Almatı vilayeti Aksu bölgesindeki “Stalin” kolhozunun üyesi Şaripov'un söylediği şekilde yazıya geçirilmiştir. Bu şekilde değiştirilmeden basılır. İkinci nüsha “*Onegin men Tatyananın aňgimeleri / Onegin ile Tatyana'nın Hikayeleri*”dir. Almatı vilayeti Aksu bölgesindeki “Şaday” kolhozunun üyesi Torıbayev'in (halk şairi Kuvat Terıbayev /S.K./) ağzından derlenip yazıya geçirilir. Hikâyeyi o, 1911 yılında şair Eset'ten öğrenmiştir. Üçüncü nüshayı da I. Jansugirov Ayagöz bölgesindeki hayvan kolhozunun işçisi S. Alımbetov'dan (meşhur halk şairi Sapargali Alımbetov) derlenip yazılır. Matbaa metinde değişiklik yapmadan derlendiği gibi basmıştır. Matbaa çalışanları üç nüshasada da aynı şekilde değiştirmeden bir araya getirdiği editörler: S. Seyfullin, M. Avezov, S.Mukanov ve G. Musirepov'un ortaya koyduğu folklor kurallarına sıkı sıkıya uymuştur.

Eserdeki Şaripov nüshası 209 satır, Terıbayev nüshası 348 satır, Alımbetov'un nüshası 268 satırdır. Abay, şiirlerinde “*Oneginiň sıypatınan / Onegin'in Tasviri*”nden başlayıp, “*Tatyana xatı / Tatyana'nın Mektubu*”, “*Oneginiň oyı / Onegin'in Düşüncesi*” (Çok şaşırtıcı bir mektup), “*Oneginiň Tatyanağa jazğan xatı / Onegin'in Tatyana'ya Yazdığı Mektup*”, “*Oneginiň sözi / Onegin'in Sözü*”, “*Tatyananın jawabı / Tatyana'nın Cevabı*” “*Lenskiydiň sözi / Lenskiy'in sözü*”. İle devam eder. Bunların ardından dört dize düzyazısı ve bir kısım şiiri var. Bunlar “*Oneginiň ölerdegi sözi / Onegin'in Son Sözleri*” diye adlandırıldı. Abay'ın habersiz eklediği bu son söz Puşkin'de yok. “Yevgeniy Onegin” şiirinin Şaripov nüshasında öncelikle Puşkin romanının hangi yıl yazıldığı, (*Awardım Puşkin erdiň romanın / Jazılğan 1823 jılı Russiyada // Kahraman Puşkin'in romanını çevirdim, o, Rusya'da 1823 yılında yazılmış tır*) (1823 yılında Kişinev'de yazılan romanın ilk şekli) kaç bölümden oluştuğu (roman sekiz parçalı uzun şiir),

Abay çevirisiyle de tanıtılan, (*Qazaqtıñ Abayınday bolmasam da, // Bul jerde öz tilimde aytıp berem*

1 “Qazaqtıñ Abayınday bolmasam da (-“Evgeniy Oneginiñ” jir nusqalarınıñ tekstologiyası” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Doç. I. Jansugirov Atındağı Jedisuw Memlekettik Universiteti Filologiya jäne Jurnalistika Kafedrası Taldıqorğan qalası Qazaqstan.

3 Doç. Kazak Innovatsiyalıq Gumanitarlıq-Zaň Universiteti Filologiya Kafedrası Semey qalası Qazaqstan.

4 Uzm. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD Yüksek Lisans mezunu.

// Kazakların Abay'ı gibi olamasam da burada kendi dilimde söylüyorum.) Haberdar ederek, Onegin bölümünü düşünüyor. Şaripov'un nüshası başında ki bu dizeler başka nüshalarda yok.

Şaripov'da bulunmayan Puşkin hakkındaki bazı bilgiler diğer üç nüshada var. Şaripov, Puşkin romanının ön sözünde Tatyana'nın Onegin'le tanışıp âşık olmasını açıklayıp, Onegin'in görünüşü üzerinde durur ve burayı "Tatyana'nın Onegin'e yazdığı mektup", "Onegi'nin kıza verdiği cevabı" "Onegi'nin Tatyana'ya yazdığı mektubu" (kafiyesiz diye not düşülmüş), "Onegi'nin mektubuna Tatyana'nın verdiği cevap" (kafiyesiz) diye beş bölüme ayırır. S. Alimbetov ile K. Teribayev nüshaları:

*"Orısta jazuwşy (birew) ötken Puşkin attı,
Önerge ğılım, bilim kâmalattı,*

Rus şair olmuş Puşkin adlı,

Önerge ğılım, bilim kâmalattı,

Sanata, ilim, bilime sahipti, - diye başlar, K. Teribayev,

"Anlatayım Puşkin'e yazılan hikâyeyi" diye, Onegin'in görünüşü üzerinde durup, hayatın yalan olduğunu, dünya ile hepsinin aldattıcılığı hakkında şunları söyler:

*"Oneginiñ jiyhan kezgen zamanında
Mäskevede bir suluw qız bolğan jäne*

Onegi'nin dünyayı dolaştığı zamanlarda

Moskova'da güzel bir kız varmış yine", diye Onegin,

Tatyana'nın güzelliğine kapılır, ona âşık olur. S. Alimbetov Puşkin'i 38 satırda betimliyor. Teribayev'de Puşkin tek tek 16 satırda resmedilmiş, Onegin ise 24 satırda resmedilmiştir. S. Alimbetov ise hem Onegin'i hem Puşkin'i bir insan olarak gösteriyor. Ye. Ismaylov "Yevgeniy Onegin" nüshalarını Kuvat ile Sapargali'nin yaptığı girişteki gibi Puşkin'in kendisi hakkındaki görünüşlerini örnek alarak: "Bu Rusların büyük şairi hakkında Kazakların halk şairleri adına söylenen saygı şiiri" (Ismaylov; 1959: 273) dedi. Halk şairleri nüshalarında yazar görüntülerinin girişi, romandaki Onegin görüntüsünün psikolojik portresinin yazar tarafından en derin şekilde resmedilmesiyle, halk şairlerinin görünen yazar prototipi diye kabul edilmesinin bir anlamı var. V. G. Belinskiy "Yevgeniy Onegin" makalesinde: "Onegin" Puşkin'in iç dünyası ile ilgili yazılan en güzel eseri... Bu şiirde aslında kendi hakkındaki her şeyi anlatmıştır. Bu şiirde onun hayatı, aşkı, duygusu, bakış açısı, idealleri gösteriliyor. Bu şiirin kıymetini bilmek demek Puşkin'in kıymetini bilmek demektir. Demek ki halk şairleri gerçeklerden uzaklaşmamıştır. S. Alimbetov nüshasında da girişten sonra: "Tatyanañ Oneginge jazğan ekinşi birinşi xatı / Onegin'in Tatyana'ya yazdığı birinci mektup", "Oneginiñ Tatyanağa jazğan birinşi xatı / Onegin'in Tatyana'ya yazdığı birinci mektup", "Oneginiñ Tatyanağa jazğan ekinşi xatı / Onegin'in Tatyana'ya yazdığı ikinci mektup", "Tatyanañ xatı alğandağı sıypatı / Tatyana'nın Mektubu Alırkenki Hali", "Tatyanañ Oneginge jazğan ekinşi xatı / Tatyana'nın Onegin'e yazdığı ikinci mektup" ve "Tatyanañ soñğı küyevge aytqanı / Tatyana'nın Eşine Son Söyledikleri" adında iki kafiyeli şiiri var. S. Alimbetov nüshası bölümlere ayrılmamış sadece girişten sonra "Puşkiniñ qızğa jazğan xatı minaw / Puşkin'in kıza yazdığı mektup bu" adlı bölüm "Tatişjan men qırıq altı, sen on segiz / Tatişjan kırk altı, sen on sekizinde" adında, Q. Teribayev'de ise "Oneginiñ Tatyanağa jazğan birinşi xatında / Onegin'in Tatyana'ya yazdığı birinci mektubunda" "E, Tatiş! Men qırıq altı, sen on segiz / Hey, Tatiş! Ben kırk altı, sen on sekiz" diye başlıyor.

Yukarıda gösterilen üç nüshadan başka dördüncü nüsha olarak kabul edilen bir eser daha vardır. Bu nüshayı bilim adamı. B. Adambayev 1968 yılında "Jazuvşy / Yazıcı" matbaasında basılmış olan E. Nayanbayev eserler külliyatında yazmıştır. Bu "Puşkin" adıyla gösterilmiş Köldeyev nüshasıdır. Köldeyev nüshasında 276 satır vardır. Köldeyev nüshasında Puşkin'in görünüşü 40 satırdan oluşuyor ve Arap, Fars, Rus dillerinden ödünç kelimeler çok kullanıldığından dolayı anlam olarak bazı değişiklikler vardır.

"Oqığan özi ustaz mağrifattı.

Okuyan kendisi öğretmen marifetli

Miyli bas, oyşıl kewdw oğan jüyrik,

Akıllı boş düşünceli vücutta bulunur

Orısta birew boptı Puşkin attı,

Ruslarda Puşkin isimli birisi olmuş

Jaqtağan şınşıl bolıp xaqıyqattı.

Hep hakikatin tarafında olmuş"

Abay'ın çevirisinin halk ozanları tarafında gelenek çerçevesinde ele alınıp korunmuştur. Abay, Onegin'i realist, düşünceli, gelişmiş olarak göstermektedir. Halk şairleri S. Alimbetov ve J. Köldeyev'e ait nüshalarda Puşkin, iyi bir karaktere sahip olarak gösterilmiştir. Bu nüshalarda Onegin'in psikolojik portresi yoktur. Abay, Tatyana'nın görünüşü üzerinde durmamış çünkü Tatyana'nın huyu-

nu, duygusunu, hayalini mektuplarında açıklamış, halk şairleri ise aksine Tatyana'nın görünüşüne yer vermiştir. Tatyana'nın görünüşü dört nüshada bazı kelimelerin değişimi olmadığı takdirde aynı kalacaktır. Q. Teribayev'de "*Eşkimge şın külmegen sırın aşır, Körmegen er jınıspen ir sırlasıp / Kimseye sırrını açmamış erkeklerle sırrını paylaşmamıştır*", Q. Teribayev Şaripov nüshalarında Tatyana'nın "okuduğu romanlardan" ve Onegin'i S. Alimbetov 'da ise "kitabından" J. Köldeyev' de ise "kitabından (knigasından)" Puşkin'e âşık olmuştur diye söylüyorlar. Nüshalarda Onegin, Puşkin, Tatyana tasvirleri hikâyeye göre değişiyor. Bunu örnek olarak Q. Teribayev nüshasından aşağıdaki mısraları gösterebiliriz:

*"Aytaın Onegin erden az mäsele
Puşkindey jan tuwğan joq sözge dana*
ise Onegin ve Tatyana'nın görünüşleri biraz
Köldeyev nüshasında:

Bahsedin Onegin'den biraz
Puşkin gibisi doğmadı sözde usta. Şaripov nüsha-
sında ise Onegin ve Tatyana'nın görünüşleri biraz
değişikliklerle Q. Teribayev'le benzerlikler gösterir.

*"Aralap memleketti seyil eter,
Paydasız jumısı joq basqa beker
Ol Puşkin qırırq jasına kelgen jılı,
Mäskewdiñ şaharına kelip jeter*

Gezerek ülkeyi seyreder
Faydasız işi yok boşuna gezer
O Puşkin kırk yaşında
Moskova'nın merkezine ulaşır"

diye Puşkin'in Moskova'ya nasıl geldiği anlatılır. Q. Teribayev nüshasında Onegin'den bahsedilerek şunlar söylenmektedir; "*Puşkindey jan tuwğan joq sözge dana / Puşkin gibi söz ustası bilge bugüne kadar doğmadı*". Şaripov ise "*Munday er tuwğan emes sözge dana / Böyle er doğmadı sözde usta*" diyerek onu över, Onegin'i tasvir eder. S. Alimbetov da Q. Teribayev'i aynen tekrarlamıştır. Bundan şu sonucu çıkarılmaktadır. İlk satırın şairlere göre değişmesi, her birinin farklı anlamlar çıkarmasından dolayıdır. Tatyana'nın Onegin'e yazdığı birinci mektubu satır satır karşılaştırırsak yine hafızalarında doğru kaydedilmiş olmasından dolayı değişikliklere uğramıştır. Q. Teribayev nüshasında: "*Bağım joq, talabım joq edim sorlı, / Attadım eriksizden uyat joldı // Talihim yok, isteğim yok, talihsizdim / Atladım ansızın ayıp yola*" derken, Şaripov'da: "*Bağım joq, talabım joq edim sordan, / Attadım erkim ketip üdep joldan / Bahtım yok, talebim yok, şanssızdım / Atladım idrakim gitti edep yolundan*" der. S. Alimbetov ile Teribayev'in mısraları da aynıdır. J. Köldeyev'de: "*Bağım joq, talayım joq edim sorlı, Attadım erkim ketip oğaş joldı / Kaderimde yok, hevessizim, talihsizim. / Gittim yanlış yoldan*" denilmiş. Teribayev'le Alimbetov birbirleriyle hemen hemen aynıdır. Şaripov ile Köldeyev nüshalarının üçüncü satırları tamamen değişmiş. J. Köldeyev nüshasındaki dilin çok değişmesinin sebebi 1922 yılında ilk defa duymuş ve ezberlemiş olmasındandır. (1958 yılında B. Adambayev'in ağzından ses kaydı yapmıştır). Aradaki yarım asırlık fark metni etkilemiştir. Şaripov nüshasının çok değişik varyantı gibi görünüyor ama anlamında hiçbir değişiklik yoktur. Alimbetov nüshasında Tatyana mektubu üç kafiyelelidir, bu kafiyeler Şaripov ve Teribayev nüshalarındaki gibi aynı şekilde olup, sadece dildeki değişiklikler var. Böylelikle Tatyana'nın Onegin'e yazdığı mektup, Teribayev nüshasında 28 satır, Şaripov 26 satır, Köldeyev 18 satır, Alimbetov'da ise 12 satır olarak korunmuştur. Onegin'in Tatyana'nın mektubunu aldığı zamanı, Teribayev mektubunda "*käbrän xat / gizli mektup*" diye vafsetmiş, Alimbetov da "*sekret xat / gizli mektup*" demiştir. Köldeyev'de "*mäzkur xat / adı geçen mektup*" (... 1968 yılında topladığı kitapta: Mezkura Arapça; adı geçen mektup) diye anlam vermiştir. Şaripov nüshasında ise bu satırlar hiç yoktur.

Onegin'in mektubu bölümü Teribayev'de: "*E... Tatiş! Men qırırq altı, sen on segiz, / Aramız ekewmizdiñ uşan-teñiz. / Ey... Tatiş! Ben kırk altı, sen on sekizdesin, / İkimizin arası yer ile gök gibidir*". Şaripov ve Köldeyev'de "*Nur Tatiş, Biz qırırq altı, siz on segiz, / Aramız ekewmizdiñ uşan-teñiz. / Nur Tatiş, biz kırk altı, siz on sekizdesiniz, / İkimizin arasındaki fark yer ile gök gibi*" şeklindedir. Bu şiir satırları Alimbetov'da: "*Tatişjan, men qırırq altı, sen on segiz, / Aramız ekewmizdiñ uşan-teñiz. / Tatişcan, ben kırk altı, sen on sekizdesin, / İkimizin arası yer ile gök gibidir*" şeklinde verilmiştir. Şiirde Tatyana hoş bir görüntüde gösterilmiştir. Şairle Tatyana'nın doğum yeri, büyüdüğü ortam, sosyal çevresi Puşkin'in romanında olduğu gibi doğruca gösterilmiştir. Üç nüshada da Tatyana zeki, düşünceli, güzel, duygusal

görüntüyle sıfatlandırılmıştır. Tatyana'nın her hali ve karakteri, sevinci ya da hüznü anlatılırken halkın günlük konuşma dilinden yararlanılmıştır. Ozanlar Tatyana'yı "Tätiş / Tatiş", "Nur Tätiş / Nur Tatiş", "Tätişjan / Tatişcan" diye Kazak kültürüne uygun bir şekilde anlatmıştır. Bu mektup Teribayev nüshasında 32 satır, Köldeyev'de 30 satırdır; ama Şaripov ve Alimbetov nüshalarında 22 satırdır. Abay'da sadece birkaç değişiklik olmuştur:

<i>"Taňğajayıp bul qalay xat</i>	Şaşırtıcı, bu nasıl mektup
<i>Mağınası alıs, özi ras</i>	Anlamı başka, kendi doğru
<i>Sözi oramdı, är türli jat,</i>	Sözü güzel, türü özel,
<i>Jäne ädepti, jāne ras.</i>	Hem edepli hem doğru".

K. Teribayev'de:

<i>"Jaqsı da jüregime jazılğan xat,</i>	Hoşuma gitse de yazılan mektup
<i>Sözi iri mağınalı, mañızı jat.</i>	Sözü yüce anlamda, değeri yabancı".

Halk şairleri Onegin'in mektubundan sonra Tatyana'nın kapalı gönlüne değinmiş, kendisine bütün kalbiyle âşık olan bakan oğlunun sinirlenmesini, Moskova şehrinde meşhur bir düğün yapıldığında, bu düğüne Onegin geldiğini ve Tatyana'yı görüp ondan hoşlanmasını, mektubundaki pişmanlığı gibi durumlardan bahsetmiştir. Sadece Şaripov'da: "Bir kezde seri bolğan Oneginde, / Oyda joq kez bolıptı ülken bir pir // Günlerden bir gün dost olan Onegin'de / Aklında yokken ulu bir pire rastlamış" şeklinde bir değişiklik vardır. Sonraki bölüm olan "Onegin'in Tatyana'ya yazdığı ikinci mektubu" Teribayev nüshasında 30 satır, Alimbetov'da 26 satır, Köldeyev'de 22 satır, Şaripov'da 26 satırdır. Fakat Şaripov nüshasının 1937 yılında basılan son bölümünde "sonu yok" diye bir hatırlatma var. Bu bölüm Teribayev ve Alimbetov nüshasında aynıdır... Romandaki Onegin Tatyana'nın önüne gelmiştir. Bu nüshada:

<i>"No tak i bit: ya sam sebe,</i>	Fakat öyle de olsun: Ben kendi kendime,
<i>Protivitsya ne v silah bolee</i>	Benim gücüm ona karşı koymaya yetmiyor
<i>Vse reşeno: ya v vaşey vole,</i>	Hepsi çözüldü, ben sizin emrinize amadeyim
<i>İ predayus' moey sud'be</i>	Ve kendi kaderime kapılıyorum"

denilerek, geçmişteki davranışlarına pişman olduğu dile getirilir. Abay bu kısmı:

<i>"İqtıyarsız muñdı sezim</i>	İsteksiz, üzgün duygularım
<i>Ketti ırşıp qolıña,</i>	Elimden kayıp gitti
<i>Mazağıña berdim özim,</i>	Kendimi rezilliğe verdim
<i>Öz basımdı qolıña</i>	Kendi başımı eline verdim"

diye mazmununda şeklinde özgürce yazarken, Şaripov ise:

<i>"Qarağım endi öziñ bil, abzal qalqa,</i>	Evladım şimdi kendini bil, değerli sevgilim
<i>Urıppın öz mänime özim balta.</i>	Kendi kendime vücuduma balta vuruyorum
<i>Aynımas abzal köñil jirim osı,</i>	Değerli gönlümdeki bu şiir sözüm
<i>Jat jazdım ötinişpen sizge qayta</i>	Dilekçeyle size tekrar mektup yazdım"

diyerek orijinaline yakın bir şekilde ağlar. Bu şiir satırları diğer nüshalarda yoktur. Bu bölümden sonra Teribayev ve Alimbetov nüshalarında "Tatyananıñ xattı alğandağı sıypatı / Tatyana'nın mektubu aldığındaki hali" adlı bölüm devam eder. Teribayev nüshası şöyle başlar:

<i>"Poştadan qızğa tiydi jazılğan xat,</i>	Yazılan mektup postadan kıza geldi
<i>Qız buğan oqıp körıp bolmadı şat.</i>	Kız bunu okudu, ama mutlu olmadı".

Bu nüshada da yer alan "delalet", "aziz canını", "malum" şeklinde Arap, Farsi kelimelere "posta, roman, köy, bakan, gece, düşünceli, siyah düello, beyanname" gibi Rusça kelimeler, şaire gönderme yapmak için çok güzel kullanılmıştır. Abay "Tatyana'nın sözü" bölümüne şöyle başlar:

“Täñiri qosqan jar ediñ sen
Jar ete almay ketip em.
Ol kezimde bala edim men,
Ayamasqa bekip eñ,

Tanrı seni bana yazmış
Ama eşim olamadın
O zamanlarda ben çocuktum
Merhametsiz olduğumda”

Teribayev nüshasında “Tatyana’nın Onegin’e yazdığı cevap mektubu” şöyledir:

“Basıp eñ tabanıña ultaraq qıp,
Süygenim senen japa şegip edim.
Salıq qılıp aramızdñ şalğaylığın
Bala dep masqaralap sögip ediñ,

Ayakkabının tabanına basmıştı
Sevgilim ben sensiz mutsuz oldum diyor
Aramızdaki ilişkiler bozuldu

Sen bana çocuk diyerek rezil etmiştin” derken Abay’da ise aşağıdaki gibidir:

“Eljiregen jas edim men
Eppen aytsañ jubatıp...
Öz qararıñ qaqpasın sen
Qattı japtıñ ne aytayın

Delikanlı oldum ben o zamanlarda
Yumuşak dille söylesen bana
Kendi sarayının kapısının sen
Sert yapmışsın ne diyeyim.”

Şaripov nüshası Onegin mektubuna Tatyana’nın verdiği cevapla tamamlanıyor. (*Basında sizge pişken egin edim.* / Başında size pişen tarla yedim) (14. satır) Alimbetov nüshasındaki bu cevap Teribayev nüshasıyla aynı olsa da:

“Basımdı tawdan ülken uwağda bastı,
Ol künde kiresi joq, jeñil edim,

Başıma dağdan büyük zamanda bastım
O gün haçı yok, hafif oldum”

Şeklinde farkı mısralar var. Şaripov nüshasında ise Tatyana’nın mektubu kısaca verilmiştir:

“Kesilgen meniñ sotım jat adamğa
İzdey ber basqa jardı salma qolqa
Kinäni mağan qoyma öziñe qoy.
Ökinbe qoş bol, endi süygen qalqa!

Benim kararım başka birine kesilmiş
Başka koca bana ümit verme
Hatayı bende bulma kendinde bul
Pişman olma sevgilim hoşça kal!”

Teribayev ve Alimbetov nüshalarında bu mektup Tatyana’nın Onegin’i evine davet ettikten sonra öylece tamamlanıyor. Teribayev nüshasında hikâyenin sonucu açık uçlu olup okura bırakılır. Fakat bazı nüshalarda eklemeler bulunmaktadır. Folklor uzmanlığı noktasında biz buna karşıyız. Bolatjan Abılkasımov’un dediği gibi, ilim için iyi nüsha, kötü nüsha olmamalıdır. (Abılqasımov; 1996). S. Alimbetov nüshası şöyle son bulurken:

“Duel’men qarısı jasap multıq attı,
Ajal oq bir-birine qarısı tiyip
Osımen eki ğaşıq qanğa battı.
Oñalmay teris ketti esil Täti,
O da atıp özi-özi qaza taptı

Düelloya karşı silah atmış
Eşi olan Tatyana’nın aşkı için
Ecel oku birbirine karşı değdi
Böylece iki aşk kana bulandı
Tati vurdu kendini, öldü gitti.”

Köldeyev nüshası : “Qızda öldi altı awızben özin aşıp / Kızda öldü silahla kendini vurup”, trajedi-siyle tamamlanır.

“Onegin’le Tatyana’nın” hikayesini şair Esensarı Kunanbayev halk arasında anlatmıştır... O, şiiri Sapargali varyantında tekrarlamıştır. Ayakoz, Jarma, Makanşı bölgesinde yaşayan şairlerin şiir nüshalarının ayrı olması yasaldı. Bu varyantın son dizeleri biraz değişik şekilde son bulur:

“Qız da öldi altı atarmen özin atıp;
Şolpanday bultqa kirgen tuwa batıp...
Joq boldı bir sağatta ekewi de,
Birinen läzzat almay biri tatıp.

Kız da öldü altı atışla kendisini vurmuşlar;
Çoban yıldızı gibi buluta girmiş...
Yok oldu bir saate ikisi de.
Birbirlerinden lezzet almamışlar”

Ozan Eset'in ağlayarak icra ettiği Puşkin'in bu eseri halk arasında genişçe yer bulur. Ortaya çıkan dört nüsha da bunu gösterir. Eset, icrası esnasında bazen aklında kalmayan bölümleri kendisi yorumlamıştır. Alimbetov, Köldeyev, E. Kunanbayev nüshalarının sonunda Tatyana'nın genç kocasının ve Onegin'in düelloda ölmesinin ardından kendisini atan Tatyana'nın da ölümü, Puşkin'in şiirindeki kahramanın manevî ölüm düşüncesi motiftir. Bu trajediyi Ozan Eset hissetmiş, bu bölümü ağlayarak anlatmıştır. Onegin'in öldüğü bölüm, Abay'da da var. Abay bu bölümü Lenskiy'in düelloya çıkmadan önceki konuşması ve Onegin'in ölürken söylediği sözlerle tamamlanmıştır. Lenskiy'nin konuşmasının hepsini almamış, sadece sekiz satırlık bir kısmı aktarmıştır. Abayın şiire eklediği satırlarda Onegin:

*“Ata-anam qara jer,
Sen aşa ber qoyıñdı,
Senen basqa eş jerden,
Taba almadım ornımdı,*

Anne babam kara yer
Sen kucağını açarak ver
Senden başka hiçbir yerde
Bulamadım yerimi”

diyerek hayatıyla vedalaşıp ağlıyor. Abay'ın tesiriyle oluşan S. Alimbetov, J. Köldeyev nüshalarının son bölümü, eserin orijinali ile farklılık gösterir. Ancak Onegin, Abay ve diğer nüshalarda bütünüyle Puşkin'i hayatından uzaklaştırılmaz. Dolayısıyla bu nüshalarda Onegin, Puşkin'in kendisi diye düşünülmüş ve nüshalar böyle sonuçlanmıştır. Abay'da Onegin'in sıfatı gösterilmiş, Onegi'nin ölürken ki sözü monolog şeklinde kurulmuştur. Kalanı mektup şeklinde şiirlerdir.

“Yevgeniy Onegin” şiirinin halk varyantı hakkında pek çok teori söylenmiştir. 1930 yılı ortasında fikir çatışmaları olmuştur. İlk defa “*Qazaq ädebiyeti / Kazak Edebiyatı*” gazetesinin 1936 yılındaki 4 Eylül sayısında Jeken Jumahanov “*Puşkinnen “Evgeniy Onegindi awdarğan Ärip / Puşkin'den Yevgeniy Onegin'i Çeviren Erip*” adlı yazıda bu manzum roman hakkında bilgi vermiş. fikrini söyler (Sotsialdı...; 1936). Meşhur edebiyat araştırmacısı B. Kenjebayev, “Yevgeniy Onegin” destanı Erip'inki diye iki makale yayımlar (Kenjebayev; 1958: 204-205). K. Muhammethanov “Erip Puşkin'in “Yevgeniy Onegin” romanının hikâyesi üzerine kısa bir destan yazmıştır. 1969'da “*Jazuvşı / Yazıcı*” matbaasında basılan E. Tenirbergenov'un “*Umitpañızdar meni / Unutmayınız Beni*” adlı kitabında “E. Tenirbergenov, Rusların klasik edebiyatından özellikle A. S. Puşkin ve M. Y. Lermantov mirasını çok okumaktadır. Abay geleneğiyle Rus edebiyatının bütün eserlerini çevirmeye başlamıştır. A. S. Puşkin'in “Yevgeniy Onegin romanı M. Y. Lermantov'un “*Aqın ölimi / Şairin Ölümü*” şiirinden sonra o yaşayan çeviriler üzerindeki amacına ulaşmıştır” (Täñirbergenova; 1969: 10) diye yazar.

“Yevgeniy Onegin”in sözlü gelenekte ozanlar tarafından çokça anlatılmıştır. Destan belirli halk şairlerinin düzenlemesinden geçmektedir. Bu birinci nüshaların hepsi bir insanın ağzından çıkan şiir üslubu, beslenmesi, dili, kafiyesi, şekliyle açıkça gösterilmiştir. Erip, Ayagöz bölgesinde yaşayan E. Kunanbayev ve C. Köldeyev'in hatıralarına göre bu şiiri Esen adlı bir ozandan öğrenmiştir. “Yevgeniy Onegin” nüshası hakkında ciddi çalışmaları olan folklorcu E. İsmailov “*Yevgeniy Onegindi xalıq aqındarınıñ jırlawı / Yevgeniy Onegin'i Halk Şairlerinin Söylemesi*” adlı araştırmalarında üç nüshayı karşılaştırarak: “Demek, Yevgeniy Onegin şiirinin halk arasında anlatılan örneklerinde Eset'e ait anlatmanın büyük tesiri vardır” (İsmayılov; 1956: 274) der. “Yevgeniy Onegin” romanının Abay'dan sonra çeviren kişinin Erip ya da Eset olduğu hususunda tartışmalar söz konusudur.

Abay çevirisinin özelliği hakkında ilk defa görüş bildiren M. Avezov “Yevgeniy Onegin roman şekline dönmüş” (Avezov; 300)... Bu aşk hikâyesi ile Abay kendi aklıyla öğretmenlik maksadını hedeflemiştir, der. Z. Ahmetov ise “Liriklik dramının sıfatı için kesinliğe gerek yok” (Ahmetov; 1995: 73) demiştir. Büyük şairin 1937 yılında “Yevgeniy Onegin” romanını hızlı çeviren İ. Jansugirov: “Önümüzdeki olmuş şairin” yüz yıllık bağlantısı, “Yevgeniy Onegi'nin” yabancı millet dillerine daha fazla çevrilemeyeceğini söylemiş (Jansugirov; 1988: 101). Bunun sebebi romanın realizm ülküsünde büyük yaratıcılıkla yazılmasıdır. Büyük eserin dünya halkları diline çevrilmesi tarihsel olarak ilk defa Abay gibi büyük insanın ağlamasını, Abay'ı adaletli yapan, onun yolunu tutan ve Eset'in ağlamasındaki nüshasını halk arasında geniş şekilde yayımlanması milletin ulusal gururudur.

KAYNAKÇA

- Abılkasımov B. (1975/03). “Oneginin” algaşkı avdarması jayında, *Kommunizm tanı*.
- Abılkasımov B. (1996). “KRUGA habarşısı”. *Til edebiyet seriyası*.
- Ahmetov Z. (1995). *Abaydñ aqındıq älemi*. Almatı.
- Avezov M. (?). *Qazaq halqınıñ ulı aqını*. 20 TŞJ, 18 t. 306 b.
- Ismaylov E. (1956). *Aqındar*. Almatı.
- Ismailov E. (1959). *Aqındar*. Almatı.
- Jansügirov I. (1998). 5.t TŞJ. 1 t. Almatı.
- Kenjebayev B. (1958). *XX. ğasır basındağı Qazaq demokrat jazuwşıları*. Almatı.
- Muhammedhanov K. (1995). *Abay’dın aqın şäkitteri*. Semey, 3 kitap..
- Sotsialdı Kazakstan*, 01.05.1936.
- Teñirbergenov A. (1969). *Umitpañızdar meni*. Qurastrğan: Esnazarov A. Almatı.

"Abay" Serisi'nden. M. Kiysamedinov, Yaz. 1970

Abay'ın “Her Şeye Heveskâr Olma” Şiiriyle Nasihatleri (Kara Sözlere) Arasında Metinlerarası İlişkiler

Samet AZAP¹

A- Abay Kunanbayev'in Düşünce Çevresi

İbrahim Abay Kunanbayev, 10 Ağustos 1845 yılında Kazakistan'ın Semey bölgesinin Abay ilçesi, Cengiztav'da doğmuştur. Asıl Adı İbrahim'dir. Babasının Adı Kunanbey, annesinin adı Ulcan'dır. Zengin bir ailenin çocuğudur. Çocukluğundan itibaren şiire ilgi duyan Abay 1855 yılında, 10 yaşında “deve kovan” adıyla bir şiir yazar. Semey'de bir süre Rus okuluna da devam eden Abay, Puşkin, Lermentov, Krilov, Turgenyev gibi ünlü Rus klasiklerinin eserlerini de tanımış olur. Daha sonra Batıya yönelen Abay, Byron Goethe gibi şairlerin şiirlerinden beslenir. Bunlar Abay'ın düşünce dünyası ve şiir evreni üzerinde etkili olur (İsmail-Çınar 1995: 11). Abay 70 yaşında, Rus dili ve edebiyatına ait eserlerin araştırılmasıyla ilgili idealini gerçekleştirmek amacıyla Semey iline gelen Rus demokratlarından H.N Dolgoplov, B.C. Grospen ile tanışır. Diğer taraftan Rus edebiyatının aydınları Puşkin, Gogol, Tolstoy, Saltıkov, Dostoyevski ve batının ünlü alman idealisti, Hegel'in eserleriyle tanışır ve birçok dünya klasiklerini de analiz eder. Bütün bunlar Abay'ın düşünce dünyasının şekillerini oluşturan temellerdir (Hopaç 2013: 2). Bunların dışında Abay, Doğu edebiyatının klasiklerini de çok iyi bilir. Garifolla Esim'e göre Abay; Tasavvufun seçkin temsilcisi el-Ensari el-ı Mansur, el-Harkany Gazali, Al-Hemedani, Sanasi, Farid Attar, Rumi'lerin tesiri ile dünya görüşlerini oluşturmuş; Fuzuli, Şemsi Sayhan, Nevai, Sagdi, Firdevsi, Hafız Hoca Hafızleri rehber edinmiştir. Yani Abay tasavvufu, ilk olarak yukarıda adı geçen şairlerle kabul etmiş ve Tasavvufu ilim olarak Ahmet Yesevi gibi tasavvufun seçkin bilgilerinin eserleri sayesinde tanışmıştır. (2016: 52)

Kazak halkının en önde gelen bilge, filozof, şair ve araştırmacı olarak kabul edilen Abay, Doğu-Batı sentezini eserlerinde özgün bilimsel çözümlerle ortaya koyan idealist bir fikir adamıdır. 1995 yılının UNESCO tarafından “Abay yılı” kabul edilmesi ve Kazakistan Cumhurbaşkanı'nın “biz Abay'ı tanıtmakla Kazakistan'ı âleme tanıtacağız. Kazak halkını tanıtacağız. Abay her zaman bizim ulusal şiarımız olacaktır” söylemi Abay'ın Kazak Türklerinin düşünce dünyasının şekillenmesindeki rolünü belirtmesi bakımından önemlidir.

Çağdaş Kazak edebiyatının kurucusu kabul edilen Abay, gerek şiirleri gerek nasihatleri (kara sözleri) gerekse yazdığı eleştiri yazılarıyla, Kazak toplumunun fikri temellerini atarak gelecek kurgusunun oluşmasında zemin hazırlamıştır. Abay'ın yaşadığı dönem oldukça karışık ve Kazak halkının geçiş dönemidir. Bu dönem Kazak Türklerinin yaşam tarzlarının değişmeye başladığı, yerleşik hayata geçiş sürecinin hızlandığı Rus kültürünün ve onun aracılığıyla Batı kültürüne ait değerlerin Kazak kültürüne yansıtıldığı, eğitimde Müslüman okullarının yerini daha çağdaş Rus okullarının almaya başladığı zamandır. (Ayan 2014) böyle bir dönemde yaşayan Abay, Kazak halkının varoluş serüvenine fikir dünyasıyla önemli katkılar sağlamıştır.

Abay'ın şiirleri belli başlı dünya dillerinden hemen hepsine tercüme edilmiştir: “Fransızca, İngilizce, Almanca, Arapça, Çince, Farsça, Moğolca” ayrıca Türk lehçelerine de aktarılmıştır. Zeyneş İsmail ve Ali Abbas Çınar'ın Özbek, Kırgız, Karakalpak ve Azeri Türkçelerinde Abay'ın şiirlerinden ve nasihatlerinden derlenen oluşan “Abay” isimli eserleri Türkiye Türkçesinde yayımlanan ilk kitaptır. (Aşa 1999:

¹ Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

762) Abay'ın şiirlerini ve nasihatlerini Türkiye Türkçesine aktaran bir başka araştırmacı Zafer Kibar'dır. Kibar'ın *Abay Kunanbayev Nasihatler (Kara Sözler)* ve *Abay Kunanbayev Şiirler* adlı kitaplarının basım yılı 2014'tür. Bunların dışında bir diğer önemli çalışma Garifolla Esim'in *Hâkim Abay* adlı kitabıdır. Abay'ın edebî çevresi ve Abay'ın Nasihatleri ile şiirlerinin felsefi, sosyolojik ve kültürel analizlerinden oluşan kitabı Türkiye Türkçesine aktaran Bayram Sürekli ve Gülkanis Arıstanova'dır. Bu kitaplar dışında Abay hakkında yapılan tezler ve yazılan ilmi yazılarla Abay Türkiye'de tanınmaya başlanmıştır.

Kazak halkının gelecek perspektifinin oluşmasında Abay'ın rolü büyüktür. “*Abay sevdiği Kazak halkının toplumsal ilerleyişini daha da ötelere ulaştırmada, fikrini ve düşünce dünyasını açmada ve geliştirmede, millî düşünce ve sezgisini yüceltmede, millî kültürünü, özellikle de millî edebiyatı geliştirmede çok büyük emek sarf eden bir gayret adamıdır.*” (Uygur 1997: 1) Yaşadığı dönemin bir geçiş dönemi olması dolayısıyla ve halkının buhranlı zamanlarında yaşadığı kaosu kozmosa çeviren “*Abay Kazak edebiyatında yenileşme akımını başlatan şairdir.*” (Biray 2004: 469) Edindiği birikimi özellikle *Kara Sözler* adlı kitabında gençlere yol göstermek, onları karanlıktan aydınlığa çıkarmak için kullanır. Şiirlerine bakıldığında da Abay'ın kendilik değerlerinin farkında olan bir nesli hedef aldığı görülür; “*gerçekten de Abay'ı kendi döneminde yaşayan diğer insanlardan farklı kılan en büyük özelliklerinden biri onun derin köklerden, gelenek ve dinden, halka özgü anlayış ve muhakemeden ayrılmadan millî ve manevî değerleri şiirleştirmiş olmasıdır*” (Kıdıralı 2013).

Abay, şiirlerinin birçoğunda da nasihatlerinde olduğu gibi halkına yol göstermeyi amaçlar. Abay'ın gerek şiirleri gerekse nasihatlerinde ortaya koyduğu düşüneler irdelendiğinde metinlerarası olarak benzerlik gösterdiği görülür. Abay'ın Türkiye Türkçesine en fazla aktarılan şiiri olma özelliğini taşıyan “Өсемпаз болма әрнеге” yani “Her şeye heveskâr olma” şiiriyle nasihatleri arasında metinlerarası ilişki kurulmuştur. Şiir çözümlendiğinde bu benzerlik daha açık şekilde görülecektir. Öncesinde son yıllarda üzerine daha çok çalışılan modern bir edebiyat kuramı olan Metinlerarasılık üzerinde durulacaktır.

B- Metinlerarasılık ve Metinlerarası Yöntemler

Metinlerarasılık kabaca iki ya da daha fazla metin arasında ortak paylaşımlar, bir alışveriş ve çok sesli bir konuşmadır. Türk edebiyatında metinlerarasılık kavramının bilinmesinde öncü olan Kubilay Aktulum: Metinlerarası İlişkiler, Parçalılık/Metinlerarasılık, Kopuk Yazı/kopuk Yapıt adlı kitapları ve onlarca makalesi ile yöntemin tanınmasında önemli çalışmaların altına imzasını atmıştır. Aktulum metinlerarasılığı her yazınsal çözümleme için artık zorunlu bir aşama olarak görmekle birlikte kavramın bir yeniden yazma işlemi olduğunun da altını çizer. (Aktulum 2000: 17)

Türkçe'ye metinlerarasılık olarak geçen bu şekilde benimsenip kullanılagelen kavram, “Batı dünyasına özellikle de Fransa'da Julia Kristeva ve Tzvetan Todorov'un katkılarıyla tanıtılan, Mihail Mihiloviç Bahtin'e özgü Diyalojizm kavramının Fransızca'daki karşılığı *intertextualite*'dir.” (Rifat 2008: 268) Metinlerarasılığın diğer temsilcilerinden, Gerard Genette metinlerarasılığı, dönüşüm metinsellik olarak nitelerken; Michael Rifaterre için metinlerarasılık, metnin anlam ve yorumunun okur tarafından metnin diğer metinlerle ilişkilendirilerek çıkarılmasıdır. Umberto Eco'ya göre ise, metinlerarasılık önceki metinlerin yansımından ibarettir. Tüm bu düşünürlerin ortak noktası, ‘metnin bir başka metinle kurduğu ilişki’ çıkarımıdır. Kubilay Aktulum'un *Metinlerarası İlişkiler* kitabında ortaya koyduğu metinlerarasılık tanımlamasından hareketle metinlerarası yöntemlere değinilecektir.

a. Ortak Birliktelik İlişkileri

1. Alıntı ve Gönderge
2. Gizli Alıntı-Anıştırma
3. Anıştırma

b. Türev İlişkileri

1. Yansılama
2. Alaycı (Gülünç) Dönüştürüm
3. Öykünme

a. Ortak Birliktelik İlişkileri: Kubilay Aktulum Genette'nin yönteminden hareketle iki tip metin-

lerarası ilişkinin kurulabileceğinden bahseder. İki ya da daha çok metin arasında kurulan “ortak birlik-telik ilişkisi”ne dayanan metinlerarası ilişkiler; “türev ilişkisi”ne dayanan metinlerarası ilişkiler. Farklı metinlerarası yöntemler açık ve kapalı olmak üzere iki biçim altında ele alınabilirler. Bir metne yapılan gönderge, yapıtın adı ya da yazarı açıkça belirtilerek ve alıntılanan kesitler (örneğin ayraçlar ya da italik yazı kullanılarak) belirtilerek açık ilişkiler; bir yapıtta ayırışık unsurlara yer verildiği konusunda hiçbir belirti, ipucu verilmeden kapalı ilişkiler kurulabilir. Bu durumda metindeki ayırışık unsurları saptamak okura düşer. Alıntı, gönderge, açık; gizli açık ve anıştırma, kapalı metinlerarası ilişkiler; yansılama (parodi), alaycı dönüştürüm, öykünme (pastiş) ise bir türev ilişkisine dayanan ve açık metinlerarası biçimlerdendir. (Aktulum 2000: 93)

1. Alıntı ve Gönderge: Alıntı bir metnin başka bir metindeki varlığını en somut biçimde görünür kılan, ilk akla gelen, en genel ve en sık karşımıza çıkan metinlerarası yöntemdir. Genellikle ileri sürülen bir görüşü açıklamak ya da desteklemek için bir yazardan, ünlü bir kişiden alınan parça olarak da tanımlanan alıntı ile bir sözce başka bağlamda yinelenir, böylelikle iki ya da daha çok metin arasında bir alışverişe olanak sağlamış olur. Alıntı bilinçli, istemli bir anımsamadır. Alıntıya açıklık katan iki temel tipografik unsur “Ayraç”lar ve “italik yazı”dır. (Aktulum 2000: 94-95)
2. Gizli Alıntı-Anıştırma: Gizli alıntı, bir sözcenin ayraçlar ya da italik yazı kullanılmadan, sözcenin geldiği yapıt ya da yazarın adı belirtilmeden yapılan alıntıdır. Bir yazarın kendi düşünsel çabasının sonucu olmayan bir yapıttan, kimi bölümleri ya da bütünü ayraçlarla belirtmeden, aşırıya varacak derecede, olduğu gibi kopyalaması, yazarın adı yerine kendi adını yazması, böylelikle bir başkasının metnini kendi metniymiş gibi göstermesi, ona sahiplenmesi olarak da tanımlanabilir. (Aktulum 2000: 103)
3. Anıştırma: Açık seçik göndermede bulunmadan bir kişi ya da nesne konusunda düşünceyi uyarma biçimi olan anıştırmada söylenmesi gereken şey açıkça, doğrudan belirtilmek yerine yalnızca telkin edilir. Kişi ya da nesne konusunda “yarım-bilgi” verildiğinden, anıştırma örtülü söylemle eş anlamlıdır. Anıştırma bir yarım alıntıdır. Belli bir metni, alıntındaki gibi, bütünüyle olduğu gibi değil, kısmen kısıtlı olarak tam belirtmeden alıntılar. Burada okurun yapması gereken şey yarım ipuçlarından yola çıkarak bütünü tamamlamaktır. (Aktulum 2000: 109-114)

b. Türev İlişkileri: Bir metnin başka bir metne bir türev ilişkisine göre bağlayan açık metinlerarası yöntemlerin en önemlileri, yansılama (parodi), alaycı dönüştürüm ve öykünme (pastiş)’dir.

1. Yansılama (Parodi): Kökensel anlamıyla “parodia”, bir şarkıyı başka bir tonda söylemek, yani bir melodiyi başka bir ses perdesine geçirmek demektir. Yazın alanına uygulandığında, yansılama (parodi) bir metni başka bir amaçla kullanmak, ona yeni bir anlam yüklemektir. Yansılama bir metni yeni bir metin yaratmak için örnekçe olarak alır, alaycı dönüştürüm biçimsel bir işlem gerçekleştirir. Yansılama “yergisel” olmaktan çok alay etmek, daha doğrusu eğlenmek ereğindedir. En etkili yansılama, anlamını değiştirdiği metne biçimsel olarak en yakın olan, özgün metni hemen akla getiren, ancak ondan anlamca ayrılan yansılama değildir. Bu nedenle genellikle yansılama kısadır: bir yapıttan sayfalarca alıntı yapılmaz; yansılama çoğu zaman tek bir dize, hatta tek bir sözcük ile sınırlıdır. (Aktulum 2000: 117-119)
2. Alaycı (gülünç) dönüştürüm: Bir yapıtın konusunu ve/ya içeriğini değiştirerek daha çok ciddi bir yapıttan gülünç, eğlendirici bir yapıt üretmek, bir ölçüde, bir başka yazarın yapıtına ait tümceleri ya da dizeleri eğlendirmek amacıyla dönüştürmek olan yansıtma’dan ayrı olarak, ondan türeyen alaycı (gülünç) dönüştürüm, yine soylu bir metnin –örneğin, destan- eylemini ya da konusunu olduğu gibi sürdürerek, yani yapıtın temel içeriğini ve anlatsal devinimini değiştirmeden, onu bildik, sıradan, yeni bir biçimde yeniden yazmak olarak tanımlanır. Bu yönetime başvuran yazarın amacı dönüştürdüğü yapıt konusunda biraz “yergi” yapmak, biraz eğlendirmektir. (Aktulum 2000: 126)
3. Öykünme: Öykünme, yansılama kadar çok, alaycı dönüştürüm gibi yine metnin biçimini hedef seçer. Bir yazar bu biçimden yola çıkarak kendi metnini yazar. Ancak öykünme, alaycı dönüştür-

rüm gibi, bir metnin biçimini dönüştürerek yeni bir metin oluşturmaz; yalnızca metnin biçimini “taklit” eder. Kesin bir göndergeyi zorunlu kılan öykünme ile iki metin arasında (öykünen ve öykünen) bir taklit ilişkisi kurulur. Öykünme, bir yazarın dil ve anlatım özellikleri, sözleri taklit edilerek gerçekleşir. (Aktulum 2000: 133)

C. “Her Şeye Heveskâr Olma” Şiiriyle “Nasihatler” Arasında Metinlerarası İlişkiler

Yukarıda Kubilay Aktulum’un *Metinlerarası İlişkiler* kitabından kısaca özetlenen bilgiler ışığında “Her Şeye Heveskâr Olma” şiiri incelendiğinde metinlerarası ortak birliktelik ilişkilerinden anıştırmadan yararlanıldığı anlaşılır. Açık seçik göndermede bulunulmadan yapılan bir metinlerarası tür olan anıştırmada, okurun yapması gereken şey yarım ipuçlarından yola çıkarak bütünü tamamlaması gereklidir. Abay’ın da nasihatlerinde işlediği “dünyaya faydalı olma”, “akıl”, “adalet”, “mütevazilik”, “eğitim” vs gibi kavramların nasihatlerde de işlendiği görülür.

Her şeye heveskâr olma

Her şeye heveskâr olma
Sanatkâr isen, cefasını sırtla
Sen de bir kerpiçsin, dünyada,
Gediğini bul da, git yerleş oraya..

Kuvvet ile akıl yol bulur ya,
Hem kaçana, hem kovana...
Adalet, şefkatle davransana,
Bu yaraşır akrabaya-yurttaşa...

İlk ikisi ile sonrakiler olmadan,
Ortaya çıksa Kazak’ta,
Önün alev, arkan buz,
Gider idin hangi tarafa?

Faydanı görsen de başvurma,
Övünç ararken, kaygı bulma...
Kusurlarını gizleyip saklama,
Alana çıkmadan yarış kazanma...

Elinde olanları göze getirme,
“Başkasından üstünüm” deme.
Çekememezliği nüksettirme,
Zevzeklikle azaba düşme...

Aheste yürü, sağlam bas,
Emeğin gitmez boşuna...
Üstatlık eden usanmaz,
Öğretmekten evladına...

Әсемпаз болма әрнеге

Әсемпаз болма әрнеге
Өнерпаз болсаң, арқалан.
Сен де бір кірпіш дүниеге,
Кетігін тап та, бар қалан!

Қайрат пен ақыл жол табар,
Қашқанға да қуғанға.
Әділет, шапқат кімде бар,
Сол жарасар туғанға.

Бастапқы - екеу соңғысыз,
Біте қалса қазаққа,
Алдың - жалын, артың - мұз,
Барар едің қай жаққа?

Пайданы көрсен бас ұрып,
Мақтанды іздеп, қайғы алма.
Мініңді ұрлап жасырып,
Майданға түспей бәйгі алма.

Өзіңде бармен көзге ұрып,
Артылам деме өзгеден.
Күндестігін қоздырып,
Азапқа қалма езбеден.

Ақырын жүріп, анық бас,
Еңбегің кетпес далаға.
Ұстаздық қылған жалықпас,
Үйретуден балаға.

Абай Құнанбаев

C.1. Birinci dörtlük: Dünyaya faydalı olma bilinci

Şiir, başlığın yinelenmesiyle oluşuyor. “Her şeye heveskar olma” uyarısıyla halkını uyarayan Abay, arzunun sınırının çizilmesi gerekliliğini vurgular. “Sanatkâr isen, cefasını sırtla” mısrasıyla sanatçı olmanın getirdiği sorumluluğa dikkati çeken Abay, sanatçının cefaya göğüs germesi gerektiğini söyler. Bu mısra Türkistan coğrafyasında hayatını kaybeden aydınları akla getirir.

Sen de bir kerpiçsin, dünyada,
Gediğini bul da, git yerleş oraya..

Dünyaya faydalı olmanın gereğinin altını çizen Abay, özellikle nasihatlerinde ortaya koyduğu felsefi görüşlerini şiirin ilk dörtlüğünde tekrar eder. Nasihatlerinin birincisinde Abay, insanın topluma faydalı olması gerektiğinin altını çizer. İnsanın yurduna, malına, bilime, dinine, evladına bakması gerektiğini söyler. (Kunanbayev 2014: 16) Şiirde insanın dünyada kerpiç olduğunun gediğini bulup yerleşmesi de aynı doğrultuda değerlendirilebilir. Garifolla Esim Abay'ın şiirlerini ve nasihatlerini irdelediği kitabında nasihatlerden ilkinde; *“ülkeyi geçindirmekten ümidi kırılmış, hayvan beslemenin elinden gelmediğini söyleyerek, neden bilim öğrenmenin mümkün olmadığına kesin deliller verir.”* (2016: 279) Nasihatlerin birincisiyle halkını sorumlu olmaya çağıran Abay, şiirin üçüncü ve dördüncü mısrasında da felsefi bir benzetmeyle insanın bu dünyadaki görevinin bilincinde olması gerektiğini söyler.

C.2. İkinci dörtlük: Akıl ve adaletin doğru kullanılması

Yok olmanın eşiğinde olan halkların temel kurtuluşu akıl ile dünyayı yakalamaktır. Bireylerin aklın referansını yitirerek Modernizme ayak uyduramaması geçmişten günümüze ilerleyen batı karşısında doğunun yaşadığı yıkımın temel nedenidir. Abay'ın yaşadığı döneme bakıldığında da Rusya'nın kültürel, siyasî ve sosyal gücü karşısında Kazak halkının yaşadığı yıkımın altındaki temel nedenlerden birinin eğitimsizlik ve gayretin azlığı olduğu anlaşılır.

Kuvvet ile akıl yol bulur ya,

Hem kaçana, hem kovana... mısralarıyla Abay'ın nasihatlerinden özellikle 14. 15. 17, 37. ve 43. arasında anlam ilişkisi kurulabilir. 14. Sözünde Abay, halkın bu kadar güçsüz düşmesinin nedeninin *“akılsızlığından değil; aklının sözünü kavrayıveren yürekte; cesaret, gayret, sadakat olmamasından gelir.”* (Abay 2014: 46) der. Yani aklını doğru kullanamamasından dolayı halk çok acı çekmiştir. Bu durumu Garifolla Esim şu şekilde yorumluyor; *“şairin bu öğütlerine dikkat edersek, aklımıza halkımızın otuzuncu yıllardaki katliam, kıyımı hazırlarız. Keşke Abay'ın söylediklerini işitecek kulak olsaydı, belki halkımız bu kadar ölmezdi.”* (2016: 298) Aklın yolunu bulamamasından dolayı acılar yaşanmıştır. Abay, şiirde aklın kuvvet ile yol bulmasını söyler. Kuvvet burada gayret sözüyle eş anlamlı kullanılmıştır. Dönemde susturulan aydınların sadece çok azı ölüm pahasına eser vermeye devam etmişlerdir. Burada “kaçan” ve “kovan” sözlerinin göndergesel alanının Kazak halkı ile Ruslar olduğu doğrudan söylenmese de dönem göz önüne alındığında anlaşılır.

Abay'ın yine aklı öne çıkardığı 15. nasihatine bakıldığında; şair, *“akıllı kişi ile akılsız kişinin belirli farkını gördüm”* (2014: 46) diyerek akıllı insan ile akılsız insanı karşılaştırır. 17. kara söze bakıldığında Abay gayret, akıl, yürek ve bilimi kişileştirerek aralarındaki üstünlük mücadelesini hikâyeleştirir. Burada özellikle şiirde geçen “kuvvet ile akıl” söz öbeğiyle nasihatindeki akıl ile gayretin benzer olduğu görülür. 37. Kara söze bakıldığında ise, Abay şöyle bir alıntı yapar; *“Sokrat'a baldıran içirenler, Peygamberimizi deve leşine gömenler; kim idi, Gaysan'ı asanlar, Jan Dark'ı yakanlar? Halk idi bunlar, bağına kapılırlar! Demek ki, halkta akıl yok. Çaresini bul da, doğru yöne sok.”* (2014: 94) Alıntından da anlaşıldığı gibi şiirde geçen aklın kendi yolunu bulması ve doğru kullanılması düşüncesi ile nasihatte geçen halkın aklını yanlış kullanması aynı düzlemde değerlendirilir.

Abay'ın en çok 43. nasihatini, şiirde geçen “kuvvet” ve “akıl” kavramları arasında benzerdir; *“faydalı ile zararlıyı ayıran kuvvetin adı, akıl idi. Kötülükleri durdurmak için yeterli değil, sadece akıl kuvveti. Birlikte olursa durdurur; hem akıl, hem gayret, iki sağlam kuvvet. Bu ikisi kimde var ise, yukarıda söylediğim iki kuvvet.”* (2014: 142)

Adalet, şefkatle davransana,

Bu yaraşır akrabaya-yurttaş... Şiirin diğer iki mısrasına bakıldığında adalet vurgusu öne çıkar. Abay, kendi de kadılık yaptığı dönemde gördüğü adaletsiz kadıları eleştirmiş halka zulmedenlere karşı hem şiirinde hem de nasihatlerinde eleştiri getirmiştir. Abay'ın özellikle 3. ve 8. nasihatinde aynı anlam ilgisiyle adaletsiz yöneticileri ve kadıları eleştirmiştir. 3. nasihatinde Abay; *“o yöneticiler, kendisi hilekâr; haram yiycilerle yardımlaşmaya alıştıktan sonra, mümine olmaz hürmetkâr; “bana dost olur, yardım*

ede”, “hasım olursa eğer, bana da zararı değer” diyerek; kendisi gibi haramcı, hilekârlara hürmet eder.” (2014: 22) 8. Nasihatinde ise, “biri yönetici, biri kadı! Bunların “akıl alayım, nasihat dinleyeyim” diye; düşüncesi olsa, talip olmazlardı bu işe. Bunlar, “biz de önde gelen kişiyiz; birilerine örnek olup, akıl verebiliriz” diye, seçildiler bu göreve. Kendileri çok düzgünmüş de; halkı düzeltmesi kalmış geriye (...)” (2014: 34) şeklinde özellikle halkın içinden çıkan yöneticileri eleştirir. Şiirde geçen “bu yaraşır akrabaya-yurttaş’a” mısrasında akrabanın ve yurttaşın adil davranması gerektiğini söyler. Bu bağlamda Abay nasihatleri ile şiir arasında metinlerarası ilişki türlerinden anıştırma yapılmıştır.

C.3. Üçüncü dörtlük: Kazak halkının varoluş bunalımı

Şiirin bu dörtlüğü simgesel anlamda Kazak halkının yaşadığı kaotik süreci anlatır. “İlk ikisi ile sonrakiler olmadan” mısrasıyla bir önceki dörtlükte geçen “akıl ve “kuvvet” ile “adalet” ve “şefkat” kavramlarından yoksun olan halkın yok oluşa sürükleneceğini söyler. Önün alev, arkan buz, mısrasında geçen “Alev” ve “buz” imgesiyle Kazak halkının iki zıt unsur arasında sıkışık kaldığının hangi tarafa giderse gitsin sonucunun kötü olacağına değinir. Gaston Bachelard, *Ateşin Psikanalizi* adlı kitabında ateş ile insan psikolojisi arasında yakınlığı örneklerle açıklamıştır; “ateş bazen bireyselliğin biçimsel ilkesidir.” (1995: 49) sözü bunun göstergesidir. Bu doğrultuda ateşin ve onun alevinin yakıcı/yıkıcı etkisiyle Rusların yakıp yıkmaları arasında ilgi kurulabilir. Buz ise ateşin zıttı olarak Kazak halkını bekleyen başka bir tehdittir. Örneğin Ürkün katliamında Ruslardan kaçan Kırgızların Tanrı dağı ile arkalarından gelen Rus askerlerinin arasında sıkışıp kalmaları ve buzdaki kayıp düşerek bir çok kişinin hayatını kaybetmesi bunun göstergesidir. Buz, bu anlamda ateşin yakıcılığı karşısında bir karşı tehdit olarak algılanabilir. Ayrıca şiirin bu dörtlüğünde Kazak halkının yurtsuzluk itkisine de değinilir. Varoluş mekanları olan yurtlarında barınamadıkları zaman gidecek yerleri olmadığının altı çizilir. Şiirin bu dörtlüğüyle de yine nasihatler arasında anıştırma yapılmıştır. Nasihatlerinin neredeyse tamamında halkın içinde yozlaşan ve kendilik bilincini oluşturamayan kişileri eleştiren Abay’ın, özellikle 9. nasihatıyla şiir arasında benzerlik olduğu görülür; “günün birinde, halkıma kıyıp yad ellere göçmek bir yana; onu sevip, ümitlenerek ömür sürdüm. Ne zaman ki tam olarak farkına varıp, ümidimi kestim; işte o zaman, yad ellere gidip yabancılarla karışacak; ortama uyum sağlayacak mecali, gücü-kuvveti sönmüş gördüm.” (2014: 36) şiirin sanki devamını Abay 9. nasihatinde getirmiştir. Şiirde “akıl”, “kuvvet”, “adalet” ve “şefkat” gibi kavramların eksikliğinde Kazak halkının önünün alev arkasının buz olduğunu yani gidecek bir yerinin olmadığını söyleyen Abay, nasihatlerinde yad ellere giden insanları eleştirir. Kendi her şeye rağmen topraklarını terk etmemiş, ancak ümidini kaybeden insanların bir kısmı yabancı diyarlara gitmiştir.

C.4. Dördüncü dörtlük: Övünme ve kibrin yıkıcılığı

Şiirin bu dörtlüğünde Abay, halkına nasihat vermeye devam eder. Önce çıkarına göre davranan pragmatik davranan insanları eleştirir. Sonra da övünmenin kaygı getireceğini söyler. İnsanın kendi kusurlarının fark ederek düzeltmesi gerektiğini söyleyen Abay, son mısradaki ise temkinli davranmanın önemine değinir. Şair, bu dörtlüğüne de yine nasihatlerinde değinmiştir. Örneğin; 21. nasihat, övünme ve büyüklük üzerinedir; “Ademoğlu övünçden bir türlü iflah olmaz, bu zor işten. Bu “övünç” denilen şeyin; iki çeşidini gördüm, ben: Birinin adına “büyüklük” desem; diğerine “övünücülük” derim, hemen.” (2014: 56) övünmenin ve kibrin insana zarar vereceği nasihatini tamamı okunduğunda anlaşılır. Yine 2. nasihatte şair, “deminki övünen, kıvanç duyan, gülen sözlerimiz nerede?” (2014: 18) diyerek kendini Taciklerden (hatta Ruslardan bile üstün gören ama bu üstünlüklerini hiç bir şekilde eyleme geçirmeyen halkını gerçeklerle yüzleştirerek eleştirir.

Bu doğrultuda bakıldığında Abay’ın dördüncü dörtlükte de anıştırmaya başvurduğu anlaşılır. Abay, daha önce nasihatlerinde dile getirdiği “övünme”nin ve “büyüklenme”nin zarar getireceğini söyler. Kutusal kitap Kur’an-ı Kerimde kibir ile ilgili birçok ayet vardır. Bunlardan birinde Şeytanın da kibrinden dolayı kafir olduğu yer alır; “hani meleklere: “Adem için saygı ile eğilin” demiştik de. İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlere olmuştu.” (Kur’an-ı Kerim 2013: 5) Bireysel ve toplumsal birliği sarsan kibrin ve büyüklenmenin zararı yukarıdaki nasihatler incelendiğinde de açıkça görülür.

C.5. Beşinci dörtlük: Kendini üstün görme ve çekememezlik

Abay, beşinci dörtlüğünde de yine kendi insanına nasihatler vermeye devam ediyor. “Elinde olanları göze getirme” ve “başkasından üstünüm” deme mısralarında zenginlere bir göndermede bulunduğu anlaşılır. Nasihatlerine bakıldığında da halkın büyük çoğunluğu açken malını saklayıp halka yardım etmeyen zenginler, Abay’ın eleştirisine hedef olurlar. 8. nasihat bununla ilgilidir;

“Ya zenginler; “bir gün olsa da, talih başıma konsa, dünyanın yarısı benim olsa” zikrindeler. Kendinde olmayanı satın alır malı. Gönülleri gökte, gözleri yüksekte; ne adalet, ne haram, ne de akıl, bilim bilgi; hiçbir şey değil maldan kıymetli. “söz konusu malsa; Allah Teâlâ’ya rüşvet vererek de olur, alınsa” diye düşünürler. Bunların Tanrı’sı, dini; halkı, yurdu, bilgisi; ayıbı, uzağı, yakını; her şeyi mal.” (2014: 34)

Abay’ın nasihatlerinde de dile getirdiği gibi zenginlerin gözlerinin maldan başka bir şey görmemesi kendilerini herkesten üstün görmeleri şiirde de eleştirilmiştir.

Çekememezliği nüksettirme

Zevzeklikle azaba düşme... mısralarında da toplumsal bir eleştiri yapıldığı görülür. Daha önce de bahsedilen Abay’ın 2. nasihatini bu doğrultuda değerlendirilir. Tacikleri, Rusları ve diğer milletleri kendinden üstün gören Kazak halkı kendini onlardan üstün görerek çekemez ve Abay’ın tabiriyle “zevzeklik” eder; “onların malı çok zenginlerine; bizim hizmetçi olmuşuz, bizim amele; boğazımıza düşkünlük sebebiyle. Bizim en zenginimizi, evinden kovup çıkarır; “senin pis paçalarınla sıçrattığın iğde değil, çık sası Kazak” diye bağırır.” (2014: 18) Halkının kendisini üstün görmesine rağmen onlara kul olmasını bu şekilde eleştiren Abay Kazak halkını kendi gerçeklikleriyle yüzleştirir. Nasihatini devamında; “onların hepsi birbiriyle yarışır; zavallı durumuna düşmeden, iş yarıştırır; sanat bulur, mal bulur; üstün oluşlarının eseri budur.” (2014: 18) şeklinde açıklama yapan Abay, halkının eleştirdiği kendini üstün gördüğü halklar karşısındaki eksikliğini çalışmamalarında görür.

C.6. Altıncı dörtlük: Eğitim ve farkındalık

Şairin, altıncı dörtlüğü baştan sona eleştirdiği halkına doğru yolun anahtarını verdiği umut aşıladığı bir dörtlüktür. Aydınlanmanın ve gelişmişliğin “sağlam” ilerlemek olduğunu söyleyen Abay, sağlam ilerleyen kişinin emeğinin boşa çıkmayacağını belirtir. Nasihatlerinde de sık sık Abay, halkına çalışmalarını gayret etmeleri gerektiğini söyler. Şiire genel hâkim olan “eğitim” ve çocuğun doğru şekilde yetiştirilmesi arzusu Abay’ın 7. 10. ve 25. Nasihatinde işlenir.

Abay 7. Nasihatinde çocuğun anneden iki türlü mizaçla doğduğunu söyler; “bazıları “yesem, içsem, uyusam” diye doğar. Bunlar bedeninin merakı. Bunlar olmasaydı eğer; hem cana konukevi olamazdı ten; hem kuvvet bulamazdı, gelişemezdi beden. Bazıları “bilebilsem” diye doğar. Işıl-ışıl ne görse ona yönelir, yüzüne sürer, ağzına alır; meraklanır.” (2014: 30) çocuğun bilme/öğrenme merakıyla hayata adım atması gerektiğini söyleyen Abay, şiirde geçen “aheste yürü sağlam bas” mısrasıyla metinlerarasılık kurar. Yine 7. nasihatte, “bilgi seviyemizi geliştirip, yükseltmek; merakla biriktirdiğimiz hazinemizi çoğaltmak; bu canın gıdası demektir.” (2014: 32) cümlesiyle öğrenmenin önemine değinilir. Özellikle Sovyetler Birliği zamanında yürütülen mankurlaştırma siyasetiyle köklerinden uzaklaştırılmak istenen kimliksiz havariler yaratılma arzusuna karşı en büyük silah bilgidir. Abay, öngörü ile halkının yok olmaması için hem şiirlerinde hem de nasihatlerinde eğitim ve farkındalığın önemine dikkati çeker.

Abay, 10. nasihatini tamamı çocuğun yetiştirilmesine ayırır; “çocuğun iyisi nimet kötüsü başına dert! Nasıl olacağını bilerek mi istiyorsun? Dünyada gördüğün horluk mu az geldi? Dünyaya ettiğin itlik mi az geldi? Şimdi bir çocuk doğurtup, onu da it kılmaya; ya da onu da horlatmaya; niye düşkün oldun, bu kadar buna” (2014: 38). İyi yetiştirilemeyen çocuğun karakter özelliğinin bozulacağına değinen Abay, babanın görevinin çocuğu sadece dünyaya getirtmek değil, onu düzgün, iyi bir birey olarak yetiştirmek olduğunu söyler. Garifolla Esim de Abay’ın 10. nasihatini için “iyi çocuk sevinç, kötü çocuk derttir” (2016: 293) başlığı altında incelemede bulunur.

Bu yönüyle şiirde geçen;

Üstatlık eden usanmaz,

Öğretmekten evladına... mısraları ile anıştırma kurulduğu görülür

Abay'ın üzerinde durulması gereken 25. nasihatinde çocukların okutulması yanında düzgün bir eğitim almasının önemine değinilir;

“Çocukları okutmak da iyi; fakat yalnız Allah’a kulluk ederliği; yalnız Türk’ü bilirliği; düzgün okutlsa yeterliydi... onlar için burası Dar’ül Harp: burada, önce mal sahibi olmak gerek; ondan sonra Arap’ı, Fars’ı bilmek gerek. (...) Rusça öğrenmek gerek; hikmet de zenginlik de; sanat da, bilim de hepsi de Rus’ta. Zararından kaçınmak için; faydasına ortak olmak için; dilini, eğitimini, bilimini bilmek gerek.” (2014: 64)

Kazak halkının göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçiş döneminde yaşayan Abay, halkının gelecek idealinin eğitimle gerçekleşeceğinin bilincindedir. Yukarıdaki nasihatde çocukları okutmanın yanı sıra bilinçli okutmak gerektiğinin altını çizer. “Arap’ı, Fars’ı bilmek gerek.” ve “Rusça öğrenmek gerek” cümleleri ile ailelere çocuklarını donanımlı bir şekilde yetiştirmelerini söyler. Kendi çocukluğunda Arap, Fars, Rus ve Batı edebiyatına derinlemesine nüfuz etmesi de bu görüşlerinin oluşmasında belirleyici olmuştur.

Sonuç

Kazak halkının gelecek kurgusunun oluşmasında önemli bir fikir adamı olan Abay Kunanbayev, nasihatleri (kara sözleri) ve şiirlerinde ortaya koyduğu düşüncelerle devrinin yücebirey arketipidir. Yaşadığı dönemin bir geçiş dönemi olması Rusya’nın siyasi, kültürel ve sosyal baskısına rağmen çocukluğunda aldığı iyi bir eğitimle doğuyu ve batıyı bir potada eritmeyi başarmış ve halkının aydınlanması için mücadele etmiştir. Nasihatlerinde halkına aydınlık geleceğin kapılarını gösteren, onları doğru yola sevk eden ve devrinde gördüğü her türlü riyayı/adaletsizliği eleştiren Abay, şiirlerinde de sık sık nasihat vermiştir. Bu da metinlerarasılığın bir türü olan anıştırma yapmasına yol açmıştır. “Her şeye heveskâr olma” şiiri ile kara sözleri arasındaki benzerlikler yazarın belleğinde depolanan fikirlerin de ayniliğini gösterir. Bu fikirlerin doğru okunup anlaşılması ile Kazak halkının geçmişten geleceğe aydınlık bir gelecek kurgunun oluşmasında Abay’ın yerini ortaya koyacaktır.

KAYNAKÇA

Aktulum Kubilay (2000). *Metinlerarası İlişkiler*, Öteki Yayınevi, Ankara.

Aşa Emel H. (1999). “Abay Kunanbayoğlu’nun Edebî Çehresi” **Türk Kültürü Dergisi**, 428, s. 760-768, Şubat.

Ayan Ekrem(2014). “Çağdaş Kazak Edebiyatının Kurucusu Abay Kunanbayev’in Kara Sözlerinde Eğitim” *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi*, 26-28 Mayıs, Eskişehir.

Biray Nergis (2004). *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, (Ed. Nevzat Köseoğlu), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Esim Garifolla (2016). *Hâkim Abay* (Çev: Bayram Sürekli; Gülkhanıs Arıstanova), Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya.

Hopaç Mustafa (2013). “Kazak aydınlanmasında Abay Kunanbayev Düşüncelerinin Etkileri Üzerine Bir Deneme”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı: 37, Celalabat, Kırgızistan, Temmuz-Ağustos.

Kıdıralı Darhan (2013). “Türkistan’daki Yenileşme Döneminin Öncüsü: Abay”, Yıl: 7, Sayı: 83, Ankara, Kasım.

Kunanbayev Abay (2014). *Nasihatler (kara sözler)*, (Çev: Zafer Kibar), Ankara.

Kunanbayev Abay (2014). *Şiirler*, (Çev: Zafer Kibar), Ankara.

Kur’an- Kerim, Bakar Suresi, (2/34) (2013). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Mehmet Rifat (2008). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları*, 2. Temel metinler, gözden geçirilmiş 4. Baskı, YKY. İstanbul.

Uygur Ceyhun Vedat (1997). “Kazakların Büyük Dahisi Abay” **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 2, s. 1-8., Denizli, 1997.

Zeyneş İsmail; Ali Abbas Çınar, *Abay*, Türksoy Yayınları, Ankara, 1995.

Muhtar Avezov'un Sanat ve Araştırma Yazılarında Abay Teması¹

Ravşan Muratkankızı MUKAJANOVA²

Akt. Gonca PEHLİVAN³

Muhtar Avezov dünya edebiyatında evrensel değerler temelinde ahlaki bir iz, örnek teşkil eden bir model miras bırakmıştır. Avezov'un mirası Kazak edebiyatının ufku mükemmel bir şekilde tamamlayarak, Kazak maneviyatına bir yön tayin etmekle seçkin bir vasıf kazanmıştır. Muhtar Avezov ayrıca Abay ismiyle manevî bir ilişki kurup insani değerleri ustalık ekseninde yoğurarak yüceltir. Dünya edebiyatındaki her büyük yazarın manevî sanatı gibi, aynı şekilde Muhtar Avezov'un sanatının öğreticiliği de tükenmez bir hazinedir. Küreselleşme sürecinde her halkın kendi kimliğini koruyarak millî özelliklerini modern çağın gereksinimlerine göre geliştirmesi konusu, büyük bir öneme sahip olmuştur. M. Avezov'un büyük manevî mirasının önemli bölümü genel olarak insanlığa kattığı iyilik değerlerine, vatanseverliğe ve birlik beraberliğe dairdir. Bu miras günümüze kadar ulaşmıştır.

M. Avezov kendi halkının sıkıntılarını bir an olsun unutturmadan tüm zamanını halkının tarihini ve kaderini düşünmekle geçirmiş, halkı için önemli hizmetlerde bulunmuş bir fikir adamıdır. “*Abay Jolu/Abay Yolu*” destansı romanı aracılığıyla Kazak halkı tüm dünyaya tanıtılmıştır. *Abay Yolu* eseri M. Avezov için büyük bir başarı olmuştur. M. Avezov, hayatı boyunca ulusal değerlerimizi temel alıp yüzyıllar boyu biriken maddi ve manevî mirasımızı gelecek nesillere aktararak bir bilinç oluşturmayı amaç edinmiştir.

Romanında, halkın geçmiş dönemlerindeki gelenek göreneklere, yaşam tarzı ve ahlaki değerleri geniş ölçüde işlenmiştir. Eserindeki ölçüyü, insan karakterini ve insanların tarihi devirlerindeki gerçekleri ortaya çıkarmakla belirlemiş; millî, ahlaki ve etik değerlerle işleyerek dünyaya sunmuştur. Günümüzde ulusal benliğimizin temelinde yer alan değerlerimizin tanıtılmasında bu romanın rolü büyüktür. Halkları birbirlerinden ayıran en önemli özellik millî değerleridir. Millî değerlerimiz, gelenek göreneklerimiz, toplumumuzun önemli göstergeleri olarak *Abay Yolu* romanının temasını oluşturur (Avezov, 1997).

M. Avezov eski Kazak köylerinin günlük yaşantısını, gelenek göreneklerini ve karakteristik görünümünü ustalıkla aktarır. O, romanda “kız” verilmesine bağlı olarak yaşanan süreci ve Abay'ın Dilda ile evlenmesini etraflıca tasvir etmiştir. “*Quda mñ jıldıq, küyev jüz jıldıq/Dünür bin yıllık damat yüz yıllık*” düşüncesiyle kuyruk ciğer yiyerek dünür olmak, kız nişanlamak ve kutsal değerleri öğrenerek geleneksel kavramlarımıza hürmet göstermek konularında eğitici özellikler taşıyan bilgiler vermiştir. Atalarımızda gelin arama ve damat seçme meselelerinde ebeveynlerin nişanlanırken “*Körip alğan köriktiden, körmey alğan tekti artıq/Görerek evlenmek güzeldir; görmeden evlenmek yersiz bir usüldür.*” demesini ve Kunnanbay'ın soydaş kızı olan Alşınbay'ın torunu Dilda'ya dünür oluşunu anlatmıştır (Avezov, 2004: 14).

Bu konu, romanda Kazak adetlerine göre nişanlılıklarında Abay'ın yengelerine hediye vererek gizlice gelini görmeye gitmesi şeklinde yer alır. Yazar Abay'ın nişanlılığı süresince gerçekleştirdiği bu ziyaretleri “Geleneksel hediyelik kumaşlar alarak gizlice görmeye gelmek, bazen de kapıda görüp gitmek gibi geleneksel ritüeller.” olarak tanımlamıştır.

1 “Muhtar Avezovtiñ şığarmaşılıq jäne zerttev eñbekterindegi Abay taqırıbı” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Doç. Kazak Innovatsiyalık Gumanitarlık-Zaň Universiteti Filologiya Kafedrası Semey Kazakistan.

3 Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü mezunu.

Romanda yengeler kız ile erkeği buluşturup yarıştırmaya çalışır. Abay, yengelerine geleneklerine göre hediyesini verir. Bu durum karşısındakilere duyulan saygının güzel ve genel bir ifadesidir. Yengeler düğünlerde, düğün sonrası ilk gecelerde ve eğlencelerde görümcülerinin vekili olurlar. Toğjan'ın evinde gece oyunlar oynanır, salıncak kurulur. O oyun ve eğlence atmosferi gençlik düşüncelerini canlandırır. Kazak halkı, başka zamanlarda kızın köyün arkasından yürüyememesinin sebebini, kıza kırk evden yasak geldiği inancına bağlar.

Kazak halkının gelenek, görenek ve kültürel birikiminde bir sistem olduğu görülür. Romanda geline düğün öncesi verilen değerli hediyeler, düğünlere hediye olarak verilen değerli kumaşlar, keçeler ve buna benzer uygulanan geleneksel ritüellerle birlikte kültürel görünüm ustaca ifade edilmiştir. "Uljandar Alşınbay'ın evine çok kez gidildi. Çok sayıda at ve devenin dışında kız tarafına hediye edilen değerli kumaşlardan bir kısmı iki büyük ataya sunuldu. Başlık parası Alşınbay için büyük gümüş parçalarıyla süslenmiş bir beşiktir. Buna nişanlısını görmeye giderken damadın getirdiği hediye denilir. Eserde "Dünür bin yıllık damat yüz yıllık" düşüncesiyle dünür olmak ve kız vermek gibi millî kültürel öğeler öğretildi.

Kazak halkının ulusal tarzı ve bunun tanıtımı düğün törenlerinin anlatıldığı sayfada ustaca tasvir edilmiştir. Alşınbay zengin bir düğün yapar. Servis yapanların hepsi at üstündeki aşçılar bu iş için uygun yirmi adam. Hızlı, işbilen servis görevlileri. Düğünün güzelliğinin bir göstergesi de millî oyunları olan at yarışı, Kökpar, erkek oyunu, pehlivan güreşleri, yengelerin damada yaptığı gelenekselleşmiş batıl ritüeller, saç çekme el ustalığı, görümlük, saçmak gibi batıl halk gelenekleriydi. Roman gençlere bu geleneklerin uygulanması konusunda çeşitli eğitici bilgiler verir.

Romanda Kazakların kendine özgü misafirperverlik ve hürmetkâr davranışları, baharda ve sonbaharda gelin olacak kız için semiz bir hayvan kurban edip halka dağıtma geleneğinin tatbik edilmesi anlatılırken verilir.

70 yıldan daha uzun bir zamandır demir ağlarla çevrelenen değerlerimizi, dilimizi, dinimizi ve düşünce şeklimizi koruyanların çektiği sıkıntılar sınırı aşmıştır. O zamanlarda yangına su taşıyan bir kır-langıç gibi büyük hazinemizin yazarı halkımıza büyük bir hediye sunar. Gençler için cenaze kurallarına ilişkin öğrenim değeri büyük bilgiler de verir.

M. Avezov'un halkının parlak geleceği için bıraktığı büyük mirasın bugünkü genç neslin ihtiyaçlarını karşıladığı ve gençlerin bu mirasın gizemli derinliklerine dalarak ibret alıp atalarının ruhlarına saygıyla tazimde buldukları şüphesiz büyük bir gerçektir.

Avezov, arkasında değeri büyük, sonsuz bir miras bırakan dahi bir yazardır. Avezov bu mirasını halkıyla paylaşmıştır. Halk da kendilerine mal olmuş ve büyük bir şans olan bu servetten istifade etmiştir. "Sanatçılar belli bir toplumda ömür sürer ve bilgisini belli bir toplumsal kolektifin yararına paylaşır. Bu yüzden onun sanatsal yaratıcılığında belli bir toplumsal değer ile donatılmış içerikler yer alır. Bu tartışmasız bir gerçektir. Gerçeklerin, yerel ideolojik görüşlerin temsilcisinin çok yönlü düşünmesi muhtemeldir." (Qabdolov, 1992: 14) diyen akademisyen Z. Kabdolv'un söylediği gibi, her neslin bilgiye kendi yaşadığı devrin penceresinden baktığı ve bilgiye bu doğrultuda değer verdiği hepimizce bilinen bir gerçektir. M. Avezov'un mirası insan hayatının pek çok alanına faydalı hizmetlerde bulunup evrensel değerlere ulaşmıştır.

Yazarın sanat hayatı boyunca yaratıcılığında, kaderinin zorluklarının ve başından geçenlerin payının olduğu bir gerçektir. M. Avezov otuzlu yaşlarında ulusal milliyetçilik suçlamasıyla tutuklanır. Bu süreçte çok yorulur ve saygın basın organları önünde suçunu kabul ettiğine dair açık bir bildiriye bulunmaya mecbur bırakılır. Avezov'a yapılan zulüm bununla da bitmez. Sakin geçen yıllarda da büyük şahsiyet Avezov büyük tehditler alır. *Abay Yolu* romanının altında ideolojik propaganda arayan birileri yüksek makamlara suç duyurusunda bulunur. Huzuru tamamen kaçan Avezov Moskova'ya doğru yola çıkar.

Yazarın eserleri ile insani duruşu hepimiz için büyük bir hayat okulu olur. Muhtar'ın yapıtları ve sağladığı üstün yararlılık bugün herkesten önce tarih terazisinden geçip büyük dünya edebiyatı klasikleri düzeyine ulaşmıştır. Onun ismi halkının dünya çapında prestij kazanmasını sağlamış ve onun mirası evrensel değerlerde olmanın maneviyatına ulaşmıştır. Avezov'un yapıtları çok yönlü eserler olarak birçok

alanın ihtiyaçlarına yönelik bilgiler içerir. Yazarın eserlerinin dünya dilleri arasında parlayıp evrensel alanda yer alması, Avezov dünyasının güzelliğini akıllara getirir. Dünya edebiyatında güçlü bir yere sahip olan Tolstoy, Shakespeare, Tagore ve Nazım Hikmet gibi üstün yetenekli isimler ile Kazakların yapıtaşı M. Avezov'un manevî mirasını evrensel değerler arasında görürüz. Bu Kazak halkı için büyük bir onur ve sevinçtir. M. Avezov dünya edebiyatı yapısının bir tuğlasıdır ve mirası aracılığıyla da evrensel edebiyat tablosunun bir rengi olmuştur.

Akademisyen Kirabayev'in düşüncesine göre “*Muhtar modern çağda yenilemiş ve yeni kültürü yaşayan genç neslin büyük öğretmenidir. Yazarlık derslerinin yanı sıra ilimde de yüksek okul eğitilmiş bir nesil yetiştirir. Onun önderliğinde çok insan yetişir. Özellikle araştırmacı ve yetenekli gençlere lider olur. Kazak halk edebiyatının edebiyat tarihi uzmanlarına göre Muhtar büyük bir öneme ve değere sahiptir. Kazak söz sanatlarını mükemmel kullanmış ve bu sanatların modern çağda ve gelecekte yaşatılması adına hizmet etmiştir. Bu konuda araştırmalar yapıp eserler verir. Onun değerli eserlerinin dili ulusal söz sanatlarının ustaca kullanıldığı yapıtlarında model olma niteliği taşır.*” (Ulı., 2002: 7).

Avezov'u evrensel anlamda dünya edebiyatı alanında inceyecek olursak bilim adamının ilminin Doğu ve Batı medeniyetlerinin kültürlerini ve edebiyatlarını mükemmel derecede bildiğini görürüz. Bunların yanı sıra yabancı klasikleri Kazak diline tercüme edip önemli içerikler elde eder. Avezov'u Doğu edebiyatı dünyasıyla buluşturan da Abay olur. Genç yaşında Abay'ın tarzını model alarak evrensel standartlardaki Doğu şairlerinin eser ve çalışmalarını öğrenip Arap edebiyatının cevheri olan “Binbir Gece” ve “Leyla ile Mecnun” gibi değerli eserlerden beslenir. Abay araştırıldığında onun şiirlerinde bir süre doğunun Arap Edebiyatı örneklerinin etkisine rastlandığı analiz edilmiştir (Ulı., 2002: 18). Abay üzerinde tesiri olan bir diğer şahsiyet ise Nevai'dir. Ancak Abay, destan yazan değil gazel yazan Nevai'yi model almıştır diyebiliriz. (Espenbetov, 2005: 96).

Avezov: “*Aslında Abay eserlerinin tamamı üç büyük temel üzerine kuruludur. Birincisi ve en büyüğü Kazak halk edebiyatı mirasıdır. İkincisi doğu edebiyatından giren ve az duyulan bilgilerdir. Üçüncü ise Abay'ı kültürlü ve farklı bir şair olarak gösteren şey batı edebiyatının kalıplarıdır.*” diyerek modern akıma göre Doğu etkisini olumsuz bir özellik olarak yansıtır.

Esasında Avezov da Abay'ı araştırmak için şairin şiirlerine ilham olan şairlerin dilini öğrenir ve lisansüstü eğitim alarak yoluna devam eder. O, bu yolda azimle yürürken bu üç temel esasa sahiptir.

Muhtar Avezov eserlerinde evrensel değerler ilkesi olarak iyiliği ve sadeliği bir potada eriterek muhteşem bir uyum meydana getirir. Bunların hepsi Muhtar Avezov'u dünya çapında önemli isimler seviyesine ulaştırmıştır. Cengiz Aytmatov, Muhtar Avezov'u “*Bizdiñ ortağ mandatımız/Bizim ortak ideolojimiz*” şeklinde adlandırır. O doğu halklarının manevîyatına önemli katkılarda bulunmuş ve bu manevîyatı evrensel düzeye taşımıştır. Yazar ve kitapları hakkında dünya edebiyatının önemli isimlerinin beyan ettiği düşünceler hepimizce bilinir.

Ne kadar anlatmaya çalışsak da Abay Kazak edebiyatının asırlık feraha giden yolunda sonsuz bir katkı sağlayarak altın asrın sanatında doruk noktası olmuştur. Abay'ın manevî mirası, Abay dünyası ve Abay tarihi hakkında önemli araştırmalar yürüterek Abay olgusunun şairsel özelliklerini tema edinen; fakat ilmîni ayna gibi kendine döndürerek model almayan araştırmacı âlimlere ender rastlanır. Onun asıl görevi Muhtar Avezov'un en önemli kişisi olmaktır. Çünkü dünyaya Abay'ı tanıtmak vesilesiyle Kazak olarak bilinen mütevazı, merhametli, misafirperver ve imanlı bir halkın da var olduğunu hatırlatacak ve Avezov ismini Abay dünyası ile sıkıca bağdaştıracaktı. Gelecek nesle araştırmaları adına yöntemler gösterip onları Abay dünyasının sayısız sırlarıyla bilgilendirecek olan ana yolda güçlü bir iz bırakır. Avezov bu yaratıcılık hayatını Abay'a ve Abay hayatının hizmetine sunarken de dünyaya açılmış olur. Sonrasında Kazak halkının huzurunda büyük deha olarak atfedilen Abay'dan sonraki büyük isim olarak bilinerek her zaman saygı ile anılmıştır. O, sadece kendi ismini değil halkının manevî dünyasını ve halkının eğitimini dünyaya tanıtmıştır. Kazakların manevî hayatını ve sonsuz şiir varlığını evrensel değerler çerçevesinde dünya edebiyatı hazinesine kazandırır. Avezov mirasındaki evrensel değerler hazinesi dünya sahnesindeki Kazak halkının sonsuz gurur kaynağı olmuştur.

KAYNAKÇA

- Avezov M. (1997). 20 ğasırđıñ ulı jazuvşısı jäne gumanisi jıynağı (20.Yüzyılın Harika Bir Yazarı ve Hümanisti), A: Ğılım. 163 s.
- Avezov M. (2004). “Abay Jolı” (Abay Yolu), A: Ğılım.
- Espenbetov A. (2005). Uvaqıt örneği (Zaman Anlatımı), A: İnci.
- Kabdolov Z. (1992). Söz Öneri (Konuşma Sanatı), Monograf.
- Ulı tulğa ulağatı (Ávezov oquvları)* (2002). Almatı: Ádebiyet jäne öner institutı. (Büyük Kahramanın Kişiliği (Avezov Okumaları)).

Abay Edebiyat Mektebinin Kurucularından Kayım Muhamedhanov

Hüseyin Kahraman MUTLU¹

Kayım Muhamedhanov, Kazak edebiyatı tarihinde Abay mektebi ve Abay edebiyat ekolünün kurucularındandır. Neredeyse tüm ömrünü Abay ve öğrencileriyle birlikte onların izinden giden Alaş aydınlarının fikir ve eserlerine ayırmıştır. Bu nedenle bazen Sovyet döneminin idarecileri tarafından cezalandırılmış ve sürgünler görmüştür. Çocukluk yıllarında Semey'deki evleri, dönemin Alaş Orda aydınları tarafından adeta bir merkez gibi kullanılmış ve o bu kültür ortamı içerisinde yetişmiştir. Hayatı boyunca Semey Pedagoji Enstitüsünde hocalık yapmış, öğrenciler yetiştirmiş ve üstadı Muhtar Avezov'un kendisine emanet ettiği Abay ve Alaş araştırmaları sahasına sonuna kadar bağlı kalmıştır. Özellikle Abay'ın şiir ve sözlerinin doğru bir şekilde günümüze kadar ulaşması, Kayım Muhamedhanov'un çalışmaları sayesinde olmuştur. Dönemin ideolojisine ters düşse de o, Abay edebiyat okulu ve Abay felsefesinden asla taviz vermemiş, bu sahada ortaya çıkan yanlış fikirleri ve yazıları delilleriyle ispat ederek düzeltmeye çalışmıştır.

1. Giriş

Tursın Jurtbay, Kayım Muhamedhanov hakkında “*O, dışarıdan bakıldığında sakın, içi hüznün ve keder dolu, idama çekinmeden gidebilecek bir aslan gibidir*” diyor (Jurtbay; 2016:12). Kayım'ın hayatında yaptığı işlere ve yaşadıklarına baktığımızda Jurtbay'ın bu sözlerinin doğru olduğu görülür. 20. asrın başlarında Kazak bağımsızlık hareketinin öncü aydınları yani Alaş ziyalıları arasında filizlenen bir ömrün sahibinden de başka türlüünü beklememek gerekir.

Bugün biz şu günümüzde Abay'ı, Şakerim'i, Alihan'ı, Baytusinov ve daha nice Kazak kültür ve medeniyetinin temel taşı olmuş kişileri biliyorsak bu, Kayım gibi birkaç serdengeçti Kazak aydınının sayesinde. Neredeyse tüm ömrü Sovyet idaresi altında geçse de kendi kültürünün temsilcilerinin fikirlerinden asla taviz vermeyen bir şahsiyettir Kayım'ın şahsiyeti. Sürgünler, 25 yıllık hapis cezaları, babasının idam edilmesi, hocası ve üstadı olarak tanıdığı Muhtar Avezov'a atılan iftiralar, kumpaslar, hapishanelerdeki soğuk hücreler, sıcak hücreler (soyuk kamera - ılık kamera) onu inandığı yoldan saptıramamış, aksine onun gayretini daha da arttırmıştır.

Bu yazıda Kayım Muhamedhanov'un hayatı ve edebî şahsiyetiyle birlikte onun Abay hakkındaki çalışmaları ve fikirleri üzerinde durulacak ve Kayım Muhamedhanov'un Kazak kültür ve medeniyetine, özellikle Abay'ın şairlik okulu ve temsilcileri hakkında yaptığı çalışmaları ve mücadelesi tanıtılmaya çalışılacaktır.

2. Hayatı ve Edebî Çevresi

Kayım Muhamedhanov, 5 Ekim 1916 tarihinde Kuzey Kazakistan eyaletinin Semey şehrinde dünyaya gelir. Çocukluğu ve gençlik yılları eski adıyla Alaş, yeni adıyla (Jaña Semey) Semey şehrinde geçer (Smagulova, 2014:2). Semey ve çevresi Kazak tarihinde başta Abay Kunanbayev olmak üzere meşhur birçok Kazak şair ve aydınının yetiştiği bir edebiyat çevresi olmuştur. Kayım'ın babası Muhamedhan Seyitkulov, Kazak kültürü ve medeniyetine gönül vermiş ve dönemin Alaş aydınlarıyla birlikte hareket eden bir kişi olmasından dolayı oğlunun da bu yolda yetişmesini arzu etmiştir.

1 Dr. Öğrt. Üyesi Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi, cimenalan@hotmail.com

İlkokulu bitirdikten sonra orta öğrenimine babasının arkadaşı Turılhan Kasenuli'nin müdürlük yaptığı 7 yıllık bir okulda devam eder. Turılhan Kasenuli, hem okul müdürü aynı zamanda Kayım'ın öğretmenidir. Abay'ın düşünce ve sanat dünyasına bu kadar nüfuz etmesinde hocası Turılhan Kasenuli'nin da etkisi büyük olmuştur² (Joldasbekova, 2016).

Muhamedhan Seyitkulov'un kendisinin ticaretle uğraşması, maddi durumunun iyi olması, o dönemdeki Kazak aydınlarına her konuda yardımcı olmasını da beraberinde getirmiştir.

Söz gelimi, 1918 yılı çıkarılmaya başlanan "Abay" dergisi ve "Sarı Arka" gazetesinin harcamalarını tek başına karşılayan kişi Muhamedhan Seyitkulov olmuştur. Seyitkulov'un Semey'deki evi, Alaş Orda fikrine gönül vermiş aydınlar için de bir merkez durumundadır.³ Ahmet Baytursinov, Âlihan Bökeyhanov, Mağjan Jumabayev, Muhamedjan Tınışbayev, Sultan Mahmut Toraygırov, Mirjakıp Duvlatov, Halel Gabbasov, Jusıpbek Aymavitov, Männen Turganbayev ve Muhtar Avezov gibi şahsiyetlerin bulunduğu bir ortamda ve çevrede doğup büyüyen Kayım'ın, gelecekte dil ve edebiyat sahasına yönelmesi de elbette kendisinden beklenen bir durum olmuştur (Smagulova, 2014:2; Jurtbay, 2016:18).

Kayım Muhamedhanov, 1941 yılında Semey Pedagoji Enstitüsünden mezun olduktan sonra aynı yerde Kazak dili ve edebiyatı dersleri vermeye başlamıştır. Bir ara II. Dünya Savaşı'nda bulunsa da 1942 ve 1947 yılları arasında Kazakistan Yazarlar Birliği'nin Semey temsilciliği görevinde bulunur⁴. 1947 ve 1951 yılları arasında kendi kurmuş olduğu Abay Devlet Müzesinin müdürlüğünü yapmış, bir yandan da halk arasında Abay döneminde yaşamış, Abay'ı görmüş olan insanlarla konuşmalar yaparak Abay'la ilgili bilgi ve belgeler toplamıştır (Jurtbay, 2016:15).

Avezov'un yönlendirmesiyle Abay'ın evlatları Magaviya ve Törekul'dan başlayarak onun öğrencileri Ärip, Äset, Väyis ve Akimjan gibi şahsiyetler ve onların eserleri hakkında araştırmalar yapar. Bu çalışmalarını Abay'ın Şairlik Okulu üzerine yürüttüğü araştırmaları kapsamında gerçekleştirir. Tüm bu araştırmalarda onu yönlendiren yegane kişi Muhtar Avezov'dur. Bu manada Muhtar Avezov'a ömrü boyunca en yakın kişi Kayım Muhamedhanov olmuştur desek yeridir.

Kayım'ın babası Muhamedhan Seyitkulov, Alaş Orda Partisi taraftarı olduğu için Sovyet hükümetince 1937 yılında idam cezasına çarptırıldığında, Kayım henüz 22 yaşındadır. Babasına idam cezası verildiğini Kayım ve akrabaları çok sonradan öğrenmişlerdir. Bazı kaynaklarda Sibir'e sürgün edildiğinden bahsedilse de tutuklandıktan 3 gün sonra kurşuna dizildiği 1990 yılında ortaya çıkmıştır. Muhamedhan Seyitkulov'un mezarının yeri bugün dahi meçhuldür.

1951 yılı Kasım ayında yapılan Semey Eyalet Divanı toplantısı, ağırlıklı olarak Kayım Muhamedhanov aleyhindeki sözlerin sarf edildiği bir havada geçer. 1 Aralık akşamı ise evi basılarak tutuklanır ve o güne kadar büyük zorluklarla bir araya getirdiği elyazmaları, eski kitapları, belgeleri ve özellikle Muhtar Avezov ile olan mektupları elinden alınır⁵. Sovyet mahkemelerince Pantürkizm, Panislamizm, rejim düşmanlığı ve burjuvazilik gibi uydurma suçlardan tutuklanan Kayım, 25 yıl hapse mahkum edilir⁶. Bu

2 Kayım, Turılhan Kasenuli hakkında bir yerde; "Turılhan aga öğretmenim oldu. O dombıra çalar ve şarkı söylerdi. Abay ile Ärip'in şiirlerini ezberden okurdu. Ben beşinci sınıfta okurken bana Kazak dili ve edebiyatından dersler verdi. Benim düşünce ve fikirlerimi olgunlaştırdı. Bana Abay aleminin kapılarını açtı. Turılhan'ın güür sesi hâlâ kulaklarımdan gitmiyor" demektedir (Joldasbekova; 50).

3 Muhtar Avezov'un yazmış olduğu ve aynı zamanda Kazak edebiyatının ilk tiyatro eseri sayılan "Yeñlik - Kebek" piyesi, bu evde hazırlanmıştır. Hatta bugün Şakerim Kudayberdiuli'ne ait olan tek fotoğraf da Kayım'ın babası Muhamedhan Seyitkulov'un bu evinde çekilmiştir (Erbolat,2017).

4 Bu dönemde 1945 yılında Moskova'dan her Sovyet Cumhuriyetine, kendi millî marşının yazılması hususunda bir yazı gönderilir. Düzenlenen yarışmaya Kayım da yazmış olduğu bir şiirle katılır ve birinciliği el eder. Yani o günden sonra Kazakistan'da 50 boyunca söylenen Kazak SSC'nin millî marşı, Kayım Muhamedhanov tarafından yazılmıştır. Bu da Kayım'ın şairlik yönü hakkında bize bir fikir vermektedir.

5 1951 yılında Kayım'ın elinden alınan belgeler arasında özellikle Abay hakkında çok önemli sayılabilecek bilgileri içeren belgeler vardır. Kayım Muhamedhanov, Abayla ilgili bu belgeleri toplarken doğrudan alakalı olan kişilerle görüşüyor ve bunları soruşturma yoluyla tespit ederek kayda geçiyordu. İşte bu türden belgelerin tamamı 1951 yılının 1 Aralık akşamı elinden alınmış ve daha da kendisine geri verilmemiştir.

6 Cezasını çekmek üzere Karagandı şehri dolaylarındaki Karlak adındaki bir kampa gönderilen Kayım'dan hapiste olduğu zamanlarda sürekli olarak daha önce Mağjan Jumabayev'den istendiği gibi Muhtar Avezov aleyhinde şahitlik yapması ve Avezov'u ihbar etmesi istenir. 1952 yılı getirildiği ve hücre cezasına çarptırıldığı bu kampta (Kazakça "ıstık kamera, suvik kamera" da denilen cezaevindeki "soğuk hücre, sıcak hücre"lerde) eziyet ve işkencenin her türünü görmüştür. 1955 yılında Stalin'in ölümüyle birlikte hapisten çıkar

mahkumiyetinde daha önce Muhtar Avezov'un tavsiyeleriyle hazırladığı "Abayın Şairlik Okulu" adındaki tez çalışmasının etkisi büyüktür.

1956 yılında Stalin'in ölmesiyle hapisten çıkan Kayım, Semey Pedagoji Enstitüsündeki hocalık görevine dönmüş ve orada ömrü boyunca Kazak kültürü ve edebiyatı hakkında çalışmalarına devam etmiştir. 1995 yılında Abay'ın doğumunun 150. yılı anısına UNESCO tarafından Abay yılı ilan edildiğinde Kayım Muhamedhanov Kazak Hükümeti tarafından Almatı'ya çağrılır ve Kazak Devlet Bilimler Akademisinde kendisine bir yer tahsis edilir. Buradaki Muhtar Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü'nde onun başkanlığındaki bir komisyon tarafından Abay Ansiklopedisi hazırlanır. Tüm ömrünü Abay Kunanbayev ve öğrencileriyle Alaş Orda aydınlarının eserlerine adayan ve bu yolda asla taviz vermeyen Kayım Muhamedhanov, 25 Haziran 2004 tarihinde 88 yaşındayken vefat etmiştir.

Yaşadığı hayat boyunca arkasında bir milleti ayakta tutabilecek ölümsüz eserler bırakmış, birçok öğrenci yetiştirmiş ve üstadı olarak gördüğü Muhtar Avezov'un yolundan dönmemiştir. Karşısındaki kim olursa olsun inandığı yolda fikirlerini her zaman sonuna kadar savunmuştur. Sade, gösterişsiz ve mütevazı bir hayat süren Kayım, sadece Kazak bilim hayatı değil; tüm insanlık için örnek bir şahsiyet, örnek bir bilim adamı olmuştur.

2. Edebî Çalışmaları

Kayım, Kazak edebiyatında Abay ve eserleri konusunda Alihan Bökeyhanov ve Muhtar Avezov'un açmış olduğu yolu başarıyla devam ettirmiş olan üçüncü asıl kişidir. "Abay Şiğarmalarının Tekstologiyası Jayında" adlı eseri, Abay'ın o güne kadar yayımlanan veya söylene gelen tüm eserlerinin metin bilgisi kurallarına göre incelenmesi ve düzenlenmesi üzerinedir.

Kayım'ın babası Muhamedhan, 1937 yılında idam cezasına çarptırıldığında, hocası Muhtar Avezov ona, Abay ve eserleriyle alakalı üç temel görev vermiştir. Bunlardan birincisi, Abay'ın şairlik okulunu oluşturmak⁷; ikincisi Semey'de bir Abay müzesi açmak⁸; üçüncüsü de Abay'ın tüm eserlerini asıl nüshalarıyla karşılaştırarak eserlerin herhangi bir değişikliğe uğramasına mani olmaktır⁹.

Kayım Muhamedhov'un Abay'la ilgili çalışmalarının temelinde, Abay'ın eserlerinin aslına uygun bir şekilde kayda geçirilmesi olmuştur¹⁰. Abay'ın her bir şiiri hakkında adeta birer rapor yazan, burada kendi görüşlerini de dikkatli bir şekilde beyan eden Kayım için bu durum, büyük bir sorumluluk, saygı ve özen gerektiren bir çalışma alanıdır. Hayatı boyunca Abay'ın felsefesi, bilgeliği ve edebî üslubuna sadakat, onun en büyük kaygısı olmuştur. Bu çalışmaları sırasında Abay'ın hiçbir kimse tarafından bilinmeyen otuz şiirini de ortaya çıkarmıştır.

ve Semey Pedagoji Enstitüsündeki görevine tekrar geri döner (Joldasbekova, 51). Kayım, hapisteyken yazmış olduğu bir şiirinde, "Tuwğan el – altın besik, uşkan uyam / Köz jumılmay turğanda kaytıp kıyam? / Tarta gör Semeyimniñ topırağı / Töstiktey jeriñe men erkin siyam" diyerek o günlere ait duygularını dile getirmektedir.

7 Abay'ın öğrencileriyle onun izinden gidenlerin okulunun açılması, Kayım'a Avezov tarafından verilen önemli bir vazifedir ve okul, Kazak edebiyatı için yeni bir usul ve ufuk demektir. Bu okul veya ekole tabi olmak için Kazak Halk, Doğu ve Rus kültürlerinin de iyice bilinmesi gerekir. Abay'ın bu okulunda yetişen şairler ve düşünürlerin isimleri Kayım'ın "Abaydñ Ādebiyet Mektebi - Abay'ın Edebiyat Okulu" adlı tezinde yazılmıştır. Abay mektebine dahil olan edipler ve eserleri şu şekildedir: Āvbekir, Uvayis, Şondıbay, Bilāl, Ārip (Birjan-Sara), Āset (Saliha Samen, Evgeni Ogenin çevirisi), Baymagambet, Akılbay (Hissa Jusip, Dağıstan, Zulıs), Kökbay (Sabalak, Keñesari - Navrızbay), Magaviya (Medgat-Kasım, Eñlik-Kebeke), Turagul, Muka ve Şäkärım (Erbolat, 2017).

8 Avezov'un bu isteğini 1940 yılının 16 Ekim günü, Abay'ın doğumunun 95. yılı etkinlikleri sırasında yerine getirmiş ve açılan bu müzeye sadece Abay değil, Abay'ın babası Kunanbay'ın resimlerini de koymayı ihmal etmemiştir. Yine Abay'ın 1886 yılı çocuklarıyla birlikte çektiği fotoğraf, Kayım tarafından bulunarak 1941 yılında bu müzeye konulmuştur (Erbolat, 2017; Smagulova, 2014:2).

9 Kayım Muhamedhanov, Muhtar Avezov'un bu ricası üzerine Abay'ın şairlik okulunu araştırır ve bu alanda 1951 yılında "Abaydñ Aқındık Mektebi - Abay'ın Şairlik Okulu" adında bir de tez hazırlar. Fakat bu tez onun 25 yıl hapis cezası almasına yol açar. Çünkü Kayım'a dönemin idarecileri tarafından Sovyetler Birliği sınırları içerisinde tek bir okul veya mektep vardır o da Kayım'ın hiçbir zaman kabul etmediği Lenin veya Marksizm mektebidir, denilir.

10 Çünkü bazen Abay'ın bazı şiirleri ya yanlış olarak kayda geçiriliyor ya da Abay'a ait olmayan bazı şiirler, Abay'a mal ediliyordu. Bunlardan bir tanesi "Āzim Āñgimesi" adlı şiirin bazı eserlerde Abay'a mal edilmesidir. Bu eserin Abay'ın değil, fakat onun etrafında bulunan şair Iskak İrsay'a ait olduğu, Kayım tarafından delilleriyle ispat edilmiştir. Yine Abay'ın Kara Sözlere'nin bugüne kadar aslına uygun olarak gelmesi Kayım'ın çalışmaları neticesindedir. Abay'ın gezip dolaştığı her yere gitmeye çalışmış ve onun hakkında belgeler toplamıştır. Tüm bu çalışmalar, Muhtar Avezov tarafından yazılan Abay Yolu romanı için de önemli bir kaynak olmuştur (Erbolat, 2017).

Abay'ın eserlerine bir ömür veren Kayım Muhamedhanov 1909, 1921, 1922, 1933, 1948, 1954 yıllarında yayımlanan Abay'ın eserlerini (Süyinbayeva; 237) en son kendisi 1995 yılında iki cilt halinde yayımlamıştır. Abaydın Akın Şakirterri - Abay'ın Şair Öğrencileri adlı 4 ciltlik kitabı, Kayım'ın mahkeme tarafından aklanmasından sonra ancak yayımlanabilmiş fakat bu arada kırk yıl geçmiştir.

Kayım, sadece Abay değil Alaş Orda hareketinin öncülerinden Alihan Bökeyhanov, Ahmet Baytursunov, Mağjan Jumabayev, Jusıpbek Aymavıtov ile Mirjakıp Duvlatov hakkında da ilk biyografik tanıtma yazılarını da yazan kişidir. Alaş aydınları hakkındaki bilgiler, o döneme kadar daha çok Arap alfabesiyle yazıldığı için bu mesele çok dikkat ve gayret isteyen bir durum olmuştur. Özellikle Semey Devlet Üniversitesinde ders verdiği yıllarda öğrencilerine Alaş Kahramanları ve edebî eserleri hakkında ayrıntılı olarak isim vermeden sık sık bahseden Kayım, aslında bir anlamda belli etmeden günümüz Kazak aydın ve entelektüellerinin yetişmesine de zemin hazırlamıştır (Erbolat, 2017).

Ayrıca Şakerim Kudayberdiulı'nın oğlu Ahat ile birlikte Şakerim'in 1957 yılında aklanması için çok gayret sarf etmiş ve 1958 yılında Şakerim'in aklanmasını ilk olarak Kazak gazetesinde yazan yine Kayım Muhamedhanov olmuştur. Şakerim'in 1958 yılında aklanmasına rağmen eserlerinin yayımlanmasına ancak 1989 yılından sonra müsaade edilir. Bu arada Şakerim'in eserlerinin dili üzerine de Kayım'ın çalışmaları bulunmaktadır.

Muhtar Avezov'un hayatında kendisine en yakın gördüğü kişi Kayım Muhamedhanov olmuştur. Avezov onu, "Talantlı inim Kayım - Kabiliyetli küçük kardeşim Kayım" şeklinde tanımış ve tanıtmıştır. Avezov, Kazak kültür ve medeniyetiyle alakalı kendi yapmak isteyip de yapmaktan çekindiği meselelerin tamamını Kayım Muhamedhanov'a söylemiştir.

Kayım Muhamedhanov'un yazarlık, şairlik ve aktarmacılık yönlerinin yanı sıra hocalık yönünün de çok ayrı bir kıymeti vardır. 1955 yılından ömrünün sonuna kadar Semey Pedagoji üniversitesinde hocalık yapmıştır. Kayım Muhamedhanov'un Kazak kültür ve medeniyetine olan en büyük hizmetlerinden birisi kendisinden sonra Abay araştırmalarının devamını sağlayacak öğrenciler yetiştirmesi bu konuda adeta bir ekol oluşturmasıdır.

Ömrünün 50 yıldan fazla bir kısmını hocalık ve eğitimcilikle geçiren Kayım'ın dersini alan öğrencileri, o ders anlatırken anlatılanları yazsak mı yoksa dinlesek mi diye iki arada bir derede kalmakta, çünkü ertesi yıl o dersin tekrar edilmeyeceğini bilmekteydiler. O nedenle öğrencileri Kayım'ın ağzından çıkan her bir kelimeyi ertesi yıl tekrar edilmeyeceğini bildiklerinden eksiksiz olarak yazmaya çalışmışlardır.¹¹

Kayım Muhamedhanov'un "Tolkın, Maydandan Maydanga (1947), Komissar Gabbasov (1960), Er Bilisay, Perne (1944)" adlı piyesleri (Süyinbayeva, 236; İrgebay, 2011:4) ve Abay Şıgarmalarının Tekstologiyası (1959), Akın Magavıya Kunanbayev (1959), Abaydın Akın Şakirterri (1994-1997, 4 kitap halinde), Abay Muragerleri (1995) adlı monografi türündeki kıymetli eserleri mevcuttur. Monografik eser olarak bunlardan başka Abay Töñiregindegi Akındar adlı kitabı da bulunmaktadır (Jurtbay, 2016:15).

Kayım Muhamedov'un eserleri, Kayım'ın kendisinden sonraki devamı olarak gösterdiği Tursın Jurtbay önderliğinde, "Köp Tomdıq Şıgarmalar Jiynağı" adıyla 10 ciltlik bir külliyyat olarak yayımlanmıştır (Joldasbekova, 53).

3. Abay Hakkındaki Bazı Fikirleri

Kayım Muhamedhanov'a göre Abay, sadece Kazak halkına değil, tüm insanlığa hitap eden ortak bir değer ve büyük bir hümanisttir. Bugün dahi Kazak kültür ve medeniyeti sahalarından hangisi olursa olsun kaydedilen gelişmelerin temelinde Abay'ın düşünceleri yatmaktadır. Abay kendi zamanına kadar Kazak halkı içerisinde asırlar boyu süzülerek gelen tüm manevî kültür birikimini fikirlerinde ve eserlerinde bir araya getirmiştir. Elbette bunu yapabilmesi için de kendisine doğuştan bazı özelliklerin verilmesi gerekmektedir. Abay'daki bu üstün özellikler Kayım'a göre doğuştandır.

11 Bugünkü Kazak edebiyatı sahasının önde gelen şahsiyetlerinden Tursın Jurtbay, Dina Muhammethankızı, Janıbek Kayımulı, Töken İbragimov, Arap Espenbetov, Garifolla Esim gibi tanınmış edipler, Kayım Muhamedhanov'un izinden giden öğrencileri olmuşlardır. Bu öğrencileri içerisinde Tursın Jurtbay'ın ayrı bir yeri bulunur. Jurtbay'ı kendi ifadesiyle evladı olarak görmüş ve evinde en son Avezov'un oturduğu koltuğa uzun yıllardan sonra sadece Jurtbay'ın oturmasına müsaade etmiştir. Alaş, Abay ve Muhtar Avezov hakkındaki tüm birikimini ve gelecekte yapılmasını istediği çalışmaları da Tursın Jurtbay'a emanet etmiştir. Jurtbay, Kayım Muhamedhanov'un tüm eserlerini 10 cilt halinde yayımlamıştır (Erbolat, 2017).

Abay'ın söz ustalığının en büyük özelliği, yazdığı şiirlerin ve nesirlerin gelecekte de her dönem için güncel ve geçerli olmasıdır. Özellikle şiirlerinde bahsettiği tipler, karakterler ve şahsiyetler her dönemde var olagelmış olan tiplerdir. Bu anlamda Kazak edebiyatındaki en kalıcı şiirler ve yazılar Abay'a aittir.

Abay'ın dünyada tanınması konusunda ilk çalışmaları yapmış ve Abaytanuv¹² sahasının temellerini atan kişi elbette Muhtar Avezov'dur. Fakat Avezov'a göre kendisinden önce Abay eserleriyle hemhal olmuş, o eserleri kendi millî şahsiyetine sindirmiş olan kişiler de vardır. Onların başında Alihan Bökeyhanov ile Ahmet Baytursunov gelir. Bu iki şahsiyetten başka Sultan Mahmut Toraygırov, Jusıpbek Aymavıtoy ile Mağjan Jumabayev de Abay'ın eserlerinin tesirinde kalmış olan şair ve yazarlardandır.

Kayım Muhamedhanov'a göre Kazakistan'da 1923 yılına kadar Abay hakkındaki çalışmalar aslına uygun olarak, olması gerektiği gibi düzgün bir şekilde yerine getirilmiştir. Fakat 1923 yılından sonra, özellikle Stalin dönemiyle beraber bu çalışmalar, aslından uzaklaşmıştır. Hatta 1923 yılında "Eñbekşi Kazak" gazetesinde yayımlanan "Kazak Halkının Beş Düşmanı" başlıklı bir makalede Abay, bu beş düşmandan birisi olarak gösterilmiştir.

1904 yılında Abay'ın vefatından sonra Abay için başka bir ömür, sonsuzluğa doğru uzanan başka bir ömür başlamıştır. Bu ömür onun eserlerine dayanan bir ömürdür. Abay'dan önce de Kazak halkı içerisinde şairler, düşünürler mutlaka vardır belki Abay'dan daha üstün şairler de vardır; fakat Abay'ın dünyaya bakış açısını yakalayabilmiş, Abay kadar Batı edebiyatına vâkıf ve bilimsel yönü yüksek bir şair yoktur.

Bununla birlikte Abay 3 ana kaynaktan beslenmiştir. Bunlardan birincisi, asırlar boyu Kazak halkının kendisine mahsus olan Kazak kültür ve medeniyeti; ikincisi Doğu'nun klasik şair ve düşünürleri ile bu şair ve filozofların eserlerine derinlemesine vâkıf olması; üçüncüsü de Rus kültürü ve medeniyetidir. Rus dili ve edebiyatını çok iyi bilmesi ona Batı medeniyetinin yollarını açmıştır. Bu ortam içerisinde onu derinlemesine etkileyen şair ve yazarlar Puşkin, Lermontov, Tolstoy ve Bayron'dur.

Muhtar Avezov'a göre Abay, şair ve düşünürlüğüne ötesinde bir edebiyat ustası, bir ekol veya bir edebî akım kurucusu idi ve bu şekilde de bilinmesi ve tanıtılması gerekirdi. Avezov buna Abay Mektebi adını vermiştir. Bu mektep, edebî bir mektep olup bu yolda Abay'ın izinden giden öğrencilere ait bir edebiyat mektebidir.

Avezov bu ülküsünü yerine getirmek için 1951 yılında Kayım Muhamedhanov'a "Abay'ın Şairlik Mektebi" adlı bir de tez yaptırmıştır. Kayım Muhamedhanov'un bu tezi Sovyet idaresi tarafından yasaklanmış, tezin savunmasından sonra büyük tartışmalar ve suçlamalar gündeme gelmiştir. Söz konusu tezin yazılmasında danışmanlık yapan Muhtar Avezov'a bundan dolayı Pantürkist, Panislamist ve Nasyonalist gibi suçlamalarda bulunulmuş ve hapse atılmak istenmiştir. Tüm bu tartışmalar sonucunda Muhtar Avezov Moskova'ya giderken, Kazakistan'da kalan Kayım Muhamedhanov'a 1952 yılında 25 yıl hapis cezası verilir.

Kayım Muhamedhanov'un Abay hakkındaki düşünceleri Muhtar Avezov'un fikirleriyle örtüşmektedir. Edebiyat sahasında Abay'ı ilk kez bir edebî üstad olarak ele alarak inceleyen ve araştıran kişi, Muhtar Avezov olmuş ve Abay Yolu adlı romanını kaleme almıştır. Fakat Sovyet döneminin baskıcı politikalarından dolayı Abay hakkında söylemek istediği asıl sözlerini söyleyememiştir. Avezov'un Abay hakkında yazdıkları eğer Sovyet döneminden sonraki yıllara rastlasaydı, yazılan bir çok eser değiştirilir ve Abay hakkında daha nice güzel eserler yazabilirdi.

4. Sonuç

Kayım Muhamedhanov tüm ömrünü Abay Kunanbayev'in eserleri, öğrencileri ve fikirleriyle birlikte Alaş Orda temsilcileri ve onların eserlerine adamıştır. Bu yolda neredeyse ömrü boyunca Semey Devlet Üniversitesinde dersler vermiş, öğrenci yetiştirmiş, Abay ve Alaş ziyalılarından kalan tüm belge ve dokümanları tasnif ederek bu belgelerin günümüze kadar gelmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Özellikle Abay'ın eserlerinin muhafaza edilmesi, yapılan yayımlarda görülen hataların düzeltilmesi ve bunların milletin yüreğine sindirilmesi onun en büyük gayesi olmuştur.

12 Edebiyat alanında sadece Abay Kunanbayev üzerine araştırma ve incelemelerin yapıldığı saha.

1916-2004 yılları arasında yaşayan Kayım'ın hayatının büyük bir bölümü Sovyet döneminde geçse de o, bu dönemin ideolojilerinden daima uzakta durmuş ve Sovyet rejimine ömür boyu mesafeli kalmıştır. Özellikle Muhtar Avezov'un danışmanlığında 1951 yılında "Abay'ın Şairlik Okulu" başlıklı hazırlanmış olduğu tezi sebep gösterilerek tutuklanmış ve 25 yıl hapse mahkum edilmiştir. Stalin'in ölmesiyle birlikte 1956 yılında serbest kalarak Semey'deki görevine dönen Kayım, Kazak milletini millet yapan şahsiyetlerinin hafızalardan silinip atılmaması için var gücüyle çalışmıştır.

Bugüne kadar Kazak kültür ve medeniyeti içerisinde görev alan bir çok araştırmacı, yazar ve şairler bulunmaktadır. Fakat özellikle araştırma ve inceleme çalışmaları açısından bu alana en çok hizmet etmiş kişi, bize göre Kayım Muhamedhanov'dur.

KAYNAKÇA

- Erbolat Ğaziz; "Añız Adam – Akiykat Tulğa", Ziyalı – Ğılımiy Tanımdık Portalı, 2017. (<http://ziyalı.org/pages/single.html>).
- İrgebay Erbol; "Ğayımın Murası Ğalay Jiynaqtaldı", Kitap Tağdırı - Ğoğam Tağdırı: Siyrek Basılımdar men Ğoljazbalardı Jiynaqtavi Saqtav jäne Zerttev" attı Pespublikalıq Ğılımiy-Täjiribelik Konferantsiyanıñ materiıaldarı, 2011 Astana. (www.enu.kz/repository/repository2014/kairimnin-murasi.pdf)
- Joldasbekova Zabira; "Ğayım Muğamedğanovtıñ Ğoljazbaları", 2016 (<http://nur.nu.edu.kz>)
- Jurtbay Tursın; "Bolatözek (Ğayım Muğamedğanov)", Ğayım Muğamedğanulı 100 Jas, ÄOJ 821.512.122, Astana 2016. (http://catalog.karlib.kz/irbis64r_01/internet//gurtbai.pdf)
- Smağulova A.; "Şoqtığı Biyik Tulğa, Ğazaqtıñ Mäşhur Ğalıdı", Student Älemi, No:5 (70), Tamız - Ğırküyek, Almatı 2014.
- Süyinbayeva C.; "Ğayım Muğamedğanov jäne Abaytanuv Mäseleleri", Ğaz. Mem. ĞızPU, 2. kurs magistrantı, Ğılımiy jetekşisi: F.G.K. m.a. Rağmanova N. M;
- Muğamedğanov Ğayım; "Abay Turalı Söz", Kazaktelefilm, 1990;
- "Alaş - Ğayım Muğamedğanov"; Makhat Yapım, 2007;
- "Men Abaydı Äke Deymin", Rej. Azimov S. , 1995 adlı belgesel yapımlar.

Abay Kunanbayev'in Eserlerinde Kadın

Aysel BAYTOK¹

1. Giriş

10 Ağustos 1845'te Kazakistan'ın Semey şehrinin Kaskabulak köyünde dünyaya gelen ve Kazak yazılı edebiyatının kurucusu olarak kabul edilen ünlü Kazak şairi Abay Kunanbayev şairlik ve yazarlığının yanı sıra filozof, devlet adamı, bestekâr, pedagog, çevirmenlik gibi özellikleriyle de Kazak halkının sosyal, siyasî ve kültürel hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Asıl adı İbrahim olan şairin sonradan mahlas olarak kullandığı ve “derin düşünceli, temkinli, dikkatli, ihtiyatlı, ihlaslı, iyi niyetli ve samimi”² anlamlarına gelen *Abay* adı annesinin sevgi amaçlı kullandığı bir sözcüktür. Temel eğitimi babasından alan İbrahim on yaşına geldiğinde Semey şehrindeki medresede üç yıl dinî eğitim alıp Arapça ve Farsça öğrenmiştir. On üç yaşında Semey şehrindeki Mahalle Mektebi'ne kaydoldu ve Rusça öğrenmeye başlamıştır. İbrahim yaşı on üçe geldiğinde Arapçayı, Farsçayı ve Rusçayı çok iyi derecede öğrenmiş, eğitimi tamamlamıştı. Daha sonra babası Kunanbay onu kendi yanına aldı ve kadılık işlerinde çalıştırmaya başladı. Yavaş yavaş büyük toplantılara, davalara katıldı. Şehirdeki eğitim yıllarında Doğulu ozanları ve şairliği sevmeyi öğrenen İbrahim, bu dönemlerinde, halkın tavır ve davranışlarını gözlemleyerek kendini yetiştirdi. İbrahim, büyüdükçe, dava ve çekişmeleri şiirle anlatmayı alışkanlık haline getirdi. O, gittiği her yerde, kimi zaman uzun, kimi zaman kısa, pek çok konuda şiirler söyledi. İbrahim, genç yaşta akıllı ve değerli bir kişi olarak tanındı. Yaşı geldiğinde kendisi de yönetici ve kadı atanan Abay, eski yöneticilerin rüşvetçilik, taraf tutuculuk ve adaletsizlik gibi alışkanlıklarından uzak durup, olabildiğince âdil ve dürüst olmaya, özellikle uysal halka dost, zorbalara düşman olmaya çalıştı. Abay, kırk yaşından itibaren ozanlığa yöneldi. Şiir yazmanın yanı sıra, yazmış olduğu pek çok şiiri de besteledi. Puşkin ve Lermontov'un bazı eserlerini Kazakçaya tercüme etti. Hayatının son döneminde nasihat ile söylediği vasiyetlerini yazmaya başladı. 1904 yılında hastalandı. 23 Haziran 1904 tarihinde, 60 yaşındayken vefat etti ve Jidebay'a defnedildi.³

Kazakların ilerlemesinde, çağdaşlaşmasında büyük emeği olan Abay çağını aşan görüş ve düşünceleriyle sadece yaşadığı dönem ve kendi halkı için değil, günümüz insanlığı için de bir yol gösterici olmuştur. Arapça, Farsça ve Çağatayca vasıtasıyla Doğu edebiyatına; Rusça vasıtasıyla da Batı edebiyatına hâkim olan Abay, eserlerinde ilmin, eğitimin önemi, cehalet ve ahlâkî bozulma, halkın içinde bulunduğu durumun nedenleri ve çözüm yolları üzerinde ısrarla durmuş, kendini halkına yol göstermeye adanmıştır. “Toplumda haksızlık ve adaletsizlik yapan yöneticileri, Argın boyunun idaresini yürüten babası da dâhil, sert bir şekilde eleştirmiş, bu nedenle babasıyla arası açılmıştır.”⁴ Halkını çok seven, daima onun iyiliğini, ilerlemesini isteyen şair toplumsal olayları, durumları son derece objektif bir bakış açısıyla ele almış; gerçekleri olduğu gibi, hiç çekinmeden dile getirmiştir. Onun tespitleri, düşünceleri, görüşleri bugün de geçerliliğini korumaktadır.

1 Dr. Öğrt. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

2 Kenesbayoğlu İ.K. vd. (1984) *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, Kazak SSR Dilbilimi Enstitüsü, çev. Hasan Oraltay, Nuri YÜCE, Saadet PINAR, Türk Dünyası Araştırmaları: İstanbul, s. 1; Akar Ali (1996) “Ortak Türk Edebiyatının Öncü Kalemleri: -I- Abay Kunanbayoğlu”, *Türk Edebiyatı*, S. 275, s. 32; Kibar Zafer (2014) “Abay'ı Doğru Anlamak”, *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*, TDKB, Eskişehir, ss. 543-546, s. 544.

3 Kibar Zafer (2014) “Abay'ı Doğru Anlamak”, *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*, TDKB, Eskişehir, ss.543-546, s. 543-544.

4 Öztürk Rıdvan, Nurbolat SEMBİ (2017) “Kazak Millî Şairi Abay (İbrahim) Kunanbayev'in Pedagojik Görüşleri Üzerine Bir İnceleme”, *SUTAT*, Bahar 2017, (41), ss. 39-51, s. 42. E-ISSN: 2458-9071

Sadece Kazak halkı için değil, bütün insanlık için paha biçilmez bir miras bırakan Abay'ın “iki yüze yakın şiiri, üç destanı, “kara söz” diye adlandırılan kırk beş düzyazısı ve ayrıca çevirileri vardır.”⁵ İlk şiirlerini on üç yaşında yazmaya başladığı sanılan⁶ Abay eserlerinde başlıca aşk, tabiat, birlik, sevgi, barış, bölünmüşlük, bilgi ve eğitimin önemi, erdem, adalet, yalan, dedikodu, tembellik, rüşvet, medeniyetsizlik, adaletsizlik, yöneticilerin yanlış muameleleri, insanlar arası savaş, boylar arası mücadele, yer ve su kavgaları, cehalet, çekememezlik ve ölüm gibi konuları ele almış, topluma özellikle de gençlere nasihatlerde bulunmuştur. Abay toplumda gördüğü her soruna dikkat çekmiş, zararlı bulduğu âdetleri eleştirmiş, dönemi için aykırı sayılabilecek yenilikçi fikirleri çekinmeden dile getirmiştir. Yeri geldiğinde kendisini de eleştirmekten geri durmayan Abay eğitim alma, bilim konusunda kendisiyle ilgili olarak şunları ifade etmiştir:

*Gençliğimde bilim olduğunu hatırlamadım,
Faydasını görüp dururken denemedim.
Yetiştikten sonra düşünmedi avucuma,
Ellerimi vaktinden geç uzatmadım.*

*Jasımda ğılım bar dep eskermedim,
Paydasın köre tura teksermedim.
Erjetken soñ tüspedi uwısıma,
Kolımdı mezgilinen keş sermedim.⁷*

Abay'ın büyüklüğünü sağlayan unsurların başında onun eleştirmekle yetinmeyip Kazak halkına doğru yolu da göstermesi gelir. Nitekim o yaptığı eleştirilerle Kazak halkına bilim ve medeniyetin yolunu açmıştır.⁸ Abay amacını, yani şiiri meşgale olsun diye değil, gençlere örnek olmak için yazdığını “Ben Yazmıyorum Şiiri Meşgale İçin” adlı şiirinde şöyle belirtmiştir:

*Ben yazmıyorum şiiri meşgale için,
Onu bunu, masalı dermek için.
Kalbi hisli, dili yatkın,
Gençlere yazdım örnek vermek için.*

*Men jazbaymın ölendi ermek üşin,
Jok-bardı, ertegini termek üşin.
Kökiregi sezimdi, tili oramdı,
Jazdım ülgı jastarğa bermek üşin.⁹*

Abay'ın üzerinde önemle durduğu konulardan biri de kadın meselesidir. O, diğer şiirleri yanı sıra özellikle Masğut adlı manzumesinde kadının sosyal hayattaki yeri ve önemini etkileyici bir şekilde dile getirmiştir. Ancak Abay'ın kadın konusundaki fikirlerini tam olarak anlayabilmek için öncelikle dönemin toplumsal yapısına göz atmak gerekir.

2. Kazaklar

XIII. yüzyıl başlarında başlayan Moğol saldırıları nedeniyle İdil-Altay arasındaki bölgeye (Kazakistan'a) göçüp yerleşen Kazak kabileleri burada Türk, Sibir ve Moğol asıllı kabilelerle de karışarak Kazak halkını oluşturdular. Bu halk uzun süre özgür yaşadıysa da, yarım asır kadar Moğol hâkimiyetinde yaşadı. Daha sonra varlıklarını Timurlular Devleti bünyesinde sürdürdüler. XV. yüzyılda Ebulhayr Han (1428-1468) idaresindeki Kazak toplulukları Timur'un oğullarının idaresinden ayrılarak teşkilatlandılar ve Kazak Hanlığını kurdular.¹⁰

İlk birleşik Kazak Hanlığı XVI. yüzyılda Kasım Han (1503-1523) tarafından kuruldu. Tevekkel Han devrinde (1583-1898) bu merkezî idare gelişerek varlığını sürdürdü. Tevekkel Han 1598'de Buhara'da son seferinde mağlup olurken, yeğeni Oras Muhammed Han da Sibiry'a'da Ruslara yenildi. Daha sonraki devirlerde Rus tehditleri ve saldırıları artarak devam etti. Kazaklar bir yandan Oyratlar, Kalmuklar ve Cungarlar, öte yandan Ruslarla savaşmak zorunda kaldılar.¹¹

5 İsmail Zeyneş, Çınar Ali Abbas (1995) *Abay*, Ankara, s. 11.

6 Aşa H. Emel (1994-1997) “İbrahim Abay Kunanbayoğlu'nun Edebî Çehresi”, *TDED*, C. XXVII, İstanbul, s. 47-60.

7 Kunanbayev Abay (2014) *Şiirler*, çev. Zafer Kibar, Ankara, s. 25.

8 İsmail Zeyneş, ÇINAR Ali Abbas (1995) *Abay*, Ankara, s. 13.

9 Kunanbayev Abay (2014) *Şiirler*, çev. Zafer Kibar, Ankara, s. 147.

10 Hizmetli Sabri (2011) “Kazak Ulusu ve Kazak tarihi Üzerine: Dünü ve Bugünü”, *İstem*, Yıl: 9, S. 17, ss. 23-43, s. 28-29; Öztürk Rıdvan, Nurbolat SEMBİ (2017) “Kazak Millî Şairi Abay (İbrahim) Kunanbayev'in Pedagojik Görüşleri Üzerine Bir İnceleme”, *SUTAT*, Bahar 2017, (41), ss. 39-51, s. 42. E-ISSN: 2458-9071

11 Hizmetli Sabri (2011) “Kazak Ulusu ve Kazak tarihi Üzerine: Dünü ve Bugünü”, *İstem*, Yıl: 9, S. 17, ss. 23-43, s. 29.

Daha sonra “XVII. yüzyıl başlarında Büyük Cüz, Orta Cüz ve Küçük Cüz olarak ayrılan”¹² Kazakların düzenli bir ordularının bulunmayışı ve boylar arasındaki mücadeleler Rusların işini kolaylaştırdı ve Ruslar XVIII-XIX. yüzyıllar boyunca Kazakistan topraklarını işgal ettiler. Kazaklar XIX. yüzyıla oldukça kötü koşullarda girdiler. “XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyıl başlarında Rusların Kazakistan’da iskân edilmesi, en verimli arazilerin onlara verilmesi, ticaretten anlamayan Kazaklardan Rusların ucuza hammaddeleri alıp işleyerek deri ceket, kalpak, semaver vb. olarak tekrar Kazaklara değerinin çok üstünde satmaları, meraların azalması sonucu hayvancılığın gerilemesi gibi sebeplerle Kazaklar giderek fakirleşti.”¹³

3. XIX-XX. Yüzyıllarda Kazaklarda Kadının Durumu

XIX-XX. yüzyıllarda Kazaklar eğitim, bilim, teknik, tarım vb. her alanda geri kalmış, dünyadaki gelişmeleri yakalayamamış durumdaydılar. Kazakistan toprakları XVIII. yüzyıldan bu yana Rusların denetiminde olmasına rağmen, XVIII. yüzyıl başından itibaren modernleşme sürecine giren¹⁴ Ruslar, kendi kazanımlarını Türkistan topraklarına aktarmamışlardı. Bu olumsuz koşulların yanı sıra toplum cehaletle birlikte ahlâkî bir çöküntü içindeydi. Halk arasında hasetlik, çekememezlik, tembellik, rüşvet, adaletsizlik vb. son haddinde ve en önemlisi de toplumu yetiştiren kadın içler acısı bir hâldeydi. Bu hususta Muhtar Avezov “Adamdık Negizi - Aysel” (İnsanlığın Temeli Kadındır) başlıklı makalesinde şunları söylemektedir:

Buna bakılırsa insanı hayvanî özelliklerden uzaklaştırıp ona insanî nitelikler kazandıran kadındır. İnsanoğlunun insanlık yolunda kazanacağı terakki, kadının hâline bağlıdır. Bu sebeple kadının başındaki kokuşmuş sis kalkmadan insanoğlunun yüzüne insanlığın mutluluk güneşi gülmeyecektir. Hadi Kazak, sakat olarak kalmak istemiyorsan, tâlim terbiyeni, beşiğini düzelt! Onu düzeltmek istiyorsan kadının durumunu düzelt.¹⁵

Kadın hakları konusundaki ilerlemeler Avrupa’da XVII-XVIII. yüzyıllarda Rönesansla birlikte başlarken, “kadının toplum içindeki konumunun yükseltilmesi meselesi Rusya Müslümanları arasında ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında (1880’li yıllarda), İsmail Gaspıralı (1851-1914) öncülüğünde gelişen ve “Usûl-i Cedîd Hareketi” olarak anılan yenileşme programı çerçevesinde doğmuş ve gelişmiştir. Gaspıralı İsmail Bey, sindirilmiş, geri bırakılmış, millet olma bilincine henüz ulaşamamış, hatta hurafeleri aşip gerçek dinini bile tanıyamamış bir azınlığın, modern ve çağdaş görünüme sahip olabilmemesinin ancak kadına özgürlük vermekle mümkün olabileceğine inanıyordu. Tasarladığı reformların hayata geçirilebilmesi için, önce kadınların sosyal statüsünün iyileştirilmesi; gerçek anlamda kadın-erkek eşitliğinin sağlanması şarttı. Eşitlik süreci ise eğitimle başlamalıydı.¹⁶ Gaspıralı’ya göre her kız çocuğu, hem eş hem de anne adayı olması hasebiyle iyi eğitim almış olmaları gerekliydi.¹⁷ Bu gelişmelerden Gaspıralı ile aynı dönemde yaşamış olan Abay da haberdar olmuş ve konuyu eserlerinde ele almıştır.

Eski Türklerde hiçbir zaman cinsiyet ayrımı olmamış, kadınlar da erkeklerle birlikte toplumsal hayatta, hatta yönetimde yer almış, kadının toplum ve aile içinde saygın bir yeri olmuştu. Bu saygının gereği olarak da “Türklerde tek eşlilik esastı. Hür olan, Asya Hunlarından beri ata binip ok atan, top oynama, güreş gibi ağır sporları yapan, savaşlara katılan, namus ve iffetine düşkünlüğü yabancı kaynaklarca da

12 Hizmetli Sabri (2011) “Kazak Ulusu ve Kazak tarihi Üzerine: Dünü ve Bugünü”, *İstem*, Yıl: 9, S. 17, ss. 23-43, s. 35.

13 Özdemir Emin (2007) *20. Yüzyılın Başlarında Kazakistan’da Fikir Hareketleri*, Doktora tezi, Ankara, s. 25-40.

14 Coşgun Melih (2014) “Ekim Devrimi’ne Açılan Kapı: Rus Modernleşmesi”, *Akademik Bakış Dergisi, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, S. 44, Celalabat, Kırgızistan, s. 9. ISSN:1694-528X, <http://www.akademikbakis.org> <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/382855>

15 Duisebayeva Dinara (2008) *Mehmet Âkif Ersoy’un “Safahat” İle Muhtar Avezov’un “Abay Yolu” Adlı Eserinin Tema Bakımından İncelenmesi*, Doktora Tezi, Ankara, s. 30.

16 Hablemitoğlu Necip, Şengül Hablemitoğlu (2004) *Şefika Gaspıralı ve Rusya’da Türk Kadın Hareketi*, İstanbul, s. 66-67; Ergün Mustafa, Barış Çiftçi (2007) “Türk dünyasının ilk ortak eğitim reformu: usul-ü cedid hareketi” *1. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiriler Kitabı*, ed. Fikret Türkmen, Güler Gülsevin, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, ss. 791-805, s. 795.

17 Özdemir Emin (2010) “20. Yüzyılın Başında Kazak Aydınlanmasında Kadın Teması”, *Bilgi*, S. 54, ss. 211-230, s. 215.

belirtilen Türk kadını itibar sahibiydi.¹⁸ Türk devletlerinde hatunlar (hükümdar eşi) söz sahibiydiler. Aralarında devlet siyasetine yön verenler, devlet reisliği yapanlar ve naib olarak devlet idare edenler de olmuştu.¹⁹ Eski Türklerde saygınlığa ve erkeklerle eşit bir konuma sahip olan kadının yaşam alanı da oldukça genişti.

İslâmiyet'in ilk yıllarında da Türk topluluklarının eğitim ve kültür düzeyi iyi seviyedeydi. Ancak sonraki devirlerde gerek İslâm dininin eksik bilinmesi veya yanlış yorumlanması, gerek cehalet ve gerekse de Arap kültürüne ait unsurların dinî vecibe gibi algılanması gibi nedenlerle İslâm coğrafyalarında kadının konumu kötüleşmeye başladı. Kazakların da dâhil olduğu Türk-İslâm coğrafyaları son birkaç yüz yıldır bilim, edebiyat ve sanatta geri kalmış, Batı'nın kaydettiği ilerlemeye ayak uyduramamıştı. Bu cehalet ortamında kadının toplum ve ailedeki yeri de oldukça kötü durumdaydı.

Eski Türklerde ailenin önemli bir parçası olan ve aile içinde yüksek bir mevki bulunan, toplumun geleceğini oluşturacak olan çocuğu büyütüp eğiten, siyasî olarak hakanın en büyük yardımcısı olan kadın XIX. yüzyıl Kazakistan'ında 10-12 gibi çok küçük yaşlarda haberi olmadan hiç tanımadığı ve kendisinden yaşça çok büyük kişilerle evlendirilmekte, *kalıñ* adı verilen başlık parası alınmakta, çok evlilik normal kabul edilmekte, ailede söz hakkı bulunmamakta, eve kapatılıp sosyal hayata katılamamakta, toplumda ataerkil bir düzen hüküm sürmekteydi. Zaten kötü olan Kazak kız ve kadınlarının durumu XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyıl başlarında, yukarıda bahsedilen ekonomik koşullar altında daha da kötüleşti. "XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde Kazak kadınları, artık ne kanunlar önünde ne de toplum nazarında erkeklerle eşit haklara sahiptiler."²⁰ Erkek egemen bir devlet yapılanması içinde kadınların hiçbir hak ve özgürlükleri bulunmamaktaydı. Onlar için haksızlıkta, hukuksuzlukta, eşitsizlikte ve güçsüzlükte eşitlik doğumla başlıyor ve kaçınılmaz bir yazgıymışçasına ölünceye kadar sürüyordu.²¹ Evliliklerin ekonomik anlaşma niteliğine büründüğü Kazak toplumunda kız çocukları küçük yaşta beşik kertmesi yoluyla veya kalıñ karşılığında rızası alınmadan evlendiriliyor, kocasının ve evdeki diğer hanımların baskısına maruz kalıyordu. Erkek, karısına, nisbeten yüksek bir kalıñ ile satın aldığı bir mal olarak bakıyor, ona karşı oldukça sert muamelede bulunuyordu. Kalıñ ile satın alınmış kadın yalnız erkeğin malı olmayıp bir dereceye kadar aileye de aitti. Kadınlar, eşi öldüğü takdirde kocasının erkek kardeşi varsa miras olarak ona geçiyor, eşinin erkek kardeşlerinden biriyle, yaşı küçük olsa bile evlenmek zorunda kalıyordu. Buna karşılık zengin Kazak erkekleri birden fazla eşle evlenme, eşi üzerinde mutlak bir otorite kurma ve dayak atarak cezalandırma haklarına sahipti.

Ayrıca kızlar okula gidemiyor, eğitim hakkından mahrum bırakılıyordu.²² Kız çocuklarının asgarî düzeyde de olsa eğitimi sorunu bölgeler arasında farklılık göstermekteydi. İdil-Ural Türkleri, "hiç yoktan iyi" denilebilecek bir eğitim yöntemini kızların köylerde mahalle imamının evine gidip abıstaylardan (imamın hanımı) okuma ve din esaslarından bazı şeyler öğrenmesi şeklinde uyguluyorlardı. "Erkeklerle mektup yazarlar" diye kızlara yazı öğretmiyorlardı. Şehirlerde de kızların tahsil durumu bundan farklı değildi. Türkistan'daki durum ise bundan çok daha kötüydü. En acısı da erkeklerin yüzyıllardır İslâmiyet'i işlerine geldiği gibi yorumlamaları ve kadını haksız hukuksuz, âdeta bir köle seviyesine indirgemeleri idi. Türk kadınları, erkeklerin birtakım köhnemiş gelenek ve âdetleri "şeriat hükmü" diye dayattıkları sistem içinde, onursuz, zekâsız, kişiliksiz ve de ezik bir toplumsal rolde, sadece analık ve eşlik görevini yerine getirdikleri en düşük statüye mahkûm edilmişlerdi.²³ Bütün bunlara göçebelik hayatının koşullarından dolayı yaşanan olumsuzluklar da eklenince ortaya çok vahim bir tablo çıkıyordu. Abay Kunanbayev işte

18 Kafesoğlu İbrahim (1997) *Türk Millî Kültürü*, İstanbul, s. 228-229.

19 Kafesoğlu İbrahim (1997) *Türk Millî Kültürü*, İstanbul, s. 270.

20 Özdemir Emin (2010) "20. Yüzyılın Başında Kazak Aydınlanmasında Kadın Teması", *Bilig*, S. 54, ss. 211-230, s. 212.

21 Hablemitoğlu Necip, Şengül Hablemitoğlu (2004) *Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Türk Kadın Hareketi*, İstanbul, s. 1.

22 Radloff W. (1956) *Sibirya'dan I-1*, çev. Ahmet Temir, İstanbul, s. 494-495; Özdemir Emin (2010) "20. Yüzyılın Başında Kazak Aydınlanmasında Kadın Teması", *Bilig*, S. 54, ss. 211-230, s. 212-213; Özdemir Emin (2007) *20. Yüzyılın Başlarında Kazakistan'da Fikir Hareketleri*, Doktora tezi, Ankara, s. 162-163.

23 Hablemitoğlu Necip, Şengül Hablemitoğlu (2004) *Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Türk Kadın Hareketi*, İstanbul, s. 2-3; Özdemir Emin (2010) "20. Yüzyılın Başında Kazak Aydınlanmasında Kadın Teması", *Bilig*, S. 54, ss. 211-230, s. 213.

böyle bir toplumun içine doğmuş ve bilge, aydın kişiliği, ileri görüşlülüğüyle toplumu aydınlatmak için her türlü gayreti göstermiştir. Kazak bozkırlarında kadın hakları meselesi ilk olarak XIX. yüzyılın ortalarında ortaya çıkmış, Abay da bunun en güçlü savunucularından biri olmuştur.

4. Abay Kunanbayev'in Eserlerinde Kadın

Toplumda gördüğü her tür sorunu kendine dert edinen, Kazak halkına her konuda yol göstermeye çalışan, halkı çalışmaya, doğruluğa, dürüstlüğe, okumaya, öğrenmeye, beyleri adalete çağıran Abay'ın kadının içinde bulunduğu kötü durumu, yaşadığı sıkıntıları görmemesi düşünülemezdi elbette. Kendisi de sevmediği ve kendisini sevmeyen biriyle evlenmek zorunda kalan, çok evliliğin sıkıntılarını çeken, yani bu acıları bizzat yaşayan Abay²⁴ kadın sorunu üzerinde önemle durmuş, kadının toplum içindeki yeri ve önemine dikkat çekmiş, özgürlüğü için çaba göstermiştir.

Abay Kazak düşünce dünyası ve şiirine biçim, üslup ve içerik bakımlarından pek çok yenilik getirmiştir. Bunlardan biri de kadına bakış açısıyla ilgilidir. Abay o dönemde neredeyse insan yerine konulmayan kadını öncelikle olması gereken yere yerleştirmiştir. Doğu edebiyatında sadece bir aşk kahramanı olarak görülen, gerçeklikten uzak kadın figürü, Abay'la birlikte artık duyguları, ihtiyaçları, sorumlulukları, sorunları ve fedakârlıklarıyla gerçek bir hüviyete bürünmüştür.

Abay'ın Masğut adlı manzumesinde, halife Harun Reşit zamanında, Bağdat'ta Masğut (Mesut) adlı bir genç yaşar. Genç, bir gün şehrin dışında ihtiyar bir adama (aslında Hızır A.S.'dir) bir hırsızın saldırı-ğını görür ve onu kurtarır. Bunun üzerine ihtiyar, kendisine ertesi gün bir mühür hediye eder. Mühür sar-sılarak ak, kızıl ve sarı renkte üç meyve verir. İhtiyar, Masğut'a meyvelerden birini alıp yemesini söyler. Akını yerse akılı dağları aşacak, sarısını yerse zenginliği su gibi taşacak, kızılı yerse de kızlar peşinden koşacaktır. Masğut kızlar kendisini sever, biri düşmanlık etse arabulucu olur, öfkelenildiğinde sakinleştirir diye düşünerek kızılı seçer. Abay Masğut vasıtasıyla kadının akıl ve zenginlikten daha değerli olduğunu şöyle dile getirir:

<i>Kızılı yersem, kızlar beni sever,</i>	<i>Qızıldı jesem, qızlar meni süyer,</i>
<i>Kötülük düşünmezsem, hangi can yanar?</i>	<i>Aramdıqqa jürmesem, ne jan küyer?</i>
<i>Kadın da insan yahu, arkadaşım olursa,</i>	<i>Urğası da köp jan ğoy, dosım bolsa,</i>
<i>Diye düşündüm, belki bir faydası değer bana.</i>	<i>Dep edim bir paydası mağan tiyer.²⁵</i>

Abay çocukluk çağından ölene kadar kadınların yaşadığı her tür sorunu dile getirmiş, çözüm önerileri sunmuştur. Ona göre kadınların yaşadığı ilk ve en önemli sorun eğitim sorunudur. Abay toplum-daki adaletsizlik, cahillik, tembellik, övünme, yalan, rüşvet, adam kayırma, şiddet gibi her tür olumsuz özelliğin düzelmesinin eğitimle mümkün olduğunu dile getirmiştir. O otuz yedinci sözünde şöyle der: *Eğer ben, kanun kuvveti elinde olan bir kişi olsaydım, "İnsan mizacı düzeltilemez." diyen kişinin dilini keserdim.*²⁶ O devirde erkekler bile doğru dürüst eğitim alamazken Abay kız çocuklarının da okutulma-sından yanadır. O, toplumun düzelmesi için sadece erkeklerin değil, kızların da eğitim alması gerektiğini bilmektedir. Çünkü yeni nesilleri yetiştirecek olanlar annelerdir. Abay Kırk Birinci Söz'ünde şöyle der:

Evvela pek güçlü hükümet, fermanı elinde adam gerek. Büyükleri korkutarak, küçük çocukları ellerinden zorla alıp medreselere verse... Birini bu yola, birini şu yola salsa... Hani dünyada sayısız bilim yolları, her bir yolda ayrı bir medrese var ya, işte oralarda okutsa... Birine "sen bu yolu öğren," diğeri "sen şu yolu öğren" diyerek başka başka yollara salsa... Bunların masraflarını buradaki halka karşılatırsa... Hatta kızları da, hiç olmazsa İslâmî bilimlere göndererek, iyi din bilimi öğrenmelerini sağlasa... İşte o zaman, bu gençler yetişir; büyükleri yaşlanıp sözü geçmez olduğunda, bu toplum düzelir.²⁷

24 Awezov Muhtar (1997) *Abay Yolu I-II*, çev. Zeyneş İsmail, Ahmet Güngör, Ankara.

25 Kunanbayev Abay (2014) *Şiirler*, çev. Zafer Kibar, Ankara, s. 426.

26 Kunanbayev Abay (2014) *Nasihatler (Kara Sözler)*, çev. Zafer Kibar, Ankara, s. 96.

27 Kunanbayev Abay (2014) *Nasihatler (Kara Sözler)*, çev. Zafer Kibar, Ankara, s. 132.

Abay'a göre kadın çocuğun ilk öğretmenidir. O nedenle çocukların bilgili, kültürlü, sağlıklı yetişmesi için önce annenin eğitimi olması gerekir. Anne de çocuklarını toplumsal kurallara, ahlâkî değerlere göre yetiştirmeli, eğitmelidir. Yine "Abay evlenecek olan gençlere kültürlü annelerin kızlarıyla evlenmelerini tavsiye etmiştir. Gelecekte aile kurma meselesinde kız çocuklarının akıllı ve üretken olmasına ayrıca önem vermiştir. O, kendi kızı Kulbadan'ın da bilgili olmasını istemiş ve desteklemiştir. Kız çocuklarına okuma yazmayı, şiir okumayı, şarkı ve müziği öğretmiştir."²⁸

Abay'ın eleştirdiği, karşı çıktığı konuların en önemlilerinden biri de kız çocuklarının rızası alınmadan erken yaşta ve zengin, yaşlı beylerle evlendirilmesidir. Abay bu durumu uygunsuzluğunu küçük yaşta para karşılığında evlendirilen kız çocuklarının acılarını, çaresizliklerini "Bir Güzel Kız Varmış Han Avucunda" adlı şiirinde şöyle ifade etmiştir:

*Şıklık, saltanat avutmaz genç yüreği,
Her kim olsa da akranını arzular idi.
Vakti geçmiş, sefa peşine düşmüş,
Ne yapsın yaşlanmış, kuru cesedi.*

*Sân-saltanat jubantpas jas jürekti,
Kim de bolsa turğısın köksemekti.
Mezgili ötken, dâwrendi quwalağan,
Neğılsın bir qartayğan quw süyekti.*

*Kaçıklar genç kadınları tutarlar imiş,
Genç kaygısını bildirmez, yutar imiş.
Bunların aralarında aşk olmaz imiş,
Köstek vurup kaçırır, boğa mı imiş?*

*Eserler jas katındı tutadı eken,
Jas qayğısın bildirmey jutadı eken.
Ortasında bulardıñ mahabbat joq,
Tusaq qoyıp qaşırar buqa ma eken?²⁹*

Yine Muhtar Avezov'un Abay'ın hayatı ile Kazakların o dönemki toplumsal yapısını anlattığı dört ciltlik biyografik eseri *Abay Yolu* (Abay Jolu) romanında Abay, babasının küçük yaşta bir kızla dördüncü kez evlenmek istemesine karşı çıkarak annesi Ulcan'a şöyle der:

Babalık icabı saygıdan mahrum olsun. Bütünüyle uzaklaşsın demek ya. Bu kadar insanı adam yerine saymaması ya. Annelere niye danışmıyor? Bir ömür boyu hayat arkadaşı olan sizleri niçin göz ardı ediyor? Bizden de küçük kızı alıp onlar utanacak diye bizi niye düşünmüyor? Buna karşıyım! Ayıplıyorum! Sen de izin verme! Sonuçta bizi insan yerine koymayan biri ya. Ateşe düşse de kendisi düşsün. Bizi küstürdüğünü bilsin. Böyle ilet!³⁰

Kazaklarda hem kızın hem erkeğin kiminle ve ne zaman evleneceğine anne babası karar vermedeydi. Bu konuda kız ve erkeğin herhangi bir hakkı yoktu. Gençler birbirlerini isteseler de istemeseler de anne babaya karşı gelemezlerdi. Birbirini hiç görmeden evlenenler bile vardı. Abay'ın kendisi de Toğcan'ı sevmesine rağmen babalarının anlaşıp kararlaştırdığı şekilde, kendisini sevmeyen Dilda'yla evlenmek zorunda kalmış, nikâha kadar da Dilda'yı hiç görmemiştir³¹ Bu durum karşısında Abay'ın içinde hissettiği acı, küskünlük, öfke ve çaresizlik Abay Yolu romanında şöyle dile getirilmiştir:

Mal mülkle, saltanatıyla, eş dost ve hizmetçileriyle dönürlük için damat olarak geldi. Bunda da misafir yemeği, ağırlama, toy, şan şeref eksik değil. Ahenk içinde. İyi dilek ve hayır dualarla dolu. Hepsi kimin için? İki gencin bahtı, mutluluğu için diyorlar. Ama şimdi iyice düşündüğünde onlar için değil. O, büyüklerin kendi düşüncesindeki narinlik, saygınlık ve gelenek için. Fakat Abay'la Dilda'ysa hâlâ birbirlerinin yüzlerini görmemişler. Bu büyüklerin umurunda bile değil.³²

Rusya'nın uyguladığı sömürü siyaseti karşısında ekonomik olarak zor duruma düşen Kazaklar, eski Türk devletlerinde de uygulanan başlık (kalıñ) geleneğini sürdürüyorlardır. Ancak Eski Türklerde kalıñ mal, tam olarak başlık parası olmayıp, babanın sağ iken oğullarının evlenebilmeleri için mirasından

28 Öztürk Rıdvan, Nurbolat Sembi (2017) "Kazak Millî Şairi Abay (İbrahim) Kunanbayev'in Pedagojik Görüşleri Üzerine Bir İnceleme", *SUTAT*, Bahar 2017, (41), ss. 39-51, s. 47. E-ISSN: 2458-9071

29 Kunanbayev Abay (2014) *Şiirler*, çev. Zafer Kibar, Ankara, s. 328.

30 Avezov Muhtar (1997) *Abay Yolu I*, çev. Zeyneş İsmail, Ahmet Güngör, Ankara, s. 338.

31 Avezov Muhtar (1997) *Abay Yolu I*, çev. Zeyneş İsmail, Ahmet Güngör, Ankara.

32 Avezov Muhtar (1997) *Abay Yolu I*, çev. Zeyneş İsmail, Ahmet Güngör, Ankara, s. 271.

verdiği paydı. XIX. yüzyılda Orta Asya Türkmenleri arasında yaşamış olan Prof. Karutz'a göre de kalın anlaşması karşılıklı bir akitti. Çocukların işlerini yoluna koyabilmeleri için yapılan bir yardımdı. Kız evi de ödemede bulunur, çünkü bu bir prestij meselesiydi.³³ Kazaklarda ise bu gelenek, ekonomik sıkıntılardan ve sosyal sınıflar arasındaki derinleşmeden dolayı değişikliğe uğramıştı. Muhtemelen ilk dönemlerde, evlilik aşamasında iki tarafın hediyeleşmesi şeklinde gerçekleşen bu âdet, daha sonraki dönemlerde dejenere olmuş, artık kız babaları açısından önemli bir gelir kapısı hâline dönüşmüştü. Bu tür evliliklerde ise çoğu zaman kızlar kendilerinden oldukça yaşlı kişilerle evlendirilmekteydi. Aykap dergisi yazarlarından Şahmerdan Aljanov, terk edilmesi gerekli eski âdetlerden biri olarak gördüğü başlık parasının kızlar açısından doğurduğu olumsuzlukları ve mal mülk sahibi Kazak zenginlerinin bu âdeti nasıl istismar ettiklerini, “Kazakların Evlilikteki Eksiklikleri” (Kazaktın Kudalıktağı kemşilikleri) adlı makalesinde şöyle dile getirmiştir:

Kazak zenginleri kırkı çıkmamış kız çocuklarına bile talip oluyorlardı. Fakir aileler ise bunu büyük bir nimet olarak telakki etmekteydiler. Hatta on üç, on dört yaşındaki kız çocuklarının aileleri, zengin bir ihtiyar Kazak'ın hanımı öldüğünde, zengin ihtiyarın kendi kızlarına talip olabileceği ihtimaline binaen sevinmekteydiler.³⁴

Abay kadını alçaltan, bir eşya seviyesine düşüren başlık parasını utandırıcı bulmaktadır. Dönemi için devrim niteliğindeki bu fikirler o gün için kabul edilebilecek fikirler olmamasına rağmen Abay bunları ifade etmekten geri durmamıştır:

*Yaşlılık gençlik çağı başka, arası iyi değil,
Duruma uyar yürek satılmaz.
Kim ki büyükse iki kere on iki yıl,
Mal vererek aldığı, kadının değil.*

*Käri jas däwreni özge tatuw emes,
Epke köner et jürek satuw emes.
Kimde-kim ülken bolsa eki müşel,
Mal berip alğan menen qatın emes.³⁵*

Toplumun temeli ailedir. Mutlu, sağlıklı, eğitimli aile; mutlu, sağlıklı, eğitimli toplum demektir. Bunu çok iyi bilen Abay da evlilik konusu üzerinde önemle durmuştur. Kazaklar arasında görülen bir uygulama da birden çok kadınla evlenmektir. Bu da aile de özellikle kadınların mutsuzluğuna neden olmakta, ailede huzuru kaçırmaktadır. Böyle bir ortamda yetişen çocukların da çok mutlu olamayacakları açıktır. Abay'ın kendisi de geleneklere uyararak ikinci kez evlenmek istemiş, kocasının ikinci eşi olan annesi Ulcan da buna karşı çıkarak çok eşliliğin iyi bir şey olmadığını, buna sonradan pişman olacağını söylemiştir.³⁶ Buna rağmen Abay ilk eşi Dilda'nın üstüne Aygerim'le evlenmiş; iki kadın aynı evde yaşadığı için de çok sıkıntı çekmiştir. Abay çok evliliğin zararlarını şöyle dile getirmiştir:

*Suçsuz ilk eşinle açılır aranız az az
Gencin gönlü ısınmaz, o kendine az,
Birisi taze filiz, diğeri solmuş beniz,
Kış ile aynı yerde buluşur mu yaz?*

*Kinäsiz báybişemen boladı araz,
Jastın köñili jilumas, ol özine az,
Birewi – kök baldırğan, biri kuwray,
Bir jerge qosıla ma kıs penen jaz?³⁷*

Abay sadece kadınların yaşadığı sorunlara değil, aynı zamanda kadın erkek ilişkileri üzerine de söz söylemiş, onların birbirlerine nasıl davranmaları, neye önem vermeleri gerektiğini ifade etmiştir. Bu konularda Abay'ın kadınlara da erkeklere de diyecekleri vardır. Abay kadında geçim, erkekte akıl aramaktadır. Bu iki erdem sevgiyle birleşmelidir. Abay'a göre bir kadında sadece dış güzellik yetmez, onun mizacına da bakılmalıdır. Mizacı da güzelse kadın, ancak o zaman gerçekten güzeldir. O “Yiğitler, Oyun Ucuz, Utanç Pahalı” adlı şiirinde erkeklere şöyle öğüt verir:

33 Tavkul Ufuk (1995) “Kafkasya Toplularında Başlık Geleneği”, *Kırım Dergisi*, 4 (13), ss. 20-23. https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1011920732172562&id=221848337846476

34 Özdemir Emin (2010) “20. Yüzyılın Başında Kazak Aydınlanmasında Kadın Teması”, *Bilig*, S. 54, ss. 211-230, s. 221-222.

35 Kunanbayev Abay, *Şiirler*, (2014), çev. Zafer Kibar, Ankara, s. 328.

36 Awezov Muhtar (1997) *Abay Yolu II*, çev. Zeyneş İsmail, Ahmet Güngör, Ankara, s. 52.

37 Kunanbayev Abay (2014) *Şiirler*, çev. Zafer Kibar, Ankara, s. 330.

*Birini endamı var diye sevme,
Yanmaya hevesli nefesine uyma!
Kadın güzel olmaz endamı ile
Huyuna bakmadan, gönül verme!*

*Birewdi körki bar dep jaksı körme,
Lapıldak körse kızar napsire örme!
Əyel jaksı bolmaydı körki menen,
Minezine köz jetpey, köñil berme!³⁸*

Erkek gücün ve koruyuculuğun sembolü olarak dışarıda bir takım sorunlarla karşılaşır. Bu nedenle erkek bazen kızıp bağırır da kadın ona karşı sesini yükseltmemeli, sevgisi ve şefkatiyle eşini sakinleştirmeli, ailede huzuru sağlamalıdır. Şair Maşğut adlı şiirinde kahramanın sözleri vasıtasıyla kadınların eşlerine karşı nasıl davranmaları gerektiğine vurgu yapmaktadır:

*Esasında insanın başı belasız olur mu?
Yapısında düzeltilmeyecek dava olur mu?
Erkek öfkelenince eşi sakinleştirse
Eskisi gibi düşmanca durulur mu?*

*Teginde adam bası saw bola ma?
Boyında tekserilmes daw bola ma?
Eri aşuw aytsa äyeli basuv aytip
Otursa, biringıday jaw bola ma?³⁹*

Abay'a göre kadının iyi huylu, güzel ahlâklı olması bir erkek için en büyük zenginlik ve servettir. Abay dedikodu yapmayan, hiç kötü huyu bulunmayan bir kadını olan erkeğin yatağının, altın tahttan ek-sik sayılmayacağını şöyle ifade eder:

*Olmasa kadının dedikodusu,
Bulunmasa mizacının hiç kusuru,
Nazlanarak serpilmiş sanki gül gibi,
Kem sayılmaz, altın tahttan yar döşeği.*

*Jok bolsa katınıñniñ jat ösegi,
Bolmasa mineziniñ eş keseği,
Mayıskan beyne güldey, tolıksığan,
Kem emes altın taktan jar tösegi.⁴⁰*

İnsanoğlu zengine, güzele, makam mevki sahibine meyletme eğilimindedir. Abay kadınlarla ilgili olarak erkeklere nasihat verirken bunlara değil, arı namusu, aklı olanı tercih etmeleri gerektiğini dile getirir:

*Yapılı diye, mallı diye zenginden alma,
Yoksul kızı ucuz diye meraklanma.
Arı olan, akli olan, utanması olan
Ana babanın kızından gafil kalma.*

*Jasawlı dep, maldı dep baydan alma,
Kedey kızı arzan dep kumarlanba.
Arı bar, akılı bar, uyatı bar
Ata-ananıñ kızınan gapıl kalma.⁴¹*

Abay yine “Yiğitler, Oyun Ucuz, Utanç Pahalı” adlı şiirinde kadın-erkek ilişkisine dair, yine erkek-lere yönelik olarak şöyle söyler:

*Kadının seni severse, sen de onu sev,
Hımbıl, soğuk durur kimi sasık beyinli.
Erkeği akıllı olsa, kadını hoş karakterli,
İyi geçimli olsa, huzur içinde olurdu evi.*

*Katınıñ seni süyse, sen de onu süy,
Korjañ suwık keledi key sasık miy.
Eri akıldı, katını minezdi bop,
Tatuw bolsa, rayıs üstindegi üy.⁴²*

Ancak Abay'ın kadınlara da bir diyeceği vardır. O da erkeğinin sevdiği saydığı, evine getirdiği kişileri sevmeli, onlara hürmet ve hizmet etmelidir:

*Evine iyi geçimli arkadaşın gelse girip,
Batağa girme sen ruh halinle sindirip.
Erkeğinin sevdiği kişiyi o da sevip,
Hizmet etsin, hoş gönülle gezinip.*

*Üyiñe tatuw kurbıñ kelse kirip,
Sazdanba sen kabakpen
Eri süygen kişini ol da süyip,
Kızmet kılsın köñili taza jürüp.⁴³*

38 Kunanbayev Abay (2014), *Şiirler*, çev. Zafer Kibar, Ankara, s. 53.

39 Kunanbayev Abay (2014) *Şiirler*, çev. Zafer Kibar, Ankara, s. 426.

40 Kunanbayev Abay (2014) *Şiirler*, çev. Zafer Kibar, Ankara, s. 52.

41 Kunanbayev Abay (2014) *Şiirler*, çev. Zafer Kibar, Ankara, s. 54.

42 Kunanbayev Abay (2014) *Şiirler*, çev. Zafer Kibar, Ankara, s. 53.

43 Kunanbayev Abay (2014) *Şiirler*, çev. Zafer Kibar, Ankara, s. 54.

Ancak Abay'ın eve getirilen erkek misafirle ilgili olarak da diyecekleri vardır:

*Uygun olsun arkadaşının mizacı,
Seviyeli şaka ile söylesin sözü.
Sen ona dönüp söz söylediğinde,
Kadınında olmasın onun gözü.*

*Qurbıñnıñ tawir bolsın öz minezi,
Abıroylı qaljıñmen kelsin sözi.
Sen oğan moyın burıp söz aytqanda,
Qatınıñda bolmasın onıñ közi.⁴⁴*

5. Sonuç

Kazak yazı dilinin kurucusu, filozof, devlet adamı, çevirmen, reformist, büyük şair Abay Kunanbayev sadece Kazak Türklerinin değil, bütün Türk dünyasının ortak değeridir. Onun eserlerinde üzerinde en çok durduğu konu eğitim olmuştur. Çünkü doğrudan veya dolaylı olarak, diğer tüm sorunların temelinde eğitimin, bilim ve teknolojinin bulunmayışı yatmaktadır. Rus dilini öğrenmeli, ancak onların sadece bilimine, tekniğine talip olmalı, kötü yönlerini almamalıdır. Abay'a göre insanlardaki tüm kötü özellikler eğitimle düzeltilir.

Abay'ın üzerinde önemle durduğu konulardan biri de kadın meselesi olmuştur. Kız ve kadınların toplumdaki acıklı hâlini gören Abay körü körüne geleneklere, yanlış inançlara itaat etmemiş, zararlı ve yanlış uygulamaları, yanlış atasözlerine varıncaya kadar açıkça dile getirmiştir. Örneğin o On Üçüncü Söz'ünde gerçek Müslüman'ın taklidi değil, neye neden inandığını bilen bilinçli bir imana sahip olması gerektiğini, inançsızlığı Allah'ın affetmeyeceğini belirtmiş ve şöyle demiştir: “Allah'ın affetmeyeceği günah, pulatın kesmeyeceği ant yoktur.” *şeklindeki yalancı atasözünden güç alan insanlara lanet olsun.*⁴⁵

Abay vatanını, milletini çok sevmiş, bu nedenle toplum içinde gördüklerine hem çok üzülmüş hem çok öfkelenmiş, bunları sarsıcı ve sert bir üslûpla dile getirmiştir. Üstün zekâlı bir çocuğun öğrenme güçlüğü çeken çocuklar arasındaki durumu gibi Abay da âdeta feryat etmiş, duygularını, düşüncelerini yazıya dökmüştür. Abay neden yazmaya başladığını Birinci Söz'ünde şöyle anlatmıştır:

Bu yaşa gelene dek bir ömrü geçirdik. İyi mi geçirdik, kötü mü geçirdik; her nasılsa zamanı geçirdik. Artık orta yaşa geldik. Bitkin düştük, usandık. Peşinden koştuğumuz işlerin hepsinin değişmez olduğunu gördük, anlamsız olduğunu anladık. Şimdi kalan ömrümüzü ne yapıp ederek geçireceğiz? Bunu bulamadığım için şaşkınlım kendim de. Halka bakmak? Yok, halka bakan yok. Mal bakmak? Hayır, bakamam. Evlatlar kendileri, gerektiğinde bakar kendilerine. Bilim? Yok, bilimle uğraşmaya da bilim sözünü söyleşmeye de ilgi duyan adam yok. Bildiğini kime öğretirsin, bilmediğini kimden sorarsın. Sofuluk, din? Yok, oda olmuyor; ona da sükûnet gerekiyor. Bir sükûnet yok, ne kalpte ne gördüğün günde; ne yapsın sofuluk bu yurttan, bu yerde. Evlat bakmak? Yok, bakamıyorum. Önemseyerek bakardım da, nasıl bakacağımı bilemiyorum. Ne olsun, deyip bakayım; hangi halka katayım; hangi harekete salayım? Sonunu düşünüyorum, aklıma gelen bu şeyleri kâğıda yazayım. Ak kâğıt ile kara kalemi uğraş tutayım. Herhangi biri gerekli bir söz bulursa içinden, ya okusun, ya yazıp alsın kendiliğinden. Gereği yok, derse de “kendi sözüm kendimin” derim ben de. Sonunu bağladım buna; başka hiçbir işim yok bundan sonra.⁴⁶

Büyük filozof, dâhi bilge Abay böylece hiçbir zaman eskimeyecek düşüncelerinin bugünlere ulaşmasını sağlamış, Türk dünyasının karanlığa gömüldüğü bir dönemde sadece kendi halkını aydınlatmakla kalmayıp bugüne de ışık olmuştur. Abay'ın eserleri, okuyan herkesi düşünmeye, inanç, insan sevgisi, adalet, merhamet, mizaç konularında muhasebeye sevk etmektedir. Bize düşen de onu okumak, düşünmek, anlamaya çalışmak, tanımak, tanıtmak ve minnettar olmaktır.

44 Kunanbayev Abay (2014) *Şiirler*, çev. Zafer Kibar, Ankara, s. 54.

45 Kunanbayev Abay (2014) *Nasihatler (Kara Sözler)*, çev. Zafer Kibar, Ankara, s. 44.

46 KUNANBAYEV Abay (2014) *Nasihatler (Kara Sözler)*, çev. Zafer Kibar, Ankara, s. 16.

KAYNAKÇA

- Akar Ali (1996) “Ortak Türk Edebiyatının Öncü Kalemleri: -I- Abay Kunanbayoğlu”, *Türk Edebiyatı*, S. 275.
- Aşa H. Emel (1994-1997) “İbrahim Abay Kunanbayoğlu’nun Edebi Çehresi”, *TDED*, C. XXVII, İstanbul.
- Awezov Muhtar (1997) *Abay Yolu I-II*, çev. Zeyneş İsmail, Ahmet Güngör, Ankara.
- Coşgun Melih (2014) “Ekim Devrimi’ne Açılan Kapı: Rus Modernleşmesi”, *Akademik Bakış Dergisi, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, S. 44, Celalabat, Kırgızistan. ISSN:1694-528X,
<http://www.akademikbakis.org> <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/382855>
- Duisebayeva Dinara (2008) *Mehmet Âkif Ersoy’un “Safahat” İle Muhtar Avezov’un “Abay Yolu” Adlı Eserinin Tema Bakımından İncelenmesi*, Doktora Tezi, Ankara.
- Ergün Mustafa, Barış Çiftçi (2007) “Türk dünyasının ilk ortak eğitim reformu: usul-ü cedid hareketi” *1. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiriler Kitabı*, ed. Fikret Türkmen, Gürer Gülsevin, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, ss. 791-805.
- Hablemitoğlu Necip, Hablemitoğlu Şengül (2004) *Şefika Gaspıralı ve Rusya’da Türk Kadın Hareketi*, İstanbul.
- Hizmetli Sabri (2011) “Kazak Ulusu ve Kazak tarihi Üzerine: Dünü ve Bugünü”, *İstem*, Yıl: 9, S. 17, ss. 23-43.
- İsmail Zeyneş, ÇINAR Ali Abbas (1995) *Abay*, Ankara.
- Kafesoğlu İbrahim (1997) *Türk Millî Kültürü*, Ötüken: İstanbul.
- Kenesbayoğlu İ.K. vd. (1984) *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, Kazak SSR Dilbilimi Enstitüsü, çev. Hasan Oraltay, Nuri Yüce, Saadet Pınar, Türk Dünyası Araştırmaları: İstanbul.
- Kibar Zafer (2014) “Abay’ı Doğru Anlamak”, *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*, 26-28 Mayıs 2014, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB), Eskişehir, ss. 543-546.
- Kunanbayev Abay (2014) *Şiirler*, çev. Zafer Kibar, Ankara.
- Kunanbayev Abay (2014) *Nasihatler (Kara Sözler)*, çev. Zafer Kibar, Ankara.
- Özdemir Emin (2007) *20. Yüzyılın Başlarında Kazakistan’da Fikir Hareketleri*, Doktora tezi, Ankara.
- Özdemir Emin (2010) “20. Yüzyılın Başında Kazak Aydınlanmasında Kadın Teması”, *Bilig*, S. 54, ss. 211-230.
- Öztürk Rıdvan, Nurbolat Sembi (2017) “Kazak Millî Şairi Abay (İbrahim) Kunanbayev’in Pedagojik Görüşleri Üzerine Bir İnceleme”, *SUTAT*, Bahar 2017, (41), ss. 39-51. E-ISSN: 2458-9071
- Radloff W. (1956) *Sibirya’dan I-I*, çev. Ahmet Temir, İstanbul.
- Tavkul Ufuk (1995) “Kafkasya Toplumlarında Başlık Geleneği”, *Kırım Dergisi*, 4 (13), ss. 20-23. https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1011920732172562&id=221848337846476.

astadın gözetiminde Kazakistan'da zina" bir den çeviri yapmanın zor olduğu" da bir gerçektir. Şair Vey's, destanle başlanan *Ölme* hikayesinde İvanuşka'nın bir iki hata olursa -
Bağasın'ın yazdığı Kazakları okuyamaz. 425
Sair Vey's'in mirasının araştırmasını da eni
Anıya'nın mirasını da eni
bildiğinden bir şüphelenilmez. K. Muhamedhanov Vey's'in destanını yazmadan önce "Konyok- Gör-
günü kanıtlayan bir örnektir.
Kim şiddetle ıktatıyor böyle? (Kto ştuçistsiya silno tak?)
"Abay'ın sevlik mektabındaki *İvanuşka Duraçok* Alptan Var" adlı makalesinde "İvanuşka Duraçok/Aptal
İvan" destanını yazmadan önce Vey's'in "Konyok- Gorbunoğı/Kambur Tay"ı okuduğundan emin olduğu-
nu yazar. Hatta eserdeki bazı kelimelerden kendi eserinde de faydalanmıştır" (Atıgayev, 2003: 32) der.

1 "Abaydın aqın şakirti Üvâyis Şondıbayulınn "İvanuşka duraçok" avdarması" makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Doç. Kazak İnnovatsiyalıkGumanitarlıkZaňUniversitetiSemey Kazakistan.

3 Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi-
burcu_sarky@hotmail.com>

*Tañerteñ közin açıp tura keldi,
Ayandap üyge taman jüre berdi.
Ākesi: “Ne kördiñ?” dep surağanda,
-Ne spal vsyu noç’ – dep javap berdi.*

Sabah sabah gözünü açıp kalktı.
Yavaş yavaş eve doğru yürüdü.
Babası: “ Ne gördün?” diye sorduğunda
-Ne spalvsunoç, diye cevap verdi.

Şair Veys, Rusça “*Ne spal vsyu noç’*” cümlesi “uyumadım” anlamındadır dediğinde Eršov’un: “*Vsyu ya noçen’ku ne spal/Tüm gece uyuyamadım*” sözünü biraz değiştirip 11 heceli şiir şeklinde ve Türkçe kelimelere uygun kafiye kullanarak kendi diline adapte eder.

Veys Şondıbayulı, “*Konyok- Gorbunoğı/ Kambur Tay*”ı bağımsız bir şekilde aktardığı Rus masalını, Kazak okuyucusunun ya da dinleyicisinin doğasına uygun hale getirmiştir. Bunlardan, Eršov destanındaki mükemmel atın özelliğini, görünüşünü küçülterek örnek almıştır.

*...Rostom tolko tri verşka,
Na spine dvumya gorbami-
Da arşinnimi uşami.*

Ağacın üç budağı kadar
Sırtında iki kamburu var-
Küçük tomurcuk kulaklı.

“Verşok” kelimesi, Rus halkının kullandığı kavramlar içindedir ve eski bir ölçüyü bildirir. 1 Verşok hemen hemen 4,4 cm’ye eşittir. Boyu eşekten de küçük, kulağı boyunun yarısı kadar tuhaf ata ne kadar harika dese de Kazakların hoşuna gitmez. Kelime anlamını kaybeder. Burada âlim Z. Biysenğaliy’in ilk Kazak romanları ile Rus romanlarını karşılaştırmasını, başkalarına yaranmaya çalışmanın gerekli olmadığını dikkate alarak “Her milletin, halkın ve insanın kendince düşünmeye, hayatı kendi yaşantısına göre çizmeye hakkı var. “*Aynalayın/Kurban olayım*” kelimesinin estetik gücü ne kadar güçlü olursa olsun başka şekilde söylenmesi ve aktarılmasının zor olduğu hepimize malumdur. Kelimenin Kazak tabiatına ait olduğu bir o kadar açıktır. O yüzden bir halkın ölçü birimleri diğer bir halk için sadece bilinmesi gereken bir şarttır, ama geçerli değildir (Biysenğaliy, 1997: 7-6), denmesi Kazak Türkçesinden çeviriler alanında da bir kanıt olabilir. Ama böyle durumları derinlemesine inceleyen şair Veys, İvanuşka’nın mükemmel hayvanını Kazakların kahramanlık destanındaki “Taybuvrıl”dan (at cinsi) eksik bırakmadan tasvir ederken mübalağa (abartma/hiperbola) sanatını kullanır.

*At eken altın jündi, kumis quyırq,
Qarasa İvanuşka közin salıp.
Qubilğan altın bolıp köleñkesi,
Körgende İvanuşka ketti talıp.
Ne qılsa sıyrağı bar jüz elüv kez,
Dübiri qıymıldasa jerdi jarıp.*

At imiş altın tüylü, gümüş kuyruk,
Baktığında İvanuşka dikkatlice.
Değişen altın gibi gölgesi,
İvanuşka bir gördü, dalıp gitti.
Ne yapsan, 150 m. ayağı var.
Bir adım atsa yer yarılacak.

150 m. ayakları olan bir atın iyisine binmek de bir erkek için hiç de kolay değildir.

*At biyik, İvanuşka mine almadı,
Yapır- ay, amal bolmas mına sorğa.
At sonda şöge tüsip jata qaldı,
Qol jetti üzeñgige äreñ zorğa.*

At yüksek, İvanuşka binemedi
Ey pirim, çare yok bu böyle derde.
At orada birden yata kaldı,
Yetiştii ancak eli üzengisine.

Veys’in tercümesinde, Rus masalı Kazak yaşamına yabancı değildir. Bu arada bilim adamı T. Kăkişev’in çok yerinde söylenen aşağıdaki şu düşüncelerine yer verilir: “Avrupa ve Rus edebiyatındaki değişikliklerin hepsini Kazak edebiyatının tekrarlamaı onların yolundan gidilmesi şart değil hatta gereksizdir. Ama edebiyattaki sanatsallığın herkes için geçerli kurallarının öğrenilmesi ve mutlaka profesyonel bir çizgiye girilmesi gereklidir. Gelişmiş edebiyatlardan faydalanacaksa bunu hiçbir zaman kendi değer ve özelliklerimizi kaybetmeden yapmalıyız (Kăkişev, 1997: 55).

Şair Veys, “*Konyok- Gorbunoğı/ Kambur Tay*” destanında Kazak düşünce dünyasına yabancı olan isimleri değiştirir. Sadece asıl kahramanın adını “İvanuşka” olarak muhafaza eder. “Tsarevna” Padişah kızı destanda, Kazakların küpeli güzel kızlarına dönüştürülür.

...Şekede kamşat bōrik, kiygeni asıl,
Sıldırlap altın şolptı, iyıqta şaş.

Alnında güzel bōrük, giysisi mercan
Omuzda saçı altın gibi parlıyor.

Kazakların, Keloğlan'ı andıran kel İvan'ı, yırtık kürkü, kötü kalpağıyla padişah kızını kaçıarak muradına erer. Mükemmel at "Konyok- Gorbunoğı/ Kambur Tay", sadece erkeğin mutluluğunun sırdaşı ve perçinleyicisidir.

İvanuşka kendi çalışkanlığıyla mutlu olur. Eserin bu idealizmi destan içeriğinin tamamında açıkça görülür. Örneğin tarlaya zarar geldiğinde İvanuşka'nın çalışkan babası;

Erinbey ala jazday eñbek ettik,
Qurtadı saqtanbasañ endi bārin.
Uyqını aş, jalqavlıqtı endi tasta,
Eş bolıp etken eñbek, aşar qarın,

Üşenmeden tüm yaz emek verdik,
Yok eder korumazsan şimdi hepsini.
Uykunu aç, tembelliği hemen bırak,
Boşuna giden emek, karın doyurmaz.

der.

İvanuşka'nın söz dinlemeyen, tembel iki oğlu tarla nöbetinden sonuçsuz gelirken, kendi nöbetinde hiç gözünü kırpmadan bekleyen küçük oğlu İvanuşka, mükemmel bir atla karşılaşır.

Bize göre şairin bu olayı destan olarak yazmasındaki asıl sebep; kaderin çilesini çekip emek veren, bağımsız hayatı özleyen halkın hayalini, isteklerini edebî yolla iletmesinin mümkün olduğunu gösterme dileğidir. Kazak halkının, ezelden bugüne atın kıymetini bilen bir halk olması, "erin kanadı atıdır" diye değer vermesi ve bu kavramın kendine ve halkına yakın bir anlayış taşıması, şairin bu konuyu seçmesindeki ilk şart gibidir. Eršov, eserinde Rusya'nın burjuvazi ayaklanmasıyla alay ederek olağanüstü şartlarda zorluk çeken bu halka kol kanat olsun düşüncesiyle bu eseri yazarken Veys ise bu eseri kendine göre bir destan haline getirerek kaleme alır. Daha açık ifadelerle söylemek gerekirse, o, destana Kazak ruhunu katıp masal anlamını daha da güçlendirir.

Şairin bu çevirisinde, Abay geleneğinin zevkini görebiliriz. Abay, "seçmeden çevirmez, sadece kendi düşüncesine yakın olanları alır, uzak olanları ise kendisine göre yorumlar, eserin yapısını değiştirmekten de çekinmez" (Nurtazin, 1986: 132). Bu da üstat geleneğini sanatsal fikre ulaştırır. Edebî eserde tasvir edilen durumlardan sadece kendi kendine hiç güç uygulamadan bağımsız şekilde ortaya çıkan konuyu ve sonuçlarını güçlü, sanatsal bir fikir olarak kabul etmek mümkündür" (Ahmetov, 2006: 173) dersek, eserin sanatsal ülküsünü anlatmada Şair Veys: "Oraqqa tilmen orğan bel talmaydı,/Ozbasa öner artıp, bāyge almaydı//Otu diliyle biçen bel yorulmaz,/Sanatıyla öne geçmezse ödül alamaz." diye hitabet tarzındaki sözlerin güzel bir örneğini vererek destanın sonunu "Jalqavlar köp uyqıdan tük tapqan joq./ Eñbektiñ netiyjesi mine osınday//Tembeller uyumaktan bir şey elde edemedi;/Emeğin karşılığı işte böyledir" diye sonlandırır.

KAYNAKÇA

- Ahmetov Z. (2002). "Abaytanuv jäne ğilimiy zerttev ädis-täsilderi", *Qazirgi abaytanuvdın özeği mäseleleri*, Almatı, Ğılım. 274 s.
- Ahmetov Z. (2006). "Terminder sözdigi", *Ädebiyettanuv*, Qurast. Ahmetov Z., Şañbay T., Semey-Novosibirsk, 398 s.
- Atıǵayev B. (2003). *Abaydın aqındıq mektebindegi avdarmaşılıq дәstüriniñ qalıptasuvi*. Filologiya ğilimdarınıñ kandidatu ğilimiy дәrejesin aluv üşin dayındalǵan dissertatsiya. QRUĞA OKQ. D. 15, 130 s.
- Biysenǵaliev Z. (1997). "XX. ğasır qazaq ädebiyetindegi aǵımdar", Abay taǵılımı: Ädebiy-sın maqalalar men zerttevler, Quras. N. Ğabdullin, Almatı, Jazuvşı, 432 s.
- Käkişev T. (1997). *Ädebiyettanuv*, XX. ğasırdaǵı qazaq ädebiyetindegi aǵımdar, Almatı: Ravan, 216 s.
- Nurtazin T. (1986). "Abay jäne orıstıñ klassikalıq ädebiyeti", *Abay taǵılımı: Ädebiy-sın maqalalar men zerttevler*, Quras. N. Ğabdullin, Almatı: Jazuvşı, 432 s.

Aygerim Tatyana şarkısını söylerken. M. Kenbayev, 1969

Abay'ın Mirasını Toplama, Araştırma, Okutma Meselelerinin Tarihî Vasıfları¹

Assem KASSYMOVA²

Akt. Zeynep PEKEL³

Abay'ın edebî eserlerindeki tarihi gerçekler, halkımızın kaderiyle sıkı sıkıya bağlantılıdır. Toplumun değişmesine neden olan iyi kötü bütün olaylar, halkımızın tarihine de Abay'ın edebî eserlerine de ortak konu olmuştur. Bu sebeple, Abay'ın mirası için halkın kaderinin aynası demek de mümkündür. Çünkü Abay'ın edebî eserlerinden halkın yaşadıklarını görebiliriz. Halkımızın bilgisi Abay'ın mirasını derlemek, araştırmak ve yurda duyurmak amacıyla “Abay Araştırmaları İlimi” alanı kurulmuştur.

Abay araştırmaları tarihi; ülkenin tarihi, siyasî ve sosyal durumlarıyla bağlantılı olan düşünürün mirasını araştırma, tanıma, değerlendirme, tanıtmaya ve öğretmeye dayanır.

Abay üzerine yapılan araştırmalar toplamını sadece bir insanın değil, bütün halkın yaşamıyla ilişkilendirebiliriz. Abay mirasını öğrenme ve araştırma çalışmalarının hızı, 20. yüzyılın başında iyice gelişmiş, çok daha üst seviyelere taşınmıştır. En başta Abay'ın eserlerini yayınlamak ve halk arasında tanıtmak için çaba veren kişi, kayınbiraderi Käkıtay İskakulı olmuştur (Abay Ens., 1955: 35). Akının hayatıyla eserlerine ithaf edilmiş ilk araştırma, Alihan Bökeyhanulı'nın “Semipalatinskiy listok” gazetesinde 1905 yılında Rus diliyle yayınlanan “Abay Kunanbayev” adlı makalesiyle başlar (Bökeyhanov, 1994: 58). A. Bökeyhanulı, bu makalesinde Abay'ın akınlığını (âşıklık) tanıtan iki konuya yer vermiştir:

1. Akının yazılı edebiyata getirdiği eğitim ve yenileşmeye dair fikirleri.
2. Akının tabiat coşkusuyla yazdığı şiirlerinin Kazak şiirine getirdiği yenilikler.

Ek olarak, bu makalede Alihan, Abay'ın Rus edebiyatından öğrendiği birçok şey hakkında: “Abay, hayatının son anına kadar Mihaelis'i özellikle anıp ‘Dünyada gözümü açmama sebep olan kişi, Mihaelis'tir.’ diyerek ona borçlu olduğunu ifade eder. Kısacası; Abay, Spenser'in “Täciriyebele/Tecrübele”ini, L'yustin'in “Pozitivti filosofiya/Olumlu felsefe”sini, Dinyeper'in “Evropanın aqıl oyınıñ damuvı/Avrupa'nın Akıl ve Düşüncesinin Gelişmesi”ni, N.G.Çernışevski'nin “Sovremennik/Çağdaşlık”taki makalelerini okumuş ve onların kaderleriyle de tanışmıştır.

Abay, özellikle Lermontov'un eserlerini beğenerek okumuş ve “Oy/Düşünce”, “Qanjar/Hançer”, “Duğa/Dua” gibi diğer şiirlerini mükemmel bir şekilde Kazakça'ya çevirmiştir. Abay, Kazaklar için manidar ve faydalı kabul edilen Krilov'un birçok fablını tercüme etmiştir (Bökeyhanov, 1994: 412).

A. Bökeyhanulı'nın makalesiyle başlayan “Abay Araştırmaları İlimi”, Käkıtay İskakulı, A.Baytursınulı ve M. Duvlatulı'nın makaleleriyle daha da genişleyerek devam eder. A. Baytursınulı bir yazısında “Kazakların Baş Şairi, Abay Kunanbayev'dir. Kazaklarda ondan önce ve sonra Abay'ı geçebilen bir şair olmamıştır.” diye açıkça söyler.

Abay'ın edebî mirasını tanıtmaya ve bu konuda ilmi araştırmalar yapma noktasında asıl öne çıkan kişi, Muhtar Avezov olmuştur. O, bütün ömrünü Abay'ın hayatıyla eserlerini araştırmaya adanmış büyük bir edebî şahsiyettir. M. Avezov'un başlattığı çalışmalarla Abay'ın ölümüne kadarki otuz yıllık fark dü-

1 “Abay muraların jıynaqtav, zerttev, oqıttuv мәseleleriniñ tariyhiy sıypatı” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Dr. Kazakistan Semey Kazak İnnovatsiyalık Gumanitarlık-Zań Universitesi Öğretim Üyesi.

3 Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü mezunu.

şünülecek olursa 1933 yılında yayımlanan Abay'ın ilk eserler külliyatı, "Abay Araştırmaları İlimi"nin temelini oluşturan ilk tarihi eser olarak kabul edilir. Bu külliyat 1939, 1940 yıllarında iki cilt olarak tekrar yayınlanır. Bu iki ciltlik külliyat, 1933 yılının külliyatıyla karşılaştırıldığında birçok değişikliğe sahip olduğu görülür. Birinci külliyata 35 tane şiir alınmışken son külliyata 88 şiir yerleştirilmiştir. Abay'ın edebî mirasını öğrenme ve tanıtmaya yolunda M. Avezov'un en büyük katkısı, şüphesiz bilge şairin kaleme aldığı eserleri üzerine yaptığı ilmi araştırmalarıdır.

1930'lu yıllardan itibaren M. Avezov, "Abay" ve "Şolpan" dergilerinde araştırma makalelerini yayınlar ve Abay'ın mirasının araştırılmasını ele almanın gerekli olduğunu gündeme taşır. M. Avezov'un bilimsel teorilerinin içinde seviyece yüksek olan benzersiz makalesi, 1934 yılında "Abay aqındığınıñ aynalası/Abay'ın Şairlik Ortamı" adıyla "Ādebiyet maydanı/Edebiyat Meydanı" dergisinde yayınlanır. Bu, gelecekteki Abay Araştırmaları alanının yönünü ve yöntemini belirleyen bir eser olur. Genel olarak M. Avezov'un uzun yıllar boyunca Abay hakkındaki kesintisiz araştırmalarında ortaya koyduğu ilmi uygulamalı eserleri, dört alana ayrılarak incelenebilir:

1. Abay yazmalarının derlenmesi, metnin ilmi bakış açısıyla incelenmesine dayalı çalışmalar,
2. Abay'ın biyografisinin yazımı, onun yaşadığı dönem hakkında toplanılan veriler ve kaybolan şiirlerin toplanıp belli bir tertip içine dahil etme çalışmaları,
3. Abay'ın hayatıyla eserleri hakkında özel ilmi araştırmaların yürütülmesi.
4. Abay'ı anlatan ve edebî zirve kabul edilen eser "Abay jolu/Abay Yolu"nun yazılmasıyla, onun bütün dünyaya tanıtılmasıdır.

M. Avezov, şairin eğitim-öğretime dair düşünceleriyle gençleri yeni bir yola, Abay'ın özlediği insanlık yoluna doğru yönlendirdiğini; onlara doğruluk, dürüstlük, namuslu ve düşünceli olma gibi konulardan hareketle manevî terbiye verdiğini belirtir ve heyecanlanarak: "Bozkırı basan zifiri karanlığı yarıp elinde sadece alevli tek bir kandil tutarak halkına dönüp: 'Sabah çoktan geçti, güneş bu taraftan doğacak!' diyen şair idin", mısralarıyla coşar (Avezov, 1964: 78).

Böylece M. Avezov, Abay hakkındaki ilk makalelerinden itibaren monografik temelli araştırmaları vasıtasıyla, Abay Araştırmaları İlimi'ni bağımsız bir bilim alanı seviyesine yükseltir, akının eserlerinin ilmi baskılarını yayımlar. Abay Araştırmaları İlimi'nin temelini kurar. M. Avezov'un ilmi eserleri ve araştırmalarıyla birlikte başka bilim insanları da bu alana kendi emeklerini katar. Kajım Jumaliyev'in "Abayğa deyingi qazaq poeziyası jäne Abay Poeziyasınıñ tili/Abay'a Kadarki Kazak Şiiri ve Abay Şiirinin Dili" adlı doktora tezi "Abay Araştırmaları" alanına katkı sağlayan önemli eserlerdendir.

Avezov zamanında ve Avezov'dan sonra S. Mukanov, K. Jumaliyev, T. Tajibayev, B. Erzakoviç, K. Muhamedhanulı, M. Silçenko, I. Düysenbayev, Z. Ahmetov, K. Beysembiyev, A. Jiyrenşin, A. Nurkatov, S. Kirabayev, M. Mirzahmetulı, R. Sızdıkova, J. İsmagulov gibi araştırmacılar, Abay Araştırmaları İlimi'ne kendilerine özgü bilgiler katıp, Abay Araştırmaları'nın her alanında ilmî eserler verir.

Abay'ın manevîyatına gelince 1940 yılında (5), 1946 yılında (6), 1965 yılında (7), 1988 yılında (8), 1995 yılında (9) adet yayınlanan bibliyografik eserlerde, Abay hakkında yazılan eserlerin sayısının altı bini aşması, "bilge"nin mirası üzerinde bugüne kadar yapılan araştırmalar süresince ne kadar çok eser üretildiğini gösterir. Abay'ın halk ruhunda ne kadar çok düşünceye temel teşkil edip, çeşitli alanlarda birçok eserin doğmasına yol açtığı, yurdumuzun Abay'ı tanımak için gösterdiği hevesin büyük bir ürünüdür. Çünkü Abay'ı tanımak; kendini, milletini, tarihini, dilini, zihniyeti tanımak demektir. Bu konuda Abay mirasını bilimsel açıdan araştırarak şairin görkemli hayatı ve eserlerini yayınlamakla, Abay'ı sadece Kazaklara değil, bütün dünyaya tanıtmakta en büyük role şüphesiz Muhtar Omarhanulı Avezov'un sahip olduğu hepimizce malumdur.

"Abay Araştırmaları İlimi", sadece ülkemizin bağımsızlığını kazandığı yıllarda komünist ideolojiyi savunan, sert kuralların dar çemberinden çıkarak ilmi alanını özgürce genişletmek için büyük bir imkân kazanır.

Abay'ın mirasını tanıtmakta, her dönemde toplumdaki siyasî durumun da etkisiyle her tür bakış açısı ve düşünce de gelişmiştir. Abay'ı kendi yurduna tanıtip, öğretmek amacıyla yazılan eserleri şu şekilde gruplayarak göstermek mümkündür.

1. İlk sıradaki makalelere Ekim ihtilaline kadarki dönemde yazılanlar girer. Bunlar: A. Bökeyhanov'un (1992), K. Iskakulı'nın (1909), Zeynelğabiyden İbn Amire'nin (1909), A. Baytursunulı'nın (1913), M. Duvlatulı'nın (1914), S. Abışulı'nın (1916), S. Torayğırov'ın (1967), A. Beloslyudov'un (1993) eserleridir. Bunların çoğu, 1993 yılında "Abaydı oqı, tañırqa/Abayı oku, şaşır" (Mirzahmetov, 1993) adıyla yayınlanan külliyata girdi.
2. Sovyet sansürünün etkisiyle 1923-1951 yılları arasında yazılan S. Mukanov'un (1923 1. Navrız), I. Kabilov'un (1928), Ğ. Toğjanov'un (1935) yazıları ve Abay'ın şair öğrencileriyle karşılıklı yapmış olduğu edebî atışmalar ile Abay mirasına kabul edilen yazılar (Abaydıñ..., 1951).
3. Abay yaratıcılığın adil bir şekilde değerlendirmekte açık bir yön ve sağlam bir yöntemle, Abay mirasını gelecek nesillere doğru bir şekilde ulaştırmak niyetiyle yazılan I. Mustambayulı'nın (1928), K. Jubanov'un (1986), I. Jansügirov'un (1923), B. Kenjebayev'in (1925), Z. Şaşkin'in (1934), K. Muhamethanov'un (1940) eserleri.
4. Abay eserlerini derinlemesine inceleyen araştırmacılar da vardır. Bunlara M. Avezov'dan (1995) itibaren, A. Sağdi (1923), A. Nurkatov (1966), A. Jiyrenşin (1950), M. S. Silçenko (1957), E. Ismayılov (1945), K. Jumaliyev (1960), R. Sızdıkova (1968), T. Tajibayev (1957), H. Süyınşaliyev (1956), Z. Ahmetov (1995), M. Mirzahmetulı (1994), K. Salğaraulı (1993), Ğ. Esim (1994), T. Jurtbay (2001), J. Ismağulov (1994) (v.b.) gibi yazarların kaleme aldığı geniş hacimli araştırmalar.

Sovyet ideolojisinin ortaya çıkıp güç kazanmasıyla partinin, siyasî hâkimiyetinin üstünlük kurduğu dönemlerde, Abay yaratıcılığı hakkında o zamanın rüzgârıyla yanlış fikirler söyleyen yazar S. Mukanov, sonra bilge şairin mirası hakkındaki düşüncelerini değiştirep, bilge şairin amacını ve asil özelliklerini halkına tanıtmak için önemli ilmî bir eser yazar.

Abay üzerine araştırmalar yapan bilim insanları, şairin yaratıcılığının üç ana kaynaktan beslendiği söyler:

1. Kazakların sözlü edebiyatı ve kültürü,
2. Antik ve orta çağdaki doğu düşünürlerinin seçilmiş eserleri,
3. Rusların materyalist felsefesiyle demokratik medeniyeti, Ruslar vasıtasıyla öğrenilen dünya yüzündeki (öncelikle Batı Avrupa'nın) felsefi fikirler.

1940-1950 yıllarında Abay'ın hayatıyla yaratıcılığını araştırma işi, geniş kapsamda, çok yönlü devam etmiş ve yeni bir seviyeye yükseltilmiştir. Özetlemek gerekirse şairin; sosyal, ahlakî, estetik, psikolojik, pedagojik düşüncelerini derinlemesine araştırıp inceleyen eserler yayımlanmıştır. 1957 yılında M. Avezov'un doğrudan başkanlığının yaptığı bir kurulla hazırlanan Abay eserlerinin tam külliyatının yayınlanması, Abay Araştırmaları İlmi'ndeki en büyük ve önemli gelişme olur. 1965 yılında M. Mirzahmetulı "Abay Qunanbayevtiñ ädebiy murasınıñ zerttelüv jayı/Abay Kunanbayev'in Edebî Mirasının Araştırılması" adındaki yüksek lisans tezini savunur. Daha sonra T. Kekişev'in Abay Araştırmalarının geliştirilmesine katkı sağlayan "Oñaşa otav/Yalnız otağ" (1982) adlı monografisi yayınlanır.

1965 yılından itibaren Abay mirası hakkında yüksek lisans ve doktora tezi şeklinde araştırmalar yapıp, konular sistemli bir şekilde ele alınmaya başlanır. Geçmişten bugüne, Abay araştırmaları alanıyla ilgili yüksek lisans ve doktora tezlerinin ve birçok ilmi monografilerin yayınlanması, Abay mirasının bol bir hazine olduğunu da ispatlar.

Bağımsızlığın alındığı 1990 yılından itibaren, önceden anılması yasak olan Abay'ın dinî görüşleri ile İslami konulardaki fikirleri hakkında da çalışmalar yapılır. Akının ahlak felsefesi ve insanlığın temeli konusundaki fikirleri de ele alınmaya başlanır. A. Maşanov'un "El-Farabi jäne Abay/El Farabi ve Abay", Ğ. Esimov'un "Hakim Abay/Bilge Abay", M. Orınbekov'un "Abaydıñ filosofiyalıq közkarası/Abay'ın Felsefik Görüşü", M. Mirzahmetov'un "Abaydıñ adamgerşilik murattarı/Abay'ın İnsanlık Muradı" adındaki araştırmaları, akının düşünce dünyasını ortaya koyan önemli eserlerin başında gelir. Abay araştırmaları alanında değerli eserler bırakan kişilerden biri de edebiyatçı, arşivci Beysenbay Bayğaliyev'dir. Yazarın Abay'ın hayatıyla ilgili bilinmeyenler ve şüpheli soruların gerçek cevaplarını araştırdığı "Abay ömirbayanı arhiv derekterinde/Abay'ın Hayatı Arşivlerde" adlı monografisi, 2001 yılında yayımlanır. Bu

eserde Abay'la ilgili bütün haberlerin kesin ve açık belgeleriyle karşılaşmak mümkündür.

2009 yılında S. Kaskabasov'un başkanlığında Abay'ın 1909 yılında Sankt-Petersburg'da yayımlanan ilk külliyyatı, yüz yıl sonra tıpkıbasım şeklinde tek bir kitap olarak yayımlanır. Son yıllarda bilim adamları tarafından yayımlanan J. İsmagulov'un "Abay: danalıq dâristeri/Abay: Bilgelik Dersleri", Ş. Elevkenov'un "Abaydın epistolyarlıq romanı/Abay'ın Mektubumsu Romanı" gibi araştırmalar, Abay'ın sonsuz bir konu, bitmez manevî bir hazine olduğunu gösterir. Bu nedenle Abay'ın kişiliğini, Abay devrini, Abay'ın hayatı, yaratıcılığı ve mirasını ömür boyu araştırmak mümkündür.

Sömürgecilik politikasını bir asra yakın sürdüren Rus siyasetinin, bütün Kazak yurdunda, ayrıca Abay'ın yaşadığı bölgede, halk birliğine zarar verecek şekilde rekabet, çekememezlik psikolojisini yerleştirmek için gayret ettiği malumdur. Bunu sezen Abay:

<i>Bas basına biy bolğan önkey qıyqım</i>	Kendi başına bey olan bütün kırıntılar,
<i>Minekiy, buzğan joq pa eldin sıyqın</i>	İşte, bozmadı mı? Ülkenin şekli
<i>Biri qan, biri may bop eki urtın</i>	Biri kan, biri yağ iki avurdunun,
<i>Öz qolınan ketken endi öz ırqın.</i>	Elinden gitti şimdi kendi iraden

diyerek çarlık hükümetinin gizli siyasetini daha ilk başında sezmiş ve anlamıştı.

Özetlemek gerekirse, büyük şairin hayatı ve edebî mirası; Kazak halkının geleceğinin sağlam temeller üzerine oturmasına, birliğine, bütünlüğüne, kefillik eden manevî bir gıdadır. Çünkü Abay'ın en büyük gayesi; insanı, insancıl ve ahlaklı insanlar tarafından yetiştirmekle toplumu olgunlaştırmak ve Kazak toplumunu gelişmiş medeniyetlerin arasına katmaktır. Bu nedenle Abay'ı tanımak ve tanıtmak Kazak halkı için her daim önem verilmesi gereken bir konu olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abaydın мәselelerine арналған айтстан!* Sotsialistik Qazaqstan (1951. 4 şilde); Qazaq SSR Ğılım akademiya-sınıñ Prezidiyumında, Ādebiyet jāne iskusstvo (1951) . 9 s.
- Abay Entsiklopediyası* (1995). Almatı, Atamura, 367 s.
- Ahmetov Z. (1995). *Abaydın aqındıq әlemi*, Almatı, 272 s.
- Ābişulı Samat (1916). *Abay termesi*, Orınbor, 48 s.
- Āvezov M. (1964). *Abay eñbekteriniñ biyik nısanası*, Almatı: Ğılım.
- Āvezov M. (1995). *Abay Qunanbayev*, Almatı, 320 s.
- Baytursınılu A. (1913). *Qazaqtıñ bas aqını*, Qazaq, 39 / 40 / 43.
- Baytursınılu A. (2003). *Bes tomdıq şıǵarmalar jıynaǵı*, 1 tom, Almatı, 408 s.
- Bökeyhanov Ā. (1992) . Abay (İbrahim) Qunanbayev . (Nekrolog)/ Abay, 2 s.
- Bökeyhanov Ā. (1994) . Şıǵarmalar, Almatı, 384 s.
- Duvlatulu M. (1914). *Abay*, Qazaq, 67 s.
- Isqaqulu K. (1909). *Abay (İbrahim) Qunanbayulınıñ ömiri*, Qazaq aqını İbrahim Qunanbay ulınıñ öleñi. Bas-tırǵan: Käkıtay , Turaǵul Qunanbay uǵlandarı. SP, 107 s.
- İsmagulov J. (1994). *Abay: aqındıq taǵım*, Almatı, 280 s.
- İsmayılov E. (1945). *Abaydın aqındıq шеberligi*, Almatı, 260 s.
- İsmayılu E. (1934). *Şaşkıyn Z. Abaydın poetiykası*, Ādebiyet maydanı 11, 12 s.
- İsmailov E., Bekhojin Q. (1940). *Abay*. Sın-bibliografıyalıq materialdar. Öleñder jāne bibliografiya qur, Alma-tı, 47 s.
- Jansügirov I. (1923. 8 mamır). *Abay kitabı*, Tilşi,
- Jiyrenşin Ā. (1950). *Abaydın oris dostarı*, Almatı, 195 s.
- Jubanov Q. (1986). *Abay-qazaq әdebiyetiniñ klassığı/ Abay taǵlımı* (Qur: N.Ğabdullin), Almatı, 430 s.
- Jumaliyev Q. (1960). *Qazaq әdebiyeti tariyhınıñ мәseleleri jāne Abay poeziyasınıñ tili*, 2 tom, Almatı, 364 s.
- Jurtbay T. (2001). *Küyesin jürek..Süyesin*, Almatı, 408 s.
- Kenjebayev B. (1925. 28, 29 tamız) *Abay*, Eñbekşi qazaq,
- Qabilov İ. (1928). *Filosofiya kazahckogo poeta Abaya i yeye kritika*, Sovetskaya step', 2 iyulya; Qabilov I. (1929). *Taǵı da Abay jāne abayşıldar tuvralı*, Eñbekşi qazaq, 20 qaraşa.

- Mırzahmetov M., Qoysıbayeva B. Q., El'konina F.İ. (1965). *Abay Qunanbayev (bibliografiyalıq körsetkiş)*, Qur. Almatı, 292 s.
- Mırzahmetov M. (1988). *Abaytanuv (bibliografiyalıq körsetkiş)*, Almatı, 240,
- Mırzahmetov M. (Beloslyudovtıñ qoljazbasınan, Qur) (1993). *Abaydı oqı, tañırqa*, Almatı, 158,
- Mırzahmetov M. (1993). *Abaydı oqı, tañırqa*, Almatı, 158 s.
- Mırzahmetov M. (1994). *Abay jäne Şıǵıs*, Almatı, 178 s.
- Mırzahmetov M. (1995). *Abay Qunanbayev (bibliografiyalıq körsetkiş)*. Ğılımiy redaktori, Almatı, 303 s.
- Muqamethanov Q. (1940/ 5, 6, 10, 12, qazan, 10 jeltoqsan. 1945/ 23, 25, 26, 29, 30 qaraşa). *Abaydıñ ädebiyet mektebi*, Ekpindi.
- Muqanov S. (1964). *Jarqın juldızdar*, Almatı, 352 s.
- Muqanov S. (1923. 1 Navrız). *Qara taqtaǵa jazılıp qalıp jürmeñder, şeşender*, Eñbekşi qazaq. (1928). *Ärkim öziñşe oylaydı*, Jaña ädebiyet, 3.
- Muqanov S. (1951). *Abaydıñ şäkirtteri tuvralı/ Ädebiyet jäne iskusstvo*, 7,
- Mustambayulı I. (1928. 22 avgusta) . *Poet Abay i yego filosofiya/ Sovetskaya step'*.
- Mustambayulı I. (1929. 10 qañtar) . *Aqın Abay jäne pälsapaşıl Iliyas tuvralı/ Eñbekşi qazaq*.
- Nurqatov A. (1966). *Abaydıñ aqındıq дәstüri*, Almatı, 346 s.
- Saǵdıy A. (1923). *Abay, Akjol*, 355, 356, 359, 363, 369, 372 sayı.
- Salǵaraulı Q. (1993). *Tanıñ baspaldaqtarı*, Almatı, 118 s.
- Säbiyov H. (1946). *Abay (Abaydıñ 1889-1945 jıldarı basılǵan şıǵarmaları men ol tuvralı jazılǵan ädebiyetterdiñ bibliografiyalıq körsetkişi)* , Almatı, 78 s.
- Sızdıqova R. (1968). *Abay şıǵarmalarınıñ tili*, Almatı, 334 s.
- Sil'çenko M.S. (1957). *Tvorçeskaya biyografiya Abaya*, Almatı, 294 s.
- Süyinşäliyev H. (1956). *Abaydıñ qara sözderi*, Almatı, 152 s.
- Tajıbayev T. (1957). *Filosofskiye, psihologičeskiye iy pedagogičeskiye vzglyadı Abaya Qunanbayeva*, Alma-ata, 229 s.
- Tajıbayev T. (1957). *Filosofskiye, psihologičeskiye iy pedagogičeskiye vzglyadı Abaya Qunanbayeva*, Alma-ata, 229 s.
- Toǵjanov Ğ. (1935). *Abay*, Almatı-Qazan 144 s.
- Torayǵırov S. (1967). *Şıǵarmalar*, Almatı, It-377, 318,
- Yesim Ğ. (1994). *Hâkim Abay*, Almatı, 200 s.
- Zeynelǵabiyden İbn Ämre (1909). *Nasihät-Qazaqiya, Ufa*, 28, Abay Qunanbayev, Uvaqıt, 388,

Kopuz çalan ozan. N.G. Hludov, 1904

Abay ve Şakerim Türkülerinin Estetiği ile Müziğin Sanat Dili¹

Aliya SABIROVA²

Akt. Balsan MADI³

I. Abay(İbrahim) Kunanbayev'in bilge, bilge, şair, dâhi, düşünür, besteci olduğu herkesçe malumdur. Bu alandaki mirası 28 türkü, 3 ezgiden oluşmaktadır. Abay türküleri Arqa'ya ve bütün Kazakların geleneksel müzik sanatına yeni bir türkü örneği getirmiştir. Türküler, derin düşünceleri, berrak ama kaygılı duyguları yansıtır. Abay bir düşünür olduğu için onun türkülerinin temelindeki güftenin asıl anlamını iletmeye uygun ve kulağa hoş gelecek bir besteyle söylenir (Bekhojina, 1989).

Abay'ın eserlerinde iki kültürün özelliği görülür: Biri, Doğu edebiyatı ile kültürü iken ikincisi Rus kültürü vasıtasıyla tanıdığı Batı Avrupa sanatı ve kültürü.

Abay, Ahmet Rıza Medresesi'nde eğitim alırken Babür, Fuzulî, Nizâm eserleriyle tanışır. Onların etkisiyle ilk şiirlerini aruz vezniyle yazmıştır. İlaveten Doğu Edebiyatı tarzı Abay'ın kıssa destanlarında görülür. Onlar “*Eskendir/İskender*”⁴ve “*Äzim/ Azim*”⁵destanlarıdır. Doğu tarzı eser vericiliği onun yaratıcılığına tamamıyla nüfuz etmiştir. Abay, 1902 yılında yazdığı “*Allanın özi de ras, sözi de ras/Allah*’ın kendisi Hak, sözü de hak”, “*Lay suvğa may bitpes qoy ötkenge/Balçıklı suya yağ bulaşmaz koyun geçerken*” şiirlerinde “*Alla minsiz ävelden paygambar hak,/Quran ras Allanın sözi dür oll/Allah* kusursuz ezelden Peygamber gerçek,/Kur’an gerçek, Allah’ın sözüdür o” gibi mısralarında hayata bakış açısı ile dünya görüşündeki değişiklikleri de açıkça ifade eder..

M.Avezov, Abay'ın “*Qor boldı janım/Horlandı Ruhum*”, “*Közimniñ qarası/Gözümün Karası*”, “*Ayıtım sälem Qalamqas/Söyledim Selam Kalem Kaşlıma*”, “*Jelsiz tünde jariq ay/Rüzgarsız Gecede Aydıdır Ay*” gibi lirik türkülerini, tasavvufi geleneğe göre Allah'a olan sevgisini bildirmek için ithaf ettiğini belirtir. Genelde Abay türkülerinin kendi çağdaşlarının ve âşıkların türkülerine hiç benzemediğini ilk olarak açıklayan bilgin M.Avezov'un düşüncesini, ondan sonraki araştırmacılar daha da geliştirmiştir. Sovyet döneminde oluşan ortak bakış açısına göre, Abay'ın yenilikçiliği, Rus ezgilerine özenmesiyle ortaya çıkmıştır (Dernova, 1955: 9). Şair Abay, Mihayels ve Dolgopolov gibi sürgündeki Rus bilginlerinden Rusların türkü özelliklerini öğrenmiş, daha sonra Kazak türkü dünyasına bu örnekleri katmıştır. Oysa Abay'ın şiirlerini okuyunca, onun sanat dünyasında, halk aşığı gibi söyleyerek değil yazarak eserler veren bir şair ve düşünür olması yolunda kendi çizgisini bilinçli olarak belirlediğine şahit oluruz. Bu sebeple sunmak istediğimiz bu makale, Abay ile onun öğrencisi ve kardeşi Şakerim'in şiirlerinde müzik sanatı hakkındaki bakış açıları ve bunun sistemini tartışmaya açacaktır.

1887 yılı “*Öleñ- sözdiñ patşası/Şiir sözün padişahı*” şiirinde Abay ilk defa: “*Söz tüzeldi, tıñdavşı sende tüzel/Söz düzeldi, dinleyici sen de düzel*” mısralarıyla uzun yıllar süzgeçten geçirdiği düşüncelerinden hareketle müzik sanatı hakkındaki görüşlerini yazmıştır. O, 1886 yılından itibaren bahsedilen Abay'ın

1 “Abay men Şakerim änderiniñ estetikası men muzıkalıq körkem tili” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Doç. Uzm. Kurmanğazi Atındağı Kazak Ulttık Konsaevatoryasının Muzıkatanuv men Kompozitsiya Kafedrası.

3 Uzm. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı.

4 Aleksandr Makedonskiy hakkında efsane hikayeler.

5 1001 gece hikayeleri.

türkü, ezgi sanatı hakkındaki görüşünü: “*Abaylar ärbir sözün öz halınşa/Dikkat Eder Her kelimeye Kendi Halince*”, “*Sävlesi bar jigitter bir oylanar/Işığı OlanGençler Bir Düşünür*” mısraları vasıtasıyla modern sanat sahiplerinin farklı bir özelliği olarak dikkatlere sunar. Şair ve sanat adamı, sözün anlam derinliğine özellikle dikkat edilmesi gerektiğini söyler.

“*Äveli öner izdelik qoldan kelse/Önce Sanat Arayalım Elden Geldiğince*” diyen fikir aydının düşünce- si, modern sanatçıların kusursuz ustalığını göstermeye çalışmıştır. Bu nokta, şiirle ilgili düşünceler vasıta- sıyla eser vericiliğinin ilk basamağında bile Abay’ın müzik sanatında özgün görüşlerinin olduğunu açıklar.

Yazar, sanattaki değişimi hedefleyen düşüncelerinden sonra Abay yaratıcılığının hedefine dikkat çeker: “*Maqsutum til ustartıp, öner şaşpaq./Nadannıñ közin qoyıp köñlin aşpaq//Hedefim dil öğrenip, sa- natçı olmak./Cahilin gözünü değil gönlünü açmak*”, “*Birevdiñ kisisi ölse/BirininYakını Ölse*” şeklindeki birkaç şiiri vasıtasıyla yeni sanat anlayışının vasıflarını olgunlaştırarak, sanattaki değişiminin vasıfları gelişmeye başlamıştır. O, “*Bilimdiden şıqqan söz/Bilgenin Söyledikleri*”, “*Men jazbaymun öleñdi ermek üşin/Ben Yazmıyorum Şiiri Meşgale İçin*” gibi şiirlerinde yenilikçi sanatçılar için temel özellikleri sıra- larken, “*Özgege köñlim toyarsın/Başkasına Özenirsin Gönlüm*”, “*Qulaqtan girip boydu alar/Kulaktan Girer, Vücu du Sarar*”, “*Köñil qası quyqıljır şartarapqa/Gönül Kuşu Öter Dünyaya Doğru*”, “*Dombırağa qol soqpa/Dombırayı Alkışlama*” gibi şiirleriyle de dinleyiciyle kurduğu hoş iletişim esnasında gerekli gördüğü örnekleri dile getirir. Bu türküler, müziğin seçilmiş örneklerini ve Abaygibi müziği doğru kabul etme meselelerini tartışmamıza neden olur. “*Adamnıñ keybir kezderi/İnsanın Bazı Çağları*” şiirinde yara- tıcılığın ilham kaynakları ve hali anlatılır.

Kuralların tam olarak anlaşılması ve onların aynı şekilde tekrar tekrar yazılıp ve her seferinde yeni- lenmesi sonucunda, 1895 yılında “*Köñil qası quyqıljır şartarapqa/Gönül Kuşu Öter Dünyaya Doğru*” adlı şiirinde öncesi ve sonrasıyla bahsedilen ezgi sanatı hakkındaki düşüncelerin sistemleşmesine ve sonuç- lanmasına destek verir. Şiirde yeni bakış açık açık dile getirilir:

*Bilimdiden ayaman sözdiñ mayın,
Altı öleñmen bildirdim änniñ jayın,
Ezdiñ bası qañğırısın, erdiñ köñli
Jañğırısın dep oyladım jazğan sayın
Kökireginde oylı adamğa
Bul sözimniñ suvreti turar dayın*

Bilginden saklamam sözün iyisini,
Altı şiirle anlattım türkünün halini
Gevezenin kendisi gezer, erkeğin gönlü
Yankılansın diye düşündüm her yazdığımda
Gözünde ışığı olan düşünüre
Bu sözüm her zaman hazır bulunur.

(İbragimov,1985)

Demek ki Abay, müzik, sanatıyla ilgili düşüncelere 1887-1895 yılları arasında önem vermeye başla- mış ve bu konuda çalışmalar yapmıştır.

Gençlere yönelik olarak yazdığı: “*Jazdım ülgi jastarğa bermek üşin/Yazdım Gençlere Örnek Olsun Diye*”, “*Öleñi bar önerli inim sizge/Şiiri Olan HünerliKardeşime*”, “*Ustazdik etken jalıqpas üyretüvden balağa/Hocalık Yapan Yorulmaz Öğretmekten Çocuğa*” gibi mısralarından Abay’ın bu dönemdeki yara- tıcılık yolunu takip ettiğini, buna uygun bir ortam oluşturduğunu fark ederiz. Buna, bu dönemin şiirlerin- deki ibret dolu söyleyişleri, ilme davet eden didaktik tarzdaki şiirleri de delildir.

Ezgi sanatındaki anlam oluşturucu esasların araştırılmasına başvurmak, Abay’ın kardeşi ve sanat yolundaki takipçisi Şakärim yaratıcılığının sanat sistemiyle de bağlantılıdır. Abay: “*Änniñ mäni/Türkü- nün Anlamı*” (Düşünceden Doğmuş Bütün Türkülerim) şiirinde Şakärim gibi yaratıcılıkla ilgili bağlantıyı kurup duygulu ve düşünceli olmadan bu özelliklerinin bir arada vermeden kâmileştirmek mümkün değıl- dir diyerek düşüncelerini dile getirir:

*Sezimdi qozğar än- küyge,
Jastar tilimdi al, bol qumar.
Oy- aqılımı qozğar än- küydi,
Janım jay tapqanday unatar
(Oydan şığarğan bar türlü änderim)*

Duyguyu katar türküye, ezgiye,
Gençler dinle beni, hevesli ol.
Düşüncemi katar türküyle ezgiye,
Ruhum dinlenir, hoşuna gider.
(Düşünceden Doğmuş Bütün Türkülerim).

Şakerim de kendi sanatının yenilikçi yönünü tekrarlar: “*Şığardım änder jañalap/Yazdım Türküler Yeniden*”, “*Oydan şığarğan bar türlü änderim/Düşünceden Doğmuş Bütün Türkülerim*”, “*Jaña oydan şığarğan bir bölek äñ/Yeniden Yazdığım Bir Grup Türkü*”, “*Bul äñ burıñ ännen özgerек/Bu Türkü Öncekilerden Başkadır*”.

Abay ile Şakärim, yenilikçi sanatkarın sahibinin kusursuz karakterinde “*talap/heves*”, “*oyluluq/düşüncelilik*”, “*esti/akıllılık*”, “*köñili oyav/uyanıklık*” gibi özellikler olması gerekir diye düşünür. Abay’ın hayal ettiği sanatçının manevî dünyası, şuurunun nurlanıp, aydınlanması gibi benzetme sanatlarıyla bağlantı kurar: “*Sävlen bolsa kevdende/Işığın Varsa Gövdende*”, “*Nurın, sırın körüvge kökireğinde bolsın köz/Işığın, Sırrını Anlamak İçin Uyanık Ol*”. Abay’ın yenilikçi sanatkarını her şeyden önce ruh temizliği, pak gönül (*jüregi ayna /kalbi ayna*), ve ayrıca manevî güç (*jılı jürek/ılık kalp*), (*ıntalı jürek/hevesli kalp*), (*jüreginde otı bar/kalbinde ateşi var*) diğerlerinden farklı gösterir.

Şakärim’i yaratıcılık karakterini: “*oyı sergek/düşüncesi uyanık*”, “*jani, sezimi oyav/ruhu, duygusu uyanık*”, “*talaptı jas/hevesli genç*” diye betimleyerek, Abay’dan sonra:

*Adam az munı bilip äñ salarlıq,
Tıñdavşı da az, ol ännen bahra alarlıq.
(Köñil qası quyqıljır şartarapqa)*

İnsan az bunu öğrenip türkü söyler,
o türküden örnek alacak, dinleyici de az
(Gönül Kuşu Öter Dünyaya Doğru)

Şakerim de, yenilikçi sanatçıyı, seçkin, çok nadir bulunan bir karakter olarak gösterir:

*Ün sırın uğar adam az,
Ayğayğa qur bolar mäs
(Oydan şığarğan bar türlü änderim)*

Ezgi sırrını anlayan insan az,
Boş bağırmaya, çokça olur mest.
(Düşünceden Doğmuş Bütün Türkülerim).

Abay’ın şiirlerindeki “imanîgül” kavramı da sanatçının imanın üç seviye bağlar: 1- Allah, 2- İnsanoğlu, 3- Adalet. Üç sevgi Abay’ın “*Tohq adam/Kâmil insan*” kavramıyla bağlıdır: Abay akıllı, cesaret ve kalp özelliklerin ileterek:

*Oısı üş süyüv boladı imanîgül,
İmannıñ aslı üş dep sen haqıq bil
Ruza, namaz, zeket, haj talassız is,
Jaqsı bolsañ jaqsı tut bärin tegis*

Bu üç sevgiden oluşur imanîgül,
İmanın aslı üçtür diye, sen doğru bil.
Oruç, namaz, zekât, tartışmasız iş,
İyiysen, sağlam tut herşeyi düz.

diye açıklar.

Sonuç olarak, Abay’ın “*änniñ jayı/türkü hakkında*” ve Şakärim’in “*änniñ mäni/türkünün anlamı*” adlı ezgi sanatı hakkındaki görüşleri ve sistemleri bütün müzikal sanat evrenini kapsar. (Abay Kunanbayev, 1957: 203; Şakerim 1957: 268).

Abay’ın sanat kavramı, onun şiirlerinde anlam yönünden zıtlık bildiren ek kavramlarla verilir. Onlar, şairin ezgi sanatı hakkındaki dünya manzarasını ortaya çıkarır. Mantıklı kavramlar, Abay’ın manevî gerçeği araması yolundaki dünya görüşünün öğretici ve eleştirici bakış açısını tanıtır. Bu tür bakış açısını M. Avezov, “eleştirici akılın şartlı dini” diye adlandırıp, şairde idrak yönünün fazla olduğuna dikkatimizi çekmeye çalışır.

Şakerim, Abay’ın dünya görüşünü geliştirerek devam ettirdiği için, onun ezgi sanatı hakkındaki şiirsel düşüncelerinde, kendisinin ve Abay’ın modern müzik dilinin farklı sırlarını açıklaması daha baskındır. Şiir güfte ile ezgi meselelerini kararlı gidelerle anlatmasından şiir ile kuram teorileriyle ilgili kavramlar sistemi, Şakärim’in şiirlerinde geniş ölçüde tartışılır. Abay ile Şakärim’in şiirle ilgili düşüncelerinde sık tekrarlanan kural, bestedeki yapı taşlarında hoş bir sesle birlikte onun sadece içeriğinin bütünlüğündeki gerçek görkemli bir yer oluşturmasıdır. Gösterişlik için Abay şiirlerinde rastladığımız ek kavramları örneklerle göstermeyi uygun bulduk:

1. *Düşünce dolu beste ve hoş beste*: (“*Qulaqtan kirip boydu alar/Kulaktan Girer, Vücudu Sarar*”, “*Köñil qası quyqıljır şartarapqa/Gönül Kuşu Öter Dünyaya Doğru*”).

2. *Sır ve endam* “*Jigitter oyun arzan/Gençler Oyun Ucuz*”
3. *Sır (içi) ve dışı* “*Men jazbaymın öleñdi ermek üşin/Ben Yazmam Şiiri Meşgale İçin*”, “*Talay söz budan burın köp aytañanmın/Bundan önce çok söz söylemişim*”.
4. *Güzel, iyi beste ve boş bağırış* “*Köñil qası quyqıljır şartarapqa/Gönül Kuşu Öter Dünyaya Doğru*”, “*Jastıqtıñ otı qaydasıñ/Gençliğin ateşi neredesin?*”, “*Qur ayğay baqırğan/Boş bağırış*”.
5. *Yavaş türkü ve hoş beste* “*Köñil qası quyqıljır şartarapqa/ Gönül Kuşu Öter Dünyaya Doğru*”.
İyi, yararlı türkü : “*tätti än/hoş beste*”, “*esti än (oylı küy)/ uslu türkü (düşünce dolu ezgi)*, “*sır/sır*”, “*sımbat/endam*”.

Şimdi her kavramın üzerinde tek tek duralım.

II. Güzel, iyi ve faydalı beste kategorisi ve kusursuz türkü hakkında

Abay düşüncelerini kendinde toplamış bir kavram olarak, kendi içeriğindeki birleşenlerin anlamını da genellikle özetleyerek verir.

M.Avezov, Abay’ın kırk yaşını aştıktan sonraki dönemini, şairlerle kendine ait bir ortam oluşturup, genç şairlere yol gösterdiği dönemdir diye anlatır. Bunu Turağul’un hatıraları da doğrular mahiyettedir: “*Bu yıllarda, toplantısında ilim sözünden başka söz edilmezdi. Bütün öğrenci gençler olarak sözünü dinleyip, medresedeki öğrenciler gibi hakikat öyle değil böyle diye birbirimizle tartışırık*” diye yazar. Bu konuyu özellikle araştırma konusu hâline getiren Muhamedhanov (Q.Muhamedhanov, 1954) Abay’ın etrafındaki sanatçıların, eğitimini almış şairlerin, hatta Şakârim de etki ettiği tartışılmaz bir gerçek olduğunu söyler. Abay türkülerinin arasında modern türkü ölçüsüyle yazılanlardan sadece üç türkü varken (onlar “*Sekiz ayaq/Sekiz ayak*”, “*Boyı bulğañ/Budala boylu*”, “*Közimniñ qarası/Gözümün karası*”), Şakârim’in ilk eserlerindeki şiirlerinin temel örnekleri yeni ölçüye göre yayınmıştır. “*Jastıq/Gençlik*” türküsünde Abay’ın şiir ölçümüne “*Sekiz ayaq/Sekiz ayak*” tam olarak uyan sekiz kıtayla yazılırken, 1881 yılında 11-12 heceli “*Şın sıırım/Gerçek Sıırım*” bestelerini, “*Ajalsız asker/Ölümsüz asker*” şiirinde 10 heceli yeni şiir ölçüsünü kullanır. Son on dokuz yıl içerisinde Şakârim’in diğer 12 şiiri yayınlanmıştır.

Abay’ın emaneti ile 1906 yılında yaptığı hac seferi sırasında, Şakârim İstanbul’da 26 gün kalır ve bur sürede Doğu nota yazısını Arap, Çağatay, Farsî, Türkiye Türkçesi ve Rus dilini öğrenen bilgin “*Keñ koñıs/geniş mekân*”da çalışmalarına devam eder. “*Koñır*” adlı atı, kartalı ve tazısı olan Şakârim, avcılık yapar, hünerini artırır. Tahta oymalar yapmayı, giyim tasarlamayı, dombıra, keman gibi saz aletleri yapmayı öğrenir (Bekhojina, 1989). Kendi dombırasının yukarı tarafına bir tel daha ekleyerek üç telli alette çalma farklılıklarını ilk olarak ortaya koyduğunu ve kendisinin de zevkli bir dinleyici olduğunu besteler hakkında yazdığı şiirleri de tanıklık eder. İçeriği anlamlı sanat üretmeyi hedefleyen müzikle ilgili estetik beste yaratıcılığının asıl sorumluluğunu ve görevini açıklar. Söz anlamını, müzik aletleriyle, belagatlı, açık ezgi kurgusuyla karşıdakilere iletir. Bu yolda, ezgilerin tematik kapsamı önemli rol oynar.

Şakârim türkülerinin geneli âşıkların şiiriyle bağlantılı olduğu için, onların konu kapsamı hayatın anlamı, ömrün geçiciliği ve insanın bu dünyaya misafir konusuyla bağlantılı olan ömür ve ölüm hakkında yazılan türkülerdir. (“*Ajalsız asker/Ölümsüz asker*” “*Ketermin Artımda Söz, Änim Qalar/Ölürüm Arkamda Söz ve Şiirim Kalır*”, “*Surağan janğa sälem ayt/Soranlara Selam Söyle*”, “*Oyladım bir söz jazayın da/Düşündüm Bir Şey Yazayım diye*”, şiirleri birer hayat hikâyesi olarak; “*Mutulğanniñ ömiri/Mutulğan’ın Hayatı*”, “*Anadan alğaş tuvğanda/ Anamdan Doğduğumda*”, “*Jılım – qoy, juldızım - iyul/Yılım Koyun, Burcum Temmuz*”, gençlere nasihat ettiği şiirler olarak; “*Nasiyhat*”, “*Jaña oydan şığarğan/Yeni Yazılan*”, “*Anadan alğaş tuvğanda/Anamdan Doğduğumda*” gibi vedalaşma türkeleri sınırlandırmadan; “*Ketermin artımda söz, änim qalar/Ölürüm Arkamda Söz, Şiir Kalır*”, “*Oyladım bir söz jazayın da/Düşündüm Bir Şey Yazayım Diye*” geleneksel olarak türküde kalıplaşan içerik sistemini genişleterek, ilime, çalışmaya davet eden, ilim ile sanat sözlerinin halk hafızasında sonsuz bir miras olarak korunacağı hakkında söylediği türküler “*Ajalsız asker/Ölümsüz asker*” ve “*Nasiyhat*” Kazak edebiyatı içinde önemli bir yer tutar.

Türkülerin sanatsal özellikleri bestecinin kalıba soktuğu, akılcı yaratıcılık süreciyle doğrudan bağlantılıdır. İki aydınlatıcının düşünceleri kendilerinin “*oylı küy/düşünceli ezgi*” adlandırdığı bahseden deren anlamlı sanata yönlendirilmişti. Örneğin, Abay:

*Könilge türli oy salar,
Ändi süyseñ menşe süy*

“Qulaqtan kirip boydı alar”

Gönüle çeşitli düşünceler sokar
Seversen türküyü, benim gibi sev.

“Kulaktan Girer, Vücudu sarar”

Abay’ın kendi yaratıcılık süreci, düşüncenin uzun süre olgunlaşmasıyla farklılaşır: “*Munu jazdım oylamp, Oyda bardan tarlanıp/Bunu Yazdım Düşünerek, Akılda Olanı Karşılaştırarak*”. Sanatçı, buna uygun türküdeki varılan derin anlamı kavrayarak söylemesi şarttır. “*Adam az onu bilipän salarlıq/İnsan Az Anlayarak Türkü Söyleyecek*”.

Çalışmalara bu açıdan bakınca sanatçı ve eserindeki ezgi ve şiir dolu anlamın ustaca dinleyiciye iletilmesini sağlamak gerektiği dikkatimizi çeker. “*Sözdi uğarlıq jan tapsa/Aytsa jararän salıp/Sözü anlar insan bulup/Söylese türküyü güzelce*”, “*Qız sözi/Kız Sözü*”. Akılla akılcılığı kabul etmek: “*Moyın salsın oylansın/Odaklansın, Düşünsün*”, dinleyicinin tahlil eden ve çözümleyici olan tavrını belirlemek ve uyandırmak: “*Sol jerine oyınmen aralassı/Orada Düşünceyle Müdahale Et*” bunların hepsini dikkatlice “düşünce kulağıyla” dinlemek farklı yönlerini ve özelliklerini öğrenmek anlamına da gelir.

Şakerim’in şiirlerinde ezginin sanatsal sıfatının karakteristik olma- şiir sözünün tam, berrak, anlamının da derin olmasıdır. “*Äsersiz ayğay än bolmas./tatımdı onda män bolmas//Boş bağırmaktan türkü olmaz,/Onun tadında değer olmaz*” (Düşünceden Doğmuş Bütün Türkülerim). Yapı ile içeriğin her zaman birlikte olması gerektiğini, onlar olmadan güzel bir türkü örneği mümkün olmayacağını aklından ayırmayan şair: “*Sırtı gül jarasımdı içinde sır/Dışına yakışır gül, içine yakışır sır*” (*Aqındarğa/Şairlere*) diye açıklayarak, sadece bu iki sıfatın birbirine yakışan uyumlu ve görkemli değişimini ortaya koyar. “*Uyqastı, sıypattı, işki sırdı jırındı änge qos/Kafiyeyi, Sıfatı, İçindeki Sırlı Şiiri Türküye Ekle*” (*Jaña oydan/ Yeni Düşünceden*). Sentezi oluşturan unsurların her birinin işlevi vardır: müzik, sözü hoş hale getiren bir yapı iken, şiir- akıl, düşünce ve anlamın kökenidir. “*Än ölşeviş, öleñ kümis, qospañız mus aralas/Türkü ölçü, Şiir gümüş, Eklemeyin bakırı arasına*”. Bu sebeple metin ile bestenin ezgisini tam olarak bağlamak gerekir. “*Sözi jan, äni täñ jarasımdı bolsa tuñdar onu dos/Sözü-ruh, ezgisi, ten uygunsu ve yakışmışsa, dinler onu dost*”

“Uyumluluk”, bu Şakerim’in düşüncelerine uygun beste ile güftenin tam olarak anlaşmasıdır. Halk türkülerinden başlayan bu müzikli sentaksa (cümleye) sözün anlamını aktarmakta en kolay araçtır, diyebiliriz: “*Öleñ änge ölşep aytsa öñdelmek uyqassa kolaylı, artıq aluv ne kem saluv, qapı qaluv jaramaz/Şiir besteyle ölçülü söylenirse, uyaklı olursa hoştur, fazla ya da eksik yazmak, boş kalmak, yaramaz*”. (Bu Beste Önceki Besteden Daha Farklı).

*Sarıñğa öleñ saldım men,
Tüp-tügel söz bop şığadı
Körindi tüzuv sol mağan*

“Qorqıttıñ sarını”

Tekdüz şiir yazdım ben,
Basbayağı söz olup çıkar
O bana düzgün göründü”

“Korkut’un Tarzı”

Şakerim “Türküye kafiyeli şiir gerekir”- diyerek birkaç kere hatırlatır. Yine de, türkünün yapılışındaki bölümleri zorla birleştirmek, yaratıcılıktan uzak bir yapaylıktır.

*Sözdi änge durıstap,
Ölşevmenen sıya ma.
Sıymasa da sırtıqtap
Zorlıq qılıp tığa ma.*

“Söz jazıp öleñ ölşemek”

Sözü ezgiye göre düzeltmek
Ölçümüne sığar mı?
Sığmazsa da uydurup
Zorlarsak bir olur mu?

“Söz Yazarak, Şiir Ölçmek”

Şakerim güfte ile besteyi birbirini tamamlayan bütün bir yapının ayrılmaz birleşik bölümleri diye anlar, bu sabapla bestesiz şiir “duldur”:

*Muñdı jesir bop jatır edi,
Mineki, oylanıp öz äni tabılğan
“Şın sıırım”*

“Dertli bir dul idi,
Bakın, düşününce kendi ezgisi bulundu.”
“Gerçek Sıırım”

III. Sır ve endam

Abay’da sır, güftenin dipsiz derin anlamlılığını yönetirken, endam, hoş oluşun ve olguların dış güzelliğini gösterir. “*Jigitter oyun arzan, külki qımbat./Eki türlü nârse ğoy sır men sımbat//Gençler, oyun ucuz, eğlenmek, pahalıdır./İki farklı şeydir ya, sır ve endam*” (Abay Kunanbayev, 1957: 38). Abay’da bu iki kavram birbirini tamamlayan antitezlerdir: “*Sırtın tanıp is bitpes sıru körmey/Dışını tanıyıp, sırrını öğrenmezsen iş bitmez*”(Abay Kunanbayev, 1957: 96), “*Oylanşı, sırtın qoyıp, sözdiñ işin/Düşün, Dış Görünüşün Değil, Sözün Anlamını*”.

Karşıtlık, “dibi derin” ve “endam” gibi güzel bir değişimin dış biçimi ile iç anlamına yüklenen beste ile güfte, metin ve onun çevresiyle ilgilidir. “*Ān salar, jatqa alar./Tübinde qur qalar//Türkü söyler ezberler./Sonunda bir şey kalmaz*”. Dinleyici, eserin dış biçimi ile sınırlanmayan iç anlamına da bakarak farklı özelliklerinin olduğundan hareketle bunları bağdaştırır. Bu konuyu Abay: “*Nurin, sıru körvge,/Kökireginde bolsın köz/Nurunu, sırrını görmek için uyanık ol*” (Abay Kunanbayev, 1957: 86) diye düşünür ve anlatır. Bunun gibi özellik, nadiren şuurlu insanlarda olur, der: “*Mıñ nadannan bir esti işki sıru añğarsın/Bin cahilden bir şuurlu anlasın içteki sırrını*”. Abay’ın fikrine göre bilgelik dolu derin sözün özelliği de ayrıcalıklıdır: “*Tübi tereñ söz artıq bir bayqarsız/Dibi derin söz fazladır, bir farkedene*”(Abay Kunanbayev, 1957: 96).

IV. Bağırış

Geleneksel ortamda bestenin, dinleyicinin gönlünde bir yer edinmesi söyleyene bağlıdır, sadece yetenek sahibi biri şarkıyı şekillendirerek ve güzelliği vasıtasıyla karşısındakilere aktarabilir.

Geleneksel şiirde “*ayğay/bağırma*” anlamı kapsamlı bir kavram olarak sık kullanılır. Örnek verirsek:

A. Neşe dolu bir mutluluğu:

*Ayqaylap ān salamın Tilevqabaq,
Keriler öleñ aytsam qas pen qabaq.
Köñüldiñ quvamışın ānge qosıp,
Keldi ğoy bar davıspen şırqaytın şaq*

“Bağırarak” türkü söylerim Tilevkabak
Gerilir türkü söylersem kaş ve göz kapağı.
Gönülün sevincini türküye katıp,
Geldi ya, bütün sesiyle çıkırma vakti.

B. Sıkıntı ve kaygı:

*Aşşı zar avır şeri maza bermey,
Aqırı ān salğızıp, ayqaylattı*

Acı ses, ağır dert huzur vermez,
Sonunda türkü söyledi, bağirtti

Sesi zirveye çıkararak iyice acı bir ifadeyle söylemeye yatkın bir ruh edasıyla söylenir.

D. Sesi alıştırmak amacıyla:

Ayğay salmay davısım aşılmaydı

“Bağırılmazsam, sesim hiç açılmıyor”

Bu başlangıç, profesyonel icracı için sesinin sınırsız yeteneğinin ve ustalığının kefli olan bir geleneksel söyleyiştir.

*Öleñ ayt tävir saylap osındayda
Şın jüyrik ayğay şıqpay qozğala ma
Kel, ekevmiz, dombıra qosılayıq
Ayğay salıp, ān tartıp josılayıq*

“Türkü söyle, iyi geç böyleyken de,
Gerçek yüğrük bağırmadan koşar mı?” –
“Gel ikimiz, dombıraya katılalım,
Bağırarak türkü söyleyip, buluşalım”

Bu başlangıç, geleneksel olarak kendi başına kurulmuş ve topluma yerleştirmiştir.

*Quru ayğay tük şıqpaydı bos uyqastan,
Öleñiñ köpşilikke unamasa*

“Boş bağırış, bir şey çıkmaz, boş uyaktan
Şiirin çoğunlukça beğenilmezse

Bu vasıta ile dinleyicinin dikkatini kendine çekip büyümesi mümkündür. “*Ayqaylap jiyip aldım jannıñ bärin/Bağırarak topladım tüm milleti*” der veya şarkıcı ilham olarak kendine gelir: “*Boyu qızar jü-*

yriktiñ ayğaylasa/Ağırbaşlı yürüğün bağırırsa. “Bağırmak”, güçlü, yüksek sesle icraya yarayan sanatsal araçlar vasıtasıyla dinleyicilerin desteğine de sahip olan türkücü, toplumu eğlendirir.

*Biz keldik toy bastavğa dombıra alıp,
Ketüvşi ek ayğay salsaq toptı jarıp*

“Biz geldik düğünü başlatmaya dombıra ile,
Gideceğiz bağırarak halkı yarıp . ”

*Öleñdi aqındıqpen men ayıtpaymın
Az tamaşa bolsın dep ayğaylaymın*

“Türküyü aşıklıkla söylemem ben
Biraz eğlenceli olsun diye bağırırım”

Abay’a göre, sanatın asıl amacı, şuurulu gençlere anlamlı sanatı nasihat ederek halkı terbiye etmektir. Bu sebeple Abay süslü, anlamsız, zarif sanatı cesurca eleştirir. Türkünün kusursuz örneğin “*jaqsı, yararlı an diyeliyi, yaralı türkü*” derken, onun karşıt türünün “boş bağırış” olduğunu belirtir.

*Qur ayğaymen ävre bop
Önerdiñ jayın basa uqpay
(Jastıqtıñ otı qaydasıñ)*

“Boş bağırış ile uğraşıyorsan
Sanatın kıymetini anlamadan”
 (“Gençliğin alevi neredesin?”)

Şair “boş bağırış” diye, türkünün başlangıcında acı sesle başlayıp, şarkıcı sesinin sürekliliğini, nefesinin derinliğini, güzel sesli şarkıcının göstergesi olacak sanatı gereksiz olarak kabul eder:

Abay: “Boş boş bağırmak kulağa hoş gelen bir türkü sesi olur mu?” der. Şakerim de “boş boş bağır-mak” anılan isteklere uygun değildir, diye açıklar.

*Bos ayğay,
Qur oybay
Än deme, oyla*

“Boş bağırmak
Boş endişe
Türkü deme, düşün”.

*Äsersiz ayğay an bolmas,
Tatımdı onda män bolmas*

“Etkisiz bağırış türkü olamaz
Tadını alınca anlamı olamaz”

Şair, anlamsız bir güzellik için kullanılan sanat kurallarına özenenleri hicvederek:

*Ün sırın uğar adam az,
Ayğayğa qur bolar mäs
(Oydan şığarğan)*

“Sesin sırrını anlayan insan az,
Bağırmaya boşuna olur mest”
(Düşünceden Doğan)

diye, gelip geçici zarafet için yapay sanatı dinlemek uygun olmaz; o, bütün toplumda zevk düşüklüğüne ve zevkin yok olmasına sebep olur.

V. Abay ile Şakerim’in Yaratıcılık Süreci

Kendi eserlerinin yaratıcısı olmayan, sadece bestecilikle sınırlı iki şairin eserlerinde değişiklikler olduğu için bu eğilim öncelikle yaratıcılığın yazılı şekline geçtiğinden, ona ekleyerek yazılan şiirlerdeki sözlerin farkı ile önem ve anlamına özel olarak odaklanmaya etki eder. Şakerim’in “*Söz jazıp, öleñ ölşemek/Güfte yazıp, beste yapmak*”, “*Jilum qoy- juldızım-iyul/Yılım koyun, burcum temmuz*”, “*Tınıştıq joq, tınım joq/Rahatlık yok, rahat yok*” adlı şiirlerinden ve M.Avezov’un Turağul, Kökbay, Mädiyar, Qatqa gibi yakın akrabalarından derlenip yazıya geçirdiği hatıra tarzındaki hikâyelerine, Kämäliya, Arham, Vä-sile’nin Abay müzesinde korunan el yazmalarına dayanarak büyük Abay’ın yaratıcılık süreci hakkında bilgi edinebiliriz (Baysambayev, 1988: 16).

Araştırmacılara ve derleyicilerin elde ettikleri bilgilere göre, eserlerinin büyük çoğunluğunu Abay, ya yazın ya da kışın yazmıştır: “*O, şiirlerini genellikle yazardı*” (Muhamedjanulı, 1993: 218). “*Aslında şiirlerini en çok yazdığı zaman kış günü veya yaza doğru idi. Bazen 89-90’lı yıllarda sakin zamanlarda, türkülerinin çoğunu kışın veya yaza doğru yazmıştır*” (Avezov, 1984: 216).

Abay, sadece hayalleri yok olunca uyanırdı. Bu yüzden o, kendi eserlerini sabahleyin ya da geceleri yazardı. Väsilä, “*Babam, çoğu zaman sabah erkenden kalkıp, yazı yazar ya da kitap okurdu. Her gün*

misafirler ile evdekiler uyduktan sonra, tek başına oturur, okur ya da yazardı” (Baysambayev 1988: 67). Arham, *“Abay gündüz okumaya, yazmaya çok dikkat etmezdi. Bazen ilhamı geldiyse bir iki şiir ya da Kara Söz yazardı. Genellikle kitap okumaya ve yazmaya mum yaktıktan sonra başlardı. Abay gece çok uyumaz, yatağa uzandıktan birkaç saat sonra mumu tekrar yakıp kitap okur ya da yazı yazardı. Biraz sonra mumu kapatıp yatar, çok vakit geçmeden tekrar mumu yakıp kitap okurdu”* (Baysambayev, 1988: 67).

Abay’ın çalışma masası da özeldir, günlük hayattan uzaklaştırıp yaratıcılığa, çalışmaya davet eden bir masadır: *“Önüne yuvarlak masayı koyup, sabah çayını orada içerdi. Kitap, kağıt ve kalemi elinde olurdu. Onlarla birlikte köstekli saati ve büyüteci, boynuzdan yapılan tüütün kutusu da masadaydı. Fakat bunlara çok dokunmaz sadece lazım olduğu zaman kullanırdı”* (Baysambayev, 1988: 67).

Şiir, yani ilham denen şey şaire bir şimşek hızıyla gelirdi. “1898 yılında sadece *“Ölsem ornım qara jer siz bolmay ma/Ölürsem yerim kara toprak soğuk olmaz mı”* şiirini yazdıktan sonra, o güne kadar yazdığı şiirlerinin toplanmasını istemiş. Bizim için bu olay ne kadar ilginç olursa olsun, ne yazık ki 1898 yılına kadar Abay’ın şiirleri bir araya getirilememişti. Her zaman bazen kitap okuduğunda, eline bir kâğıt ile kalem alıp şiirini yazarmış. Sonra çocukları, kardeşleri ya da tanıdıklarından biri yanında oturuyorsa o şiiri cebine koyar götürürmüş. Sonra birinden biri kopyalayıp ezberlemiş. Bazılarını ezgi ile ve dombırayla söylemiş.” (Avezov, 1984:197).

İlham geldiği zaman şairin yüzü değişir, gözü ile dudakları hareketli yaratıcılık arayışı içinde sınırlarını belli ederdi: *“Şiir yazarken büyük beyaz kağıdı önüne alıp, elinde kurşun kalemi bir ata binmiş insan gibi heyecanlı, birazcık nefes nefese kalarak, gözleri yaşlanıp, üzülen oturur, bu üzüntüden sonra mırıldanarak bir şeyler söyler ve yazmaya başlayınca çok düşünmezdi”* (Avezov, 1988: 222 s.).

Turağul’un bıraktığı hatıralardan Abay hakkında bahsettiği hikayelerden hareketle, şairin bir yazdığını ikinci defa eline alıp düzeltmediğini anlarız: *“Abay’ın geleneğinde bir yazdığını düzeltip, tekrar gözden geçirmek yoktur. Sadece “Sekiz ayaq/Sekiz ayak” adlı şiirinin başını tekrar düzenleyip yazması gerektiğini söylemişti. Diğer şiirleri hakkında “tekrar yazsam, bundan daha iyi ve daha olgun olurdu”* derdi (Avezov,1984: 198).

Abay hakkında Şakerim’in bahsettiklerini arşiv malzemeleri arasında koruyan Ahat Qudayberdiyev’in hatıraları da birer delildir: *“Yeniden yağmur yağarken, şimşek çakarken bir anda aklıma bir şeyler geldi bunu yazayım derken geç kaldım. Düşünceler bazen aniden ya korkup ya sevinip geliverirler. Bazen düşünsen de gelmezler. Aniden gelen düşüncenin besleyici yanı, anılan derinliği güçlü oluyor diye yazdığı şiiri okuturdu. “Jalın men ottan jaralıp/Alev ile ateşten yaratılıp”* (18,4 s.).

Sonuç olarak, M.Avezov’un yazdığı hatıralardan, hikâyelerden Abay’ın yaratıcılık sürecinin kendine kadarki aşıklardan çok farklı olmadığını, onun yazılı metinlerle benzeştiğini anlayabiliriz.

VI. İcrâ Sanatının Estetiği: “Bilerek Şarkı Söylemek”

Abay: *“Adam az onu bilip ân salarlıq/İnsan az bilerek türkü söyleyen”* der. Sadece ve sadece sanatı iyi anlayan sanatçılar, bilerek ve farkında olarak türkü söyler.

M.Avezov hatıralarından Abay’ın gerçekten zevkli bir dinleyici olduğunu ve icrâ sanatına da sıkı şartlar getirdiğini görürüz: *“Abay’ın anlattığına göre, Bircan âşık değil icracı idi. İcracılığının özelliği, mükemmel bir sese sahip olmasıydı. Kışlakta söylediği türkü, Tizesuv’dan (arası 14,5 km kadardır) duyulurdu”*.

Abay’ın talep ettiği yeni icrâcılık kuralları onun çevresindeki sanatçılar arasında ve onlar vasıtasıyla halk arasında yayıldı: *“Son zamanlar Aset, Muqan’ı çağırıp çocuklarına da şarkı söyleyip, dombıra ve keman çalmayı öğretmiştir. Muqan, Abay ölene kadar yanından ayrılmayan dostu, şarkıcı ve dombıracısı olmuştur. Abay türkülerinin halka iletilip, ilk farklı kalıplarının çok değiştirilmeden saklanması, Abay’ın yanında türkü söyleyip dombıra çalanların çok olmasından kaynaklandı”* (Avezov, 1984: 231-232).

Gösterilen kalıpların öğretilmesi, böylece ortaya çıktı: *“Şiire eklenen ezgiyi dombırayla kendisi çalılıp seslendirince yanındaki gençler o sırada öğrenir çalarlar ve ezberlerdi”* (Avezov, 1984: 231).

Abay türkülerinin kendine has özelliklerini tasvir eden M.Avezov, şairin türkülerini *“kulağa hoş gelen türküler”* (Avezov, 1984: 200-201). diye tanıtır. Yeni örnekteki Abay türkülerini, kendine özgü bir ses

rengi de gerektirdi. Onlar sadece boş bağırma değil, söz anlamını açıkça iletebilen anlamlı türkülerdir. “Şarkıdaki sesleri ve söylenişlerini, Aygerim’e Abay kendisi öğretmiştir. Teñriberdi’nin Maqulbay adlı çocuğu öldüğünde, Aygerim, Abay’ın öğrettiği sesle ağıtlar söylemiştir” (Avezov, 1984: 231). Bu sebeple îcrâcının temel amacı, eseri iyice anlayıp onu süsleyerek düzenli bir şekilde yansıtmayı ve dinleyicisini ferasetli, düşünceli sanat vasıtasıyla terbiye etmektir: “*Än salar, jatqa alar, /Tübinde qur qalar/Türkü söyler, ezbere, dibi boş kalır*” (Abay Kunanbayev, 1957: 22). Bu sebeple îcrâcının asıl sorumluluğu bu derin sanatı öncelikle kendisinin anlamasıdır:

*Muni oqısa kim tanıp,
Jüregine ot janıp.
Sözdi uğarlıq jan tapsa,
Aytsa jarar än salıp*

Bunu okursa kim tanıyarak.
Kalbinde alevler çıkmış.
Sözü anlayan insan varsa,
Söylese türkü yazıp anlayarak.

Abay, zevk sahibi olmayan dinleyicilerin yanında bulunarak, sanatı para kazanma amacıyla yapanları acımasızca eleştirir (Abay Kunanbayev, 1984: 66).

*Öleñi bar önerli inim sizge,
Jalınamın munday söz aytpa bizge.
Esil öner qor bolıp keter tüzge,
Sänqoy, dañğoy, oynasşı, kerim-kerbez,
Qanşa qızıq boladı öziñizge*

Şiiri var, hünerli kardeşim, size,
Lütfen, böyle sözler söyleme bize.
Asil sanat, boşu boşuna gider,
Süslü, aptal, zarafet düşkününü sevse de
Ne kadar zevkli gelir ki size?

Eseri îcrâ etme sırasında kendi kendini kontrol etmek sanatçıyı gereksiz kuralları kullanmaktan alıkoyar: “*Kerim tolğap tavısar qoñır- küñgir, /sol jerine oynıñmen aralaşşı//Süslü söylemek için saçmalar söyler, /Orayı fikrinle düşün öylece ona katıl*” (Abay Kunanbayev, 1957: 202).

Kendi şiirlerinde bunları söyleyen Şäkerim îcrâcıdan düşünmesini ister: “*än salar, tolğanıp oydan/ türkü söyler, düşünerek*” “*äserli ünmen tolğaçan/etkili sesle söyleyen*” “*Tolğa, şırqa bayqap jas jürek, /Äñşilerden sol tilek//Söyle, dikkatle genç yürek, /İcrâcılardan budur dilek*” (Şäkärim, 1988: 208-209-224).

İcrâcı da karakterini şairin dikkatinden uzakta tutmaz. Ona “*üyren bilseñ änniñ mänderin/öğrenebil-sen türkünün anlamını*” diyerek akıl verir.

Şäkerim’in buradaki estetik düşünceleri de genç türkücülere yönlendirdiği açıkça bellidir: “*Tolğa, şırqa bayqap jas jürek, /Äñşilerden sol tilek//Söyle, dikkatle genç yürek, /İcrâcılardan bu dilek*”, “*Jaqsı ündi, uğımdı jas kerek buğan /İyi sesli, akıllı genç lazım buna*”. İcrâcının ilk amacı “ses sırrını” karşısındakine iletmesi, bunun için şiir ve sözün derin anlamını kavrayıp gizli anlamı müzikteki tonlamalarla halka iletmeyi becerebilmesidir:

*Än menen küydiñ tili- ün
Uqpasañ onu sağan min
Jasıñnan talaptan bilüvge sırın
Jete uğıp alğan soñ jarasadı
Qosıp aytsañ jirin*

Türkü ile ezginin dili, ses
Anlamazsan senin için o bir kusurdur.
Gençken de sırrını çözmeyi öğren
Tamamen öğrenince o, yakışır
Kalkıp bir türkü söylersen.

“*Janıñnan bir mayda sır şığar, /Sezimi oyav onu uğar//Gönlünden ufacak bir sır çıkar, Sezgisi açıksa onu anlar*”. “*Yeni Fikirden Çıkardığım Bir Küçük Şarkı*”.

Abay anlayışındaki “yararlı” türküler, bilinçli bir îcrâ ister: “*Än salar tolğanıp oydan/Türkü söyler, düşünerek*”, “*Ötirik deme, oyğa sal, /Osını jattap uğıp al, /Aqındıqqa qumarlar//Yalan deme de düşün, /Bunu ezberle ve anla, /Şiire hevesliler, /Düşünür bütün sırrını*”, “*Oylanıp köñil bölersiz, /Sırına bağa ber-señiz//Düşünüp dikkat etseniz, / Sırrına değer verseniz*” (Eski şairlik). “Sesin sırrını” anlayan îcrâcı, eseri güzel îcrâ eder. Şäkerim, bunu, “tatlı gıda” diye adlandırır. “*Jasıq ännen qanday payda bar, /Bolmas onda tattı nâr//Ganimetli şarkıdan ne fayda var, /Olmasa tatlı gıdası*”. Kültürün sadece “türkü ile ezgi anlamını” tamamıyla anlayan îcrâcı, “ses sırrını” kavrayarak, “tatlı gıdayla” söyleme seviyesine yükselir.

İcrâcının ustalığındaki çekicilik Şâkerim'e göre, "etkili bir sestedir". O "dertli", "güzel bir ses renğiyle", uzata uzata, damla damla söyleyen yumuşak bir sestir. Bu tür seslerle Abay ile Şâkerim türkülleri îcrâ edildikten sonra onların gönlü etkileyen anlamlı birer duyguya dönüşmesini Şâkerim, şiirlerinde, şu şekilde anlatır: "İçeriği sağlam, şiddetli bir acı diğer acıları değiştirip, ruhu rahatlatır, gözden yaş akıtır ve tüm gönlü temizler. Böylece ruh arınır, gönül açılır. *"Muñdı zar qozğalar bayqalıp boydan/Dertli ses yükselir fark edersin gönlünden"*, *"Muñdı zarlı ünder eriksiz jıatar, Qamıqqandı keyi jubatar/Dertli kederli sesler çaresiz ağlatır/Bazıları da ağlayanı avutur"*, *"Muñdı ünmen ömir suvrettep./Aşuvlu, zarlı sarınmen//Dertli sesle hayatı betimleyip, Öfkeli, dertli bir sesle"*, *"Sol ändi oyım unadı,/zarlasam köñlim tınadı/Bu türküyü düşündüm, sevdim, /Söylersem rahatlayacağım"*, *"Denem joq äser barmağan/Tenim yok etkilenmeyen"*.

Şairin îcrâlara yönlendirdiği düşüncenin özeti, "etkilemek" kavramında toplanır. Şairin, dinleyici ruhu ile düşüncesini de yöneterek zevkli dinleyici de iz bırakması gerekir: *"boydı erit, oy keñit/teni erit, düşünceyi genişlet"*, *"biylep al tıñdavşı oyın/Yönet de al dinleyicinin fikrini"*, *"eljiretip jüregin/Dokunarak kalbine"*, *"än balqıtsın boyun/Türkü seni rahatlatısın"...*

İcrâcıdan istenecek diğer bir talep, eseri değiştirmeden aynı şekilde, olduğu şekilde îcrâ etmektir: *"Däl tolqındarın tolğap buljıtpay/Dalgalarını değiştirmeden"*, *"Şırqa bir nüktesin qalğızba/Söyle noktasını hiç bırakma"*.

VII. Ezgiyi Abay Gibi Kabullenmek: "Düşünerek Kavrayıp Dinlemek".

Akrabalarının hatıralarında bilge şairler Abay ile Şâkerim'in kendilerini dinleyenlerde inceleme yeteneği olmasını istediklerini farkediriz. Böyle bir dinleyici ezgiyi eleştirel bir tavırla dinler, îcrâcının en yüksek îcrâ seviyesine çıkmasını ister: *"Babam eğlenceyi, şakayı çok severdi. Onun sağlığında halk arasında tanınan ünlülerin hepsi babama gelmiş, hünerlerini göstermişlerdir. Hala hatırlıyorum, Karqaralı tarafından Mavkay isimli bir âşık geldi. Babam Mavkay'ı bir yıl boyunca bırakmadı, sonra da hediyelerle gönderdi. Kendi aramızdan Mayeke'nin Muhammedjan'ı, Alimhan'ın Muka'sı Ağaçayak kemancı Qiyasbaylar geldiği zamanlarda babam çok sevinirdi. Çocuklarını toplayıp, ezgi dinletir, oyun izletirdi. Dinledikten sonra eleştirirdi"* (Muhamedjanov, 1954: 66; Arxiv, 449564; KP 27, 13). *"Türkü söyleyenleri dinledikten sonra, türkü hakkında ve îcrâcı hakkındaki fikirlerini belirtirdi. Bu yüzden türkü söyleyenler babama eksiklerini sorar ve bunları düzeltirlerdi"* (Baysambayev, 1988: 78). *"O, başka birilerinden uzun hikâye ve uzun türküler söylemesini istediği zaman, başka şeylerle ilgilenmez, bütün dikkatiyle onu dinlemeye çalışırdı. Türkü bittikten sonra onun anlamıyla ilgili değerlendirmeler yapardı"* (Baysambayev, 1988: 216). *"Eski hikâye ve masalları anlatanları yorulmadan dinler, yanlışlarını düzeltirdi"* (Baysambayev, 234).

Abay, yenilikçi bir sanat oluşturma yolunda o sanatı anlayıp onu geliştirebilecek yeni bir dinleyici kitlesi yetiştirmeyi amaçlamıştır. Bu yüzden bütün dinleyicilerin yeni sanat anlayışını benimsemeye hazır olmadığına sinirlenen şair: *"Tıñdavşımıd uğmsız qılıp Täñırım bergen-di/Dinleyicimi zevksiz vermiş, Yaradanım"* (Abay Kunanbayev, 1957: 117). *"Tıñdağış qanşa köp bolsa, söz uğarlıq kem kisi/Dinleyici ne kadar çok olsa bile, laftan anlayanı az"* derdi (Abay Kunanbayev, 1957: 132).

Onun şiirleri ve destanî şiirlerinde, dinleyiciyi kalabalık, bütün, ayrılmaz bir grup olarak gösterdiği görülmektedir. Bununla birlikte âşıklık geleneğindeki geleneksel şiirlerde özellikle analiz etme yeteneği olan farklı dinleyiciyi istediğini anlamak zor değil çünkü o, iki zıt tarafı birlikte değerlendirir. O yüzden âşıklık geleneğindeki dinleyicileri, gençler ve dinleyici genel halk şeklinde gruplandırması boşuna değildir (Nurlanova, 1987).

Halk şiirlerinde, "yetenekli" türkü söyleyen gençler Abay ile Şâkerim şiirlerinde her yönüyle keskin bir anlatımı gerektiren bir karakter olarak farklılaşır. Abay'ın müzik hakkındaki fikirleri dinleyici çoğunluğa değil şahıslara yöneliktir. Şair kendi seçilen dinleyicisinin farklı özelliklerini gösterir de: *"Tıñdavşı da az ol ännen bahra alarlıq /Dinleyici de az şarkının tadını alan"*, *"Şıqpasa mıñnan birev talğap- talğap/Çıkmazsa binden biri seçilerek"*, *"Bul sözdı tasır uqpas, talaptı uğar,/Köñiliniñ közi aşuq, sergegi üşin // Bu sözü cahil anlamaz,/Yetenekli anlar, gönül gözü açık olduğu için"*, *"Mıñ nadannan, bir esti, işki sırın aňğarsıñ /Bin cahilden, bir akıllı, sırrımı anlar"*.

Sonuçta, Abay ile Şakerim dinleyicisinin özelliği, düşünceli ve akıllı olmasıdır:

Qulağın oyılı er salsın

Salsın qulaq uqqandar .(Abay)

Düşünceli adam dinlesin,

Anlayanlar dinlesin.(Abay)

Oyı sergek, janı, sezimi oyav. (Şäkärim).

Düşüncesi hızlı, ruhu, hissi uyanık. (Şakerim).

Sadece, duygu ve aklıyla dinleyen karakterler, sadece müzikal eseri tam olarak anlar: “*Jürek terbep, oyatar basta mıydı/Yürek titrer, uyandırır kafada beyini*”, “*Oysız qulaq ala almas onday sıydu/Düşüncesiz kulak etmez saygıyı*”. Bu nedenle türkünün doğru kabullenilmesi, “düşünceli bir dinleyici ” gerektirir. Böyle bir kavram, Abay şiirlerine ilk defa yansımıştır.

“*Jırlayın oyılı dostarğa/Söyleyeyim düşünceli arkadaşlara*”, “*Qulağın oyılı er salsın/Düşünceli adam dinlesin*” diye başlayan dinleyicilere yönlendirilen Şakerim istişareleri, dinleyicinin bizzat kendisini betimler. Düşünceli ezgi ile anlamlı türküyü anlayabilecek zevkli dinleyiciyle nadiren karşılaşıldığına üzülür. “*Ün sırın uğar adam az/Ses sırrından anlayan insan az*” (*Oydan şığarğan/ Düşünceden doğan*). Şäkärim, onları “*Sezimi oyav/duygusu uyanık*”, “*oyı sergek/düşüncesi serin*” dinleyici diye tanımlar. Böyle bir dinleyici, önceden gelen eski cevherleri, onların berrak ve kusursuz anlamını kavrayıp değerlendirebildiğini ayrıca gösterir:

Jasqa unamaydı sarın,

Qaydan biledi ol kârilerde

Ne sırlı oy barın.

(*Qorquttıñ sarım*)

“Gençler ezgiyi beğenmezler,

Nereden bilsin ki ihtiyarlarda

Nasıl bir hazine olduğunu”

(Korkut’un iziyle).

Duygu ile düşünceyi denk tutamayan dinleyici, Şakerim’in dilinde “tasqulaq/taş kulak” diye adlandırılır. “*Uqpaydı tasqulaq ân men küy mänin/Anlamaz taş kulak türkü ile ezginin anlamı diye eleştirir (Oydan Şığarğan Bar Türli Änderim)*. Böyle oturmuş fikirleri kalıplaştıran besteci, eserlerinde bu düzeni koruyarak yeniliklere yönelir.

VII. I. Akıllıca Kulak (Sanatsal İletişim Aşaması)

Dinleme sürecinin özellikleri Abay’ın şiirlerinde ve birçok bestesinde karşımıza çıkar. Örnek: “*Qulaqta kirip, boydı alar/Kulaktan girer, vücudu sarar*”, “*Köñil qası/Gönül kuşu*”, “*Özgege köñlim toyarsıñ/Başkasını Gönüm Beğenir*” türküleri.

Bu türkülerde dinlemenin çeşitli şekilleri anlatılır: “Düşüne düşünce dinlemek”, “istekli dinlemek”, “duymuş gibi kulağım eski bir fısıltıyı” gibi.. (Abay Kunanbayev, 1957: 196, 219). Buradaki “*qulağın köñli /kulağının gönlü*” söyleyişi Abay şiirlerinde ilk defa “*oyılı qulaq/düşünceli kulak*” deyiminde kullanılmıştır. Kendi devrinde iyi ve kötü dinleyici, “kulak”la ilgili kelime gruplarının kullanılmasıyla ayırt edilir. Çünkü kötü dinleyicinin “*qulağın keser/kulağın keser*”. Bir organ olan kulağın bir özelliği verilerek kötü dinleyici tasvir edilir. Dinlerken yüreği ve aklıyla dinlemeyen kişiye, Abay anlayışında “*boyküvez/dermansız, çaresiz*” denir (Abay Kunanbayev, 1957: 86). Çünkü o, “kalbiyle değil, kulağıyla dinler”. Dinleme sürecinde kulak çok önemlidir, çünkü kulakla duydukları onu düşünceye sevk etmelidir: “*Köñilsiz qulaq, oyğa olaq/Gönülsüz kulak, düşünceye engel*” (*Segiz ayaq/Sekiz ayak*). Sonuç olarak en zevkli dinleyici, Abay anlayışına göre öncelikle düşünceli dinleyicidir: “*Jaqsı ändi tñdasañ oy köziñmen/İyi türküyü dinlersen düşünceli bakışınla*”, “*Sol jerine oynımen aralası/Oraya akıllıla katıl*” (Abay Kunanbayev, 1957: 202).

Abay, kendi şiirlerinde ezgi sanatını nasıl görüldüğünü de tasvir eder. Şair, türkü dinlediğinde onun manevî dünyasına derinden girip, çevresini, günlük hayatını hepsini unuttur. “*Dünye oydan şığadı özimdi özüm umutıp/Dünya aklımdan çıkıyor, kendi kendimi unutarak*” (Abay Kunanbayev, 1957: 219). Şairin aklından çıkan hayat çileleri: “*Eski ömirdi tırgizer/Diriltir Geçen Hayatı*” (Abay Kunanbayev, 1957: 219), “*Tiriltip ötken qurğırdu/Eski Hayatı Diriltir*”, “*İşip tereñ boylaymın, ötken küñniñ uvların/İçerek Geçmişin Zehrini, Derinlere Dalarım*”, “*Qayğılı köñlim qaydağı, burıñğımı jañğırtar/ Kaygılı Gönüm Geç-*

mişi Tekrar Yansıtır” (Abay Kunanbayev, 1957: 249) hayallerini canlandırarak: “*joqtı bar ğıp jürgizer/Olmayarı Var Eder*” (Abay Kunanbayev, 1957: 202), “*Adam oyı türlenip avğan şaqta/ İnsan Düşüncesi Şekillenip Değiştiginde*” ezgisinin kudreti altmış iki damarına da işler. “*Bar tamırdı quvalar/Tüm Damarı Sarar*”, “*Dünyeye oydan şıǵadı, özimdi- özüm umıtıp,/ Köñilim ändi uǵadı, jüregim boydı jıltıp/Hayat akıldan çıkar, kendimi unutup,/Gönlüm türküyü anlar, kalbimle vücudum ısınıp*”. Güçlü şiir, kalbi çarptırır; düşünceyi dürter, ruhu sallır (Abay Kunanbayev 1957: 219): “*Uyıqtap jatqan jürektiän oyatar,/Ünniñ tätti oralğan mäni oyatar/Uyuyan kalbi türkü uyandırır,/Sesin güzelliği ve anlamı uyandırır*”, “*Jürekti terbep, oyatar bastap mıydı/ Kalbi sallayıp, uyandırır beyni*” (Abay Kunanbayev, 1957: 202).

VII. II. Dinleme sonucu.

Abay ile Şâkerim şiirlerindeki müzik dinleme etkisini, şartlı olarak birkaç nitelikli gruba ayırırız:

1. Gönül açar, dinleyicinin özellikle ilhamı veren ruh halinden gurur duyması.
2. İnsan vücudunun değişmesi durumu: “erimek”, “canlanmak” gibi bazı manevî gelişmelerin bir yolu.
3. Önceki iki maddeden dolayı, gönül açmak ve kalbi sızlatmak, manevî temizlenme ile müziğin tedavi edici etkisini ortaya çıkarır, arınma (katarsis).

Abay, “*Özgege köñlim toyarsıñ/Başkasına Gönlüm Doyarsın*” türküsünde dinleme neticesinde kendini betimlemesini tasvir eder. Şair, insanın manevî gücü uyanır: “*qara köñilim oyansın/Kara Gönlüm Uyansın*” diye gönlü kanatlanıp, göğüsündeki kor alevlenir, “*Ävelesin, qalısın, ot-jalın bop şalqısın/Kalksın, Uçsun, Alevlensin*” diye ruhu gül açar, “*köñildiñ öseri bar/neşelenirsın*” der.

VII. 2. 1. Gönül açar

Abay’ın müzik dünyası ile ilişkisi “gönül” kavramıyla doğrudan bağlantılıdır. O sanatın güzel ve süslemeli yönlerini hissederek sevmek vasıtasıyla neşeli duyguya dönüştürür: “*Jabırqağan köñlin köteriler/Bozuk moralin düzelir*”, “*Aqıldınıñ sözindey oylı küydi/Akıllının sözü gibi düşünceli ezgiyi*”, “*Tıñdağanda köñilin äseri bar/Dinleyince gönlün etkisi var*”, “*Köñil qusı quyqılır şartarapqa/Gönül Kuşu Öter Dünyaya Doğru*”, “*Salğan äñ köleñkesi sol köñildiñ/Söylediği şarkının gölgesi bu gönlün*”.

Halk türkülerinin metninde karşılaştığımız “gönül” kavramına Abay’ın katkısı, bu kategoriye “oy/düşünce”, “uğuv/anlamak” kavramlarının dahil edilmesindedir. “Gönlü uyanık” dinleyicinin uyanmış manevî duygularının özel durumu, “anlayışlı gönül”, “gönle düşünce yerleştirmek”, “gönül gözü açık” (Abay Kunanbayev, 1957: 96) gibi kelime bağlantıları vasıtasıyla “*köñili oyav/şuurluluk*” kategorisi açıklanır (Abay Kunanbayev, 1957: 87). Halk şiiri için belirsiz durumda olan bu kelime grupları, ezginin duyu organlarıyla değil, ayrıca düşünce dünyamızdan geçirmemiz gerektiğini söyler. “*Köñilim ändi uǵadı/Gönlüm türküyü anlar*” (Abay Kunanbayev, 1957: 219). Bu Abay’ın “*oylı közimen tıñdav/Düşünce gözüyle dinlemek*” kavramını tekrarlanma modern ilim seviyesine yükseltir. Sadece “*Esti äñ/Anlamlı ezgiye*” uygun ses, düşünceyi olduğu kadar insanın manevî oluşumunu da değiştirir: “*oylı küy/düşünceli ezgiyi*” dinlediğinde gönlün etkilenir” (Abay Kunanbayev, 1957: 202).

VII. 2. 2. Dinlemenin neticesi: “Keyif”, “Erimek”

Abay için ezgi sanatıyla ilişki, manevî açıdan gelişmek için kötü halin kaybolup neşenin yerine gelmesi için, ezgi tüm vücudumuzu etkiler ve duygulanmamızı sağlar. “*Bar tamırdı quvalar/Tüm damarı kovalar*” (Abay Kunanbayev, 1957: 169), “*Janıñ erip, Jabırqağan köñilñ köteriler/Ruhun erir, bozulmuş moralin yerine gelir*”, “*Jel soqpay, qus şuvlamay bäre jim jirt./Änge köñil jiberip turdı eljirep/Rüzgar esmiyor, kuşlar ötmüyor./Sessizlik. Müziğe gönül verdi hayal kırıklığıyla*”.

Bazen bir ezgiyi dinlerken Abay, çok üzülerek, gözleri yaşla dolar. Bu durumda şair ruhu kaygıyla temizlenir: “*Jılasın közden jas aqsın/Ağlasın, gözden yaş aksın*” (Abay Kunanbayev, 1957: 119), “*Jas keler közge jür jürlep/Yaş gelir göze durmadan*” (Abay Kunanbayev, 1957: 249), “*Kökirek tolğan qayǵı, kisiniñ özine de biyletpeydi, boydı şımırlatıp, buvındı qurıtıp, ya közden jas bolıp aǵadı, ya tilden söz bolıp aǵadı/Gönle dolan kaygı, kişiye yöneltirmez, vücudu ürpertip boğazı kurutup ya gözden yaş olur akar ya dilden şiir olur dökülür*”. “*Bilimdiden şıqqan söz/Bilgenin Söyledikleri*” şiirinde Abay, sanatın tedavi edici özelliklerini gösterir:

*Jaqsıǵa aytsañ janı erip,
Uǵar köñil şın berip,
Dertti işine em körıp,
Nege altındı desin jez*

İyiye söylersen ruhu erir,
Anlar gönül, gerçekten.
Dertli içine ilaç görüp
Niçin altınlı desin bakır.

(Abay Kunanbayev, 1957: 199)

İnsanın tüm dünyasına giren ezgi içteki ağır derdi kovalar, kaygıyı azaltır diye yazar:

*İştegi dertim qozǵalsın.
İştegi dertti joyarsıñ
Qara köñlim oyansın,
Jılasın közden jas aqsın
Omıravım boyalsın*

İçteki derdim kımıldasın,
İçteki derdimi silersen.
Kara gönlüm uyanısın,
Ağlasın gözden yaş aksın
Gövdem boyansın

(Abay Kunanbayev, 1957: 204).

Yaratıcılık ilhamını bazen can tazeleme (katarsis) gücüne sahip olur.

*Kirlemegen jürek özi işin
Tura almas äste juvinbay.
Sonda aqın belin buvinıp,
Aldı- artına qaranar.
Dünye kirip juvunup,
Körinip oyǵa salar*

Kirletmemiş yürek kendi içini,
Duramaz asla yıkanmadan.
O zaman şair belini bağlar,
Önüne arkasına bakınır.
Dünyaya girer yıkanır,
Görünür düşünceye söz salar.

(Abay Kunanbayev, 1957: 204).

VIII. Abay ile Şakärim Ezgilerinin Müzik Dili.

19. Yüzyılda meslekî olarak vurgulanan müzik, en ulu zirvesine yükseldikten sonra estetik özelliğinden ayrılır, yeni estetik bir değişim olarak ayırt edilir. Eski sıfatını unutan profesyonel icra geleneğinde sanatsal düşünmek epeyce zorlaşır. Fakat Abay ile Şakärim müzik sanatında kendilerine has izler bıraktılar. Bunlar, onların şiirlerinde gösterilen kurallara da uygundur.

Hassasiyetle seçilen sanatsal araçlar amaca uygun olarak sınırlandırılır. Şakärim, Abay'dan sonra eserin anlamı dışında, bezemeler için kullanılan 19 y.y.daki profesyonel müzik sanatına ait sanatsal araçlardan bilinçli olarak uzaklaşır. Sanat dilinde düzenleme çabaları ve şiirlerde yayımlanan kusursuz ezginin örneği hakkında anlaşılabilirlik, besteciyi ezgi yaratıcılığında kendine kadarki yerleşmiş sanat kurallarını sınırlandırmaya hatta bizzat kuralları reddetmeye mecbur bırakır. Bunlar:

A.Ezgili şekiller (süslü, değişimli ezgiler): Uzatarak söylenen heceli tekrarlamalar ile uzatılmadan söylenen anlamsızlıklar diye kabul edilir ve kullanılmaz.

B.İcradaki hecenin uzatılıp, içli şekilde söylenmesi, sadece ezgiyi lirikleştirme kuralı olarak tanımlanır.

C."Abay ile Şakärim türkülerinde "Şairlerin ezgi girdabına" rastlanmaz. Abay ve Şakärim şiirlerinde "bağırış" kavramıyla belirlenen geleneksel ezginin açık sesle başlaması kabul edilmediği için, onun insanlara yönlendirilen nefis görünümü sözün müzikal tonlanması vasıtasıyla açıkça iletilmesini sağlayamaz, bu yüzden icranın şuurla kabul edilmesine engel olur" diye kabul edilir.

Ç.Söz anlamını açıkça iletemeyen (*Sözi jan, äni-ten jarasımdı bolsa tıñdar onu dos/sözü bir ruh taşır*, ezgisi ve güftesi uygun olursa; dinler onu dost) eşzamanlı değişimleri de besteciler kullanmazlar.

Seçilen araçları birlikte kullanmak ezgi yaratıcılığında kendine has bir iz oluşmasına temel teşkil eder.

Tonlama, Şakärim ezgilerinde semantik işaret değerine sahiptir. Bu hareketin kaynağı, eskiden oluşan "ezgiyi söyletmek"tir. Abay ile Şakärim söz ve ezginin (güfte ve bestenin) eşdeğer birliğini yeni seviyede tekrar düzenlerler. Beste ve güftenin denkliği ve birliğini yetenekli şekilde tonlamak, ezginin

gelişmesinde önemli itici bir güçtür. Sıkıştırılmış düzenli motiflerle dizilen hareketli ezginin gelişme sürecinde yeni vakit ölçüleri ortaya koymak, sonuçta ortaya çıkacak anlamlı tonlamalar, ezginin içeriğini derinleştirir. Müzikal tonlamaların konuşma tarzına yakınlığı fark edilir. Abay ile Şakerim ezgilerinde uzak mesafedeki sıçrama tonlamaları özgürce kullanılır. Bestekâr, güfteye ait sözün müzik diliyle tam olarak ifade edilmesini amaçlar. Bu yüzden ezgideki, sözün gelişimi değişir. Şiir anlamını genelleştirilmiş şekilde değil her kelimenin söylenme tarzını tonlamayla betimleyip ses ve vurgu vasıtasıyla anlamlı sözler ve kelime gruplarına, dikkatleri çeker.

Abay ile Şakerim ezgilerinin çoğunluğu ezgi îcrâsının duraklı örneklerini sunarlar. Şakerim gelişmenin dinamiklik araçları olarak son ezgi icrâsında birkaç maddeyi küçük bir yapıyla bir araya getirme, birleştirme yöntemini kullanır: (“*Jaña oydan şığarğan/Yeni Düşünceden Doğan*”, “*Bul ân burınğı ännen özgerek/Bu Türkü Önceki Türküden Daha Başka*”, “*Surağan janğa sälem ayt/ Sorana Selam Söyle*”, ikinci bölüm “*Qorqıt, Xoja Xafız*” türküsünün son bölümü).

Usulüyle oluşan gelişmede halk türkülerinde oluşan basamakların fonksiyonel anlamını değiştirmeden, hepsini değil, kısa kapsamlı usullerden faydalanarak, dikkatini seslerin arasındaki ilişkilerin özgürlüğüne yol açan ve usul kavramının kapsamını büyüten etkenlere dikkatini çevirir.

Şakerim ezgilerindeki usul sistemi halk biliminin eski katmanlarıyla sıkı sıkıya bağlıdır. Hatta örf, adet ve ezgileri ile bağlantısı kesindir. Türkünün soru cevap kuruluşunda gelişmesi, önceki semantik anlamını kaybetmiş, “jar-jar” kategorisinin şiir ve ezgisinin “ses ve hece” ile ilgili ses düzeninin kullanılması, bazı ezgilerde tam değildir, kısa hacimli ses dizilerinin gösterilmesiyle farklıdır. Geleneksel ezgide oluşan usullü bölümlerin ilişkisi doğrudan öğretilir.

Şakerim’in tüm ezgileri ilk basamakta sonlanır.

“Sıçrama”dan sık ve özgür şekilde faydalanmak, usullü duruşların aniden yakın mesafede, ezginin başlangıç ve ritminde ve ahenklerle karşılaştırılması, Abay ezgilerinde yenilik kabul edilirken Şakerim’de gelenekselliğe dönüşür. Bunların tamamı; güçlenen, kısa kısa tekrarlanan ezgisel girdaplara götürür ve sonucunda tonlamayla güftenin anlamını mükemmelştirmeyi amaçlar. Bu konuda Şakerim’i Abay ile karşılaştırdığımızda, onun arayışları epeyce yüreklidir. Her ezgi yolu özerk usullü sistem olarak ayrılır, kendi çevresi usul dizgileriyle sağlamlaşır. Sesler arasındaki ilişkilerin çok anlamlılığı usul dizgilerinin salınımları, diatonik temelde fonksiyonların anlamının değişmesiyle farklılaşır. Temel ve ek usul dizgilerinin kendi arasında çetin ve çok anlamlı bağlantıları usul kavramını sürekli değiştiren hareketli bir sisteme döndürür.

Geleneksel şiir ölçüsü, Şakerim’in sadece iki ezgisinde kullanılır. 11 heceli: “*Ketermin artımda söz, änim qalar/Giderim arkamda söz, türküm kalır*” ve 7-8 heceli: “*Tınıştıq joq, tınım joq/Rahatlık yok, rahat yok*”. Onları, yeni ve değişmeli şiir türleri toplar. 8-9 heceli “*Oyladım bir söz jazayın da/Düşündüm bir kelime yazmayı*”, “*Anadan alğaş tuvğanımda/Anadan Doğduğumda*”, 6-7 heceli “*Surağan janğa sälem ayt/Soranlara Selam Söyle*”, 10 heceli “*Ajalstız äsker/Ölümsüz asker*”, “*Jılım qoy, juldızım iyul/Yılım Koyun, Burcum Temmuz*”, 11-12 heceli “*Şın sıırım/Gerçek Sıırım*”, 15 heceli “*Nasiyhat*”. Kompozisyon oluşturmada iki katı harcanan zamanlar çoktur.

Şiir ölçümündeki yenilik, müzik içeriğinin büyümesini etkiler.

İnceleme neticesinde Şakerim’de ritimsel duraklı ve duraksız, karışık ve büyüyen türkü yolları ve türleri ile ilgili üç içerikli oluşum açıklanır. Bunlar:

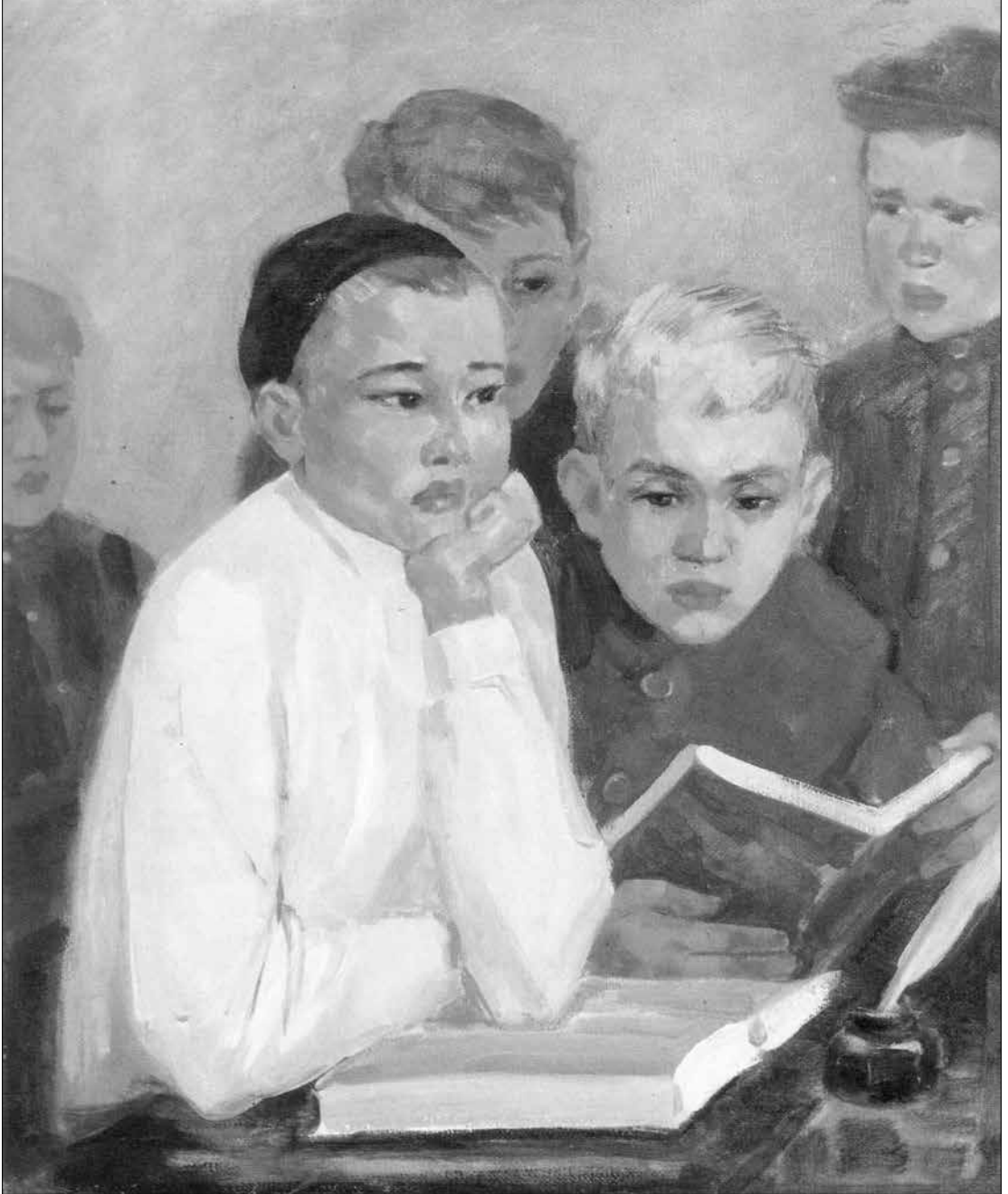
A. Yeni şiirsel yapıyı temel alan dört kıtalı yapılar.

B. Birkaç kıtayı birleştiren bütün müzik yapıları.

C. Değişmeli ve ölçülü yapılan, hacimce büyük kuruluşlar şiire katılan yapısı büyüyen yapılarıdır. Sonuç olarak, Abay ve onun izinden gelen Şakerim Kudayberdiyev’in estetik kavramı onların kendi ezgi yaratıcılığında yenileşmeye yol açar ve bu yeniliği gerçekleştirir.

KAYNAKÇA

- Avezov M.O.(1984). “*Abay akındığının aynası*”, Jiyırma Tomdıq Şıǵarmalar Jiynaǵı, Almatı.
- Avezov M.O. (1984). “*Abaydıñ ömirbayanı*”, Jiyırma Tomdıq Şıǵarmalar Jiynaǵı, Almatı.
- Baysambayev M. (1988). Abay jäne onıñ zamanı, Almatı.
- Bekhojina T. (1989). Şäkärim (türküler kitabı), Almatı, Öner.
- Dernova B. (1955). “*Muzikalnoe Naslediye Abaya*”, Muzikalnaya Kultura Kazakistana, Alma-Ata.
- Dernova V.P. (1954). “*Pesennoe tvorchestvo Abaya*”, Sovyetskiy Kazakistan
- Dernova V.P. (1954). “*Pesni Abaya*”, Sovetskaya Muzıka.
- Dernova V.P. (1970), “*Velikiy poet- Prosvetitel*”, Muzikalnaya Jizn.
- İbragimov T. (1985), Altı Öleñnen Biliner Änniñ Jayı // Juldız.
- Kudayberdiyev Ş. (1958) ,Şıǵarmaları (şiirler, dastandar, qarasözder). – Almatı, Jazuvşı
- Kunanbayev A . (1957), Şıǵarmalarının Eki Tomdıq Toliq Jiynaǵı – Almatı, Körkem Edebiyat
- Muhamedjanov Q. (1954) “Literaturnaya Şkola Abaya” Avtoreferatı
- Muhamedjanulu Q. Abaydıñ akın şakirtteri 1, Almatı 1993.
- Muhamedjanulu Q. Abaydıñ akın şakirtteri 2, Almatı 1994.
- Muhamedjanulu Q. Abaydıñ akın şakirtteri 3, Almatı 1995.
- Nurlanova K.Ş. (1987) Estetika Hudojestvennoy Kulturi Kazahskogo Noroda, Almatı, Nauka.
- Orazaqın A. (1989.) Qara ölen, Almatı
- Seydimbekov A. (1989) Mıñ bir marjan, Almatı.
- Şäkärimuli. Şäkärim Jayında Qısqaşa Malimet, Abay Murajayının Arhivi: KP – 4495.-63 s. Semey.

Rus okulunda tahsil gören küçük Abay. K. Şayahmetov, 1969

Abay Araştırmalarının Yeni Zirvesi¹

Baljan ŞOYINBET²

Akt. Simbat SARSENBAYEVA³

Bilge insan, önce kendini, milletini sonra da bütün insanoğluna has özellikleri tanımaya ve öğrenmeye çalışır. Düşüncelerini kısaca şöyle tanıtır: “Her kim insanlar arasında yararlı söz bulursa yazsın ya da okusun. Yararlı bulmuyorsa kendi lafım kendime desin ve sonunu buna bağlasın” der. Yani Abay’ın gücü de burada; o, kendisi ve milletinden başlayıp bütün insanoğlunu betimlemeye gayret etmiş. Abay diliyle söylersek “*Bir kişi emes, jazğanım, jalpaq jurıt qoy*/Bir kişi değil ki yazdığım, tüm halkım”. Eğer gaipten gelen fani bir sebeple Abay karşımıza çıkarsa “*Alla özgermes, adamzat künde özgerer, Jarlıq berdi ol sizderge, sözdi uğarğa*//Allah değişmez, insanoğlu her gün değişir,/Buyurdu O, bize, sözü anlamak için” mısralarının gerçek olduğuna da rastlarız, sadece Kazaklara değil, bütün insanoğluna: Fayda, kibir, heves, tembellik, şeytan işidir. Hani bizim nefsin engelleyenimiz?” diye mırıldanıp “*Raspenen talaspa mümin bolsan/Oyla, ayttım, adamdıq atın jayma*!!!Gerçekle tartışma Müslüman isen./Düşün taşın, insanlık adımı kirletme!” mısralarını hatırlatır.

Aslında biz şair Abay’ı biraz biliyoruz, fakat bilge Abay’ı hiç benimsemiyoruz. Bunun nedenleri var. Ruslar, Tolstoy gibi düşünürlerin memleketine, gezdiği yaşadığı yerlere fazlasıyla anıt ve heykeller yaptırarak milletin gurur vesilesi olmalarını sağlamıştır. Çinliler ile Almanlara bakacak olursak, Konfüçyus ile Goethe’yi sadece kendileri derinlemesine araştırmalarla öğrenmemiş, diğer ülkelerde onların adıyla enstitüler açıp ana dillerini, din ve kültürlerini bu şahsiyetler ile övgü aracına dönüştürmüşlerdir. Öncelikle bizim, bilge Abay’ın söylediği “*Tän azığı/Ten Azığı*” ile “*Can azığı/Can azığı*”nı, “*Üş sü-yüv-ıymanı gülün/Üç Aşk Gülün İmanı*”, “*Tolıq adam/Kamil İnsan*”ın anlamını derinlemesine kavrayıp örneklendirmemiz, başka milletlere de “Kazak Abay’dır”, “Abay da Kazak’tır” kavramını örnek göstermemiz zor olmaz. Ahmet Baytursinov “*Kazak’ın baş şairi Abay (gerçek ismi İbrahim) Kunanbayev’dir. Dün de bugün de onu aşan Kazak şairi olmadı.*” Derken, Muhtar Avezov da bunu ilmi şekilde kanıtlamaya çalışır; fakat Sovyetler Birliği’nin katı ideolojisi bu araştırmaları durdurdu, çalışmalara engel oldu. Alaş önderlerinin eşsiz çalışmalarını uzun yıllar boyunca her şartta ve durumda inceleyen Mekemtas Mırzahmetov ve Kazakistan bağımsızlığa kavuştuktan sonra açılan Abay Kazak Millî Üniversitesi’ndeki Abay Araştırmaları Merkezi’nin müdürü Jabal Şoyinbet, Abay üzerine yapılacak ilmi araştırmaları tekrar güncel hale getirmeye başlayıp, günümüze kadar devam ettirdiler. Dolayısıyla onlar Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev’in “*Halk çoğalsın, yurt olsun, gelişsin, büyüsün. İsteyen her vatandaş önce Abay’ı okusun, dinlesin.*” sözlerini ve “*yurt olma*” kavramını da gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Üniversitemizin Rektörü Serik Jaylavulı Piralıyev’in desteğiyle Eylül 2008’de Abay İlmî Araştırma Enstitüsü ilk olarak Abay İlmî Araştırma Merkezi olarak açıldı. Bu merkeze bütün akademik çalışmaları Abay’la ilgili olan ilim adamları kabul edildi. Onların çalışma konuları şu şekildedir:

1. Prof. Dr. Mırzahmetulı Mekemtas (1989). “*Abay murasınıñ zerttev tariyhı*/Abay Mirasını Araştırma Tarihi”, *M. Avezov jäne Abaytanuv problemaları*/M. Avezov ve Abay Araştırmalarının Problemleri, 1965 yılında yapılan Doktora tezi.

1 “Abaytanuvdın jaña belesi” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Abay atındağ KazUPU “Abay” Gılimiy-Zerttev İnstitutınıñ Gılimiy Kızmetkeri, magistr. (Abay Adındaki Kazak Millî Pedagoji Üniversitesi Abay İlmî Araştırma Enstitüsü Öğretim Elemanı ve Yüksek Lisans öğrencisi).

3 Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Semey Şakerim Devlet Üniversitesi’nden dönemlik gelen değişim programı öğrencisi.

2. Jabal Şoyınbet (2006). *Abay qarasözderiniñ janrlıq jäne stil'dik erekşelikleri*/Abay Karasözlerinin Tür ve Şekil Özellikleri, Yüksek Lisans Tezi.
3. Doç. Aliphan Maksat (1998). *Jüsip Balasağın men Abay arasındağı şığarmaşılıq sabaqtastıq mäselesi*/Yusuf Has Hacip ile Abay Arasında Benzer Yaratıcılık Meseleleri, Yüksek Lisans Tezi.
4. Doç. Bekbosınov Marat (2004). *Duvlat jäne Abay şığarmalarındağı otarlıq ezgige qarşı ädebi sarın*/Duvlat ile Abay Eserlerindeki Sömürgeci Baskılara Yönelik Edebî Akım, Yüksek Lisans Tezi.
5. Şoyınbet Baljan (2012). *Abay şığarmalarındağı Şığıstıq sarındar*/Abay Eserlerindeki Doğuya Dair İzler, Yüksek lisans tezi.

Bilim Merkezi, kendi çalışmalarını hemen millî eğitim düzenlemesi olarak üniversitenin programına temel teşkil edecek şekilde yerleştirdi: 1. İlmî araştırma, 2.Eğitim verme, 3.Eğitim alanına göre uygulama.

Atamız Abay'ın doğumunun 150. yıldönümünde Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev “Genellikle, şu an yapılmaya başlanan birçok işin nedenini uzakta aramaya gerek yok. Her şeyi Abay'da bulabiliriz. Günümüzde uluslararası durumlara yönelik olarak ele alınan devletin iç ve dış politikalarının cevabını da sadece Abay'da buluruz.” diyerek tüm Kazak halkına Abay'ı referans kaynağı olarak gösterdiği gibi, “Kısacası Abay'ın hayalleri sadece bir milletin uygulayacağı amaçlar değil bütün insanoğlunun örnek alıp uygulayabileceği hedeflerdir. Kazak topraklarında bunun değerlendirilmesi için yeni bir fırsat doğdu. Yani bu, yapılacak işlerin sizler ile bize katkısı olacağı anlamına gelir. Çünkü biz bu bozkırda yaşayan nesillerin arasında bu imkânı gerçekleştirebilecek ilk nesiliz. Bu nedenle büyük düşünür demokrat, ulu manevî önder Abay'a sahip çıkması gereken de biziz. Bu yakınlık, bize tarih önünde büyük sorumluluk yüklemektedir” sözleriyle de muasır medeniyet yolunda ilerlerken Kazakların Abay'ın yolunu takip etmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Aslında Sovyetler Birliği ideolojisine uygun olmayan, kısıtlamalara ve sansüre maruz kalmış Abay bilgeliğini, Muhtar Avezov derinlemesine inceleyip anlamına ulaşabilse de bunları ilmi metotlarla tam anlamıyla inceleyememiştir. Bu noktada biz, klasik yazar Muhtar Avezov'un “*Abay jolı*/Abay Yolu” destanî romanını kastetmiyoruz. Akademisyen Muhtar Avezov'un Abay araştırmalarındaki ilmî eseri varı yoğu sadece bir kitabı oluşturacak kadar olan Abay'ın kendi yazdığı mirasın araştırılmasından söz ediyoruz. Yani şair Abay'ı daha iyi biliyoruz, ama bilge Abay'ı her açıdan araştırmaya yeni başlıyoruz. Akademisyen Kajım Jumaliyev'in editörlüğünde Abay mirasını araştırmaya başlayan M. Mirzahmetulı, M.Avezov'un Sovyet döneminde yayımladığı eserlerle el yazmalarını tekrar gözden geçirip, bütün hayatını özellikle bu işe ayırıp Abay bilgeliğinin anahtarını buldu. Bu, Abay'ın doğuşuydu...

Abay İlmî Araştırma Enstitüsü, Abay mirasını toplayarak, inceleme ve anlatma işlerine girişip, ilmî ve tanıtıcı ilk Abay araştırmalarıyla ilgili eserleri halka sunmaya başladı.

1. M. Mirzahmetulı, J. Şoyınbet, M. Aliphan (2009). *Abaytanuvdın özektı mäseleleri*/Abay Araştırmanın Önemli Meseleleri, Almatı.
2. Zeynelğabiyden äl-Javhari äl-Omskaun (2009). *Nasiyxat Kazakiya*/Kazaklara Nasihat (1909.y), Almatı, Orhon Yayınevi.
3. *Abay termesi*/Abay ezgisi (2010). (Yayınlayan Samat Äbişulı 1916), Almatı, Orhon Yayınevi.
4. M.Mirzahmetulı, v.d . (2010). *Abaytanuv älippesi: Jaqsı ata-ana*/Abay Araştırmaları Kılavuzu: İyi Anne Baba, Tokyo.
5. M.Mirzahmetulı v.d. (2010). *Abaytanuv älippesi: Jaqsı ustaz*/ Abay Araştırmaları Kılavuzu: İyi Üstad, Tokyo.
6. M.Mirzahmetulı v.d. (2010). *Abaytanuv älippesi: Jaqsı qurbı-qurdas*/ Abay Araştırmaları Kılavuzu: İyi Akranlar, Tokyo.
7. M.Mirzahmetulı v.d. (2010). *Abaytanuv älippesi: Jaqsı bala*/ Abay Araştırmaları Kılavuzu: İyi Çocuk, Tokyo.
8. M.Mirzahmetulı v.d. (2010). *Abaytanuv älippesi: 5-8 sınıp oquvlığı*/ Abay Araştırmaları Kılavuzu: 5-8. Sınıf Kitapları, Tokyo.

9. M.Mirzahmetuli v.d. (2010). *Abaytanuv älippesi: 5-8 sınıf oquvlığı/Abay Araştırmaları Kılavuzu: 9. Sınıf Kitabı*, Tokyo.
10. Mekemtas Mirzahmetov (2012). “*Kazaklar Nasıl Ruslaştırılmaya Çalışıldı*”, Çankırı.
11. Maqsat - Äliphan (2013). “*Qazaq ädebiyetindegi Adamgerşilik ilimi*”/Kazak Edebiyatında İnsanlık İlmî, Almatı.
12. J.Şoyınbet (2015). “*Abaydıñ karasözderiniñ erekşelikleri/Abay’ın Karasözlerinin Özellikleri*”, Almatı.
13. M.Mirzahmetuli (2015). “*Abay luğatı/Abay Sözlüğü*”, Almatı.
14. J.Şoyınbet (2015). “*Abaydıñ dana sözderi/Abay’ın Bilge Sözlüğü*”, Almatı.
15. M.Mirzahmetuli (2015). “*Xakim Abay murasın tanıp bilüvdiñ 125 (1889-2014) jıldıq tariyxınan/ Bilge Abay’ın Mirasını tanımanın 125. Yıl Dönümü Tarihinden*”, Astana.

Bununla birlikte rektörlük ve fakülte dekanlarının destekleriyle ilk olarak üniversitelerin bütün fakültelerine ders olarak “Abay Araştırmaları” dersi konulmaya başlandı. İnsanoğlunu manevî gelişime çağıran Abay’ın “kâmil insan” hakkındaki ilmi, genç nesilleri eğitmede miras olarak kabul edilip ülkemizin bağımsızlık sembolüne dönüşmektedir. Bu dersin okullarda okutulması için M.Mirzahmetov’un talebesi N.Kerimbekov’la birlikte uzun yıllar boyunca hazırladılar, sonuçta 5-9. sınıflar için özel olarak hazırlanan Abay araştırmaları kılavuzu, karmaşık entelektüel eğitim ve metot geliştirme kitabının elektronik bir nüshası dünyanın en kaliteli teknolojisine sahip olan Japonya’nın başkenti Tokyo şehrinde basıldı. “Alaş” önderi Ahmet Baytursinov’un “Bütün Kazaklar Abay’ı bilmeli” nasihatını gerçekleştiren İlmî Araştırma Enstitüsü kurumu ilmî görevlilerinin her biri önce derinlemesine araştırılmayan civanmertlik, iman çiçeği, vs.nin konularda araştırma yapıp ilmî monografilerini hazırladı.

Öğrenciler büyük ilgi gösterdiği “Abay Araştırmaları” dersi, onların serbest şekilde tartışmalarını, farklı fikirler yürütmelerini ve Abay bilgeliğini derinden anlamalarını sağlamakta ve “Abay Mektebi” de bu konularda devamlı çalışmaktadır. Üniversitede açılan tek oda şeklindeki “Abay” müzesi, son dönemde sadece öğrenciler için değil, Abay’ı tanımaya ilgi duyan hevesli herkese açık bir ortam haline gelmiştir.

Abay. S.V. Kukuruz, 1954

Abay'ın Eserlerine Rus Edebiyatının Etkisi ve Şiirlerinde Rusça Alıntı Sözcükler

Zhazira OTYZBAY¹

Giriş

İnsanlık tarihinde birer rehber görevini yapan önder hep olagelmıştır. Bunların kimi kahramanlığı ile kimi engin fikir ve düşünceleri ile iz bırakmışlardır. Kazak edebiyatında büyük yeri olan Abay Kunanbay, hem yazar, hem şair hem de yaşadığı dönemde bilim ve öğrenmeyi nasihat eden bilge, kendi eserleriyle eleştirel bakış açısıyla eleştirmen olarak dikkat çekmektedir. Abay, Kazakların toplumsal yaşantısını, kendi yaşadığı dönemine kadar hiç kimsenin işlemediği tarzda, kudretle mısralara dökün, sanatını toplumun görevine veren bir şairdir. Yaşadığı günlerin aktüel konularını ustalıklı tasvir eder, halkın diline yakın kişisellik taşıyan bir üslupla işler. Abay'ın bilgeliği kesinlikle hem doğu dilleri ve edebî eserlerine, hem de batı edebiyatı olarak ağırlıklı olarak Rus dili ve edebiyatına hâkim olmasından kaynaklanmaktadır. Abay bu edindiği bilgileri kendisinin üstün şairlik yeteneğiyle etkili ve zengin dil üslubuyla mısralara dökmüştür. Abay'ın eserlerindeki toplumsal eleştiri ve nasihat sözleri ağırlıklı olarak Rus edebiyatının mensuplarının Rus toplumunu eleştirdiği eserlerinden esinlenmekte olduğu görülmektedir. Rus edebiyatındaki toplumsal eleştiri eserleri ise XVIII. yüzyılda Fransız edebiyatının Rus edebiyatına etkisinden ortaya çıkmıştır.

1. Batı Edebiyatının Rus Edebiyatına ve Rus Yazar ve Şairlerin Abay'ın Eserlerine Etkisi

Fransız kültürünün dünyadaki birçok ülkeye ve milletin kültürüne etkisi kabul edildiği gibi, Rusya'ya da etkisi birçok Rus edebiyatı uzmanları tarafından kabul edilmektedir. Eğitim, sanat, edebiyat, dil ve yaşam biçiminde çeşitli değişimlere yol açtı. Kültürel ve tarihi tecrübe başkalarının tecrübesini kabul etmede açık olan ve aynı zamanda yakın ve uzak komşuları ile kendi değerlerini paylaşmaya hazır olan halk adaptasyon ve hayatta kalma avantajlarına sahip olduğunu göstermiştir. O zaman kültür en iyiyi emer ve daha zengin ve daha evrensel hale gelir. Rus ve Fransız kültürlerinin verimli bir etkileşimi bu duruma örnektir.

18. yüzyılın ikinci yarısında, Fransız yazarların hem orijinal hem tercümesi olan çok sayıda kitabı Rusya'ya girdi. S. M Solovyov'a göre, Fransız edebiyatı okuyucuları kolayca geniş dünya fikirleri ile ve aynı zamanda dini ve ahlaki inançları ilgilendiren düşüncenin keskinliği ile çekici gelmekteydi. Fransız edebiyatı ve şiiri etkisiyle Rus edebiyatında ve kendisinin Slav kilisesinin arkaik formu ile edebiyat ve şiirde kullanışsız olan Rus dilinde büyük değişimler meydana gelmeye başladı. Fransız şiir sanatıyla girip Rus şiir sanatının karakteristik özelliği haline gelen "ode" tarzı Fransa'nın kendisinden ötürü Rusya'da daha fazla yaygınlık kazandı.

Aynı şekilde XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rus yazarlarının eserlerini okuyan Rusça bilen Kazaklar aracılığıyla Kazak diline yeni kavramlar ve Kazak toplumuna yeni fikirler girmeye başlamış ve toplumda değişimler meydana gelmeye başlamıştır.

Rusya'da kamu bilincinin gelişmesi için büyük önem taşıyan, bilindiği gibi, on sekizinci yüzyılın seçkin Fransız aydınlarının faaliyetleri idi. Onların eserlerinin zihinler üzerindeki etkisi uzun sürdü ve birden fazla nesilde korunmuştu: "Ünlü Fransız yazarların isimleri, kendi ülkelerinde olduğu gibi Rusya'da da popülerdi" diye yazmıştı aralık olaylarına katılımcısı N. İ. Turgenev. Ona göre Fransız aydınları "Avrupa kıtasının politik eğitimini üstlenmiş görünüyordu". Aynı şekilde Rusça bilen Kazak aydınlar

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.

aracılığıyla Rus klasik edebiyatının önde gelen yazarların isimleri Kazak topraklarında da popülerlik kazanmaya başladı.

Ligun'a göre Rusya'da XVIII yüzyılın 60-ıncı yıllarında "Yabancı kitapları tercüme etmeye çalışan kurul" meydana gelir. Onlar tarafından 1768-1783 yılları arasında 120 kitap basılmıştır. Onların en önemli görevi Rus okuyucuyu Fransız aydınlarının fikirleriyle tanıştırmaktır. 1725-1800 yılları arasında Rusya'da yayımlanan tüm kitapların 6/1'i Fransız kitaplarından oluşuyordu (Ligun, 2010: 2). Çarlık Rusya döneminde XIX. yüzyılda Rusça bilen Kazaklar tarafından Rusça eserler Kazakçaya aktarılmaya başlamıştı.

Büyük Fransız Devrimi'nin yapıldığı yıllarda, Rus okuyucusunun Fransız aydınlanma kitabına olan ilgisi daha da artmış, zira zaman içinde Rus toplumunun sayısız sorununa da cevap bulmuştu. Aynı şekilde batının aydınlanma düşüncelerini Fransızca ve diğer dillerden Rusçaya aktarılan eserlerden okuyan Kazaklar, Kazak toplumundaki birçok meseleye Rusça eserlerden cevap bulmuş gibiydiler. Bunun açık örneği olarak Abay'ın özellikle Lermontov ve Krılov'tan tercüme ettiği aktarma eserlerden ve Abay'ın kara sözlerinde görmekteyiz. Lermontov'un eserlerinde Rus toplumundaki hem idari hem sosyal meseleler eleştirel bakış açısıyla dile getirilmiştir. Krılov'un eserlerinde de idari ve toplumsal sorunlar ustaca mizah üslubuyla ortaya konmuştur.

XVIII. yüzyılın ve XIX. yüzyılın ikinci yarısında aristokrat çevrelerinde en popüler olan Fransız edebiyatının iki ana yönünü ayırmak mümkündür. Bunlar kolay okuma türleri olan XVII.-XVIII. yüzyıla ait Fransız yazarların romanları, masalları, trajedileri, komediler, ikincisi felsefe ve bilimsel eserler idi. Aynı şekilde bu tür eserler Rusça eğitim almış Kazak asilzadeler ve aydınlar tarafından ilgiyle okunuyordu.

XIX. yüzyılın dünya edebiyatının önemli bir parçası olan Rus edebiyatı, eğitilmiş Fransız okuyucusunun ilgisini çekemedi. P. Merimee, Puşkin'in "Maça Kraliçesi"ni tercüme etti. Benzer şekilde zengin Kazak halk edebiyatı Rus Türkolog araştırmacılar tarafından derinden incelenirken, Kazak şiir sanatından örnekler Rus okuyucusuna Rusçaya aktarılarak sunulmamıştır. Ancak Fransa'da yaygın olarak bilinen ilk Rus yazar I. S. Turgenev'di. Uzun yıllar boyunca Turgenev Fransa'da yaşarken tüm faaliyetleri ile Batı okuyucusu üzerinde Puşkin, Dostoyevski ve Tolstoy'un eserlerini popülerleştirdi. Öte yandan, Turgenev Rusya'nın Fransız edebiyatının klasikleriyle tanıştırmak için çok şey yaptı: Flaubert, Zola, Maupassant. Ivan Turgenev, çalışmalarında Fransız-Rus ilişkilerinin karşılıklı etkileşiminin ve karşılıklı etkisinin önemini vurguluyordu (Ligun, 2010: 2). Buna duruma benzer Rus-Kazak ilişkilerinin karşılıklı etkileşimi görülmemiştir. Bunun örneği Rusça eserler Kazakçaya aktarılırken, Rusça bilen Kazaklar tarafından Kazak şiirleri Rusçaya aktarılıp yayınlanmamış olduğu görülmektedir. XIX. yüzyılın ikinci yarısı karşılıklı kültürel etkileşimden öte, Rus dili ve kültürünün etkilediği ve baskın olmaya başladığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çarlık Rusya'sı Kazakistan'ı işgal etmeye başlamasıyla XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gönderdikleri araştırmacılar, öğretmenler ile ve başta asilzade bey çocuklarının, daha sonra orta halli ailelerin çocukların da eğitim alabileceği Rus dilini ve Rus dünya görüşünü öğreten Rus okullarını açmıştı. Abay, Kazakistan'ın günümüzdeki Semey bölgesindeki Tobıktı boyunun itibarlı asilzade beyi Kunanbay'ın oğlu olarak Kazak topraklarında açılan ilk Rus okullarından birinde Rusçayı ileri derecede öğrenmiş ve genç yaşta Rus edebiyatı yazarlarının eserleriyle tanışma imkanına sahip olmuştu. Rus edebiyatının tanınmış şairlerinin eserlerini kendisinin üstün şairlik ve yaratıcı yeteneğiyle Kazak Türkçesine aktarmıştır.

2. Abay'ın Rus ve Batı Edebiyatçıları ile İlgisi

V. G. Belinskiy (1811-1848) Rusların büyük demokrat düşünürü, meşhur edebiyat eleştirmeni. XIX. yy.'daki Rus edebiyatının realistik yönde gelişmesine büyük emeği geçmiş şahsiyettir. Abay'ın estetik görüşlerinin oluşmasına onun emeklerinin dikkate değer nitelikte olmuştu. S. Gross (1858-1893) Leh milletinin aydını, Petersburg Üniversitesini tamamlamış, hukuk bilimleri doktor adayı. Zamanında Leh gençlerinin gizli devrim faaliyetlerine katılmış. Bundan dolayı 1882'de hapis cezasına çarptırılarak Sibirya'ya sürülmüştü. Ondandan sonra Semey'e gönderilmiştir. Burada Kazak halkının örf-adetleri ve gelenek-görenekleri ile ilgili yadigarları derleme, araştırma işleriyle uğraşır ve Abay ile tanışır. Abay'ın dünya görüşü, zihniyetinin oluşmasına Gross'un büyük etkisi vardı (2005: 324). Y. P. Mihaelis (1831-1913), XIX. yy.'ın

80'li yıllarında Semey'e sürülmüş kişi. Zamanında Rusya'nın halkçılar grubunda yer almış ilim sahibi kişi. Abay şehre gidip geldiği günlerde Semey'deki Gogol adındaki merkez kütüphanede rastlaşıp tanıştıktan sonra onunla sırdaş arkadaş olurlar. Daha sonraları Abay'ın köyüne gidip, uzun zaman kalıp tatilini geçirir. Abay'ın edebiyatı, çeşitli bilim dallarını kendi başına okuyup, ilmini daha da ilerletmeye tavsiye ve önerileri çok olmuştur (2005: II, 327). İ. S. Turgenev (1818-1883) Rusların aydın yazarlarından biridir. Abay onun "Masğut" adlı destanını yazarken Turgenev'in "Vostochnaya Legenda" (Doğu Efsanesi) adlı kısa hikayesinden esinlenmiştir.

Abay'ın en çok eserlerini Kazakçaya aktardığı Rus edebiyatının önde gelen şairler sırasıyla M. Y. Lermontov (1814-1841), A. S. Puşkin (1799-1837), V. A. Krılov (, A. Mitskeviç, İ. Bunin, Y. P. Polonski'nin eserleridir.

2.1. Abay'ın M. Y. Lermontov'tan Aktardığı Eserler

Abay'ın 1880'de yazdığı "Ken Jaylau – Jalğız Besik Jas Balağa" (2005: I, 40) adlı şiiri M. Y. Lermontov'un "Ditya v Lyulke" (Beşikteki Çocuk) adlı şiirinin tercümesidir. Lermontov ise bu şiiri D. Schiller'in "Das Kind in der Wiege" (1796) adlı şiirini Rusçaya 1829'da aktarmıştır. Abay bu şiiri Lermontov'un Rusça çevirisinden anlam içeriğini koruyarak serbest çeviri yöntemiyle Kazakçaya aktarmıştır.

1882'de Abay, Lermontov'un "Borodino" (2005: 43) adlı şiirini Kazakçaya aktarmıştır.

1885'de Abay, Lermontov'un "İ Skuçno i Grustno" (Hem Sıkıcı Hem Üzücü) adlı karamsarlık ve ümitsizlik içeren şiirini "Em Jabıktım, Em Jalıktım" (Hem Üzüldüm Hem Usandım) (2005: 45) şeklinde tercüme etmiştir.

1893 yılında Abay'ın yazdığı "Al Seneyin, Seneyin" (Haydi İnanayım, İnanayım) adlı şiiri (2005: I, 143) M. Y. Lermontov'un "İspoved" (İtiraf / Günah Çıkartma) adlı şiirini genel anlamını koruyarak serbest çeviri yöntemiyle aktarmıştır. Şiirde olumsuzluklara karşı ümidin var oluşu ele alınır. (2005: I, 260). Abay'ın 1893 de yazdığı "Könjilim Meniñ Qarañğı. Bol, Bol, Aqın!" (Gönlüm Benim Karanlık. Haydi Haydi Şair!) adlı şiiri (2005: I, 144) J. Bayron'un "My Soul Is Dark" adlı özgün şiirinin M. Y. Lermontov'un "Moya Duşa Temna" (Benim Ruhum Karanlık) şeklinde "Yevreyskaya Melodiya" (Yahudi Melodisi) başlığıyla aktardığı şiirin Kazakçaya çevirisidir. Abay Lermontov'tan bu şiirin sadece 8 satırını aktarmıştır. Şiir ruhsal kaygı içerdiği gibi ümitsizlik konu edilmiştir. Abay'ın 1893'de yazdığı "Qarañğı Tünde Tau Qalğıp" (Karanlık Gecede Dağ Yüzüp) adlı şiiri yine M. Y. Lermontov'un İ. V. Goethe'nin "Uber Allan Gipfel" adlı özgün şiirini "İz Goethe" (Goethe'den) adıyla aktarmasının Kazakça çevirisidir. Goethe bu şiiri 1870 yılında 6 Eylül'de Tüvingiya dağlarının güzel manzarasına hayran kalarak bu şiiri kaldığı evin kapısına tebeşirle yazıp gitmiş. Abay'ın da doğa hayranı olduğu kendisinin özgün şiirlerinden anlaşılmaktadır. Abay'ın yine M. Y. Lermontov'un "Ne Ver' Sebe" (Kendine Güvenme/ İnanma) adlı şiirini "Öziñe Senbe Jas Oysıl" (Kendine Güvenme /İnanma Genç Düşünür) adıyla Kazakçaya aktarmıştır.

Abay 1894'de yazdığı "Tutqındağı Batır" (Tutsak Bahadır) adlı şiirini M. Y. Lermontov'un "Plenny Rıytsar" (Tutsak Bahadır) adlı şiirinin serbest tercümesidir. Bu şiiri Lermontov Barant ile düelloya çıktığı için hapiste yattığında 1840'da yazdığı tahmin edilmektedir.

Abay 1895 yılında Lermontov'un "Hot' Davno Mne İzmenila Radost" (Sevinç Beni Çoktan Aldat-sa Bile) şeklinde başlayan "hayal kırıklığı ve ümitsizlik" konulu şiirini Kazakçaya "Raqat, Meni Tastap Qoymadıñ Tınış" (2005: I, 174) (Rahat, Beni Sakin /Rahat Bırakmadın) şeklinde başlayan mısralarla tam anlamını koruyarak aktarmıştır.

1896 yılında Abay Lermontov'un "İ Skuçno İ Grustno" (Hem Sıkıcı Hem Üzücü) adlı şiirinin ikinci defa aktarılmış nüshasını "Ğaşıqtıq İzdep Tantıma" (Aşk Arayıp Uşraşma) şeklinde Kazakçaya çevirmiştir. Ayrıca aynı yıl Lermontov'un "Duma" (Düşünce) adlı şiirini "Oy" (Düşünce) adı ile, "Kinjal" (Hançer) adlı şiirini "Qanjar" (Hançer) olarak, "V Albom" şiirini "Albomğa" adıyla Kazakçaya aktarmıştır (2005: II, 9-11).

1897'de Abay Lermontov'un "İspoved" adlı uzun şiirinden bir parçasını çevirmiştir. Abay bu uzun şiirini II. ve III. bölümlerini tercüme etmiştir. Şiirde eski ibadethanenin derin zindanında yatan genç günah çıkartması için gelen yaşlı din adamına günah çıkartma sözlerini söyler, ancak bu sözler itiraflar ola-

rak değil, suçlamalar olarak duyulur. Aynı yıl Lermontov'un "Ya Ne Hoçu Çtob Svet Uznal" (Dünyanın Bilmesini İstemiyorum) adlı şiirini Kazakçaya "Meniñ Sırım Jigitter, Yemes Oñay" (Benim Şarkım Yiğitler, Kolay Değil!) şeklinde aktarır. Yine aynı yıl Lermontov'un "Moltiva" (Dua) şiirini "Duğa" (Dua) şeklinde tercüme eder. Bu şiirinde Abay Lermontov'un şiirinin genel olarak anlamını korumakla beraber kendi fikirlerine de genişçe yer vermiştir. Bu şiiri Abay ikinci bir nüsha ile "Qasiyetti Duğa" (Kutsal Dua) adıyla Kazakçaya aktarmıştır.

1898'de Abay, Lermontov'un "Darıy Tereka" (Terek'in Armağanı) adlı şiirini Kazakçaya "Terektiñ Sıyı" (Terek'in Armağanı) şeklinde serbest tercüme yöntemiyle kendinden de fikirler katarak aktarmıştır. Eserdeki ırmak ve denizin diyalogu korunmuştur. Aynı yıl Lermontov'un "Vıyhoju Odin Ya Na Dorogu" (Yola Yalnız Çıkıyorum) adlı şiirini Kazakçaya "Jolğa Şıqtım Bir Jim-Jirt Tünde Jalğız" (Yola Çıktım Kimse Yok Gece Yalnız) şeklinde aktarmıştır. Bu yıl Lermontov'un "Demon" (Şeytan) adlı uzun şiirinin ilk iki bölümünü "Şaytan" adıyla aktarmıştır.

1899'da Abay, Lermontov'un şiirlerinden "Parus" (Yelken) şiirini Kazakçaya "Jalau" (Bayrak) adıyla aktarmıştır. Lermontov bu şiirinde XIX. yy. 30-lu yıllarındaki ileri düşünceli aydın entellerin devrim niyeti ve Aralık başkaldırısından sonraki etki durumundaki onların ruhsal dağınıklığını resimlemiştir (2005: 48, 227). Aynı yıl Lermontov'un Utes' (Uçurum) adlı şiirini Kazakçaya "Jartas" (Uçurum) adıyla aktarır.

1900 yılında Abay, Lermontov eserlerinden "İzmail-Bey" uzun şiirinin girişinden 12 mısra aktarıp sonuna 4 mısrayı kendinden katmıştır. Bu şiir adsız olup "Könildiñ Küyi Tağı Da" (Gönlün Nağmesi Yine) mısralarıyla başlıyor (2005: 233). Aynı yıl Lermontov'un "Veçer" (Akşam) adlı şiirini Kazakçaya adsız olarak "Küñdi Uaqıt İterip" (Güneşi Vakit İteleyip) şeklindeki mısralarla aktarır (2005: 52, 234).

1902'de Abay, "Na Buynom Pirşestve Zadumçiv On Sidel" (Coşkulu Düğünde Düşünceli Oturuyordu) adlı Lermontov'un şiirini Kazakçaya "Asau Toy, Tentek Jiyin, Opır-Topır" (Vahşi Düğün, Aptal Toplantı, Kalabalık) adıyla aktarır (2005: 59, 244). Abay, Lermontov'un "Vadim" adlı tamamlanmamış romanının ilk bölümü ve üçüncü bölümünün başını Kazakçaya şiirle serbest tercüme yöntemiyle aktarmıştır. Romanda Rusya Çarıçesi II. Yekaterina dönemindeki yaşanan olay resmedilmiştir (2005: 84, 280).

2.2. Abay'ın A. S. Puşkin'den aktardığı eserler

Aleksandr Sergeyeviç Puşkin (1799-1837), Rus halkının büyük şairi, yazarı. Onun eserlerine Abay ayrı değer vererek, büyük ilgiyle okumuştur. Onun şiirleri ve destanları arasında özellikle "Yevgeni Onegin" adlı uzun şiir halinde yazılmış ünlü ölümsüz eser olan romanını ilk defa Kazakçaya aktarmıştır. Yetenekli şaire merak salan Abay Tatyana ve Onegin arasındaki mektuplara ithafen şarkılar yazmıştır. Zamanında bu şarkılar halk arasında hızlıca yayılmıştı. 1887-1889 yılları arasında A. S. Puşkin'in "Oneginiñ Sipatı" (Onegin'in Tasfiri) (2005: I, 104, "Tatyanañ Oneginge Jazğan Hatı" (Tatyana'nın Onegin'e Yazdığı Mektup) (2005: I, 105), "Oneginiñ Tatyanağa Jauabı" (2005: I, 107), "Onegin Sözi" (2005: I, 109), "Oneginiñ Tatyanağa Jazğan Hatı" (2005: I, 110), "Tatyana Sözi" (2005: I, 112), "Lenskiy Sözinen" (2005: I, 114), "Oneginin Ölerdegi Sözi" (2005: I, 114) şeklindeki bölümleri Kazakçaya aktarmıştır.

2.3. Abay'ın V. A. Krılov'tan aktardığı eserler

1898 Yılında Abay, sözleri A. V. Krılov'a ait, müziği A. Rubinstein'a ait olan "Razbitoye Serdtse" (Kırık Kalp) adlı romanı çevirmiştir. Abay bu şiirin anlamını tam koruyarak tercüme etmiştir. Son beşinci mısralara kendi fikirlerini katmıştır (2005: 28, 204). Yine Krılov'un "Dub i Trost" (Çınar ve Kamış) adlı şiirini Kazakça "Yemen men Qamıs" (Çınar ve Kamış) şeklinde, "Krestyanin v Bede" (Çiftçi Belada) adlı şiiri Kazakça "Qazağa Urınğan Qara Şekpen" (Kazaya Uğrayan Kara Çapa) adıyla, "Osyol i Solovey" (Eşek ve Bülbül) adlı şiiri Kazakça "Yesek pen Bulbul" (Eşek ve Bülbül) adıyla, "Voronyonok" (Karga Yavrusu) şiirini ise Kazakça olarak "Qarğa men Bürkit" (Karga ve Kartal) şeklinde tercüme etmiştir. Bu "Voronyonok" (Karga Yavrusu) şiirinde Krılov, kötü niyet ve hırsızlığı konu edinmişse de, Abay elinden gelmeyen işe girişen boş çabayı konu edinmiştir. Aynı şekilde Krılov'un "Strekoza i Muravey" (Yusufçuk ve Karınca) adlı şiirini Kazakça olarak "Şegirtke men Qumırsqa" (Çekirge ve Karınca) adıyla aktarmıştır. Bunun yanı sıra Krılov'un "Muzıkantıy" (Müzisyenler) adlı şiirini Kazakçaya "Anşiler"

(Şarkıcılar) adıyla aktarır (2005: 28-37). “Pyostriye Ovtısy” (Ala Koyunlar) adlı şiirini Kazakçaya “Ala Qoylar” (Ala Koyunlar) adıyla aktarmıştır. Kırlov hayattayken bu şiirinin siyasî anlamından dolayı yayınlanması yasaklanmıştı. Onunla aynı dönemde yaşayan arkadaşlarına göre şiirde Petersburg Üniversitesindeki ilerici düşünceye sahip olan profesörler ve öğrencilere karşı yapılan sürgün faaliyetler eleştirilerle ele alınmıştır. Gerçekte bu şiirdeki siyasî anlam çerçevesi daha geniş olduğu edebiyat bilimciler tarafından ileri sürülmektedir. Abay bu aktarmasında özgün şiirden farklı olarak şiirin sonunda sadece kurtları değil, tilki ve aslanı da ayıplar (2005: 38, 218). Abay, Kırlov’un “Vorona i Lisa” (Karga ve Tilki) şiirini Kazakçaya “Qarğa men Tülki” adıyla iki farklı nüsha ile aktarmıştır (2005: 39, 40). Kırlov’un “Lyaguşka i Vol” (Kurbağa ve Öküz) şiirini Kazakçaya “Baqa men Ögiz” adıyla, “Slon i Mos’ka” (Fil ve Küçük Köpek) adlı şiiri Kazakçaya “Pil men Qanden” adı ile aktarmıştır (2005: 41, 43- 223, 224).

2.4. Abay’ın A. Mickiewicz’ten Aktardığı Eserler

Adam Mickiewicz (1798-1855), Leh halkının büyük şairi, millî-egemenlik mücadelesinin aydını. Onun “Pan-Tadeusz”, “Grajina”, “Dziady” v. s. adlı birçok şiirleri var. O, 1824-1829 yıllarında Rusya’da bulunmuş olup, dekabrist (aralık olaylarına katılan) K. F. Rıleyev, A.A. Bestujev’lerle buluşmuş, Puşkin ile tanışmıştır. 1826 yılında Rusya’da şiir kitabı yayınlanmıştır. A.S. Puşkin, M. Y. Lermontov, A.A. Fet ve İ. A. Bunin gibi tanınmış şairler Adam Mickiewicz’in şiirlerini Rus diline çevirmişlerdi. Onun eserlerinden 1882 yılına ait Rusça yayınından Abay 1892’de “Tutqındağı Polyak Jandaralının Sözi” (Tutsak Leh Askeri Valinin Sözü) adı ile Kazakçaya tercüme etmiştir. Özgün Rusça adı “V Albom S. B.” (S.B.’nin Albümüne) olarak geçer ve şiir iyi ve güzel günlerin geçtiği, artık o günlerden bir eser kalmadığı hakkındaki kaygı içerir (2005: I, 140).

2.5. Abay’ın İ. Bunin’den Aktardığı Eserler

İ. A. Bunin (1870-1953), Rusların ünlü şairi. Nobel ödülü sahibi. Şiirleri dışında birçok nesir eserleri de bulunmaktadır. Batı edebiyatının birçok başarılı eserini Rusçaya çevirmiştir. Abay 1893’de İ. A. Bunin’in “Ne Pugay Menya Grozoyu” (Korkutma Beni Gök Gürültüsüyle) adlı şiirini “Qorqıtpa Meni Daıldan” (2005: I, 146) (Korkutma Beni Gör Gürültüsüyle) adıyla Kazakçaya serbest çeviri yöntemiyle tercüme etmiştir. Bu şiirde Bunin “kötü günden sonra iyi günün doğacağını” ifade ederek, ümide çağırmıştır.

2.6. Abay’ın Y. P. Polonski’den Aktardığı Eserler

Polonski Yakov Petroviç (1819-1989) yılları arasında yaşayan Rus şairdir. 1844’de Moskova Üniversitesi Hukuk fakültesinin tamamlamış. Eserleri 1840’dan itibaren yayınlanmış olup, ilk şiir kitabı “Gammalar” adıyla çıkmıştır. 1899 yılında daha önce Lermontov’tan aktarıldığı sanılan, daha sonra Y. P. Polonski’nin “Serdts” (Yürek) adlı şiirinin Kazakçaya “Jürekte Köp Qazına Bar, Bari Jaqsı” (Yürekte Çok Hazine Var, Hepsini İyi) şeklinde başlayan mısra ile aktarıldığı ortaya çıkmıştır (2005: 49, 230).

3. Abay’ın Kendi Eserlerinde Kullandığı Rusça Alıntı Kelimeler

Abay’ın 1855-1881 arasında yazılan şiirlerinden “Abırılığa” adlı şiirinde “paşol dereu” (2005: 39) (git hemen) ifadesindeki *paşol* Rusçada “git” anlamına gelir ve Abay bunu *defol* anlamında kullanmıştır. 1882-1883 arası Lermontov’un “Borodino” adlı şiirinde Rusçadaki *kardeş* “saçılarak atılan kurşun” kelimesi *kardeşke* (2005: 43) şeklinde kullanılmıştır. 1886 yılında “İnternatta Okıp Jür” (Yatılı Okulda Okuyorlar) şiirinde *zakon* “kanun”, *proşeniye* (dilekçe), *vinovat* (suçlu), *advokat* “avukat”, *zdravomyslyashi* (sağlıklı düşünen), *voyenny* (askeri), *korennoy* (yerli), *zanımaysya pryamotoy* (doğrulukla uğraş), *oyaznoy* (ilçeye ait), *şçyot* (hesap) (2005: 58-60) gibi kavramlar kullanılmıştır. Bu kavramların hepsi idari ve hukuki kavramlar olduğunu görmekteyiz. 1887 yılında “Böten yelde bar bolsa” adlı şiirinde *starşın* (astsubay), *siyaz* (Rusçadaki *syezd*) => (kongre) (2005: 71) kavramları kullanılmıştır. 1888 yılında “İşim Ölgen Sırtım Sau” (İçim Ölmüş, Dışım Sağ) adlı şiirinde de *starşın* (astsubay) (2005: 81) sözcüğü kullanılmıştır. Aynı yıl yazılan “Bolis Boldım Mineki” adlı şiirinde ve diğer şiirlerinde de sıkça kullandığı *bolis* kelimesi Rusça *volost* (bir kilisenin kontrol ettiği yerleşim, köy, belde) kelimesinden gelmekte olup, Çarlık Rusyası döneminde eskiden Kazak obalarında yönetici asilzade bey anlamında kullanılan *bay* kelimesinin yerine Çarlık Rusya’nın belirlediği askeri-idari yerleşim alanının sorumlu yöneticisi, muhtarı anlamında kullanılmıştır. “Bolis

Boldım Mineki” adlı şiirinde yine Rusça *starşın*, *oyaz* (Rusçadaki *uyezd*), *zakünşik* (kanuncu) Rusçadaki *zakon* sözcüğü ve *-şik* meslek bildiren ekin birleşmesinden meydana gelen (2005: 81-84) sözcükler kullanılmıştır. Aynı yıl yazılan “Segizayak” (Sekizayak) adlı şiirinde de *zakünşik* (kanuncu) kelimesi kullanılmıştır (2005: 90). Aynı yılda yazılmış olan “Saulej bolsa keudeñde” (Işığın Olsa Göğsünde) adlı şiirinde *yedinitsa* (tek bir), *nölsiz* (sıfırsız) (2005: 93) sözcükleri kullanılmıştır. 1887-1889 yılları arasında “Oneginniñ Sipatı” (Onegin’in Tasfiri) ve “Tatyana Sözi” (Tatyana’nın Sözü) adlı Puşkin’den aktarma şiirlerinde *forma* (2005: 104, 2005: 112) sözcüğünü kullanmıştır. 1898 yılında yazdığı “Boldı Da Partiya Yel İşi Jarıldı” (2005: II, 20) (Oldu Ya Parti El İçi Patladı) adlı şiirinde *partiya* kelimesi kullanılmıştır.

Yukarıda bahsedilen kavramların Abay’ın yaşadığı dönemde Çarlık Rusya’nın yeni askeri ve idari sistem ile yerleşim yerlerini belirlemesi ve yönetici memurların atamasıyla ortaya çıktığı açıktır. Bu nedenle *bolıs*, *uyezd*, *zakünşik*, *starşın* v. s. gibi terimler girmeye başlamıştır. Bu kelimelerden bazılarının orijinal Rusça telaffuzu ile yazıldığı gibi, bazılarının Kazak ses uyumuna uyarlanmış telaffuzuyla yazıldığı görülmektedir.

Sonuç

Abay, Kazak edebiyatına gerçek anlamda çeviri tecrübesini kazandıran şahsiyettir. Abay’dan önce Kazak millî söz sanatı hazinesinde doğu edebiyatı eserlerinin nüshalarının içeriği ve makamını dile getiren çeşitli masal, efsane, hikaye örnekleri olduysa da, baştan sona bütünüyle metinbilimsel çeviri nüshası olmadığı açıktır.

XVIII. yüzyılda Fransız edebiyatı yazarları ve şairlerinin eserleri nasıl ki Rus diline aktarılmaya başlandı ise, aynı şekilde XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rus diline vakıf olan Kazaklar Rus edebiyatının önde gelen isimlerini ve onların eserlerini Kazakçaya aktarmıştır. XVIII. yüzyılda nasıl ki Fransız edebiyatı yazar ve şairleri Rus edebiyatını etkileyip Rus toplumunda aydınlanma, reform, sosyal-ekonomik bilinç hareketini tetiklemişse, Rus edebiyatının da etkisi Kazak edebiyatına olan etkisi aynı şekilde cereyan etmiştir. Abay’ın çoğu eserlerinde ele aldığı tabiat, aşk, toplumsal sorun ve yalnızlık, ümitsizlik gibi konuların içeriğinde başta Lermontov, Puşkin, Krılov gibi Rus yazarların ve diğer batılı yazarlar ve düşünce adamlarının edebî ve düşüncel etkisi açıkça görülmektedir.

Abay’ın Kazakça zengin sözcüklüğü ve paha biçilmez söz sanatı ve üstün aktarma yeteneği yanı sıra kendi eserlerinde Rusça sözcükleri alıntılanması bu sözcüklerin kavram içerikleri Çarlık Rusya’nın belirlediği yeni askeri-idari yerleşim ve tayin ile ilgili olduğu tespit edilmiştir.

1847’de öldürülen Kazakların üç ordasını (cüzlerini) birleştiren Abılay Han’ın torunu, Çarlık Rusya rejimine karşı millî mücadele veren son Kazak hanı Kenesarı Han’ın öldürülmesinden sonra Çarlık Rusya tüm Türkistan’da tam hakimiyete sahip oldu. Çarlık Rusya’nın 1868 reformu Kazak halkını millî ve siyasî yönden bağımsızlıktan ayıran tam bir bürokratik, askeri-kolonyel nitelikteki reform olmuştu. Halkın bereketini-birliğini dağıtıp, bilincini bulandırmış Çarın valilerinin hükmetme yetkileri güçlendirilmişti.

Abay’ı anlamak, onun eserlerini anlamak Abay’ın yaşadığı Kazakların bağımsızlığını kaybettiği ciddi değişimlerin meydana geldiği siyasî ve sosyal-ekonomik karmaşa dönemindeki genel durum ve yaşanan olayları araştırmak ve Abay’ın etkilendiği Rus realist ve eleştirel bakış açısına sahip olan Rus yazarların ve düşünce adamlarının eserlerini anlamaktan geçer.

KAYNAKÇA

Abay Şiğarmalarının Yeki Tomdıq Toliq Jinağı, (2005), I Tom, “Jazuşı” Baspası, Almatı.

Abay Şiğarmalarının Yeki Tomdıq Toliq Jinağı, (2005), II Tom, “Jazuşı” Baspası, Almatı.

Solovyov S. M. (1993), *Ob İstorii Novoy Rossii*, Önsöz ve Notlar yazarı SAMSONOV A. İ., Moskova, s. 559.

Turgenev N. İ., (1915), *Rossiya i Russkiye*, Moskova, s. 60.

Ligun T. A. (2010), *(Vliyaniye Frantsuzskoy Literaturı Na Nauçnyyu Mysl’ Rissiyu)*, «Влияние французской литературы на научную мысль России», journée d’étude *Une bibliothèque russe en France*, ENS de Lyon, le 23 novembre 2010. [en ligne], Lyon,

(Abay, 1995: 2,130)

-
- 1 “Abay şığarmaları – bilim men tärbiye quralı” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.
 - 2 Uzm. Kazak Innovatsiyalıq Gumanitarlık-Zañ Universiteti Filologiya Kafedrası Semey Kazakistan.
 - 3 Öğretmen. Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü mezunu.

*Eginniň eđip,
Saydanıň tegin,
Üyrenip, oylap mal izde.
Adal bol, bay tap,
Adam bol, mal tap,
Quvansaň, quvan sol kezde
Biriňdi Qazaq, biriň dos
Körmeseň istiň bári bos*

Ekinin tohumunu,
Ticaretin boşuna,
Öğrenip, düşün mal ara
Adil ol, zenginlik bul
İnsan ol, mal bul.
Sevineceksen sevin o zaman.
Birini Kazak, biri dost
Yapmazsan işin hepsi boş
(Abay, 1995: 2, 96)

*Eñbek qılsaň erinbey,
Toyadı qarınıñ tilenbey*

Emek verirsen üşenmeden,
Doyar karnın dilenmeden.
(Abay, 1995: 2,96)

Abay “*Ğılım tappay maqтанba...İlmi Bulmadan Övünme*” adlı şiirinde yaşadığı dönemdeki genç nesle “göğsü duygulu, gönlü düşünceli” insanlardan örnek alıp, ilim ile bilime atılmaları, önlerindeki hedeflere ulaşmakta azimli olmalarını nasihat eder. İşte Abay’ın bütün yaratıcılık yolunun temeli bu husustur.

*Ğılım tappay maqтанba,
Orın tappay bapтанba,
Qumarlanıp şattanba,
Oynap bosqa küliüge.
Bes nârseden qaşıq bol,
Bes nârsege asıq bol,
Adam bolam deseñiz
Tileviň, ömiriň aldında
Oğan qaygı jeseñiz
Erinşek, beker mal şaşpaq,
Bes duşpannıñ bilseñiz
Talap, eñbek, tereñ oy,
Qanağat, raqım, oylap qoy,
Bes asıl is, köñseñiz.*

İlim bulmadan övünme,
Yer bulmadan bahane bulma,
Heveslenip sevinme,
Oynayıp boşa gülmek için,
Beş şeyden uzak ol,
Beş şeye âşık ol,
İnsan olmak isterseniz,
Ömrün başında isteyin,
Onun için kaygı çekerseniz,
Gıybet, yalanla, övüngeçlik
Üşengeçlik, boşuna mal saçmak,
Beş düşmanınızı bilirsiniz
Talep, emek, derin düşünce,
Kanaat, merhamet, düşün dur,
Beş asil iş, inanırsanız.
(Abay, 1995: 2,160)

Verilen bu örneklerde şair; sanat, ilim, emek, dostluk, düşmanlık, adil olma, gıybet, yalan, acımasızlık, namus, merhamet, istek, utanma ve başka birçok şeyden bahsetmiş ve hangi vasıfların iyi bir insanda bulunması gerektiği hususunda bilgece akıl verip, bilinçli nesiller yetiştirilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.

Abay’ın şiirlerinde verdiği nasihatler insan yaşamına aittir. Bunlar insanda genellikle birlikte bulunur, birlikte aynı seviyede yer alır. Abay’ın bize sunduğu özellikleri bütün nesillere yaymak onun isteğidir. Bunun için öncelikle çocuğa iyinin ve kötünün ne olduğu anlatılmalı ve bu şekilde terbiye verilmelidir.

İyi ve kötüyü ayırt edebilen çocuk, çevresine eleştirel bir gözle bakabilir. “*Her bir kötülüğün yakınında bulunup, insanın insanlığını bozan kötülükten kaçmayı bilmek, işte bu insana nur olacaktır*”, diye atamız Abay’ın söylediği gibi, işte o zaman geleceğimizin teminatı olan çocuklarımıza topluma sirayet eden hastalıklardan (hırsızlık, suç, uyuşturucu, vb.) kaçmayı öğretmiş oluruz.

Çevreye eleştirel gözle bakabilen çocuğun kendisine de eleştirel olarak bakabilme özelliği ortaya çıkacaktır. Abay: “*Ben eğer yaşama gücü elinde olan bir kişi olsam, insanın karakterini düzeltmek müm-*

kün değil diyen kişinin dilini keserdim” der. O, “İnsanın insanlığı; akıl, ilim, iyi baba, iyi anne, iyi eş, iyi öğretmenden ortaya çıkar.” diyerek insana tesir edici faktörlerin tümünü içine alarak terbiyenin önemini ortaya koyar. İnsanın kendisini eleştirebilmesi, kendini idare edebilmesi, huzurlu ve sıhhatli bir yaşama ulaşmanın da kefilidir. Bu hususta Abay şöyle der:

*Aqıl, qayrat, jürekti birdey usta,
Sonda tolıq bolasın elden bölek”*

Akıl, gayret ve cesareti aynı tut,
O zaman kâmil olursun halktan farklı.

(Abay, 1995: 2,95)

Abay’ın atasözüne dönüşüp, halkın kültürel belleğinde yer alan söz örnekleri çok fazladır.

*Berekeli bolsa el:
Jağası - jaylav, ol bir köl.
Berekesi ketken el -
Suvi aşığan batpaq köl...*

‘Bereketli olsa halk,
Yakası yayla, o bir göl.
Bereketi giden halk
Suyu çekilen göldeki çamur gibidir.

(Abay, 1995: 2,100)

Abay’ın “Kara Sözcükler”indeki atasözü niteliğine sahip sözlerine birkaç örnek verebiliriz:

*Äkesiniñ balası - adamniñ düşpanı, adamniñ
balası, bavırniñ.
Adam balasın zaman ösiredi: kim jaman bolsa,
onuñ öziñiñ zamandastarı vinovat.
Biyik mansap- biyik jar tas: erinbey eñbektep
jılan da şığadı, ekpindep uşıp qıran da şığadı.
Jikşil el jetpey mastanadı, jelökpeler şın dep
oylanadı.
Baqpen asqan patşadan miymen asqan qara
artıq.
Saqalın satqan kâriden eñbegin satqan bala
artıq.
Kayratsız aşuv tul, turlavsız ğaşıq tul, şäkirtsiz
ğalım tul.
Jaman dos - köleñke, basıñdı kün şalsa, qaşıp
qutıla almaysıñ, basıñdı bult alsa, izdep taba
almaysıñ.
Adam balası adam balasınan akıl, ğılım, ar,
minez degen nârselermen ozadı.*

(Babasının oğlu, insanın düşmanı, insanın
evladı, kardeşin.)
(İnsan evladını zaman büyütür. Kim kötü
olursa, onun arkadaşları suçludur.)
(Yüksek kariyer, büyük bir uçurum taşı;
üşenmeden emek verip yılan da çıkar,
yükseleip uçan kartal da çıkar. Münafıklar
adam olmadan övünür; Hafifmeşrepler gerçek
diye düşünür.)
(Bahtla yükselen padişahın beyinle yükselen
halk iyidir.)
(Sakalını satan yaşlıdan, emeğini satan çocuk
iyidir.)
(Gayretsiz kişi duldur, istikrarsız âşık duldur,
öğrencisiz âlim duldur.)
(Kötü dost, gölge gibidir; başına güneş geçse;
kaçıp kurtulamazsın, başını bulutlar kaplasa
arar da bulamazsın.)
(İnsanoğlu, insanoğlunu akıl, ilim, namus,
karakter gibi şeylerle geçer.)

(Abay, 1995: 219-220)

Abay’ın eserlerindeki akıl, düşünce, sanat, bilim ve ilim, nesilleri terbiye etmenin temel yoludur. Abay, eserlerinde ilmin önemini açıkça ortaya koyar. İlimsiz dünyanın olmayacağını, ilmin dünyanın da malın da aslı olduğunu söyler. Ve yine kişiyi ilme ulaştıracak yolları gösterir. İlme ulaşmanın bir yolunun istemek ve emek vermek olduğunu vurgular:

*Ejdihatsız, mihnatsız,
Tabılmaz ğılım sarası.
nemese
Payda oylama, ar oyla,
Talap qıl artıq bilüvge.*

“Çabalımadan, mihnatsız
Bulunmaz ilim sahası ‘’ veya
veya
Fayda düşünme, namus düşün
Talep et fazla bilgiyi (Ekev, 1918)

M. Avezov 'Abaydın ömirbayanı/Abayın Özgeçmiş'i' adlı eserinde "Abay'ın sadece üç yıl eğitim alması kendisine az da olsa yenilikler katmış ve yenedünyanın keşfederek düşünce dünyasını zenginleştirdiğini söyler. Öncelikle şairleri çok okuduğu için Abay, Arap ve Fars dillerini de o üç yılda çok iyi öğrenmiştir. Bu durum o zamandan kalan bazı tek tük şiirlerinden anlaşılır. Okuldan Doğu'nun şairlerini sevmeyi, akınlığı (âşıklığı) sevmeyi alıp gelen Abay bugün güçlü bir terbiyeci, üstat, Kazak halkının hazinesi kabul edilir. Böyle halk bilgilerini tanıtıp erkenden içine alması genç istekliler için yeni ve güçlü okullardır (Avezov, 1995: 320).

KAYNAKÇA

- Abay Qunanbayulı Şıǵarmaları* (1995). Eki tomdıq tolıq jıynaq. –Almatı: Jazuvşı, 1995 j
- Avezov M. (1995). *Abay Qunanbayev*. –Almatı: Sanat, 320.
- Ekev (1918). *Abaydan soñǵı aqındar* / Abay, №5. B. 1-6.
- Muxamedxanov Q. (1995). *Abay muragerleri*. –Almatı: Atamura, 208 b.

Abay Trajedisindeki Abay Tipi¹

Kuralay Toktarkızı TÖLEBAYEVA²

Mürselim Gülnur ORAZBEKKIZI³

Akt. Ömer Fatih ÖZTÜRK⁴

1939 yılında “Kazak Edebiyatı” gazetesinde yayımlanan “*Tatyananın qırdağı äni*/Tatyana’nın Kırdaki Şarkısı” adlı hikâye, Muhtar Avezov’un yaratıcılığıyla başlayan ve bundan sonraki bütün bir devri yönlendirecek harika Abay konularının kırlangıcı olarak kabul edilir. Bunun sonrasında yazar Avezov, Abay tipini sıkıntılı da olsa defalarca ele alır, birçok edebî eserinde Abay tipini tasvir etmeye başlar. Bir sonraki yayınında (1940), “Abay” trajedisi doğar. M.Avezov, bu eseri Rus yazar L.Sobolev’le birlikte yazmıştır.

Bu, Abay’ın ilk defa sahnede canlandırıldığı eserdir. Eser, Abay’ın hayatının son dönemlerini içerir. Bu dönem, mütefekkir şairin zorluklar içinde yaşadığı hayatın olgunluk dönemini anlatır. Ayrıca bu uğursuz ve kötü dönemin sıkıntılılarına, akıl sır ermeyen adaletsizliklerine karşı çıkan gayret adamının, eskinin değişmemek için direnen gücüyle mücadele ettiği, ne yazık ki sonunda bunların darbesiyle canının da teninin de yandığı zamanlardır. “Abay” piyesi bu dönemde anılan özellikleriyle göze çarpar (Ahmetov, 1995: 79).

Yazar, Abay’ın hayatını derinlemesine irdeleyerek Abay tipinin en trajik dönemini ele almış, sanat diliyle ifade etmiştir. Derin düşünceler, hayattaki keskin fikir ayrılıkları içindeki dramatik kargaşalarla birlikte, çözümü olmayan ve ateş saçan diyaloglarla insanın duygularını harekete geçiren fikir kıvılcımlarıyla dolu monologlarla Abay karakterini gözümüzün önünde canlandırır ve Abay tipini derinlemesine ele alır.

Trajedinin asıl anlatmak istediği konu, iki âşık gencin yani Aydar ile Ajar’ın masum aşkının, kaba ve baskıcı Orazbay Narımbetlerin düşmanlık dolu davranışlarına maruz kalmasıdır. Elbette bu aşk, o zamanlardaki ‘Kozu Körpeş’ ile ‘Enlik Kebek’in, ‘Kamar ile Ahmet’in, ‘Suga ile Abdurrahman’in, ‘Suluşaş ile Altay’ın aşkı gibi anlatılmıyordu.

“Abay” trajedisinin çatışmayı yükselten ifadelerini, Abay tipinde aramak gerekir. Çünkü eserdeki temel mesele, sadece iki gencin tek vücut olarak savaşmaları değil, Abay gibi gözü açık, güçlü şahsiyetin, gayretli insanın, Narımbet ve Orazbaylar gibi halkın kanını içen, güçlü ve üst kademelerde görevli insanların karşısında yer aldığı, ‘binlerle yalnız başına mücadele edenlerin’ büyük sosyal gerçeklerini işaret ettiği anlamlı bir savaştır. Üstelik Aydar ile Ajar gibi gözü açık gençler, bağımsızlık yolunda kahramanca mücadele eden Abay’ın ve onun önderliğindeki gençler için de iki dünyanın birleşmeyecek mücadelesini anlatmaktadır. Yeni bir dünyanın habercisi olan grubun içinde, eski dünyanın birleşmez görünen grubu bugün kaybetmiş görünmektedir. Aydar, düşmanları zehirlediği için Abiş ile Magaviya’nın yanında hayatını kaybeder. Dolgov baskıya maruz kalır, çok geçmeden ihanet ettiği Abay da ölür. Ama onların inancı

1 “Abay tragediyasındaki Abay beynesi” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Uzm. Kazak Innovatsiyalık Gumanitarlık-Zaň Universiteti Filologiya Kafedrası Semey kalası Kazakistan.

3 Kazak Innovatsiyalık Gumanitarlık-Zaň Universiteti Filologiya Kafedrası Semey kalası Kazakistan.

4 Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD Yüksek Lisans öğrencisi.. fatih28--oztrk@hotmail.com

hiçbir zaman ölmez. Eski dünyanın günlerinin sayılı olduğunu, yeni dünyanın zafer kazanmaya başlayıp adaleti yerleştirdiğini, Abay grubunun sözlerinden açıkça anlarız. Abay: “*Doğar yarın yeni yıl, gelir yarın yeni nesil... En son saatim... sadece son nefesim... Onu dostluğa... dostlarıma verdim. Düşmanıma değil halkıma, ülkeme vereceğim.*” der. Bu inanç okuyucunun yüreğine yerleşir. Bilge Abay’ın iyimser bakış açısına sahip dünya görüşü ve vasiyeti, kendinden sonraki nesillere sunduğu zafer haberi gibi işitilir. Abay ile Dolgov’un dostluğu, gelecekte gerçekleşecek Kazak ve Rus dostluğunun temeli kabul edilir.

Abay’ın vasiyetinin inka edici görünmesi ve etkili olmasının sebebi, yukarıda söylendiği gibi öncelikle tiyatronun fikrî ve sanat gücüyle bağlantılıdır. Abay’ın vasiyeti yani öğütlerinin tahmin edebileceğimiz gibi etkisi çok fazla değildi. Bu devirde onun söyledikleri, Kazaklar arasında yayılmaya başlayan Panislamizme karşı bir söz olarak algılandı. Hayır, tiyatro böyle değil. Abay’ın sözleri, mücadelesinde drama yoluyla tasvir ettiği tiplerin derinlemesine tanıtıldığı karakterlere uygun şekilde dile getirilir. Burada onların inançlı gönülleri, Abay grubundaki gençlerin özellikleri karşı cephedeki Orazbay, Narmanbet, Tâkejan, Kerimlerin tipleri ile ve hepsinin kendine has karakterleri onların dil özellikleriyle tanıtılmış, iç içe geçen mücadeleleri ve o dönemde çekilen hayat zorlukları açıkça gösterilmiştir.

Abay tipi ve Abay’ın dostları ile düşmanlarının tipleri, ilk olarak “Abay” trajedisinde drama sanatının dili ile gösterilmiş, bugünkü destanî romana hazırlık olarak görülmüştür.

Abay’ın şairlik ve insancılık yönündeki keskin fikirli bilgelik dolu işleri, sözlü hikâyede canlandırılmaz. Edebî eserlerinde Abay tasvirini yaparak bütün dünyaya tanıtan Muhtar Avezov olmuştur. Onun “Abay” trajedisi ile “*Abay jolu/Abay Yolu*” destanî romanı vasıtasıyla Kazak halkı değer verdiği Abay’ı daha yakından tanıır.

Abay trajedisi, büyük şairin sahnede ilk defa sahnelenen eseridir. Bu eserde, Abay’ın hayatı, fikir adamının karmaşık hayatının özellikle son dönemleri gösterilmektedir. Bu, o dönemin zorluklarına, adaletsizliğine karşı çıkışını, gayretli insan olmasını, kötü güçlerle mücadele ederek hayatının sonuna kadar kendi canından olacağını bile düşünmeden geçirdiği süreci anlatmaktadır. Abay tiyatrosu bize, bu dramaları aktarır. Yazarlar, Abay’ın yaşadığı dönemin gerçekliğini derinlemesine anlatarak Abay tipinin trajik dönemini sanat diliyle göstermektedir. Gerçekçi, derin fikirler, ülküler, keskin hayat mücadeleleri, onun dramatik gelişimi ile çözümü, ateş saçan sohbetleri ile derin düşünceli ateşli monologlar, Abay’ın karakterini derinlemesine irdeleyerek Abay tipini gözler önüne sermiştir (Älmaşulı, 2005: 86).

Eser, Abay’ın halkın oğlu oluşu, halk destekçisi olup halkın geleceğini korumak için doğuştan alınma yazılan ve kendisinin de üstlendiği kaderi olan şairlik sanatı ve derin bilimini gençlere aktarmış, Aydar ile Ajar gibi günahsız, hünerli, istekli gençleri eskiye dair geleneklerin kurbanı olmaktan kurtarmıştır.

Abay, temel amacı olan eşkıyalık ile adaletsizliğe karşı savaşıma yolunda çok fazla kaygı ve eziyet çeker. Tiyatronun sonunda Abdurrahman’ın ayrılığına yanan Abay, Aydar’ın akrabası Kerim’in ikiyüzlülüğünden ve zehirlenerek öldürülmesinden dolayı çok üzülür. Kerim’e o “*Kes sesini! Konuşma! Kötülüğe yapılan iyilik, suya yazılan yemin gibidir. Adaletimi harama çevirmişsin, zalim senin yüzün cehennemden daha karanlık! Kardeşinin etini yiyen, kötü olan sensin! Bugünün domuzu sensin! Defol git gözümün önünden!*” der ve kendinden geçer.

Bu kaygının üstüne yetmezmiş gibi kendi evladı Magaviya kan kusar ve rahatsızlanır. Bu hastalık, Abdurrahman ile Aydar’dan ayrılan Abay’a ağır bir darbe yaşatır. Bu dönemde Aydar, Kerim’i lanetleyerek evden kovar. Abay ise:

-“*Ey uğursuz zaman, bana çektirmediğin dert kaldı mı? Benim içmediğim zehir var mı? Bunca acı çekecek ne günahım, ne suçum var? Beni içine çektiğin zamansız ayrılıklar nedir? Söyleyin, ne oldu Magaşıma?...* diye sıkıntıyla kıvrılır. Abay’ın başına gelen bu tür zorlukları tasvir eden usta yazar Muhtar Avezov, gerçekten etkili bir dil kullanır” (Älmaşulı, 2005: 46).

Tiyatroda, Narımbet Orazbaylar, Aydar ile Ajar’ı suçsuz yere cezalandırarak öldürmek istediklerinde Abay araya girer, tartışma üzerine tartışma yaşanır. Olaylar gittikçe derinleşir. Dramatik tartışmalar aynı şekilde devam eder.

Okuyucu, Kerim’in düşman biri olduğunu uzun süre anlayamaz. Abay, öğrencilerinin istekli ve iyi gençler olacağına dair her zaman umutludur. Ama olaylar onların ikiyüzlülüğünü ortaya çıkarır. Yazar, bunu hemen açıklamaz. Okuyucu, Kerim’i ilk defa Aydar ile Ajar’ı, Orazbaylar öldürmek istediğinde

gerçek yüzüyle tanır. Orada Kerim, Aydar'a aracılık yapar. Kerim güçlü tiplerden biridir. Yazar, onun karakterini ustalıkla aktarır. O, sevilmeyen karakterler içerisinde tek başına durabilen tek kahramandır. Yazar, Kerim tipine benzeyen Ezimhan'ı da eserine alır.

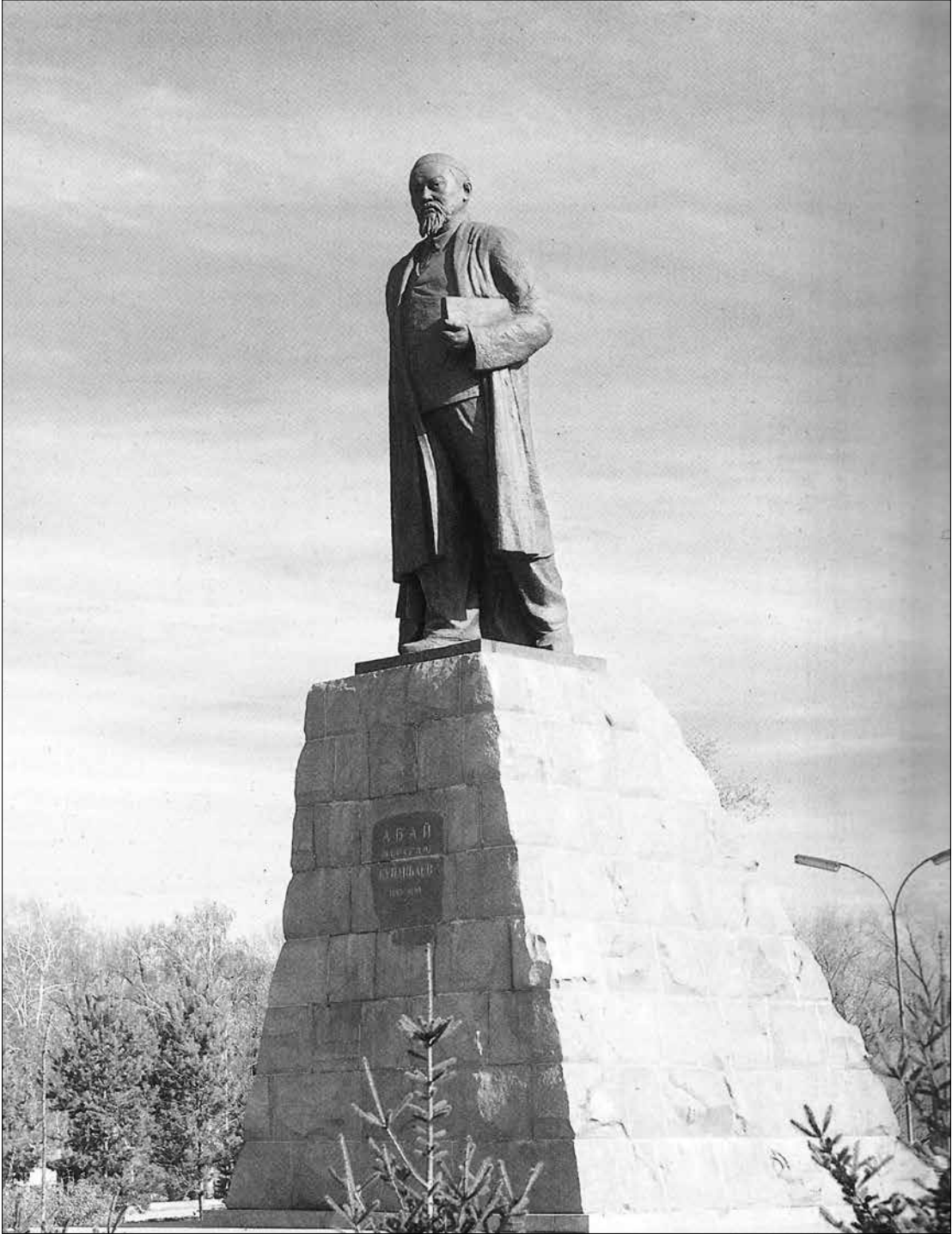
Jiyrenşe de zayıf bir düşman değildir. O, keskin sözlü, uyanık, kolay kolay laf yarıştıramayacak biridir. Bu yeteneği, Aydar ile Ajar için yapılan bir tartışma esnasında ortaya çıkar. Tökejan, Orazbay Narımbet, Jiyrenşe'nin yanındaki hoş olmayan tipler, kendi güçlerine güvenir, bu durum ise onların zalim bir yapıya sahip olduğunu gösterir. Abay'ı sözle, akılla halkın önünde küçük düşüremeyeceğini anlayanlar onu darp etmek için uğraşırlar. Dramada, Abay'ın başını çektiği grup, iyi kahramanın karşısına konulan, sevilmeyen kahramanların işini güçleştirerek insanlar arasındaki tartışmayı alevlendirir.

Muhtar Avezov ile L.Sobolev'in bu esere trajedi demesinin sebebi, birinci olarak piyesin fikri içeriği ve tabii kuruluşuyla ilgilidir. İkinci olarak Abay'ın başından geçen trajik olayların güçlü bir şekilde tasvir edilmesindedir. Eserin asıl kahramanı olan Abay, olayların akışı içerisinde birçok problem ve sıkıntıyla karşılaşır. O, piyesin sonunda acınacak bir halde, trajik bir şekilde ölür.

Abay araştırmaları uzun zamandır, nesilden nesile aktarılarak kesintisiz devam edip, içerik ve incelenen konu açısından gittikçe artan bir ivme kazanarak gelişmiştir. Abay, bütün bu nesillerle birlikte yaşayacak, kudret sahibi bir düşünürdür. Dolayısıyla Kazak edebiyatı denince, zengin Kazak dili, hoş Kazak şiirinden bahsedilince bunların başlangıcı olarak daima büyük edip Abay hatırlanacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmetov Z. (1995). *Abaydın aqındıq älemi*, Almatı, Ana tili, 272 s.
 Älmaşulı J. (2005). *Ävezovtiñ jumbağ älemi*, Almatı, Jet, jargı, 321 s.
 Mirzaxmetov M. (1994). *Abaytanuv tariyhı*, Almatı, Ana tili, 269 s.

Almatı'daki Abay anıtı. H. Navrızbayev, 1960

Abay Yazınında Gençlik İdeali: Abdirahman

Soner SAĞLAM¹

Giriş

Milletlerin köklü bir medeniyete sahip olmaları ve bunun devamlılığını sağlayabilmeleri hususunda, o toplum içinden çıkan abide şahsiyetlerin çok önemli bir rolü bulunmaktadır. Yusuf Has Hacıp, Ahmet Yesevi, Yunus Emre, Mahtumkulu, Abay, Cengiz Aytmatov vb. gibi şahsiyetler Türk kültür ve medeniyetinin yaşatılması, muhafaza edilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılmasında çok önemli bir işleve sahip oldukları gibi her daim yaşayan bir kültürel kimliğin sürekliliğini de sağlar.

Türk dünyası edebiyatının zirve şahsiyetlerinden Abay Kunanbayev sanatçı kimliğinin yanında mütefekkir ve kanaat önderi olma özelliğiyle dikkat çeker. Abay'ın kaleminden çıkan eserlerde bir medeniyet tasviri bulunur. Abay, içinde yaşadığı asra kadar mensubu olduğu medeniyet dairesinin oluşturduğu kültürel birikimi başarıyla kullanması yanında yenilikçi ve reformcu kimliğiyle de öne çıkar. Onun eserlerinde kendine özgü söyleyiş ve imgeler yanında Türk kültürüne ait kültürel kodların meydana getirdiği çağrışımlara da yer verilmiştir.

Abay, yaşadığı dönemde toplumdaki çözümleri ve diğer sıkıntıları görmüş ve bunlara çözümler aramış, yönetici kesimden sıradan halka kadar herkese hitap ederek, toplumdaki yozlaşmanın önüne geçmeye çalışmıştır. Bu bakımdan sosyal eleştiri onun eserlerinde öne çıkar. O, bu eleştirileriyle halkına rehberlik eder. Abay'ın tek bir gayesi vardır, o da Kazak halkının refah ve huzur içinde yaşamasıdır. Bunun için de akıl ve bilimi kendine rehber edinen, çalışkan, gayretli ve sorumluluk sahibi gençlere ihtiyaç vardır. Abay'ın bildiği bir gerçek vardır, o da; gençliğin bir toplumun geleceğini emanet edeceği yegâne zümre oluşudur. Abay, gerek kara sözlerinde gerek şiirlerinde üyesi olduğu topluma karşı taşıdığı sorumluluk hissiyle gençlerin eğitimi ve sahip olması gereken vasıfları dile getirir. Bir başka ifadeyle Abay, bir gençlik ideali ortaya koyar. Bu ideali oğlu Abdirahman² şahsında somutlaştırır. Genç yaşta kaybettiği Abdirahman, Abay'ın gençlik idealinin adıdır.

Çalışmada Abay'ın şiir dünyasındaki gençlik ideali, oğlu Abdirahman'ı konu edindiği şiirler ile diğer manzumeleri üzerinden değerlendirilmiş ve bunun Abay yazınındaki yeri ortaya konulmuştur.

1. Abay'ın Eserlerinde Gençlik

Aşağıdaki mısralarda görüldüğü üzere Abay, şiirimi gençler için yazdım diyerek, Kazak halkının geleceğinin umudu olan gençlere verdiği değeri ortaya koyar.

Ben yazmam şiiri, meşgale için,
Olur olmaz masalı dermek için.
Sinesi sezgili, dili fasih örneği,
Yazdım gençlere iletmek için.
Hoyrat değil anlar ilgili, bu sözleri,
Gönül gözü açık, uykusu hafifler için.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.

² Abdirahman (Abiş) Abayulı (1869-1895): Abay oğlu Abdirahman'ın iyi bir eğitim almasını ister ve onu 1882'de Semey'deki okula yazdırır. 1886-1889 yılları arasında Tümen'deki Aleksandrov Lisesine kaydolun Abdirahman, 1889-1892 yılları arasında da Petersburg'daki Mihaylov Kara Kuvvetleri Lisesine gider. İyi derece ile buradan mezun olduktan sonra 1892'de Taşkent'teki garnizonda vazife alır. Aynı Mağripa adında bir kızla evlenir. Abay, Abdirahman'nın düşüncelerine, dünya görüşüne çok önem verir ve oğluyla sırdaş olur. Her konuda onunla fikir alışverişinde bulunur. Abdirahman 15 Kasım 1895'te Taşkent'te akciğerlerindeki rahatsızlık nedeniyle hayatını kaybeder. (Abay Ensiklopediya, 1995: 114.)

Abay, gerek şiirlerinde gerek kara sözlerinde Kazak halkına, cehaletten kurtulup, ilim ve bilimin peşinde koşmayı, çalışkan, güzel huy ve ahlak sahibi olmayı öğütler. Bu konudaki en önemli görev ise gençlere düşmektedir. Yarınların sahibi olan gençler, çağın gereksinimlerine uygun iyi bir eğitim alarak ülkeyi muasır medeniyet seviyesine çıkarmakla mükelleftir. Bu düşüncelere sahip olan Abay, öğretmenlik de yaparak bu idealini uygulamaya koyar. Onun çevresinde gençler toplanır ve Abay'dan çok şey öğrenirler. Abay; onlar için üstün anlayış sahibi ve ölümsüz ışığı olan biridir. Onların Abay'ın şairlik geleneğinden beslendiği aşikârdır. Büyük üstadın şair öğrencileri arasında öne çıkanlar Akılbay, Mağaviya, Ārip Tāñirbergenov, Āset Naymanbayev, Kōkbay Jañatayev, Narmanbet Ormanbetov ve Şākerim Kudayberdiyev'dir.

Abdirahman'ın genç yaşta – 26 yaşında - ölümü Abay'ı derinden etkiler. Özellikle Abdirahman için yazdığı şiirlerde bunu görürüz. “Abdirahman Hastalanıp Yattığında”, “Abdirahman'a (O Allah Rahmetiyle)”, “Abdirahman'a (Kakitay Adına Mektup)”, Abdirahman Öldüğünde, Abdirahman'ın Ölümüne, Abdirahman'ın ölümünden sonra kendine söylediği teselli, Abdirahman'ın eşi Mağış'a Abay'ın Söylediği Tesellisi” vb. gibi şiirler Abay'ın oğlu Abiş için kaleme aldığı şiirden bazılarıdır. Bu şiirlerde genç yaştaki evladını kaybeden acılı bir babanın hislerini, oğluna olan sevgisini, ona dair umutlarını görürüz.

Abay'ın oğlu Abdirahman adına yazdığı şiirlerde dikkat çeken önemli bir husus vardır. O da Abdirahman'ın sahip olduğu olumlu hasletlerdir. Abay, oğlu Abiş'i ülkenin geleceğini emanet edeceği yeni neslin başı olarak anlatır.

Yeni neslin başı o idi,

Ben eskinin sonu idim. (Kibar 2014: 296)

Abay'a göre Abdirahman; bilim öğrenmeye istekli, yardımsever, çalışkan, sıcak kalpli, iyi bir dost, adaletli, cömert, dürüst vb. niteliklere sahip bir geçtir. Aslında Abdirahman özelinde verilen bu hasletler Abay'ın gençlik idealini de ortaya koyar. Dolayısıyla Abay, gençlik idealini Abdirahman üzerinden söylemiştir.

Abay'ın nasıl bir gençlik arzu ettiğini şu başlıklar altında ele alabiliriz:

1. 1. Akıl, Bilgi, Bilim, Eğitim ve Öğretim

Abay'ın en çok toplumu saran cehaletten şikâyetçidir. O, bu cahilliğin içine tembellek, yalancılık, eğitimsizlik, hırsızlık, uyuşukluk gibi kavramları dâhil eder. Abay, yedinci sözünde insanın iki türlü huy ile dünyaya geldiğini; bunlardan birinin beden ihtiyaçları diğerinin de öğrenme isteği olduğunu ve bu isteğin de insanı hayvandan ayırt ettiğini vurgular. İlim öğrenmenin önemini onuncu sözünde “İlimsiz ahiret de yok dünya da yok.” diyerek ortaya koyar (Ayan 2015: 75).

Abay'ın üzerinde durduğu en önemli husus çocukların ve gençlerin eğitimidir. O, eğitimin toplum ve ülke kalkınmasında ne denli önemli bir unsur olduğunun farkındadır. Abay, geleceğe yönelik fikirlerinde, yarınların en nitelikli değerleri olarak gördüğü çocuk ve gençlere ayrı bir önem verir. Her zaman akılcı bir tutum içerisinde olan büyük üstad, yazımında bireyin aklıyla muhakeme etmesini ve öyle karar vermesini tavsiye eder. Abay “Bilim Bulmadan Övünme” adlı şiirinde birçok konu yanında akıl ve bilgi kavramlarını da ele alır. Abay, bireyin hayatı boyunca aklını kılavuz edinmesini vurgular ve kişinin aklının yatmadığı işi yapmaması, başkasının sözüyle değil kendi aklıyla karar vermesini öğütler:

Akıl inanmadan güvenme,

Denk gelirsen öyle bir işe.

Aksakal dedi, zengin dedi,

Kim olursa olsun, biri dedi,

Akıl ile yensen, “akıllı” derdi. (Kibar 2014: 64)

Çocukların ve gençlerin eğitimine her zaman büyük önem veren Abay, bunu şiir ve karasözlerinde de sıklıkla ifade eder. Gençlere, kim size ilim öğretirse onun peşini bırakmayın, onu takip edin diyerek nasihat eder:

Âlim olmaz, ne olur,
 Çocukluğa kıyarsan,
 Olmasan da benzer bak,
 Bir âlimle karşılaşırsan...
 “öyle olmak nerde” deme,
 Bilimi seversen böyle deme,
 Bilimi kim verirse size,
 Yanmadan sönseniz önünde. (Kibar 2014: 62)

Yine bir başka yerde tefekkür etmeyi, düşünerek hareket etmeyi tavsiye eden Abay; bu, çoğunluğun sözüdür diye hemen inanma, aslını astarını araştır ondan sonra karar ver diyerek gençleri uyarır:

Ahmak çok, akıllı az,
 “Çoğunluğun sözü bu, deme.
 Yakının sözü tatlı diye,
 Yakınım dedi diye görme,
 Kim söylese de cahillikle
 Öyle dipsiz söze erme,
 Endişem bu diyeyim size.

Abay “Neredesin Gençlik Ateşi” adlı şiirinde neden bilimin peşimden gitmiyorsunuz diyerek adeta gençlere haykırır:

Neredesin, gençlik ateşi,
 Dürtüp okşamaz mısın yüreği?
 Faydasını bilip bilimin,
 Şaşçasını yormaz mısın âlemin?

Abay’ın Abdirahman için kaleme aldığı şiirlere göre Abi; bilgiye aç, bilginin kıymetini bilen ve bilim öğrenme arzusuyla dolu bir gençtir. Onun en büyük hevesi bilim öğrenmektir:

Kaderin Tulparına bindin,
 Geniş semaya yükseldin,
 Tek, bilim idi hevesin,
 Her zorluğu göğüsledin. (Kibar 2014: 298)

...
 Bilim alıp, bilinceye kadar,
 Huzur, sükûnet bulmayan...
 Âlemi gezip görene kadar,
 Rahata erip yatmayan... (Kibar 2014: 294)

...
 Kâfir ortasında ömür süren,
 Haramından yemeyen,
 Ömür boyu didinen,
 Yatmayıp bilim izleyen. (Kibar 2014: 300)

...
 Yurttan çok onun hüneri,
 Bilime istekli, zeki idi... (Kibar 2014: 292)

1.2. Çalışkan, gayretli ve azimli olmak

Abay gençlere her zaman gayretli ve istekli olmalarını söyler. Onların menfaat elde etmek için değil iyi insan olmak için ilim öğrenmeye istekli olmalarını arzular. Bunun için de üşenmeden çokça kitap okumalarını öğütler:

Fayda değil ar düşün,
İstekli ol, fazlasını bilmek için.
Üstün bilim kitapta büsbütün
Erinmeden okuyup görmelisin (Kibar 2014: 76)

Abay, “Abdirahman öldüğünde (Tul boyun uyat ar edin)” adlı şiirinde de Abiş’in bir iş yaparken cesaretli ve ilgili olduğunu, öğrenmeye olan düşkünlüğünü dile getirir:

İşe cesaretle girişirdin,
İlgiyle derinlemesine boylar idin
...
Yiğitliğe de var idin,
Öğrenmeye aç idin... (Kibar 2014:)

Abay’ın gençlerden en büyük isteği bilim konusunda istekli ve gayretli olmalarıdır. Çünkü o bütün güzelliklerin, ilerlemenin ancak ve ancak müspet eğitim ve ilimle olacağına inanmış, yaşamı boyunca bu düşünceyi savunmuştur. Abay “Bulmaca” adlı şiirinde gençlere hitaben bir soru sorar ve sonra da cevabını verir.

Hey, sınanır yiğitler, geldi sizin sıranız
Nurunuz varsa, beri gelip merakı takip ediniz.
Canın düşkünlüğü dünyada neyeymiş dersiniz;
Onu bilerseniz, her şeyi bilmişsiniz.

Çözümü: Bilmeye düşkünlük. (Kibar 2014: 226)

Yukarıdaki mısralarda görüldüğü üzere Abay ten ve can ayırımına dikkat çeker. Tasavvufi düşünceye göre ten yani beden dünyaya bağlıdır. Dünyevi arzuların peşindedir. Can yani ruh ise geldiği esas yere, o yüce makama, Tanrı katına bağlıdır. Bu bakımdan insan doğumundan itibaren bir mücadele içerisinde. Bedenin ve ruhun mücadelesi son nefes verinceye kadar devam edecektir. Burada Abay, canın düşkünlüğü diyerek, ruhun gıdasının bilgi olduğunu söyler. Kâinatın esasını bilginin oluşturduğunu bilen Abay, geleceğin teminatı olan gençlere de bilimin peşinden koşmaları çağrısını yapar.

1.3. Ahlak (hırs, kıskançlık, yalan, kibir, övünme, gösteriş)

Abay’ın edebî şahsiyetinin en öne çıkan tarafı gerçekçi oluşudur. Bu bakımdan sosyal eleştiri Abay külliyatında ön plana çıkar. Yaşadığı dönemde gördüğü toplumsal bozulmaları hiç kimseden çekinmeden doğudan eleştirebilen biridir Abay. Yönetici kesimden sıradan halka kadar herkesi eleştirir. Bunu da tüm samimiyetiyle yapar. Onun derdi halkıdır. Kazak halkının daha iyi bir yaşama kavuşmasıdır. Bu bakımdan Abay külliyatına baktığımızda onun ideal insan ve ideal toplum yapısı oluşturmaya çalıştığını görmekteyiz. Bunu yaparken üzerinde önemle durduğu konulardan biri de ahlaki öğretilerdir. Grek kara sözlerinde gerek şiirlerinde bireyin ahlaki ve terbiyesi hakkında sıkça duran Abay; yalan, kendini övme, kıskançlık, riyakârlık, tamahkârlık, cimrilik vb. gibi davranışlara sahip kişileri sert bir dille eleştirir. Bilhassa Oğlu Abiş’i anlatırken onun bu kötü davranışlardan hiçbirine sahip olmadığını, aksine yardımsever, dürüst, çalışkan, tok gözlü, mütevazı ve ilim peşinden koşan bir genç olduğunu dile getirir. Dolayısıyla oğlunun şahsında tüm Kazak gençlerinin taşıması gereken hasletleri ortaya koyar.

Abay “Bilim Bulmadan Övünme” adlı şiirinde ahlaki değerleri de ele alır ve bireyin beş şeyden uzak, beş şeye de yakın durmasını söyler. Uzak durulması gereken beş düşman “gıybet, yalancılık, kendini övme, müsriflik ve üşengeçliktir.

Beş şeyden uzak olmalısın,
Beş şeye çabuk olmalısın,
Adam olmaksa muradın...

Gıybet, yalancılık, kendini övme,
Müsriflik ve üşengeçlik,
Bir bilsen bunlar beş düşmanın

İlgi, emek, tefekkür ile
Kanaatkarlık ve iyilik düşüncesi ise,
Bir inansan, bunlardır asıl dostların işte... (Kibar 2014: 62)

Kişinin en yakın beş dostu ise şunlardır: ilgi, emek, tefekkür, kanaatkârlık ve iyilik düşüncesi. Abay'a göre bu beş şey bireyin dostu olursa, o kişinin hem kendisi mutlu olur hem de çevresini mutlu eder.

Abay'ın gençlerde görmek istediği bir diğer haslet de doğru sözlü olmaktır. Aynı şiirin devamında şair, gençlere dürüst olmalarını, doğru sözden ve gerçeği söylemekten asla taviz vermemelerini söyler:

Nadanlara boyun eğme,
Gerçek sözle ölsen de. (Kibar 2014: 64)

Abdirahman'ın özelliklerinden biri de dürüstlüğüdür. Abiş, çocukluğunda da gençliğinde sahtelik nedir bilmez:

Çocuk oldun genç oldun,
Sahteliğe ermedin. (Kibar 2014: 298)

Abiş, ne olursa olsun doğruyu söyler. Ne korku ne de menfaat için yalan söylemez. Kişiye göre söze bakmaz, söze göre kişiyi değerlendirir. Küçük bir çocuk da söylese doğru söze kıymet verir:

Makama geldim diye değişmeyen,
Delirip fitne peşinden gitmeyen,
Yüz bin tenge verseler bile,
Hak yolundan dönmeyen.

Hatiplikte böbürlenmeden,
Doğru sözü destekleyen,
Bala söylese de hak sözü,
Yüzünü dönmeden dinleyen. (Kibar 2014: 300)

Abay'ın en çok eleştirdiği davranışlardan biri de kendini övme ve gösteriş çabası içinde olmaktır. Oğlu Abdirrahman'ı anlatırken onun mütevazılığına dikkat çeker. Abiş, hiçbir zaman kibirli olmamış, bir makama bile yükselse alçak gönüllüğü elden bırakmamıştır.

Makama geldin, baş oldun,
Kibirilenip gerinmedin. (Kibar 2014: 298)

Abay bir başka şiirinde gösteriş için bir şeyler yapmaya çalışanları eleştirir. Gençlere kendini övmenin, böbürlenmenin gereksizliğini söyler:

Askeri görev arama
Sırmalı giyim giymek için
Boş övünce salınıp,
Boşuna göğüs germek için. (Kibar 2014: 76)

Bireyin ahlaki yönden bozulmasına sebep olan durumların başında dünyevi unsurlara aşırı bağlanma gelir. Pek çok mütefekkir ve sanatçı bu nedenle eserlerinde dünyanın gelip geçici bir yer olduğunu, kişinin dünyaya aşırı bağlı olmamasını öğütler. Abay da gençlere dünyanın dışarıdan güzel göründüğümü ancak aslının yalan olduğunu söyler.

Rezil-ahlaksız, yalan devran,
Güzel görünür delikanlıya;
Parıldayan, ilgi çekici hayat ya,
Ümitle dolar tepeden tırnağa (Kibar 2014: 210)

Abay'ın gençlerde görmek istediği davranışlardan biri de yardımseverliktir. İnsanların birbirine yardımcı olmaları toplumsal huzurun sağlanmasında da önemli bir yer teşkil edeceğinden, Abay her fırsatta iyilik yapmanın, yoksul ve kimsesizlerin ihtiyacını karşılamının, gönül kazanmanın önemini dile getirir. Yine bu değerlerin Abiş üzerinden verildiğini görmekteyiz. Abay, “Abdirahman Öldüğünde (Argı Atası Kaçı Edi) “ adlı şiirinde oğlunun birçok olumlu niteliklerini sayarken, onun gönül kazanan biri olduğunu da söyler. Abiş, yoksul ve fakirlere sahip çıkan, adaletli ve cömert bir gençtir.

Fakir-fukara elemli, dertli,
Arzuyla himaye ettin hepsini,
Yapıverdin gönüllerini,
Ayırmadın hiçbirini.

...

Adaletli, cömert, er idi,
Aleme yayardı örnek hareketi,...

...

Gariplerden esirgemedi,
Elinden gelen himayeyi.

...

İyilik yapılacak yerde,
İsteksizce geri çekilmeyen... (Kibar 2014: 290, 292, 300)

SONUÇ

Kazak bozkırının yetiştirdiği büyük düşünürlerden biri olan Abay'ın fikirleri, onunla aynı dönemde yaşamış birçok Türk aydını ile ortaklıklar gösterir. Bu bakımdan Abay, Türk dünyasının ortak değeri sayılabilecek bir şahsiyettir.

Abay, eserlerinde genel olarak bütün Türk halklarının ortak hedeflerini dile getirebilmeyi başarır. O, zengin edebî mirası ile bireyin insanlık değerleri bakımından tekâmüle ulaşması için gerekli olan hasletleri ortaya koyar. Reformcu ve realist biri olarak eski geleneklerle acımasızca savaşıyor. Sorumluluk almaktan asla kaçınmayan biridir olan Abay, düşüncelerini sadece yazıya dökmekle kalmaz hem öğretmenlik hem de yöneticilik yaparak bunları uygulamaya koyar. Kendi düşünceleriyle birlikte Kazak halkının ruhunu ve özünü de ebedi kılmayı başarır.

Abay, “Ben yazmam şiiri meşgale için,” diyerek, şiir yazmaktaki gayesinin gençlere bir şey iletmek olduğunu söyleyerek, onlara verdiği önemi ortaya koyar. Abdirahman'ın şahsında tüm Kazak gençlerinde bulunması gereken hasletleri dile getirir. Bunlar binlerce yıldır tarihte var olan yüce Türk milletinin kültürel belleğinde hep var olan değerlerdir ve Kazak halkının da özünü oluşturmaktadır. Abay, işte bu değerleri hatırlatır Kazak halkına.

Abay bütün güzelliklerin, ilerlemenin ancak müspet eğitim ve ilimle olacağına inanmış ve hayatı boyunca bu düşünceler doğrultusunda hareket etmiştir. Abay'ın istediği gençlik; çağın ihtiyaçlarına cevap verebilen iyi eğitilmiş, ahlaklı, millî ve manevî değerlerine bağlı bir gençliktir. Abay, öğrenme açlığı asla doymayan biridir. Dedesi, Babaannesi ve annesinin onun eğitiminde önemli rolleri olur. Medresede iyi bir eğitim alan Abay, Arapça ve Farsça öğrenir. Ayrıca Semey şehri Abay için, ilim öğrenmenin merkezi konumundadır. Fırsat buldukça şehrin kütüphanesine gider. Tanıştığı bir Rus ile dostluk kurar ve Rusçasını iletir. Rus edebiyatının büyük yazarlarını okur. Rus edebiyatı üzerinden Batı'ya ulaşır. Dolayısıyla Abay, çölde kalmışçasına bilgiye susamış, kana kana içen ama doymayan biridir. Bu nedenle çalışkan ve gayretli, ilimin kıymetini bilen ve onun peşinden koşan bir gençlik arzular.

Babasının hac vazifesini yapmak üzere yola çıkması üzerine boyun yönetimi Abay'a kalır. Abay henüz on üç yaşındayken boyun yönetimiyle ilgilenmeye başlar. Böylece Kazak halkını daha yakından tanıma imkânı bulur. Haksızlıklar karşısında adaletle hükmetmeye çalışır. Adalet, Abay'ın edebî mirasında oldukça önemlidir. Özellikle yöneticilerin adil olmaları gerektiğini hep vurgular. Yine gençlerden de adaletli olmalarını ister. Abay'a göre adalet, bütün iyiliklerin anasıdır.

Abay'a göre adil, dürüst ve emeğiyle kazanan, sorumluluk sahibi, mütevazı ve bilginin kıymetini bilen gençler ile Kazak halkı muasır medeniyet seviyesine ulaşacaktır. Abay'ın yaşadığı dönemde Kazak halkının Rus işgali altında olduğunu, Kazakların Ruslar tarafından millî benliğinden, tarihi değerlerinden mahrum kaldığını göz önünde bulundurduğumuzda Abay'ın ne kadar önemli bir iş yaptığını daha iyi anlarız. Nitekim 20. Asırda Kazakistan'ı bağımsızlığa götüreceği yolun mimarı olan Alaş hareketinin mensubu pek çok isim üzerinde Abay'ın tesiri söz konusudur.

Abay geleceğe olan inancını hiçbir vakit kaybetmemiştir. Geleceğin gençlerin elinde şekilleneceğini iyi bildiğinden Kazak gençlerine çok önemli vazifeler yüklemiştir. Aslında Abay'ın sözleri sadece Kazak gençlerine değil tüm Türk dünyasının evlatlarına birer vasiyettir. Abay'ın kaleminden çıkan her bir sözde Türk kültürüne ait kültürel belleğin izi vardır. BU nedenle Abay Türk dünyasının zirve ve abide şahsiyetlerinden biridir.

KAYNAKÇA

Abay Ensiklopediya (1995). (Bas Red. Nurgaliyev, R.N.; Ahmetov, Z vd.), Atamura, Almatı.

Abay Kunanbayev –Şiirler– (2014). Çev. Zafer KİBAR. SFN Yay.Ankara.

Abay Kunanbayev –Nasihatler (Kara Sözler)– (2014). Çev. Zafer KİBAR. SFN Yay.Ankara.

Ayan, Ekrem (2015) Bir Devrin Aynası Abay Kunanbayev ve Kara Sözler. Akademi Titiz Yayınları. İstanbul.

Koruyucu Abay. K.G. Çeskidev, 1944

T. Kakişev'in Eserlerinde Mağjan ve Saken Şiirindeki Abay Geleneğinin Sürdürülmesi¹

Jadira TÖLEVKONIR²

Akt. Damla ERDUMLUPINAR³

Şiir dünyasına ayak basan her şairin “*Şiir ve sözün padişahı*” olarak Abay’ı örnek alması, usta olarak kabul etmesi tartışılmaz bir gerçektir. Kazak yazılı edebiyatının temelini kuran, şiire biçimsel yenilikler getirerek kendi damgasını vuran ulu şairimizin kendinden sonraki takipçilerine bıraktığı edebî miras oldukça fazladır. Tursımbek Kakişev’in “*Abay külliyyatının onların şairlik yoluna girmesini sağlayan büyük bir faktör olduğu şüphesizdir*” sözü bunu en güzel şekilde ifade etmektedir. İki şairin de Abay’a şiirler ithaf etmesi dikkat çekicidir. Saken “*Ötken Künler/Geçmiş Günler*” külliyyatındaki “*Akın/Ozan*” adlı şiiri ona ithaf eder:

“Söziñniñ qarap tursam mağınası mol,
Bastavşı adasqandı bolğanday jol.
Özge sözdiñ patşası - seniñ söziñ,
Ya bar bol, bul dünyede ya ki joq bol”.

*Dikkat etsem, sözünüñ anlamı bol,
Öncü olan kişi sanki kaybetmiş gibi yol.
Başka sözün padişahı, senin sözün
Ya var ol bu dünyada ya da yok”.*

Yukarıdaki mısralarda da görüldüğü gibi birçok ibret verici sözü, topluma ders niteliğinde örnekler olarak bırakır.

Mağjan, her sözü altın kabul edilen “*Şolpan/Çolpan*” adlı meşhur şiirinde topluma ümit verici sözlerle, gelecek nesillere “*biz biriz*” diyerek seslenir. Bu şiirlerde, Abay’ın “*şiir ölçüsü*”ne katmış olduğu yeniliklerle de karşılaşırız:

“Tınış uyuqta qabirinde uvayım jeme:
“Qor boldı qayran sözim bosqa!”-deme,
Artında Qazaqtıñ jas balaları
Söziñdi kösem qılıp jürer jöñge!”

*Rahat uyu kabrinde keder çekme:
Hor oldu, güzel sözüm boşa deme
Ardında Kazak’ın genç yavruları
Sözünü önder kılıp yürür yolunda ”.*

Saken üzerinde çalışmaları olan Tursımbek, Saken’in, Abay’a doğrudan şiir yazmasının yanında Abay’ın örnek şiirlerinden kıtalar yazdığını da söyler. Onun, özellikle “*Gazalda/Gazelde*” şiirinin Abay’ın şiirlerinden hiçbir farklılık göstermediğini, buradaki söyleyişlerin büyük şairden ustalıklarla alınmış mısralar gibi görüldüğünü belirtir.” (Kakişev, 1993: 60)

Mağjan’ın “*Öleñ/Şiir*” adlı şiiri “*Segiz Ayaq/Kafiye*” şiirine dış görünüş bakımından birebir benzemektedir.

“Tarıqsa janım avırsa tänim,
“Süyevim” bar demeytin.
Ol bolsa mende, qozğalsa jerde,
Bul ne boldı demeytin.

*“Stıksa canım hastalansa vücudum,
“Dayanağım” var demez
O olsa bende, ayaklansa her yerde
Bu ne oldu demez*

1 “T. Kakişev zerttevelerinde Mağjan men Saken poeziyasındağı Abay dästüriniñ jalğastığı” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Kazak Tili men Ädebieti päniniñ muğalimi; Semey Şakerim Atındağı Menlekettik Üniveristet. magistrant. Semey Kazakistan.

3 Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD Yüksek Lisans Öğrencisi. damlaerdumlupinar@gmail.com

Jan süygenim ol da öleñ
Jete almasam jolda ölem.

*Can sevdiğim o da şiir
Yetemezsen yolunda ölürüm.*

Janımniñ janı, tännimniñ qanı,
Tırşılıgım senimen.
Oyladım - toymadım izdedim - qoymadım
Keñes biraz menimen.

*Canımın canı tenimin kanı
Hayatım seninle
Düşündüm doymadım, aradım bulmadım
Danış biraz benimle*

Estise seni-jan uyır,
Bağasın bilmes köp sıyr”

*İşitse seni can uyur.
Pahasını bilmez birçok sıyr”*

Bu mısralarda Mağjan, sıkıldığı ve dertlendiği zamanlarda şiirin onu tekrar kudretli bir hale getirdiğini, onu ruhu ve teniyle birlikte can dostuna dönüştürdüğünü yazar; bu fikirleriyle, büyük Abay gibi canlı düşünmeyenleri taşlar. Mağjan dışında başka şairler de Abay’ın şiir ölçüsündeki yenilikçi örneklerini uygulamaya çalışır. Bunlardan biri Beyimbet Maylin’dir. Onun “*Jañarttı qazır jurdı, avıl/Yeşillendirdi Bugün Şiiri, Köy*” şiirindeki özelliklerin Abay’ın “*Segiz Ayaq/Sekiz Ayak*” şiirinde de olduğunu söyleyen E. Ismayılov ile Z. Şaşkin: “*Kaygılı bir sesle gelen mutluluk havası esere yerleşmiyor. Tür ile içerik ayrı kalıyor ve kavuşmuyor*” (Ismayılov, vd.; 1934: 14) diyerek bu şiiri eleştirmiştir. Mağjan’ın şiirinde ise muhteva ile şiirin biçimi iç içe girer, kaynaşır.

Mağjan ile Saken gibi Abay geleneğini devam ettirenler, Abay’ın “*İçi altın, dışı gümüş*” güzel sözlerini, *hangi Kazak evladı sevmez ki ?*” diyerek şiire yeni bir ölçü ve sağlam fikirler getiren şiir görüşüyle süslemişlerdir. Saken’in, Abay’ın iz bıraktığı yolu devam ettirmekten başka Kazak şiirine sağlam bir nefes, yeni bir ufuk getirdiği de söylenebilir.

Bu sebeple iki şairin de kabiliyet sahibi oluşlarıyla ilgili birçok işaret mevcuttur. Onun genellikle tabiat konusunda birçok şiir yazdığı açıkça görülür. Abay “*Jazğıturu/ Bahar*” adlı şiirinde:

*“Jazğıturu qalmaydı qıstıñ sızı
Masatıday qulpırar jerdiñ jüzi
Jan-januar, adamzat antalasa
Ata-anaday qulpırar jerdiñ jüzi*

*“Bahara kalmaz kışın eziyeti
Sevinç içinde parlar yeryüzü
Toplanırsa hayvanlarla insanoğlu
Ana-baba gibi şefkat saçır yeryüzü”.*

derken, Mağjan “*Jazğıturu/Bahar*” şiirinde:

*“Masatıday qulpırğan jerdiñ jüzi,
Ayaq bassañ- tabanğa öter sızı.
Kempir bolğan bet-avzı qatparlanıp
Burandağan keşegi suluv qızı”.*

*“Sevinçle parlayan yeryüzü,
Ayak basan tabana geçer izi.
Yaşlanınca ağzı yüzü kırışıp
Süzülen dün ki güzel kıızı”.*

şeklinde seslenir. Mağjan’ın, eserlerinin daha başında Abay’ın tesiriyle onu taklide kaçmadan, söz oyunları ile mısralarını oluşturması, onun özgünlüğünü ve usta bir şair oluşunu gösterir. Nitekim biz, Mağjan’ın eserlerine baktığımızda onun ustalığını ve onun şiirlerinin güzelliği ile akıcılığını başlangıçtan bugünkü nesillere kadar derinlerdeki köklerden beslenerek ve kanatlarını açarak geldiğini görmekteyiz. Buradaki “*Kempir bolğan bet-avzı qatparlanıp/Yaşlanınca ağzı yüzü kırışıp*” şeklindeki tasviriyile bağlantılı olarak araştırmacı Tursınbek, “*Abay’ın yaz için özel olarak yazdığı bu mısralara bakılarak, “yaz geçirmenin, güzel bir kızın yüzünün kırışmasına benzetilmesinin güçlü ve kendine has bir söyleyiş olduğunu gösterdiğine, bu fikrin tam olarak ifade edilmediğine dikkat çekmiş olsa gerek. Bu mısralar dikkatsiz okunursa basit bir fikir gibi görünebilir, fakat usta bir bakış açısıyla ele alınırsa farklı anlamlara geldiğine dair şüphe kalmaz.”* der (Kakişev, 1999: 39). M. Jumabayev’in şiirlerinde tabiat ile ilgili tasvirlerden sembolik amaçla faydalanma yolu özel bir söyleyiş, genelde de poetik bir anlama dönüşür. Mağjan’ın “*Jazğı tañ/Yaz Seheri*”, “*Jaz keldi/Yaz Geldi*”, “*Jazğı jolda/Yaz Yolunda*”, “*Qısqı jolda/Kış Yolunda*”,

“Küz/Güz”, “*Tuvğan jerim Sasıq köl/Doğduğum Yer Sasık Göl*”, “*Bulbul/Bülbül*”, “*Tolğan ay/Dolunay*” şiirleri bu özelliklerde kaleme alınmış şiirlerdir.

Mağjan’ın “*Ötken kün/Geçmiş Gün*” adlı şiirinde Abay’ın “*Jaz/Yaz*”, “*Jazdikün şilde bolğanda.../ Yaz günü geldiğinde...*” adlı şiirine yönelik söylenenler oldukça yoğun ve uyumlu şiirlerdir.

Kazak köyünün tasvirini gözümüzde canlandırmak istediğimizde Abay şiirine yöneliriz:

“*Şildede samal eskende,
Jaylavğa avıl köşkende,
At-ayğırğa minisip,
Qız-bozbala jarısıp,
Tereñnen äzildeskende...
Burala basıp bılqıldap,
Äzildesip, sññıldap,
Jas kelinşek,
Jas qızdar Kerege jayıp,
Üy baylar üyden-üyge jürgizip...*”

“Yazın rüzgâr estiğinde
Yaylaya köy göçtüğünde
At aygıra binişip
Kızlar yiğitler yarışıp
İnce ince şakalaştığında...
Döne döne gidip
Şakalaşıp gülüşüp
Genç gelincik
Genç kızlar “Kerege” (Kasnak) açıp,
Evin beyleri evden eve gezişip...”

“Abay şiirindeki köy tasviri, o zamanın gerçekliği olarak kabul edilirken Mağjan’ın yaşadığı devirdeki Kazakların “devleti ve güzelliği”ni açıkça gösteren tasvirler, işte bunlar” diyerek yaylaya göçüp gelen köyü, büyük şairin sunduğu örnekleri taklit ederek tasvir eder. Elbette köy hayatının bu tür tasvirlerini Mağjan’ın da tasvir edebildiği konusunda tartışma yoktur. Bu sebeple onun Abay şiirine dayanarak elde ettiği şeyler, çok da taklit sayılmamalıdır. O; Mağjan’ı, Abay’ı örnek alan bir şair olarak görmesinin yanında ustası olarak da gördüğünü söyler. Abay, bir tasviri sadece insanoğlunun hayat sürdüğü bir mekân ya da sosyal hayat üzerinden yapmaz. İnsanı ruh dünyasıyla birlikte tasvir eder. Bilgin Tursınbek Kakişev; “*Abay’ın Kazak şiirine getirdiği aydınlık bir yeniliktir. Saken’in de bundan örnek aldığı ve bu özellikleri geliştirdiği açık bir şekilde görülmektedir.*” (Kakişev, 1993: 60) diyerek sonraki şairler içinden S.Seyfullin’in Abay geleneğine yöneldiğini belirtir.

Abay gibi Säken Seyfullin de tabiat hakkında boş şiirler söylemez. Tabiatı ve insan duygularını yine insanın gönül haline bağlı olarak tasvir eder. Mesela hapishanedeyken yazdığı “*Qamavdan/Hapishaneden*” adlı şiirinde düşmana esir düşüp demir parmaklıkların arkasında yatan esirin gönül halini, ruh dünyasını, hüznü kapılan kahramanın tabiatla sırışmasını, dingin haldeki tabiatın güzel manzaralarını ustaca tasvir ettiğini söylemek mümkündür. Bu küçük şiirin içinde büyük bir resim vardır. Gönül yanan can, tabiat vasıtasıyla halkıyla dertleşir. Gerçekte âşık olduğu özgürlüğü özler. Şiir:

“*Oturmun küzet qamavda,
Duşpannan tänim jeñildi
Jeñe almaş biraq eş pende
Asav erkin köñildi*”.

Demir parmaklıklar arkasında oturuyorum,
Ben düşmandan daha güçsüzüm
Fakat hiçbir kul yenemez
Özgür ve ehlileştirilmemiş gönül

mısralarıyla biter.

Şair; “*Dalada/Bozkırda*”, “*Qırda/Kırda*”, “*Aqşa qar/Apak Kar*”, “*Sulvterek/Güzel Kavak*”, “*Mine, köl/İşte Göl*”, “*Orman*”, “*Kara jer/Kara Yer*”, “*Jazğı dalada/Yazın Bozkırda*”, “*Küzdi küni dalada/Güz Günü Bozkırda*”, “*Nura/Nuran*”, “*Jaylavğa köşiv/Yaylaya Göç*”, “*Jaylavda kıımız işiv/Yaylada Kıımız İçmek*”, “*Ayt küni/Bayram Günü*”, “*Tüs/Renk*”, “*Tuvğan jerim, öz elim/Doğduğum Yer, Vatanım*” şiirlerinde doğduğu bozkırın güzel tabiatını tasvir eder.

Saken’in Abay’ın şairliği hakkında yazdıklarına bakacak olursak Tursınbek Kakişev “*Abay jäne Säken/Abay ve Saken*” makalesinde “*Äveli “Tar yol tayğaq keşiv/Önce “Dar Yol Kaygan Geçit”i süzerek çıktım. Abay’ın çocuklarını adlarıyla anıp “Abay” dergisinin bundan sonra çıkıp çıkmayacağı konusunda başka söze gerek yok der* (Kakişev, 1993: 64). Araştırmacı, Kazak edebiyatında eleştiri türünün kullanılması ve edebiyata yerleşmesi konusundaki “*Oñaşa otav/Tek Otağ*” eserinde; “*Abaytanuvdiñ alğaşqı*

asuvları/Abay araştırmalarının ilk örnekleri” adlı incelemesinde Kazak yazılı edebiyatının temelini kuran Abay’dan, Kazak yazılı edebiyatının örneklerinin ortaya çıkışından söz açtığı, Saken’in birkaç fikrinden bahsetmekle yetinir (Kakişev, 1982: 83). Bu görüşler, o dönemlerde Saken’in ideolojik davrandığı ve Abay’a hoş bakmadığının göstergesidir. Tursınbek Kakişev’in 1927 yılında yayımlanan “*Qazaqtıñ körkem ädebiyeti tuvralı*/Kazak’ın Görkemli Edebiyatı” adlı makalesinde, özellikle 1905 yılındaki devrim hareketiyle Kazak edebiyatının az da olsa millî bir ruh kazandığını söyler. Onun aldığı örnek de görünüşe göre Nogay ve Rus edebiyatıdır. Başlangıçta Kazak beyleri ve asilleri Ruslara yanaştığı için Abay gibi yazarlar Rus edebiyatını örnek almışlardır. Özetle o, bugünkü Kazak edebiyatı örneklerinin Rus edebiyatı ile aynı olduğunu belirtir. Elbette bu fikri bir anda kabul etmek zordur. Ama edebiyatçıların ustalık yoluna çıkması gerektiğini söyleyen yazar, bunun için tarih derslerini hatırlatıp düşünmenin önemli olduğunu, Abay’ın unutulmaması gereken bir kahraman olduğunu, bunun da eserlerde açıkça görüldüğünü söyler (Kakişev, 1993: 64). Saken’in 1934-1935 yıllarında “*Körkem ädebiyet*/Görkemli Edebiyat” adlı ders kitabında (5. Sınıflar için Ötebay Turmanjanov ile birlikte) yazdığı “19. Asrın şairleri, 20. asrın Kazak şairleri” 3. bölümde “Şairin çocukluk çağı”, “Abay’ın Ruslar ve başka halkın şairleriyle tanışması”, “Abay’ın şiiri” gibi bölümler o dönemde çok fazla değer görmüştür.

Bununla birlikte Tursınbek Kakişev “Saken ile Mağjan” adlı ilmî yazısında, Saken’in şovenizmle birlikte ortaya çıkan Avrupaî bakış açısını acımasızca eleştirir, Abay ile ilgili gerçeklerin saptırılmasından bahseder ve küstahlıkla konuşan M. Batalov’un fikirlerini çürütür. Avrupai merkezci bakış açısına karşı çıkan Saken, Kazak edebiyatını yazıldığı şekilde okuyamayan yoldaşların, okuyabilen edebiyatçılardan daha fazla şey bilemeyeceğini söyler. Batanov ile Silçenkov yoldaşların Kazak sözlü yazılı edebiyatı hakkında yazdıkları kitapçığın içinde birçok hata ve yanlışlık olduğunu söyler. Örnek olarak da Navrızbay ve Abay’ı çağdaş gösterdiklerini ve eserlerinin çok fazla hatayla dolu olduğunu (Kakişev, 1999: 392) söyler.

Halkını hünere, bilime, okumaya teşvik eden Abay’ın öğretici tarzdaki şiirleri de iki şairi birbirinden ayırmaz. Mağjan, Kazak halkının geleceğinin okul, bilim ve ilerlemede olduğunu dile getirdiği “*Jazğıtaiñ/ Yaz Seheri*”, “*Öner-bilim qaytse tabılar*/Sanat ve Bilim Nasıl Bulunur” “*Qazağım/Kazağım*” v.b şiirlerinde bu konuyu ele alır. Mağjan:

“*Basqa yurt aspan- kökke asıp jatır,
Kiltin öner-bilim asıp jatır*”

“Başka yurt gökyüzünde aşiyor
Anahtarın sanat ve bilimi açıyor”

diyerek Kazaklar arasında bu tür hareketlerin artık olmadığına dikkat çeker veya:

“*Qarağım, oquv oqı, bosqa jürme
Oyınğa, qur qalarsıñ, köñil berme
Oqumay oyun quvğan balalarğa
Jolama, şaqırsa da qasına erme!
Kidirme, ayandama, alğa umtıl
Alam dep köken juldız qoliñ serme!*”

“Yavrum, git oku, boş boş durma!
Oyunla uğraşma boşa kalırsın,
Okumadan oyuna koşan çocuklara
Katılma, çağırsa da sakın varma!
Bekleme, oyalanma ileri atıl
Alırım diye gökteki yıldızlara el uzatma!”

mısralarıyla Kazakların gelişmiş ülkeler arasına katılmasındaki ilk talebin okul ve sanat olduğunu gösterir. Saken de:

“*İlim, öner oyıña kirmes senin,
Köriner sağan qıysıq sözim meniñ.
Ornına bitken maldı jumsamaysıñ
Bilesin soqır kevde jayın neniñ?*”

“İlim, sanat fikrine girmez senin
Görünür eğri sana benim sözüm
Yerinde olan malı harcamazsın
Bilesin kör bir gövde yerin senin?”

gibi şiirlerinde aydınlatıcı ve demokratik gelişmenin yolunu gösterir. Saken’in sosyal fikirleri büyük şairlerden aldığı şüphesizdir. Bunun ne kadar önemli olduğu “*Birlik*” toplumuna yöneticilik yaptığında daha iyi anlamıştır. Bu sebeple araştırmacı “*Kim başşı-ağa halıqqa*/Kim yönetici halka”, “*Qazaq sabağı*/Kazak dersi”, “*Nadan bay*/Cahil zengin”, “*Oqımağan Qazaq*/Okumayan Kazak” şiirlerini kaleme alır. O, halkın

derdiyle dertlenmenin onun arzuladığı yol olduğunu dile getirerek sözlerini bitirir (Kakişev, 1993: 60). Bu konuda, genç şairleri destekleyen, ilerlemelerine katkı sağlayan Abay'ın büyük tesiri vardır, der.

Özetleyecek olursak, Saken araştırmacısı âlim Tursinbek Kakişev, Mağjan ve Saken ile ilgili araştırmalarında onların, Abay'dan örnek alarak geleneği devam ettirenlerden olduğunu ve edebiyatın başköşesinde yerlerini aldığını dile getirir. Demek ki Abay'ın şairlik mirasının halkımızın manevî azığı olduğunu, dünü ve bugünü bağlayan büyük bir köprü gibi her ne zaman olursa olsun hayata olan bağlılığının sürdüğünü yok saymamak gerekir.

KAYNAKÇA

- Ismayılov E., Şaşkin Z. (1934). “Abay poetikası”, *Edebiyet Maydanı*, No11,12, s. 97-115 b.
- Kakişev T. (1982). *Oñaş otav*, Jazuvşı baspası, Almatı.
- Kakişev T. (1993). “Abay ve Säken ”, *Aqiyqat*. No10.-59-65 b.
- Kakişev T. (1999). *Mağjan ve Säken* , Qazaq Üniversitesi, Almatı.
- Tokjigitova D. K. (2011). *Kazak poeziyasındağı tabiğat lirikası*, (XX ğ.20-40 jj), Vestnik PGV No2.

Abay çalışırken. B.İ. Urmançe, 1946

Abay Eserlerindeki Zıt Anlamlı Sözlerin Kullanımı¹

Karlıgaş Bazarbekovna SARBASOVA²

Akt. Kübra MAVİ³

Abay'ın şiirleri, saflığı, yeniliği, halkçı oluşuyla, sıradanlığıyla, çekici özgünlüğüyle değerlidir (Ahmetov, 2008: 3). Abay temiz yüreğinin kıpırtılarını, sayısız düşüncelerini, eserleri aracılığıyla adeta bir mercan gibi ortaya saçmıştır. Onun her bir mısraında, her bir sözünde yakın ve sıcak esintiler hissedilir; bu esinti geçmişin, dünkü dünyanın terk edilen neferi olsa da bizim için anlamlı ve yüreğimize de uygundur. Abay'ın nefesi, Abay'ın sesi, Abay'ın nağmesi, zamanın sesi, halkın nefesidir. Bugün, bu sesin bizim sesimize katılıp yeni yeni düşüncelerle geliştiğini kendi döneminde -M.Avezov'un da dediği gibi- tarih Abay terbiyesinin gelecek nesillerle uyumlu olduğunu açıkça ortaya koyuyor (Avezov, 1976: 5).

Gün geçtikçe Abay'ı farklı yönleriyle tanıyıp onun sırlarını çözmeye başlarız. Her birimiz, edebî mirasına dalarak gerek gördüğümüz kadarını alıp çıkıyoruz. Büyük şairin alevli şiirlerinden birçok nesil susuzluğunu giderir, beslenir, çözülmeyen birçok düğümü çözüp sonrakilere örnek olarak bırakır. Bugün biz ilim ve bilim konusunda emek ve eşitlik hakkında, dostluk ve sevgi hakkında bir şeyler bilmek istersek Abay'a başvururuz. Abay'ın söylediği atalardan kalan sözlere müracaat ederiz. Abay, çevresindeki hoş olmayan karakterlerin iş ve hareketlerine karşı söz silahını kullanır. İyilik sahibi olanları sözleriyle över. Abay adı, Abay şöhretini bize ulaştıran da onun sözleridir. Sözünün içeriğini bilip manasına ulaşıp kullanmak yolu ve yöntemleriyle farklılıklarını seçebilmek, nesillerin sorumluluğudur. Abay eserlerinin derin bir içeriğe sahip olması şairin ilerici fikirleri ve öncü düşünceleriyle ilgilidir dersek, ana dilini büyük edebî dil haline getirmek yolundaki güçlü emeğini kullanmanın yeni şekillerini ortaya çıkardığından ve bunları mükemmel hale getirmesinden fark ederiz. Abay'ın dilinin kendinden önceki şairlerin eserlerindeki dilden daha başarılı olup zirvede ve tek başına durmasının sebebi, farklı yeteneği ve şahsına münhasır özelliklerindedir. İkinci olarak “zorlukla uyumlu hale sokar” bir zevke sahip olması ile millî dil tabiatını derinlemesine anlatmaktadır diyebiliriz. Düşüncelerini tasvir ederken tam olarak keskin ama güzel bir tesir bırakmak, Abay yaratıcılığına, Abay şiirine has işaretleridir. Özellikle kızıl “parlak” sözleri önceden seçerek onu şiirin mısralarına uygun şekilde yerleştiren estetik yöntemin şiire yabancı bir yapı olduğunu anlayan da, başkalarına anlatabilen de, kendi yaratıcılığına delillendiren de şair Abay'dır.

“Abay'ın şiiri kendisinin de söylediği gibi engin bir ömür pazarı..” “Herkesin aradığı şey var. Parasına göre o şeyden alır.” der gibi “Kazak dilinin stilistiği” dersini okuturken biz de kendi aradığımızı Abay nazmından bulmuş gibiyiz. “*Antonim sözdiñ stil'dik ereşelikleri*/Karşıt Anlamlı Sözlerin Stilistik Özellikleri” konusunda yapılan pratik derste Abay'ın kullandığı karşıt anlamlı sözler vasıtasıyla, zıt anlamlı sözlerin sırlarını açmış gibiyiz. Sadece bir yazarın yaratıcılığı temelinde bakmamızın ilk sebebi, şairin söz kullanma ustalığını tanıtmak, ikinci olarak da karşıt anlamlı sözlerin stilistik hizmete uygun olduğunu göstermektir. Bu yüzden ele almış olduğumuz konuları, buradaki sözlerin yerleşim düzenini ve bunları kullanma yollarını incelemek yazımızın amacı. Amacımız Abay hangi zıt anlamlı sözleri kullanmış, hangi amaçla kullanmış bunları öğrencilere seçtirmektir. Böylece Abay'ın kullandığı zıt anlamlılar

1 “Abay şığarmalarındağı qarısı mäñdi sözderdiñ qoldanası” makalesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2 Doç. İ. Jansügirov Atındağı Jetisuv Memlekettik Universiteti Filologiya Kafedrası Taldıkörğan kalası Kazakistan. bazarbekovna54@mail.ru

3 Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü mezunu.

(Antonimler) hangi farklılıklarıyla göze çarpar? Abay, zıt anlamlı sözleri bir cümle ögesi şeklinde cümle-ye yerleştirerek kullanma vasıtasıyla fikrini daha etkili nasıl söylemiştir? Bu soruların cevaplarını bulmak bizim amacımızdır:

*Muni tastap oylanıp, aqın deniz,
Taba almasam, aqıldı bolar nemiz?
Qıs penen jaz, kün men tün, taq pen jup,
Jaqsılıq pen jamandıq – boldı segiz,*

Bunu bırakıp düşünerek, şair deyiniz,
Bulamazsam, akıllı olur neyiz?
Kış ile yaz, gün ile gece, tek ile çift
İyilik ile kötülük - oldu sekiz -,

şeklinde söylediği bilmece çözümündeki zıt anlamlı sözler, bununla birlikte “Özimdiki dey almay öz malındı,/Kündiz külkiñ buzıldı, tünde uyqıñ//Benimki diyemeden öz malına,/ Gündüz gülmen bozuldu, gece uykun” mısralarındaki zıt anlamlı sözler zaman anlamında yani doğru anlamıyla kullanılırken cümledeki kullanılışına göre başka renklere sahip olduğuna aşağıdaki mısralar delildir:

*Küni – tüni oyımda bir – aq tәñiri
Öziñe kumar qılğan onıñ әmiri,*

Gece – gündüz fikrimde bir tek Tanrı
Ona heves edilen onun emri,

şeklindeki mısralarda zıt anlamlı sözlerin daima anlamında kullanıldığı görülür:

*Sap – sap köñilim, sap köñilim!
Sayalamay, say tappay,
Ne kün tuvdı basıña,
Küni – tüni jәy tappay?*

Saf – saf gönlüm, saf gönlüm!
Uygun görmeden, uygun bulmadan
Ne gün doğdu başına
Gece – gündüz yer bulamadan

“Gece gündüz” karşıt anlamları bir zaman, kaşla göz arasında anlamını bildiriyor veya;

*Kelip – ketip köp jürip
Men dosıñmın dep jürip,
Duşpandığın ozdırar,*

Gelip – gidip çok yürüyüp
Ben dostunum deyip durup
Düşmanlığını artırır,

şeklinde asıl anlamıyla kullanılırken ...

*Oylav da joq, bilv joq
Keler menen keretdi,*

Düşünmekte yok, bilmekte yok
Gelenle gideni,

mısralarında “giriş çıkış”, “fayda ziyan” konusundaki anlamı bildirmek için zıt anlamlı sözleri mecazî anlamda kullanmış zıt anlamlıların fikri toparlayıp vermesi görevini “Qazaq elim qazağım, qayran jur-tım/Kalabalık ülkem, Kazak’ım, harika yurdum”, “Köñilim qayttı/Gönlüm Vazgeçti” “Köjekbayğa/Kök-bay’a” vs. gibi şiirlerde fark ederiz.

*Keñşilikte dos ta dos, qasıñ da dos,
Tarşılıqta qayırılğan dos ta özgeşe...
Tarşılıqta qayrandap,
Keñşilikte oyrandap, köp batırğa qaldıñız.*

Bollukta dostta dost, düşmanında dost
Darlıkta dönüp gelen dostta başka
Darlıkta sıkıntı çekip, bollukta harap edip
Birçok yiğide kaldınız.

*...Alıs – jaqın Qazaqtıñ bәrin kördim,
Jalğız – jarım bolmasa anda – sanda.
...Jaksı menen jamandı ayırmadıñ
Biri – qan, biri may bop, endi eki urtıñ.*

...Uzak – yakın Kazağım hepsini gördüm,
Yalnız – yarım olmasa arada – sırada.
...İyi ile kötüyü ayırmadım
Biri – kan, biri yağ olup, şimdi iki avurdun.

Fikri tesirli bir şekilde vermekte zıt anlamlı sözleri etkileyici şekilde kullanıp fikirle duyguyu aynı şekilde etkilemeyi umuyor gibidir:

*Qayğıñ – qıs, jüziñ – jaz,
Bolamın körsem мәz...
 (“Közimniñ Qarası”)*

Kaygın kış; yüzün – yaz
Olurum görsem mest
 (“Gözümün Karası”)

veya;

*Eger qısıq körinse,
Meyliñ tasta, meyliñ kül.
Eger tüzv körinse,
Oylap – oylap qulaqqa il
("Ğılm Tappay, Maqtanba")*

Eğer yanlış görünse
İster fırlat, ister gül
Eğer dümdüz görünse
Düşün – düşün kulağına sok
(“İlim bulmadan, övünme”)

Son dörtlükte “yanlış ve doğru” sözleri zıt anlamlı ve düz anlamlı kullanılırken, tesirinin azaldığı fikir ile anlamın silikleştiği şüphesizdir. Şimdi dikkat edilecek konu şudur: Karşılaştırmak vasıtasıyla zıtlıkları göstermekte Abay zıt anlamlı sözlerle birlikte kurduğu söz grubunun ikinci kısmında anlamdaş sözlerden yani sinonimlerden faydalanır. Bu, şairi sözleri tekrarlamaktan kurtarır ve zıt anlamlı sözlerin anlam rengini ortaya çıkarır:

*Uyalma değeni köñil üşin,
Usaq quvliq bir ğana ömir üşin.
Tatımdı dostıq ta joq, qastıq ta joq,
...Jigeri joq mañızı jeñil üşin.
...Tıvısqanıñ, dostarıñ – bəri eki üşti
Sol sebepti dosıñnan duşpan küşti.*

Utanma dedikleri gönül için
Sadece ufacak kısraak bir ömür için
Tatminkar dostlukta yok, düşmanlıkta yok,
...Ciğeri yok değeri düşük için.
...Akraban dostların hepsi iki üçtü
Bu yüzden dostundan düşman güçlü.

veya;

*Bugingi dos – erteñ jav
Men ne qıldım yapırm – av?!-*

Bugünkü dost, yarın düşman
Ben ne yaptım ey Allah’ım?! –

mısralarındaki bir “dost” sözüne “*dos – qas/dost – düşman*”, “*dos – jav/dost – düşman*”, “*dos – duşpan/dost – düşman*” anlamındaki sözler sadece zıt anlamlılığın değil her kelime çiftindeki rengin fikre uygun olarak kullanıldığını da fark ettirir. Şairin şiirlerini okurken zıt anlamlı kullanışların çok fazla olduğunu görürüz. “*Paşa quday, sıyındım/Padişah, Hüda, Sıyındım*” mısralarındaki “*altın – jez/altın - bakır*”, “*qamqa – böz/ipek – bez*” gibi zıt anlamlı sözler değil fakat karşılık belirten ucuz ve pahalı gibi eşitliği gösteren kullanımlardır:

Samarodniy sarı altın
Savdasız berseñ almaydı.
Savdırağan jezine.
Savdırasız sarı qamqanı,
Sadağa ketkir suraydı
Samarqanıñ bözine...

...Kendiliğinden çıkan sarı altın
Ticaretisiz versen almaz.
Şingirdayan bakırına.
Şingirdamayan sarı ipeği,
Kurbana gider
Semerkant’ın bezine...

Zıt anlamlılık ilişkileri edebî eserlerin dilinde karşıt anlamlılık göstererek büyük bir stilistik hizmet yerine getirir. Karşımıza çıkan sanat eserinin hangi ölçüde dil kuralları vasıtasıyla yazılıp okuyucunun duygularına tesir ettiği hepimizce bilinen bir durumdur. Bu konuda karşıtlık bildirmek amacıyla kelimenin anlamında zıtlık olmasa da, onları karşıt anlamda kullanmaya, sözlü dilde, edebî eserlerin dilinde de rastlandığını inkâr etmiyoruz. Bu tür karşıtlık ve eşitlemeler için stilistik amaçla kullanılan zıt anlamlı kelimeleri bağlam (kontekstik) veya bağlamsal (kontekstual) zıt anlamlılar diye adlandırıyoruz. “Zıt anlamlıları bağlam ve bağlamsal şeklinde ayırmanın asıl sebebi, onların temelindeki karşıtlıkları ilk sıraya koymaktır.” “*Ülken kişkentay/büyük - küçük*”, “*Avır – jeñil/ağır – hafif*” gibi zıt anlamlı, kendilerine uygun anlamlarla hızlıca bağlanıp her tür metinle birlikte bulunmasının ardında tam olarak yerine getirme derecesinin olmamasını benimser.

Konuşma dilinde rastlanan zıt anlamlı sözlere bakacak olursak, çağrışımsal zıtlıklar için içine girer ve uygunluğu gelecek döneme kalır. Bunun gibi aykırılıklar belli bir metne özgüdür. Bağlamsal zıtlık ay-

kırılık dediğimiz, iki ve ondan daha fazla sözcük birimi karşılıklı yerleştirmek ve çağrışımsallığı dile ait karşıtlıkları kullanmaktır. Bağlamsal zıtlıklar, dil sisteminde birbirine karşıt olma anlamını bildirmez, her tür dile ait ve dil dışı sebeplerle bağlantılı olarak metinde birbirine karşıt olarak kullanılır. Bunlara karşıt olan yapıların ve zıt araçların görevli olarak kullanılması gerekir” (Jumaliyev, 1966: 26). “*Birevi – kök baldırğan, biri quray. Bir jerge qosıla ma qıs penen jaz, //Biri gök filiz, biri ney. Aynı yere konur mu kış ile yaz*”, “*Dosına däl – jaz, javğa – ayaz/Alısqandı demepti //Dostuna tam, yaz; düşmana, ayaz./Savaşana destek olmuş.*” vb. gibi böyle bağlamsal zıtlıkların kullanılmasıyla Abay’ın ana dilimizin imkânlarından tam olarak faydalanmaya çabaladığını “*Böten sözben bilğansa söz arası, ol – aqınnıñ bilimsiz beyşarası/Yabancı sözle kirlense sözün arası, /Bu, şairin bilimsiz biçaresi*” gibi sözleri seçerek kullandığındaki farklılıklarla şiire güçlü bir anlam kattığını görüyoruz. Bununla birlikte şairde metne özgü olarak değişen “*oñ-teris/sağ sol*”, “*käri-jas/yaşlı-genç*”, “*köp-az/çok-az*”, “*keñ-tar/geniş-dar*”, “*öl-tiril/öl-diril*”, “*kel-ke/gel-git*”, “*küştiler-älsizder/güçlüler-halsizler*”, “*bar-jok/var-yok*”, “*tüzüv-qıysıq/doğru-yanlış*”, “*tarşılık-keñşilik/fakirlik-zenginlik*”, “*bügin-erteñ/bugün-yarın*”, “*joğarı-tömen/yukarı-aşağı*”, “*aq-qara/ak-kara*”, “*avır-sav/hasta-sağ*”, “*kün-tün/gece-gündüz*” gibi zıt anlamlılarla karşılaşılır. “Sütle vücuda girip kemiklere sinen dili, herkes bilimine, hayat tecrübesine göre çeşitli şekillerde kullanır. Kelime seçme, cümle kurma, sözüne kendine göre önem verme, ana dilinin temelinde dayanarak yeni bir nefes katma, cümledeki kelime gruplarının alıştığımız şekillerini değiştirme, bazen arkaik bazen yeni bazen yabancı kelimeleri birbiriyle değiştirme, bazen ters yüz etme, eksiltme vasıtasıyla önceden rastlanmayan yeniliklere yazarların kalemî ulaşır. Bu tür durumların temelinde her yazarın kendine has farklı bir tarzı ortaya çıkar.” denildiği gibi, Abay tarzını kuran “dil”in sadece bir kırıntısını azıcık aralayarak bakıp amacımız doğrultusunda inceledik. (Jumaliyev, 1966: 35) Zıt anlamlı sözler dünyadaki nesnelere, kuruluşların vasfını, niteliğini az ya da çok olan özelliğini, ölçüsünü, hacmini karşılaştırıp, birbirine karşı kullanmaktan ortaya çıkar. Sonuçta Abay’ın zıt anlamlıları sık kullanmasının asıl sebebinin bu olduğu fikrine ulaşırız.

Kısaca söylemek gerekirse, Abay eserlerindeki zıt anlamlı yapıların görünüşleri şu şekildedir:

1. Zıt anlamlılar karşıtlık üzerine temellendiği için zıtlığı açıkça gösterirler.
2. İki algıyı karşılaştırıp, karşı çıkma vasıtasıyla birine farklı bir anlam verilir.
3. Karşıtlığı göstermek için bir söz için karşı birkaç karşıt anlamlı parçalar kullanılır.
4. Zıt anlamlılar, birleşik öge olarak temel yapılarda kullanılır.
5. Kelime dağarcığındaki zıt anlamlılarla birlikte bağlamsal (kontekstual) zıt anlamlar da sık sık karşımıza çıkar.

KAYNAKÇA

Ahmetov Z. (2008). *Abaydın aqındıq älemi*, Almatı.

Avezov M. (1976). *Abay- Öleñder jıynağı*, Almatı, Jazuvşı.

Jumabekov A. (1995). *Oppozitivny analiz antonimiçeskih edinitis kazakskogo i russkogo yazıka i dis...* dokt. Filol. Nauk. Almatı.

Jumaliyev K. (1966). *Stil’-öner erekşeligi*, Almatı, Jazuvşı.

Abay Kunanbayulı Kimdir?

Cemile ARSLAN¹

Hayatı

Abay'ın büyük dedesi Irgızbay, 18. yüzyılın ortalarında, bugünkü adı "Arkalık" olan "Torgay" da doğmuş ve ismini de buradaki Irgız ırmağından almıştır. Irgızbay Tobuktu, soyunu Türkistan bölgesinden Şıngıs Dağı çevresine yerleştirdiği için halk arasında büyük bir kahraman sayılmıştır. O, dürüst ve adaletli biri olduğu için "Adil Bey" adıyla tanınır.

Babası Kunanbay Öskenbayoğlu ise Argın boyundan Tobıktı soyunun lideridir. Kazak boyları arasında önemli bir mevkii vardır.

Annesi, Boşan soyunun ünlü beyi Bertis neslinden Uljan'dır.

Abay, 22 Ağustos 1845'te Kazakistan'ın eski Karkaralı ilinde Şıngıs dağının Kaskabudak yaylasında (şimdiki Semey ili Abay ilçesi Karavıl köyü) doğdu. Asıl adı İbrahim'dir. Abay ismi ninesinin kullandığı "Abay, Abay canım!" şeklindeki sevgi ifadesinden gelir. Şair bu adı daha sonra mahlas olarak kullanmıştır. Orta Cüz Kazaklarından Argın boyunun Tobıktı koluna mensuptur. Ataları kadılık yapmış kişilerdir. Abay'ın karakterini devlet ve millet sevgisi uyandıran, adalet ve gerçeklik fikrini geliştiren sert tabiatlı babası, ve sevgi, aşk, merhamet ve güzellik duygularını geliştiren yumuşak tabiatlı ninesi şekillendirmiştir.

Abay, babaannesi Zere'nin elinde büyür. O, akıllı, iyi huylu, kalp kırmaktan çekinen edebiyat ve şiire düşkün biridir. Abay'ı hikaye, masal ve destanlarla büyütür. Abay daha sonraları Şortabay, Duvlat gibi ozanları, Marabay gibi hocaları dinleyerek kendini geliştirir. Abay sekiz yaşına geldikten sonra Eskitam Medresesi'nde köy hocaları Ğabit Han'dan ders alır. Babası, zeki olan oğlunu on yaşını doldurur doldurmaz Semey'deki Ahmet Rıza Medresesi'ne gönderir. Abay burada üç yıl okur. Ancak medrese bilgileriyle yetinmez, Arapça ve Farsça eserler yanında Çağatayca birçok eseri de okur. Okulun üçüncü yılında şehirdeki Rus okulunda Rusça öğrenir. On üç yaşında hem Rusça, hem Arapça hem de Farsçayı iyi derecede öğrenerek, eğitim öğretimini tamamlar. Abay bir yandan doğu klasiklerinden Nizamî, Sadî, Koca Hafız, Nevaî, Fuzulî ve Camî gibi daha birçok yazarı okuyor, bir yandan da A.S. Puşkin, A.İ. Gersten, M.Y. Saltıkov, N. Nekrasov, M.Y. Lermontov, L.N. Tolstoy, İ.A. Krilov, F.M. Dostoyevski, İ.S. Turgenyev, N. Çernişevski inceliyor, vakıf olmaya çalışıyordu. Batı edebiyatından da Goethe ve G. Byron gibi tanınmış şairleri okur. Yetişme çağında okuduğu filozof, şair ve âlimlerden etkisinde kaldığı eserleri Kazak Türkçesine aktarır.

Abay edebî hayatına 1855-1881 yılları arasında başlar. İlk olarak on yaşında "Deve Kovanı" adıyla bir şiir yazar, on üç yaşından sonra da 1881 yılına kadar sekiz şiir daha yazar.

Babası Kunanbay, Abay'ın akranlarından üstün olduğunu sezer, onu yönetici olarak görmek ister. Onu okulu bitirmeden yanına alır, kadılık işlerinde çalıştırmaya başlar. Böylece Abay 1858'de daha 13 yaşındayken Kazak halkının idari işlerine karışmış olur. Böylece Kazak halkının birçok meselesine aşina olur. Kazak halkının ileri gelenleriyle tanışır. Onların sohbetinde bulunur. Özellikle, Kazak şair ve ozanlarının çalıp söylediği eserleri zevkle dinler.

Abay büyüdükçe, dava ve çekişmelerini şiirle anlatmayı alışkanlık haline getirir. Abay, duyduklarını unutmaz, ozanlardan ve tecrübeli aksakallardan duyduğu ilginç ve ibretlik hadiseleri, kendi konuşmalarını

¹ Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD Yüksek Lisans öğrencisi.

rında ustalıkla kullanır. Böylece çok genç yaşlarda bölgenin iyi bir hatip, şair, akıllı ve değerli bir kişi olarak tanınır. Sözlerinin herkes için kıymeti vardır.

Abay, Kazakistan bozkırlarından hiç çıkmamasına rağmen, okuduğu kitaplar vasıtasıyla, dünyadaki siyasî ve sosyal gelişmelerden haberdar olmuştur. Böylece Çarlık Rusyasının yönetiminde halkın çektiği sıkıntıları ve geri kalmışlığı, yerel yönetimler tarafından büyük haksızlıklara uğratıldığını fark eder. Abay, hükümetin sömürgeci siyaseti ile Rus başkanlarının rüşvetçi ve tarafgir politikaları yüzünden halkın kaderine dertlenir. Hükümet taraftarlarına karşı çıkar, halk yöneticilerine destek olur. Şiirleri ve nesirlerinde idarecilerin halka karşı kötü davranışlarını acımasızca eleştirir.

1875-1878 yılları arasında hiç istemese de kendi ilinde yönetici olarak görevlendirilir. 1885'te Semey Vilayeti Kazakları için ceza kanunları hazırlama komisyonuna başkan seçilir. Kazak örf ve adetlerine dayalı kanunları çok kısa bir sürede hazırlar. Abay sadece bir düşünür ve yazar değil, aynı zamanda iyi bir devlet adamıdır.

1886 yılından itibaren Abay, yöneticilik yaptığı dönemde gördüğü olumsuzlukları şiirlerine aktarır. Puşkin, Krilov ve Lermontov'un bazı şiirlerini Kazak Türkçesine aktarır. 1890-1891 yıllarında şiirler yazar, çoğunu kendisi besteler. Abay realist bir şairdir ve Kazak şiirinin dar çerçevesini genişleterek şiire çeşitli yenilikler getirir. Şiirlerinde Kazak halkının gerçek hayatını yansıttığı için de şiir temaları halkın eksik yanlarından beslenir. Bu yıllardan itibaren siyasetname konularında fikir yürüttüğü için 'Kara Sözler' (Nasihat Sözleri) adıyla bilinen nasihatlerini yazmaya başlar.

Abay Kunanbayulı, Kazaklar için takip edilmesi gereken büyük bir fikir adamıdır.

Abay, 1904 yılında hastalanır. Çok geçmeden 23 Temmuz 1904'te 60 yaşında iken hayata gözlerini yumar ve Jydebay'a defnedilir. Kazakistan'da Abay adına bir üniversite ve Bilimler Akademisi'ne bağlı Abay Enstitüsü bulunmaktadır. Ayrıca Almatı'da büyük bir Abay heykeli bulunmaktadır. Kazakistan'ın para birimi olan "tenge" üzerinde onun resmi mevcuttur. Abay şairliğinin yanı sıra devlet adamı, filozof, pedagoğ, mütercim, bestekar sıfatlarıyla Kazak Türklerinin kültür tarihinde yönlendirici bir tesire sahiptir.

Abay'ın Eserleri

Kazak edebî dilini geliştiren Abay'ın sanatını üç kaynak besler. Bunlardan ilki şairin 1857'de Semey'de Ahmet Rıza Medresesi'nde almış olduğu tahsil ve oradaki canlı kültür hayatıdır. Abay'ın ikinci kaynağı Rus edebiyatı ve buradan hareketle Batı edebiyatıdır. İlk Tercümesi 1882'de Lermantov'dan "Borodino" yani "Etrafa Saçılıp Atılan Ok" adlı manzumedir. Daha sonra Puşkin'den çevirdiği "Evgeni Onegin" adlı şiir tercümesi, Abay'ın şairlik gücünü ispatlayan eseri kabul edilmiştir. Üçüncü kaynağı ise; millî kültürdür. Abay şiiri ve nesrinde devrinin en büyük meselesi olan idarecilerin halka karşı kötü davranışlarını eleştirmiş, halkı öğrenmeye çağırmış ve birleştirmeye çalışmıştır.

Abay'ın şiirlerinin dili sade ve etkilidir. Kazak Türkçesinin zenginliğinin farkında olarak yabancı kelimeler kullanmaktan özellikle kaçınmıştır.

Şiirlerinde Kazak halkını, kültürünü, gelenek ve göreneklerini anlatmış, Kazak toplumunda gördüğü eksiklikleri ve yanlışlıkları eleştirmiştir. Kadının hor görülmesi, başlık parası, tembellik ve eğitimsizlik gibi konulardaki eleştirileri Kazak Türklerinin değişiminde ve çağdaşlaşmasında önemli rol oynamıştır. O, şiirlerinde Kazak halkını geri kalmışlıktan ilerlemeyi, cahillikten ilim ve bilimi, tembellikten çalışmayı ve güzel huy ve ahlak sahibi olmayı öğütlemektedir.

Lermontov'un kendine ait otuza yakın şiiri yanında onun başka dillerden Rusça'ya çevirdiği bazı şiirleri de Kazak Türkçesine tercüme etmiştir. Tercüme şiirlerinde de şiiri olduğu gibi değil, aslına pek sadık kalmadan, Kazak Türkçesinin ifade kabiliyetini kullanarak adaptasyon tekniğiyle çevirmiş, dilin zenginliğini göstermeye çalışmış, deyim ve atasözlerinden sıkça faydalanmıştır.

Yazdığı şiirlerin bir kısmını besteleyen Abay'ın günümüze kırka yakın bestesi ulaşmıştır.

Abay'ın birkaç şiiri sağlığında dergilerde basıldığı halde şiirleri kitap halinde yayımlanmamış, Mürseyit Biykeuli adlı bir dostunun hazırladığı el yazmaları şeklinde halk arasında yayılmıştır. Ölümünden sonra kardeşi Iskak'ın oğlu Kekitay (Abdülkerim) şiirlerini neşretmek için girişimlerde bulunmuş, nihayet 1909 yılında Saint Petersburg'da "Kazak Akını İbrahim Kunanbay Uğlunun Öleni" adıyla kitap olarak

bastırmıştır. Bu kitap sayesinde Abay hızla tanınmaya başlamış, günümüze kadar çeşitli tarihlerde otuzdan fazla değişik Abay antolojisi yayımlanmıştır.

Abay'ın şiirindeki dil ve ifade üstünlüğünü ilk fark eden kişi Rus Türkolog P.M. Melioranski olmuştur. Abay, “Gakliyat” veya “Kara Söz” olarak adlandırılan kırk beş adet yazıdan ve birkaç gazete makalesinden ibaret olan düz yazılarını ise 1890-1898 yılları arasında kaleme almıştır. Abay nesir yazılarında felsefi düşüncelerini ortaya koyar. Sade ve etkili cümlelerle ve genellikle soru cevap türünde kaleme aldığı bu yazılarında çocuk terbiyesi ve psikolojisi, insanın tabiatı, bilimin önemi ve yüce Mevla'nın buyruklarına uygun yaşamanın gerekliliğine işaret eder.

Sovyet devrinde ise Abay'ın hayatı ve eserlerine dair çeşitli inceleme ve değerlendirmeler yapılmış, eserleri başta diğer Türk lehçeleri olmak üzere birçok dile çevrilmiştir.

Abay'ın eserleri günümüzde iki cilt halinde basılmıştır. Birinci ciltte onun manzum yazılarıyla çevirileri, ikinci ciltte ise nesir yazıları yer almaktadır. Abay'ın 200 civarındaki şiirinde ve Rus şairlerinden yaptığı manzum çevirilerde, tabiat, birlik beraberlik, dürüstlük, bilimin aydınlığı, sevgi, aşk, yardımseverlik, ölüm, yaşam, örf ve adetler, tarih ve efsane gibi çeşitli konular ele alınmaktadır. Bu konulara yönelik şu şiirlerini örnek verebiliriz.

Hem şair hem de yazar olan Abay'ın 200'e yakın şiiri, 3 destanı, 45 nesri ve ayrıca çevirileri vardır. Abay kendisinden sonra yetişen birçok şaire ve aydına tesir etmiş; millî mücadele, siyaset ve pedagoji sahalarında “Ahmet Baytursınulı (1873-1937), Mağjan Jumabayulı (1896-1937) ve Mirjakıp Duvlatulı (1885-1936) gibi kuvvetli isimlerin yetişmesine vesile olmuştur. Muhtar Ömerhanulı Avezulı'nın yazdığı “Abay Jolı” isimli dört ciltlik eser, şairin hayatını ölümsüzleştirmiştir. Onu pek çok kişi bu roman sayesinde tanımıştır.

Abay, bu 60 yıllık ömründe, sadece Kazak halkı için değil, bütün insanlık için sönmez bir miras bırakmıştır. Onsuz bir Kazak Edebiyatı düşünmek mümkün değildir. Çünkü Abay, Kazak Edebiyatının gelişmesinde olağanüstü faydaları olmuş çok büyük bir ozandır. Doğu ve Batı kaynaklarından en iyi şekilde yararlanarak bunları Kazak-Türk Kültürü içinde eriten Modern Kazak Edebiyatının ilk kurucusudur. Abay, Kazak Türklerinin duygu ve düşünce dünyasında çağdaşlığın sembolü sayılır. O, gelecek nesillerin yüreğinde daima yaşayacaktır.

Abay'ın "Mağrur deva cehalettir" adlı şiirine yapılmış bir kopya. N.S. Gayev, Asay. 1971

Abay Yazınında Temel Değerler

Mehtap SOLAK SAĞLAM¹

Pek çok Kazak şair ve yazarı tarafından Kazak edebiyatının en büyük şahsiyeti olarak tanımlanan Abay, şiirlerinde çok farklı konulara değinmiştir. Geniş bir çerçeve içerisinde değerlendirebileceğimiz Abay'ın yazını, etkili anlatımı sayesinde oldukça geniş kitlelere ulaşmayı başarmıştır. Bu yazıda temel amaç Abay şiirini temel değerler açısından değerlendirmektir.

Temel değerler denilen, insan olmanın daha doğru bir anlatımla iyi insan olmanın temel taşlarını oluşturan değerler, farklı kaynaklarda farklı başlıklar altında işlenmiştir. Bu yazıda, ele alınacak olan temel değerler, bugüne kadar işlenmiş olan değerler içinden, Abay'ın eserleri de dikkate alınarak oluşturulmuştur.

Vefa ve Tarih Bilinci: Milletlerin, milletliğini gerçekleştirmesinin temel şartı, hiç şüphesiz tarih ortaklığıdır. Sadece ortak bir tarihe sahip olmak, millet olmayı sağlamaz. Bu noktada asıl önemli olan, milleti birleştiren ortak tarihe sahip çıkmaktır. Abay'ın şiir dünyasına baktığımızda ortak tarih bilincinin, dolayısıyla millî benliğe ve millî benliği oluşturan unsurlara sahip çıkmanın önemli bir yer teşkil ettiğini görüyoruz. Abay yazınına genel olarak baktığımızda sosyal eleştirinin öne çıktığını görürüz. Kazak halkının toplumsal ilerleyişini sağlamayı kendine gaye edinen Abay'ın, yaşadığı dönemde gördüğü toplumsal bozulmaları eleştirmesindeki temel amaç halkına yol göstermektir. Bunu da Kazak halkının millî ve manevî değerlerini şiirleştirerek yapar.

Abay, reformist bir şahsiyettir. Yaşadığı dönemi anlayan, çağın gereklerini bilen biridir. Bu bakımdan başta eğitim olmak üzere pek çok konuda yenilikçi düşüncelere sahiptir. Bununla beraber kendi tarihine ve atalarına karşı büyük bir saygı duyar. Otuz dokuzuncu sözde atalarımızın bizden üstün olan iki mizacı var diyerek söze başlar. Maalesef Kazakların bu iki mizacı bugün kaybettiğinden yakınır. Bunlardan biri "İl başı" denilen halkı doğru bir şekilde yöneten kişilerdir. İkinci husus ise şereflerine düşkün olmalarıdır. Abay'a göre bu iki mizaç ile namusluluk ve sebatlık topluma gelir: *"Bu iki mizaç hangisi dersin, birincisi o zamanlar, "il başı, grup başı" denilen kişiler varmış. Bu il başı, grup başı ne yapsa, nasıl etse halk da onu kabul eder, birden bire baş kaldırmazmış.... İkincisi şereflerine düşkünlermiş. Ad atanıp, ervah çağırılan yerde, öfkeye-kırgınlığa bakıomaz, akrabaları için canlarını verirlermiş... Hani ya şimdi bu iki mizaç nerede? Arlılık, namusluluk ve sebatlılıkla gelir bunlar cemiyete. Bunlardan uzaklaştık işte."* (Kibar 2014: 126)

Sorumluluk: Abay, üyesi olduğu topluma karşı taşıdığı sorumlulukla yaşayan bir şahsiyettir. Onun eserlerindeki sözleri bu sorumluluğun tezahürüdür. Otuz yedinci kara sözde Abay, bireyin topluma karşı sorumlu olduğunu şöyle dile getirir: *"Kendin için çalışırsan kendi için otlayan hayvanlardan biri olursun. İnsanlık için çalışırsan Allah'ın sevdiği kullardan biri olursun."* 94 Yine otuz yedinci sözde bağınazlığa kapılan halkı doğru yöne sevk etmenin sorumluluğunu taşıyan Abay'ın bu düşüncesini görürüz: *"Sokrat'a baldıran içirenler, Peygamberimizi deve leşine gömenler, kim idi, Gaysan'ı asanlar, Jan Dark'ı yakanlar? Halk idi bunlar, bağınazlığa kapılırlar! Demek ki halk da akıl yok. Çaresini bul da, doğru yöne sok."* (Kibar 2014: 94)

Abay, bireyin kendi yaptıklarından sorumlu olduğunu her defasında dile getirir. Hata yapmak, yanlış düşmek insana özgü bir durumdur. Abay bu gerçeği söylerken akıllı kişilerin yaptıklarından ders çıkarmaları gerektiğini vurgular.

¹ Dr. Öğr. Üyesi Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.

rabildiklerini söyler. Abay’a göre birey tefekkür edip kendi yaptıklarının muhasebesini yaparsa selamete kavuşur: “Eğer akıllı kişiler arasında bulunasın gelse; günde bir kere, olmazsa haftada bir, hiç olmazsa ayda bir kere, kendi kendine hesap kessene!...” ((Kibar 2014: 48)

Abay’ın şiirlerinde gençlik, ideal gençlik, gençliğin sahip olması gereken vasıflar gibi konular oldukça büyük bir yer tutar. Gençlikle ilgili ideallerini dile getirirken Abay’ın gençlikten en büyük beklentilerinden biri de sorumluluk bilincine sahip olmalarıdır. Ona göre halkına karşı sorumluluk taşıyan birey bunun için çalışır, gayret gösterir ve iyi bir insan olmak için uğraşır. Abay’ın bireyden beklediği sorumluluklardan biri de dostluktur. Dost kara günde belli olur, özlü sözünde belirtildiği gibi, dostluk edene vefalı olmak, dostluk ile karşılık vermek bireyin sorumluluklarından biridir:

*Dostluğa dostluk, yükümlülük,
Düşmanına adil olmak yiğitlik ...* (Kibar 2014:208)

Hoşgörü: Abay’a göre toplumdaki birlik ve beraberliğin bozulma sebeplerinden biri de hoşgörüsüzlüktür. Hoşgörü sahibi olmayan bireylerin sürekli birbiriyle kavga ettiğini, geçimsizliğe neden olduğunu gören Abay, “Salınan Halkın, Kazağım, Şaşkın Yurdum” şiirinde bu hususa değinir. Kazakların çok basit nedenlerden kavga ettiğini birbirlerine kötülük yaptıklarını söyleyen Abay, halka müsamahalı olmayı öğütler:

*Olmayan şeyden darılır, akrabab-hısımin,
Allah almamış mı onun da doymazlığın?
Birlik yok, barış yok, içtenlikli niyet yok,
Darmadağın varlığın, beslediğin yılkın.* (Kibar 2014: 36)

Adalet: Adalet, Abay’ın yazınında üzerinde en çok durduğu konuların başında gelir. Gerek kara sözlerinde gerek şiirlerinde adaletin öneminden bahseder. Bilhassa yönetici görevinde bulunanlara adaletle hükmetmeleri gerektiğini hatırlatır. Abay’ın en çok şikâyet ettiği konuda adaletsizliktir. Adaletin olmadığı yerden refah ve huzurun da olmayacağını çok iyi bilen Abay, adaletin herkes için gerekli olduğunu sıklıkla vurgular.

Abay üçüncü kara sözünde adil ve dürüst olmayan yöneticileri şöyle eleştirir: “o yöneticiler, kendisi hilekâr; haram yiyicilerle yardımlaşmaya alıştıktan sonra, mümine olmaz hürmetkar; “bana dost olur, yardım eder”, “hasım olursa, bana zararı değer” diyerek; kendi gibi haramcı, hilakarlara hürmet eder.”

Abay’a göre adalet, bütün iyiliklerin anasıdır. İnsaf ve utanma da adaletten doğar. Bu nedenle halkına asla adalet ve merhametten ayrılma diyerek ikazda bulunur. Eğer kişi, adalet ve merhametten ayrılırsa; iman ve insanlık da ondan ayrılır. Abay, adaletli olmayı yiğitliğin bir göstergesi olarak görür:

*Dostluğa dostluk, yükümlülük,
Düşmanına adil olma, yiğitlik...* (Kibar 2014: 208)

Güven / Özgüven: Abay, özgüveni oldukça yüksek bir şairdir. Abay’ın şiirinde hissedilen bu özgüven, olması gereken değerlerden biri olarak da şiirlerinde işlenmiştir. Abay hissettirdiği bu özgüvenin yanında, çevresi tarafından güven duyulan biri olmanın insan olmanın vasıflarından biri olduğunu da vurgular.

Abay “Genç Nesil Zamandaş Üzüntü Verdi” şiirinde sabırsız, iyiyi kötüyü birbirinden ayıramayan, istikrarsız, menfaatçi ve dürüst olamayan gençleri eleştirir. Bu tutarsız ve ilgisiz gençlerin topluma güven vermediğini dile getirir:

*Tutarsızın elinden ne gelir ki,
Hevessiz nasıl hüner öğrenir ki,
Emeğiyle kazanacak yeteneği yok ki,
Güvendiremedi, güvenemedi, gezindi...* (Kibar 2014: 256)

Doğruluk / Dürüstlük: İdeal insan temalı oldukça fazla şiiri bulunan Abay, insan olmanın en önemli meziyetlerinden biri olarak doğruluğu ve dürüstlüğü görür:

*Nadana haram, akıllı kulağa ilmek,
Bu sözden öncekini tez öğrenmek...
Akılsız, gerçeğe değil yoğa iman edecek.* (Kibar 2014: 26)

*Toplum bozulursa, bezer şeytan düzenini,
Melekler çekinir, kaygı kaplar her yeri.
“Kendi itliğimle oldu” demez ki,
“Yendi ya” diye, şeytana verir desteği. (Kibar 2014: 28)*

Abay’ın en çok eleştirdiği davranışlardan biridir dürüst olmamak. İşini dürüstçe yapmayan, doğru sözlü olmayan herkesi sert bir dille eleştirir.

*Günde ant içenin dili kurusun,
Arını satıp dilenenin, malı kurusun,
Kısa günde kırk yere depo kurup,
Kurnaz dille, hilekârlık edenin düzeni kurusun.
Bir at için yüz rengine boyanan kaygılı yüzün,
Öz evinde göbeklenen kibirlisi kurusun. (Kibar 2014: 32)*

Abay “Gönlüm Caydı Dosttan da Düşmandan da” şiirinde yaşadığı dönemde insanların dürüst olmasından yakınıdır. İnsanların menfaat için birbirine yaklaşımlarını eleştirir:

*Gönlüm caydı dosttan da, düşmandan da,
Aldatmayan kim kaldı diri canlar arasında.
Uzak yakın Kazakların hepsini gördüm,
Tek tük kalmasa şurada burada. (Kibar 2014: 40)*

Abay’ın üzerinde durduğu meselelerden biri de gerek yönetici gerek din adamlarının dürüst olmamalarıdır. Bunlar halkı doğru bilgilendirip, halka yararlı olmaları gereken kişilerdir. Ancak maalesef liyakat ile bu göreve gelmeyenler toplumdaki bozulmayı daha da ileri götürür. “İltimas ile yükselen yöneticiden, akıyla kazanan kişi üstün; sakalını satan dilenci dervişten, emeğiyle kazanan çocuk üstün.” 96

Sevgi / Saygı: Abay otuz dördüncü sözünde “İnsanlığa dost olan herkes dosttur.” Diyerek evrensel bir sevgi anlayışı ortaya koyar. Yine otuz yedinci sözünde Abay “Sadece babasını düşünen insanlara düşmandır. İnsanları düşünen ise senin kardeşindir.” Diyerek bireyin her türlü bencil duygulardan sıyrılarak tüm insanların iyiliğini düşünmesini tavsiye eder (Ayan 2015: 73). Bu sözler aynı zamanda bir insan-ı kâmil tanımlamasıdır. Sevginin gücüne her zaman inanan Abay, yüreğinde sevgi bulunan gençlerin yanlış yapmayacağını dile getirir:

*Aşığın dili, dilsiz dil,
Gözle gör de, sezgiyle bil.
Seven gençler hata etmez,
İster inan ister gül... (Kibar 2014: 256)*

“Ana Babaya Göz Sevinci” adlı şiirde, çocuğun bir aile için önemini anlatan Abay, anne babalara çocuklarını sevmelerini söyler. Abaya göre çocuk sevgi ile büyümelidir. Sevgisiz büyürse iyi bir insan olamaz çocuk:

*“Sen sev, sevilen evladın olursa,
Sevinmeye değer o...
Sevimsiz işsiz asalak kadıysa
Sürüklenerek gider o.
Bulunmaz gaile.” (Kibar 2014: 200)*

Aile: Aile toplumun temel yapısını oluşturduğu gibi aile içi ve akrabalık ilişkileri de toplumun huzuru bakımından oldukça önemlidir. Abay, çok basit nedenlerde hısım akrabaları ile küsenleri, kavga edenleri eleştirir. Bu kavgaların kimseye faydası yoktur. Aksine toplumsal birliğe ve beraberliğe da zarar verir. Dolayısıyla kendi içinde birlik olamayan halkın bu durumu dışarıdan gelecek tehlikelere de zemin hazırlar:

*Olmayan şeyden darılır, akrabın hısımın,
Allah almamış mı, onun da doymazlığın?
Birlik yok, barış yok, içtenlikli niyet yok,
Darmadağın varlığın, beslediğin yulkin. (Kibar 2014: 36)*

Çocukların iyi eğitim almasını ister Abay. Burada aileye büyük bir görev düşer. Okumaktan maksat bilmek ve öğrenmek olmalıdır. Yoksa menfaat için, bir rütbeye erişmek için değil, iyi bir insan olmak için okumalıdır çocuklar.

*İnsanın bir mürüvveti “çocuk” diyeyim,
Çocuk okutmayı kötü görmedim.
Medreseye çocuğumu “bil” diye verdim.
“Hizmet etsin, rütbe alsın” diye vermedim. (Kibar 2014: 24)*

Çalışkanlık: Abay’ın en çok eleştirdiği davranışlardan biri tembelliktir. Bunun yanında en çok görmek istediği ise çalışkanlıktır. Abay her fırsatta çalışkan ve gayretli olmayı öğütler. Abay’ göre emek olmadan rızık da olmaz. Emeksiz elde edilen şey hiçbir zaman kalıcı olmaz:

*Azimsiz, isteksiz zenginliğe ulaşılmaz,
Emek harcamayan erincek, adam olmaz.
...
Emek olmadan rızık olmaz, bu mal buluntudur,
Kar suyu gibi geçicidir, çabucak çekilip kurur. (Kibar 2014: 280,282)*

Abay, kişinin gücü kuvveti yerindeyken çalışmasını ve gayretli olmasını söyler:
*Gücün kuvvetin yerindeyken varlığında gayret et, gel,
Başiboş dolanarak geçen ömrün hepsi yel...*

İkinci kara sözünde çalışkanlık konusunu ele alırken Abay, Kazakların, Tacik, Nogay ve Rusları aşağıladığını ancak aşağılayıp eleştirilen bu halkların hepsinin şu zamanda Kazaklardan pek çok açıdan üstün olduğuna dikkat çeker. Bu da onların çalışkanlığıdır. O halkların hepsi birbiriyle yarışmaktadır. Kazaklar ise tembel ve üşengeç oldukları için bu halklardan geri kalmıştır: *“Onlar hepsi birbiriyle yarışır; zavallı durumuna düşmeden, iş yarışırır, sanat bulur, mal blur, üstün oluşlarının eseri budur. “ (Kibar 2014: 18)*

Abay dördüncü kara sözünde çalışan insanın mutlaka emeğinin karşılığını alacağını şöyle dile getirir: *Önce Allah’a güvenir; sonra kendi gayret ve çabana dayanarak çalışırsan, kara toprak bile karşılığını verir; boş bırakmaz.* Abay’a göre tembellik ve üşengeçlik pek çok kötü davranışın kaynağıdır. Bütün tembel insanlar aynı zamanda gayretsiz, korkak, akılsız ve cahildir: *“Bütün tembel insanlar korkak olur; gayretsiz olur; her gayretsiz kişi korkak ve kibirli olur; her kibirli kişi korkak, akılsız ve cahil olur; her akılsız cahil ve hayâsız olur.”*

Abay, Otuz sekizinci sözde üşengeçliği dünyadaki bütün hünerlerin düşmanı olduğunu şöyle dile getirir: *“Eringçelik; dünyadaki bütün hünerlerin düşmanıdır. İsteksizlik, gayretsizlik, utanmazlık, yoksulluk... Hepsi bundan doğar.” (Kibar 2014: 120)*

Abay, ülkedeki yiğitleri eleştirirken onların boş işlerle uğraştığını, ülkeye faydalı olmaktan uzak olmalarını eleştirir:

*Böylesine ince uzun yiğit ülkede bol, Hay Hak,
Şakalaşmak, kaşınmak, yerli yersiz sırtmak...*

*Kararlı biri yok etrafı düzeltip, toplayacak,
Bütün hüneri; but kamçulamak, beceriksiz çolak...*

*Onların yok aklında, malına bakmak,
Adil çalışmak, mal kazanmak, yurda faydalı olmak...*

*Bunlarınki sadece atını terletip, etrafı dolaşmak,
Selamlaşmayıp, uzaktan sırtarak bakmak.. (Kibar 2014: 44)*

Abay “Yatılı Okulda Okuyor” adlı şiirinde gençlerin çalışkan ve gayretli olmalarını ister. Üşenmeden bilim öğrenmek için kitap okumalarını tavsiye eder.

*Menfaat değil ar düşün,
İstekli ol, fazlasını bilmek için,
Üstün bilim kitapta büsbütün,
Erinmeden okuyup görmelisin. (Kibar 2014: 76)*

Sonuç

Kazak yazılı edebiyatının kurucusu olan Abay Kunanbayev, Türk dünyası edebiyatının zirve şahsiyetlerinden biridir. O, yozlaştırılmaya çalışılan, yok olmanın eşiğinde bir milleti eserleriyle yeniden yezertmiş, bunu da halkına binlerce yıllık derin köklerini hatırlatarak yapmış ve Kazak halkına umut olduğu gibi güven de aşılamıştır.

Abay’ın eserlerinde sosyal eleştiri ön plana çıkar. Fakat o hiçbir zaman sırf eleştirmek için eleştirmemiştir. Yazdıklarıyla adeta toplumdaki çözülme ve bozulmaya ayna tutmuştur. Onun kaleminden çıkan her bir mısradaki bir medeniyet tasviri söz konusudur. Abay, Kazak halkının millî ve manevî değerlerini mısralara nakşetmiştir. Bu bakımdan Abay yazını bir bakıma ideal Kazak tipini ve ideal toplum yapısını ortaya koyar.

Abay akla ve bilime önem veren, çalışkan, gayretli, iyi eğitilmiş bireylerin yetişmesini, ülkeyi onların muasır medeniyet seviyesine çıkaracağını her fırsatta vurgular. Sevginin bireyin yetişmesindeki önemine dikkat çeker. Herkesin birbirine ve yurduna karşı sorumluluğu olduğunu dile getirir. Adaletli, dürüst, doğru sözlü ve hoşgörülü olmayı tavsiye eder. Dolayısıyla Abay, Kazak ruhunu ve Kazak millî kimliğini eserleri ile orta koyar.

KAYNAKÇA

Abay Kunanbayev –Şiirler– (2014). Çev. Zafer KİBAR. SFN Yay. Ankara.

Abay Kunanbayev –Nasihatler (Kara Sözler)– (2014). Çev. Zafer KİBAR. SFN Yay. Ankara.

Ayan, Ekrem (2015). Bir Devrin Aynası Abay Kunanbay ve Kara Sözler. Akademi Titiz Yay. İstanbul.

Abay Yolu. A.A. Severov, 1977

Abay'ın Bilim ve Eğitim Hakkındaki Görüşleri Üzerine Bir İnceleme

Yaşar SÖZEN¹

Giriş. 1. Abay'ın Edebî Şahsiyeti

Abay Kunanbayev, Kazak edebiyatının ve Kazak halkının 19. yüzyıldaki en büyük şairi ve düşünürüdür. Kazak yazılı edebiyatının ilk temsilci ve modern Kazak edebiyatının kurucusudur. Kazak aydınları içerisinde en önemli ozan ve düşünür olan Abay, hem kendi ülkesinde hem de dünyada tanınan önemli bir şahsiyettir. O, kendi halkının ruhani gözü olmuş, halkının düşündüklerini, hissettiklerini ve yaşadıklarını şiir ve kara sözlerinde dile getirmiştir.

Abay, Kazak edebiyatının klasik şiirinin en önemli temsilcisi ve zirve ismidir. Abay'ın bize bıraktığı mirası çok kıymetli bir yere sahiptir. Bu mirasın başında Şiir ve Kara Sözleri gelir. Abay, Kazak halkına ve Kazak edebiyatına ait kültürel değerleri toplar, bunu Rus ve Batı'nın sanatsal değerleri ile derinleştirir. Abay, kendi dönemindeki en gelişmiş devletler olan Rus İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa ülkelerinin eğitim sistemlerini inceler ve karşılaştırır. Bundan dolayı şiir ve kara sözlerinde bilimi öğrenmeye ve geliştirmeye sadece kendi halkını değil bütün insanlığı davet eder. Bu davete icabet eden, Abay'ın bıraktığı mirasa sahip çıkan ve nasihatlerini dinleyen Kazak halkı, 20. ve 21. yüzyılda siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel ve kısacası bütün alanlarda önemli gelişmeler sağlamıştır. Çarlık Rusya dönemi ile günümüz modern Kazakistan kıyaslanınca Abay'a ait şiir ve kara sözlerin önemi daha iyi anlaşılır. Özellikle Kara Sözler, tarih boyunca hükümdar ve devlet adamlarına nasihat veren Kutadgu Bilig ve Siyasetname gibi didaktik eserlerin kendi çağındaki bir devamıdır. Bundan dolayı Abay Kunanbayev, Kazak edebiyatı tarihinde yeni bir başlangıçtır. Abay, Kazak halkının millî edebiyatını ve millî dilini geliştirmiştir. Abay'dan önce ve Abay döneminde millî edebiyatı ve millî dili Abay kadar geliştiren başka hiçbir şair yoktur. Abay, Kazak halkının sadece şairi değildir. O, aynı zamanda Kazak halkının önemli bir düşünürü ve yol göstericisidir.

Abay'ın asıl ismi İbrahim'dir. Zengin ve köklü bir aileye mensuptur. Babası ve ataları kadılık yapmıştır. Kendisi de ataları gibi bu görevi icra eder. Abay, üç yıl süreyle medrese eğitimi görür. Fakat bu dönemdeki medreseler sadece dinî eğitim verir. Ancak Abay, kendini geliştirir ve kendi gayretleriyle Arapça, Farsça ve Çağatay dillerinde yazılmış destan, masal ve hikâyeleri okur. Ayrıca Rusça, Arapça ve Farsçayı çok iyi öğrenir. Abay, genç yaşta çevresinde akıllı ve değerli bir kişi olarak tanınır. Bundan dolayı halk ona dikkatli, ihlaslı, iyi niyetli ve samimi anlamına gelen "Abay" diye hitap eder. Ayrıca annesi de oğluna "Abay, Abaycanım" şeklindeki sevgi sözcüğüyle hitap etmiştir. Şair, bu hitap sözcüğünü mahlas olarak kullanır. Şairin karakterine devlet ve millet aşkı aşıl原因, adalet ve gerçeklik düşüncesini geliştiren sert tabiatlı babası ve sevgi, aşk, merhamet ve güzellik duygusu geliştiren annesi şekil vermiştir.

Abay, Kazak halkının bilgi, kültür ve medeniyet seviyesini geliştirmek ve ilerletmek için büyük gayret gösterir. O, halkın toplumsal ilerleyişini, millî kültür, düşünce ve edebiyatını geliştirmede emek sarf etmiş değerli bir şahsiyettir. Abay, Kazak edebiyatında yeni şiir anlayışını ilk defa ortaya koyar. Kazak yazı dilini, halka anlaşıl原因 gelen sözcüklerden temizler. Kendi şiirlerini halkın diliyle yazar. Abay, edebî hayatına şiirle başlar. Şiirleri İngilizce, Fransızca, Almanca, Arapça, Çince, Farsça, Moğolca gibi birçok

¹ Uzm. Pamukkale Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD mezunu. Millî Eğitim Bakanlığı Öğretmen.

dünya diline çevrilir. Ayrıca Türkiye, Özbek, Kırgız, Karakalpak ve Azerbaycan gibi Türk lehçelerine de aktarılır. Abay, dönemde hâkim olan Çağatayca ve Tatarcaya karşı Kazakçayı zenginleştirir ve Kazak edebî dilini geliştirir. Bunun için şiir ve kara sözlerinde yeni sözler ve ifade kalıpları kullanır. Abay, realist bir şairdir. Geleneksel Kazak şiirine çeşitli yenilikler getirir. Kazak Türklerinin gerçek yaşamı, onun şiirlerinde vücut bulur.

2. Abay'ın Şiir ve Kara Sözlerinde Bilim ve Eğitim

Abay, zengin ve eğitilmiş bir aileye mensuptur. Bu durum, doğal olarak onun eğitim olarak yetişmesini ve kendini geliştirmesini sağlar. Abay, hayatı boyunca bilim ve eğitime büyük önem vermiş, bilim ve eğitimin önemini şiir ve kara sözlerinde işlemiştir. Abay, halk masallarını, destanlarını ve efsanelerini dinleyerek yetişir. Annesinden ve ninesinden dinlediği bu halk edebiyatının ürünleri, Abay'ın beslendiği temel kaynaklardır.

Şair, boş zamanlarını kitap okumaya ve kendini geliştirmeye harcar. Bazen kendisi gidip Semey kütüphanesinden kitap alır, bazen de bizzat adamlar göndererek kitap aldırır. Kış aylarında şehirde kalarak kütüphanede kitap okur. Abay, daha on üç yaşındayken babası Kunanbay onu kendi yanına alır ve kendisi gibi kadı olarak yetiştirmeye başlar. İlk zamanlarda babasının getir götür işlerine bakan Abay, daha sonraları halkın her türlü meselesiyle ilgilenir ve büyük davalara girer. Bu durum, Abay'ın halkını iyice tanımasını, halkın arasına girmesini, halkın tavır ve davranışlarını gözlemlemesini sağlar. Böylelikle şairin düşünceleri olgunlaşır ve eserlerinin temelini oluşturan eleştiri kavramı gelişir.

Abay, karanlığa ve bilgisizliğe her zaman karşı çıkar. Şaire göre, çağdaş dünyada yer almak için yaşadığımız dünyanın gerçeklerini göz önüne alarak bilim ve teknikte gerekli ilerlemeyi ve gelişmeyi yapmak zorundayız. Bundan dolayı şair, halkını bileme, sanata ve tekniğe ulaşmaya çağırır ve onlara geleceği gösteren bir şahsiyet olur. Bunun için halkın önce birleşmesi ve daha sonra öğrenmesi şarttır. Çünkü adaletsizlik, medeniyetsizlik, kendini övme, birbirini çekememezlik, yalan, dedikodu ve tembellik gibi haller eğitimsizlikten ve cehaletten kaynaklanır. Bundan dolayı Abay, bilginin, eğitimin ve bilimin önemini hemen hemen her şiirinde sembolik olarak bir konunun arkasında işler. Abay'ın bilgiye, bilime ve eğitime olan inancı ve güveni bütün eserlerinde yer alır. Abay için eğitimde esas gaye, çok şey öğrenmek değil kendini tanımak ve bilmektir. Neticede bilgelik, çok şey bilmek değil, kendini bilmektir (Ayan, 2014: 4). Abay bu yönüyle Mevlana ve Yunus Emre'ye benzer. Çünkü Yunus Emre de asıl ilmin insanın kendini bilmesi olduğunu şiirlerinde dile getirir.

19. yüzyıla kadar Kazaklar arasında eğitim kadim anlayışla yapılır ve modern ilimlere pek ilgi gösterilmez. Göçerlik sebebiyle dış etkilere daha uzak bu toplumdaki dinî eğitim de eski inançla harmanlanmış bir karakter gösterir. Türkistan coğrafyasında Gaspıralı ile başlayan '*usul-i cedit*' yani yeni içerik, araç ve yöntemlerle eğitim verme çabası Tatarlar eliyle Kazaklara da ulaşır. Esasında ilk Kazak aydınlar İslam ve Tatar dilinin etkileri konusunda endişelidirler. Kazak dili ve kültürü ile gurur duyan aydınlar, İslam akidesinin ve Tatar kültürünün Kazak kültürünün saflığını kirleteceğinden korkarlar. Bu endişe, onların millî şuurunun kuvvetlenmesine vesile olur. Bu okullar eliyle yetişen, Kazak edebiyatının kurucusu ve büyük şairi Abay ise farklı bir tutum sergileyerek Kazakların içi boş övümlerle dolu millî karakterini eleştirir. Dahası Rusların, Tatarların, Orta Asya'nın yerleşik halklarından birçok şeyin öğrenilmesi gerektiğini savunarak millî kültür içeriğine izafi bir yaklaşım benimser (Uyama, 2009: 587).

Abay, Çarlık Rusya'nın Kazak topraklarını hâkimiyeti altına almaya başladığı ve Çarlık Rusya'nın yıkılmasının hızlandığı dönemde yaşamıştır. Çarlık Rusya'sı Kazak topraklarında uyguladığı politikanın uzun dönemli ve kalıcı olmasını sağlamak amacıyla eğitime önem vermiştir. Bu dönem, Kazak Türklerinin yaşam tarzlarının değişmeye başladığı, eski geleneklerin yerini yeni adetlerin aldığı, yerleşik hayata geçiş sürecinin hızlandığı, hayvancılıkla geçimin yerini ticaretin almaya başladığı dönemdir. Yine bu dönem, Rus kültürüne ve onun aracılığıyla Batı kültürüne ait değerlerin Kazak kültürüne sızmaya başladığı, eğitimde eski Müslüman okulları ile medreselerin yerini devrine göre çağdaş bir eğitim sunan yeni tip okullar (Cedit) ile Rus okullarının almaya başladığı bir zaman dilimidir (Ayan, 2014: 4). Abay bu dönemde yaşamış, yeni eğitim sistemini benimsemiş ve eserlerinde yeni eğitim sisteminin faydalarını her fırsatta dile getirmiştir.

Abay'ın şiir ve kara sözlerine bakıldığında bilim ve eğitime ne kadar değer verdiği bir daha anlaşılır. Şiir ve kara sözlerinde bilim ve eğitimin ne kadar önemli olduğunu, cehaletin tek sebebinin eğitimsizlik olduğunu dile getiren Abay, tam bir eğitimci gibi davranır. Şairin bütün şiirlerinde üstü kapalı da olsa bilim ve eğitimden bahsedildiği görülür. Ancak "*Yaşımda Bilim Var Diye Dikkat Etmedim, Bilim Bulmadan Övünme, Yatılı Okulda Okuyor, Eğitimlinin Ettiği Söz, Kaygı Çıkar Bilimden, Bundan Önce Nice Sözler İfade Etmiştim, Nadan Âlimden Üstün Olmaz Anlamakla*" adlı şiirlerinde tamamen ve açık bir şekilde bilim ve eğitimden bahseder. Kara Sözlerinden ise *birinci, beşinci, yedinci, onuncu, on yedinci, on sekizinci, on dokuzuncu, yirmi beşinci, otuz birinci, otuz ikinci, otuz sekizinci, kırkıncı, kırk birinci, kırk üçüncü ve kırk beşinci* sözleri bilim ve eğitimle ilgilidir. Özellikle *yedinci, onuncu, on yedinci, yirmi beşinci, otuz ikinci, otuz sekizinci, kırk birinci ve kırk üçüncü* sözleri, Abay'ın bilim ve eğitime verdiği önemi daha açık ve net bir şekilde ifade eder. Çalışmada şiirler ve özellikle bu sözler üzerinde daha dikkatli bir şekilde durulmuş, Abay'ın bilim ve eğitim hakkındaki düşünceleri ve eserlerinde bilim ve eğitimi nasıl işlediği anlatılmaya çalışılmıştır.

2.1. Abay'ın Şiirlerinde Bilim ve Eğitim

Abay, şiirlerinde toplumsal, dinî, millî ve ahlaki birçok konuyu işlediği gibi bilim ve eğitim konusuna da önem verir ve hemen hemen bütün şiirlerinde üstü kapalı da olsa bilim ve eğitimden bahseder. Yani şairin bütün şiirlerinin arka planında bilim ve eğitim konusunu görmek mümkündür. Bilindiği gibi Abay'ın hem şiirleri hem de kara sözleri yergi yani eleştiri üzerine kuruludur. Hatta şairin eserleri yergi edebiyatı çerçevesinde değerlendirilebilir. Abay, o günün koşullarında Kazak toplumundaki dinî, millî, ahlaki, toplumsal ve siyasî birçok konuyu ve sorunu sert bir dille eleştirir. Eleştirdiği konulardan biri de toplumun bilim ve eğitimden yoksun olması, bilim öğrenmek ve eğitim almak için hiçbir çaba göstermemesi ve cahil bir şekilde yetişmesidir (Ayan 2015: 74-76) Bundan dolayı şairin bilim ve eğitim ile ilgili şiirleri, hem eleştiri hem de öğüt içeren sözlerden oluşur. Şair, bilim ve eğitim konulu şiirlerinde cahil insanları eleştirir ve bu insanlara bilim öğrenmeleri için nasihat eder. Dediğimiz gibi şairin bütün şiirlerinde bilim ve eğitim konusu kapalı da olsa işlenir. Ancak şair, "*Yaşımda Bilim Var Diye Dikkat Etmedim, Bilim Bulmadan Övünme, Yatılı Okulda Okuyor, Eğitimlinin Ettiği Söz, Kaygı Çıkar Bilimden, Bundan Önce Nice Sözler İfade Etmiştim, Nadan Âlimden Üstün Olmaz Anlamakla*" şiirlerinde daha açık ve net olarak bilim ve eğitim konusunu işler.

Şair, *Yaşımda Bilim Var Diye Dikkat Etmedim* şiirinde bilim ve eğitim konusunda başta kendi olmak üzere bütün Kazak halkını sert bir dille eleştirir. Bilim ve eğitimin belirli bir yaşı yani öğrenmenin kritik bir dönemi olduğunu ifade eder. Bilimin faydasını gördüğü halde bilimle uğraşmadığını ve çok geç kitap okumaya başladığını söyler. Şair, bu eksiklik ve sorunlar için bir sorumlu arar. Aslında Abay, burada kendini ön plana koyarak bütün Kazak halkını bilim ve eğitim konusunda şu sert dizelerle eleştirir:

*"Yaşımda bilim var" diye dikkat etmedim,
Faydasını göre göre denemedim.
Yetiştikten sonra düşmedi avucuma,
Ellerimi vaktinden geç uzattım, kitaba.
Bu mahrum kalışımın sorumlusu kim,
Ellerimi tam açsam, gelişir miydim? (Kıbar, 2014: 24)*

Abay'ın şiirlerinde üzerinde durduğu konulardan biri de çocukların iyi bir eğitim görmesi ve modern eğitim sistemi içerisinde yetiştirilmesidir. Şaire göre çocuk, insanın bu dünyadaki en büyük mürüvvetlerinden biridir. Bundan dolayı şair, çocukların eğilmesini ister. Çocuk ve gençlerin sadece hizmet etmek, rütbe almak ya da para kazanmak için değil, gerçek anlamda bilim sahibi ve bilgili olmak için eğitilmesini tavsiye eder. Bunun için her zaman Kazak toplumuna sert bir mizaçla da olsa öğütler verir. Verdiği bu öğütleri şu mısralarla dile getirir:

*İnsanın bir mürüvveti, "çocuk" diyeyim,
Çocuk okutmayı kötü görmedim.
Medreseye çocuğumu "bil" diye verdim,
"Hizmet etsin, rütbe alsın" diye vermedim.*

*Kendim de başa kakıp, böbürlenmedim,
Kazaklara nasihatten yetinmedim.
Hiç yok ki, emeğin kıymetini bilenim,
Nihayet, huzurlu yaşayanı ters görmedim. (Kibar, 2014: 24)*

Şaire göre, insanın bu dünyadaki övüneceği en büyük şeyin bilim olması gerekir. Çünkü insanları, toplumları, devletleri ve ülkeleri geliştiren ve ayakta tutan şey bilim ve eğitimidir. Bilim ve eğitimde gelişmiş toplumlar, her yönden gelişir ve güçlü olur. Abay, bilim konusundaki tavsiyelerini ve övünme konusundaki eleştirilerini şu dörtlükte ifade eder:

*Bilim bulmadan övünme,
Yer bulmadan beslenme,
Heveslenip sevinme,
Oynayıp, boş gülüşe. (Abay, 2014: 62)*

Abay'a göre, bir insanın bilimle uğraşması için öncelikle bilimi sevmesi gerekir. Yani insanın içinde bir bilim merakı ve aşkı olmalıdır. Şaire göre, bu merak veya aşk ise insana çocukken verilir ya da aşılanır. Çocukken bilimi seven ve bilime âşık olan bir insan, büyüdüğünde gerçek bir âlim olabilir. Bundan dolayı âlim olmak, aslında çocuk olmakla başlar. Abay, âlim olmak ile ilgili bu düşüncelerini şu dizelerle anlatır:

*Âlim olmaz, ne olur,
Çocukluğa kıyarsan?
Olmasan da benzer bak,
Bir âlimle karşılaşırsan...
"Öyle olmak nerde" deme,
Bilimi seversen böyle söyleme.
Bilimi kim verirse Size,
Yanmadan sönseniz önünde? (Kibar, 2014:62)*

Abay'a göre insanlar, bilime gönül vermeli ve bilimi sevmelidir. Ancak bu şekilde bilim yapabilir ve bilimde, eğitimde ve diğer alanlarda geliştirebilirler. Ayrıca şaire göre, bilgili kişilerin ya da bilge insanların sözleri dinlenmeli ve fikirlerine başvurulmalıdır. Şair, böylelikle Türklerdeki danışma kültürünü bize bir daha hatırlatır. Abay, bu hatırlatmasını şu ifadelerle dile getirir:

*Dünya da, mal da kendinde,
Gönül verseniz bilime...
Bilenlerin sözüne,
Erseniz muhabbetle. (Kibar, 2014: 62)*

Şaire göre bir insan, bilimi sadece ve sadece kendi ve istediği için yapmalıdır. Yani bilimden bir fayda ya da menfaat beklememelidir. İsteddiği ve merak ettiği için bilimle uğraşmalıdır. Bilimdeki asıl fayda, toplum ve bütün insanlık içindir. Şair, bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade eder:

*Kendin için öğrensen,
Kötülükten öğrensen,
Arınırsın her yıl, sen. (Kibar, 2014: 64)*

Abay'a göre insan, bilimi kolay ve rahat zamanlarda elde edemez veya bilim sahibi olamaz. Allah, bilimi insanlara şartların en zor olduğu zamanlarda nasip eder. İnsanlar, en sıkıntılı, en zor ve en çaresiz dönemlerde gerçek bilim sahibi ve âlim olur. Bu durum, Allah'ın insanlara bahsettiği bir lütuftur. Bundan dolayı şaire göre insanlar, en sıkıntılı dönemlerde bilimin gerçek aydınlığına kavuşurlar. Şair, bu düşüncelerini *Yatılı Okulda Okuyor* şiirindeki şu beşlikte anlatır:

*Görüşsüz ve sıkıntısız,
Bulunmaz bilim aydınlığı.
Az bildiğini çoksunsa,
Gelip Kazak'a şımarsa,
Kime değer faydası? (Kibar, 2014: 74)*

Şaire göre insanlar, bir fayda veya menfaat elde etmek için bilimle uğraşmamalıdır. İnsanlar, sadece istedikleri ve merak ettikleri için bilim yapmalıdırlar. Abay'a göre insanlar, daha fazlasını bilmek için her zaman istekli ve meraklı olmalıdırlar. Ancak bu şekilde gerçek bilgiyi ve bilimi elde edebilirler. Şaire göre, gerçek ve en üstün bilim ise sadece ve sadece kitaplardadır. Şair, gerçek bilimin nerede olduğunu ve nasıl elde edileceğini şu mısralarla dile getirir:

*Fayda değil ar düşün,
İstekli ol, fazlasını bilmek için.
Üstün bilim kitapta büsbütün,
Erinmeden okuyup görmelisin. (Kibar, 2014: 76)*

Abay'a göre, eğitilmiş ya da bilgili bir insanın ettiği söz her zaman önemli ve değerlidir. Bundan dolayı bu sözler, dinlenmeli ve bir öğüt olarak algılanmalıdır. Çünkü eğitilmiş insan ile nadan yani cahil insanı ayıran en önemli unsur ifade ettikleri sözlerdir. Şair, eğitilmiş ve bilge insanların söylediği sözlerin önemini ve değerini *Eğitiminin Ettiği Söz* adlı şiirdeki şu dörtlükte anlatır:

*Eğitiminin ettiği söz,
Meraklıya olsun gez.
Nuru, sırrı görmesi için,
Sinesinde olsun göz. (Kibar, 2014: 126)*

Şair, bilim ve eğitim konusundaki düşüncelerini ifade ederken hem insanlara öğüt verir hem de insanları sert bir dille eleştirir. Bilindiği gibi Abay, hem şiirlerinde hem de kara sözlerinde her konunun eleştirisini yapar ve bu eleştirileri sert sözlerle dile getirir. Şair, bilim ve eğitim konusunda yaptığı eleştirileri *Kaygı Çıkar Bilimden* şiirindeki şu mısralarla ironik bir şekilde ifade eder:

*Kaygı çıkar bilimden,
Öfke çıkar bilgidenden...
Kaygı ve öfke daraltınca,
Acı çıkar dilimden... (Kibar, 2014: 232)*

Abay'ın yaptığı eleştirilerden bilge veya âlim görünüşlü kişiler de nasibini alır. Şaire göre toplumda, görünüşü bilge ancak yüreği zalim ve acımasız olan birçok insan vardır. Şair, bilge ve âlim görünüşlü insanlar için yaptığı bu eleştirileri şu mısralarla dile getirir:

*Birileri el vermiş şeyhe,
İçi zalim, görünüşü bilge...
Kimileri hacca gidiyor,
Haz farz olmasa da kendine... (Kibar, 2014: 234)*

Abay'a göre bilim, isteyerek, gayret ederek ve çalışarak elde edilen bir şeydir. İnsan, önce bilimi istemeli, daha sonra gayret etmeli ve bu yolda yılmadan çalışmalıdır. Şaire göre istenilmeden, gayret edilmeden ve çalışılmadan hiçbir şekilde bilim elde edilemez. Abay, bilimin nasıl elde edilebileceğini *Bundan Önce Nice Sözler İfade Etmiştim* şiirindeki şu mısralarla ifade eder:

*Yanılıp, endişelenme yol bulamazsan,
Yaklaş, düzgün yola çık kuşatmadan.
Ne bilim var, ne de çalışmadan,
Ölme be, hiç olmazsa mal bakmadan... (Kibar, 2014: 278)*

Abay, bir şiirinde belirli örnekler çerçevesinde nadan yani cahil insanlarla gerçek âlimleri karşılaştırır. Cahil bir insanın sadece anlamakla âlim bir kişiden üstün olamayacağını söyler. Ve yaptığı karşılaştırmayı şu dizelerle dile getirir:

*Nadan, âlimden üstün olmaz anlamakla,
Kader, görmeden bırakmaz saklanmakla.
Bitkiler de, kalıbından ileri geçemez ya,
Safran da olsa erkenden yeşerip çıkmakla... (Kibar, 2014: 410)*

2.2. Abay'ın Kara Sözlerinde Bilim ve Eğitim

Abay Kunanbay, ilk kara sözünde yurt bakımı, mal bakımı, din bakımı, evlat bakımı ve bilim bakımından bahseder. Bu alanların tümünü eleştirel bir dille anlatır. Bu alanlardan biri de bilim ve eğitim bakımındır. Şair, bu kara sözünde kimsenin bilimle uğraşmadığını, kimsenin bilim ve eğitime gereken değeri vermediğini eleştirel bir dille ifade eder. O dönemde kimse bilimle uğraşmaz, ilgilenmez ve bilime değer vermez. Bundan dolayı insan, bildiğini kimseye öğretemez ve kimseye paylaşamaz. Ayrıca bilmediği bir şeyi de başkasına soramaz. İnsanın derdini, kederini, düşüncesini, fikrini ve bildiklerini paylaşabileceği kimse yoktur. Bundan dolayı şair, bilimi çabuk yaşlandırın bir bela olarak görür. Abay, bu düşüncelerini şu cümlelerle dile getirir: *“Bilim bakımı? Yok, bilimle uğraşmaya da, bilim sözünü söyleşmeye de ilgi duyan adam yok. Bildiğini kime öğretirsin, bilmediğini kimden sorarsın? Evin yokken, güneşsiz havada halı yayıp üstüne uzanmanın; ava gitmeyeceksen, okunun gezini eline alıp oturmanın, ne faydası var? Derdi paylaşıp; şer çözen kişi olmadıktan sonra; bilimin kendisi, çabuk yaşlandırın bir bela”* (Kibar, 2014: 16).

Bilindiği gibi Abay'ın en önemli özelliği ve öne çıkan edebî üslubu, her şeye eleştirel yaklaşması ve toplumun eksik, yanlış, geri kalmış ve aksayan yönlerini sert bir dille eleştirmesidir. Zaten Abay denilince akla gelen ilk şey, eleştiri kavramı ve eleştirel bakış açısıdır. Abay, şiir ve kara sözlerinde toplumla ilgili akla gelebilecek her konuda eleştiride bulunur ve bütün yanlış düşünceleri sert bir dille eleştirir. Bundan dolayı şair, aynı zamanda hem Kazak toplumunda hem de bütün Türk toplumunda önemli bir sosyolog ve eleştirmendir. Abay'ın kara sözlerinde eleştirdiği konulardan biri de halkın bileme karşı olan olumsuz tutumudur. Ona göre toplum bilgi, bilim ve adalet için hiç gamlanmaz ve endişe etmez. Bilgi ve bilim, halk için hiç önemli değildir. Halk için önemli olan tek şey, mal ve zenginliktir. Herkes mal yığmayı ve kısa yoldan zengin olmayı ister. Ancak o malı nasıl kazanacaklarını da bilmezler. Bundan dolayı mal kazanmak için yaptıkları her şeyi kendilerine göre suç saymazlar. Ancak şaire göre, asıl önemli olan şey mal zenginliği değil, bilim ve bilgi zenginliğidir. Çünkü mal ve mülk geçici, fakat bilim kalıcıdır. Abay, bu fikirlerini şu ifadelerle dile getirir: *“Bizimkiler sükûnet için, bilim için, bilgi için, adalet için gamlanmaz; bilakis mal için gamlanır. O malı ne şekilde kazanacağını bilmez; mal kazanmak için yaptıklarında suç bulmaz”* (Kibar, 2014:28).

Şaire göre bir çocuk, annesinden iki türlü mizaçla doğar. Bazı çocuklar yani bazı insanlar yesem, içsem ve uyusam diye doğar; bazıları ise bilebilsem diye doğar. Yemek, içmek, uyumak bedenın merakı ve bir canlının fizyolojik ihtiyaçlarıdır. Abay'a göre, zaten bunlar olmazsa ne ten cana konuk olur ne de insan bedeni gelişir ve kuvvet bulur. Yani bunlar, sadece insanın değil bütün canlıların temel ihtiyaçlarıdır. Bundan dolayı bu ihtiyaçlar, biz insanlarla hayvanları ayrı kılmaz. Fakat önemli olan bilebilsem diye doğan insanlardır. Çünkü bilmek, insanı diğer bütün canlılardan ve özellikle hayvanlardan ayıran en temel niteliklerdir. Bilmek, okumak, öğrenmek, merak etmek, araştırmak ve sorgulamak, bir insanı diğer canlılardan ayıran ve insanı insan yapan vasıflardır. İnanığımız ve örnek aldığımız peygamber efendimize ilk vahiy *“oku”* diye gelmiştir. Ayrıca kutsal kitabımız *Kur'an-ı Kerim*'de sekiz yüzden fazla ayet, bilgiye ve bilime vurgu yapar ve bilimi referans gösterir. Bundan dolayı bilim, her devirde ve her yerde önemli bir yere sahip olmuştur. Çünkü insanlığın tek kurtuluşu bilgi ve bilimdir. Bunun için bilebilsem diyen insan, merak eder, rahat durmaz, gördüğünü ve işittiğini sorar, bilebilsem, görebilsem ve öğrenebilsem diye can atar. Bunlar ise insandaki can merakındandır. Abay, bu görüşlerini yedinci sözdeki şu cümlelerle dile getirir: *“Çocuk anadan doğduğunda, iki türlü mizaçla doğar: Bazıları ‘yesem, içsem, uyusam’ diye doğar. Bunlar bedenın merakı. Bunlar olmasaydı eğer; hem cana konuk evi olmazdı ten; hem kuvvet bulmazdı, gelişmezdi beden. Bazıları ‘bilebilsem’ diye doğar. Işıl-ışıl ne görse ona yönelir; yüzüne sürer, ağzına alır, meraklanır; yemeğinin lezzetini, tadar bilir; davul-zurna duysa, sesine atılır. Rahat durmaz, gözünün gördüğü, kulağının işittiği her şeyi sorar. Bunların varlığı, can merakından imiş; ‘bilebilsem, görebilsem, öğrenebilsem’ dermiş”* (Kibar, 2014: 30-32).

Abay, bilim ve eğitimin insandaki merak duygusuyla başladığını, her şeyi sorgulayarak ve tecrübe ederek öğrenildiğini ve böylece insanın bu dünyada bir yere sahip olduğunu ifade eder. İnsan ile hayvan arasındaki tek farkın düşünme ve bu düşünme sonucunda elde ettiği bilgi olduğunu, eğer bilgi, bilim ve eğitim olmazsa insan ile hayvan arasında hiçbir farkın kalmayacağını yedinci sözdeki şu cümlelerle dile

getirir: “*Dünyanın, hem görünen hem görünmeyen sayıp-yoklamasa; ya da hiç olmazsa, deneyip tecrübe etmezse; insanlığın yeri olmazdı dünyada, bilgisini geliştirmese; o can, insan canı değil, hayvan canı olurdu elbette*” (Kibar, 2014: 32).

Abay, insanın bilgi seviyesini geliştirip yükseltmesi gerektiğini, bunu ise ancak ve ancak merak ve araştırmakla gerçekleştirebileceğini vurgular. Bilginin ve bilimin insan ruhunun gıdası olduğunu söyler. Bu düşüncelerini şu sözlerle ifade eder: “*Bilgi geliştirip, yükseltmek; merakla biriktirdiğimiz hazinemizi çoğaltmak; bu canın gıdası demektir. Can, tenden üstün idi; teni, cana yöneltmek gerekirdi*” (Kibar, 2014: 32).

Kazak halkını her konuda eleştiren Abay, bilim ve eğitim konusunda da geri durmaz. İnsanlarda bilme merakının olmadığını, bundan dolayı cahil kaldıklarını ve bu cahilliklerini terk etmek için hiçbir gayret göstermediklerini, bu özellikleriyle insanların hayvanlardan bir farklarının kalmadığını “*Hayvan bilmez, ‘bileyim’ deyip didinmez. Biz hiçbir şey bilmeyiz; biz de ‘bilelim’ demeyiz; cahilliğimizi terk etmeyiz.*” sözleriyle ifade eder (Kibar, 2014: 32).

Şair, onuncu sözde kitap okumanın öneminden bahseder. Şaire göre Allah, insana çalışıp kazanacak kuvvet vermiştir. Ancak önemli olan, bu kuvveti insanın hangi uğraşlar için harcadığıdır. Acaba insanlar, Allah tarafından kendilerine verilmiş bu kuvveti helal uğraşlar için mi, yoksa haram uğraşlar için mi harcar? Ayrıca Allah, insana bu kuvveti sarf etmeyi bilecek bilim vermiştir. Bilimi bilmek için de kitap okumak gerekir. Bundan dolayı şair, bilmek için kitap okumanın gerektiğini ve önemli olduğunu vurgular. Ancak bugün olduğu gibi o dönemde de kimse kitap okumaz. Bilindiği gibi günümüzdeki toplumların önemli sorunlarından biri de kitap okumamaktır. İnsanlar, hızla değişen dünya şartlarına ve teknolojik gelişmelere uyum sağlamakta fakat okumaktan, bilgidен ve bilimden uzak durmaktadırlar. Bundan dolayı Abay, kitap okumanın önemini “*Allah Teâlâ sana çalışıp kazanacak kuvvet verdi. O kuvveti, helal uğraşlar için mi harcıyorsun? Harcamıyorsun. O kuvveti, yerini bulup sarf etmeyi bilecek bilim verdi. Bilimi bilmek için kitap okumuyorsun. Okuduklarını anlayacak akıl verdi, kim bilir aklını neyle meşgul ediyorsun? Erinmeden çalışsa, inancını kaybetmeden araştırorsa, yerini bulup işlese; kim zengin olmazdı söylesene?*” sözleriyle ifade eder (Kibar, 2014: 40).

Abay, her işin başında bilim olduğunu, bilimsiz bir dünyanın ve ahretin olmadığını, bilimsiz yapılan ibadetlerin; tutulan orucun, gidilen haccın, kılınan namazın yerini bulmadığını kısacası bilimsiz bir dünyanın olamayacağını ve her işin temelinde bilim olduğunu şu cümlelerle ifade eder: “*Bilimsiz ahrette yok, dünyada da yok. Bilimsiz tutulan oruç, gidilen hac, kılınan namaz; hiçbir ibadet yerini bulmaz*” (Kibar, 2014: 40).

Abay, on yedinci sözde gayreti, akıl ve yüreği kişileştirerek konuşturur. Gayret de akıl da yürek de kendilerini över. Gayret, “*Eğer ben olmazsam dünyadaki hiçbir şeyin kemale erişmediğini, zenginlik için gerekli hüner ve malın edinilemeyeceğini, şöret ve rütbenin emeksiz kazanılmadığını*” söyler. Akıl, “*Ahrette ve dünyada faydalı ya da zararlı ne varsa kendisinin bileceğini, insanın akılsız faydayı, zararı ve bilimi anlamayacağını*” ifade eder. Yürek ise “*İnsan vücudunun padişahı olduğunu, kanın kendisinden dağıldığını, canın kendisinde mekân bulduğunu, onsuz hayatın durduğunu, insanlara merhamet duygusunu verdiğini*” söyler. En sonunda bilim söze girer ve son noktayı koyar. Bilimin gayret, akıl ve yürekten oluştuğunu, biri olmazsa diğerlerinin tek başına bir anlam ifade etmediğini, birbirlerini tamamladıklarını söyler (Kibar, 2014: 50-52). Bilim; gayret, akıl ve yürekten oluşur ve vücut bulur. Bunlardan biri olmazsa bilim olmaz. İnsan yürekli ve cesaretli olmalı, gayret etmeli ve aklını kullanmalıdır. Ancak bu şekilde bilime ulaşabilir ve kâmil bir insan olur.

Abay’a göre insanlar, birbirlerinden farklı olmalıdır. Ona göre, insanı diğer insanlardan farklı ve önemli kılan özellikler vardır. Bunlar; akıl, bilim, ar ve mizaçtır. İnsan, bu özellikleri ile öne çıkmalı ve farklı olmalıdır. Öncelikle insan akıllı olmalıdır. Allah tarafından kendisine verilen akli iyi yönde kullanılmalı ve bilim yolunda emek sarf etmelidir. İnsan namuslu olmalıdır. Bir insan ar, namus ve utanma duygusuna sahip olmalıdır. Bir insan olumlu ve iyi mizaçlı olmalıdır. Son olarak bir insan bilgili olmalıdır. Okumalı, merak etmeli, araştırmalı ve bilgiye ulaşmalıdır. Böylelikle insan ancak Allah’ın sıfatı olan bilime kavuşabilir. Şair, bu fikirlerini şu cümlelerle dile getirir: “*Esasında âdemoğlu, âdemoğlundan farklı olmalı; akıl, bilim, ar, mizaç denilen şeylerle ileri çıkmalı*” (Kibar, 2014: 54).

Abay, insanın doğduğunda bilgisiz olduğunu, görerek, işiterek, tutarak, tadarak ve dikkat ederek öğrendiğini belirtir. Yani insan, dış dünyayı beş duyu organını kullanarak algılar ve öğrenir. Bu şekilde gören, öğrenen ve tecrübe edinen insan bilgili olur. Şair, akıllı kişilerin sözlerinin dinlenmesi gerektiğini ve eğer dinlenirse dinleyenlerin de akıllı bir kişi olacağını ifade eder. Danışma kültürü Türklerde çok önemlidir. İnsan bilmediğini sormalı, araştırmalı ve bilenlere danışmalıdır. Böylelikle insan, kendini geliştirir ve gerçek bilgiye ulaşır. Bu konuda söylenmiş ‘‘Bin bilsen de bir bilene sor’’ atasözü iyi bir örnektir. Abay, bu düşüncelerini şu cümlelerle ifade eder: ‘‘İnsan, bilgisiz olur. İşitir, görür, tutar, tadar, dikkat ederse; dünyadaki iyiyi, kötüyü tanır. Böylesi gördüğü, öğrendiği çok olan insan, bilgili olur. Akıllıların söylediği sözleri dinleyen kişi; akıllı olur, kendisi’’ (Kibar 2014: 54).

Abay, şiir ve kara sözlerinde bilim ve eğitim konusunu işlerken çocuk eğitime de önem verir ve anne ve babaların nasıl çocuk yetiştirmeleri konusunda tavsiyelerde bulunur. Abay’a göre anne ve babalar, öncelikle çocuklarına iyi bir eğitim vermeli ve çocuklarını modern eğitim sistemi içerisinde yetiştirmelidir. Ancak Abay’ın yaşadığı dönemde bu durum öyle bir hal almıştır ki, bunlardan bahsetmek mümkün değildir. Bundan dolayı Abay, çocuklara sadece Allah’a kulluk etmelerini, Türk olduklarını ve Türklüğünü bilmelerinin öğretilmesinin yeterli olduğunu şu cümlelerle dile getirir: ‘‘Çocukları okutmak da iyi; fakat yalnız Allah’a kulluk ederliği; yalnız Türk’ü bilirligi; düzgün okutsa yeterliydi’’ (Kibar, 2014: 64).

Abay, iyi derecede Rusça bilir. Ayrıca Arapça ve Farsçayı da öğrenir. Abay, her zaman modern eğitimden yana olmuştur. Çünkü yaşadığı dönemdeki eğitim sorunlarını iyi analiz eder ve bu sorunlara çözüm önerileri getirir. Abay’a göre, her çocuk okumalıdır. Ancak çocuk okuturken dikkat edilmesi gereken şeyler vardır. Çocuklar modern eğitim sistemine uygun ve çağın bütün şartlarına göre ayarlanmış ve değiştirilmiş bir eğitim modeli ile okutulmalıdır. Ancak bu şekilde bilim, sanat, edebiyat ve diğer alanlarda gelişme sağlanabilir. Abay, özellikle Rusça öğrenmek gerektiğini önemle vurgular. Çünkü Abay’a göre, zenginlik, sanat ve bilim Ruslardadır. Rusların ve başka milletlerin zararından kaçınmak ve faydasına ortak olmak için dilini, eğitimini ve bilimini bilmek gerekir. Ona göre Ruslar, dünyanın dilini, medeniyetini bildikleri ve çağın şartlarına uyum sağladıkları için gelişmiştir. Bundan dolayı Kazak toplumu da hemen çağın şartlarına ayak uydurmalı ve modern bir eğitim sistemi benimsemeli ve uygulamalıdır. Ancak bu şekilde başka milletlerle rekabet edilebilir ve gelişme gösterilebilir. Abay, bu düşüncelerini şu ifadelerle anlatır: ‘‘Rusça öğrenmek gerek; hikmet de, zenginlik de; sanat da, bilim de; hepsi de Rus’ta. Zararından kaçınmak için; faydasına ortak olmak için; dilini, eğitimini, bilimini bilmek gerek. Onlar dünyanın dilini bildi; onun için böyle gelişti. Sen onun dilini bilirsen; gönül gözün açılır istersen. Herhangi birinin dilini, sanatını bilen; alabildiğine yüzleşmez; yalvarıp yakarmaz; onunla denklik mücadelesine girebilir hemen’’ (Kibar, 2014: 64).

Abay’a göre, o dönemde Rusların bilimi ve sanatı dünyanın anahtarıdır. Dünyayı iyi okumak ve iyi değerlendirmek için bu bilimi ve eğitimi örnek alıp uygulamak gerekir. Çünkü Ruslar, o dönemde bilim ve eğitimde çok ilerler ve modern eğitim sistemini uygularlar. Bundan dolayı bu bilimi, sanatı ve eğitimi bilen için dünyayı bilmek ve okumak daha kolay gelir. Abay, bu düşüncelerini şu cümlelerle ifade eder: ‘‘Rus’un bilimi, sanatı; dünyanın anahtarı! Dünya bunu bilene daha kolay gelir’’ (Kibar, 2014: 66).

Abay’a göre bilimde merak etmek, sorgulamak, araştırmak, öğrenmek ve bilmek çok önemlidir. Merak etmek, sorgulamak, araştırmak, öğrenmek ve bilmek bir zincirin halkaları gibidir. Hepsi peş peşe gelir ve biri olmadan diğeri olmaz. Ancak öğrenmenin de bir adabı, usulü ve kaidesi vardır. Rasgele öğrenilmez. Öncelikle öğrenmek, iyi niyetli olmalı ve iyi niyet ile yapılmalıdır. Kötü niyetle yapılan öğrenmeden ve bilimden insanlığa fayda gelmez. Bilimde önemli olan insanlığa faydalı olmaktır. Bundan dolayı insan, halkını korumak ve geliştirmek, büyük devlet olup her milletin bildiğini bilmek, büyük devletler katarına katılmak için öğrenmeli ve bilim yapmalıdır. Çünkü bu, iyi niyetle yapılan bilimdir. Bu bilimin sadece kendi halkına değil, aynı zamanda bütün insanlığa faydası vardır. Şair, bu fikirlerini şu cümlelerle dile getirir: ‘‘Halkımızı koruyalım diye; biz de devlet olup, herkesin bildiğini bilelim; devletler katarına katılmanın gamını yiyelim diye, halis niyetle öğrenmek gerek. Bugünlerde, Ruslardan eğitim alan çocuklar içinde üstün, iyi kişi de çıkamıyor. Sebebi belli; ana-babası, kardeşi-akrabası bir taraftan bozuyor. Böyleyken bile; bu okuyan çocuklar, o okumayan çocuklardan üstün, daha ileride. Ne yaparsan yap, sözünü dinletirsin istediğinde’’ (Kibar, 2014: 66).

Abay'a göre, çocuk eğitmek ve çocukları okutmak çok önemlidir. Bu konuda en önemli vazife anne ve babalara düşer. Çünkü eğitim ilk olarak ailede başlar, okulda devam eder ve hayat boyu sürer. Çocuk gözünü evinde, ailesinde, annesinde ve babasında açar. Her şeyi onlardan öğrenir. Bundan dolayı çocuk ailenin aynasıdır. Abay, her fırsatta özellikle çocukların okumaları ve iyi bir eğitim alarak yetişmeleri gerektiğini ifade eder. Ona göre bu görev, anne ve babalara düşer. Çocuğun eğitiminden anne ve baba sorumludur. Anne ve baba kesinlikle çocuğunu okutmalıdır. Abay'a göre, iyi bir evlada sahip olmanın yolu budur. Bunun için anne ve babalar, çocuklarına özellikle Rus bilimini öğretmelidirler. Çünkü şaire göre, modern bilimi ve eğitimi Ruslar yapar. Abay, bu düşüncelerini şu sözlerle dile getirir: "*Çocuğuna hatun alma, tereke bırakma; her şeyini harcasan da, Rus'un bilimini öğret, ha! Kurnazlık yolu değil, bu benim anlattığım yol. Allah'tan kork, kuldan utan; evladın'' evlat olsun'' dersin; malına acıma sen!*" (Kibar, 2014: 66).

Şaire göre, akli ve bilimi yıpratıcı düşünce hastalıkları vardır. Bunlar; kaygısızlık yani boş vermişlik, alaycılık, kaygıya kapılmak ve bir şeye müptela olmaktır. Bunlar, düşünce hastalıklarıdır. İnsanlar, bu dört şeyden çekinmeli ve uzak durmalıdır. Çünkü bu hastalıklar, akla ve bilime en büyük zararı verir ve akli ve bilimi yıpratır. Abay, akli ve bilimi yıpratıcı düşünce hastalıklarını şu ifadelerle anlatır: "*Düşünce hastalıkları: Ya kaygısızlık boş vermişlik, ya alaycılık güldürücülük, ya bir kaygıya kapılmak veya bir şeye müptela olmak. Bu dört şeydir, her an; bütün akıl ile bilimi yıpratıcı*" (Kibar, 2014: 82).

Abay, bilim ve eğitimi isteyenlerin, merak ve talep edenlerin öncelikle bilmesi gereken şeylerin olduğunu önemle vurgular. Talebin insanlardan pek çok şartı vardır. Bilimi ve eğitimi talep edenler, bu şartları bilmeli ve buna göre davranmalıdırlar. Bu şartları eksiksiz bir şekilde yerine getirmelidirler. Aksi takdirde bilimi yani talep edileni elde edemezler. Şair, bu düşüncelerini şu sözlerle ifade eder: "*Eğitim-bilim öğrenmeyi talep edenler, öncelikle şunu bilmelidirler. Talebin kendisinden pek çok şartı var, bunları bilmeli arzulayanlar. Bunları bilmeden, aramakla bulunmaz talep edilen*" (Kibar, 2014: 82).

Abay'a göre insan, sadece bilim ve eğitimin kendisine düşkün ve arzulu olmalıdır. Yani bilimi yalnız bilmek ve bildiğini paylaşmak için istemelidir. Bilimi ve bildiklerini insanlık için kullanmalıdır. Zaten ilmin ve bilimin zekâtı da paylaşmak ve insanlara fayda sağlamaktır. İnsanlığa fayda sağlamayan ve insanlığı geliştirmeyen hiçbir bilimden yarar yoktur. Abay'a göre insan, bilgililiği bir zenginlik olarak görmelidir. Zenginlik sadece malla mülkle olmaz. Asıl zenginlik bilgi zenginliğidir. Çünkü Allah, malı, mülkü, serveti istediğine fakat ilmi çalışana, gayret edene, isteyene ve hak edene verir. İnsan bilmediklerini öğrendiği zaman gönlüne saadet ve huzur dolar. İşte bu bilginin mutluluğudur. Çünkü bilgi, paylaşmak ve paylaştığın için mutlu olmaktır. Bilgi, paylaştıkça çoğalır. Şair, bu düşüncelerini şu cümlelerle ifade eder: "*Evvela; eğitim ve bilim olsun da dünyada; ilginç bir şeye lazım olur ya; düşüncesiyle, aramamak gerek ha! Sadece eğitim-bilimin kendisine düşkün, arzulu olur isen; sadece bilgililiğin kendisini zenginlik bilirsen; her bilmediğini öğrendiğin vakit; gönlünde bir saadet, huzur hâsıl olur, bu yüzden. Saadet bildiğini sağlam tutmaya; bilmediklerini yine aynı şekilde öğrenmeye; ümitlenme düşkünlüğü ortaya çıkar, aşk ile*" (Kibar, 2014: 82).

Abay, bilim ve eğitimde rekabet konusuna da değinir. Abay'a göre bilimin asıl maksadı, sadece bilim öğrenmek ve insanlığa faydalı olmaktır. Bilim, hasımlık ve rekabet için öğrenilmez. İnsanın bilim öğrenirken ve bilim yaparken kesinlikle bu duygulardan kaçınması gerekir. Şaire göre azıcık rekabet, gönlü heveslendirmek ve isteklendirmek için zararlı değildir. Fakat çokça rekabet hem bilime hem insana zarar verir. Rekabet, insanı bozar, insanın kalbine kin ve nefret tohumları serper. Bundan dolayı rekabet, hasetliği geliştirir ve insanlığı kemleştirir. Rekabet, bilimi bilim olmaktan çıkarır ve insanları yalana, düşmanlığa ve fesatlığa alıştıtır. Şair, bu fikirlerini şu sözlerle dile getirir: "*Bilim öğrenmekse dileğin; öğrenmek gerek, hakiki maksatla bilmek için; hasımlık içinde öğrenmekten çekin. Azıcık rekabet, gönlünü isteklendirmek için zararlı değil de; çokça rekabet, insanı düzeltmez, bozar; bilesin. Çünkü her bir hasım insan; rekabet etmez, sadece hakkı yükseltmek için; rekabeti, aynı zamanda, sadece yenmek için. Böyle rekabet, hasetliği geliştirir; geliştirmez insanlığı, belki kemleştirir. Amacı, bilimin amacı olmaktan çıkar gider; insanı yanılarak, yalan söze alıştırmak ister*" (Kibar, 2014: 82-84).

Abay'a göre, bilim ve eğitimi geliştirmenin ve arttırmanın iki yolu vardır. Bunlardan birincisi mülahaza, ikincisi ise muhafazadır. Mülahaza, karşılıklı konuşmak ve tartışmaktır. İnsan bildiklerini konuşarak ve tartışarak başkalarına aktarır. Böylece bilim paylaşılmış olur. Yani mülahaza bilimi paylaşmanın yoludur. Muhafaza ise korumak ve sahip çıkmak demektir. İnsan bildiklerini korumalı ve onlara sahip çıkmalıdır. Yoksa elde ettiği bilgiler yok olur. Şaire göre, bu iki yolu güçlendirmek gerekir. Çünkü bu iki yol güçlenir ve gelişirse bilim de güçlenir ve gelişir. Bilimin gelişmesi mülahaza ve muhafazanın gelişmesine bağlıdır. Şair, bu düşüncelerini şu sözlerle dile getirir: *'Eğitimi-bilimi arttırmanın iki aracı var; insanın içinde; biri mülahaza, ikincisi muhafaza. Güçlendirme yönünde olmak gerek, bu iki kuvveti. Bunlar gelişmeden, mümkün değil bilimin gelişmesi'* (Kibar, 2014: 84).

Şair mizacı, bilimi ve aklı koruyan bir zırha benzetir. Mizaç, insanın huyu, karakteri ve tabiatıdır. İnsanın aklı ve bildikleri mizacında şekillenir ve ortaya çıkar. İnsanın karakteri, davranış ve söylemleri neler bilip neler bilmediğini hemen gösterir. İnsanın karakteri aldığı eğitime ve öğrendiği bileme göre şekillenir. Bundan dolayı insanın sahip olduğu bilim ve eğitim insanın mizacında kendini belli eder. İyi bir mizaç, aklı ve bilimi koruyan bir zırh gibidir. Kötü bir mizaç ise hem insana hem bilime zarar verir. Abay, bu konudaki düşüncelerini *'Bilimi, aklı korur; 'mizaç' denilen zırh bulunur. Bu mizacı bozmadan dur.'* sözleriyle ifade eder (Kibar, 2014: 84).

Abay, bir insanın her şeyden önce insanlığı öğrenmesi gerektiğini söyler. Çünkü bir insanın inandığı dinden, mensup olduğu millettten ve kısacası her şeyden önce insanlığı gelir. Fakat şaire göre, bir insanın insanlığı öğrenebilmesi için aşk, akıl ve bilim gerekir. Bunlar olmadan ve birleşmeden insanlık öğrenilemez. Bunlara erişmenin yolu, sağlıklı olmak ve iyi duygular beslemektir. Yani insanın iyi duygulara sahip olması ve her şeyden önce sağlıklı olması gerekir. Şair, bu fikirlerini şu cümlelerle dile getirir: *'Evvvela insanın insanlığı öğrenebilmesi gerekir; bunun için aşk, akıl ve bilim denilen şeyler gerektir. Bunlara, iyi duygular ve sağlık aracılığıyla erişilir. Kalanı iyi baba, iyi ana, iyi arkadaş ve iyi üstatla gelir. Talep, aşk mefhumunun kendisindedir'* (Kibar, 2014: 98).

Abay'a göre, bir insanı bilim ve eğitime heveslendirmenin ve sevdalandırmanın farklı yolları vardır. Öncelikle bir çocuk kendi başına bilim ve eğitimi arayıp bulamaz. Çocuğu bilim ve eğitime heveslendirmek ve isteklendirmek gerekir. Bu görev, en başta anne ve babaya düşer. Bu heveslendirme ödülle veya zorla olabilir. Ama nasıl olursa olsun ilk şart heveslendirmektir. Çocuk, bilim ve eğitime bir istek duyarsa zaten gerisi kendiliğinden gelir. Artık bu, çocukta bir alışkanlık haline gelir. Ne zaman ki çocuk, bilim ve eğitimi gerçekten aşk ile arzular, o zaman çocuğun ruhu ve sıfatı insan olur. Bunun için bilim ve eğitim aşkı çocuklara küçük yaşlarda aşılmalıdır. Şair, bu düşüncelerini şu sözlerle ortaya koyar: *'Eğitim ve bilimi, evvel başında, çocuk kendiliğinden arayıp bulamaz. Ya ödülle, ya da zorla; heveslendirmeye ihtiyaç var, başında; öğrenirken kendisi arar gibi oluncaya kadar, ha! Ne zaman ki bir çocuk, eğitim ve bilimi aşk ile arzular; ancak o zaman, onun sıfatı insana çıkar'* (Kibar, 2014: 98).

Şaire göre bir insan, sadece bilime, eğitime, hakikate ve doğruya düşkün olmakla ilim ve hikmet sahibi olabilir. Bunun için öncelikle insanda bilme, öğrenme, araştırma arzu ve merakı olmalıdır. Böylelikle bir insan, gerçek manada âlim olabilir. Bundan dolayı Allah, her insanın isteği ve merakına özgü bilim verir. Abay, bu düşüncelerini şu cümlelerle anlatır: *'İnsanın eğitim ve bilimi; hakikate, doğruluğa düşkün olmakla; her bir şeyin kökünü, hikmetini bilme arzusuyla. Bu, Allah'ın bilimine değil, her şeyi bilen Âlim'e yönelen istektir; kendisi de insana özgü bilim verir'* (Kibar, 2014: 98).

Şair, bilimin Allah'ın bir sıfatı olduğunu belirtir. Şaire göre bilim, Allah'ın bir sıfatıdır. Allah, bilim kudretine sahiptir. Allah bilimli, merhametli, kudretli ve adaletlidir. Çünkü Allah, her şeyi bilir. Onun hiçbir şeye ve bilgeye ihtiyacı yoktur. Bilgiye ihtiyacı olan insanlardır. İnsanların bilgiye ulaşmaları ve bilim sahibi olmaları için gayretli, akıllı ve yürekli olmaları gerekir. Eğer bunlara sahiplerse ve bunları iyi kullanırlarsa her türlü bilgiye ulaşırlar. Şaire göre insan, mal edinmek, övgü kazanmak ve saygı görmek için bilim ile uğraşıyorsa bilimin ve eğitimin hakikatine ulaşamaz ve gerçek manada bilim yapmış olmaz. Bunun için insan, sadece bilimin kendisine düşkün ve meraklı olmalıdır. Abay, bu fikirlerini şu şekilde dile getirir: *'Bilim, Allah'ın bir sıfatıdır. Bu hakikat, O'na aşkıllık, kendisi de hem Hakk'lık hem insan-*

lıktır. Yoksa mal edinmek, övgü kazanmak, izzet-i hürmet görmek gibi şeylerin sevdası içinde; ulaşılmaz, eğitim-bilimin hakikatine. Bunun için Allah Teâlâ'nın subûti sıfatları olan; Hayat, Bilim, Kudret, Görmek, İşitmek, İrade, Kelam ve Yaratıcık'ı bilmek gerek. Allah Teâlâ; bilimli, merhametli, kudretli, adaletlidir” (Kibar, 2014: 98-100-108).

Şaire göre akıl, bilimin bir adı ve sıfatıdır. Allah, akli ve bilimi her insanda ortalama olarak bir seviyede var etmiş ve yaratmıştır. Abay'a göre insanlar, akla ve bilime değer verir, bilimle doğru bir şekilde uğraşırsa, akıl ve bilim insanı kemale ulaştırır. Abay akıl ve bilimin; zalimliği, insanların birbirinden nefret etmelerini ve birbirlerini aldatmalarını sevmediğini ifade eder. Akıl ve bilim, merhametli ve şefkatli olmayı, iyilik yapmayı sever. Akıl, bilim ve eğitim; merhamet, şefkat, paylaşma ve iyilik üzerine kurulmuştur. İnsanlara merhametli ve şefkatli olmayı, paylaşmayı ve iyilik yapmayı öğretir. Fakat insanlar akli, bilimi, eğitimi nefse feda ederler. Çünkü insanlar başka insanları değil, sadece kendilerini ve kendi menfaatlerini düşünürler. Bundan dolayı bu kavramlar nefse yenik düşür. Abay, bu düşüncelerini şu cümlelerle ortaya koyar: *“Akıl, malumdur, bilimin bir adıdır. Allah Tebâreke ve Teâlâ, bunları, her insanın varlığında ortalama olarak var kılıp yaratmıştır. Fakat bunlara değer verip, güzelleştirince; belki insanı kemale ulaştıracak, kendi halince. Bu Akıl ve Bilim, her ikisi de; kendisini zoru zoruna hesaba katmayı, zalimliği, insanın insanı aldatmasını sevmez. Hem de, ikisi de; merhametli, şefkatli olmayı buyurur; “iyilik” budur. Fakat bana öyle geliyor ki, her kişinin kendisi için, bu iki kavram, bir şekilde nefse feda edilmektedir” (Kibar, 2014: 110).*

Abay'a göre, dünyada zahiri bilim vardır. Zahiri; açık, ortada ve meydanda olan şeyler için kullanılır. Zahiri bilim ise bilinen, ortada olan ve aktarılan bilimdir. Bu bilimleri iyi öğrenen, iyi bilen ve insanlara aktaranlara âlim denir. Âlimler ve bilgiler, hak ile batılı yani iyi ile kötüyü birbirinden ayıran ve sebeplerini bilen kişilerdir. Onların bütün amacı insanlara faydalı olmaktır. Bilge, her şeyi bilen veya her türlü bilgiye sahip olan kimse değildir. Bilge, gönlünde iyilik olan, insanlık için öğrenen, öğrendiklerini insanlarla paylaşan ve yaptığı her şey insanların faydasına olan kişidir. Onun tek amacı vardır; o da insanlığa hizmet etmektir. Şaire göre, eğer bu bilgiler olmasaydı dünya karmaşık olurdu. Onlar dünyada düzen sağlayan kişilerdir. Çünkü her âlim bilge değil, her bilge de âlim değildir. Abay, bu fikirlerini *“Dünyada zahiri bilim var. Onlar, söylenmişleri “nakledilen” diyerek anlatır. Bu nakledilenleri iyi bilenler, âlim atanır. Bilgelerin; hak ile batılı ayırmak, sebeplerini bilmek için; uğraşmalarının hepsi, insanoğlunun faydası için. Şaşmadan, dosdoğru arayan bilgiler olmasa; karmakarışık olurdu bu dünya.”* cümleleriyle anlatır (Kibar, 2014: 112-114).

Abay, kara sözlerinde bilge kişilerden ve bilge kişilerin özelliklerinden sıkça bahseder. Ona göre bilge kişi, öncelikle insanlığa faydası olan kişidir. Bilgili insan bildiklerini insanlarla paylaşmalıdır. Bildiklerini ve yaptığı bilimi insanların faydasına sunmalıdır. İnsanlara faydalı olmayan bilim ve bilgi, hiçbir şeye yaramaz. Çünkü bilgi paylaştıkça çoğalır. Bilge insanlar, insanlığın aklını ve fikrini geliştirir. Yaptığı yenilikler, icatlar ve ürettiği fikirlerle tüm insanlığa fayda sağlar. Onlar, hak ile batılı yani iyi ile kötüyü ayırt eder ve bunu insanlara öğretir. Peygamber efendimiz, bir Hadis-i Şerif’inde *“İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olandır.”* buyurur. Demek ki bilge insan, insanlara faydası olan kişidir. Ancak şair, bunun yanında devrin mollalarını ve bilge olarak tanın kişileri eleştirmekten de geri durmaz. Zamanın mollalarının bilge adına düşman olduklarını, bilimi ve eğitimi insanların faydası için yapmadıklarını sert bir dille ifade eder. Şair, bu düşüncelerini şu cümlelerle dile getirir: *“Bu bilgelerin; uyku, huzur, heves ve tutkunun tamamını bir yana koyarak, insanlığa faydalı iş çıkarmaya çalışması; yani, elektriği bulup, havadan kabloyu uzatarak, dünyanın bir ucundan hemen haber alması; ateşe ve suya küskü uydurarak, bin adamın yapamayacağı hizmetleri yaptırması ve özellikle, insanlığın aklını-fikrini geliştirerek, hak ile batılı ayırmayı öğretmesi... Bu zamanın mollaları, bilge adına düşman oldu. Ya bilgisizlikten ya da belki kötü niyetten; bilgeleri, saydı “cahil âlim” den. Bunların öğrencileri, çoğunlukla; Arap-Fars’tan biraz dil öğrense; birileri yarım yamalak söz bahis ezberlese; buna mest olmakla; “kendime ayrıcalık tanyayım” diye uğraşmakla; faydası dokunmak değil yurda; türlü türlü zararlar yaratmakta. “Hay-Hay” ile halkı bitirir şaşırtıp övünmekle” (Kibar, 2014: 114).*

Abay, her zaman eski yani geleneksel eğitim sistemini eleştirmiş, yeni eğitim sisteminden yana olmuştur. Yazımızın başında da ifade ettiğimiz gibi şairin yaşadığı dönemde medreseler eğitim verir. Çağdaş eğitim, Kazak toplumuna Tatarların eliyle ulaşır. Ancak Kazaklar, millî benlik ve kültürlerini kaybetme korkusuyla yeni eğitim sistemine soğuk bakarlar. Abay ise böyle bir dönemde yaşar ve Kazakların bu içi boş övünmelerini sert bir dille eleştirir. Bu dönemdeki medreseler şaire göre, cahil ve akılsız adam yetiştirir. Çünkü medreselerde bilim adına hiçbir şey yapılmaz. Artık bilimi faydasız bir hale getirmişlerdir. Bundan dolayı buralarda yetişen kişiler ne bilgili ne de bilge olurlar. Onlar sadece yalana, insan aldatmaya ve tembelliğe alışırlar. Bundan dolayı Abay, Kazakların da diğer milletler gibi hemen çağdaş eğitim sistemine ve kurumlarına geçmesi gerektiğini eleştirerek belirtir. Bu fikirlerini ise *‘Günümüzdeki bilim tahsili, eski medreseler geleneğinden olduğundan bu zamana faydası yok. Buna bağlı olarak, Osmanlı ülkesinde Mektebi Harbiye, Mektebi Rüştîye’ler kurulmuş ve yeni düzene geçilmiş. Bizdekiler, uzun yıllar ömür geçirerek, bilimi faydasız uzun konular içinde gününü öldürdüğünden, bir cahil akılsız adam olarak mezun olur da; harekete liyakati olmadığından geçim dünyasında; meyleder, insan avlamaya, adam aldatmaya. Böyle akılsızların nasihati de; çoğunlukla tersiz olur, elbette’* (Kibar, 2014: 116).

Abay, bilim ile zenginliği karşılaştırır ve bu iki kavramı açıklar. Bilimin, zenginlikten yani maddi varyetenden çok daha değerli olduğunu ifade eder. İnsanların bilimi bırakıp zenginliği aramamaları gerektiğini söyler. Ona göre, insanların hem bilimi hem zenginliği kendilerine uğraş etmeleri gerekir. Çünkü bilim ve sanatın zaten kendisi zenginliktir. Yani asıl zenginlik, bilim zenginliğidir. Bu zenginlik; bilgiye sahip olmak, bildiğini insanlarla paylaşmak ve insanlara faydalı olmaktır. Şair, bilimin zenginliğini *‘Biz bilimi bırakıp, zenginlik arayacak değiliz. Zenginlik ile bilimi uğraş edineceğiz. Sanatın kendisi zenginlik, sanatı öğrenmek iyilik! Fakat bu sanat, adaletten ayrılmam, şeriat yoluna uygun kalsın’* sözleriyle ifade eder (Kibar, 2014: 116).

Abay’ın eleştirilerinden dönemin molla ve şeyhleri de nasiplerini alır. Şair, dönemin molla ve şeyhlerinden insanların kesinlikle uzak durması gerektiğini söyler. Çünkü dönemin molla ve şeyhleri, gerçek birer bilge ve âlim değildir. Abay’a göre onların bilimle, bilgelikle ve âlimlikle hiçbir alakaları yoktur. Onlar sadece fitne âlimlerdir. Topluma fitne salarak toplumu birbirine düşürür ve topluma zarar verirler. Şaire göre asıl bilge insan, her şeyi toplum yararına yapan kişidir. Şair, bu düşüncelerini şu ifadelerle anlatır: *‘Mollaları bir yana koyalım, özellikle bu zamanın şeyhlerinden pek korunalım. Onlar, fitne âlim olduğundan; zarardan başka bir şey çıkmaz bunlardan. Şeriat hükmünü düzgün bilmez kendileri, çoğu nadan. Bunun üstüne, kendi kendini tarikat ehli sanır, birilerini erdirmek davasına takılır’* (Kibar, 2014: 116).

Abay’a göre, insanlığı zavallı durumuna düşüren üç şey vardır. Bunlar; nadanlık, eringeçlik ve zalimlik. Bu üç şey, bütün insanları zor ve zavallı duruma düşürür. Nadanlık, bilim ve eğitimin yokluğudur. Bilim ve eğitim olmadan kâinattaki hiçbir şey bilinmez. İnsan dünyadaki her şeyi bilim ve eğitim sayesinde öğrenir. Fakat eğitimsizlik ise Abay’a göre hayvanlıktır. Çünkü eğitimsiz ve bilgisiz bir insanın hayvandan hiçbir farkı yoktur. Eringeçlik, dünyadaki bütün hünerlerin düşmanıdır. İsteksizlik, gayretsizlik, utanmazlık ve yoksulluk eringeçlikten doğar. Eğer insan erinirse hiçbir şeye sahip olamaz. Ne bilgi ne eğitim ne de bilim elde edebilir. İnsanın yüreğini, aklını ve gayretini birlikte kullanması gerekir. İşte o zaman gerçek bilime ve bilgelige sahip olur. Zalimlik ise insanlığın düşmanıdır. Abay’a göre, zalimlerin yırtıcı bir hayvandan hiçbir farkları yoktur. Çünkü onlar insanlığa zulmeder ve insanlıktan çıkar. Onlar artık vahşi ve yırtıcı hayvan safına katılır. Şair, bu düşüncelerini şu cümlelerle dile getirir: *‘Bütün insanlığı zavallı durumuna düşüren üç şey var ki; bunlardan kaçınmak gerekli: Birincisi nadanlık, ikincisi eringeçlik, üçüncüsü zalimlik. Nadanlık; eğitim-bilimin yokluğudur. Kâinattaki hiçbir şeyi bunlar olmadan bilemezsin. Eğitimsizlik hayvanlıktır. Eringeçlik; dünyadaki bütün hünerlerin düşmanıdır. İsteksizlik, gayretsizlik, utanmazlık, yoksulluk... Hepsi bundan doğar. Zalimlik; insanlığın düşmanıdır. İnsanlığa düşman olan, insanlıktan ayrılır, bir yırtıcı hayvan safına katılır’* (Kibar, 2014: 120).

Abay, hem şiirlerinde hem kara sözlerinde bilim konusunda birçok eleştiride bulunur. Bu eleştirilerden biri de halkın gerçek anlamda bilge olan kişilerden uzak durmasıdır. Halk, gerçek bilgelere uzak durur. Onların bilgisinden, irfanından ve biliminden faydalanmaz. Şair, bu durumu sert bir dille eleştirir.

Çünkü bilgi ve bilim okuyarak, araştırarak, sorgulayarak öğrenildiği kadar bilgili kişilere danışarak, onlara soru sorarak, onlarla istişare ederek de öğrenilir. Bundan dolayı halk, bilge kişilere değer vermelidir. Onlara her konuda danışmalı ve onların fikirlerini almalıdır. Ayrıca devlet de bu bilge kişilere sahip çıkmalı ve bu kişileri korumalıdır. Şair, bu düşüncelerini şu cümlelerle ifade eder: *“Kimi halk, akıl verecek kişiyi arasa da bulamazken; halini-hareketini bilen, kılını-kılçığını ayırabilen bilgilerden uzak durmamız neden?”* (Kibar, 2014: 130).

Abay, yaşadığı dönemdeki eğitim sistemini eleştirmekle kalmaz toplumun eğitime bakış açısını da irdeler ve eleştirir. Böylelikle bilim ve eğitim konusunda topluma doğru yolu gösterir. Öncelikle Abay’a göre her şeyin başı eğitimidir. Toplumun her ferdi iyi bir eğitim almalıdır. Bu eğitimi ise güçlü bir hükümet yani devlet vermelidir. Yani şair, aslında bugün uygulanan ücretsiz ve zorunlu eğitimden bahseder ve böyle bir eğitim sistemini arzular. Devlet, toplumun her ferdine çağdaş ve devrin şartlarına göre yenilenebilen bir eğitim vermelidir. Şaire göre başarılı öğrenciler, diğer ülkelerdeki gelişmiş okullarda eğitim almalıdır. Bu öğrencilerin tüm masrafları devlet tarafından karşılanmalıdır. Böylece bilim ve eğitimin önü açılır. Aslında Abay, bugün devletlerin uyguladıkları burslu öğrenci sistemini ifade eder. Çünkü Abay, ileri görüşlü bir şahsiyettir. Ya da tüm bunları zengin biri, ailelere para verip aileleri susturarak yapmalıdır. Abay’a göre, özellikle kız çocukları da eğitilmelidir. Kız çocuklarının en azından İslami bilimlere gönderilerek eğitim almaları sağlanmalıdır. Çünkü şairin yaşadığı toplum ve özellikle toplum içerisindeki yaşlı insanlar çok cahildir. Bu cehaletin tek nedeni ise eğitimsizliktir. Abay, gençlere her zaman güvenir ve gençleri geleceğin aydınları olarak görür. Ona göre, bu cahil toplumu değiştirmenin tek şartı gençleri eğitmektir. Eğitilmiş bir gençlik, toplumu değiştirerek ileriye götürecektir. Çünkü şaire göre gençlik, gelecektir. Abay bu düşüncelerini kırk birinci sözdeki şu ifadelerle dile getirir: *“Bizimkilere ‘akıl vereyim, düzeltelim’ diye gamlanan adama; iki şey gerek mümkün olursa. Evvela, pek güçlü hükümet, fermanı elinde adam gerek, büyükleri korkutarak, küçük çocukları ellerinden zorla alıp, medreselere verse... Birini bu yola, birini şu yola salsa... Hani dünyada sayısız bilim yolları, her bir yolda ayrı bir medrese var ya, işte oralarda okutsa... Birine ‘sen bu yolu öğren’, diğerine ‘sen şu yolu öğren’ diyerek, başka başka yollara salsa... Bunların masraflarını, buradaki halka karşılatırsa... Hatta kızları da, hiç olmazsa İslami bilimlere göndererek, iyi din bilimi öğrenmelerini sağlasa... İşte o zaman, bu gençler yetişir, büyükleri yaşlanıp sözü geçmez olduğunda, bu toplum düzeldir. İkincisi, bu kişinin hesapsız zengin olması gerekir. Büyükleri parayla susturarak, çocukları alır; az önce anlattığımız yola salıp; eğitim verdirir... Toplum, o zaman düzeldir”* (Kibar, 2014: 132).

Abay, kırk üçüncü sözde şöyle bir ifade kullanır: *“Akıl, bilim bunlar mesleki. İnsan gözle görüp, kulakla işitir; elle tutup, dille tadar; burunla koklayarak alır; dışarıdaki dünyadan bilgiyi. Bu bilgilerin beğenileni, beğenildiği şekliyle, beğenilmeyeni, beğenilmediği şekliyle; her bir şey kendi suretiyle, düşer gönle. Bu gönle düşürücü, deminki beş uzuvdan geçtikten sonra, bunları yerleştirip, resmeder gönülde”* (Kibar, 2014: 136). Aslında Abay, bu görüşleriyle bugünkü eğitim alanında kullanılan *Bilgiyi İşleme Kuramını* açıklar. Çünkü Abay, aynı zamanda iyi bir eğitimcidir. Aksi takdirde eğitimci olmayan biri bunları ifade edemez. Bilim ve eğitim, ahlaki ve mesleki değerlere sahip olan kavramlardır. Bilim ve eğitim, gelişigüzel yapılmaz ve elde edilmez. İnsan, dış dünyayı ve dış dünyadaki her türlü bilgiyi beş duyu organı ile algılar ve anlamlandırır. Gözle görür, kulakla işitir, burun ile koklar, dille tadar ve deri ile dokunur ve hisseder. Eğer bu duyu organları olmazsa insan hiçbir şey algılayamaz ve her türlü bilgiden yoksun kalır. Abay’ın da dediği gibi beğenilen bilgiler beğenilen şekliyle, beğenilmeyen bilgiler beğenilmediği şekliyle gönle girer. Yani her şey kendi suretiyle kalpte yer bulur. Ancak bilginin kalpte kendine yer etmesi için ilk önce bu beş duyu organından geçmesi gerekir. Daha sonra bilgi hem akla hem de kalbe yerleşir.

Abay’a göre, bilgili ve akıllı insan olmak için okumak, araştırmak ve gezmek gerekir. Ona göre, kim ki gezerek, görerek ve araştırarak bilgilerini arttırırsa bilgili insan olur. Bilgili insanlar, her şeyi sınırlar. Bilgileri önce araştırır, sorgular ve değerlendirirler. Böylece faydalı ve faydasız bilgiyi ayırt ederler. Faydalı bilgileri de tüm insanlığın yararına kullanırlar. Böyle insanlara akıllı ve bilge insan denir. Şair, bu görüşlerini şu cümlelerle ifade eder: *“Kim ki, dışarıdan duyup, görerek bilgilerini arttırır; böylece çok*

bilgili insan olur. O, her şeye sınıyarak bakar, bu bilgileri ile değerlendirir; böylece uygununu-uygunsuzunu ayırır. Böyle yapan, böyle algılayan kişiye "akıllı" denir" (Kibar, 2014: 138).

Abay, kırk beşinci yani son kara sözde âlim ve akil kişiyi tanımlar. Abay'a göre insanlığın öncesi, aşk ve adalet sezgisidir. Aşk ve adalete ihtiyaç duymayan yer yoktur. Aşk ve adaletin girmedığı yer de yoktur. Bu duyguları yaratan ve bu şekilde olmasını sağlayan Allah'tır. Bundan dolayı bu iki duygu çok önemlidir. Bu duygulara yani aşk ve adalet duygularına sahip olan kişi, âlim ve akil kişidir. Âlimler ve akiller, aşk ve adalet duygularına sahip ve bu sezgileriyle hareket eden kişilerdir. Şaire göre insanlar, canından bilim çıkarmazlar. İnsan, gözle görür, akılla bilir ve bilim yapar. İnsanoğlu, ancak ve ancak yaratılan ve yapılan şeyleri sezebilir ve bunların bilimini yapabilir. Şair, bu düşüncelerini şu cümlelerle dile getirir: *"İnsanlığın evveliyatı, aşk ve adalet sezgisi! Bunlara ihtiyaç duyulmayan yer yok; bunların girmedığı yer de yok. Bu yaratan Tanrı'nın işi! Öyle ki, aygıra, kısraka sahip olmakta da, var bu aşk sezgisi. Bu adalet ve aşk sezgisinin çokça olduğu kişi kimse; o kişidir âlim, o kişidir akil. Biz canımızdan bilim çıkaramayız; gözle görüp, akılla biliriz; ancak yaratılıp, yapılan şeyleri sezebiliriz"* (Kibar, 2014: 144).

Sonuç

Sonuç olarak Abay Kunanbayev, sadece Kazak Türklerinin değil, bütün Türk dünyasının ortak bir şairi, düşünürü, bilgisi ve değeridir. Onun nasihatleri, bütün Türk dünyasına verilmiş nasihatlerdir. Abay, şiir ve kara sözlerinde akla gelebilecek her türlü dinî, millî, ahlaki, sosyal ve siyasî konuyu ele alır, açıklar ve bu konuların eleştirisini sert bir dille yapar. Bu konulardan biri de bilim ve eğitimidir. Şair, bilim ve eğitime ayrı bir önem verir ve bilim ve eğitimi bütün şiir ve kara sözlerinde özenle işler. Abay, bilim ve eğitim konusunda hem toplumu eleştirir hem önemli açıklamalarda bulunur hem de günümüzde bile değerini koruyan tespitler yapar. Bunun için Abay'ın bilim ve eğitim konusunda söylediği her söz, başta Türkler ve Türk dünyası olmak üzere bütün insanlık ve dünya için değerli ve önemlidir. Bundan dolayı şairin hem şiirleri hem de kara sözleri birçok dile çevrilmiş ve kitap olarak basılmıştır. Ayrıca şairin bu konudaki görüşleri, onun aynı zamanda hem iyi bir eğitimci hem de iyi bir bilim adamı olduğunu gösterir. Bundan dolayı Abay'ı ve fikir dünyasını anlamak için kaleme aldığı şiir ve kara sözlerini çok yönlü okumak ve değerlendirmek gerekir.

KAYNAKÇA

- Aşa H.E. (1997). *İbrahim Abay Kunanbayev'in Edebi Çehresi*, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi s:47-60, İstanbul.
- Ayan E. (2014). *Çağdaş Kazak Edebiyatının Kurucusu Abay Kunanbayev'in Kara Sözlerinde Eğitim, Türk Dünyası Bilgeleri Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*, Eskişehir.
- Ayan, E. (2015) Bir Devrin Aynası Abay Kunanbayev ve Kara Sözler. Akademi Tizit Yayınları. İstanbul
- Bacıklı Y. (2014). *Mağcan Cumabeyuli'nin Şiirleri Üzerine Bir İnceleme-Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Niğde.
- Karabey Y. (1996). *Abay Kunanbayev*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi S:4 s:193-197, Erzurum.
- Kibar Z. (2014). *Abay'ı Doğru Anlamak, Türk Dünyası Bilgeleri Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*, Eskişehir.
- Kibar Z. (2014). *Abay Kunanbayev Nasihatleri(Kara Sözler)*, Ankara.
- Kibar Z. (2014). *Abay Kunanbayev Şiirleri*, Ankara.
- Özdemir A. (1996). *Kazak Edebi Dilinin Kurucusu Kazaklar'ın Klasik Şairi Abay (İbrahim) Kunanbayev (1845-1904)*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi S:5 s:189-201, Erzurum.
- Uyama T. (2009). *Üç Medeniyet Kavşağında Kazak Aydınları*, (Çev. B. Tümen Somuncuoğlu), Gazi Eğitim Dergisi S:29 s:584-594, Ankara.
- Uygur C.V. (1997). *Kazakların Büyük Dâhisi Abay*, PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi Sayı:2 s:1-8, Denizli.

Kazak Edebiyatının Kurucusu Abay Kunanbayev'in Kara Sözlerindeki (Nasihatlar) Felsefî Düşünceler

Aygül Jumankızı TÜRİKPENOVA¹

Kazak halkının büyük şairi ve mütefekfiri Abay, her zaman milletin iyi bir yaşama sahip olmasını istemiş ve onları aydınlatmayı kendine gaye edinmiştir. Abay'ın eserlerinde Kazak halkının düşünce dünyasını, yaşam koşullarını, kültürünü, örf ve adetlerini görmekteyiz. Onun halkına bıraktığı edebî miras, Kazak kültürü ve yazı dilinin gelişmesini de etkilemiştir.

Abay'ın büyük bir edebî şahsiyet olduğunu sadece şiirleri değil, nesir olarak kaleme alınan *Kara sözler* adlı yazıları da göstermektedir. Abay'ın Kazak toplumunu aydınlatma ve bilimsel fikirleriyle besleme konusundaki manzumeleri, 1890 yılından itibaren yavaş yavaş kara sözlere döner. *Ğaqliya* adlı nasihat yazıları 1890 ve 1898 yıllarında yazılır. Böylece Abay şiir formatında dile getirdiği duygu, düşünce ve hislerini 1891 yılından itibaren kara sözle, yani nesirle verir. Bazen de Kara sözlerde anlatılan olaylar şiire dönüşür.

Kara sözler Abay'ın söz sanatındaki sanatsal gücünü, felsefî dünya görüşünü gösteren klasik bir stilde yazılan nesir eseridir. Kara sözler, tamamıyla ayrı ayrı konuların didaktik bir tarzda işlendiği yazılar ve toplamda 45 sözden oluşmaktadır.

Büyük yazarımız M. Avezov "*Genelde Abay'ın bu Kara söz adlı mirası Kazak nesrinin en güzel örneklerini vermektedir. Onlar öykü değildir. Eski yazarların kullandığı masal, anı yazısı da değildir. İçeriği ve stili özel ayrıntıya sahip olduğu için kara sözler sadece Abay'a özgü bir edebiyat türüdür. Bazen de bu yazılar adalet, medeniyet, insanlık ve adillik gibi meseleleri kapsayan iradeye benzer.*" diyerek kara sözleri tanımlar (Avezov, Kunanbayev, 1995: 210). Kara sözler hakkında Z. Kabdolov ise şöyle der: "*Kara sözler, Kazak halkının aydınlanması yönünde öğüt verici niteliktedir. Edebî tür olarak insanlara akıl, terbiye veren felsefî yönü olan ilmi denemedir. Konusuna, iddiasına baktığımızda Kara sözler şairin şiir formatındaki eserlerinin devamıdır. Şair şiirle veremediği duygu ve düşüncelerini Kara sözlerle vermiştir.*" (Kabdolov 1988: 37).

Kara sözler, Kazak halkının yoklukla, kötü idareyle ve toplumsal hayattaki eşitsizliklerle sınıdığı ve tarihi gerçekliği olan bir zaman dilimini kapsar. Şairin Kara sözleri küçük boyutlu, içeriği zengin, az sözle derin anlamın verilmesiyle farklılık gösterir. Kara sözlerin eğitim konusu bilgiye ihtiyacı olan gençler için çok önem taşır. Abay adaletli davranmak, adil çalışmak, ziraat yapmak, ticaret yapmak, sanat öğrenmek, bilgi ve bilimi sevmek, toplumdaki insanların hareketi, ahlak, manevî değerler gibi pek çok meseleyi eserlerin konusu olarak alır.

Abay, Birinci Kara sözünde artık yerin ortası kadar yaşta olduğunu (45-55 yaş arası) ve bu yaşta kadar ne yapığını, neler yazdığını anlatır. Kendi düşüncelerini kâğıda yazmaya ve halk, dünya, ilim, maneviyat, çocuk yetiştirmek konusundaki düşüncelerini paylaşmaya karar verdiğini söyler. Birinci sözde şairin hayatıyla ilgili malumalar verilir ve tüm eserlerine giriş yapılır.

İkinci Kara sözde Abay milletlerin her türlü farklılıklarını karşılaştırarak duygusal bir sonuca varır. Bizim bir düşünceye, ya da fikre ulaşmak için Avrupa'ya, Batı'ya seyahat etmemize gerek olmadığını söyler. Yan yana yaşayan Taciklere, Özbeklere, Sartlara, Ruslara baksak o bile bize yeterlidir. Çalış-

¹ Uzm. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı ABD Doktora öğrencisi. <aidilan_76@mail.ru>

mayı seven halkların yanında Kazaklarda bulunan adaletsizlik, ahlaksızlık, medeniyetsizlik, tembellik, övünme, dedikoduculuk, yalan gibi olumsuz haller Kara sözde eleştirilmiştir. Geçmişine saygı duyan ve geleceğine ümitle bakan Abay kendi halkının başka halklardan örnek almasını, kötü yoldan iyi yola geçmesini, birbiriyle uğraşmayı, ilim almaya, bilim öğrenmeye istekli olmaları gerektiğini vurgular. Kendi milletinin içinde bulunduğu kötü duruma üzülür ve onlara dik durmalarını, artık uyanmalarını önerir.

Üçüncü Kara sözde Abay hükümet (yönetim) konusundan bahseder. Kazak halkının durumunu iyi bilenler “Hâkim iki ise, dava dört olur.” derlermiş. Abay Kazak topraklarını yöneten yöneticiler, başkanlar, hâkimler ve mahkemeler hakkında konuşur. Kazak halkının yoklukla, kötü idareyle ve toplumsal hayattaki eşitsizliklerle sınıdığı bir zamanda Rus yönetimi hakkındaki düşüncelerini paylaşır. Din adamlarının millete çektiği zorlukları ve onların ahlaksızlıklarını anlatır.

Dördüncü Kara sözde Abay bir cahilin ahlaksızlığına güldüğünde mutlulukla değil kızgınlıkla gül, çünkü cahillik bir derttir. İyi insanın ahlakına güldüğünde mutlulukla gül, çünkü ondan örnek alırsın der.

Beşinci sözde Kazak halkının bazı atasözlerini eleştirir. “*Bir erin bir de kurdun yemeği yolundadır.*”, “*Öğlen vaktine kadar bile ömrün olsa bir günlük mal yağ.*”, “*Zenginin yüzü parlak, fakirin yüzü çarık.*” gibi atasözlerde Kazak halkı zengin olma kaygısı taşır; ama mal bulmak için çaba göstermez, malı nasıl kazanacağını bilmez düşüncesi anlatılır ve Abay bunu eleştirir.

Altıncı Kara sözde Abay, Kazakların “*Sanat oluşturmak için birlik, rızık olması için hayatta hareket lazım.*” atasözüne dikkat çeker ve akıl birliğinin önemini vurgular. Akıllı düşünmek toplumun yararına çalışmaktır. Şairin yaşam felsefesi zengin olmak, mal kazanmak değil; iyi olmak, anlayışlı olmaktır. Abay onurunu, dürüstlüğü, vicdanını satarak mal kazanmayı eleştirmiştir (Esim, 2012: 308).

Yedinci sözde “*Bebek annesinden iki türlü davranışla doğar. Birincisi yesem, içsem, uyusam; ikincisi ise görsem, bilsem ve öğrensem.*” özlü sözü ele alınır. Şair gelecek nesli eğitime ihtiyaç duymaya, akıllı davranmaya, bilim ve ilim öğrenmeye yönlendirir.

Sekizinci Kara sözde “*Zenginin dini, Tanrısı, halkı, yurdu, bilimi, vicdanı, her şeyi maldır.*” denir. Ama adalete, bilime, ilime, vicdana hiç ihtiyacı yoktur. Bu yüzden Abay gelecek nesli ilim öğrenmeye, bilimiyle mal kazanmaya çağırır.

Dokuzuncu sözde şair kendi halkının vaziyetine üzülür. Halkının istikbalini düşünüp kaygılanır. Kara sözlerin onuncusunda ise hayatın anlamı, çocuk ve baba arasındaki davranışlar, gençlerin istikbali konusu işlenir. Şair çocuk ve baba arasındaki davranışlar hakkında konuşurken onların arası böyle olmalı prensiplerini savunmuyor. O, nesiller arasındaki diyalogu ve kişisel sorumluluk konusunu gündeme getirmiştir.

On birinci sözde şair, hırsızlık ve ahlaksızlık gibi kötü davranışları bırakıp, dürüst olma, iyi yolda yürüme tavsiyesinde bulunur. Abay, o dönemin tarihi gerçeğini anlatarak zengin ve zalimlerin tarafını değil, ezilenlerin, fakir milletinin tarafını tutar.

Şairin on ikinci ve on üçüncü sözlerinde Tanrı’ya yalvarmak ve inançlar söz konusu olur. Abay İslamiyet’i anlatıp, İslam’ın şartlarıyla yaşamayı tavsiye eder.

On dördüncü sözünde Abay, insanın akıllı olmasının çok önem taşıdığını anlatır. Halkın fakir hale düşmesi akılsızlığından değil akıllının sözünü dinlemediğindedir. Neslin garip hale düşmesine Abay çok kaygılanır. Bundan kurtulma yolunu arar. Şair bunun en iyi yolunun halkın zihniyetinde gerekli olan değişim olduğunu anlar.

On besinci kara sözünde Abay, akıllı ve aptal insanının arasındaki farkı anlatır. Akıllı başında olan kişi ne yapmalı, ne öğrenmeli onu söyler. Deli insanların ahlak ve davranışlarını güzel tanımlar. “*Eğer akıllı insanların arasında olmak istersen her gün ya da her ayda bir defa kendine hesap sor! Bu hesabın bir öncekinden daha mı farklı, daha mı iyi? Yoksa tam tersi mi? Bir önceki zamanın nasıl geçti? İlim için, ahiret için, dünyaya huzur getiren neler yapı bildin? Yoksa zamanın nasıl geçtiğini anlamadın mı bile?*” diyerek Abay, insanın geçmişe göz geçirerek geleceğe adım atması gerektiğini dile getirir (Abay, 1993: 36).

Abay’ın on altıncı sözü sekiz cümleden oluşan bir metindir. Kara sözde Kazak halkının Tanrı’ya ibadeti ve din konusunu önemsemedikleri anlatılmaktadır. Her şeye üstün bakmalarına rağmen Kazakların iyi kalpli, iyi niyetli oldukları söylenmektedir.

On yedinci sözünde Abay gayret, akıl ve yürek hakkındaki düşüncelerine açıklama yapar. Bu üçü kendi aralarında tartışırlar. Hepsi kendi özelliklerini anlattıktan sonra ilim onlara cevabını söyler. On yedinci sözü analiz eden filozof Ğ. Yesim şöyle der: “*Bu sözün önemli bir farklılığı vardır. Gayret, akıl, yürek ve ilim bu yazının nesnel kahramanlarıdır. Böyle bir yöntemi filozof Platon kullanmıştır. Gayret, akıl, yürek ve ilmi ayrı ayrı madde olarak kullanmak Doğu Felsefesinde oluşan bir gelenektir. Bu nedenle bu sözlerin anlamını Batı Felsefesinde aramaya hiç ihtiyaç yoktur. Buna İslami dünya görüşünde bilgi kuramı görünüşü denir* (Esim, 2012: 324).”

Şair on sekizinci sözünde düzenli giyinmeyi, düzgün konuşmayı tavsiye eder. Ama fazla kibirli olanları eleştirir.

On dokuzuncu kara sözünde Abay, insan doğuştan akıllı olmayacağını her şeyi duyunca, görünce, elinde tutunca, tadına bakınca öğreneceğini söyler. Bilmeyeni öğrenmek kötü şey değil, tam tersi üşenmeden çalışıp, akıllı olanın sözünü dinleyen kişinin akıllı olabileceğini uyarır.

Abay yirminci sözünde insanın en kötü huylarından birinin her şeyden sıkılmak olduğunu anlatır: “*Sıklamak her şeyi gören, bilen, tadına bakan akıllı kişiden çıkar.*” İnsan bütün gün çalışmayıp dinlenirse canı sıkılır. Canı sıkılırsa tembelleşir. Tembelleşince hoşnutsuz duruma düşer. Bu hoşgörüsüz huydan nasıl kurtulmak mümkündür? Bu can sıkıntısı nereden çıkmıştır? Şair bu soruların cevabını arar. İnsanların gücü aynı değil, bazen sıkılır, bazen de tembelleşir. Bu nedenle ömrün asıl amacı ve anlamını düşünmek gerekir.

Şair yirmi birinci Kara sözünde köyde yaşayan ahlaksız zenginlerin, zalim idarecilerin kötü huylarını, hırsızlıklarını, aptal toplumun övünmelerini, boşuna konuşmalarını eleştirir.

Yirmi ikinci sözünde Abay şöyle der: “*Şu anda tüm Kazakların arasında kimi seveyim, kime saygı göstereyim diye düşündüm.*” Böylece şair Kazak toplumundaki sosyal tabakalaşmayı açıklar. Toplumdaki insanların, kimin kim olduğunu anlatır.

Abay yirmi üçüncü sözde hayattan değişmez kanıtlar ortaya koyar. Örneğin, “*Eğer yüz at yarışmaya katılırsa ve senin atın onuncu sırada yer alırsa, buna çok mu mutlu olursun? Veya çok kişi ilim öğrenir. Ama sadece binde biri âlim olur. Bu nedenle Kazakların ‘Ne yaşasak da hep beraber.’ atasözünün anlamı kaybolur. Ailede herkes hastalanırsa, hepimiz hastayız diye mutlu olmak iyi davranış mı?*” diyen şair Kazak toplumunun kötü davranışlarını eleştirir.

Yirmi dördüncü sözde şair Kazak halkının hayatını, geleceğini düşünüp kaygılanır. “*Yüz kişiye iki yüz kişi mızrak atar. Bunlar birbirini öldürmeden duramazlar mı?*” (Abay, 1993: 50) diyerek, yüz kişinin arakasından iki yüz kişinin koşarak hata aradığını, böylece birbirini yok etmeye çalıştıklarını söyler. Akıllı ve güçlüler idareci, yönetici olmayı hayal edermiş. Abay’ın kaygılanması ise devleti, milleti düşünen kimsenin olmayışı, herkesin kendi derdinde oluşudur.

Yirmi beşinci kara sözde, halk arasından saygılı, dürüst, topluma fayda getiren idarecinin çıkması için Rusça öğrenmenin gerektiği söylenir. Abay bu sözlerinde okuyan insanın kendisi için değil, halkı için emek veren insan olmasını ister.

Abay yirmi altıncı sözünde: “*Birini sinirlendirmek şeriatla haramdır, işe zararlıdır, akla terstir. Birini sinirlendirmekten mutluluk duymanın veya birine o kadar sinirlenmenin bir anlamı var mıymuş?*” der. Burada Abay, yersiz yere çocuk gibi davranmayı, kendini mutlu hissetmeyi eleştirir. Bu soruya insanlık açısından bakar.

Şairin yirmi yedinci Kara sözü sohbet ve vasiyetname türüne çok yakındır. Şair çok düşünceli olduğu için on sekizinci söze de benzemektedir.

Abay yirmi sekizinci sözünde külli ve cüzi irade konusuna değinir: “*İyilik ve kötülüğü yaratan Tanrı’dır. Ama yaptırın değildir. Hastalığı yaratan Tanrı’dır. Ama hastalandırın değildir. Zenginliği ve fakirliği yaratan Tanrı’dır. Ama zengin kılan, fakir kılan değildir.*” der. Abay insanoglunun özgürlüğü Allah’a değil kendine bağlıdır der.

Yirmi dokuzuncu Kara sözünde, bir atasözünü birkaç anlamda kullanmanın mümkün olduğunu anlatır. Abay, bazı atasözlerini yanlış söylenmiş sözler diye eleştirir.

Abay otuzuncu kara sözünde övünme konusunu işler. İnsanın övünmesinin hiç hoş olmadığını, mecazi ifadelerle dile getirir.

Abay, otuz birinci sözünde insanın ezberini nasıl güçlendirebileceğini anlatmaktadır. Şair bunu dört başlıkta ele alır: “*İnsanın duyduğu her şeyi unutmaması için dört tane sebep vardır. Önce konuya yoğunlaşmak gerekir. Sonra duyduğu şeyi akıldan geçirmesi lazımdır. Üçüncü olarak, duyduğu şeyi birkaç defa tekrar etmelidir. Dördüncüsü ise akıl karıştıracak şeylerden uzak durmak gerekir. Akıl karıştıran şeyler: gülmek, oynamak, kaygılanmak, hırslanmaktır. Onlar akıl ve ilmi yıpratmaktadır.*” (Abay, 1993: 67).

Otuz ikinci kara sözde, insanın kıskançlık, ihmalkârlık ve hırslı olmak gibi kötü huylara teslim olduğunda ilmi aklında tutamayan, bilgiyi faydalı hale dönüştüremeyen bir aptala döneceği konuşulmaktadır.

Otuz üçüncü kara sözde meslek ve adil çalışmak konusu ele alınır. İnsanların eskiden nasıl huylara sahip olduğu işlenir.

Abay otuz dördüncü sözünde “*İnsanoğlu her zaman bir birine dosttur. Niçin dersen, hayattaki doğmak, büyüme, doymak, acıkmak, kaygılanmak gibi duygularımız ve vücudumuz, çıktığımız ve gideceğimiz yer dahi aynıdır. Beş günlük bile hayatımız var mıdır, yok mudur onu da bilemeyiz. İnsan insana misafirdir. O yüzden birbirimizi kıskanmayıp, birbirimize kötülük yapmayıp dostluk ile zaman geçirelim mi?*” (Abay, 1993: 74) der. Bu kara sözde ömür ve ölüm felsefesi söz konusudur. İnsanın dünyaya misafir olduğu için diğer insanlarla barış ve huzur içinde yaşamasını tavsiye eder.

Otuz beşinci ve otuz altıncı sözlerde Abay, Kazakların din meselesini eleştirir. Şair Peygamberin vasiyetlerini söyleyerek din konusunda herkesi dürüst olmaya çağırır. Böylece Abay insanlara ahlak felsefesini anlatır.

Abay otuz yedinci sözünde: “*Şansla kazanılan padişahlıktan akılla kazanılan gariplik daha iyidir. Sakalını satan yaşlıdan emeğini satan çocuk daha iyidir. Dostu olmayana dost olmak, Dostu çok olana saygı göstermek lazımdır. Kaygısızdan uzak dur, kaygısı olana destek ol’* (5,79s) diyerek, değışmeci ifadelerle insana akıl verip, yol göstermektedir. Artık bunlar atasözüne dönüşmüştür.

Otuz sekizinci kara sözünde maneviyat ve Allah’ın hikmeti söz konusudur. Şairin otuz dokuzuncu kara sözünde millî ahlak konusu işlenir. Şairin Kazak halkının atasözlerini çok önemsedğini görmekteyiz. Abay’ın eserleri üzerine incelemelerde bulunan Prof. Z. Ahmetov “*Abay’ın kırkıncı sözü baştan sona kadar hiç anlamsız görünmesine rağmen tüm zihnimizle okuduğumuzda arka arkaya gelen çok önemli sorular olduğunu anlamaktayız.*” der (Ahmetov, 1995: 243).

Halkın huyu kırk birinci sözde konuşulmaktadır. Abay bu kara sözünde şiiirlerindeki konuları anlatmaktadır. O yüzden aklımıza “*Halkı eğitim öğretim düzeltirdi; ama o yok.*” düşüncesi gelmektedir.

Kırk ikinci söz halkın fakir halini, zorluluklarını, işsiz güçsüz oluşunu anlatır. “*Çalışmayıp, boşuna gezmek, her zaman işsiz olmak, insanın ve toplumun en büyük derdidir.*” gibi düşünceler Abay tarafından dile getirilir.

Abay kırk üçüncü sözünde “*Biri kendi dışında olan olaylara önem verip, duyduğu, gördüğü şeyleri analiz ederse, böyle birine akıllı deriz.*” (Abay, 1993: 115) deyip, dikkatli olmayı tavsiye etmektedir.

Kırk dördüncü sözünde “*İnsanoğlu ya zeki ya da zekâsız olmasına rağmen övünmeyi sever. Herkes birinin kendisini övmesini ister. Bu insanoğlunun eksik tarafıdır. Hâkim Abay bütün milletin boylarında bu eksikleri görebilmektedir.*” diyerek kişinin övünmesini eleştirir.

Kırk besinci sözünde: “*İnsanlıktan önce aşk ve adalet var. Onun karışmadığı yer yoktur. Aşk da adalet de Tanrı’dandır. Atların arasında bile aşk hissi vardır. Kimin kalbinde aşk, adalet hisleri fazlaysa o adam âlim, akıllı olur. Biz Tanrı’nın yarattığı gibi yeni bir şey, yeni nesne, yeni ilim doğuramayız. Çünkü Allah büyüktür.*” (Abay, 1993: 121) diyerek analizde bulunur. Abay’ın felsefesine göre, Allah insanın yaratıcısıdır. İnsanın boyundaki insanlık, akıl ve sevgi Allah’tandır. Allah’a inanıp onu kabul etmek, onun hikmetlerini hissetmek kendini tanımanın başlangıcı olmaktadır.

Abay kendi Kara sözlerinde hem yazıların söyleyiş güzelliğini hem de ne kadar derin anlamlı olduğunu önemsemektedir. Böylece sanatsal beceri ile ilmi ve entelektüel bilinç birleşir. Abay’ın kara sözlerindeki insan sevgisi, insanı aydınlatma ve diğer sosyal düşünceler Kazak halkının bütünüyle düşünce dünyasını meydana getirmektedir.

KAYNAKÇA

Abay (1993). *Karasöz. Poémalar*. – Almatı: El, 272s.

Ahmetov Z. (1995). *Abaydñ aqındıq älemi*. – Almatı: Ana tili, 272s.

Ävezov Muxtar, Kunanbaev Abay (1995). *Monografiyalıq zerttevlr men maqalalar*. (Qurastırıp, baspağa äzirlegen N. Aqbayev). Almatı: Sanat, 320s.

Esim Ğ. (2012). *Hakim Abay*, Astana: Foliyant, 400 s.

Kabdolov Z. (1988). *Arna. Zerttev-sın-esse*. – Almatı, Jazuvşı, 256s.

Qazaq ädebiyetiniñ tariyhı (1961). Almatı, 581s.

Abay portresi. A.A. Rittih, 1934

Kazakların Toplumsal Özelliklerinin ve Kültürünün Abay Kunanbayev'in Şiirlerine Yansıması Üzerine Bir Deneme

Betül AMAN¹

Giriş

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleriyle, Türkiye arasında başlayan dostluk ilişkileri kültür alanında sıkı işbirliklerini de beraberinde getirdi. Türk dünyasının şairleri, yazarları, bilim insanları tanıtılmaya, eserleri tercüme edilmeye başlandı. Bu çalışmalardan biri olarak Kazak Edebiyatı'nın dolayısıyla da Türk kültürünün eşsiz hazinelerinden olan Abay Kunanbayev Kazak Türk Cumhuriyeti'nin UNESCO'ya müracaatı doğrultusunda, Abay'ın 150. Doğum yılı münasebetiyle "Abay Yılı" olarak ilan edilmiştir. Türk Cumhuriyetleri Kültür Bakanları da "Abay Yılı"nın tüm Türk Cumhuriyetleri'nde görkemli bir şekilde kutlanması için karar vermişlerdir (Karabey, 1996: 193). Kunanbayev, ülkesinde ve dünyada yazar, çevirmen, filozof ve devlet adamı olarak öne çıkmıştır.

Abay Kunanbayev'in Hayatı ve Hayatının Eserlerine Etkisi

Orta Cüz Kazakları'ndan Argın boyunun Tobıktı koluna mensup olan yazarın babası Kunanbay Ösenbayev varlıklı ve nüfuzlu bir beydir. Abay ilk öğrenimine köyünde başlamış halk arasında hatiplerin dil kabiliyetiyle, kinayeli hikâyeleri, akıncıların, destancıların ve hikâye anlatıcılarının sözleriyle beslenerek sanatsal yönünü ve sözlü gelenekler beslemiştir. On yaşında Semey'de bir medresede din ilimlerinin yanısıra edebiyat, coğrafya, matematik, tarih gibi modern bilimleri de öğrenmiştir. (TDV İslam Ansiklopedisi, 2002: 373). Bu sırada kendi kendine Arapça, Farsça ve Türk dillerini öğrenmiş, bu diller üzerine çalışmalar yapmış ve doğu klasikleri okumuştur. Firdevsi, Nizami, Ali Şîr Nevâî, Fuzuli, Hâfız-ı Şîrâzî ve Sa'dî Şîrâzî gibi şairlere olan ilgisi şairlik yönünü etkilemiştir. Bu sebeptendir ki, yazdığı ilk şiirlerde Arap ve Fars şairlerinin etkisi ön plandadır. İlerleyen dönemlerde Rusça öğrenen Kunanbayev, Puşkin Lermantov, Turgenyev, Krilov gibi Rus yazarların eserlerini okuyarak dilini geliştirmiştir. Rusça sayesinde hem Rus klasikleriyle hem de Avrupalı şairlerin şiirleriyle tanışma fırsatı bulmuş zaman zaman da bu eserlerden tercüme yaparak bilgisine bilgi katmıştır. Bilgiyi öğrenen ve şahsi bir haz ile yaşayan bir entelektüel olmaktan çok ötede, bilginin bir milletini dönüştürme gücünü kavrar (Bacaklı, 2017: 1142). Dönemine göre çok ileri eğitim seviyesine ulaşması hasebiyle babası tarafından iyi bir yönetici olabileceği düşünülerek idarecilik işlerine yönlendirilmiştir (Ayan, 2017: 11). Bu yıllarda halkını yakından tanıma fırsatı bulmuş ve siyasî gücünü haksız ve yanlış uygulamaları durdurmak için kullanmaya çalışmıştır; fakat hem yeterli başarı gösterememesinden dolayı hem de eleştirilerinden babasıyla anlaşmazlığa düştü. Şiirlerinde gördüğü yanlışları yavaş yavaş tenkit etmesi ve halkı uyarmaya yönelmesi Kazak halkının soyluları tarafından hakir görülmesine sebep oldu. Bu durumla başa çıkabilmek için de şiirlerinde takma ad kullanmıştır. Realist bir üslupla özgürlükleri elinden alınmış kazak halkının özgürlüklerini yeniden elde etmesi için mücadele etti. Aşk, tabiat, kadın, bilim, adalet, birlik, yalan, dedikodu, bölünmüşlük, sevgi, ölüm, barış, insanlar arasındaki çekişmeler, boylar arasındaki mücadeleler, toprak ve su kavgaları gibi halkın, idarecilerin ve yöneticilerin olumsuz yanlarını şiirlerine konu edindi (Karabey, 1996:195).

Kazak halkının aydınlık çağını hazırlayanlardan biri olarak görülen Abay toplumsal meseleleri analiz etmiş, çözüm yolları öngörmüştür. Döneminin çalkantılı olayları, zamanının Rus politikalarının Kazak

1 Arş. Gör. Uzm. Pamukkale Üniversitesi, Fen –Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, baman@pau.edu.tr.

kültürünü, örf ve adetlerini yok etmeye yönelik olmasından çekilen sıkıntılar, eziyetler, zulümler, bunalmalar ve işkenceler Abay'ı derinden etkilemişti. Beslenme sıkıntısının baş göstermesi, giderek ve şiddetle artan hastalıklar, nükleer denemeler sebebiyle radyasyona maruz bırakılan insanlara rağmen Kazak aydınlarının çalışmaları, tükenmeye yüz tutmuş Kazak halkına bir ışık, umut oldu. Çağın gerisinde kalan halkı için kaygı içinde olan Abay, toplumu değiştirmenin türlü yollarını arıyor, planlar yapıyordu. Şahsi çıkarlarından öte, halkının güzelliklerini yeşertmeyi amaç edinmiş yüce gönüllü bir şairdi.

Şiirlerinde yetişme tarzının bir yansıması olarak geleneksel öğelere sıkça yer vermiş, yetiştiği toplumun kültürünü, değerlerini, dilini, geleneklerini bir kanaviçe gibi işlemiştir. Çevresi ve doğduğu köy; halk şairleri, türkücüler, masalcılar ile doludur (Çınar, 1997:120). Dolayısıyla sözlü gelenekten aldığı etki, Kazak yazılı edebiyatının ilk ürünlerini vermesine temel olmuştur. Gittiği yerlerde şiirler söyleyen, kıssalar anlatan Abay, “akıllı ve değerli” bir kişi olarak tanınmış; 1890'lı yıllarda artık halk arasında beğenilen ve fikirlerine güvenilen bir şair olmuştur. Abay'dan istifade etmek için çeşitli yerlerden pek çok kişi geldi ve Abay bunları şair ve yazar olarak yetiştirdi. Muka, Magaviya, Akılbay, Kekitav, Şakerim gibi genç yetenekler Abay'ı kendilerine örnek aldılar (TDV İslam Ansiklopedisi, 2002: 374).

Kazak edebiyatına getirdiği taze nefes şiirde yeni konu, tema, dil, üslup ve şekillerle de desteklenmiştir. Abay'a kadar yalnızca hece vezni kullanılmışken, Abay ile birlikte karışık heceler kullanıldığı (5, 6 (3+3), 8 (5+3) veya ilk iki mısra 5'er, üçüncü mısra 8, dördüncü ve beşinci 5'er, altıncısı 8 heceli şekilde) şiirler yazmıştır. Buna da “sekiz ayak” veya “altı ayak” adını vermiştir. Öte yandan mısralar arasındaki kafiyelerde de yenilikler yaptığı görülür. 200'e yakın şiiri, 3 destanı, 45 nesri ve çevirileri vardır. Şiirleri ve Kara Sözlere adıyla nesirleri defaatle basılmıştır (Karabey, 1996: 196). Şiirlerinde sade ve etkili bir tercih etmiş, yabancı kelimelerden uzak durmaya özen göstererek Kazakça'nın zengin söz varlığını göstermiştir.

Yazdığı şiirlerin bazılarını besteleyen Abay'ın 40'a yakın bestesi günümüze ulaşmıştır. Kazak halk müziğine olan hâkimiyetiyle “en” adı verilen müzik türünde eserler vermiştir. Halk edebiyatının yanı sıra halk müziğine de yenilikler kazandırmıştır. Onu diğer halk müziği bestecilerinden ayıran en önemli fark Rus halk müziği ve Rus bestecilerinin eserleri ile yapmış olduğu harmandır. Sağlığında şairin şiirleri birkaç dergi dışında basılmamış, kitap halinde topluca yayımlanmamıştır. Ölümünden sonra kardeşi Ishak'ın oğlu tarafından şiirlerin neşri için girişimde bulunulmuş 1909 yılında “Kazak Akını İbrahim Kunanba Uğlunun Öleni” adıyla kitap basılmıştır. Bu kitap Abay'ın tanınmasını hızlandırmış ve yeni çalışmalara da öncü olmuştur. Bugün otuzdan fazla Abay antolojisi vardır. Hayatı ve eserlerine dair yapılan en önemli çalışmalardan biri Muhtar Avezov'un “Abay Jolu” adlı dört ciltlik biyografik romanıdır (TDV İslam Ansiklopedisi, 2002: 374).

Abay'ın Kazak edebiyatına ve şiir türüne yapmış olduğu katkılardan ve yeniliklerden bahsetmemiz doğrultusunda Kazaklar'ın toplumsal özelliklerinin ve kültürünün baktığımızda şiirlere yansıması şu şekildedir:

“Жассыымда ғылым бар деп өскермеедім - ...Өзім де басқа шауып, төске өрледім, Қазаққа кара сөзге дес бермедім. Еңбегінді білерлік еш адам жоқ, Түбінде тынныш жүргенді төпіс көрмедім...	“Yaşımnda bilim var” diye dikkat etmedim” şiirinden; ...Kendim de başa kakıp, böbürlenmedim, Kazaklara nasihatten yetinmedim. Hiç yok ki, emeğin kıymetini bilenim, Nihayet, huzurlu yaşayanı ters görmedim...

Şiirde Abay, Kazak halkını yüceltmek ve yeni şartlara uyum sağlamaları konusunda benliklerini korumayı nasihat etmiş ve bu uğurda verdiği emeğe değinmiştir.

“Қартайдық қайғы ойладық, ұйқы сергек – ...Алашқа іші жау боп, сырты күлмөк, Жақынын тіріде аңдып, өлсе өкірмөк...Бай алады: кезінде көп берем деп, Жетлей түрған жерінде төк берем деп,	Kartlaştık, kaygıya daldık, uyku kaçmış” şiirinden; ...Alaş'a içi düşman olurken, yüzü gülecek, Sağlığında gözetlediği yakını, ölse böğürecek...Zengin alır; kimi zaman “çok veririm” diyerek, Yetişmediği yerde, sadece “veririm” diyerek.

Бі мен болыс алады күшін сатып,
Мен қазақтан кегінд әпперем деп...

Kadı ve yönetici alır, güç göstererek,
“Ben Kazak’tan öcünü alırım” diyerek...

Şiirde yöneticileri hiciv eden şair, Kazak halkının uğradığı zulmü, zenginlik fakiri ezmesine toplumun içinde bulunduğu sıkıntılı zor günlere değinmiştir.

“*Патша құдай сыйындым- Muktedir Allah’a sığındım*” şiirinden;

...Самаородны сары алтын
Саудасыз берсең алмаы...
Саудырсыз сары қамқаны
Садаға көткір сұрайды
Самарқанның бөзіне.

...Anadili saf altın işte,
Pazarlıksız versen, almaz bile...
İncecik saf ipeği,
Kurban etmek ister,
Semerkant’ın bezine.

Şiirde; şair anadile yani Kazakça’ya verdiği ehemmiyeti vurgulamıştır. Abay; Arapça, Farsça, Rusça ve diğer Türk dillerine hâkim olmasına rağmen Kazakça’nın söz varlığına, zenginliğine güvenini yabancı kelimeleri kullanmaktan kaçınarak göstermeye çalışmıştır. Öte yandan dilin arılığının türlü türlü çıkarlara kurban edilmesine de bir eleştiri getirmiştir.

“*Жаздықун шілде болғанда- Yaz günü Temmuz olduğunda*” şiirinden,

...Көшп ауыл қонғанда
Шұрқырап жатқан жылқының
Шалғыннан жоны қылтылдап
Ат айғырлар биелер...

...Obalar göçüp konduğunda...
Kışneyip duran yilkının,
Çayırdan sırtı görülür ya...
Atlar; aygırlar, kısraklar...

Toplum inşasında etkin bir rol oynayan Abay, göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçiş aşamasına tanıklık etmiştir. Şiirde Türk toplumunda oldukça önemli bir yere sahip olan “at” kültürüne de telmihte bulunmuştur.

“*Өлең- сөздің патшасы, сөз сарасы- Şiir; sözün padişahı, söz aydınlığı*” şiirinden;

Қобыз бөн домбыра алып топта сарнап,
Мақтау өлең айтыпты әркімге арнап.
Әр әлден өлең менен қайыр тілеп,
Кәтірген сөз кәдірін жұртты шарлап.

Kopuzlu dombıralı kalabalıkta söyler,
Övgü şiiri okur, her birine ithaf eder,
Önüне gelenden şiir ile hayırlar diler,
Yok eder söz kadrini, yurdu gezerler.

Kazakların millî kültüründen esintiler içeren bu şiirde, Kazak Türklerinin kullandığı iki telli, parmakla çalınan bir halk çalgısı olan “Dombıra” geçmektedir. “Dombıra” özellikle Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Afganistan gibi Orta Asya ülkelerinde ve ayrıca Tataristan ile Çin’de kullanılan kadim telli çalgıdır. Bir başka millî kültür ögesi olan “kopuz” ise bağlamanın atası olan ve Türklerde önemli olan ve kutsal addedilen bir çalgı türüdür. Abay bu şiirinde vermiş olduğu millî kültür öğeleriyle aynı zamanda sözlü halk kültürünü de vurgulamayı amaçlamıştır.

“*Әбдірахман өлімінен соң өзіне айтқан жұбатыуы- Abdırhman’ın ölümünden sonra kendine söylediği teselli*” şiirinden;

Ескендер, Темир, Шыңғыстай
Мұсылманда атақты
Мұкым қазақ баласы
Тегіс ақыл сұрапты.

İskender, Timur, Cengiz gibi,
Müslümanların bildiği,
Bütün Kazak evladı,
Tümü akıl isterdi.

Abay ölüm temalı bu şiirinde, akla ve bilime dikkat çekmiştir. Ölümünden kaçış olmadığını belirtmiş, gençlere bilgiyi ve öğrenmeyi öğütlemiş, geleceğine ancak bu şekilde yön vermelerinin mümkün olabileceğini belirtmiştir. Ayrıca Türk tarihinde önemli şahsiyetler olan İskender, Timur ve Cengiz’i de şiirine almıştır. Bu durum tarihi canlı tutmak istemesiyle ilişkilendirilebilir.

“*Бір дәурен кемд күнге- бозбалалық- Bir devran kifayetsiz günde “delikanlılık”*” şiirinden;

...Ат арықтар, тон тозар кетер,
Күлкіні онша күйлеп, шуламалық...

...At zayıf düşer, kürk tozar, kadir gider,
Alabildiğine komiklik, kızıştırmalık, çınlatmalık...

Özgürlüklerine düşkün millet olarak bilinen Türkler'in "at" a verdiklerikleri önem dolayısıyla pek çok şiirde, nesirde, türlü anlatılarda, minyatürde, resimde "at" yer verilmiştir. Abay'da şiirlerinde bu motifi sıkça kullanmıştır.

Abay'ın şiirlerini incelediğimizde karşımıza toplumsal özelliklerin ve millî kültür öğelerinin sıkça kullanılmış olduğu çıkmıştır. Yazımızda birkaç şiirden örnekle sınırlı tutmak durumundayız, fakat örnekleri arttırmamızın gayet tabii mümkün olduğunu belirtmekte fayda görüyoruz.

Sonuç

Kazak edebiyatının batıya açılmasını sağlayan büyük şair, duygu ve düşüncelerini çağdaş bir çerçevede anlatmış, sürekli yenilenmeyi prensip edinmiştir. 18. yüzyılın sonunda Kazakistan'ın büyük bölümünün Ruslar'ın elinde olması, Rus baskıları ve işgaller sebebiyle halkın düşmüş olduğu durum, geçirilen ağır sınavlar Abay'ın şiirlerinde ve nesirlerinde yerini almış realist bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Halkına sıkıntılı, bunalımlı, üzüntüleri ile ilgili telkinde bulunarak nasihatler vermiştir. Görüldüğü gibi edebiyatı halkı eğitmek için bir araç gibi kullanan Abay bilimi, bilgiyi, ilerlemeyi, medeniyeti, tabiatı, insan sevgisini, gelenek ve göreneklere konu edinmiştir. Yalnız bir edebiyatçı değil aynı zamanda düşünce insanı, Kazakistan'ın toplum ve edebî yapısı hakkında araştırmalar yapan bir araştırmacı ve halkın geleceğini düşünen iyi bir devlet adamıdır. Ömrünü Kazakları tanımaya ve tanıtmaya adanmış, gençlerin bilime, eğitime, öğrenmeye heveslenmesi için eserler vermiştir. Abay millî kültürü eserlerinde işleyerek millî bir edebiyat oluşturan, halk şiiri kaynağından beslenen büyük bir millî Kazak şairidir.

KAYNAKÇA

- Ayan, Ekrem (2017), *Bir Devrin Aynası Abay Kunanbay ve Kara Sözler*, Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme ve Araştırma Dizisi.
- Bacaklı, Yılmaz (2017), Abay Kunanbayev'in Nasihatler Adlı Eserinde Toplumsal Eleştiri Aracı Olarak İroni, *İnsan ve Toplum Bilgileri Araştırma Dergisi*, C.6, S.2, s. 1137-1149.
- Çınar, Ali Abbas (1997), Büyük Kazak Şairi Abay Kunanbayev (1845-1904), *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.3 s. 119-123.
- Kalkan, İbrahim (2002), Abay Kunanbayev (1845-1904). *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedi, İslam Araştırmaları Merkezi*, C. 26, s.373-375.
- Karabey, Turgut (1996), Abay Kunanbayoğlu (1845-1904). S. 193-197.
- Kunanbay, Abay (2014) *Nasihatler (Kara Sözler)*, Çev.; Zafer Kibar, SFN Grafik, Tasarım, Baskı, Ankara.
- Kunanbay, Abay (2014), *Şiirler*, Çev.; Zafer Kibar, SFN Grafik, Tasarım, Baskı, Ankara.
- Öner, Mustafa (1996), Abay Kunanbayulı ve Tabiat Şiirlerinden Seçmeler, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, S: 1, Bahar, Ankara.

Abay Kunanbayev, “Kara Sözcükler”e Göre Devlet ve Devlet Yönetimi

Süveyda ŞAHİN¹

Bu yazıda Kazak edebiyatının bilge ismi Abay Kunanbayev’in “Kara Sözcükler”inde geçen devlet kavramı ve devlet yönetiminde söz sahibi olan insanların özellikleri ele alınacaktır. Önce devletin tanımı yapılacak, ardından bir devlette ve devlet yöneticilerinde olması gereken vasıflar üzerinde durulacak, daha sonra da “Kara Sözcükler”de geçen devlet olgusu üzerinden devlet yönetimindeki kişiler konusu değerlendirilecektir.

0. Giriş

Devlet Nedir? Devletin Unsurları Nelerdir? Devleti Yönetenler Nasıl Olmalıdır?

Devlet, ilmî camiada üzerinde en çok tartışılan ve tanımı konusunda tartışmaların sürdüğü ve görüş birliğine varılmış tanımı olmayan bir kavramdır. Güney, devletin insanlığın başlangıcından beri var olan bir olgu olduğunu, bunun için de siyasal bilimciler ve düşünürlerin yüzyıllardır devletin ne olduğu sorusuna cevap aradığını belirttikten sonra: *Bugüne kadar bu sorunun cevabı konusunda tam bir görüş birliği sağlanamamış, devlet konusunda çok farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu durum devletin mahiyeti hakkındaki anlayış farklarından kaynaklanmaktadır* (Güney, 2002: 9) şeklinde görüşünü belirtmektedir.

Güney, eserinde devlet kavramı üzerinde herkesin birleştiği bir tanım olmadığından söz ettikten sonra devam eden satırlarda devlet kavramından ne anladığını kendi görüşü doğrultusunda verir: *“Devlet, egemen güce sahip, hukukî ve tüzel bir kişiliğin ifadesidir. Millî açıdan örgütlenmiş bir topluluktur, bir iktidardır. Devlet, yerleşik bir topluluğun hukukî ve siyasal açıdan örgütlenmesi sonucu oluşan, tüzel kişiliğe ve egemenliğe sahip varlıktır”* (2002: 10).

Eski Türklerde “devlet” terimi için başka kelimeler de kullanılmıştır. Bunlardan biri “İl” (el) kelimesi” (Yusuf, 2007:156)’dir. Eski Türkler, *Devlet kurmayı “illemek”, devlet idare etmeyi de “il tutmak” kelimeleriyle ifade ediyorlardı. Devleti de, daima “töre” (él veya iltörü) ile birlikte düşünüyorlardı. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, Türklerde töresiz (töre=yazılı olmayan kanun) devlet olmamaktaydı* (Erkoç; 2008: 6). Şencan, “il”in gerçek anlamının örgütlenmiş siyasî topluluk ve devlet olduğunu, İslam öncesi Türk düşüncesinde “il” kavramının örgütlenme, bağımsızlık, egemenlik kavramlarını da içine aldığını belirtir. Ona göre *Egemenliğin hedefi, her yerde emniyet ve düzeni sağlamaktır* (2007: 156). Köktürk Bengütaşlarında “il” kelimesi devlet anlamında kullanılmıştır. Kâşgarlı Mahmut, Dîvânü Lugâti’t-Türk’te “il” kelimesi için “barış” anlamını verir. Güney’e göre *“il” kelimesinin bu iki değişik anlamı eski Türklerde devlet ile barış arasında kurulmuş olan sıkı bağı göstermektedir* (2002: 13).

Bu açıdan ele alındığında devlet *“halk, ülke, hâkimiyet ve teşkilât”* gibi birbirini tamamlayan dört unsurdan meydana gelmektedir. Koca, bu dört unsurun içinde yer aldığı şöyle bir tanım yapar: *Devlet, bir topluluğun (halk) belirli bir toprak parçası (ülke) üzerinde hâkimiyet haklarını hiçbir sınırlama olmaksızın kullanmak suretiyle kurduğu ve geliştirdiği siyasî, sosyal ve hukukî bir teşkilâttir”* (kaynak Koca, 2000: 59–60; Erkoç; 2008: 7).

Güney, eserinde Hobbes’in fikrinden bahseder, ona göre *devlet, bölük pörçük bir kalabalığın bir bütün haline dönüşmesini sağlayan bir anlaşmanın sonucudur. Bu anlaşma ile dağınık haldeki kalabalık,*

¹ Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD Yüksek Lisans Öğrencisi.

artık organize bir bütün olmuş demektir. Yine aynı eserde Proudhon'dan alınan görüşe göre devlet, mülkiyetin güvencesi olan ve kişinin tüm haklarını koruyan bir tüzel kişilik olarak görülür. Güney'in ifadesine göre Hegel, devleti özel hukuk, özel mülkiyet, aile ve ekonomik toplum anlamlarında oluşan siyasal örgütlenmenin en gelişmiş biçimi olarak ifade etmiştir" (2002: 11).

Güney, Gazâlî'nin devlet anlayışı konusuna da değinerek onun iktisadî ve biyolojik nazariyelere yakınlık arz eden bir görüşe sahip olduğunun altını çizer. Gazalî'ye göre toplum haksızlığa ve isyana meyillidir, insanların böyle bir toplumda mutlu olabilmesi için de bir otoriteye yani devlete ihtiyaç vardır. Devletin yönetimi de idarecilere bağlıdır. Güney, bütün bunların ardından şöyle bir tanımdan bahseder: *Belli bir toprak parçası üzerinde, ortak bir geçmişe ve değerlere sahip insanların, belli amaçlarla bir araya gelmesiyle oluşan, emretme, kanun koyma ve zorunlu hallerde hürriyeti kısıtlama yetkisine sahip, teşkilatlanmış siyasî hâkimiyettir*" (2002: 12).

"Türk'ün gitmediği, gidip de devlet kurmadığı mekân var mıdır?" diyen Ebu'l Gazi Bahadırhan Türklerin devlet kurmaya verdikleri önemle bir devlet teşkilatı içinde örgütlendiklerini kısa ve öz bir şekilde belirtmiştir (Yuvalı;127).

Türklerde devlet fikrini, ilk yazılı kaynaklarla da takip edebildiğimiz Göktürkler döneminde görüyoruz. Onların anlayışına göre devlet, milletin kurduğu ve yöneticisini kendi içinden seçtiği bir sistemdir. Yönetici, milletin içinden çıkmıştır, onu korumak ve hayatını düzene sokmaktan sorumludur. Türklerde, "hizmet devleti" anlayışı hâkimdir.

İslâmiyet öncesi Türklerde siyasî hayat, devlet ile millet işbirliğine dayanır, bu işbirliği toplumun gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Bu yapı sağlamsa ve hukuk temelliyse milletler güçlü devletler kurabilmişlerdir. (Güney, 2002: 13–15). Güney'e göre, Türklerde devlet fikri ile ilgili "vatan kavramı, millet anlayışı, bağımsızlık egemenlik ve otorite, birlik bütünlük ve dayanışma" konularını da birlikte ele almak gerekmektedir (2002: 18).

Türk devlet anlayışına göre Türk kağanı, "cesur ve kahraman" olmalıdır. Türk topluluklarını bir devlet çatısı altında toplamalı, denetim altına almalı, düzeni sağlamalı, akın ve savaşlarda zafere ulaşım özgürlüğü korumalıdır. Bunun dışında kağanın "bilge" olması gerekir. "Erdemli" olması gerekir. İlin devamlılığı için "adalet"i sağlaması gerekir (Şencan; 2007:143, 156).

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig adlı eserini dört temel üzerine kurmuştur. Bunlardan biri "adalet"tir, "doğruluk" anlamına gelir. İkincisi "devlet"tir, "mutluluk ve başarı" anlamına gelir. Üçüncüsü "akıl"dır, "bilgelik" demektir. Dördüncüsü ise "kabul ve sağlık"tır. (Hacip, 1991, 140–170). Eserdeki "adalet" kavramı, devleti yöneten, toplumu bir arada tutan hükümdarı temsil eder (Hacip, 1991, 156). Kutadgu Bilig'te sosyal hukuk devleti savunulmuştur. Eserde en başta gelen kavramlardan biri de adalet kavramıdır. Devlet, ancak adil kanunlarla ayakta durabilir. Kutadgu Bilig'te geçen devlet; demokratik, laik, sosyal bir hukuk devletidir. Sosyal bir devlet ise vatandaşını belli bir refah düzeyine getirebilmek için gerekli şartları yerine getirir ve onların temel ihtiyaçlarını karşılamak için çalışır. Elbette bu durumda iyi bir devlet yöneticisi ve yardımcıları gereklidir.

Devlet kuruluşunda hükümdarın yanında görevli olan vezir, devlet görevlileri de önemli görevler üstlenirler. *İçinde hukuki düzeni sağlamış olan bir devleti hiçbir zaman hükümdar yalnız başına yönetmez ve yönetmemiştir*" (Şencan; 2007: 157).

Adaleti gerçekleştirmenin şartlarından birisi güçlü olmaktır, bunu sağlamanın yollarından biri de ceza sistemidir. Türk devlet anlayışı "kut"² sistemi üzerinde kuruludur. Kut Tanrı buyruğuyla verilir ve temeli adaletli yönetimdir. Türk kağanları milletin emniyetini, güvenliğini ve adaleti sağlamak zorundadır. Bunun için de kendileri kadar toplumun da yüksek değerlere sahip olması gerekir. Bu değerlerin korunması için de ceza sistemi uygulanır (Şencan; 2007:159). Türk Devlet Felsefesince "kut sahibi olma ve kut'u (şans, talih) muhafaza etmenin ilk şartı töreye uymaktır. Hukuk devleti olmadan adil ve dürüst

2 Kut Anlayışı: İslam öncesi Türk Devletleri'nden başlayarak; Osmanlı Devleti'ne kadar devam eden bir egemenlik anlayışıdır. Devleti yönetme yetkisinin, yöneten aileye Tanrı tarafından verildiğine inanılan bu anlayış, yüzyıllar geçse de, Türkler yeni dinlere inansalar da, devam etmiştir.

kanun yapmadan ve uygulamadan sosyal devlet olunamaz. Hak ettiği kendisinden esirgenen veya hakkı gasp edilen bir insan, devletin değerleriyle uyumlu olarak yaşayamaz (Yuvalı;128).

Devletin temel ilkelerinin devam etmesinde geleneklere bağlı kalınması da vurgulanması gereken bir husustur.

Erkoç, milleti: *İnsan kütellerinin belirli bir kültür etrafında bir araya gelmesiyle meydana gelen en büyük topluluk* şeklinde tanımlar. Devleti de *insan topluluklarının kurdukları en büyük müessese* olarak gösterir. Türkler, erken çağlardan itibaren devlet ve millet anlayışını benimsedikleri için tarihin hiçbir devrinde devletsiz kalmamışlardır. Çünkü onlar, devletin millî varlığını korur, yaşatır ve geliştirirler. Devlet onlar için vazgeçilmez bir kurumdur. Bu bilinç erken çağlardan itibaren Türklerde yer etmiştir (Erkoç; 2008: 6).

Türk devlet sisteminin temelini oluşturan adalet, Kutadgu Bilig’de sık sık ele alınmış adaletin esasını kanunların oluşturduğu vurgulanmıştır. Hükümdara bile imtiyaz tanımayan, eşitlikçi bir ruhla uygulanan kanunların temeli de Türk inancı ve Türk töresine dayanmaktadır (Güney; 2002: 31). Uzun süre hüküm sürmek isteyen bir hükümdar, kanunu herkese eşit uygulamalı ve halkını korumalıdır. Hükümdar koyduğu kanunlara ve örflere uyarsa halkı da ancak ona öyle itaat eder. Bu yüzden devlet yöneticisi öncelikle kendisi kanunların sıkı bir takipçisi olmalıdır.

Türk devlet geleneğinde kağanın görevleri oldukça çoktur ve daha devlet kurulmadan başlamaktadır. Sosyal yönü ağır olan bu görevler; milleti devletsiz bırakmamak, boyları kanunlar çerçevesinde ve sorunsuz bir şekilde bir arada tutmak gibi sorumlulukları da içermektedir. Devleti de temsil eden bir kağanın görevini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Halkın eğitilmesi.
- Millet, töre ve devletin düzene sokulması.
- Devlet ve milletin derlenip toparlanması.
- Halkın ve nüfusun arttırılması.
- Aç ve fakirlerin devlet eliyle doyurulup giydirilmesi.
- Kağanın devlet ve millet için kazanması” (Güney; 2002: 43).

Yusuf Has Hacip hakanın görevlerini iki bölümde toplar: Vatani her tür tehlikeden korumak; töre yardımıyla iç huzuru sağlamak. Ona göre asıl görevi halkı yönetmek olan hükümdar, töre yoluyla toplum içerisindeki adaleti sağlamak zorundadır. Bunun için de kağanın yiğitlik ve cesaret, bilgelik ve akıllılık, erdemlilik, dürüstlük, ihtiyatlı olmak, adaletli olmak ve zalim olmamak gibi vasıflarının olması şarttır. Aynı görüşü ilk yazılı metinlerimiz olan Köktürk Bengütaşlarında da görmek mümkündür. Burada da kağanların en önemli görevi olarak “milletin ihtiyaçlarını temin etmek, topluma gerekli düzeni vermek, huzur, sükûn ve rahatı sağlamak” gösterilmektedir. Kağan, toplumunu beslemek, zahmet çektirmemek ve incitmek durumundadır” (Güney; 2002: s: 44).

Güney, Gazali’nin Selçuklu Sultanı Sencer’e gönderdiği nasihat mektubunda, *devlet başkanının hiçbir meseleyi küçümsemeden zamanında çözmesi gerektiğini, aksi halde karşısına büyük bir bela olarak geri dönebileceğini belirttiğini* anlatmaktadır (2002: 45).

I. Abay ve Kara Sözlerde Devlet ve Devlet Yönetimi

“Kara Sözler” adlı eserden hareketle ele alacağımız devlet ve devlet yöneticileri konusunda Abay, eleştirel bir bakış açısıyla konuya yaklaşmaktadır. Bu felsefik sözlerde devletin tanımını doğrudan bulamayız ama yöneticiler hakkındaki eleştirici yaklaşımdan yola çıkarak “nasıl bir devlet olmamalı ve kötü bir yönetici nasıl olur” fikrinden hareketle devletin nasıl olması/olmaması gerektiğini söyleyebiliriz.

Bu açıdan öncelikle Abay’ın devlet yönetiminde olan kişilerin nasıl olmaması gerektiği konusundaki görüşlerine yer verilecektir.

Abay’ın yaşadığı dönem Çarlık Rusya’nın sonuna rastlamaktadır. Hem Çarlık’ın yıkılışına yaklaştıkça problemlerin arttığı bir dönem olması hem de Abay’ın Türkistan’da Türk boylarının kendi aralarındaki çatışma ve çekişmelerin sık yaşandığı, olayların insanları bıktırdığı bir süreçte yaşaması onun şiirlerindeki eleştirel bakış açısının sebeplerinin başında gelir. Dönemin sıkıntılarının insanları buhrana sokması bir yana

ahlakî zafiyetleri de ortaya çıkarmıştır. Bu tür ahlakî problemler halk arasında olduğu kadar yönetici tabakada da vardır. Abay'ın en çok eleştirdiği kesim de işte bu idareci kesimdir. Bu sebeple öncelikle Abay'ın eleştirmen gözünden devlet yönetimindeki kişileri nasıl gördüğünü belirleyip daha sonra bu eleştirileri tersinden okuyarak ona göre devlet nasıl olmalıdır konusunu belirlemeye gayret edilecektir.

1.1. Çıkarıcı Yöneticiler

Abay'ın "Kara Sözcükler"de de bahsettiği gibi yükselmek isteyen bazı yöneticiler kendi çıkarları için haksız ve yanlış olan tarafı tutmaktan vazgeçmezler, daha çok para ve mal mülk edinebilmek için her türlü yola başvururlar. Oysa Eski Türk devletlerinde bir yöneticide olması gereken en önemli özellikler; cesaret, kahramanlık, bilgelik ve erdem olmalıdır. Abay, bunun tam tersinin olduğunu, yönetimdeki insanların yükselmek için her türlü yola başvurduklarını ifade eder. Bu düşüncedeki insanların oldukça çoğaldığını anlatır. Böyle insanlar başkalarının iyiliğini de düşünemeyen insanlardır.

1.2. Haksız Kazanç Elde Eden, Haram Yiyen Yöneticiler

Abay; *Ol bolis bolğandar özi quwlıq, aramdıqpenen bolıstıqqa jetken soñ, momındı qadiremeydi, özindey aram, quwları qadirleydi, özime dos bolıp, jârdemi tiyedi dep, eger qas bolsa, bir türlü özime de zalal jasawğa qolınan keledi dep.*³ diyerek halk ve devlet yöneticilerinin arasında bu bağın oluşmadığından yakınır. Çünkü devlet yöneticilerinin anlayışları sadece kendi çıkarlarına yöneliktir. Bu anlayıştaki insanların yine hep kendi gibi insanlarla arkadaş olduklarından bahseder. Dürüst insanların kendilerine zararı dokunacağını, ayak bağı olacağını düşündüklerinden, kendileri gibi haram yiyici ve hilekâr insanlarla beraber olduklarını anlatmak ister.

Abay adaletsiz devlet yöneticilerinin bundan hiç rahatsız olmadıklarını, şu sözlerle dile getirir: *Biraq, jas bala qızıl oşaqtan qorquwşı edi, bular tozaqtan da qorıqpaydı eken. Jas bala uyalsa, jerge yene jazdawşı edi, bular neden bolsa da uyalmaydı eken*⁴ (Kibar, 2014: 28). Küçük bir çocuk bile bir yaramazlık yapınca büyüklerinden korkar çekinir, fakat akli başında olan belli bir olgunluğa erişmiş eğitilmiş yöneticilerin haya sahibi olmadıklarını haram yemekten, yanlış davranmaktan utanmadıklarını dile getirir. Bu insanlar ahlaki olarak bu olgunluğa ulaşmamışlardır. Dinimizce kabul gören cehenneme gitme korkusu bile bu insanları yanlış yapmaktan geri alıkoyamaz, çünkü onlar bu tür davranışlarından korkmayacak, yaptıklarından utanmayacak kadar ahlaksızdırlar. Onlar için önemli olan tek şey kişisel çıkarları, kazandıkları ya da kazanacakları mal mülkten ibarettir. Kutadgu Bilig'de geçen bir hakanda olması gereken; cesaret, kahramanlık, akıl ve adalet kavramı onlarda yoktur. *közi toq kerek hem uwutluğ tüzün / açuq hem yaruq bolsa kılqın söziün*⁵ (Arat, 1947: 217 beyit: 2000).

1.3. Baskıcı ve Zalim Yöneticiler

Zulmün küfürden beter olduğu ve halka yoksullukla zulm edilmesinin vicdanla alakalı olduğu söylenmiştir. *Melik inkâr ve küfürle ayakta kalabilirse de zulümle ayakta kalamaz* (Kibar, 2014: 20) sözü bunu doğrular, çünkü adalet kanundan ziyade insanla ilgilidir. Adaletin temeli de vicdanla alakalıdır. Devletin güçlü olması, güç için de adaletli olması gerekir. Adalet ise halkın maddî ve manevî açıdan güçlü olmasıyla yakından alakalıdır. Yusuf Has Hacıb "Zalim olma, zulmü kötülere karşı tatbik et, bütün memleketi kötülerden temizle"⁶ (Sarıkaya; 563-564). Bu sözden de anlaşılacağı gibi bir devlet yöneticisinin halkının yanında yer alması gerektiği onu koruyup kollaması gerekir. Yusuf Has Hacıb buna benzer yine bir sözünde "Herhangi bir memleket kılıç ve kuvvetle alınabilir, fakat bu hâkimiyet şiddet ve intikal ile uzun yıllar devam ettirilemez. Eğer beyler zalim ve kötü olursa, onların hizmetinde bulunanlar iyi izden

3 "O yöneticiler, kendisi hilekâr; haram yiyicilerle yardımlaşmaya alıştıktan sonra, mümine olmaz hürmetkâr; 'bana dost olur, yardım eder', 'hasım olursa eğer bana da zararı değer' diyerek; kendisi gibi haramcı, hilekârlara hürmet eder." Abay Kunanbayev, *Nasihatler(Karasözler)*. (2014). Çev: Zafer Kibar, Ankara, s.22.

4 "Bilakis, çocuk korkarken kibrit alevinden; bunlar korkmaz, cehennem ateşinden. Çocuk utanınca, başı öne eğilir; bunlar utanmazın önde gidenidir.

5 "Bey tok gözlü, haya sahibi ve yumuşak tabiatlı olmalı, sözünde ve hareketlerinde açık ve vazih davranmalıdır". (Sarıkaya, 2014: 559).

6 "isiz bolma isiz isizke yorit / isizlerni barça ilingdin art" (Arat, 1947: 547 beyit: 5505).

ayrılırlar”⁷ (Hacıp; B.2427, 2244; Sarıkaya 564) der. Bir yöneticinin halkına zulüm yapmaması gerektiğini, zulmün devletin bekası için yaralayıcı olduğunu ve devamlılığını sürdürmede engel teşkil ettiğini belirtir. Abay da aynı şekilde devlet yöneticilerinin zalimliğinden yakınır. Halkın uzun süre bu zulme dayanamayacağını ve devletin bu olumsuzluktan kötü etkilenip çökeceğinden bahseder. Zaten zalim bir yöneticinin hizmetinde olan kişiler de doğru yoldan çıkacakları için halk bozulan bu idari düzenden daha çok etkilenecektir. Bu durum da devlet kavramını ortadan kaldıracaktır.

1.4. Adaletsiz Yöneticiler

Abay, *Osu künde Qazaq işinde “isi bilmes, kisi biler” degen maqal şıqtı. Onıñ mánisi: “isiñniñ tüzüwliginen jetpessiñ, kisiñniñ amalşı, aylalıǵınan jetersiñ” degen söz*⁸ (Kıbar, 2014: 22) şeklindeki mısralarda insanın işini iyi yaparak bir yerlere geldiğinden değil adam tutmayla bir yerlere geldiğini anlatır. Günümüzde de buna benzer bir kavram olan “Arkanda dayın varsa her işin hallolur” kavramı bununla aynı manaya gelmektedir. Bu yükseliş adil bir yükselme değil çıkarlara yönelik haksız bir yükseliştir. Yine devletin adaletsizliği gün gibi ortadadır. Adil olmayan bir devlette nasıl barış ortamı sağlanabilir? Huzursuzluk artar ve kargaşa baş gösterir. Ülkede bir kaos ortamı oluşur. Oysaki devlet olmanın amacı, yöneticinin var olma sebebi, yapılan tüm davranışların hedefi aslında adalettir, adaleti sağlamak olmalıdır.

“Beyi bey yapan halk üzerinde otoritesini perçinleyen en önemli unsur kuvvetli ve adil hüküm vermesidir. Çünkü kuvvetli hüküm beyler için binlerce kişilik ordudan daha iyidir” (Sarıkaya; 2014: 565-566). Adaletiyle insanlığa örnek olacak bir hükümdar halkını adaletiyle kendisine bağlar ve düzeni sağlar. Adil yönetilen bir halk mutlu bir yaşam sürecektir ve hükümdarına bir o kadar bağlı kalacaktır. Zaten Kutadgu Bilig’te yer alan hükümdar Kündoǵdu adaleti temsil ederek güneş gibi halkını çevreleyen bir simgedir. Yani bir yöneticinin taşıması gereken en büyük özellik adalettir. Yönetici adil olmalı ve iyi kanun yapmalıdır. Halka karşı adaletle muamele etmelidir. Gözü tok olmalı yiyicilik ve rüşvetten kesinlikle uzak durmalıdır. Abay da bunun tam tersi adaletten uzak idari sistemin varlığından söz eder. Yönetenler hak ve adalete önem vermemelidir. Bunlara uymayan yöneticinin itibarı zayıflar. Özmen, devletin bu görevi yerine getirememesi durumunda insanlar için varlığının ve meşruiyetinin bir anlam teşkil etmeyeceğinden bahseder (Özmen; 2014: 56).

1.5. Hak Ettikleri Mevkilere Dürüstçe Getirilmeyen Yöneticiler

Türkler, devletin millî varlığı koruyan, yaşatan ve geliştiren vazgeçilmez bir müessese olduğunun daima farkında ve bilincinde olmuşlardır. Abay artık bu anlayışın var olmadığından halkın da yönetici seçerken başka şeyleri dikkate aldığından bahseder. “*Halkın yönetici olarak seçebileceği kişi, şu kadar yıl Rusça eğitim almış olsun; eğer, adaylar içinde yoksa ya da var da seçilmemişse; Bölge Temsilcisi ve Askeri Vali’nin ortak kararı ile göreve getirilsin” denilse; pek faydalı olurdu herkese! Çünkü bu işin; evvela, hizmete düşkün Kazak çocuklarının eğitim almasına dokunurdu iyiliği; ikinci olarak, atayan ile birlik olan yöneticilerin, halka değil, büyüklere olurdu minneti*”⁹ (Kıbar, 2014: 22) diyen Abay, yönetici seçiminin halka ne kadar faydası olur diye değil de üsttekilere nasıl yararlı diye yapılan bir seçim olduğunu ifade eder. Gerçekte olması gereken ise gerçekten devlet için, devleti oluşturan millet için yararlı bir hizmet gösterecek olan, bireysel çıkarları düşünen değil devletin çıkarlarını düşünen eğitimli birinin olması gerektiğidir. Yöneten kişinin iyi bir eğitim alması, bilge bir kişi olması gerekir; derin düşüncelere, yüksek kavrayışa, öngörü ve sezgiye, erdeme ve en önemlisi de cesarete sahip olmasıdır.

Doğru yollardan dürüstlük ve adaletle başa gelen bir yönetici bulmanın zor olduğunu dile getiren Abay; *Bolis pen biydi qurmetteyin deseñ qudaydıñ özi bergen bolıstıq pen biylik elde joq. Satın alǵan,*

7 “kıılıç birle alsa kayu il küçün / anı sürse bolmaz öküş yıl öçün” (Arat, 1947: 2427).

8 “Bu günlerde bizimkiler içinde ‘ iş bilmez, adam bilir’ diye deyim çıktı. Bunun manası: ‘İşinin doğruluğuyla ulaşamazsın; adamının hilekarlığı ile başarırısın’ demektir.”

9 “Xalıqtıñ bolıstıqqa saylaymın deǵen kisisi pälän qadärli orıssa obrazovaniye alǵan kişi bolsın. Eger de ortalarında onday kisisi joq bolsa, yakiy bar bolsa da saylamasa, uvezniy naçalnik birlän voenniy gubernatordıñ naznaçeniyesi birlän boladı dese, bul xalıqqa bek paydalı bolar edi. Anıñ sebebi; äweli qızmetqumar qazaq balalarına obrazovaniye berüwge ol da –paydalı is, ekinşi –naznaçeniye birlän bolǵan bolıstar xalıqqa mindetti bolmas edi, ulıqtarǵa mindetti bolar edi.”

*jahnıp, bas urıp alğan bolıstıq penen biyliktiñ eşbir qasıyeti joq*¹⁰ (Kibar, 2014: 60) der. Bulunduğu mer-tebeye ya yalvarıp yakararak gelmiş ya da bir başkasının haklarını çiğneyip onu ezerek gelen yöneticilerin varlığından bahseder. Yusuf Has Hacip'in de dediği gibi zulüm ile elde edilen güç devletin geleceğini olumsuz etkiler ve kısa ömürlü olmasına neden olur.

1.6. Aralarında Hırsla Dayalı Rekabet Olan Yöneticiler

Devlet sistemindeki rekabet ortamı da işlerin aksamasına ve huzursuzluğa neden olmaktadır. Abay bunu şöyle dile getirir: *“Eski toplum düzenini iyi bilen adamlar söylemişlerdi; ‘kadı iki olursa, dava dört olur’ demişlerdi. Bunun anlamı; ‘Asayiş olsa bile, çift kadılar dalaşır, davayı çoğaltır’ demektir”* (Kibar, 2014: 60). Yöneticiler birbirinin yerine geçebilmek için rekabete girerler ve asıl ilgilenilmesi gereken toplum idaresi unutulur, böylece toplum refahı yerine toplumda bir başka huzursuzluk ortamı doğar. Böyle bir toplumda halk nasıl mutlu olabilir? Hırsla dayalı bir rekabet ortamında unutilan devlet işleri aksar. İdareciler kendi aralarındaki rekabet yüzünden halkın mutsuz olduğunu göremez ve toplumda huzur ve barış ortamı sağlayamazlar.

1.7. Açgözlü Yöneticiler

Abay, ülkede zenginlerin daha da zengin olabilmek için uğraştığından, elinde olanla yetinmediğinden bahseder: *“Ya zenginler; ‘bir gün olsa da, talih başıma konsa, dünyanın yarısı benim olsa’ zikrindeler. Kendinde olmayanı; satın alır malı. Gönülleri gökte, gözleri yüksekte; ne adalet, ne haram, ne de akıl, bilim, bilgi; hiçbir şey değil maldan kıymetli. ‘Söz konusu malsa; Allahü Teala’ya rüşvet vererek de olur, alınsa’ diye düşünürler. Bunların Tanrı’sı, dini; halkı, yurdu, bilgisi; ayıbı, uzağı, yakını; her şeyi mal! Sözü, anlayıp da ne yapacak; ‘anlayayım’ dese de, vakit bulamayacak. O malı sulamak, doyurmak; beklettirmek, baktırmak, ticaretini yapmak; hırsızdan- hayduttan, kıştan, soğuktan, açgözlüden korumak; bu işleri yapacak kişi bulmak... Bunların hepsini yerleştirip, işini bitirip, övünmeye kuruluncaya kadar? Vakti olmaz; eli değmez”*¹¹ (Kibar, 2014: 34). Abay, ülkedeki yöneticiler için maldan daha kıymetli hiçbir şey yoktur, gözleri daima yüksektedir demektedir. Onların bütün dünyaları mal mülk olmuştur. Mala mülke Tanrıya tapar gibi tapmaktadırlar. Bu haksız kazanç için rüşvet vermektan, tuzak kurmaktan, hırsızlıktan bile geri kalmazlar diyerek bozulan sistemden söz eder. Oysaki bey mütevazı ve alçak gönüllü olmalıdır. İyilik yapmalı ve yardım sever olmalıdır. Cömert olmalı ve bu cömertliği halkının iyiliği için kullanmalıdır. Kendi kesesini doldurmak yerine ihtiyaç sahibi halkının kesesini doldurmalı ve onların refah ve huzura kavuşmalarında yardımcı olmalıdır.

Abay ülkeyi açığöz insanların yönetmesine anlam veremez, çünkü onlar bir yöneticide olması gereken unsurlardan yoksundurlar. Orhun Abidelerinde geçen; cesaret, kahramanlık, bilgelik ve erdem bu insalarda yoktur. Bir devlet yöneticisinin görevleri arasında; devleti kurmak ve düzene koymak, açtı doyurmak, çıplağı giydirmek, ulusu çoğaltmak, güvenliği sağlamak vardır. Halka hizmet etmek Türk devletlerinde en önemli amaçtır. *“Halkın ihtiyaçlarını gidermek ve ülkede yoksul bırakmamak devletin görevi daha ilk çağlarda ‘devlet baba’ deyimi doğmuştur”* (Şencan, 2007:164). Görevi halkı doyurmak, açları beslemek, refah ve huzur ortamı oluşturmak, devlet ve millet için kazanmak olan devletin başına neden bunun tam tersini yapan birinin geçtiğinden yakınır. *Eldi pısıq biylegeni nesi? Pısıqtıñ bəri kedey kele-tuğını nesi?*¹² (Kibar, 2014: 130) diyerek; bu yöneticilerin birçok konuda yoksulluk çektiğini ifade eder.

1.8. Erdemli, Bilge ve Cesaretli Olmayan Yöneticiler

Toplumun birlik ve beraberlik içinde tutan erdem bir toplumun yöneticisinde olması gereken en önemli özelliktir, çünkü erdem hem cesareti hem de bilgeliği bünyesinde barındırır. Orhun Devletinde bu

10 “Yönetici ile kadıya hürmet edeyim” desen; yönetici ile kadı yok, Allah’ın lütfu ile başa geçen. Yalvarıp yakararak satın alınsa; ya da baş kesilerek elde edilse; yöneticilik ile kadılığın hiçbir itibarı olmaz, gözümde.”

11 “Baylar, olar özderi de bir kün bolsa da, dävlet qonıp, dünyeniñ jarımı basında tur. Özinde joqtı malmenen satıp aladı. Köñilderi kökte, közderi aspanda, adaldıq, aramdıq, aqıl, ғılım, bilim – eş narse maldan qımbat demeydi. Mal bolsa quday tağalanı da daralap alsa boladı deydi. Onıñ dini, qudayı, xalqı, jurtı, bilim-uyatı, arı, jaqını, bəri –mal. Sözdı qantıp uqsın, uğayın dese de, qolı tiye me? Ol maldı suvarmaq, toyğızbaq, sawdasın jıymaq, küzetirmek, baqtırmaq, urı-böri, qıs, suwıq-suğanaq –solardan saqtarlıq kişi tap-paq. Onıñ bärin jayğastırıp, ayağın alıp kelip, maqtanğa orналаstırғанша qaşan? Qolı tiymeydi.”

12 “Ülkeyi açığöz yönetmesi, neyin nesi? Açığözlerin hepsi yoksulluk içinde, bu neyin nesi?”

üç özellik bir devletin yöneticisinde bulunması gereken en önemli unsurlardır. Yönetici hilekâr ve haram yiyici olmamalıdır. Zira bir devletle o halkın arasındaki en önemli bağ adalettir ve devlet yöneticilerinin adaletinde samimi olmasıdır. Halk, devlet yöneticilerinin kendi çıkarlarını değil de toplumun tamamının çıkarlarını gözettiğinden emin olmalıdır. Ancak böyle bir toplumda huzur ve barış ortamı sağlanır, bu da güvenle alakalıdır.

Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig’de bir devlet yöneticisinde olması gerektiğini düşündüğü şu dört özelliği sıralar: Bunlardan ilki adalettir, doğruluğu; ikincisi devlettir, mutluluk ve başarıyı; üçüncüsü akıldır, bilgeliği; dördüncüsü ise kabul ve sağlığı temsil eder. Adalet, hükümdarı temsil eder. Bunlardan en yüksek konum adaletle verilmiştir. Devleti oluşturan da yöneten de bir arada tutan da adalettir. Yönetici Yusuf Has Hacib, hakanın görevlerini iki kısımda inceler. Bunlar; dışardan gelmesi muhtemel tehlikelere karşı hazırlıklı olmak ve törenin yardımıyla iç huzuru sağlamaktır. Hükümdarın ana görevi halkı yönetmektir. Yönetmek için gerekli olan en önemli aracı ise töredir. Varılması amaçlanan sonuç ise adaleti sağlamaktır. Hacib’e göre adaleti ancak şu sıfatlara sahip olan yöneticiler sağlayabilir: *Yiğitlik ve cesaret, bilgelik ve akıllılık, erdemlilik, dürüstlük, ihtiyatlı olmak, adaletli olmak ve zalim olmamak* (Güney, 2002: 44). Abay “Kara Sözler”inde yöneticilerde bu unsurların yer almadığını şu şekilde ifade eder: *“Bizimkiler sükûnet için, bilim için, bilgi için, adalet için gamlanmaz; bilakis mal için gamlanır. O malı ne şekilde kazanacağını bilmez; mal kazanmak için yaptıklarında suç bulmaz. Bütün bildiği zenginleri aldatmak, yağcılıkla almak, vermezse onunla savaşmak!”*¹³ (Kıbar, 2014: 28). Abay burada da Kazak yöneticilerinin toplumda bilim ve bilgi için adaletli bir sükûnetle huzur ortamı için çalışmadıklarını, tam tersine mal mülk edinmek için çabaladıklarını anlatır. Onlar için bu malı kazanırken onu nasıl elde ettikleri önemli değildir, önemli olan ne kadar çok elde ettikleridir. Bu yoldaki tüm yanlışlıklar onlara normal gelir. Bu yüzden zenginlere, elinde güç tutan kişilere yağcılıktan geri kalmazlar, eğer istedikleri olmazsa da o kişiye düşman olurlar. O kişiyle mücadele etmekten geri kalmazlar.

1.9. Halkı Yokluğa Mahkûm Eden Yöneticiler

Yoksulluk arttıkça insanların daha düşük ücretle çalışmak zorunda kaldıklarını, böylece kısır bir döngünün onları yokluğa iten bir sistem oluşturduğunu Abay’ın şu sözlerinden anlayabiliriz: *“Yoksul çok olsaydı, ücretleri düşük olurdu; mallarını kaybedenler çoğalsaydı, kışlakları serbest kalırdı...”*¹⁴ (Kıbar, 2014: 20). Nitekim devlet yöneticileri böyle düşünerek kendi zenginliğini yükseltirken devleti oluşturan en önemli unsur olan milletin çöküşünü hazırlayarak aslında kendi yıkılışını hazırlamaktadır. Oysaki halkın çıkarlarını gözeten yönetici aslında kendi çıkarlarını gözetmiş olacaktır. Çünkü bu iki kavram ayrı düşünülemez.

Erdemli bir yöneticide, toplumu birlik ve dayanışma içinde tutan özveri, bağlılık, dostluk, vefa, samimiyet, mertlik, dürüstlük, cömertlik ve konukseverlik gibi özellikler de yer almaktadır. Böyle bir yönetici ancak devletin çıkarlarını, dolayısıyla da devleti oluşturan en önemli unsur olan milletin çıkarlarını gözetir. Ancak Abay yönetici sıfatı taşıyan herkesin kendini ülkenin sahibi sandığını söylemiştir. Bu durumun hiyerarşinin bozulmasına sebep olduğunu ve böylece yönetimin aksamasında olumsuz etkiler yarattığını vurgulamıştır. Bunu; *“Her bir yönetici, ülkede, garnizon komutanı ile eş düzey bir yetkili olarak kabul edildiği için bunun halka çok zararlı olduğu görülmüş, tecrübeyle anlaşılmıştır”*¹⁵ (Kıbar, 2014: 25) sözlerinden anlıyoruz. Bu durumun zararı halka dokunur, çünkü işinin zamanında hallolmaması ya da eksik kalması halkı mutsuz edecektir. Gazâli, devlet, düzen ve istikrarı sağlamalıdır der. Bu da devletin işlerini zamanında yapmasıyla mümkün olacaktır. Gazâli’nin, Selçuklu Sultanı Sencer’e göndermiş olduğu nasihat niteliği taşıyan bir mektubunda bu konudan söz edilir. Devlet başkanının hiçbir meseleyi

13 “Qazaq tınıştıq üşin, ğılım üşin, bilim üşin, ädilet üşin qam jemeydi eken, biraq mal üşin qam jeydi eken, ol maldı qalayşa tabuwdı bilmeydi eken, bar bilgeni maldıardı aldap, maqtaq almaq eken, bermese onimnen jawlaspaq eken, eger maldı bolsa, äkesin jawlawdı da uyat körmeydi eken.”

14 “Kedey köp bolsa, aqısı kem bolar edi, maldan ayrılğandar köbeyse, qıstawı bosar edi dep, men ananı kedey bolsa eken dep, ol menş kedey bolsa eken dep, äwelde işimizben qas sağındıq.”

15 “Uwa jäne ärbir bolis elde starşına bası bir biy saylanğandıq, bul xalıqqa köp zalal bolğandıqı körinip, sınalıp bilindi.”

küçümsemeyip zamanında çözmesi gerektiğini, yoksa bu işin karşısına daha büyük bir bela olarak tekrar çıkabileceğini düşünür. Hatta o kadar ki bütün devlet hazinesini harcarsa bile bu hatayı telafi etmesi mümkün olmayabilir. Sultan, kapısına gelen kimseyi küçük görmemeli ayırım yapmamalıdır. İşler, olabildiğince yumuşaklıkla ve şefkatle yürütmeli, şiddet ve sertlikten kaçınmalıdır.

1.10. Birlik ve Beraberliği Sağlayamayan Yöneticiler

Abay, barış ve huzur içinde yaşamak varken neden birlik olmaktan uzak durduğumuzu sorgular. *Eki jaqsı bir elde süyvisken dostıǵında tura alıspaydı. Keybir anturǵandardıñ tum-aq tatuw bola qalatını qalay?*¹⁶ (Kibar, 2014: 128). İyi vasıflara sahip kişilerin birlik olması gerektiğini, birlikten kuvvet doğacağını vurgular. Ancak kötülerin bile kurmuş oldukları birlik beraberliği iyiler niçin oluşturamamışlardır? Kötülüğe karşı birleşen iyiler aslında her işin üstesinden gelebilecekken bu kararlılıktan yoksundurlar. Abay bu durumun neden böyle devam etmekte olduğunu içtenlikle sorgular.

Bazı halkların bilge bir yöneticiyi arasa da bulamadıklarından, bazılarınsa elindeki değerini bilemediklerinden yakınlıkla halkın da değer bilmediğinden şikayet eder: *“Kimi halk, akıl verecek kişiyi arasa da bulamazken; halini hareketini bilen, kalını kılçıǵını ayırabilen bilgilerden uzak durması neden?”*¹⁷ (Kibar, 2014: 130) diyerek halkın kadir kıymet bilmesi gerektiğini, elindeki iyi olan yöneticiye sahip çıkmasını ancak böyle bir yöneticiyle karşılıklı huzur ortamının oluşacağını anlatmak ister.

Halkın gerçeklere gözlerinin kapalı olması ama, yalan bir söz duyduğunda hemen inanması Abay tarafında şöyle eleştirilir: *“Bizimkilerin, gerçek söze inanmaya, kulak vermeye, hatta dinlemeye vakit bulamazken; belalı söze, yalana süt gibi uyması, işi başından aşsa da tamamını işitip anlamadan gitmemesi neden?”*¹⁸ İnsanların çoğunluk olarak aldatılmaya müsait olduklarını vurgulamaktadır. Gerçeklere inanmak varken boşa zaman harcıyıp doğru olmayanın peşinden giden bir halk zaten aldatılmaya mahkumdur. Abay halkın bu duruma bir son vermesi gerektiğinin farkındadır. Gerçeklere karşı at gözlüğü takmış bir millet olmaktan kurtulmalı, yalan söze ve davranışa itimat edilmemelidir.

1.11. Halk Münafıkça, Onların Seçtiği Kağan da Onlar Gibidir.

Abay, Kazak halkından birinin yüksek bir mevkiye gelebilmesi için aranan şartlarda bir ayırım olmadığını, aşağılık birinin de karakterli birinin de o mevkiye kolaylıkla gelebildiğini söyler. Çünkü halkın içinden bazı bayağı kişiler başa gelen yöneticiyi her hâlükârda över; o kişi de bir süre sonra bu övgüye karşı tepkisiz kalamayarak kendisini bir şey zannetmeye başlar, diye de ilave eder. Hak etse de etmese de bu yersiz övgüye karşı duramaz. *“Ha yüksek makam, ha yüksek kaya. Erinmeden uğraşan yılan da çıkar, hızlı uçan kartal da konar. Münafık halk yetinmez över; hafıf meşrepler hakikat zanneder”*¹⁹ (Kibar, 2014: 94-95). Çünkü cahil olan halk yaranmak için ona yağcılık yapmaktan geri kalmayacaktır. Bu durum da onun adaletsiz yönetimini haklı çıkarmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Zira yüksek bir mertebeye çıkmak için erdemli, cesur ve adil olmaya gerek yoktur. Aksine yalancı, adaletsiz, merhametsiz, hırsız ve kendi çıkarlarını düşünen kişiler çok yüksek mertebelere hiç zorlanmadan gelebilmektedir. Abay işte bu durumun haklılığını göstermek için birini yılanı diğeri kartala benzetmiştir. Sonuçta ikisi de bir şekilde o tepeye ulaşabilmektedir. O, burada önemli olanın halkın yaklaşım tarzı olduğunu vurgulamıştır. Halk başa gelen herkese eşit muamele yapmamalıdır. Başa geçecek insanlar doğru insan olabilmek için ayırt etme gücüne sahip olmalı ve tutarlı bir şekilde davranabilmelidir. Aksi halde doğru olmayan bir halkın yöneticisi de doğru olamaz.

1.12. İkiyüzlü Yöneticiler

Abay, kendi çıkarları için çalışan devletten ve devlet yöneticilerinden hayır gelmeyeceğini, ancak onlardan biri olursan bu sistemin bir parçası olunabileceğini vurgular. Doğruluk ve adalet kavramlarının

16 “İki iyi, bir ülkede sevgiyle dostluğunu sürdüremezken; bazı sözünde durmazların uzun süre birlik ve barış içinde kalması neden?”

17 “Key jurı aqıl ayırlıq kişini izdep taba almaydı. Qılıǵınıñ kılışım tanytuǵın kisiden qaşıq jüretuǵını qalay?”

18 “Qazaqtıñ şın sözge nanbay, qulaq ta qoymay, tıñdawǵa qolı da tiymey, päleli sözge, ötirikke süttey uyıp, bar şaruvası suvday aqsa da, sonı äbden estip uqpay ketpeytuǵını qalay”

19 “Biyik mansap – biyik jartas, erinbey eñbektep jılan da şıǵadı, ekpindep uşıp qıran da şıǵadı. Jikşel el jetpey maqtaydı, jelökpeler şın dep oylaydı.”

artık bir öneminin kalmadığını ikiye bölme ve adaletsizliğin hüküm sürdüğünü üzümlerle belirtir. *Jä, kimdi süydik, kimniñ tilewin tiledik? Özi qurttanıp şaşılğan bolıs-biyler tura tursın. Älbettä, amal joq, momındıgınan “İris baqqan, daw baqqas” degen maqalmen bolamın dep bergenimen jağa almay, jarımın berip, jarımın tınıştıqpen bağa almay, urı, zalım, quwlarğa jemit bolıp jürgen şın momın baylardı ayamasan, häm sonıñ tilewin tilemeseñ bolmaydı. Sonan basqanı taba almadım*”²⁰(Kibar, 2014: 60).

O, ikiye bölme devlet adamlarına yaranmak için insanların da aynı şekilde davrandıklarından ve bu durumun devlet denilen sistemli yapıyı çökerttiğinden bahseder. Bu tür davranışlarla bu yapıda yer alan hiyerarşide bozulmalar başlayacak ve devletin temelini oluşturan adalet kavramı yerini hızlıca adaletsizliğe bırakacaktır. Adaletsizliğin hüküm sürdüğü bir ülkede kaos ortamı oluşacak; halk mutsuz, güvensiz ve huzursuz bir ortamda yaşayacaktır.

1.13. Devlet Çıkarlarını Gözetmeyen Yöneticiler

Abay, tüm bunlara rağmen haksızlık yaparak kazanan kişiden aklını kullanan kişi; şerefini satarak mal mülk kazanan kişiden, alın teriyle çalışıp kazanan bir çocuk bile üstündür der: *Baqqan asqan patşadan, miymen asqan qara artıq; saqalın satqan kâriden eñbegin satqan bala artıq*²¹ (Kibar, 2014: 96-97). Halkın merak ve vurdumduymazlığı olmasa devlet yönetimi daha farklı olabilir. Abay; *“Dünyada yalnız kalan insan, ölmüş insan(!); kederin hepsi onun başında. Dünyadaki bütün kötülük halkta (!); fakat merak ve meşgale de halkta. Kim dayanır evvelkine? kim sapıtmaz sondakine?”*²² (Kibar, 2014: 96-97) diyerek aslında her şeyin halkın elinde olduğunu vurgular. Ancak tüm bunlara rağmen insan sadece kötülüğe takılı kalmamalıdır. Karanlık bir gecenin ardından pırl pırl ışıklarıyla güneşin doğacağı unutulmamalıdır. *Jamandıqtı kim körmeydi. Ümitin üzбек - qayratsızdıq. Düniyede eş nârsede bayan joq ekeni ras, jamandıq ta qaydan bayandap qaladı deysiñ! Qarı qalıñ qattı qıstıñ artınan kegi qalıñ, köli mol jaqsı jaz kelmewşi me edi!*²³ (Kibar, 2014: 96-97) Bunun için de kendi çıkarlarını değil halkının çıkarlarını düşünen bir devletin olması zorunludur. Egemenlik için; emniyet ve düzen şarttır. Devlet ve milletin işbirliği gereklidir. Abay: *“Kendin için çalışırsan, kendi için otlayan hayvanlardan biri olursun. İnsanlık için çalışırsan, Allah’ın sevdiği kullardan biri olursun.”*²⁴ diyerek devletin sadece kendi çıkarlarını değil halkının refahı ve huzuru için çalışması gerektiğini ancak bu sayede etik bir yönetim olacağını savunur. Proudhon’a göre mülkiyetin güvencesi kişinin tüm haklarını koruyan devletle mümkündür. Kaşgarlı Mahmut Divanı Lügati’t Türk’te devlet sulh ve barışı sağlamak için çalışmalıdır fikrini vurgulamıştır.

II. Değerlendirme ve Sonuç

Abay, “Kara Sözlere” adlı eserinde devlet yönetiminde ve yöneticilerde olmaması gereken özellikleri sayar. Onun belirttiği unsurları değerlendirerek devlet yönetimi ve yöneticilerin nasıl olması gerektiğini yorumlayabiliriz.

Abay’ın olmaması gerektiğini söylediği hususları değerlendirmemizden hareketle bir devlet yöneticisinde olması gereken unsurların bir hayli fazla olduğu görülür. Buna göre olmazsa olmaz birinci şart, yöneticinin adil olmasıdır. Yönetici, adaletini dağıtırken zengin fakir ayırmamalı, yoksulluğu gidermeye, halkı refah ve huzura ulaştırmaya çabalamalıdır. Milletinin, dolayısıyla da devletin çıkarlarını gözetmelidir. İki yüzlü ve riyakar olmaktan kaçınılmalıdır. Haram yememeli ve açgözlü olmamalıdır. Toplum

20 “Evet, kimi sevdim(?), kimin duasına ‘âmin’ dedik? Kendi kendine kurtlanıp dökülsün; yöneticiler, kadılar bir yana dursun. Elbette, çare yok, iyiliğinden; ‘rızkına bakan, davaya bakmaz’ denilen; ‘atasözüne uyarım ben’ diyen; verdiği hami almayan; yarısını verip, yarısına huzurla bakamayan; hırsız, zalim, kurnaz-düzenbazlara yem olup dolaşan; samimi, uysal zenginleri korumazsan; hem de dileğine ortak olmazsan, olmaz. Bundan başkası bulunmaz.”

21 “İltimas ile yükselen yöneticiden, aklıyla kazanan kişi üstün; sakalını satan dilenci dervişten, emeğiyle kazanan çocuk üstün.”

22 “Dünyede jalğız qalğan adam-adamniñ ölgeni. Qapaşılıqtıñ bari sonıñ basında. Dünyede bar jaman da köpte, biraq qızıq ta, örmeğe köpte. Bastapqığa kim şıdaydı? Soñığığa kim azbaydı?”

23 “Kötülük varsa görür herkes, zayıfsan hayattan ümidini kes! Dünyadaki hiçbir şeyin kalıcı olmadığı doğruysa; nasıl (?) ‘iyilik gider, kötülük kalır’ dersin? Kalın karlı katı kişin ardından; yeşili bol, gölü bol güzel yaz gelmez mi sanırsın?” Abay Kunanbayev, *Nasihatler(Karasözler)*, çev: Zafer Kibar, Ankara, 2014, s.94,96.

24 “Öziñ üşin eñbek qılsañ özi üşin ottağan hayuwannıñ biri bolasıñ; adamşılıqtıñ qarızı üşin eñbek qılsañ, allanıñ süygen qulınıñ biri bolasıñ.” Abay Kunanbayev, *Nasihatler (Karasözler)*. (2014). çev: Zafer Kibar, Ankara, s.94,95.

bir arada tutabilmeli, düzeni sağlamalı ve ortamda kargaşa çıkmasını engellemelidir. Bunları da temeli töreye dayanan hukuk kurallarıyla sağlamalıdır. Halkını küçümsemeyecek kadar alçakgönüllü ama onları bir arada tutabilecek kadar da otoriter olmalıdır. Otoriteden kasıt baskı ve zulüm değildir, tam tersine yönetici baskıcı ve zalim olmamalıdır. Vicdan sahibi olmalıdır. Açları doyurmalı, ihtiyacı olanları geri çevirmemelidir. Haksız bir yükselişe yönelik hırs ve rekabetten uzak durmalıdır. Yönetici cesur olmalı hiçbir zorluktan korkmamalı ve yılmamalı, aklı ve öngörüsüyle halkını gelebilecek tüm tehlikelere karşı korumalıdır. Bilge bir kişiliğe sahip ve erdemli olmalıdır.

Kutadgu Bilig’te de geçen beyin özellikleri Sarıkaya’ya göre maddeler halinde şöyle sıralanmıştır:

- Bey affedici olmalıdır.
- Bey cömert olmalıdır.
- Bey sabırlı olmalıdır.
- Bey vefakâr olmalıdır.
- Bey faziletli olmalıdır.
- Bey mütevazı olmalıdır.
- Bey tok gözlü ve hayâ sahibi olmalıdır.
- Bey kötü alışkanlıklara sahip olmamalıdır.
- Bey tatlı dilli ve doğru sözlü olmalıdır.
- Bey dikkatli ve ihtiyatlı olmalıdır.
- Bey zulmetmemelidir ve öfkesine yenik düşmemelidir.
- Bey adil olmalıdır. (Sarıkaya; 2014: 554-565)

Tüm bu özelliklere sahip bir yöneticinin yönettiği ülkede huzur ve refah ortamı oluşur. Halk yoksulluk çekmez ve düşük ücretle çalışmak zorunda kalmaz. Eğitim seviyesi de yüksek olacağından halk bilinçli olur ve seçimlerini doğru yönde kullanabilir. Mutlu bir toplumda isyan ve başkaldırı olmaz. Halk ve devlet işbirliği içinde uyumla hareket ederler. Böyle bir devleti dışardan gelen tehlikeler de pek fazla etkilemez. İlim ve bilgi ışığında aydınlanan bir toplum yetişir. Hırs ve rekabet ortamı doğmaz, zira herkes iyi olduğu alanda ve de hakettiği ücretle çalışacaktır. Tüm çıkarlar milletin çıkarlarına yönelik olacağından kişisel çıkarlar unutulacaktır. Güçlü, huzurlu ve mutlu bir devlet hüküm sürecektir.

KAYNAKÇA

- Arat Reşit Rahmeti (1947). *Kutadgu Bilig – Metin-I*, TDK, Millî Eğitim Basımevi, Ankara.
- Erkoç Hayrettin İhsan (2008). *Eski Türklerde Devlet Teşkilatı (Göktürk Dönemi)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Güney Adnan (2002). *Türk Siyasal Kültüründe Devlet Anlayışı*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Özmen Alper (2014). *Kutadgu Bilig’te Yöneten -Yönetilen İlişkileri*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.41.
- Sarıkaya Mehmet Zakir (2014). *Kutadgu Bilig’e Göre Beyin Özellikleri*, The Journal of Academic Social Science Studies Tasss, International Journal of Social Science Doi number: [http:// dx.doi.org/10.9761/JASSS2589](http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2589), Number:30, p.551-568, Winter 2014.
- Şencan Yusuf Cem (2007). *İslamiyet Öncesi Türk Devlet Geleneği*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- Yuvalı Abdülkadir, *Türk Devlet Felsefesi*, Erciyes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kayseri.

Abay'ın Şiirlerinde Gönül Dünyası

Ulviye TOPÇU ÖZTÜRK¹

0. Giriş

Kazak Edebiyatının usta yazarı olan Abay Kunanbayev, 1845 yılında dünyaya gelir. Medreselerde eğitim görür, eğitim süresinde kıvrak zekası ile bir çok dil öğrenerek diğer öğrenciler arasında ön plana çıkar. Babası kadıdır. Abay hızlı kavrama yeteneğiyle babasının yanında çalışmaya başlar. Bu çalışma döneminde birçok davaya şahit olan Abay iyiyle kötüyü doğruyla yanlış ayırt edebilir, bunu da eserlerine yansıtır. Şiirleri bu açıdan ele alırsak eğitim yönünün ağır bastığı görülür. O, millî kültürün yaygınlaşması, eğitimin önemi, millet sevgisinin gelişmesi ve insanlar arası iletişimin artması için çabalar, bu temel kavramlar adına farklı konuları ele aldığı yazılar kaleme alır. Bu tür yazılarında açık sözlülükle eleştirel ve didaktik bir üslup kullanır. O adil olmayı, hak yememeyi ve her daim doğru olmayı halkına öğütler. Abay, insanoğlunun yiğit ve adil olması yanında çalışkan olması, çocuklarının eğitimine önem vermesi konularında da ısrarla yazılar kaleme alır. İnsanlara çalışmayı ve çocuklarını eğitmeyi öğütleyen Abay: “İnsanın bir mürüvveti, çocuktur. Çocuk okutmak kötü değil iyidir. Medreseye çocuğumu ‘bilsin, öğrensin’ diye verdim, ‘Hizmet etsin, rütbe alsın’ diye vermedim” (Kibar; 2014: 24) sözleriyle asıl önemli olanın insanın eğitimi olduğunu, rütbe ve makamın önemli olmadığını vurgular. O, insan için bilginin değeri ve önemini altını çizer. Eserlerinde birçok önemli konuyu, dönemin baskıcı rejiminden çekinmeden gür bir sesle dile getirir. İnsanlara karşı duyarlıdır. Aydınlatıcı bir yazar ve şair olarak eğitimin önemini sık sık vurgular. Vatan sevgisi yanında Türk milletine olan bağlılığı da şiirleri ve yazılarında açıkça görülür. Abay, öğretici, aydınlatıcı bir yazar ve şair; edebî ve siyasî yönü kuvvetli olan bir ediptir (Kibar; 2014: 12-13).

1. Genel Olarak Gönül Kavramı

Bu yazıda, şairin şiirlerinde insanın manevî âleminin merkezi olan gönül kavramını nasıl ele aldığını incelemeye çalışacağız. Gönül kavramı birçok kişi tarafından tanımlanmaya çalışılmış ve genel olarak insanın içindeki en temel hislerin ve en yoğun duyguların yaşadığı yer, nokta, mekân olarak adlandırılmıştır. Nihad Sâmî Banarlı, “gönül, insanın duygu merkezi demek, yürekteki mânevi taraf demektir; ama bu o kadarlıkla kalmaz: Gönül çekmek’de aşk olur, gönül vermek’de sevgi... Gönül yapmak’da iyilik duygusu dolar, gönül almak’da hoşnut etmek, memnun etmek mânâlarına girer” (Banarlı; 2004: 82). Mehmet Aydın: “Gönül sözü insanın manevî cephesiyle, duygu dünyasıyla ilgili temel kavramları yansıtan bir ögedir. Gönül, üstelik insanla ilgili en yüce duyguların anlatımına da aracılık eder. Hem ilahi aşkın hem beşeri aşkın kaynağı gönüldür. İnsanın tutkularının, isteklerinin alevlenerek tuttuğu merkez de yine gönüldür”. cümleleriyle gönül kelimesini açıklar (Aydın,1999: 566, 104-108).

Gönül inancı da içinde barındıran bir yer veya mekândır. Bu konuda Nergis Biray: “gönül, Tanrının tecelli ettiği yer olması yanında Tanrının nazargâhıdır da. Tasavvuf şairleri bu sebeple olsa gerek, ruh dünyalarında yer eden ve iz bırakan gönlü, mısralarının en nadide köşelerine oturtmuşlardır”. Esra Akbalık ise “yere-göğe hiçbir mekâna sığmayan Tanrı bir Hadis-i kutsiye göre insanın gönliüne sığmıştır. Bu anlamda gönül Tanrının en önemli mekânı olarak anlam ve kutsiyet kazanmıştır” (Akbalık; 2013: 22).

Gönül yüzyıllardan bu yana kelime anlamının açıklanmasından daha çok ona verilen değerle ön plana çıkmıştır. Yunus Emre'nin içinde gönül geçen şiirlerinde bunu görmekteyiz. Faruk Timurtaş; “Yü-

¹ Uzm. Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD. ulviye-topcu20@hotmail.com

nus Emre, gönül herşeyden üstün tutar; Cenâb-ı Hakk orada tecelli ettiği için gönül yıkmanın çok büyük günah olduğunu söyler:

*Yünus Emre dir hoca gerekse var bin Hacca’
Hepisinden eyüce bir gönüle girmekdür*” (Timurtaş; 1972: 34).

Gönül, duyguları barındırmakla beraber kişinin karakterini yansıtan iyilik ve kötülüğün taşıyıcısı olması yanında koca bir sevgiyi de barındırır. Nedim Gümüş Nedim şiirlerinde Gönül kavramına değinirken sevgili ve gönül ilişkisi hakkında şu şekilde bahseder: “*Bir girdabın hissedildiği yer de şairin gönlüdür. Şiiri oluşturan beyitler de aşığın gönül tarlasında işlenir*” (Gümüş-5: 2013, 1309-8012).

Gönülde bulunan terazi vicdan terazisidir ve akılla onaylanamayan kararlar çoğu kez bu merciden geçerek karar noktasına ulaşır. Gönül en sevileni taşıdığımız yerdir, bu nedenle ona layık, güzel ve en pak yer olmalıdır. “*Tanrı, insanda gönle bakacağı ve gönle tecelli edeceği için bu mekanın temizliği ve arılığı, duruluğu fevkalade önemlidir*” (Akbalık; 2013: 25).

Sevgi âleminin başrolü olan sevgilinin de mekânı gönlüdür. Sevgili aşkının kaynağını yine gönlüden alır. “Gönül vermek” “gönül almak” deyimleri buradan hareketle ortaya çıkmıştır. Aşka kavuşulmadığı zamanlarda söz dinlemeyen kişi (akıl) değil gönlüdür. Gönül insanı diğer varlıklardan ayıran hisleri ve iman gücünü barındıran en temel mekan olarak karşımıza çıkar.

2.Abay Kunanbayulu’nda Gönül Kavramı

Abay Kunanbayulu şiirlerinde gönül kelimesinin anlam zenginliğinden yararlanarak farklı kullanımlar ortaya koymuştur. Gönül dünyası, insanın manevî mekânı ve hareket noktası olmasından dolayı şair içtenliğiyle hem gönle seslenmiş hem de gönlüden gelen seslenmeler yapmıştır. “*İnsanların ruh güzelliğinin değerli olduğunu ve dış görünüş ile iç görünüşün bir bir bütün olarak güzelleştiğini anlatmıştır. Dostluk ve aşk onun şiirlerinde en can alıcı sözlerle ifade edilmiş, dostsuz olan bir dünyayı ise anlamsız bulmuştur*”² (Emel Aşa; 1997: 58).

Abay şiirlerinde gönle çoğu kez insani özellik kazandırmış yani kişiselleştirmiş, sanki bir arkadaşı bir dostu ya da bir düşmanı gibi görüp onunla konuşmuştur. *Jar tañan son ar sertten*/Yar cayınca her yeminde *Kamırıntı köñil*,/Elemlendi gönül içten, (*Qor boldı Janım*/Kor Oldu Canım) (Kıbar;150) Gönül, onun dizelerinde kederlidir, affı yoktur, şaşkındır ve sevgiliyi kabul edecek kişidir yani birçok konuda söz sahibidir ve insanı yönlendirir.

Gönül kimi zaman yaşlara bürünür kimi zaman gül gibi solar; iyilik ve güzel duygularını temsil eder. İnsanın görüntüsü, hareketleri hislerine tercümandır. Ünlü düşünür Erasmus de ki; “*Kalbimde bulunmayan bir hissin görüntüsü de hiçbir zaman alımda görülmez*” (Erasmus; 2015: 11). Bazı zamanlar da gönlün güneşi açar, insanın mutluluğuna işaret eder. Gönül kuşu konacak yer arar yani aşık olma durumu bu kuşun birine konmasıyla gerçekleşir. Abay insanın tüm manevî âlemine farklı noktalardan değinir ve farklı benzetmeler yaparak şiirlerinde bize anlam zenginliğiyle sunar.

2.1.Abay Kunanbayulu’nun Şiirlerinde Gönülün Ele Alınışı

Abay, şiirlerinde gönül kelimesini birçok benzetmede kullanır, ona farklı anlamlar yükler. Şiirlerinde daha çok manevî mekân olarak kullanmıştır: *Könilge şök şübäli oy almaymın*/Almıyorum gönlüme ne kuşku, ne şüphe, derken kişileştirme yaptığı görülür: *Köñildi bölñiz*/Vakit ayırsın gönlünüz. (Kıbar; 2014: 266-267) Mecaz anlamda da bu kelimeyi kullanmıştır: *Kim köñildi kötörıp boladı ermek?*/Kim uğraş edinip, Gönül açar? (Kıbar; 2014: 26-27)

Gönül kelimesiyle ilgili birçok kalıp ifadelere yer verir. *Gönlü tok olmak, gönül yapmak, gönül vermek* gibi sözler Türkçedeki gönül kelimesinin anlamsal zenginliğini de bize gösterir.

Abay şiirlerindeki gönül ayrıntısı onun şiirleriniz içtenliğini göstermektedir. Bu içtenlik şiirlerine derinlik katmış ve Türkçenin anlam zenginliğini yansıtmıştır. Yazdığı şiirlerden yola çıkarak bu konuyu daha ayrıntılı görelim.

2 <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/157998>

2.1.1. Mekansal Anlamda Gönül

Abay'ın şiirlerinde gönül kelimesini anlam zenginliğiyle kullandığını belirtmiştik, en derin duyguları ve manevî dertleri anlatmak bazen kolay değildir. İnsan âşık olur, dertlenir, sevdiğine ulaşamaz, bunu en derinden hisseder, işte o hissin çıktığı nokta “gönüldür”. Gönül insan için sevgilinin kabul olduğu yer, türlü acıların çıkış noktası, bazen de güneş açarak aydınlanan bir mekandır. Şiirlerinde duygu yüklü mısralar bulunan Abay gönülde gerçekleşen olayları aktarmak için “*könülim jay /gönlün müsait olması*”, “*Könilge almaymın/gönlüne almak*”, “*könüldi kötirip boladı ermek /gönül açmak*” gibi söylemlerle gönül adeta bir mekan olarak kullanmıştır.

Könilge şök şübäli oy almaymın Almıyorum gönüme ne kuşku, ne şüphe,
Sonda da oni oylay almaymın Düşünmeden duramam o'nu o zaman bile,
(*Lay Suvğa May Bitpes Ätkenge/ Bulanık Suda Yağ Çıkmaz Bırak Geçmişte*) (Kibar;2014:286-287)

Qabil körsen, könlüm jay, Gönlüm müsait kabul ederseniz,
Tastap ketseñ,yapırmay, Eyvallahlar olsun, terk edip giderseniz,
[*Qız Sözi (Qıyıştırıp Maqtaysız)/Kız Sözü(Ahenkleştirerek översiniz)*] (Kibar; 2014: 162-163)

Muñdasarğa kisi joq sözdi uğrlıq, Dertleşecek kişi yok, sözden anlar
Kim köñüldi kötirip boladı ermek? Kim uğraş edininip, gönül açar?
(*Qartaydıq, Kayğı Oyanıq, Uyqu Sergek/ Kartlaştık, Kaygıya Daldık, Uyku Kaçmış*) (Kibar; 2014: 26-27)

Ädiletsiz aqılsız, arsızdardı Adaletsiz, akılsız ve arsızları görünce
Köre tura, köñilde tınıştıq turmas Başta akıl, gönülde huzur kalmaz.
(*Masğut/Mesut*) (Kibar; 2014: 424-425)

2.1.2. Kişiselleştirilmiş Olan Gönül

Gönül her bedende barınan, hisleri uyandıran bazen de duyguları bastıran adeta akıllı ve bedeni yöneten bir kişiliktir. Gönül söz dinlemez, sevgiliyi görmezden gelir, bazı zamanlarda alıngandır kimi zaman ise bağlanacak birini arar. Bu tür durumlar insani özelliklerdir, o insanın kişilik özelliğini üstlenerek insanı yönlendiren merci haline gelir. Bunu da Abay'ın dizelerinde aşağıdaki örneklerde görmekteyiz.

Hatımdı köriñiz, Mektubumu görünüz,
Köñüldi bölüñiz. Vakıt ayırsın gönülünüz.
(*Äbdirahman Navqastanıp Jatqanda/Abdirrahman hastalanıp yattığında*) (Kibar; 2014: 266-267)

Täñirniñ küñi jarqırıp, Tanrı'nın nuru parlayınca,
Uyqudan köñül açar köz. Gönül gözünü uykudan açar ya
(*Adanıñ keybir kezderi/ Adamın kimi vakitleri*) (Kibar; 2014: 338-339)

Osınıñ barimeñ, Bunların hepsi böyle,
Könilde mini joq, Gönülde kabahat yok,
(*Qatım Men Masaqbay/ Karısı ile Masakbay*) (Kibar; 2014: 342-343)

Eski onğa köñülim toladı,, Dalar gönül eski hülyaya
Tirilip ötken kurğırdı. Kahrolası, kalkıp gitmiş ya...
(*Qulaqtan Kirip, Boydı Alar/Girer Kulaktan, Avlar Teni*) (Kibar; 2014: 358-359)

Düniyeni, köñülim, kezersin Gönlüm, dünyayı gezersin,
Tıyanaq joq pa, qon, toqta! Huzur yok mu, durup kalsana
(*Jüregim, neni sezesiñ/Yüreğim Ne Sezersin*) (Kibar; 2014 :384)

*Jar taŋan son ar sertten.
Kamırıntı köñil,*

Yar cayınca her yeminden
Elemlendi gönül içten,
(*Qor boldı janım/ Kor Oldu Canım*) (Kibar; 2014: 150)

*Körsem de, körmesem de,
Köñlim senden anrılmas
[Jigit Sözi (Aytım Sälem Qalamqas) /Delikanlı Sözü (Selam Söyledim, Kalemkaş)]* (Kibar; 2014: 158)

Görsem de görmesem de
Gönlüm senden ayrılmaz

2.2. Gönülle İlgili Benzetmeler

2.2.1. “Ak” “Temiz” Gönül

‘Ak’ kelimesinin sözlükteki ilk anlamı “beyaz” olmakla birlikte mecazi olarak “temiz, dürüst, namuslu” anlamlarına da gelmektedir.³ Abay’ın şiirlerinde şair, “Ak gönüllü” derken “temiz, mutlu gönül” anlamında da söyler. Örnek aşağıdaki gibidir:

*Qızıl külin suw alıp,
Aq köñilin anıq qararı.*

Kızıl gülün kurur,
Açıkça ak gönül kararır.

(*Äbdirahnuñ äyeli Mağışqa Abaydñ Aytqan Jubatuvı/Abdurrahman’ın Eşi Mağış’a Abay’ın Söylediği Tesellisi*) (Kibar; 2014: 306)

2.2.2. Gönülün Gül Olması

Gönül hassas bir noktadır. Bu hassaslık türlü nesnelere benzetilerek belirtilmek istenir. Bunlardan biri de güldür. “*Gül mevsimi, sıkıntı ve zorluklarla dolu kış mevsiminden sonra gelen ilkbaharMevsimidir Bu sebeple ilkbahara “zaman-ı gül, gül vakti, eyyâm-ı gül ü mül” adları verilmiştir*”.(Ulu-can;2006:93)⁴ Gönül güle benzetildiği zamanlarda insanın en hisli, en duygulu, en güçlü olduğu gençlik çağlarıdır. Gençlikte gönül adeta bir gül gibi açar, rengarenk duyguları vardır. Bu dönemde gönlü küstürmemek gerekir. Bu benzetme Abay’ın şiirinde şu şekilde geçmektedir:

*Tez uyrenip, tez joyma,
Jas uaqıtta köñi- gül.*

Sakin tez öğrenip, tez unutma
Gençlikte gönül gül, soldurma!

(*Ğılım tappay maqtanba/Bilim Bulmadan Övünme*) (Kibar; 2014: 66-67)

2.2.3. Gönülün Kara Olması

“*Gönlünü karartmak: Yaşamaya karşı sevgi ve isteğini azaltmak*”⁵ Bazı zamanlar insanlar bir karamsarlığa kapılır. Acılar ve kötü yaşanmışlıklar insanda kötü hislerin kalmasına ve dünyaya karşı bir duyarsızlık gerçekleşmesine neden olur. Gönül mutluluğa büründüğü gibi karanlıkğa ve karalara da bürünebilir. İnsanın bu şekilde üzüntü duyması ‘karalar bağlama’ sözleriyle yorumlanır. Şiirde bu durum ‘kara gönül’ olarak geçmektedir.

*Jarq etpes qara köñilim ne qılsa da,
Aspanda ay menen küñ şağılsa da,*

Ses vermez kara gönlüm, ne yapsa da,
Semada ay ile gün, göz kamaştırırsa da,

(*Jarq etpes gara köñilim ne qılsa da/Ses Vermez Kara Gönlüm, Ne Yapsa da*) (Kibar; 2014: 172)

2.3. Gönülün Sıfatları

2.3.1. Gönülün Hoş Olması

Köñli hoş bolmak: 1. Birinden hoşlanmak 2. Rahat ve huzurlu olmak (Biray; 2014: 14) Aşk karşılıklı yaşanarak mutluluğa ulaşılan bir ruh hali durumudur. İnsan ancak istediği insandan sevgisine karşılık bulduğunda mutlu olur ve gönlü mutlulukla dolar. Hoş gönül hali insan mutlu olduğunda ortaya çıkar bu duruma örnek şiirde şu şekilde verilebilir:

3 http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.59afc5d1a99af7.67542515

4 <http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt16/say1/89-107.pdf>

5 (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&view=atasozleri&kategori=atalst&kelime1=g%C3%B6n%C3%BCl&sayfal=40&hngl=tam)

*Eri süngen kişini ol da süyip,
Qızmet qılsın köñili tasa jürüp.*

(*jigitter, oyun arzan, kulki qımbat, Yiğitler, “Oyun” “Ucuz”, “Utanç” Pahalı*) (Kibar; 2014: 54)

Erkeğinin sevdiği kişiyi o da sevip
Hizmet etsin, hoş gönülle gezinip.

2.3.2. Gönülün İçtenlikli Olması

Allah’a inanış ve ona ibadet etme içten gelen bir imanla yapılır. Allah kalben hissedilen duyulan ve kalben sevilen varlıktır. Ona ulaşma ve onunla buluşma isteği gönülden gelir. Ona açılan gönül pak, temiz ve içten olmalıdır. “*Ona göre kaynağı ‘gönül’ olmayan gönülden söylenmeyen hiçbir sözün konuşmanın tesir etmesi mümkün değildir. Yine. Yunus’a göre gönül, sözün kabı gibidir. “Kapta ne varsadışarı o sızar” kelam-ı kibarınca söz, ait olduğu gönül kabını yansıtır*”. (Akbalık; 2013: 26) Abay’ın şiirlerinde “içtenlikli gönül söylemini” görürüz:

*Intalı jürek, şın köñil
Özgesi Haqqa qul emes.*

Arzulu yürek, içtenlikli gönül,
Başkası Hakk’a uygun değil.

(*Alla değen söz jeñil/ “Allah” Demek Zor Değil*) (Kibar; 2014: 352)

2.3.3. Gönülün Biçare Olması

“*Bi-çare: çaresiz, zavallı*” anlamlarına gelir. (Devllioğlu;2010:1353) Kimi zamanlar olumsuz durumlarla karşılaşılabilir. Bazen insan ne yaparsa yapsın iyi bir sonuç elde edemez. Böylelikle gönül biçare kalır ve insanı mutlu edecek bir neden kalmadığına inanır, kendini biçare hisseder.

Biçare gönül, yükselip dört bucağa

Bir huzur bulamadı, ne kadar tenha! (*Bulanık Suda Yağ Çıkmaz Bırak Geçmişte*) (Kibar; 2014: 286)

2.3.4. Gönülün yaşlı olması

Yas “*(ye’s) ümitsizlik, elem, keder*” anlamlarına gelir. (Devllioğlu;2010:1353) Yas insanın en çaresiz durumlarda bürüneceği ruh halidir. Kaygılı olmak, sevdiğini özlemek insanı yaşlı ruh haline sürükler ve sevgili acı çekerek gönülden üzüntü duyar:

*Qayğıñ bolar şermen teñ,
Qara köñlim jermen teñ,*

Kaygın olur özlemlili beden,
Yaşlı gönülüm yerde sürünen

[*Qız Sözi (Qıyıştırıp Maqtaysız)/Kız Sözü(Ahenkleştirerek översiniz)*] (Kibar;2014:162-163)

2.3.5. Gönülün Şaşkın Olması

Gönül yaşananlara göre farklı ruh hallerine bürünür. Bunun karşılığında bir mutlu olur bir hüznü. Bu durum insanı şaşkına çevirmiş, ne yapacağını bilememe hali insanda ortaya çıkmıştır. “*Sevgili bazen aşığına karşı yumuşak, bazen de sert davranmaktadır. Âşık ise sevgilinin bu tutarsız davranışları karşısında şaşırılmaktadır.*” (Gümüş;2013:357) Abay’ın şiirlerinde “şaşkın gönül” şu şekilde geçmektedir:

*Jılı menen suvıqtıñ bärin körüp,
Qayran köñil qayıspay qayrat etti.*

İyisi ile kötüsünün hepsi baştan geçti,
Şaşkın gönül, bel eğmeye gayret etti

(*Nurlı aspanğa tırısıp öskensiñ sen/Nurlu Semaya Yeltenip Büyümüşün Sen*) (Kibar; 2014: 382-383)

2.4. Abay Kunanbayulı’nın Şiirlerinde Gönül Kelimesi Çevresinde Oluşmuş Kelime Dünyası ve Kavram Alanı

a. Gönülün yayla olması

Abay, gönül geniş, uçsuz bucaksız yaylaya benzetir. Bu, aynı zamanda hoşgörü ve insanları kabullenme anlamına gelmektedir.

Bakınsam bir şey bulamadım o kurt gibi,

Halk, gönül yaylasından geçip gitmiş mi? (*Bulanık Suda Yağ Çıkmaz Bırak Geçmişte*) (Kibar; 2014: 286)

b. Gönülün silah olması

Gönül yetişkinliğe ulaştığında bir diğer yarısını seçip bulmak ister. Bu durum olgunlaştıktan sonra gerçekleşir ve o sevgi karşı tarafa iletmek için adeta silah görevi görür.

Qarın köñil saylasın, Seçsin gönül silahını,
Qolğa ol tuspes boylamay. Büyümeden ele geçmez ki.
 (Jastıqtıñ Otu, *Qaydasıñ/ Nerdesin Gençlik Ateşi*) (Kibar; 2014: 170-171)

c. Gönlün İrmak Olması

Gönül çoğu kez söz dinlemez. Sel olur akar durdurulamaz. Hislerini o kadar yoğun yaşar ki akıl gönle sözünü geçiremez Ona ancak söz dinletecek padişah kadar güçlü bir akıl gerekir. “*Gönül kapılabilir, çelinebilir, kaptırılabilir, akabilir, akıtılabilir, bağlanabilir, berkitilebilir, azalabilir vb. sözün özü Türkçe gönülden yana zengin mi zengindir*” (Aydın, 1999: 566, 104-108).

Näsپی jel, köñil özen tolqın urğan, Gönül ırmak, nefis yel olmuş dalga vurmuş,
Miy patşa, aqıl dariya keñeş qurğan. Beyin padişah, akıl derya meclis kurmuş.
 (Abaydın *Özge Aqındarmen Söz Jarıstıruvı / Abay’ın Başka Ozanlarla Söz Yarıştırması*) (Kibar; 2014: 418-419)

d. Gönlün Kuş olması

Farklı nesnelere benzeyen gönül bir yerden bir yere uçan kimi zaman akla göre hareket edip kimi zaman da kendi istediği yere konan bir kuştur. Gönlün kuşa benzetilmesi onun kuş gibi hassas ve her yere konabilme yani herkesi sevebilme ihtimali vurgulanmaktadır. “*İnsanoğlu, ulaşamadığı yerlere kuş olup ulaşacağını hayal ettiği için olsa gerek şiirlerinde gönül sık sık kuşa benzetilmektedir*”. (Biray; 2014: 10)

Gönül kuşu süzülür dört bucağa,
 İnsan akli değişip bir yana kaydığında... (Gönül Kuşu Süzülür Dört Bucağa) (Kibar; 2014: 334)

e. Gönlün Güneşi

Çoğu kez mutlu olan gönlün içinde bir güneş açar. Güneş neşe ve güzelliğin sembolüdür. Bu mutluluk halinin yerini hüznün ve keder aldığında güneş batar gönül kararır. “*Bir zerre kadar küçük olan gönül, aşk güneşinin ışığıyla sanki bir kubbeye benzeyen gökyüzünün güneşi hükmüne geçer.*” (Kapal; 2012: 1613)

Köñlimiñ küni öşken son, Gönlümün güneşi batınca böyle,
Jalğanda bolmas jübanış. Kaygılı, kara olur gece.
 (Abdirahmannıñ *Äyeli Maqışqa Abay Şıǵarıp Bergen Joqtav/Abay’ın, Abdirahman’ın eşi Mağış’a Yazdığı Ağıt*) (Kibar; 2014: 314-315)

2.4.1. Tamlamalar

2.4.1.2. İsim Tamlamalarında Kullanışı

Gönül kelimesinin içinde yer aldığı isim tamlamaları örneklerine görülmektedir:

Gönlü yüzyıllar önce de isim tamlaması olarak da kullanılmıştır; Şeyh Galip:

Geçmez mi bu ettiğim dualar Kabul olunmaz mı bu ettiğim dualar?
Hâl-i dilin intizamı yok mu Gönül sarayının bir düzeni, intizamı yok mu?
 (Doğan; 2011: 315)

Saray sultanların yaşadığı mekandır. Şair sevdiğini en güzel yerde ağırlamak ister, onu saraylara laik görür. Onu kabul ettiği mekan gönül olacaktır ve onu saray gibi güzelleştirerek sevgiyi bu manevî mekana davet eder. Bütün manevî hisler buradan ortaya çıkar ve buranı düzenli temiz pak olması gerekir. İç güzellik dostluk, sevgi gibi güzel hislerle yeşerir ve gönül aydınlanır.

Quday beren bul dostıq-känniñ biri, Huda’nın verdiği bu dostluk; soba gibi,
Muñdasqanda qalmaydı köñil kiri Böyle olduğunda kalmaz ki gönül kiri
 (Ökişti Köp Ömir Keteken Ötip /Maalesef, Çok Ömrü Geçirip Gittik) (Kibar; 2014: 78-79)

Köñlimiñ raqatı sen bolǵınsıñ, Sen gönlümün huzuru olmuşsun,
Jasırınba, nürüña jan quansın. Saklanma, nurunla can şad olsun.

(*Ğaşıqtıq, kümarlık pen-ol eki jol/Aşıklık ile Müptelalık İkisi İki Ayrı Yol*) (Kibar; 2014: 148-149)

Gönül kuşu süzülür dört bucağa,
İnsan akli değışip bir yana kaydığında
(Gönül Kuşu Süzülür Dört Bucağa) (Kibar; 2014: 334-335)

Könilge jübanış, Gönümün tesellisi
Sen edin bazarım. Sen idin eğlencesi...
(*Men sälem jazamın/Ben Selam Yazacağım*) (Kibar; 2014: 354)

2.4.1.3.Sıfat Tamlamalarında Kullanışı

Sıfat tamlamaları gönül kelimesi üzerinde farklı benzetmeler ve farklı sıfatlar yükleyerek anlamsal zenginlik ve farklılıklar katmıştır:

Köp jasamay kök orğan, Çok yaşamadı, fideyken kesti,
Jarası ulken jas elim. Genç elim yarası büyük gönüm.
(*Jarası ülken jas elim/Abay'ın Oğlu Akimbay'a Ağtı*) (Kibar; 2014: 322)

Yunus Emre de şiirlerinde gönüle sıfatlarla zenginlik katar; “*Gönül Anadolu'da Yunus Emre'nin: “Taşdın yine deli gönül Sular gibi çağlar mısın?” gibi mısralarıyla şahlanır”*(Banarlı; 2004: 81)

2.4.1.4. Deyimlerde Kullanışı

Deyimler anlam çeşitliliğini arttıran dil zenginlikleridir. Bu kullanımlar anlamda gücü artırır ve farklı söz söylemleri yaratır. Gönül yapmak, gönül vermek, gönülü tok olmak, gönül almak, gönülü caymak, gönül açmak gibi deyimler Abay şiirlerinde bu şekilde yer almaktadır:

könil tındıruv: Gönül yapmak:
Bäriniñ könilin tındırıp, Yapıverdın gönüllerini,
Birevin ala körmepti. Ayırmadın hiçbirini,
(*Äbdirahman Ölgende (Arğı Atası Qajı Edi)/Abdirahman Öldüğünde*) (Kibar; 2014: 290-291)

könil toq: Tamahkar olmamak, kanaatkar olmak.
Düniyelikke könil toq, Gönülü tok dünyalığa,
Ağayınğa bayırmal. Dost canlısı yakınlara.
[(*Äbdirahman ölimine (jıyırma Jeti Jasında)/Abdirahman'ın Ölümüne*)] (Kibar; 2014: 294)

könil bölmey: Gönül vermemek; *gönlünü kaptırmamak, gönül bağlamamak, hoşlanmamak, sevmemek.*
Kim jürer tirşilikte könil bölmey, *Kim yaşar hayatta gönül vermeden,*
Baqiy koymas fäniydiñ mini körmey, *Baki bırakmaz faninin hatasını görmeden*
(*Ölse ölüer tabiğat adam ölmes/Ölse Ölüer Tabiat, İnsan Ölmez*) (Kibar; 2014: 288-289)

Ölmeytin atağ qaldırıp, *Ölümsüz unvan bırakıp gitti,*
Düniyege könilin bölmeyti. *Dünyaya gönül vermemişti.*
(*Äbdirahman Ölgende (Arğı Atası Qajı Edi)/Abdirahman Öldüğünde*) (Kibar; 2014: 290-291)

Ban-eke dese, elirip, “Ağam” dese, gönül verir,
Qayırsız malğa jelirip, Hayırsız mala heveslenir,
(*Tañirberdige/Tanirberdi'ye*) (Kibar;2014:414-415)

gövün tapmak: Gönülünü avlamak, razı etmek, ikna etmek.

Kim aldı, kim tappaq, Kim gönül aldı, kim kazanacak?
Saldı, sonı sanaydı. Yolladı hepsini almakta hesaba
 (Köleñke Basın Uzartıp/Gölge Başını Uzartıp) (Kibar;2014:386)

köñili toymav: Kanaatkar olmamak.
Eskendir elde almağan han qoymadı, İskender esir almadığı Han bırakmamış,
Alğan sayın köñili bir toymadı. Aldıktan sonra bile gönlü doymamış.
 (Eskendir/İskender) (Kibar;2014:432-433)

köñili qaytuv: Vazgeçmek.
Ötti ömrüm Geçti ömrüm
Qayttı köñilim Caydı gönlüm
Bul dünyeniñ isine. Bu dünyanın işine...
 (Bay Seyildi/Zengin Azaldı) (Kibar;2014:176)

Köñil açılmak/gövün açmak: Neşelenmek, keyiflenmek, keyifli duruma gelmek. (Biray; 2014: 15)
Maqsatım-til ustartıp, öner şaşpaq, Maksadım; dil geliştirmek, hüner saçmak,
Nadaniñ közin qoyıp, köñilin aşpaq Nadanın gözünü koyup, gönlünü açmak...
 (Birevdiñ Kisisi Ölse, Karalı-ol/ Birinin Yakını Ölse, Karalı O) (Kibar; 2014: 104-105)

2.4.1.5. Atasözlerinde Kullanışı

Gönülsüz yapılan her şey boşadır.
Qıynalma beker, til men jaq, Sıkılma boşuna, dil ile çene (yak),
Köñilsiz qulak- oyğa olaq. Gönülsüz kulak, düşüncesize bak.
 (Segiz Ayaq/Sekiz Ayak) (Kibar; 2014: 128)

Abay 'ın Tassavvufi Bakış Açısı

Tasavvuf ; “a. 1. fel. Tanrı'nın niteliğini ve evrenin oluşumunu varlık birliği anlayışıyla açıklayan dinî ve felsefî akım⁶(<http://www.tdk.gov.tr>)” olarak tanımlanır. Abay'ın konuları daha çok millette birlik, eğitim, ahlak, bilginin önemi gibi konulara şiiirlerinde daha çok değinse de derin bir Allah inancını ve tasavvufu bazı şiiirlerinde görmekteyiz. Allah'ı anmak için insanları öğütleyen Abay, Allah'ı zikrederken ona sadece dille değil gönülden gelerek anmalarını istemiştir. “Zikir, kalbi itmi'nan ve huzur sağlar. Nitekim bir ayet-i kerime bunu ifade eder: “Dikkat, kalpler, Allah'ı zikir ile huzura kavuşur,, Yine bir hadiste, zikir ile Allah arasında bir perde bulunmadığı kaydedilir”. (Cebecioğlu; 104)

Alla degen söz jeñil “Allah” demek zor değil,
 Allağa auz jol emes. Allah'a giden yol, ağız değil,
 Intalı jürek, şın köñil, Arzulu yürek, içtenlikli gönül,
 Özgesi Haqq'a gol emes. Başkası Hakk'a uygun değil..
 (Alla degen söz jeñil/ “Allah” Demek Zor Değil) (Kibar; 2014: 352-353)

Allah bizi besleyen manevî yiyeceğimizdir, çünkü O, bizim Zat'ımızı teşkil eder. Görülen âlemde aynı şekilde O'nun yiyeceğidir. Çünkü onun vasıtası iledir ki, Allah, Sıfatlara (ahkâm) sahiptir. İbn u'l-Ar abi ve Hallâc, manevînin maddiye her yerde hükmettiği ve onu denetlediği fikrindedirler: Tek külli cevher, her şeyde sürekli yer alır ve her şeye hükmeder. (Affifi; 33) Allah her daim bizi gözler ve sınar.

Kızıl güliñ süalıp Kızıl gülün kurur,
 Aq köñiliñ anıq qaraydı. Açıkça ak gönlün kararır
 Hämmä jandı aylımen Bütün canları alan o'dur.
 Patşa quday sınaydı. Sınayan Muktedir Allah'tır.

6 http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.59e1f128db61e9.05659792

(*Abdirahmannın Äyeli Mağışqa Abaydın aytqan jubatuvı*/Abdirahma'nın eşi Mağış'a Abay'ın Söylediği Tesellisi) (Kibar; 2014: 306)

Kim jürer tirşilikte köñil belmey	Kim yaşar hayatta gönül vermeden
Baqı qoymas fänidın minin körmey	Baki bırakmaz faninin hatasını görmeden,
Mini qayda ekenin bile almassın,	Kusurun nerde olduğunu bilemezsin sen,
Tereñ oydıñ telmirip soñınaermey	Tefekküre ⁷ dalıp bakarak sonuna ermeden...

(Ölse Öler tabiğat, adam ölmes/ Ölse Ölür Tabiat, İnsan Ölmez) (Kibar;2014, 288)

Değerlendirme ve Sonuç

Abay duygu ve düşüncelerini şiirlerinde en içten şekilde dile getirmeye çalışmıştır. Onun amacı birilerini etkilemek değildir, kalbinden ve aklından geçeni söylemektir. Abay'ın dilinin etkili olması onun gönülden gelen hislerini olduğu gibi söylemesidir. Bunları ifade ederken “gönül” kelimesini ve bundan türeyen sıfatları, isim tamlamalarını, sıfat tamlamalarını, kalıp sözleri örneklerde görüldüğü üzere sıkça kullanmıştır.

Gönül kavramı çok geniş anlamlara çıkabilen bir kelimedir. Abay bundan iyi bir şekilde yararlanarak farklı anlamlarla bu kelimeyi bize aktarmıştır. Gönül gerek mekan olmuştur, gerek bir şahıs olup sevgilinin peşine düşmüş ve ona bitmek bilmeyen bir özlem duymuştur. Bazı zamanlar şiirlerde akli dinlemeyip vücudu o yönlendirmiş ve söz dinlememiştir.

Abay şiirlerinde “Gönül” kelimesi üzerinde farklı benzetmeler de yapmıştır; gönül gül olmuş solmuş, kuş olmuş uçmuş, silah olmuş sevillecek kişiyi hedef almıştır. Ona yardımcı unsurlar da vardır; gönül güneşi, gönül ırmağı gönül yaylası gibi. Görüldüğü üzere gönlün anlam zenginliğinden Abay çok iyi şekilde yararlanmış ve dilini bu kelimeye eklediği öğelerle hem zenginleştirmiş hem de etkili bir dil geliştirmiştir.

KAYNAKÇA

- Affifi A. E. /çev. Dr. Mehmet DAĞ “Muhyiddin ibnu'l-Arabi'nin Tasavvuf Felsefesi” Ankara Üni, İlahiyat Fakültesi yay (<http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/632.pdf>)
- Akbalık Esra (2013). “Yunus Emre'nin Şiirlerinde ‘Gönül’ İmgesi”, *Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Bahar, s.26.
- Araz Rifat (2007). “Çalab'ın Tahtından Gönül Şehrine.” *Bizim Külliye Üç Aylık Kültür Sanat Dergisi*, s. 32, (Haziran-Temmuz-Ağustos), s. 69-74.
- Aşa H. Emel (1997). Abay, “İbrahim Abay Kunanbaoglu'nun Edebî Çehresi”, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 27, 47-60.
- Aydın M. (1999). “Gönül Kelimesi Üzerine”, *Türk Dili Dergisi*, s. 566, (Şubat), s. 104-108.
- Banarlı Nihad Sâmi (2004). *Türkçenin Sırları*, 20.baskı İstanbul.
- Biray Nergis (2014). “Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Gönül Kavramı”, *Türkmenistanın İlimler Akademiyası Millî Golyazmalar Institutı, “Magtimgulı Pıraqı ve Umumadamzat Medeni Gimmatlıkları” Atlı Halkara İlmı Maslahat” (14-16.05.2014)- Aşgabat / Türkmenistan.*
- Cebecioğlu Ethem (1995). “Hoca Ahmet Yesevi (Ö. 562/ 1167)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Vol.34, No.0, 1301-0522.
- Develioğlu Ferit (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitap Evi 26. Baskı Ankara.
- Erasmus Desiderius (2015). *Deliliğe Övgü*, (çev. Hasan İlhan), Alter Yay.
- Doğan Muhammet Nur (2011). *Şeyh Galip, Hüsn ü Aşk*, 7.Baskı, İstanbul.
- Gümüş K. Safa (2013). “Nedim Divan'ında Gönül Kavramı”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, cilt: 5, no: 1, 1309-8012.
- Kapal M.Nurefşan (2012). “Nefi Divanında Gönül.”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/3*. 1605-1618 Ankara.
- Kunanbayev Abay (2014). *Şiirler*, Çev. Z. Kibar. Ankara.

7 Düşünme, düşünüş; http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.59e20d3f8b3b61.49553715

- Rahimi Ferhad (2014). “Gönül Maddesinin Farklı Türkçe Sözlüklerde Karşılaştırmalı İncelenmesi Üzerinden TDK Sözlüğünün Sözlük Bilimi Açısından Değerlendirilmesi” *International Peridical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/6*, 897-911, Ankara.
- UÇAK Salih (2012). “Mevlana’nın Rubailerinde ‘Gönül’ İstiaresi.” *International Peridical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/3*. 2481-2490 Ankara.
- Ulucan Mehmet (2006). “Nedim’in Bir Gazel Şerhi ve Yapısal Açidan İncelenmesi” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Fırat University Journal of Social Science* Cilt: 16, Sayı: 1 Sayfa: 89-107, Elazığ.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.59afc5d1a-99af7.67542515
- <http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt16/sayi1/89-107.pdf>
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&view=atasozleri&kategori1=atalst&kelime1=g%C3%B6n%C3%BCl&sayfa1=40&hng1=tam
- <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/157998>

Abay Kunanbayev'in Şiirleri ve Kutadgu Bilig'de Sözün Önemi

Sevgi CİHANGİR¹

Giriş

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliklerden birisi konuşma yeteneğidir. Bu yönüyle dil, bireyin bireyle ve yine bireyin toplumla olan ilişkisini belirleyen sosyal bir araçtır. Dolayısıyla konuşma yeteneği, kişinin toplumsal konumunu belirler ve çevresi ile olan ilişkisini düzenler. Duygu ve düşüncelerin yazılı veya sözlü olarak aktarılmasında rol oynayan sözcüklerdir. Söylenen sözler kimi zaman karıştırdığını bize yaklaştırır kimi zaman bizden uzaklaştırır. Bu nedenle sözün ne kadar etkili ve önemli olduğunun farkında olunması gerekir.

Söylediğimiz sözlerin doğruluğu, yanlışlığı bizim toplumdaki yerimizi de belirler. Sözün doğruluğu, güzelliği insanın güzelliğinden önemlidir. Çünkü güzel söz söyleyen insan çevresince sevilir; doğru söz insanlara güven verir ve insanları birbirine bağlar.

Atalarımızın deneyimlerinden yararlanarak oluşturdukları, bizlere nasihat olarak bıraktıkları atasözlerinde de sözün önemi birçok kez vurgulanmıştır:

“Acı (kötü) söz insanı (adamı) dinden çıkarır, tatlı söz yılanı inden çıkarır.”

“Söz var iş bitirir, söz var baş yitirir.”

“Karı koca bir sözle yakın, bir sözle uzaktır.”

“Söz var gelir geçer, söz var deler geçer.”

“Her bildiğini söyleme, her söylediğini bil.”

“İnsan sözünden (ikrarından), hayvan yularından tutulur.”

“Ardıcın közü olmaz, yalancının sözü olmaz.”

Farklı yüzyıllarda, farklı coğrafyalarda pek çok yazarımız, şairimiz eserlerinde sözün önemini vurgulamışlardır. Bunlardan biri de Türk dünyasının zirve şahsiyetlerinden Yunus Emre'dir. Yunus, sözün önemini şöyle vurgular:

“Söz ola kese savaşı,

Söz ola kestire başı,

Söz ola ağulu aş

Bal ile yağ ede bi söz.” (Yunus Emre)

“Az söz erin yüküdür, çok söz hayvan yüküdür.” (Yunus Emre)

Mevlana hazretleri de insanı insan yapanın söz olduğunu ifade etmiş, kişinin konuşmadan önce, düşünüp taşınıp öyle konuşması gerektiğini belirtmiştir:

“İnsanda güzel olan yüzdür, yüzde güzel olan gözdür. Ama aşında insanı insan yapan ağızdan çıkan sözdür.”, “Ağızdan çıkan söz bil ki, yaydan çıkan ok gibidir. O ok gittiği yerden geri dönmez. Seli baştan bağlamak gerek.”, “Sesini değil, sözünü yükseltmeli insan. Çünkü gök gürültüleri değil, yağmurlardır yaprakları yaşartan.”

¹ Uzm, Uşak Üniversitesi, TÖMER, sevgimcihangir@gmail.com

Bu örnekleri çoğaltmamız mümkündür. Görüldüğü üzere pek çok yazarımız, şairimiz sözün önemini eserlerinde vurgulamışlardır. Abay Kunanbayev ve Yusuf Has Hâcib de eserlerinde sözün önemini ortaya koymuş ve bu konuya dikkat çekmişlerdir.

1. Abay Kunanbayev ve Yusuf Has Hâcib'in Hayatı

Abay Kunanbayev 1845 yılında Semey bölgesinde dünyaya gelmiştir. Eğitim hayatı boyunca Arapça, Farsça ve Rusçayı çok iyi derecede öğrenmiştir. Babası Abay'ın diğer çocuklardan farklı olduğunu anlayarak onu kendi yanına alarak kadılık işlerinde çalıştırmıştır. Abay, yaşına rağmen çok büyük yükümlülükler üstlendiği için çabuk gelişmiştir. Şehirdeki eğitim yıllarında Doğulu ozanları ve şairliği sevmiştir. Abay bu dönemlerde, halkın tavır ve davranışlarını gözlemleyerek düşüncelerini olgunlaştırmıştır.

Abay, büyüdükçe olayları şiirle anlatmayı alışkanlık haline getirmiştir. Gittiği her yerde kimi zaman kısa, kimi zaman uzun şiirler söyleyip yazmıştır. Abay, "akıllı ve değerli" bir kişi olarak tanınmıştır ve sözleri her dinleyene kıymetli gelmiştir. Eski yöneticilerin yapmış olduğu rüşvetçilikten, adaletsizlikten uzak durmuş ve uysal halka dost, zorbalara düşman olmuştur. Bu dönemde adil ve dürüst olmaya çalışarak, örnek üstat olmak istemiştir.

1886 yılına kadar kendisini geliştirmiştir ve sonrasında ozanlığa yönelmiştir. Meydana getirdiği eserlerde zamanın adaletsizliğini, halkının dağılık, düzensiz yapısını, Kazak boylarının gereksiz kavgalarını eleştirmiştir. Şiirleriyle gençleri bilinçlenmeye çağırmıştır. Onun şiirlerinde eşitlik, adalet, ruhun nefisle mücadelesi, güzellik, tabiat, toplum yaşayışı; Kazak tarihi, dili, töresi, gelenek ve görenekleri gibi temalar gerçekçi bir biçimde yer almıştır. Şiirlerinde olduğu gibi nesir yazılarında da halkı aydınlatmayı amaç edinmiştir. Kazak Türklerinin ekonomik ve kültürel yapısı, sağlam bir yapının teşkili için verilmesi gereken mücadele, eğitim ve öğretimin gerekliliği üzerinde önemle durarak, çalışma, bilim ve araştırmanın insanın erdemi olduğunu dile getirmiştir.

Gençlik çağı şiirleri, şairin kendi yaşadığı devrin karışıklıklarından ve kendi hayatından doğan şiirlerdir. Yetişkinlik çağı şiirlerinin konusu sevgiyle ilgilidir. Ustalık devri eserleri Kazak kadınının durumunu, ruh halini, hayatını anlatan, Kazak musikisine, kültürüne, sanatına önem veren ve hayat felsefesini dile getiren şiirlerdir. Sözün kudretini, söz hünerini, şiirlerinde belirtmiştir. Onun insanlığa öğütlerinden oluşan kırktan fazla eserine "Kara Söz (Algı Söz)" denilmiştir.

Abay, 1904 yılında hastalanarak 60 yaşında vefat etmiştir. Bu altmış yıllık ömründe sadece Kazak halkı için değil, bütün insanlık için sönmez miras bırakmıştır.

11. yüzyılın başlarında Balasagun'da doğmuş olan Yusuf Has Hâcib asil bir aileye mensuptur. Balasagun'da yazmaya başladığı Kutadgu Bilig (Mutluluk Bilgisi) adlı yapıtını 1069 yılında Kaşgar'da tamamlayarak Karahanlı hakanlarından Ebû Ali Hasan ibn Süleyman Arslan Hakan'a sunmuştur. Kutadgu Bilig, isminden de anlaşıldığı gibi insana her iki dünyada, tam manasıyla kutlu olmak için lazım olan yolu göstermek maksadıyla kaleme alınmış bir eserdir. Yusuf Has Hâcib'e göre, öteki dünyayı kazanmak için bu dünyadan el etek çekerek yalnızca ibadetle vakit geçirmek doğru değildir. Çünkü böyle bir insanın ne kendisine ne de toplumuna bir yararı vardır; oysa başkalarına yararlı olmayanlar ölümlere benzer; bir insanın erdemi, ancak başka insanlar arasındayken belli olur. Asıl din yolu, kötülere iyileştirmek, cefaya karşı vefa göstermek ve yanlışları bağışlamaktan geçer. İnsanlara hizmet etmek suretiyle faydalı olmak, bir kimseyi, hem bu dünyada hem de öteki dünyada mutlu kılacaktır.

Bir siyasetname veya bir nasihatname olarak nitelendirilebilecek Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hâcib'in ve içinde yetiştiği çevrenin ilmî ve felsefî birikimi hakkında çok önemli bilgiler vermektedir.

2. Abay'ın Şiirleri ve Kutadgu Bilig'de Sözün Önemi

Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig adlı eserinde adaletin, insanın, iyiliğin, savaşın, bilginin, cihan düşüncesinin nasıl olacağı ve nasıl olması gerektiğini vurgulamıştır. Bilindiği gibi Kutadgu Bilig üzerine pek çok araştırma yapılmıştır. Abay Kunanbayev de gerek şiirlerinde, gerek Kara Sözler'inde Kazak halkına pek çok konuda bilgi ve nasihat vermiştir. Onun amacı Kazak halkını cahillikten kurtarıp, aydın millet seviyesine getirmektir.

Biz bu çalışmamızda Kutadgu Bilig’de ve Abay’ın şiirlerindeki “sözün önemi” ni vurgulayan bölümlere yer vereceğiz. Öncelikle Kutadgu Bilig’deki sözle ilgili bölümleri inceleyip daha sonra Abay Kunanbayev’in şiirlerinde sözün öneminin vurgulandığı bölümlere geçeceğiz.

Yusuf Has Hâcib’in, bilgili olan bir kişinin sözünün dinlenmesi gerektiği ve kendisine sorulmadan söz sahibi olunmaması gerektiğiyle ilgili verdiği nasihatler şunlardır:

(960) Bilginin sözünü dinle, itiraz etme; sana sorulmadan da söz söyleme (Arat, KB-II, 1959: 80).

(962) Kendisine bir şey sorulmadan, söze başlayana biri “hayvan” derse, doğru söylemiş olur (Arat, KB-II, 1959: 80).

Yusuf Has Hâcib, insanın kendisine ve diline sahip olması gerektiğini ancak diline sahip olanların dertsiz tasasız yaşayabileceğini söylemiştir. Aksi takdirde diline sahip olmayan kişilerin başının dertten kurtulamayacağını belirtmiştir. İnsanın başına ne gelirse dilden geldiğini söyleyerek uyarıda bulunmuştur.

(965) Diline hakim olan insan ne der, dinle; kendisine hakim olan insan rahat ve huzur içinde yaşar (Arat, KB-II, 1959: 80).

(966) Kara başın düşmanı kırmızı dildir; o ne kadar baş yemiştir ve yine de yemektedir (Arat, KB-II, 1959: 80).

Yusuf, bilgisiz insanların her yerde, her konu üzerine konuşmaması gerektiğini söylerken, bilgili olanların ise ben biliyorum diyerek her şeyi konuşmaması ve yerinde konuşması gerektiğini ifade etmiştir.

(971) Bilgisizin dili daima kilitli olmalı ve bilgili insan da diline hakim bulunmalıdır (Arat, KB-II, 1959: 81).

Yusuf Has Hâcib, sözün yerinde ve zamanında konuşulması gerektiğini, ancak yerinde konuşulursa insanı yücelteceğini yoksa çok bilmenin de yerinde konuşmaktan sonra bir öneminin olmayacağını belirtmiştir.

(987) Söz boş yere söylenirse, çok zarar getirir; söz yerinde söylenirse, faydalı olur (Arat, KB-II, 1959: 82).

(988) Sözün yeri sırdır; söz ondur, fakat biri söylenmelidir (Arat, KB-II, 1959: 82).

(1001) Sözün faydası büyüktür; söz yerinde kullanılırsa, kulu yükseltir (Arat, KB-II, 1959: 83).

(1008) Sözü güzel ve iyice düşünerek söyle; ancak sorulduğu zaman söyle ve kısa kes (Arat, KB-II, 1959: 84).

Yusuf, çok konuşan bir insanın alim olamayacağını, ancak çok dinleyen insanın alim olabileceğini söylemiştir.

(1015) Çok söylemekle insan alim olmaz; çok dinlemekle alim baş köşeyi bulur (Arat, KB-II, 1959: 84).

Doğru olanların söylenmesi gerektiğini, fakat yanlış olanların söylenmemesi gerektiği vurgulamıştır.

(1026) Doğru söyleyecekse, dilin kımıldasın; sözün eğri ise, onu saklamalısın (Arat, KB-II, 1959: 85).

Çok konuşan insanların halk arasında itibarsız kişiler olduğunu belirtmiştir.

(1028) İnsanların itibarsız geveze olanıdır; insanların itibarlısı cömert olanıdır (Arat, KB-II, 1959: 85).

Abay, sevdiği kişinin niteliklerini anlatırken, onun edepli ve manalı konuşması gerektiğini söyler. Dolayısıyla şair “Kaplanmış Ak Gümüş Gibi Geniş Alınlı” adlı şiirinde, Kazak kızlarının böyle konuşmasının doğru olacağı mesajını verir:

Söylese, sözi âdepti âm mağnalı,
Külkisi beyne bulbul kus sayraydı.
Jul-jumır, aq torğınday moyını bar,
Ülbiregen tamağın kün şalmaydı.
(Kibar,2014: 21)

Söylese, sözü edepli ve manalı
Gülüşü, tıpkı bülbül şakıması...
Boynu var, yusyumru, ak ipek gibi,
Zarif damağını gün yakmaz ki.

(Kibar,2014: 20)

Abay, aklını ve mantığını kullanmayan cahil Kazak halkının gerçeğe değil, yanlış olana inandığını söyler. Halkın cahil olduğu için de doğru sözün değerini bilmediğini “Kartlaştık, Kaygıya Daldık, Uykü Kaçmış” adlı şiirinde belirtmiştir:

Nadanğa aram, aqıldı qulaqqa ilmek,
Bul sözden ertegini tez üyrenbek.
Ras sözdiñ kim biler qasiyetin
Aqılsız şınğa senbey, joqqa senbek
(Kibar,2014: 27)

Nadana haram, akıllı kulağa ilmek,
Bu sözden öncekini tez öğrenmek...
Doğru sözün kıymetini kim bilecek (?),
Akılsız, gerçeğe değil, yoğa iman edecek.
(Kibar,2014: 26)

Abay, Kazak halkının konuştuğu konunun namussuzluk ve hırsızlıktan ibaret olduğunu, halk içinde kendini bilerek konuşan insanın çok nadir olduğunu “Gönlüm Caydı Dosttan Da, Düşmandan Da” adlı şiirinde ifade etmiştir:

Endiği jurttıñ sözi- urlıq- qarlıq,
Sanalı jan körmedim sözdi uğarlık.
Osı künde, osı elde däneme joq
Meyir qanıp, mäs bolıp quvanarlıq
(Kibar,2014: 41)

Şimdiki halkın sözü; namussuzluk- hırsızlık,
Sayılı can görmedim, ettiği söz olsun akıllılık.
Bu günde, bu ülkede, hiçbir şey yok,
İyiliğe kanıp, mutlu olup, kıvanç duyarlık...
(Kibar,2014: 40)

Abay, yaşı küçük olanın, kendisinden büyük olandan utanmadığını söyler. Selamın bile bir çıkar için verildiği, konuşulanların hep kurnazlık için olduğu bir yerde, kimsenin gıybetten ve iftiradan kaçamayacağına “Gönlüm Caydı Dosttan Da Düşmandan Da” şiirinde dile getirmiştir:

Jası kişi ülkennen uyalmay jür,
Suramsaqtar näpsisin tiya almay jür.
Säläm borış, söz quvlıq bolğannan soñ,
Qanday jan sırttan söz bop, sınılmay jür?
(Kibar,2014: 43)
Yaşı küçük büyükten utanmaz da,
Yakarıcılar nefsinin durduramaz ya.
“Selam” borç, “söz” kurnazlık olduktan sonra,
Hangi can, gıybetle iftirayla sınılmaz ha?
(Kibar,2014: 42)

Abay, herkesle sohbet edilemeyeceğini, herkesin yoldaş olamayacağını söylemiştir. Yoldaşlığın sorumluluğunu her insanın taşıyamayacağını belirtir. Yoldaşlığın ve muhabbetin değerini sadece bu kavramların anlamını bilen, akıllı kişilerin anlayacağını “Yiğitler “Oyun” Ucuz, “Utanc” Pahalı” adlı şiirinde vurgulamıştır:

Joldastıq, suhbattastıq- bir ülken is,
Onıñ qadirin jetesiz adam bilmes.
Süyikti er bilgen sırım sırtqa jaymas,
Artıñnan bir avız söz ayıp külmes
(Kibar,2014: 51)

Yoldaşlık, sohbetleşlik; bir büyük iş,
Onun kadrini akılsız adam bilmez imiş.
Seven erkek, bildiği sırrı aleme yaymaz,
Küçük bir söz söyleyip arkasından gülmez.
(Kibar,2014: 50)

Abay da Yusuf Has Hâcib gibi çok çalışıp, az konuşulması gerektiğini söyler. Bizdeki “az laf, çok iş” atasözünde de söylendiği gibi, çok konuşarak bir yere varılamayacağını, ancak çok çalışarak bir yere gelinebileceğini söyler. Aynı zamanda bunu söyleyenin kim olduğuna değil, ne dediğine önem verilmesi gerektiğini “Bilim Bulmadan Övünme” adlı şiirinde dile getirmiştir:

Köp orında körüne aytpa,
Bizdiñ sözge erseñiz.
Munı jazğan kisiniñ,
Atın bilme, sözün bil!
(Kibar,2014: 65)

Çok yap, her gelene söyleme,
Ermişsen bizim söze.
Bunu yazan kişinin,
Sözünü bil, adını bilme!
(Kibar,2014: 64)

Söylenen bir sözün doğruluğunun akıl terazisinde değerlendirilmesi gerektiğini söyler. Akla yatmayanın silinip atılması gerektiğini, fakat doğru gelenin de akla yazılması gerektiğini “Bilim Bulmadan Övünme” adlı şiirinde belirtmiştir:

Söz mánisin bilseñiz,
Aqıl- mizan, ölçev qıl.
Eger qısıq körinse,
Meyliñ tasta, meyliñ kül.
Eger yuzuv körinse,
Oylap- oylap, qulaqqa il
(Kibar,2014: 65)

Söz anlamı bilir isen,
Akıl- terazi, ölçüp tart sen.
Eğri görünürse göze,
Hepsini at, tamamen küle.
Düzgün görünürse göze,
Düşün ve kulağına ilmikle.
(Kibar,2014: 64)

Abay, ahmak insanın çok, akıllının ise az olduğunu söyler. İnsanların çoğunlukla yakınlarının, çoğunluğun sözünü dinlemesinden yakındır. İnsana çevresindeki kişilerin söylediğinin doğru geldiğini, fakat

yakınlarının cahil olduğunu ve kendi çıkarlarını düşündüklerinden doğruyu söylemediklerinden söz eder. Bir şeyin doruluğu, güvenilirliği kanıtlamadan ona inanılmaması gerektiğini “Bilim Bulmadan Övünme” adlı şiirinde dile getirmiştir:

Akımaq köp, aqıldı az,
Deme köptiñ sözi bul.
Jaqınnıñ sözi tätti dep,
Jaqınım ayttı dey körme.
Nadanlıqpen kim aytsa,
Onday tüpsiz sözge erme,
Sizge aytamın, qavpım-bul
(Kibar,2014: 65)

Ahmak çok, akıllı az,
“Çoğunluğun sözü bu” deme.
“Yakının sözü tatlı” diye,
“Yakınım dedi” diye görme.
Kim söylese de cahillikle,
Öyle dipsiz söze erme,
Endişem bu, diyeyim size.
(Kibar,2014: 64)

Abay, insanların dış görünüşüne bakarak değil, sözlerine bakarak değerlendirilmesi gerektiğini söyler. Gerçek sözün hangisi olduğunu bilen akıllı insanın hiçbir şeyden geri kalmayacağını “Bilim Bulmadan Övünme” adlı şiirinde belirtmiştir:

Sözine qaray kisini al,
Kisige qarap söz alma.
Şın söz qaysı bile almay,
Ärnärseden qur qalma
(Kibar,2014: 67).

Sözüne bakarak kişiyi al da,
Kişiyе bakarak sözünü alma.
Hakiki söz hangisi bilmeden,
Her bir şeyden geride kalma.
(Kibar,2014: 66).

Çevremizdeki insanların sözünü dinlediğiniz kadar çevremizde olduklarını söyler. Eğer bir gün onları dinlemezsek o zaman fesatlık yaparak içlerini çürüteceklerini, asıl o zaman gerçek yüzlerini göreceğimizi “Yabancı Elde Bulunsa” adlı şiirinde dile getirmiştir:

Eger tilin alsañız,
Biri qalmas kisiden,
Eger tilin almasan,
Bıqsıp şirir işinen
(Kibar,2014: 91).

Eğer sözünü dinleseniz,
Kimse kalmaz çevrenizden,
Eğer sözünü dinlemedeniz,

Fesatlaşarak çürür içinden.
(Kibar,2014: 90).

Abay, karnı tok olan cahil Kazak halkının laftan anlamadığını, eğer aç olsalardı belki verilen nasihatlerden anlayacaklarını söyler. Kendi gözleriyle gerçekleri göremediklerini, gönül gözlerinin açık olsaydı söylenenleri anlayabileceklerini, çünkü doğru sözün önemini yüreğin anlayabileceğini söyler. “Birinin Yakını Ölse Karalı O” şiirinde bu konuya yer vermiştir:

Qarnı toq qasa nadan uqpas sözdi
Sözdi uğar, kökirgi bolsa közdi
Qadirin jaqsı sözdin biler janğa,
Tappay aytpa oğan da aytar kezdi
(Kibar,2014: 103).

Karnı tok nadanlar anlamaz sözü,
Sözü anlardı, yüreğinin olsa gözü,
Doğru sözün kadrini bilir cana da,
Uygun vakit değilse söyleme sözü.
(Kibar,2014: 102).

Abay, Kazak halkı içinde laftan anlayın kişinin olmadığını, insanın onların yanında konuşurken kendisiyle alay edildiğini düşündüğünü söyler. İnsanların bilgili kişinin konuşurken onu dikkate almayarak, bakışlarını, dikkatlerini farklı yönlere verdiklerini belirtir. Söylenenlerin işlerine gelen kısımlarını dinlediklerini, bütünüyle konuyu dinleyen tek bir Kazak insanının olmadığını yakındır. Bunu “Birinin Yakını Ölse Karalı O” adlı şiirinde anlatır:

Köp topta söz tanırılıq kisi de az- aq,
Onday jerde söz aytıp bolma mazaq.
Birevi olay, birebi bulay qarap,
Tügel sözdi tıñdavğa joq qoy qazaq
(Kibar,2014: 105).

Çok cemiyette söz tanır kişi bulunmaz ki,
Öyle yerde söz söylemek alay olur sanki.
Biris o yana, birisi bu yana verir dikkatini,
Sözün tamamını dinleyecek Kazak yok ki.
(Kibar,2014: 104).

Abay dilin kemiği olmağı için vicdansızca her şeyi söylediğinden, bu nedenle ağız olanın nefsin sahtekarlığını uyarak konuştuğundan yakındır. İnsanların ağızına geleni rahatça konuşarak gerçeği gizlediğini “Fani Dünya Yağmalanyor, İşin Var Mı?” adlı şiirinde konu edinmiştir:

Et jüreksiz erniñniñ aytpa sözin,
Til üyrengeñ napsiniñ quv minezin.
Tilde süyek, erinde jiyek bar ma?
Şımıldıq bop körsetpes şinniñ jüzin
(Kibar,2014: 365).
Vidansız dudaklarının sözünü söyleme,
Dil alışmış nefsin düzenbaz karakterine.
Var mı ki, dudaklarda sınır, kemik dilde?
Göstermez hakikatin yüzünü, perdeler de...
(Kibar,2014: 364).

Abay, Kazak halkının genç yaştaayken akranlarının söylediklerini akıllarına doğru diye kazımamalarını, akıllarını gençlik dönemindeki boş sözlerle doldurmamalarını nasihat eder. Aynı zamanda, hayatın en verimli olduğu gençlik çağında kazanılanların, ileriki yıllar için biriktirilmesi gerektiğini, gençlik yıllarının da bir gün sona ereceğini “Sevinmeyin Delikanlılığa” adlı şiirinde vurgulamıştır:

Qurbıñıñ qızıq degenin,
Söz eken dep ap şıqpa.
Adaldan tapqan tiındı
Sal da saqta qapşıqqa
(Kibar,2014: 392).

Yaşıtının “ilginç” sözlerini,
“Söze bak” deyip salma aklına.
Helaliyle kazandığın üç-beşini,
Sal da sakla kumbarada...
(Kibar,2014: 393).

Sonuç

Kendimizi ifade etmek için kurduğumuz cümleler bizim bilgi ve kültür seviyemizi ortaya koyar. Bu yüzden bir konuda konuşurken, düşünerek söylememiz gerekir. Ağzımızdan çıkan sözlerin sorumlusu sadece kendimiz oluruz. Atalarımız bu konuda “İnsanın özü ne ise sözü de odur.” demişlerdir.

Şair ve yazarlar üyesi oldukları topluma karşı taşıdıkları sosyal sorumluluktan dolayı, eserlerinde halkını bilinçlendirmeye çalışmış, toplumda gördükleri aksaklıkları dile getirmişlerdir. Abay Kunanbayev ve Yusuf Has Hâcib de bu sorumluluğu duyan şahsiyetlerdendir. Her iki isim de eserlerinde sözün kıymetini anlatmaya çalışmıştır. Bilge kişilerin, büyüklerin sözünün dinlenmesi gerektiğini belirtmiş, düşünmeden konuşulmamasını vurgulamışlardır. Yine insanların birbirine karşı güzel sözler söylemesini tavsiye etmişlerdir.

Gerek Abay gerekse Yusuf Has Hâcib’in sözün önemini anlattıkları ifadeleri, Türk kültürünün, ortak düşünce dünyasının bir tezahürüdür. Bu yönüyle Türk dünyası edebiyatının gelenekten geleceğe taşıdığı değerlerin de bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

Abay Kunanbayev -Şiirler-, 2014, Ankara, Çeviren: Zafer Kibar.

Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig II Tercüme, Türk Tarih Kurumu, 1959, Ankara, Çeviren: Reşit Rahmeti Arat.
www.tdk.gov.tr

Abay'ın Şiirlerinde Sevgilideki Güzellik Unsurları

Özge CİNKARA¹

Edebî eserlerde, özellikle şiirlerde kullanılan güzellik unsurları bütün dünya edebiyatlarında kullanılmaktadır. Sözcüklerin mecazî anlamlarından ve metaforlardan faydalanılarak dile getirilen güzellik unsurları aynı zamanda bir tür kelime oyunudur. Güzellik unsurları kısaca “zülf, kâkül, ahu, nergis, siyah, ince, sim, bal, kızıl ve gül” gibi sevgiliyi tasvir eden sembollerdir. Divan edebiyatı ve Halk edebiyatında, sevgilideki güzellik unsurlarının ortak bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu gelenek asırlardır bozulmamıştır. Çağdaş Türk Edebiyatı yazar ve şairlerinin eserlerinde de bu ortak güzellik unsurlarının kullanıldığı görülmektedir. Biz de bu çalışmamızda 19. yüzyıl Kazak Edebiyatının önemli şairlerinden biri olan Abay Kunanbayev’in “Şiirlerini inceleyerek bu ortak güzellik unsurlarını örneklerle inceleyeceğiz.

0. Giriş

Aşk ve sevgi temalı şiirlerde kadının güzelliği şiirlerin kurgusunda önemli bir yer tutmuştur. Şairler, kadının güzelliğini anlatırken çeşitli benzetmelerden yararlanmışlardır. Edebiyatımızda bu benzetmelerin çoğu müşterektir. Böylece ortak ifade kalıpları teşekkül etmiştir. Gerek divan gerek halk edebiyatında sevgili tasvir edilirken mecazlar, sıfatlar ve sembollerden yararlanılmıştır. Sevgili, kimi zaman doğrudan kimi zaman ise dolaylı bir şekilde ifade/tasvir edilmeye çalışılmıştır. Her iki geleneğin ürünlerinde ortak olan nokta ise kadın ve sevgili için kullanılan güzellik unsurlarının birbirine benziyor olmasıdır.

Divan Edebiyatında saç ; “ uzun, gür ve siyah, zülf, kâkül, turra ve perçem” gibi birbiri ile aynı anlamda olan kelimelerle betimlenirken; Halk Edebiyatında da aynı şekilde benzetme unsurlarından yararlanılmıştır. Nedim’in:

“Hâkister olsa ten yine esrâr-ı **kâkülün**

Mânend-i cevher âyine-i dilde gizlidir”. (Kandemir; 2008:324).²

Dizeleri ile Türk Halk Edebiyatımızın en önemli şairlerinden biri olan Karacaoğlan’ın şiirinde geçen

“Üç güzel de aşdı şimdi pınarı

Taramış **zülfünü** vermiş tımarı

Ak gerdanın altı zemzem pınarı

Ağzımı verdim de kandırdı beni.”(www.antoloji.com) dörtlüğü bunun en büyük kanıtıdır.

19. yüzyıl Kazak Edebiyatının önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Abay Kunanbayev de şiirlerinde bu müşterek benzetme unsurlarını kullanmıştır. Abay’ın hayatına baktığımızda onun çok iyi bir eğitim aldığı görülmektedir. Şair iyi derecede Arapça, Farsça öğrenim görmüş ve Doğu’nun önemli eserlerini okumuştur. O, aynı zamanda halk kültürünü de çok iyi bilmektedir. Dolayısıyla Abay, hem Divan hem de Halk Edebiyatı geleneğini iyi bilen şahsiyetlerden biridir.

1. Abay Kunanbayev’in Hayatı ve Eserleri

Abay Kunanbayev’in asıl adı İbrahim’dir. Semey Bölgesi’ndeki Şıngıs (Cengiz) Dağı’nın eteklerinde, 1845 yılında dünyaya gelmiştir. Atalarının hepsi de kadılık yapmış kimselerdir. Temel eğitimini babasından alan İbrahim, on yaşına geldiğinde, onu Semey şehrindeki Ahmet Rıza Medresesi’ne göndermiştir. Bu medresedeki Eğitim dili Arapça ve Farsça idi. İbrahim, medresedeki eğitimi yanı sıra, kendi kendine Arapça, Farsça ve Çağatay dillerinde yazılmış masal, destan ve hikâyeleri de okudu.

1 Uzm. Öğretmen.

2 “Ten ateş küli olsa yine kâkülün sırları; cevher gibi gönül aynasında gizlidir.”

İbrahim on üç yaşında, Semey şehrindeki Mahalle Mektebi'ne kaydoldu ve Rusça öğrenmeye başladı. İbrahim on üçe geldiğinde; hem Arapçayı hem Farsçayı hem de Rusçayı çok iyi derecede öğrenmiş, eğitim-öğretimini tamamlamıştı. Babası Kunanbayev, onu kendi yanına aldı ve kadılık işlerinde çalıştırmaya başladı. Yavaş yavaş büyük toplantılara, davalara katıldı. Böyle bir ortamda yaşayan İbrahim, kendi kendini yetiştirerek diğer akranlarına göre daha çabuk olgunlaştı..

Şehirdeki eğitim yıllarında Doğulu ozanları ve şairliği sevmeye ve ilgi göstermeye başlayan İbrahim, bu dönemlerinde, halkın tavır ve davranışlarını gözlemleyerek kendini yetiştirmeye başladı...

İbrahim, büyüdükçe, dava ve çekişmeleri şiirle anlatmayı alışkanlık haline getirdi. O gittiği her yerde, kimi zaman uzun, kimi zaman kısa, pek çok konuda şiirler söyledi.

İbrahim, genç yaşta “akıllı ve değerli” bir kişi olarak tanındı, sözleri her dinleyene kıymetli geldi. Halk, bir süre sonra ona “dikkatli, ihtiyatlı, ihlaslı, iyi niyetli ve samimi” anlamında “Abay” diye hitap etmeye başladı.

Abay, kırk yaşından itibaren, ozanlığa yönelmeye başladı. Pek çok şiir yazmakla birlikte, kendisinin yazmış olduğu pek çok şiiri de besteledi. Tercüme işlerine de vakit ayırdı. Bu yıllarda, Puşkin ve Lermontov'un bazı eserlerini Kazakça 'ya tercüme etti. Hayatının son döneminde nasihat ile söylediği vasiyetleri yazmaya başladı. 1904 yılında hastalandı. Çok geçmeden, 60 yaşında iken vefat etti ve Jidebay'a defnedildi. (Kibar:2014:1-4)

Abay'ın eserleri, şiir, nesir ve başta Rusça olmak üzere diğer dillerden yaptığı çeviriler olarak üç grupta toplanabilir. Abay'ın şiirleri “ölen” (şiir) ve manzum hikâye türünde yazdığı eserlerden oluşur. Modern şiir türlerinde eser vermemekle birlikte geleneksel Kazak şiirine biçim ve içerik yönünden yenilikler getirmiştir. Ölen türü dışında “Eskendir”, “Masgut”, ve “Ezim Engimesi” adıyla üç manzum hikâye yazmıştır. “Eskendir”, Firdevsî ve Nizamî gibi ustaların yazdığı İskendernâmelere konu olarak benzese de Abay bunları taklit etmemiştir. “Masgut” ve yarım kalan “Ezim Engimesi”nde yine Klasik Doğu hikâyelerinde işlenen konulara yer vermiştir.

Abay, 19. yüzyıl Rus edebiyatının önemli yazarlarından biri olan Krilov'un bazı manzum hikâyeleriyle Puşkin'in, Rus hayatının ansiklopedisi olarak tanımlanan Evgeni Onegin adlı manzum romanının 5500 mısralık bir kısmını 376 mısra halinde yorumlayıp Kazak Türkçesine çevirmiştir. En çok tercüme yaptığı Lermantov'un otuza yakın şiirinin yanı sıra onun başka dillerden Rusçaya çevirdiği bazı şiirleri de Kazak kültürüne uyarlayarak Kazak Türkçesine tercüme etmiştir. “Gakliyat” ve “Kara Söz” olarak adlandırılan kırk beş adet yazıdan ve birkaç gazete makalesinden ibaret olan düz yazılarını ise 1890-1898 yılları arasında kaleme almıştır. Bunların konuları genelde felsefî düşünceler, özdeyişler, nasihat ve kıssalardan oluşur.

Yazdığı şiirlerin bir kısmını besteleyen Abay'ın günümüze kırka yakın bestesi ulaşmıştır. Kazak halk müziğini çok iyi bilen Abay özellikle “en” adı verilen müzik türünde eserler vermiş, Birjan Sal, Akan Seri, Tettimbet, Jayav Musa gibi halk ozanlarının eserlerini örnek almıştır. “Segiz Ayak, Boyı Bulgan, Közimniñ Karasındagı” gibi şiirlerine yaptığı besteler Kazak halk müziğinde yenilikler getirmiştir. Abay'ı diğer halk müziği bestecilerinden ayıran bir özellik de Rus halk müziğine ve Rus bestecilerinin eserlerine önem vermiş olmasıdır. Bu alanda Surgılt Tuman, Men Kördim Uzun Kayın Kulaganın, Ölseme Ornuñ Kara Jer gibi besteleri de ortaya çıkmıştır. Puşkin'den çevirdiği “Tatyana Hatı” ve “Oneginniñ Hatı” adlı eserlere yaptığı besteleri de Kazak halkı arasında tutulmuştur.

Ölümünden sonra kardeşi Iskak'ın oğlu Kekitay (Abdülkerim) şiirlerini neşretmek girişiminde bulunmuş, nihayet 1909 yılında Saint Petersburg'da Kazak Akını İbrahim Kunanbay Uğlunuñ Öleñi adıyla bir kitap bastırmıştır (İA; 2002: 373-375).

2. Abay'ın Şiirlerinde Sevgilideki Güzellik Unsurları

Abay'ın şiirlerindeki güzellik unsurlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

2.1. Saç

Divan Edebiyatında genellikle saçın, “zülf, kâkül, perçem, kara, gür ve turra” gibi unsurlarla ifade edildiğini ve Halk edebiyatında da saç ile ilgili yakın benzetme unsurlarının bulunduğunu yukarıda zik-

retmiştik. Abay'ın şiirinde geçen saç ile ilgili benzetmeler şu şekildedir:

“Keñ mañday, **qalñ şaş**
Ya bir kez, ya qulaş.
Aq tamaq, qızıl jüz
Qarağım, betiñdi aş (Kibar; 2014: 216-217)³

“Etindey jas balanıñ bileği bar,
Ajımsız aq savcağı iske iñğaylı.
Qolañ **qara şası** bar jibek taldı,
Torğınday tolqındırıp köz tandaydı” (Kibar; 2014: 20-21)⁴.

2.2. Göz

Divan edebiyatında göz genellikle “ahuya, nergise, aya, cadıya, siyah/karaya” benzetilmiştir (İnayet; 2014: 78). Halk edebiyatı şiirlerinde de göz için aynı benzetmeler söz konusudur. Abay'ın şiirinde de sevgilinin saçı bu benzetme unsurlarından birine sahiptir:

“Qaqtağan aq kümistey keñ mañdaylı,
Alasız qara közi aynadayın,
Alasız qara közi nur jaynaydı
Jiñişke qara qası sızıp qoyğan.
Bir jaña uqsatamın tuvğan aydı.” (Kibar; 2014: 20-21)⁵

2.3. Kaş

Kaş kelimesi ses değişikliği sebebiyle Kazak Türkçesinde “qas” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kaş, sevgili ya da kadın güzelliğinin tamamlayıcı unsurlarından birisidir (İnayet; 2014: 76) Kaş, gerek divan gerekse halk şiirinde “kara / siyah” olarak tasvir edilmiştir. Abay'ın şiirlerine baktığımızda da sevgilinin kaşının “kara / siyah” benzetmelerle ifade edildiğini görmekteyiz. Ayrıca kaşın jiñişke/ince olması da vurgulanmaktadır.

“Qaqtağan aq kümistey keñ mañdaylı,
Alasız qara közi nur jaynaydı.
Jiñişke qara qası sızıp qoyğan.
Bir jaña uqsatamın tuvğan aydı.”
(Zafer; 2014: 158-159)⁶

“Ayttım salem, **qalam qas**,
Sağan qurban mal men bas.
Sağınğannan seni oylap,
Kelep közge ıstıq jas.”
(Zafer; 2014: 20-21)⁷

2.4. Yüz, Yanak

Yanak, yüzün güzelliğini meydana getiren unsurlar içerisinde en geniş yeri kaplar. Divan edebiyatında ve halk edebiyatında yanak için ; “Gül, kırmızılık / kızıl, nar, bal” gibi benzetmeler kullanılmıştır (Kaya; 2000:8) Abay'ın şiirinde ise sevgilinin yanağı “kızıl”a benzetilmiştir.

“Keñ mañday, qalıñ şaş
Ya bir kez, ya qulaş.
Aq tamaq, **qızıl jüz**
Qarağım, betindi aş.”(Kibar 2014: 216-217).⁸

3 Geniş alın, gür saç/Ya bir arşın, ya kulaç../Ak gerdan, kızıl yanak / Sevdiğim yüzünü aç!”

“Bileği var, genç çocuğun dengi gibi,/Kırıksız ak parmakları işe elverişli./Uzun ve gür kara saçları ipek dallı,/İpek gibi duygulanır göz alıcı.”

4 “Bileği var, genç çocuğun dengi gibi,/Kırıksız ak parmakları işe elverişli./Uzun ve gür kara saçları ipek dallı,/İpek gibi duygulanır göz alıcı.”

5 “Kaplamaş ak gümüş gibi geniş alınlı,/ Alasız kara gözü nur parıltılı,/ İncecik karakaşını çizip bırakmış,/ Bir cana benzetiyorum doğan ayı.”

6 “Selam söyledim, kalem kaş./Sana kurbandır, mal ile baş./Hasretle düşününce seni,/Gelir gözlerden sıcak yaş.”

7 “Göz” maddesine bakınız.

8 “Geniş alın, gür saç/Ya bir arşın, ya kulaç../Ak gerdan, kızıl yanak / Sevdiğim yüzünü aç!”

2.5. Dudak

Dudak, sevgili veya kadın güzelliğinin en dikkat çekici unsurlarından birisidir. Divan edebiyatında ve halk edebiyatında dudak, “kadeh, kiraz, gonca, şeker ve bal” a benzetilmiştir (İnayet: 2014: 79). Abay’ın da şiirlerinde dudak için bu benzetmelerden biri olan “bal” ı kullandığını görmekteyiz.

“Qara köz, iymek qas,
Qarasa jan toymas.
Avzıñ bal qızıl gül,
Aq tisin kir şalmas.” (Kibar; 2014: 218-219)⁹

2.6. Diş

Diş, genellikle sevgilinin temiz ve bakımlılığını yansıtmaktadır. Gerek Divan edebiyatında gerekse halk edebiyatında diş için “inci, sedef ”gibi benzetme unsurları kullanılmıştır (İnayet: 2014: 79). Bilge Kazak şairi Abay da sevgilinin dişlerinin güzelliğini ve temizliğini anlatan “ak” sıfatını kullanmıştır:

“Qara köz, imek qas,
Qarasa jan toymas.
Avzıñ bal qızıl gül,
Aq tisiñ kir şalmas.” (Kibar; 2014: 218)¹⁰

2.7. Ten

Divan ve halk edebiyatı şiirlerinde sevgilinin teni genellikle “beyaz/ak, sim, simin, sırma, gümüş, billur, gül ve pembe” dir (Kaya; 2000: 21). Abay da sevgilinin teninden bahsederken “ak, açık” tasvirlerinden yararlanmıştı:

“Qır murın, qıpşa bel.
Solqıldar, soqsa jel.
Aq etiñ ülbirep
Özgeşe bitken gül”(Kibar; 2014: 218-219).¹¹

2.8. Gerdan

Sevgilinin gerdanı Divan ve halk Edebiyatı’nda “sim, billur, beyaz ve ak” gibi benzetme unsurlarıyla karşılanmıştır.(Doğan, Kaya:2000.15). Kazak şairi Abay da şiirlerinde sevgilinin gerdanı için “ak” benzetmesini kullanılmıştır.

“Bilektey arqasında örgeñ burım,
Şolpısı sıldır qağıp jürse aqırın.
Kämşat börik, **aq tamaq**, qara qast.
Suluv qızgıñ körıp pe eñ munday türin” (Kibar; 2014: 166-167).¹²

2.9. Bel

Divan Edebiyatında ve halk edebiyatında sevgilinin beli, “narın yaylansa kırılacak derecede ince, adı var kendisi yok, hiç, hiçlik ve kıl” gibi benzetmelerle ifade edilmiştir (Kaya; 2000: 17) Abay’ın şiirlerinde de bu benzetmeler söz konusudur:

“**Burañ bel**, boyı suluv, kişkene ayaq,
Boladı osınday qız neken-sayaq.
Pisken alma sekildi tätti qızdı
Bolamın da turamın kögendey aq.”(Kibar; 2014: 166-167).¹³

9 “Kara gözlü, yay kaşlı./Bakışına can doymaz.../Kızıl güllü, bal dudaklı./Ak dişlerin pas tutmaz...”

10 “Dudak” maddesine bakınız.

11 “Narin burun, ince bel/ Eğiliverir, vursa yel/ Yumuşacık ak tenin/ Gülden de güzel...”

12 “Bilek gibi, arkasında örülü başındaki saçı,/Tokası şırıldayarak yürüse, yumuşak başlı... /Kalpağı kunduzdan, ak gerdanlı, karakaşlı./ Görmüş mü.../güzel dişli kızın rahatını?”

13 “İnce belli, alımlı, küçük ayaklı./Böyle kıza çok seyrek rastlanırdı./Olgun elma gibi tap-tatlı kıızı./Görmüş gibi olur da, kalkmam mı?”

2. Sevgili İle İlgili Diğer Unsurlar

2.1. Kirpik

Kirpik, sevgili ve kadın güzelliğinin temel unsurları arasındadır. Divan ve Halk Edebiyatında sevgilinin kirpikleri “ok”a benzetilmiştir (İnayet; 2014: 77). Bu benzetmeyi Abay’ın şiirinde de görmekteyiz:

“Sen attıñ jönsiz **oq**,
Tañri- qazı
Tas tarazı,
Tentekti
Qalma,
Sert buzğannıñ, bil, ornı- şoq.” (Kibar; 2014: 156-157).¹⁴

2.2. Boy

Sevgilinin ve kadının boyu gerek divan gerekse halk şiirinde daima uzun olarak ele alınmıştır. Ayrıca “afet, ar’ar, fidan, elif, gözyaşı, fitne, gül ve gül budağı” gibi benzetmelerin de kullanıldığı görülmektedir (Kaya; 2000: 16). Abay da sevgilinin boyunu “gül”e benzetmiştir:

“Joq, bolsa qatınıñnıñ jat ösegi,
Bolmasa mineziniñ eş kesegi,
Mayısqañ beyne güldey, tolıqsığan,
Kem emes altın taqtan jar tösegi.”(Kibar; 2014: 52-53).¹⁵

2.3. Koku

Kaya’ya göre sevgilinin kokusu, divan ve halk edebiyatı şiirlerinde “misk, anber, reyhan, gül” gibi benzetmelerle anlatılmıştır (2000: 21). Abay’ın şiirlerinde de sevgilinin kokusunu “gül” e benzettğini görmekteyiz:

“İyisiñ, gul añqığan
Nurın kün şalqığan
Körgende boy iyirip,
Süyegim balqığan.”(Kibar; 2014: 218-219).¹⁶

3. Sonuç

Divan ve halk edebiyatı şiirine genel olarak baktığımızda sevgili benzetmelerinin birbirine benzer olduğunu görmekteyiz. 19.yüzyılın önemli şahsiyetlerinden biri olan Abay Kunanbayev’in şiirlerinde divan ve halk edebiyatındaki benzetmelerden biraz farklı olanlarıyla karşılaşsak da genellikle aynı benzetmelerin kullanıldığı görülmektedir. Karşılaştığımız farklı benzetme unsurları ise şu şekildedir.

“Kız-gelinler küyiz-ev diker,

Bıngıl bıngıl salınarak yürür ya...

Ak bilekleri sıvalı,

Şakalaşıp kikirdeşir ya...”(Kibar; 2014: 70) dizesinde geçen “bingıl bingıl” tavsiri ile sevgilinin yürüyüşünü ifade etmeye çalışmıştır. “Ben yazmam şiiri, meşgale için” adlı şiirinde geçen:

“Söz söyledim “Hazreti Ali, ejderhasız”.

Burda yok “**altın çene, saf çilli kız**”.

Yaşlılığı kötileyip, ölüm dileyerek,

“Olsun” diyecek yerim yok, “yiğit arsız”.(Kibar; 2014: 146-147). Dizesinde de kadının çenesinin “altın” a benzetilmesi ve yüzündeki çillerin ifade edilmesi, ayrıca

“Kaygın kış, **yüzün yaz**,

Mest olurum görsem az.

Gülüşün bedeni sarar,

14 “Sen attın uygunsuz ok,/Tanrı-kadı/Haşarı/Kalma çok,/Yemin bozanın, yerinde kor çok...”.

15 “Olmasa kadının dedikodusu,/Bulunmasa mizacının hiç kusuru,/Nazlanarak serpilmiş sanki gül gibi,/Kem sayılmaz, altın tahttan yar döşegi.”

16 “Yayılr kokun, gül damlası,/Nurun, güneş pırlıtsı,/Görünce erir bedenim,/Tuz buz olur kemiğim.”

Bülbül gibi çıkar ya avaz...”(Kibar; 2014: 218). Dizesinde geçen “yüzün yaz” tasviri ile Abay, divan ve halk edebiyatı şiirlerinde fazla rastlanmasa da farklı bir benzetme kullandığını görmekteyiz. Benzerliklerin neredeyse birebir aynı olması, coğrafi olarak farklı bölgelerde yaşamalarına rağmen diğer Türk topluluklarıyla Türkiyedekilerin güzelliği değerlendirilişi, güzele değer verilişi, bir kadının güzelliği ile ilgili unsurları dile getirişi bakımından benzerlikler taşıdığını göstermektedir. Abay, oldukça iyi bir eğitim almış bir şairdir. Bunun neticesinde divan ve halk şiirlerinde kullanılan benzetme unsurlarını başarıyla kullandığı görülmektedir. Ayrıca kendine özgü söyleyiş özellikleri de bulunmaktadır.

Sonuç olarak Kazakistan sahasındaki bir şairin şiirlerindeki benzetme unsurlarının Anadolu sahası ile olan benzerliği, Türk Dünyasının müşterek değerlerinin ortaya koyma bakımından önemlidir.

KAYNAKÇA

İnayet Alimcan, “Uygur Muhabbet Koşaklarında Sevgili veya Kadın Güzelliği” Millî Folklor, 2014, sayı : 101.
Kandemir Fatma, “Baki ve Nedim’in Gazellerinde Sevgilideki Güzellik Unsurları”, Edirne (Trakya Üniversitesi), 2008.

Kibar Zafer, “Abayı Anlamak” 2014.

Kaya Doğan, “ Divan Şiiri ve 19. yy Halk Şiirinde Güzel Tasviri, “*Aşık Edebiyatı Araştırmaları*” İstanbul 2000.

“Kunanbayev Abay (1845-1904)”, İslam Ansiklopedisi, 2002, Cilt: 26, s. 373-375.

[www.antoloji.com/sabahtan – ugradım-ben-bir-guzele-4-siiri/](http://www.antoloji.com/sabahtan-ugradim-ben-bir-guzele-4-siiri/) 19.01.2016.

Hikmet Geleneği Bağlamında Abay Kunanbayev'in Nasihatleri

Didem Gülçin ERDEM¹

Giriş

Abay Kunanbayev'in nesir türünde yazılmış Nasihatler (Kara Sözler) başlıklı eseri, kırk beş ayrı sözü ihtiva etmektedir. Kazak halkının bilinç düzeyini arttırmak, toplum hayatını düzenlemek, manevî değerleri korumak ve yaşatmak gibi amaçlarla kaleme alınan bu metinler, toplumsal farkındalık, eğitim, bilim, din gibi temler etrafında biçimlendirilmiştir. Abay'ın tasavvufî kavrayışla kaleme aldığı Nasihatler, kaynağını Kazak millî kültüründen alır.

Kara Sözler, Abay'ın ahlak felsefesine ilişkin yanıtlarını barındıran eseridir. Hikemî söz olarak değerlendirilebilecek bu sözler, bilgi vermek, nasihat etmek gibi didaktik amaçlar taşır. Abay'ın Nasihatleri'ni biçimlendiren dünya görüşü, bireysel değil; anonim bir kavrayışın ürünüdür. Abay, öğüt vermek, iyiyi yönlendirmek, güzel ahlakı tesis etmek gibi amaçlarla sözlerini, didaktik bir yapıda inşa etmiştir. Didaktik içeriğin, kolektif duyuş alanının ürünü olması, geçerliğinin sağlayıcısı niteliğindedir.

Bir çeşit siyasetname olarak da okunabilecek Nasihatler, devlet adamlarına yönelik önermelerin de yer aldığı bir toplamdır. Abay eserinde, doğru devlet yönetiminin nasıl olacağına ilişkin tariflendirmelerde bulunur. Kimi sözlerinde yalnızca değilleme yoluyla onaylamadığı tutum ve davranışları gösterip okuyucuyu düşünmeye sevk eden Abay, kimi sözlerindeyse yanlışın karşısına doğruyu koyarak söyleyişini daha saydam bir zemine taşır. Odağında aklın yer aldığı bir kavrayış öneren Abay, insanın kemale erişmesinin yöntemini madde-mânâ dengesi olarak formüle eder. Bu bağlamda, dinî bilgiyle hayat bilgisinin bir aradalığını ve uyumunu önemser.

Abay'ın Kara Sözleri'nin İslamî bilginin yeniden yorumlanarak günlük hayatın hizmetine sunulması olarak değerlendirilmesi mümkündür. Abay, güzel ahlaka ilişkin tariflendirmesini dili kullanarak yapar. Eşyayı dil üzerinden kavrayan bir düşünce insanı olarak Abay, kıssalara da yer verdiği Kara Sözler'de realist bir söyleyişten yanadır. Toplum hayatının aksayan yönlerini sert bir dille eleştiren Abay, yanlış bulduklarının yerine doğrularını önerir. Bu yolla yapmaya çalıştığının toplum inşası olduğunu iddia etmek mümkündür.

Abay, bir mutasavvıf değil; kelamını tasavvufî zeminde kuran ve günlük yaşayıştan insan ilişkilerinin düzenlenmesine dek önermeleri olan bir fikir ve düşünce insanıdır. Düşünce insanı olma özelliği çoğunlukla şairliği tarafından gölgelenmiş, araştırmacılar tarafından ihmal edilmiştir. Sahip olduğu bilgi birikimini hayatın hizmetine sunan ve halkının eğitiminde araç olarak kullanan Abay, bu yanılla Kazak halkının tarihinde ve kültürel belleğinde önemli bir figür olma özelliği gösterir.

Önermelerinin toplamı erdemli insanın inşasına yönelik olan Abay, Nasihatler'in çatısını hikmet geleneği bağlamında kurmuştur. Bu çalışmada, İslam inancına ilişkin hermenötik bir düzeneğe işaret eden hikmet geleneği, Türk kültür felsefesine ilişkin bir olgu olarak ele alınacak ve söz konusu gelenek bağlamında ortaya konan Abay'ın Nasihatler adlı eseri, ortak kültürel kodlar tarafından biçimlendirilen kolektif inşanın felsefî çıktıları olarak değerlendirilecektir.

¹ Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Türk Tasavvuf Düşüncesinde Hikmet Geleneği

Ahmet Cevizci, hikmeti, tasavvufî yahut İsrakî felsefe tarafından temsil edilen alternatif felsefe tasavvuru olarak nitelendirir. Cevizci'ye göre hikmet, gerçeklikle ilgili ruhu dönüştürmeye yarayan araştırmayı ifade eder. Hikmet olarak felsefe anlayışının amacı, evrendeki tözlerin ve arazların kuramsal bilgisi yanında, tüm bu varlıkların mevcudiyetini, ruha evrenin sınırlarından kurtulma imkânı verecek şekilde deneyimlemek olarak ortaya çıkar (Cevizci, 2017:223-224). Cevizci'nin hikmetin neliğine ilişkin ifadeleri, yapının teorisinin yanında dönüştürme güç ve vaadiyle pratiğe dönük düzenlemeleri de barındırdığının göstergesidir.

Cevizci, İslam felsefesini hikmetle karakterize olan bir düşünce geleneği olarak görmenin, insanın evrendeki ilahî gizemi temaşa ederken yaşadığı derin şaşkınlık ve aczin analizi noktasında fayda sağlayacağı görüşündedir (Cevizci, 2017:224). Cevizci'nin ifadesi, İslam inancının idraki noktasında, henüz Müslüman olmuş Türklere rehberlik etme misyonunu yüklenen ilk İslamî eserlerin aynı zamanda inanç sistematığının günlük hayata tatbiki noktasında önermeler de sunmuş olmaları örneğiyle somutlaştırılabilir.

Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü adlı eserinde hikmetin tanımını: “*a. Felsefe. b. Düşünme melekesinin itidal halinde olması. c. Uygulamayla birlikte olan bilgi, tecrübeyle kazanılan doğru bilgi. d. Hakka uygun düşen söz. e. Söz ve davranıştaki isabet. Her şeyin en mükemmeli. g. Olanı olduğu gibi bilmek.*” şeklinde yapar (Uludağ, 2016:169) Genel anlamda doğu düşünce geleneğinde “felsefe” sözcüğüne karşılık kullanılan “hikmet” sözcüğünün Uludağ tarafından verilen diğer anlamları, “hikmet” kavramının teorik bir toplama işaret eden “felsefe” den fazlasını içerdiğini kanıtlar niteliktedir.

Mustafa Kara, İslam Ansiklopedisi'nde “hikmet”in tasavvufî bağlamdaki anlamını: “İlahî sırların ve gerçeklerin bilgisi, varlıkların var oluş amaçlarının kavranması, sebeplerle bunların sonuçları arasındaki ilişkilerde ilahî iradenin payının keşfedilmesi” şeklinde açıklar. Hikmetin, ilk sufilere göre çabayla kazanılan, özenle korunan oldukça değerli bir bilgi çeşidi olduğu bilgisini veren Kara, hikmet kavramının bilgi ve eylemle ilgili yönlerinin aynı derecede vurgulandığına dikkat çeker (Kara, 1998:518).

İslam düşünürleri, hikmet ile felsefeyi birbirini karşılar şekilde kullanmışlardır. Hikmet kavramına ilişkin tariflendirmeleri, felsefenin neliğine denk gelir. Fakat hikmet, toplumsal hayattaki düzenleyici rolü göz önüne alındığında, felsefeyi aşan, önermesini teolojik kaynaktan alması dolayısıyla eylemlilik alanının düzenlenmesini de içerisine alan bir olgudur. Mehmet Bayraktar bu noktada, hikmetin felsefeden daha geniş bir mana taşıdığına dikkat çekerek her felsefenin hikmet olabileceğini; ancak her hikmetin felsefe olamayacağını ifade eder (Bayraktar, 1997:23).

Hilmi Ziya Ülken, “Türk Tefekkürü Tarihi” başlıklı eserinde, hikmetin kolektif tefekkürün en yüksek eseri olduğunu kaydeder. Milletın dehasının hikmette görünür hale geldiğini ifade eden Ülken'e göre, kolektif tefekkürün hikmet haline gelmesi, onun artık kendine has bir felsefe, bir dünya görüşü yaratabileceği anlamına gelir (Ülken, 2017:46). Kolektif belleğin, sembolik bir form olan dil aracılığıyla dışlaşması, düşüncenin dil ile işletilir hale gelmesi demektir. Bu da, ancak anonim dünya görüşünün yeterli olgunluğa ulaşmasıyla mümkün olur.

Hikmet kavramı, bir türe indirgenemeyecek yahut sınırları tür bazlı çizilemeyecek ölçüde geniş bir anlam alanına işaret eder. Kaynağını mistisizmden alan hikmet geleneği, bätını bilgi kümesinin daha kolay anlaşılır hale getirilmesi noktasında işlevseldir. Bu bağlamda, geleneğin sürdürücüleri, Türk bilge tipinin çeşitli biçimlerdeki görünümüne işaret eder. Söz konusu bilge tipolojisinin tarihsel süreklilik bağlamında ele alınması gerektiğine dikkat çeken Mustafa Arslan, geçmişin kam-baksı-ozan tipinin günümüzde aydın-entelektüel tipine dönüşerek farklı bağlamlarda aynı işlevin sürdürücüsü olduğunu kaydeder. Arslan'ın ifadesiyle söz konusu tipoloji, zihinsel akışkanlık ortamında yaşamaya devam eden soyut ve kültürel anlam dolaşım alanının ürünüdür. Bu anlam alanı, bir yandan farklı tarihsel zamanlara ait kişilikleri ortak tipoloji üzerinden simgeleştirirken, diğer yandan Türk tefekkür sisteminin ve kültürel belleğinin temel kodlarını yansıtan ve aktaran işlevler de üstlenir (Arslan,2015:436,437,439).

Türk düşünce sistematığının ve anonim dünya görüşünün dışlaşmış örnekleri, destanlardan mitoloji anlatılarına, nasihat kitaplarından siyasetnamelere dek farklı biçim ve içeriklerde mevcuttur. Burada

üzerinde durulması gereken nokta, kültürel bellek tarafından biçimlendirilen bireyin, telif bir eser ortaya koymasına karşın, anonim bir duyuş alanının yansıtıcısı olmasıdır. Bu bağlamda, Pir-i Türkistan Ahmet Yesevî'nin müritleri tarafından yazıya geçirilen hikmetleriyle, Nizamülmülk'ün Siyasetnamesi arasında yahut Yusuf Has Hacıp'in Kutadgu Bilig adlı eseriyle Abay Kunanbayev'in Nasihatleri arasında işlev açısından farklılık bulunmadığını iddia etmek mümkündür. Bahsi geçen örnekler, kaynağını millî kültürden alan, anonim dünya görüşünün somutlaşmış formu olan hikmet geleneğine yaslanan ve bu gelenek bağlamında ortaya konulan eserlerdir.

Abay'ın Nasihatler'inde Didaktik Söyleyiş

Abay'ın Nasihatler'inde kavram olarak hikmetin iki işlevi mevcuttur. Bu işlevlerden ilki, Abay'ın sözünü aforizmik bir zemine yerleştirmesini sağlayan, hikmet olgusunun nesne konumunda olduğu, amacın, söyleyişin kudretini yükseltmeye denk geldiği işlevidir. Hikmet fenomeninin ikinci işlevi ise, okuyucuya öğüt vermek noktasında, hikmet sahibi olmanın kendisinin bir kıymet olarak özne ile ilişkilendiği işlevdir. İki işlevin birbirini bütünlendiği Abay'ın nasihatleri, yaşama bilgeliğinin anahtarı niteliğindedir. Nasihatlerinde, aforizmik bir söyleyişle nesrin dilini nazma yaklaştıran Abay, didaktik yapının buyurgan tavrının doğurabileceği kuru anlatımın önüne geçmiştir. Aldığı bu önlem, okuyucuyla eser arasındaki geçişkenliği arttırdığı gibi, Abay'ın söyleyişindeki güç ve etkiye de kaynaklık eder.

Ülken, Türk hikmet geleneğinde bilgiye ilişkin ortaya konulan kolektif görüşe vurgu yapar. Söz konusu gelenek içerisinde bilginin konumlanması, iki kavramın varlığıyla ilişkilidir. Bunlardan ilki, insanın tabiat düzeni tarafından kendisine verilen kuvvetlerden haberdar olmak ve bunları iyi kullanmaktır. İkincisi ise, ahenk ve imtizacı bozan hileler karşısında farkındalık geliştirmektir. Ülken, Türk hikmetine göre kuvvetlerin en önemlilerinin cesaret ve çalışkanlık olduğunu kaydeder (Ülken, 2017:55). Bilginin bütün kıymetinin bu kuvvetler üzerinde yükseldiğinin altını çizen Ülken'in hikmet geleneğine ilişkin ifadeleri, Abay'ın Nasihatler'inde de karşılık bulur:

“Bilgi seviyemizi geliştirip, yükseltmek; merakla biriktirdiğimiz hazinemizi çoğaltmak; bu canın gıdası demektir. Can, tenden üstün idi; teni, cana yöneltmek gerekirdi. Yok, biz böyle yapmadık; uzun uzun hırlaştık; karga gibi bağırıştık; köydeki gübrelikten uzaklaşmadık. Can bizi küçüklüğümüzde yönetir, yönlendirirdi. Ergenlikten sonra güçlendiğimizde; teni cana bağlamadık, canı tene bağladık; hiçbir şeye içtenlikle, gönül gözüyle bakmadık; gönül söylese de inanmadık. Gözle görüleni de, şöyle bir görünce donup, kandık. “Sırrı var mıdır (?)” deyip gönle salmadık; bunu bilmeyen kişinin “neyi gitti” dersiniz. Birisi söylese de, anlamıyoruz. Birisi akıl verse; “kendi bildiğin kendine, kendi bildiğim kendime”, “başkasının aklıyla zengin olacağına, kendi aklınla yoksul ol, demişler” diyoruz; fazlasını bilmiyoruz, söylese de anlamıyoruz.” (Kunanbayev, 2014:32).

Hikmet geleneği, bilen ve sahip olduğu bilgiyi hayatın, doğru yaşamanın hizmetine sunan insanın yüceliği düşüncesi üzerine inşa edilmiştir. Buradan hareketle, sözlerini hikmet geleneği bağlamında kurulan bir ozanın, bilgiyi yüceltmesi rastlantısal değildir. Kara Sözler'de, Abay'ın bilgiyi kutsadığı ifadelerle oldukça sık rastlanır. Toplam boyunca, eşyaya hükmetmenin tek yolu olduğu ifade edilen bilgi, Abay'a göre, ancak bilgi sahibi olan insan, hayatın anlamını kavramak noktasında muktedirdir.

Ülken, Türk hikmetine göre, dünyanın düzeninin iki zıt kuvvetin arasındaki ahenkten doğduğunu ifade eder. *“İnsan bu imtizacın mahsulüdür. İnsanların saadeti, dünya cennetleri ve milletler arasındaki sulh, bu ahengin devamına bağlıdır. İçtimai mertebelerin birbirine hürmeti, zümreler arasındaki uygunlukta yine aynı nizamın eseridir. Bu nizamın bozulması insanın hayat ve ruhundaki ahengi bozacağı gibi; bilakis insanın derûni ahenginin bozulması da bu nizamı sarsabilir. Böylece varlıkla insan arasında Türk hikmetine göre karşılıklı bir irtibat, adeta bir vahdet vardır. O suretle ki ne varlık insana, ne insan varlığa tabi olmayıp ameli hayatın esası bunların vahdetinden hâsıl olan ahenktedir.” (Ülken, 2017:52).* İnsanın huzur içerisinde yaşaması, doğaya ve eşyaya gösterdiği uyumla ilgilidir. Bu noktada Abay'ın ifadeleri de söz konusu hikmet düşüncesine uygun nitelik arz eder:

“Bilgelerin; hak ile batılı ayırmak, sebeplerini bilmek için; uğraşmalarının hepsi, insanoğlunun faydası için. Oyun-eğlencenin tamamı, dünyadaki lezzetlerin ahkâmı, bunlar için ikinci mertebede kalır;

sadece Hakk'ı bulmak, her bir şeyin sebebini anlamaktan haz alır.

Şaşmadan, dosdoğru arayan bilgiler olmasa; karmakarışık olurdu bu dünya. Bu iyi bilgelerin eylemi, kulun kazığı; dünyadaki her şey revaç bulur, varsa onların istiğraki. Bunların yaptıklarının çoğu, dünya işi! Fakat bu bilgelerin yaptığı, yaydığı ve söylediği işleri, "dünya, ahretin ekim yeridir" buyrulduğu gibi, ahretin ekim yeri olan bu dünyanın işleri." (Kunanbayev, 20134:114).

Ekrem Ayan, Abay'ın Kara Sözlere'nin genel itibarıyla Kazak halkının aydınlanmasına yönelik öğütler olduğunu ifade eder. Abay, halk içerisinde toplumsal yaralara sebebiyet veren adaletsizlik, cehalet, yalan, dedikodu ve tembellik gibi özellikleri sert biçimde eleştirmiş, bunların yerine Kazak gençliğine bilinç ve irade sahibi olmayı önermiştir (Ayan, 2017: 50).

Abay, Nasihatler'de, düşünce sistemini biçimlendiren ahlak öğretisini somutlaştırma noktasında kıssalara da başvurur. Böylelikle, soyut halde duran fikriyatını müşahhas bir zemine taşıyan Abay, okuyucuya da anlatı kahramanı ile özdeşim kurma imkânı vermiş olur. Bu tercih, Abay'ın düşün insanı olma özelliğinin pratiğe dönük önerme ve düzenlemeleri barındıran hikmet geleneği bağlamında okunması gerektiği yönündeki savımızı destekler niteliktedir.

Abay'ın "Erdemli İnsan"ı

Hikmet geleneği, hayat içerisinde bilgelik tipolojisini karşılayan insanın sahip olması gereken erdemler noktasında formüller sunan bir gelenektir. Söz konusu formüller, kaynağını İslam mistisizminden alır. Aynı kaynaktan beslenmeleri dolayısıyla, gelenek bağlamında ortaya konulan önermeler arasında paralellikler söz konusudur. Görünen tarafından perdelenen hakikati kavrama yetisine sahip olan insanın yüceltildiği bir yapıya denk gelen hikmet geleneği bağlamında, Abay'ın imlediği bilge tip, yalnızca bilen, bilgiye hükmeden değil; yaşama pratiğine dönük düzenlemelerle bilgiyi hayatın hizmetine sunan bir tipe denk gelir.

"Erdem" kelimesi, ahlak sistemlerinin tamamı tarafından övülen iyi olma, alçak gönüllülük, bilgelik, fazilet gibi anlamlar taşır. Söz konusu değerlerin bütün insanlığı ilgilendirmesi dolayısıyla erdem, dinler üstü bir kavramdır. Bütün düşünce akımlarının ve dinlerin insanda kazandırmaya çalıştığı ilk haslet olan erdem, insanın tinsel ve ruhsal yetkinliğini ifade eder. Tinsel ve ruhsal yetkinlik ise, bireyin iç ve dış dünyasının uyum içerisinde olmasının sağlayıcısıdır (Çelepi, 2016:71). Abay'ın Nasihatler'de çizdiği erdemli insan profili de, tinsel ve ruhsal yetkinliğe sahip bir profile denk gelir. Söz konusu tipin iç ve dış dünyasının birbirleriyle uyumunu sağlamak için sahip olması gereken erdemler arasında: merhametli olmak, iyilikseverlik, adil olmak, akli kullanmak, cesur olmak, gayret göstermek, sadık olmak gibi değerler yer alır.

Abay'da İslam düşüncesi, iman odaklıdır. Ancak söz konusu iman, Abay'a göre, çeşitli değer yargılarıyla kuşatılmış olmalıdır. Abay bu noktada, salt mevcut olanın eleştirisiyle yetinmez, erdem sahibi bir insanın sahip olması gereken iman anlayışını şu ifadelerle somutlaştırır:

"Şimdi belli oldu, iman; kuru inanış içinde olmaz, adalet ve yücelticilik içinde olur. İyilik etmek, adaletli ve merhametli olmaktır. Beden ile yapılan ibadetlerin hiçbirisi; vermez, adaleti ve merhameti. Gözü her gün görür, namaz kılanların, oruç tutanların; ne halde olduğunu, güneşe asılanların; buna delil, gerekli değil." (Kunanbayev, 2014:108)

İbadetlerin şükürden doğduğuna, şükretmek için ise adalet ve merhamet duygularına sahip olmak gerektiğine dikkat çeken Abay, erdemli insan olmak noktasında üç sıfatı taşımaya şart koşar: "sıddık", "kerem" ve "akıl". "Sıddık" sıfatını adalet sahibi olmakla açıklayan Abay, "kerem" sözcüğünün merhamet kavramıyla, "akıl" sözcüğünün ise bilimle olan ilişkiselliğine dikkat çeker (Kunanbayev, 2014:108)

Abay, ontolojik düzlemde de yanıtları olan bir düşünürdür. Bireyin oluş sürecine ilişkin varoluşçu bir önermesi olan Abay'ın "insan" şeklinde imlediği kişi, "erdemli insan"ın bizzat kendisidir. Tasavvuf teriminolojisinde "insan-ı kâmil" olarak adlandırılan bu bilge tip, kendi oluş süreci ve serüvenini yöneten, biçimlendiren bir tipe tekabül eder. Abay, insan-ı kâmil olma sürecine ilişkin şu ifadeleri kaydeder:

"İnsan, doğduğunda bilgisiz olur. İştir, görür, tutar, tadar, dikkat ederse; dünyadaki iyiyi, kötüyü tanır. Böylesi gördüğü, öğrendiği çok olan insan, bilgili olur. Akıllıların söylediği sözleri dikkatle dinleyen

kişi; akıllı olur kendisi. Her bir akıllılık, tek başına işe yaramaz kendiliğinden. Duyup, öğrendiği iyi şeylere “dikkat ederse” o akıllılardan, “korunursa” kötülükten; işe yarar o zaman; dense olur ona “insan”.” (Kunanbayev, 2014:54)

Abay’a göre erdemli olmanın anahtarlarından bir diğeri de ölçülü yaşamaktır. Ekrem Ayan bu noktada, Abay’ın insanları sevinçlerini örtülü bir biçimde yaşamaları konusunda uyardığına dikkat çeker. Abay, kişinin sevincini de hüznünü de abartmaması, tüm duyguları dengeli olarak yaşaması gerektiğine inanır. Ona göre, sevinçlerini sürekli abartarak yaşayan insanlar hüznüyle karşılaşmaları durumunda açmaza düşerler. Nasıl ki sevincin olağan ölçüde yaşanması elzemse, Abay’a göre üzüntü ve kaygının da dozunda tutulması gerekir. Sevincin abartılması kadar kişinin kendini cezalandırması da doğru değildir (Ayan, 2017:47) Abay’ın erdem sahibi bir insan olmak noktasında önermeleri, dengenin esas olduğu bir hayat görüşü üzerinde birleşir.

Sonuç

Abay, Kara Sözler şeklinde de anılan Nasihatler adlı nesir eserini, hikmet geleneği bağlamında inşa etmiştir. Nasihatler, tasavvuf düşüncesinden beslenen, öğüt niteliğinde sözler toplamıdır. Devlet yönetiminden insan ilişkilerine dek dünya hayatının düzenlenmesi noktasında önermeleri olan Abay, hikmet geleneğinin kaotik olanı düşüncenin dil ile somutlaştırılmasıyla kozmosa dönüştürmek şeklinde tariflenebilecek müdahale hattını takip etmiştir.

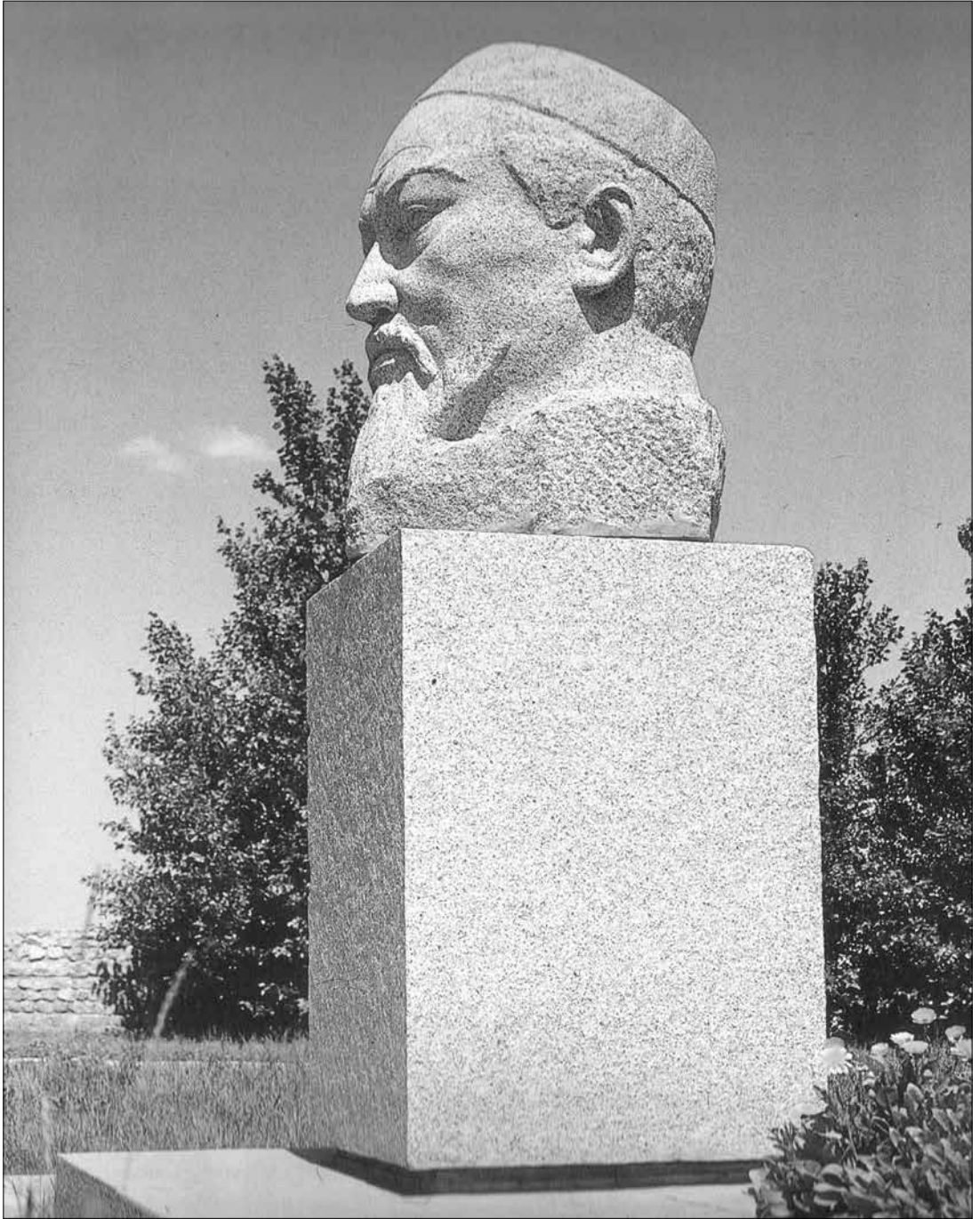
Abay’ın sufizmle doğrudan bir ilişkisi olmamasına karşın, kültürel bellek tarafından biçimlendirilmiş bir ozan olması dolayısıyla, ortaya koyduğu eser, Kazak halkının anonim dünya görüşünün somutlaşmış şeklidir. Abay’ın Nasihatler’inin düşünsel arka planında İslam mistisizmi yer alır. Dolayısıyla, eşyayı kavrama biçimi bakımından Abay’ın sufistlerden bir farkı yoktur. Bu bağlamda, Abay’ın Kara Sözleri’nin İslamî bilginin yeniden yorumlanarak günlük hayatın hizmetine sunulması olarak değerlendirilmesi mümkündür.

Önermelerini salt birey odaklı kurmayan Abay, toplum hayatının düzenlenmesi noktasında da öğütlerde bulunur. Parçası olduğu topluma karşı geliştirdiği sorumluluk duygusuyla, şair, yazar yahut düşünce insanı olmanın ötesinde aydın tipolojisine uygunluk gösteren Abay’ın devlet yönetimine ilişkin önermeleri de mevcuttur. Bu bağlamda, bir siyasetname olarak da okunabilecek Nasihatler’de Abay tarafından toplum inşa modeli sunulduğunu iddia etmek mümkündür.

Abay’ın Nasihatler adlı eseri, bireysel bir çıktı değil; hikmet geleneği bağlamında kaleme alınan diğer eserler gibi, kolektif duyuş alanının ürünü olan bir eserdir. Paydaşı olduğu kültür dairesinin bütün üyeleri adına söz alan Abay’ın öğütleri, millî kültür düzeneğine uygunluk göstermektedir. Bu bağlamda, insan hayatını kaostan kozmosa dönüştürmek noktasında önermeler içermesi bakımından, Ahmet Yesevî’nin nazım formunda ortaya konulan Hikmetler’i ile Abay’ın Nasihatler’i arasında işlevsel açıdan bir fark olmadığı söylenebilir. Her iki eser de, gerek dönemsel koşullar, gerek müelliflerin toplum içerisindeki konumları dolayısıyla, benzer misyonlar taşımakta ve aynı gelenek çizgisinde yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- Arslan, Mustafa (2015). “Halk Anlatıları Bağlamında Türk Tefekkürünü İnşa Tipleri”, *Türk Tefekkür Dünyası Bilgi Şöleni*, s.: 433-441, Pamukkale Üniversitesi Yayınları.
- Ayan Ekrem (2017). *Bir Devrin Aynası Abay Kunanbay ve Kara Sözler*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Bayrakdar Mehmet (1997). *İslam Felsefesine Giriş*, T.D.V. Yayınları, Ankara.
- Cevizci Ahmet (2017). *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul.
- Çelepi Mehmet Surur (2016). “Anadolu’da Toplumsal Kimliğin İnşası ve Dede Korkut Boylarında Bireyin Tekâmülü”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 25, s.:65-89.
- Kara Mustafa (1998). “Hikmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:17, s.: 518-519
- Kunanbayev Abay (2014). *Nasihatler (Kara Sözler)*, çev.: Zafer Kibar, Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, Ankara.
- Uludağ Süleyman (2016). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yayınları, İstanbul.
- Ülken Hilmi Ziya (2017). *Türk Tefekkürü Tarihi*, YKY Yayınları, İstanbul.

Abay'ın memleketindeki anıt. H. Navrızbayev, 1968

Abay Kunanbayev'in Kara Sözleri ve Şiirlerinde İdeal ve Kamil İnsan

Gülsün GÖKKAYA^{1*}

İnsan şüphesiz yaratılan varlıkların en yücesi ve en kıymetlisidir. Üstat Beyazıd-ı Bestâmi' nin "Aramakla bulunmaz; lakin bulanlar arayanlardır." sözünden yola çıkarak insan, kendisine bahşedilen akıl ve idrak etme yetisi ile her şeyi sorgulamış Rabbini arama, bilme ve bulma noktasında büyük çabalar saf etmiştir.

İnsan yaratılışı gereği sosyal bir varlıktır. Birey olarak dünyaya gelse bile mensubu olduğu topluma, ailesine ve çevresine karşı bir takım sorumluluklara sahiptir. Bu nedenle birçok sanatçı, düşünür ve toplum önderi eserleri ile insanda bulunması gereken vasıfları ortaya koymaya çalışmıştır. Bu doğrultuda erdemli, ahlaklı, saygılı, dürüst ve çalışkan olmak gibi bir çok özelliğe sahip olunması gerekmektedir.

Abay Kunanbayev eserlerinde insanı tasavvufi ve toplumsal boyutta ele alarak insanda bulunması gereken özelliklere yer vermiştir. Çalışmada Kunanbayev' in *Kara Sözler* ve *Şiirler*' inden yola çıkarak tasavvuftaki insan-ı kamil ile toplumda görülmesi arzulanan ideal insanın nasıl olması gerektiğini inceledik.

Giriş

İslamiyet' e göre insan, Allah'ın yeryüzündeki halifesidir. Bu bağlamda insanı kâmil de gerçek alamet Allah' a halife olan kişidir.

*Âlemin yaratılışında maksat insan, insanda da maksat insanı kamildir*².

Türk kültüründe ideal insan ileri görüşlü, ahlaklı, bilge olmalıdır. İnsan ve toplum yararını gözetilmelidir.

*"Yüksek medeniyetleri yüce şahsiyetler meydana getirir" veciz sözünün ifade ettiği mümtaz temsilcileri Türk milletinin her döneminde bulmak millet olarak mümkündür. Bu cümleden olarak; Oğuz Kağan, Kül Tigin, Kaşgarlı Mahmud, Yusuf Has Hacib, Mevlana Celaleddin-i Rumi, Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre, Nasreddin Hoca, Ahi Evran, Dede Korkut, Kaygusuz Abdal, Hacı bayram-ı Veli, Süleyman Çelebi, Fatih Sultan Mehmed, Kanuni Sultan Süleyman, Yavuz Sultan Selim, Mustafa Kemal Atatürk...vb. şahsiyetler bu yüksek medeniyeti meydana getiren yüce kişilerden sadece bir kaçıdır*³.

Şüphesiz Kazak halkı da kendilerine ışık olan yüce şahsiyetlere sahiptir. Bize göre halkını çok seven ve eserleriyle sürekli halkını aydınlatmaya çalışan Abay Kunanbayev de bunlardan biridir. Toplumuna sürekli yol gösteren bu edebî kişiliğin amaçlarından biri de ideal Kazak toplumunu oluşturmaktır. İdeal bir toplum için toplumu oluşturan bireylerin belirgin özelliklere sahip olması gerekir. İdeal toplumun yolu ideal bireylerden geçer. Kazakların bilge şahsiyeti Abay Kunanbayev'in hayalinde ideal bir insanda olması gereken özellikler mevcuttur. O, *Kara Sözler*'inde ve şiirlerinde bu özellikleri bazen açık bir şekilde bazen de eleştiri perdesi altında kapalı bir şekilde belirtmiştir.

Kendisi de bir din âlimi olan Abay Kunanbayev'in eserlerinde ideal insanın yanında tasavvuftaki

1 Öğretmen. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans mezunu. gokkayagulsun2@gmail.com

2 Türer Osman.(2001). "Tasavvufi Düşüncede İnsan", *Tasavvuf Dergisi*, 5, s.13.

3 Güzel Abdurrahman.(1991). "Yunus Emre'de İnsan Kavramı", *Vakıf Haftası Dergisi*, 8, s.83.

olgun mümine yani kâmil insana da sıkça değinmiştir. Biz de bu çalışmamızda topluma ışık tutan ideal insan olmanın yollarını ve İslam toplumlarında arzulanan kâmil insan olmanın yollarını Kunanbayev'in eserlerinden yararlanarak inceleyeceğiz.

İdeal insanda olması ve olmaması gereken özellikler olarak iki başlık altında inceleyebiliriz.

1-İyi Özellikler

1-1.Doğruluk- Doğru Söz

Doğruluk ve doğru söz insanda bulunması gereken önemli özelliklerden biridir. Kazakların büyük şairi de Abay Kunanbayev'de her fırsatta bu özelliği vurgulamıştır.

“Qazaqtıñ birinin birine qaskünem bolmağınıñ biriniñ tilewin biri tilespeytuğınıñ, ras sözi az bolatüğünüñ, qızmetke talasqı bolatüğünüñ, özderiniñ jalqaw bolatüğünüñ sebebi ne?” (Bizimkilerin, birini diğeri zıyankâr oluşunun; doğru sözü az bulunuşunun; birinin dileğine diğeri karşı duruşunun; hizmetine mani oluşunun; yetmezmiş gibi üşengeç oluşunun, sebebi ne?)

Bu günlerde bizimkiler içinde “iş bilmez, adam bilir” diye deyim çıktı. Bunun manası: “İşinin doğruluğuyla ulaşamazsan; adamının hilekârlığı ile başarısın” demektir.

Osı künde qazaq işinde “isi bilmes, kisi biler” degen maqal şıqtı. Onıñ mánisi: “isiñniñ tüzüwliginen jetpessiñ, kisiñniñ amalşı, aylalığınan jetersiñ” degen söz.

Doğru'nun bir adı, Hakk; Hakk'ın bir adı, Allah! Buna karşı durmak değil; anlayarak, adaletle yaşamak felah.

Rastıñ bir atı xaq, xaqtıñ bir atı alla, buğan qarsı qaruwlasqanşa, muni uğıp ğadalätpen täpteştewge kerek.

*Kime utanır da acır ki?
Doğru yok sözünde
Bereket yok özünde
Hep yalan övünmeyle
Hakikati örter hileyle...*

*Kimdi uyalıp ayaydı?
Rası joq cöziniñ
İrisi joq öziniñ
Şınnıñ betin boyaydı.*

*Aklı, utanması ktlardan,
Yalan alma şahdamarına...*

*Aqlı, arı tagosıdan
Quw sözün alma qolqağa*

*Doğru sözün kıymetini kim bilecek(?)
Akılsız, gerçeğe değil yoğa iman edecek*

*Ras sözdiñ kim biler qasiyetin.
Aqılsız şınğa senbey, joqqa senbek.*

*Hünersiziz tutumu pes;
Doğru söz söylemez,
Dua alacak iş işlemez*

*Önersizdiñ qılığı
Türa sözün ayta almay
Qit yetüğe bata almay.*

*Borcunu ödeyen
Söylediğine güvenilen
Ülkede huzur isteyen yok
Hakikate çeken,
Doğrusuna yönelten
Akıl veren, insan yok...*

*Aqı bergen
Aytsa köngen
Tınıştıq izder yelde joq
Aqqa tartqan
Jönge qaytqan
Aqıl aytqan bende joq...*

Görüldüğü üzere Kazak edebiyatının önemli şairinden biri olan Kunanbayev, halkta bulunan kötü huylarının nedenlerini sorgularken aynı zamanda ideal insanın her daima doğruluktan yana olması gerektiğini vurgular. Aynı şekilde kâmil insanında doğruluktan yana olması hileye başvurmaması önemli bir olgudur.

1.2.Adalet

Abay Kunanbayev' in belki de en fazla değindi konulardan birisi de adalettir. Her konuda ve her koşulda adaletli olmayı vurgulamaktadır.

İbadetler şükürden doğar: O halde, asla; adalet ve merhametten ayrılma. Eğer ayrılırsan, adalet ve merhametten; iman ve insanlık da, ayrılır senden. Allah dostu sofunun, “yüz perde, bir perdeden elverişsiz” dediği hal, başına gelir, hemen.

Şakirlikten ğıbadattıñ bəri tuvadı. Yendi zinhar ğadalät, şapağattan bosanbandar. Yeger bosansañ, iman da, adamdıq ta, hämması bosanadı. Allayar sofiniñ bir färdädän jüz färdä bijay değeni keledi.

Her ne şekilde olursa olsun; ya zenginliğininle, ya aklınla, ya da malınla; maksadın, birilerine iyilik yapmaksa; kalbin adalet ve merhamet dolu; işte bu yol Allah'ın yolu.

Ne türli bolsa da, ya düniyeñnen, ya aqlıñnan, ya malıñnan ğadalät, şapağat sekildi birewlerge jaqsılıq tıgızbek maqsatıñ bolsa, ol jol, qudanıñ jolı.

Bedenin diri olsa da, gönlün ölüyse; söz bulamazsın fikir üretmeye.

Erinmeden adil emekle; gayretlenmezsın varlık edinmeye.

Öziñ tiri bolsan da, kökireğiñ öli bolsa, aqıl tabuwğa söz uğa almaysıñ.

Adal yeñbek yerinbey jürip mal tabuwğa jiger qıla almaysıñ.

Belki adalet, bütün iyiliklerin anasıdır. İnsaf ve utanma, bu adaletten çıkmadır.

Balki ğadalät barşa özgüwliktiñ anası dür. İnsap, uyat bul ğadalättän şığadı.

İnsanlığın evveliyatı, aşk ve adalet sezgisi! Bunlara ihtiyaç duyulmayan yer yok; bunların girmediği yer de yok.

Adamşılıqtıñ aldı muxabbat, gadelet sezim.

Ádemoğlu, diriliği devlet bilecek,

Akıl alacak, mal bulacak, adil olacak.

Bulardıñ kerek emes jeri joq, kirispeytuğın da jeri joq.

Adamzat tiriliktı dävlett bilmek,

Aqıl tappak, mal tappak, adal jürmek.

Dostluğa dostluk, yükümlülük,

Düşmanına adil olmak, yiğitlik,

Dostıqqa dostıq qarız is.

Duşpanıña ädil bol.

Adalet ile merhamettir, insanlığın azığı,

Nerde görülse, ona yardım edip bakmalı...

Ğadälät pen marxamat köp azığı

Qayda körsen, bolıp baq soğan kömek.

Adalet, şefkatle davransana

Bu yaraştır akrabaya- yurttaşa

Ğädälät, sapqat kimde bar;

Sol jarasar tuğanğa

Onların yok aklında, malına bakmak

Adil çalışmak, mal kazanmak, yurda taraf olmak

Olardıñ joq oyında maln baqpaq

Adal yeñbek, mal tappaq, jurtqa jaqpaq

1.3.Merhametlik

Merhamet ve merhametli olma insanların doğasında olan güzel hislerden biridir. Her canlı bu hisle dünyaya gelir ve bu hissin her canlıda derecesi, yoğunluğu farklıdır. Kunanbayevde merhamet hissine önem vermiştir ve eserlerinde merhametli olunması noktasında vurguda bulunarak sıkça dile getirmiştir.

Merhametlilik, iyilikseverlik ve aşk da yürek işi; her hangi bir insanı “öz kardeşi” bilip, “kendim için hayırlı görüp istediğim, onun içinde hayırlı olur” diye düşünüp, istemekte yürek işi.

Raqımdılıq, meyirbandılıq, ya ärbir türli adam balasın öz bawırım dep, özine oylağanday oydı olarğa da bolsa igi yedi demek, bular jürek isi, asıqtıq ta jürek isi.

...Asla; adalet ve merhametten ayrılma. Eğer ayrılırsan, adalet ve merhametten; iman ve insanlık da, ayrılır senden.

...Zinhar ğadalät, şapağattan bosanbandar. Yeger bosansañ, iman da adamdıq ta, hämması bosanadı.

Halik ile mahluk arasındaki âşık- maşukluğa; benzersiz Allah Teala'nın kulunu aşk ve merhametle yarattığını bilerek, aşkına sadece aşk ile bağlanmaya; "Allah'a âşık olmak" deriz ya.

Ğaşıqmağ-şuqlıqqa xalıq birlän maxluq ortası mümäсібätsiz alla tağalanıñ pendesin maxabbat uwa marxamatbirlän jaratqanın bilip, maxabbatına maxabbatbirlän ğana yeljiremekti qudağa ğaşıq boldı deymiz.

Her ne şekilde olursa olsun; ya zenginliğine, ya aklınla, ya da malınla; maksadın, birilerine iyilik yapmaksa; kalbin adalet ve merhamet dolu; işte bu yol Allah'ın yolu.

Ne türlü bolsa da, ya dünyeyñnen, ya aqılıñnan, ya malıñnan ğadalät, şapağat sekilde birewlerge jaqsılıq tigiznek maqsatıñ bolsa, ol jol qudanıñ joli.

*Adalet ile merhamettir, insanlığın azığı,
Nerde görülse, ona yardım edip bakmalı...*

*Ğadalät pen marxamay köp azığı
Qayda körseñ, bolup baq soğan kömek.*

1.4.Hikmet

Dünyanın hem görünen hem görünmeyen sırlarını sayıp-yoklamasa; ya da hiç olmazsa, deneyip tecrübe etmese; insanlığın yeri olmazdı dünyada, bilgisini geliştiremese; o can, insan canı değil, hayvan canı olurdu elbette.

Dünyeniñ köringen häm körinbegen sırın tügeldep, eñ bolmasa denelep bilmese, adamdıqtıñ ornu bolmaydı. Onı bilmegen soñ ol jan adam janı bolmay, haywan janı boladı.

Bilgi seviyemizi geliştirip, yükseltmek; merakla biriktirdiğimiz hazinemizi çoğaltmak; bu canın gıdası demektir.

Sol öristetip, örisimizdi uzartıp, qumarlanıp jiğan qazınamızdı köbeytsek kerek, bul janniñ tamağı edi.

Hikmetli sözler, bencil cahile söylendiğinde; gönül avuttuğu da olur, söndürdüğü de.

Xihmet sözder özimşil nadanğa aytqanda, köñil uwanğanı da boladı, öşkeni de boladı.

Akıl ve Bilim, her ikisi de; kendisini zoru zoruna hesaba katmayı, zalimliği, insanın insanı aldatmasını sevmez. Hem de ikisi de; merhametli, şefkatli olmayı buyurur; "iyilik" budur.

Akıl, ğılım yekisi de özin zorğa qisablamaqtı, zalımdıqtı, adam özindey adamdı aldamaqtı jek köredi. Häm yekisi de marxamattı, şapağattı bolmaqtıqtı aytıp buyırdı, bul raqım bolsa kerek.

*Sığda yüzen düzenbazlar gafil kalır,
Hakikat de, din de derinliklerde...*

*Sayaz jüzer saygaldar ğapıl qalar,
Xaqıqat ta, din-dağı tereñinde.*

*Şimdiki halkın sözü; namussuzluk- hırsızlık,
Sayılı can görmedim, ettiği söz olsun akıllılık.*

*Endi jurttıñ sözi-urılıq-qalıq,
Sanalı jan körmedim sözdi uğarlık.*

*Akıl inanmadan güvenme,
Denk gelirse öyle bir işe.
Aksakal dedi, sengin dedi.
Kim olursa olsun, biri dedi,
Akıl ile yense "akıllı" derdi.*

*Akıl senbey senbeñiz
Bir iske kez kelseniz.
Aqsaqal ayttı, bay ayttı.
Kim bolsa meyli, sol ayttı,
Aqlmönön jöñsöniz.*

*Akıl terazi , ölçüp tart sen.
Eğri görünürse göze,
Hepsini at, tamamen küle.
Düzgün görünürse göze
Düşün ve kulağına ilmikle*

*Akıl mizan ölsew qıl.
Eger qısıq körinse
Meyliñ tasta, meylin kül.
Eger tüzüw körinse
Oylap oylap kulaqqa il.*

1.5.Çalışkanlık

Tembel tembel yatıp, gözünü süzerek birinden dilenmemek; arlı adamın işi, canını dişine takıp, helal emekle kazanıp edinmek.

*Tınış jatıp, közin satıp, birewden tilenbey, janın qarmanıp, adal eñbekpen mal izdemek ol arlı adam-
nıñ isi.*

*Önce Tanrı'ya sığın, sonra kendi gayretine güven; çalışıp, çabalayıp emek harca; boş bırakmaz,
verir kara toprak da.*

*Äyel qudayğa sıyınıp, ekinşi öz qayratıña süyenip yeñbegindi saw, yeñbek qılsañ, qara jer de beredi,
kur tastamaydı.*

Erinmeden adil emekle; gayretlenmezsin varlık edinmeye.

Adal yeñbekpen yerinbey jürüp mal tabuğa jiger qıla almaysıñ.

*Emek yok, hareket yok, insanlar fakirlikten
Yemek gözlemese ne eder, boz gezmekten*

*Yeñbek joq, xareket joq qazaq kedey
Tamaq andıp kaytedi tentiremey?*

*Amalelik yap, yad ele git, para kazan gel,
Malın olsa saygı göstermeden duramaz el,
Gücün- kuvvetin varlığında gayret et gel,
Başboş dolanarak geçen ömrün hepsi yel...*

*Jalğa jür, jat jerge ket, mal tawıp kel,
Maliñ bolsa, sıylamay tura almas yel.
Qaruwıñnıñ barında qayrat qılmay,
Qañğıp ötken ömirdiñ bəri de jel...*

*Azimsiz, isteksiz zenginliğe ulaşılmaz,
Emek harcamayan erincek, adam olmaz.*

*Täwekelsiz, talapsız mal tabılmas,
Yeñbek qılmas erinsek adam bolmas.*

*Emek olmadan rızık olmaz, bu mal buluntudur;
Kar suyu gibi geçicidir, çabucak çekilip kurur...*

*Yeñbek qılmay tapqan mal дәwlet bolmas
Qardıñ suwı sıqıldı tez suwarlar.*

1.6. İnsan Sevgisi

Toplumun arzuladığı ideal insan muhakkak ki insanları seven, sayan onlara karşı kötülük düşünme-
yen biri olmalıdır.

*Kendin için çalışırsan, kendin için otlayan hayvanlardan biri olursun. İnsanlık için çalışırsan, Al-
lah'ın sevdiği kullardan biri olursun.*

*Öziñ üşin yeñbek qılsañ özi üşin ottağan xaywannıñ biri bolasıñ; adamşılıqtıñ qarızı üşin yeñbek
qılsañ, allanıñ süygen qulınıñ biri bolasıñ.*

*Allah'ın hikmetini anla, sev insanı olanca,
Ne müriüvvet var hayatta, bundan başka?*

*Adamdı süy, allanın xikmetin sez,
Ne qızıq bar ömirde onan başka?*

2. Kötü Huylar

2.1. Kibir

*Az mı(?), çok mu(?), âdemoğlu övünçten; bir türlü iflah olmaz, bu zor işten. Bu “övünç” denilen
şeyin; iki çeşidini gördüm, ben; Birinin adına “büyüklik” desem; diğerine “övünücülük” derim, hemen.*

*Büyüklik; nadan sayılmazlığından, hafif-meşrep atanmazlığından, övünge bilinmezliğinden; in-
sanın, kendi kendine yüksek kıymet biçmesidir; içinden. Yani; edepsizlik, arsızlık; ipsizlik, faydasızlık; el
açıcılık, dedikoduculuk; yalancılık, hilekârlık ve bağımlılık gibi faydasız davranışlardan korunmak; bu
mizaçları, kendisine eziyet bilmek; kendisini böylelerinden büyük görmektir! Bu huy; akıllıların, arlıların,
üstünlerin huyu! Bunları, “kamil” bilinmek ister; “iyi” denmese bile, “kötü dedirtmesem” diye azap
çeker.*

*İkincisi, “övünücü” denenler; “demesin” değil, “desin” derler. “zengin” desin, “cesur” desin; kur-
naz desin, becerikli desin; her ne şekilde çeşit olsa da desin diye azap çekerler; alçak gönüllülüğü unutup
giderler. Unutmayı bırak önce çalışmak lazım” diye dikkat etmezler. Üç çeşit olur böyle övünücüler;*

Birincisi, yad ele övünürlük övünç aranır. Bu cahildir; lakin cahil de olsa adamdır.

İkincisi, kendi halkı içinde övünürlük övünç aranır: Bunun cahilliği tam olsa da, adamlığı eksik kalmıştır.

Üçüncüsü, evine gelip kendisi söylemese ya da köyüne gidip bildirmese, başkasının katılmayacağı övünç aranır. Bu, cahilin cahilidir; lakin kendi adam değeridir.

Az ba, köp pe, adam balası bir türli maqtannan aman bolmağı qiyin is. Sol maqtan degen nârseniñ men yeki türლისin bayqadam; birewiniñ atn ülkendik dep ataymın, birewin maqtanşaqtıq deymın.

Ülkendik adam işinen özin özi bağılı esep qılmaq. Yağni nadan atanbastıgım, jeñil atanbastıgım, maqtanşaq atanbastıgım, ädepsiz, arsız, baylawsız, paydasız, suramşaq, ösekşi, ötirikşi, aldamsı, keseldi osınday jaramsız qılıqtardan saqtanıp, sol minezderdi boyına qorlıq bilip, özin ondaylardan zor esep-te-mek. Bul minez aqıldılardıñ, arlılardıñ, artıqtardıñ minezi. Olar özimdi jaqsı demese, meyli bilsin, jaman degizbesem yeken dep azaptanadı.

Yekınşı, maqtanşaq degen birewi: “demesin” demeydi, “desin” deydi. Bay desin, batır desin, quw desin, pısıq desin, ärneşik ne türli bolsa da, “desin” dep azaptanıp jürüp, “demesindi” umıtıp ketedi. Umıtpaq tügil, äweli is yeken dep yeskermeydi. Munday maqtanşaqtardıñ özi üş türli boladı.

Birewi jatqa maqtanarlıq maqtandı izdeydi. Ol nadan, lakin nadan da bolsa adam.

Yekınşısı, öz yeliniñ işinde maqtanarlıq maqtandı izdeydi. Onıñ nadandıgı tolıq, adamdıgı äbden tolıq yemes. Üşinşısı, öz üyine kelip aytpasa, yaki awlına ğana kelip aytpasa, özge kisi qostamaytın maqtandı izdeydi. Ol nadannıñ lakin özi adam yemes.

Kırkını becersen söylemez maharetten; şöyle bir “boşboğazlıkla övünüş” denilen; bir övünme var ki yayılıp giden; neye yarar(?), neye lazım bu(?), bilmem. Bunlar; akılı bilmez, namusu bilmez; ne engin te-fekkürü, ne yüce düşüncesi; ne pehlivanlığı var, ne bahadırılığı; ne insanlığı var, ne de akıllığı; yok arlılığı.

Qırqın minse qır artılmaytuğın osı bir “qırt maqtan” degen bir maqtan bar, sol nege kerek, nege jaraydı? Ol ar, yesti bilmeydi, namustı bilmeydi, keñ tolğaw, ülken oy joq, ne baluwandıgı joq, ne batırlığı joq, ne adamdıgı joq, ne aqıldığı, arlılığı joq.

...Her bir tembel kişi, zavallı, gayretsiz benzer; her bir gayretsiz kişi, çekingen, övücüye döner. Her bir övücü, yüreksiz, akılsız, cahil olur; her bir akılsız ise hem cahil, hem arsızdır. Herhangi bir arsız tembel insanı ayırt edebilmek istersek eğer; kendi doyum-suz, kuralsız, hünersiz olur; hiç kimseye dostluğu yoktur.

...Ärbir jalkaw kisi qorqaq qayratsız tartadı, ärbir qayratsız qorqaq, maqtanğış keledi; ärbir maqtanşaq qorqaq, aqılsız, nadan keledi; ärbir aqılsız nadan arsız keledi; ärbir arsız jalqawdan suramsaq, özi toyumsuz, tiyumsuz, önersiz, yeşkimge dostığı joq jandar şığıadı.

Dostluk dostluğa davet eder, en sonunda düşmanlığı defeder! Kim isterse dost kazanmayı; bırakma-lı, kendi diliyle ya da hareketleriyle ayrıcalıklı tavır takınmayı; kendi kendini üstün görme maksadından, uzak durmalı.

Kimge dostıgıñ bolsa, dostıq dostıq şaqıradı, eñ ayağı eşkimge qas sağunbastıq hām özine özgeşelik beremin dep, özin tilmen ya qılıqpen özin-özi artıq körsetpek maqsatınan awlaq bomaq.

İnsan evladına yakışır; yırtıksız, kirsiz, sade giyinmek; hem o giyimini kirletip buruşturmada-n, temiz tutmak. Ama kendi zenginliğinden aşırısını giyinmek; giyimi aşırı olmasa da, gönlüne hava katıp kendini farklı göstermek; gösterişçiye yakışır.

Adam balasına jırtqsız, kirsiz, sıpayı kiyinip, hām ol kiyimin bılğap, bıljıratıp kimey, taza kimek durıs is. Lâkin öz dâwletin en artıq kiyinbek, ne kiyimi artıq bolmasa da köñiline quwat tulıp, tım aynal-dırmaq kerbezdiñ isi.

*Gıybet, yalancılık, övüngenlik,
Müsriplik ve üşengeçlik,
Bir bilsen, bunlar beş düşmanın...*

*Ösek, ötirik, maqtanşaq,
Erinşek, beker mal şaşpaq
Bes duşpanıñ bilserñiz.*

*Fayda, övünç hepsi boşuna,
Dostsuz ağız, lezzet almaz ya...*

*Payda, maqtan bāri tul,
Dostsız awız tuşımas*

*Kendini çabuk inarlılıkla avare etme.
Meraklısı olup, övünç peşinden gitme*

*Özindi sengiştikpen ewre etme.
Qumarpaz bop maqtandı quwyıp ketpe.*

*Elinde olanları göze getirme,
“Başkasından üstünüm” deme
Çekememezliği nüksettirme,
Zevzeklikle azaba düşme*

*Özinde barmen közge urıp
Artıkam deme özgeden
Kündestigin qozdırıp,
Azapqa qalma yezbeden.*

Burada övünmenin türlerinden kibir seviyelerinden bahseden Abay aslında ideal insanda olmaması gereken özellikleri de en ince ayrıntısına türlerine kadar gözler önüne sermiştir.

2.2. Alaycılık

Diğer bir üzerinde durulan konu ise alaycılık ve alaycılığın neden olduğu diğer kötü özelliklerdir.

Alaycılık, kendisi bir sarhoşluk demek! Her bir gören adam bilse gerek; her bir sarhoş kişiden, aymazlığın çok çıktığını; her bir sarhoşun konuştuğunda baş ağrıttığını. Alaycılığa bulaşan kişi, ne iş tutar, ne uslu durur; ne de ayıplanacak davranıştan geri durur. Böyle olunca, aymazın başına çok iş gelmiş olur. Böyle aymazlığı çok yapıp, dikkatsiz davranan kişinin; ne dünyada, ne ahirette başı ağrısız kalmasa gerek, bunu bilin.

Ärbir bayqağan adam bilse kerek: külki özi bir mastıq ekenin, ärbir mas kisiden ğafil köp ötetüğünün da, ärbir mastıñ söylegen közinde bas awırtatüğünün. Bulay bolğanda, külkige salınğan kisi ne şarwadan, ne aqıldan, ne uyat kelerlik isten qur, ğafil köp ötkizip otırsa kerek. Osınday ğafilidik köp ötkizip, yelemegen kisiniñ ne düniyede, ne axirette bası bir awırmay qalmasa kerek.

Herhangi bir iyi adam iyilik bulunca, keyiflenip gülümseyeceksen; bu iyiliği, iyiliğiyle bulunduğunu görünce, ibret al gülümserken. Her ibret alış, sarhoşluğa götürmez, zamanında durdurur alaycılığı; böylece alaycılığa, kendinde bulaşmazsın devamlı.

Onday külkige ünemi öziñ de salınbassıñ ärbir jaqsı adamnıñ jaqsılıq tapqanına raqattanıp külseñ, onıñ jaqsılıqtı jaqsılığınan tapqandığın ğibrat körip kül. Ärbir ğibrat almaqtıñ özi de mastıqqa jibermey, uwaqtımen toqtatadı.

2.3. Gıybet – İftira

Abay Kunanbayev eserlerinde ideal insanda olmaması gereken gıybet etmek ve iftira atmak gibi huylara vurgu yapmaktadır.

*“Selam” borç, “söz” kurnazlık olduktan sonra,
Hangi can, gıybetle iftirayla sınınamaz ha?*

*Sälem borış, söz qılıq bolğannan soñ
Qankday jan sırttan söz bop, sınılmay jür?*

*Gıybet, yalancılık, övüngenlik,
Müsriflik ve üşengeçlik,
Bir bilsen, bunlar beş düşmanın...*

*Ösek, ötirik, maqranşaq,
Erinsek, beker mal şaşpaq
Bes asıl iş, könseñiz.*

*Bizimkilerin, hangisinin var bilinci?
Kaş çatınca hemen-hazır bir iftirası...*

*Qazaqtıñ qaystı bar sanası?
Qılt eterde dap-dayın bir jalası.*

*Evvel gördüğün ahir yok,
Alay, gıybet, hile var.*

*Alda körgen artta joq
Mısıl, ösek, ayla bar.*

*Doyacaksa gıybet sözünden
Söyleyiversin, durup dinlenmeden*

*Jarısa ösek sözinen
Ayta bersin şarq urıp.*

*“Adam” denen şanıım var,
Adam etmez halkım var.*

*Adam degen dañqım bar,
Adam qılmas xalqım bar.*

*Yalan ile gıybetə
Yarış atı gibi uğıldar*

*Ötirik pen ösekke
Bäyge atınday añqıldar.*

*Akıllı olan kişiyi
Arkasından kötüler; lekeler*

*Aqılı bar kişini.
Aybattaydı, dattaydı.*

2.4.Hırsızlık

Bu halkın değer verip, peşinden dolandığı nedir? İki şey: Önce hırsızlık! Hırsız “hırsızlıkla mal bulayım” der dolanır...

İkincisi fitnecilik! Fitneciler, birinin aklından geçmeyen bir belayı düşüncesine salar; “şöyle yaparsan bey olursun, böyle yaparsan taraftar bulursun; söyle yaparsan nam salarsın, sıkı tanınırsın” der; zenginleri ayartır, boş uğraşa salar, dolşır.

Osı yeldiñ ünem qılıp jürgeñi nemene? Yeki närse. Äweli urlıq. Urı urlıqpen mal tabam dep jür...

Yekinşi buzaqılar birewdiñ oyında joq päleni oyına salıp, büytseñ bek bolasıñ, büytseñ köp bolasıñ, büytseñ kek alasıñ, mıqtı atanasıñ dep, awqattılardı azğırğalı älek bolıp jür.

*Hırsızlık ile kurnazlığı
Yüzü güler; ilginç görür.
Hırsızlık, yalancılık doldu taştı.*

*Urıq penen qılıqtı
Qızıq körer; eñi ener.
Urıq, ötirik güde gü.*

2.5.Kurnazlık

*Kurnazlık yapmak, hünersiz itin işi; göz süzerek,dilenip adam yolmak.
Qulıq sawmaq, köz süzip, tilenip, adam sawmaq önersiz ittin isi.*

*Kurnazlık, rezillik, hırsızlıkla mal yığılmaz,
Zalim nefsin hevesli olsa, tez toparlanmaz.*

*Qulıq, suwdıq, urlıqpen mal jiyilmas,
Sum näosiñ üyir bolsa, tez tiyilmas.*

2.6. Açgözlülük ve Diğer kötü özellikler

*Yabancıdan çekinir işi yok,
Düşman kahreden gücü yok.
Kendi başına bıraksan,
Hiçbir şeyden doyası yok...*

*Jat aybınar işi joq,
Jaw aydınar küşi joq.
Öz erkine jiberseñ,
Eşnärsege toymaydı...*

*Olumsuz kurnazlık, açgözlülükle,
Yetiştirdi evladın da kundak bezinde...*

*Bolumsuz qulıq toyımsız,
Boldı balan jörgekte...*

*Şakası ters, sözü saygısız,
Söylenen söze inançsız,
Kendi fenalığını görmez
Kazan kaldırır bir suratsız.*

*Qaljiñi teris, sözi- urıs,
Aytqan sözge könbeydi.
Öz tentegin körmeydi.
Qazan buzar bir qırıs.*

*Sabır ve sorumluluğa, hiç kimse ilgi duymaz
İnsaf, utanma, ar ve namusu gerekli bulmaz,
Derin düşünce ve derin bilime ihtiyaç duymaz,
Yalan ve gıybeti, yün döver gibi abartır aymaz.*

*İnsap- uyat, ar-namıs, sabır, talap
Bulardı kerek qılmas eşkim qalap,
Tereñ oy, teren ğılım izdemeydi,
Ötirik pen ösekti jündey sabap.*

“Abdirahman Öldüğünde (Abdiraxman Ölgende)”, “Abdirahman’ın Ölümüne (Abdiraxman Öli-mine)” ve “Abdirahman’a (Abdiraxmanğa)” adlı şiirlerinin mısralarında Abay Kunanbayev her ne kadar vefat eden oğlu için yazmış olsa da ideal insanda bulunması gereken özellikleri bir nevi sıralamıştır.

*Küçüklüğünde akıllı, iyi niyetli,
Hareketli, sükünet vermemiştii.*

*Adaldıq, aqıl jasınan
Qazğaptı, tınıştıq bermepti.*

*Mala değil, cana yakın idi.
Her zorluğa kucak açar idi.
Fakir-fukara elemli, dertli
Arzuyla himaye ettin hepsini
Yapı verdin gönüllerini
Ayırmadın hiç birini*

*Adaletli, cömert er idi.
Âleme yarıydı örnek hareketi*

*Gönlü tok dünyalığa
Dost canlısı yakınlara...
Gururlu, yalan yok onda
Vefalı yürek, gülüşü bal ya*

*Bilim alıp, bilinceye kadar
Huzur, sükûnet bilmayan...*

*Çocuk oldun, genç oldun
Sahteliğe ermedin.
Makama geldini baş oldun,
Kibirilenip gerinmedin.*

*Yersiz söz söylemeyen
Doğru yoldan dönmeyen
İyilik yapılacak yerde
İsteksiz geri çekilmeyen*

*Kafir ortasında ömür süren,
Haramından yemeyen.
Ömür boyu didinen,
Yatmayıp, bilim izleyen...*

*“Makama geldim” diye değişmeyen
Delirip fitne peşinde gitmeyen...
Yüz bin tenge verseler bile
Hak yolundan dönmeyen...
Hatiplikle böbürlenmeden,
Doğru sözü destekleyen.
Yalansız doğru görünen*

Kâmil İnsan

*Göğsünde nur yok, kalbinde inanç yok. Biziz, manasız gözlerle bakan; neyimiz üstün hayvandan?
Kökirekte säwle joq, köñilde senim joq. Qur közbenen körgeñ bizdiñ xaywan maldan nemiz artıq?
Kendini O'nun kulu bilip; kendine “Müslüman” deyip; teslim olmayı kabul etmişsin ya, kötülüğü terk edip. Kendi eylemlerini, öz halince O'na benzetmeyi kural edin; “Allah Teâlâ'ya benzeyebilir miyi(?)” diyerek, cahillikle bu sözden irkilmeyin; tam dengi olmak davasıyla değil: “O'na benzemek”; “O'nun sonunda olmak” demek. Bunun için Allah Teâlâ'nın subûti sıfatları olan; “Hayat, Bilim, Kudret, -Görmek, İşitmek, İrade, Kelam ve Yaraticılık'ı” bilmek gerek.*

*Mal tügil jañğa mırza edi.
Âr qıyınğa sermepti.
Mundı, şerli, joq-jitik.
Añsap aldın kernepti.
Bäriniñ köñilin tındırıp
Birewin ala körmepti.*

*Âdil, mırza yer bolıp
Âlemge jayğan örnekti*

*Düniyelikke köñili toq,
Ağayınğa bawırmal.
Täkäppar, jalğan onda joq
Aynımas jürek, külkiñ bal.*

*Ğılm alıp bilgense,
Tınış, tınıştıq tappağan.*

*Bala boldıñ jas boldıñ
Jalğandıqqa yermedin.
Töpe boldıñ, bas boldıñ,
Kökiregindi kermedin.*

*Orınsızdı aytpağan
Tüzüw joldan qaytpağan
Jaqsılıq qılar orında
Ayanıp boyun tartpağan.*

*Ortasında köpirdiñ
Aramınan tatpağan.
Ömir boyı talpınıp,
Ğılm izdep, jaypağan,*

*Türülenip “töre boldım” dep
Eserlenip şatpağan
Jüz miñ teñge kelse de,
Maxabbatın satpağan.
Jürtiklikpen şalqımay,
Tura sözde jaqtağan.
Ötiriksiz turaşıl.*

Öziñdi anıñ qulı bilip, özindi müslim at qoyıp, täslim bolğanıña ras bolastıñ da. Öz piğıldarında soğan öz xalıñşe uqsatadı şart qıl, Alla tağalağa uqsay alam ba dep, nadandıq birlän ol sözden jürkenbe, uqsamaq däl birdeylik dağuwası birlän emes sonıñ soñında bomaq. Anıñ üşin alla tağalanıñ sipattarı: Xayat, Ğılım, Qudiret, Basar, Sämiğ, İrada, Käläm, Täkin.

...Fakat bu yol, pek çetin, pek nazik yol. Bu yolda; sadece riyasız, hafifliksiz, bir karar duran kişi, işin kemaline ulaşır:

...Biraq bul jol bek şetin, bek nâzik jol. Bul jolda riyasız jeñildiksiz bir karar turıp izdegen ğana kisi istiñ kâmâlatına jetpek.

İslam dini yolundaki kullar; evvela imanın hakikatini bulmalıdır.

Äyel din islamnıñ jolındağı pändeler, imannıñ xakiqatın bilsin.

Bizim baştaki tarifimize göre, Allah Teâlâ; bilimli, merhametli, kudretli, adaletli idi. Sende bu üç sıfat; bilim, merhamet ve adalet içinde sıfatlanma anlayışını şart edinince; hem Müslüman oldun, hem büsbütün insaniyete kavuştun. Bilinen “civanmertlik” üç sıfat içinde olur; “Sıddık”, “Kerem”, “Akıl”. Bu üçünden Sıddık, adalet olur. Kerem, merhamet olur. Akıl, malumdur, bilimin bir adıdır. Allah Tebâreke ve Teâlâ, bunları her insanın varlığında ortalama olarak var kılıp yaratmıştır. Fakat bunlara değer verip, güzelleştirince; belki insanı kemale ulaştırarak, kendi halince.

Bunlar, kendi anlayışınla, sadece halis niyet içinde ararsan verilecek şeyler yoksa yok. Bu söylenen üç hasletin tamamı; önce peygamberler; ondan sonra evliyalar; daha sonra bilgeler ve en son kâmil Müslümanlardır. Bu üç fiil Allah'ın sonunda olmaktır iyi bil.

Yendi bizdiñ baştağı tağrif boyınşa quday tağala ğılımdı, raqımdı, ğadalätti qudiretti edi. Sende bul ğılım, raqım, ğadalät üş sipat birlän sipattanbaq; ijthadiñ şart ettiñ, musulman boldıñ häm tolıq insaniyatiñ bar boladı. Belgili jäwanmârtlik üş xaslat birlän bolar degen siddiq, kâräm, ğaqıl bul üşindän siddiqi ğadalät bolar. Kâräm şafağat bolar, ğaqıl mağlumdür, ğılumnıñ bir atı yekendigi, bular är adamnıñ bo-yında alla tabaraka uwatağala täxmin bar qılıp jaratqan. Biraq, oğan rawaj berip güldendirmek, bälki adam öz xalıñşe kâmâlatqa jetkizbek jehätinde bolmaq.

Bular öz ijthadiñ birlän, niyet xalis birlän izdenseñ ğana beriletin nârseler, bolmasa joq. Bul ay-tulmuş üş xaslättiñ isleriniñ aldı, payğambarlar, onan soñ äwliyeler, onan soñ xakimder, eñ aqırı kâmil musulmandar. Bul üş türli fiğil qudanıñ soñında bolmaq.

Yüreği yumuşak bilinen kullar da,
Gerçek dost bulmadan durmaz ha!
Fayda, övünç hepsi boşuna,
Dostsuz ağız, lezzet almaz ya...

Jüregi jumsaq bilgen qul,
Şın dos tappay tınımas.
Payda, maqtan bäre-tul,
Dossız awız tuşımas.

Dünyaya dost olan, ahrete dost olamaz,
İkisi tastamam aynı şekilde yerini bulmaz.
Dünyayı arzulayan, mahşerde çaresizin
“İmanı bütündür” demeye, dilim varmaz...

Düniyege dos aqiretke birdey bolmas,
Ekeyi tap birdey ornuğa almaş
Düniyege bıntıq, mahşarğa malsızdıñ
İmanın tügel dayuge awzım, barmas.

“Allah” demek zor değıl,
Allah'a giden yol, az değıl.
Arzulu yürek, içtenlikli gönül,
Başkası Hakk'a uygun değıl...

Alla degen söz jeñil.
Allağa awız jol emes.
Intalı jürek, şın köñül
Özgesi xaqqqa qol emes.

Yüreğin okuryazarlık idraki,
Rabb'i için sevse Rabb'i...

Jürektiñ aqıl sawatı
Maxabbat qılsa teñri üşin...

Nuru, sırrı görmesi için.
Sinesinde olsun göz.

Hurın, sırrın körüwge
Kökireginde bolsın köz.

Âşıklık; sıkıntılı yol... Gaşıqlıq- qiyın jol.
Yetsen- yetersin, Jetseñ- jettin.
Yetmez geçersin... Jetpey öttiñ.

Sonuç

“Hey, Allah’ım hey! İnsana efendilik edecek yiğidin; sıradan sözünde dururluğu, eli açıklığı; dünya malına kuruş değer vermezliği, cömertliği, vücudunda olmaz mıydı her türlü işareti?” sözünden de ve diğer sözlerinden de anlaşılacağı gibi Abay’ın ideal insanı bu özelliklere sahip olmalıdır. O döneminde meydana gelen olaylar neticesinde yozlaşmış toplum fertlerine karşı eleştirilerde bulunan ünlü yazar eleştirdiği yönlerden yola çıkarak ideal bir tip ortaya koymaya çalışmıştır.

O eserlerinde Müslümanlığın şartlarını tarif ederken aynı zamanda iyi Müslüman olmanın yollarını vermiştir ve kemalete yöneltmiştir. Bu yolları tam manasıyla gerçekleştiren insan olgun ve iyi Müslümana dönüşür. Dolayısıyla da kemalete erer ve kamil insan olur.

Nadana haram, akıllı kulağa ilmek
 Bu sözden öncekini tez öğrenmek...
 Doğru sözün kıymetini kim bilecek(?)
 Akılsız, gerçeğe değil, yoğa iman edecek

Abay KUNANBAYEV.

KAYNAKÇA

- Güzel A.(1991). “Yunus Emre’de İnsan Kavramı”, *Vakıf Haftası Dergisi*, 8, 83-96.
 Türer O.(2001). “Tasavvufi Düşüncede İnsan”, *Tasavvuf Dergisi*, 5, 9-15.

Şair Abay. G.G. Golovkov, 1983

Abay ve Dostoyevski'de Ahlak Anlayışı

Ezgi YIKMIŞ¹

Fyodor Mihayloviç Dostoyevski'nin Hayatı ve Fikri Felsefesi Dostoyevski'nin Hayatı

Fyodor Mihaylovic Dostoyevski, dindar ve otoriter bir ailenin ikinci çocuğu olarak 1821 yılında Moskova'da doğdu. Aşırı otoriter, sert mizaçlı ve de cimri bir insan olan doktor babayla, duygusal, çekingen ve yumuşak huylu bir annenin çocuğudur. Papaz bir babanın oğlu olan doktor, ailede dini yaşayışı katı bir şekilde uygulasa da Dostoyevski, asi bir kimlik geliştirecek; ne babası gibi baskıcı bir karakter sergileyecek ve ne de cimri olacaktır.² On yaşlarındayken babasının bir köy evi almasıyla Dostoyevski, köylülerle daha yakın ilişkilerde bulunma imkânına kavuşmuştur. Köylülerin samimiyeti ve çalışkanlığı onun ileride Rus halkına olan inancının temelini oluşturacaktır. Dostoyevski eğitimine dört yaşından itibaren başlamıştır. Rus halkının öyküleri ve tarihini öğrenmekle başlayan eğitimi, özel hocalardan Fransızca ve Latince öğrenmekle devam etmiştir. Dostoyevski, Bir Yazarın Günlüğü'nde küçük yaştaki çocuklara yabancı dil öğretilmesine karşı çıkmıştır.³ Daha sonra Moskova'da ilköğrenim yılları başlar ki düşünürümüz okul döneminde, içine kapanık, sürekli kitap okuyan biri olarak kendini gösterir. Dostoyevski sert disipliniyle tanınan Petersburg Mühendis Okulu'na başlar. Devlet okulundan sonra Dostoyevski, askeri mühendislik okulunu kazanır. Bu arada annesi ölmüş, babası kendisini içkiye vermiş ve cimriliğini çocuklarına bile göstermiştir. Dostoyevski, kendisine maddi yardımda bulunmadığı için babasına öfkeli ve onun ölümünü istemektedir. Bu istek onu daha sonra bunalıma sürükler ve bu dönemde ilk sara nöbetine tutulur. Dindar ve otoriter bir babanın daha sonra ahlaki açıdan yozlaşması ve çocuklarına karşı cimri olmasının etkilerini, Karamazov Kardeşler'deki baba karakteri üzerinde görmek mümkündür. Romanda babalarının ölümünü isteyen çocukların tavırlarının derinliklerinde Dostoyevski'nin bilinçaltı deşifre edilebilir. Her ne kadar romandaki İvan karakteri gibi babasını kendisi öldürmemişse de, babaya karşı beslediği öfke onda suçluluk hissi uyandıracaktır.⁴ Petersburg Mühendis Okulu'ndaki öğrenimini başarıyla bitirerek, asteğmen rütbesiyle Petersburg'daki İstihkâm Müdürlüğü'nde göreve verildi. Ancak bu görevi bir yıl sürdürebildi. Askerlikten nefret eden Dostoyevski 1844 yılında görevinden istifa ederek yazarlığa başlayacaktır. Askerdeyken bohem hayat tarzına alışan düşünürümüz; hayatının geri kalanını hep borçlu olarak sürdürecektir. Kitap okumayı ve edebiyatı hep sevmiş olan Dostoyevski, Puşkin, Dickens, Voltaire, Schiller, Hoffman gibi pek çok yazarın eserini okumuştur. Dostoyevski, edebiyat dünyasına çevirmen olarak girer ve ilk olarak da Balzac'ın eserlerini Rusça'ya tercüme eder.⁵ Dostoyevski, ilk romanı olan İnsancıklar'ı 1846 yılında yayımladı ve edebiyat çevrelerince büyük bir takdir topladı. Bu romanı sırasıyla Öteki, Ev Sahibesi, Beyaz Geceler ve Bir Yufka Yürekli başlıklı romanları izledi. Ancak bu romanlarının yeterince ilgi görmemesi üzerine Dostoyevski'nin yazarlıktan umudu kırılıp politikayla ilgilenmeye başladı. Petraşevski önderliğindeki gizli bir sosyalist gruba katılan Dostoyevski, 23 Nisan 1849 tarihinde yasak kitaplar okumak ve Çar'ı eleştiren toplantılara katılma iddiasıyla sekiz arkadaşı ve ağabeyi ile

1 Araş. Gör. Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü ezgie@pau.edu.tr

2 Henri Troyat, *Dostoyevski'nin Dünyası*, Çev. Leyla Gürsel, Nil Yayınları, İstanbul. 1966, ss. 11-15.

3 Fyodor Mihailoviç Dostoyevski, *Dostoyevski'nin Mektupları*, Çev. Zeyyat Özalpsan, Ararat Yayınları, İstanbul. 1967, s. 121.

4 Henri Troyat, *Dostoyevski'nin Dünyası*, 36.

5 A.g.e., s. 40.

birlikte tutuklanır. Ölüm cezasına çarptırılan Dostoyevski, sekiz ay hapis haneinde yattıktan sonra kurşuna dizilmek üzereyken af kararıyla idam cezası, dört yıl kürek ve altı yıl hapis cezasına dönüştürülerek Sibirya'ya sürülür. Dostoyevski, 1854 yılına kadar dört yıl süren Sibirya'daki kürek mahkumu olduğu süre içinde, kolları damgalandı, başı tıraş edildi ve günlerini taş kırarak geçirdi. Sara nöbetleri yüzünden birçok kere hastaneye kaldırılan düşünürümüz, sürgün yıllarında halkla ve halkın inancını belirleyen İncil'le yeniden tanışmıştır. Bu dönemde sürekli İncil okuyan düşünürümüz, Kilisenin kurumsallaşmasına karşı çıkıp evrensel İsa öğretilerine yönelmiştir. Bu dönemde kardeşinden Kuran, Kant'ın Saf Aklın Eleştirisi ve Hegel'in Felsefe Tarihi kitaplarını isteyen düşünürümüzün, bu kitapları okuyup okumadığı kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte onun Müslüman Tatar ve Çerkezlerle tanışmış ve onlarla iyi ilişkiler kurmuş olduğu bilinmektedir.⁶ Kürek cezasının bitiminden sonra er rütbesi ile Semipalatinsk'teki alayda beş yıl süreyle görev yaptı ve burada subaylığa kadar yükseldi. 1857 yılında ise dul Maria Dmitriyevna Isayeva ile evlendi. 1859 yılında ordudan terhis edilerek Moskova dışında küçük bir yerde kalmaya zorlanan Dostoyevski, özgürlüğüne kavuştuktan sonra Petersburg'a döndü. Kardeşi Mihail ve arkadaşı Strahov ile birlikte Zaman ve sonra da Dönem adlı dergileri hazırladı. Bu dergilerde Slav milliyetçiliğini savunan yazılar kaleme aldı. Bu dönemde yazdığı Ezilenler ile Ölü Evinden Anılar romanlarıyla kendi adını yeniden duyurdu. Bu dönemde sara nöbetleri yoğunlaşır ve doktorlar ona Avrupa seyahatini tavsiye ederler. Kumar borçlarını ödeyemeyen düşünürümüz için Avrupa gezisi iyi bir kaçış yoludur. 1863 yılında gerçekleştirdiği bu gezide Fransa, İngiltere ve İtalya'yı gezen düşünürümüz Avrupa'yı yakından tanıma fırsatı bulsa da Batı'dan hoşlanmaz ve hatta Katolik Kilisesi ile Cizvitleri nefret derecesinde eleştirir. Dostoyevski, 1864 yılında Yeraltından Notlar, 1866 senesinde ise Suç ve Ceza ile Budala, 1870'te Ebedi Koca, 1872 yılında ise Ecinniler adlı romanlarını yayımladı. Karısı Maria'nın ölümünden sonra sekreteri Anna Grigoriyevna Snitkina ile evlendi. Yeniden borçlanan ve kumarhanelerde dolaşmaya başlayan Dostoyevski, 1875 yılında Delikanlı, 1876'da Bir Yazarın Günlüğü ve son romanı olan Karamazov Kardeşler'i 1879 yılında yayımlamıştır. Dostoyevski, 28 Ocak 1881'de geçirdiği akciğer kanaması sonucunda ölür. Ölmeden önce günah çıkartmak için bir rahip çağırtmıştır. İncil her zaman Dostoyevski'nin başucu kitabı olmuştur. Dostoyevski için 31 Ocak 1881 tarihinde yapılan cenaze töreninde yaklaşık otuz bin kişi tabutunun arkasında yürümüştür.⁷

Dostoyevski'nin Eserlerinde Fikri Arka Plan

Oldukça üretken bir yazar olan Dostoyevski, ömrüne pek çok eser sığdırmıştır. Eserlerinin neredeyse tamamı "sanat için sanat" anlayışından uzak bir temel üzerine kurgulanmıştır. İnsanların acıları ve dertlerini toplumsal boyutta ele almaktadır. Ülkesinin o dönem içinde bulunduğu durumu gözler önüne sermekte ve beslenen umutları işlemektedir. Bunun yanı sıra insan psikolojisine de eserlerinde sıklıkla yer vermektedir. İnsanın iç çatışmalarını, toplumda dışlanmışlığını, çaresizliğini ve varoluş mücadelesini gözler önüne sermektedir. Dostoyevski malzemesi insan olan bir yazardır. Eserleriyle sunmuş olduğu katkı edebiyatı etkilemekten ziyade insanoğlunun insana olan bakış açısına değişiklik kazandırmaktır. Onun eserlerinden yer vererek okuyucunun zihnine işlediği bilgiler hayata ilişkin genel geçer bilgilerden meydana gelmektedir. Her okuyucunun hafızasında ciddi izler bırakmakta ve hayat görüşünü derin bir biçimde etkilemektedir. Bu konuyla ilişkili olarak Borges, "Her insan ilk kez denize girdiği zaman ya da ilkokula başladığı zamanı hatırlar. Bir de ilk Dostoyevski okuduğu zaman hatırladığı sarsıcı etki vardır" demiştir.

Dostoyevski'nin görüşleri, romanlarındaki karakterler sayesinde ete kemiğe büründürülerek somutlaştırılmıştır.

Milliyetçilik Anlayışı

Dostoyevski'nin milliyetçilikle ilgili görüşlerinin büyük bir kısmı Bir Yazarın Günlüğü başlıklı eserinde bulunmaktadır. Daha önce değinildiği gibi düşünürümüz, 1876-1878 yıllarında Osmanlı-Sırp ve

6 Fyodor Mihailoviç Dostoyevski, *Dostoyevski'nin Mektupları*, 62.

7 Anna Dostoyevski, "*Fyodor Dostoyevski*", Çev. M. Tahsin Yalım, Remzi Kitabevi, İstanbul. 2004, s. 325.

Osmanlı-Rus Savaşlarından bahsederken tam bir Slavcı gibi düşünmektedir. O, bütün Slavlar için bir evrensel birlik düşüncesine sahiptir ve bu birliğin, Rus-Ortodoks çatısı altında gerçekleşeceğini düşünmektedir. Bununla birlikte Dostoyevski'nin milliyetçilik anlayışının bütünüyle ırkçı bir yaklaşım olmadığına belirtilmesi gerekmektedir. Onun, dünyada yaşayan insanları Rus olanlar ve olmayanlar olmak üzere ikiye ayırdığı bilinmektedir. Buna karşın düşünürümüz, Rus olabilmek için öncelikle, insan olmak gerektiğini belirtmek suretiyle ırkçı bir anlayışı savunmadığını göstermektedir. Ona göre içsel özgürlüğe, adalete, sadeliğe, para biriktirme sevdasından gönüllü vazgeçmeye, sabırlı olmaya ve dinsel değerlere önem vermeksizin insan olunamayacağı için gerçek bir Rus da olunamayacaktır.⁸

Acı, İstirap ve Keder Temaları

Dostoyevski'nin herhangi bir eserini ele aldığımızda onun insanoğlunun ıstıraplarını ve üstünlüklerini nasıl konu edindiğini ve eserlerindeki bu tür karakterlere nasıl yardım etmeye çalıştığını görebiliriz. Dostoyevski'nin kahramanları içinde buldukları hayat şartlarından çıkma ve kurtulma yolunu ararlar. Kahramanlar kendi durumlarına göre, bir suçu işlemek istemeseler de hayatın süreci onları suça itmektedir, başka bir deyişle onlar suç işlemek zorundadırlar. Dostoyevski, kahramanlarıyla her zaman kendi vicdanıyla, arzularıyla, namusla uzlaşmaya gitmektedir. Ancak Dostoyevski eserlerinde insanoğlunun içinde iyiliğin var olduğunu ve onların içinde insanî niteliklerin ölmediğini göstermektedir. Bu nedenle Dostoyevski romanlarında insanın davranışları ve bu davranışların ahlâkî boyutu en önemli olan husustur. Dostoyevski, romancılığa başladığı ilk eseri olan *İnsancıklar*'da acı ve ıstırap konusunu ele aldığı görülmektedir. Romanın kahramanı Makar Devuşkin, toplumsal bir haksızlığa uğramıştır. Bu romanda Dostoyevski, bir insan nasıl küçük düşürülürse düşürülsün, onun acınmaya ve hakkında olumlu düşünülme hakkının olduğunu vurgular.⁹ Öte yandan Dostoyevski, acı ve ıstırapın bu dünya yaşamının ayrılmaz ve hatta vazgeçilmez bir parçasıdır. Bir Yazarın Günlüğü başlıklı eserinin ateist kahramanının ağzından Dostoyevski, mutlulukla dopdolu olan cennet yerine acının en yüce değer olan sevgiyi doğurduğuna şöyle dikkatleri çekmektedir: 'Bu yenedünyada acı var mı? Bizim dünyamızda salt acı çekerek sevebiliriz, evet, sadece acı yoluyla! Başka türlü sevmeyi beceremeyiz, başka şeyi bilmeyiz. Sevmek için acı çekmek istiyorum. Gözyaşları dökerek, terk ettiğim dünyayı tüm susuzluğumla öpmek istiyorum, hayır, kesinlikle başka bir hayatı kabul etmek istemiyorum!'¹⁰ Dostoyevski'ye göre, insanoğlu kötü bir şey yaptığında vicdanı işkence ve ıstırap duygularıyla kaplanarak ona huzur vermemektedir. Çünkü onların içinde de insanî bir taraf vardır ve onlar bu taraflarını dışarı çıkarmak istemektedirler. Dostoyevski, vicdan ve pişmanlık duygusunu yalın bir biçimde ele almamış, bunların acıma ve fedakârlık duygusu ile karışımından ortaya çıkan bir ahlaki gerilime de işaret etmiştir. Dostoyevski'nin bir diğer ahlaki konusu, bir insanın başkası yerine kendini feda etme duygusudur. Dostoyevski, ahlak konularını işlemekle birlikte ahlaki öğüt veren bir nasihatçi değil, insanların davranışlarını her yönüyle inceleyen bir varoluşçu düşünür olarak gözüktür.¹¹

Din Anlayışı

Dostoyevski'nin eserlerinde din ve Tanrı inancı konularının hararetle işlendiği, dini semboller ve çağrışımlarının bolca kullanıldığı açıkça görülmektedir. Dostoyevski'nin, eserlerinde öncelikli olarak ele aldığı temel konu Tanrı olmuştur. Dostoyevski'nin *Budala* romanında nihilist bir karakter ile İsa'ya derin bir iman gösteren Prens Miskin'i, Hans Holbein'in 1522'de yaptığı Hazreti İsa Cesedi adlı tablonun karşısında bir araya getirir. Her ikisi tabloyu incelerken nihilist olanı, Hristiyan olana birdenbire Tanrı'ya inanıp inanmadığını sorar.¹² Bununla birlikte *Karamazov Kardesler*'de Dostoyevski'nin, Hristiyan teolojisinde 'baba' olarak görülen Tanrı'yı öldürmeye çalıştığı görülmektedir. Bir düşünür olarak Dostoyevski,

8 A. V. Atamançuk, "Tvorçevstvo F. M. Dostoyevskogo v kontekste pedagogičeskoj aksiologii", http://www.google.ru/url?sa=t&source=web&cd=13&ved=0CCcQFjACOAo&url=http%3A%2F%2Fabiturient.ncstu.ru%2FScience%2Farticles%2Fhs%2F10%2F27.pdf%2Ffile_download& (Erişim 28.08.2011)

9 Bkz., Dostoyevski, *İnsancıklar*, Çev. Kenan Vedat Gültek, İnkılap Kitapevi, İstanbul. 2007.

10 Fyodor Mihalyoviç Dostoyevski, *Bir Yazarın Günlüğü*, C. II, s. 781.

11 Dostoyevski, *Suç ve Ceza*, ss. 7-15.

12 Dostoyevski, *Budala*, Çev., Mazlum Beyhan, s. 461.

Rusya’da ateizmin yaygınlaşmasının sebebi olarak sosyalizmi göstermektedir. Ona göre sosyalistler Tanrı inancının, burjuva sınıfının bir uydurması olduğunu iddia etmektedirler.

Abay Kunanbayev’in Hayatı Ve Fikri Felsefesi

Abay Kunanbayev’in Hayatı

Modern Kazak edebiyatının kurucusu, sair, felsefeci olan Abay (İbrahim) Kunanbayev 1845 yılında Kazakistan’ın Semey ilinin Singıs Köyünde doğmuştur. Kazak kültüründe bir çocuğun toplumca saygınlığının bir ölçüsü, soyuna ilişkin bilgilerin bulunmasıdır. Bu bağlamda Abay’ın büyük dedesinin adının Irgızbay; dedesinin isminin Oskenbay ve babasının adının Kunanbay olduğu belirtilmelidir. Dönemin Kazak toplumunda erkekler, çok eşli evlilik yapmaktaydılar. Abay, Kunanbay’ın ikinci esi Ulcan’dan doğan üç erkek çocuğun en büyüğüdür.¹³ İlk eğitimini köy mollasından alan Abay on yasına geldiğinde babası tarafından Semey’e okumaya gönderilmiştir. Burada, Ahmet Rıza Medresesi’nde üç yıl okumuştur. Abay, bu medresede öğrenci iken Arapça ve Farsçayı öğrenmiştir. Böylece onun doğu edebiyatı ve İslam dini bilgilerine ulaşmasının önü açılmıştır. Bu bağlamda onun basta Firdevsî, Nizamî, Fuzuli, Câmî, Sâdî ile Nevâyî olmak üzere şairlerden, Doğu edebiyatının kahramanlık destanlarıyla birlikte Rabguzî, Resideddün, Babûr, Ebulgazî Bahadır Han’ın tarihî eserlerinden ve son olarak da İslâm hukukunu ele alan din bilginlerinin eserlerinden etkilenmiştir.¹⁴ Bu dönemde Kazakistan’da bulunan medreseler, Kazak halkının dini ve millî kimliğini korumak adına Rus diline ve kültürüne uzak kalmayı tercih etmiş ve bu yaklaşımını öğrencilerine telkin etmekteydi. Gençlik çağlarının bu ilk döneminde bile Abay, kendi özgünlüğünü göstermiş ve eğitim gördüğü medresenin yasağına aldırılmaksızın bir Rus okulundaki derslere katılarak Rusça öğrenmiştir.

Bununla birlikte Abay, kendini kültür ve eğitimden asla geri bırakmamış, her fırsat bulduğunda kültür dünyasını zenginleştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda onun hocaları öncelikle, annesi Ulcan ve ninesi Zere olmuştur. Ninesi ona çoğunlukla masallar, halk hikâyeleriyle birlikte kendi anılarını da anlatmıştır. Annesi ise, daha çok manzum eserler nakletmiştir. Abay, okuma yazma bilmeyen annesinin o kadar çok şiiri aklında tutmasına sasırmış ve onun hafızasına hep hayranlık duymuştur. Böylece düşünürümüz, özellikle annesi Ulcan ve ninesi Zere’nin anlatılarından Kazak destanlarını, halk hikâyelerini ve masallarını dinleyerek yetişmek suretiyle Kazak kültürünün sözlü ve yazılı geleneğini benliğine kazımıştır. Abay’ın çevresi genişledikçe kültürel dünyası da genişlemiştir. Ancak, bu kendiliğinden gerçekleşebilecek bir süreç değildir. Nitekim okul hayatından kopan Abay, kendi şartlarını kullanarak eğitimini sürdürmeye gayret göstermiştir. Bu uğurda onun ilk girişimlerinin, medresede kazandığı birikimi zenginleştirme yönünde olacağı açıktır. Ancak, onun ilgisinin daha çok edebiyat ve kültürel konulara yönelik olduğuna dikkat edilmelidir. Böylece o, Doğu edebiyatının kahramanlık destanlarıyla birlikte Rabguzî, Resideddün, Babûr, Ebulgazî Bahadır Han’ın tarihî eserlerini, şecerelerini, İslâm hukuku ve şeriat kaidelerini inceleyen âlimlerin Arapça, Farsça ve Türkçe çalışmalarını, Firdevsî, Nizamî, Câmî, Sâdî ile Nevâyî’nin eserlerini büyük bir sevgiyle okumuş ve kültürünü genişletmiştir. Soylu ve güçlü bir aileden gelen Abay’ın kendine olan güveni, en çok kültür dünyasını genişletmede kendini göstermiş olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü düşünürümüz sadece Kazak gibi millî ve Türk, Arap ve Fars gibi dindaşlarının kültürel birikimin devşirmekle yetinmemiş, ulusal düşmanı olmakla birlikte Rus kültürünü de öğrenmeye büyük bir ilgi göstermiştir. Bu bağlamda onun ilk çabaları, medrese eğitimi öğrendiği Rusçayı unutmayarak tam tersine geliştirmeye çalışması ve bunun için de Semey şehrinin kütüphanelerinden aldığı veya Kazak topraklarına sürgün edilmiş Rus aydınlarının yardımıyla edindiği Rusça kitapları okumak suretiyle bilgisini zenginleştirmeye sürekli gayret etmesidir.

Abay’ın kültür dünyasına gösterdiği bu ilgi yalnızca kendi kişisel gelişimini etkilemekle kalmamış, onun siyasî ve kültürel bir lider olarak çevresini de eğitime ve bilime yönlendirmesini sağlamıştır. Nite-

13 Abay Kunanbayev’in hayat hikayesi için bkz., *Abay’ın Ömiri men Tvorçestvostı*, Almatı. 1954.

14 E. E. Muhanbetkaliev, “*Abaydın Etikalık-Gumanistik Oıların Filosofiya Tarihi Turgınsınan Paimdatı*”, AkMU habarsısı, filozofiyalık jane gumanitarlık gılımdar seriyası, _: 2 (43), Almatı.2010.

kim o, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında Çarlık hükümeti tarafından açılan Rus-Kırgız okuluna, Daniyar Kondıbayev basta olmak üzere birkaç yetimi bizzat kendisi kaydettirmiştir.

Abay Kunanbayev'in Eserleri

Abay Kunanbayev'in 1855-1903 yılları arasında yazdığı şiirleri veya nesir yazılarından hiçbiri hayatta iken basılmamıştır. Abay, vefat ettikten sonra akrabaları ve çocukları şairin mirasını toplayıp yayına hazırlanması gereğini duymuşlardır. Bir Kazak aydını olan Alihan Bokeihanov'ın desteğiyle Abay araştırmacıları olan Kakıtai ve Turagul 1905 yılında Abay'ın şiirlerini ve nesirlerini toplayıp düzenleyip bir araya getirmişlerdir.¹⁵ Bu araştırmacıların derlemeleri ilk kez 1909 yılında Petersburg şehrinde *Kazak Şairi İbrahim Kunanbayev'in Eseri* başlığı altında yayınlanmıştır. 116 Daha sonraki baskılarda Abay'ın şiirleri ve nesir yazıları ayrı olarak basılmaya başlanmıştır. Onun şiirleri *Eskendir*, *Masgut*, *Azim* adlı şiir kitaplarında toplanmıştır. Kırk beş nesir yazısı ise *Kara Sözder* adıyla yayınlamıştır. Düşünürümüzün şiir ve nesir yazılarından başka Rusçadan yaptığı bir tercümesi de bulunmaktadır. Rus sair Lermontov'nin kaleme aldığı elliden fazla çeviri şiir, Vadim adıyla basılmıştır.

Varoluşçu Felsefe

Abay bilgelğinde insan, tabiatın bir unsuru olduğu kadar toplumsal bir varlık olarak göz önüne alınır. Toplumsal yanı olmasının doğal bir sonucu olarak insanın psikolojik yanları olduğu kadar sosyal ve siyasî yönleri de bulunmaktadır. Bu şartlar altında dönemin Kazak kültürünün esaslı problemleri olan insanlık, eğitim, bilim, iman, mutluluk ve bu mutluluğa ulaşma yolları üzerinde düşünmek bir aydının toplumsal görevi olduğundan kuşku duyulamaz. Abay, basta Dostoyevski örneğinde Rus kültürü olmak üzere çağdaş düşünce akımlarından etkilenmiş ve bu etkiyi kendi Kazak kültürüyle uzlaştırmaya çalışmış bir düşünürdür. Abay'ın anladığı ve savunduğu anlamda insan, ister eylem alanında ister yazı masasında olsun, esasta insanı insan yapan nitelik, yaşadığı zamanın dünyasına sırt çevirmeyen, bu dönemin gerçekliklerinden ve çelişkilerinden kaçınmayan, aksine tutumunu ve eylemini bu gerçeklikler ve çıkmazlardan hareketle oluşturup belirleyen tavrı sergileyen bir insandır. Abay'ın sergilediği insan tavrı ve kişiliği, varoluşçuluğun edebiyattaki yetkin temsilcisi olarak kabul edilen Dostoyevski'nin her insanın herkes karşısında her şeyden sorumlu olduğu şeklindeki yaklaşımını onaylar niteliktedir. Ona göre Kazak halkının en önemli problemlerinden biri, bu halkın insanların birbirine güvenmemeleri, hatta birbirlerine karşı düşmanlık duyguları beslemeleridir. *Kara Sözder*'in yirmi dördüncü sözünde, Kazakların birbirlerine karşı güttükleri düşmanca duyguların ne kadar daha sürdürülebileceğini¹⁶soran Abay, aynı kitabın üçüncü sözünde de Kazakların birbirine karşı gösterdikleri bu saygısızlığın, küçük düşürmelerinin nedenini araştırır.¹⁷ 1886 yılı Abay tarafından yazılan *Gılım Tappai Maktanba* başlıklı şiirinde gençlere, bilimin ne kadar önemli olduğu hususunda öğüt vermektedir. Ona göre gençler, zamanlarını boşa geçirecek eğitimden uzak kalmamalıdır.¹⁸ *Kara Sözder*'in on besinci sözünde Abay, akıllı ve akılsız insanlar arasındaki farkı göstermektedir. Akılsız insan değersiz şeye ilgi duyup, hayatın lezzetli değerli vaktini boşu boşuna harcaacaktır. Fakat sonra pişman olduğu an çok geçtir. Akıllı kişilerin arasında olmak isteyen vaktini boşa harcamamalı ve her zaman kendini kontrol etmelidir.¹⁹ Ona göre insanın, biri yemeyi içmeyi arzulayan ve diğeri ise bilgiyi arzulayan iki farklı yanı bulunmaktadır. Bunlardan ilki bedeninin ve ikincisi ise ruhun ilgisidir.²⁰ *Kara Sözder*'in on yedinci sözünde ise Abay irade, akıl ve kalp bağlamında

15 Kaim Muhametkanulu, *Abay'dın Akın Sakirteri*, Almatı. 1994, s. 11-12.

16 Abay Kunanbayev, *Kniga Slov*, red. R. Seisenbayeva, Semei. 2001. s. 43.

17 A.g.e., s.8.

18 "Gılım tappai maktanba. / Orın tappai baptanba. / Kumarlanıp sattanba. / Oınap boska kuluge. (Bilimi buldum deme. / Yer buldum deme. / Zamani bosu bosuna harcama. / Oynayıp bos bos gülme./).

19 "Akıldı kisi men akılsız kisinin menin biluimse bir belgili parkın kordim...". (Akıllı kişi ile akılsız kişinin belli bir fark olduğunu sanıyorum) <http://www.abay.nabr.kz/index.php?page=content&id=116> (Erisim 01.08.2017).

20 "Jas bal anadan tuganda ike turli minezben tuadı, bireui issem, jesem, uiktasam dep tuadı. Bular tannın kumarı, bular bolmasa, tan janga konak ui bola almaidı, hem de özi öspeidi, kuat tappaidı. Birevi bilsem eken demeklik. Bunun bari jan kumarlığı, bilsem eken, korssem eken, uirensem eken, degen..." (Çocuk anadan doğduğunda iki farklı huyla doğmaktadır, birisi içsem mi, ikincisi bilsem mi

nasıl gerçek bir insan olunması gerektiği hususunu tartışmaktadır. İrade ve kalp, insanı yönetme hakkının kendinde olması gerektiğini iddia ederken akıl araya girer ve üçünün birlikteliğiyle ancak kalbin de liderliğiyle bir insanın gerçek ve topluma yararlı bir insan olacağını söyler.²¹ Sonuç olarak Abay'a göre eğitim ve bilim, insanın vazgeçilmez erdemleridir. Eğitim ve bilim, insan özünün temelidir. Her ne kadar dini okullar olan medresede okumuş olmakla birlikte eğitim ve bilim konusunda duyarlılığı noktasında Rus düşünürlerinden ve de özellikle Dostoyevski'den de yoğun bir şekilde etkilenmiştir. Abay, Kazak gençlerinin aşırı milliyetçilik duygularıyla eğitilmesinin doğru bir yaklaşım olmadığını da vurgulamaktadır. *Kara Sözler*'in ikinci sözünde Abay, çocukluğunda kendisine diğer milletlerin kötü insanlar olduğu yönünde telkinlerin yapıldığından esefle söz eder. Çünkü der Abayı, yetişkinliğinde Özbeklerin ticarete, Rusların bilimde ve Nogayların ise askeri dayanma gücü açısından oldukça becerikli halklar olduğunu açıkça gördüğünü söyler.²² Böylece Abay, gerçek milliyetçiliğin ve milletini sevmenin ölçütünün, başka milletleri kötülemekten geçmediğini tam tersini kendi milletinin insanlarının her alanda ilerletilmesinden geçtiği görüşünü savunmaktadır. Abay'ın keder duyduğu bir başka ahlak dışı davranış, Kazak insanların birbirlerini kandırması ve hatta birinin, diğerinden bir şeyler çalmasıdır.²³ Kazak halkı arasında görülen bu tür olumsuz davranışlar karşısında keder ve üzüntü duymakla birlikte düşünürümüz, geleceğe umutla bakmaktadır. Dostoyevski gibi Abay da vicdan, iman ve utanma duygularıyla insan nefsinin acı ve keder doğuran kötü ahlaki davranışlarından uzak kalmak mümkün olabilecektir.

Bilim ve Ahlak

Kunanbayev'in bilgi ve bilime olan hayranlığı bütün eserlerinde göze çarpıyor. Bilim çok değerlidir. Ona göre eğitimciler, bilimi, sevgiyi, bütün benlik ve gayretiyle talebelerine aktarmalıdır. Güzel ahlak, her insana gereklidir. İnsan aklını kullanıp, güzel ahlak sahibi olmalıdır.²⁴

Abay'ın ahlak anlayışı ölçülü yaşamak üzerine tesis edilmiştir. Her şeyin başında denge unsuru vardır. Tabiatı her şey, bu takdirin sonucu tezahür ediyor. İnsanın bütün azalarında bu ölçüyü görebildiğimiz gibi tabiatı cari her bir kanun, belirli bir düzen ve ölçüyle var ediliyor. "Bütün eşya bir ölçüyle var edilmiş. Ölçüyü aşan, bir işe yaramaz. Yeme içmede de öyle." Parmaklarımızdaki düzen, belli kalıp ve ayarda yaratılmış. İç organlarımızda matematiksel oran, aynı şekilde evrenin her yerinde kendini gösterir. Kalbin, midenin, kemiklerin yapısı bir tasarım gerektiriyor. İnsan, ahlaki düzeni ve kuralları koruma adına yeme içmeleri dâhil her davranışını kontrol ederek sergilemelidir." Gereksiz yere gülme insanı sarhoş eder. Sarhoşlukla insan hata işlemeye devam eder. Sarhoşluk akıl gözünü kör eder." İnsan gücü yettiğince çalışma ahlakına sahip olmalı tembellik ve dilencilik istenmeyen davranış kalıplarıdır." Dilencilik sıfatı insana yakışmıyor." İnsan kazanımlarını ahlaki meşruiyet içinde yerine getirmelidir. Haram kazanç evrensel ahlak yasalarına da aykırıdır. Haramla beslenen bir bedenden toplumsal hayata olumlu katkı beklenmez. "Er ya da geç haram kazançtan zarar görmeyen kalmaz." Harama alışmış birey, devletin her kademesinde de bu kötü alışkanlığını sürdürmesi muhtemeldir." Kendini beğenmiş kibirliye değer verme." İnsanın sürekli kendinden bahsetmesi kendini övmesi akli dengesizlik olarak addedilir. Tevazu sahibi olma ise akli kontrolün sağlandığının işaretidir. Yaratıcı, tevazu sahibini yükseltir, kibirli olanları

diyen niyetiyle...). <http://www.abay.nabr.kz/index.php?page=content&rootmenu=true&id=111> (Erisim 21.04.2018).

21 "Kairat, akıl, jurek useui önerlerin aıtısıp talasıp kelip gılumga juginipti..." (Güç, akıl ve yürek üçüsü kabiliyetlerin tartışarak bilime gelecektir...). <http://www.abay.nabr.kz/index.php?page=content&id=117> (Erisim 21.04.2018).

22 "Men bala kunimde estusi edim, tuieden korkkan nogai, atka minse, sarsap auıldı korse sapkan jaman sasır bas orıs. Sonda men oilausı edim, ya Allah, bizden baska halıktın bari anturgan, jaman keledi eken, en tayir halık biz ekenbiz dep, algi aiitlimıs sözderdi bir ulken kızık korıp kuanıp kulusi edim. Endi karap tursam, Nogaıga karasam, soldattıkka da, kedelikke de sıdaıdı...Orıska karasam, bilmegen balesi jok. Baganagı maktan, baganagı kuangan, kulgen sözderimiz kaida?..." (Ben çocukluğumda bütün halk hakkında kötü şeyler duyuyordum, (özbek, nogai, kırgız, rus) o zaman kazaklardan başka hiçbir iyi bir millet yok olduğunu düşünmüştüm...). <http://www.abay.nabr.kz/index.php?page=content&rootmenu=true&id=111> (Erisim 21.04.2018).

23 "Jer juzinde eki mın millıonnan kop artır adam bar, eki millıondai kazak bar. Bizdin kazkatın dostıgı, duspandıgı, maktanı, mıktılıgı, mal izdeui, öner izdeui jurt tanuı esbir halıkka uksamaıdı..." / (Yer yüzünde kazak halkı iki biliyondan fazla ve onun dostluğu, övünmesi, güçlülüğü hiçbir halka benzemez...). <http://www.abay.nabr.kz/index.php?page=content&id=117> (Erisim 21.04.2018)

24 Mustafa Hopaç, *Kazak Aydınlanmasında Abay Kunanbayev Düşüncelerinin Etkileri Üzerine Bir Deneme*, Akademik Bakış Dergisi Sayı: 37 Temmuz – Ağustos 2013 Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, s.2

da alçaltır. Kendini beğenmiş kibirliler aslında hiçbir şey olamayan, bireylerdir. Kendi başına buyruk bu bireyler, rehabilite edilemezlerse sürekli Çevrelerine zarar verirler.” Kibirli ve kendini beğenmiş kişi, yalandan da kaçamaz.” “Yalanlarının ortaya çıkması, insanı hırçınlaştırarak ahlaksızlığa sevk eder. Göz dönmesi tabirinin kullanıldığı bu durum karşısında insanın sükûneti zordur ama imkânsız değildir. Birlik ve beraberlik dayanışmanın ön koşulu dur. Bütün insanlık âlemi, hayatının vazgeçilmesi olarak bu ahlaki kaidelere göre hareket eder. Düzensizlik ve anarşi çıkaran pendelerin bu ahlak yapısından nasipleri yoktur. Yalnız kendisi için çalışanın hep kendine çalışan canlıdan farkı yoktur diyen Abay, Tanrının sevgili bendesi olmayı da insanlık için emek harcamaya bağlıyor. “Sadece kendini düşünen bencil, kendi için otlayan canlılar gibidir. İnsanlık için çalışırsan yaratıcının sevgili bir dostu olursun.” İnsanın kendisini başkalarına karşı, üstün gösterme çabası bir tür aşağılık duygusundan kaynaklanır. İnsan ne ise, o olmalıdır. Kendini olduğundan fazla göstermek, insanın nurunu söndürür.” ahlaksız toplumlar uzun süre varlığını devam ettiremezler. Toplum bireylerin bileşkesi olduğuna göre bireyler tek tek ahlaki yapıyı özümsemelilerdir. Bunun için devletin yanında tek tek aileler ve çevre kendi yapısını tehlikeye sokmamak için ahlak yasalarının benimsenmesine yardımcı olmalıdır.” İnsanlar kendi zamanlarının içinde yaşadıkları toplumun çocuklarıdır, bu yüzden kötü davranışlar edinmesinde herkesin bir payı vardır.” Her fert içinde yaşadığı toplumunun ahlak değerleri neyse onlardan etkilenir iyi ve kötü davranış kalıplarını yaşadığımız çevreden kaparız. Kabul etmekten kaçınırsak bile bilinçaltımız bunlarla beslenmiştir. Başkalarına karşı yaptığımız haksızlıklar, atalet ve miskinliklerimiz de toplum tarafından yadırganır. Nadandık, zulüm ve tembellik insanı hor ve hakir yapar”. İnsanın hakiki değeri nadanlıkta (cehalet) değil, insani karakterlere sahip olmasındadır. Makam ve mansıp sahibi olduğunda da ahlak kuralları ihlal edilmemelidir. Birilerine göre mansıp, sanki övünülecek, büyük bir meziyet gibi algılanır, büyük bir atak yapma algısı oluşturur. Oysa bir tür akıl hastalığını çağrıştıran makam mansıp hırsı insana, başkalarına tepeden bakma cesaretini verir. Makam, mansıba ulaşma adına her yolu mubah sayıp, insanları aldatan, ahlak yasalarına aykırı davranışta bulunuyordur. İnsan rütbeyi, mansıbı araç olarak kullanması gerekirken onu bir amaç haline getirirse, sosyal felaket tohumları atılmaya başlamış demektir. Mansıp tuzağına kapılmış birilerinden halkların da beklentisi yoktur. Mansıp tuzağına kapılanın ahlaki değerlere saygısı yoktur. Etik kurallarından habersiz olan ve saygısızca davranışlarda bulunan kişiler aslında acınacak durumda olanlardır.” Kötü ahlaklı olana gülme, ona acı. ”Birlikte yaşamanın başkalarına tahammül edebilmenin şartı paylaşma kültürünü oluşturmaktır. Ben tok olayım başkalarının açlığı ve sefaleti beni alakadar etmez mantığı doğru bir mantık olamaz.” İnsanı azdıran işsizlik ve fazla toklukdur.” Bütün ahlaki değerlerimizi çocuklarımıza da aktarıyoruz. Çocuklar etik edinimlerini bizden ve çevrelerinden tevarüs ediyorlar. “Çocuğun iyi ahlaklısı değerli, kötüsü musibettir” diyen Abay, çocuklarımıza kötü alışkanlıklar kazandırarak insanlığın başına musibet etmememiz gerektiğini vurguluyor.²⁵

Abay’a Göre Hayatın Anlamı

Abay, ömrünün tamamını milletine adanmış bir insandır. Kant’ın, “öyle hareket et ki davranışların başkaları tarafından örnek alınsın prensibi” de aynı idealin yansımasıdır. İnsan dünyaya bir defa gelir hayat bir defa yaşanılan bir olgudur. Bu yola yapılması gereken şey ideal hayat anlayışını yakalayıp, toplumu da o anlayışa doğru yönlendirmektir. “Ömür ve dünya denilen akıp giden sudur. İnsan ömrü bir dakika gibi gelir geçer. Kaderde geri dönüş yoktur. Zaman asla geri dönmez. Gönül aydınlığın olmazsa, görme ve bilme yetilerin çalışmazsa, Uzun ömrün hiçbir anlamı olmaz. Abay deyimlerinde de, türlü hayat gerçeklikleri ortaya serilmektedir. İnsan su gibi akıp giden ömrünün kıymetini bilmek zorundadır. Abay, oluş ve değişimin her varlık için mutlak değişmez olduğunu söylemektedir. Değişmeyen tek varlık yaratıcıdır. Herakleitos’un deyimiyle, gece -gündüz, soğuk -sıcak, iyi-kötü, arasındaki zıtların çarpışması yeni oluşumları ortaya çıkarır. İnsan bütün bu oluşumlara bakıp kendini ve çevresini yenilemelidir. Yenilenmeyenlerin, kendini geliştirmeyenlerin elendiği bir dünyada yaşamaktayız. “Zaman geçtikçe kurallar ve kaideler de yenilenmelidir.” diyen Abay, Kazak halkını yepyeni bir dünya için hazırlamıştır.²⁶

25 A.g.e., s.4.

26 A.g.e., s.5.

Sonuç

Papaz bir babanın oğlu olan Dostoyevski, ailesinde dini yaşayış katı bir şekilde uygulasa da asi bir kimlik geliştirerek, babası gibi baskıcı bir karakter olmamıştır. Aksine babasına, yani baskıcılığa karşı nefret duygusu geliştirmiştir. Rus halkına olan inancının temelini ise köylü insanının samimiyeti ve bundan bir hayli etkilenmesi oluşturmuştur.

Sonradan Petraşevski önderliğindeki gizli bir sosyalist gruba katılan Dostoyevski, hapis yattığı ve ardından Sibirya'ya sürgün edildiği yıllar içerisinde büyük acılar yaşadı. Sara nöbetleri yüzünden birçok kere hastaneye kaldırılan Dostoyevski, sürgün yıllarında İncil'le yeniden tanışır. Bu dönemde sürekli İncil okur, kilisenin kurumsallaşmasına karşı çıkıp evrensel İsa öğretisine yönelir. Çeşitli dergilerde Slav milliyetçiliğini savunan yazılar kaleme alır. Batı'dan hoşlanmaz ve hatta Katolik Kilisesi ile Cizvitleri nefret derecesinde eleştirir. İncil her zaman Dostoyevski'nin başucu kitabı olmuştur. Bu derece inişli çıkışlı hayata sahip bir insanın ideal insan tipolojisi de haliyle zaman içerisinde değişikliğe uğramıştır. Hayatının ilk döneminde daha asi bir ruha sahip yazar için ideal insan, özgürlükçü, baskıcı rejime ve kişilere karşı çıkan, dini kurallar çerçevesinde yaşamayı kabul etmeyen bir görüntü çizmektedir. Ancak ömrünün ikinci yarısında, sürgün yıllarından sonra yaşadıkları neticesinde bir hayli değişen Dostoyevski, ideal insan fikrini de yeni bir biçimde şekillendirmiştir. Artık onun için bu ideal kişi, İncil'e ve öğretilerine bağlı, milliyetçi, Batı toplumlarına karşı özentiliği içerisinde olmayan, ahlaklı ve kısmen dünyevilikten uzak bir karakter etrafında şekillenmektedir.

Abay, ömrünün tamamını milletine adanmış bir insandır. Onun ahlak anlayışı ölçülü yaşamak üzerine tesis edilmiştir. Her şeyin başında denge unsuru vardır. Ölçüyü aşan, bir işe yaramaz. Bu durum yeme içmede de bu şekildedir. Abay için ise; güzel ahlak, her insana gereklidir. İnsan aklını kullanıp, güzel ahlak sahibi olmalıdır. İnsan kazanımlarını ahlaki meşruiyet içinde yerine getirmelidir. Haramla beslenen bir bedenden toplumsal hayata olumlu katkı beklenmez. İnsanın sürekli kendinden bahsetmesi kendini övmesi akli dengesizlik olarak addedilir. İnsanın kendisini başkalarına karşı, üstün gösterme çabası bir tür aşağılık duygusundan kaynaklanır. İnsan ne ise, o olmalıdır.

İnsan dünyaya bir kez gelir hayat bir defa yaşanan bir olgudur. Bu yola yapılması gereken şey ideal hayat anlayışını yakalayıp, toplumu da o anlayışa doğru yönlendirmektir.

Abay deyimlerinde de, türlü hayat gerçeklikleri ortaya serilmektedir. İnsan su gibi akıp giden ömrünün kıymetini bilmek zorundadır. Abay, oluş ve değişimin her varlık için mutlak değişmez olduğunu söylemektedir.

Abay'ın sergilediği insan tavrı ve kişiliği, varoluşçuluğun edebiyattaki yetkin temsilcisi olarak kabul edilen Dostoyevski'nin her insanın herkes karşısında her şeyden sorumlu olduğu şeklindeki yaklaşımını onaylar niteliktedir. Bu iki kıymetli düşünür de yaşadıkları dönemin şartları içerisinde iyi ve ideal insan olma yolunda kendi toplumlarında yol gösterici olmuşlardır. Savundukları fikirler ve çizdikleri ahlak çerçevesi bugün de geçerliliğini koruyan değişmez unsurlardan oluşmaktadır. Birbirlerinden çok farklı birer ailede yetişmiş, farklı eğitimler almış, bambaşka hayat koşulları içerisinde çıkmış olsalar da bu husustaki fikirlerinin paralellik gösterdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Abay Kunanbayulı'nın Şiirlerinde Akıl Kavramı

Emel COŞKUN¹

Kazak edebiyatında yenileşme döneminin öncülerinden olan Abay Kunanbayulı, Doğu Kazakistan vilâyeti Abay ilçesindeki Kaska Bulak'ta doğmuş, Şıngıstav'ın Balaşakapak yaylasında ölmüştür (1845-1904). Ciydebay'a defnedilmiştir. Köy mektebinde okumuş, on yaşını geçtikten sonra Semey'deki medresede üç yıl kalmış, daha sonra köy hayatına devam etmiştir. Abay'ın bütün hayatı Rusya sömürgecilerinin Kazak bozkırına yerleştiği vilâyet yönetim sisteminde geçer (Biray, 2004: 469).

Zamanın Rus politikaları, Kazak kültürünün, örf ve adetlerinin yok edilmesi amacına bina edildiğinden, Kazaklar büyük sıkıntılar, zulümler ve işkencelerle karşılaştılar. Bütün işkence ve özgürlük ihlallerine rağmen Kazak aydınları, yok edilmenin eşiğine getirilmiş bir halkı yeniden tarih sahnesinde yeşertmeyi başardılar (Hopaç, 2013: 2). Bu aydınların en önemlilerinden biri şüphesiz Abay'dır. O, sadece Kazaklar için değil, tüm Türk dünyası için önem arz eden bir şahsiyettir.

Abay'ın şiirlerinde en çok yakındığı şey, toplumu bir veba gibi saran cehalettir. Abay'ın tanımındaki cehalet; 'dinsizlik, imansızlık, eğitimsizlik, gayretsizlik, tembellik, uyuşukluk, düşüncesizlik, nefisperestlik, dedikoduculuk, sebatsızlık, rüşvetçilik, yalancılık, dalkavukluk, hırsızlık, haset, merhametsizlik' gibi menfi hasletlerin hepsini kapsamaktadır. Bütün bu saydıklarına karşı şair, halkını uyanmaya çağırmıştır ve halkına şöyle seslenir: "Gaflet uykusundan uyanın, adam olun!" (Kara ve İbragim, 2008: 402).

Biz, bu yazımızda, son derece idealist bir şair olan ve halkı için birçok fedakârlık yapmış olan Abay'ın, şiirlerinde akli nasıl değerlendirdiği üzerinde durduk.

0. Giriş

İlk defa Aristo De Anima adlı eserinde bilgi problemiyle ilgili olarak süje-obje ilişkisini irdelerken akli pasif ve aktif olmak üzere ikiye ayırarak her birinin mahiyet ve fonksiyonlarını şu şekilde açıklar: Pasif akıl (el-aklü'l-münfail), henüz üzerine hiçbir şey yazılmamış levha gibidir. Bu akıl bir güç ve istidattir. Varlığın bütün mahiyet ve sùretlerini maddeden ayırma gücüne sahiptir; fakat onda şekiller henüz maddeden soyutlanmış değildir. Soyutlanma başladığı an, kuvveden fiil haline geçer. Ona bu aktiviteyi veren aktif akıldır. Şu halde pasif akıl gayri maddî olmasına rağmen şekil alır, bedene bağlı ve fânidir. Aktif akıl (el-aklü'l-fa'âl) ise kavranabilirlerin (el-ma'kulât) fiil halinde kendisinde bulunduğu akıldır. İnsan aklının psikolojik fonksiyonlarını belirleyen bu akıl bedenden önce vardır ve bedenden sonra da varlığını sürdürecektir. Tıpkı ışığın renk ve şekilleri ortaya çıkarması gibi bu akıl da insanın doğuştan sahip olduğu idrak gücüne yani pasif akla etki ederek bilginin meydana gelmesini sağlar. Ontik bir niteliğe sahip olan aktif akıl olmadan biz hiçbir şeyi bilemeyiz.

Aristo'nun ünlü yorumcularından olan İskender Afrodisî akıl hakkında bir eser yazmış ve bu eser IX. yüzyılda İshak b. Huneyn tarafından Arapça'ya çevrilmiştir. Bu eserin gerek İslâm Meşşâfeleri gerekse Batı skolastik düşünürleri üzerinde önemli etkiler yaptığı bilinmektedir. Aristo'nun ikili tasnifine karşılık İskender, akli, heyûlânî akıl (intellectus metarialis), meleke halindeki akıl (intellectus qui habet habitum) ve faal akıl (intellectus agens) olmak üzere üç kategoride inceler. Ona göre potansiyel bir güç olan heyûlânî akıl, maddenin çeşitli formları kabul edişi gibi dış dünyadan gelen izlenimleri algılayarak kavram haline dönüştürebilir. Aktivite başladığı anda kavramla birleşip özdeşleşir. Salt bir form olmakla beraber bu akıl bedene bağımlı ve onun gibi ölümlüdür. İskender Afrodisî, heyûlânî aklın fiil alanına

¹ Öğretmen. Pamukkale Üniversitesi mezunu.

çıkılmış haline “meleke halindeki akıl” adını vermekte ve ikisi arasındaki farkı, sanat öğrenme yeteneğine sahip olan biri ile sanatkâr arasındaki farka benzetmektedir. Yani birincisi sadece yeteneğe sahip olduğu halde ikincisi istediği her an sanatını icra edebilmektedir. Bu ilişkide heyûlânî aklı aydınlatarak onun fiil alanına geçmesini ve böylece bilginin meydana gelmesini sağlayan faal akıldır. Ona göre faal akıl nefsin bir cüzü veya fonksiyonu değil, insan nefsinde temessül etmiş ilâhî bir cevherdir ve bu özelliğinden dolayı da ölümsüzdür.

Aklın mahiyet ve fonksiyonlarını müstakil bir risâlede ele alarak yorumlayan ilk İslâm filozofu Kindî’dir. Onun Risâle fi’l-‘akl adlı eserinde uyguladığı sistem ve kullandığı terminoloji, daha önce gördüğümüz filozoflarınkinden farklı ise de mahiyet ve muhteva olarak aynıdır. Ancak Kindî, akli dört kategoriye ayırır. Önce bütün “akledilirler”in ve beşerî akılların ilkesi sayılan ve daima aktif olan bir akıl vardır (el-aklû’l-evvel ellezî hüve bi’l-fi’l ebeden). Madde ile hiçbir ilişkisi bulunmayan bu aklın işlevi, insanda doğuştan var olan akla etki ederek onu aktif hale getirmektedir. Bu, yukarıdan beri sözü edilen faal akıldan başkası değildir. İkinci mertebede “güç halindeki akıl” (el-akl bi’l-kuvve) gelir. İnsan nefsinde pasif bir melekedan ibaret olan bu akıl aktif aklın etkisi olmadan bilgi üretemez. Kindî üçüncü mertebedeki akla “fiil halindeki akıl” (el-aklû’l-lezî harace mine’l-kuvve ile’l-fi’l) veya “müstefad akıl” adını vermekte ve bunu, aktif aklın güç halindeki akla etki etmesi sonucu, varlığa ait form veya kavramların bağımsız birer bilgi haline gelmesi olarak nitelemektedir. Bu mertebede akıl ile kavram özdeşleşmiştir. Çünkü insan nefsi bölünme kabul etmeyen bir bütündür. İsteddiği her an bilgi üretebilen bu aklın en belirgin özelliği, varlığın türlerini yani küllîleri idrak etmesidir. Dördüncü olarak Kindî “beyânî” veya “zâhir akıl”dan (el-aklû’l-beyânî evi’z-zâhir) söz eder ki bu da müstefad aklın aktif halidir. Yani akılda bilgi oluştuktan sonra düşünsün veya düşünmesin yine o aktif sayılır. Ama düşünce ürettiği sürece bu akıl beyânî veya zâhir akıl adını alır. Görüldüğü gibi Kindî’nin kullandığı terminoloji ve yaptığı bu tasnif Aristo ile İskender Afrodisî’de mevcut değildir.

Kindî gibi Fârâbî de süje-obje ilişkisinde bilginin dört safhada meydana geldiğini ve her safhadaki bilgiye akıl adının verildiğini ayrıntılı olarak anlatır. Şu var ki Fârâbî’ye göre güç halindeki akıl (el-akl bi’l-kuvve evi’l-heyûlânî) bir bakıma nefis veya nefsin bir cüzü ya da herhangi bir gücü ve fonksiyonudur. Şu halde ferdî nefis ile bu akıl arasında bir fark yok demektir; durum böyle olunca ferdî nefis gibi güç halindeki akıl da bedenle birlikte ölecektir. Ölümsüz ve faal akılla ittisâl* edecek olan küllî nefistir. Güç halindeki aklın aktif hale geçmesine Fârâbî “fiil halindeki akıl” (el-akl bi’l-fi’l) adını vermekte ve bu safhada kavramla aklın özdeşleştiğini, mum üzerine basılan damganın bütün özelliklerinin muma geçmesi ve mumun da artık bir damgaya dönüşmesi örneğiyle açıklamaktadır. Varlığa ait formların maddeden soyutlanarak akılla özdeşleşip tam bağımsız hale gelişi “müstefad akıl” (el-aklû’l-müstefâd) adını alır. Fârâbî beşerî akıllar arasındaki ilişkide hiyerarşik bir düzenin mevcut olduğunu söyler; yani bir önceki akıl bir sonrakinin maddesi, o da onun formu durumundadır. Bu şu demektir: İnsan aklı somuttan soyuta yükseldiği gibi soyuttan da somuta inerek hem ulvî hem de süflî varlıkların bilgisini edinebilmektedir. (Bolay, 1989: 239-240)

Konusu dört kavram üzerine (*adalet devlet, akıl, kanaat*) oturtulan Kutadgu Bilig’de ise

Yusuf Has Hâcip aklın Yaradan’ın yaratılana bahsettiği en önemli şey olduğunu ifade eder. Yusuf, aklın tanımını şu şekilde verir: “*Aklın hareketi doğrudur, itibarı da büyüktür. Daima sağdan hareket eder, solu hiç yoktur. Doğru ve dürüst olan, aldatması olmayan, kabul edilebilecek tavır ve davranışlara sahip olan, uzun bir süre geçse bile doğru bildiği yoldan şaşmayan, yaptığı her şeyin esası doğruluk üzerine kurulan, sonuç vermeyen hareketleri ihtiyar, fakat kendisi genç olan, küçüklüğü sevimli, ihtiyarlığı sakin, kendisi yumuşak huylu, alçak gönüllü ve çok yararlı olan şey*”dir (KB, 1869–1872). Yusuf Has Hâcip, akıl kavramını hep merkezde tutar, onu bilgi ve anlayış vasıflarıyla değerlendirir. Faziletli olan, beğenilen ve toplum tarafından kabul gören işler her zaman akıl ile yapılmamış mıdır? (Biray, 2015: 2-3)

Aklın üzerine yapılmış bu tanımlardan sonra Mağjan Jumabayulı’nın büyük şair Abay’ı anlattığı şiirine kulak verelim.

“Gerçek bilge, sözün asil, paha biçilmez

Bir sözün bin yıl yaşasa lezzeti gitmez.

Halk içinde bilge olan senin gibi canın
Âlemin kulağından sesi eksilmez!”

Mağjan Jumabayulı'nın bu dizeleriyle ne denli önemli bir şahsiyet olduğunu vurguladığı Abay, küçük yaşta, kadılık yapan babasına yardım etmeye başlamıştır. Onun akranlarından üstün olduğunu fark eden babası, Abay'ı yanına almış, ona önceleri getir götür işleri yaptırmış, sonraları ise toplantılara ve davalara katılmasına müsaade etmiştir.

Abay, buralarda edindiği tecrübeyle toplumun gidişatı hakkında fikir sahibi olur. Erken yaşta ağır sorumluluklar üstlenir. Halkın tavır ve davranışlarını gözlemleyerek kendini geliştirir. Büyüdükçe, dava ve çekişmeleri şiirlerinde dile getirmeye başlar. Eski yöneticilerin sapkınlarından uzak durup adil ve dürüst biri olmaya özen gösterir.

İyi derecede Arapça, Farsça ve Rusça bilen Abay, yıldan yıla eğitimini ve bilgisini artırmak için uğraşmıştır. Sadece şiir yazmakla kalmamış, pek çok şiirini de bestelemiştir.

Abay, altmış yıllık ömründe, tüm insanlık için sönmez bir miras bırakmıştır. Onun adı, insanlık tarihine altın harflerle yazılmıştır. (Kibar, 2014: 12-13)

I. Abay'ın Şiirlerinde “Akıl”

Abay, insanlık için örnek bir âlimdir. Kendisini örnek alanlar olduğu gibi ona hiç kulak asmayanlar da vardır. Abay, onları “cahil” olarak niteler. Bu “cahiller” ve “akılsızlar” yüzünden kendisinde düzeni değiştirecek güç bulamadığını şöyle ifade eder:

*Mensinbevşi em nadandı,
Akılsız dep qor tutup,
Tüzetpek edim zamandı,
Özimdi tum-aq zor tutup.*

Hem inançsız, hem nadanı,
“Akılsız” diye horlayarak,
Düzeltecek idim zamanı,
Hakikaten özümde güç bularak...

*Tappadım kömek özime,
Köp nadanmen alısıp.
Könbedi eşkim sözime,
Âdetine qarısıp.*

Bulamadım yardım kendime,
Çok nadanla tartışırken de,
Sözüme inanmadı hiç kimse,
Kendi alışkanlıklarına uyarak...”

(Hem İnançsız Hem Nadanı) (Kibar; 222)

Abay, şiirlerinde insanlara öğütler verir. Ona göre yaşamak; akıl danışarak mal edinmesi ve adil olması için insanoğluna verilmiş bir şanstır. İnsanoğlu bu şansı en iyi şekilde değerlendirmelidir. Abay, bunları yapmayanları ayıplar. Onun söylediği sözler akıllı kişinin kulağına küpe iken, cahile haramdır. Çünkü cahil, yani akılsız, doğru sözün kıymetini bilmez, gerçeğe inanmak varken yoğa iman eder:

*Adamzat tirilikti dävlet bilmek,
Aqıl tappaq, mal tappaq, adal jürmek.
Ekeviniñ biri joq avıl kezip,
Ne qorlıq qur kıljañmen kün ötkizbek?*

“Âdemoğlu, diriliği devlet bilecek,
Akıl alacak, mal bulacak, adil olacak.
İkisinden birinin olmadığı köyleri gezmek,
Ne ayıp, boş konuşmayla gün geçirmek?”

*Nadanğa aram, aqıldı qulaqqa ilmek,
Bul sözden ertegini tez üyrenbek.
Ras sözdñ kim biler qasiyetin,
Aqılsız şınğa senbey, joqqa senbek.*

Nadana haram, akıllı kulağa ilmek,
Bu sözden öncekini tez öğrenmek...
Doğru sözün kıymetini kim bilecek(?),
Akılsız, gerçeğe değil, yoğa iman edecek.”

(Kartlaştık, Kaygıya Daldık, Uyku Kaçmış) (Kibar; 26)

Abay, akıl, gayret ve yüreği bir araya getirebilmenin esas marifet olduğunu ve bu üçünü de ancak bilimin bir araya getirebileceğini savunur:

*Aqıl, qayrat, jürekti birdey usta
Sonda tolıq bolasıñ elden bölek.*

“Akıl, gayret ve yüreği ahenkli tutarsan,
Tamamen özge olursun elden o zaman.

*Jeke-jeke birevi jarıtpaydı,
Jol da joq jarı mestı “jaqsı” demek.*

Tek tek kimseyi bahtiyar etmeyecek,
Yol da yok ki, anlayışsıza “iyi” diyecek.

*Aqıl da aşuv da joq, küil ki de joq,
Tuvlap, qaynap bir jürek qıladı älek.
Bireviniñ küni joq birevinsiz,
Ğılım sol üşeviniñ jönin bilmek.*

Akıl da; öfke de yok, alaycılık da yok,
Gâile kılar şahlanıp kaynayan yürek çok,
Hiç biri gün göremez, diğeri olursa yok,
Bu üçünün doğrusunu bilim bilir en çok.”

(Evvvel Soğuk Buz; Akıl Zeyrek) (Kibar; 148)

Abay, düzenden yakınır; cehaletin halkı namussuzluğa sürüklediğini, akıllı insanın bir avuç bile kalmadığını ve bu yüzden de mutlu olmaya dair ümidini yitirdiğini söyler. Tüm bunlar yetmiyormuş gibi akıl sahibi kişiler de artık hallerinden memnun değildir:

*Endiği jurttıñ sözi -urlıq-qarlıq,
Sanalı jan körmedim sözdi uğarlıq.
Osı künde, osı elde däneme joq,
Meyir qanıp, máz bolıp quvanarlıq.*

“Şimdiki halkın sözü; namussuzluk-hırsızlık,
Sayılı can görmedim, ettiği söz olsun akıllılık.
Bu günde, bu ülkede, hiçbir şey yok,
İyiliğe kanıp, mutlu olup, kıvanç duyarlık...

....

*Estiler de isine quvanbay jür,
El azdı dep nadandar muñaymay jür.
Ala jılan, aş baqa küpildекter
Kisi eken dep ülkennen uyalmay jür.*

İşinden memnun değil, akıllılar da,
“Halk azdı” diye, nadan efkârlanmaz da.
Ala yılan, aç kurbağa, kibirliler ya,
“Saygıdeğer” büyüklerden utanmaz da.”

(Gönlüm Caydı Dosttan Da Düşmandan Da) (Kibar; 40)

Ona göre akıl bir terazidir, bu terazide tartılmadan söylenen sözü, küle atsan yeridir:

*Söz mänisin bilseñiz,
Aqıl-mizan ölşev qıl.
Eger qısıq körinse,
Meyliñ tasta meyliñ kül.
Eger tüzüv körinse,
Oylap-oylap qulaqqa il.*

“Söz anlamı bilir isen,
Akıl terazi, ölçüp tart sen.
Eğri görünürse göze,
Hepsini at tamamen küle.
Düzgün görünürse göze,
Düşün ve kulağına ilmikle.”

(Bilim Bulmadan Övünme) (Kibar; 64)

Abay, akılı yüceltirken, onun eksik tarafını göz ardı etmez. İnsan akılı, Tanrı’yı anlama noktasında acizdir. O, bu acizyeti şöyle dile getirir:

*Küni-tüni oyımda bir-aq tâñiri,
Öziñe qumar qılğan onıñ ämiri.
Halıqqa mahluq aqılı jete almaydı,
Oymen bilgen nârseniñ bäre – dähri.*

“Gündüz gece aklımda Tanrı hakikati,
Kendine düşkün kılmış, O’nun emri.
Hâlik’i bilmeye mahlûk akılı yetmez ki,
Dinsizlik, akıl ile uydurulanların hepsi.”

(Bulanık Suda Yağ Çıkmaz Bırak Geçmişte) (Kibar; 286)

Akıl, namus ve iyi niyet gibi kavramların artık halkın gözünde bir şey ifade etmediğini, halkın mad-diyete olan düşkünlüğünü dile getirir:

*Aqıldı dep, arlı dep, aqbeyil dep
Maqtamaydı eşkimdi bul künde köp.
Osı künde mal qayda, b... q işinde,
Altın alsan, beredi b...ğınan jep.*

“Akıllı” diye, “arlı” diye, “iyi niyetli” diye,
Günümüzde övmez hiç kimseyi, halk böyle.
Bugünkü günde mal nerde, b...k içinde,
Altını alsan, verecek b...kundan yemeye...

*Osını oqıp, oylay ber, bolsañ zerek.
Eñbektı sat, ar satıp nege kerek?*

Bunu oku, düşünür, olsan zeyrek,
Emeğini sat, arını satmak neyine gerek?

*Üş-aq nârse – adamnıñ qasıyeti:
İstiq qayrat, nurlı aqıl, jılı jürek.*

Sadece üç şeydedir haysiyet, bilmek gerek;
Hararetili gayret, nurlu akıl, merhametli yürek...”
(Mala Dostun Bir Şeyi Yok Maldan Başka) (Kibar; 324)

Abay’a göre haysiyet üç şeydedir; hararetili gayret, nurlu akıl, merhametli yürek. Bu üç şeyi herkesin bilmesi gerek.

Bunca yanlış düzen içerisinde aklın da zaman zaman gaffete düşebileceğini ve bu noktada yüreğin akli denetleyici bir mahiyet taşıdığını:

*Jürekte qayrat bolmasa
Uyıqtağan oydı kim-türtpek?
Aqılğa sävle qonbasa
Qayvanşa jürüp küneltpök.*

“Yürekte güç olmasa,
Uyuyan akli kim dürtcek?
Akla nur konmasa,
Hayvanca geçinip gidecek.

dizeleriyle dile getirir. Şair yine aynı şiirin bir diğer kıtasında yaşamın tek güzel tarafının insanı manevî-yata götürmesi olduğunu ifade eder:

*Malda da bar jan men tән
Aqıl sezim bolmasa.
Tırşiliktıñ nesi sән
Tereñge bet qoymasa?*

“Malda da var can ile ten,
Akıl ile sezgi yok işte.
Diriliğin nesi güzel
Derine yüz sürmese?”

(Yürekte Güç Olmasa) (Kibar; 368)

Şair düzenden yakındığı başka bir şiirinde de insanların menfaat peşinde koştuğunu, emek sarf etmeden kazanç sağlamak isteyenlerin çoğunlukta olduğunu eleştirel bir dille ifade eder fakat akıl sahibi insanlar böylesi bir yaşamdan utanç duyacaktır:

*Eñbeksiz mal dämepök – qayırşılıq,
Aqıldı elge, är bolar onday qılıq.
Onı oylarlıq bul künde adam bar ma?
Payda oylamay qıladı kim tatuvlıq?*

“Emeksiz mal edinmek, dilencilik etmek,
Akıllı halka ar olur böylesine ömür sürmek.
Günümüzde, adam var mı bunu düşünecek,
Fayda gözetmeden iyi geçinmeyi kim isteyecek?”

(Masğut, Kibar, 2014: 425)

Şair aynı şiirin başka bir dörtlüğünde de etrafındaki cahil insanların çokluğundan yakınır, kendisine “akıllı bir sırdaş” arar. Elbette, cahil bir toplumda bu arayış mutlu sonla bitmeyecektir. Adaletsizleri, akılsızları ve arsızları gören akıl, başı; huzur da gönül terk eder ve geriye ölmeyi isteyecek bir insan kalır:

*Aqıldı jan tabılmas mağan sırlas
Körine tentek köp nadan moyın burmas.
Ädiletsiz aqılsız arsızlardı
Köre tura köñilde tınıştıq turmas.*

“Bana sırdaş olacak, akıllı can bulunmaz,
Aksine haylaz çok, nadan geri durmaz.
Adaletsiz, akılsız ve arsızları görünce
Başta akıl, gönülde huzur kalmaz.”

(Masğut, Kibar, 2014: 425)

Şair öyle bir noktaya gelmiştir ki, aklın, fikrin, namusun artık hüküm sürmediği bu dünyadan vazgeçip ölmeyi ister fakat mezarın kendisini kabul etmeyeceğini düşünür, aynı şiirin başka bir dörtlüğünde bunları şöyle ifade eder:

*Endigige ne surav bul jalğanda?
Aqıl-oy ar-namıs joq eş adamda.
Ölgen mola tuvğan jer jibermeydi
Äytpese turmas edim osı manda.*

“Şimdikilerden ne istiyorsun, bu dünyada?
Akıl-fikir, ar-namus yok hiçbir adamda.
Kaçasım var, ölüp mezara, almaz ya,
Yoksa durmaz idim bu kadar da.”

(Mesut) (Kibar; 420)

Şaire göre akıllı bir insan, gücünü övünerek değil, nefisini yenerek göstermelidir:

Mıqtımın dep maqtanba aqıl bilsen

“Güçlüyüm diye övünme akıllı isen,

*Mıqtı bolsañ öziñniñ näpsindi jeñ!
İşi tar köre almastıñ birevi sen
Onday kisi bul jerge kelmeydi teñ.*

Güçlü isen, önce kendi nefsinı yen!
İçi dar, sezgisizin biriymişsin sen,
Senin gibi biri, giremez katıyen.

(Eskendir; Kibar, 2014:437)

Aynı şiirin başka bir kıtasında ancak akılsızların kendini övdüğünü, akıl sahibi insanın etrafını aydınlatarak kendisi belli ettiğini söyler:

*Akılsız özin maqtap biljıraydı
Boyiña ölşep söyleseñ neñ quraydı?
Jaqsı bolsañ jariqtı kim körmeydi
Öz bağandı öziñnen kim suraydı?!*

“Akılsız kendini över, boşuna söylenir,
Kendine göre söyleyen, neyin eksilir?
Nurlu olsan, ışığını herkes görebilir,
Senin değerini senden kim alabilir?”

(İskender) (Kibar; 432)

Sonuç

Çalışmamızda Kazakların ünlü şairi Abay’ın, şiirlerinde akılı nasıl değerlendirdiğini ele aldık. O, topluma hâkim olan cehaletin yanında akılı yüceltir.

Şiirlerinde akıllı insan ile akılsız insan arasındaki farklara değinir. Ona göre cehalet, insanlığı saran bir veba gibidir. Akıl ise adeta insanı doğru yola yöneltten bir pusuladır. Şaire göre önemli olan, akıl, gayret ve yüreği bir araya getirebilmektir, bunu sadece bilim gerçekleştirebilir. Bilim çok değerli ve önemlidir ancak esas olan insanın önce kendisini bilmesidir.

Akıl bir terazidir, akıl terazisinde tartılmadan sarf edilen sözü, küle atsan yeridir.

Akıl yücedir ama gaflete de düşebilir. İşte bu noktada onu yürek denetleyecektir. İnsan akılı Tanrı’yı anlama noktasında acizdir.

Akılsız insan, zamanını boş boş övünerek geçirir, akıllı insan ise övünmek yerine nefsinı yenmelidir. Onun övünmeye ihtiyacı yoktur, nurlu olan zaten olanca parlaklığıyla etrafını aydınlatır.

Akıllı insan, olanı olduğu gibi kabul etmez, sorgular, fakat sayısı gittikçe azalan bu insanlar, cehaletin kol gezdiği bir toplumda arsızlık ve hırsızlığın bir düzen tuttuğunu görünce mutluluğa dair ümidini kaybeder. Şairimiz de onlardan biridir. Halk artık iyi meziyetleri takdir etmekten uzaktır. Çünkü halk, cehaletle zehirlenmiş durumdadır. Şairi, sadece akıllı insanların gittikçe azalması değil, kısa yoldan hayatı kazanmanın peşinde olan çıkarıcı insanlar da derinden yaralar. Şair, ölmeyi isteyecek noktaya gelir. Böyle bir toplumun içerisinde kirlendiğini düşünen şairi, ona göre, toprak bile kabul etmeyecektir.

Abay, her ne kadar böyle düşünüyor olsa da, o daima insanlık için “akıllı insan” olma yolunda doğru bir örnek teşkil etmiştir. Eserleriyle insanlara öğütler vermiştir. Hiç kimseyi dinlemeyen, akıl danışmayan, kendi bildiğini okuyan insanları “cahil insan” olarak nitelemiştir.

Abay, Kutadgu Bilig’de de olduğu gibi eserleriyle iyi ve ideal insanı, iyi ve idealize edilmiş hayatı bize sunar. Bu insan akılla gönlünü uyumlu kılabilen insandır. Akıl, insanın düşünme, değerlendirme ve sonuca ulaşma becerisi ve gücünün anahtarıdır. Bu anlamda, insan hayatının en merkezî noktasında yer alır.

KAYNAKÇA

- Ayan Ekrem, (2014). “Çağdaş Kazak Edebiyatının Kurucusu Abay Kunanbayev’in Kara Sözlerinde Eğitim”, *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*, Eskişehir.
- Biray Nergis, (2004). “Abay (İbrahim) Kunanbayulu”, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, C. 27, Kazak Edebiyatı I, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 469.
- _____, (2015). “Türk Dünyasında Ortak Değerler: Türk Dünyası Atasözlerinde Akıl”, *TSV-2023-Medeniyet İnşası Türkiye Vizyonu Uluslararası Kongresi (5-6.11.2017)*, (Yayımlanmamış bildiri), İstanbul.
- Bolay Süleyman Hayri, (1989). “Akıl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, s. 239-240.
- Hopaç Mustafa, (2013). “Kazak Aydınlanmasında Abay Kunanbayev Düşüncelerinin Etkileri Üzerine Bir Deneme”, *Akademik Bakış Dergisi*, S. 37.

- Kara Mehmet, İbragim Damira, (Fall 2008). “Uyanma Kavramı ve Kazaklar”, *Turkish Studies International Periodical Forthe Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/7, s. 205-216.
- Kibar Zafer, (2014). *Abay Kunanbayev – Şiirler*, Ankara.
- Zal Ünal (2016). “Kutadgu Bilig ve Divan-ı Hikmet’teki Adalet, Akıl ve İlim Kavramlarının Karşılaştırılması”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 11/4 Winter, p. 1191-1240.

Abay portresi. N.S. Gayev. 1990

Kazak Edibi Bilge Abay Kunanbayuli

Cemile ARSLAN¹

Hayatı

Abay'ın büyük dedesi Irgızbay, 18. yüzyılın ortalarında, bugünkü adı "Arkalık" olan "Torgay" da doğmuş ve ismini de buradaki Irgız ırmağından almıştır. Irgızbay Tobuktu, soyunu Türkistan bölgesinden Şıngıs Dağı çevresine yerleştirdiği için halk arasında büyük bir kahraman sayılmıştır.

Abay'ın büyük babası Öskenbay da Kazak boyları arasında önemli bir yere sahiptir. Boy ile ilgili meselelerin çözümünde daima ona başvurmuşlardır. Bu hakemlik Öskenbay'ın "Adil Bey" adıyla ün kazanmasını sağlamıştır.

Babası Kunanbay Öskenbayoğlu ise Argın boyundan Tobıktı soyunun lideridir. Kazak boyları arasında önemli bir mevki vardır. O kadar ki sultan neslinden olmadığı halde diğer boylarca "Sultan" seçilmiştir.

Annesi, Boşan soyunun ünlü beyi Bertis neslinden Uljan'dır (Aşa, 1997: 47).

Abay, 22 Ağustos 1845'te Kazakistan'ın eski Karkaralı ilinde Şıngıs dağının Kaskabudak yaylasında (şimdiki Semey ili Abay ilçesi Karavıl köyü) doğdu. Asıl adı İbrahim'dir. Abay ismi ninesinin oğlu için kullandığı "Abay, Abay canım!" şeklindeki sevgi ifadesinden gelmiştir. Şair bu ifadeyi daha sonra mahlas olarak kullanmıştır. Orta Cüz Kazaklarından Argın boyunun Tobıktı koluna mensuptur. (Kalkan, 2002: 373) Atalarının hepsi kadılık yapmış kişilerdir. (Kibar, 2014: 12) Abay'ın karakterine iki insan şekil vermiştir. Biri onda devlet ve millet sevgisi uyandıran, adalet ve gerçeklik fikrini geliştiren sert tabiatlı babası, diğeri sevgi, aşk, merhamet ve güzellik duygularını geliştiren yumuşak tabiatlı ninesidir. (Aşa, 1997: 48)

Abay, annesi Ulcan'dan ziyade, babaannesi Zere'nin elinde büyüdü. Zere nine, çok akıllı, iyi huylu, kalp kırmaktan çekinen bir kimseydi. Ayrıca edebiyata ve şiire düşküdü. Abay'ı hikâye, masal ve destanlar anlatarak büyüttü. İşte Abay'daki edebiyat aşkı bu şekilde yerleşmiş olmalıdır. Çünkü Abay, çocukluğunda çevik ve becerikli olmasıyla, hatip, ozan ve masalcıların hikayelerini çabucak anlama konusundaki kavrayışıyla halk arasında kendini gösterdi. (Kara, 2004: 22-24) Şortabay, Duvlat gibi ozanları, Marabay gibi hocaları dinleyerek kendini geliştirdi. Abay sekiz yaşına geldikten sonra Eskitam Medresesi'nde köy hocası Ğabit Han'dan ders aldı. Babası, oğlunun zeki oluşundan hareketle Abay'ı on yaşını doldurduktan sonra Semey'deki Ahmet Rıza Medresesi'ne gönderdi. Abay Ahmet Rıza Medresesi'nde üç yıl okudu. Ancak medrese bilgileriyle yetinmedi, Arapça ve Farsça eserlerin yanında Çağatayca olarak yazılmış birçok eseri de okudu. Çok zeki olan Abay dersleri hocalarının ilk anlatışında kavıyor, ders çalışmak için ayrı bir zaman harcamıyor, ders dışı saatlerde edebî eserler okuyordu. Okulunun üçüncü yılında ayrıca şehirdeki Prihodskaya okuluna da gidip Rusça öğrendi. Fakat buradaki eğitimi uzun sürmedi. Üç ay sonra, yaşı on üçe geldiğinde; hem Rusça, hem Arapça hem de Farsçayı çok iyi derecede öğrenerek, eğitim-öğretimini tamamlamıştı. Abay bir yandan doğu klasiklerinden Nizamî, Sadî, Koca Hafız, Nevaî, Fuzulî ve Camî gibi daha birçok yazarı okuyor, bir yandan da A.S. Puşkin, A.İ. Gersten, M.Y. Saltıkov, N. Nekrasov, M.Y. Lermontov, L.N. Tolstoy, İ.A. Krilov, F.M. Dostoyevski, İ.S. Turgenyev, N. Çernişevski yadigarlarını okuyup derinlemesine tanıyordu. Batı edebiyatından da Goethe ve G. Byron gibi tanınmış

1 Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD Yüksek Lisans Öğrencisi. cemile.arslan.ca.53@gmail.com

şairleri okudu, farklı ilim sahalarında araştırmalarını sürdürdü. Yetişme çağında okuduğu filozof, şair ve alimlerin görüşleri üzerinde fikir yürütüp, etkisinde kaldığı eserleri Kazak Türkçesine aktardı. (www.referati.kz/publ/abai/ömırbeyanı/abai/4-1-0-30 (e-tarih: 02.08.2017)

Abay edebî hayatına 1855-1881 yılları arasında başlamıştır. İlk olarak on yaşında “Deve Kovanı” adıyla bir şiir yazmış (Karabey, 1996: 195), on üç yaşından sonra ise 1881 yılına kadar sekiz şiir daha yazmıştır (Aşa, 1994: 48).

Bütün çocuklarına karşı sert olan Kunanbay, Abay’ın akranlarından daha üstün olduğunu çok erken sezer (Kibar,2014,12). Bu nedenle Abay’ı kendisi gibi yönetici olarak görmek ister. Dolayısıyla, onu okulunu bitirmeden kendi yanına alıp kadılık işlerinde çalıştırmaya başlar (Kibar,2014,12). Böylece Abay 1858’de daha 13 yaşındayken Kazak halkının idari işlerine karışmış olur (Kara, 2004: 22-24). Başlangıçta babasının getir götür işlerini yapar. Abay, babasının yanında Kazak halkının birçok meselesine aşina olur. Kazak halkının ileri gelenleriyle tanışır. Onların sohbetinde bulunur. Özellikle, Kazak şair ve ozanlarının çalıp söylediği eserleri zevkle dinler. Böylece Abay, Kazak halkının edebî eserlerini, örf ve adetlerini, sosyal olayları, geçim kaynaklarını yakından öğrenme fırsatı bulur (Kara, 2004: 22-24). Yavaş yavaş büyük toplantılara, davalara katılır. Böyle bir ortamda yaşayan Abay, yaşına uygun olmayan, çok ağır yükümlülükler üstlenmesi sebebiyle çabuk olgunlaşır. Şehirdeki eğitim yıllarında Doğulu ozanları ve şairleri sevmeyi öğrenen Abay, bu dönemlerinde, halkın tavır ve davranışlarını gözlemleyerek kendisini geliştirir ve halkı tanımak ve onu iyi bir şekilde çözümlenebilmek suretiyle düşüncelerini olgunlaştırır. O bu yıllarda Kazak bozkırındaki sosyal hayatla ilgili anlaşmazlıkları da detaylıca öğrenir.

Abay büyüdükçe, dava ve çekişmelerini şiirle anlatmayı alışkanlık haline getirir. Özellikle delikanlılık döneminde kızlara ithaf ettiği tanışma mektuplarını çoğunlukla şiirle yazar. Fakat o dönemdeki şiirlerinin çoğu, kendi dikkatsizliği ve gönderdiği kişilerin saklamaması sebebiyle unutulur. O, gittiği her yerde kimi zaman uzun kimi zaman kısa pek çok konuda şiirler söyler ve yazar. Abay, duyduklarını unutmaz, ozanlardan ve tecrübeli aksakallardan duyduğu ilginç ve ibretlik hadiseleri, kendi konuşmalarında ustalıkla kullanır. Böylece genç yaşlardayken bölgede iyi bir hatip, şair, akıllı ve değerli bir kişi olarak tanınır. Sözlerinin herkes için kıymeti vardır (Kibar, 2014: 12).

Abay, Kazakistan bozkırlarından hiç çıkmamasına rağmen, okuduğu kitaplar vasıtasıyla, dünyadaki siyasî ve sosyal gelişmelerden haberdar olmuştur. Böylece Çarlık Rusya’sının yönetiminde halkın çektiği sıkıntıları ve geri kalmışlığı, yerel yönetimler tarafından büyük haksızlıklara uğratıldığını fark eder (Kara, 2004: 22-24). Abay, hükümetin sömürgeci siyaseti ile Rus başkanlarının rüşvetçi ve tarafgir politikaları yüzünden halkın kaderine dertlenir. Bu yüzden de bu siyasete cesurca karşılık verir. Ancak Abay, tarihin derinliklerinden gelen milletin çektiği sıkıntılarla kahrolur. Bu sömürge siyaseti ile hükümetin zalimliğine uğrayacağını düşünmeden, karşılarında eğilip bükülen ve bir derinliği olmayan hükümet taraftarlarına karşı halk yöneticilerine destek olur, onların kazanmalarını sağlar. Şiirlerinde ve nesirlerinde de idarecilerin halka karşı kötü davranışlarını acımasızca eleştirir.

1875-1878 yılları arasında hiç istemese de kendi ilinde yönetici olarak görevlendirilir. Bu yıllarda iradesiz otoriteden faydalanıp, adalet terazisini eşit tutmaya çalışır. 1885 yılında Semey Vilayeti Kazakları için ceza kanunları hazırlama komisyonuna başkan seçilir. Abay’ın başkanlığındaki komisyon Kazak örf ve adetlerine dayalı kanunları çok kısa bir sürede hazırlar. Bu durum bize Abay’ın sadece bir düşünür ve yazar değil, aynı zamanda iyi bir devlet adamı olduğunun bilgisini verir. Daha sonra 1886 yılında E.P. Mishaelist’in öneresiyle Semey bölge istatistik belediyesinin üyesi seçilir (www.referati.kz/publ/abai/ömırbeyanı/abai/4-1-0-30 (e-tarih: 02.08.2017).

1886 yılından itibaren Abay, asıl isteği olan ozanlığa yönelir. Yöneticilik yaptığı dönemde gördüğü olumsuzlukları şiirine aktarır. Bu yıl içinde 16-17 şiir yazar ve gene bu yıllarda, Puşkin, Krilov ve Lermontov’un bazı şiirlerini Kazak Türkçesine aktarır. 1890-1891 yıllarında, pek çok şiir yazmanın yanında yazmış olduğu pek çok şiiri de besteler. Abay realist bir şairdir ve Kazak şiirinin dar çerçevesini genişleterek şiire çeşitli yenilikler getirir. Şiirlerinde Kazak halkının gerçek hayatını yansıttığı için de şiir temaları halkın eksik yanlarından beslenir. Tercüme işlerine de çok vakit ayırır. Bu yıllardan itibaren siyasetname

konularında fikir yürüttüğü için ‘Kara Sözcükler’ (Nasihat Sözcükleri) adıyla bilinen nasihatlerini yazmaya başlar (Kibar, 2014: 13).

Abay bir yandan halk işlerine katıldığı yıllarda adaletli ve bilgili oluşuyla halk arasında otorite sahibi olurken bir yandan da Kazakların yollarını aydınlatıcı bir rehber olmuştur. Onun yolundan giden genç nesil, büyük Kazakistan’ı meydana getirecektir. Abay Kunanbayulu, Kazaklar için takip edilmesi gereken büyük bir fikir adamıdır (www.referati.kz/publ/abai/ömirebeyani/abai/4-1-0-30 (e-tarih: 02.08.2017).

Abay, 1904 yılında hastalanır. Çok geçmeden 23 Temmuz 1904’te 60 yaşında iken hayata gözlerini yumar ve Jiydebay’a defnedilir (Kibar, 2014: 13). Kazakistan’da Abay adına bir üniversite ve Bilimler Akademisi’ne bağlı Abay Enstitüsü bulunmaktadır. Ayrıca Almatı’da büyük bir Abay heykeli bulunmaktadır. Kazakistan’ın para birimi olan “tenge” üzerinde onun resmi mevcuttur (Karabey, 1996: 196) Abay şairliğinin yanı sıra devlet adamı, filozof, pedagog, mütercim, bestekar sıfatlarıyla Kazak Türklerinin kültür tarihinde yönlendirici bir tesire sahiptir (Aşa, 1997: 47).

Abay’ın Edebî Kişiliği ve Eserleri

Kazak edebî dilini geliştiren Abay’ın sanatını üç kaynak besler. Bunlardan ilki şairin 1857’de Semey’de Ahmet Rıza Medresesi’nde almış olduğu tahsil ve oradaki canlı kültür hayatıdır. Şair burada medrese bilgileriyle yetinmemiş, Arapça ve Farsça eserlerin yanında Çağatayca olarak yazılmış pek çok eseri de okumuştur. Şairin 19 yaşına kadar yazdığı şiirlerinde Çağatay şiirlerinin ve Doğu kültürünün izleri açıkça hissedilmektedir (Aşa, 1997: 53). Kekitay İsakulı; “Abay daha 20 yaşındayken halk arasında hatiplik yapmıştır. Halkını tanımış, geleneklerini öğrenmiştir. Genç yaşından itibaren saygıyla dinlenen şiirlerini, hikmetli sözlerini herkese kabul ettirmiştir. Bunları sarf ederken de sözlü edebî geleneğe gerektiği gibi faydalanmıştır.” (İsakulı; 1998: 25) sözleriyle Abay’ın halk edebiyatını çok iyi bildiğine şahitlik etmektedir (Aşa, 1997: 55).

Abay’ın ikinci kaynağı ise Rus edebiyatı yani dolayısıyla Batı edebiyatıdır. Onu Rus edebiyatıyla ilk tanıştıran kişi üvey ağabeyi Kaliolla Öskembay’dır. Hatta Semey’e yerleşen Rus aydınlarla da görüşüp onların sohbetlerine katılmıştır. İlk Tercümesi ise 1882’de Lermantov’dan “Borodino” yani “Etrafa Saçılıp Atılan Ok” adlı manzumedir. Daha sonra Puşkin’den çevirdiği “Evgeni Onegin” adlı şiir tercümesi, Abay’ın şairlik gücünü ispatlayan eseri kabul edilmiştir (Aşa, 1997: 54). Üçüncü kaynağı ise; millî kültürdür. Abay’ın şiirinde ve nesrinde vermek istediği mesajlar oldukça fazladır (Aşa, 1997: 56). Her şeyden önce devrinin en büyük meselesi olan idarecilerin halka karşı kötü davranışlarını eleştirmiş, halkı öğrenmeye çağırmış ve birleştirmeye çalışmıştır (Aşa, 1997: 57).

Abay’ın şiirleri ölen ve manzum hikâye türünde yazdığı eserlerden oluşur. Modern şiir türlerinde eser vermemekle birlikte geleneksel Kazak şiirine biçim ve içerik yönünden yenilikler getirmiştir (Kalkan, 2002: 374). Abay’a gelene kadar Kazak şiirinde sadece hece ölçüsü kullanılmıştır. Bunlar 7, 8 ve 11’li hece ölçüleridir (Karabay, 1996: 196). Ondan önce Kazak şiirinde sadece “kara ölen” ve “jır” adı verilen iki biçim vardı. Abay bunları kullanmakla yetinmemiş, ayrıca Kazak şiirine on yedi değişik şekil kazandırmıştır. Birçok mısradan oluşan bir tek bölüm veya dörtlüklerden meydana gelen birkaç bölüm halinde yazılan ölen formuna iki, üç, dört, altı ve sekiz dizelik yeni şekiller katmıştır. Abay’ın şiirlerinin dili sade ve etkilidir. Kazak Türkçesinin zenginliğinin farkında olarak yabancı kelimeler kullanmaktan özellikle kaçınmıştır.

Ölen türü dışında “Eskendir/İskender”, “Masgut/Maksut” ve “Äzim Ängimesi/Ezim’in Hikayesi” adıyla üç manzum hikâye yazmıştır. “Eskendir”, Firdevsî ve Nizâmî gibi ustaların yazdığı İskendernâmeler’e konu olarak benzese de Abay bunları taklit etmemiştir. “Masgut” ve yarım kalan “Äzim Ängimesi”nde yine klasik Doğu hikâyelerinde işlenen konulara yer vermiştir.

Şiirlerinde Kazak halkını, kültürünü, gelenek ve göreneklerini anlatmış, Kazak toplumunda gördüğü eksiklikleri ve yanlışlıkları eleştirmiştir. Kadının hor görülmesi, başlık parası, tembellik ve eğitimsizlik gibi konulardaki eleştirileri Kazak Türklerinin değişiminde ve çağdaşlaşmasında önemli rol oynamıştır (Kalkan, 2002: 374). O, şiirlerinde Kazak halkını geri kalmışlıktan ilerlemeyi, cahillikten ilim ve bilimi, tembellikten çalışmayı ve güzel huy ve ahlak sahibi olmayı öğütlemektedir. Bir şiirinde şöyle demektedir:

Allanın özi de ras, sözi de ras,
Ras söz eş vakıtta jalğan bolmas.
Köp kitap keldi Alladan, onun törti,
Allanı tanıtvuğa sözi ayrılmas.

Allah'ın kendisi de gerçek, sözü de gerçek
Gerçek söz hiçbir zaman yalan olmaz
Çok kitap geldi Allah'dan, onun dördü,
Allah'ı tanıtırken sözü ayrılmaz.

(Kara, 2004, 22-24)

Lermontov'un kendine ait otuza yakın şiiri yanında onun başka dillerden Rusça'ya çevirdiği bazı şiirleri de Kazak Türkçesine tercüme etmiştir (Kalkan, 2002: 374). Tercüme şiirlerinde de şiiri olduğu gibi değil, aslına pek sadık kalmadan, Kazak Türkçesinin ifade kabiliyetini kullanarak adaptasyon tekniğiyle çevirmiş, dilin zenginliğini göstermeye çalışmış, deyim ve atasözlerinden sıkça faydalanmıştır (Aşa, 1994: 50).

Yazdığı şiirlerin bir kısmını besteleyen Abay'ın günümüze kırka yakın bestesi ulaşmıştır. Kazak halk müziğini çok iyi bilen Abay, özellikle “eñ/şarki” adı verilen müzik türünde eserler vermiş, Birjan Sal, Akan Seri, Tettimbet, Jayav Musa gibi halk ozanlarının eserlerini örnek almıştır. Halk edebiyatında pek çok yeniliğin öncüsü olmuş, halk müziğine birtakım yeni ölçüler, türler ve yeni bir ses getirmiştir. “Segiz Ayak”, “Boyu Bulğan”, “Közimniñ Karasındağ/Göz Bebeğimdeki” gibi şiirlerine yaptığı besteler, Kazak halk müziğinde yenilikler ihtiva eder. Abay'ı diğer halk müziği bestecilerinden ayıran bir özellik de Rus halk müziğine ve Rus bestecilerinin eserlerine önem vermiş olmasıdır. Bu alanda “Surgılt Tuman/Boz Duman”, “Men Kördim Uzun Kayın Kulaganın/Ben Gördüm Uzun Kayının Yıkıldığını”, “Ölsem Ornım Kara Jer/ Ölsem Yerim Kara Toprak” gibi besteleri de bilinmektedir. Puşkin'den çevirdiği “Tatyana Hatı/Tatyana'nın Mektubu” ve “Oneginin Hatı/Onegin'in Mektubu” adlı eserlere yaptığı besteleri de Kazak halkı arasında tanınmış ve sevilmiştir.

Abay'ın birkaç şiiri sağlığında dergilerde basıldığı halde şiirleri kitap halinde yayımlanmamış, Mürseyit Biykeuli adlı bir dostunun hazırladığı el yazmaları şeklinde halk arasında yayılmıştır. Ölümünden sonra kardeşi Iskak'ın oğlu Kekitay (Abdülkerim) şiirlerini neşretmek için girişimlerde bulunmuş, nihayet 1909 yılında Saint Petersburg'da “Kazak Akını İbrahim Kunanbay Uğlının Öleni” adıyla kitap olarak bastırılmıştır. Bu kitap sayesinde Abay hızla tanınmaya başlamış, günümüze kadar çeşitli tarihlerde otuzdan fazla değişik Abay antolojisi yayımlanmıştır (Kalkan, 2002: 374).

Abay'ın şiirindeki dil ve ifade üstünlüğünü ilk fark eden kişi Rus Türkolog P.M. Melioranski olmuştur (Aşa, 1994: 51). Abay, “Gakliyat” veya “Kara Söz” olarak adlandırılan kırk beş adet yazıdan ve birkaç gazete makalesinden ibaret olan düz yazılarını ise 1890-1898 yılları arasında kaleme almıştır (Kalkan, 2002: 374). Abay nesir yazılarında felsefi düşüncelerini ortaya koyar. Sade ve etkili cümlelerle ve genellikle soru cevap türünde kaleme aldığı bu yazılarında çocuk terbiyesi ve psikolojisi, insanın tabiatı, bilimin önemi ve yüce Mevla'nın buyruklarına uygun yaşamının gerekliliğine işaret eder. Abay'ın gerek manzum ve gerekse nesir yazılarındaki bazı ifadeleri o kadar etkilidir ki, onlar Kazak Türkçesinde birer vecize halini almıştır. Bunlardan birkaç örnek vermek gerekirse: Adamnın adamşılığı akıl, ғılım, jaksı ata, jaksı ana, jaksı kurbi, jaksı ustazdan boladı. // *İnsanın insanlığı akıl, ilim, iyi baba, iyi anne, iyi arkadaş ve iyi öğretmenden meydana gelir.* Jaman dos köleñke, basıñdı kün şalsa kaşıp kutıla almaysın, basıñdı bult şalsa izdep taba almaysın. // *Kötü arkadaş gölgedir. Başına talih kuşu konarsa ondan kaçıp kurtulamazsın, başına bir felaket gelirse, arayıp bulamazsın.* Mal jutaydı, öner jutamaydı. // *Mal tükenir, sanat tükenmez* (Kara, 2004: 22-24).

Sovyet devrinde ise Abay'ın hayatı ve eserlerine dair çeşitli inceleme ve değerlendirmeler yapılmış, eserleri başta diğer Türk lehçeleri olmak üzere birçok dile çevrilmiştir (Kara, 2002: 374).

Abay'ın eserleri günümüzde iki cilt halinde basılmıştır. Birinci ciltte onun manzum yazılarıyla çevirileri, ikinci ciltte ise nesir yazıları yer almaktadır. Abay'ın 200 civarındaki şiirinde ve Rus şairlerinden yaptığı manzum çevirilerde, tabiat, birlik beraberlik, dürüstlük, bilimin aydınlığı, sevgi, aşk, yardımseverlik, ölüm, yaşam, örf ve adetler, tarih ve efsane gibi çeşitli konular ele alınmaktadır. (Kara, 2004: 22-24). Bu konulara yönelik şu şiirlerini örnek verebiliriz.

Jasımda ğılım bar dep eskermedim

Jasımda ğılım bar dep eskermedim,
Paydasın köre tura teksermedim.

Erjetken soñ tüspe di ulısım,
Qolımdı mezgilinen keş sermedim
Bul mahrum qalmağım kim jazalı,
Qolımdı dep sermesem, öster me edim?

Adamdñ bir qızıǵı bala deǵen,
Balanı oqıtuwdı jek körmedim.
Balamdı medresege bil dep berdim,
Qızmet kılın, şen alsın dep bermedim.

Özim de başka şayıp, töske örledim,
Qazaqqa qara sözge des bermedim.
Eñberin di bilerlik eş adam jok,
Tübinde tınış jürgendi teris körmedim.

Patşa Quday, Sıyındım

Patşa Quday, sıyındım
Tura basta özine.
Jay jaǵadan alǵanda,
Jan körinbes közime.
Arǵın, Hayman jıylısa,
Tañırqaǵan sözime.
Qayran sözim kop boldı,
Tobıqtınıñ özine.
Samorodnıy sarı altın,
Saydasız berseñ, almaydı
Saydıraǵan jezine.
Saydırsız sarı qamkanı
Sadaǵa ketkir suraydı
Samarqanıñ bözine.
Kelsendi tüyin şeşilse,
Kerdeñ moyın kesilse,
Kelmey ketpes kezine.
Ol da – quday pendesi,
Tüspey ketep deymisiñ,
Teñiriniñ, qurǵan tezine?

Jark Etpes Qara Köñilim He Qılsa Da

Jark etpes qara köñilim ne qılsa da
Aspanda ay menen kün şaǵılsa da,
Düniyede, sire, sendey maǵan jar jok.
Caǵan jar menen artıq tabılbası da.

Sorlı asıq sarǵansa da, saǵınsa da,
Jar tayıp, jaqsı sözden jañılsa da,

“Gencimde bilim var” Diye Dikkat Etmedim

“Yaşımda bilim var” diye dikkat etmedim,
Faydasını göre göre denedim.

Yetiştikten sonra düşmedi avucuma,
Ellerimi vaktinden geç uzattım kitaba.
Bu mahrum kalışın sorumlusu kim,
Ellerimi tam açsam gelişi miydim?

İnsanın bir mürüvveti, çocuk diyeyim,
Çocuk okutmayı kötü görmedim.
Medreseye çocuğumu bilsin diye verdim,
Hizmet etsin, rütbe alsın diye vermedim.

Kendim de başa kakıp, böbürlenmedim,
Kazaklara nasihatten yetinmedim.
Hiç yok ki, emeğn kıymetini bilenim,
Nihayet, huzurlu yaşayanı ters görmedim.

(Kibar,2014: 25).

Muktedir Allah, Sıyındım

Muktedir Allah, sıyındım
Evvela sana.
Düşman yakadan asılınca,
Can görünmez gözüme.
Argın, Nayman toplansa,
Hayretler içindeki sözüme...
Hayran sözüm kaynak olur,
Tonıktı'nın kendine...
Ana dili saf altın işte,
Pazarlıksız versen, almaz bile
Patırtılı zevzekliğine...
İncecik saf ipeği,
Kurban etmek ister,
Samerkand'ın bezine.
Dertli düğüm çözülse,
Kibirli boyun kesilse,
Gelemeden gitmez gezine...
O da Allah kulu işte,
“Düşmeden gider” der misin,
Tanrı'nın mahkemesine? (Kibar, 2014: 59).

Ses Vermez Kara Gölüm, Ne Yapsa Da

Ses vermez kara gölüm, ne yapsa da,
Semada ay ile gün, göz kamaştırırsa da,
Bana, Alemde senin gibi yar yok galiba,
Sana, benden üstün sevgili bulunsı da...

Biçare aşık özlese de, sararıp solsa da,
Yar yoldan çıkıp güzel söze aldansa da,

Şıdaydı rıza boıp jar isine
Korplık pen mazağına tabınsa da.
(Kibar, 2014: 172).

Rıza gösterip dayanır ya, yar davasına,
Eziyet etmesi ile yergisine tapınsa da...

Bulmacaları içinden ise şu üç bulmacayı örnek olarak yazabiliriz.

Jumbak:

(Alla Mıqtı Jaratqan Segiz Batır)

Alla mıqtı jaratqan cegiz batır,
Bayağıdan soğısıp, jatıp-turup.
Kezek-Kezek jılısıp, jatıp-turıp,
Kim jıǵarı belgisiz tübinde aqır.

Şeşüwi:

Munı tapsam oylanıp, aqın deniz,
Taba almasam, aqıldı bolar nemiz?
Qıs penen jaz, kün men tün, taq penen jup.
Jaqsılıq pen jamandıq – boldı segiz

Jumbaq:

(Qara Jer Adamzatqa Bolğan Meken)

Qara jer adamzatqa bolğan meken,
Qazına işi tolğan ertürlü ken.
İşinde jüz mıñ türlü asılı bar,
Soladıñ eñ artıǵı nemene eken?

Şeşüwi:

Temir.

Jumbaq:

(Sınalar, Ey, Jigitter, Keldi Keziñ)

Sınalar, ey, jigitter, keldi keziñ,
Seyleñ bolsa, bermen kel talaptı erin.
Jan kumarı dünyede nemene eken-
Sonı bilsen erneni bilgendiñ.

Şeşüwi:

Bilmekke kumarlık.

Bulmaca:

(Allah'ın yarattığı sekiz batır)

Allah'ın yarattığı sekiz batır,
Çok önceden beri hala savaşmaktadır.
Sırasıyla yıkılarak, düşüp kalkmaktadır,
Kimin yıktığı belirsiz, evvel ahir...

Çözümü:

Bunu bulursam düşünüp ozan deyiniz,
Bulamazsam eğer, akıllı olur neremiz?
Kış ile yaz, gün ile gece, tek ile çift,
İyilik ile kötülük; etti hepsi sekiz... (Kibar, 2014: 226).

Bulmaca:

(Kara Toprak ademoğluna olmuş mekan.)

Kara toprak ademoğluna olmuş mekan,
İçi hazine doluymuş, her türlü maden...
Yüz bin türlü kıymeti ihtiva eden,
Bunların en üstünü ne dersin, sen?

Çözümü:

Demir. (Kibar, 2014: 226).

Bulmaca:

(Hey, Sınanır Yiğitler, Geldi Sizin Sıranız.)

Hey, sınanır yiğitler geldi sizin sıranız,
Nurunuz varsa, beri gelip, merakı takip ediniz.
Canın düşkünlüğü dünyada neyeymiş dersiniz;
Onu bilerseniz, her şeyi bilirmişsiniz?

Çözümü:

Bilmeye düşkünlük. (Kibar, 2014: 226).

Hem şair hem de yazar olan Abay'ın 200'e yakın şiiri, 3 destanı, 45 nesri ve ayrıca çevirileri vardır. (Karabey, 1996: 196). Abay kendisinden sonra yetişen birçok şaire ve aydına tesir etmiş; millî mücadele, siyaset ve pedagoji sahalarında "Ahmet Baytursınulı (1873-1937), Mağjan Jumabayulı (1896-1937) ve Mirjakıp Duvlatulı (1885-1936) gibi kuvvetli isimlerin yetişmesine vesile olmuştur (Aşa, 1994: 60). Muhtar Ömerhanulı Avezulı'nın yazdığı "Abay Jolı" isimli dört ciltlik eser, şairin hayatını ölümsüzleştirmiştir. Onu pek çok kişi bu roman sayesinde tanımıştır. (Aşa, 1994: 50).

Abay, bu 60 yıllık ömründe, sadece Kazak halkı için değil, bütün insanlık için sönmez bir miras bırakmıştır. Onsuz bir Kazak Edebiyatı düşünmek mümkün değildir. Çünkü Abay, Kazak Edebiyatının gelişmesinde olağanüstü faydaları olmuş çok büyük bir ozandır. Doğu ve Batı kaynaklarından en iyi şekilde yararlanarak bunları Kazak-Türk Kültürü içinde eriten Modern Kazak Edebiyatının ilk kurucusudur. Abay, Kazak Türklerinin duygu ve düşünce dünyasında çağdaşlığın sembolü sayılır. O, gelecek nesillerin yüreğinde daima yaşayacaktır (Kibar, 2014: 13).

Abay hakkında söylenenler:

Nursultan A. Nazarbayev: “Biz Abay’ı tanıtmakla Kazakistan’ı aleme tanıtacağız. Kazak halkını tanıtacağız. Abay her zaman bizim ulusal şiarımız olmak zorundadır.” (Kibar, 2014: 10).

Muhtar Avezov: “Abay cesareti, Abay sesi, Abay hayatı, zamanın nefesi, halkın sesidir. Bugün o ses, bizim sesimize karışıp, yankılanarak yeni bir dünya görüşüne dönüşüyor.” (Kibar, 2014: 10).

Mağjan Jumabayoğlu:

“Gerçek bilge, sözün asil-paha biçilmez
Bir sözün bin yıl yaşasa, lezzeti gitmez.
Halk içinde bilge olan senin gibi canın
Alemin kulağından sesi eksilmez!

Ay geçer, yıl geçer, dünya göçe başlar,

Niçe can-nefsi öldürerek yükün artar.

Göz açarak halkın her uyanışında,

Bilge ata, huzurlu ol, kadrin artar. (Kibar, 2014: 10).

Ahmet Baytursunoğlu: “Kazakların baş ozanı Abay Kunanbayev’dir. Kazaklar arasında, eski ya da yeni zamanlarda, bizim bildiğimiz ondan büyük ozan yok.” (Kibar, 2014: 11).

Cengiz Aytmatov: “Avrasya ölçeğindeki yüce şahsiyet – Abay sayesinde hayatımızı ölçüyoruz, tarihimizi teraziliyoruz.” (Kibar, 2014: 11).

KAYNAKÇA

Aşa H. Emel (1997). “İbrahim Abay Kunanbayoğlu’nun Edebî Çehresi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 27, s. 47-60.

Hopaç Mustafa (2013). “Kazak Aydınlanmasında Abay Kunanbayev Düşüncelerinin Etkileri Üzerine Bir Deneme”, *Akademik Bakış Dergisi*, sayı. 37, s. 1-11.

Kalkan, İbrahim (2002). *KUNANBAYEV, Abay (1845-1904)*, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, 26. Cilt, s.373-375.

Kara Abdulvahap, Bir Söz Sanatı Ustası Kazak Millî Şairi Abay Kunanbayoğlu, *Kazak Türkleri Vakfı Arman Dergisi*, s. 22-24.

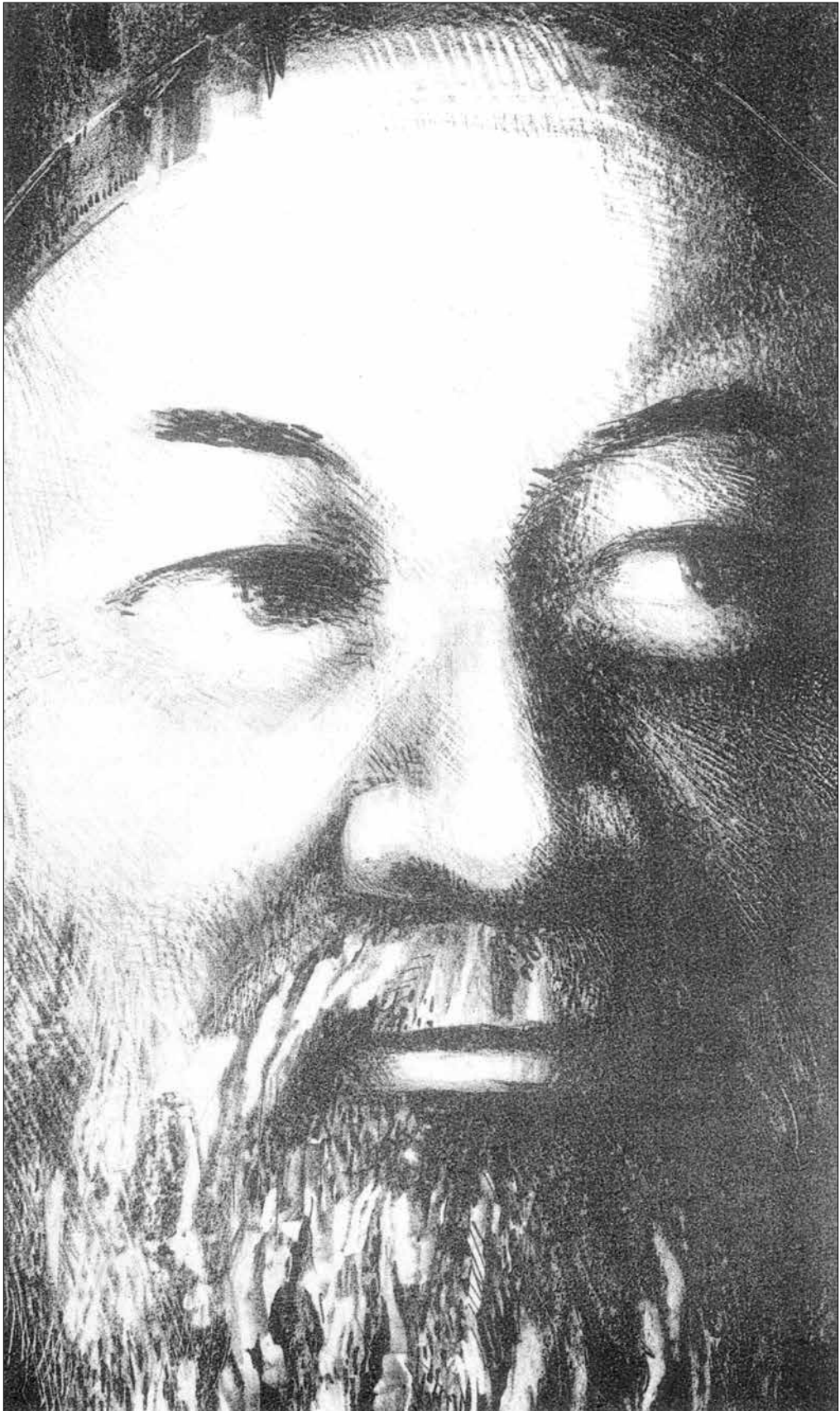
Karabey Turgut (1996). “Abay Kunanbayoğlu (1845-1904)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü* sayı:4, s. 193-197.

Kibar Zafer (2014). *Abay Kunanbayev Nasihatler (Kara Sözler)*, Türk Dünyası Vakfı Yay.

Kibar Zafer (2014). *Abay Kunanbayev Şiirler*, Kazakistan Büyükelçiliği.

<http://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisisid=3450> (e-tarih: 13.08.2016)

www.referati.kz/publ/abai/omirbeyani/abai/4-1-0-30 (e-tarih: 02.08.2017)

Abay. K. Kametov, 1986-1987

Abay Kunanbayulı'nın Şiirlerinde Ölüm Teması

Sevcan FİDAN²

Bu yazıda Kazak edebiyatının kurucusu kabul edilen Abay Kunanbayulı'nın şiirlerinde ölüm teması ele alınacaktır. Abay Kunanbayulı'nın hayatında ölüm önemli etkenlerden biridir. Kardeşini ve genç yaş-taki iki oğlunu kaybeden Abay bu konuyu ve ölüme bakış açısını şiirlerine yansıtmıştır.

Özellikle oğlu Abdırâhman'ın ölümü üzerine kaleme aldığı şiirleri incelemenin esas konularından-dır. Ayrıca giriş bölümünde ölüm gerçeğinin ne olduğu ve nasıl algılandığı üzerinde genel bir değerlen-dirme yapılmıştır.

Giriş

Bir bilinmezlik olan ölüm, insanlık tarihi boyunca, felsefecilerin, din ve bilim adamlarının en çok üzerinde durduğu konulardan biridir. Varlığın ne olduğu, insan varoluşunun anlamı felsefenin başlıca ilgi alanlarından biridir. İnsan yaşamı ve bu yaşamı sonlandıran ölüm hep ilgi çekmiştir. İnsan da diğer canlılar gibi ölümlüdür fakat insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellik öleceğini biliyor olmasıdır. Tek mutlak gerçek olan ölümden kaçamayacağını bilen tek varlık da insandır. İnsan için ölümü kabul etme duygusal bir boşluk yaratır. Kimileri için ölüm süregelen yaşamın kesilmesi; kimileri için de, bu dünyadan başka bir dünyaya “geçiş”tir. Bazı insanlar ölümü ayrılık; bazılarıysa kavuşma olarak düşü-nürler. Ölüm daha önce ölen birine kavuşma; ya da sevilen birinden ayrılmadır. Aslında ölüm olgusunu başkalarının ölümüyle tanırız ve ne olduğunu algılamaya çalışırız. Ölüm hakkındaki fikrimiz ve ölümden anladığımız ise başkasının ölümünün bize o an hissettirdiği duygudur.

Ölüm yaşamın bir şartıdır. Yaşamın sınırlı olduğunu bildiğimiz halde sınırsızmış gibi yaşarız. Bu dünyada sıkıntı çekiyor olsak bile yaşamın bitmesini istemeyiz. Zira ölümden sonrasını bilmiyoruz. İn-sanların öte dünya hakkında sahip oldukları bilgi, inançlarına göredir. Herkesin inancına göre öte dünya hakkındaki fikri farklıdır.

Ölümün ne olduğu, nasıl olduğu o kadar cezbedici bir histir ki; şair Beşir Fuat kendi ölümünü merak ettiği için intihar etmiştir. Fakat bu durum intihardan ziyade ölümün bir deneyidir. O, ölmek üzereyken hissettiklerini yazmıştır. Hatta yazdığı mektubun son kısmını mürekkeple değil kanıyla yazmıştır. Şair mektubunda “arzu ettim ki, bir insanın öldüğünü ve ölümler neler duyup hissettiğini bildirmek suretiyle insanlığa bir faydam dokunsun” der.³

Ölümün algılanışı ve ölüme bakış açısı doğu ve batı toplumlarına göre farklılıklar gösterir. Doğu toplumlarında ölüm yaşamla iç içedir, yaşamın bir parçasıdır. Geleneksel hayat tarzında insanlar ölümlerle barışıktırlar. Öyle ki eskiden mezarlıklar evlerin bahçelerine yapılmış. Bu durum geleneksel toplumlar-da yaşamla ölümün yan yana olduğunu göstermektedir.

Batı toplumlarında ise insanlar ölümü dışlar. Modern topluma mensup insan ölümü düşünmek istemez, onda, ölmekten korku ve ölümden kaçış vardır. Ölümü hatırlatan mezarlıklar şehirlerin dışına yapılmaktadır. Günümüzde insanların bireysel yaşam tarzı ölümden korku duyulmasını da beraberinde getirir. Eskiden ölüm yanı başımızdayken şimdi cenaze işleriyle bile uğraşan kuruluşlar vardır. Ölen kişi-nin yakınlarının neredeyse ölümlerle bir teması bile yoktur.

Farklı yaş grubundaki insanların ölüme bakış açıları da farklıdır. Genç bir insana ölüm soğuk gelirken yaşı ilerlemiş biri ise ölümü normal karşılar. Ayrıca genç bir insana kimse ölümü yakıştırmaz.

² Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD Yüksek Lisans Öğrencisi.

³ (<http://sanatkaravani.com/yanlis-kardesimiz-besir-fuat-ve-intihar-mektubu/>, 27 Ocak 2018'de erişildi)

Abay'ın Şiirlerinde Ölümün Ele Alınışı

Bir Kazak filozofu olan Abay, çok yönlü bir kültüre sahiptir. Kazak edebiyatının kurucusu kabul edilen Abay şair, yazar, eğitimci, tercüman, bestekâr olarak önemli eserler vermiştir. Çok yönlü fikir adamlığı ve sanatçılığı ile kendisinden sonra gelen birçok şair ve yazarı derinden etkilemiştir. Eserlerinde aşk, tabiat, kadın, erdem, bilgi, birlik, beraberlik, boylar arasındaki mücadeleler, halkın cehaletinden kaynaklanan sorunlar ve ölüm gibi birçok konuyu işlemiştir (Akar, 1996).

Abay'ın düşüncelerinden ve yaptıklarından rahatsızlık duyanlar onun hakkında çeşitli dedikodular üretmeye başladılar. Bu durumdan ruhen etkilenen Abay büyük sıkıntılar yaşar. Ardından kardeşi Ospan vefat eder. Kardeşinden sonra oğlu Abdurahman'ın da ölmesi Abay'ın hassas kişiliğini derinden sarsmış ve bu acılara dayanamayan Abay oğlunun ölümünden kırk gün sonra vefat etmiştir.

Kurbanın olayım ey Allah, senin,
Küçüklüğümden elem verdin.
Çektirdin acısını annemin,
Henüz beş yaşında idim...

*Aynalayın Quday-ay,
Qapalıq saldıñ jasımnan
Şeşeniñ zarın tarttırdıñ
Bes jasımda basımnan*

(Kibar, 2014: 310)

Abay ölümle henüz beş yaşında iken annesinin ölümüyle tanışır. Annesinin ölümü karşısında acı ve elem duyan Abay, bu ateş karşısında öfke de duyar. Doğduğundan beri aydınlık gün görmediğinden yakınır. Ölümün ve ayrılığın yaktığı ateş her yanını sarar. Bunca acının ardından elinden ağlamaktan başka bir şey gelmez.

Allah aldıktan sonra ışığımı,
İnlememenin çaresi var mı?

*Sävlemdi Kuday alğan soñ
Sarnamasqa şara ne?*

(Kibar, 2014: 312)

Kendisini kedere boğan, yüreğinde derin yaralar açan, sevdiğini alarak başına karalar salan, kurtuluşu olmayan bir yalnızlıkla baş başa kalmasına neden olan ölüm, Abay'a Tanrı tarafından verilmiştir. Burada Tanrı'ya bir sesleniş vardır. Fakat bu bir isyan niteliğinde değildir. Abay başına gelen bu acı olayların kaderi olduğuna inanır. İnsanın bu acı olaylar karşısında ağlayıp inlemekten başka çaresi yoktur. Sevdiklerimiz bizim bu dünyadaki ışığımızdır. O ışık yeryüzünde söndüğü zaman, karanlık gecede elemle baş başa kalırız. Çünkü ölüm öyle bir gerçektir ki ona karşı koymak mümkün değildir. Ölüm, gerçekleşeceği zaman ve mekân daha önceden belirlenmiş, Tanrı tarafından verilmiş bir karardır.

Kazaklar içinde böyle özellikli
Hiç kimse dünyaya gelmemişti.
Ölümsüz unvan bırakıp gitti,
Dünyaya gönül vermemişti.

*Ol sıypattı Qazaqtan
Düniyege eşkim kelmepti
Ölmeytin ataq qaldırıp
Düniyege köñilin bölmepti*

(Kibar, 2014: 290)

Abay'a göre Kazaklar içinde hiç kimse Abdurahman gibi değildir. Onun sahip olduğu özelliklere kimse sahip olamamıştır. Burada Abay'ı teselli eden şey Abdurahman'ın dünyaya, özelde Kazaklara, somut bir ad bırakmış olmasıdır. İnsan varoluşundan beri ölümsüzlüğü yani sonsuzluğu ister. Bedensel olarak ölümden kurtulmak mümkün olamayacağı için insan ancak yarına bıraktıklarıyla ölümsüzlüğü yakalayabilir.

Buyruğunu Allah'ın,
Erken anlayıp, boyun eğmişti.
Hiç kimse diri kalmış değildi,
Diriliğin sonu ölmekti.

*Jarlığına Allanıñ
Erte oylağan könbek-ti.
Olar da tiri qalğan joq
Tirlik artı ölmek-ti.*

(Kibar, 2014: 290)

İnsanın yapısı gereği acı ve zorluklardan kaçış eğilimi vardır. Dünya ve ahiret kavramlarını karşılaştırsak bu kavramlara bize sağladığı fayda açısından bakarak birini seçeriz. Bazı insanlar bu dünyanın zevkini sürmeyi tercih ederler. İslam inancına sıkı sıkıya bağlı olanların hedefi ise ahiret hayatının bizlere sağlayacağı faydadır. Zira Kur'an'da ahiret hayatı dünya hayatına üstün tutulmuştur.⁴ Bu sebeple Abdiraşman Allah'ın buyruklarını erken anlayıp buna göre bir yaşam sürmüştür. Yeryüzünde hiç kimse canlı olarak kalmayacak bir gün her canlı mutlaka ölümü tadacaktır.⁵ Faniliğin sonu tek gerçeklik olan mutlak ölümdür. Her fani için olacağı gibi ölüm onu da almıştır. Abay oğlunun ölümünden sonra teselli bu inançta bulmuştur. Abdiraşman'ın inançlı olması ve imanla bu dünyadan ayrılması Abay için bir tesellidir.

“Beklenmedik ölümden
Çekiniyorum” demişti.

*Oylamağan ölümnen
Jasqanamın demek-ti.*

(Kibar, 2014: 292)

Ölümden korkmanın farklı nedenleri vardır. Yaratılışı gereği insanın kalbinde bir sonsuzluk aşkı vardır. Bu sonsuzluk aşkı ve isteği ile insan yok olmaktan korkar. Ölümün hakikatinin bilinmemesi de bir diğer korku nedenidir. Beklenmedik ölümden çekinmenin temel sebebi ise ahiret yaşamına hazırlıksız olma durumudur. Bir nevi ölüme hazırlıksız yakalanmaktır.

Abay oğlunun beklenmedik ölümden çekindiğini söyler ve her korkulan şey gibi bu ani ölüm gerçekleşir. Abdiraşman için bu dünya geçici olsa da, bu dünyaya gönül vermese de her canlı gibi bu dünyadan erken göçüp gitmekten o da çekinmiştir. Yaratılışı gereği insanoğlu bu dünyanın geçici olduğunu bilse de, bir gün buradan gideceğini bildiği halde burayı kolay terk edemez ve daha fazla yaşamak ister.

Kaderde değişiklik olur mu ki,
Ağırbaşlılık göstermek gerekli...

*Taqdırğa täbdil bolama
Sabırhıq qılsaq kerekti.*

(Kibar, 2014: 292)

Her insanın ölümünün ne zaman olacağı kaderde bellidir ve onu Allah'tan başka kimse bilemez. Abay'a göre kaderde değişiklik olmaz ve buna karşı ağırbaşlılık göstermek gerekir. Abay'da ölümü kabulleniş ve ona tam bir teslimiyet vardır. Çünkü ölümü kabul etmekten, ona sabır göstermekten başka çare yoktur.

Antik çağ düşünürü Epikuros “Ölüm varken biz yokuz, biz varken ölüm yoktur, hiçbir zaman karşılaşmayacağız ki ondan niçin korkalım” dedikten sonra “Ölüm insan için bir hiçtir, çünkü çözüşen artık duyumsuzdur, duyumsuz olansa bir hiçtir” der. (Hançerlioğlu, 1978)

Zaman niçin dar idin,
O sevdiğimi alıverdin?

*Zamana netken tar ediñ
Sol qalqamdı qoymağan?*

(Kibar, 2014: 292)

Ölüm, Abdiraşman'ı Abay'ın elinden zamansız bir şekilde, çok erken almıştır. Burada bir nevi zamansız ölümü sorgulama vardır. Hayatta beklenmeyen olaylar insanın başına geldiğinde şaşkınlık yaratır ve insanı derinden sarsar. Ölüm insan için en acımasız ve zamansız gerçektir. Abay'da her ne kadar kadere ve ölüme karşı teslimiyet duygusu olsa da zamansız yaşanan acı olaylar insanı sorgulamaya davet eder.

Yirmi yedi yaşında
Abdirahman göz yumdu ya.

*Jıyırma jeti jasında
Abdrahman köz jumdı.*

(Kibar, 2014: 294)

Abdirahman yirmi yedi yaşında veda etmiştir. Abay, burada ölümü “göz yummak” deyimiyle açıklıyor. Ölümün, Tanrı tarafından ve Her Şeyi Karanlıkta Olanın (Tanrı) varlığını kabul eden topraklarda denilenleri görmedim mi? Üzerlerine savaş yazdınca, hemen telerinden bir kısmı; insanlardan, Allah'tan korkar gibi, hatta daha çok korkarlar ve “Rabbimiz! Niçin bize savaş yazdın? Bizi yakın bir zamana kadar erteleydin ya!” derler. De ki: “Dünya geçimliği azdır. Ahiret, Allah'a karşı gelmekten sakınan kimse için daha hayırlıdır. Size kıl kadar haksızlık edilmez.”)

5 Ankebüt Süresi , Ayet 57. (29/ANKEBÜT-57: Her nefis ölümü tadıcıdır; sonra ancak bize döndürüleceksiniz.)

Gönlü tok dünyalığa,
Dost canlısı yakınlara

*Düniyelikke köñili toq
Ağayınğa bavırmal*

(Kibar, 2014: 294)

Abdirahman da, babası gibi bu dünyaya ve nimetlerine bağlı değildir. Ahiret hayatının mükâfat olduğunu bilen kimselerin bu dünyada gözü yoktur. Onlar için asıl hedef öte dünyanın zevkleri ve faydalarıdır. Onun için de, aslanan öte dünya, sonsuz âlemdir.

Uzun ömür ne verir,
Gören, bilen olmasa?
Yatan nadan ne bilir,
Gönle nuru dolmasa?

*Uzaq ömir ne berer
Körgeñ bilgeñ bolmasa
Jatqan nadan ne biler
Könñilge sävle tolmasa?*

(Kibar, 2014: 294)

Dünyada fazla yaşamak insana bir şey katmaz. Önemli olan uzun yaşayıp boşa nefes alıp vermek değil kaliteli bir yaşam sürmektir. Dünyada sadece yiyip içip yatanlar bir şey kazanmazlar. Aslında ölümün işlevi bir nevi yaşamı anlamlandırmaktır.

Petersburg’da çok geçmeden,
Öğrenmişti hastalandığını,
Tevekkül edip bildirmeden,
Beklemişti Tanrı fermanını

*Peterburda-aq kidirmey,
Bilipiti derttiñ barlığın,
Tävekel qıp bildirmey,
Kütipti täñir jarlığın.*

(Kibar, 2014: 294)

Abdirahman hastalık sonucu vefat etmiştir. Hastalandığını öğrendikten sonra tevekkül ederek Tanrı’nın kendisi için yazdığı fermanın gerçekleşmesini beklemiştir. O öleceğini bildiği halde isyan etmeyip büyük bir sabır göstermiştir. Bu tevekkülün nedeni inancının gereği olarak Allah’a ve ebedî âleme kavuşma arzusudur.

Şakası gerçekle oynaş,
“Ömrüm az” diye bildirmiş.
“Yabancı gözde görsem yaş,
Oynatıp, güldürüyorum” demiş.

*Qaljiñi, şını aralas,
Ömirim az dep bildirip.
Böten közde körse jas
Oynaymın dep küldirip.*

Az ömrünü uzatmış,
Bedeni bilimle dolunca,
Gördüğü yeri çoğaltmış,
Okuyup bildikten sonra...

*Az ömirin uzaytqan,
Ğılmğa boyı tolğan soñ,
Körgeñ jerin molaytqan,
Oqıp bilip bolğan soñ.*

(Kibar, 2014: 294)

Abdirahman “ömrüm az” diyerek bu dünyadan göçüp gideceğini bildirmiştir. Abay bu sebeple bu ölüme hazırlıklıdır aslında. Abdirahman ise kalan ömrünü insanlara iyilik ederek, okuyarak, bedenini bilimle doldurarak, gezip görerek adeta uzatmıştır. Abay için bilim ve aklın önemini oğlunun ölümü üzerine yazdığı satırlarda da görmekteyiz.

Tevekkül büyük, akıl bol idi,
Korkmadan beklemiş kaderini.
Zorsunmamış ölümü kendi,
Sırrını hiç bildirmemi...

*Tävekel zor, aqıl mol,
Qorıqpay tosqañ tağdırın.
Qıyınsubay ölimdi ol,
Bildirmegen eş sırrın.*

(Kibar, 2014: 296)

Abdirahman’da tevekkül büyüktür ve akılı sayesinde ölümü korkmadan bekler. Çünkü ölümden kaçış gibi bir durum söz konusu değildir. Can insana emanettir ve er ya da geç emanet sahibine teslim edilecektir. İslam tasavvufuna göre ölüm diye bir şey yoktur, Tanrı’dan gelen ruh gene Tanrı’ya döner. Bu,

ruhun karanlıktan kurtulup aydınlığa kavuşmasıdır, fenâdan bekâya geçmesidir, ölümlülükten ölümsüzlüğe ulaşmasıdır, gerçek ve sonsuz yaşama başlamasıdır (Hançerlioğlu, 1978 C:5 s:24).

Bizim çektiğimiz kederi,
“Geride kaldı hayali” diyeydi...

*Bizge uvayım jegeni-
Armanda bop qaldı dep.*

Yeni neslin başı o idi,
Ben eskinin sonu idim.
“Hayali” dediğim acısı bu idi,
Kemiğe değdi kart idim.

*Jaña jıldıñ başısı – ol,
Men eskiniñ artı edim.
Arman degen aşçı sol,
Süyekke tiydi, qart edim.*

(Kibar, 2014: 296)

Abay kazaklar için büyük bir fikir adamıdır. Elbetteki kendisinden sonra da Kazak halkını aydınlatacak onlara yol gösterecek birinin olmasını ister. Yeni nesle örnek olabilecek bu kişi oğlu Abdırâhman’dan başkası değildir. Fakat oğlunun ölümüyle Abay “hayali”ni de kaybetmiştir ve bunun derin üzüntüsünü yaşar.

Merak Tulpar’a bindin,
Boş semaya yükseldin.

*Talaptıñ minip tulparın.
Tas qıyyağa örledin.*

(Kibar, 2014: 298)

Abay, “tulpar” kelimesini kullanma yoluyla Türk mitolojisine atıfta da bulunur. Tulpar Türk mitolojisinde kanatlarını sadece karanlıkta, büyük engelleri ve mesafeleri aşarken açan “kanatlı at”tır.⁶

Beyaz kanatları olan Tulpar, Tanrı Kuday tarafından yiğitlere yardımcı olması için yaratılmıştır. Yiğit bir kişi olan Abdırâhman, Tulpar’a binerek semaya yükselmiştir.

Yol gösterip, sonra ölsen,
“Hayalim var” der miydim?

*Jol körsetip sonda ölsen
Armanım bar der me edim?*

(Kibar, 2014: 298)

Abay burada oğlunun zamansız ölümünden dert yanar. Abay, onun yeni nesle örnek olup, yol göstermeden önce öldüğü için hayallerini gerçekleştirememekten duyduğu acıyı vurgulamıştır. Yalan dünya sözüyle dünyanın gelip geçiciliğini, bir kez daha belirtmiştir.

Vermemiş kula, ne etmeli,
Baş yolunurluk, serbestliği,
Doğruca gelince ecel vakti,
Dayanamaz sağlamı-serti...

*Bermegen qulğa qaytesin,
Julınarlıq örikti,
Ajal tuwra kelgen soñ,
Şıdatpaydı berikti.*

(Kibar, 2014: 302)

Abay bu dizelerde ölüm karşısında insanın acizliğini anlatmıştır. İslam inancında ölüm karşısında insanın saç baş yolması hoş karşılanan bir durum değildir. Ölümü kabullenmek ve ölüm karşısında sükûnet bulmak önemlidir. Buna rağmen insan ölüm karşısında çaresizdir. Ecel kapıyı çaldığında ve çok sevdiğimiz birini aldığında ne kadar metanetli olsak da bu müthiş acı karşısında dayanamayız.

Hayatı veren Allah’ım,
Eceli de vermişti...

*Ömirin bergen Qudayım,
Ajalın da beripti.*

(Kibar, 2014: 302)

Evrende her şey zıddıyla bilinir, var olmanın karşısında da ölüm vardır. Yaşamı veren Allah ölümü de vermiştir. Anne karnına düştüğümüz an bizim için ömür başlar. Hayatın başlaması aynı zamanda ölü-

6 Prof. Dr. Ufuk Tavkul, Kafkas Nart Destanlarında At Motifi

me giden bir yolun da başlangıcıdır. Yani aslında doğduğumuz andan itibaren ölüme mahkumuz.

Hacı'yı aldı bu ölüm
Sabır kılsak gerekli...

*Qajını alğan bul ölim,
Sabır qılsaq, kerek-ti.*

(Kibar, 2014: 304)

Abay, dizelerinde ölüm karşısında sabırlı olmayı defalarca vurgulamıştır. Kadere teslim olmak gerektiğini, kaderin asla değişmeyeceğini belirtmiştir. İnsanoğlunun ölüme karşı sabretmekten başka çaresi yoktur. Çünkü insan zayıf, aciz bir varlıktır. Abay kendini bu inançla teselli etmiştir.

Bütün canlıları alan O'dur.
Sınayan Muktedir Allah'tır

*Hämme jandı avlımen
Paşşa Quday sınaydı.*

(Kibar, 2014: 306)

Yaşam ve ölüm insan varlığının birbirinden ayrılmaz ve sıkıca bağımlı iki yanındır. Yaşayan her şey ölecektir, ama yaşam asla tükenmeyecek ve sonsuzca sürüp gidecektir (Hançerlioğlu, 1978 C:5 s:24). Evrendeki bütün canlıların sahibi Allah'tır. Yeryüzüne canlıları sınamak için göndermiştir. Ve yine bütün canlıları alan da O'dur.

İşe yaramazdı unutkan,
Yaratıcı Allah'ı.
Padişahlar ki yönetmiş halkı,
Vakti gelen yıkıldı.

*Umitqanın jaramas
Jaratuvşı Qudaydı.
Halıq biylegen paşşalar
Uvaqtı jetse, Qudaydı.*

(Kibar, 2014: 306)

İnsan yaratıcıyı unutarak ölüm felaketinden kaçamaz. O'nu unutmak ölümden kurtuluş için bir çare değildir; zira kişi Tanrı'yı unutsa da O kulunu unutmayacaktır ve bir gün ecel kapıyı mutlaka çalacaktır. Bundan kaçış mümkün değildir.

Yeryüzünde halkı yöneten kudretli padişahlar dahi vakti geldiğinde ölüm karşısında çaresiz kalırlar. Her şeye hükmetmişler; lakin ölüm karşısında yıkılmışlardır.

Gelince tam vakti,
Nicelerin gülü derildi
Bu ölüm, Resul'ü almış idi,
Kimden doğrusunu sorar ki?

*Däl uvakıtı jetkende,
Talaydın güli quraydı,
Resuldi alğan bul ölim
Kimnen jöndi suraydı?*

(Kibar, 2014: 306)

Kazak Türkçesinde ölümün ardından kullanılan teselli sözleriyle ilgili geniş bir söz varlığı vardır. “ecel ortak”, “hepimizin gideceği yer orası”, bu Allah'ın emri”, “hayatın olduğu yerde ölüm vardır”, “ölümden kimse kurtulmaz” gibi sözler ölenin ardından kalanlara söylenen teselli sözleridir (Biray, 2013: 10-11). Burada da Abay, Abdurahman'ın eşi Mağış'ı, ölümün peygamberi bile almış olmasıyla teselli eder. Zira Allah en sevdiği kulunu bu dünyadan aldığına göre ölüm kötü bir şey olamaz. Ölümün bir gün herkesin başına gelecek olması da insanların en büyük tesellisidir.

Ne kadar ağlayıp, dertlensen,
Yine de serbest bırakmaz ki,
Almak isterse, dünyanın
Söylemesiyle olmaz ki...

*Qanşa jılap nalısan,
Sonda da erikke qoymaydı
Alğısı kelse düniyeniñ
Aytqanına bolmaydı.*

(Kibar, 2014: 306)

Ölüme sabretmek herkesin gösterebileceği bir olgunluk değildir. Ölümü kabul etmemek, ölüm karşısında ağlayıp dertlenmek boşa çabadır. Bütün dünya insanı ölüme isyan etse de, ecel canı almak isterse

ona karşı yapılabilecek, elden gelen hiçbir şey yoktur.

Ağlama, Mağış, ağlama,
“Öleyim” diye Allah’a yakarma!

*Jılama, Mağış, jılama,
Alladan ölim tileme!*

(Kibar, 2014: 308)

Ölmeyi arzulamak da, ölümden kaçmak gibi boşa bir çabadır. Kimin ne vakit öleceği kaderde bellidir ve ölmeyi istemenin de bir çaresi yoktur. Dünyayı bir yol olarak düşünürsek insanlarda bu meşakkatli yolda yürüyen yolculardır ve yolun sonun da Allah’a kavuşmak vardır. Bu kavuşmayı sağlayan da ölümdür. Abay da ölümü hayatın olağan akışı içerisinde değerlendirmiştir.

İz bırakmadan geride
Taş kalpli soğuk ölüm.
“Ağlamayayım” dese de,
Dayanılır mı, bu ölüm?

*Artuna belgi qaldırmay,
Bawırı qattı tas ölim.
Jılamayın dese de,
Şıdarlıqpa osı ölim.*

(Kibar, 2014: 322)

Ölüm, taş kalpli bir zalimdir. Ölümü zalim yapan ise sevdiğimiz kişiyi bizden ayırmasıdır. Yaşarken karşılaştığımız ölümler bizi fikren, kendi ölümümüze hazırlar. Taş kalpli ölüm, insanı ne zaman isterse o zaman ziyaret edecektir. İnsan ölümle savaşında mutlaka mağlup olacak ve bu trajik sondan asla kaçamayacaktır.

Kaygın olur özlemler beden,
Yaslı gönlüm yerde sürünen...
Yabancı bana, sensiz döşek,
Tıpkı mezar gibi, bir bilebilsem...

*Qayğıñ bolar şermen teñ,
Qara köñlim jermen teñ,
Sensiz mağan jat tösek
Bolar beyne körmem teñ.*

(Kibar, 2014: 162)

Burada şair sevgiliden ayrı olmayı ölümlerle kıyaslamıştır. Abay, döşegi mezara benzetmiştir. Sevgiliden ayrı olmanın verdiği gam şaire ölüm fikrini hatırlatmıştır. Çünkü ayrılık da bir nevi ölümün provasıdır.

Sonuç

Yazılarında ve şiirlerinde realist bakış açısını koruyan Abay, pek çok insanda aşılmaz yıkımlar bırakan ölümü de gerçekçi bir şekilde ele almıştır. İslam dininin gereği çerçevesinde Abay ölüm karşısında metanetini kaybetmemiştir.

Ölüm konulu şiirlerinde “sabır kılsak gerekli” mısrasını, sürekli tekrarlayan Abay, ölümü Allah’ın emri olarak kabul etmiş, yaşadığı ölümler karşısında boyun eğerek teslimiyet göstermiş ve ölüm konusunda yapılacak tek şeyin sabır göstermek olduğunu söylemiştir.

Abay’a göre kadere karşı gelmek ve ölüm karşısında isyan etmek fayda sağlamaz. Abay’da ölüm korkusu yoktur. Ölümün yaşamın bir gereği olduğunu kabul eder. Onun için ölüm kaderde yazan ve zamanı geldiğinde gerçekleşen bir şeydir. Yani Abay kaderci bir anlayışa sahiptir. Ölüm onun için Allah’ın bir emridir ve bu emir er geç mutlaka gerçekleşecektir; bundan kaçış mümkün değildir.

Abay, şiir ve yazılarında ölüm karşısında insanın çaresizliğini ve çektiği acıyı anlatmıştır. Ona göre insan ne kadar güçlü olursa olsun ölüm karşısında zayıf bir varlıktır. Özellikle oğlu Abdurahman’ın ölümü onu derinden etkilemiştir. Abay’a göre oğlu Kazak gençleri için örnek olabilecek özelliklere sahiptir. Bu açıdan bakıldığında oğlunun ölümüyle birlikte Abay’ın “hayal” leri de ölmüştür.

KAYNAKÇA

Akar Ali (1996) “Ortak Türk Edebiyatının Öncü Kalemleri: -1- Abay Kunanbayoğlu”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, İstanbul, s.33-34.

- Biray Nergis (2013). “Kazak Türklerinde lmle İlgili Kelime, Kelime Grubu, Deyimlerden Hareketle lm Kavramı”, *Prof. Dr. Abdurrahman Güzel Armağanı*, (Ed. DoÇ. Dr. C. Demir, Yrd. DoÇ. Dr. H. Parlakyıldız), Akçağ Yayınları, Ankara, s.353-371.
- Biray Nergis (2013). “Mahtumkulu’nun Şiirlerinde lm Teması”, *Bengü Belk Ahmet Bican ERCİLASUN Armağanı*, TKAE Yayınları, Ankara, s. 153-182.
- HanĐerlioĐlu O. (1978), *Felsefe Ansiklopedisi*, İstanbul,
- HopaÇ M. (2013). “Kazak Aydınlanmasında Abay Kunanbayev Düşüncelerinin Etkileri zerine Bir Deneme”, *Akademik Bakış Dergisi*, sayı 37, s. 1-11.
- Kibar Zafer (2014). *Abay Kunanbayev –Şiirler*, Ankara.

Abay Kunanbayulı'nın Şiirlerinde Tabiat

E. Merve GÖZÜŞİRİN¹

Bu yazıda Kazak şiirinin öncü şairi Abay Kunanbayulı'nın şiirlerinde tabiat konusu ve beraberindeki kültürel öğelerin ele alınması amaçlanmıştır. Abay Kunanbayulı'nın şiirlerinde tabiat duyguları anlatmak için tasvir aracı olarak, tematik ve sembolik olarak üç şekilde kullanılmıştır. Şiirlerin konu başlıkları altında incelemesi yapılacaktır.

0.Giriş

Tabiat kelimesi “Arapça *ṭb* kökünden gelen *ṭabī'a* bir varlığın özünden veya yaradılıştan gelen özellikleri, kâinatın değişmez düzeni” kelimesinden alıntıdır. www.etimolojiturkce.com

Tabiat; insandan bağımsız, kendine ait kurallara bağlı olarak işleyen ve bu akışın içine insanı da dâhil eden, birbirinden bağımsız gibi görünen ama bir kısır döngü şeklinde birbirine bağlı olarak işleyen sistemler bütünü, kurallar sistematığıdır.

Tabiat; yaradılıştan beri insanoğlunun işleyişini çözümlenmeye çalıştığı, zaman zaman bu düzenin kendi kendine işlediğini düşündüğü zaman zaman da bunu yapan kutsalların ya da bu düzeni sağlayan bir yöneticinin/tanrının olduğunu düşündüğü bu doğrultuda kendisine dogmalar oluşturduğu bilinmezler âleimidir.

Türk toplumunda ve dünyada yaşayan bütün toplumlarda tabiata yazı öncesi devirlerden itibaren özel anlamlar yüklenmiştir. İnsanlar tabiatla ilgili duygu ve düşüncelerini en eski çağlarda mağara duvarlarına kazıyarak ve sözlü kültür ürünlerinde ifade etmişlerdir.

İlk Türk toplumları tabiatta anlamlandıramadıkları her varlığa birtakım manalar vermiş, meydana geliş şekillerini çözemedikleri doğa unsurlarına özel güçler yüklemiş, bunları bir nevi kutsallaştırmışlardır. Dağ, tepe, nehir, su kaynağı, kaya, ağaç... gibi nesnelerin ruh sahibi olup insani özelliklere taşımakla birlikte kutsallığına inanmışlar ve bu güçlere saygı, korku, minnettarlık duymuşlardır. Bu doğrultuda kült anlayışını oluşturmuşlardır.

“Kült, yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı ve onlara tapınma anlamına gelmektedir” buna bağlı olarak kutsallara duyulan saygıyı göstermek için bazı özel zamanlarda adaklar adanmakta, törenler yapılmakta, kurbanlar kesilmekte ve bu ritüeller için özel mekânlar oluşturulmaktadır. Türk toplumunda çeşitli kültürler oluşmuştur.(Tezcan, 1996: 120).

Atalar kültü inanışına göre kişinin sadece bedeni ölmekte ruhlar daima yaşamaktadır. Ölen kişi bu dünya ile bağlantısını koparmamakta, sevdiği kişilerin hayatını etkileyebilmektedir. Bu külte göre yöneticilerin, din adamlarının, savaş kahramanlarının mezarları kutsal sayılmıştır. Bu kutsallara adaklar adanmış, kurbanlar kesilmiştir.

Gök Tanrı kültürüne göre gökyüzünde yaşayan bir tanrı vardır ve bütün gökyüzü kutsalları bu tanrıya bağlıdır. Bu inanışa göre yıldızlar, güneş, bulut, ay kutsal kabul edilmiştir. İnsanlar bazı dönemlerde güneş ve ayı ilah yerine koyarak tapmışlar kâinattaki bütün düzeni bu gök cismine bağlayarak en büyük kutsal saymışlardır. “Örneğin, Hun hükümdarı her sabah çadırından çıkarak güneşe, geceleri ise aya tapardı. Yakutlara göre, iki kardeş olan Ay ve Güneş tanrıdır” (Artun, 2012: 12).

Tabiat kültürüne göre yeryüzündeki dağ, tepe, bazı geçitler, büyük kayalar, ağaçlar kutsal sayılmıştır. İnsanlar bu varlıkların kutsal ruh taşıdıklarına ve özel güçlere sahip olduklarına inanmışlar korku ve saygı

¹ Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD Yüksek Lisans.

duymuşlardır. Bu inanışlar yüzyıllar boyunca kültürle birlikte taşınmış günümüzde de varlıklarını sürdürmektedirler. Dağlar ve tepeler, tarihin bilinen en eski devirlerinden beri, yükseklikleri, gökyüzüne yakınlıkları dolayısıyla insanların gözünde ululuk, yücelik ve ilahlilik sembolü kabul edilmiştir. Bu nedenle de insanüstü varlıkların, ilahların mekânı olarak düşünülmüştür.

Binlerce yıllık tarihi, inanışı, korkuyu, kutsalı, metaforu içinde barındıran kültürler tabiat konusunun şiirlere girişi içinde önemli köşe taşlarından biridir. Kazak şiirinde tabiat konusu önemli bir yer teşkil etmektedir. “Prof. Dr. Ahmetov konumuzla ilgili görüşlerini: “Kazak halk şiirlerinde tabiat büyük yer tutmaktadır. Böyle olması doğaldır. Çünkü konargöçer hayat tarzı sürdüren, hatta kara kışta dahi bütün mevsimlerde günlük hayatının çoğunu uçsuz bucaksız bozkırda gökyüzü altında, akarsu kıyılarında geçen bir toplumun kendini daima doğanın kucağında gibi hissetmesi şaşılacak bir olay değildir” şeklinde belirtir. Gerçekten tabiatla olağanüstü yakınlık, ondaki derin sırrı anlama yeteneğini geliştirmeye sevk eder. İnsanoğlu yaşamının temeli doğadadır. İnsan ile doğa, bütün sanat eserlerinin temel objesidir. Özellikle lirik şiirde doğanın her anı çeşitli yöntemlerle işlenerek, farklı bir karaktere/tipe dönüşür”(Abıyır, 2014: 265).

Çağdaş Kazak edebiyatının kurucusu, Kazak edebiyatının yazılı ilk örneklerini veren öncü şahsiyeti Abay Kunanbayulı², küçük yaşlardan itibaren şiir yazmaya başlamış, ilk şiirleri kayıt alıntına alınmadığı için unutulmuştur. Abay Kunanbayulı şiirlerinde ve Kara Sözlerinde topluma yön veren, eleştireci bakış açısına sahip şiirler yanında kadın ve tabiat konuları üzerine de şiirler yazmıştır.

Bütün yaşantısını Kazak bozkırlarında geçiren Abay tabiatın derin büyüüne kapılarak şiirlerinde bazen bir cümledeki küçük ama anlamlı kelimeyle bazen de bütün bir şiiri tematik olarak bu eşsiz doğaya adanmıştır. Tabiat üzerinden çoklu bir bakış açısı geliştirerek tabiatı şiirlerinde lirik, pastoral ve satirik şiir türleriyle bütünleştirmiştir.

Abay Kunanbayulı'nın şiirlerinde tabiat üç şekilde ele alınmıştır:

1. Tabiatın duyguları anlatmada tasvir aracı olarak kullanıldığı şiirler
 2. Tabiatın tema olarak kullanıldığı şiirler
 3. Tabiatı sembolik olarak dönemin sosyal ve siyasî olaylarına yansıttığı şiirler
- Şiirlerde kullanılan tabiat öğeleri şu şekilde gruplanmaktadır:

1. Avcılık,
2. Kuşlar: kartal, karga, bozdoğan, puhu kuşu, papağan,
3. Hayvanlar: at ve at türleri, kelebek,
4. Mevsimler: ilkbahar, yaz,
5. Aylar: temmuz, kasım, aralık,
6. Su unsurları: göl, dalga.

1. Tabiat Şiirlerinde Avcılık

Avcılık Türk kültür tarihinin ehemmiyetli payelerinden biri olmuştur. Sosyo-ekonomik hayata yön veren unsurlardan biri olan avcılık Türklerde geçim kaynağı, dericilik ve av sporu şeklinde teşekkül etmiştir. Bozkır kültürüne bağlı olarak yaşayan Kazak Türkleri yaşamlarını iklim şartları doğrultusunda hayvancılığa göre şekillendirmişler, kapalı Kazakistan coğrafyasında avcılığı spor ve eğlenme aracı olarak kullanmışlardır.

2 Çagdaş Kazak edebiyatının kurucusu, Kazak edebiyatının yazılı ilk örneklerini veren öncü şahsiyeti Abay Kunanbayulı, 1845 yılında Doğu Kazakistan'da Abay ilçesindeki Kaska Bulak'ta doğmuştur. Köy medresesinde ve medresede eğitim almıştır. Bütün yaşamı Çarlık Rusyasının sömürgeci altında olan Kazak bozkırlarında geçmiştir. Şairliğe küçük yaşlardan itibaren başlamış ilk şiirleri kayıt alıntına alınmadığı için unutulmuştur. Şairin sanat hayatı üç döneme ayrılabilir; 1. On üç, on beş yaşlarında yazdığı gençlik şiirleri: Doğu şairinin özelliklerini taşıyan şiirler. Eskiden yazılmış lirik şiirleri, Şairin kendi yaşadığı devrin karışıklıkların ve hayatıyla ilgili karışıklıklardan doğan şiirleri; 2. Yetişkinlik çağı şiirleri: Konuları genellikle sevgi ile ilgilidir; 3. Ustalık devri eserleri: Kazak kadının, durumunu, ruh halini, hayatını anlatan, Kazak musikisine, kültürüne, sanatına önem veren ve hayat felsefesini dile getiren şiirleri vardır. Şiirleri haricinde tamamıyla Kazak halkına öğüt vermek amacıyla oluşturulmuş 45 adet Kara Sözü ve üç destanı vardır. Abay Kunanbayulı şiirlerinde ve Kara Sözlerinde toplumdaki ve yöneticilerdeki yozlaşmadan, adaletsizlik, geri kalmışlık, bilime ve eğitime önem vermeme, servet ve mal düşkünlüğü, sevgi, kadın ve tabiat konuları üzerine yazmıştır.

İlk Karda Kartalcı Çıkar Ava

İlk karda kartacı çıkar ava,
Taştan tilki bulunur göz açıp bakana,
İyi at ile geçimli yoldaş – bir ganimettir,
Uygun Tertipteki giyim avcı adama

Kanat, Kuyruk uğuldatarak ıslık atar,
Birdenbire kavuşsa ayak izine
Çabucak asılır dizgine, takılır peşine
Kartalcı dağ başında, izci düşüncede

Қансонарда бүркітші шығады аңға

Кансонарда бүркітші шығады аңға
Тастан түлкі табылар аңдығанға
Жақсы ат пен тату жолдас-бір ғанибет Ыңғайлы
Ықшам киім аңшы адамға

Канат, құйрық суылдап, ысқырады
Салаң етіп жолықса қайтқан ізі
Сағадан сымпың қағып із шалғанда Бүркітші тау
басында, қағушы ойда,

(Kibar, 2014: 16)

Bu şiirde tabiat unsurlarından avcı, kartal, tilki, kış ve kar gibi tabiat unsurlarını kullanan şairimiz özellikle avcılık üzerinde durmuştur. Şiirlerini ve yazılarını realist bir çizgide sürdüren şair bu şiirinde de realist tavrını korumuştur. Tabiat unsuru olarak avcılık motifinin üzerine kurulmuş şiirde, avcılık unsuru tematik olarak kullanılmış şiir avcı kartal eşliğinde tablolaştırılmıştır. Anlatımda heyecan verici bir üslup kullanılmış ve olaylar sıralı bir şekilde okuyucuya aktarılmıştır. Avcılık üzerine inşa edilen bu şiir bize Kazak Türklerinde kültür unsuru haline gelmiş kartalla ava çıkma şölenini ve aşamalarını anlatmaktadır.

Kazak Türkleri uzun kış mevsiminde ve geniş bozkırlarda çeşitli avcılık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Domuz, sırtlan, kaplan, yaban keçisi avcılığı yapan Kazaklarda en ilgi çekici özelliğe sahip olan avlanma şekli kartalla avcılık olmuştur

Geleneksel bir spor haline dönüşen ve günümüzde yarışmalar şeklinde devam eden kartalla avcılık belirli aşamalardan oluşmaktadır: “Kartalın yakalanması; Kazak Türklerinde, kartalı yakalayıp eğiten avcılara “kusbegi” veya “bürkitşi” denir. Kartal beş şekilde yakalanır. Yakalanan kartala “irgak” denir.” Artık kartalın uysallaşma süreci başlamıştır. İyice aç bırakılan kartal artık açlığa dayanamayarak verilen yiyeceği yer ve belirli aşamalardan geçerek av peşinde koşacak safhaya getirilir. Eğitim için “ ‘sirga’ veya ‘dalbay’ adı verilen sahte av hayvanları kullanılır”. Sirga içi çeşitli malzemeler kullanılarak şişirilmiş ve uçuna tavşan ya da tilki kuyruğu takılmış sahte av hayvanıdır. Sirgalar uzun bir ipe bağlanarak kartalın avlanmasını sağlayacak şekilde gezdirilir, avını yakalayan kartal ödüllendirilir ve eğitimler bu şekilde devam eder (Kara,2006: 1-3).

2. Tabiat Şiirlerinde Kuşlar

Bazı hayvanlar Türkler için özel anlamlar taşımışlardır. At, kartal ve bozkurt Türkler için yüzyıllar boyu bağımsızlıklarının sembolü olmuş ve Türk ruhuyla özdeşleşmiştir. Atı ehlileştiren Türkler bu sayede geniş bozkurtların özgür savaşçıları olmuş, boz bir kurt gibi evcilleştiremedikleri ruhlarını asi bir kartal edasıyla Asya’dan Avrupa’ya taşımışlardır. Kartal motifi Kazak Türkleri için ayrı bir değere sahip olmuş geniş bozkırların avcı kuşu Kazak halkının ruhuyla özdeşleşerek bayraklarında yer almış, özgürlükleri için çetin mücadeleler veren Kazak halkının millî damgası olmuştur.

Kahraman Kartal Ne Avlamaz, Beslenip Salınsa

Kahraman kartal ne avlamaz, beslenip salınsa?
Halk dolanır ya bozdoğan ile kartal el altında,
Kahraman çıksa semaya, salar onlar da
İki kuşu, iki taraf olup havaya...

Gaklayan karga kalmaz arkasından,
Bozdoğanı üstünde şıkırdayan...
Kendi almaz, kahraman aldırılmaz,
Gün boyu uğraştırır, boşu boşuna

Қыран бүркіт не алмайды, салса баптап?

Қыран бүркіт не алмайды, салса баптап?
Жұрт жүр ғой күйкентай мен қарға сақтап,
Қыран шықса қияға, жібереді
Олар да екі құсын екі жақтап.

Карқылдап қарға қалмас арт жағынан,
Күйкентайы үстінде шықылықтап.
Өзі алмайды, қыранға алдырмайды,
Күні бойы шабады бос салақтап.

(Kibar, 2014: 34)

Bu şiirde avcılık temasıyla birlikte tabiat unsuru olarak kartal, bozdoğan ve karga; kullanılmıştır. Kartalın, tilki avı sırasında bozdoğan ve kargadan üstün olduğu anlatılmaktadır. Halka göre kartal değerli bir kuş türüken bozdoğan ve karga her zaman bulunabilen kuş türleridir.

Bozdoğan kuşu da kartal ailesinden olmakla birlikte kartala göre daha küçük bir kuştur ve genellikle kuş avında kullanılır. “Divan-ı Lugati’t Türk’te bozdoğan kuşu ‘’turumta:y: Yırtıcı bir kuş. Bu ad erkeklerle dahi ad olarak verilir ve takma ad olur. Bu kuş esasen ‘bozdoğan’ denilen kuştur” (Aydemir, 2013:288).

“Kartal ise avcılık için uygun olmayan bir kuş türü değildir. Divan-ı Lugati’t Türk’te kartal için;

Karga kalı bilse munğın ol buz sukar,

Avçı sen katılgu kişingni ödür.

“Karga, kendisine gelecek olan sıkıntı ve açlığı bilse bunu deler; halbuki avcı kendisini sakladığı zaman, bilmeyerek, tuzaktaki daneyi görerek tuzağa girer.” (Aydemir, 2013: 276)

3. Tabiat Şiirlerinde Mevsimler

Hayatı Kazak bozkırlarında geçen Abay mevsimleri sosyal hayatla bağlantılı olarak ve tasvir ögesi olarak şiirlerinde kullanmıştır. Yaşam şekli kültürü oluşturmuş, kültürde duygularla harmanlanarak şiiri oluşturmuştur. Mevsimlere göre yaşamlarına yön veren Kazaklar kış mevsimini Altay dağlarını eteklerinde yaz mevsimini Altay dağlarının yüksek bölgelerinde konar-göçer olarak sürdürmüşlerdir. Abay yaşanan göçü ve gelen mevsimlerin akışını bir şarkının yükselen ve alçalan notaları gibi anlatmıştır.

3.1. İlkbahar

İlkbaharda

İlkbaharda kalmaz ki kışın rutubeti,
Yumuşacık ipek gibi, canlanır yeryüzü
Canlı varlıklar, insanlar kuşatsa çevreyi,
Ana baba gibi, parlar güneşin gözü...

Yazın ihtişamı gelir yılın kuşuyla
Neşelenen genç güller akrarıyla...
Ölüme yüz tutmuş nineler dedeler,
Şaklabanlık eder kendi yaşıtına...

Жазғытұры

Жазғытұры жазғытры қалмайды сызы,
Масатыдай құлпырар жердің жүзі
Жан-жануар, адамзат анталаса,
Ата-анадай елжірер күннің көзі.

Жаздың көркі енеді жыл құсымен.
Жайраңдасып жас күлер құрбысымен.
Керден жаңа тұрғандай кемпір мен шал
Жалбаңдасар өзінің тұрғысымен.

(Kibar, 2014: 190-194)

Abay ilkbahar şiirinde ilkbaharı tematik olarak kullanmıştır. Tüm şiir obada ilkbaharın gelişyle doğada yaşanan değişimi tasvir etmiştir. İlkbaharın gelmesiyle kışın rutubetli günlerinin geçtiğini, canlanan oba hayatını, gençten yaşlıya neşelenen yüzleri, insanlarla birlikte tabiattaki neşelenmeyi, devenin yavru-lamasını, koyunun kuzulamasını, kabarıp akan nehirleri, çiçeklenen ağaç dallarını anlatmıştır.

Tabiat şartlarına göre hayatını idame ettiren Kazak Türklerinde mevsimler önemli bir yer teşkil etmektedir. Konar-göçer hayat tarzını devam ettiren Kazak Türklerinde ilkbaharın gelişi çadırlardan çıkıp tekrar doğaya karışmanın zamanıdır nisan ayına kadar kışlaklarda kalan Kazaklar kökdeme giderler haziran ayı başında tekrar yaylaya çıkarlardı. Abay’ın şiirinde doğaya uyum sağlayan bu akış görülmektedir (Çetin, 2000: 5)

3.2. Güz

Güz

Göğü kapladı, rengi soğuk gri bulutlar,
Güz oldu, nemli sisler dünyayı basar
Bilmiyorum; doymuş mu, donmuş mu ?
Yılki oynamış, tay yarışır, kısrağ kaçır?

Күз

Сұр Бұлт түсі суық қаптайды аспан,
Күз болып, дымкыл тұман жерді басқан.
Білмеймін тойғаны ма, тоңғаны ма,
Жылқы ойнап, бие қашқан, тай жарысқан

Yeşil otlar çiçekler kalmadı eskisi gibi,
Gençler gülmez, koşmaz çocuklar gibi,
Rengi kaçmış sefil ihtiyar koca-karı gibi,
Yaprağından ayrılan ağaçlar kurur gibi...

Жасыл шеп бәйшешек жоқ бұрынғыдай,
Жастар күлмес, жүгірмес бала шулай,
Қайыршы шал- кемпірдей түсі кегіп,
Жапырағынан айрылған, курай.

(Kibar, 2014: 106)

Kazak Türkçesinde “küz” kavramı Kıpçak göçebelik ve hayvancılık kültürünün etkisi ile oluşmuştur. “Kazak Türkçesinde yer alan ‘küzek’ koyun kırkım zamanı, ‘küzem’ güzün koyun kırkma sözlerinin temelindeki güz bilgisinden bu anlaşılmaktadır (Özşahin, 2013;1191).

Güz şiirinde Abay, mutsuz bir tabii tabiat tablosunu boyamakla birlikte toplumun yaşadığı sosyal ve siyasî olayları tabiat üzerinden sembolleştirerek anlatmaktadır Abay bütün hayatını parçalanmaya başlayan Kazak cüzleri, Rusyanın güdümündeki yöneticiler ve ufak kazançları peşinde koşan idareciler arasında geçirmiştir. Şiirinde de sembolleştirerek yansıttığı gibi artık bulutlar grileşmiş, sis her tarafı kaplamıştır, giderek artan Rus baskısı ülkenin üzerine bir kara bulut gibi çökmüştür. Tabiat ve tabiat nezinde insanlar durgunlaşmış, yeşil otlar çiçekler solmuş, gençler gülmez oynamaz olmuştur. Her yer biraz kedere boğulmuştur. Abay son dizede ise eleştirel olarak yaklaştığı halkına fazlasıyla sitemde bulunarak “sürtüşmekten korkan halkımın, kurusun düzeni” demiştir.

3.3. Kış

Кіш

Ak giyimli, heybetli ya da aksakallı,
Kör mü, sağır mı, ayırmaz diri canı,
Rengi soğuk, üstü başı apak kırağı,
Bastığı yeri büyüterek, gelip kaldı.

Nefes alış ıslık, ayaz ile kar yağışı
Eski akraban kış geldi gaile saldı.
İncecik kalpak giymiş, bakmış şaşı,
Ayaz ile kızarmış, güzelleşmiş başı

Қыс

Ақ киімді, денелі ақ сақалды,
Соқыр-мылқау танымас тірі жанды,
Үсті-басы - ақ қырау, түсі суық,
Басқан жері сықырлап, келіп қалды.

Дем алысы-үскірік, аяз бен қар,
Кәрі құдаң - қыс келіп, әлек салды.
Ұшпадай бөркін киген оқшырайтып,
Аязбенен қызарып ажарланды.

(Kibar, 2014: 110-111)

Ve artık uçsuz bucaksız Kazak iklimine kış gelmiştir. Abay kışı şiirin ilk satırlarında bastığı yeri büyüleyen aksakallı, heybetli bir ihtiyara benzetmiştir. Kar yağışı, ayaz ve soğukla huzur obadan uzaklaşmıştır.

4. Tabiat Şiirlerinde Aylar

Kazak Türkleri on iki hayvanlı Türk takvimini kullanmışlardır. Tabiatın çocukları gibi yaşayan Kazak Türkleri doğadaki pek çok ufak ayrıntıyı gözlemlene şans yakalamış mevsimlerin, günlerin, ayın, hayvanların hareketlerinden yola çıkarak pek çok ögeyi dil varlığına kazandırmıştır. Mevsimlere isim verirken de kültürlerinden ve gözlemlerinden yararlanmışlardır.

4.1. Temmuz

Yaz Günü Temmuz Olduğunda,

Yaz günü Temmuz olduğunda.
Yeşillikler, çayırlar, çiçekler
Uzayıp, büyüyüp dolduğunda...
Gürleyip akan dere kenarında....
Obalar göçüp konduğunda...

Жаздыкүн шілде болғанда,

Жаздыкүн шілде болғанда
Көкорай шалғын, бәйшешек
Ұзарып өсіп толғанда,
Күркіреп жатқан өзенге
Көшіп ауыл қонғанда:

Kişneyip duran yilkının,
Çayırdan sırtı görülür ya...

Шұрқырап жатқан жылқының
Шалғыннан жоны қылтылдап,

(Kibar, 2014: 70-71)

“Yaz Günü Temmuz Olduğunda” şiiri temmuz ayının tasviriyle oluşturulmuş uzun bir şiirdir. Bütün şiirde temmuz ayının güzelliği ile yayla yaşantısı anlatılmaktadır. Yemyeşil çayırlarda kişneyip duran yilkılar, atlar, aygırlar, çadır diken kızlar, kımız içen zenginler, yaşı büyükler, haykıran çobanlar, kaftan giymiş yilkıcılar, tüfek atıp kuş salan delikanlılar betimlenmiştir.

Temmuz ayı Kazak Türklerinde “şilde” ayı olarak geçer. Her ayın özelliklerinden yola çıkan ve isim veren Kazaklar kış için hazırlıklar yapılan bu dönemin yorucu ve uzun sürmesinden dolayı Eski Türkçedeki ‘şölde-‘(çölde susamak) kelimesinden yararlanarak bu isim vermişlerdir. Bozkır’ın Kazak hayatındaki önemi ve iklim şartları düşünüldüğü vakit, bu fikrin mantıklı olduğu söylenebilir(<https://jakekhankeldi.wordpress.com>).

4.2. Kasım, Aralık, Ocak, Şubat

Kasım, Aralık İle O Bir İki Ay

Kış başı kasım, aralık ile o bir iki ay
Biri erken almış, Biri geç kalmış say.
Erken gitsem ‘yer kaparım’ diye , ay!
Yelkırarıyla kırkıma başlamış bay...

Fakir yaşar ye kendisi mal güderek,
Oturmaya odun yok, sürekli yakarak,
Kati karışımı ısıtır, kürkünü tabaklar,
Serken diker kadını, titrer ya donarak....

Қараша, желтоқсан мен сол бір-екі ай

Қараша, желтоқсан мен сол бір-екі ай Қыстың
басы, бірі ерте, біреуі жәй,
Ерте барсам жерімді жеп қоям деп,
Ықтырмамен күзеуде отырар бай.

Кедейің, өзі жүрер малды бағып
Отыруға отын жоқ үзбей жағып.
Тоңған иін жылытып, тонын илеп, Шекпен тігер
қатыны бүрсең қағыпшо

(Kibar, 2014: 108-109)

Kış aylarını anlatarak başlayan bu şiir ilerleyen dizelerinde tabiat tasvirleriyle birlikte toplumdaki çöküş, zengin-fakir arasındaki yaşam farkı ortaya konmaktadır. Tabiat halkı anlatmak için bir sembol olarak kullanılmış satirik bir havada çeşitli betimlemeler yapılmıştır. Kazak halkının en büyük manevî lideri olan Abay Rus taraftarlığı yaparak zenginleşenler ve fakirleşen halk arasındaki ayırımı ortaya koymuştur.

Ayrıca Abay bu şiirde dört aydan bahsetmektedir qaraşa, jeltoqsan, qantar, aqpan.

Qaraşa (kasım) bu ay toprağın çoraklaşması, kararması manasında bu adı almıştır.

Jeltoqsan (aralık) Kazak Türkleri yılın dört mevsiminde üç aya “doksan” adını verirler ve bir yıl dört adet doksandan oluşmaktadır. Jel kelimesi ise Kazakça yel, rüzgar, soğuk anlamına gelmektedir. Jel doksan ise soğuk doksan günlük dönemin başladığı aralık ayını ifade etmektedir (Biray, 2015:5-9).

Qantar (ocak) kelime anlamı olarak “durmak” demektir. Dünyanın yıllık hareketine bağlı olarak 21 aralıkta solsist tarihidir ve kış başlangıcıdır. 20 aralıkta günlerin uzaması durur ve dört gün boyunca (20-23 Aralık) hiçbir değişim olmaz. Ocak ayı kış başlangıcıdır geceler yavaş yavaş kısaltmaya gündüleri uzamaya başlar. Bu değişimi Kazaklar, kantar ayı geçti diye isimlendirir(www.jakekhankeldi.wordpress.com).

Aqpan (şubat) ayında da kış genellikle şiddetlenir. Kazaklar kara kışta esen sert rüzgara ‘ıqra’, ‘aqıqı-ra’, ‘aq basqın’ ismini vermektedirler ki şubat ayının adı da buradan gelmektedir (Biray, 2015:10).

5. Tabiat Şiirlerinde Hayvanlar

5.1. At

Rahımşal'a

Güzel atın görkemi – yelesi,
Âdemoğlunun görkemi – zenginliği
Hayat süren kişi için öyle ki
Mal-mülk nimet, evlat bal gibi...

Bal olacak evlat var,
Bal olur mu Rahımşal ?
Böyle vermiş evladını,
Veren Allah, kendin al!

Рахымшалға

Сұлу аттың көркі-жал,
Адамзаттың көркі-мал.
Өмір сүрген кісіге
Дәулет- қызық, бала-бал.

Бал болатын бала бар,
Бал болар ма Рақымшал?!
Бүйтіп берген балаңды,
Берген құдай, өзің ал!

(Kibar, 2014: 340-341)

Abay bu şiirini atı Rahımşal'a yazmıştır. Şiir şairin atı ve bu doğrultuda ata verdiği değeri betimlemektedir. At âdemoğullarının malı, mülkü, görkemi, zenginliği olmuştur. Abay'a göre at bu meziyetlerle birlikte âdemoğullarının evladı olmuştur. Kazak Türklerindeki kendi tayını, başkasının küheylanından üstün görme özelliği Abay'da atını bal, evlat yapma derecesine götürmüştür.

At Türk milleti için her zaman önemli olmuştur. Bazen silah arkadaşı, bazen geçim kaynağı, bazen yoldaşı olmuş bir şekilde, bir Türkün hayatında at mutlaka olmuştur. Atın yoldaşlığı Türkler için o kadar önemlidir ki öteki dünya yolculuğuna çıkarken sultanlar, savaş kahramanları, yiğitler atlarıyla birlikte gömülmüşlerdir.

At bir kültüre adını verebilecek kadar önem taşımaktadır. “Şükrü Elçin Türk kültüründe atların menşei ile ilgili efsaneleri dört başlık altında toplar: Gök menşeli, rüzgar-hava menşeli, mağara-toprak menşeli, su menşeli atlar” bu doğrultuda at ile ilgili pek çok efsane üretilmiştir. Göç ettikleri her yere bu efsaneleri taşımışlardır. “Kazaklara göre at rüzgârdan yaratılmıştır. Atın bu özelliği Gök Tanrı'ya bağlılığın bir ifadesi olarak kabul edilmiştir.” Rüzgârdan yaratılan at rüzgârla bütünleşmiş obada, savaşta, günlük hayatta Kazaklara uçsuz bucaksız bozkırda yoldaş olmuştur (Akman: 2003:234-235).

Tokmak Gibi Kekilli, Kamışkulak Atlar Var Hani Шокпардай кәкілі бар, қамыс құлақ

Tokmak gibi Kekilli, Kamışkuluak atlar var hani,
Koyun boyunlu, tavşan dudaklı, antilop suratlı,
Cıdağı geniş, çıkıntılı ve küçük yelesi,
Çukur ense, boşluğu hissedilse boğazındaki...

Шокпардай кекілі бар, қамыс құлақ,
Қой мойынды, қоян жақ қағақ.
Ауызомыртқа шығыңқы, майда жалды,
Ой желке, үңірейген болса сағақ.

Teke burun, sarkık dudak, uzun dişli,
Kuvvetli, cüsseli, olsa güçlü.
Kol kasları bambaşka, geniş göğüslü,
Avından tadan kartal gibi dik dөşlü.

Теке мұрын, салпы ерін, ұзын тісті,
Қабырғалы, жоталы, болса күшті.
Ойынды өті бөп-бөлек, омыраулы,
Тояттаған бүркіттей салқы төсті.

(Kibar,2014: 68-69)

Kulakları nizamlı, yelesi gür kamışkulak atlar var ya hani. Kalın boyunlu, geniş omuzlu, kuvvetli, cüsseli, kol kasları bambaşka, büyük kalçalı, sağlam etli, aynı yel gibi koşan kamışkulak atlar.

Abay bu şiirde de tabiat ögesi olan atın tasvirini yapmaktadır. Bütün şiir kamışkulak olarak adlandırılan “kulakları ince, düzgün ve dik at” türünün üzerine yazılmıştır. Abay'ın bu şiiri bütünüyle tasvirde oluşmakla birlikte tasvir tamamen realist bir çizgide yapılmıştır. Realist tavrını neredeyse bütün eserlerinde koruyan Abay atın tasvirini de tamamen gerçekçi bir gözlemle yaptığı için anlatılan at türü çirkin bir surette olduğu düşünülse de Abay aslında bu at türünü övmekte ve kendisi de bu türden bir ata sahip olmak istemektedir.

6. Tabiat Öğelerinin Karışık Kullanıldığı Şiirler

Tabiat öğelerinin karışık olarak kullanıldığı şiirler genellikle duyguların tabiat aracılığı ile anlatıldığı şiirlerdir. Tabiattaki öğeler duygulara yüklenmiş bir nevi kişileştirme yapılmıştır.

Ölse Ölü Tabiat, İnsan Ölmez

Ölse ölü tabiat, insan ölmez,
Fakat o geri gelip, oynayıp gülmez
“Ben” imle “benimki” nin ayrılmasına
“öldü” diye ad koymuş, bir şey bilmez...

Өлсе өлер табиғат, адам өлмес

Өлсе елер табиғат, адам өлмес,
Ол бірақ қайтып келіп, ойнап-күлмес.
“Мені” мен “менікінің” айрылғанын
“Өлді” деп ат қойыпты өңкей білмес.

(Kibar, 2014: 288-289)

Ölen tabiattır, insan ölmez fakat insan öldüğü zaman mevsimler gibi geri gelmez. Ruh bedenden ayrılır, mevsimler gibi geri gelip tekrardan çiçeklenemez. Öldü demişler ama ruhlar ölmez, bu dünyadan nice insan gelip geçmiş öldü denmez; kimisi ölümsüz sözler söylemiş, kimiye dünyaya gönül verip gitmiş. Dünyayı sonsuz gören mahşerde çaresiz kalır, onun imanı bütündür demeye, dilim gitmez demiş Abay bu şiirinde.

İlk dörtlükte tabiat insanla karşılaştırılarak, ölüm anlatılmıştır. Şiirin devamında ölüm temasıyla birlikte insanlar anlatılmıştır. Şiirde tabiat duyguları anlatmak için kullanılmıştır.

Abdirahmanın'ın Ölümüne

Merak Tulpar'ına bindin,
Boş semaya yükseldin,
Sadece bilim idi hevesin,
Her zorluğa göğüs gerdin.

Әбдірахман өліміне

Талапың мініп тұлпарын.
Тас қияға өрледің.
Бір ғылым еді іңкәрің,
Өр қиынға сермедің.

(Kibar, 2014: 298-299)

Abay bu şiiri ölen oğlu Abdirahman için yazmıştır. Şiirin ilk dörtlüğünde merak Tulpar'ı olan at aslında oğlunun bu dünyadan göçüşünü anlatmaktadır. Tabiat öğesi duyguları anlatmak için kullanılmıştır. Tulpar atı Türk mitolojisinde yer alan kanatlı bir attır. Abay'ın hayaline göre oğlu bu ata binerek semadan uzaklaşmaktadır. Şiirin devamında oğlunun çocukluğuna, gençliğine değinmiş başarılı birisi olduğundan bahsetmiştir.

Ğabidolla'ya

İlkbaharım, ucu görünen bir safranın,
Nerden bilirsin, çoğunu azını hayatın?
Koca çınar kıskanır, “yetişeyim” diye,
Sıcak güneşe mest olup, alsa payın...

Ғабидолла

Жазғытұрым қылтиған бір жауқазын,
Қайдан білсін өмірдің көбін-азын,
Бәйтеректі күнделікті жетемін деп,
Жылы күнге мас болып, көрсе жазын.

(Kibar, 2014:356-357)

Bu şiirde Abay, Ğabidolla'ya seslenerek ilkbaharım, yeni açmaya başlayan safran çiçeğim; koca çınar ağacına yetişeyim derken güneşe aldanıp soldun sen hayatının uzunluğunu kısalığını nereden bilesin sorguç otuna yetişemedim ecel seni buldu, demektedir. Ğabidolla'ya genç yaşında ölümün geldiğini ilkbaharımı yaşayan bir çiçekken sapasağlam vücuduna, genç yüzüne hastalığın vurduğunu anlatmıştır

Tabiat öğelerinden ilkbahar, kış, çınar, safran, sorguç otu kullanmıştır. Tabiat öğelerinden, insan yaşamının hastalıkla nasıl bir şekil alığını anlatmak için yararlanılmıştır. İnsan ömrü ilkbahardayken, hastalıkla kışa dönmüş, son bulmuştur.

Papağan Renkli Kelebek

Papan renkli kelebek,
Yaz bahçelerde görülecek.
Güller solacak, çürüyecek,
Kelebek ölecek, eksilecek

Тоты құс түсті көбелек

Тоты құс түсті көбелек
Жаз сайларда гулемек.
Бәйшешек солмақ, күйремеқ,
Көбелек өлмеқ сиремеқ.

(Kibar, 2014: 396-397)

İnsan ömrü papağan renkli bir kelebeğe benzetilmiştir. Yaz geldiğinde canlanıp bahçelerde görülecek, kış geldiğinde ölüp gidecek şekilde tasvir edilmiştir. Zaman insanoğlunu sürükleyecek, kimse ona hükmedemeyecektir. Zaman böylesine akıp giderken sevmeye, üzülmeye, durup düşünmeye gerek yoktur.

Tabiat öğelerin kelebek, papağan, yaz kullanılmış. İnsanoğlunun zaman yenik düşmesi tabiat öğeleriyle süslenerek şiire aktarılmıştır. Bu şiirde de tabiat duyguları anlatmak için bir yol olarak seçilmiştir.

Yelsiz gece, ay parlak

Yelsiz gece, ay parlak,
Işığ suda titirek...
Obanın canı, derin vadi,
Taşımış nehir gürüldeyerek.

Желсіз түнде жарық ай

Желсіз түнде жарық ай,
Сәулесі суда дірілдеп.
Ауылың, жаны-төрең сай,
Тасыған өзен гүрілдеп.

(Kibar, 2014: 112)

Abay bu şiirde rüzgarsız, bulutsuz, ayın parılmakta olduğu bir gecede uzaklardaki birisine yanına gelmez miydin diye soruyor. Şiiri bize bir tablo halinde sunan şair gecenin güzelliği, ayın parlaklığı, obadaki yeşilliklerin güzelliği ile resmi süslemektedir. Tabiat öğelerin anlatımı zenginleştirmek ve bu duyguları insana geçirmek için karışık bir şekilde kullanmıştır.

Sonuç

Kazak halkının manevî lideri Abay şiirlerinde ve Kara Sözlerinde doğu edebiyatını batı üslubuyla birleştirerek çağına önderlik yapmıştır. Realist yazar tabiat şiirlerinde de edebî çizgisini bozmamış, anlatımını gerçekçi bir şekilde kullanarak tabiatı şiirlerinde üç farklı şekilde kullanmıştır. Tabiatın tema olarak kullandığı şiirlerinde çoğunlukla Kazak kültürünün öğelerini tercih etmiş diğer şiirlerinde olduğu için vatani, toprağı, insanı için yazmaya devam etmiştir. Kazak kültürünü tabiatla harmanlayarak gözler önüne koyan şair yer yer didaktik üslubunu sürdürmeye devam etmiştir.

Tabiatı duyguları anlatmak için kullandığı şiirlerindeyse betimlemelere daha çok yer vermiş insan ruhunu tabii öğelerle birleştirerek okuyucuya geçirmeye çalışmıştır. Gerçekçi düşünceleriyle insani duygularını ince bir çizgide harmanlarken aşırıya kaçmamış üslubundan taviz vermemiştir.

Tabiatı sembol olarak kullandığı şiirlerinde ise henüz çöküş yıllarının başında olan Kazak halkına ileri görüşlülüğüyle şiirlerinde ve Kara sözlerinde zaman zaman nasihat bulmuş zaman zamanda sert bir eda ile eleştirmiştir. Tabiatı vatani duygularına eşdeğer bir sembol olarak ruhundaki iniş ve çıkışları anlatmak için bir araç olarak kullanmıştır.

Abay tabiat ögesini farklı bakış açılarıyla yorumlamış tabii varlıkları lirik, pastoral ve satirik şiir türlerine başarıyla uyarlayarak Türk dünyasına ve Kazak edebiyatına eserleriyle eşsiz bir örnek olmuştur.

KAYNAKÇA

- Abıyır Akbota (2014). "Günümüz Kazak Şiirinin Edebî Dünyası", *III. Asya Dilleri ve Edebiyatları Sempozyumu*, Kayseri, 265.
- Akman Eyüp (2003). "Türk Kültüründe ve Azerbaycan Destanlarında At", *Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt:11, No:1, 234-235.
- Artun Erman (2012). "Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri-Öğrettiler-Dinler", 12. <http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM> (e.tarih 06.2016)
- Aydemir Adem (2013). "Kutadgu Bilig ve Divanü Lugati't -Türk'te Kuşlar", *The Journal of Academic Social*

Science Studies, S. 276-288.

- Biray Nergis (2015). “Bugün Hava Nasıl Olacak? - Halk Bilgisine Dayalı Takvim ve Hava Tahmini: “Kazak Türkçesi Örneğinde”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 20, 2 (2013), 1-30.
- Çetin Altan (2000). “Kazak Türkleri’nde Sosyal Hayat”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 13, 5.
- Kara Abdulvahap (2006).”Kazak Türklerinde Kartalla Avcılık.”, Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, *Türk Kültüründe Av Konulu Uluslararası Sempozyumu*, Marmara Üniversitesi, 1-3.
- Kibar Zafer (çev.) (2014) *Abay Kunanbayev Şiirler*, SFN yayınları, Ankara.
- Özşahin Murat (2013). “Kıpçak Söz Varlığında Mevsimler”, *Electronic Turkish Studies* 8. 4, 1191.
- Tezcan Mahmut (1996). *Kültürel Antropoloji*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- <https://jakekhankeldi.wordpress.com> (e-tarih 31.03.2016).
- [http://www.etimolojiturkce.com_\(e-tarih 31.03.2016](http://www.etimolojiturkce.com_(e-tarih 31.03.2016).

Abay Kunanbayulı'nın Şiirlerinin Konularına Göre Tasnifi

Zehra TAŞDEMİR¹

ÖZET

Kazak Edebiyatı'nın önde gelen isimlerinden biri olan Abay Kunanbayulı şair, düşünür, filozof, araştırmacı olarak karşımıza çıkar. Onun aldığı eğitimle birlikte kendini geliştirmesi hayatında dönüm noktası olmuştur. Şair, kaleme aldığı şiirlerinde eğitime, ilme önem vererek halkın geri kalmışlığını, cehalet ve tembelliğini eleştirir. Onun tek gayesi topluma yararlı, iyi, ahlaklı bireyler yetiştirmektir. Abay Kunanbayulı'nın sanatı şiirdir. Onun şiirlerini ele aldığımızda çeşitli konuları işlediği görülmektedir. Bu konuları ayrıntılı olarak ele alarak sınıflandırdığımızda Abay Kunanbayulı'nın gelecek nesle nasihatleri yanında bizlerden ne istediği de görülmektedir.

Bu amaçla yazıda Abay'ın şiirlerinden “ilim, tabiat, sanat, eğitim, yöneticilik, dost düşman, aşk, gençlik, Kazak halkı, ahlak, adalet, ölüm” şeklinde tespit ettiğimiz temalar üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Abay Kunanbayulı, şiir, tema, konu tasnifi, nasihatler, idea.

CLASSIFICATION OF ABAY KUNANBAYULI AND HIS POEMS IN KAZAKH

LITERATURE

ABSTRACT

Abay, one of the leading names in Kazakh literature, appears as a poet, thinker, philosopher and researcher. Having developed himself with the education he has taken, has been a burning point in his life. The poet criticizes the backwardness, ignorance and laziness of the people by giving importance to education and science in his poems. His only purpose is to raise useful, good, ethical individuals in society. When we consider his poems, we encounter various classifications. In this article, themes such as science, nature, art, education, management, friendly-enemy, love, youth, Kazakh people, morality, justice and death are focused on.

Key Words: Abay Kunanbayulı, poetry, theme, subject classification, advice, idea.

0. Giriş

19.yüzyıl Kazakistan'ında iyi bir şair ve düşünür olarak Abay Kunanbayulı yer almaktadır. Eğitime medresede başlayan şair, dini bilgilerinin yanında Arapça ve Farsça da öğrendi. 13 yaşına gelmeden Şark Edebiyatı'ndan Sadi, Bostani, Şirazi, Nizami gibi şairlerin eserlerine ait klasikleri bitirdi. Arapça ve Farsça'nın yanında Rus dilini de öğrendi.

Abay'ın yaşadığı 19.yüzyıl, Kazak toplumunun Çarlık Rusyasının siyasî baskısı altında olduğu bir dönemdir. Şair, halkının Çarlık Rusyasının yönetiminde çektiği sıkıntıları ve geri kalmışlığını araştırır ve ulaştığı sonuçlara göre sorunların temelinde yerel yönetimlerin olduğu kanısına varır. Abay, bu zorlu süreçte halkına şiirleri vasıtasıyla ulaşacağını düşünür. Bu düşüncesi ile eserlerini kaleme alır. Şair “şiirleri”nde ve “Kara Sözlere”nde halkına ve gelecek nesillere seslenir. Halkının Çarlık Rusya karşısındaki çaresizliğine, acizliğine üzülen eserlerini yazmıştır demek hata olmayacaktır. O, toplumun geri kalmışlığını, cahillik ve tembelliğini eleştirerek, bunların eğitim ve ilimle giderileceğine değinir.

¹ Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü lisans öğrencisi. ztasdemir16@gmail.com

Ataları gibi babası da kadılık yapan şair, bu süreçte yerel yönetimlere katılır. Kaymakam seçilen şair 1876-1878 yılları arasında halkına hizmet verir. Şair, yöneticilik seçimlerinde çeşitli adaletsizliklerin olduğunu görür. Ona göre yönetici olacak kişi eğitilmiş, dürüst, şan şeref sahibi olmalıdır. Böylesinin halka faydalı bir kişi olacağını düşünür. Şair, eski yöneticilerin rüşvetçi alma, taraf tutma gibi davranışlarından uzak durarak; adil, dürüst ve merhametli bir yönetici olur.

Abay, 1885 yılına kadar yazdığı şiirlerde kendi adını kullanmaz. Ancak 1885 yılından sonra kendi adıyla şiirler yazdığını görürüz.

Şiirlerini sınıflandırmak istediğimizde çeşitli temalar karşımıza çıkmaktadır. Şair şiirlerinde ilim, tabiat, sanat, eğitim, yöneticilik, dost ve düşman, aşk, gençlik, Kazak halkı, ahlak, adalet, ölüm gibi temaları işlemiştir. Şiirlerinde ele aldığı temalarla birlikte şair, iyiyi, güzeli öğütler. Kazak halkının geri kalmışlığının, tembelliğinin ancak ilimle, kendini geliştirmekle giderileceğini vurgular.

1. Abay Kunanbayulu'nun Şiirlerinde Tema

Şair döneminin sosyal toplum anlayışını iyi özümsemiş, insanların hangi konularda sıkıntılar yaşadıklarını gözlemlemiş, daha küçük yaşta yaptığı yöneticilik sayesinde toplumu tanımış bir bilgedir. Edindiği bütün tecrübe ve birikim sonrasında şiirlerinde ilim, tabiat, sanat, eğitim, yöneticilik, dost ve düşman, aşk, gençlik, Kazak halkı, ahlak, adalet, ölüm gibi temaları işler.

a. İlim

Abay'ın ilme çok önem verdiği, şiirlerinde halkı okumaya, kendilerini geliştirmeye teşvik ettiği görülmektedir. "Jasımda Ğılım Bar Dep Eskermedim; Ğılımnan Nadan Artpas Uqqan Menen; Qayğı Şıĝar İlimnen" şiirlerinde ilim konusuna değinmektedir.

"Abay, bir müddet doğduğu yerdeki okulda eğitim görmüştür. Bu Arap harfleriyle ve Çağatay lehçesinde verilen bir okuldur. Köylerinde o okuldan başka bir okul olmadığı için Abay, daha sonraları kendi kendini geliştirmeye başlar. Bunun sıkıntısı şiirlerinde de görülür."²

"Jasımda Ğılım bar dep eskermedim
Paydasın köre tura teksermedim.

'Gençliğimde ilim var' diye dikkat etmedim
Faydasını göre göre denemedim."³

"İlimde tahsilde geç kalan Abay; kendinin mahrum kaldığı ilim payını çocuklarına sunmuştur."⁴

"Adamnın bir qızıĝı bala degen,
Balanı oqıtuvdı jek körmedim.
Balamdı medresege bil dep berdim,
Qızmet qılsın şen alsın dep bermedim.

İnsanın bir mürüvveti, 'çocuk' diyeyim,
Çocuk okutmayı kötü görmedim.
Medreseye çocuğumu 'öğren' diye verdim,
'Hizmet etsin, rütbe alsın' diye vermedim."⁵

Kazak Türkü şairimiz Abay, babasının isteği üzerine eğitimini yarıda bırakarak köyüne döner. Köy halkıyla yakınlaşıp onların aralarına karışır. Şairlerle bir araya gelerek ilim sohbetlerinde bulunur. Daha sonraki hayatında yaşadığı zorluklar, şaire kendini geliştirebileceği bir ortam oluşturur. İnsanın tüm zorluklara karşı göstereceği sabır, şüphesiz galibiyetle sonuçlanacaktır. Şair bu zorlu yaşam savaşıdan galip çıkarak, kendisiyle birlikte gelecek nesillere de seslenir.

b. Tabiat

Tabiat, şairlerin şiirlerinde en güzel yansımalarını bulan, tabiata olan sevgi ve bağlılığın en samimi duygularla anlatıldığı bir temadır. Abay, "Jazdıkün Şilde Bolğanda / Yaz Günü Temmuz Geldiğinde" isimli şiirinde neler hissettiğini büyük bir heyecanla mısralara döker:

"Jazdıkün şilde bolğanda,
Kökoray şalğın bayşeşek

Yaz günü Temmuz geldiğinde,
Yeşiller, çayırılar, çiçekler

2 Uygur, C. Vedat (1997). "Kazaklar'ın Büyük Dahisi Abay". *Paü Eğitim Fakültesi Dergisi*, s.2:4

3 Kibar, Zafer (2014). Abay Kunanbayev "Şiirler". çev: Zafer Kibar, s. 24-25, Ankara.

4 Uygur, a.g.e

5 Kibar, a.g.e

*Uzarıp ösip tolğanda;
Kürkirep jatqan özenge
Köşip avıl qonğanda;
Şurqırap jatqan jılqının
Şalğınnan jamı qıltıldap.*

Uzayıp da olgunlaştığında...
Gürleyip akan dere kenarına,
Obalar göçüp konduğunda...
Kişneyip duran yılkınm,
Çayırdan sırtı görülür ya...”⁶

Yaz, şairler için; aşk, umut, heyecan, arzu, hatıradır. Şiirde, zorlu bir dönemden geçilip hayat dolu, heyecanlı, güzel günlerin görüleceği sevinici vardır.

Şairin şu şiirlerinde tabiat konusu ele alınmaktadır: “Qansonarda Bürkitşi Şığadı Añğa; Qıran Bürkit Ne Almaydı, Salsa Bapta?; Şoqparday Kekili Bar, Qamıs Qulaq; Jazdikün Şilde Bolğanda; Küz; Qaraşa, Jeltoqşan men Sol Bir-Yeki Ay; Qıs; Jelsiz Tünde Jarıq Ay; Tulpardan Tuğır Ozbas Şabilısa da; Jazğıturıy; Qaraşada Ömir Tur; Kün Artınan Kün Tuvar; Tav Jebelelep Jortadı Kök Böriler”

c. Sanat

Sanat, bir duygunun, tasarımın en güzel şekilde dışavurumudur. Sanatçı, ruhunu ortaya koyar gibi içten duygularla işini ortaya koyar. Abay’ın sanatı da şiirdir. Ona göre sanatın gücü, insanın hayattaki hizmetini geniş çaplı gösterdiği zamanlarda etkilidir. Şu şiirlerinde sanat konusuna değinmiştir: “Öleñ-Sözdiñ Paşası, Söz Sarası; Birevdiñ Kişisi Ölse, Qaralı Ol; Men Jazbaymın Öleñdi Ermek Üşin; Kök Ala Bult Sögilip; Qulaqtan Kirip, Boydı Alar; Dombırağa Qol Soqpa; Quvattı Ottay Burqırap; Böstegim Qutıldıñ, Ba Kötibaqtan?”.

“Cemiyet ve insan hayatında şiirin yeri, hizmeti hakkındaki fikrini Abay,1888 yılında yazdığı ‘Birevdiñ Kisisi Ölse, Qaralı Ol / Birinin Yakını Ölse, Matemlidir O’ şiirinde derinleştirir.”⁷

*“Birevdiñ kisisi ölse,qaralı ol,
Qaza körgeñ jüregi jaralı ol,
Köziniñ jasın tıymay jılap jürüp,
Zarlanıp nege änge saladı ol?”*

Birinin yakını ölse, matemlidir o
Ölüm gören yüreği yaralı o.
Gözyaşımı kesmeden ağlar,
Niçin feryadını şiire döker o?

*Küyev keltir,qız uzat,toyındı qıl,
Qız tanıştı, qızıqqa jurtırjañşıl.
Qınamende, jar jar men bet aşar bar,
Öleñsiz solar qızıq bola ma gül?”*

Damat al, gelin ver, düğününde gül,
Kız tanıştı,mürüvvetiyle yurt güldür
Kınası,şarkısı bir de yüz görümlülüğü
Gülsüz, şiirsiz ne anlamı var bunların?

*Bala tuvsı, küzetter şıldaqana,
Olar da öleñ, aytar şulap jana.
Burıñğı jaqsılardan örnek qalğan,
Bir-de tappaq, maqal bar, bayqar qara.*

Çocuk doğsa, bekler ki toyu yapıla,
Onlar da şiir okurlar, bağıra çağıra.
Eski iyilerden kalan örf ile adet ya,
Şiir ile deyim söylemek, baksana...”⁸

“Şair bu fikrini, çocuk doğunca kutlama merasiminde, kız evlendirirken düğün merasiminde söylenen şiirler ve biri ölünce söylenen taziye sözleriyle ispatlayıp, hayatta sanatla bağlantısız hiçbir şeyin olmadığını gösterir. Abay’ın bu fikri ibtidai cemiyetten bu yana sanatın insanoğlunun günlük işleriyle birlikte kullanıldığı manevî aleti olduğunu savunan ilgisi bu görüşe de uygun düşer.”⁹

Kunanbayulu, sanatın insan hayatındaki gücünü göstermek için “Qulaqtan Kirip, Boydı Alar / Girer Kulaktan, Avlar Teni” şiirini yazar.

*“Qulaqtan kirip, boydı alar
Jaqsı äñ men tätti küy.*

Girer kulaktan, avlar teni
Güzel türkü ile tatlı ezgi.

6 Kibar, a.g.e.70-71.

7 Özdemir, Aşur (1996) . “Kazak Edebî Dilinin Kurucusu Kazaklar’ın Klasik Şairi Abay (İbrahim) Kunanbayulu (1845-1904) , *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy.5, s.192, Erzurum.

8 Kibar, a.g.e. 102-103

9 Özdemir, a.g.e.

*Könilge türlü oy salar,
Ändi süyseñ, menşe süy.*

Gönle salar türlü fikri
Türkü sev benim gibi...

*Düniye oydan şığadı,
Özimdi özüm umutıp,
Könilim ändi uğadı,
Jüregim boydı jılıtıp.*

Akıldan çıkarır dünyayı,
Avuturum derdi tasayı,
Anlar gönül nağmeyi,
Yüreğim yak, ısıt beni...¹⁰

Şair, şiirleriyle birlikte, edebiyat hakkındaki düşüncelerini de dile getirir. Edebiyatın müzikle yakınlığını anlatır. Edebiyat gibi sanatın da halka ait olduğunu dile getirir.

ç. Eğitim

İnsan, doğumundan itibaren çevresi ile sürekli etkileşim halindedir. Bu süreç içerisinde birey, ilk olarak anne ve babasını model alır. Daha sonra akrabalar, mahalle ve okul arkadaşları kişiliğinin oluşmasında etkin rol oynar. Kişiliğinin oluşmasıyla insan, kendi dünyasını kurmaya başlar. Bu döngü içerisinde birey sürekli bilgilene ve çevresinden bilgi alma durumundadır.

Hayatın zorluklarına karşın insanın sürekli bir mücadele içinde olması ve bu zorluklar içerisinde her ferdin kendini geliştirebilmesi, hâlihazırda bir ortam yaratması insan hayatının manasına işaret eder.

“Nesillerin eğitimi konusunda, son derece titiz ve nezaket sahibi olan şair Abay, gençlere seslenirken; ‘Sevgili Başkanlarım’ diye hitap ediyor. Gençleri önce isteklendirip ‘Az veya çok takdir ifade eden sözler, öğrenmeyi arttırır.’ diyerek bilgisiyyle aydınlatıyor.”¹¹

Abay, “*Bilimdiden Şıqqan Söz / Eğitimlinin Dediği Söz*” isimli şiirinde:

*“...Jaqsığa aytsan,janı erip,
Uğar könül şın berip,
Dertin işine em körip,
Nege altındı desin jez.*

...İyiye söyleyen canı erir,
Anlar gönül hakikate gelir.
Dert içinde devayı bilir,
Altına niye bakır denir?”¹²

Şair Kunanbayulı, şiirlerinde gençlere seslenir. “Onlara toplumdaki en büyük kötülüğün kaynağının cehalet ve tembellik olduğunu söyler. Gençlere bunlardan kurtulmak gerektiğini anlatır. Hüner öğrenip, dünyada iyi ameller işlemek gerektiğini, mal mülkü kendisinin çalışarak elde etmesi gerektiğini belirtir.”¹³

Dünyada cehalet ve tembelliğin hakim olduğunu ifade eden şair, bu cehaletin eğitimle giderileceğini ifade ederek gençlere seslenir. Abay’a göre insanda bulunması gereken özellikler; merak, çalışkanlık, düşünme, akıllı olmak, kanaat ve şefkattir.

*“Bilimdiden şıqqan söz
Talaptığa bolsın kez.
Nurın, sırın körvüge
Kökireginde bolsın köz.*

Eğitimlinin dediği söz
Meraklıya denk gelsin.
Nurunu, sırrını görmek için
Bir gönül gözü olsun.

*Jüregi ayna, könili oyat,
Söz tñdamas ol bayav.
Öz öneri tur tayav,
Uqpasıñ ba sözdi tez?*

Yüreği ayna, gönlü utanma,
Söz dinlemez aheste onlar.
Onun hüneri öylesine bakma,
Sözü tez anlamaz mı bunlar?

10 Kibar, a.g.e. 358-359.

11 Hopaç, Mustafa (2013). “Kazak Aydınlanmasında Abay Kunanbayev Düşüncelerinin Etkileri Üzerine Bir Deneme”. *Akademik Bakış Dergisi*, s.7, sy.37, Kırgızistan.

12 Kibar, a.g.e. 126-127.

13 Muhyeva, Banu (1997). “Abay Şiirlerinin Muhteva ve Şekil Bakımından İncelenmesi.” *Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, sy.6, s.240.

1886 yılında öğüt ve nasihat içeren ve onlarla doğrudan muhatap olarak yazdığı “*İnternatta Oqip Jür / Yatılı Okulda Okuyor*” isimli şiirinde:

“*Aqılı kimniñ bar bolsa,
Demes muni tili aşçı.
Aytñızşı bolsañız
Zdravomısyatsiy,
Aqıl aytpay ma aǵası?*”

Aklı olan kim olsa da,
Demez buna ‘dili acı ha.’
Söylesenize,olsanız
Aklı fikri başında
Akıl vermez mi aǵanız?

“*Payda oylama, ar oyla,
Talap qıl artıq bilüvge.
Artıq ğılum kitapta
Erinbey oqip körüvge.*”

Fayda değil ar düşün,
İstekli ol, fazlasını bilmek için.
Üstün bilim kitapta büsbütün
Erinmeden okuyup görmelisin.”¹⁴

“Şair bu şiirinde gençlere, başta adalet olmak üzere iyi nam bırakmak, her işte akli rehber edinmek, iyilik etmek, sabırlı olmak, insanlara iyi davranmak, meraklı olmak, hünere ve bilgili insanların değerini bilmek, hünere öğrenmek gibi öğütlerde bulunuyor.”¹⁵

“İnternatta Oqip Jür ; Bilimdiden Şıqqan Söz; Ata-Anağa Köz Quwanış; Adam Bir Boq Kötergen Boqtñ Qabı” şiirlerinde eğitim konusu ele alınmaktadır.

d. Yöneticilik

Her toplumun başında bir yönetici bulunur. Yönetici; adil, merhametli, ahlaklı, iyimser, güvenilir ve dürüst olmalıdır. Bu özellikler şüphesiz her yöneticide bulunması gereken özelliklerdir. Yönetici sürekli öğrenme ve kendini geliştirme yönünde farkındalık sahibi olup, halkına da iyi bir rol model olmalıdır. Nitekim Kazak halkı için şair Abay, bir yöneticiden çok lider vasfındadır. O, Kazak halkının en zor dönemlerinden biri olan 19.yüzyılda yaşar ve bu dönemi şiirlerinde realist bir şekilde işler.

Abay, ataları gibi kendisi de kadılık yapan babasının yanında çalışır. Babasıyla birlikte toplantılara ve davalara katılır. Bu sırada halkla iç içe olup, onların yaşayışını, sıkıntılarını da yakından görerek tanımış olur.

Halkının, Çarlık Rusyasının yönetiminde çektiği sıkıntıları ve geri kalmışlığını araştırır ve sorunların temelinde yerel yönetimlerin yattığı kanısına varır. Abay, yerel seçimlere katılır ve “Kaymakam (Bolıs)” seçilir.1876-1878 yılları arasında halkına hizmet verir.

Kunanbayulu, bu zorlu süreci “*Külimbayğa (Bolıs Boldım Minekey) / Külimbay’a (Kaymakam Oldum İşte)*” isimli şiirinde anlatır.

“*Bolıs boldım minekey
Bar malımdı şıǵındap.
Tüyede qom, atta jal
Kalmadı elge tıǵındap.*”

Kaymakam oldum işte
Bütün malımı vererek...
Devede hörgüç, atta yele
Kalmadı yâre yedirecek...

“*Süytse daǵı elimdi
Ustay almadım mıǵımdap.
Küştilerim söz aytsa,
Bas üzeymin şıbımdap.*”

Böyleyken dahi halkımı,
Tutamadım sımsıkı.
Güçlülerim söz söylese,
Baş sallarım tasdiklerce...”¹⁶

“Abay, halkı çalışmaya, aydınları araştırma yapmaya, insanlık ideallerini gerçekleştirmeye ve bu yolda emek sarf etmeye çağırır. O, yazılarını halkını tanımaya ve tanıtmaya adanarak, halkın kusurlarını gösterir ve bu kusurlardan arınmaya çağırır.”¹⁷

14 Kibar, a.g.e. 76-77.

15 Muhyeva, a.g.e.

16 Kibar, a.g.e. 116-117.

17 Ayan, Ekrem (2017). *Bir Devrin Aynası Abay Kunanbay ve Kara Sözler*. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi

Şairin “Külimbayğa (Bolıs Boldım Minekey); Antpenen Tarqaydı; Küyisbayğa; Boldı da Partiya; Tübinde Bayandı Eñbek Egin Salğan; Eskendir” adlı şiirlerinde yöneticilikle ilgili görüşlerini bulmamız mümkündür.

Genç kuşaklardan endişelenen şair, büyük bir kaygı duyar. Onları yurdunu sevmeye, milletini tanımaya ve halka hizmet etmeye çağırır. Abay “*Qartaydıq, Qayğı Oyladıq, Ulğaydı Arman / Kartlaştık, Kaygıya Daldık, Artan Arzudan*) isimli şiirinde:

“Orıs ayttı:özine erik berem dep
Kimdi süyip saylasan,bek körem dep
Buzılmasa,oğan el tüzelgen joq
Ulıq jur:bul isindi kek körem dep?

Rus söyledi: ‘kendine erk vereyim’ diyerek,
‘Kimi sevip seçersen, Bey bileyim’ diyerek.
Bozulmasa, halkın buna düzeldiği de yok,
Ulular dolaşır ‘bu işine kızarım’ diyerek.

Jurt jurt ğoy aramdıqtı el körem dep,
Toqtaw aytqan kisini şet körem dep.
Bar ma eken joy jürgen jan qanağatpen.
Qudaydın öz bergenin jep körem dep?

Halk dolandır ya, art niyete çözüm bilerek,
‘Teselli eden kişiyi, el bilirim’ diyerek.
Var mıymış, öylesine kanaatle ömür süren,
Allah’ın verdiğini yiyip, şükrederek?”¹⁸

“Abay, halkın Rus yöneticileri karşısındaki çaresizliğini ‘atların sineklerden korunmak için yaptığı gibi durmadan baş sallama’ hareketine benzetir. Bu yöneticilerin ruh halini, ülkenin sömürgeciler karşısında yaşadığı çaresizlik duygusunu ve onların yaşadığı şartların etkisini acı bir manzara şeklinde anlatır. Şair bütün bunları eleştirmiş ve olanların nedenleri üzerinde düşünmüştür. Onun mısraları, toplum hayatının bozuluş, çöküş ve çaresizliğini gören ve bütün acılarıyla yaşayan, duyan ve hisseden bir ruh halini yansıtır.”¹⁹

e. Dost ve Düşman

Dost, ailemizden sonra gelen en yakın kişidir.

Düşman ise; “birinin kötülüğünü isteyen, ondan nefret eden, ona zarar vermeye çalışan kimse, yağı, hasım, antagonist, dost karşıtı”²⁰ olarak karşımıza çıkmaktadır.

“İnsan felsefesi açısından, insanın insanlarla ve toplumla olan ilişkileri içinde alışverişler, sırdışlıklar, arkadaşlıklar, yardımlaşmalar vs. sosyal kurallara göre şekillenir. Dostu olmayan insanlarla mesafeli iletişimde bulunmak en azından insanın kendisini ve sırlarını koruması adına önemlidir. Ancak genellemeler hatalı olduğundan, insanın yapısına göre davranıldığında, bazen arkadaşlık kuramayan insanlara yardımcı olduğunda, sağlam dostluklar kurulabilmektedir.”²¹

Abay, insanların bencil olduğu, kendini düşündüğü ve bir çıkar içerisinde olduklarından yakınmaktadır. Oysa insanlar kendisini düşündüğü ve kendisinin farkına varıp kendiyile barışık bir hale geldiğinde gerçek manada birbirinin dostu olabilir. Diğer türlü dostluk değildir.

Şair, “*Qajımas Dos Halıqta Joq / İnançlı Dost, Halkta Yok*” isimli şiirinde bu durumdan yakınmaktadır.

“*Kimge dostıq köp ettim,
Tübi boldı bir keyis.
Jaqsı ömirim ävre öttiñ,
Jar taba almay bir tegis.*

Kime çık dostluk ettimse,
Sonu bir küskünlük oldu.
Güzel ömrüm boşa geçtin,
Bir yer bulamadın işte.

Yayınları, Ankara.

18 Kibar, a.g.e. 32-33.

19 Muhyeva, a.g.e. 239.

20 tdk.gov.tr

21 Hopaç, a.g.e. 9.

*Jav qojandap burtayıp,
Dos qubılıp, ävre eter.
Kimi tentek, kimde ayıp,
Teksera almay ömir öter.*

Düşman dağıtır, kırar, döker,
Dost kararından döner, avare eder.
Kimi haşarı, kimi ayıp işler,
Fark etmeden ömür geçer.”²²

Düşman; insanın iyiliğini istemez, ona zarar verir. Duygudaşlık kurmaz yalnız kendi menfaati için çalışır. Ona göre, tek doğru kendisidir.

Şair, bizlere sunulan hayatın böyle insanlarla uğraşarak tükendiğine değinmektedir.

Abay, “*Köñilim Qayttı Dostan da Duşpannan da / Gönüm Caydı Dosttan da, Düşmandan da*” isimli şiirinde:

*“Köñilim qayttı dostan da duşpannan da,
Aldamağan kim qaldı tiri janda.
Alıs jaqın Qazaqtıñ bärin kördim,
Jalğız jarım bolmasa anda sanda.*

Gönüm caydı dosttan da, düşmandan da,
Aldatmayan kim kaldı diri canlar arasında.
Uzak yakın Kazakların hepsini gördüm,
Tek tük kalmasa şurada burada...

*Paydañ üşin birev joldas bugün tanda,
Ol turmas bastan jığa qıysayğanda
Munan meniñ, qay jerim ayavlı dep,
Birge turıp qaladı kim maydanda?*

Biri yoldaş olur, faydası için bugün tanda,
O da durmaz, baştan miğfer kaykıldığında.
‘Ben, bundan daha mı değerliyim ki’ deyip,
Kim kalır, birlikte çıktığı er meydanında?”²³

Abay’ın yakındığı konu, şiirlerinden de anlaşıldığı üzere insanların menfaatleri peşinde olmalarıdır. Dönemin yöneticiliğini yapan şair, bu süreçte Kazak halkını yakından tanıma fırsatı bularak onların kurlarını şiirlerinde de yansıtmıştır.

Bu konuyla ilgili olan şiirleri şunlardır: Pašta Quday, Sıyındım; Ökinişti Köp Ömir Ketken Ötip; Böten Elde Bar Bolsa; Qajımas Dos Halıqta Jok; Senbe Jurtqa, Tursa da Qanşa Maqtap Buvınsız Tiliñ; Abaydıñ Özge Aqındarmen Söz Jarıstruvı.

f. Aşk

Aşk, şairlerin şiirlerinde yoğun olarak işlediği bir tema olarak karşımıza çıkmaktadır. Şair “Qaqtan Aq Kümistey Köñ Mañdaydı; Ğaşıqtıq Qumarlıq Pen Ol Yeki Jol; Qor Boldı Janım; Sen Meni Ne Etesin?; Jigit Sözi (Ayttım Sälem, Qalamqas); Qız Sözi (Qıyıstırıp Maqtaysız); Bilekter Arqasında Örgen Burım; Jarq Etpes Qara Köñilim Toyarsın; Keyde Eser Köñil Qurğırın; Qızarıp Surlanıp Közimniñ Qarası; Ne İzdeysiñ, Köñilim, Ne İzdeysiñ?; Jüregim, Oybay Soqpa Ebdı?; Isıtqan, Suwıtqan; Ğaşıqtıñ Tili, Tilsiz Til; Alla Degen Söz Jeñil; Men Sälem Jazamın; Jürekke Qayrat Bolmasa; Süysine Almadım, Süymedim; Jüregim Neni Sezesin; Uyalma Degen Köñil Üşin ; Jürek Teñiz, Qızıqtıñ Bəri, Asıl Tas” adlı şiirlerinde bu konuyu işlemektedir.

“Aşk güçlü bir heyecan durumu olarak insanı davranış ve mizaç değişikliklerine sürükleyebilen bir duygu olarak kabul edilebilir; tıpkı etkili diğer tutkular gibi, güçlü ve kimi zaman olumsuz etkiler doğurabilen öfke gibi, nefret gibi bir duygu²⁴. Sözlüklere göre kıskançlık, öfke, aşk, nefret, cimrilik... gibi tutkular ‘bir kişinin duygusal ve zihinsel yaşamına hakim olacak kadar yoğun ve sürekli heyecan durumları’dır.”

Şiirlerde aşk ve aşık olunan kişiler, ulaşılma istenen ve duygu değeri taşıyan varlıklar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şairler şiirlerinde bazen hayali bir aşkı işlerken bazen de gerçekte var olan bir kişiye duyulan aşkı işlemektedir.

22 Kibar, a.g.e. 168-169.

23 Kibar, a.g.e. 40-41.

24 Korkut, Ece (1996). “Şiirde Duygu Değeri ‘Aşk’”. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 12: 31-35, Ankara.*

Kazak şairi Abay, “*Jarq Etpes Qara Köñilim Ne Qılsa da / Ses Vermez Kara Gönlüm, Ne Yapsa da*” isimli şiirinde aşk temasını işlemiştir.

*“Jarq etpes qara köñilim ne qılsa da,
Aspanda ay menen kün şığılsa da,
Düniyede, sirä, sendey mağan jar joq,
Sağan jar menen artıq tabılsa da.*

Ses vermez kara gönlüm, ne yapsa da,
Semada ay ile gün, göz kamaştırırsa da,
Bana, alemde senin gibi yar yok galiba,
Sana, benden üstün sevgili bulunsa da...

*Sorlı asıq sarğansa da, sağınsa da,
Jar tayıp, jaqsı sözden jañılrsa da,
Şıdaydı riyza boyıp jar isine
Qarlıq pen mazağına tabınsa da.*

Biçare aşık özlese de, sararıp solsa da,
Yar yoldan çıkıp güzel söze aldansa da,
Rıza gösterip dayanır ya, yar davasına,
Eziyet etmesi ile yergisine tapınsa da...’’²⁵

Ümit etmek, duyguların en değerlilerindedir. Çünkü insana moral verir, insanın önünü görmesini sağlar. Şiirlerde aşık, maşuğa duyduğu derin sevgi ve ümit ile hayata bağlanır. Önüne çıkan zorlukların ardından güzelliklerin de olacağı düşüncesi onu hayata bağlar adeta. Aşık, bu süreci umutlarıyla aşar.

Şiirlerde aşık, maşuğa duyduğu sevgi ve bağlılıkla karşımıza çıkmaktadır. Aşk, aşığın uykusunu kaçıtır, yüreğini yaralar, ah çektirir, içten içe zehirler ve onu deli eder.

Aşığın en büyük düşmanı nefsidir. O, bu çetin yolları gece gündüz nefsiyle savaşıarak aşacaktır.

Abay, “*Ğaşıqtıq, Qumarlıq Pen Ol Eki Jol / Aşıklık ile Müptelalık İkisi de Ayrı Yol*” isimli şiirinde müptelalığın sadece nefis için olduğunu deyinmektedir.

*“Ğaşıqtıq, qumarlıq pen ol eki jol,
Qumarlıq bir napsi üşin boladı sol.
Senen artıq jan joq dep ğaşıq boldım,
Men ne bolsam bolayın, sen aman bol.*

Aşıklık ile müptelalık ikisi iki ayrı yol,
Müptelalık, sadece nefis için emin ol.
“Senden üstünü yok” vuruldum ya bir yol,
Ben ne olursam olayım, sen sağ salim ol...

Nefis, insanı daima dünyadaki geçici varlıklara, gösterişe, maddeye ve tutkulara meylettirir.

İnsanın, her zaman iradesini kontrol altında tutması, kötü duygu ve düşünceleri kendinden uzak tutması gerekir.

g. Gençlik

Gençlik, çocuklukla yetişkinlik arasında en hareketli bir dönem olduğu gibi, insanoğlunun yaşamı süresince geçirmiş olduğu en iyi ve en güzel günleridir.

“Gençlik, hem gencin hem de toplumun beklenti düzeylerinin yüksek olduğu bir dönemdir. Genç, kendi hayallerini, hedeflerini ortaya koyarken, toplum da gençliği, kendi devamının sağlanması bakımından geleceği olarak görür. Bu karşılıklı beklentinin bulunduğu ortak bir nokta vardır. Bu ortak noktanın hem genç hem de toplum için ‘gelecek’ ifade etmesidir.”²⁶

Abay Kunanbayulı, şiirlerinde gençlere öğüt verirken, onlarla doğrudan muhatap olur.

Şair, gençlerde bulunması gereken özellikleri akıllı olmak, merak, çalışkanlık, kanaat, şefkat, iyilik olarak sıralarken; bulunmaması gereken özellikleri de tembellik, cehalet, gıybet, yalancılık, müsriflik, övüngeçlik olarak sıralamıştır.

Gençleri iyiye, doğruya ve güzele yönlendirmek, topluma faydalı, akıllı bireyler kazandırmak onun amaçlarındandır.

Şair, “*Jigitter Oyun Arzan, Külki Qımbat (Yiğitler, Oyun Ucuz, Utanç Pahalı)* isimli şiirinde:

*“Kerek is bozbalağa talaptılıq,
Ärtürli öner, minez, jaqsı qılıq.
Keybir jigiti jüredi maqtan köylep,
Sırtqa pısıq keledi, közge sınıq.*

Delikanlıya gerekli iş; meraklılık,
Her türlü hüner, mizaç, güzel kılık...
Bazı yiğitler dolanır övgü peşinde,
Hamarat görünür, kendince edebinde...

25 Kibar, a.g.e. 172-173.

26 Aylin G.B. (2013). “Genç ve Gençlik: Sosyolojik Bakış”. *Gençlik Araştırmaları Dergisi c.1, s.1*, Ankara.

*Kemdi kün qızıq dävren tatuv ötkiz,
Jetpese, birindikin birin jetkiz!
Künşiliksiz tatuv bol şın köñilmen,
Qıyanatşıl bolmaqtı esten ketkiz!*

Eksik gün, ilginç devran, tatlı geçir,
Yetişmezse birininki birini yetiştir!
Hasesiz ol, iyi geçin içtenlikle,
Hain olmayı çıkart, aklından bile!”²⁷

“Abay, gençlere başta adalet olmak üzere, iyi nam bırakmak, her işte akli rehber edinmek, iyilik etmek, sabırlı olmak, söz sanatını anlamak, insanlara iyi davranmak, hünerli ve bilgili insanların değerini bilmek, hüner öğrenmek gibi öğütlerde bulunuyor. Gençleri birbirine hoşgörü, saygı ve sevgiyle davranmaları gerektiğini ifade eder”²⁸.

Şair, “*Bir Dävren Kemdi Küнге Bozbalalıq / Bir Devran, Kifayetsiz Günde Delikanlılık*” isimli şiirinde gençlere öğüt ve tavsiyelerde bulunmaktadır.

*“Jastıqta bir külgenin bir qaralıq,
Külki baqqan bir körer bişaralıq.
Äweli öner izdelik qoldan kelse,
Eñ bolmasa, enbekpen mal tabalıq.*

Gençlikte bir gülüşün bir fenalık,
Komiklik ararlık, yalnız görür biçarelik.
Evvla hüner aramalı, elden gelse,
Hiç değilse, emekle mal kazanmalık.”²⁹

“Tembellik, başıboş avare avare dolaşmak ve cahilliğin, yol kesiciliğin, şekle ait gösteriş unsurları övünmeye veya birisi övsün diye giyim kuşamını düzeltmeye çalışmak gibi kötü davranışlardan gençlerin uzak durmasını tavsiye eder.”³⁰

“Abay, eserlerinde gençlere kendi devrinin özelliklerini de, zorluklarını da anlatır. Şair, bilinçli ve iradeli Kazak gençliğinin yetişmesi için elinden geleni yapmıştır.”³¹ Onun “*Bir Dävren Kemdi Küнге-Bozbalalıq; Jatiqtıñ Otı, Qaydasıñ; Yem Taba Almay; Tayğa Mindik ; Jastıqtıñ Otı Jalıñdap; Jumbağ (Sımlar, Ey, Jigitter, Keldi Kezin); Ospanğa; Jas Espirim Zamandas; Qara Qıldı; Esiñde Bar ma Jas Küniñ; Jüregim Meniñ Qırıq Jamaw; Quwanbañdar Jastıqqa; Äyeliñ, Medet Qızı, Atı Örim; Masğut; Balalıq Ötti Bildiñ be?; Tübinde Bayañdı Eñbek Egin Salgan*” şiirlerinde gençlik konusunu hangi yönleriyle işlediğini görürüz.

ğ. Kazak Halkı

Kazak Türkü şairimiz Abay, halkının en zor dönemlerinden biri olan 19.yüzyılda yaşamış ve bu dönemi eserlerinde realist bir şekilde işlemiştir.

“Abay döneminin çalkantılı olayları, Abay’la birlikte halkı da etkisi altına alır. Zamanın Rus politikaları, Kazak kültürünün, örf ve adetlerinin, yok edilmesi amacına bina edildiğinden, Kazaklar büyük sıkıntılar ve işkencelerle karşılaştılar.”³²

“*Qalıñ Elim, Qazağım, Qayran Jurtım; Bay Seyildi; Rahımşalğa; Japırağı Quwarğan Eski Ümitpen; Oısı Qımız Qazaqqa; Qıyasbayğa*” şiirlerinde Kazak halkının içinde bulunduğu durum anlatılmaktadır.

Şair, “*Qalın Elim, Qazağım, Qayran Jurtım / Salman Halkım, Kazağım, Şaşkın Yurdum*” şiirinde:
*“Qalıñ elim, Qazağım, qayran jurtım,
Usturasız avzına tüsti murtıñ.
Jaqsı menen jamandı ayırmadıñ,
Biri qan, biri may bol endi yeki urtıñ.*

Salınan halkım, Kazağım, şaşkın yurdum,
Ağzına dolmuş, ustura görmeyen bıyığım.
İyi ile kötüyü ayırmadın,
Biri kan oldu, biri yağ, iki avurdun.

*Bet bergende şrayıñ sonday jaqsı,
Qaydan ğana buzıldı sartşa sırtıñ?
Uqqasın öz sözinnen basqa sözdi,
Avzimen orağ orğan önkey qurtıñ.*

Yüz verdiğinde yüzün ne güzelce,
Nerden niye bozuldu, halin tacircce?
Anlamazsın kendi sözünden başkasını,
Ağzıyla orak vurur, tamamen zevzekçe”³³

27 Kibar, a.g.e. 50-51.

28 Muhyeva, a.g.e. 240-241.

29 Kibar, a.g.e. 46-47.

30 Muhyeva, a.g.e. 241.

31 Özdemir, a.g.e. 194.

32 Hopaç. a.g.e. 2.

33 Kibar, a.g.e. 36-37

Abay, halkın cahilliğini, şaşkınlığını, “ağza kadar inen ustura vurulmamış bıyığa” benzetir.

Şair, kendi kendine, ‘Kazakların birbirine zarar vermesi, birisinin başarısının başkası tarafından kısıklanması ve tembel olmalarının sebebi acaba nedir?’ diye sorgulamaktadır. Ona göre ‘tembel insanlar’ korkak, gayretsiz olur; ‘kendi kendini övenler’ akılsız, cahil olur.

Abay Kazakların böyle olmasının sebebinin mallarını çoğaltmaktan başka düşüncelerinin olmamasından kaynaklandığını söyler. ‘Ticaret, sanat, bilim gibi şeylerle uğraşsalar, bu durumlara düşmezlerdi’ der³⁴.

Şair, halkın geri kalmışlığına, tembelliğine, bu zorlu süreçte çektikleri sıkıntılara tanıklık eder ve yerel seçimlere katılarak “kaymakam” seçilir. O, Kazakların seçimlerinde de çeşitli adaletsizliklerin olduğuna değinir.

“Çağının kaymakamı ‘Külimbay’a’ atıfta bulunan meşhur “*Külimbayğa / Bolıs Boldım Minekey*” şiirinde, yaşadığı dönemde ‘bolıs’ olmak için neler yapıldığını, ne dolaplar çevrildiğini alaycı bir dille gözler önüne sermektedir. ‘Bolıslığ’ın rüşvetle ve kavim mücadelesi ile elde edilen bir makam haline geldiğini, samimiyetten uzak, riyakar yöneticilerin ortaya çıktığını³⁵ şöyle ifade eder:

*“Bolıs boldım minekey
Bar malımdı şığındap.
Tüyede qom, attı jal
Qalmadı elge tığındap.*

Kaymakam oldum işte
Bütün malımı vererek...
Devede hörgüç, attı yele
Kalmadı yâre yedirecek...

*Süytse dağı elimdi
Ustay almadım miğımdap.
Küştilerim söz aytsa,
Bas izzeymin şıbındap.*

Böyleyken dahi halkımı,
Tutmadım sımsıkı.
Güçlülerim söz söylese,
Baş sallarım tasdiklerce...³⁶

“Halkın Rus yöneticileri karşısındaki çaresizliğini ‘atların sineklerden korunmak için durmadan yaptığı baş sallama hareketine’ benzetir. Bu tür yöneticilerin ruh halini, ülkenin sömürgeciler karşısındaki çaresizlik duygusunu ve onların yaşadığı şartların etkisini acı bir manzara şeklinde betimler. Şair bütün bunları eleştirir ve onların nedenleri üzerinde düşünür. Toplum hayatının bozulmuş, çöküş ve çaresizliğini gören, bütün acısıyla yaşayan ve hisseden bir ruh halini yansıtır.”³⁷

Şair, bütün olumsuzluklara rağmen geleceğe ümitle bakar. O, halkın cahilliğinin ilimle giderileceğini söyler. Halkını, kötü işlerden sakındırmak için iyiye ve güzele yönlendirir.

“Ğılım Tappay Maqtanba (Bilim Bulmadan Övünme) isimli şiirinde:

*“Söz mánisin bilseniz,
Aqıl miyzan, ölşev qıl.
Eger qıyısıq körinse,
Meylin tasta, meylin kül.
Eger tüzüv körinse,
Oylap oylap, qulaqqa il.*

Söz anlamı bilir isen,
Akıl terazi, ölçüp tart sen.
Eğri görünürse göze,
Hepsini at, tamamen küle.
Düzgün görünürse göze,
Düşün ve kulağına ilmikle.

*Aqımaq köp, aqıldı az,
Deme köptiñ sözi bul.
Jaqınınıñ sözi tattı dep,
Jaqınım ayttı dey körme.*

Ahmak çok, akıllı az,
‘Çoğunluğun sözü bu’ deme
‘Yakınının sözü tatlı’ diye,
‘Yakınım dedi’ diye görme.

34 Ayan, a.g.e. 51

35 Muhyeva, a.g.e. 239

36 Kibar, a.g.e. 116-117.

37 Muhyeva, a.g.e. 239.

*Nadandıqpen kim aytsa,
Onday tüpsiz sözge erme,
Sizge aytamın, qavpım bul.*

Kim söylese de cahillikle,
Öyle dipsiz söze erme,
Endişem bu, diyeyim size.”³⁸

Abay halkına seslenerek onlara düşünsel yüklemeler yapar. O, halkının olaylar karşısında düşünmelerini ister.

Şair, şiirlerinde Kazak halkının yaptıkları azıcık şeyle övünmesini, faydası olmayan bu övgüye kapılarak zamanını boşa geçirmesini eleştirir.

Tüm bunlara rağmen şair, “gelecekte emindir ve geleceğe ümitle bakar. Onun kendi çevresindeki-lerin hiçbirini beğenmemesi, geleceğe ümit ve arzu ile bakmasından olmalıdır. O, karanlığa ve bilgisizliğe şiddetle karşı çıkar; halkın menfaatlerini müdafaa eder. Kendi arzusunu halkın ümidiyle, kaygısıyla birleştirir. Eskiye karşı çıkarak, dünyanın adaletsizlikten ve garipliklerden temizlenmesini diler.”³⁹

Kendi halkının istikbaline tam bir inançla inanan şair, tarihte silinmez izler bıraktığını düşünerek mutlu olur.

h. Ahlak

TDK Sözlüğü’nde ahlak “Ahlak, insanlarda bulunan iyi, güzel huyların tümüdür. TDK sözlüğü ‘ahlak’ ı “ Bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları, aktöre, sağ-töre” şeklinde tanımlanır (<https://sozluk.gov.tr/e-tarih> 12.01.2020). Ahlak, insanlarda bulunan iyi, güzel huyların tümüdür. Bu durum nitekim insanı diğer bireylerden ayıran en önemli özelliklerdir.

Şair, şiirlerinin merkezine ahlak temasını almıştır. Ona göre insanlar, kötü emellerden vazgeçerek iyi olana yönelmelidir. Şair şiirlerinde en çok ahlak konusunu işlemiştir. “Qartaydıq, Qayğı Oyladıq Uyqı Sergek; Qartaydıq, Qayğı Oyladıq, Ulğaydı Arman; Adasqanıñ Aldı; Jön, Artı, Soqpaq; Jigitter Oyn Arzan, Külki Qımbat; Ğılım Tappay Maqtanba; Sabırsız, Arsız, Erinşek; Segiz Ayaq; Sävleñ Bolsa Kevdeñde; Ävelde Bir Suvıq Muz-Aqıl Zerek; Qara Qatıñğa; Keldik Talay Jerge Endi; Mesinbevşi Yen Nadandı; Boyı Bulğan; Jaqsılıq Uzaq Turmaydı; Esempaz; Bolma Ärnege; Qızdarğa (Qoydan Qonır, Jılqıdan Torı Bäkeñ); Talay Söz Budan Burın Köp Aytqamın; Aş Qarın Jubana ma Maylı As Jemey; Äbdirahmanğa (Orınsızdı Aytpağan); Malğa Dostıñ Muñı Joq Maldan Basqa; Tuvğızğan Ata, Ana Joq; Bir Suluv Qız Turıptı Han Qolıñda; Adamnıñ; Keybir Kezderi; Küyisbayğa; Kök Tuman Aldıñdağı Keler Zaman; Qur Ayğay Baqırğan; Avruv Jürek; Aqırın Soğadı Jay; Küşik Asırıp, İt Eттіm; Dütbayğa; Nurlı Aspañğa Tırısıp Öskensıñ Sen; Köleñke Basın Uzartıp; Allanıñ Özi de Ras, Sözi de Ras; Oyğa Tüstim Tolğandı; Qıyasbayğa; Muqammarazğa; Töñirberdige; Ağıbayğa” şiirlerinde ahlakla ilgili farklı konular ele alınmıştır.

“Abay şiirlerinde ahlakla ilgili konular iki temel üzerine oturtulmuştur: Bunlardan ilki, kişide bulunması gereken vasıflar ‘bes asıl is’. İkincisi ise, kişide bulunmaması gereken ‘bes duşpan’.

İnsanları iyiye, güzele ve doğruya yöneltmek, topluma yararlı, iyi, ahlaklı fertler yetiştirmek onun her zaman önemli meselelerinden olagelmıştır.”⁴⁰

Yaşadığı toplumun insanlarına doğruyu gösterip, yanlış davranışlardan sakındırmak amacıyla 1886 yılında yazdığı “Ğılım Tappay Maqtanba / İlmi Bulmadan Övünme” şiirinde:

*“Ösek, ötirik, maqtanşaq,
Erinşek, beker mal şaşpak,
Bes duşpanın bilseniz.*

Gıybet, yalancılık, övünççelik,
Müsriflik ve üşengeçlik,
Bir bilsen, bunlar beş düşmanın...

*Talap, eñbek, tereñ oy,
Qanağat, raqım oylap qoy
Bes asıl is, könseniz.*

İstek, emek, tefekkür ile
Kanaat ve merhamet düşünmek,
Bir insansan, bunlardır asıl dostların.”⁴¹

38 Kibar, a.g.e. 64-65.

39 Özdemir, a.g.e. 193.

40 Muhyeva, a.g.e. 240.

41 Kibar, a.g.e. 62-63.

“Abay’ın eserlerinde, içinde yaşanılan toplumun ahlak temelleri, kişilik değerleri inşa edilmeli düşüncesi mısralarına da aksetmiştir. Şiirlerinde Kazak toplumundaki kötülükleri, insanlar arasındaki davranış ve ahlak zayıflıklarını eleştirmiştir.

İnsanda bulunması gereken ahlak temelleri ne olmalı sorusuna şair: ‘merak, çalışkanlık, düşünce, akıllı olmak, kanaat ve şefkat’ cevabını vermiştir.”⁴²

1. Adalet

Adalet, hak ve hukuku gözetmek şartıyla adil ve eşit davranmadır.

Abay, şiirlerinde adaletsizliğe değinir. Şair, “Baylar Jür Jiyğan Malın Qorğalatıp; Könilim Qayttı Dostan Da, Duşpannan da; Keşeği Ospan Ağası; Sorı Qalñ Soqqı Jegen Pışanamız; Jalın Men Ottan Jaralıp; Muqammarazğa” adlı şiirlerinde özellikle sosyal adaletsizlikle ilgili konuları irdeler.

“Halk içerisinde toplumsal yaralara sebep olan adaletsizlik, medeniyetsizlik, hasetlik, övünme, yalan, dedikodu ve tembellik gibi konuları şiirlerinde eleştirmiştir.

Şair, ‘köy muhtarı seçilecek kişinin şan şeref sahibi, eğitim görmüş olması gerekir’ der ve böylesinin halka faydalı olacağını söyler. Fakat Kazakların muhtar seçimlerinde de çeşitli adaletsizliklerin olduğunu ifade eder.”⁴³

Bu durumlara şahit olan şairimiz bir şiirinde:

“...*Qaytip kömek boladı*
Anturğan önkey ury-a-qar?
Körgenim älgı, oylaşty,
Uyat, namıs, qaldı ma ar?

Nasıl yardımı olur,
Nadan hepsi hırsızlar?
Demir gördüm, düşünsene,
Utanma, namus, kaldı mı ar?

Endigi saylav bolğanda,
Tüse me dep tağı şar,
Bul künime bir küni
Bolamın goy deymın zar,
Aqıl aytar tuvğandar,
Bul sözimdi oylañdar.

Sıradaki seçim yapıldığında,
‘Düşer mi?’ diye oylar daha
‘Bu günümü bir gün,
Çok ararım’ diyorum ya...
Bu sözümü bir düşünün,
Akıl veren akrabalar...”⁴⁴ der.

“Yaşı geldiğinde kendisi de yönetici ve kadı atanan Abay, eski yöneticilerin rüşvetçilik, taraf tutuculuk ve adaletsizlik gibi alışkanlıklarından uzak durup, olabildiğince adil ve dürüst olmaya çalışır.”⁴⁵

“Abay, yeni nesillerin ve gençlerin, onun adalet için mücadele içerisinde olduğunu anlayacaklarından emindir. Şair, onlara kendi devrinin özelliklerini de, zorluklarını da hatırlatır. Nadanlığın yenilip, insanlığın üstünlük kazanacağı zamana da işaret eder.”⁴⁶

1. Ölüm

Ölüm, “hayatın sona ermesi”, “ruhun bedenden ayrılması” durumudur.

“Ölüm kavramı, insanın gündeminde sürekli yer alan korkunç ama bir o kadar da saygı duyulan bir kavram olagelmıştır. İnsan varlığının karşılaşılabileceği en dramatik sahnelerden biri olan bu hadise karşısında insanoğlu başlangıçtan beri tepkisiz kalmamıştır.

Kazak Türklerinde ölünün ardından yedi gün matem tutmak ve kırkıncı güne kadar kadınların toplanarak ağlaması ve ölenin vasıflarından bahseden acılı türküler söylenmesi adettir.

Bu acılı türküler Kazak Türkleri ‘*joktav/ağıt*’ derler.

Kaderin yazısı, büyük şair Abay’ı da ölümden uzakta bırakmamıştır. Çok sevdiği, ümit bağladığı

42 Muhyaeva, a.g.e.

43 Ayan, a.g.e. 50-51.

44 Kibar, a.g.e. 122-123.

45 Özdemir, a.g.e. 544.

46 Özdemir, a.g.e. 194.

oğlu Abdirahman'ın ölümü Abay'ın hayatını derinden etkileyen bir hadisedir. Genç oğlunun zamansız ölümü, şairin manevî dünyasına darbe vurmuştur.

Abdirahman Öskenbayev, 27 yaşında Taşkent'te askeri hizmet yaparken, hastalanarak vefat ediyor.⁴⁷

Oğlunun ölümüne birçok şiir yazan şair, “*Abdirahman Ölimine / Jıyırma Jeti Jasında / Abdira-*man'ın Ölümüne (27 Yaşında)” şiirinde:

*Jıyırma jeti jasında
Abdirahman köz jumdı.
Sävleñ bolsa basında,
Kimdi kördiñ bul sindı?*

Yirmi yedi yaşında
Abdirahman göz yumdu ya...
Söyle, başında akıl varsa,
Kimi gördün, benzer O'na?

*Düniyelikke könili toq,
Ağayınğa bavırmal.
Takappar, jalğan onda joq,
Aynımas jürek, külkin bal.*

Gönlü tok dünyalığa,
Dost canlısı yakınlarına...
Gururlu yalan yok onda,
Vefalı yürek, gülüşü bal ya!⁴⁸

Şairi çok etkileyen ölüm oldukça fazla şiirde konu olarak işlenmiştir: Bazarğa Qarap Tursam, Ärkim Barar; İşim Ölgen, Sırtım Sav; Asqa Toyğa Baratuğın; Jumbağ (Qara Jer Adamzatqa Bolğan Meken); Ospanğa; Baymağan bekte; Äbdirahman Navvastanıp Jatqanda; Äbdirahmanğa (Allanıñ Rahmatın); Äbdirahman Kökitay Atınan Hat (Közimniñ Nurısız); Balalıq Ötti Bildiñ be?; Lay Suwğa May Bitpes Qoy Ötkende; Ölse Öler Tabiyğat, Adam Ölmes; Äbdirahman Ölgende (Arğı Atası Qajı Edi); Äbdirahman Ölgende (Keşegi Ötken Er Äbiş); Äbdirahman Ölgende (Tul Boyıñ Uyat-Ar Ediñ); Äbdirahman Ölimine (Jıyırma Jeti Jasında); Äbdirahman Ölimine (Talaptıñ Minip Tulparın); Äbdirahman Öliminen Soñ Özine Aytqan Jubatuvı; Äbdirahmanıñ Äyeli Mağışqa Abaydıñ Aytqan Jubatuvı; Äbdirahmanıñ Äyeli Mağışqa Abay Şığarıp Bergen Joqtav; Abaydıñ Balası Ekimbaydıñ Joqtavı; Sağattıñ Şıqıldağı Emes Ermek; Sum Düniye Tonap Jatır, İsiñ Bar ma?; Ölmes Ornım Qara Jer Sız Bolmay ma?; Jamanbalanıñ Balası Ölgende; Totı Qus Tüsti Köbelek; Eriksiz Tüsken İldıydan.

3. Sonuç

Abay, hayatını halkına adanmış, eserlerinde doğruyu, güzeli, iyi olanı öğütlemiş ve yol göstermiştir. O, eğitime, bilime önem vermiş; gelecek nesillerin tek idealinin ilim olması gerektiğini anlatmıştır. Halkına, cehalet ve tembelliğin en büyük kötülük olduğunu; bu cehaletin eğitimle giderileceğini ifade ederek seslenmiştir.

Halkının 19. yüzyılda yaşadığı sıkıntıları şiirlerinde ele almıştır. Halkına şiirleri vasıtasıyla ulaşmaya çalışan şair, bu durumları şiirlerinde realist bir şekilde işlemiştir.

Şiirlerinde birçok temaya yer veren şair özellikle eğitim, ilim temaları üzerinde durmuştur. Halkının bu geri kalmışlığının ancak ilimle, yeni şeyler öğrenmekle giderileceğine değinmiştir.

Şair ilim, tabiat, sanat, eğitim, yöneticilik, dost ve düşman, aşk, gençlik, Kazak halkı, ahlak, adalet, ölüm gibi temaları işlemiştir.

Abay'ın şiirlerinde yoğun olarak işlenen temalar sırasıyla “ahlak “%59,2”; ölüm “%43,2”; aşk “%40”; gençlik “%28,8”; tabiat “%20,8”; sanat “%12,8”; dost ve düşman “%11,2”; yöneticilik “%9,6”; Kazak halkı “%9,6”; adalet “%9,6”; eğitim “%6,4”; ilim “%4,8” dir.

Abay Kunanbayulı'nın hayat felsefesi topluma faydalı, ahlaklı bireyler yetiştirmektir. Yaşamı boyunca bu konuya önem vermiş ve şiirlerinde de yoğun olarak bu temayı işlemiştir.

Yoğun olarak işlediği temalardan biri de ölümdür. Ölüm, şairin hayatına apansız bir zamanda girmiştir. Genç yaşta vefat eden oğlu Abdirahman'ın gidişi onu derinden etkilemiştir. Oğlunun zamansız gi-

47 Muhyayeva, a.g.e. 227-228

48 Kibar, a.g.e. 294-295

dişine birçok şiir yazan şair, şiirlerinde bir yandan oğlunun zamansız gidişine üzüldüğünü ifade ederken, diğer yandan da onun iyiliklerini saymaktadır.

Bu yazıda, Kazak Türklerinin ve Türk Dünyası'nın manevî şahsiyeti olan Abay Kunanbayulu'nı anmak ve ülküsünü anlatmak istedik. Eserleriyle halkını aydınlatan, onlara yol gösteren şair Abay'ın şiirlerini tematik olarak sınıflandırıp, yoğun olarak işlediği temaları ele aldık. Gençliğe bir ülkü sunan, yol gösteren, gelecek toplumun yapı taşlarını kuran şair, filozof, yönetici, aydınlanmacı Abay'ı saygıyla anıyorum.

KAYNAK4. Abay Kunanbayev “Şiirler”. çev: Zafer Kibar, s,24-25, Ankara.

Korkut, Ece (1996). “Şiirde Duygu Değeri ‘Aşk’”. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 12: 31-35, Ankara.

Muhyeva, Banu (1997). “Abay Şiirlerinin Muhteva ve Şekil Bakımından İncelenmesi.” *Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, sy.6, s.240

Öner, Mustafa (1996). LAR

Ayan, Ekrem (2017).”Bir Devrin Aynası Abay Kunanbay ve Kara Sözler”. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara.

Aylin G.B. (2013). “Genç ve Gençlik: Sosyolojik Bakış”. *Gençlik Araştırmaları Dergisi c.1, s.1*, Ankara.

Hopaç, Mustafa (2013). “Kazak Aydınlanmasında Abay Kunanbayev Düşüncelerinin Etkileri Üzerine Bir Deneme”. *Akademik Bakış Dergisi*, s.7, sy.37, Kırgızistan.

Kibar, Zafer (2014). “Abay’ı Doğru Anlamak”. Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014. 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir.

Kibar, Zafer (2014) “Abay Kunanbayulu ve Tabiat Şiirlerinden Seçmeler. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, s.1, sy.90-106.

Özdemir, Aşur (1996) . “Kazak Edebî Dilinin Kurucusu Kazaklar’ın Klasik Şairi Abay (İbrahim) Kunanbayulu (1845-1904) , *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy.5, s.192, Erzurum.

Uygur, C. Vedat (1997). “Kazaklar’ın Büyük Dahisi Abay”. *Paü Eğitim Fakültesi Dergisi*, s.2:4

“Abay Kunanbayoğlu ve ‘Elifbe’ şiirinin düşündürdükleri”

Orhan SÖYLEMEZ¹

“İlim var ise, kelim da var. O arada ilmin bir sıfatı, bir sahibi, yani bir söyleyeni var. Söz sessiz, harfsiz olur muydu? Allah’ın sözü harfsiz ve sessizdir.”
Abay, 38. Söz

Bağımsız Kazakistan Cumhuriyeti’nin ilk Cumhurbaşkanı Nursultan Abişulı Nazarbayev, 9 Ağustos 1995’te Abay’ın 150. Yıldönümü kutlamasında yaptığı konuşmasında onu “... Abay babasının oğlu değil, insanın oğlu olmayı arzulamıştı” diyerek evrenselliğine vurgu yapmak istemişti. Konuşmasının devamında da onun “... arzuladığı muradına ererek tüm dünyaya adı ünlü, sözü güçlü, fikri değerli, insanlık şairi, insanlık bilgini olarak” yükseldiğine vurgu yapmıştı.² Abay’ı araştıran, onun şiirlerini okuyan, kara sözler olarak nitelenen nasihatlerini inceleyenlerin bu konuda hemfikir olduğunu söylemek gerekir.

Kazakistan üniversitelerinde kurulan Abaytanuv yani Abay Araştırmaları temalı kürsüler oluşturuldu, uzmanlar yetiştirildi, yetiştirilmeye de devam ediyor. Kazak halkının büyük şairi ve düşünürü Abay üzerine Türkiye’de de önemli çalışmalar yapıldı.

Abay Kunanbayev ile ilgili bir yazımızı “Abay (İbrahim) Kunanbayev 1845-1904” başlığı altında Dr. Göksel Öztürk ile birlikte hazırlamış, yazmış ve *Bir* dergisinin 1995’teki 3. Sayısının 101-124’üncü sayfalarında yayınlamıştık. Üzerinden yıllar geçti, önemli araştırmalar peşi sıra basıldı. Emel Aşa, Ali Abbas Çınar, Damira İbragim, Zeyneş İsmail, İbrahim Kalkan, Abdülvahap Kara ve Nergis Biray gibi araştırmacı akademisyenleri burada zikretmek Abay gibi büyük bir şaire saygının gereğidir.

Abay’ın okuma yazmayı evde annesi Uljan ve ninesi Zere ile köy mollasından öğrendiği herkes tarafından bilinen bir gerçek. Ondaki okuma ve öğrenme yeteneğini fark eden babası Kunanbay’ın daha iyi eğitim alması için oğlunu Semey’deki Molla Abdüljabbar’a teslim ettiği de bilinen bir gerçektir. Buradaki iki yıllık İslami veya bir başka ifade ile skolastik eğitim aldıktan sonra Abay, medrese muallimi Ahmetriza ile devam eder. Öğrendiği Arapça, Farsça ve Türkçe ile doğu klasiklerini, manastırda öğrendiği Rusça ile de Rus klasiklerini okumuştur.

Abay’ın şiirleri ve kara sözleri ölümünden sonra kayda geçirildi ve kitap olarak yayınlandı. Mürseyit Bikeyulı’nın ilk derleyici ve kitapların çoğaltıcısı olarak bütün kaynaklarda zikredilmektedir. Dr. Ekrem Ayan’ın ifadesine göre Abay’ın 14 yaşından itibaren şiir yazmaya başlamış. Aşağıda çevirisi yapmaya ve çözümlemeye çalıştığımız “Elifbiy” yani “Elifbe” şiirini de 1864 yılında henüz 19 yaşında iken yazdığını yine Dr. Ayan’dan aktarabiliriz. Bu şiiri seçmemizdeki en önemli sebep, Abay’ın küçük yaşlardan itibaren aldığı dini/skolastik eğitimin şair üzerinde henüz gençlik yıllarından itibaren ne kadar güçlü ve etkili olduğunu göstermek içindir. Nitekim kara sözleri yani nasihatleri de bu tespiti desteklemektedir.

“Abaytanuvşılık”ın yani Abay’ı okumanın, tanımanın, anlamının ve yorumlamanın bir bilim dalı olduğu Kazakistan’ın büyük şairini 175. Yılında anmanın başka bir yolunu bulmak elbette mümkündür. Biz de İslam’ın kitabı Kur’an’ı okumanın ve anlamının ilk anahtarı olan “Elifbe”yi seçtik.

Almahan Muhametkalıkızı’nın (Алмахан Мұхаметқалиқызы) *Bilim Aynası* (Білім айнасы) adlı internet dergisinde yayınlanan 25 Aralık 2017’de “Elifbi” şiiri üzerine yaptığı ve akademik olarak çok değerli gördüğümüz çözümlemeden ziyadesiyle yararlandık ve üzerine katkıda bulunmaya çalıştık.

1 Prof. Dr. Kastamonu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.

2 Konuşmanın tamamı için bkz. Ekrem Ayan. *Bir Devrin Aynası Abay Kunanbayev ve Kara Sözler*. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2017, s. 29-43.

Bu şiir çok kolay bir şiir değildir. Sadece dışarıdan bakıldığında bile kolay bir şiir değildir; çünkü edebiyat terminolojisinde “astokriş” adı verilen bir tarzda yazılmıştır. Bu tarz şiirlerde her mısram ilk harfi yukarıdan aşağıya doğru okunduğunda ortaya bir isim çıkar. Çok sık rastlanmayan bir edebi sanattır. Şair Abay’ın bu tür şiir denemeleri vardır. Hatta eski veya klasik Türk şairlerini örnek alarak her mısraı aynı harfle başlatan şiirler de yazmıştır. Örnek olarak “Ж” sessizi veya Türkiye Türkçesindeki okunuşuyla “J veya C” harfi ile başlayan aşağıdaki şiiri gösterebiliriz. Şiirin ahengini bozmamak için olduğu gibi vermeyi de uygun görüyoruz.

Оспанға
Жайнаған туың жығылмай,
Жасқанып жаудан тығылмай,
Жасаулы жаудан бұрылмай,
Жау жүрек жомарт құбылмай,
Жақсы өмірің бұзылмай,
Жас қуатың тозылмай,
Жалын жүрек суынбай,
Жан біткеннен түңілмей,
Жағалай жайлау дәулетің
Жасыл шөбі қуармай,
Жарқырап жатқан өзенің
Жайдақ тартып суалмай,
Жайдары жүзің жабылмай,
Жайдақтап кашып сабылмай,
Жан біткенге жалынбай.
Жақсы өліпсің, япырмай!

Bu örnekle birlikte şiirin ön ve arka yapılarına yakından bakılabilir.

Ön yapı

“Elifbe” şiirine dışarıdan bakıldığında 8 adet dörtlü kıtadan oluştuğu görülür. Son dörtlük dışında kalanlar Kur’an dili Arapça’nın alfabetini oluşturan harflerle başlar. Bu sebeple son dörtlük bir kenara bırakıldığında “astokriş” tarzında yazıldığı söylenebilir. Son dörtlükte ise yine Kur’an’ın okunuşuna yardımcı olarak harflerin okunuşunu kolaylaştıran ve kelime içinde anlam kazanmasını sağlayan “üstün,” “esre” ve “ötre” olarak adlandırılan “sesli” harfler ile “şedde” denilen ve üzerine gelen harfi iki defa okutan harflere ayrılmıştır. Divan edebiyatında muvaşşah ya da istihraç denilen bu tarzda yazılan örnekleriyle karşılaştırmak da mümkündür. Abay’ın klasik Türk, Arap ve Fars edebiyatını okuduğu bilindiğine göre bu şiirini de “taklit” ile yazdığı düşünülebilir.

Dörtlükler genelde “hece” vezninin “7+4=11” ölçüsü ile yazılmış. Son derece zengin bir kafiyesi vardır. İlk dörtlükteki “et-mek” fiilinin görülen geçmiş zaman hali “ettim” redif olarak kabul edilebilir; zira kendisinden önce gelen “gibret, nispet ve hürmet” kelimeleri kafiyenin güzel bir örneğidir. İkinci dörtlükteki “magan, senan ve aman” kelimeleri de aynı minval üzere devam etmektedir. Yine aynı şekilde oluşuyor:

- тіл	- ін	- ді	- ім	- өп	- ін
- бил	- ін	- ді	- ім	- еп	- ін
- кіл	- ін	- ді	- ім	- еп	- ін

Şiirde tekrar eden kavram veya kelime yok. Şiirin başlığı olan “Elifbi” Kur’an’ın kilidi olduğundan Kazak halkı için önemli bir yere sahiptir. Öyleyse “Elifbi”nin özelliklerine bakmakta fayda vardır.

Şiir ve çevirisi**Әлифби**

Әлифдек ай йүзіңе ғибрат³ еттім,
Би, бәлә⁴ и дәртіңа⁵ нисбәт⁶ еттім.
Ти, тілімнен шығарып түрлі әбиат⁷,
Си, сәна и⁸ мәдхия⁹ хұрмәт еттім.

Жем, жамалың қандай ақ рузи¹⁰ маған,
Ха, хәлиллик¹¹ таппадым, жаным, сәнән.
Хи, халайық, мен емес, бәрі ынтизар,
Дәл, дарифа ғишық оты бермес аман.

Зәл, зәлиллик¹² көрген соң, сайрай бер, тіл,
Ре, риза қылмағынды, яр, өзің біл.
Зи, зәһәрдай күйдірді ғишқың қатты,
Сын, сәләмәт қалмағым болды мүшкіл.

Шын шикәр ләб¹³ есіме түскен сайын,
Сағ, сабырым қалмады, мен не әйләйін.
Зат, зайғ¹⁴ өмірім өтті менің бекер,
Тай, талаптан әйтеуір құр қалмайын.

Зай, залым көп қылыш боп жанға оқталды,
Ғайн, ғақылымды басымнан тартып алды.
Ғайын, ғариблік басыма түскеннен соң,
Фи, файдаң тие ме деп жаза салды.

Қаф, қабыл болар ма екен жазған хатым,
Кәф, кәмил ақылың, асыл затым.
Ләм, ләбціннен ем қылсаң мен дерттіге,
Мем, меһріңнен қалмас еді бар апатым.

Нон, нәлә ғып қайғыңмен күйдірдің көп,
Уау, уәйлана¹⁵ ғишқың уайым жеп,
Һи, һеш файдаң тимесе өлді ойлаңыз,
Ләм әлиф, лә иләһа иләлла деп.

Я, ярым, қалай болар жауап сөзің,
Мәт – қасың, тәштит – кірпік, сәкін – көзің.
Үтірмен асты-үстілі жазуда бар,
Болуға асты-үстілі көнсең өзің.

Elifbe

Elif gibi ay yüzüne ibret ettim,
Be, belâ derdime derman buldum.
Te, dilimden çıkarıp türlü ilmi
Se, güzel şiirine hürmet ettim.

Cim, cemâlin ne kadar ak gün bana,
Ha, gerçek dost bulamadım, canım, senden başka.
Hi, halayık ben değilim, hepsi beklemede,
Dal, heyhat aşk ateşi vermez rahat.

Zel, zelillik görende, sayrayıver, dil,
Rı, rıza göstermediğini, yâr, sen bil.
Zc, zehir gibi yandırdı aşkın fenâ,
Sin, selamet bulmam oldu müşkil.

Şın, tatlı dudağın aklıma düştükçe,
Sat, sabrım kalmadı, ben ne kılayım.
Dat, zayı ömrüm geçti benim boşa,
Tı, talebden hiç olmazsa geri kalmayım.

Zı, zalim keskin kılıç olup cana saplandı,
Ayin, aklımlı başımdan çekip aldı.
Gayın, gariplik başıma düştükten sonra,
Fe, faydan deyer mi deyip ceza verdi.

Kaf, kabul olur mu acaba yazdığım hattım,
Kef, kâmil aklın, asıl zâtım.
Lam, lebinden em kılsan benim derdime,
Mim, mihrinden kalmaz idi bütün felaketim.

Nun, nâle kılıp kaygın ile yaktın çok,
Vav, bahtsız aşkın kaygı yutup,
He, hiç faydan değmese öldü vehmediniz,
Lamelif, la ilahe illallah deyip.

Ye, yârim, nasıl olur cevap sözün,
Med – kaşın, teşdid – kirpik, sâkin – gözün.
Virgül ile astı-üstülü yazıda var,
Olmaya astı-üstülü razı isen özün.¹⁶

Şiirde dikkat çekici bir nokta da Arapça veya Farsçadan alınan ve okuyucunun anlamayacağı tahmin edilen kelimelerin dipnotlar ile açıklanmış olmasıdır. Çok bilenen bazı kelimeler tarafımızdan dipnotta gösterilmemiştir.

3 Мобар (mobar) (Arapça) – Iğrı, manâ.

4 Бәлә (bela) (Arapça) – Bela, zorluk, güçlük.

5 Дәрт (dard) – Tam manasıyla ağrı, azap çekme; şiirdeki manası ise âşık olup dertlenmek.

6 Нисбәт (nisbet) (Arapça) – Bağlanış, her hangi bir nesne ile bağı olmak; şiirdeki manası şifa buldum anlamındadır.

7 Әбиат (abyat) (Arapça) – Şiir, yır, beyit kelimesinin çokluk hali.

8 Сәна (sena) (Arapça) – Hamd ü senâ, güzel, usta.

9 Мәдхә, мәдхия (medhi, medhiye) (Arapça) – Övme, takdiretme, şiir.

10 Рузи (ruzi) (Farsça) – Gün, gündük.

11 Хәлиллик (halilik) (Arapça) – Halilik, şairlik.

12 Зәлиллик (zalilik) (Arapça) – Zalilik, zulüm.

13 Ләб (lab) (Arapça) – Ağız, ağızdan, ağızla.

14 Зайғ (zayg) (Arapça) – Kötü, kötü, kötüleşme.

15 Уәйлана (vaylana) (Arapça) – Ümitsizlik, kaygı.

16 : Şiir deklarıtlığına Esenbay Dүйsenbayұлы'nın vaptığı iki ciltlik kitabın birinci cildinden alınmıştır. *Abay (Abrahim) Kunanbayұly. Şiiriniñ sözünleneni, kelimelerin ve kavramların arkasına saklanmış anımlarıñ çözerken ele alınacağı.*

17 Kazak Halқы ve Költürüniñde Öbhelmi bir qer-tarin Isam'ın Abay tarafından şiirde konu edilmesi ta-

bidir. Уәйтә бир динер шәуден Тәһсе Kazak halkının “inancı”nı yani “itikad”ını ortaya koymaktadır. Bu konu

16 : Şiir deklarıtlığına Esenbay Dүйsenbayұлы'nın vaptığı iki ciltlik kitabın birinci cildinden alınmıştır. *Abay (Abrahim) Kunanbayұly. Şiiriniñ sözünleneni, kelimelerin ve kavramların arkasına saklanmış anımlarıñ çözerken ele alınacağı.*

17 Kazak Halқы ve Költürüniñde Öbhelmi bir qer-tarin Isam'ın Abay tarafından şiirde konu edilmesi ta-

bidir. Уәйтә бир динер шәуден Тәһсе Kazak halkının “inancı”nı yani “itikad”ını ortaya koymaktadır. Bu konu

16 : Şiir deklarıtlığına Esenbay Dүйsenbayұлы'nın vaptığı iki ciltlik kitabın birinci cildinden alınmıştır. *Abay (Abrahim) Kunanbayұly. Şiiriniñ sözünleneni, kelimelerin ve kavramların arkasına saklanmış anımlarıñ çözerken ele alınacağı.*

17 Kazak Halқы ve Költürüniñde Öbhelmi bir qer-tarin Isam'ın Abay tarafından şiirde konu edilmesi ta-

bidir. Уәйтә бир динер шәуден Тәһсе Kazak halkının “inancı”nı yani “itikad”ını ortaya koymaktadır. Bu konu

16 : Şiir deklarıtlığına Esenbay Dүйsenbayұлы'nın vaptığı iki ciltlik kitabın birinci cildinden alınmıştır. *Abay (Abrahim) Kunanbayұly. Şiiriniñ sözünleneni, kelimelerin ve kavramların arkasına saklanmış anımlarıñ çözerken ele alınacağı.*

Semantik Tabaka

Şair ve yazarlar kelimeleri titizlikle seçerek kullanırlar. Özellikle şiirde bir kelimenin çıkarılması dahi edebî eserin inşasını ve anlamını bozabilir. Bu şiirde de şair kelimelerini “Elifbi” etrafında seçmiş ve kullanmıştır. Bu açıdan şiirde seçilen ve kullanılan kelimelerin “gönderim şekli”ne ve “göndergeler”in anlamlarına bakmak gerekir. Burada şiirin çözümlenmesine geçmeden önce yukarıda da belirtildiği gibi Almahan Muhametkalıkızı’nın Bilim Aynası’nda yayınlanan yazısında belirttiği sözcüğün kullanım şekli ve göndermelerini burada göstermek istiyoruz.

Tablo 1

Sözcüğün kullanım şekli	Sözcüğün gönderim şekli
Elif	Allah’ın varlığı ve birliği
Be	“Bismillah” sözünün baş harfi. Allah adına gönderme
Te	Dilinden dökülen şiirler, münacat ve yakarı
Se	Hamd ü sena, şükür
Cim	Şifa
Ha	İyi niyet, iman, kasiyet
Hı	Halk, insanlar
Dal	Dert, aşk derdi, dertten kurtulma
Zel	Zelillik, horluk, horlanma
Rı	Rızalık
Ze	Zehir, aşk zehiri
Sın	Selamet bulamama, kurtulamama, müşkil
Şin	Şerbet, tatlı içecek, sevgilinin dudağı
Sad	Arzu edilene kavuşmak
Dat	Zayi etmek, boş geçirmek
Tı	Talep etmek
Zı	Zalim, zulmeden
Ayın	Aklını yitirmek
Gayın	Galip gelmek, ütmek
Fe	Fayda görmek
Gaf	Kabul görmek
Kef	Kemale ulaşmak
Lam	Sevgilinin dudağından şifa bulmak
Mim	Mehir, başlık parası
Nun	İnlemek, nale kılmak
Vav	Kaygılanmak
He	Ölüm
Lamelif	la ilahe illallah
Ye	Yâr, sevgili

Tabloda gösterilen kelimenin kullanımı veya burada olduğu gibi “harflerin” gönderimleri şiirin mısralarında aşikâr veya gizli olarak görünmektedir. Hemen hemen her bir harf ile ilgili olarak Almahan Muhametkalıkızı’nın makalesini de dikkate alarak açmak mümkündür. Nitekim o da bu açılımları Mürseyit Bikeyuli’ndan sonraki Abay nâşiri olarak belirtilen yine Kazak halkının büyük ve tanınmış yazarı Muh-tar Avezov’dan aldığını da belirtmektedir. Avezov’un bahsi geçen yazısı da “Абайдың жарияланбаған материалдары (Abay’ın yayınlanan materyalleri)” başlığını taşımaktadır.

1) **(Elif):** Araştırmacılar “Elifbe”deki harflerin isim ve şekillerine göre çeşitli anlamlar veya anlam katmanları yüklemişlerdir. Hurufilik bir kenara bırakıldığında İslam inancına göre “harfler” değişik anlamlar kazanır. Bunların başında “Elif” harfi gelir. Genel inanca veya tasavvuf anlayışına göre “bütün harflerin Elif”te toplandığı” söylenir. Harflerin “özel” sınırlarına göre de “Elif”in makamı, cem (birlik) makamıdır. Ona ait isim Allah; sıfat ise kayyumluktur. Ona ait mertebeler bütün mertebelerdir. Elif, dairenin

noktası ve çevresi, âlemlerin basiti ve bileşiğidir. Ona ait sayı 1 dir.”¹⁷ Şiirde ise Abay, “Elif” ile başlayan mısraında “Elif gibi ay yüzüne ibret ettim” demektedir. Bir başka nüshada ise aynı mısra “Элиф би деп ай жүзіне ғибрат еттім” yani “Elif be deyip ay yüzüne ibret ettim” şeklindedir. Her ikisi de anlam olarak birbirine yakındır. Bu harf yazılışta başta ve ortada diğerleri ile birleşmez. Şeklen de “düz, ince ve tek başına” oluşu sebebiyle Allah’ın “teklifiğini ve güzelliğini” temsil ettiği kabul edilir. Nitekim ebced hesabında da 1 (bir) sayısına karşılıktır.

Şiirde de Abay, onun yani yaratıcının, Allah’ın birliğine ve güzelliğine işaret etmek için “ay yüzüne ibret ettim” yani “güzelliğine bağlandım” demektedir. Elif harfi ile çok şey söylemek de mümkündür. Nitekim Muhtar Avezov da Garifolla Esim de bu konuda önemli açıklamalarda bulunmuşlardır.¹⁸ Avezov; «Элиф» – араб тілінде «сөздің басы» деген ұғымды білдіреді. «Сөз басына, білімнің басына ғибрат еттім» дейді ақын. Ауыз екі тілімізде жиі қолданатын, «әліптің артын бағып» деген сөздің төркіні осында жатса керек” yani “Elif – Arap dilinde “sözün başı” manasını bildirmektedir. ‘Söz başına, bilimin başına ibret ettim’ demektedir Abay” demiştir. Abay 38. Kara sözünde “İlim, Allah’ın bir görüntüsüdür, o hakikat, ona olan sevgi hem hak hem de insanlıktır” demiştir.¹⁹ Yine aynı kaynağın çevirisiyle Abay şöyle der: “... O irade, ilmin bir sıfatı olan kelim yani konuşan demek. Söz harfsiz, sessiz olur mu? Allah’ın sözü harfsiz ve sessizdir.” (s. 99) Garifolla Esim de “Evvla ayet, hadis – sözün başı” şiirini yorumlarken “Ayet, Allah’ın sözüdür. Ayet, Abay’ın dediği gibi “harfsiz ve sessizdir” demektedir. Devamında da “Ayet, peygambere Allah’tan gelen direk bilinçtir” yorumunu getirmiştir.

⤵ (Be): Abay, Allah’ın “elif” gibi “ay yüzlü” güzelliğine vurulduktan sonra şiirin ikinci mısraında bu aşkın “belâ ve derdine” düştüğünü belirtir. Şikâyetçi değildir. Avezov ise «Би бала й» – ұлы жоғары білімді дегенді білдіреді. Ендеше ақын «Ұлы жоғары білімді «әлиф биден» бастап, «ти» – тілімнен түрлі ілімді шығарып, «си – санай» – мақтаулы құрметіңе мадақ айтып түрлі дұғалық еттім» yani “be belâ – yüksek dereceli bilimi temsil eder. Böylece şair ‘yüksek ilmi elif be ile başlatıp’ ‘te – dilimden çeşitli ilimleri çıkardım, döktüm’ ve ‘se – sena’ hamd ü sena ile övmek maksadıyla türlü dualar ettim” şeklinde yorumlamaktadır. Tasavvufta ise “be” harfi “mülk, şahadet ve kahr âleminde. Çıkış yeri iki dudaktadır. Yolun başı ve sonu ona aittir. Tabiatı sıcaklık ve kuruluk, unsuru ateştir.”

⤵ (Te): Şair Abay, “te” harfi için de dilinden pek çok beyitler döküldüğünü söylüyor. Avezov’un da belirttiği gibi şairin dilinden dökülen beyitler onu yani yüce Allah’ı övmek ve anlamak içindir. Bu harfin tasavvufta “gayb” ile ilişkilendirilmesi de ilginçtir.

⤵ (Se): Abay, “se” harfini hamd ü sena ve methiye ile ilişkilendirmiştir. Tasavvufta “lütuf” âlemi ile anlamlandırılan “se” harfini hürmet ve duaya bağlamıştır.

⤵ (Cim): Abay “cim” harfini yüce yaratanın cemalinin parlaklığı, aklı ile alakalandırır. Tasavvufta da “şahadet” ile ilişkilendirilen bu harfi şair boşuna kullanmamıştır. “Şahadet” şahitlik etmek veya şehitlik makamına ermek İslam’da önemlidir. Peygamberlikten sonra gelen en yüce makam olarak bilinir.

⤵ (Ha), ⤵ (Hı) ve ⤵ (Dal): Bu harflerin tavassuvta gayb, melekler ve mülk âleminde olduğu söylenir. Avezov’un yorumuna göre ise şair Abay ح (Ha) ile “senden daha iyisini, daha güzelini, daha temizini görmedim, bulmadım” demek istemiştir. ح (Hı) ile de kaybettiğini bulduğunu ve intizar eylediğini belirtmiştir. ⤵ (Dal) ile de Avezov’a göre “bu dertten yani Allah’a aşkıdan aman bulur muyum?” diye soruyor. Aslında halinden de memnun olduğunu belirtiyor. Mısra da “heyhat, aşk ateşi vermez aman” diyerek durumunu açıklıyor.

⤵ (Zel): “Zelillik, horlanmışlık gördükten sonra sayrayıver ey dil” diyor şair bu harf için. Zelillik

17 “Tasavvuf ve harflerin sırları” (Yazarı belli değil) Yayımlama Tarihi: 28.03.2016. Mütakip mısralarda bahsi geçen diğer harflerin tasavvuftaki anlamları ile ilgili açıklamalar bu kaynaktan iktibas edilmiştir. Yine bu kaynaktan İbn Arabî’nin rüya tabirleri, harfler ve yorumlarına yer verilmiştir. <http://www.ilimvetasavvuf.com/Tasavvuf%20ve%20Harflerin%20S%C4%B1rlar%C4%B1.htm> (13.02.2020)

18 Garifolla Esim. *Hakim Abay*. Çevirenler: Bayram Sürekli-Gülkhanis Arıstanova. Son okuma: Ahmet Şimşek-Aigul Tursunbayeva. Konya: Çizgi Kitabevi, 2016.

19 Ekrem Ayan. *Bir Devrin Aynası Abay Kunanbayev ve Kara Sözler*. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2017, s. 97-108.

görmek veya horlanmak fiillerini “nefsi öldürmek” anlamında okumak da mümkündür. Avezov da şairin bu mısraı ile “Қорлық көрсем де сайрай бер тiл” yani “Horluk görsem de sayrayiver dil” dediğini belirtiyor.

ر (Ra): Abay bu harf ile de Allah’a “yâr” diye seslenerek durumuna “rızalık veya razılık” göstermesini istiyor.

ز (Ze): “Zehir gibi yaktı aşkım” diyor şair. Duçar olduğu aşkın şifasını Abay, “ze” harfi ile ilişkilendirdiği “zehir” ile veriyor. Avezov, şairin daha sonra yazdığı “İçim ölmüş, dışım sağ” ve “İçim dolmuş zehir ve dert” şiirlerinin temelini bu mısra ile atıldığını söylüyor.

س (Sin): “Selamet bulmam oldu müşkil” mısraı ile şair, artık bu dertten kurtuluşunun olmadığını açıkça belirtiyor. Bir an önce de maşukuna ulaşmak, kavuşmak istiyor.

ش (Şin): “Şeker gibi tatlı dudağın aklıma her düştüğünde” diyor Abay bu mısraında ve diğer harf **ص (Sad)** ile devam ediyor: “Sabrım kalmadı, ben ne edeyim?” Bu sözler, sevgiliye bir an önce ulaşmak isteyen âşığın sesleri, yakarışı, yalvarışı.

ض (Dat): “Zayi olan ömrüm geçti boşuna” diyor şair. Çok küçük yaşlarda islam ile müşerref olan Abay’ın “ömrüm boşa geçti” demesi üzerinde düşünmeyi gerekiyor. Belki de yeterince dertlenemediğini, yeterince dua edemediğini ifade etmek istemiştir.

ط (Ti): Şair yine de ümidini yitirmiyor ve (Allah’tan) kurtuluşunu talep etmekten geri kalmak istemiyor. Avezov diyor ki “harfi tırnağına yazıp, on kere okusa, kiminle anlaşmaya çalışsa faydalı bir netice ortaya çıkar. Abay da “işte o faydadan uzak kalmak” istemediğini belirtiyor. Ayeti kerimede “talebena veccebena” yani “benden talep edin, dileyin, isteyin, ben de vereyim” diyor. Muhtemelen Abay da bu ayete atıfta bulunuyor.

ظ (Zi): Bu harf ile başlayan mısrada Abay, “zâlim keskin kılıç olup cana saplandı” diyor. Avezov ise bu mısraı “За \зай\ – таң немесе бесін намазы уақытында үш жүз рет оқыса, пәле-жаладан аулақ болады. Абай көп залымның қылышынан «зай» әрпінің құдіреті арқылы қорғансам дейді” yani “Zı – sabah veya beş vakit namaz vaktinde üç yüz kere okısa, bela-kazadan kurtulur idi. Abay pek çok zalimin kılıcından “zı” harfinin kudreti ile korunsam” dediğini iletiyor. Tasavvuf anlayışı da “zı” harfini “kahır” âleminde olarak değerlendiriyor.

ع (Ayn): Abay, bu harf için “aklımı başımdan aldı” diyor mısrada. Şairin yaradana olan sevgisi, muhabbeti onun aklını başından alıyor. Bir anlamda Hakk yolunda “meccub” olduğunu söylemek de mümkündür. Tasavvuf anlayışı da “ayn” harfini “melekût” âleminde olarak değerlendiriyor.

غ (Gayn): Şair Abay “gayn” harfi için “gariplik başıma düştükten sonra” diyor. Bu garipliği, kendinden özünden uzaklaşma, yurdundan ayrılma, garileşme, başkalaşma olarak yorumlamak mümkün. Tasavvuf anlayışı “ayn” harfini de “melekût” âleminde olarak değerlendiriyor.

ف (Fe): Bu harf için “fayda” kelime veya kavramını kullanıyor şair; “faydan değer mi diye ceza verdi” diyor. Burada bahsettiği “garipliğin” faydasının değip değmeyeceği olabilir. Tasavvuf anlayışı “fe” harfini de “lütuf” âleminde olarak değerlendiriyor.

ق (Kaf): “Kabul olur mu ki yazdığım mektubum” diyor şair. Burada mektuptan maksat dilekçe, arzıhal olsa gerektir. Tanrıdan bir fayda veya yardım beklediği aşık.

ك (Kef): Bu harf ile de “kâmil” insan olmak istediğini anlıyoruz. Asıl maksadının insan-ı kâmil olmak olduğunu görüyoruz.

ل (Lâm): “Lebinden em/şifa bulsam ben derdime” mısraı, sevgilinin dudağına ulaşmak değil, onun dudağından çıkacak “iki çift söz” olsa gerektir. Tanrıdan affını veya kâmil insan olarak kabul edilmesini diliyor. Bir önceki mısra da bunu “kabul olur mu yazdığım mektup/arzıhal” şeklinde ifade etmişti.

م (Mim): Mehr kelimesini bu mısra da kullanıyor “mim” harfi için. Bilindiği gibi “mehr” gelinlik kızların evlenirken aldıkları ve onların maddî güvencesi olacak paradır. Burada ise “mehrinden kalmaz idi bütün felaketlerim” diyerek Tanrının lütfunun ne kadar geniş olduğunu ve kendisini de kapsayacağını

belirtiyor.

◌ (Nun): “Nâle kılıp kaygından yandırdın beni” diyerek yalvarmaktan, yakarmaktan artık takatinin kalmadığını düşünmek mümkündür.

◌ (Vav): Arapçada “bahtsızlık, kaygı” anlamına gelen “vaylena” kelimesini burada kullanıyor. “Aşkından kaygılanıp duruyorum” demek istiyor.

◌ (He): “Hiç faydan deymez ise öldü deyiniz” diyerek çaresizliğini dile getiriyor. Aslında bir teslimiyetin, beklentinin olmadığı kesin artık.

◌ (Lamelif): Şair bu mısradan doğrudan “Lâ ilâhe illallah” diyerek yüce Allah’tan başka ilah olmadığını, Allah’tan başka ilah bilmediğini, tanımadığını, kabul etmediğini teyit ediyor.

◌ (Ya): Bu harf ile de Allah’ın cevabının nasıl olacağını “Ya, yârim nasıl olur senin cevabın” diye sorarak bitiriyor. Daha sonraki üç mısradan da “kaşını med”de, “kirpiğini “teşdid yani şedde”ye ve nihayet “gözünü de sâkin” adını verdiğimiz Arapçanın sesli harflerine bırakıyor.

Nesne (Obj) Tabakası

Abay’ın henüz 19 yaşında iken yazdığı ve ilk kez 1933 yılında yazıya geçirildiği bilinen bu şiirinde nesne tabakası olarak zikredilebilecek çok fazla bir şey yoktur; zira şiirin hemen hemen tamamı “harfler” bir kenara bırakıldığında “somut” nesnelere veya duygulardan ibarettir. Yine de “somut” sayılabilecek birkaç tesbiti burada belirtmekte yarar vardır.

Sözcüğün kullanım şekli	Sözcüğün gönderim şekli
Ay yüz	Sevgilinin veya burada Allah’ın yüzü veya nuru
Dil	İki anlamda da kullanılabilir. 1. Gönül anlamında ki şairin Allah aşkı ile yanan gönlü söz konusudur. 2. Dil anlamı vardır ki burada zikredilen bu dildir; çünkü şairin dilinden dökülen beyitler yakarı, münacaat şeklindedir.
Cemal	Sevgilinin veya Allah’ın cemalinden bahsetmektedir.
Halayık	Halk veya insan topluluğu
Zehir	Tanrı aşkı, ilahi aşk.
Şeker leb	Âşığa em/şifa olacak sevgilinin dudağı veya ilahi kudretin vereceği af sözü

Bu örnekleri artırmak mümkündür.

Karakter Tabakası

Şiirde karakter tabakası olarak gösterilebilecek “beyitler” şairin hem kendisi hem de insanlık için yaptığı duaları ihtiva etmektedir.

Alinyazısı Tabakası

Burada Kazak halk kültürünü, halk inancını canlı olarak tasvir eden pek çok ayrıntı vardır. Her şeyden önce “Elifbe” İslam dinine giriş için kullanılacak “anahtar” veya “anahtar kelime ve harfler” olarak değerlendirmek mümkündür.

Abay Kunanbayulu’nun bu şiirinde söylenenler açık seçik anlatılsa da “islami” tarzda simgesel bir dil kullanılmıştır. Bu simgeler takip edildiğinde ve arka planına bakıldığında ortaya “Elifbe’den geçip ‘iman’a giden bir süreç söz konusudur.

Bu mısralarla birlikte okurda İslami bilincin yanı sıra “tarihsel bilinç” de oluşturulmaya çalışılmıştır. Şiirin başlığından itibaren yerini alan “harf”ler Kazak halkıyla özdeşleşir.

Şiirin kahramanı şairin kendisidir. Arno Gruen’ün ifadesi ile şair için artık “kendisine” yabancılaş-

mış, “garipleşmiş” denilebilir.²⁰ Nitekim şair de mısralarında “garipleştiğini” açık açık ifade etmiştir. Ben ile öteki arasında kurulan bu ontolojik bağ, yaratıcı ile kendisi arasındaki özneyi silikleştiren durumun yansıtılmasında kendini gösterir.

Şiirde zaman

Zaman, şiir, hikâye ve roman çözümlenmelerinde ruhsal olarak yarattığı etki yönüyle ele alınır, alınmalıdır da. Şiirde adı geçen “Elifbe” genelde Türk halklarının 9. Yüzyılda İslam ile müşerref olması ile birlikte kullanmaya başladığı harfler dizisidir. Bu harflerle dinin kutsal kitabına ulaşılır, içine nüfuz edilir, ayetler anlamlandırılabilir.

Şiir, simgesel anlamda okunduğunda farklı çıkarımlara müsait olduğu görülür. Ancak yazılma nedeni bir dönemin kırılma anlarını şimdileştirmektir. Sovyetler Birliği döneminde kültürel bellek mekânları kısmen tahrip edilen Kazak halkının kimliğinin önemli bir parçası olan “inancı”na yani İslam’a tutunmasını veya hatırlamasını ister.

Abay sadece bir şair değil, aynı zamanda Kazak halkının kimlik rehberidir. Onun ibretli şiirleri ve kara sözleri bugün çok daha iyi anlaşılmalıdır. Bu şiir ile başlamak da onu anlamaya giden yolda bir “yol gösterici” veya “kilidi açan anahtar” niteliğindedir; zira millî devlet olma yolunda çeyrek asırlık büyük bir adım atan Kazakistan ve Kazak halkı için “din” önemli bir unsurdur. Anthony Smith’in Millî Kimlik adlı kitabında tanımladığı “millî kimlik” unsurları arasında “din” veya “inanç” önemli bir yer tutar. Bu vesile ile Kazakistan’a ve Kazak halkına “bolaşakta ruhani jangıruv” veya “yakın gelecekte manevî, millî diriliş/ uyanış” yolunda Abay’ın yol göstericisi olması dileğiyle şairin 175. Yıl dönümünü kutluyorum.

KAYNAKLAR

Metin içinde dipnotlarda gösterilen kaynaklar dışında yararlanılan kaynaklar aşağıdaki gibidir.

Bavırjan Erdembekov. *Abaytanuv. Okuv Kuralı*. Astana: Foliant, 2012. 432 s.

Abay Kunanbayev. *Hikmet Kitabı*. Almatı: 2012 (Ofset baskı)

Kazak Edebiyatı I. Kazak Folkloru ve Sovyet Dönemi Öncesi Kazak Edebiyatı. Hazırlayanlar: Kenan Koç-Bolat Korganbekov-Almagül İsina. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007. s. 285-322.

20 Arno Gruen, *İçimizdeki Yabancı*, Çev. İlknur İgan, Çitlembik Yayınları, 2005, İstanbul, s. 81.